

ПОЛІГРАННА ФІЛОЛОГІЯ БЕЗ КОРДОНІВ

До 65-літнього ювілею професора
ТЕТЯНИ АНАТОЛІВНИ КОСМЕДИ

ПОЛІГРАННА ФІЛОЛОГІЯ БЕЗ КОРДОНІВ

*Колективна
монографія*

*До 65-літнього ювілею професора
Тетяни Анатоліївни Космеди*

**ПОЛІГРАННА ФІЛОЛОГІЯ
БЕЗ КОРДОНІВ**

Колективна монографія

УДК 81'1

П 50

Рецензенти:

Голобородько К. Ю., доктор філологічних наук, професор, декан українського мовно-літературного факультету імені Г. Ф. Квітки-Основ'яненка Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Ситар Г. В., доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця)

Скаб М. В., доктор філологічних наук, професор, професор кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича

*Рекомендовано до друку вченою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(протокол № 1 від 02.02.2022 р.)*

П 50 **Полігранна філологія без кордонів:** колективна монографія / відп. ред. докт. філол. наук Т. Ф. Осіпова, докт. філол. наук Н. В. Піддубна, докт. філол. наук О. В. Халіман. Харків: Видавництво Іванченка І. С., 2022. 630 с.

ISBN 978-617-8059-53-8

Колективна монографія присвячена багатогранній науковій постаті професора Т. А. Космеди з нагоди її 65-літнього ювілею. У праці вміщено дослідження однодумців, колеґ, учнів і послідовників, що висвітлюють широке коло наукових інтересів ювілярки та присвячені актуальним напрямам сучасної лінгвістики.

Для науковців, викладачів і здобувачів закладів вищої освіти.

The collective monograph is devoted to the versatile scientific figure of Professor T. Kosmeda on the occasion of her 65th anniversary. The paper contains scientific developments of like-minded people, colleagues, students and followers, that cover a wide range of scientific interests of T. Kosmeda and are devoted to current areas of modern linguistics.

The monograph is for scientists, teachers and applicants for higher education.

УДК 81'1

ISBN 978-617-8059-53-8

© Осіпова Т. Ф., Піддубна Н. В., Халіман О. В., 2022 р.

Назустріч життю...

На шляху науки...

До 65 річниці від дня народження
доктора філологічних наук,
професора (Україна),
професора титулярного (Республіка Польща)

ТЕТЯНИ АНАТОЛІВНИ КОСМЕДИ

ПЕРЕДМОВА

(...) Я повертаю діамант і одну за одною розглядаю його грані, і в кожній бачу особливе світло (...)

(Тьєррі Коен)

Природа наділила алмази винятковими властивостями, виявити й оцінити які видається можливим лише тоді, коли вони побувають у руках у Майстра. Народжені в глибинах Землі й виведені нагору потоками лави, вони набувають своєї особливої краси, прозорості й сяйва внаслідок високого тиску й температур. Але дорожочінність природного мінералу визначає спосіб його обробки. Діапазон видів гранування коштовного каменя досить широкий, але кожен з них виявляє його неповторність і красу. Так алмаз стає діамантом.

Наукова постать Тетяни Анатоліївни Космеди, як коштовний діамант, привертає увагу й викликає захоплення. Природний розум, безупинний рух пізнання й удосконалення, сила й енергія, наукова інтуїція — усе це народжує барвисте й животноє сяйво, здатне не лише світлити, але й зігрівати.

Філологічний діамант Тетяни Космеди вияскравлюється ідеальністю кожної грані: **наукова компетентність** (професор має понад 400 праць, серед них — 20 монографій, 30 опублікованих рецензій, 33 офіційні опонування кандидатських і докторських дисертацій, 10 публікацій у наукометричних виданнях Scopus та WoS); **наукова активність** (Тетяна Космеда взяла участь у понад 100 наукових всеукраїнських і міжнародних форумах, є фундатором двох часописів, один з яких — “Studia Ukrainica Posnaniensia” — європейського рівня, що за короткий термін досягнув показника 6 балів індексу h5, а також засновником і натхненником Всеукраїнської науково-практичної конференції в Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка (2011 р.) /м. Дрогобич/ та Міжнародної конференції “Україністика: вчора, сьогодні, завтра...” (2011, 2013, 2016, 2018) /м. Познань/); **наукова комунікабельність** (географія наукових комунікацій професора Т. А. Космеди охоплює практично весь український простір — вона підтримує наукові зв’язки з усіма фаховими установами й закладами вищої освіти, також із європейськими науковими осередками в Польщі, Німеччині, Австрії, Чехії, Словаччині, Угорщині, Болгарії, Сербії та наукові контакти з колегами

в Америці, Австралії, Китаї); **відкритість до співпраці** (Тетяна Анатоліївна завжди ініціює колективну наукову роботу, дбаючи про розвиток і збагачення української науки, популяризацію національної наукової думки, у співавторстві з колегами й науковими учнями видано 9 монографій); **талант наукового керівника й консультанта** (на сьогодні під керівництвом професора захищено 15 кандидатських і 3 докторські дисертації, Т. А. Космеда продовжує роботу з 5 аспірантами, з яких 1 — у Польщі, та 4 докторантами в Донецькому національному університеті імені В. Стуса, м. Вінниця); **адміністративна й організаційна майстерність** (для кожного університету, де працювала Т. А. Космеда, вона ставала ключовою постаттю, флагманом науки й організатором наукової та освітньої діяльності, зокрема Тетяну Космеду справедливо вважають фундатором познанської україністики /УАМ — Університет імені Адама Міцкевича в Познані/. Очоливши у 2011 р. кафедру, професор підняла її на високий науковий і фаховий рівень, зростивши власні кадри /4 докторанти отримали звання докторів габілітованих, захистивши фахові наукові роботи/ та осучаснивши освітній процес новими програмами, підручниками й посібниками /започатковано спеціальність “українська філологія” /2012/, “українсько-англійська філологія” /2015/ на рівні бакалаврату, а з 2015 р. — магістратуру з української філології; видано 4 підручники з української мови європейського рівня /2011, 2013, 2015, 2016/, що отримали відзнаки університету/); **викладацька й педагогічна майстерність** (студенти професора Т. Космеди неодноразово ставали переможцями Міжнародного орфографічного конкурсу з української мови, що ініціює Ягеллонський університет в Кракові /Польща/; високого рівня бакалаврські й магістерські роботи часто були “стартовим майданчиком” подальшої наукової діяльності випускників; Т. А. Космеда заснувала в УАМ традицію проведення Шевченківських днів /з 2011 р./, Загальнопольський /з 2015 р./, а потім і Міжнародний конкурс декламації української поезії /з 2017 р./).

Класичне діамантове гранування передбачає виготовлення й шліфування 57 граней. Цю ювілейну колективну монографію створили найближчі друзі й колеги, учні й послідовники професора Т. А. Космеди як подарунок до визначної дати, долучившись і розвинувши певний напрям лінгвістики з кола наукових зацікавлень ювілярки, “підсвітивши” одну з граней її наукової творчості.

Вступне слово про Тетяну Анатоліївну Космеду належить найближчим колегам, з якими сьогодні трудиться професор у Донецькому національному університеті імені Василя Стуса, члену-кореспонденту НАН України, докт. філол. наук, проф. А. Загніткові та докт. філол. наук, проф. Ж. Краснобаєвій-Чорній, які окреслили основні етапи формування засадничих основ

лінгвістичної концепції проф. Т. Космеди, усеохопно розглянувши її основні монографічні праці та визначивши тяглість методологічного підґрунтя дослідниці. Схарактеризовано основні чинники формування наукової школи професора Тетяни Космеди та її статус у сучасному категорійно-парадигмальному вимірі.

Особистості ювілярки присвячено перший розділ **Шанувально-критичний дискурс. Спогади**, що відображає одну з концепцій Т. А. Космеди — зародження в сучасній лінгвістиці самостійного напрямку *шанувально-критичного дискурсу*, що актуалізує професор й у своїх працях, порівн.:

Подібні дослідження виконуються і в ракурсі теорії лінгвоперсоналогії, і в аспектах Его-лінгвістики, або Я-лінгвістики, базою яких є документальні факти, автобіографії, творча спадщина, що представлена переважно у вигляді компліментарних, інтимізованих, оцінно виражених авторських роздумів¹.

Мовознавчий доробок Т. А. Космеди в бібліографічному грануванні презентує *Галина Біловус* (м. Львів, Україна), окресливши архітектоніку покажчиків 2007 і 2012 рр., принципи добирання й бібліографічного групування зібраного в них матеріалу.

Олена Ковалевська й Домініка Янчура (м. Познань, Польща) висвітлили основні аспекти діяльності професора Т. Космеди впродовж 10 років керування кафедрою україністики в УАМ у трьох напрямках: освітньому, науковому й культурному.

Професор *Ірина Кочан* (м. Львів, Україна) здійснила екскурс у праці ювілярки, присвячені лінгвоперсоналіям відомих українських письменників періоду ХІХ – початку ХХ століть: Т. Шевченка, І. Франка, С. Руданського. Особливості мовлення цих постатей розкрито крізь призму трактування пов'язаних з ним мовних явищ.

Дослідженню критичного дискурсу професора Т. А. Космеди присвятила свою працю *Тетяна Петрова* (м. Харків-Вінниця, Україна), проаналізувавши близько 30 рецензій свого наукового консультанта, і виокремила такі індивідуально-авторські ознаки наукового ідіостилу: інтелігентність мовлення, що виявляється в доброзичливому світосприйнятті й самовіддачі, дотриманні етичних норм; власне науковий стиль викладу інформації; неклішованість оцінних конструкцій; умотивованість оцінок; щедрість позитивних оцінок праці; побажальний характер обґрунтованих рекомендацій; динамічність композиції рецензії; усебічний аналіз елементів побудови першоджерела.

¹ Космеда Т. Эпоха деятельности профессора Анджея Ситарского — расцвет познанской украинистики (воспоминание-посвящение как эго-текст). *Studia Rossica Posnaniensia*. 2021. № 46 (1). S. 23–38.

Особливу, теплу атмосферу створюють сторінки спогадів про Тетяну Анатоліївну. Важливий і тривалий етап у житті ювілярки пов'язаний з Харковом, адже саме тут вона захистила й кандидатську, і докторську дисертації, 6 років (2006–2012 рр.) працювала професором кафедри української мови, керуючи роботою аспірантів, майбутніх кандидатів наук, а пізніше ще 8 років (2013–2021 рр.) на безоплатній основі (!) консультувала трьох своїх докторанток і двох аспіранток. Таку самовіддачу можна розуміти тільки як любов до науки. Адже *Хто думає про науку, той любить її, а хто її любить, той ніколи не перестав вчитися (...)*... і вчити інших. Так хочеться доповнити безсмертний вислів Григорія Савича Сковороди. Про цей період життя Т. А. Космеди дізнаємося зі спогадів *Олени Олексенко* (м. Харків, Україна).

“Людиною, яка вміє бачити перспективу” називає професора Т. Космеду *Галина Шумицька* (м. Ужгород, Україна). Спогади про IV Міжнародну наукову конференцію в Познані “Україністика: вчора, сьогодні, завтра...” (2018 р.), вражаючий науковий виступ професорки й тривале його відлуння у свідомості та міркування про силу й власну перспективність, талант бути лідером, уміння й бажання бачити потенціал інших — усе це створює цілісний образ “сильної наукової особистості”.

Пронизані синівською любов'ю спогади *Пшемислава Ліс-Маркевіча й Адама Гізінського* (м. Познань, Польща) про надзвичайного викладача, педагога, особистість, здатну формувати позитивну й продуктивну свідомість. Як відомо, пряма пропорційність — стале відношення двох змінних величин. Після збільшення (зменшення) однієї величини в декілька разів у стільки ж разів збільшується (зменшується) друга. Взаєморозуміння, спільність інтересів, прагнення до результату й велика наполеглива праця, як показала наукова практика, прямо пропорційні успішності учнів професора Т. А. Космеди.

Недарма *Віталія Паніш* (м. Ужгород-Вінниця, Україна), одна з нових докторанток Тетяни Анатоліївни, називає її “Берегинею української словесності”, доводячи це фактами з їхнього офіційного й неофіційного наукового спілкування.

Питання національної мови як однієї з форм національної єдності — “гаряча” тема сучасності. Цю проблематику професор Т. А. Космеда досліджує вже багато років, презентує на наукових форумах, обстоює в дискусіях, порівн.:

(...) дискурс, у якому простежуємо образливі щодо української мови та її носіїв вирази, що вербалізують деструктивні емоції нелюбові, ненависті, огиди, загалом негативне ставлення до предмета мовлення чи мови загалом, що фіксується в абсурдних висловлюваннях на зразок того, ніби “російськомовна челюсть” не придатна до відтворення звуків української мови і под.

Цей дискурс можна кваліфікувати як дискурс (мова) ненависті або дискурс (мова) ворожнечі. Власне так в українському мовознавстві перекладають англомовний термін *hate speech*. Саме такий дискурс може призводити до гострих конфліктів, пов'язаних з розпалюванням національної ненависті, він мотивує нелюбов до певної мови, її несприйняття, приниження².

Розділ **Державна мова і мовна політика** репрезентує мову як політичне знаряддя, що здатне впливати на свідомість й оперувати тактиками мовної політики.

Ірина Фаріон (м. Львів, Україна) розвінчує намагання президентської команди реанімувати в Україні неоколоніальну мовну модель у супротиві до націєцентричних тенденцій суспільства. Аналіз здійснено крізь призму мовної свідомості та законодавчих ініціатив представників партії “Слуга народу” В. Разумкова, О. Ткаченка, братів Б. і С. Шефірів, М. Бужанського.

Микола Степаненко (м. Полтава, Україна) на багатому матеріалі українського публіцистично-політичного дискурсу аналізує продуктивність перифрастичної парадигми “Володимир Путін”, що зумовлене екстралінгвальними причинами, головно складними сучасними відносинами між Україною та Росією.

Міркуваннями про оптимальну модель емерджентного співіснування мов у Закарпатті — прикордонному поліетнічному регіоні України — поділилася Галина Шумицька (м. Ужгород, Україна). Однак Анатолій Поповський (м. Дніпро, Україна) нарікає на процвітанню суржику, культивування іноземних слів у щоденному побуті, ЗМІ, художній літературі, обстоює очищення української мови й збереження її краси й багатства.

Розвиток сучасної поліпарадигмальної лінгвістики відображено в розділі **Динаміка мовних процесів**. Професор Т. А. Космеда зазначає, що

(...) фокус креативності дає змогу побачити відповідну динаміку граматичної системи, формує новий погляд на традиційну проблематику й, відповідно, сприяє розвитку самої граматичної науки, зокрема й граматичної прагматики, аксіологічної прагмалінгвістики, граматики оцінки³.

Викладаючи погляди на категорію модальності крізь призму мови й мовлення, Віктор Бріцин (м. Київ, Україна) формулює нову когнітивну теорію модальності, що лежить у площині антропоцентричної парадигми опису мови.

² Космеда Т. Патріотизм як стрижень лінгвофілософії Т. І. Панько (до 85-ліття від дня народження вченої). *Зб. наук. пр. на пошану професора Таміли Іванівни Панько*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2021. С. 30–46.

³ Космеда Т. А., Халіман О. В. Мовна гра в парадигмі інтерпретативної лінгвістики. Граматика оцінки. Граматична іграма (теоретичне осмислення дискурсивної практики). Дрогобич: Коло, 2013. С. 116.

Натомість *Анатолій Нелюба* (м. Харків, Україна) спостерігає спустошення парадигми — специфічні процеси, пов'язані із системними змінами в словотворенні: завмирання продуктивності формантів, зміну їхньої сполучуваності й семантики, поповнення інших словотвірних парадигм.

Олена Скоробогатова (м. Харків, Україна) описує граматику інтенсивності ознаки в поетичному дискурсі, яка реалізується компаративними моделями на -ї / -ей, що здатні передавати значення надвисокої інтенсивності за межами реально можливого.

Прагматику числівника “один” *Інна Павлова* (м. Харків, Україна) розглядає як складну різнопланову взаємодію граматики та поезики числівника, особливості формування його прагматичного значення в поетичних творах.

Єлизавета Пересада (м. Вінниця, Україна) порушує важливе питання української історіографії: проблему заміни кириличної графіки українського алфавіту на латиницю, що обговорювалася на Всеукраїнському правописному з'їзді 1927 року (Харків). У сучасній Україні питання переходу української мови на латинську графіку актуалізувалося у зв'язку з європеїзацією держави. Однак позиція її наукового керівника в цьому питанні тверда, порівн.:

літери алфавіту, звуко-букви, графема (...) мають значний ідеологічний й емоційний вплив на носіїв мови. (...) Це знаки лінгвокультури, що виражають “дух” кожної конкретної мови, адже “форма” є, (...), опозитивним корелятом до “змісту”⁴.

Любов Струганець, Юлія Костюк (м. Тернопіль, Україна) аналізують особливості моделювання авторської комп'ютерної програми “Verbarium” — вербального континууму сучасної української мови — з урахуванням інтегрального та лінгвоінформаційного підходів.

Наступний розділ монографії *Лексикологія. Пареміологія. Лексикографія* присвячений одному з улюблених напрямів ювілярки, яка вважає, що „словники читати корисно, а укладати необхідно”. Тетяна Анатоліївна сама є авторкою багатьох словникових статей, у 2010 р. в співавторстві з Тетяною Осіповою видала *Комунікативний кодекс українців у пареміях...*⁵, ініціювавши його як тлумачний словник нового типу, оскільки було використано нові підходи до його укладання. А 2017 р. ознаменувався виданням *Короткого українсько-польського словника усталених виразів...*⁶, який було зrealізовано

⁴ Космеда Т. Дух літери, або буква — першоелемент лінгвокультури. Кам'янець-Подільський: Рута, 2020. С. 80.

⁵ Космеда Т. А., Осіпова Т. Ф. Комунікативний кодекс українців у пареміях: тлумачний словник нового типу. Дрогобич: Коло, 2010. 272 с.

⁶ Космеда Т., Гоменюк О., Осіпова Т. Короткий українсько-польський словник усталених виразів: еквіваленти слова, фразеологізми, прислів'я та приказки / за заг. ред. Т. А. Космеди. Познань-Харків-Дрогобич: Коло, 2017. 408 с.

як міжнародний проєкт, оскільки до авторського колективу приєдналася Олена Гоменюк (Ковалевська) — співробітниця кафедри україністики УАМ.

Володимир Дубічинський (м. Варшава, Польща) та Тільманн Ройтер (м. Клагенфурт, Австрія) презентують нову концептуально-термінологічну систему — єдину теорію лексичних паралелей, тобто єдиний поняттєво-термінологічний апарат, який описує зовнішньо (за написанням та/або промовлянням) схожі лексичні одиниці однієї частини мови декількох (щонайменше двох) синхронно порівнюваних мов, наголошуючи на принципово новому розумінні (на відміну від традиційного) поняття міжмовних омонімів і міжмовних паронімів.

Українсько-польську внутрішньомовну, зіставну й міжмовну паронімію на матеріалі словників різного типу, національних корпусів, електронних ресурсів презентує в розділі Ірина Кононенко (м. Варшава, Польща).

Діалектизми, зафіксовані в *Українсько-німецькому словнику* авторства співробітників Українського наукового інституту в Берліні Зенона Кузеля і Ярослава Богдана Рудницького (Лейпціг, 1943), описує Олеся Лазаренко (м. Франкфурт-на-Одері, Німеччина).

Ірина Казимиrowa (м. Київ, Україна) присвячує працю таким важливим параметрам мікроструктури історичного словника лінгвістичних термінів, як ареальна та ідіолектна атрибуція, демонструючи роль чинників у формуванні й становленні української лінгвістичної термінології, акцентуючи увагу на взаємозв'язковій атрибутивному та ідіолектному параметрів, а також важливості їхнього репрезентування в словниковій статті діахронійного термінологічного словника.

Валерій Мокієнко (м. Санкт-Петербург, Росія) присвятив підрозділ тематиці, що належить до ключових у колі наукових зацікавлень ювілярки — пареміологічній спадщині Івана Франка. Автор наголошує на значущості збірки *Галицько-руських приповідок* І. Франка в зіставній та лінгвокультурологічній пареміології слов'янських мов. На прикладі аналізу вокабули з компонентом *заєць* в аналізованому тезаурусі продемонстровано перспективи сучасного дослідження слов'янської пареміології на широкому загальноєвропейському тлі.

Результати порівняльного аналізу стилістичних характеристик, що маркують пейоративну (знижену) лексику в тлумачних словниках, спробу пояснення розбіжностей у системі стилістичних оцінок тих самих слів презентують Тамара Пристайко та Ню Янь (м. Дніпро, Україна).

Ганна Черненко (м. Київ, Україна) пропонує новий підхід у лексикографічному описі займенників *Ти* й *Ви* шляхом синтезування семантичної,

прагматичної та синтагматичної інформації, що має бути актуалізована в їхніх словникових дефініціях. Авторка також аналізує сучасні норми вживання зазначених українських займенників.

Лінгвістичній термінології, зокрема проблемам трактування евфемізмів та інтерпретації терміна *гендер*, присвячені праці молодих науковців — *Сергія Колонюка* та *Вікторії Патріарх* (м. Вінниця, Україна), що тільки-но стали на шлях науки під проводом наукового керівника професора Тетяни Анатоліївни Космеди.

Анатолій Панасович Загнітко, поцінуючи глобальний внесок Тетяни Космеди в методологію лінгвістики, справедливо вважає її засновницею *української лінгвоаксіології*. Цей вектор наукового пізнання, сформований у докторській дисертації професорки, реалізований у її власних працях і працях учнів, спрямований у майбутнє. Розділ *Лінгвоаксіологія* сформований працями послідовників, що аспектуально втілюють теоретичні ідеї ювілярки в життя науки.

Аксіологічну силу категорії роду в українській та англійській мовних культурах (викладено англійською мовою) демонструє *Оксана Ковтун* (м. Вінниця, Україна), висвітливши особливості використання категорії гендеру як інструмента репрезентації аксіологічних значень, що є предметом оцінної граматики.

Оксана Халіман (м. Харків, Україна) демонструє активне зацікавлення прагмалінгвістичною специфікою комунікативних явищ, довівши, що *мовленевий акт подяки* демонструє широку варіативність реалізації в сучасній комунікації, зазначаючи, що власне оцінні одиниці функціують як непрямі засоби вираження подяки (оцінка адресата, позитивні почуття мовця та ін.), натомість прямі засоби вираження подяки — як опосередковані вербалізатори позитивної оцінки. Висновки мотивовано особливостями розвитку сучасного мовлення, що відзначається загальною тенденцією до мовної економії, схильністю до скорочення формул ввічливості, яке сприяє тому, що оцінний компонент вербалізується рідше.

Євгеній Зубков (м. Кельце, Польща) припускає можливість застосування лінгвоаксіологічного інструментарію для дослідження злочинної ідеології (“злодійським законом” називають її угруповання професійних злочинців, і набір властивих їм ментальних моделей). Дослідження фокусується на двох аспектах концептуалізації предметного поля — ціннісного та міждисциплінарного.

У межах компаративної лінгвістики *Ольга Радчук* (м. Харків, Україна) розглядає особливості функціонування ад’єктива *темний* у фразеологізмах неспоріднених і різноструктурних мов. Авторка доводить, що незважаючи

на ментальні відмінності у сприйнятті світу, оцінний компонент у фразеологізмах російської та китайської мов із семантикою “відсутність світла” здебільшого збігається й характеризується негацією.

Аналізуючи сучасне мовлення ЗМІ, *Олег Семенюк* (м. Кропивницький, Україна) визначає конверсійність як одну з провідних характеристик мови сучасного медійного простору: стилістична недосконалість деяких уживаних мовних одиниць поступається їхньому аксіологічному потенціалу внаслідок посилення особливих імпліцитних характеристик. У цьому аспекті проаналізовано лексеми *іномарка* і *євробляха* як своєрідні кон’юнктурні вербалізації одного з концептів масової свідомості.

Комунікативна проблематика — супутник різноманітних наукових студій, що розвиває професор *Тетяна Космеда*. Теоретичні постулати, за концепцією вченої, мають бути втілені в *живий* процес розвитку мови, у *живе* мовлення. Професор керується у своїх наукових розвідках своєрідним “заповітом” Майстра, видатного Івана Франка, який наголошував, що *„живу мову можна і треба вивчати як живу рослину, але не можна і не слід її засушувати та заковувати у мертві правила та формули”*, уважав, що необхідно відчувати *„любов до розвитку живого слова, треба заглядати у глибину цього розвитку, у його пружини та переходи...”*⁷.

Розділ *Комунікативна лінгвістика* репрезентований розробками колег-однодумців, учнів Т. Космеди. Зокрема, це праця *Лукаша Малецького* (м. Познань, Україна), який розвиває у своїх дослідженнях *теорію брехні* (викладено польською мовою). Науковець здійснив спробу протиставити поняття *брехні* та *переконування* як двох видів діяльності, що полягають у впливі на рішення реципієнта.

Тетяна Осінова (м. Харків, Україна) обґрунтовує гіпотезу про наявність у структурі комунікативної лінгвістики підрозділу *Вербалізація невербалики* поряд з вербальною та невербальною комунікацією й визначає його як самостійний напрям сучасного мовознавства.

Жанна Колоїз (м. Кривий Ріг, Україна), досліджуючи іронію в афористичному тексті, актуалізує теоретичні питання про *комунікативні стратегії* і *тактики* прихованого глузування, розширивши їх арсенал унаслідок виокремлення найбільш частотних, зокрема комунікативні тактики інтертекстуальності, парадоксу, девіації, декорації, демонстрації, маскування, пропагування, критики, коментування, зміщування, дискредитації, авторитетності тощо.

⁷ Див. про це: Космеда Т. Лингвокалейдоскоп: живые речевые процессы (на материале русского и украинского языков). Саарбрюккен: Lambert Academic Publishing, 2017. С. 9.

Один із найбільш яскравих напрямів сучасної лінгвістики, що конгломерує системи мовознавства й літературознавства — *Лінгвістика тексту й дискурсивні практики*. У науковій практиці Тетяни Космеди цей напрям окреслений широко й фахово. Кожна дисертація, виконана під проводом професора, містить відповідний розділ, що розвиває основну тему. Дискурсивна практика прямо чи опосередковано репрезентована в усіх монографіях Тетяни Анатоліївни, закладена в назвах, порівн.: *Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика; Мовна гра в парадигмі інтерпретативної лінгвістики. Граматика оцінки. Граматична іграма (теоретичне осмислення дискурсивної практики); Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу; Степан Руданський: феномен моделювання “живого” мовлення українців та ін.*

Микола Алефіренко (м. Белгород, Росія) присвятив свою працю теорії тексту, зокрема *ключовим словам* як його структурному компоненту. Учений доводить, що в основі семантики ключових слів як когнітивно-семантичних знаків містяться дискурсоутворювальні концепти, що є семантичними скріпами й засобами творення смислової цілісності тексту.

Низка досліджень репрезентує жанрові особливості тексту, що моделюють способи їхнього сприйняття. Ганна Крапівник (м. Харків, Україна) на прикладі новели Сари Холл *А потім його привид* доводить, що вербалізація апокаліптичних і постапокаліптичних мотивів у мовній структурі новели як основному жанрі та форматі в сучасній літературі масової культури є загальноціннісними, легко впізнаваними та повторюваними в різних культурних продуктах, апелюючи до потенціалу зазначеного жанру — шаблонності за структурою й міфологічністю за природою. Дослідження презентовано англійською мовою.

Надія Ігнатів (м. Львів, Україна) розмірковує про жанрову природу книг репортажного характеру у творчості письменників-документалістів, що мають особливу здатність чутливо реагувати на складні, подекуди суперечливі життєві явища. Видозміна й гнучкість жанрових форм зумовлені вимогами певного часу, тому важливо враховувати особливості їх функціонування.

Вербалізацію уявлень про *долю* в українських фольклорних текстах на матеріалі різних жанрів (пісень, казок, легенд, паремій) простежує Леся Мушкетик (м. Київ, Україна). Зокрема, учена окреслює чітку дихотомію поняття *щаслива – нещаслива доля (недоля, біда)*, стверджує, що ці складники можуть мінятися місцями, переходити від людини до людини й у зв'язку із цим набирати різних конотацій та мовно-стилістичного оформлення.

Стереотиповість сучасного художнього й публіцистичного мовлення простежують прикарпатські колеги Віталій Кононенко і Ярослав Мельник

(м. Івано-Франківськ, Україна). Наявність штампів і кліше в українському постмодерному дискурсі кваліфіковано як художній засіб із відтворенням поведінкових і ментальних стереотипів. *Віталій Кононенко* зазначає, що на вживанні стереотипів позначились ознаки мовної гри, імітації переважно молодіжного соціолекту, який є однією з прикмет постмодерного ідіолекту. *Ярослав Мельник* розкриває функціональні особливості комунікативних адресацій у сучасному українському політичному дискурсі, визначаючи втрату інформаційно-прагматичного потенціалу їхньою найбільш яскравою ознакою. Учений стверджує, що ці особливості експлікуються на тлі загальної недовіри до влади, знецінення слова, деструктивності логосферного простору, які детермінуються також специфікою культурно-історичних та ментальних кодів.

Розділ *Лінгвоперсонологія. Лінгвоемоціологія* також презентує одну з граней наукового мислення ювілярки, порівн.:

Мовна особистість — це складний понятійний конструкт, який у науковій лінгвістичній літературі розглядають як узагальнений багаторівневий образ репрезентанта відповідної ментально-культурно-комунікативної мовної спільноти. Особистість, зокрема мовна, формується в конкретному соціальному, етнічному і мовно-культурному середовищі, асимілюючи з допомогою мови його різноманітний досвід⁸.

Теорію МО, що в сучасному мовознавстві набула термінологічної конкретизації як *лінгвоперсонологія*, професор Т. А. Космеда розвиває в дослідженнях і мови видатних постатей минулого (Т. Шевченко⁹, І. Франко¹⁰, Леся Українка¹¹, С. Руданський¹² та ін.), і живого мовлення

⁸ Космеда Т. А. Мовна спроможність, комунікативна компетенція, мовна особистість як проблемні питання сучасного українського мовознавства. *Лінгвістична палітра*: зб. наук. пр. з актуальних проблем лінгвістики / за заг. ред. Л. А. Лисиченко. Харків: Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди, 2009. С. 129–140.

⁹ Космеда Т. А. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу. Дрогобич: Коло, 2012. 372 с.

¹⁰ Космеда Т. Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри. Львів: ПАІС, 2006. 328 с.

¹¹ Космеда Т. А. Майстерність Лесі Українки в моделюванні аксіологічних смислів у її епістолярній спадщині (до 150-річчя від дня народження поетеси). *Граматичні читання-XI*. Матеріали Міжнар. наук.-теорет. конф. 13–14 травня 2021 року / наук. ред. А. П. Загнітко. Вінниця: ТОВ «Твори», 2021. С. 92–98.

¹² Космеда Т. А., Осіпова Т. Ф., Піддубна Н. В. Степан Руданський: феномен моделювання “живого” мовлення українців / за наук. ред. проф. Т. А. Космеди. Харків-Познань-Дрогобич: Коло, 2015. 312 с.

сучасників (С. Дорошенко¹³, М. Алексеєнко¹⁴, А. Загнітко¹⁵, О. Олексенко¹⁶ та ін.).

Валерій Корнійчук (м. Львів, Україна) у літературознавчій розвідці *Золоті пропорції поезії Тараса Шевченка (період “трьох літ”)* простежує вияв закону “золотого перетину”, що виявляється в асиметричному членуванні віршованого тексту на два нерівномірні відрізки — у місці кульмінаційного перелому ліричного настрою, авторського переживання або ж у віршових рядках, що фіксують основну думку, ідею, провідний мотив поезії.

Ришард Купідура (м. Познань, Польща), досліджуючи карпатську прозу Уласа Самчука, аналізує прозові тексти в *Сонце з Заходу та Гори говорять!* в аспекті відношення оповідача до описуваного ним простору, а також намагається з’ясувати сутність алогенної перспективи письменника, що складається з двох протилежних — автохтонної та мандрівної.

Серед літературознавчих студій, поданих у монографії, гостротою проблематики виокремлюється праця *Романа Мниха* (м. Варшава, Польща), у якій розглядаються проблеми франкознавства в сучасній гуманітарній сфері: унаслідок виголошення символічної “смерті” теорії літератури (кін. ХХ ст.) дослідження літературних творів спрямовані в русла різноманітних дискурсів. Учений також пропонує залучити творчість Івана Франка, що містить яскраві приклади засадничих ідеологічних дискурсів (марксистського, ніцшеанського, фрейдівського), до становлення так званої “української теорії” (Ukrainian Theory).

Уляна Холод (м. Оломоуць, Чехія) розкриває передумови формування індивідуально-авторського стилю галицького поета Олега Лишеги, окреслюючи основні віхи його життєвого шляху. Аналіз збірки ранніх поезій автора *Зима в Тисмениці* допомагає досягнути її художні мотиви, центральні образи-символи й мовно-поетичні метаморфози.

¹³ Космеда Т. Лінгвокреативність С. І. Дорошенка в моделюванні его-текстів: жанр віншування-привітання-присвяти. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Харків, 2019. Вип. 50. С. 7–17.

¹⁴ Космеда Т. Михаил Андреевич Алексеенко. *Слово. Фраза. Текст*: сб. науч. ст. к 60-летию проф. М. А. Алексеенко. Москва: Азбуковник, 2002. С. 12–18.

¹⁵ Космеда Т. Науковий доробок А. Загнітка в аспекті інтертекстуальності. *Функціонально-комунікативні аспекти граматики і тексту*: зб. наук. праць, присв. ювілею докт. філол. наук, проф., академіка АН ВШ України, зав. каф. укр. мови ДонНУ Загнітка Анатолія Панасовича. Донецьк: ДонНУ, 2004. С. 10–15.

¹⁶ Космеда Т. Олена Андріївна Олексенко — яскрава особистість ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. *Лінгвістична палітра*: зб. наук. пр. з актуальних проблем лінгвістики / за ред. Л. А. Лисиченко. Харків, 2009. С. 7–16.

У межах мовного аналізу поетичних текстів Ганни Чубач *Людмила Марчук* (м. Кам'янець-Подільський, Україна) визначає індивідуальні засоби їх організації, зокрема приділяючи увагу синонімії з позиції градаційного сприйняття світу й визначаючи її як особливе явище мови, що має власне призначення в комунікативній системі людства.

Наталія Піддубна (м. Харків, Україна) присвятила дослідження вербалізації релігійного світогляду в епістолярії Лесі Українки як вишуканої мовної особистості. Продемонстровано, що всупереч усталеній у радянській науці думці поетеса не мала різко антирелігійних поглядів, шанобливо ставилася до народних традицій відзначення релігійних свят, активно використовувала в мовленні релігійні вигуки й біблізми, що, з одного боку, засвідчує біблійність її творів, а з другого — сприяло їх активному входженню в українську літературну мову.

Досліджуючи науковий ідіостиль відомого українського вченого діаспори Я.-Б. Рудницького, *Ірина Шкіцька* (м. Тернопіль, Україна) визначає специфіку викладу наукової інформації в його мовознавчих творах, зокрема звертає увагу на типові мовні засоби, способи подання прикладів, цитування, уточнення, деталізації, апелювання до попередньо викладеного, активізації уваги читачів тощо. Емоційність, діалогічність мовлення, використання художніх тропів у науковому дискурсі репрезентовано як ідіостильові риси Я.-Б. Рудницького.

Теоретичний доробок у лінгвемоціологію репрезентує наукова розвідка *Віри Сліпецької* (м. Дрогобич–Вінниця, Україна), де викладено історію лінгвістики емоцій: етапи формування, теорії дослідження, наукові школи, особистості. Дослідниця зазначає, що виокремлення лінгвемоціології як самостійного наукового напрямку — це наслідок реальних процесів диференціації та інтеграції гуманітарних наук, зокрема Ч. Дарвін створив біологічну концепцію емоцій, В. Вундт, О. Потєбня — психолінгвістичну.

Серед напрацювань професора Тетяни Космеди ономастика є тією сферою знань, що свідчить про широке коло зацікавлень науковиці, прагнення до всеохопності пізнання як розвитку особистості.

Ірина Митник (м. Варшава, Польща) присвятила своє дослідження (викладено польською мовою) антропонімічному аналізу імені, прізвища, дівочого прізвища ювілярки. Учена подає різні версії походження імені *Тетяна* — від давньогрецького, давньоримського до християнського, викладає ряди можливих його варіантів, зафіксованих словниками. Історико-етимологічні словники зазначають польські корені родового (дівочого) імені ювілярки *Тенус*, а от прізвище, яке вона отримала від чоловіка — *Космеда* — виявляється, давньослов'янського походження.

У статті *Миколи Лесюка* (м. Івано-Франківськ, Україна) розглянуто антропонімну систему прикарпатських сіл, зокрема офіційні назви — прізвиська та їхня етимологія — і неофіційні — прізвиська, причини й мотивація їх виникнення. Як офіційні, так і неофіційні найменування осіб класифіковані за семантикою твірних основ, виділені групи прізвиськ за мотивацією і за структурою.

У межах наукової розвідки *Віри Калініченко* (м. Вінниця, Україна) стисло окреслено теоретичні здобутки української ономастики в контексті студіювання онімів загалом та псевдонімів зокрема, актуалізовано основні ознаки та функційні аспекти мілітїпсевдонімів (бойових позивних) як специфічного типу псевдонімів, у яких ключовими смисловими компонентами стали лексеми *правда* — *неправда*. Установлено неактуальність категорії *неправди* для лінгвосвідомості військових як репрезентантів української комунікативної спільноти під час моделювання особистого псевдоніма, а також бойового позивного в площині військового та воєнного типів дискурсу.

Функціонування онімів як засобів зв'язку між минулим і теперішнім досліджує *Людмила Ричкова* (м. Гродно, Білорусь), розвиваючи метод ретроспективного аналізу, теоретично обґрунтований і застосований Т. А. Космедою з метою вивчення мовних особистостей минулого.

У доробку *Михайла й Наталії Торчинських* (м. Хмельницький, Україна) схарактеризовано фразеологізми з онімним компонентом, зафіксовані в *Короткому українсько-польському словнику усталених виразів: еквіваленти слова, фразеологізми, прислів'я та приказки*, укладеному Т. Космедою, О. Гоменюк, Т. Осіповою. Структура, походження, семантика та інші особливості стали предметом уваги науковців, які опрацювали 107 фразеологічних одиниць. Виявлено, що найбільш часто в усталених зворотах трапляються *теоніми й відтеонімні прикметники, особові імена, міфоніми та відміфонімні прикметники*. Учені зазначають перспективу порівняти усталені вислови з онімним компонентом в інших мовах: слов'янських, германських, романських, тюркських чи угро-фінських, тобто тих, які побутують на суміжних з Україною територіях.

Ось так найближчому креативному науковому оточенню професора Тетяни Анатоліївни Космеди вдалося відобразити блиск і гру світла в науковому діаманті ювілярки, утворивши більший і приємний для зору колірний спектр.

Бажаємо не згасати цьому прекрасному свіченню і надалі вигравати на сонці під мирним українським небом світлом науки, добра та взаєморозуміння. З роси й води Вам, вельмишановний Професоре, ще довгих років здоров'я, творчого натхнення і вдячних учнів та однодумців поряд!

Від упорядників

ВСТУП

НАУКОВИЙ ПРОСТІР Т. А. КОСМЕДИ

Я вважаю, що в наукових працях професора Тетяни Космеди варто відзначити насамперед думку про те, що мова — невід’ємна частина людської ідентичності, а водночас — як засіб соціальної комунікації — найважливіший елемент реальності, що оточує нас. Мені здається, що саме наукові роздуми професора Тетяни Космеди, висвітлені в наукових дослідженнях, є найкращим підтвердженням її особистості, у якій найважливіше місце посідає людина.

(Андрей Ситарський)

ВІД ЛІНГВОАКСІОЛОГІЇ ДО ЛІНГВОТЕОЛОГІЇ: ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНИХ ЗАСАД

АНАТОЛІЙ ЗАГНІТКО,
ЖАННА КРАСНОБАЄВА-ЧОРНА

Донецький національний університет імені Василя Стуса,
Вінниця — Україна

У сучасній лінгвістиці ім'я професора Тетяни Космеди здебільшого пов'язують з актуальними питаннями лінгвістичної аксіології, комунікативно-мовної компетенції, що охоплює студювання авторської постати митця в цілності (Іван Франко) і/чи зосередженні на окремому оригінальному й надзвичайно вагомому шедевірі, погляди та оцінки науковців на який постають дискусійними (Тарас Шевченко) та ін. Не менш значущими є студювання лінгвопсихологічного спрямування з намаганням встановити функційне навантаження та лінгвоаксіологічну, ситуативно-прагматичну мотивованість і визначуваність авторських Ego й Alter Ego, а також вибудовування оригінальної концепції еволюції категорії оцінки та її складників зі встановленням засадничих основ формування категорії оцінки, її внутрішньої ієрархії. Водночас наукові зацікавлення Т. Космеди зорієнтовані також на пошук креативних начал української національно-мовленнєвої діяльності та її відбиття у творчій стихії видатних майстрів художнього слова (С. Руданського), диференціювання морфологічних, лексичних та інших мовних ресурсів у текстовій тканині на основі функційного вияву дихотомії “інтроверт” ↔ “екстраверт” і з'ясування статусу “амбіверта” в художньо-мистецьких напрацюваннях Миколи Вінграновського, Бориса Олійника, Василя Симоненка, Василя Стуса та ін. Початок ХХІ століття свідчить про поступове формування наукової школи професора Тетяни Космеди, однієї із особливостей якої постає охоплення новітньої мовознавчої проблематики, пов'язаної з гендерною, теологічною, комунікативною лінгвістикою, актуалізованим охопленням термінографічної критики, комунікативно-мовленнєвих маніпуляцій, інтонаційно-експресивного та ситуативно-прагматичного моделювання портрета монолінгвоперсони та ін. Належне розуміння засадничих основ лінгвістичної концепції професора Т. Космеди, а також її однойменної наукової школи вимагає ґрунтовного аналізу й осмислення не лише її дослідницьких напрацювань, а й залучення до узагальнення наукових розвідок її послідовників, учнів наукової школи.

Тривалий час проф. Т. Космеда працювала над аксіологічними питаннями в прагмалінгвістиці, прагнучи охопити їхню цілісність і встановити еволюцію категорійного простору оцінки, що знайшло відбиття в монографії *Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки*¹⁷. Дослідження було високо оцінене науковцями й актуалізоване в студійних пошуках лінгвістів. У 20-ті роки ХХІ ст. цю працю можна вважати академічною з проблем лінгвоаксіології та найбільш цитованою з-поміж наукових напрацювань дослідниці (357 цитувань¹⁸). Проф. Т. Космеда висвітлює такі важливі питання: у першому розділі *Лінгвофілософська категорія оцінки в історичному аспекті* — статус оцінки в українській філософії та поняття оцінки в новій українській філології, ознаки категорії оцінки в сучасній науці з опертям на логіко-семантичний та психологічний аспекти класифікації типів оцінки; у другому розділі *Стан вивчення категорії оцінки в сучасній лінгвістичній парадигмі* — етапи вивчення категорії оцінки в українському мовознавстві, основні ракурси вивчення категорії оцінки, методика й аспекти вивчення оцінного слова в контексті зміни лінгвістичних парадигм (від структурно-системної — до функційно-когнітивної); у третьому розділі *Категорія оцінки у ракурсі мовленнєвих та міжмовних процесів* — проекція понять *денотат*, *конотація* й *аксіосемантика* на лексико-семантичні відповідники російської та української мов, співвідносність конотації й категорії оцінки, комунікативно-прагматичні аспекти денотативно-сигніфікативної нейтралізації лексичного значення, лінгвопрагматичний аспект запозичення; в четвертому розділі *Функціонально-комунікативний аналіз категорії оцінки* — функційні типи лексичного значення слів із семантикою оцінки, відображення категорії оцінки у фразеології, вираження значення оцінки як функція синтаксичних фразеологізмів, словотвірний аспект семантики слів з оцінним значенням; вияв категорії пестливості та зневаги на словотвірному рівні як реалізація категорії оцінки; природа оцінки, вираженої різними частинами мови та синтаксичними конструкціями; кореляція категорії оцінки та категорії модальності, оцінка як текстова категорія та ін.

Розвиток сучасного суспільства за взаємодії різних наукових напрямів пришивдшує темпи розвитку людини як мовної особистості, яка постає центром досліджень у сучасній лінгвістичній науці. Мовна особистість сьогодні — не лише харизматичний знавець рідної мови, а й носій культурно-мовних і комунікативно-діяльнісних цінностей, мовленнєвоповедінкових і мовленнєвопрецедентних знань та інтенцій. Наявні наукові напрацювання у сфері комунікативної лінгвістики засвідчують периферійність комунікативних

¹⁷ Космеда Т. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2000. 350 с.

¹⁸ Google Академія. Тетяна Космеда. URL: <https://scholar.google.com.ua/citations?user=mFLet4UAAAAJ&hl=uk> (дата звернення: 19.09.2021).

досліджень, що лише частково висвітлюють заявлену проблематику. У межах наукової школи проф. Тетяна Космеда пропонує цикл глибоких та оригінальних студійовань, у яких висвітлено питання лінгвоперсонології та презентовано нові візії на наукові й мовно-літературні пошуки й відкриття відомих українських діячів — *Івана Франка*¹⁹, *Тараса Шевченка*²⁰, *Степана Руданського*²¹. Не викликають заперечення теоретична новизна та практична значущість досліджень, адже вперше знаходимо фундаментальний розгляд мовної особистості з позицій власне лінгвістики, психолінгвістики та прагматики, що засвідчує актуалізовану міждисциплінарність з урахуванням глибинних шарів національно-мовної свідомості українця.

Прагнення до визначення основних чинників не лише формування мовленнєво-комунікативної компетенції особистості, а й встановлення визначальних домінант її цілісного функціонування мотивує звернення до геніальної постаті Каменяра. Дослідження проф. Т. Космеди **Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри** визначується новизною в 2006 р. не тільки за аналізованою проблемою, але й за специфікою свого виконання. Її необхідність мотивована актуалізацією низки питань дискурсології, психолінгвістики, комунікативної лінгвістики, прагмалінгвістики та ін.

У першому розділі *Мовна особистість Івана Франка в комунікативній парадигмі сучасної лінгвістики* Іван Франко постає як сильна мовленнєва особистість із високим рівнем комунікативної компетенції: особистість, наділена “енергією” думки, що втілена в “енергію” слова, широтою мовленнєвої діяльності, здатністю йти до мовленнєвої стратегії через гнучкість мовленнєвих тактик, умінням висловлювати інтелектуалізований зміст у демократичній формі, тобто враховувати “живу” реакцію на “живе” слово, розвинутою рефлексивністю, що виявляється в послідовності плину власної думки тощо. Тому висвітлення в дослідженні основних віх життя і творчості Івана Франка підпорядковано окресленню домінуючих чинників у процесах формування та становлення комунікативної компетенції вченого. Одним з таких найважливіших чинників постає міжкультурна комунікація²². Для І. Франка

¹⁹ Космеда Т. Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри. Львів: ПАІС, 2006. 326 с.

²⁰ Космеда Т. А. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу. Дрогобич: Коло, 2012. 372 с.

²¹ Космеда Т. А., Осіпова Т. Ф., Піддубна Н. В. Степан Руданський: феномен моделювання “живого” мовлення українців / за наук. ред. проф. Т. А. Космеди. Харків-Познань-Дрогобич: Коло, 2015. 312 с.

²² Міжкультурна комунікація — „комунікація (вербальна і невербальна), що відбувається між представниками різних культур, які належать і до однієї, і до різних національностей; це комунікація, яка підпорядкована впливу різних культурних цінностей, стосунків, уявлень” (с. 23).

актуальними виявляються такі її аспекти: родовід та ранній білінгвізм письменника, українська мова і література та перекладацька діяльність, міжособистісні контакти І. Франка із земляками-українцями та представниками інших народів. Значне місце в комунікативній практиці І. Франка належить і категорії адресатності, адже відомо, що письменник розрізняв адресатів за кількісним показником, віком, статтю, соціальним станом, національністю, рівнем освіти, об'єктивними та суб'єктивними чинниками. Тому цілком доречно проф. Т. Космеда вводить характеристику аксіологічної шкали різних адресатів.

Другий розділ *Іван Франко як ритор* розпочинається історичним екскурсом та окресленням сучасного стану риторики: увага зацентрована на синтетичності риторики, її антропоцентровому характері, подана диференціація стилістики й риторики, висвітлені завдання риторики в баченні І. Франка: „1) подавати матеріал вибірково, продумано; 2) говорити живою мовою; 3) формулювати думки так, щоб люди хотіли слухати” (с. 145). Домінуювальну позицію в риторичному мистецтві посідає особистість ратора, його індивідуально- психологічні якості. Досить вдалою, на нашу думку, постає побудова розділу у висвітленні цього питання: спочатку авторка подає погляд самого Івана Франка на промовця („дзеркало свого часу”, носій і „рефлектор” суспільних відносин, оптиміст із гуманним серцем, високими моральними якостями, наділений емоційністю та живою фантазією, здатний спостерігати, аналізувати, синтезувати, швидко реагувати на реакції слухачів і т. ін.), потім аналізуються його відомі виступи, доповіді, промови, наводиться їхня оцінка сучасниками і як підсумок розглядаються типові ознаки Франкового дискурсу (діалогійність, контрастність, художні паралелі, метафоризація, символізація, типізація та ін.). Значно доповнюють сучасне знання про риторику як окремих розділ мовознавства концептуальні засади риторики І. Франка й думки вченого про юридичну риторику, педагогічну риторику та майстерність, які виокремила проф. Т. Космеда із численних статей І. Франка, лекцій, бесід. Крім того, завдяки вдало дібраним авторкою спогадам перед нами постає видатний педагог, талановитий викладач, знавець правознавства й правозахисник українських селянських мас, справжній ритор — Іван Франко.

У третьому розділі *Ідеї І. Франка і проблеми сучасної прагматично зорієнтованої лінгвістики: загальні зауваги* заслуговує на увагу аналіз праць І. Франка щодо розв'язання проблем аксіологічної прагмалінгвістики, зокрема відомої праці І. Франка *Із секретів поетичної творчості* щодо відображення однієї з головних категорій прагмалінгвістики — категорії оцінки, й висвітлення конкретних типів оцінки (психологічного, емоційно-чуттєвого, культурно-естетичного). Вражає і кількість опрацьованих авторкою

науково-теоретичних і науково-прикладних джерел, у яких ідеться про значущість поглядів І. Франка на певні актуальні питання лінгвістики: розуміння комунікативної функції мови та функційного підходу в дослідженні мовних питань, значення мови для розвитку мислення та пам'яті, зацікавлення живими мовами та діалектами, внесок у трактування сучасних термінів 'рідна мова', 'мовленнева діяльність', 'інтерференція', опрацювання фонетико-граматичних проблем перекладу з урахуванням концептуальної своєрідності мовної свідомості, проблем підсвідомого в мовленні людини, проблем українського правопису та чинного алфавіту, внесок у розбудову й збагачення лексики української літературної мови та методологію наукових досліджень, удосконалення навчальних програм у вищій школі і под.

У дискурсивному просторі Івана Франка простежувано змінні та постійні вияви. До перших потрібно віднести реагування на певний виступ. Це підтверджувало миттєвим і водночас тривалим, наприклад, зовнішнім реагуванням з різними напрямками агресивності на окремі статті Івана Франка, наприклад, про Адама Міцкевича. До постійних констант дискурсивного простору належить особистісний вияв людини, що уможливорює віднесення до такого простору усіх витворених дискурсів, а також характеристику дискурсивних практик особистості, відбиту тими чи тими адресатами. Такий вияв дискурсу має чітко окреслені часові межі — життя людини. Дискурсивний простір Івана Франка хронологічно обмежений роками його життя, а функційно є надзвичайно розмаїтим та різнобічним і в змінному і в постійному виявах — від поетично-мистецького, художньо-белетристичного до критично-аналітичного, публіцистично-політичного та інших. Відразу варто зауважити, що митець не оминав гострих кутів, постійно відчуваючи на собі критичні випадки, часто навіть однодумці не сприймали його надто амбітних, але в більшості своїй цілком справедливих кваліфікаційних поцінувань низки авторів. Показовим постає в цьому вимірі ставлення сучасників до статті Івана Франка *Поет зради*²³. Публікація мотивувала миттєве реагування з послідовним домінуванням в польськомовному середовищі граничного негативізму. Навіть багато з тих, хто активно співпрацював із майстром, змінили думку — від агресивно знищувальної до збайдужіло нейтральної, від осуду — до мовчазного несприйняття. І лише одиниці поставилися до міркувань критика виважено, намагаючись осмислити глибину аналітичних роздумів великого майстра. Для прикладу можна навести зміну поведінки співробітників часопису „Kurjera Lwowskiego”, у якому він працював десять років. В. Щурат згадував: „Коли Франко появився в редакції за своїм бюрком, винесли всі товариші в іншу кімнату, не привітавшись з ним, і делегували

²³ Мельник Я. “Поет зради” Івана Франка. Голоси польської преси: pro і contra. *Парадигми*. 2009. Вип. 4. С. 237-242.

з-поміж себе п. Фрилінга, щоб пішов до Франка сказати йому: „Pan tu nie masz miejsca!”²⁴. Аналізу таких і подібних дискурсивних практик вимагає належного оцінювання сукупності чинників текстуралітету²⁵, без яких не поставатимуть мотивованими кваліфікації відповідних учинків митця, його комунікативні кроки й стратегії, лінгвоіндивідуалізації в тих чи тих дискурсивних практиках.

Проф. Т. Космеді вдалося простежити динаміку комунікативної компетенції Івана Франка та розкрити особливості його комунікативної компетенції в загальному контексті епохи митця.

У монографії *Ego i Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу* проф. Т. Космедою виконано спробу проєкції сучасних методик лінгвістичних досліджень на феномен авторської комунікативної позиції Тараса Шевченка з опертям на духовно-культурну українську історію.

У першому розділі *Мовна особистість: дефініції, структура, виміри, типи. Українська мовна особистість як проблемне питання теорії й практики українського мовознавства* дослідниця окреслила найважливіші складники мовної особистості, описала становлення й розвиток поняття (основні моделі структури мовної особистості та методика дослідження). Досить колоритно висвітлено питання проблем формування та становлення національно-мовної особистості в Україні, що аргументоване історичними довідками, дослідженнями та вдалими ілюстраціями. Цілком логічно й вичерпно авторка характеризує параметри виокремлення типів мовної особистості: ‘емоційна компетенція’ та ‘психотип (соціотип)’ із зазначенням потенційно можливих типів. Не менш важливою, на думку проф. Т. Космеді, є міжкультурна комунікація як параметр характеристики мовної особистості, що постає, безумовно, актуальним для сучасної мовної особистості. Цілком виваженою є виведена авторкою структура мовної особистості / мовленнєвої особистості з урахуванням цілої низки обов’язкових складників. У ракурсі розглядуваної проблематики унікальним матеріалом дослідження постає мовна особистість Тараса Шевченка, щодо якої окреслені авторські штрихи через осмислення психотипу письменника. Проф. Т. Космеда не аналізує детально психічні риси, а лише узагальнює психоемоційну сферу українського генія (адже його твори і так відомі). Така сфера належить до гіперчутливого сильно-емоційного психічного типу.

²⁴ Щурат В. Іван Франко в 1895–1897 роках. *Іван Франко у спогадах сучасників*. Львів: Книжк.-журн. вид-во, 1956. С. 267–281.

²⁵ Загнітко А. П. *Лінгвістика тексту: Теорія і практикум*. Вид. 2-е, доп. і перероб. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2007. С. 101–108.

У другому розділі *Автокомунікація як діалог “Я” (“Ego”) і “Я1” (“Alter Ego”)*. Репрезентація автокомунікації Т. Шевченка в його українському поетичному дискурсі подано кваліфікацію діалогу “Ego” і “Alter Ego” в парадигмі сучасних гуманітарних студіювань. Узагальнюючи різні гуманітарні дослідження, на думку авторки монографії, можна стверджувати, що *Ego* — ментальна конструкція, що може бути схарактеризована низкою показників, на відміну від *Alter Ego* — внутрішнього „підсвідомого” Я, що цілком закономірно може зреалізуватися тільки в автокомунікації. Дослідниця пропонує термін *внутрішнього мовлення*, що спрямоване до самого себе завдяки двом психологічним субструктурам “Я” (Ego) і “Я1” (Alter Ego). Авторська спроба перенесення системи “Ego” — “Alter Ego” до теорії комунікації засвідчує розвиток сучасних інформаційних технологій, де можна спостерігати постійну конфронтацію в діалозі із самим собою. Це загальнодоступні блоги „селебритиз”, персональні сторінки в соціальних мережах, постійні рубрики в газетах тощо. Та й загалом у цьому вимірі цікавою є самореалізація мовної особистості в різних соціальних мережах, у межах корпоративної групи, родини — чи насправді це множина авторських Я, чи це те саме Я? Репрезентанти *Ego* та *Alter Ego*, які виділяє проф. Т. Космеда у творах Тараса Шевченка, — це вербалізовані та номіналізовані герої, до яких звертається письменник у своїх поетичних творах: *Плач же серце, плачте, очі, Поки не заснули...* (*Гайдамаки*). Дослідниця виділяє такі риси шевченківського *Ego*: інтровертивність ↔ систематичне прагнення прихованого вияву емоцій через *сльози*: образ-концепт *сльіз, плачу*, концепт СТРАЖДАНЬ: *Та й заплакав сіромаха...* (*Гайдамаки*); та *Alter Ego*: образ-концепт ДУМКА, апеляція до самого себе: „*Журись*”, — *каже думка* (*Причинна*). Особливо вирізняє проф. Т. Космеда в сучасній науковій лінгвістичній парадигмі значущість концептів ДУМА та ДУМКА, що є важливими для українського ментального простору.

Вивчення щоденникового дискурсу, що активізувалося в останні роки в українському мовознавстві, характеризується низкою наукових єдностей та практикою міжкультурної комунікації, що послідовно з’ясовано у третьому розділі монографії *Жанр щоденника і його статус у традиційній і новій парадигмах гуманітарних знань. Формування діаріумології (щоденникознавства): постановка проблеми* через детальний покроковий розгляд щоденника як жанру.

Як доводять наукові пошуки проф. Т. Космеди, осмислення щоденникового жанру сягають ще античних часів (домашні бухгалтерські книги, промови сенаторів). Яскраві зразки щоденників залишила епоха середньовіччя, французька література, англійський роман доби Просвітництва, класична російська література. У традиції української літератури ХІХ століття одним із найяскравіших зразків є *Журнал* Т. Шевченка (1857–1858 рр.). Із плином

історії жанр щоденника змінився: від єдиної „довіреної особи”, способу вираження творчої потреби у фіксації прикметних фактів особистого життя і суспільних подій до щоденникової форми, оригінальної композиційної структури прозових текстів сучасних письменників, і навіть до комерційних джерел. З’ясування статусу щоденника в системі сучасних жанрів віднайшло своє місце в аналізованій науковій праці. Проф. Т. Космеда розглядає специфіку виявів жанру щоденника в різні часові епохи та зазначає, що „зміст щоденникового жанру є полісемантичним”, оскільки щоденникові тексти можуть демонструвати певні варіації змістових елементів: особисто-суспільних чи суспільно-особистих. З історичного погляду жанр щоденника вимагає кваліфікувати його не лише як формально-літературний жанр, а і як жанр мовлення, автокомунікації. Таке твердження підкріплене виділеними чотирма історичними періодами в розвитку девіаріумології, що висвітлюють тісний взаємозв’язок літератури та лінгвістики в реалізації щоденника.

У жанровій системі дослідниця пропонує розглядати щоденник як текст 1) вторинний; 2) здійснений унаслідок інтимізованої індивідуальної / індивідуалізованої (приватної, напівприватної) чи офіційної (урядової, службової) діяльності; 3) інформативно-фатичної скерованості; 4) нерегламентований чи регламентований частково (офіційна щоденникова діяльність) (пор. також *Щоденник / Щоденники* Олесь Гончара). Але через накопичену систему різновидів щоденникових жанрів постає питання опрацювання самостійної теорії у межах цього дослідження. Різнібічні класифікації жанру щоденника в літературознавстві надали змогу дослідниці виокремити власні різновиди щоденника, залежно від авторської інтенції: 1) *щоденник як „авторська майстерня”*; 2) *щоденник як „сповідь перед собою”* (діалог *Ego* та *Alter Ego*); 3) *„щоденник — самоувічнення”*; 4) *„щоденник — самопоглядання”*. Реалізація комунікативного наміру автора дає змогу виокремити такі типи: 1) *щоденник як обдумані записи з розрахунком на публікацію*; 2) *записи інтимного плану, що не розраховані на публікацію*; 3) *записи як нотатник*. Суттєво доповнює розгляд проблеми визначення характерних ознак щоденникового жанру, з-поміж яких значущими постають: 1) *його автор є одночасно й адресатом*; 2) *він є одночасно й оповідачем*; 3) *щоденник є нефукційним текстом*; 4) *він не має єдиного авторського смислу*; 5) *це текст про себе*; 6) *це в основному текст про плінні події*; 7) *щоденникові записи мають метатекстову дату, що відповідає даті запису, а не даті події* (с. 173). З опертям на заявлене проф. Т. Космеда обґрунтовує доцільність виокремлення наукової дисципліни *девіаріумології*, що цілком умотивовано через виділення низки її складників: 1) *історія становлення девіаріумології та її розвиток — від донаукового до власне наукового статусу*; 2) *теорія (методологія, система*

методів і методик, метамова); 3) щоденникова генологія (типологія жанрів); 4) щоденникова дискурсивна практика.

Четвертий розділ *Щоденник Т. Шевченка в оцінці сучасних дослідників. Характер і форма відображення в ньому діалогу Ego і Alter Ego. Проблема вибору мови* відбиває ґрунтовне опрацювання тексту *Журналу* Т. Шевченка проф. Т. Космедою в інтерпретації сучасних наукових концепцій. Щоденникова діяльність українського письменника постала сьогодні потужним синкретичним джерелом для наукових студювань. Водночас подано критичний аналіз методологічних засад літературознавчої парадигми дослідження щоденникового тексту Тараса Шевченка в концепції Н. Момот. Завдяки виконаному дослідженню в записах щоденника проілюстровано контекст часу написання, окреслені характерні жанрові риси письменницького стилю, передавання репрезентації близького оточення Тараса Шевченка в записах (відтворення переживань, що пов'язані із коханням, інтимними почуттями та ін.). Написання щоденника мотивоване причиною заглибитися в себе, „вербалізувати діалог *Ego* та *Alter Ego*”. Звідси проф. Т. Космеда актуалізує проєкцію положень Т. Радзівєвської на щоденникову діяльність Тараса Шевченка, у якій виділена система принципів „шевченківських записок” та низка характерних ознак. Але, на противагу цьому, в аналізі шевченківської автокомунікації виринають суперечливі питання, що вербалізуються в дихотомії „свій-чужий”. Одним із важливих питань постає таке: *для чого саме писав свій щоденник великий Кобзар?* В інтерпретації заявленого питання знаходимо, що Т. Шевченко писав щоденник для фіксації біографії, самопізнання, для „вгамування спраги письменника”, для своїх друзів.

Журнал багатожанровий за своїм текстом, оскільки тут і *фіксація подій, і спогади, роздуми, характеристики* та ін. З'ясування внутрішнього „Я” в діалозі „*Ego — Alter Ego*” простежувано крізь *риторичні питання, специфіку синтаксису, багату та яскраву лексику*, що сама по собі символічна. Багаті в Тараса Шевченка й *асоціативні ряди*, що уміщують *українізми*. Особливо значуща інформація, виділена *авторським шрифтом*. Тексти письменника-засланця сповнені *патріотизму*. Щоденник ілюструє *еволюцію поглядів* автора, що змінюються після „*розмови із самим собою*”, а російськомовний текст відбиває *громадянську самоідентифікацію* Тараса Шевченка як *бікультурної особистості* (з незаперечним домінуванням національно-патріотичного). З останнього твердження наріжним каменем постає питання: чому Тарас Шевченко писав свій *Журнал* російською мовою? Проф. Т. Космеда заторкує гостру проблему сьогоденного суспільства, що вже тоді постала в щоденнику видатного українця, та встановлює цілий комплекс можливих причин, що спонукали письменника до цього.

Засновник української літературної мови, геній слова, відобразив у своєму “творі” український національний характер та ідею, що простежено авторкою в п’ятому розділі *Ключові фрагменти концептосфери щоденника Т. Шевченка та його інтертекстуальність*. Проф. Т. Космеда визначає послідовність виникнення концептосфери у творі Тараса Шевченка крізь призму його *внутрішнього мовлення*, тобто діалогу його *Ego* з його ж *Alter Ego*: *внутрішнє слово* → *внутрішній лексикон (сукупність концептів)* → *внутрішнє мовлення і складників концептосфери: уявлення та смисли (репрезентація змісту досвіду та знання, узагальнення досвіду діяльності людства)* → *вербалізація уявлень та смислів* → *слово-концепт (мовне оформлення)* → *концептосфера*.

Безперечно, проф. Т. Космеда виявила глибоке й всебічне знання проблематики, предмета її аналізу, історії досвіду, володіння різноманітними й сучасними процедурами дослідження мовного матеріалу, а також поняттєво-термінологічним апаратом для теоретичного осмислення дослідження. Усе це дало змогу дослідниці одержати внаслідок ґрунтовного аналізу важливі й переконливі теоретичні й практичні результати не лише загального погляду на *девіаріумологію*, а насамперед — на щоденниковий простір великого генія як самовияв національно мотивованої та національної самоідентифікованої мовної особистості.

Спрямування дослідницької енергії на встановлення основних і/чи неосновних ознак мовлення українців знайшло повноцінний розвиток у студіюванні про мовний простір Степана Руданського. На цей раз колектив авторів проф. Т. Космеда, Т. Осіпова й Н. Піддубна обрали центром уваги персону Степана Руданського. Фундаментальна праця ***Степан Руданський: феномен моделювання “живого” мовлення українців*** розкриває проблематику сучасної парадигми лінгвістичних знань з опертям на надбання лінгвістики тексту, соціолінгвістики, теолінгвістики, стилістики та лінгвопоетики, концептології та дискурсології, комунікативної лінгвістики та ін. Своєю структурою, засадничими принципами студіювання корелює із функційно-комунікативною, когнітивною лінгвопарадигмами, а також перегукується з аспектами синергетичного підходу до розгляду текстових утворень. Основна частина побудована в такий спосіб, що кожен наступний розділ розкриває новий аспект дослідження мови С. Руданського. Як наслідок, маємо цілісний і ґрунтовний опис мовної особистості письменника — не в статичці, а в динаміці з наголошенням окремих напрямів, що найактивніше еволюціонували.

Перший розділ *Степан Руданський у дослідженнях минулого й сучасності: роль письменника в розвитку української мови* (Т. Космеда, Н. Піддубна) презентує портрет Степана Руданського з домінуванням уваги на мовному складнику крізь візії І. Франка та провідних вітчизняних і зарубіжних учених

XX–XXI століть, що засвідчує значний внесок письменника в утвердження й розвиток української літературної мови, зокрема збагачення її словника та комунікативно-стильових можливостей.

У другому розділі *Степан Руданський — майстер жанру співомовки: розбудова ігрової стилістики української мови* (Т. Космеда, Н. Піддубна) окреслено специфіку поняття “живе мовлення” в лінгвістиці, що характеризується динамічністю, усно- й писемно вираженим спонтанним модусом, рухомістю, креативністю, мовним чуттям і мовним смаком тощо; визначено статус жанру співомовки та схарактеризовано її ігрову природу. Щодо дискурсу С. Руданського, то його “живе мовлення” визначається авторками як „народно-розмовне чи розмовне писемне мовлення, що максимально послідовно вербалізує типові комунікативні ситуації, комунікативні стратегії й тактики; мовлення, що фіксує спонтанну реакцію на події довкілля, є емоційним, експресивним, образним, репрезентує типові для відповідного часу відхилення від чинної мовної норми, відбиває тогочасну мовну моду, ... відтворює характерні моделі мовної гри, особливості національного характеру й мовну політику, тобто окреслює дискурсивну практику українців у відповідному хронотопі” (с. 65).

Третій розділ *Своєрідність функціонування запозичень у поетичному дискурсі Степана Руданського* (Т. Космеда) присвячено феномену егоцентризму запозичень у поетичному дискурсі С. Руданського, позиціонованого як актуалізація “мовної біографії” письменника й “мовної біографії” України з послідовним простеженням специфіки функціонування полонізмів, росіянізмів, латинізмів, запозичень із єврейської та литовської мов, мотивованої чинником зв'язку історії мови з історією народу, що є наслідком закону розвитку кожної мови. За спостереженнями дослідниці, запозичення в поетичному дискурсі С. Руданського охоплюють усі мовні рівні та виконують низку прагматичних функцій, „увиразнюючи текст, моделюючи підвищену його емоційність, аксіологічність, відповідність реальній дискурсивній практиці українців” (с. 137).

У межах четвертого розділу *Репрезентація концептосфери “Релігія” в художньому дискурсі С. Руданського* (Н. Піддубна) реконструйовано релігійний складник світогляду С. Руданського з листів письменника, визначено особливості вербалізації концепту БОГ і мовного образу священнослужителя у творах С. Руданського. Аналізована концептосфера, за тонкими спостереженнями дослідниці, позбавлена антирелігійних настроїв письменника: відображення народних легенд на релігійну тему з елементами бурлескно-трагедійної традиції є спрощеною альтернативою офіційній релігійній літературі, а сатиричне зображення священника зумовлене прагненням С. Руданського висміяти аморальні вчинки та негативні риси кожної конкретної людини. Такий

погляд є цілком мотивований і відбиває загальну настроєвість видатного українського митця слова, що увібрав у себе щонайтонші пласти українського пісенного слова з його неповторно глибинною чуттєвістю і прихованими смислами. Останні постають актуалізованими в контексті, коли обертоніка слова вияскравлює його звучання, а образна тканина поезії відлунює метафоричною образністю.

П'ятий розділ *Его-тексти Степана Руданського: відтворення комунікативної компетенції письменника та фактів його "мовної біографії"* (Т. Космеда) містить аналіз фрагмента тексту щоденника С. Руданського, що розкриває постать письменника як вразливу людину, з ніжною душею, співчутливу, емоційну, самокритичну; й аналіз епістолярного дискурсу письменника, презентованого листами до брата Григорія, дружньо-діловим листуванням із земляками та читачами журналу „Правда”, офіційно-діловими російськомовними листами, що дають зразки омовлення комунікативних жанрів, стратегій і тактик комунікативної поведінки українців. У межах розділу актуалізовано потребу здійснити видання повної спадщини его-текстів С. Руданського, що дозволить „відтворити мовну свідомість української нації того періоду, схарактеризувати вплив інших мов на функціонування й розвиток української мови, формування й розвиток її стилістики” (с. 205). Розділ розширює панораму попередніх студіювань щоденникового дискурсу проф. Т. Космеда, а також досліджень з комунікативної лінгвістики, мовної гри та ін.

У шостому розділі *Своєрідність омовлення невербаліки в дискурсі Степана Руданського* (Т. Космеда, Т. Осіпова) визначено принципи омовлення, метамову, структуру невербаліки (витоки дослідження проблематики невербальної комунікації з опертям на вчення Л. Булаховського, параметри та можливості відтворення невербаліки “живого” мовлення в писемній формі, досвід аспектуального опису невербальної комунікації українських вишуканих мовних особистостей і т. ін.), уперше запропоновано методику й практику опису невербаліки як складника дискурсу. Поетичний дискурс С. Руданського інтерпретовано як зразок омовлення невербальної спроможності українців з акцентуванням уваги на традиційних класифікаційних параметрах омовлення невербаліки, реалізації трирівневої організації невербального компонента, орнаментальній невербаліці тощо. Різномасштабний аналіз невербаліки в поетичних творах письменника, здійснений авторками в цьому розділі, презентує С. Руданського як талановитого експериментатора мовної гри.

Оприлюднена праця поглиблює розуміння мовної стилістики Степана Руданського, вияскравлює властивий лише йому інструментарій творення мовно-образного світу, насиченого різноманітними асоціаціями,

перетвореннями, ігровими моментами, що максимально наближують поетичне слово майстра до народно-мовної неповторної стихії і водночас відрізняють і вирізняють його в загальному контексті в силу притаманних лише цьому тонкому й спостережливому ліриковій образно-метафоричних та інших величин поетики. Водночас монографія свідчить про уміння проф. Т. Космеда не лише згрупувати колектив дослідників, а й чітко окреслити напрям студіювання, логічно його структурувати, що виявилось також і в колективному дослідженні *Семантика і прагматика дискурсивного слова та його потенціал для діагностики психотипу мовної особистості: аспектуальний опис*²⁶ (Т. Космеда, О. Олексенко, І. Павлова), в анотації до якого наголошено на охопленні „розгляду окремих аспектів теорії і практики дискурс-лінгвістики, теорії мовної особистості, психолінгвістики” з послідовним з’ясуванням особливостей і тенденцій функціонування дискурсивних слів та висловів у побутовому, науковому, художньо-поетичному й художньо-драматургічного дискурсах. Заявлене повністю зреалізовано в структурі монографії.

Розділ перший *Теоретичні засади дослідження дискурсивних слів та специфіка їхнього функціонування в різних видах дискурсу* (автор Т. Космеда) охоплює студіювання дискурсоцентричної парадигми О. Потебні, визначенням статусу дискурсивного слова в концепції О. Потебні, а також розгляд дискурсивного слова та виразів у художньому тексті. Такий підхід уможливив: а) аналіз дискурсивного слова в драмі І. Котляревського *Наталка Полтавка*; б) визначення своєрідності вияву дискурсивних слів у поезії Михайла Стельмаха; в) кваліфікації дискурсивних слів як ядра комунікативної стратегії мовної особистості, розкриттям типових дискурсивних слів як ознаки комунікативної компетенції мовної особистості Івана Франка із зосередженням уваги на “живому” мовленні Майстра. До цього потрібно додати спробу розкрити дискурсивні слова як властивість урбанолекту, де з опертям на студіювання Є. Степанова (Степанов Є. М. Російське мовлення Одеси. Одеса: Астропринт, 2004) пунктирно прокоментовано дискурсивні слова в мовленнєвому просторі Одеси. Звичайно, сучасний урбаністичний вимір вимагає свого розлогого огляду з послідовним диференціюванням містечкового та мегаполісного аспектів, до цього потрібно також додати закономірності функціонування урбанолектів середніх міст. Запропонований розгляд постає надзвичайно актуальним для визначення статусу окремих слів і виразів як ідентифікаторів того чи того урбанолекту.

²⁶ Космеда Т., Олексенко О., Павлова І. Семантика і прагматика дискурсивного слова та його потенціал для діагностики психотипу мовної особистості: аспектуальний опис / за наук. ред. проф. Т. Космеда. Вінниця – Познань – Харків: Харк. іст.-філол. т-во, 2019. 308 с.

У розділі другому *Прагматика, семантика й функції числівника в поетичному мовленні українських шістдесятників* (автор І. Павлова) запропоновано послідовний аналіз числівника у філософському, мовному та дискурсивному вимірах, розкрито глибинні нашарування пам'яті в числівнику (2.1.1. Числівник як наслідок граматикалізації лінгвофілософської категорії кількості, сакралізації та містифікації числа), визначено статус числівника у кваліфікаційних моделях класичного й сучасного мовознавства. Такий підхід уможливив характеристику природи числівникового значення та встановлення особливостей його репрезентації в тлумачних словниках. Теоретичні узагальнення кваліфікації природи числівника стали опертям для заглиблення в художньо-поетичне тло та опису числівника і його похідних як маркерів ідіолекту та ідіостилю мовної особистості шістдесятників, хоча в межах розділу значну частину відведено власне теоретичним міркуванням про числівник, розкриття ж текстових позицій, з'ясування їх функційного навантаження ґрунтовано на текстовій площині — художньо-поетичних, художньо-драматургійних контекстах. Очевидно, такий підхід мотивований намаганням окреслити авторську позицію, поза якою подібний розгляд мав би не зовсім викінчений характер.

Цікавим є студіювання креативності шістдесятників у моделюванні художніх-естетичних засобів з опертям на числівникові форми, визначення статусу числівника та його похідних як репрезентантів явищ інтертекстуальності із розкриттям на цьому ґрунті вербального сигналу прецедентності в дискурсі шістдесятників. Дослідниця наголошує, що „окремою позицією можна вважати *позиції числівника як одиниці інтертекстуального або прецедентного знака, відповідного вербального сигналу*, що проектується передусім на суцільний масив тексту, але може реалізуватися й у заголовках, напр., назва вірша Л. Костенко *«Третій зайвий»*” (с. 159–160). Унаслідок ґрунтового аналізу інтертекстуальності й прецедентності (із виявом різновидів прецедентності) як категорії дискурсу встановлено функціонування числівникових утворень як прецедентних знаків. До цього потрібно також додати розгляд числівникової вербалістики як прагматичної рефлексії, що підтверджено послідовним глибинним аналізом текстових площин, пор., наприклад: „Виражаючи українську ментальність щодо вираження кордоцентризму, високої міри емоційності, М. Вінграновський поєднує числівник *двадцять* зі зменшено-пестливою його оказіональною формою *столітечок* з метою моделювання іронії. Така прагматика віддзеркалена і в інших контекстах, напр.: *Кривавий мій! Могилистий! Космічний! Споживач пристрасний людських страждань і мрій, не спелелась, мій вік двадцятивічний! Не змався ти, двадцятий віче мій!..* (М. Вінграновський, *Прелюд землі*), де порядковий числівник, поєднуючись із іменником *вік*, виступає в незвичній функції звертання;

у цьому ж контексті маємо тавтологічний вираз *вік двадцятивічний*, що знову-таки підтверджує думку про прагматичну значущість названого концепту, омовленого числівником та його формами. Як бачимо, *двадцять* у поєднанні з відповідними іменниками на позначення відрізка часу наповнюється то негативною, то позитивною аксіологічністю, «ковзаючи» на шкалі оцінки» (с. 162). Істотним постає студіювання числівникових форм та їхніх похідних через призму автопрецедентності мовної особистості шістдесятників і розкриттям домінантності дискурсивних слів, їхніх похідних форм.

Розділ третій *Числівник і його форми — маркери визначення психотипу мовної особистості: доведення гіпотези на матеріалі поетичного дискурсу шістдесятників* (М. Вінграновський, І. Драч, Л. Костенко, Б. Олійник, В. Стус) (автори Т. Космеда, І. Павлова) концентрує увагу на розгляді лінгвопсихотропної сутності категорії “мовна особистість” із ґрунтуванням на дихотомії “інтроверт” ↔ “екстраверт” і з’ясуванням статусу амбіверта, який поєднує у своєму самовияві, самореалізації та самоідентифікації, саморепрезентації риси екстраверта й інтроверта. Зразком такої мовної особистості є постать Василя Симоненка. Заявлені теоретичні основи стають надійним підґрунтям для встановлення критеріїв кваліфікації психотипу мовної особистості через призму її комунікативної компетенції. Сформовані концептуальні засади спонукають Т. Космеду та І. Павлову до розгляду діагностичного потенціалу числівників як дискурсивних слів у диференціюванні психотипу мовної особистості та встановленні домінантних ознак функціонування числівників у дискурсі поетів-інтровертів Ліни Костенко й Миколи Вінграновського, поетів-екстравертів Івана Драча, Бориса Олійника, вияву особливостей функційного статусу числівникових форм у поетичних контекстах Василя Стуса. Зосередження уваги на особливостях внутрішньотекстового позиційного, естетичного, психолого-емоційного діапазону аналізованих утворень. Охоплення емного фактичного матеріалу з числівниками та їхніми похідними в численних контекстах мотивує висновок про психотипи мовних особистостей поетів-шістдесятників: „...серед виокремлених поетів до психотипу інтровертів більш тяжіють Л. Костенко та М. Вінграновський, яскравими екстравертами є І. Драч і Б. Олійник, а от належність В. Стуса до відповідного полярного психотипу віднести важко, вочевидь, його слід уважати амбівертом” (с. 239).

У четвертому розділі *Прагматика, семантика й функції особових і присвійних займенників як дискурсивних слів і маркерів психотипу мовної особистості в текстовому просторі М. Вінграновського, І. Драча, Л. Костенко, Б. Олійника* (автор О. Олексенко) простежено семантику й прагматику займенникових слів у поетичному дискурсі та особливості діагностування авторського психотипу через вияв відповідної шкали прономінальності поетичного мовлення. З опертям на лінгвістичну традицію авторка диференціює,

наприклад, такі різновиди семантизації займенникового *Я*: 1) „особистісне *Я*”, 2) „функційне *Я*”, 3) „зіставне *Я*”, 4) „*Я* ліричного персонажа”, 5) „определенне *Я*”, 6) „*Я* уособленого персонажа”, об'єднуючи перші три у „власне *Я*”, що протиставлене трьом іншим як „чужому *Я*” (с. 247). На підставі ґрунтовного аналізу прономінального наповнення поетичного тексту констатовано: „Поети-інтроверти на передній план висувають потребу осмислення свого внутрішнього світу, тому частотність уживання прономінатива *Я* в (...) збірках Л. Костенко та М. Вінграновського дуже висока (із 154 віршів М. Вінграновського він помічений у 147, а в Л. Костенко — із 231 поезії — в 204), що вже само по собі є підтвердженням особливої його ролі як засобу презентації ліричного героя, ідентичного з „авторським *Я*”. Подібно схарактеризовано функційне навантаження займенникових слів *ТИ*, *МИ*, *ВИ* зі спостереженням відмінностей реалізації ними авторських інтенцій у поетичному мовленні Ліни Костенко, Миколи Вінграновського, Івана Драча, Бориса Олійника та розмежуванням поетів-інтровертів і поетів-екстравертів. Таким чином поглиблено розгляд визначених психотипів у попередніх розділах, що надає логічної цілісності та органічної зв'язаності наукового тексту аналізованого дослідження.

Можна погодитися з думкою авторки Післямови про високу прагматичну енергетику числівникових та інших слів: „Спростовуємо поширену в лінгвістичній думці про те, що числівникові та займенникові форми не мають потужної потенції для активної реалізації функцій художніх засобів. Художній дискурс поетів-шістдесятників насичений числівниковими метафорами, порівняннями, реалізацією метонімії, синекдохи, гіперболи, літоти, перифрази, антитези, крім того, мають місце такі фонетико-синтаксичні фігури обрамлення тексту, як епанатома, анапатома та їхні відповідні різновиди і под. Базуючись на омонімії, синонімії, антонімії, використовуючи числівникові та займенникові форми, шістдесятники зреалізують мовну гру, гру формами і смислами” (с. 271), адже „...семантика і прагматика дискурсивних слів та виразів української мови, насамперед числівникових форм, безпосередньо пов'язана з міфологізованим, сакралізованим, ідеалізованим, соціалізованим сприйняттям названих категорій, а також із чинником їхнього психологічного сприйняття, зокрема індуктивно-емпіричного, культурно-типологічного й індивідуалізованого, що відображається у відповідних міфологемах, ідеологемах і психологемах, які впродовж розвитку мови розширюють свою концептуальну наповненість завдяки новим смислам” (с. 270).

Перспектива студіювання пов'язана не лише з розширенням дослідження текстової площини функціонування дискурсивних елементів і встановлення через наявність таких елементів психотипів монолінгвоперсон, а й із послідовним розглядом кількісних та якісних характеристик таких дискурсивних

слів, формуванням відповідних корпусів текстів як підґрунтя створення актуальних на сьогодні лексикографічних праць. Подібний підхід відповідає запитам текстової лінгвістики, перекладознавства, когнітивної, функційної, комунікативної лінгвістики.

Узагальнення розлогих студіювань над особливостями живого мовлення знайшли повноцінне висвітлення в монографії рос. ***Лингвокалейдоскоп: процессы живой речи (на материале русского и украинского языков)***²⁷, що виконана у функційно-комунікативному й когнітивно-синергетичному вимірах. Аналіз узусно маркованих та okazіонально мотивованих процесів у досліджуваних мовах, як засвідчує проф. Т. Космеда, мають спільні та відмінні тенденції, що зумовлено системою чинників різного статусу — естра- й інтралінгвальних. Образне найменування монографії досить влучно відбиває її побудову й концепцію: авторка намагалася описати активні мовні процеси, які “калейдоскопічно” відображають мовну дійсність, але “намальовані картинки” витворюють певну цілісність і системність, що підтверджувало функційно-комунікативним навантаженням таких процесів.

У першому розділі рос. “*Лингвистический калейдоскоп*”: *манипуляции со словом* ідеться про словоцентричну парадигму, привертну увагу до методології вивчення слова в контексті традиції й новаторства; другий параграф фокусує увагу читача на інтерпретацію поняття *свобода слова* та явища політкоректності, далі обґрунтовано авторський розгляд тенденцій змін словникового складу російської мови на ґрунті актуалізації інформації, відбитої в польському науковому періодичному виданні „*Studia Rossica Poznaniensia*”. Не залишилося поза увагою й питання про особливості функціонування лексики із семантикою оцінки, що проєктовано на процес запозичення. Значущим постає аналіз самодостатньої та відносної оцінки в мовленнєвих актах, стратегіях, тактиках, особливості функціонування негативної ↔ заперечної оцінки. Крім цього, досліджені механізми моделювання оцінних смислів за допомогою граматичних засобів мови, а також нові евфемізми й табу, метафоричні утворення через переосмислення прагматики топонімів.

Другий розділ рос. “*Лингвистический калейдоскоп*”: *проекция на проблемы лексикографии* присвячено явищу “катастрофи мови”, що відображене в лексикографічній практиці в процесі лексикографування термінів (простежувано появу термінів нового зразка — образних, оцінних, експресивних та ін.). Для їхнього словникового опису необхідні нові техніки й моделі, методики та прийоми. Проф. Т. Космеда подає також оцінку феномена словника нового зразка, концепцію якого опрацював відомий русист Євген Отін. Це рос. *Словарь коннотативных собственных имен*. Ідеться про

²⁷ Космеда Т. *Лингвокалейдоскоп: процессы живой речи (на материале русского и украинского языков)*. Саарбрюккен: Lambert Academic Publishing RU, 2017. 308 с.

перспективи подібного напрямку лексикографічної практики. Завершено розділ описом авторської новаторської концепції словника графем, які зазнали процесу лексикалізації та семантизації, у силу чого вони набули своєрідної прагматики.

У третьому розділі рос. “*Лингвистический калейдоскоп*”: *вопросы лингвогендерологии* йдеться про жіночий і чоловічий стилі мовлення, особливості їх моделювання, вияв прагматики, що підтверджувано численними ілюстраціями з художнього тексту коротких форм. Зінтерпретовано моделі жіночої мовленнєвої поведінки в рецепції таких російських та українських майстрів художнього слова, як Олександр Пушкін, Леся Українка, Валерій Шевчук. Важливою постає абсолютна та відносна стійкість мовних ↔ мовленнєвих особистостей до активних процесів асиміляції, первинне діагностування чоловічої та жіночої мовленнєвої поведінки.

Четвертий розділ рос. “*Лингвистический калейдоскоп*”: *сфера живой научной и педагогической речи* охоплює аналіз маркерів наукової дискусії, дослідження відповідних структурів, застосування кванторів нейтралізації типових стильових ознак у комунікативній ситуації організаційно-наукового заходу тощо.

У п'ятому розділі рос. “*Лингвистический калейдоскоп*”: *вопросы социолингвистики* висвітлені проблеми, пов'язані з мовною політикою сучасної України, а також питання, які відображають соціолінгвістичні методи вивчення лінгвоперсони із минулого з успішним застосуванням методики ретроспективного аналізу.

Ідеї проф. Т. Космеди знайшли розвиток і цілком мотивоване продовження в низці студіювань її послідовників — учнів її наукової школи. Так, дослідження Оксани Халіман ***Грамматика оцінки: морфологічні категорії української мови***²⁸ присвячене комплексному аналізу граматичних одиниць як засобів вираження аксіологічних смислів. Вибір граматики оцінки (опис арсеналу граматичних засобів вираження оцінних значень з урахуванням їхніх прагматичних характеристик) об'єктом розвідки, а морфології оцінки (морфологічні засоби вираження аксіологічних смислів в українському мовному просторі) — предметом унеобхіднює адекватне застосування здобутків морфології, граматичної стилістики, прагмалінгвістики, лінгвоаксіології, комунікативної лінгвістики, гендерної лінгвістики, психолінгвістики, ономастики, лексикографії.

Дослідження постає актуалізованою спробою: 1) окреслити сутність оцінки як багатоаспектної категорії в сучасній науковій парадигмі; 2) висвітлити основні етапи становлення й розвитку граматики оцінки;

²⁸ Халіман О. В. Грамматика оцінки: морфологічні категорії української мови / передне слово, наук. ред. проф. Т. Космеди. Харків: Майдан, 2019. 452 с.

3) схарактеризувати лінгвофілософське підґрунтя морфології оцінки; 4) обґрунтувати методологічні засади породження оцінних відтінків значення на основі актуалізації морфологічних засобів; 5) репрезентувати метамову дослідження; 6) виокремити морфологічні засоби моделювання тропів як продуктивних репрезентантів оцінних значень; 7) аспектуально з'ясувати аксіологічну специфіку реалізації граматичних ігрем у мовленневих жанрах; 8) описати механізми моделювання оцінних морфологічних (іменних і дієслівних) ігрем, типові моделі вияву оцінного компонента на основі актуалізації граматичних значень; 9) визначивши ступінь частотності їхнього поширення в сучасній мовленневій практиці українців.

Перший розділ *Граматика оцінки. Методологія дослідження та його термінологічний інструментарій: проєкція на морфологічні ресурси мови* містить ґрунтовний аналітичний огляд стану категорії оцінки в сучасній науковій парадигмі та позиціонує граматику оцінки як самостійний науковий напрям. У другому розділі *Граматичні категорії іменних частин мови у фокусі граматики оцінки* цілком передбачувано та логічно схарактеризовано граматичні категорії: а) роду з визначенням специфіки граматичних значень чоловічого, жіночого й середнього родів як основ механізмів породження оцінки. Значну увагу приділено реалізації гендерно маркованих ігрем у системі частин мови; б) числа з актуалізацією граматичних значень множини (множина гіперболічна, узагальнювальна множинність, синтаксичні фразеологізми за участю множинних числових форм, реалізація оцінного потенціалу граматичного значення множини в системі частин мови, лексико-граматичний оксиморон (креативні множинні форми сингулятивів, функціонування онімів), множина пошання, удавана пошанність тощо) й однини (однина експресивно-оцінна, лексико-граматичний оксиморон (моделювання форм однини плюративів), однина пошання, однина агресивна); в) відмінка з актуалізацією граматичних значень відмінка в системі частин мови тощо. Третій розділ *Дієслівні граматичні категорії у фокусі граматики оцінки* також прогнозовано презентує погляди авторки на граматичні категорії: а) виду; б) часу з чітким окресленням транспозиційних можливостей грамеми минулого часу; в) особи; г) способу з моделюванням оцінки як наслідку транспонованого вживання імперативних форм.

Прагнення охопити в мовознавчих дослідженнях досі не освоєні простори чітко виявлюване в монографії Наталі Піддубної ***Теорія теолінгвістики: феномен біблійності в українській лінгвокультурі та омовлення релігійної картини світу (аналіз дискурсивної практики XIX ст.)***²⁹, що має на меті

²⁹ Піддубна Н. В. Теорія теолінгвістики: феномен біблійності в українській лінгвокультурі та омовлення релігійної картини світу (аналіз дискурсивної практики XIX ст.) / передне слово, наук. ред. проф. Т. А. Космеди. Харків: Майдан, 2019. 448 с.

„репрезентувати українську теолінгвістику, схарактеризувавши її досягнення й продемонструвавши своєрідність вербалізації релігійної картини світу в українській лінгвокультурі, поступ релігійної мовної свідомості українців, пов'язаної з текстом Біблії, дериваційний, стильовий і стилістичний потенціал біблійзмів, характер системних зв'язків, специфіку формування фонду біблійних прецедентних одиниць, джерела проникнення біблійзмів в українську мову, специфіку їхнього лексикографування” (с. 17). Структура роботи зумовлена метою, логікою міркувань і представлена чотирма розділами.

Перший розділ *Теолінгвістика як самостійний науковий напрям: його теоретичні засади. Історія української теолінгвістики. Лінгвофілософська категорія сакрального* традиційно присвячений обґрунтуванню низки теоретичних положень і понять. Так, авторка інтерпретує теолінгвістику (синоніми *релігійна лінгвістика, сакролінгвістика, теологічна лінгвістика, релігіолінгвістика, лінгвістичне релігієзнавство, православна лінгвістика*) як дисципліну синтетичного типу, аналізує суперечки щодо її статусу, окреслює методологічну базу, об'єкт, предмет й одиниці, характеризує етапи становлення української теолінгвістики з оперттям на традицію слов'янського мовознавства й напрацювання вітчизняних учених, визначає специфіку *сакрального (сакруму)* в сучасній науці з актуалізацією понять ‘сакралізація’, ‘десакралізація’, ‘ресакралізація’. Авторка демонструє вміння критично осмислювати різні тлумачення терміна *теолінгвістика* й переконливо аргументує його доречність поєднанням двох компонентів, „що передбачають (1) існування двох автономних галузей знань (релігії й науки про неї (релігієзнавства) та лінгвістики), і (2) можливість їхнього поєднання, що й дає змогу потрактовувати цю науку з позицій взаємодії двох окремих наук, що відповідає виробленій на сьогодні науковій традиції” (с. 22). У другому розділі *Ключові поняття теолінгвістики: релігійний стиль, релігійний дискурс, релігійний текст, релігійна мова, релігіолект* зацентровано увагу на проблемах виокремлення релігійного стилю (історія його становлення, етапи розвитку, сучасний статус, характерні ознаки, жанрова диференціація), трактування релігійного дискурсу (модифікація релігійного дискурсу та його параметризація), співвідношення релігійного тексту, релігійної мови, релігіолекту. Третій розділ *Бібліїзм — класифікаційний підтип теонеми, його багатоаспектний статус, системні зв'язки й проблема лексикографування* є вельми потужним у теоретико-прикладному аспекті студювання феномена біблійності в українській лінгвокультурі з послідовним висвітленням семи основних питань: 1) статус бібліїзму як різновиду теонеми; розмежування понять *бібліїзм, релігійна лексика й фразеологія*; бібліїзми в системі *теонем* інших релігійних картин світу; дериваційний, стильовий і стилістичний потенціал біблійзмів; інтерпретація термінологічної паронімії (*бібліонім vs біблієонім, біблієма vs*

біблема); 2) статус бібліїзму як прецедентної одиниці української мови; 3) класифікації *фразеологічних бібліїзмів*; 4) системно-структурні зв'язки бібліїзмів; реалізація аксіологічного потенціалу; 5) епідигматика бібліїзмів; 6) джерела проникнення бібліїзмів в українську мову; 7) лексикографічна інтерпретація лексико-фразеологічних бібліїзмів. У четвертому розділі *Вербалізація релігійного складника в дискурсі (на прикладі аспектного аналізу мовотворчості Т. Шевченка і С. Руданського)* на широкому контекстуальному матеріалі розглянуто роль і місце теонем у вербалізації релігійних концептів (*Бог, віра, Біблія, християнство, молитва, храм, священнослужитель* в его-текстах Тараса Шевченка; *Бог, священнослужитель* у поетичному дискурсі С. Руданського) і відтворенні релігійної свідомості в художньому, епістолярному й щоденниковому дискурсах вишуканих українських мовних особистостей.

Новаторський підхід до аналізу сучасних термінологічних процесів і тенденцій властивий дослідженням Т. Петрової, що спроектовані на термінографічну проблематику, зокрема присвячені належно не розробленим у сучасному мовознавстві питанням, пов'язаним із термінографічною критикою. Власне, ідеться про становлення самостійного розділу в структурі термінографії. Мотивується потреба поряд з теорією термінографії, термінографічною практикою, виокремити й термінографійну критику. Не менш цікавим постає осмислення дослідницею всіх необхідних складників жанру наукової статті, що задекларовані в чинних вимогах, актуалізованих в Україні, а також скваліфіковані методологічні основи термінографічної критики з поглибленими резюмуваннями про її метамову, методологічні засади, виокремленням критеріїв оцінки параметрів термінологічного словника, що здійснено на основі розгляду низки наукових рецензій і/чи експертизи наукового жанру рецензії. Т. Петрова пропонує авторський алгоритм експертизи термінологічних словників.

У руслі наукової школи проф. Т. Космеди активно опрацьовуються питання мовної і/чи мовленнєвої компетенції лінгвоперсони, її інтонаційно-експресивних та інтонаційно-емоційних реалізацій, динаміки мовної особистості в різних мовносоціумних реалізаціях та ін.

Студіювання наукової школи проф. Т. Космеди засвідчують високий рівень наукової думки та лінгвокультурологічну орієнтацію. Вони становлять серйозне дослідження, які, поза всяким сумнівом, посідають чільне місце в теоретичному та практичному осмисленні проблем лінгвоперсоналогії й мають широке практичне застосування в мовознавчих колах України та поза її межами. Використання здобутків школи сприяє вирішенню багатьох комунікативно-прагматичних питань у сучасній лінгвокультурології, етнолінгвістиці та дискурсології.

РОЗДІЛ 1

ШАНУВАЛЬНО-КРИТИЧНИЙ ДИСКУРС.

СПОГАДИ

Єдина справжня розкіш на світі — це розкіш людського спілкування
(Антуан де Сент-Екзюпері)

(...) У свої писання я вклав свою душу. Чи її побачать, зрозуміють, оцінять? (...)

(Ю. Шевельов)

МОВОЗНАВЧИЙ ДОРОБОК Т. А. КОСМЕДИ В БІБЛІОГРАФІЧНОМУ ОГРАНЕННІ

ГАЛИНА БІЛОВУС

Львівський національний університет імені Івана Франка,
Львів — Україна

Тетяна Анатоліївна Космеда — авторитетний у слов'янському світі мовознавець, наукові дослідження якого відомі в Україні й за кордоном. Наукова палітра вченої охоплює різнобічні напрями сучасного мовознавства, як-от: функціональну й комунікативну лінгвістику, риторичну, прагмалінгвістику, аксіологію, лексикографію, лінгвоконцептологію, термінологію, пареміологію, лінгвокультурологію, перекладознавство, лінгвогендерологію, щоденниковознавство та ін. У фокусі наукових зацікавлень дослідниці — „практика дискурсивного аналізу, спроектована на основні одиниці мови й мовлення та художні й публіцистичні тексти, а також зіставне дослідження слов'янських мов”³⁰.

Як влучно зауважив професор Ф. С. Бацевич у статті *Вірність темі, або Людський чинник у мові й житті вченого*, у науковому доробку Т. А. Космеди чільне місце посідають розвідки зі сфери „класичної” семантики, діячності й синхронії лексикології, теоретичні й практичні аспекти лексикографії, проблеми культурології й міжкультурної комунікації, питання аксіологічної прагмалінгвістики тощо. Не залишилися поза увагою професора Т. А. Космеди питання етики ділової комунікації, проблеми, що репрезентують мовну картину світу, індивідуальний стиль письменника та інші напрями мовознавства. Однак попри значну широту наукових інтересів, „усі праці й наукова діяльність Т. А. Космеди в цілому присвячені глибинній проблематиці людини в мові й мови в людині”³¹.

Багатовекторність наукових уподобань, що наскрізно пронизують дослідницькі студії Т. А. Космеди, залишається актуальною й надалі. Свідченням цього є тематичне й жанрове розмаїття текстів, відображених у низці біобібліографічних покажчиків.

³⁰ Космеда Тетяна Анатоліївна. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Космеда_Тетяна_Анатоліївна (дата звернення: 28.12.2021).

³¹ Бацевич Ф. С. *Вірність темі, або Людський чинник у мові й житті вченого. Тетяна Космеда: біобібліографічний покажчик* / уклад. З. М. Бичко. Львів : ПАІС, 2007. С. 3–6.

У системі бібліографічних ресурсів біобібліографічні покажчики займають особну нішу, оскільки засобами бібліографії розкривають внесок особистості в розвиток науки, освіти, культури тощо. Саме такий спосіб поширення бібліографічної інформації уможливує ознайомлення з особливостями наукової, педагогічної, організаційної діяльності вченого, оцінкою його внеску в академічному середовищі.

Біобібліографічні покажчики зазвичай видають до певних дат життя й діяльності окремих осіб і діяльності професійних колективів. „Завдання цих посібників — зафіксувати, за допомогою бібліографічних даних, інформацію про весь масив праць (документів), що створила особа, якій присвячено покажчик, зберегти її у часі й передати наступним поколінням”³².

До таких видань належать три біобібліографічні посібники, у яких подано бібліографічний реєстр мовознавчого доробку доктора філологічних наук, професора Т. А. Космеди.

Першим за хронологією виходу є біобібліографічний покажчик *Тетяна Космеда*³³, опублікований у 2007 р. з нагоди ювілею вченої. На початку біобібліографічного покажчика розміщено вступну статтю й стислу біографічну довідку у вигляді хронологічної канви *Основних дат життя і діяльності Т. А. Космеди*. З них постають біографічні дані та основні етапи становлення особистості науковця.

Уклав зазначений покажчик З. М. Бичко, згрупувавши матеріал у ньому в такі розділи: Список публікацій за жанрами; Закордонні видання; Список публікацій за хронологією (загальний перелік); Наукові праці, рецензування яких здійснювала Т. А. Космеда; Рецензії на праці Т. А. Космеди та публікації про неї; Редакторська діяльність; Список дисертацій, під час захисту яких професор Т. А. Космеда виступала офіційним опонентом; Перелік авторефератів дисертацій, що виконані під керівництвом професора Т. А. Космеди.

У межах кожного розділу матеріал подано відповідно до особливостей його наповнення. Так у розділі *Список публікацій за жанрами* пріоритетною є жанрово-типологічна приналежність зібраних у ньому документів: монографії, автореферати, підручники, посібники, статті, рецензії, хроніка, методичні матеріали тощо. Бібліографічний матеріал цього розділу представлено і в межах іншої площини — хронологічної, зокрема в розділі *Список публікацій за хронологією (загальний перелік)* праці науковця згруповано за часом їхнього написання — від 1985 до 2007 рр. У цьому розділі зафіксовано понад двісті позицій за двадцятидворічну науково-педагогічну діяльність Тетяни Космеди. Укладач намагався комплексно охопити панораму інтелектуальних ідей, наукових досягнень і здобутків професора Т. А. Космеди,

³² Яценко О. Біобібліографія в минулому і її сучасний стан. *Наук. пр. Нац. бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. 2010. Вип. 28. С. 478–492.

³³ Тетяна Космеда: біобібліографічний покажчик / уклад. З. М. Бичко. Львів: ПАІС, 2007. 116 с.

що дало можливість не лише представити наукові напрацювання вченої, її науково-дослідну роботу, участь у навчальному процесі, численних наукових заходах, а й кризь призму авторського наукового бачення простежити перспективи подальшого розвитку мовознавчої галузі.

Широкомасштабність діяльності Т. А. Космеди репрезентується в членстві редколегій наукових збірників, рецензуванні наукових праць, керівництві науковою роботою дисертантів, опонуванні дисертацій тощо. Зазначені аспекти діяльності Тетяни Анатоліївни знайшли відображення в окремих розділах біобібліографічного покажчика, матеріал у яких подано з дотриманням хронологічного принципу.

Лінгвістичні напрацювання професора викликали широкий резонанс не тільки в українському мовознавстві, а й закордоном. Географічний ареал опублікованих праць науковця, представлених у розділі *Закордонні видання*, засвідчує активну участь Тетяни Космеди в міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях, форумах, конгресах, симпозіумах у багатьох європейських країнах, як-от: Білорусь, Болгарія, Німеччина, Польща, Росія, Словаччина, Угорщина, Чехія, Югославія та ін.

Позитивним є те, що в кінці біобібліографічного покажчика *Тетяна Космеда* подано тексти рецензій на наукові видання Т. А. Космеди видатних вітчизняних і закордонних мовознавців: А. Й. Багмут, А. П. Загнітка, І. М. Кочан, М. П. Кочергана, М. Сарновскі, І. Коженевської-Берчинської та ін.

Отже, бібліографічний масив представлених у покажчику мовознавчих праць окресленого періоду, кожна з яких має свій порядковий номер та описана відповідно до чинних в Україні стандартів, є віддзеркаленням наукового доробку професора Т. А. Космеди. Бібліографічне групування матеріалу здійснювалося за галузевим принципом, що давало змогу зорієнтуватися в тогочасній друкованій продукції в галузі гуманітаристики, зокрема мовознавстві.

Слід зазначити, що зазначений покажчик став поштовхом до укладання двох наступних біобібліографічних покажчиків, приурочених ювілейним датам мовознавиці.

У 2012 році з нагоди 55-річчя від дня народження й 30-річчя науково-педагогічної діяльності Т. А. Космеди вийшов біобібліографічний покажчик *Тетяна Анатоліївна Космеда* (укладачі — В. Д. Сліпецька, О. Б. Ляховин)³⁴. Укладений покажчик не є механічним повторенням попереднього. У ньому подано наукові праці професора Т. А. Космеди за 1985–2012 рр., що висвітлюють теоретичні й прикладні науково-дослідницькі проблеми в царині мовознавства, а також характеризують її як творчого педагога, організатора й активного учасника наукових заходів і проєктів різних рівнів, наставника молодого покоління дослідників-мовознавців.

³⁴ Тетяна Анатоліївна Космеда: біобібліографічний покажчик / уклад.: Сліпецька В. Д., Ляховин О. Б. Дрогобич: Коло, 2012. 160 с.

Промовистим підтвердженням зазначеного є перелік рубрик, поданих у змісті біобібліографічного покажчика, а також фронтальний перегляд публікацій, описаних окремими бібліографічними позиціями.

Структура видання ретельно продумана, певним чином оновлена, але систематизацію матеріалу переважно збережено згідно з попереднім виданням (Львів, 2007).

Біобібліографічний покажчик *Тетяна Анатоліївна Космеда* (Дрогобич, 2012) розпочинається з біографічних матеріалів, у яких описано основні періоди життєвого й творчого шляху мовознавиці, її наукової, науково-педагогічної, редакторської і громадської діяльності.

Бібліографічна частина покажчика складається з дев'яти розділів, окремі з яких поділяються на дрібніші підрозділи з різною шириною охоплення матеріалу. Назви розділів зазначеного покажчика ідентичні до назв попереднього, за винятком нового доданого розділу „Інтерв'ю”.

Так у розділі *Список публікацій за жанрами* (усього — 338 бібліографічних описів) подано різні за жанрами й обсягом матеріали: монографії, автореферати — 6 описів; підручники, посібники — 5 описів; словники й словникові статті — 8 описів; наукові статті — 182 описи; рецензії, хроніка — 18 описів; матеріали конгресів, конференцій, наукових читань, семінарів, симпозіумів: доповіді, тези — 84 описи; методичні матеріали: вказівки, рекомендації, програми курсів — 35 описів. У межах кожного із зазначених підрозділів матеріал подано в хронологічній послідовності публікацій. Такий спосіб представлення матеріалу дає можливість досліднику оцінити розвиток наукових зацікавлень особи, простежити динаміку її напрацювань.

Хронологічний критерій також було застосовано при систематизації матеріалу усіх інших розділів біобібліографічного покажчика, який комплексно відображає науковий доробок Т. А. Космеди за 1985–2012 рр. Бібліографічний опис документів здійснено з максимальним урахуванням як основних, так і факультативних елементів. В описах вжито загальноприйняті скорочення слів.

У біобібліографічному покажчику окремо приділено увагу працям, рецензування яких здійснювала Т. А. Космеда, виступала офіційним опонентом під час захисту кандидатських і докторських дисертацій, керувала написанням дисертаційних досліджень, виступала в ролі наукового редактора, рецензента, члена редколегії збірників наукових праць, матеріалів конференцій, навчальних посібників та ін. Усі ці аспекти діяльності науковця представлено в окремих розділах покажчика.

На прикрість, у біобібліографічному посібнику немає наскрізної нумерації бібліографічних описів, що певним чином позначається на незручності користування матеріалами. Зорієнтуватися в досить великому обсязі бібліографічних матеріалів й легко віднайти потрібну інформацію користувачеві

також допоміг би додатковий бібліографічний апарат до видання, як-от: алфавітний покажчик назв праць, іменний покажчик, предметний покажчик тощо.

Біобібліографічний покажчик *Тетяна Анатоліївна Космеда* (Дрогобич, 2012) споряджений статтею від укладачів³⁵, вступними статтями знаних українських і зарубіжних учених-мовознавців Ф. С. Бацевича³⁶, О. А. Олексенко³⁷, А. Сітарського³⁸ та післямовою М. І. Зимомрі³⁹.

Отже, у процесі підготовки зазначеного покажчика загалом ураховані особливості методики бібліографування літератури. Він репрезентує різнопланову структуровану інформацію, що стала основою для подальшого науково-бібліографічного дослідження з нагоди чергового ювілею Т. А. Космеди.

Для біобібліографічного покажчика *Тетяна Анатоліївна Космеда*⁴⁰, що вийшов за такою ж назвою та опублікований у 2017 р., використано подані в попередніх бібліографічних покажчиках мовознавчі набутки вченої, а також його доповнено новими проблемно-теоретичними дослідженнями за п'ятиліття.

Таким чином, хронологічні рамки уміщених в анонсованому біобібліографічному покажчику матеріалів охоплюють 1985–2017 рр. Бібліографічний масив, який було зібрано, узагальнено й систематизовано до визначеної ювілейної дати, загалом налічує понад 430 публікацій. Покажчик інкорпорував широкий різножанровий спектр бібліографічних публікацій: автореферати, монографії; підручники, навчальні посібники; словники, словникові статті; наукові статті; рецензії, хроніка; інтерв'ю; тези доповідей конгресів, конференцій, наукових читань, семінарів, симпозіумів; методичні матеріали: вказівки, рекомендації, програми навчальних курсів, що вирізняються широтою й актуальністю досліджуваних мовознавчих напрямів: лексикології, аксіології, термінології, лінгвоемоціології, лінгвогендерології, лінгвоперсонології,

³⁵ Сліпецька В. Д., Ляховин О. Б. Слово від упорядників. *Тетяна Анатоліївна Космеда: біобібліографічний покажчик* / уклад.: Сліпецька В. Д., Ляховин О. Б. Дрогобич: Коло, 2012. С. 6–8.

³⁶ Бацевич Ф. С. Учений: наукова доля і обшир лінгвістичних досліджень. *Тетяна Анатоліївна Космеда: біобібліографічний покажчик* / уклад.: Сліпецька В. Д., Ляховин О. Б. Дрогобич: Коло, 2012. С. 9–11.

³⁷ Олексенко О. А. Міцний місточок наукової співдружності... *Тетяна Анатоліївна Космеда: біобібліографічний покажчик* / уклад.: Сліпецька В. Д., Ляховин О. Б. Дрогобич: Коло, 2012. С. 12–15.

³⁸ Sitariski A. Z człowiekiem w sercu. O Pani Profesor Tatianie Kosmedzie w związku z Jubileuszem. *Тетяна Анатоліївна Космеда: біобібліографічний покажчик* / уклад.: Сліпецька В. Д., Ляховин О. Б. Дрогобич: Коло, 2012. С. 16–17.

³⁹ Зимомря М. І. Післямова. Розкрилля її трудового чину. Ювілейне слово про Тетяну Космеду. *Тетяна Анатоліївна Космеда: біобібліографічний покажчик* / уклад.: Сліпецька В. Д., Ляховин О. Б. Дрогобич: Коло, 2012. С. 148–156.

⁴⁰ Тетяна Анатоліївна Космеда: біобібліографічний покажчик / уклад. І. М. Кочан, А. Горнятко-Шумилович. Познань; Дрогобич: Коло, 2017. 120 с.

діаріумології (щоденникознавства), комунікативної лінгвістики та інших розділів у системі лінгвістичних наук.

Як один з утверджувачів напряду персоналізації мовознавчих знань, професор Т. А. Космеда репрезентувала низку ґрунтовних монографічних досліджень. Основними на цій ділянці є такі праці: *Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри*⁴¹, *Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу*⁴², *Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика*⁴³, *Степан Руданський: феномен моделювання “живого” мовлення українців*⁴⁴, *Феномен креативності Василя Симоненка: літературознавчий та лінгвістичний аспекти*⁴⁵ та ін. У зазначених монографічних студіях ґрунтовно простежено кореляцію традиційного та сучасного підходів до розгляду та оцінки відповідних мовних явищ, представлено широкий спектр науковолінгвістичних парадигм із послідовним встановленням їхнього зв'язку з різноплановими мовознавчими концепціями.

Як засвідчують матеріали покажчика, Тетяна Анатоліївна Космеда є автором/співавтором 14 ґрунтовних монографічних досліджень, опублікованих упродовж 1997–2017 рр., 9 навчально-методичних посібників і 35 методичних вказівок, рекомендацій, програм навчальних курсів, що пропонують нові підходи до вивчення й викладання мовознавчих дисциплін, зокрема української мови в іншомовному середовищі, 2 словників і 7 публікацій в енциклопедичному словнику, понад 250 статей у збірниках наукових праць, вісниках, записках, реферованих журналах та ін. Отже, багаторічні студії автора дають змогу простежити еволюцію ідей і теоретичних концептів ученої, динаміку генерування нового лінгвістичного знання, що збагачується в процесі переосмислення засадничих основ мовознавства.

Висока наукова продуктивність ученої впродовж усієї наукової кар'єри пояснюється її активною участю в наукових конференціях, учасником чи організатором яких була Т. А. Космеда, тому до покажчика увійшли тези

⁴¹ Космеда Т. А. *Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри*. Львів: ПАІС, 2006. 328 с.

⁴² Космеда Т. А. *Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу*. Дрогобич: Коло, 2012. 372 с.

⁴³ Космеда Т. А., Карпенко Н. А., Осіпова Т. Ф., Саліонович Л. М., Халіман О. В. *Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика* / за наук. ред. проф. Т. А. Космеди. Харків; Дрогобич: Коло, 2014. 472 с.

⁴⁴ Космеда Т. А., Осіпова Т. Ф., Піддубна Н. В. *Степан Руданський: феномен моделювання „живого” мовлення українців* / за наук. ред. проф. Т. Космеди. Харків-Познань-Дрогобич: Коло, 2015. 312 с.

⁴⁵ Горнятко-Шумилович А., Космеда Т. *Феномен креативності Василя Симоненка: літературознавчий та лінгвістичний аспекти*. Познань: Вид-во Познанського ун-ту ім. Адама Міцкевича, 2016. 266 с.

доповідей на міжнародних, всеукраїнських, регіональних конференціях, конгресах, симпозіумах, наукових читаннях, семінарах.

Окрему увагу в біобібліографічному покажчику приділено працям, де Тетяна Анатоліївна виступає в ролі фундатора наукових збірників, упорядника, наукового редактора, рецензента, члена редколегії. Зокрема особливо плідною слід вважати діяльність із започаткування й видання збірника наукових праць „Мова. Культура. Взаєморозуміння”⁴⁶ (вийшло 3 збірники), періодичного наукового видання „Studia Ukrainica Poznaniensia”⁴⁷ (вийшло 6 випусків).

Довкола Т. А. Космеди гуртувалося чимало і молодих, і досвідчених науковців. Знайомство з Тетяною Анатоліївною безперечно мало обопільні результати в цій співпраці, зокрема в науковій і навчально-педагогічній роботі: написані у співавторстві видання навчально-методичного характеру, серед яких *Українська фразеологія: теорія, вправи, тести, словник*⁴⁸, *Орфографія української мови: теорія, вправи, тести, словник*⁴⁹, *Загальне мовознавство в тестах для бакалаврів*⁵⁰, *Практичний курс української мови (для польських студентів-україністів першого року навчання: рівень А1-А1+)*⁵¹, *Практичний курс української мови (для польських студентів-україністів другого року навчання: рівень А2-В1)*⁵²; захисти дисертаційних досліджень і спільні наукові

⁴⁶ Мова. Культура. Взаєморозуміння: зб. наук. праць / Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. І. Франка; відп. ред. Т. А. Космеда. Дрогобич: Коло, 2011. Вип. І. 292 с.; 2012. Вип. ІІ. 246 с.; 2013. Вип. ІІІ. 342 с.

⁴⁷ Studia Ukrainica Poznaniensia / red. nauk. prof. T. Kosmeda. Poznań, 2013. Zeszyt I. 328 s.; 2014. Zeszyt II. 328 s.; 2015. Zeszyt III. 408 s.; 2016. Zeszyt IV. 360 s.; 2017. Zeszyt V. 428 s.

⁴⁸ Космеда Т., Осіпова Т., Четирба М., Малецький Л., Ердєлі О. Українська фразеологія: теорія, вправи, тести, словник: навч. посіб. для студентів української філології / за наук. ред. Т. Космеди. Познань: Вид-во Познанського ун-ту ім. Адама Міцкевича, 2011. 204 с.

⁴⁹ Космеда Т. А., Малецький Л. Орфографія української мови: теорія, вправи, тести, словник: навч. посіб. для польських студентів-філологів / за наук. ред. Т. Космеди. Познань: Вид-во Познанського ун-ту ім. Адама Міцкевича, 2012. 202 с.

⁵⁰ Загальне мовознавство в тестах для бакалаврів: навч. посіб. / за ред. Т. А. Космеди; уклад.: Т. А. Космеда, О. Б. Ляховин, І. М. Сирко, В. Д. Сліпецька. Дрогобич: РВВ ЛДУ ім. Івана Франка, 2013. 158 с.

⁵¹ Практичний курс української мови (для польських студентів-україністів першого року навчання: рівень А1-А1+) / заг. ред. і передмова проф. Т. Космеди; уклад.: М. Абузарова, А. Горнятко-Шумилович, Т. Космеда, І. Кочан, Р. Купідура, М. Четирба. Познань: Вид-во Познанського ун-ту ім. Адама Міцкевича, 2015. 392 с. (з компакт-диском).

⁵² Практичний курс української мови (для польських студентів-україністів другого року навчання: рівень А2-В1) / заг. ред. і передмова проф. Т. Космеди; уклад.: Т. Космеда, І. Кочан, Р. Купідура, Т. Осіпова, М. Четирба. Познань-Львів: Вид-во „Львівська політехніка”, 2016. 404 с. (з компакт-диском).

проекти, зокрема *Комунікативний кодекс українців у пареміях: тлумачний словник нового типу*⁵³, *Мовна гра в парадигмі інтерпретативної лінгвістики. Граматика оцінки. Граматична іграма (теоретичне осмислення дискурсивної практики)*⁵⁴, *Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика*⁵⁵, *Степан Руданський: феномен моделювання “живого” мовлення українців*⁵⁶, *Феномен креативності Василя Симоненка: літературознавчий та лінгвістичний аспекти*⁵⁷, *Короткий українсько-польський словник усталених виразів: еквіваленти слова, фразеологізми, прислів'я та приказки*⁵⁸.

На тлі плідної науково-педагогічної праці особливо вражає кількість успішно захищених кандидатських дисертацій, виконаних під керівництвом професора Т. А. Космеда. Бібліографічні описи 14 авторефератів дисертацій подано в розділі *Перелік кандидатських дисертацій, виконаних під керівництвом професора Т. А. Космеда*. Невпинно зростала кількість опонентських експертиз кандидатських (19 описів) і докторських (6 описів) досліджень.

Про популярність праць ученої свідчать численні рецензії та відгуки колег, подані в розділі *Рецензії на праці Т. А. Космеда, публікації про неї та їй присвячені* (понад 50 бібліографічних позицій).

У біобібліографічному покажчику також відображено роботу Тетяни Анатоліївни як члена комісії з присудження наукового ступеня щодо затвердження габілітації (Польща) в галузі гуманітарних наук (мовознавство), як члена апеляційної комісії ВАК.

Видання доповнюють біографічна довідка про дослідницю, де в хронологічній послідовності подано основні дати життєпису й діяльності професора Т. А. Космеда, слово від упорядників, вітальна стаття професора А. П. Загнітка *В емоційному слові обґрунтованість теорії*⁵⁹, а також численні фото-

⁵³ Космеда Т. А., Осіпова Т. Ф. *Комунікативний кодекс українців у пареміях: тлумачний словник нового типу*. Дрогобич: Коло, 2010. 272 с.

⁵⁴ Космеда Т. А., Халіман О. В. *Мовна гра в парадигмі інтерпретативної лінгвістики. Граматика оцінки. Граматична іграма (теоретичне осмислення дискурсивної практики)*. Дрогобич: Коло, 2013. 228 с.

⁵⁵ Космеда Т. А., Карпенко Н. А., Осіпова Т. Ф., Саліонович Л. М., Халіман О. В. *Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика...*

⁵⁶ Космеда Т. А., Осіпова Т. Ф., Піддубна Н. В. *Степан Руданський: феномен моделювання „живого” мовлення українців / за наук. ред. проф. Т. Космеда*. Харків-Познань-Дрогобич: Коло, 2015. 312 с.

⁵⁷ Горнятко-Шумилович А., Космеда Т. *Феномен креативності Василя Симоненка: літературознавчий та лінгвістичний аспекти...*

⁵⁸ Космеда Т., Гоменюк О., Осіпова Т. *Короткий українсько-польський словник усталених виразів: еквіваленти слова, фразеологізми, прислів'я та приказки / за заг. ред. Т. А. Космеда*. Познань-Харків-Дрогобич: Коло, 2017. 408 с.

⁵⁹ Загнітко А. *В емоційному слові обґрунтованість теорії. Тетяна Анатоліївна Космеда: біобібліографічний покажчик / уклад. І. М. Кочан, А. Горнятко-Шумилович*. Познань; Дрогобич: Коло, 2017. С. 15–19.

матеріали, що уособлюють “присутність ювіляра”, починаючи з обкладинки, де подано портрет науковиці та зображення найважливіших праць професора Т. А. Космеди, і завершуючи портфоліо, що містить знакові фотографії з її особистого архіву.

Підсумовуючи, слід наголосити, що біобібліографічні покажчики Тетяни Анатоліївни Космеди є квінтесенцією потужного мовознавчого доробку науковця, мають непересічне значення для розвитку мовознавства. Як один із видів інформаційних видань, вони становлять науково-бібліографічну базу досліджень попередніх десятиліть, допомагають пізнати наукові напрацювання професора і водночас є своєрідними навігаторами в царині мовознавства, що скеровують молодих науковців на подальші наукові пошуки, слугують фундаментом для написання нових наукових праць.

Огляд біобібліографічних покажчиків професора Т. А. Космеди, у яких репрезентовано її багаторічні напрацювання, засвідчив, що бібліографічна робота поживляється переважно перед ювілейними подіями. Отже, черговий ювілей науковця — мотивація до подальшого розгортання дослідницько-бібліографічної роботи над вивченням його наукового доробку.

Сучасна доба ставить нові завдання на ниві бібліографічного мовознавства, що вимагають уважного та скрупульозного їх вивчення та розв’язання. Це копітка робота, що триває постійно, оскільки її об’єкт динамічно розвивається, матеріал невпинно збагачується. Тому діяльність визначних діячів, учених, науковців завжди перебуває в полі уваги укладачів біобібліографічних покажчиків.

Зважаючи на те, що з часу публікації третього біобібліографічного покажчика *Тетяна Анатоліївна Космеда* минуло п’ять років, упродовж яких учена опублікувала чимало наукових праць, що відіграють важливу роль в інформаційному забезпеченні галузі, отримали позитивний відгук у науковому світі, постала необхідність в їх опрацюванні й укладанні нового біобібліографічного покажчика, що відповідатиме всім вимогам загальної методики бібліографування.

Презентацію різнопланового наукового доробку ювілярки суттєво увіразнила б система допоміжних покажчиків: іменний покажчик, алфавітний покажчик назв праць, предметний покажчик та ін., що значно полегшило б пошукову роботу майбутнім дослідникам. Доцільною в біобібліографічному покажчику вченої була б рубрика, що відображає довідкові видання, у яких подано відомості про неї, наукові праці з покликами на її публікації, бібліографічні покажчики, у яких зареєстровано праці професора з метою створення якнайповнішого бібліографічного портрета мовознавчого доробку професора Т. А. Космеди, особливо в ювілейний рік.

З ЛЮБОВ'Ю ДО СТУДЕНТІВ

АДАМ ГІЗІНСЬКИЙ

Університет імені Адама Міцкевича в Познані,
Познань — Польща

На жаль, я не дуже добре пам'ятаю мою першу зустріч з професором Космедою, лише те, що десь на перших уроках у нас була гостра, дуже емоційна дискусія, і після неї викладачі звертали мою увагу на те, що ця дискусія і моя поведінка сильно вразили Тетяну Анатоліївну і що мені треба стежити за своїми словами.

Потім, як я був на другому курсі, наші стосунки покращилися: професор Тетяна Космеда, будучи завідувачем кафедри україністики, звертала велику увагу на те, щоб студенти не тільки вчилися мови, а також ангажувалися в житті кафедри, і мені це ангажування дуже подобалося.

І тут мені треба зупинитися й сказати про усміх пані професорки, бо, як були читання віршів, пані Космеда завжди усміхалася, навіть тоді, коли деякі студенти читали жадливо (наприклад, я). І то була така тепла, сердечна усмішка, з якої було видно, що Тетяна Анатоліївна щиро радіє тим нашим виступам, а потім для кожного в неї було ласкаве слово й заохочення для подальшого розвитку. Мушу сказати, що саме ті читання викликали в мене любов до поезії, особливо української.

Однак найбільш важливим зростанням була бакалаврська робота, яку я писав під керівництвом професора Тетяни Анатоліївни Космеди. Мені було смішно від першої пари, бо, хоча я і придумав тему, мене ніхто не питав, а тільки я почув радісний голос пані професорки: „Я про вас думала й знайшла цікаву тему, яка вам сподобається!”. І незважаючи на те, що тема роботи була для мене ідеальною, писати бакалаврат мені було нелегко. Пам'ятаю, як я запізнився з надсиланням частини праці й навіть не знав, чого очікувати, бо до цього ще ніхто не відважувався на такий проступок. Перед заняттям я підійшов до неї, у мене дуже тремтіли руки, і я дрижачим голосом сказав: „Пані професоре, я вчасно не написав першої глави...”. А вона ласкаво усміхнулася й відповіла: „Нічого не сталося, я знаю, що у Вас були проблеми, допишіть це на наступний тиждень і постарайтеся більше не запізнюватися”. Наступні частини я міг затримати лише на декілька годин після призначеного терміну.

Тетяна Анатоліївна сильно відрізнялася від інших викладачів, була дуже емоційною та по-особливому ставилася до всього, над чим працювала. Через

те, я знаю, нелегко було з нею співпрацювати — вона вимагала багато від себе й так само від інших, не дозволяючи абиякості, причому в мене ніколи не було відчуття, що ці вимоги неможливо зреалізувати: хоча й з великим трудом, але це було реально. Також пізніше я помітив у неї велику любов до студентів — чи то в розмові, чи в листах, завжди повторювалося одне: „студенти”, „маю студентів”, „допомагаю студентам”, „мої студенти”.. І це „мої студенти” звучало, як „мої діти”...

Мене особисто професор Космеда навчила систематичної праці — сам ніколи не вірив, що так можу працювати. Під час написання диплома я дуже мучився, а сьогодні знаю, як розподілити свою роботу. Це мені й допомагає, і дає змогу досягнути різних цілей, за що я буду вдячний професорові до кінця життя.

Окрім того, не можу не звернути уваги на те, що саме Тетяна Анатоліївна керувала колективом викладачів, який дав мені можливість розвинутися не тільки як мовознавцю, але й взагалі — як людині.

РОЛЬ ТЕТЯНИ АНАТОЛІЇВНИ КОСМЕДИ У ФОРМУВАННІ Й РОЗВИТКУ ПОЗНАНСЬКОЇ УКРАЇНІСТИКИ

ОЛЕНА КОВАЛЕВСЬКА
ДОМІНІКА ЯНЧУРА

Університет імені Адама Міцкевича в Познані,
Познань — Польща

Ювілей завжди спонукає до спогадів, підсумків, роздумів. Безсумнівно, плідним, цікавим і важливим періодом для Тетяни Анатоліївни в її професійній та науковій діяльності стало керування кафедрою україністики Інституту російської і української філології Університету імені Адама Міцкевича в Познані (далі — УАМ). Це, безумовно, важливий етап також для познанської україністики, адже внесок, який зробила професор Космеда в науку, освіту та поширення української мови, літератури й культури, вартий найвищих нагород.

Протягом десяти років (2011–2020 рр.) керування кафедрою україністики її клопітка праця, відданість справі, креативність і зичливість були рушіями розвитку української філології не тільки в УАМ, але й у Польщі загалом. Стрімкий розквіт познанської україністики — велика заслуга професора Космеди. Діяльність Тетяни Анатоліївни як керівника кафедри фокусувалася на трьох напрямках: освітньому, науковому та культурному. Детально висвітимо кожен з них.

Передусім зазначмо, що формування познанської україністики відбувалося двома етапами⁶⁰:

1) перший — від 1991 до 2011 р. — це етап формування й становлення, оскільки в Інституті російської філології факультету неоліології УАМ з'явилася та набирала популярності спеціальність „Російська філологія з українською” (бакалаврат),

2) другий — від 2012 р. до сьогодні — етап активного розвитку, коли було виокремлено спеціальність „Українська філологія”, яка спочатку функціювала як бакалаврат, а згодом — як магістратура (2015)⁶¹.

⁶⁰ Див. Космеда Т. Становлення та поступ познанської україністики (1991–2016 рр.). *Граматичні студії*: зб. наук. пр. Донец. нац. ун-ту. Вінниця: ДонНУ, 2016. Вип. 2. С. 119–129.

⁶¹ Там само. С. 119.

Завдяки зусиллям професора Тетяни Космеди та підтримці адміністрації Інституту у 2015 р. відкрилася ще одна спеціальність — „Українська філологія з англійською”, а у 2016 р. Інститут російської філології отримав нову назву — Інститут російської і української філології.

Протягом десяти років, що очолювала кафедру україністики Тетяна Анатоліївна, якісно змінився та розширився її склад. Порівняймо: у 2011 році викладання дисциплін забезпечував 1 doktor (кандидат філологічних наук) та 1 doktor habilitowany (доктор філологічних наук), інші викладачі мали ступінь магістра та завершували навчання в аспірантурі, а на 2020 рік у штаті кафедри працювали вже 3 доктори габілітовані — професор титулярний Тетяна Космеда (мовознавство), професор УАМ Анна Горнятко-Шумілович (літературознавство) і професор ординарний Ярослав Поліщук (літературознавство), 5 докторів — Марія Четирба, Лукаш Малецький, Марта Абузарова, Олена Ковалевська (мовознавство), Ришард Купідур (літературознавство), а також 2 докторантів (аспірантів) — Домініка Янчура (мовознавство) та Анастасія Яремчук (літературознавство).

Професор Космеда зробила вагомий внесок у розвиток та вдосконалення освітнього процесу. Відкриття нових спеціальностей вимагало редагування навчальних планів та програм навчальних дисциплін, що були розроблені за рекомендаціями й під керівництвом Тетяни Анатоліївни. Тут доцільно зазначити, що, окрім спецсеминарів і спецкурсів, професор вела заняття за авторськими програмами з таких предметів: „Мова сучасних українських мас-медіа”, „Тенденції розвитку сучасної української мови” та „Граматика української мови”.

Щороку керівник кафедри здійснювала контроль за якістю викладання навчальних дисциплін та оцінювала навчально-методичну діяльність викладачів та аспірантів. Корисною практикою було взаємовідвідування занять, що здійснювали члени кафедри. Тетяна Анатоліївна завжди коректно вказувала на недогляди та давала влучні поради: як удосконалити методичні матеріали, як зацікавити та залучити до активної роботи студентів і под. Своїм багаторічним дидактичним досвідом вона охоче ділилася з колегами та підопічними.

Одна з основних рис професора — наукова активність, працьовитість і креативність. Тетяна Анатоліївна завжди мала багато наукових і дидактичних ідей, до реалізації яких активно залучала колег, докторантів, аспірантів, внаслідок чого на кафедрі з'явилася низка видань, зокрема з лінгводидактики. За науковою та загальною редакцією Тетяни Космеди вийшли друком:

1) навчальний посібник *Українська фразеологія: теорія, вправи, тести, словник (для польських студентів української філології)* (Познань 2011)⁶²,

⁶² Kosmeda T., Osipowa T., Czettyrba M., Małecki Ł., Erdeli O. Українська фразеологія: теорія, вправи, тести, словник. Для студентів української філології. *Frazeologia języka ukraińskiego: teoria, ćwiczenia, testy, słownik. Dla studentów filologii ukraińskiej* / red. nauk. prof. dr hab. T. Kosmeda. Poznań 2011. 204 с.

у якому висвітлено основні питання фразеологічної теорії, запропоновано вправи для закріплення теоретичного матеріалу, залучено тести для вироблення відповідних навичок, а також додано словничок, який репрезентує найбільш поширені фразеологізми, прислів'я і приказки української мови з польськими еквівалентами та активно вживані носіями мови афоризми та крилаті вирази. Цінність цього видання в тому, що вперше в історії української фразеографії було створено паремійний українсько-польський словничок, що нараховує близько 700 одиниць⁶³;

2) підручник *Орфографія української мови: теорія, вправи, тести, словник (для студентів-україністів)* (Познань 2012)⁶⁴, у співавторстві Т. Космеди та Л. Малецького. У посібнику вміщено матеріали з історії та теорії української орфографії, зокрема детально описано основні принципи української орфографії, її зв'язок з графікою, подано матеріал щодо реформ української графіки тощо, а також правила і вправи до основних начальних тем з українського правопису, тести для контролю отриманих знань та орфографічний словник, у якому зафіксовано 800 слів;

3) *Підручник з української мови (для польських студентів-україністів першого року навчання: рівень A1 – A1+)* (Познань 2015)⁶⁵, у співавторстві з колегами М. Абузаровою, А. Горнятко-Шумилович, І. Кочан, Р. Купідурою, М. Четирбою. Під час підготовки цього підручника автори зважали, по-перше, на факт спорідненості української й польської мов з урахуванням мовних явищ, що викликають труднощі в польських студентів (зокрема знайомство й оволодіння українською графікою, вимова деяких звуків і под.), по-друге, послідовно брали до уваги Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти, розроблені Асоціацією мовних експертів ALTE (The Association of Language Testers in Europe)⁶⁶. Підручник містить мовний, мовленнєвий і комунікативний матеріал, розрахований на комунікативно орієнтоване навчання, яке, відповідно, спирається на моделі мовленнєвої поведінки носія української мови у сфері щоденного спілкування. Комунікативні теми (“Знайомство”, “Сім'я. Рідня”, “Зовнішність людини”, “Характер. Вдача. Поведінка людини”, “Одяг”, “Харчування”, “Магазин. Базар”, “Дім. Квартира”, “Пошта.

⁶³ Космеда Т. Від 20-річчя до 25-річчя: досягнення познанської україністики (2011–2016). *Studia Ukrainica Posnaniensia* / red. nauk. T. Kosmeda. Poznań, 2017. Zesz. 5. S. 13.

⁶⁴ Космеда Т., Малецький Л. Орфографія української мови: теорія, вправи, тести, словник: навч. посіб. для польських студентів-філологів / за наук. ред. Т. Космеди. Познань: Вид-во УАМ, 2012. 202 с.

⁶⁵ Практичний курс української мови (для польських студентів-україністів першого року навчання: рівень A1–A1+) / заг. ред. і передмова проф. Т. Космеди; укл.: М. Абузарова, А. Горнятко-Шумилович, Т. Космеда, І. Кочан, Р. Купідурою, М. Четирба. Познань: Вид-во Познанського ун-ту ім. Адама Міцкевича, 2015. 392 с. (з компакт-дискон).

⁶⁶ Там само, с. 5.

Засоби зв'язку”, “Освіта”, “Відпочинок. Хобі”) дають можливість ознайомитися з різними сферами людського життя, заглибитися в український побут. Увазі користувачів пропонуються тексти й діалоги, що віддзеркалюють стилістичне розмаїття української мови та репрезентують і літературну мову (це фрагменти творів українських прозаїків і поетів), і сучасне живе мовлення (мовний контент Інтернету). Тематичні розділи містять інформацію культурологічного характеру (автобіографічні факти про видатних українських діячів науки й культури, відомості про українські традиції, звичаї, кулінарію, архітектуру, особливості українських фольклорних жанрів та ін.). Завершує кожну тему український гумор та словничок. Оскільки підручник розрахований насамперед на підготовку майбутніх філологів, поряд із граматичними, орфографічними, орфоепічними, лексичними й фразеологічними нормами подаються й пояснюються необхідні лінгвістичні терміни й поняття;

4) *Підручник з української мови (для польських студентів-україністів другого року навчання: рівень А2 – В1)* (Познань 2016)⁶⁷. У розробці матеріалу цього підручника враховано принципи, якими автори керувалися під час укладання підручника для першого курсу. Додано дві нові рубрики: „Невербальна комунікація” та „Перекладознавча практика”. Укладачі пропонують для опрацювання та засвоєння 8 комунікативних тем, а саме: “Послуги”, “Здоров’я”, “Географія. Природне середовище”, “Клімат. Охорона довкілля”, “Держава”, “Народна творчість”, “Туризм”, “Релігія”. Матеріал підручника розрахований на комунікативно орієнтоване навчання, в основу якого покладено як певний орієнтир модель мовленнєвої поведінки носія української мови у сфері щоденного спілкування.

5) *Короткий українсько-польський словник усталених виразів: еквіваленти слова, фразеологізми, прислів'я та приказки* (Познань–Харків 2017)⁶⁸. Словник є першою спробою репрезентації українських усталених виразів з наданням їхніх польських еквівалентів з відповідним тлумаченням, містить усталені вирази різних типів (еквіваленти слова, фразеологізми, усталені порівняння, прислів'я, приказки, вітання, побажання і под.) за структурою і семантикою, походженням, поширенням у мовленні, стилістичними параметрами, активністю вживання. Його об'єктом стало понад 1500 одиниць, різних за стилістичними й жанровими характеристиками. Словник розрахований на широке коло користувачів, зокрема філологів, культурологів,

⁶⁷ Практичний курс української мови (для польських студентів-україністів другого року навчання: рівень А2–В1) / заг. ред. і передмова проф. Т. Космеди; укл.: Т. Космеда, І. Кочан, Р. Купідура, Т. Осіпова, М. Четириба. Познань–Львів: Вид-во “Львівська політехніка”, 2016. 404 с. (з компакт-диском).

⁶⁸ Космеда Т., Гоменюк О., Осіпова Т. Короткий українсько-польський словник усталених виразів: еквіваленти слова, фразеологізми, прислів'я та приказки / за заг. ред. Т. А. Космеди. Познань–Харків–Дрогобич: Коло, 2017. 408 с.

етнологів, викладачів та студентів, а також усіх, хто прагне поглибити знання з української та польської мов і культур.

Усі наведені публікації стали великим успіхом професора Космеди та її колег. Цими виданнями активно користуються викладачі й студенти не лише УАМ, але й інших вищих навчальних закладів у Польщі та за кордоном. Зазначмо, що за словами студентів УАМ — неодоразових переможців Міжнародного орфографічного конкурсу з української мови, який щороку організує кафедра україністики Інституту східнослов'янської філології Ягеллонського університету в Кракові — підручник *Орфографія української мови* став для них своєю «Біблією».

Науковий доробок та наукова активність професора Космеди завжди викликали захоплення у керівництва університету та колег. Тетяна Анатоліївна неодноразово була нагороджена премією ректора УАМ за високі наукові (Нагорода Ректора УАМ III ступеня у 2017/2018 н. р.), організаційні (Нагорода Ректора УАМ III ступеня у 2013/2014 н. р.) та дидактичні досягнення (Нагорода Ректора УАМ III ступеня у 2015/2016 н. р.).

Тетяна Космеда започаткувала проведення періодичної наукової конференції «Україністика: вчора, сьогодні, завтра»⁶⁹. Перша зустріч відбулася 4–5 листопада 2011 р. у форматі міжнародного наукового колоквиуму й була присвячена 20-річчю заснування кафедри. У заході взяло участь 37 науковців з Польщі та України, які виголосили свої доповіді під час пленарного засідання та роботи двох секцій. Наступні зустрічі в рамках міжнародної наукової конференції збирали ще більше учасників. Так, 8–9 листопада 2013 р. у II Міжнародній науковій конференції взяло участь понад 80 учених, які мали можливість представити свої наукові розвідки на чотирьох секційних засіданнях, але родзинкою заходу став круглий стіл «Михайло Коцюбинський... відомий і невідомий», присвячений 100-річчю роковинам смерті письменника. Під час круглого столу літературознавці та мовознавці обмінялися своїми різноплановими спостереженнями щодо спадщини талановитого українського письменника.

Особливою подією стала III Міжнародна наукова конференція (20–21 травня 2016 р.), адже кафедра україністики відзначала свій 25-річний ювілей. У науковому форумі взяло участь понад 60 науковців, які представили дослідження широкої проблематики — Секція 1: Теорія і практика комунікації, риторика та проблеми прагмалінгвістики; Секція 2: Теорія і практика перекладу, проблеми зіставного мовознавства та методика викладання української мови як іноземної; Секція 3: Актуальні проблеми українського літературознавства, концептології та культурології; Секція 4: Компаративні дослідження у літературознавчій та культурознавчій парадигмах.

⁶⁹ Див. Космеда Т. Від 20-річчя до 25-річчя: досягнення познанської україністики (2011–2016)... С. 10–11.

Остання конференція відбулася 22–23 жовтня 2020 року. У зв'язку з обмеженнями, пов'язаними з пандемією, зустріч проходила в режимі онлайн з використанням платформи Microsoft Teams. У конференції взяло участь 45 учасників з провідних наукових осередків Польщі, України та Словаччини. Зауважмо, що конференція „Україністика: вчора, сьогодні, завтра” має широкий тематичний спектр. Так, у межах V конференції цікавим і успішним став круглий стіл „Український нуар і творчість Олеса Ульяненка”, під час якого учасники мали змогу послухати доповіді про творчість культового українського письменника та подискутувати про особливості слов'янської прози нуар. Не маємо сумнівів, що наукові зустрічі, започатковані ювіляркою, стали нагодою для обміну думок, досвіду, налагодження нових контактів і на польському, і на міжнародному рівні.

Релізацією високого організаторського й наукового потенціалу професора Тетяни Анатоліївни Космеди стало періодичне наукове видання „Studia Ukrainica Posnaniensia” (2011 р.), що у 2015 р. отримало офіційну реєстрацію в Міністерстві науки й вищої освіти Польщі⁷⁰. Як головний і науковий редактор часопису професор Космеда ставила за мету, „по-перше, ознайомити наукову спільноту з досягненнями польської україністики, сучасним баченням важливих питань української гуманітарної науки, філології насамперед, а по-друге, популяризувати українську літературу, мову, культуру в сучасному світі”⁷¹, що давно вже стало справою всього її життя. Часопис спроектований на міждисциплінарну проблематику — у ньому актуалізовані питання з галузі мовознавства, літературознавства, культурології, перекладознавства, а також викладання української мови як іноземної. До складу редколегії наукового видання професору Космеді вдалося залучити відомих українців з різних країн світу, а саме: Австрія — проф. Міхаель Мозер (м. Відень), Болгарія — проф. Панайот Карагьозов (м. Софія), Польща — проф. Адам Фаловські (м. Краків), проф. Пшемислав Юзвікевич (м. Вроцлав), проф. Ігор Набитович (м. Люблін), проф. Валентина Соболев (м. Варшава), Росія — проф. Валерій Мокієнко (м. Санкт-Петербург), Сербія — проф. Людмила Попович (м. Белград), Словаччина — проф. Олег Тищенко (м. Трнава), США — проф. Андрій Даниленко (м. Нью-Йорк), Угорщина — проф. Андас Золтан (м. Будапешт), Україна — проф. Анатолій Загнітко (м. Вінниця), проф. Леся Мушкетик (м. Київ), проф. Михайло Гнатюк і проф. Ірина Кочан (м. Львів), Чехія — проф. Алла Архангельська (м. Оломоуць).

У 2019 році молодий журнал увійшов до оновленого переліку фахових видань Міністерства науки й вищої освіти Польщі та отримав 20 балів. Варто наголосити, що деякі академічні періодичні видання навіть не потрапили до цього списку. Таке визнання засвідчує високий рівень та фаховість часопису,

⁷⁰ Там само. С. 11.

⁷¹ Там само.

що динамічно розвивається (починаючи з 2019 року журнал виходить двічі на рік). Видання стало впізнаваним далеко за межами Польщі та України.

Тетяна Анатоліївна стала ментором і науковим керівником багатьох молодих науковців, аспірантів і докторантів. Свій “слід” професор залишає в Познані й сьогодні: незабаром аспірантуру завершить підопічна Тетяни Анатоліївни — Домініка Янчура, яка у своєму доробку має вже 17 наукових розвідок, написаних під пильним оком наукового керівника. Аспірантка брала активну участь у 7 наукових конференціях у Польщі й за кордоном. Високу активність також виявляє в житті кафедри україністики (у ролях організаторки, ведучої, доповідачки, сценаристки, члена українського хору та ін.) й Інституту (член наукової ради Інституту російської і української філології у 2017–2019 рр.).

Своїм досвідом Тетяна Космеда ділиться й зі студентами та магістрантами, яких мотивує до наукової та культурної активності. Так, наприклад, Анна Філіп'як під науковим керівництвом професора написала низку статей (*Функціонування міфонімів у сучасному українсько- й російськомовному публіцистичному тексті: аксіологічний аспект* (2018); *Лінгвоперсона Ліни Костенко: актуалізація фразеологізмів у її поетичних текстах* (2019); *Розбудова української фразеології: індивідуально-авторські фразеологізми Ліни Костенко* (2020)), стала переможницею Другого загальнопольського конкурсу декламації української поезії (Познань 2016) та двічі лауреатом Міжнародного орфографічного конкурсу з української мови (I місце у 2019 р., III місце у 2018 р.), який проводиться в стінах Ягеллонського університету в Кракові. За видатні досягнення у сфері науки й активну участь у житті вишу студентку нагороджено Медаллю Університету імені Адама Міцкевича (Познань 2019). Магістрантка Анастасія Яремчук, авторка статті, написаної під керівництвом Тетяни Анатоліївни, *Мовна картина світу — концептуальна картина світу — художня картина світу: параметричні ознаки й характер співвідношення (огляд проблеми)* (2020) продовжує навчання в Докторській школі УАМ (аспірантурі).

Наголосимо, що впродовж останніх десяти років у межах міжнародної угоди про співпрацю між кафедрою україністики Львівського національного університету ім. Івана Франка та кафедрою україністики УАМ продовжується наукова та навчально-організаційна співпраця⁷². Щороку студенти з Познані мають можливість пройти двотижневу мовну практику у Львові, а львівські студенти, які навчаються за спеціальністю „Українська мова як іноземна”, проходять педагогічну практику в УАМ.

Міжнародні контакти поширилися й на Захід. Так, у 2014 році розпочалася співпраця з німецькою україністикою. У рамках діяльності “*Interdisciplinary Ukrainian Studies*” доктор Ришард Купідур став одним з організаторів літньої

⁷² Там само. С. 8.

школи з вивчення української мови як іноземної (Грайфсвальд 2014, Франкфурт-на-Одері 2015 та ін.). У 2019 році у стінах Інституту відбулася зустріч студентів україністики УАМ зі студентами-україністами з Європейського університету Віадрина у Франкфурті-на-Одері. Модератор зустрічі Домініка Янчура у формі ілюстрованої презентації розповіла про кабінет української мови і літератури, а також основні заходи, організовані кафедрою. Студентка Тетяна Родзень, лауреатка Міжнародного конкурсу декламації української поезії, розповіла про сам захід та емоції, що завжди супроводжують його учасників. Представники 2 курсу української філології поділилися враженнями про навчальну практику у Львові й специфіку навчання в УАМ. Під час презентації познанської україністики Тетяна Анатоліївна ознайомила гостей із підручниками та словниками авторства членів кафедри. Згодом зустріч стала менш офіційною: студенти спілкувалися, обмінювалися досвідом і враженнями про вивчення та зацікавлення українською мовою.

Професор Космеда знаходила індивідуальний підхід до кожного студента: мотивувала, заохочувала до роботи й активної діяльності, виявляла ініціативу, щоб розвивати їхні зацікавлення, здібності, допомагала успішно завершити той важливий етап життя кожної молодої людини, яким є навчання у виші. Здобувачі освіти завжди могли розраховувати на допомогу та підтримку професора у всіх починаннях. Знаємо, що деякі студенти приїжджали саме в Познань, щоб здобувати знання “під крилом” Тетяни Анатоліївни.

Професор Космеда дала поштовх не лише науковим та дидактичним досягненням кафедри, а й завжди дбала про культурну складову. Тетяна Анатоліївна прагнула наблизити студентів та академічну спільноту до неймовірної краси української поезії та пісні.

Гарною традицією стало проведення Шевченківських днів, що відбуваються щорічно в березні. Традиція була започаткована Тетяною Анатоліївною 2011 року, одразу ж після прибуття її в УАМ. Учасники перших заходів мали змогу ознайомитися з науковими доповідями професора Космеди (*Тарас Шевченко у сучасному світі* (2011 р.), *Комунікативний простір щоденникового дискурсу Тараса Шевченка* (2012 р.)) і послухати декламування віршів не лише у виконанні студентів, але й викладачів. У 2013 році організатори запропонували конкурс на краще читання улюблених віршів Великого Кобзаря та вікторину на знання біографії й творчого шляху Тараса Григоровича. Особливим став 2014 рік, коли відбувалося урочисте святкування 200-річчя від дня народження поета: захід проводився не лише в стінах Інституту, але й на культурних сценах Познані⁷³. Згодом Шевченківські дні набули нового формату: з науковими доповідями почали виступати також студенти, які презентували частини своїх дипломних робіт і демонстрували гарне володіння українською мовою. У 2016 році студенти-україністи мали змогу спробувати себе як актори й підготували виставу за мотивами поеми Тараса Шевченка

⁷³ Там само. С. 16.

Причинна. Під час наступних зустрічей, які, як наголошувалось, проходили у форматі викладацько-студентської конференції, завжди звучала українська поезія і пісня.

Про успішність Шевченківських днів свідчать передусім відгуки викладачів і студентів⁷⁴:

Dni Szewczenkowskie w 2014 roku miały wymiar symboliczny, a nie będzie chyba dużym nadużyciem, jeśli powiemy, że także mistyczny. (...) Pamiętam, że występujący studenci zmagali się nie tylko z tremą, związaną z publicznym wystąpieniem, ale musieli również opanować wzruszenie, a często i łzy, które uniemożliwiały recytację. Patos tamtych chwil był czymś naturalnym i niemożliwym dzisiaj do powtórzenia... (Ришард Купідур, доктор, ад'юнкт кафедри україністики УАМ).

Надогово залишається в моїй пам'яті Шевченківські читання 2016 року, адже це був перший захід кафедри україністики УАМ, на якому я побувала. (...) Мене вразив рівень володіння українською мовою, чарівний спів, чудові костюми, а передусім активність студентів, які намагалися донести до глядача кожне слово Кобзаря. Раніше я не могла уявити, що за кордоном є такі прихильники українського слова. У мене було відчуття, наче я зараз не в Польщі, а в Україні... (Олена Ковалевська, доктор, ад'юнкт кафедри україністики УАМ).

Завжди посміхаюся, коли згадую Шевченківські дні в Університеті, й автоматично в голові починає підбиратися репертуар, такий вже в мене досвід. Традиція і мова — це дві нерозривно пов'язані речі, тому я радію, що наш відділ єднає їх і в навчальному процесі. Дуже тішуся бачити в тиждень шанування Шевченка багатьох студентів у вишиванках, які повторюють вірші перед читанням, або тих, які готують доповіді. Тоді в повітрі витає зовсім інша, піднесена та натхненна атмосфера... (Ілона Миколаїшин, студентка 2016–2020).

... to święto było dla mnie statym, niezmiennym podkreśleniem tego, iż studia na ukrainistyce to nie tylko zdawanie egzaminów, ale też niejako zakotwiczenie w tej kulturze, a dyplom otrzymany na ich koniec, jest zaproszeniem do grona pasjonatów i tak naprawdę dopiero początkiem wielkiej przygody, związanej z odkrywaniem i popularyzowaniem bogactwa ukraińskiej kultury... (Адам Гізінський, студент, 2016–2019).

Думаю, що завдяки Шевченківським дням у серцях студентів з'являється "свій Шевченко", бо кожен зі студентів обирає з його спадщини те, що йому найближче. (...) Хотів би подякувати всім причетним до цього свята Української Поезії в моїй Альма-матер — викладачам, закоханим в українську культуру. Нехай Ваша незавершена активність не знає кордонів. Нехай Ваша любов до української культури поширюється на всіх навколо Вас... (Павел Качмарек, студент, 2011–2013).

⁷⁴ Спогади викладачів і студентів було зібрано у 2020 році з нагоди десятого (ювілейного) проведення Шевченківських днів.

Dni Tarasa Szewczenki uświadamiały mi jak ważne jest dla społeczności ukraińskiej dziedzictwo kulturowe i językowe. Doceniłem to tym bardziej, że w polskiej kulturze nie odnalazłem tak silnego i wyrazistego odpowiednika, który jednoczyłby tak wielu Polaków w tej kwestii. Korzystając z okazji, chciałem Pani (Тетяні Анатоліївни — О.К. і Д.Я.) serdecznie podziękować za przekazaną wiedzę... (Томаш Валя, студент, 2011–2014).

Професора Тетяну Анатоліївну Космеду перший раз я зустріла на конкурсі української поезії, на якому вона була головою журі. Як сьогодні пам'ятаю гарну вишиту сукню, пишне намисто, довгі сережки та майстерно зроблену зачіску. Тоді я ще не знала, що саме Пані Професор покаже мені різноманітність світу української мови (...) Цікаво було слухати презентації бакалаврів і магістрів, декламацію віршів Тараса Шевченка та, звісно, доповіді Тетяни Анатоліївни про самого поета. Вона вміла зацікавити кожного студента, а особливо першокурсників, які щойно починали свою подорож шляхами української мови. Такі зустрічі важливі, завдяки ним ми більше пізнаємо українську мову, літературу та культуру (...) Я щаслива, що доля звела мене з таким надзвичайним викладачем і науковцем, яким є Професор Космеда (Тетяна Родзень, студентка, магістрантка 2016–2020).

Популярність заходу поступово зростала й від 2015 року набула статусу Загальнопольського конкурсу читання української поезії, що згодом (у 2018 р.) став Міжнародним конкурсом декламації української поезії. Особливість конкурсу в тому, що участь у ньому можуть брати студенти, для яких українська мова є іноземною. Тетяна Анатоліївна доклала багато зусиль, щоб про конкурс заговорили в європейських україністичних осередках. Завжди мотивувала й підтримувала кожного учасника, давала цінні настанови та вболівала за кожного з юних декламаторів. Особливо запам'ятався 2020 рік, адже захід проводився в межах десятих ювілейних Шевченківських днів в УАМ. У конкурсі взяли участь студенти з Польщі, Німеччини, Сербії, Угорщини та Чехії. До складу журі на чолі з Тетяною Космедою увійшли представники Посольства України в Республіці Польща Віталій Білий (І секретар) та Яна Кривобок (ІІІ секретар), польський актор театру й кіно Анджей Щитко, літературознавці, представники кафедри україністики УАМ проф. Ярослав Поліщук і проф. Анна Горнятко-Шумілович, а також представники Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка проф. Людмила Марчук і проф. Олег Рарицький. Перше місце серед декламаторів посів Куевас Моралес Ях'я Асдрубал, студент родом із Мексики, який вивчає українську мову в Ягеллонському університеті в Кракові. Про високий рівень заходу свідчать також вітальні листи, що надійшли на адресу завідувача кафедри від Уповноваженої із захисту державної мови при Верховній Раді України, доктора філологічних наук Тетяни Монахової, голови Національної асоціації україністів у Польщі професора Адама Фаловського, члена Комітету експертів Європейської хартії регіональних мов чи мов

меншин Ради Європи, голови Асоціації українців Сербії, професора Людмили Попович, голови Наукового товариства імені Т. Шевченка, академіка НАН України Романа Кушніра та голови Мовознавчої комісії НТШ, доктора Ганни Дудик-Меуш, декана філологічного факультету Львівського національного університету ім. Івана Франка, професора Святослава Пилипчука, ректора Донецького національного університету ім. Василя Стуса, в. о. ректора Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка доц. Володимира Дубінського. Зокрема, Тетяна Монахова пише:

Велика вдячність керівництву УАМ, Інституту російської і української філології, кафедрі та персонально Тетяні Анатоліївні Космеди за підтримку й розвиток україністики, безмежне спасибі ученим, викладачам, які присвятили свою натхненну працю розквіту української науки і культури за кордоном, вітаю прагнення студентів долучитися до української філології, подяка ентузіастам, шанувальникам Українського Слова, української культури за любов до неї, її популяризацію, адже популяризація української мови — це, безперечно, одна з форм її захисту й ствердження.

Тетяна Анатоліївна також започаткувала проведення в першому семестрі тематичних заходів, присвячених видатним постатям української літератури. Так, 30 листопада 2017 року відбувся вечір поезії „Українська еміграція: проза життя й поезія”. Присутні мали нагоду почути вірші поетів-емігрантів, послухати доповіді проф. Анни Горнятко-Шумилович *У вигнанні дні течуть, як сльози. Хвилі і напрямки української поезії* та проф. Ярослава Поліщука *Українська еміграція у II пол. XX століття — діяльність МУР-у*. Під час зустрічі прозвучали також пісні *Виїзд на чужину* Тріо Мареничів та *Чужина* Пікардійської Терції. Оскільки проблема еміграції — це не тільки проблема минулого України, але і її сьогодення, у залі панувала піднесена, повна задуми атмосфера.

13 грудня 2018 року було проведено літературно-поетичну зустріч „Дочка Прометей: урочистість з нагоди 150-річчя від дня народження Лесі Українки”. Під час заходу студенти декламували поезію, мали змогу переглянути короткометражний фільм про життя та творчість поетеси, послухати доповідь проф. Ярослава Поліщука на тему: *Музика в житті Лесі Українки* та взяти участь у вікторині. На завершення таких заходів, окрім знань та естетичного задоволення, найактивніші студенти отримували подарунки, які ретельно добирала для кожного професор Космеда. Це були цікаві наукові, публіцистичні й художні книги, альбоми з фотографіями українських міст та краєвидів, листівки, а також українські солодощі.

На жаль, протягом усього 2020/2021 навчального року через обмеження, пов'язані з пандемією, студенти навчалися дистанційно. Однак креативність та запал професора Космеди не дозволили пандемії зруйнувати започатковані традиції. У зимовому семестрі було проведено конкурс серед

студентів-україністів на кращий твір, виконаний у довільному жанрі прози чи поезії на тему „Моє життя під час пандемії” (роздуми, пропозиції, аналіз). Перемогу в конкурсі здобула студентка 1 курсу магістратури Марина Воднік з прозовим гумористичним твором „Моє життя та навчання під час пандемії, або пандемія зі свекрухою на задньому плані” та студент 1 курсу бакалаврату Збігнєв Шмит з оповіданням про карантин з оригінальною назвою „А мені з району пацани вголос читали Овідія”.

Внесок, який зробила Тетяна Анатоліївна Космеда у розвиток познанської україністики, величезний. Упродовж 10 років керування кафедрою україністики УАМ успіхом професора можна вважати відкриття нових спеціальностей, розширення складу й розвиток кадрів, популяризацію наукових та дидактичних надбань членів кафедри, організацію циклічної Міжнародної наукової конференції, заснування та зміцнення статусу наукового журналу „Studia Ukrainica Posnaniensia”, організацію різноманітних культурних заходів, зокрема Шевченківських днів та Міжнародного конкурсу декламації української поезії, що дозволяють пізнавати, берегти й насолоджуватися українським словом. Безперечно, успіх і розвиток — колективна заслуга викладачів і студентів кафедри україністики, але без лідера, який мотивує, надає підтримку, завжди сповнений новими ідеями та енергією до роботи, неможливо було б досягти такого рівня, на який сьогодні піднялася познанська україністика. Тетяна Анатоліївна створила міцний фундамент, на якому наступні покоління можуть розвиватися й плекати українську мову, літературу та культуру не лише у стінах університету, а далеко за його межами.

З нагоди ювілею бажаємо Тетяні Анатоліївні Космеді міцного здоров'я, невичерпної сили й натхнення, прихильної долі й доброзичливих людей навколо. Нехай здійснюються Ваші плани й мрії, нехай Ваша наполеглива праця приносить радість і насолоду!

Завдяки Вашій відданій роботі, любові до української мови й культури, творчим ідеям і бажанням допомагати, ділитися своїми знаннями й досвідом Ви стали натхненням, мотивацією й прикладом для колег і студентів УАМ.

ЛІНГВОПЕРСОНОЛОГІЯ В НАУКОВОМУ ДОРОБКУ ПРОФ. Т. КОСМЕДИ

ІРИНА КОЧАН

Львівський національний університет імені Івана Франка,
Львів — Україна

Лінгвоперсонологія — розділ мовознавчої науки, який концентрує увагу на вивченні мовної особистості в її цілісності, досліджує мовленнєву (комунікативну), емоційну, культурну компетенції окресленої постаті. Проблема мовної особистості в українському мовознавстві не нова. Вона започаткована ще у XIX ст. європейськими вченими (В. Гумбольдт, Г. Штейнталь, В. Вундт та інші), чітко окреслена О. О. Потебнею: „Мовна індивідуальність виділяє людину як особистість...”⁷⁵.

Мовна особистість в усі часи виявляє себе в різних дискурсах і дискурсивних практиках. Досліджувані дискурси зазвичай співвідносять із важливими сферами життєдіяльності людини. Їх розглядали в текстах епістолярного, публіцистичного, політичного, художнього, професійного, приватного, сімейного спрямування. Мовна особистість цілком свідомо й відповідально ставиться до власної мовної практики. Вона зацікавлює дослідника не тільки в площині стилістичних особливостей, а передусім у соціальних і суспільних.

А. П. Загнітко переконаний, що мовна особистість „може бути пізнана через простеження особливостей її самовияву та послідовної ідентифікації в текстах”⁷⁶. Серед них привертають увагу щоденники, у яких закарбоване індивідуальне мислення та манера письма.

Тетяна Анатоліївна Космеда — одна з піонерів цього напрямку. Її монографія *Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу*, що побачила світ 2012 року, цьому підтверження.

Щоденниковий дискурс Тараса Шевченка заслуговує на особливу увагу, що цілком зрозуміло. Т. А. Космеда аналізує щоденник як документ, що передає внутрішній стан поета як задушевну бесіду автора із самим собою, діалог “Ego” з його ж “Alter Ego”, як терапевтичний засіб для розрядження психічної

⁷⁵ Потебня А. А. Мысль и язык. Киев: СИНТО, 1993. С. 98.

⁷⁶ Загнітко А. Мовна особистість в епістолярному дискурсі: типологія лінгвоіндивідуацій і лінгвоіндивідуалізацій. *Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах*. 2016. № 33. С. 58.

напруги⁷⁷, оскільки він написаний у період закінчення солдатської служби. Шевченків щоденник, названий ним як журнал, має синтетичний характер, поєднує елементи художнього й публіцистичного стилів.

Щоденник — це своєрідний тип автокомунікації, тобто спілкування “Его” адресанта зі своїм “Alter Ego”. Стилистика щоденникових записів зумовлена всіма можливими виявами особистості (“Я-інтелектуальне”, “Я-емоційне”, “Я-духовне” тощо). Залежно від переважання того чи того начала змінюється “характер викладу”. Ведення щоденника представлене ситуаціями, коли в носія мови виникає бажання фіксувати певну інформацію про події дня, що пояснюється потребою бути на самоті або ж займатися письмом, коли виникає внутрішня необхідність.

Комунікативний акцент щоденникового дискурсу — це явище, де мовна особистість автора маніфестує психолінгвістичний автопортрет письменника. Осібне місце в обстежуваному дискурсі належить образам минулого, теперішнього й майбутнього, завдяки яким Его набуває діахронних рис.

Як зазначає авторка, комунікативна й емоційна компетентності та внутрішньопсихологічні параметри дають змогу визначити поведінку мовної особистості, змодельовати її комунікативний портрет⁷⁸. Схарактеризувати специфіку мовної особистості митця мовознавиці допомогли матеріали, у яких розглянуті проблема його психології, а також психологія творчості. Психоемоційна сфера Т. Шевченка характеризується гіперчутливістю, високою емотивною збуджуваністю. Він належав до психологічного типу, представники якого стають на бік слабших — знедолених, гнаних, переймаються їхніми долями.

На основі записів у щоденниковому дискурсі Тараса Шевченка Т. А. Космеда створила їхню типологію, узявши до уваги певні параметри. Зокрема, залежно від кількості описуваних подій зафіксовано *записи-відтворення всіх подій дня та записи-відтворення однієї події дня*; залежно від характеру інтелектуалізації описуваних подій виокремлено *інтелектуальні записи та записи емоційного плану*; залежно від ступеня залучення категорії пам’яті визначено *записи-спогади й записи, що не залучають категорію пам’яті*; залежно від аспектів відображення подій вирізняють *записи, що стосуються соціально-комунікативної, побутової, світської, психічної та фізичної сфер життя*⁷⁹. У межах кожного різновиду щоденникового дискурсу подано перелік форм репрезентації відображення певних ситуацій, фактів, учинків, станів, настроїв, оцінок тощо. Наприклад, залежно від переважання раціонального чи емоційного складника в процесі відтворення моментів життя запис може мати форму *міркування, роздумів, аналізу й оцінки чужих думок,*

⁷⁷ Космеда Т. А. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу. Дрогобич: Коло, 2012. С. 179.

⁷⁸ Там само. С. 60.

⁷⁹ Там само. С. 196–197.

критичних зауважень, схвалення / несхвалення або аналізу власних переживань, емоцій, мрій, оцінки психічного стану близьких і знайомих. Відображенням соціально-комунікативної сфери поета слугує його реакція на лист чи зустріч, побутової — налагодження побуту, робота й відпочинок, світської — запис про гостини, відвідини театру та ін., психічної — вираження почуттів, фізичної оцінки власного самопочуття та здоров'я інших.

На думку авторки монографії, мовна особистість Тараса Григоровича тяжіє до інтровертивного психотипу, у чому переконує щоденник письменника, у якому він виявляє самоаналіз.

„Безперечно, Шевченко репрезентує сильну українську елітарну особистість, для якої характерний високий рівень комунікативної компетенції, яка здатна до високого рівня лінгвокреативної діяльності, репрезентує «дух» української мови, що йде від українського селянства і козацтва...»⁸⁰.

Щоденник став для письменника “довіреною особою”, з якою можлива відвертість, оскільки в ньому фіксуються “прикметні факти особисто-го життя й суспільних подій”. Він може містити й філософські судження про світ, авторські погляди на довкілля.

Упродовж століть щоденник не вважали жанром літератури, лише у ХХ ст. йому надали статус піджанру (інтимного чи літературного, громадського чи соціального, іноді політичного). Ведення щоденника пов'язаний з певним мовленнєвим жанром — своєрідним тематичним, композиційним та стилістичним типом тексту. Як зазначено в монографії, такий текст у Шевченка — це трохи щоденник, трохи подорожній нотатник, трохи альбом, а трохи якась антологія⁸¹. Щоденник має чітко окреслені географічні зони: Новопетровськ, Астрахань і Волга, Нижній Новгород, Москва й Петербург, кожна з яких має власну стилістику, ритм розповіді, власну структуру розповідних елементів.

Концептосфера щоденника досить розлога. Домінують концепти “руський город”, “Москва”, “Петербург”, “Україна” та ін. Останній є найвагомим фрагментом концептосфери письменника. Це слово, за підрахунками Т. Космеди, яке Шевченко проніс через усе життя, через усю творчість, зафіксоване понад 500 разів (513!).

У поетичних текстах письменника так само, як і в щоденнику, репрезентована авторська автокомунікація. Alter Ego Шевченка вербалізується, до нього звертається він сам або його герої. Це “серце”, “очі”, “сльози” відповідного Ego: *Та й заплакав сіромаха/ На кий похилившись./ Плаче собі тихесенько... Плач же, серце, плачте очі,/ Поки не заснули... (Гайдамаки)*. Alter Ego Шевченка часто втілюється в образ-концепт “думки”. Таке втілення стосується не лише персонального письменницького Ego, а й Ego його героїв: *“Журисть”, — каже думка, жалю завдає... (Причинна); Одна думка усміхнеться,/*

⁸⁰ Там само. С. 75.

⁸¹ Там само. С. 180.

а друга заплаче... (Гайдамаки). Децю вищої оцінки набуває образ-концепт “дума”: *Думи мої, думи мої, / Лихо мені з вами!...*” цілком співзвучні із записами в щоденнику.

Щоденник-журнал має короткий термін творення: від 12 червня 1857 р. до 13 липня 1858 р. й містить 295 записів, тобто від часу отримання звістки про помилування до її реалізації. Ця праця стала для Т. Шевченка передусім психотерапевтичним засобом — розряджала психічну напругу письменника перед волею.

Як зазначила професор Космеда, текст Шевченкового щоденника аналізували літературознавці, мовознавці, історики, критики, дослідження яких Тетяна Анатоліївна збрала, детально проаналізувала й узагальнила у своїй роботі.

Щоденник Т. Г. Шевченка засвідчує високий рівень його культури й освіченості, указує на письменницьке інтелектуальне оточення, фіксує факти знайомства поета з певними видатними особистостями, розкриває характер його стосунків з друзями через діалог Ego та Alter Ego. У журналі авторське “я” стоїть у центрі чи не кожного запису, його віддзеркалюють обставини, у яких він перебуває, і тому неначе роздвоюється на “я”, яке діє і яке спостерігає. Це усе добре підмітила мовознавиця й описала у своїй монографії, детально подавши мовну особистість великого Кобзаря.

У монографії *Степан Руданський: феномен моделювання “живого” мовлення українців*, що побачила світ 2015 року, Тетяна Космеда звернула увагу на відтворення комунікативної компетенції письменника та фактів його “мовної біографії”, розглянувши фрагменти тексту щоденника, дискурс листів, епістолярій. По-новому розкрито “его-тексти”, що відтворюють комунікативну компетентність С. Руданського, факти його “мовної біографії”. В окремому підрозділі авторка чітко окреслює саме поняття “живого мовлення” як спонтанне, ...оскільки „розвиває лінгвокреативність мовних особистостей, сприяє вербалізації почуттів, емоцій, що характерне для елітних представників української нації загалом, у мовленні яких відображається філософія кордоцентризму, зреалізовується лінгвостилістична категорія інтимізації, омовлюється гумор, моделюється мовна гра і под.”⁸². Таке мовлення динамічне, швидкозмінне щодо тематики, дуже влучно передають емоції і почуття. Послугуватися таким мовленням могла особа — носій мови, що добре знає всі секрети народного духу, народної душі. Лексика нижчих кіл суспільства завойовує собі права як справжній шар літературного мовлення. А це своєрідний штрих до мовного портрета письменника.

Якщо *Журнал* Шевченка написаний російською мовою, то С. Руданського — суто українською. Через нього можемо зрозуміти його внутрішній

⁸² Космеда Т. А., Осіпова Т. Ф., Піддубна Н. В. Степан Руданський: феномен моделювання “живого” мовлення українців / за наук. ред. проф. Т. Космеди. Дрогобич: Коло, 2015. С. 55.

світ, специфіку світобачення і світовідчуттів. На думку дослідниці, щоденники пишуть інтроверти, тобто особистості, орієнтовані “всередину”, “на себе”. В одному з наведених щоденникових записів мова йде про місто, у якому автор провів багато часу, та про милу його серцю особу жіночої статі. Текст містить типові риси українського національного характеру: чутливість, емоційність, фаталізм і одночасно оптимізм, віру в краще майбутнє. Ведення щоденника представлене ситуаціями, коли в носія мови виникає бажання фіксувати певну інформацію про події дня, що пояснюється потребою бути на самоті чи займатися письмом, коли виникає внутрішня необхідність.

Мовна особистість може бути пізнана через самовияв і в епістолярних текстах. Розрізняють два основні різновиди епістолярно-дискурсивної практики — службову та особисту. У полі зору авторки опинилися особисті листи С. Руданського, ділове листування із читачами журналу „Правда”, дискурс ділових російськомовних листів.

До особистого формату листування Т. Космеда відносить листи письменника до брата Григорія, у яких він ділиться своїми думками щодо нового місця роботи й проживання — місто Ялту, торкається стосунків з людьми, з якими працює, спілкується, взаємодіє, ділиться спогадами про дитинство, аналізує батькові настанови, рине в спогади, філософствує, розмірковує, полемізує. Зокрема, привертають до себе увагу слова письменника щодо рідної мови, яку забороняв використовувати рідний батько: *Заказують мені мою рідну мову, — заказує батько; але в мене був прадід і прапрадід — вони мені не заказували; не слухає батько моєї мови — Зато мене і по смерті, може, послухають штирнадцять мільйонів моїх їдиномовців....* Листи передають “живе” мовлення автора⁸³.

Ділове спілкування в листах відтворює образ людини-патріота, яка то висловлює співчуття рідним щодо смерті певної особи, то збирає гроші для нового хреста на могилу Шевченка, то висловлює свої думки щодо перекладів грецької класики.

Офіційно-ділові листи писані російською мовою. Це рапорти, звіти, скарги, прохання, звернені до державних установ, чиновницької братії. Ці документи переконують нас у тому, що Руданський-лікар ретельно виконує свої службові обов’язки, хоча не завжди заслужено поцінований.

Живучи в середині – останніх десятиліттях XIX ст. на Вінниччині (Поділля), у Петербурзі, майбутній письменник увібрав у себе народне мовлення, пересічене запозиченими лексемами російської і польської мов, що доповнює мовний образ індивідуума певної епохи.

Можна з упевненістю сказати, що мовна біографія письменника зображена на тлі мовної біографії України, історія мови тісно переплетена з історією народу.

⁸³ Там само. С. 198.

В іншому ракурсі розглянуто лінгвоперсоналію І. Франка, який жив і творив у дещо іншому мовному, просторовому й часовому вимірі. Про все це йдеться в монографії Т. Космеда *Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри*, що вийшла 2005 року. З поняттям мовної компетенції тісно пов'язане поняття мовної особистості. Як зазначила авторка в передмові до своєї праці, “*мовну компетенцію розуміють як лінгвістичну реалію, що віддзеркалює стан володіння мовною системою, а комунікативна компетенція відображає своєрідність сприйняття мовлення, специфіку його творення, мовленнєву поведінку, що охоплюють вербальні і невербальні засоби*”⁸⁴.

Дослідження мовної і комунікативної компетенції Франка в зазначеній праці базувалися на усному мовленні Івана Франка, його дискурсі: промовах, доповідях, виступах, бесідах, декламаціях; на особливостях спілкування з різними адресатами тощо. Роки життя письменника, ученого, громадського діяча припали на другу половину XIX – початок XX ст. Галичина, у якій він народився, здобував освіту, на той час була полілінгвокультурним середовищем. Тут пліч-о-пліч проживали поляки, німці, угорці, євреї, росіяни, вірмени, греки й, звичайно, українці.

Слід одразу зазначити, що Іван Якович народився в полікультурній сім'ї, в інтернаціональному шлюбі — українця й полячки, існував у німецькомовному оточенні, тому, як зазначає дослідниця, став “продуктом бікультурної комунікації”⁸⁵. У дрогобицькій гімназії він вивчав польську, німецьку, грецьку, латинську, старослов'янську мови. Улюбленим предметом була українська, що була вибірковою, необов'язковою. Як зазначила авторка праці, ще в юному віці він набув знань найважливіших чужих мов, які вдосконалював за допомогою словників і граматики.

Викладачі Львівського університету, де згодом став навчатися І. Франко, сприяли формуванню та становленню мовної свідомості письменника, його трепетному ставленню до української мови, вірі в її майбутнє.

У своїх творах він використовував німецькі вислови для характеристики дійових осіб, оскільки цю мову письменник знав бездоганно, прекрасно володів польською, якою часто спілкувався в побуті та в громадському оточенні, робив досконалі переклади з російської, „англійською навчився при грі в теніс”, окрім того, знав „*по-іспанськи, італійськи, чеськи, болгарськи, єврейськи...*” й далі доповнено: спілкувався „*сербською, литовською, французькою*”⁸⁶.

Звернула увагу п. Космеда й на специфіку його внутрішнього мовлення, на вміння заглиблюватися в себе, поринати у свої думки. Адресатами спілкування Франка були діти, молодь, жінки, товариство друзів, знайомих,

⁸⁴ Космеда Т. *Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри*. Львів: Паіс, 2006. С. 10.

⁸⁵ Там само. С. 24.

⁸⁶ Там само. С. 36–37.

приятелів, малознайомих людей. І з кожною групою адресатів він спілкувався якось по-особливому, своєрідно. „Він був надто безпосереднім і не любив лицемірства, називав усе своїми іменами...” Зібрані по зернятку унікальні факти дістають узагальнення, лінгвістичну оцінку, читаються легко, знайомлячи нас з великою людиною, яка через певну кількість прочитаних сторінок стає для нас близькою ніби наш сучасник — сусід, колега, вчитель. Чітко вимальовуємо у своїй уяві образ простої і водночас величної людини, яку було життя, але якому доля дала найліпший подарунок лише по смерті — славу й визнання нащадків.

Окрема увага в праці приділена комунікативній поведінці І. Франка, її оцінці сучасниками. „Франко був чоловік замкнений у собі, дякуючи цілому ряду обставин”, „коли йому щось не подобалося, він мовчав...”, „О, се треба вміти мовчати...се ціла наука...” Незважаючи на те, що І. Франко мав „м'який і податливий темперамент, далекий од усякої тиранії”, однак і він потрапляв у певні конфліктні ситуації, що стосувалися його творчості та громадської діяльності. Маючи тверді переконання і принципи, якими письменник ніколи не поступався і яких дотримувався, він, однак, часто шукав порозуміння.

У зрілому віці його приватне життя постійно було “під мікроскопом” громадськості, було приводом для пересудів та пліток. У таких ситуаціях ученого завжди виручав гумор. „Франко усіх побивав гумором, дотепами, сатирою, але не колочкою”. Вишукала Тетяна Анатоліївна навіть сакраментні фрази та слова письменника. За свідченнями його сучасників, це були лексеми “хараішо”, “ладно”, “так-так”. Описано в книзі й невербальне спілкування українського генія.

Звернула увагу Т. Космеда й на специфіку внутрішнього мовлення письменника, діалог із самим собою. У видатних людей він відбувається в процесі їхньої творчої праці: „Франко умів зосереджуватися, абстрагуватися від реальності, поринати в свої потаємні, інтимні, глибокі й оригінальні думки, а докілья не ставало для нього завадою, а лише добрим тлом для праці”⁸⁷.

У комунікації Франко розрізняв адресатів за кількісними показниками: віком, статтю, соціальним становищем, національністю, професійною належністю, рівнем освіти, об’єктивними та суб’єктивними чинниками. І досягав мети в комунікації, якщо міг збудити в адресата справжнє глибоке почуття простим щирим словом, правдивістю показу життєвої ситуації. Франко мав знання, уміння й навички побудови висловлювань у різних ситуаціях спілкування. Він ішов від мовленнєвих стратегій до гнучких мовленнєвих тактик, завжди враховував “живу” реакцію на “живе” слово. Т. Космеда називає його сильною мовленнєвою особистістю, бо Каменярь володів мовою як системою, умів безконфліктно комунікувати, володів бездоганно інформацією, оскільки мав знання з багатьох наукових галузей.

⁸⁷ Там само. С. 94.

Як письменник, він мав широку творчу уяву, широкий діапазон тем і сюжетів, які втілював у різних родах літератури: поезії, прозі, драмі. Його твори різних форм і жанрів завжди зачіпали за живе, збуджували уяву, знаходили шлях до найтонших струн людської душі. Творення тексту, за Франком, — складна діяльність, у якій беруть участь різноманітні психічні процеси: відчуття і сприйняття, пам'ять, творча фантазія, почуття та емоції, процеси мислення, підсвідома сфера й натхнення.

Окремо професорка подає постать Івана Франка як ритора. Виходячи з ролі риторики в суспільстві, автор монографії ставить проблему: „Чи був І. Франко красномовцем?“, детально аналізує його промови на ювілеях, доповіді на Шевченківських святах, політичні промови, окреслює типові ознаки Франкового дискурсу, описує Франка як декламатора, подає його висловлювання про риторику. Промови Франка завжди були сповнені любові до всіх народів, але промовець був передусім патріотом своєї Батьківщини, тому закликав народ України до соборності.

Цей розділ особливо актуальний сьогодні, коли в наші загальноосвітні та вищі школи уведено основи красномовства (риторики), він дає цікавий, унікальний матеріал для вчителя, викладача, учня, студента. У риториці важливо не тільки зважати на специфіку використання мовленнєвих засобів, а визначати вдалий момент для виступу, подання рекомендацій щодо специфіки мовлення у проєкції на конкретного адресата, врахування ситуації, передбачення реакції слухачів.

Дискурсивний простір Івана Франка був хронологічно обмежений роками його життя, а функційно є надзвичайно розмаїтим та різнобічним і в змінному, і в постійному виявах — від поетично-мистецького, художньо-белетристичного до критично-аналітичного, публіцистично-політичного тощо.

Дослідження Т. Космеди — титанічна праця науковця, що ретельно вибирав матеріал з різних джерел: монографій учених, їхніх статей, спогадів сучасників цих видатних постатей, авторських листів, щоденників, газетних публікацій різних часів і видань, авторських доробків (художніх творів, текстів різних стилів). Дослідниця спрямувала зібраний матеріал у висвітлення однієї проблеми — мовної особистості видатних людей, знакових постатей української літератури й культури (Т. Шевченка, І. Франка, С. Руданського), а зараз опрацьовує ще й епістолярій Лесі Українки.

Отже, лінгвоперсоналія, яка щойно починає формуватися в українському мовознавстві, знайшла своє безпосереднє втілення в монографіях професора Космеди, у яких вона показала мовну особистість трьох українських письменників на матеріалах їхніх щоденників, епістоляріїв, мовного оточення. Індивідуальне на тлі загальномовного збагачувалося новими словами, термінами, поняттями, карбувалося у свідомості носіїв мови, розширювало світогляд народу, лексичні рамки словникового складу мови, що була, є і залишиться кодом нації, кодом народу.

ІВАН ФРАНКО І ТЕТЯНА КОСМЕДА, АБО СИМБІОЗ, ЩО ЗМІНИВ ХІД РЕЧЕЙ

ПШЕМИСЛАВ ЛІС-МАРКЕВІЧ

Познанське Товариство ім. Івана Франка,
Познань — Польща

Чи існує творчість Івана Франка для умовного Петера Свенсона зі шведського острівка Вермде? А для Беатрис Сангінетті з уругвайського Пінтадідо? Якщо судити об'єктивно, — навряд чи. Адже творчість того чи того митця має шанс “заіснувати” в житті певної людини лише тоді, коли стане знайома їй, чи не так?

— Ти читав щось Пастернака? — запитає мене хтось.

— Ні.

— А Шолохова?

— Теж ні.

— Але як? Це ж лауреати Нобелівської премії! — почую у відповідь обурене здивування.

— Мабуть ... Проте не було нагоди познайомитись. А хто вони?

— Росіяни.

— Ой... Тільки через мій труп. На біса мені графоманія пияків? Облиш!

Власне. Чи справді так просто людині, що народилася 1973 року в Польщі, натрапити на твори Івана Франка? Не надто. Навіть такій, здавалося б, досить начитаній, як я. Адже всі ми живемо в конкретних суспільствах, родин, умовах, ходимо до шкіл, завдання яких формувати учнів на певний лад, і кожен із цих чинників, безсумнівно, сприяє утворенню чіткого вектору муштрування свідомості. А все це, водночас вочевидь, має вплив на те, якій саме літературі ми надаємо перевагу.

Я вже й не пам'ятаю, коли почав ковтати книги, але до однієї з моїх перших згадок належить той пізній зимовий вечір, коли мені було, мабуть, з дванадцять років, і я, весь розпашілий та схвильований, читав під ковдрою (уже не раз добряче діставши перцю від матері за це) *Вогненне с'яво у Бескидах*⁸⁸

⁸⁸ В ориганалі *Łuny w Bieszczadach* — військовий роман польського письменника і публіциста Яна Гергарда, уперше виданий 1959 року, у якому описано боротьбу між польськими військовими та відділами УПА у 1944–1947 рр. в Бескидах.

Бескиди — система гірських хребтів у північній смузі Карпат, у межах Чехії, Словаччини, Польщі та України. Зовнішнє пасмо Карпат.

Яна Гергарда. Як же гаряче я тоді ненавидів банди УПА, водночас цілим своїм юнацьким серцем уболіваючи за наших хоробрих солдатів! Мені, заведеному підлітку, здавалося, що всі ті події, описані в романі, на часі, вони пекучі і нагальні, і з боку українців на нас чекає страшна небезпека. Тим паче, увесь час живими для мене залишалися страхітливі оповіді матері та тітки про молодіжні табори в Бескидах, куди вони боялися їздити, бо „прийдуть уночі українці й заріжуть”.

З таким уявленням про українців я дожив до двадцяти семи років, аж коли вперше приїхав до Львова. Дізнавшись, що там живе не якийсь невідомий мені “советський люд”, а саме українці, уперше на власні вуха почувши їхню мову, я відчув глибоку роз’юртованість і схвилювання.

Мені тоді було зовсім не до творчості І. Франка, а що я там, розпалений, наговорив про “украинский язык, которого не существует”, краще забути. Цікаво, проте саме той палкий скандал, який я вчинив тоді у Львові, був для мене потужним поштовхом до вивчення української мови. Там я став ближче на крок до постаті Івана Франка.

Мова українців мене захопила. Я самотужки вивчив її ще до Майдану, за яким згодом стежив дуже уважно і занепокоєно. Я вивчив її ще перед хвилиною еміграції українців до Польщі, завдяки яким тепер українська на вулицях Варшави лунає частіше, ніж в Одесі.

Надто в мене як у юриста виникло бажання закінчити юридичний факультет додатково ще й в Україні. Я обрав собі Луцьк, де під час сесій щодня ходив до театру і одного разу натрапив на *Украдене щастя*. Воно для мене зовсім не було Франкове, бо ж на автора драми я не звернув уваги, однак вистава міцно вкарбувалася мені в пам’ять: історія Анни, Миколи й Михайла позбавила мене спокійного сну протягом наступного тижня. А я мав би добре спати, бо ж на мене від ранку до вечора наступали заліки та іспити з усіх галузей правознавства. Так, познайомившись з *Украденим щастям*, я зробив ще один крок до пізнання постаті І. Франка, і навіть не здогадувався, що пізніше він стане натхненником мого видавництва.

Закінчивши юрфак, я постановив удосконалити свою літературну українську мову в стінах Познанського університету імені Адама Міцкевича. І саме там, на кафедрі україністики, я познайомився з її очільницею — докторкою філологічних наук, пані професоркою Тетяною Космедою. Уже не гадаю, чого стосувалася наша перша розмова, але вона, безсумнівно, була дуже довгою. Так само й потім нам завжди бракувало часу для наших літературних, культурологічних і соціальних дискурсів під час кожної із зустрічей. Я гадаю, що ми пробалакали зі сто годин протягом, мабуть, близько тридцяти спіткань. Звісно ж, тепер не підсумувати ту незліченну кількість тем, що ми їх

сягали в розмовах, та найбільше часу ми говорили про Івана Франка. Пані професорка талановито розкривала для мене постать Івана Франка не тільки як поета й прозаїка, але як ритора, як мовну особистість.

Під впливом тих “франкових” бесід я досить швидко об’їхав його музеї у Нагуєвичках, Криворівні та Львові. Найбільше запам’ятав велетенські вітрини з перекладами його творів іноземними мовами. Коли я стояв перед тими стендами, у голові вперше промайнула думка: „Мабуть, тут колись лежатиме й мій переклад”. Думка шаснула дуже стрімко, але встигла мене ошелешити. Я ж ніколи нічого не перекладав!

Про І. Я. Франка ми з пані професоркою розмовляли ще багато-багато годин. Під впливом тих розмов я почав читати його твори, включно з поезією, до якої я раніше ставився без особливого ентузіазму. Іван Франко — блискучий знавець архітектоніки римування, і його вірші “прогриміли для мене, як орган у величному храмі”. Тоді виникла навіть думка прочитати весь літературний спадок цього генія. Але ж самі розумієте... Шість тисяч творів у ста томах!⁸⁹.

Треба відзначити, що я дуже завзятий і нескорений, коли вже поставив собі щось за мету. Зокрема, коли мене зацікавить літературна творчість когось із письменників, я штурмую всі його твори, хоча інколи трапляються й винятки. Колись я мав намір прочитати всі романи польського письменника Юзефа Ігнація Крашевського (а їх є двісті п’ятдесят⁹⁰), та після сорокового був змушений зробити перерву, бо почав забувати сучасну польську мову. Ковтнути весь творчий доробок Івана Франка мені теж поки не вдалося. Прочитав усю прозу, з кілька десятків віршів, а публіцистику залишив собі на інші часи, і тепер, завдячуючи праці Юрія Винничука, який упорядкував⁹¹ Франкову публіцистику, я зможу прочитати те, що, на його думку, найцікавіше.

Захоплення особистістю Івана Франка міцно закорінювалось у мені, адже сприяли тому надто вже скороплинні години розмов про цю безсмертну постать української літератури з пані професоркою.

Думка про переклади загостила в моїй голові на довше і вже її не лишала. Я взявся до праці. Спершу переклав драму *Украдене щастя*, а трохи згодом

⁸⁹ Іван Франко у творенні української національної ідентичності: зб. у 45 наук. праць / гол. ред. О. О. Рафальський, П. М. Чернега. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М.; Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2016. 400 с.

⁹⁰ Юзеф Крашевський в культурній спадщині України та Польщі: зб. наук. пр. (за матеріалами міжрегіонального наук.-практ. семінару із міжнародною участю, 20 грудня 2017 р., м. Житомир) / за ред. О. Поліщук, Б. Трохи, В. Єршова та ін. Житомир, 2017. 80 с.

⁹¹ Україна самостійна: вибрана публіцистика та есеїстика Івана Франка / упоряд. Юрій Винничук. Харків: Фоліо, 2021. 586 с.

*Перехресні стежки*⁹². Але ж переклади не мусять лежати в шухляді! Тому я заснував власне видавництво, якому дав назву „Познанське Товариство ім. Івана Франка”. А переклади видав.

Перші примірники негайно з друкарні попростували до трьох вищезгаданих мною музеїв. З одного навіть отримав подяку. Рушив продаж. *Украдене щастя* і *Перехресні стежки* з’явилися у польських книгарнях, бібліотеках, зокрема й університетських. Їх почали читати люди і з’явилися перші, дуже приємні, схвальні відгуки. Якось я гуляв Варшавою й помітив наше видання Івана Франка на вітрині однієї з книгарень. Це було так приємно! Книгу також озвучили, й *Перехресні стежки*⁹³ опинилися в найбільшому польському онлайн-магазині з аудіокнигами⁹⁴.

Нещодавно я відшукав довоєнний переклад польською *Захара Беркута*. Сам виконав літературне редагування й зараз і паперова, й аудіоверсія вже активно продаються в книгарнях. Поляки читають і кричать: „Які шедеври, хочемо більше! Та не сучасні українські твори, адже вони є на полицях у кожній другій польській книгарні. Хочемо класику!”

Гаразд! Добре! Перекладаємо *Марію Уласа Самчука*, *Записки кирпатого Мефистофеля* Володимира Винниченка, *Інститутку* Марка Вовчка, *Місто* Валер’яна Підмогильного, *Тіні забутих предків* Михайла Коцюбинського, *Роксоляну* Осипа Назарука. Моєю мрією, однак, залишається перекласти весь Бориславський цикл Івана Франка. Сучасної літератури теж не цураємось: нещодавно видали друком книгу *Століття Якова* Володимира Лиса. Протягом року плануємо познайомити польських читачів з трьома романами Олеса Ульяненка. А згодом — і з іншими. Ми пішли стежкою, якою до нас не крокувало жодне польське видавництво, адже знайомимо читачів з українською класикою слова й щодня кропітливо працюємо над тим, щоб творчість українських геніїв літератури почала оживати для мешканців Польщі в її великих і малих містах.

Мого щирого, палкого й справжнього захоплення українською літературою ніколи б не було без багатогодинних бесід з пані професоркою Тетяною Космедою. Завдяки їй моє захоплення не стало тільки солом’яним запалом.

Я щиро й упевнено скажу, що пані професорка Тетяна Космеда в популяризації української літератури поза межами України зробила набагато

⁹² Skrzyżowane drogi. Ukradzone szczęście: автор Iwan Franko, переклав Przemysław Lis-Markiewicz, Poznańskie Towarzystwo im. Iwana Franki. Poznań: Poznańskie Towarzystwo im. Iwana Franki, 2019. 460 с.

⁹³ Audioteka. URL: <https://audioteka.com/pl/audiobook/skrzyzowane-drogi> (дата звернення: 23.10.2021).

⁹⁴ Audioteka — найбільше аудіо вид-во та найбільша платформа дистрибуції аудіокниг за версією електронного ресурсу www.legalnakultura.pl.

більший внесок, ніж усі міністри культури та українські інститути літератури разом узяті. Варто хоча б сказати, що завдяки їй у Познанському університеті з'явилась кафедра україністики й нові спеціальності — українська філологія та українсько-англійська філологія. Пані професорка організувала періодичну наукову конференцію „Україністика вчора, сьогодні, завтра”⁹⁵ і стала фундаторкою періодичного наукового видання „Studia Ukrainica Poznaniensia”⁹⁶. З 2011 року вона проводить Шевченківські дні⁹⁷, організувала спочатку Загальнопольський⁹⁸ (з 2015), а згодом і Міжнародний конкурс української поезії (з 2017 р.). Без сумніву скажу, що пані професорка — Науковець з великої літери.

Як поляк, я по-справжньому вдячний пані професорці Тетяні Космеді за те, що відкрила мені очі на прекрасну українську літературу! Саме вона сприяла тому, щоб для мене заіснувала й почала дихати творчість Юрія Липи, Василя Барки, Галини Журби, Ольги Кобилянської та інших.

Підсумуючи, скажу, що Іван Франко і Тетяна Космеда — це дві резонні особистості, котрі вплинули на моє світорозуміння, світосприйняття та світоусвідомлення. Адже якщо згадати про моє виховання в дитячі та юнацькі роки, про те, яким викристалізовувалось тоді моє уявлення про українськість, я вважаю їх неймовірно вагомими постатями, що здатні змінювати й виховувати свідомість на міжнародному рівні.

⁹⁵ Поліщук Я. О. IV міжнародна наукова конференція „Україністика: вчора, сьогодні завтра”. *Слово і Час*. 2019. № 1. С. 117–120.

⁹⁶ Шкіцька І. Огляд лінгвістичних студій періодичного видання „Studia Ukrainica Poznaniensia”. *Мовознавство*. 2019. № 2. С. 72–78.

⁹⁷ Космеда Т. Становлення та поступ познанської україністики (1991–2016 рр.). *Граматичні студії*: зб. наук. пр. Донец. нац. ун-ту. Вінниця: ДонНУ, 2016. Вип. 2. С. 119–129.

⁹⁸ Там само.

Т. А. КОСМЕДА І ХАРКІВ

ОЛЕНА ОЛЕКСЕНКО

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
Харків — Україна

У довгому й насиченому науковому житті професора, доктора філологічних наук Тетяни Анатоліївни Космеди Харкову відведено значне місце й певною мірою доленосну роль. Пишу про це як очевидець подій.

Знайомство з Харковом у Тетяни Анатоліївни відбулося в далекому 1987 році, коли місцем захисту її кандидатської дисертації зі спеціальності 10.02.01 — російська мова *Агентивные имена морально-этической оценки в современном русском языке* було обрано Харківський державний університет імені О. М. Горького (нині Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна). Саме тоді ми з нею й познайомилися та заприятелювали, оскільки наші шляхи перетнулися — на той час я теж мала захищатися в ХДУ ім. Горького, а провідною установою мені був визначений Львівський державний університет імені Івана Франка. Тож я подалася до Львова за відгуком, і Львів в особі Тетяни Анатоліївни зустрів мене дуже гостинно.

Наші перші розмови під час прогулянок Львовом точилися, звичайно, навколо тем наукових досліджень, і мене вразила глибина знань Тетяни Анатоліївни, вона настільки вільно володіла науковими поняттями, апаратом дослідження, історією питання, мимохідь розвивала одну ідею за другою, що я відразу відчула в ній людину з глибоким науковим дослідницьким потенціалом, що й справдилося далі. Протягом декількох наступних років ми часто зустрічалися з нею на різноманітних наукових зібраннях.

У 2001 році наукова стежина знов привела Тетяну Анатоліївну до Харкова, але вже в наш Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, де на той час функціонувала потужна спеціалізована вчена рада із захисту докторських дисертацій з української та російської мов і літератур і можна було одержати науковий ступінь одразу за двома спеціальностями — 10.02.01 — українська мова й 10.02.02 — російська мова, чим Тетяна Анатоліївна й скористалася, успішно захистившись за темою *Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: засоби вираження категорії оцінки в українській та російській мовах*.

Після цієї події її зв'язки з нашим університетом міцніли з року в рік. Вона увійшла до складу спеціалізованої вченої ради і була її членом до 2018 року,

неодноразово виступала опонентом на захистах дисертацій як у цій спецраді, так і в стінах Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Усім членам спецради, здобувачам наукових ступенів, усім присутнім на захистах Тетяна Анатоліївна запам'яталася як яскравий науковець, що не тільки здатен критично оцінювати дисертацію, а й побачити раціональне зерно роботи та підказати перспективу подальшого дослідження теми. Її емоційні і водночас раціональні виступи додавали особливих ноток колориту нашої спецради.

Найбільш міцними стали зв'язки нашої кафедри української мови з Тетяною Анатоліївною, коли вона погодилася за сумісництвом працювати на ній професором (2006–2013 рр.). Вона читала курси «Риторика», «Основи наукових досліджень», керувала дипломними роботами, але основна увага була сконцентрована на підготовці кандидатів, а пізніше — докторів наук. Практично всі, хто був в аспірантурі чи докторантурі, під керівництвом Тетяни Анатоліївни успішно і вчасно захистили дисертації.

У стінах ХНПУ імені Г. С. Сковороди на кафедрі української мови вона підготувала вісім кандидатів (Н. В. Плотнікова, Т. Ф. Осіпова, О. В. Халіман, Н. А. Карпенко, Л. М. Саліонович, Д. В. Рязанцева, Л. І. Соболю, Г. Я. Намачинська) і три доктори філологічних наук. Останні захисти відбулися у 2020–2021 рр. — науковий ступінь доктора філологічних наук здобули члени нашої кафедри Н. В. Піддубна, О. В. Халіман та Т. Ф. Осіпова.

Мене завжди захоплювало те, як Тетяна Анатоліївна вміє добирати й пропонувати теми досліджень. Вона враховує вже набуті уподобання здобувачів, але розгортає тему таким чином, що та грає всіма барвами оригінальності, відповідає найсучаснішим науковим парадигмам. До прикладу: Оксана Володимирівна Халіман ще до зустрічі з Тетяною Анатоліївною своїм науковим пріоритетом обрала граматику української мови, та Тетяна Анатоліївна запропонувала написати кандидатську в новому аспекті — аксіологічної прагмалінгвістики, і вийшла гарна робота на тему *Морфологічні засоби вираження категорії оцінки в сучасній українській мові: рід і число*. Це надихнуло обох на тему докторської дисертації *ГраMATика оцінки: морфологічні категорії української мови*, захист якої показав, що О. В. Халіман — гідний продовжувач на пряму, започаткованого її науковим керівником. На монографію Оксани Володимирівни багато покликів, статті за цією проблематикою радо приймаються до публікації наукометричними виданнями, що, звісно, зміцнює славу наукової школи Т. А. Космеди. Те саме стосується монографій Н. В. Піддубної *Теорія теолінгвістики: феномен біблійності в українській лінгвокультурі та омовлення релігійної картини світу (аналіз дискурсивної практики XIX ст.)* (2019) та Т. Ф. Осіпової *Невербальна комунікація та своєрідність її омовлення в українському дискурсі: феномен вербалізації невербаліки* (2019), за якими

відбулися захисти докторських ступенів. У першій з них розроблено теорію теолінгвістики, у другій розкрито феномен вербалізації невербаліки, що теж є вартісним внеском у розбудову українського мовознавства.

Важливим і гідним наслідуювання є також те, що Тетяна Анатоліївна й після захистів своїх підопічних не дає їм розслабитися. Сама, заряджена на роботу, на повсякденний пошук нових ідей і їхнє втілення, вона вимагає того самого й від своїх учнів. Так з'явилися монографії у співавторстві з Н. В. Плотніковою *Лінгвоконцептологія: лінгвоконцептосфера СВЯТКИ в українському мовному просторі* (2010), з О. В. Халіман *Мовна гра в парадигмі інтерпретативної лінгвістики. Граматика оцінки. Граматична іграма (теоретичне осмислення дискурсивної практики)* (2013), з Н. А. Карпенко, Л. М. Саліонович, Т. Ф. Осіповою, О. В. Халіман *Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика* (2014), Н. В. Піддубною, Т. Ф. Осіповою *Степан Руданський: феномен моделювання “живого” мовлення українців* (2015) (монографія стала лауреатом Всеукраїнської літературно-мистецької премії імені Степана Руданського за 2017 рік, м. Вінниця, січень 2018 року).

Значне місце в науковому доробку Тетяни Анатоліївни посідає словникарська діяльність, до якої вона залучає і своїх підопічних — членів нашої кафедри. Так, у співавторстві з Т. Ф. Осіповою було видано *Комунікативний кодекс українців у пареміях: тлумачний словник нового типу* (2010) та *Короткий українсько-польський словник усталених виразів: еквіваленти слова, фразеологізми, прислів'я та приказки* (2017).

На наукову співпрацю надихає Тетяна Анатоліївна й інших членів нашої кафедри. Нещодавно вийшла друком колективна монографія у співавторстві з О. А. Олексенко та І. А. Павловою *Семантика й прагматика дискурсивного слова та його потенціал для діагностики психотипу мовної особистості: актуальний опис* (2019).

І хоча зараз Тетяна Анатоліївна офіційно не працює в нашому університеті, але й тепер вона продовжує консультувати своїх колишніх учнів і колег і її думка, її погляд на ті чи ті питання лінгвістики завжди дуже слухні, до них дослухаються, їх цінують.

Крім того, Тетяна Анатоліївна завжди була й лишається активним учасником наукових зібрань різного рівня, організатором яких виступає кафедра української мови ХНПУ. Вагомим є і її внесок як члена редколегії, а пізніше рецензента, у функціонування фахового збірника (категорія Б) „Лінгвістичні дослідження”, яким опікується наша кафедра.

На завершення слід констатувати, що наукова діяльність Тетяни Анатоліївни Космеди в стінах Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди надзвичайно продуктивна, усі її ідеї, втілені

в наукових розвідках аспірантів і докторантів, — важливий складник української наукової лінгвістичної картини, а саму її можна справедливо вважати представником і Харківської філологічної школи, оскільки багато її ідей мають своїм підґрунтям роботи О. О. Потебні — одного з фундаторів харківської філології.

Ім'я Тетяни Анатоліївни Космеди в науковому сенсі асоціюється з іменами знаних харківських учених — Лідії Андріївни Лисиченко, Сергія Івановича Дорошенка, Володимира Семеновича Калашника, Анатолія Тихоновича Гулака, Іван Івановича Степанченка, Олени Олександрівни Скоробогатової та ін.

Тішу себе надією, що міцні зв'язки Тетяни Анатоліївни з Харковом — не порушні й попереду в нас іще багато спільних наукових досягнень.

БЕРЕГИНЯ УКРАЇНСЬКОЇ СЛОВЕСНОСТІ (до ювілею Тетяни Космеди)

ВІТАЛІЯ ПАПІШ

Донецький національний університет імені Василя Стуса,
Вінниця — Україна

Ніхто наперед не знає свого життєвого шляху, як і людей, які можуть зустрітися на ньому, особливо, якщо зустрічі виміряні роками. Про відому вчену-лінгвістку Тетяну Космеду я знала давно. Численні покликання на її праці в статтях дослідників не могли не привернути уваги. А поки збиралася взятися до глибшої пошукової роботи, мимоволі почала малювати уявно її портрет. Думалося, що ця пані, мабуть, дуже строга, висока, блідолиця, з вицвілими від безсонних ночей очима, в окулярах з товстими лінзами, без сім'ї, зате з купою заздрісників і конкурентів; обов'язково — за столом, заваленим папками, і на тлі височенних шаф, забитих книжками до самої стелі. Ну, а як ще може виглядати професорка, яка так багато пише?

Однак усе виявилось з точністю до навпаки. На світліні з Інтернету було життєрадісне, повне здоров'я, світле обличчя з насмішкуватими блискучими очима, та ще й на тлі карпатської природи. Пані виглядала так, ніби на мить відійшла від своєї сім'ї, виглянула з-за дерев'яних воріт, щоб привітати нового гостя й щиро запросити до гурту. Така рідна, така своя. „Берегиня”, — зринуло в голову під впливом того першого враження.

Дізнавшись, що знана авторитетна вчена родом із Закарпаття, з маленького села Чинадієво, звідки й мої корені, я захотіла бодай раз побачити її наживо, бодай раз почути. Але тоді Тетяна Космеда працювала в Польщі, що робило зустріч малоімовірною. Однак слідкувати за публікаціями своєї славної землячки мені ніхто не забороняв.

Так і почалася наша „співпраця”, про яку сама професорка й не здогадувалася. А коли випала нагода придбати її монографію *Ego i Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу*⁹⁹, моїй радості не було меж. Перечитувала знову й знову, дивуючись віртуальності слів, свіжості думок, знаходячи в багатьох висловах відгомін і своїх помислів. І „десь на дні мого серця” (спасибі Івану Франкові за метафору) народилося палке бажання напроситися до науковиці в учні. Однак свого задуму аж злякалася й відразу від нього відмовилася: до статусу учениці такої

⁹⁹ Космеда Т. А. *Ego i Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу*. Дрогобич: КОЛО, 2012. 372 с.

високотитулованої вченої теж годилося б дорости. А рости, як уважала, у свої 40 плюс це вже запізно.

Летіли роки, віддаляючи омріяну зустріч. Та недарма люди кажуть, що мрії можуть здійснюватися. Так і сталося після надісланої мною статті в польський науковий збірник „*Studia Ukrainica Posnaniensia*” в 2018. То був перший мій досвід спілкування із закордонними вченими. Статтю із численними зауваженнями повернули на доопрацювання. А строгим рецензентом виявилася сама... Тетяна Космеда, яка водночас була й науковим редактором цього збірника. З перших наших комунікативно-епістолярних контактів стало зрозуміло, що в роботі обохнювана мною вчена не така вже й м'яка. Листи були строгими, чіткими, але й повчальними. „Колего!”, — так зазвичай починала свої електронні повідомлення до авторів, наголошуючи на ділових зв'язках, офіційних стосунках, хоч і дружніх одночасно, не фокусуючи увагу на гендерному чиннику. Правок робила багато, перебудовуючи фрази, виділяючи жовтим маркером місця, які належало доопрацювати, не забуваючи при цьому ретельно контролювати процес виконання, хоч дослуховувалася до авторської думки, якщо вона була переконливою й мотивованою.

„От заклята жінка, — думала я в той час про неї, — не дай Господи потрапити такій під гарячу руку”. Хочу пояснити, що в нас на Закарпатті статус *заклятої / затятої* має жінка, яку в комунікативному двобої перемогти практично нереально. Але водночас народна мудрість гласить, що від таких осіб ніколи нікому не буде лиха, бо ці люди не здатні на підлість. У цьому переконалася і я, коли з технічних причин у призначений термін у редакції не виявилось моєї доопрацьованої статті. Не вдарила б на сполох Тетяна Анатоліївна — не було б тієї першої закордонної публікації. А могла ж і проігнорувати: не одна ж я була тоді в її полі зору. Завдяки старанням Тетяни Космеди кожна стаття виглядала так, нібито була вставлена “у коштовний вінець”, як сказав би Володимир Самійленко. То ж від офіційних рецензентів моєї статті більше й зауважень не було.

Щирою подякою за отриманий збірник я із жалем подумки прощалася зі своїм кумиром, а тепер уже — строгим науковим редактором і коректором, до вимогливості якої навіть почала потроху звикати. Подякувала, бо так годилося; відповіді не очікувала. Однак несподівано отримала дуже теплого листа від Тетяни Анатоліївни, у якому вона тішилася, що мені сподобався збірник, запропонувала свою допомогу в разі потреби. Не знаю, що здивувало більше — розгадані мої потаємні думки щодо підготовки докторської дисертації і потреби консультанта, чи те, що в мене повірили. А може, й не повірили? А може, просто так сказали задля етикету? Душа рвалася на сьоме небо від щастя, а клятий раціо вдавливав у землю, поглиблював сумніви, сковував язика. Але вирішили налагодити наукову співпрацю більш тісно. Тетяна Анатоліївна на мої сумніви не зважала. Зі знанням справи спершу попросила мій автореферат кандидатської й кілька статей. Сказала, що думки в них гарні, продуктивні й новаторські є, але дещо слід би виправити, краще

підсвітити, і вона, мовляв, бачить як це можна зробити. Так і виникла ідея щодо нашої співпраці. Було відчуття, що діється щось незвичайне, навіть містичне; ми ж були практично не знайомі. Як писала Ліна Костенко, „сахаеться розгублена душа, почувши раптом тихі кроки щастя”. Вірилося й не вірилося. Немов сон, з якого не хотілося виходити й прокидатися. Була втішена, що знайшла наукового консультанта.

Проїшов якийсь час — і ми зустрілися в режимі онлайн. Почалися перші консультації по скайпу, які могли тривати по пів дня й закінчуватися пізно ввечері. Після них розширювалися мої наукові горизонти, з'являлися нові ідеї, посилювалася впевненість. А коли почався карантин через Covid-19 й усіх перевели на роботу в онлайн-режимі, Тетяна Анатоліївна працювала з польськими, а потім і з вінницькими студентами з дому, зі Львова. Паралельно готувала наукові кадри — докторантів й аспірантів. Майже щодня від неї надходили повідомлення з порадами, ідеями, з новими джерелами, інформаційними листами про конференції. На кожне бодай маленьке свято Тетяна Анатоліївна рано-вранці надсилала вітання-листівку чи кумедні відео, розширюючи діапазон позитиву. Хотілося з такою людиною контактувати завжди. Правда, однією своєю витівкою я трохи було не зіпсувала наших приязних стосунків. Напишу, щоб молоді не повторювали моїх помилок. Яюсь похвалилася Тетяні Анатоліївні своєю статтею, котру хотіла опублікувати. Однак моя наставниця, прочитавши ту працю, забракувала її, зауваживши, що бачить багато недоліків і що публікувати таке рано. Мені ж кортіло якомога швидше відіслати, бо закінчувалися терміни приймання матеріалів. Без погодження з Тетяною Анатоліївною я спокійнісінько надіслала статтю в одне закордонне видавництво, де її надрукували. „Ото, — думала собі, — буде моїй наставниці сюрприз”. Але, на мій подив, на такий „сюрприз” учена відреагувала так, як Іван Котляревський на Максима Парпуру після надрукованої *Енеїди*. Відколи я стала кандидатом наук, ніхто ніколи моїх статей попередньо не аналізував, у нашому колективі таке не було прийнято. Але, на думку мого наукового консультанта, над статтями треба працювати ретельніше, варто враховувати зауваги, доопрацьовувати, удосконалювати текст, бо меж досконалості немає, не вартує й надсилати перші варіанти своїх наукових розвідок. І я це запам'ятала.

Згодом Тетяна Анатоліївна здивувала й тим, що не тільки готує наукові кадри, а ще й формує з них команду, щоб кожен з нас, її послідовників, міг допомагати один одному в разі потреби, підтримувати, давати поради, консультуватися, інформувати. Так коло моїх знайомих поповнилося колегами з Харкова, новоспеченими докторами філологічних наук Наталією Піддубною, Оксаною Халіман, Тетяною Осіповою, а також доцентками, докторантками професора Космеди з Донецького національного університету імені Василя Стуса Оксаною Ковтун та Вірою Калініченко, з якими активно спілкуємося і понині. А заочно ще знаю й про Тетяну Петрову як члена названої команди, яка також успішно завершує підготовку докторської дисертації.

Цих науковців мені часто ставлять у приклад. Проглянувши їхні монографії й статті, була захоплена високим науковим рівнем. Відверто призналася, що мені до них далеко, такого рівня не досягти. На що почула від Тетяни Анатоліївни, що треба працювати, то й досягну. Заспокоїла.

Згадую свою першу статтю, яка була змінена відсотків десь на 60, і коротке повідомлення від Тетяни Анатоліївни: „Трішки над нею попрацювала...”. Побачивши оте “трішки”, я делікатно запитала, а чи захоче шановна професорка надалі зі мною працювати, бо ж бачить сама, що не так-то й доладно в мене виходить. На що отримала коротку ділову відповідь: „Нормально виходить! Працювати треба, удосконалюватися”. Ну, слава Богу, ще не все втрачено. Наступні статті теж піддавалися значній коректурі. Після того, як Тетяна Анатоліївна „трішки над ними попрацювала”, вони ставали справді більш стрункими, більш науково обґрунтованими, набували потрібних акцентів та своєрідних стилістичних відтінків. Так професор вчить мене удосконалювати стиль.

Коректура тексту Тетяною Анатоліївною — певна магія Слова, а якщо точніше окреслити — це симбіоз таланту, розуму, досвіду, чуття, любові, напруженої праці й ще багато чого. Якби всі наші доцентські статті, написані за час співпраці з Т. Космедою, зібрав до купи й показав до і після коректури, то був би ідеальний посібник для тих науковців, які працюють з кадрами вищої кваліфікації. Можливо, вийшов би й не один том. Шкода тільки, що ця частина науково-педагогічної роботи залишається непоміченою й належно не оціненою.

Та це не всі дива, які я встигла побачити, працюючи під керівництвом унікальної людини. Яюсь Тетяна Анатоліївна написала, що надіслала мені в подарунок трохи книжок. Це “трохи” прийшлося транспортувати на таксі, бо нести за раз було важкувато. Кілька вечорів я не могла відірватися від читання. *Бібліобіографічний покажчик* Т. Космеди, який першим потрапив на очі, вражав не тільки кількістю праць (понад 400), а й тим, що завершувався родинними фотографіями — з батьками, дітьми, онуками, чоловіком. З усміхнених облич на кольорових світлинах було зрозуміло, що своєю сім’єю учена, мабуть, пишається не менше, аніж численними працями. Отже, вона ще й Березина роду.

Не встигла я дочитати отримані праці, як одержала від наукового консультанта нову партію книжок. Заглиблюючись у них, я по-новому відкрила для себе мовний світ Тараса Шевченка¹⁰⁰, Івана Франка¹⁰¹, Степана Руданського¹⁰²; розширила уявлення про українсько-польські фразеологічні пара-

¹⁰⁰ Космеда Т. А. *Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу*. Дрогобич: КОЛО, 2012. 372 с.

¹⁰¹ Космеда Т. А. *Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри*. Львів: ПАІС, 2006. 328 с.

¹⁰² Космеда Т. А., Осіпова Т. Ф., Піддубна Н. В. *Степан Руданський: феномен моделювання “живого” мовлення українців / за наук. ред. проф. Т. Космеди*. Харків–Познань–Дрогобич: Коло, 2015. 312 с.

лелі¹⁰³; занурилася в атмосферу зимових українських свят¹⁰⁴; дізналася багато нового про креативну діяльність видатних учених сучасності, побачила нову семантику в периферійних частинах мови — числівниках та займенниках¹⁰⁵, що розглянуті як дискурсивні слова. Цей ряд вражень можна продовжувати довго.

Особливу увагу звернула на посібники й довідники з української мови для іноземців. Так, видання для польських студентів *Українська фразеологія: теорія, вправи, тексти, словник*, укладачами якого є Космеда Тетяна, Осіпова Тетяна, Четирба Марія, Мелецький Лукаш, Ерделі Оксана¹⁰⁶ упорядкованим фразеологічним різноманіттям й способом укладання збагатив би й українських маститих методистів. Чого лишень вартий проставлений наголос на кожному слові. Нібито ідея й проста, але скільки користі від неї іноземним студентам, для яких українська мова не є рідною. Чи ж це не турбота про сусідній слов'янський народ? Отже, мій консультант — ще й Берегиня слов'янської дружби.

Коли я склала в ряд книги Т. Космеди та її послідовників, то з подивом побачила на корінці кожного видання знак БЕРЕГІНИ — богині добра й захисту від зла, культ якої започаткували ще праукраїнці. Символ древній — праці сучасні. Сміливо можна назвати автора, співавтора й наукового редактора цих видань ще й Берегинею новітніх знань.

Поступово Тетяна Анатоліївна вводила мене в науковий світ. Спершу просто залучала до пасивної участі в конференціях, на яких сама виголошувала доповіді. За один день вона могла брати участь одразу у двох-трьох конференціях у різних країнах (онлайн-режим сприяв), та ще й виступати на пленарних засіданнях. Було приємно спостерігати, як науковці високого рангу тепло зустрічали Т. Космеду, як уважно всі присутні ловили її думки й від естетично оформлених презентацій діставали істинне задоволення. Конференційне різноманіття наповнювало новими враженнями, приємними емоціями й залишало по собі приємні спогади. Це були надзвичайно світлі дні. Наука, виявляється, теж може гіпнотизувати. Пізніше я зрозуміла, що пасивна участь у конференціях — це надзвичайно продуманий методичний прийом для початківців. Спостерігати за інтелектуальним дійством, коли сам

¹⁰³ Космеда Т., Гоменюк О., Осіпова Т. *Короткий українсько-польський словник усталених виразів: еквіваленти слова, фразеологізми, прислів'я та приказки / за заг. ред. Т. А. Космеди. Познань-Харків-Дрогобич: Коло, 2017. 408 с.*

¹⁰⁴ Космеда Т. А., Плотнікова Н. В. *Лінгвоконцептологія: мікроконцептосфера СВЯТКИ в українському мовному просторі. Львів: ПАІС, 2010. 408 с.*

¹⁰⁵ Космеда Т., Олексенко О., Павлова І. *Семантика і прагматика дискурсивного слова та його потенціал для діагностики психотипу мовної особистості: аспектуальний опис / за наук. ред. проф. Т. Космеди. Вінниця — Познань — Харків: Харк. іст.-філол. т-во, 2019. 308 с.*

¹⁰⁶ Космеда Т., Осіпова Т., Четирба М., Малецький Л., Ерделі О. *Українська фразеологія: теорія, вправи, тексти, словник: навч. посіб. для студентів української філології / за наук. ред. Т. Космеди. Познань: Вид-во Познанського ун-ту ім. Адама Міцкевича, 2011. 204 с.*

не хвилюєшся за якість виголошення своєї доповіді, інколи навіть корисніше, бо більше запам'ятовується. На кожній конференції, про яку знала Тетяна Анатоліївна, її підопічні обов'язково виступали й виступатимуть, упевнена, й надалі. Доповіді й манера виголошення обов'язково обговорювалися. Не всім легко вдається виступати на людях. Тетяна Анатоліївна дуже тонко відчуває, кого треба підбадьорити, кого делікатно виправити, а кого й строго налаштувати. А ще вона ідеально пам'ятає, ХТО з її учнів НА ЯКІЙ конференції і ЯКУ доповідь має виголосити, КОЛИ закінчуються терміни прийому статей, ХТО в ЯКИЙ збірник надіслав і ХТО СКІЛЬКИ має публікацій. За потреби, може потурбувати науковців навіть з інших країн і попросити, щоб швидше надрукували, бо дуже потрібно. Отака вона, Берегиня наукових кадрів!

З особливою теплою згадую й наші літні зустрічі в Ужгороді, коли Тетяна Анатоліївна зі своїм чоловіком Андрієм Андрійовичем й дев'ятирічною онучкою Устинкою відпочивали в Закарпатті. Миле сімейство мені одразу сподобалося — як вірні один одному ласкаві голуби. Почувши їх чисте українське мовлення, я попередила, що десь можу забутися й сказати щось по-закарпатськи. Тетяна Анатоліївна й Андрій Андрійович дзвінко засміялися й миттєво перейшли на закарпатський діалект. Я й призабула, що ж бачу перед собою земляків. Свої! Ось які вони, Берегині рідної культури. Планувалася тоді зустріч-знайомство, натомість я отримала три високопрофесійні консультації по 2–4 години кожна. Не втерпіла й спитала главу сімейства: „Чи важко бути чоловіком жінки-науковця?” — „Та що Ви, ні!” — відповів так щиро й обійняв ясным поглядом свою білявку-дружину. Ех, кожній би професорці та такого чоловіка. Не було би в Тетяни Анатоліївни такого міцного тилу й надійного плеча, мабуть, і успіхи не були б такими значними. Є онукам на кого рівнятися.

Хочеться рівнятися на таких унікальних людей і мені. У свої 50 я таки стала ученицею Тетяни Анатоліївни Космеди — докторанткою ДонНУ імені Василя Стуса. І цим неймовірно пишаюся. Щиро радію, що маю нагоду ще раз подякувати Тетяні Анатоліївни за витрачений на мене час, докладені зусилля, частинку великої душі, матеріальні й духовні цінності, за те, що взяла мене у свою команду й долучила до ще одного університету з такою славною історією, традиціями, науковцями високого рівня й просто гарними людьми. І навіть за фото із солодким тортом, на якому кумедно красувалися два гіркі стручки перцю, що було надіслано саме тоді, коли на душі було кепськo, — і від побаченого тоді сміх розібрав. Було щось у тому й символічне: хорошого в житті більше, та без гірчинки пікантності немає.

Професор, науковець від Бога, наставник, учитель, вихователь, колега, дружина, матуся, бабуся і просто хороша ЛЮДИНА, — і це все Тетяна Космеда, наша Берегиня.

Дякую долі, що дозволила перетнутися нашим шляхам.

Дякую Богу за такого мудрого ВЧИТЕЛЯ.

Дай Вам Боже здоров'я і сили, дорога Тетяно Анатоліївно!

З роси й води Вам! З ювілеєм!

КРИТИЧНИЙ ДИСКУРС ПРОФЕСОРА Т. А. КОСМЕДИ

ТЕТЯНА ПЕТРОВА

Державний біотехнологічний університет,
Харків — Україна

*А все-таки цікаво, що становить собою той критик, що його оце вже не першу статтю я читаю*¹⁰⁷

(Ю. Шевельов)

*Кожен відомий учений живе разом зі своїми працями...*¹⁰⁸

(Т. Космеда)

Заслуги професора Тетяни Анатоліївни Космеди перед вітчизняною та зарубіжною лінгвістикою вражають. Т. Космеда — фундатор україністики в Університеті імені Адама Міцкевича в Познані, засновник україністики в Університеті імені Адама Міцкевича в Познані, фундатор і науковий редактор періодичного наукового видання „*Studia Ukrainica Poznaniensia*”, засновниця періодичної наукової конференції „Україністика вчора, сьогодні, завтра...” (Університет імені Адама Міцкевича в Познані, Польща) тощо.

Стиль педагога та вченої, її своєрідна лінгвофілософія, наукова ерудиція унікальні. Напрямами наукових досліджень професора Т. Космеди є теорія лінгвопрагматики, лінгвоаксіологія, лінгвокультурологія, лінгвоконцептологія, лінгвоперсонологія, лінгвогендерологія, щоденникознавство (діаріумологія), комунікативна лінгвістика, термінологія, пареміологія, лексикографія, перекладознавство. У полі зору мовознавиці також практика дискурсивного аналізу, спроектована на основні одиниці мови й мовлення та художні й публіцистичні тексти, а також зіставне дослідження слов'янських мов. Тетяна Анатоліївна — засновниця української лінгвоаксіології, керівник і наставник наукової школи *Поліфункційна інтерпретативна лінгвістична парадигма: актуальні напрями*, у складі якої авторка цієї праці вивчає новий і самостійний напрям термінографії — *українську термінографічну критику*.

¹⁰⁷ Шевельов Ю. Два стилі літературної критики. С. 224. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Sheveliov_Yurii/Dva_styli_literaturnoi_krytyky.pdf? (дата звернення: 09.02.2021).

¹⁰⁸ Космеда Т. Последняя монография ученого. Jerzy Kaliszan, *Русские омографы*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2017. *Przegląd Rusycystyczny*. Katowice, 2020. № 2 (170). S. 248.

Осмилюючи перспективи національної наукової школи, учена визначає її основну й глобальну функцію: „Українські мовознавчі лінгвістичні школи повинні забезпечити високий престиж національної української мови, українського мовознавства як науки так само, як національна економіка, Національний банк забезпечує престижність державної валюти. У цьому полягає їхня основна і глобальна функція”¹⁰⁹. При цьому вчена так інтерпретує суть поняття “наукова школа”: „це: 1) феномен, що пояснює когнітивну й соціальну характеристику наукової діяльності в єдності і взаємозумовленості, соціальна форма розвитку пізнання; 2) динамічна одиниця науки, що забезпечує спадкоємність наукового знання і створює оптимальні умови для його розвитку; 3) один з типів наукового співтовариства, особлива форма кооперації наукової діяльності”¹¹⁰. Представники ж наукової школи (1) забезпечують її стійкість в умовах динамічного розвитку національної, європейської та світової науки, зберігаючи історію, традиції та розвиваючи її “бренд”, (2) здійснюють особистий вклад у її формування й розвиток, (3) з метою вдосконалення її положень залучають до наукової співпраці й міжнародної діяльності інших науковців українських і закордонних шкіл¹¹¹. Виплекана наукова школа професора Т. Космеди має визнаний авторитетний статус і в Україні, і за кордоном, наприклад, нещодавно підготовлені під її керівництвом монографії докторів філологічних наук Н. Піддубної *Теорія теолінгвістики: феномен біблійності в українській лінгвокультурі та омовлення релігійної картини світу (аналіз дискурсивної практики XIX ст.)* (2019) та О. Халіман *Граматика оцінки: морфологічні категорії української мови* (2019) здобули особливу відзнаку журі конкурсу на кращу наукову монографію з білоруської та української культури імені Мелетія Смотрицького (Варшава, Польща).

Для наукових праць ученої характерні чіткість структурування, скрупульозність, глибина та виразність викладу матеріалу, послідовна та переконлива аргументація, строга наукова методика й вишукана стилістика. Викликають захоплення прогностична прозорливість, наукова сміливість та актуальність проблематики наукових студій мовознавиці. Т. Космеда — автор 20 монографій, понад 400 наукових розвідок, з яких більше 100 — за кордоном в 11 країнах світу (Білорусь, Болгарія, Німеччина, Польща, Росія, Сербія, Словаччина, Угорщина, Чехія, Югославія, Україна), а також 10 публікацій у виданнях Scopus і 1 — у Web of Science.

¹⁰⁹ Космеда Т. Функційне навантаження наукової мовознавчої школи в сучасному просторі університетської системи. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. пр. ДонНУ ім. Василя Стуса. Вінниця, 2017. Вип. 34. С. 176.

¹¹⁰ Там само. С. 176.

¹¹¹ Див.: Петрова Т. О. Перспективи української термінографічної критики. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2021. Вип. 54. Ч. 1. С. 229–242.

Наукометричні показники дослідниці переконливі й не потребують жодного коментаря, зокрема наукометричний профіль GoogleScholar: h-index — 13; i 10-index — 16; загальна кількість цитувань — 1350¹¹².

Викликає великий авторський інтерес прагнення вченої максимально всебічно виявити наукову проблему, обов'язково висловивши особисте ставлення до неї. Надзвичайно цікавими видаються судження й коментарі професора Т. Космеди щодо якості наукових робіт, висловлені в низці рецензій, що становлять її критичний дискурс.

Нині дослідники зосереджують увагу насамперед на вивченні великих жанрів (статті, монографії тощо) наукового стилю, оминаючи рецензії. А дарма. Індивідуальний стиль мислення науковця найбільш активно виявляється під час критичного оцінювання праць інших дослідників. Видається актуальним студіювання феномена лінгвоособистості (лінгвоперсона) рецензента наукових джерел у критичному дискурсі.

Ідіостиль — це „індивідуальна зображувальна мова автора тексту й відображувана в ній свідомість, спосіб мислення адресанта; сукупність мовно-виражальних засобів, які виконують естетичну функцію й вирізняють мову окремого письменника з-поміж інших; своєрідність мовлення окремого індивіда; неповторний спосіб спілкування, притаманний окремій особі; сукупність мовних і позамовних складників, чинників мовної та комунікативної компетенції окремого представника національної лінгвокультурної спільноти (...)”¹¹³. У сучасному мовознавстві „лінгвоперсону можна розкрити через аналіз її мовного маскування (модус *persona*), розгляд її внутрішньої сутності (студіювання дискурсивних практик — модус *per se*), вивчення лінгводуховного стану, ціннісних орієнтувань (модус *perzon*), простеження єдності світів і реалізації мовної особистості в інших (модус *персонально-го*)”¹¹⁴. Водночас Т. Космеда виокремлює кілька підходів до аналізу мовної особистості, як-от: а) психологічний (особливості характеру й особливості його комунікативного вияву); б) соціологічний (розгляд індикаторів мовної особистості, корпоративних груп тощо, індикаторів комунікативної поведінки мовної особистості, малих груп, установлення параметрів узусних та мовленневих обмежень); в) культурологічний (моделювання лінгвокультурних типів як упізнаних національних феноменів на зразок *український козак, польський шляхтич, американський бізнесмен*); г) лінгвістичний (комунікативна поведінка носіїв різних суспільних категорій, установлення параметрів комунікативної поведінки, “розпізнавання” мовленнево-комунікативних типів, дослідження закономірностей реалізації комунікативних стратегій і тактик, розгляд особливостей вияву мовної особистості в різних її

¹¹² Див.: <https://scholar.google.com.ua/citations?user=mFLet4UAAAAJ&hl=uk>

¹¹³ Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. С. 352.

¹¹⁴ Загнітко А. Теорія лінгвоперсоналогії. Вінниця: Нілан-Лтд, 2017. С. 6.

дискурсах¹¹⁵. Дослідження мовної особистості, або лінгвоперсони рецензента наукових праць, може стати перспективним вектором вивчення лінгвоперсології — лінгвоперсології критика.

„Рецензія — затребуваний жанр, детальна розмова про який невіддільна від розмови про сучасний стан культури”¹¹⁶. Жанр рецензії може реалізуватися насамперед у критичному дискурсі.

Рецензія на наукову працю — це (1) науковий текст зі складною організацією, чіткою структурою та логічною послідовністю викладу інформації критичного характеру; (2) малий жанр; (3) вторинний текст за ступенем узагальнення, з “відкритою”, “вільною” та “м’якою” композиційно-сисловою структурою. Створення рецензії на спеціальне джерело потребує його всебічного експертування, передбачає особливі компетентності рецензента, що формують передумову кваліфікованого підґрунтя для його “молекулярного” аналізу. Вибір форми й структурних компонентів тексту рецензії на науковій праці та їхнє конкретне мовне наповнення залежать від вираження авторського “я” (Ego), тобто від вияву ставлення експерта до відтворюваних ним фактів і мети (оцінювальної / інформативної).

У чому ж особливість критичного дискурсу професора Т. Космеди?

Відстежмо прояв та ознаки ідіостилію критика Т. Космеди на текстовому матеріалі сукупності оцінювальних публікацій. Критичний дискурс ученої нараховує 30 рецензій (від 2001 р.). Цей солідний доробок присвячений дослідженню якості українсько- й польськомовних монографій, різного типу словників, збірників наукових статей, а також навчальних посібників і підручників. Критичні статті професора опубліковані в українських наукових фахових журналах академічного рівня, категорії Б, як-от: „Українська мова” (Київ), „Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Сер. Філологія” (Київ), „Лінгвістичні студії” (Донецьк, Вінниця), „Лінгвістичні дослідження” (Харків). Результати експертування наукових праць оприлюднено і в закордонних авторитетних наукових часописах, наприклад, „Studia Ucrainica Varsoviensia” (Варшава, Польща), „Болгарская русистика” (Софія, Болгарія), „Slavic studies” (Белград, Сербія) тощо; а також у виданнях, що входять до наукометричної бази Scopus, зокрема: „Onomastica” (Краків, Польща), „Przegląd Wschodnioeuropejski” (Ольштин, Польща), „Slavia orientalis” (Краків, Польща), „Przegląd Rusycystyczny” (Катовіце, Польща). Водночас мовознавиця є незалежним рецензентом 7 міжнародних періодичних видань, 5 з яких проіндексовані в наукометричних базах Scopus і Web of Science. Отже, критичний дискурс професора Т. Космеди географічно “розпорошився” в часописах Болгарії, Польщі, Сербії та України. Цінним би було впорядкування й видання збірника всіх рецензій ученої, що став би

¹¹⁵ Див.: Космеда Т. А. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу. Дрогобич: Коло, 2012. С. 57–68.

¹¹⁶ Цит. за: Лассан Э. Р. Рецензия как жанр и как речевой акт. *Лингвистика речи. Медиастилистика*: кол. моногр. Москва: Флинта: Наука, 2012. С. 190–206.

корисним теоретико-методологічним джерелом для широкого кола лінгвістів, усім, хто цікавиться питаннями критики наукових текстів і вивченням принципів їх рецензування.

Критичні публікації професора Т. Космеда — це *рецензії-статті аналітичного характеру*, де всебічно й глибоко проаналізовано всі структурні компоненти першоджерел та викладено їх мотивовану оцінку¹¹⁷. За стилем викладу оцінки рецензії мовознавиці тяжіють до власне наукового стилю, їм властиві такі ознаки: логічна послідовність характеристики видання з акцентуванням уваги читача на позитивних і негативних його якостях, точність, чіткість інформації, аргументованість і переконливість суджень щодо аналізованого джерела¹¹⁸. Рецензії такого типу становлять найбільшу цінність для розвитку теорії наукової критики, зокрема для розроблення й удосконалення засад створення наукових праць.

Розгорнуті оцінювальні статті професора Т. Космеда вирізняються чіткістю побудови й організації коментарів з урахуванням особливостей структури рецензованих першоджерел. Кожен компонент композиції (*Заголовок, Вступ, Основна частина й Висновки*) рецензії¹¹⁹ виважений і обміркований.

¹¹⁷ Див., наприклад, рецензії: Космеда Т. Збагачення української лінгвістичної термінологічної лексики графії. Рец. на слов.: Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни (Текст) / Анатолій Панасович Загнітко: у 4 т. — Донецьк: ДонНУ, 2012. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. пр. ДонНУ ім. Василя Стуса. Донецьк, 2014. Вип. 28. С. 194–198. Рец. на словн.: Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Донецьк: ДонНУ, 2012; Космеда Т. О. В. Радчук, Лінгвокогнитивная репрезентация понятия “отсутствие” в русском языке. Харьков: Юрайт, 2019; 288 с. *Przegląd Wschodnioeuropejski* / red. nac. A. Kiklewicz. Olsztyn, 2020. XI/2. S. 511–514. Рец. на кн.: Радчук О. В. Лінгвокогнитивная репрезентация понятия “отсутствие” в русском языке. Харьков: Юрайт, 2019. 288 с.

¹¹⁸ Див., наприклад, такі рецензії: Космеда Т. А. Нове дослідження в галузі контрастивної лінгвістики: Ірина Кононенко, Українська та польська мова: контрактивне дослідження. Warszawa: WUW, 2012. 808 с. *Studia Ucrainica Varsoviensia* / red. nac. I. Mutyńnik. Warszawa, 2014. S. 355–360. Рец. на кн.: Кононенко І. Українська та польська мова: контрактивне дослідження. Warszawa: WUW, 2012. 808 с.; Космеда Т. Нове досягнення українського мовознавства. А. П. Загнітко, Теорія лінгвоперсонології. Вінниця: Нілан-Лтд, 2017, 136 с. *Slavic studies* / глав. уредн. Л. Поповић. Београд, 2018. XXII/1. С. 236–266. Рец. на кн.: Загнітко А. П. Теорія лінгвоперсонології. Вінниця: Нілан-Лтд, 201. 136 с.; Космеда Т. Лінгвістика кримінального дискурсу. Нове польське видання. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. пр. ДонНУ ім. Василя Стуса. Вінниця, 2021. № 42. С. 176–180. Рец. на кн.: Зубков Є. Уголовный дискурс как феномен усложненной семиотической деятельности. Кн. первая. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2019. 222 s.; Русский уголовный дискурс. Кн. вторая. Парадигматика русского уголовного дискурса и анализ российского уголовного антропогенного ландшафта. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2019. 301 s.

¹¹⁹ Див., наприклад, про це: Петрова Т. О. Особливості композиції рецензії на термінологічний словник. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2020. Вип. 52. С. 177–193.

Результати аналізу заголовків рецензій Т. Космеда дають змогу розподілити їх на такі типи (подаємо за частотністю використання):

1) заголовки, у структурі яких використані слова *новий*, *збагачення*, що вказують на поповнення науки новими виданнями¹²⁰;

2) заголовки, що повторюють назву рецензованого словника, доповнену бібліографічними відомостями, відсилаючи насамперед до тексту праці¹²¹;

3) заголовки, що віддзеркалюють ставлення автора, містять неприховану оцінку й виконують експресивну функцію, яка невластива заголовкам наукових текстів¹²²;

¹²⁰ Див., наприклад, такі рецензії: Космеда Т. А. Нова теоретична праця з мовознавства: Анатолій Загнітко. Теорія сучасного синтаксису. — Донецьк: ДонНУ, 2006. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2006. Вип. 20. С. 164–168. Рец. на кн.: Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису. Донецьк: ДонНУ, 2006. 378 с.; Космеда Т. А. Нове в лексикографічній ономастиці: російсько-український словник прізвищ мешканців м. Дніпропетровська. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2010. Вип. 29. С. 234–235. Рец. на словн.: Російсько-український словник прізвищ мешканців м. Дніпропетровська / Т. С. Пристайко, І. С. Попова, І. І. Турута, М. С. Ковальчук; за заг. ред. Т. С. Пристайко. Дніпро: Вид-во ДНУ, 2007. 500 с.; Космеда Т. А. Новий погляд на розвій перифрастичного фонду українців. *Українська мова*: наук.-теорет. журнал. Київ, 2018. № 1. С. 140–144. Рец. на кн.: Степаненко М. І. Політичне сьогодення української мови: актуальний перифрастикон: монографія. Харків: Вид. Іванченко І. С., 2017. 616 с.; Космеда Т. Збагачення української лінгвістичної термінологічної лексикографії. Рец. на словн.: Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни (Текст) / Анатолій Панасович Загнітко: у 4 т. — Донецьк: ДонНУ, 2012... С. 194–198.

¹²¹ Див., наприклад, такі рецензії: Космеда Т. А., Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. — К.: Довіра, 2007. — 205 с. (Словники України). *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2008. Вип. 24. С. 163–168. Рец. на словн.: Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ: Довіра, 2007. 205 с.; Космеда Т. А. Рецензія на монографію: Загнітко А. П. Сучасна лінгвістика: погляди та оцінки, науково-аналітичне видання / А. П. Загнітко. — Донецьк: ДоНУ; Вид-во «Ноулідж» (Донецьке відділення), 2014. — 472 с.: Зразок українського науково-аналітичного дискурсу. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. пр. ДонНУ ім. Василя Стуса. Київ–Вінниця, 2015. Вип. 30. С. 145–149. Рец. на кн.: Загнітко А. П. Сучасна лінгвістика: погляди та оцінки, науково-аналітичне видання. Донецьк: ДоНУ; Вид-во «Ноулідж» (Донецьке відділення), 2014. 472 с.; Kosmeda T., Janczura D. Irena Mytnik. Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI–XVII wieku, Warszawa: Sowa 2017. 320 s. *Onomastica* / red. B. Czopek-Kopciuch. Kraków, 2019. LXIII. S. 329–334. Рец. на кн.: Mytnik I. Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI–XVII wieku. Warszawa: Sowa, 2017. 320 s.

¹²² Космеда Т. А. Цінний навчальний посібник. *Наук. вісн. Львів. юрид. ін.-ту. Серія юридична*. 2005. Вип. 3. С. 334–339; Космеда Т. Последняя монографія ученого: Jerzy Kaliszan, Русские омографы, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2017... S. 245–248.

4) заголовок, що є тезою, своєрідним скомпресованим змістом рецензії, який одразу знайомить читача з актуальними проблемами, як-от: *Розширення знань про ігрову стилістику українського художнього дискурсу*¹²³ на монографію *Мовна гра як домінанта постмодерного дискурсу (на матеріалі прозових творів представників станіславського феномена)* (2017) А. Тепшич та ін.;

5) заголовки-маркери, що вказують на позитивну / негативну оцінку якості чи ролі праці, зокрема: *По-новому про вічне*¹²⁴ на монографію О. Дзери *Біблійна інтертекстуальність і переклад: англо-український контекст* (2017) тощо.

Під час створення заголовків рецензій науковиця намагається, як бачимо, розкрити потенційні можливості першоджерел, актуалізуючи важливі функції цього компонента: номінативну, комунікативну, гносеологічну, мислетвірну, креативну й функцію поширення наукових знань.

Про найголовніше завдання літературного критика Ю. Шевельов висловлював таку думку: „Перше й першорядної ваги завдання критика — бути не поліцаєм, а дорадником, старшим другом, учителем, тренером, навіть просто екраном, що збирає промені світла й кидає їх назад, в очі публіки, що готова сприйняти мистецький твір, але ще не знає — як”¹²⁵. Професор Т. Космеда — авторитетна вчена з високим рівнем критичного мислення. Стиль її наукової критики інтерпретуємо як обережно й делікатно “розсіпані” по тексті (між позитивними оцінками) поради-зауваження, що значно “пом’якшують” характер критичних оцінок і дають змогу сприймати їх як рекомендації щодо покращення якості джерела. Сама мовознавиця їх теж так кваліфікує: „(...) висловлені міркування є радше побажанням стосовно можливостей удосконалення словника, ніж критичними зауваженнями”¹²⁶. У цьому вбачаємо тур-

¹²³ Космеда Т. А. *Розширення знань про ігрову стилістику українського художнього дискурсу. Лінгвістичні студії*: зб. наук. пр. ДонНУ ім. Василя Стуса. Вінниця, 2018. Вип. 35. С. 181–182. Рец. на кн.: Тепшич А. І. *Мовна гра як домінанта постмодерного дискурсу (на матеріалі прозових творів представників станіславського феномена)*: монографія / наук. і відп. ред. А. П. Загнітко. Белград–Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 192 с.

¹²⁴ Космеда Т. А., Піддубна Н. В. *По-новому про вічне*. (Рецензія) Дзера Оксана. *Біблійна інтертекстуальність і переклад: англо-український контекст*: монографія: Оксана Дзера. — Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. — 490 с. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2018. Вип. 47. С. 228–231. Рец. на кн.: Дзера О. *Біблійна інтертекстуальність і переклад: англо-український контекст*: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 490 с.

¹²⁵ Шевельов Ю. Два стилі літературної критики... С. 223.

¹²⁶ Космеда Т. Лучик А., Антонова О., Дубровська І. *Українсько-польський словник еквівалентів слова*. К.: Виготівник ФОП Афонін А. О., 2011. — 312 с. *Мовознавство*: наук.-теорет. журнал Ін-ту мовознавства ім. О. О. Потебні та Укр. мовно-інформ. фонду НАН України. Київ, 2014. № 2. С. 87. Рец. на словн.: Лучик А., Антонова О., Дубровська І. *Українсько-польський словник еквівалентів слова*. Київ: Виготівник ФОП Афонін А. О., 2011. 312 с.

боту й повагу до автора оцінюваної праці та його престижу. Загалом усе це внеможливіє розгортання наукових дискусій з боку авторів першоджерел. Зауважмо, у доробку вченої немає жодної негативної рецензії. Усім оцінним конструкціям властива *некlišованість*, тобто креативність, що зумовлені сутністю індивідуальних смислів мовної особистості критика.

Для найменування особи автора рецензованої роботи Т. Космеда використовує типові моделі 'ім'я + прізвище', 'ініціал / ініціали + прізвище', а також послуговується одиницями *автор, дослідник, мовознавець, науковець, учений* тощо. Це підтверджує глибоку повагу, пошану й толерантність у ставленні до автора праці та дотримання правил офіційної і шляхетної наукової комунікації.

У критичних статтях для вираження авторського погляду Т. Космеда використовує переважно мовні одиниці у формі першої особи множини, що є традиційним для викладу інформації в наукових текстах (*на наш погляд, уважаємо*), утім поодинокі вживає і в першій особі однини („Однак уважаю, що (...)”¹²⁷). У такий спосіб професор акцентує креативне й індивідуальне ставлення до аналізованого матеріалу.

Усталеними елементами вступу в рецензіях Т. Космеди є (а) констатація факту появи досліджуваної праці, (б) підкреслення її потреби, важливості та актуальності. Почасти професор подає інформацію про автора (авторів) джерела, його (їх) досвід і напрацювання, порівн.: „Авторський тандем Міхал Коздра та Володимир Дубичинський — це ідеальний союз теорії та практики, оскільки на рахунку у В. Дубичинського і солідні теоретичні праці з лексикографії (...), і конкретні рекомендації для практичної реалізації лексикографічної теорії (...), і досвід викладання російської мови в іншомовній аудиторії, а М. Коздра — польський русист, науковець Варшавського університету, методист, викладач російської мови як іноземної, який має багатий досвід дидактичної роботи в студентській аудиторії та наукові публікації, що висвітлюють проблеми двомовної лексикографії (...)”¹²⁸.

Після цього критик переходить до основної частини. У кожній критичній статті вчена незмінно приділяє особливу увагу розглядові параметра 'вступ / передмова' наукової праці. Наприклад, експертуючи лексикографічні параметри фахового дефінітивного словника, відстежує невідповідність заявленим у вступній частині принципам і засадам подання параметричних

¹²⁷ Космеда Т. Лінгвістика кримінального дискурсу. Нове польське видання... С. 198.

¹²⁸ Космеда Т. А. Новый учебный словарь. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2020. Вип. 52. С. 236–237. Рец. на словн.: Kozdra M., Dubiczynski W. *Dydaktyczny słownik tematyczny rosyjsko-polskich paraleli leksykalnych. Leksyka kulinarna (rzczoownik)*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2019. 202 s. / Коздра М., Дубичинський В. Учебный тематический словарь русско-польских лексических параллелей. Кулинарная лексика (имена существительные). Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2019. 202 s.

складників термінологічної статті, тобто ілюстративного матеріалу, транскрипції, енциклопедичної інформації та висловлює рекомендації, як-от: „Пояснюючи принципи репрезентації означених параметрів словникової статті (...) слід було б розмежувати серед них *основні*, очевидно, це етимологічна довідка й нормативний наголос. Усі інші є факультативними, оскільки не в кожній статті подаються. При цьому цілком зрозуміло, чому не в кожній статті є потреба в транскрипції, що ілюструє ті чи ті асимілятивні, дисимілятивні та інші процеси (...). Однак, (...) слід ретельніше продумати принцип подання у словникових статтях ілюстрацій, прикладів або більш докладно пояснити цей принцип репрезентації словникових статей, оскільки вбачаємо тут деяку непослідовність (...)”¹²⁹. Експерт також приділяє увагу досить рідко використовуваному термінографічному параметрові ‘енциклопедична інформація’: „В окремих випадках А. Загнітко подає інформацію про авторство того чи того терміна (поняття) (...). Ця інформація енциклопедичного характеру, що розширює світогляд молодих мовознавців. Однак цей параметр можна було б репрезентувати послідовніше (...)”¹³⁰.

Т. Космеда завжди рясно підкреслює переваги рецензованої роботи, порівн.: „Наголосимо, що найбільшим достоїнством зазначеного видання є те, що це перший у вітчизняній і польській лінгвістиці словник, у якому репрезентовано особливий — синкретичний тип мовних одиниць, що посідають проміжне місце в системі фразеологізмів, словосполучень і слів. Відомо, що сам процес виокремлення таких синкретичних одиниць є проблемним. А в словнику не лише подано ці одиниці в проєкції на систему української мови, але ще здійснено їхній переклад, дібрано польські еквіваленти”¹³¹; „Заслугує на увагу й той факт, що вчений актуалізує дещо забуті погляди, звертається до методики ієрархічного шкалування, запропоновані Л. Гумільовим. Репрезентовано гарну дослідницьку методику, вдало реанімовану науковцем. Автор розвиває й теорію Крушевського-Куриловича про асиметрію синтагматичних і парадигматичних зв’язків. Досліднику вдалося цю теорію поглибити й розбудувати”¹³² тощо.

Часто мовознавиця відзначає унікальність робіт, що рецензує, наприклад: „(...) хоч унікальність цієї праці робить її корисною не лише для мовознавців (...)”¹³³, „(...) автор бачить і розуміє перспективу вдосконалення цього

¹²⁹ Космеда Т. Збагачення української лінгвістичної термінологічної лексикографії. Рец. на словн.: Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни (Текст) / Анатолій Панасович Загнітко: у 4 т. — Донецьк: ДонНУ, 2012... С. 195.

¹³⁰ Там само. С. 196.

¹³¹ Космеда Т. Лучик А., Антонова О., Дубровська І. Українсько-польський словник еквівалентів слова. К.: Виготівник ФОП Афонін А. О., 2011. — 312 с.... С. 85.

¹³² Космеда Т. Лінгвістика кримінального дискурсу. Нове польське видання... С. 195.

¹³³ Космеда Т. Лучик А., Антонова О., Дубровська І. Українсько-польський словник еквівалентів слова. К.: Виготівник ФОП Афонін А. О., 2011. — 312 с.... С. 85.

унікального видання (...)»¹³⁴. Отже, *щедрість позитивних оцінок праці* розглядаємо як індивідуально-авторську рису критичного дискурсу науковиці.

Стиль викладу критичних зауважень професора Т. Космеда позбавлений, як видається, негативного й категоричного характеру, про що свідчать ужиті лексико-синтаксичні конструкції з бажальною семантикою в її оцінних судженнях, зокрема: „(...) слід було б розмежувати (...)”; „(...) слід ретельніше продумати (...), (...) більш докладно пояснити (...)»¹³⁵; „(...) можна було б вказати на запозичення в системі еквівалентів слів, зокрема виявити й полонізми»¹³⁶; „...подання прагматичної інформації, яку добре було б розширити відповідною параметризацією»¹³⁷; „(...) чи не варто замість цієї інформації подати таку, щоб була константною для всіх розглядуваних одиниць (...)»¹³⁸ тощо. Досить часто, висловлюючи зауваження, дослідниця послуговується засобами, що мають значення ‘незгоди’, а радше жалкування, співчутливого ставлення (*шкода, однак, дещо дивує* тощо): „Шкода, що в монографії бракує іменних та термінологічних покажчиків»¹³⁹; „Однак, на нашу думку, бракує пояснення таких понять, як категорія лінгвофілософська і її різновиди, тобто категорії оцінки, інтимізації і под.»¹⁴⁰; „Дещо дивує, що в словнику не зазначено Зміст»¹⁴¹ тощо. Викладаючи міркування-рекомендації, науковиця демонструє виваженість і тактовну стриманість.

Прикметно, що професор Т. Космеда особливо поцінує наукову сміливість дослідників, про що відзначає в рецензіях на монографії, наприклад: „Є. Зубков сміливо розмірковує про потребу коригування й удосконалення теорії своїх знаних попередників, послідовно переконуючи в слушності власної концепції»¹⁴². Критик схвалює спроможність відстоювати авторські погляди у вивченні спірних питань, порівн.: „Дослідник не цурається дискусійних поглядів, спираючись при цьому на постулати класиків мовознавства й актуалізуючи вчення сучасних лінгвістів»¹⁴³. Учена також уважно відстежує

¹³⁴ Космеда Т. Збагачення української лінгвістичної термінологічної лексикографії. Рец. на слов.: Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни (Текст) / Анатолій Панасович Загнітко: у 4 т. — Донецьк: ДонНУ, 2012... С. 198.

¹³⁵ Там само. С. 196.

¹³⁶ Космеда Т. Лучик А., Антонова О., Дубровська І. Українсько-польський словник еквівалентів слова. К.: Виготівник ФОП Афонін А. О., 2011. — 312 с.... С. 87.

¹³⁷ Там само.

¹³⁸ Там само.

¹³⁹ Космеда Т. Лінгвістика кримінального дискурсу. Нове польське видання... С. 198.

¹⁴⁰ Космеда Т. Збагачення української лінгвістичної термінологічної лексикографії. Рец. на слов.: Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни (Текст) / Анатолій Панасович Загнітко: у 4 т. — Донецьк: ДонНУ, 2012... С. 201.

¹⁴¹ Космеда Т. Лучик А., Антонова О., Дубровська І. Українсько-польський словник еквівалентів слова. К.: Виготівник ФОП Афонін А. О., 2011. — 312 с.... С. 87.

¹⁴² Там само. С. 195.

¹⁴³ Там само. С. 198.

наукову новизну праці, позитивно ставиться до актуалізування інноваційних підходів, новаторства, порівн.: „Зауважимо, що кожний із томів містить Вступ та опис структури словника. Зазвичай таку інформацію подають лише в першому томі. Назване новаторство, очевидно, є виправданим, оскільки такий підхід полегшить можливості користувачів під час роботи з кожним окремим томом”¹⁴⁴; „Рецензоване дослідження — це, безумовно, новаторська робота, що представляє оригінальну концепцію лінгвофілософського осмислення ролі мови в людському бутті”¹⁴⁵; „Новаторство А. Загнітка полягає в тому, що він показав відмінність між канонічною граматиною й граматиною об’єктивною, що враховує відповідні дискурсивні умови, різні види дискурсивної практик”¹⁴⁶.

У кожній аналізованій роботі критик убачає перспективу, зокрема: „Звісно, дослідження має перспективу. Видається, що синтагматику й парадигматику слід доповнити третім виміром — епідигматиною. Термін не вжито, хоч епідигматику частково розглянуто в другій книзі”¹⁴⁷; „розглянута проблематика має велику перспективу в проекції на інші лінгвокультури”¹⁴⁸; „Рецензоване лексикографічне видання має перспективу розбудови, що добре розуміє А. П. Загнітко, оскільки й сам наголошує (...)”¹⁴⁹; „Проте, безперечно, зазначене слід констатувати не як недоліки словника, а як його перспективу, що базується на врахуванні більшої кількості аспектів, проблемних питань”¹⁵⁰; „Сказане дає змогу окреслити й перспективу цього словника, що, можливо, знайде втілення під час його наступних (...) перевидань (...)”¹⁵¹.

Ідіостиль рецензента Т. Космеда вирізняється оригінальністю ведення дружньо-товариської розмови з автором роботи й читачем рецензії, укрплюючи на тлі аналізу міркування, що спонукають до спільного обдумування й пошуку відповідей, як-от: „Власне, два останні постулати вимагають

¹⁴⁴ Космеда Т. Збагачення української лінгвістичної термінологічної лексикографії. Рец. на слов.: Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни (Текст) / Анатолій Панасович Загнітко: у 4 т. — Донецьк: ДонНУ, 2012... С. 195.

¹⁴⁵ Космеда Т. О. В. Радчук, Лінгвокогнитивная репрезентация понятия “отсутствие” в русском языке. Харьков: Юрайт, 2019; 288 сс... С. 514.

¹⁴⁶ Космеда Т. А. Мовносоціумна граматика Анатолія Загнітка. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2019. Вип. 51. С. 240. Рец. на кн.: Загнітко А. Мовний простір граматики: монографія. Вінниця: ТОВ «Твори», 2018. 448 с.

¹⁴⁷ Космеда Т. Лінгвістика кримінального дискурсу. Нове польське видання... С. 197.

¹⁴⁸ Там само. С. 198.

¹⁴⁹ Космеда Т. Збагачення української лінгвістичної термінологічної лексикографії. Рец. на слов.: Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни (Текст) / Анатолій Панасович Загнітко: у 4 т. — Донецьк: ДонНУ, 2012... С. 196.

¹⁵⁰ Там само. С. 197.

¹⁵¹ Космеда Т. Лучик А., Антонова О., Дубровська І. Українсько-польський словник еквівалентів слова. К.: Виготівник ФОП Афонін А. О., 2011. — 312 с.... С. 86.

роздумів. Якщо не можна послідовно визначити морфологічну належність, і цей параметр замінюється характеристикою виконання відповідних синтаксичних функцій або вказівкою на статус щодо вияву в контексті категорії модальності, то чи не варто замість цієї інформації подати таку, що була б константною для всіх розглядуваних одиниць, уніфікувала б їхній статус, чітко його окресливши. Як видається, таким параметром може стати вказівка на прагматичні функції¹⁵²; „Проте межі досконалості немає. Можливо, було б доцільно розширити параметри словникових позначок, урахувуючи і явище взаємодії та взаємовпливу російської та польської мов (...). Можна було б розширити і систему завдань, запропонувавши користувачам словника виділити слова, запозичені в російську мову з польської мови та навпаки. Бажано було б вказати наявність дублетних наголосів (...)”¹⁵³.

Типовим елементом у рецензіях Т. Космеда є приділення уваги потенційному адресатові. Науковиця подає інформацію про це або у вступі (якот: „(...) унікальність цієї праці робить її корисною не лише для академічних мовознавців, а й для тих, хто вивчає українську й польську мови. Без сумніву, крім наукових працівників, цей словник стане в нагоді студентам-славістам, викладачам, перекладачам та всім пересічним користувачам української й польської мов, усім, хто бажає вдосконалити своє мовлення”¹⁵⁴), або у висновку (зокрема: „(...) проаналізоване монографічне дослідження знайде свого читача, зацікавить широке коло гуманітаріїв — і досвідчених учених, і дослідників-початківців (...)”¹⁵⁵; „(...) монографія розрахована на широке коло мовознавців різного рівня — студентів, аспірантів, докторантів та метрів лінгвістичної науки”¹⁵⁶).

У висновковій частині професор Т. Космеда підсумовує експертування якості праці у властивій їй індивідуальній манері, акцентуючи на внеску автора в розвиток національної / світової науки, лінгвістики зокрема, значущість джерела тощо, наприклад: „Уважаємо, що автор словника здійснив для української лінгвістичної науки велику справу, оскільки продовжив вітчизняну традицію видання словників лінгвістичних термінів, кваліфіковано, скрупульозно, талановито виконав роботу, що, очевидно, під силу хіба колективу мовознавців, майстерно і вчасно ліквідував прогалину сучасної української лінгвістичної лексикографії (...)”¹⁵⁷. Дослідниця завершує аналіз

¹⁵² Там само. С. 87.

¹⁵³ Космеда Т. А. Новый учебный словарь... С. 240.

¹⁵⁴ Космеда Т. Лучик А., Антонова О., Дубровська І. Українсько-польський словник еквівалентів слова. К.: Виготівник ФОП Афонін А. О., 2011. — 312 с.... С. 85.

¹⁵⁵ Космеда Т. Лінгвістика кримінального дискурсу. Нове польське видання... С. 198.

¹⁵⁶ Космеда Т. А. Мовносоціумна граматики Анатолія Загнітка... С. 241.

¹⁵⁷ Космеда Т. Збагачення української лінгвістичної термінологічної лексикографії. Рец. на слов.: Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни (Текст) / Анатолій Панасович Загнітко: у 4 т. — Донецьк: ДонНУ, 2012... С. 198.

роботи на оптимістичній ноті, попри висловлені зауваження, стверджує цінність праці. Загалом побудова рецензій відзначається *динамічністю*.

Викладене вище — це лише штрихи до окреслення особливостей та індивідуально-авторських ознак критичного мовомислення елітарної української мовної особистості професора Т. Космеди. Окремого глибокого студювання потребують (1) рецензії на загальномовні словники, (2) рецензії на термінологічні словники, (3) рецензії на монографії, (4) рецензії на навчальні підручники й посібники, (5) рецензії на збірники наукових статей тощо.

Отримані результати вивчення особливостей вияву авторського “я” професора Т. Космеди в мовному оформленні структурно-семантичних компонентів рецензій персоніфікують такі індивідуальні ознаки її критичного дискурсу: 1) інтелігентність мовлення (це поняття ввела Т. Панько), що виявляється в доброзичливому світосприйнятті й самовіддачі, дотриманні етичних норм, тобто *інтелігентність як стиль життя*; 2) власне науковий стиль викладу інформації; 3) неклішованість оцінних конструкцій; 4) умотивованість оцінок; 5) щедрість позитивних оцінок праці; 6) побажальний характер обґрунтованих рекомендацій; 7) динамічність композиції рецензії; 8) усебічний аналіз елементів побудови першоджерела. Ці риси варті наслідування й поширення як взірцевих принципів вишуканої наукової критики.

За критичним аналізом Тетяни Анатоліївни Космеди — доктора філологічних наук, професора (Україна), професора титулярного (Польща), ученої, педагога, редактора, рецензента, наукового діяча, патріота, інтелектуала, інтелігента — стоїть свідомо й виразна мета: на тлі світових досягнень показати своєрідність розвитку української науки самостійного народу, а також потужність і перспективу національного мовознавства.

ПРО ЛЮДИНУ, ЯКА ВМІЄ БАЧИТИ ПЕРСПЕКТИВУ

ГАЛИНА ШУМИЦЬКА

ДВНЗ „Ужгородський національний університет”,
Ужгород — Україна

Шановна ювілярка належить до етапних людей у моєму житті. І це при тому, що наживо ми бачилися двічі. Перший раз у Познані на IV Міжнародній науковій конференції „Україністика: вчора, сьогодні, завтра...”, що відбулася 25–27 жовтня 2018 року напередодні відзначення 100-літнього ювілею Університету імені Адама Міцкевича в Познані (УАМ). Головною її організаторкою й розпорядницею стала саме Тетяна Анатоліївна Космеда — очільниця кафедри україністики УАМ. Приємно вразив і науковий виступ професорки, і надзвичайно високий рівень організації наукового форуму, а ще — дуже уважне ставлення організаторки наукового зібрання до кожного учасника чи учасниці.

У своїй доповіді *Українська мова у стані стресу: окреслення актуальної проблематики української лінгвоконфліктології* пані професорка доречно актуалізувала висновки ще XVII ст. останнього царя “всія Русі” і першого імператора Всеросійського Петра I Олексійовича Романова, який під час виступу в Сенаті дуже прозорливо зауважив: *Сей малоросійський народ и зело умен, и зело лукав: он, яко пчела любодельна, дает російському государству и лучший мед умственный, и лучший воск для свеци російского просвещения, но у него есть и жало. Доколе россияне будут любить и уважать его, не посягая на свободу и язык, дотоле он будет волом подъяремным и светочью російского царства: но коль скоро посягнут на его свободу и язык, то из него вырастут драконовы зубы, и російское царство останется не в авантаже....* Науковиця переконливо запевнила присутніх, що „українська мова має сильну нервову систему і добре вироблений імунітет, тому й надалі житиме і розвиватиметься за власними законами”. Пам’ятаю, що їхала з історичної столиці Великопольщі натхненна й сповнена оптимізму, а бейдж з конференції збергла: на ньому мене вперше записали докторкою наук, хоч за статусом була тоді ще кандидатом наук, активно працюючи над докторським дослідженням із соціолінгвістики *Мовна ситуація на Закарпатті в 1991–2020 роках: регіональний вимір мовної політики*.

Коли ж представила його до захисту наприкінці 2020 року, звернулася до Тетяни Анатоліївни з проханням про відгук. Знала, що не відмовить, попри завантаженість, бо така вже вона ЛЮДИНА. Але зміст його знову

вразив. І не лише, тому що підтримувала й рекомендувала, а тому що векторно показувала перспективи його продовження. Іншими словами, професорка побачила й показала дослідницький потенціал, який для мене на той час був ще тільки в процесі розкриття, порівн.: „Багатовекторне теоретичне значення роботи має прозорий вияв, оскільки авторське напрацювання, здійснене не лише у фокусі соціолінгвістики, але й — щоправда, частково, хоч на цьому дослідниця, судячи з тексту автореферату, напевно, зі скромності й не акцентує, — (1) *політичної лінгвістики* (визначено характерні ознаки мовнополітичної ситуації в Україні в різні періоди розвитку її незалежності та ін.), *юридичної лінгвістики* (проаналізовано мовну відповідність українських законодавчих документів, акцентовано на відповідних правових нормах та ін.), *психолінгвістики* (ідеться про маніпулятивні технології у сфері мовної політики, відповідні маніпулятивні інструменти й ін.), *комунікативної лінгвістики* (розкрито своєрідність комунікативних стратегій, виявлено певні девіації та ін.), *міжкультурної комунікації* (простежено особливості міжкультурного спілкування, відповідні тенденції цього процесу та ін.), *медіалінгвістики* (описано мовнополітичну зорієнтованість сучасних закарпатських ЗМІ), *термінології* (частково схарактеризовано термінологічне поле, ядровим компонентом якого є поняття «мовна політика»), *лінгвоекспертології* (експертування підручників, словників та ін.), *ономастики* (звернено увагу на номінації, що стосуються вивісок, які репрезентовані різними «регіональними» мовами, і под.). Крім того, робота має реальний вихід у методику викладання української мови та теорію і практику лінгвоконфліктології...”.

Маю чітке розуміння, що саме ця риса шановної Тетяни Анатоліївни стала засадничою для формування її наукової школи. Є чимало успішних і дуже успішних науковців, але не всі можуть повести за собою: для цього потрібне вміння й бажання бачити потенціал іншого, а ще — простота й доступність, аби його показати, сила й власна перспективність, аби підтримати й допомогти розкрити.

Вельмишановна й дорога Тетяно Анатоліївно, сподіваюся, що фрагмент дослідження, над яким працюємо разом з колегами в Ужгородському університеті, а також з іншими науковцями з України, Німеччини та інших європейських держав, буде Вам до душі, оскільки на рівні аналізованого емпіричного матеріалу репрезентує мовні особливості регіону, де Ви народилися, який любите серцем і душею.

Щиро вітаю з ще одною ювілейною датою! Бажаю міцного-преміцного здоров'я Вам і всій Вашій родині, зокрема й науковій! Хай буде в ній Добро, Радість і Мир! З роси і води Вам — нашої, закарпатської!

РОЗДІЛ 2

ДЕРЖАВНА МОВА І МОВНА ПОЛІТИКА

Українська мова має сильну нервову систему і добре вироблений імунітет, тому їй надалі житиме і розвиватиметься за власними законами

(Тетяна Космеда)

Найголовніший і найміцніший цемент, що об'єднує етнографічний народ і перетворює його в свідому націю, — то соборна літературна мова

(Іван Огієнко)

НА СТОРОЖІ РІДНОГО СЛОВА

АНАТОЛІЙ ПОПОВСЬКИЙ

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ,
Дніпро — Україна

Мова — то цілюще народне джерело, і хто не припадає до нього вустами, той сам всихає від спраги. Батьківщина — це твоє рідне слово. Знай, бережи, збагачуй велике духовне надбання свого народу — рідну українську мову. Це — мова великого народу, великої культури. Любов до Батьківщини неможлива без любові до рідного слова. Тільки той може осягти своїм розумом і серцем красу, велич і могутність Батьківщини, хто збагнув відтінки і пахощі рідного слова, хто дорожить ним, як честю рідної матері, як колискою, як добрим ім'ям своєї родини. Людина, яка не любить мови рідної матері, якій нічого не промовляє рідне слово, — це людина без роду й племені

(Василь Сухомлинський)

Скільки існує український народ, стільки й точиться жорстока боротьба не тільки за право повнокровного розвитку української мови на різних історичних етапах тривалої колонізації тих країн, під владою яких перебувала Україна, а й за її чистоту. Осип Бодяньський ще в 1837 р. із цього приводу писав: „Коли народ розвиває у своєму існуванні свою особистість, свою властивість, то він живе самотньо, своєрідно, народно і виражає у своєму бутті ідею, котру призначено йому вічним промыслом здійснювати самим своїм життям. Оця ось ідея, тобто прояв усього власне життя народу, котра встановлюється його релігією, філософією, правом, звичаями, історією, географічним положенням країни, віруваннями, мовою, незчисленними життєвими умовами і т. п., піде настільки яскраво, сильно, чисто і досконало не проявляється, як у словесності. І тому словесність, будучи відображенням стихії, що становить буття народу, сама безперечно повинна бути народною”.

Мова — це основний життєдайний чинник будь-якого суспільства. Людина від народження в міру своїх природних здібностей осилує цей складний комунікативний інструмент усе життя. І від того, як вона ставиться до опанування мовних азів, розширюються її розумові можливості у сприйнятті

й осмисленні навколишнього світу, розвивається інтелект, формується творча особистість громадянина й патріота своєї держави або й навпаки — суспільний трутень, злочинець, зрадник, перевертень і т. п.

Кожен народ сумлінно дбає про розвиток своєї мови, оберігає її й передає у спадок з покоління в покоління як дорогоцінний національний скарб духовної й матеріальної культури. А це можливо лише при дотриманні стабільного раціонального навчального процесу в родинному, дошкільному, шкільному, вишівському вихованні та сприянні державних посадовців усіх рангів, де розвиткові мовних здібностей надається особлива увага в усіх сферах суспільного життя. І тут доречно згадати вислів древнього китайського філософа Конфуція щодо ролі мови в освітньому процесі: „Багато чого не зробиш, поки не вивчишся. Але багато треба зробити, щоб навчитися”.

У незалежній Україні стратегія мовного виховання суспільства формується державними чиновниками не в плані високоінтелектуального потенціалу, а в плані примітивного затяжного реформування.

Ніяк не позбудемося й нині імперського репресивного механізму мовної асиміляції українців, що постійно впроваджувалася всюди під недремним оком царської і радянської Росії, яка підступно жонгливала гаслом “непопушної дружби й братерства двох слов’янських народів”, опираючись на численні офіційні й неофіційні циркуляри про заборону користуватися рідною мовою. Відтоді й до цих пір процвітає всюдисущий “общепонятный” суржик. Відтоді ретельно культивувалася російська мова як “язык мира, дружбы и братства”, а свою мову, як писав Тарас Шевченко, *Дас[т]ьбі... Колись будем / І по-своєму глаголать, / Як німець покаже / Та до того й історію / Нашу нам розкаже* („І мертвим, і живим, і ненарожденним...”)

У суверенній Україні, попри тривалі політичні маніпуляції щодо статусу державної мови серед керманічів різних рангів протягом 30-ти років, останнім часом активно декларується те, що ми обираємо європейський напрям, і всі блага й переваги в навчальному процесі надаються тепер англійській мові, яка витісняє українську мову з конституційного статусу на узбіччя периферії навчального процесу. Постає риторичне питання: „Чи може опанувати учень чи студент досконало іноземну мову, коли рідною володіє на рівні суржика?!” То ж не слід забувати класичний вислів французького філософа-просвітителя Вольтера: „Іноземну мову можна вивчити за шість місяців, а рідну — вивчати все життя”. Бо, як зазначає Олександр Потебня, „всяка денационалізація зводиться на послаблення енергії мислі, на ницість спустошення, аморальність та спідлення”.

Унаслідок такого байдужого ставлення державних посадовців до повнокровного розвитку української мови в тридцятиліття незалежності, окрім політичного жупела розколу українського суспільства, яким спритно користуються апологети “единойнеделимой”, процвітає суржик, культивування іноземних слів і всюдисуще матюччя в щоденному побуті, ЗМІ, художній

літературі і т. п. Постає знову ж таки цілком закономірне питання: „Це показник високої мовної культури чи мовна деградація українського суспільства?! Чому державотворча правляча еліта не дослухається до нагальних питань сучасного мовного життя, порушених широкими колами українських науковців, письменників, діячів культури, педагогів, які хвилюють щоденно патріотичний загал українства не тільки на материковій Україні, але й за її межами?”

Із цього приводу цікавим і повчальним є оцінний коментар представника української діаспори Миколи Дупляка, який веде рубрику „Зберігаймо чистоту рідної мови” в часописі „Бористен”: „Важко зрозуміти, чому саме цікаві новини від 5 каналу пишуться між іншим такими перлінками як **«інсайди»**. Невже в Україні всі знають англійську мову і їм байдуже як пишемо — суржиком чи літературною мовою? Складається враження, що новоспечений журналіст вивчив кілька англійських слів і хизується своєю мудрістю. Навіщо? — напрошується питання. Чи потрібно засмічувати українську мову чужими словами, коли у нас є свої милозвучні слова? В українських словниках, в академічному СУМ тощо такого слова немає. Слово **«inside»** — це внутрішня частина; амер. секретні відомості з перших джерел; **таємний, секретний**. Отже, вивчаймо чуже, але шануймо своє. Це не секрет. Це обов'язок кожної культурної людини!”

Що таке **«сталкери?»** З цікавих новин від 5 каналу довідуємось, що: **«У зоні відчуження правоохоронці затримали “сталкерів”, які намагалися вивезти радіоактивні гриби та деревину»**. Слухаю і майже нічого не розумію. Невже на українському телебаченні диктори не знають літературної мови, неville спілкуються українсько-англійським суржиком? В українських словниках, в академічному СУМ такого слова немає. До словників таки треба часто заглядати. Англійське слово **«stalk»** між іншим має такі значення, як: **іти крадькома, підкрадатися; підкрадання**. У наведеному реченні можна було зрозуміло так написати: **«У зоні відчуження правоохоронці затримали людей, які намагалися крадькома (або незаконно) вивезти радіоактивні гриби та деревину»** („Бористен”, № 2, с. 12).

Читаю новини з київських ЗМІ і маю невтішне враження. Мені здається, що диктори пишуть українсько-англійським суржиком. Саме тепер в Україні вибори, тож часто читаємо і чуємо про **«рейтинги»** поодиноких політиків. Чому англійські **«рейтинги»**, а не українські **оцінки**; де поділося наше оцінювання? За радянських часів багато писали про те, що СРСР наздоганяє і переганяє Америку, а тепер в Україні, як видно, дуже популярні **«рейтинги»**. Шкода, що не популярна там національна гідність у пошануванні рідного Слова. До речі, в академічному СУМ слова **«рейтинг»** немає. Не знайдете його і в Українсько-англійському словнику М. Л. Подвезька, ані в Правописному словнику Г. Голоскевича. Чи не вперше слово **«рейтинг»** появилось в академічному Орфографічному словнику української мови (Київ, 1994). Сумно, що наші

мовознавці здоганяють Америку зайвим запозиченням англійських слів зі шкодою для українських” („Бористен”, № 4, с. 12).

„Про те, що на Дніпропетровщині **«дайвери** встановили ялинку під водою», довідуюсь з цікавих новин 5 каналу (14 січня 2021 р.). Не можу повірити своїм вухам: і під водою, і дайвери. Боже, які ми бідні. Невже в Україні нема водолазів, які занурюються під воду? Чи, може, запросили англійських або ж американських дайверів? Бідні, бідні журналісти. Як можна таке торочити на українському телебаченні? Невже вони не знають, що українці теж вміють занурюватись, пірнати під воду? Загляньмо до словника. Англійське слово **diver** по-українському **водолаз, стрибун, нирець**. Є з чого вибирати. Хіба що дайвер з 5 каналу стукнув об дно головою і забув українські слова. Можливо, що почав вивчати англійську мову, тож хизується чужим словом, мовляв, ось який я мудрий. Такі шкідливі мовні витівки не приносять слави українським журналістам” („Бористен”, № 5, с. 12).

Дивується автор і таким непорозумінням: „Чи справді **«копи**» побили чоловіка? Що ж, в Україні **«копи**» побили чоловіка. Таке трапилося у Чагарлику”. Про це повідомляє популярний 5 канал. Однак, я таки не знаю, хто такі **«копи**». Академічний словник СУМ пояснює, що копа — це стіжок із 60 снопів хліба, складених усередину й прикритих одним снопом зверху («...Ще копу дожинать пішла» (Т. Шевченко). То ж як ці копи побили чоловіка? Скільки було цих **«кіп**»? Загадку помагає зрозуміти знання англійської мови. Американці часто так називають поліція. Тепер уже знаємо, хто в Чагарлику побив чоловіка. Не розуміємо, однак, чому журналіст так калічить українську мову...”. І таких іншомовних запозичень можна наводити безліч, бо питання культивування культури української літературно-національної мовної норми पुще не на самоплив, а керівників Міністерства культури, освіти і науки України такий стан задовольняє — нащо їм зайві клопоти... Тож і не дивно, що через байдужість до інтелектуального рівня комунікативного дискурсу в полікультурному просторі мовленневих новацій сучасних ЗМІ і побутовому мовленні набули поширення такі лексичні одиниці північного сусіда, як *блін, кароче, круто, тіпа, пахан, чувак, чувіха, тьолка, казюл, женицина, мужчина, мент, ментовка, обалденная риба, кльово, прикольно, предки, давай, чефір, хавать, бузить, трахать*, а також іноземні запозичення: *батл, вікенд, шоу, супер, інтерактивно, інклюзив, інклюзії, квест, креативно, плейов, моніторити, драйвово, кайф, кайфувати, хіти, окей* і т. п., яким в українському літературному лексиконі є достатньо належних відповідників.

Не минає автор і асимілятивних процесів засвоєння з російської мови:

– фразеологічних одиниць типу *попасти в просак*: „Слова **просак** у нашій мові немає. Замість цього чужого виразу можна вжити фраземи **«вскочити в клопіт**», **«пошитися в дурні**». **«потрапити в халепу**»”. “У російській мові є вислів **нечего греха тайть**. Його так і перекладають, ніби українською: **нічого греха тайти**. Це калька, і її треба замінити українським фразеологізмом **ніде**

правди діти. Пам'ятаймо, що фразеологізми буквально не перекладаються, вони мають у кожній мові свої відповідники” („Бористен”, № 3, с. 13) тощо;

– канцеляризмів в офіційно-діловому стилі: „Російський канцеляризм *прінімає* участіє ніби по-українськи озвучують як *прийма́ти* (*прийняти*) *участь*, правильно повинен звучати **брати участь**. Цю помилку в Україні постійно повторюють”, або: “*підвести бабки*”, “*підвести підсумки*” замість “*підбити підсумки*”, “*підсумувати*” та ін.

– у рубриці „Слова і вислови, що засмічують нашу мову” подано значну кількість словесних покручів, калькованих з російської мови, як-от: “*в порядку виключення*” замість “*як виняток*”, “*ехо війни*” замість “*відлуння війни*”, “*звернутися з жалобою*” замість “*звернутися зі скаргою*”, “*топливий сезон*” замість “*паливний сезон*” та ін.

Дошкульні спостереження дослідника і щодо порушення граматичних форм і смислових значень іменників, займенників, прикметників, сполучників, часток, вигуків, а також риторичні запитання: “Що таке омоніми, кальки?” “Чи є словники для військовиків?” “Чи годиться така реклама?” та інші, до яких подано відповідні коментарі та ілюстративний матеріал, які розкривають красу й силу українського Слова.

Мовознавчі спостереження пана Миколи — яскравий приклад того, як українці діаспори ревно дбають про чистоту й культуру рідної мови й не байдужі до повзучого засмічування її мовно-літературної норми, сформованої не одним поколінням митців красного слова України. Він продовжує незгасну справу боротьби за чистоту рідного слова, яку вели всупереч численним утискам російського царату та радянзації Іван Огієнко, Василь Чапленко, Яр Славутич, Святослав Караванський (*Секрети української мови*, Київ: Кобза, 1994), Володимир Самійленко, Борис Грінченко, Борис Антоненко-Давидович (*Як ми говоримо*», Київ: Либідь, 1991), а нині — Іван Дзюба, Олександра Сербенська, Микола Лесюк (*Мова чи язык?*, Івано-Франківськ: Місто НВ, 2017) та ін. Більше того, яскравий ілюстративний матеріал та дотепні коментарі пана Дупляка використовуються в доповідях науково-практичних конференцій та семінарів українських вишів.

Ґрунтовні публікації Миколи Дупляка в часописі “Бористен” і патріотичної громадськості різних соціальних прошарків України свідчать про низький національно-інтелектуальний рівень (до речі, серед країн світу Україна в освітньому рівні з 66 місця опустилася нині до 33) культури мови не тільки працівників ЗМІ суверенної України, а й представників держуправління, науки, освіти, культури та інших прошарків сучасного українського суспільства, яким лінь заглянути в словники, аби збагнути розмаї рідного слова, його багатство, красу і силу. Такий стан мовного засмічування мусить спонукати Міністерства освіти і науки до ліквідації наявних огріхів і впровадження суворих юридичних законів щодо охоронних заходів культурних надбань українського національного мовно-літературного скарбу нашого народу.

ПЕРИФРАЗИ ЯК МОТИВАТОРИ КОНОТАТИВНОСТІ АНТРОПОНІМА ВОЛОДИМИР ПУТІН

МИКОЛА СТЕПАНЕНКО

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка,
Полтава — Україна

Політичне життя в Україні, яке перебуває у стадії перманентної активності, часто постаючи в непрогнозованих формах, знаходить своє конкретне відображення на рівні мови, передусім у публіцистично-політичному дискурсі. З-поміж найважливіших його складників — перифрази. Появу їх, наголошує І. Онищенко, „провокують різноманітні події суспільно-політичного, економічного, культурного життя країни”¹⁵⁸. Одні вторинні номінування є колективним продуктом, тоді як інші мають авторство. Воно нерідко губиться в мовному вирі, а сконструйовані кимось описові звороти сприймаються як народні вислови або навіть як етноформули.

Вторинні назви — вербалізований наслідок чутливого реагування окремих людей, колективів, об’єднань, угруповань, цілих інституцій на ті або ті події, суспільні пертурбації, на діяльність влади в усій її повноті, на окремих її представників. За перифрастичною канвою можна відновити з максимальною точністю окремі історичні епізоди в єдності з учасниками або без них, вибудувати ті чи ті періоди з їхніми досягненнями та втратами¹⁵⁹.

Специфіку перифраз визначає передовсім те, що вони за своєю природою є аксіологічно маркованим продуктом мови. Незначний сегмент з-поміж аналізованих одиниць становлять звороти з нейтральною конотацією. Це насамперед назви людей за видом діяльності, родинними зв’язками, партійною, етнічною належністю тощо. Більшість же вторинних найменувань виконують іншу роль — чітко характеризують денотат із позитивного або негативного погляду. Варто наголосити, що в публіцистично-політичному дискурсі відчутно домінують описові структури з виразно експлікованою пейоративною

¹⁵⁸ Онищенко І. В. Особливості функціонування перифрази як засобу вираження оцінності в сучасних публіцистичних та інформаційних текстах. *Наук. вісн. Криво-різ. держ. пед. ун-ту*. 2010. Вип. 5. С. 193–200.

¹⁵⁹ Див., напр.: Степаненко М. Політичне сьогодення української мови: актуальний перифрастикон. Харків: Вид. Іванченко І. С., 2017. С. 41; Степаненко М. Публіцистично-політичні перифрази в українській мові: 2017 рік. Полтава: Дивосвіт, 2018. С. 42; Степаненко М. Динаміка українського політичного лексикону: 2018–2019 рр. Полтава: Астроя, 2021. С. 39; Степаненко М. Найновітніші динамічні процеси в українському політичному лексиконі: 2020 рік. Полтава: Астроя, 2021. С. 40

оцінкою. Ця послідовно реалізована в тексті закономірність — пряме й об'єктивне віддзеркалення складностей та суперечностей суспільного життя, і політичного зосібна.

Питанню конотативності, а також номінативній, субститутивно-синонімічній, структурній сутності перифраз присвячено чимало праць в українському та зарубіжному мовознавстві (Т. Битієва, Ю. Браїлко, М. Булах, Л. Завгородня, Г. Євсєєва, І. Кобилянський, А. Колосова, О. Копусь, Т. Космеда, Л. Жулинська, К. Кожин, М. Коломієць, М. Копиленко, Ю. Макарець, Я. Макарова, Г. Можай, В. Москвін, М. Навальна, І. Онищенко, О. Селімова, Л. Синельникова, І. Соколова, Н. Сологуб, В. Телія, Л. Шубіна та ін.). Перифраз трактують здебільшого як ефективний засіб „конденсації думки та вираження безпосереднього ставлення (...) до змісту висловлення”¹⁶⁰, як мовний інструмент для „виділення суттєвих рис описуваного об'єкта”. Під прискіпливим оком дослідників ще не опинилися прецедентні власні найменування людей, що входять до складу вторинних номінувань¹⁶¹. Доречно зацентувати на тому, що антропонімічні описові звороти належать до функційно активних і аксіологічно маркованих компонентів публіцистично-політичного тексту. Реєстр особових імен, патронімів, прізвищ, прізвищевих назв, псевдонімів тощо в цій дискурсивній площині досить розлогий — від маловідомих людей до знамих у широких колах особистостей, а також тих постатей, які беруть участь у процесі сучасного державотворення, посутньо впливають на перебіг подій усередині країни та у світі.

Дослідницькі зусилля зосереджені довкола прецедентного імені *Володимир Путін*. Парадоксальним можна вважати те, що в українському публіцистично-політичному просторі аж занадто вживаним є це ім'я. Послідовну присутність очільника Російської Федерації в українському публіцистично-політичному дискурсі вмотивовують такі позамовні чинники: постійність Путіна у владі — президентство (2000–2008 рр., 2012 р.–дотепер), прем'єрство (2008–2012 рр.), а також негативна запроєктованість не тільки президентської, а й усієї його владної стратегії і тактики на Україну — на її внутрішнє, зовнішнє життя, суверенність, місце в історії, генетичні зв'язки з іншими народами, передусім із російським та білоруським, тощо. Ідеться не лише про випрацювання якихось ідеологічних принципів, укладання домовленостей про співіснування двох країн, історичні шляхи яких перетиналися впродовж століть,

¹⁶⁰ Онищенко І. В. Особливості функціонування перифрази ... С. 195.

¹⁶¹ Пор.: Авраменко Л. А. Актуальные переносные наименования тематической группы „политические персоны” в современной русскоязычной прессе Украины. *Проблеми преподавания и изучения русского языка в школе и вузе на современном этапе*. Материалы третьей междунар. науч.-практ. конф. (8–9 апреля 2009 г.) / ред.: Н. Н. Аврат и др. Нежин, 2010. С. 15–22; Андреева Т. М. Перифразовый портрет персоны в украинском интернет-пространстве. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2017. Вип. 9 (2). С. 47–51; Булах М. Б. Перифрази в архітектоніці медійного тексту. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2017. Вип. XXXIV. С. 39–50.

їхні майбутні добросусідські стосунки, а й про посягання на територіальну цілісність та територіальну недоторканність самостійної соборної держави України, постійне втручання в її економічне, політичне, культурне життя, намагання змінити зовнішній — європейський — вектор розвитку й т. ін.

Предметно-логічний зміст оніма *Путін* у публіцистично-політичному дискурсі представлений цілим спектром конкретних вторинних назв. Ідеться про їхній нетиповий нейтральний та типовий яскраво репрезентований конотативний потенціал, тобто про додаткові суб'єктивні відтінки оцінки, емоційності, експресивності, функційно-стилістичної забарвленості, а також про ті грані маркування, які детерміновані соціальними, ідеологічними, культурними й іншими аспектами комунікації¹⁶². Фактичний матеріал, дібраний головно з різних офіційних інтернетних джерел упродовж 2000–2021 рр., дає підстави виокремити поліфункційні критерії перифрастичного номінування аналізованого прецедентного імені, зокрема такі: 1) прецедентне ім'я *Путін* ↔ негативні біблійні персонажі, темні, злі духи; 2) прецедентне ім'я *Путін* ↔ негативні міфічні, фантастичні істоти, літературні й фольклорні персонажі, тварини; 3) прецедентне ім'я *Путін* ↔ переконання; 4) прецедентне ім'я *Путін* ↔ Україна, українці; 5) прецедентне ім'я *Путін* ↔ наявність / відсутність перспективи; 6) прецедентне ім'я *Путін* ↔ мілітаристська діяльність; 7) прецедентне ім'я *Путін* ↔ ознаки зовнішності; 8) прецедентне ім'я *Путін* ↔ інтелектуальні можливості; 9) прецедентне ім'я *Путін* ↔ психічний стан; 10) прецедентне ім'я *Путін* ↔ риси характеру; 11) прецедентне ім'я *Путін* ↔ життєпис. Процедура ідентифікування їх пов'язана з дією інтра- й екстралінгвальних чинників. Вона передбачає, по-перше, внутрішню семантичну диференціацію та інтеграцію вторинних найменувань, вирізнення маркерів їхньої конотативності, по-друге, — урахування специфіки президентського стилю Володимира Путіна на тлі вітчизняної і світової історії, а також особливостей політичної ситуації в Україні, Росії та світі.

I. Прецедентне ім'я *Путін* ↔ негативні біблійні персонажі, темні, злі духи

Лексико-семантичний склад компонентів, які беруть участь у формуванні перифраз із аналізованим критерієм номінативності, жорстко обмежений. Його репрезентують іменники на позначення персонажів Старого та Нового Заповіту [противник Христа — *Антихрист*, братовбивця *Каїн*, один з апостолів, який зрадив свого вчителя, — *Юда (цар Ірод, Іуда), Л(л)юцифер, диявол, сатана*], темних, злих духів (*демон, нечиста сила*), які можуть виконувати роль детермінованих і детермінувальних компонентів, не втрачаючи своєї значущості: *Антихрист і слуга Диявола* [УМ, 04.05.2017], *предтеча антихриста* [NS, 11.10.2019], *Іуда в квадраті* [РС, 21.11.2016], "*Юда*" *російського*

¹⁶² Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля, 2006. С. 249.

народу [О, 19.05.2018], кремлівський цар Ірод [УМ, 27.04.2016], цар Ірод (московський) [УІ, 07.05.2018], “демон” у Кремлі [ПУ, 16.05.2020], демон, що спустився з небес [РС, 21.11.2016], особливий православний Люцифер [О, 2012.2014], кремлівський диявол [ПСУМ, с. 273], прислужник сатани [РО, 10.02.2019], прислужник нечистої сили [КТ, 10.02.12.2017]. Власні назви лише генетично зберігають біблійні ознаки, тобто вони демонізуються і виконують функції своєрідного каналу зв’язку темних сил — тих, які незалежні від людини, і тих, які породжені нею через зосереджену в одних руках найвищу, президентську, владу. Пейоративні можливості аналізованих описових зворотів виразно ілюструє виголошений колишнім Патріархом Української православної церкви Київського патріархату Філаретом мінідискурс, змістовною домінантою якого є перифрастична опозиція *справжній новий Каїн — не за іменем, але у справах; новий Каїн / брат для українського народу* як соціально конотований лексико-семантичний субститут прецедентного імені *Путін*: „Із великим жалем мушу сказати привселюдно, що серед правителів світу цього, які за фактом хрещення належать до Православної церкви, виявився *справжній новий Каїн — не за іменем, але у справах*. Справи ці свідчать, що згадуваний правитель, як і перший в історії братовбивця Каїн, підпав під дію Сатани. Путін говорить відверту і явну неправду: організовуючи та засилаючи в нашу державу найманців — каже про “внутрішній конфлікт”, до якого він нібито не причетний; направляючи в Україну підлеглі йому війська — всюди публічно заявляє, що цих військ немає. Путін називає себе *братом для українського народу*, але насправді за ділами своїми він став *новим Каїном*, проливаючи братню кров та обплутуючи весь світ. У Путіна, як і в Іуду Іскаріота, ввійшов Сатана, але кінець сили його — близький”¹⁶³.

Путіна називають не тим *богом*, який є Творцем і Володарем усього сушого, а тим *богом, якого немає* [ДС, 06.12.2018], *фейковим богом* [УПБ, 06.12.2018]. Лідера країни іменують і *російським “вседержителем”* [Інф, 07.05.2018], укладаючи в цю номінативну структуру такий самий негативний зміст. Його розкриттю сприяють атрибутивні модифікатори, об’єднані семою ‘несправжній, вигаданий’, і такі маркери, як уживання малої літери, лапок. Сам же кремлівський очільник, докоряє йому колишній колега — президент СРСР Михайло Горбачов, уважає себе *заступником Бога* [РС, 21.11.2014], забуваючи про те, що згідно з біблійним ученням у Господа тих, хто Його заміщає, немає.

II. Прецедентне ім’я *Путін* ↔ негативні міфічні, фантастичні істоти, літературні й фольклорні персонажі, тварини

Ці перифрастичні одиниці наскрізь пронизує пейоративність, вони — один із найекспліцитніших засобів характеристики Володимира Путіна і як

¹⁶³ Філарет: Путін одержимий дияволом. *Українська правда*. 2014. 06 верес. URL: <https://goo.su/a9yC> (дата звернення: 20.11.2021).

людини, і як політика. Індикатором негативності є вербалізовані об'єкти, з якими порівнюють президента Росії. Вони представлені іменниками таких лексико-семантичних груп: 1) “фантастичні істоти незвичайного, страшного вигляду” [*чудовисько (чудовище), страховисько, страховище (страхіття), потвора, монстр, Лох-Несс*): *кремлівське чудовисько* [Гор, 09.04.2018], *огидне чудовисько* [ZN, 21.09.2014], *російська потвора* [ПУ, 22.12.2016], *Лох-Несс холодної Неви* [ГУ, 21.03.2015]; 2) “міфічні істоти, мандрівні духи” (*вурдалака, гоблін*): *психічно хворий вурдалака* [ВКов, 09.01.2020], *кремлівський гоблін* [ПСУМ, с. 273]; 3) “люди, які п'ють кров, мучать, нещадно експлуатують інших залежних від них людей” (*вампір, упир, кровопивця*): *кремлівський вампір* [АСПІ, 30.07.2021]; 4) “негативні літературні, фольклорні персонажі” (*Крихітка Цахес; Змій-Горинич, Чахлик Невмирущий, Коцій Безсмертний*): *Кремлівська Крихітка Цахес* [ВКов, 09.01.2020]; *не такий ужей й Чахлик Невмирущий* [24к, 06.09.2020], *триголовий Змій-Горинич* [О, 26.07.2010], *Коцій Безсмертний російської політики* [ПСУМ, с. 272], *Коцій Балбесович Безсмертний* [ППП, с. 513]. Двокомпонентну онімну формулу *Коцій Безсмертний* розширює okazіональний патронім *Балбесович*, що утворився за допомогою суфікса *-ович* від уживаного в російській мові слова *балбес*, за яким закріплене значення ‘гультай, нероба, дурень’.

Лексико-семантичний розряд об'єктів порівняння логічно продовжує бестіальна лексика, яку диференційовано на два типи: загальні [*звір (звірина), тварина*] та конкретні (*вовк, мавпа, макака, шакал, щур*) назви диких тварин. 3-поміж них переважають субстантиви з ідентифікувальною семою ‘хижак’: *небезпечна тварина* [ГК, 18.06.2021], *звір огидної породи* [ПСУМ, с. 271], *хижий вовк* [ВКов, 09.01.2020], *кремлівська мавпа з ядерною бомбою в руках* [ГО, 2014], *макака з гранатою, яка керує країною-бензоколоною* [ZN, 15.12.2021], *кремлівський шакал* [ІФ, 01.12.2021]. Негативну конотацію, яку репрезентують бестіальні іменники й утворені на їхній базі перифрази, можуть посилювати аугментативні афікси: *цинічна тварюка, готова труїти своїх політичних опонентів бойовою отруйною речовиною* [СД, 07.10.2020].

III. Прецедентне ім'я *Путін* ↔ переконання

Переконання Володимира Путіна оперті на його радянський досвід, отже, зорієнтовані не на майбутнє, а на імперське минуле. Їх можна схарактеризувати так: „ностальгія за СРСР, крах якого пов'язаний із «трьома паралельними процесами: розпад імперії, демонтаж диктатури і колапс командної економіки»»¹⁶⁴, прагнення відновити колишній Радянський Союз бодай у частковому форматі. Широту спектра лексико-семантичної бази для конституювання перифраз із аналізованим критерієм номінування репрезентують передусім іменники-назви історичних епох і їхніх постатей за різними

¹⁶⁴ Дубинянський М. Тридцять років та три букви. *Українська правда*. 2021. 26 грудня. URL: <https://goo.su/9VFX> (дата звернення: 26.12.2021).

ономасіологічними ознаками, ідеологій, політичних технологій, суспільних інституцій, організацій тощо: *людина успадкованого імперського мислення* [НДП, с. 160], *володар світу в тих розмірах, яку були при більшовиках* [КР, 25.02.2016], *ностальгичний самодержець за СРСР* [Rel, 14.08.2009], *збирач колишніх республік* [РС, 24.10.2015].

У публіцистично-політичному дискурсі культивується думка про те, що імідж Путіна як громадянина, президента, міжнародного діяча формують не тільки люди, а й він сам. Голова Українського інституту національної пам'яті А. Дробович справедливо зауважує, що „Путін давно і старанно працює над власним образом. Йому здається, що замало бути президентом найбільшої за площею держави. Він хоче виглядати лідером всього пострадянського простору, а також *збирачем земель “найбільшого розділеного народу”, тобто росіян* [виділення наше. — М. С.]. Путін любить розмірковувати про державну неспроможність сусідніх країн, рахувати чужі гроші та ВВП, перейматися проблемами національної ідентичності народів за межами Росії. Іноземний президент роздає непрохані поради, як нам треба жити”¹⁶⁵. Зокрема, кремлівський лідер хоче залишитися в історії, як і його попередники — князі, царі, генеральні секретарі, *збирачем земель російських* [РС, 24.10.2003] або, як він сам уточнює і цим неприховано виказує свою імперську сутність, *збирачем земель руських* [Е, 04.12.2021]. Путін хоч і не *автор особливої системи влади з величезною кількістю вигодонабувачів „від Москви до самих до окраїн”* [Д, 23.03.2020], але ревно утілювач її різними засобами, і воєнними також. Основне для російського президента інше — вони мають бути результативними.

Як свідчать непоодинокі перифрастичні сюжети, українські й зарубіжні політики, оцінюючи конкретні дії та аналізуючи погляди Путіна, що стосуються визначення місця російської нації в сучасному світі, розглядають його серед тих держаних діячів, кого приваблює шовінізм, радикальний націоналізм, реваншизм: *типовий російський шовініст* [Е, 04.12.2021], *головний кремлівський реваншист* [ДУПЛ, с. 238]. Гілларі Клінтон, коли балотувалася в президенти США, назвала президента Росії не *лідером*, а *хрещеним батьком світового радикального націоналізму* [ПСУМ, с. 281]. Відомий політик Валентин Наливайченко закидає *кремлівському альфа-самцеві* [ПСУМ, с. 272] підтримку сепаратизму, іменуючи його *батьком сепаратистського руху* [ППП, с. 312].

Нечисленними прикладами представлені описові структури, які характеризують релігійні переконання Володимира Путіна. Їхній зміст зводиться до того, що президент послідовно закріплює за собою імідж рятівника, оборонця православ'я, але не вірянина: *посланець небес* [УРеп, 15.01.2020], *месія-рятівник православ'я* [УРеп, 15.01.2020], *демонстративний християнин* [ZN.UA, 14.07.2016], *набожний християнин* [ZN.UA, 14.07.2016], *віруючий*

¹⁶⁵ Дробович А. Про історичну єдність в тюрмі народів. *Українська правда*. 2021. 02 серпня. URL: <https://goo.su/azd9> (дата звернення: 26.12.2021).

кагебіст [ГалК, 20.03.2000]. Він не бажає знати правдиву історію своєї церкви, разом із патріархом Кирилом воліє приховувати її. Тож цілком закономірним є те, що Православну церкву України, яка отримала томос, гарант російської Конституції вважає *розкольницькою церквою стамбульського розливу* [ВВС, 20.12.2018]. Для нього надважливим є управління не тільки державою, а й церквою, а через її посередництво й Україною. Вагомих результатів на цьому шляхові досягнуто: *верховного духовника (...) країни* [ПСУМ, с. 243] Кирила, якого називають *російським шовіністом у рясі попа* [ПСУМ, с. 243], перетворено на *слухняне знаряддя кагебістського президента* [ПСУМ, с. 243], *агента КДБ* [РС, 09.03.2018]; він став *спецемісаром Путіна* [ПСУМ, с. 243], *вірним слугою міжнародного злочинця та агресора* [ДУПЛ, с. 202].

У досліджуваному матеріалі окрему продуктивну групу утворюють вторинні номінування, які розкривають не духовну, не зодчу, а руйнівну суть Української православної церкви (Московського патріархату), якою опікується президент Росії та його українські козачки: *інструмент проросійського впливу на державу, владу та суспільство в Україні* [ДУПЛ, с. 380], *найяскравіший пропагандист "російського міра"* [ДУПЛ, с. 380], *провідна сила в інформаційній війні, яку проти України веде Російська Федерація* [ДУПЛ, с. 381], *домовина України* [ПСУМ, с. 382]. У суверенній і незалежній, демократичній, соціальній, правовій державі України вона де-факто опинилася поза законом, перетворилася на *слухняну єпархію Російської православної церкви* [ДУПЛ, с. 382], *нелегітимне релігійне утворення* [ДУПЛ, с. 380]. Зафіксовано перифрази з високим ступенем пейоративності. Її формують різні okazіональні відоміні утворення, лексеми на позначення противників Христа, злих духів, відокремлених від панівної церкви релігійних громад тощо: *кривославна церква гундяїв* [ПСУМ, с. 282], *пристанцище демонів* [ДУПЛ, с. 381], *служителька антихриста* [ДУПЛ, с. 381], *сектанти під патронатом держави-агресора, яким жодна притомна людина ані руки не подасть, ані свічки за здоров'я не поставить* [ДУПЛ, с. 381].

IV. Прецедентне ім'я Путін ↔ Україна, українці

Ставлення Володимира Путіна до України й українців незмінне. Воно сповнене ненависті, упередженості, неодмінно з начепленням ярлика меншовартості і з накресленням перспективи Новоросії. У візії кремлівського лідера наша держава — не суверенний суб'єкт, а органічний складник великої Росії, що засвідчує його нещодавно опублікована й аналізована вище праця „Про історичну спільність росіян та українців”, де зроблено такий категоричний висновок: ці два народи — „одне ціле”, а Україна — „цілком і повністю дітище радянської епохи”, створене „за рахунок історичної Росії”¹⁶⁶. Президент-

¹⁶⁶ Стаття Володимира Путіна „Про історичну єдність росіян та українців”. Президент Росії: офіційний сайт. 2021. 12 липня. URL: <https://goo.su/9QF1> (дата звернення: 20.11.2021).

сусід позиціонує себе *старшим братом* [УПБ, 22.11.2019]. Цей прецедентний описовий зворот українці тлумачать як *найхарактерніший, усталений у російській історіографії виразник “першості” Росії, її історичної рівності з Україною* [УМ, 20.01.2004]. У їхній оцінці Путін — *хижак вовчої зграї українофобів* [ВКов, 09.01.2020], *гросмейстер українофобії* [ПСУМ, с. 271], *наш ворог* [ППП, с. 240], *наш ідеологічний ворог* [ПСУМ, с. 277], *найбільший ворог України* [ППП, с. 317], *ворог № 1 українського народу* [ВКур, 22.12.2021]. Ці перифрази не потребують коментарю: негативно забарвлені компоненти *українофоб, українофобія, ворог, хижак* об’єктивно характеризують очільника держави-агресора.

V. Прецедентне ім’я Путін ↔ наявність / відсутність перспективи

Систематизований перифрастичний матеріал дає підстави говорити про *вічного Путіна* [РС, 28.06.2020], *“вічного” президента Росії* [Ф, 05.04.2021] і *не вічного Путіна* [Нов, 06.09.2021], а *гробаря Московської імперії* [ГК, 0.03.2016], *політичного мерця* [Е, 08.12.2021], *кремлівського мерця* [РС, 08.12.2021], *могильника Російської Федерації* [ГК, 02.07.2019], який перетворив Росію на *країну загубленого часу* [ГУ, 25.10.2017], *країну загублених можливостей* [ГУ, 25.10.2017]. Ідеться, власне, не про занадмір затягнене в часі перебування Путіна на посаді президента, навіть не про повторення ним долі попередників — Саддама Хусейна, Ніколая Чаушеску чи інших диктаторів, як це передбачає багато політиків, а про майбутнє держави з *останнім російським імператором* [УНІАН, 01.10.2014], після якого, за прогнозами о. Рафаїла Турконяка, „*лжеімперія розлетиться на кавалки, і Москва перестане існувати*”¹⁶⁷.

VI. Прецедентне ім’я Путін ↔ мілітаристська діяльність

Мілітаризовані перифрази репрезентують диференційовану соціальну конотацію. Вони повідомляють про дагестансько-чеченські (1999–2002 рр.), грузинські (2008 р.) події, загарбання Криму (2014 р.), війну на сході України, розпалювання у світі антагонізму, нарощення воєнних конфліктів і безпосередню причетність до цього Росії, яку називають *сатанинською імперією зла* [ДУПЛ, с. 353], *останньою ордою без честі, без віри, без Бога* [НДП, с. 225], *глобальним агресором* [ДУПЛ, с. 351], *агресором, який розв’язав і веде вже 7-й рік війну за знищення України* [НДП, с. 224], та її багатолітнього очільника Володимира Путіна — *воєнного злочинця* [ПСУМ, с. 270], *головного агресора* [ПСУМ, с. 270], *кремлівського узурпатора* [УМ, 27.12.2017], *деспота, який використовує людський потенціал задля убивства інших людей* [ПСУМ, с. 271], *кремлівського терориста* [ПСУМ, с. 275], *нелюда, який принизив цілі*

¹⁶⁷ Путін — останній імператор Росії, після якого вона розлетиться, — о. Рафаїл Турконяк. *Релігійно-інформаційна служба України*. 2014. 08 травня. URL: <https://goo.su/QJY> (дата звернення: 20.11.2021).

народи, який знищив лише в Грозному 20 тисяч росіян та ще більше чеченців під авіабомбами [ПСУМ, с. 277], “переможець” в чеченській війні [ППП, с. 318], ката Беслана [24к., 01.09.2016], деспота, який окупував Крим [ZN, 15.12.2021], військового злочинця [ГУ, 08.05.2017], головного ініціатора конфлікту на Донбасі [ППП, с. 313], найнепопулярнішу особистість на Сході України [ППП, с. 317], організатора сепаратистських сил на сході України [ППП, с. 318], терориста, ворога людства [ГУ, 20.11.2019], дуже небезпечного супротивника [УП, 19.12.2019], жорстокого та підступного вбивцю [АНК, 21.11.2021], нахабного та підступного вбивцю [5к, 19.12.2020], маніяка із ядерною зброєю, який зруйнував мир у світі [СТИК, 02.08.2014], поліцейського Європи [Е, 25.01.2020]. Основний конститутивний склад описуваних вторинних найменувань формують лексеми, значеннєвий обсяг яких містить сему ‘пов’язаний із війною, загарбанням, ворожнечею, боротьбою з ким-небудь’ (терорист, агресор, узурпатор, ворог недруг, убивця, супротивник; воєнний, військовий, сепаратистський), а також етноніми (українці, чеченці), власні назви та відтопонімні утворення, що вказують на території, де відбувалися і тривають воєнні дії (Чечня, схід України, Донбас, Крим; чеченський, донбаський, кримський). Мілітаристська політика, яку здійснює чинний президент Росії, насторожує не тільки Україну, а й увесь світ. Він відверто засуджує немирні плани та злочинні дії Путіна, що промовисто транслиують пейоративні описові звороти, конструктивним центром яких є уже згадувані негативно конотовані іменники *терорист*, *ворог*, *агресор*, а також інші — *злочинець*, *маніяк*, *диктатор* і под. Вони регулярно сполучаються з порядковим числівником *перший*, що експлікує значення “який перевершує всіх інших”, семантично ізофункційною з ним субстантивно-нумеративною сполукою *номер перший* або її субститутом — *№ 1*, іменниками та прикметниками з ідентифікувальною семою ‘абсолютна чи відносна відсутність обмежень’ — *всесвіт*, *людство*; *світовий*, *міжнародний*: *перший світовий терорист* [УМ, 27.03.2013], *терорист № 1* [УМ, 04.05.2017], *наймерзенніший терорист сучасності* [НДП, с. 160], *міжнародний злочинець та агресор* [ДУПЛ, с. 240], *ворог усього демократичного світу* [ДУПЛ, с. 238].

VII. Прецедентне ім’я Путін ↔ ознаки зовнішності

Зовнішні ознаки людини — це передусім зовнішня будова тіла: зріст, вага, статура тощо. У публіцистично-політичному дискурсі зафіксовано перифрази, які вказують на вік і зріст Путіна: *пристаркуватий КДБшник* [ОБ, 21.04.2021], *пристаркуватий керманч* “*усія Россеї*” [Нов, 30.11.2021], *пристаркуватий головнокомандувач* [НВ, 12.04.2016], *літній диктатор* [О, 19.12.2020]; *кремлівський коротун* [Г, 09.06.2014]. Перші представлені поодинокими прикладами з однотипною формально-граматичною і лексико-семантичною будовою: роль головного компонента виконують іменники-назви

посад, а залежного — прикметники *пристаркуватий, літній* із притаманним їм значенням “немолодий”. Для других характерна висока частота вживання, формально-граматична та лексико-семантична неоднорідність. Роль основного носія валентності в них регулярно виконують іменники *карлик, коротун, курдупель, недоросль, ліліпут*, об’єднані значенням “невисока на зріст людина”, причому найпродуктивнішими є конструкції з детермінованою субстантивною лексею *карлик* — “неприродно мала на зріст людина”: *кремлівський карлик* [ПСУМ, с. 274], *кривавий карлик* [УРЕп, 13.03.2020], *кривавий кремлівський карлик* [ЦН, 20.01.2021], *московський карлик* [ПСУМ, с. 276], *кремлівський карлик, що уявив себе великоросом* [ППП, с. 315], *самовпевнений карлик* [ППП, с. 319], *закомплексований російський карлик* [СН, 10.06.2021], *шизофренічний карлик* [ДУПЛ, с. 242], *карлик із комплексом неповноцінності* [НДП, с. 159], “*карлик*”, *що уявляє себе володарем світу* [ППП, с. 315], *карлик не лише з чорною душею, а вже “по коліна і лікті в крові”* [УРЕп, 15.01.2020], *черговий російський коротун* [ZN,UA, 10.06.2015], *кремлівський кордупель* [С, 22.05.2015], *гебістський недоросль* [УПБ, 04.08.2015], *кривавий ліліпут* [Тк, 11.12.2018]. Перифраз *кривавий карлик* активно побутував у 30-ті рр. ХХ ст.: так називали в народі за жорстокість, злочинні діяння малого на зріст *попередника й колегу Путіна* [УРЕп, 15.01.2020] наркома внутрішніх справ СРСР Миколу Єжова. Цей описовий зворот майже не виходив за береги усного мовлення через відсутність свободи слова в епоху сталінської диктатури.

Склад іменників із розгляданою семантикою розширює лексема *недопалок* (“залишок викуреної або недокуреної цигарки”, рос. *окурок*). У її значенневому обсязі закладена сема ‘короткий, малий’. Уходження цього іменника до перифраз із критерієм номінування “прецедентне ім’я Путін ↔ ознаки зовнішності людини” пояснюється тим, що низькорослого Путіна однокурсники називали *недокурком (окурком)*, а ще — *сірою мишкою, блідюю мілллю* [А, 14.09.2021] (сьогодні до цього списку додалося прізвисько *містер ботекс* [УРЕп, 15.01.2020]): *Кадебістський Окурок* [ППП, с. 315], *кремлівський недопалок* [ІФ, 17.12.2020], *чекіст-“недопалок”* [УМ, 14.12.2021], *ботоксний недопалок* [ПУ, 24.01.2016].

Аксіологічно вершинне місце в аналізованому субстантивному ланцюгові займає ще не згадувана лексема *шибздик* — “низькоросла, непоказна людина”. Так пропонує “величати” президента сусідньої держави український мовознавець Святослав Караванський, мотивуючи свою думку тим, що люди добирають дошкульні, непристойні прізвиська всякому, хто, обдурюючи їх, „приндеться на Олександра Македонського”. Святослава Йосиповича непокоїть, чи „схвалять прізвисько **-уйло** наші правнуки і правнучки”? На його думку, доречною і об’єктивною є заміна нецензурного прізвиська іншим, яке „нарід має на коротуна”, — “шибздик”. Учений наголошує і на тому, що немиролюбному, деспотичному очільникові сусідньої держави повністю відповідає прізвисько **Убийбатько**. Отже, „замість Володимир Путін, історія

має знати його, як Шибздик Убийбатько, коротко — Шибздик”¹⁶⁸. В обстеженому матеріалі перифрастичні звороти із цим компонентом зафіксовані: *московський шибздик* [УПБ, 15.07.2014], *нагалаканий кремлівський шибздик* [I, 02.10.2014]. Типовими поширювачами при іменниках *коротун, курдупель, недоросль, ліліпут, шибздик* є відносні прикметники відонімного походження *кремлівський, московський, російський*. Субстантив *карлик* регулярно сполучається з ад’єктивом *кривавий* — „який відзначається нелюдською жорстокістю”, „який заплямував себе пролиттям крові”.

Серед описових зворотів трапляються конструкції з присубстантивним компонентом *маленький*, який, з одного боку, є інформативно надлишковим, а з іншого боку, виконує важливу текстотвірну роль, оскільки вказує не лише на зовнішню особливість Путіна, а й характеризує його за ширшими параметрами — уже не як окрему людину, а як найвищого представника влади, напр.: „*Маленькому карлику*, якого звати Путін, залишилось керувати не більше двох місяців, тому що увесь світ повстає проти Російської імперії”, — вважає заступник голови Волинського УДАРу Ігор Алексєєв [ВН, 02.03.2014].

Семантичним відповідником схарактеризованих вторинних найменувань є ті, у яких позицію при неоднорідних щодо плану змісту іменниках заповнюють прикметники, об’єднані семою ‘невисокий, низький’ (*низькорослий, малий, короткий, куций*), та іменниково-прикметникова структура *низького зросту: низькорослий шизофренік* [Мд, 08.04.2019], *маленький сірий чоловічок* [ГУ, 21.03.2015], *маленький, куций, нікому не цікавий лисий чоловічок* [D, 06.06.2015], *шизофренік низького зросту* [РС, 18.04.2019].

VIII. Прецедентне ім’я *Путін* ↔ інтелектуальні можливості

Перифрази з вирізненим критерієм номінування повідомляють не про рівень розумового розвитку Володимира Путіна, не про його розумову відсталість чи інтелектуальну неповноцінність, а про психічну напругу, яку він створює в Україні і світі, про його потворні дії та вчинки (залякування ядерною і хімічною зброєю, демонстрування найвищого рівня боєготовності, наміри можливої агресії проти України й т. ін.). У формуванні цих вторинних номінувань беруть участь іменники на зразок *дебіл, дегенерат, кретин, невіглас* та прикметники на взірець *безголовий, тупий, дурноголовий, пустоголовий, безмозкий, твердолобий*, для яких ідентифікувальною є сема ‘позбавлений розумного змісту, здорового глузду’: *кремлівський дебіл* [24к, 04.10.2015], *кремлівський дегенерат* [ВЗ, 05.12.2021], *кретин, який повністю вижив із розуму* [ГР, 17.07.2021], *енергетичний невіглас* [РС, 04.07.2015], *двоголовий — безголовий царьок* [ПСУМ, с. 271]. З розглядуваними описовими зворотами семантично корелюють конструкції, у яких граматично панівними конститuentами є такі субстантивні лексеми, як *нелюд, виродок* тощо: *кремлівський нелюд* [ПУ, 17.01.2015], *кровожерний виродок* [РС, 12.96.2021].

¹⁶⁸ Караванський С. Про хрест мовознавця. *Український погляд*: сайт інформаційної служби. 2014. 20 грудня. URL: <https://goo.su/a2wH> (дата звернення: 18.12.2021).

Володимир Путін удається до самоінтелектуалізації, він знаходить себе не лише з-поміж учених-економістів, а й серед гуманітаріїв, зокрема істориків. У першочергових планах президента — нова спроба “цементування” версії про триєдиний слов’янський народ, про спільну східнослов’янську колицку, про єдину давньоруську мову тощо. Черговим сходженням на цей “інтелектуальний Олімп” є оприлюднення українською і російською мовами в липні 2021 року статті „Про історичну єдність росіян та українців”. Її відразу поіменували *липневими творами Путіна* [Д, 16.07.2021] — алюзія на працю Володимира Ульянов-Леніна „Квітневі тези”, *повторенням тосту Йосипа Сталіна „За російський народ!”* [2В, 13.08.2021]. Задекларовані в *поштанні Путіна* [РС, 13.07.2021] начебто новітні тези про “історичну Русь”, про українців та росіян як єдиний народ, про особливу роль у процесі їхнього становлення російської мови — це чергове реанімування викристалізованих в імперську добу постулатів з метою компрометування, витіснення з ужитку опертої на неспростовні історичні, мовознавчі, етнографічні, археологічні та інші факти української концепції про окремішність українського, російського та білоруського народів, про постання української мови на праслов’янській, а не на східнослов’янській основі й т. ін. У Росії — *абсолютно точному продовженні СРСР* [ПСУМ, с. 542] — Володимира Путіна вважають авторитетним науковцем, *новітнім істориком* [ГУ, 22.09.2021], а в Україні — *закомплексованим недоучкою* [5к, 19.12.2020], *профаном в історії* [5к, 19.12.2020], *істориком-неучем* [УІМ, 13.07.2021], *черговим московським псевдоісториком* [УМ, 26.10.2021], *споживачем і ретранслятором псевдоісторії* [Е, 29.05.2005], а розраховану на путіношанувальників та українофобів його статтю — *черговою московською блекотою в стилі “не было, нет (це про Україну!) и быть не может”* [УМ, 26.10.2021], *набором банальностей, перемішаних зі старими тезами антиукраїнської пропаганди* [УП, 02.08.2021], *оголошенням війни українській державності* [УТ, 21.10.2021], *черговим витком гібридної війни* [ВЗ, 14.07.2021], *прелюдією війни* [ВЗ, 14.07.2021], *очевидною підготовкою ґрунту до чергової військової агресії* [ВЗ, 14.07.2021], *проявом антиукраїнської пропаганди* [Сус, 04.08.2021], *зінанням у банкрутстві Росії як імперського творення* [ZU, 13.07.2021], *новою технологією пропаганди РФ* [ДОМ, 14.07.2021]. На наш погляд, точно і влучно схарактеризував зміст і мету *істеричної статті* [5к, 25.07.2021] про Україну політолог Володимир Фесенко — *псевдоісторична концептуалізація і систематизація антиукраїнських поглядів Путіна* [НВ, 15.07.2021].

Через перифрастичну сферу чітко встановлено жанрову поліфункційність *путінського творіння* [НВ, 15.07.2021] з одночасним коментуванням його суті — *не наукова стаття, а маніфест із погрозами* [Д, 06.08.2021], *путінський маніфест із погрозами сусідам* [ЄС, 31.07.2021], *наскрізь імперсько-маніпулятивний опус* [ВЗ, 30.07.2021], *класично маніпулятивне “дослідження”* [ВЗ, 30.07.2021], *збірник метонімічного нарративу* [ДОМ, 14.07.2021],

штампи російської пропаганди на 400 тисяч знаків [ДОМ, 14.07.2021], *хрестоматія претензій русского мира* [ДОМ, 14.07.2021].

Стосовно справжнього авторства послання не лише Україні, а й усьому світові [УІ, 16.07.2021], то його чітко визначає вторинне номінування твір за підписом Путіна про єдиний народ [ІФ, 13.07.2021]. Отже, є підстави твердити, що президент Росії лише озвучив чийсь думки, як це робив його попередник Йосип Сталін, випустивши у світ працю „Марксизм і питання мовознавства”, яка певний час слугувала методологічною базою радянської лінгвістики. Путінській так званій статті судилася інша доля — вона стала предметом наукового глузування.

ІХ. Прецедентне ім'я Путін ↔ психічний стан

Сфера професійної діяльності людини повинна відповідати її психофізичним властивостям. Психічно здоровим є той, хто адекватно реагує на впливи з боку життєвого середовища. Володимирові Путінові приписують різні психічні захворювання, емоційні розлади, звинувачують у тому, що він безпідставно заявляє про свою надважливість у російському і світовому просторі, будує власну реальність із непередбачуваними законами, тобто тими, які послідовно не корелюють або й зовсім дисонують із законами навколишнього світу. Засоби масової інформації “ставлять” московському очільникові різні діагнози. Зокрема, Збігнев Бжезинський заявляв, що „Путін демонструє ті ж «нарцисично мегаломаніячні» звички, які були в Адольфа Гітлера і Беніто Муссоліні”¹⁶⁹. Російський журналіст Саша Сотник запевняє, що кремлівський вождь страждає синдромом Івана Грозного — „психічною патологією, яка проявляється не відразу, але помітно прогресує”¹⁷⁰. За перифрастичною версією, лідер сусідньої держави — шизофренік, маніяк, психопат. Ідеться не лише про аномальний характер психіки, про невідповідність окремих психічних актів зовнішнім обставинам, а й про вияв сильного психічного напруження, до якого доводить українців і міжнародну спільноту російський гарант. В описових зворотах із критерієм номінування “прецедентне ім'я Путін ↔ психічний стан” семантично діагностувальну роль відіграють іменники-назви хвороби, а також утворені на їхній основі прикметники: *шизофренік третього тисячоліття* [DL, 17.07.2021], *не самотній шизофренік* [ПСУМ, с. 277], *шизофренік маленького зросту* [ДУПЛ, с. 242], *новоявлений політичний маніяк* [ПСУМ, с. 278], *маніяк із ядерною зброєю, який зруйнував мир у світі* [СТИК, 02.08.2014], *геополітичний психопат* [ГК, 30.11.2021], *шизофренічно-маніакальна людина* [Дос, 09.08.2018], *маніакально небезпечна людина* [ГК, 26.02.2018], *здоровий психопат* [Е, 20.04.2014], *активний соціопат* [Е, 18.09.202], *соціопат, який має ознаки шизофренії, педофілії, страждає*

¹⁶⁹ Балмфорт Т. Усі хвороби Володимира Путіна. *Українська правда*. 2015. 09 лютого. URL: <https://goo.su/axDA> (дата звернення: 20.11.2021).

¹⁷⁰ Путін серйозно хворий; хвороба прогресує. *Під прицілом*: інтернет-видання. 2018. 21 жовтня. URL: <https://goo.su/абНС> (дата звернення: 20.11.2021).

манією величі [ГППП, с. 319]. Родовим відповідником цих видових конструкцій є описові звороти із субстантивованим прикметником *божевільний*, іменниками *президент*, *лідер*, *вождь*, *керманич* та регулярно сполучуваними з ним ад'єктивами *кремлівський*, *російський*, *психічнохворий* (“який має хвору психіку”), *неадекватний* (“який не відповідає нормі”): *кремлівський божевільний* [ПСУМ, с. 272], *божевільний із ядерною кнопкою* [Е, 18.09.2021], *психічнохворий лідер* [УПБ, 12.05.2020], *неадекватний президент* [ГППП, с. 317].

Х. Прецедентне ім'я Путін ↔ риси характеру, особливості вдачі

У формуванні цього досить поширеного різновиду описових зворотів беруть участь негативно конотовані граматично панівні компоненти і їхні валентні партнери. Функцію детермінованого члена регулярно виконують іменники з експліцитним пейоративним змістом *кат* (*катюга*), *тиран*, *гнобитель*, *садист*, *деспот*, *мучитель*, *недолюдок*, *злодій*, *шантажист*, *брехун* (*брехло*): *кат, який перетворив усю Росію у в'язницю посиленого режиму* [ПСУМ, с. 271–272], *бісுவатий московський правитель-тиран* [ГО, 2014], *хрестоматійний садист* [Гор, 10.08.2018], *деспот, який використовує людський потенціал задля вбивства інших людей* [ПСУМ, с. 271], *кремлівський шантажист* [ГК, 11.06.2016], *брехун над брехунами* [ГО, 2014], *першокласне московське брехло* [ГУ, 23.11.2016], *заручник власної брехні* [СТИК, 02.08.2014]. Типовими заповнювачами присубстантивної позиції є прикметники на позначення негативних рис характеру (*безжалний*, *безпощадний*, *деспотичний*, *жорстокий*, *кривавий*, *мстивий*, *свавільний*): *кривавий кремлівський наперсточник* [ГУ, 27.12.2017]. Сполучаючись із субстантивами, що мають нейтральну чи відносно нейтральну конотацію, вирізнені ад'єктиви перебирають на себе роль семантичних маркерів: *дрібний*, *жалюгідний*, *злодійкуватий*, *як і всі чекісти*, *зовсім незначний у моральному й людському сенсі*, *невисокий (у всіх сенсах) чоловічок* [ГУ, 06.12.2017].

Численну групу становлять вторинні найменування з компонентами *самотний*, *самітник*, об'єднаних семою ‘відсутність належного зв'язку з іншими людьми’: *самотний тиран* [НВ, 08.12.2021], *самотний тиран на крижаному троні* [ДД, 24.08.2008], *самотний вершник* [РС, 04.05.2018], *самотний політик* [УНІАН, 19.04.2014], *старіючий кремлівський самітник* [ВЗ, 17.12.2021], *самітник, який хоче відродити великодержавну Росію* [ГА, 26.02.2015]. Цю небажану для будь-якого керівника, а президента й поготів, рису мали попередники чинного російського президента. Путін, як констатує Сергій Громенко, опинився „на порозі самотності тиранів.., на шляху до оприччини, заснованої 1565 року Іваном Грозним”, який „за кілька років стратив і вбив особисто кілька сотень старих сподвижників — князів і бояр, що рухали Росію європейським шляхом до обмеженої монархії”¹⁷¹.

¹⁷¹ Громенко С. Самотності тиранів. Путін на шляху до оприччини. ТСН: сайт інформаційного агентства. 2016. 23 серпня. URL: <https://goo.su/9QwO> (дата звернення: 18.12.2021).

XI. Прецедентне ім'я Путін ↔ життєпис

У перифрастичній парадигмі “Володимир Путін” значний відсоток становлять одиниці, які розкривають сторінки утаємниченого земного буття чинного президента Росії, вид його діяльності, рід занять тощо. Окремі з них потребують декодування. Основними маркерами змісту, закладеного в тій або тій описовій структурі, є антропоніми, відтопонімні прикметники, лексеми-назви людей за родинними зв'язками, партійною належністю, лексеми на позначення виду діяльності, роду занять і под. Конкретизувальну функцію найчастіше виконують ад'єктиви, головню ті, які передають значення збігло-го часу (*колишній, учорашній*), указують на риси характеру, морально-етичні, інтелектуальні, професійні та ін. якості людини (*завзятий, самовідданий, здібний, професійний, рядовий, досвідчений*). В окремий тип вичленувано конструкції, що відтворюють об'єднані в один перифрастичний сюжет різні періоди життя Путіна, як-от: *непримітний офіцер, котрий із непоказного працівника резидентури КГБ у Лошвіці (район Дрездена) перетворився на всемогутнього царя Росії* [УМ, 10.02.2015].

Вторинні номінування повідомляють, що Володимир Путін — *син вертухая тюремного табору* [ПСУМ, с. 280], *виходець із пітерської “шпани”* [УМ, 02.10.2019], *людина пітерсько-гебістського клану* [УМ, 10.02.2015] [життєвий шлях Путіна тісно пов'язаний із Пітером (неофіційне скорочення назви міста Санкт-Петербурга)], *підлеглий відомого демократа Анатолія Собчака* [ППП, с. 318], *носій портфеля тодішнього мера уже Петербурга* [5к, 19.12.2020] (Путін працював радником і першим заступником мера Анатолія Собчака), *дідусь Вова* (Путін має онуків, але з метою безпеки ніколи й нічого про них не говорить) [ТБ, 07.10.2020], *старий* (рос. *старик*) *Кабаєв* [ДУПЛ, с. 241] (російська гімнастка Аліна Кабаєва є нібито коханкою чи другою дружиною Путіна, вона начебто народила йому сина, якого називають *маленькою копією Путіна* [ZU, 19.05.2019]).

Перифрастичне ядро утворюють описові звороти, що містять інформацію про освіту Путіна (зокрема про курси перепідготовки у Вищій школі КДБ, навчання в Червонопрапорному інституті КДБ СРСР) і співробітництво з органами державної безпеки, про посаду офіцера зовнішньої розвідки КДБ й виконання обов'язків очільника ФСБ: *висуванець КДБ* [ПСУМ, с. 270], *вихованець кагебістської школи* [24к, 02.10.2019], *справжній кагебіст* [УМ, 10.02.2015], *колишній офіцер КДБ із сильним відчуттям престижу та влади Кремля* [ВВС, 21.04.2014], *офіцер КДБ із квитком комуніста в кишені* [НПор, 18.04.2014], *підполковник престижного КДБ* [ГУ, 10.02.2015], *вершина айсбергу під назвою ФСБ* [ДУПЛ, с. 237], *великий бос ФСБ російських спецслужб* [УПБ, 10.02.2015], *феесбеишний президент* [СП, 10.03.2016], *колишній працівник спецорганів* [ПСУМ, с. 272], *професійний шпигун* [ПСУМ, с. 279], *колишній*

радянський шпигун [УНІАН, 12.04.2018], правовірний чекіст [Д, 19.08.2021], досвідчений чекіст [УМ, 04.12.2019], колишній і діючий пітерський чекіст [УРеп, 11.02.2021], гебіст-рашист [ПСУМ, с. 270], гебістський узурпатор [ППП, с. 313], посередній опер з арсеналом стандартних приколів [НДП, с. 161]. Основною базою конституювання цих вторинних номінувань, як уже йшлося, є ергоніми *КДБ*, *ФСБ*, похідні від них ад'єктиви [*кагебістський (кадебістський), феесбеиний*], а також іменники *гебіст, кагебіст, агент, чекіст, опер, шпигун*.

Важливо звернути увагу на те, що вторинні назви-субститути прецедентного імені *Путін* досить часто реалізують синкретичну семантику, тобто одночасно характеризують денотат за різними критеріями номінування, як-от: *шизофренічний карлик* [УНІАН, 30.04.2019] = “низький зростом” + “психічно хворий”; *параноїчний диктатор* [УПБ, 23.04.2014] = [“психічно хворий”, “емоційно нестабільний”, “зосереджений на якійсь ідеї”, “нерозсудливий, нерозважливий”] + [“жорстокий керівник держави”, “авторитарний керівник держави”]. Появу її спричиняє компонентний склад перифрастичної структури: чим він ширший, тим більше перспектив для значеннєвої поліфункційності. Типовим ускладнювачем семантичної структури описових зворотів є різні щодо плану змісту якісні та відносні прикметники, а основним засобом розрізнення закріплених за нею диференційованих значень — контекст.

Отже, в українському публіцистично-політичному дискурсі активно функціують описові звороти-субститути імен українських і зарубіжних президентів. Винятковою продуктивністю наділені ті, які входять до перифрастичної парадигми “Володимир Путін”, що зумовлене екстралінгвальними причинами, головно складними сучасними відносинами між Україною та Росією, на які посутньо впливає кремлівський президент.

Досліджувані вторинні назви відповідно до критерію номінування об'єднано в окремі розряди, кожен із яких має свою конститутивну лексико-семантичну базу, зазнає внутрішньої диференціації на рівні репрезентованого плану змісту й конотативного значення в типовому представленні “який заслуговує на осуд”.

Роль індикаторів пейоративності, що набуває регулярного градаційного вияву, виконують детерміновані та детермінувальні компоненти, семантичний спектр яких досить розлогий. Його ядро становлять іменники (*страховисько, потвора, монстр, вурдалака, звір, мавпа, Чахлик Невмирущий, Крихітка Цахес, шовініст, сепаратист, українофоб, кадебіст, шпигун, тиран, терорист, деспот, нелюд, диктатор, агресор, узурпатор, кат, ворог, карлик, курдупель, шизофренік, соціопат, маніяк, ворог* та ін.) і прикметники (*кривавий, жорстокий, бездушний, психічнохворий, неадекватний* і под.) з яскраво заманіфестованою негативною конотацією.

Поєднання лінгвістичного аналізу з політичними, законодавчими, історичними й іншими коментарями дало змогу вмотивувати об'єктивність оцінки Володимира Путіна як багатолітнього гаранта Конституції Росії, як міжнародного діяча, як людини з притаманними їй природними та набутими якостями.

Список скорочень:

24к	24 канал. URL: https://24tv.ua .
5к	5 канал. URL: http://www.5.ua .
BBC	BBC News. Україна: сайт інформаційного агентства. URL: https://www.bbc.com .
D	День. URL: https://day.kyiv.ua .
DL	Щоденний Львів: інформаційне видання. URL: https://dailylviv.com .
G	Gazeta.ua. URL: https://gazeta.ua .
Md	Mind: незалежний журналістський бізнес-портал. URL: https://mind.ua .
NS	Newssky.com.ua: інформаційне видання. URL: https://newssky.com.ua .
Rel	Релігія в Україні. URL: https://www.religion.in.ua .
YT	You Tube. URL: https://www.youtube.com .
ZN	ZAXID.NET. URL: https://zaxid.net .
ZU	ZN.UA. URL: https://dt.ua .
АНК	Антикор. URL: https://antikor.com.ua .
АСПІ	АСПІ: сайт інформаційного агентства. URL: https://aspi.com.ua .
ВЗ	Високий замок. URL: https://wz.lviv.ua
ВКов	Вісті Ковельщини: громадсько-політична газета. URL: http://www.vk.volyn.ua
ВКур	ВКУРСІ.КОМ. Блог Георгія Манчуленка. URL: http://h-manchulenko.vkursi.com .
ГА	Голос Америки: сайт української служби. URL: https://ukrainian.voanews.com .
ГалК	Галицький кореспондент. URL: http://gk-press.if.ua .
ГК	Главком. URL: https://glavcom.ua .
ГО	Горобець О. Свічка на вітрі: публіцистичні роздуми про кремлівський військовий гібрид для українського електорального поля та високий дух народу, який не побороти нікому. Вінниця: ФОП Рогальська І. О., 2014. 252 с.
Гор	Гордон. URL: http://gordonua.com .
ГР	Главред. URL: http://glavred.info .
ГУ	Голос України: газета Верховної Ради України. URL: http://www.golos.com.ua .
Д	День. URL: https://day.kyiv.ua .
ДОМ	Дом: сайт телеканала. URL: https://kanaldom.tv/uk .
ДС	Деловая Столица. URL: http://www.dsnews.ua .
ДУПЛ	Степаненко М. Динаміка українського політичного лексикону: 2018–2019 рр.. Полтава: ПП «Астрая», 2021. 250 с.
Е	Еспресо. URL: https://espresso.tv .

- ЄС Європейська солідарність: офіційний сайт політичної партії. URL: <https://eurosolidarity.org>.
- ІФ Інтерфакс-Україна: сайт інформаційного агентства. URL: <https://ua.interfax.com.ua>.
- КР Крим. Реалії: Кримський проєкт Радіо Свобода. URL: <https://ua.krymr.com>.
- КТ Кременчук Today. URL: <http://kremen.today>.
- НВ Новое Время. URL: <https://nv.ua/ukr>.
- НДП Степаненко М. Найновітніші динамічні процеси в українському політичному лексиконі: 2020 рік. Полтава: ПП «Астрая», 2021. 250 с.
- О Obozrevatel. URL: <https://www.obozrevatel.com>.
- ОБ Останній Bastion: суспільно-політична газета. URL: <https://bastion.tv>.
- ППП Степаненко М. Публіцистично-політичні перифрази в українській мові: 2017 рік. Полтава: Дивосвіт, 2018. 588 с.
- ПСУМ Степаненко М. Політичне сьогодення української мови: актуальний перифрастикон. Харків: Вид. Іванченко І. С., 2017. 616 с.
- ПУ Патріоти України. URL: <http://patrioty.org.ua>.
- РО Район.Острог. URL: <https://ostrog.rayon.in.ua>.
- РС Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org>.
- СД Слово і діло: аналітичний портал. URL: <https://www.slovoidilo.ua>.
- СН Champion.com.ua: спортивне інтренет-видання. URL: <https://champion.com.ua>.
- СТИК СТИК-АНТИКОРУПЦІЯ. URL: <http://styknews.info>.
- Сус Суспільне: сайт медіакомпанії. URL: <https://suspilne.media>.
- Тк Тексти.org.ua: аналітичний центр. URL: <http://texty.org.ua>.
- УІМ Український інститут майбутнього. URL: <https://uifuture.org>.
- УМ Україна молода: щоденна інформаційно-політична газета. URL: <https://umoloda.kyiv.ua>.
- УНІАН УНІАН: інформ. агентство. URL: <http://unian.ua>.
- УПБ Українська правда. Блоги. URL: <https://blogs.pravda.com.ua>.
- УРеп Український репортер: сайт. URL: <https://ukrreporter.com.ua>.
- Ф Факти: медіакомпанія. URL: <https://fakty.com.ua/ua>.
- ЦН Цензор.НЕТ: інформ. агентство. URL: <http://ua.censor.net.ua>.

НЕОКОЛОНІЯЛЬНА МОВНА МОДЕЛЬ КОМАНДИ В. ЗЕЛЕНСЬКОГО: СВІДОМІСТЬ ТА ДІЯ

ІРИНА ФАРІОН

Національний університет “Львівська політехніка”,
Львів — Україна

За останнє тридцятиліття (від 1989 до 2021 року) в Україні закладено основи *ліберально-гібридної мовної політики*, суть якої в неспроможності й влади, і суспільства остаточно подолати *колоніально-мовну залежність* і вийти на *національно-мовну модель* з абсолютним пріоритетом державної мови. На зміну колоніального гасла “*єдина країна — єдина страна*”, запущеного політикою П. Порошенка, прийшла ліберально-гібридна розхристаність, убивча мовна толерантність з показово-брехливим нігілізмом “*какая разница*” від В. Зеленського.

Теперішній період — це показовий перехідний відрізок часу з поєднанням кількох моделей розвитку *мовного питання*: *колоніальної моделі* — подальше існування в російськомовному просторі, *ліберально-гібридної (постколоніальної) моделі* — гібридне існування через змішану російсько-українську та іншу двомовність (чи багатомовність), *національної (самостійної) моделі* — самодостатній українськомовний шлях розвитку з безумовним пануванням української мови в усіх сферах суспільного життя¹⁷².

Об’єктом аналізу нашої розвідки є *мовна політика* найближчого оточення президента України В. Зеленського крізь призму аналізу мовної свідомості знакових політичних осіб, їхніх мовних законодавчих ініціатив та перспектив повернення до *неоколоніальної мовної моделі*, що ми частково розглядали вже в наших розвідках¹⁷³.

¹⁷² Фаріон І. Законодавче поле української мови: колоніальна, ліберально-гібридна і національна моделі (1989–2019). *Українська реальність крізь призму терміна*. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2019. С. 47.

¹⁷³ Фаріон І. Неоколоніальна мовна модель команди ЗЕ. §3. ЗЕ-поплічники і МОВА. *СВОБОДА. Всеукраїнське об’єднання*. 2020. 24 червня. URL: <https://svoboda.org.ua/news/articles/neokolonialna-movna-model-ze-3-ze-poplichnyky-i-mova/263761/> (дата звернення: 30.12.2021); Фаріон І. Неоколоніальна мовна модель команди ЗЕ. §3. ЗЕ-поплічники і МОВА. *Українська правда*. 2020. 26 червня. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/5ef51719f24f3/> (дата звернення: 24.06.2020); Фаріон І. Неоколоніальна мовна модель команди ЗЕ. *СЛОВО Просвіти*. 2020. 9–15 липня. URL: <http://slovoprosvity.org/wp-content/uploads/2020/07/24-25-1076-1077-9-15-lypnia-2020.pdf> (дата звернення: 30.06.2021).

Д. Разумков

У команді В. Зеленського донедавна показовою політичною фігурою, зокрема як Голова Верховної Ради України (29.08.2019–07.10.2021), був **Д. Разумков** — його головний політичний консультант під час президентської виборчої кампанії. У 2006–2010 рр. Д. Разумков належав до партії регіонів: *„Мені тоді було 22 роки. Мій прихід в Партію регіонів був усвідомлений після 2004 року. Я не підтримував Віктора Ющенка. І так я потрапив у Партію регіонів. Я ніколи не був у молодих Регіонах. Це — фейк. Прийшов туди, тому що я не сприймав ситуацію у державі у 2004, 2005 і 2006 роках”* (ЗІК, 2 квітня 2019 р.)¹⁷⁴. Це несприйняття українського вектора розвитку України він успадкував від свого батька, поплічника Л. Кучми: *„Мой отец никогда не скрывал, что он больше тяготеет к России, а не к Западу. Я могу с уверенностью сказать, что я сын пророссийского отца, — заявлял Дмитрий, который также поддерживал предоставление русскому языку статуса второго государственного”*¹⁷⁵.

Відтак працював з ідеологічно антиукраїнським Сергієм Тігіпком. Разумков теж, як і В. Зеленський, публічно принципово говорив російською мовою з абсурдною мотивацією. Чого тільки не вигадаеться, щоб приховати свій ірраціонально-рабський вектор на Росію: *„Поки я не займаю державних посад, поки у нас триває російська агресія і поки є бажання російської держави захищати російськомовне населення, то під час ефірів я використовую виключно російську мову. Тому що я вважаю, що не треба приїздити на танках, приходити з кулеметами, автоматами та «зеленими чоловіками» та захищати мене як російськомовне населення”* (ЗІК, 2 квітня 2019 р.)¹⁷⁶. Водночас цей чоловік з підлітковою логікою *“говоритиму російською на зло”* наголошує, що питання мови політики *“піднімають”* перед виборами й пропонує винести їх за дужки, доки не завершиться війна: *„Насправді, все, що може роз'єднувати українців, — віра, мова, територія, якісь історичні лідери, — потрібно винести за дужки, принаймні доти, доки ми не закінчимо війну <...> Так за 5–10 років ми абсолютно підємо від цієї проблеми. Глобально, її і сьогодні немає. Хлопці на фронті, на сході розмовляють різними мовами. Не лише українською і російською. Хтось грузинською, а хтось англійською. Патріотизм не виміряти мовою”*¹⁷⁷.

¹⁷⁴ Руденко С. 10 фактів із життя лідера партії „Слуга народу” Дмитра Разумкова. *Еспресо*. 2019. 27 травня. URL: https://espresso.tv/article/2019/04/08/10_faktiv_iz_zhyttya_dmytra_razumkova_golovnoho_polittekhnologa_zelenskogo (дата звернення: 27.05.1919).

¹⁷⁵ Владимира Зеленского ведут на выборы технологи Партии регионов? (часть 1-я). URL: <https://www.zp-inform.com.ua/vladimira-zelenskogo-vedut-na-vybory/> (дата звернення: 22.01.2019).

¹⁷⁶ Руденко С. 10 фактів із життя лідера партії „Слуга народу” Дмитра Разумкова...

¹⁷⁷ “Треба винести за дужки” — в команді Зеленського розповіли, як ставляться до законопроекту про українську мову. *5 перший український інформаційний*. 2019. 2 квітня. URL: <https://www.5.ua/polityka/treba-vynesti-za-duzhky-u-komandi-zelenskoho-rozpozvily-iak-stavliatsia-do-zakonoproektu-pro-ukrainsku-movu-189717.html> (дата звернення: 02.04.2019).

Справді, за 5–10 років правління таких абсолютно промосковських політиків з колоніальним типом мислення від України нічого не зостанеться — її таки винесуть за дужки, позаяк серцевиною кожної держави є саме її культура, історія, мова та герої як основні духові та духовні опори кожної нації. А патріотами держави є ті, що живуть своєю мовою, культурою та історією. Словом, Разумков — цей гідний піонер партії регіонів — хіба вкотре підтвердив, що могло виродитися в Україні за час її дуже тривалої окупації.

Щодо версії про різномовних воїнів на Сході нагадаю, що відповідно до Закону „Про Збройні Сили України” в його ст. 13 зазначено: „Мовою Збройних Сил України є **державна мова**. Мовою статутів, документації, діловодства, команд, навчання, виховних заходів, іншого статутного спілкування та службової діяльності у Збройних Силах України є державна мова”¹⁷⁸.

Показово, що метафору про “винесення за дужки мови, історії, героїв” перший російською мовою озвучив 2014 року співак С. Вакарчук як посланець від тих самих антиукраїнських сил ліберального штибу, щоб гасити націоналістичне полум’я Майдану: „**Забути, винести за дужки поняття «мова», «герої», «історія». Це не ті речі, з якими ми маємо йти далі <...> Російськомовний українець — це така ж гордість, як і україномовний українець. Це два рівноцінних громадян своєї країни, кожен з яких повинен працювати на благо своєї країни, захищати її, гордитися нею, бути готовим захищати інтереси цієї країни у разі чого (...)** У мешканців України можуть бути друзі у різних країнах. І у мене вони є в Росії. Ми повинні дружити, у нас не має бути ворогів”¹⁷⁹.

Цікаво, у яке майбутнє зайде С. Вакарчук, коли там не буде української мови, історії та наших героїв? Його самочинна (вже вдруге) відмова від депутатського мандату 11 червня 2020 року вкотре доводить абсолютну маріонетковість цього липкого персонажа й відробляння ним протиукраїнських грошей олігархів та соросівських фондів.

Д. Разумков полюбляє цю метафору “винесення за дужки (лапки)”, правда, в іншому контексті: сепаратистів з мовою окупанта він не має наміру “винести за дужки”, а навпаки, як гангрену, прищеплювати всьому організмові країни: „Питання гуманітарної політики — вони пов’язані із поверненням тимчасово окупованих територій? Чи ми їх винесемо за лапки? Ні! Якщо ви говорите про те, як повинен виглядати той чи інший закон — він повинен влаштовувати громадян України, не залежачи від того, де вони проживають, на якій мові розмовляють, але всі вони громадяни нашої держави”¹⁸⁰.

¹⁷⁸ Закон “Про Збройні Сили України”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text> (дата звернення: 02.04.2019).

¹⁷⁹ “Треба забути про мову, героїв, історію... Це не ті речі, з якими ми маємо йти далі”. ПЕРЕЦЬ. *Гостро про головне*. 2020. 26 травня. URL: <https://perets.media/2020/05/26/ treba-zabuty-pro-movu-geroyiv-istoriyu-cze-ne-ti-rechi-z-yakumu-my-mayemo-jty-dali-vakarchuk-video/> (дата звернення: 26.05.2020).

¹⁸⁰ Комарова О. Мовні квоти: українська знову під загрозою? *Радіо Свобода*. 2020. 05 червня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/movny-kvoty-sluga-naroda/30654728.html> (дата звернення: 05.06.2020).

Війна не завершилася, проте Д. Разумков, усупереч обіцянці, саме за рік після сказаного порушив мовне питання, заявивши 27 травня 2020 року, що треба змінювати мовний закон у частині мовних квот на телебаченні та радіо, повторивши мотивацію Зеленського про те, *“що в Україні багато людей говорять різними мовами, і мають бути враховані інтереси всіх”*¹⁸¹.

Алогічність висловів Д. Разумкова про мову вражає. Якщо в травні 2019 року він заявляє, що мовне питання роз’єднує Україну, то 13 червня 2020 року цілком слушно зауважує, що *“гуманітарні питання повинні об’єднувати суспільство. Ви ніколи його не об’єднаєте питаннями економіки або податків”*, а відтак вербалізує путінську вимогу виняткового статусу для російської мови на окупованих Росією територіях, уважаючи її *“механізмом комунікації”* із сепаратистами, а не основною причиною війни на Донбасі та розбрату в Україні: *“Якщо ми говоримо про повернення тимчасово окупованих територій і людей, які там живуть, то це також один з механізмів комунікації з ними. І якщо ми будемо займатися з тих чи інших питань, в тому числі історії, радикальні позиції, то це не додасть нам у переговорах”*¹⁸². Радикальних позицій в оцінці історії не існує. Є історичні факти, які під силу або не під силу для розуміння нащадками.

Згадує Д. Разумков і про рекомендації Венеційської комісії як рятівне коло для подальшої денаціоналізації України, на яких зауважимо детальніше, щоб увиразнити мовний світогляд Д. Разумкова. Венеційська комісія, аналізуючи Закон *„Про забезпечення функціонування української мови як державної”*, що став **фокусом новостворюваної і легітимізованої гібридно-ліберальної мовної політики всупереч нагальній потребі творити національну політику в мовно-суспільному полі**, рекомендує абсолютне розмивання державного статусу української мови. Це стосується таких основних позицій¹⁸³:

по-перше, начебто закон дискримінує російську мову як мову меншин, бо вона, мовляв, отримує найменше прав порівняно з іншими мовами, позаяк із вересня 2020 року російськомовні школи мають перейти на 80% викладання українською мовою, тоді як у школах для нацменшин із мовами ЄС — до 2023 року з 60% українською мовою;

¹⁸¹ Закон про мову потрібно міняти, у „Службі народу” немає єдиної позиції з цього питання, — Разумков. *Цензор.нет*. 2020. 27 травня. URL: https://censor.net.ua/ua/news/3198282/zakon_pro_movu_potribno_minyaty_u_sluzhi_narodu_nemaye_yedynoyi_pozytsiyi_z_tsogo_pytannya_razumkov (дата звернення: 27.05.2020).

¹⁸² Разумков пояснив, навіщо Україні російська мова. *ZN.UA*. 2020. 13 червня. URL: https://dt.ua/POLITICS/razumkov-poyasniv-navischo-ukrayini-potribna-rosiyskama-mova-350829_.html (дата звернення: 13.06.2020).

¹⁸³ Венеційська комісія розкритикувала мовний закон: які зміни рекомендують Україні. *Zmina*. 2019. 09 грудня. URL: <https://zmina.info/articles/veneczianska-komisiya-rozkrytykuvala-movnyj-zakon-yaki-zminy-rekomenduyut-ukrayini/> (дата звернення: 09.12.2019).

по-друге, закон начебто дискримінує російську мову, позаяк викладання у вишах передбачене державною мовою, а на бажання вишу, можливе англійською мовою та мовами ЄС;

по-третє, комісія рекомендує відтермінувати дію закону до ухвалення Закону про нацменшини, який, звісно, покликаний не так забезпечити права нацменів, як обмежити мовне право титульної нації і звести до мінімуму обов'язок нацменшин послуговуватися державною мовою;

по-четверте, комісія *“рекомендує законодавцю розглянути можливість скасування механізму подання скарг та санкцій, встановленого Законом, або принаймні обмежити його”*, що в цьому законі є чи не найбільшим надбанням, оскільки без покарання — це не закон, а гола декларація;

по-п'яте, рекомендовано надати державним службам право спілкуватися неукраїнською мовою, *„зокрема усім службам, які працюють у надзвичайних ситуаціях, що становлять загрозу для життя, для фізичного чи психічного стану людей, наприклад службам порятунку, пожежникам тощо”*, а також сюди *„слід зарахувати установи для людей похилого віку, які не обов'язково є медичними закладами, оскільки такі особи часто належать до меншин і можуть не мати достатнього рівня володіння українською”*, що зводить державну мову до абсолютно вторинного засобу, а не чинника національної безпеки, зокрема, у кризових ситуаціях;

по-шосте, ця комісія сягнула навіть можливості спілкуватися неукраїнською в армії і з правоохоронцями, хоч із останніми спілкування в цьому законі регульоване вкрай згубним ліберальним терміном *„мова, прийнятна для сторін”* (як і у сфері обслуговування, ст. 26; у транспорті, ст. 32, охороні здоров'я, ст. 29)¹⁸⁴;

по-сьоме, право для політичних партій та громадських об'єднань використовувати недержавну мову у своїй діяльності: *„Цей обов'язок є обмеженням свободи асоціацій, що веде до права на самоорганізацію. Таке обмеження слугує законній меті громадського порядку, оскільки робить можливим нагляд державними органами за діяльністю партій, асоціацій та інших юридичних осіб... Однак термін «установчі документи та рішення» не є зрозумілим... Ця вимога повинна обмежуватися лише тими документами та рішеннями, які стосуються публічних функцій”*, що абсолютно розхитує саму сутність держави в її взаєминах з визначальними суб'єктами законотворення в парламентсько-президентській державі — політичними партіями;

по-восьме, комісія перейнята обмеженням мови мас-медія та друкованими засобами масової інформації, для яких цілком слушно передбачена українськомовна версія, що за теперішнього навалюючого змосковщення інформаційного простору і його визначальної ролі у впливі на суспільство є повним нівелюванням державного статусу української мови;

¹⁸⁴ Фаріон І. Законодавче поле української мови: колоніальна, ліберально-гібридна і національна мовні моделі (1989–2019 рр.)... С. 76.

по-дев'яте, комісія втручається в наукову сферу, яка, на нашу думку, у законі вкрай недосконала, оскільки від 16 липня 2020 року приписує публікацію всіх наукових робіт державною мовою, англійською та / або іншою офіційною мовою ЄС; натомість комісія вважає, що наукові дослідження слід робити не лише мовами ЄС, що, своєю чергою, вбиває розвиток питомої термінології та заблоковує поступ українського наукового стилю як основного апарату думання нації;

по-десяте, комісія вважає, що приватні наукові заходи не можуть мати жодних обмежень державною мовою, так начебто ці приватні заклади поза межами держави Україна;

по-одинадцять, комісія рекомендує дозволити писати географічні назви іншими мовами, заводячи таким способом повну анархію в ономастичний простір, що є візитівкою кожної нації і держави та її винятковою неперекладною особливістю.

Ці “рекомендації” від комісії з претензійною назвою „За демократію через право” є насправді декалогом знищення державного статусу української мови, добре відомого нам від найдавніших часів війни з українською мовою, як не Варшави, Будапешта, Бухареста, то послідовно й досі Москви. Тільки влада цих країн не приховувала знищення української мови як основного символу незалежності України, а просто діяла відкритими тоталітарними методами. Натомість Венеційська комісія, у рекомендаціях якої побачив порятунок Д. Разумков, прикривається демоліберальними гаслами, аби знешкодити народження сильної національної держави в центрі Європи, незаперечним символом якої є державний статус національної мови.

Отже, мовні посили від Д. Разумкова зводимо до таких ідеологем:

– державний статус української мови **роз’єднує суспільство** — його слід обмежити підвищенням статусу російської мови;

– мова — **це не важливо**, але це не стосується російської мови, де важливість питання стає базовим;

– російська мова — це інструмент порозуміння із сепаратистами, **а українська мова — причина війни**.

Таким способом окреслено бажану *неоколоніальну мовну модель* в Україні як модифікований реверс до підлеглого статусу української мови в часи УРСР.

Серед нових антимовних ініціатив Д. Разумкова організоване ним 1 червня 2021 року голосування за внесення до порядку денного сесії Верховної Ради законопроекту „Про внесення змін до деяких законів щодо підтримки вітчизняних виробників теле- та кінопродукції в період встановлення карантину у зв’язку із поширенням на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2” (№ 5554) авторства заступника голови комітету з питань гуманітарної та інформаційної політики М. Потураєва та Є. Кравчук (партія “Слуга народу”).

Суть законопроекту, який до внесення до порядку денного підтримало лише 203 депутати (треба 226), полягає у відтермінування норми мовного закону щодо показу фільмів та серіалів українською мовою. Відповідно до ухваленого мовного закону від 25 квітня 2019 року, з 16 липня 2021 року всі фільми й серіали, вироблені в Україні, мають демонструвати українською мовою. Себто М. Потураєв, як колишній керівник медіаголддингу “Стар Лайт Медіа” та іже з ним, намагалися обстояти свій бізнес-інтерес зі створення й продажу телепродукту мовою окупанта до РФ та отруєння цим продуктом українців у своїй власній державі. Про це свідчить промовиста підтримка цієї антидержавної ініціативи з боку відомих медіаголддингів від відомих олігархів: “1+1 медіа”, власником якого є Ігор Коломойський, Star Light Media (колишній керівник саме М. Потураєв), до якого входять, зокрема, телеканали СТБ, ICTV, “Новий” Віктора Пінчука, “Медіа Група Україна”, який належить Рінату Ахметову, та Inter Media Group Дмитра Фірташа і Сергія Львовочкіна¹⁸⁵.

Найбільш цинічною і водночас безглуздою є мотивація від горе-депутатів-бізнесменів, за якою переклади фільмів українською мовою в часи коронавірусної інфекції — це причина фінансових збитків для кіноіндустрії: „Негативних змін зазнав і телевізійний ринок. Так, у значній мірі скоротився обсяги реклами, за рахунок чого існують більшість ЗМІ і аудіовізуальні зокрема. Разом з тим, через перманентні обмежувальні міри та високий рівень захворюваності людей, теле- та кіновиробники, телерадіоорганізації, були вимушені перейти на дистанційну роботу, що значною мірою уповільнило їх роботу, а також призвело до призупинення основних виробничих процесів вже більше ніж на рік.

Вказані фактори призводять до неможливості створення якісного українського кіно, яке відповідає суспільному запиту. Сьогодні, нажаль, основні ресурси теле- та кіновиробників, направлені на власне виживання, забезпечення збереження робочих місць і заробітних плат, організацію безпечних умов роботи людей тощо і застосування норми, що унеможливує використання вже створеного контенту і, водночас, вимагає значних інвестицій у розробку і створення нового, призведе до руйнування кінематографічної та телевізійної галузі від чого, найбільших втрат зазнає український глядач” (правопис документа, що зареєстрований на офіційній сторінці ВР з підкресленими численними лексичними, орфографічними й пунктуаційними помилками, — зберігаємо)¹⁸⁶. Дивно, за логікою “слуг” “мова не має значення”, а в ситуації

¹⁸⁵ Кіно і серіали українською. Як Рада зірвала зміни мовного закону і через що суперечки. *BBC News*. 2021. 01 червня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-57314256> (дата звернення: 03.06.2021).

¹⁸⁶ Проект Закону про внесення змін до деяких законів щодо підтримки вітчизняних виробників теле- та кінопродукції в період встановлення карантину у зв’язку із поширенням на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=5554&skl=10 (дата звернення: 03.06.2021).

з пандемією на кіно- та телеринку вся проблема чомусь саме в українській мові й полягає.

О. Ткаченко

Ще одним рупором мовної політики від партії “Слуг народу” став призначений міністр культури та інформаційної політики **О. Ткаченко** — донедавна генеральний директор компанії 1+1 та іміджтворець Зеленського, — який у своїй презентаційній промові з трибуни Верховної Ради заявив, що *„Ми і надалі повинні працювати разом і не ділити країну на патріотів та зрадників. Нарешті заради культури є можливість об’єднатися”*¹⁸⁷. Типова ліберальна логіка, де гамузом скинуто праведне з грішним (себто “патріотів і зрадників”) із цілковитою відносностю базових моральних засад для чесного суспільства й людини — і водночас абсолютне нерозуміння суті **культури як етнонаціональної вертикалі держави**.

Банальні розмови про об’єднання і поділ — це останнє пристанище лицемірів. На цьому ще давно зауважив Д. Донцов: *„Ті, що твердять про конечність об’єднання різних сил у суспільності, цілковито проминають питання громадської вартості тих сил. Заохочуючи ліпити одно ціле з найрізномірнішого людського матеріялу, вони проминають незвичайно важне питання якості матеріялу, з якого ліплять. Забувають, що гасло об’єднання не існує само для себе, лише як засіб для цілі. Коли кілька військових відділів об’єднують в один, то на те, щоби збільшити їхню ударну силу. **Надзвичайно важне питання: чи всяке об’єднання ту ударну силу збільшує?**”*¹⁸⁸.

Російськомовність О. Ткаченко вважає “спадком” країни, перевертаючи з ніг на голову історію виникнення цього патологічного явища як наслідку окупації України Росією: *„Якщо ми будемо віддавати Росії те, що, на мій погляд, є нашим спадком, особливо літературні, мистецькі, наукові надбання людей, які народилися в Україні і визнавали себе українцями, лише тому, що вони розмовляли російською мовою, ми скоріше багато втратимо, ніж здобудемо”*¹⁸⁹. Що ми таким способом “втратимо” — О. Ткаченко не пояснив, однак, суперечачи сам собі, визнав, що Росія в теперішній війні з Україною спирається саме на цей феномен національного самозаперечення — “російськомовне населення” (вигадана радянська й пострадянська політична, а не юридична категорія), і запропонованими так званими “національними круглими столами” від Ткаченка проблеми не розв’язати, бо про аксіоми не дискутують:

¹⁸⁷ Шумак Ю. Кадрові зміни в Кабміні: що ми знаємо про Ткаченка та Стафанішину. *Дивись info*. 2002. 4 червня. URL: <https://dyvys.info/2020/06/04/kadrovizminy-v-kabmini-shho-my-znayemo-pro-tkachenka-ta-stafanishynu/> (дата звернення: 27.09.2020).

¹⁸⁸ Донцов Д. Хрестом і мечем / відп. ред. і упоряд. О. Баган. Тернопіль: Рада, 2010. С. 142.

¹⁸⁹ Якщо віддавати РФ наш російськомовний спадок у різних сферах, то Україна скоріше втратить, ніж здобуде. *Укрінформ*. 2020. 11 вересня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3097575-tkachenko-prokomentuvav-zazihanna-rf-na-zdobutki-rosijskomovnih-ukrainciv.html> (дата звернення: 27.09.2020).

„Після розмови вчених будуть закриті зустрічі за участі політиків та лідерів думок за модерацією Аспен інституту, на яких вони спробують знайти з різними точками зору свої бачення того, як рухатися далі”¹⁹⁰.

Себто для О. Ткаченка ні Конституція України з її ст. 10, ні Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 року (роз’яснення поняття державного статусу української мови) та від 12 липня 2000 року (про неконституційність ухвалення Закону України „Про рагіфікацію Європейської хартії регіональних або мов меншин”), ні навіть ухвалений ліберально-гібридний Закон „Про забезпечення функціонування української мови як державної” (25 квітня 2019 р.) не є відповіддю “як рухатися далі” в мовному питанні? Для цього, як чуємо, “будуть закриті зустрічі за участі політиків та лідерів думок” з відповідною “модерацією”. Коли колонізований мозок, то знаходяться найрізноманітніші способи, аби не прийняти державного статусу української мови в усій його повноті.

Понад то, за мовними послами О. Ткаченка, на відміну від попередніх персонажів, — всього лиш голий бізнес-інтерес без патріотизму й змісту національної держави: „До російської мови долучається економіка, пов’язана з можливостями продажу цих (тобто російськомовних, — ред.) **серіалів Росії**. Тому й відбувається такий дискурс стосовно того, що російської мови занадто багато в українському телепросторі. (...) Для мене в цьому дискурсі важливе інше: якщо продукт виробляється в Україні, українськими авторами, українськими режисерами, українськими акторами і навіть російською мовою — я вважаю, **це на благо як індустрії, так і економіки**”¹⁹¹.

Такий утилітарний підхід “аби гроші”, злегка прихований турботою про “російськомовний спадок”, абсолютно руйнівний у сфері мови й культури, оскільки системно працюватиме саме проти української мови та культури й посилюватиме російську культуру в Україні. Правда, О. Ткаченкові вистачило глузду, щоб додати, що „просувати українські ідеї та українські нарativi можна лише українською мовою”¹⁹².

Водночас його ліберально-споживацький світогляд з промосковським вектором і гешефтом подекуди запакований у мотив “і вовки ситі, і вівці цілі”, що аж ніяк не укріплює питомої мови та культури й не змінює ліберально-гібридної моделі мовного питання на національну, а навпаки, творить неоколоніальне русло: „Ми запропонуємо публіці нашу версію достатньо красиво, щоб рухатися в напрямку, як і «мову зберегти», і «як дати індустрії можливість розвиватися»” або ж це рішення “дозволить зберегти відсотки, але і дозволить знімати серіали в Україні російською мовою”¹⁹³.

¹⁹⁰ Там само.

¹⁹¹ Російськомовні серіали в Україні йдуть на благо індустрії та економіки, — міністр культури Ткаченко. *Цензор.нет*. 2020. 12 червня. URL: https://censor.net.ua/ua/news/3201550/rosiyiskomovni_seriali_v_ukrayini_yidut_na_bлаго_industriyi_ta_ekonomiky_ministr_kultury_tkachenko (дата звернення: 12.06.2020).

¹⁹² Комарова О. Мовні квоти: українська знову під загрозою?...

¹⁹³ Там само.

Проте не буває спільною мета в миші й kota.

Отже, О. Ткаченко, як основний захисник російських серіалів в Україні та апологет доводить мовні аксіоми про суть державного статусу української мови, убачає в ній причину фінансових збитків для теле- та кінопродукту, тоді як російська мова — це благо для української кіноіндустрії та економіки. Очевидно, О. Ткаченко, як і брати Шефіри, помилився з батьківщиною...

Брати Шефіри

Серед особливо одіозних у питаннях української мови є брати Шефіри — Борис і Сергій, останній із яких — сценарист, продюсер, директор “Студії Квартал 95” — тепер перший помічник президента. Відразу ж після президентських виборів 31 травня 2019 року Борис Шефір, співавтор передвибірної програми Зе та співвласник “Кварталу 95”, без жодних реверансів заявив, що мовний закон треба скасувати, бо *“це перший крок для скасування війни”*, уточнивши: *„Моя думка — ми не зможемо повернути Донбас, змушуючи їх говорити українською”*¹⁹⁴.

Таким способом він мимоволі визнав, що в основі війни, із чим абсолютно погоджуюся, — лежить мовне питання, оскільки мовне питання — це питання незалежності нації. Що більше буде російської мови в Україні, то меншою буде держава Україна. Ити на поступки Донбасу — це знищувати унітарну державу Україна й показово програвати поплічникам Путіна. Позаяк у Шефірів, крім совково-колоніального мислення, передусім фінансовий інтерес, то вони очікують перегляду квот українськомовного продукту на телебаченні, бо *“90% — це багато”*, а *“без російського ринку ми будемо деградувати”*¹⁹⁵. Тобто людина — ментальний в’язень тюрми народів СРСР.

Нагадаю, що відповідно до ст. 24 мовного закону про державну мову у сфері телебачення і радіомовлення телерадіоорганізації з 2021 року мають транслювати державною мовою не менше як 90% від загальної тривалості передач та / або фільмів (їх частин) у кожному проміжку часу між 07.00 та 18.00 і між 18.00 та 22.00. Саме звідси паніка Шефіра і його заклинання до **капітулянтського миру** з ворогом: *„Якби нам всередині України дозволили створювати російською, ми б могли торгувати з Росією цією продукцією. Заборони — це штучна і бридка штука. Цю війну, яку розв’язали політики, сподіваюся, сьогоднішні політики закінчать”*¹⁹⁶. Те, що це національно-визвольна війна українців з агресором та одвічним ворогом Росією за своє природне право мати незалежну державу, не вкладається в лихварсько-совковий світогляд Шефіра.

¹⁹⁴ Партнер Зеленського: Закон про мову потрібно скасувати, а з Путіним домовитися. *Українська правда*. 2019. 31 травня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/05/31/7216673/> (дата звернення: 31.05.2019); Комарова О. Мовні квоти: українська знову під загрозою?...

¹⁹⁵ Там само.

¹⁹⁶ Там само.

Уже минув рік. **Війна триває і нарощується, бо постімперська Росія зазнає краху лише за умови вільної України від шефірів, зеленських та медведчуків.** Філософія Шефіра — це мислення дикуну з намистом грошей на шиї та совком у голові, тому він вважає, що „Українська мова повинна стати модною. А виробництво українською — комерційно привабливим”¹⁹⁷. *Мода* — швидкоплинна. Стель та традиція — вічні, через що і є основним капіталом нації. Зрештою, промовисту відповідь на Шефірову комерціалізацію кіна дав сам Голова Держкіна Пилип Ілленко (2014–2019 рр.): „Чесно, я не дуже розумію, про які КРІ можна казати в розрізі мистецтва і культури. Мені здається, це більш притаманно підприємницькій діяльності, де є об’єктивні показники, пов’язані з фінансовими результатами і з іншими результатами, які легко піддаються калькуляції, оцінці і арифметичній обробці”¹⁹⁸.

Як свідчать факти, від серпня 2014 до серпня 2019 року Державне агентство України з питань кіна на чолі з Пилипом Ілленком зробило найосновніше: відродило український кінематограф через консолідацію української кіноспільноти для здійснення реформ, напрацювало й лобювало Закон „**Про державну підтримку кінематографії України**” (2017 р.), умотивувало зріст фінансування в українськомовний кінематограф із **63 млн. грн.** у 2014 році до **505,9 млн. грн.** у 2019 році й показало якісне різножанрове кіно, з нуля створивши кіноіндустрію¹⁹⁹. „Із серпня 2014-го по серпень 2019-го завершено 173 фільми. З них 67 — ігрові повнометражні. 67 фільмів — це індустрія. Розпочато виробництво 194-ох фільмів, і це не остаточні цифри, тому що скоро будуть підписані нові контракти”, — наголосив Пилип Ілленко²⁰⁰. Це переконливо вибивало ґрунт з-під ніг шефірів з їхньою російськомовною і російськокультурною орієнтацією на Москву: „...політика українізації завдала удару по телерадіовиробництву”²⁰¹. І це найкраще, що було за останні п’ять років в українському кінематографі.

Звідси їхня паніка з мотивацією „не потрібно смикати мови — вона ділить суспільство” та нестримне ідейне й бізнес-бажання виготовляти на теренах України російськомовний симулякр для продажу в Росію та її сателітам. **Саме українська мова об’єднує суспільство на основі національних цінностей, що абсолютно чужі, відрозливі й ворожі для команди Зе.**

Отже, за логікою Шефірів, кіно- та телеіндустрія — це передусім фінансовий прибуток, але чомусь він пов’язаний винятково з російською,

¹⁹⁷ Там само.

¹⁹⁸ Пилип Ілленко: “Ти можеш вважати себе ким завгодно, хоч Бетменом, але ти все одно політик”. *LB.ua*. 2019. 22 серпня. URL: https://ukr.lb.ua/culture/2019/08/22/435260_pilip_illienko_ti_mozhesh_vvazhati.html (дата звернення: 22.08.2019).

¹⁹⁹ Ілленко відзвітував за 5 років роботи в Держкіно. *Телекритика*. 2019. 21 серпня. URL: <https://telegkritika.ua/uk/472-milliona-ilenko-otchitalsja-za-5-let-raboty-v-goskino/> (дата звернення: 05.06.2020).

²⁰⁰ Пилип Ілленко: “Ти можеш вважати себе ким завгодно, хоч Бетменом”...

²⁰¹ Партнер Зеленського: Закон про мову потрібно скасувати, а з Путіним домовитися...

а не українською мовою, а з Путіним треба всього лиш домовитися... Домінування української мови в цій сфері в Україні названо “політикою українізації”, хоч абсолютно в усіх розвинених країнах світу саме така політика титульної нації і здійснюється: московізація, англійзація, полонізація, ідишизація.... Думаю, що так тяжко травмовані “українізацією” Шефіри мали б повну реанімацію, коли б перенесли свій бізнес до Росії і не мали б проблем з мовою свого комерційного продукту.

М. Бужанський

Відвертим і брутальним інструментом у руках Москви з реалізації мовної політики, а отже, демонтажу Української Держави, є одіозний народний депутат від “Слуг народу”, прямий наступник пропутінської, імперської антиукраїнської політики, людина з кількома кримінальними справами **М. Бужанський**. Його мовні пропозиції викладено в проекті Закону „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо навчання державою мовою в закладах освіти” (№2362 від 31.10.2019), де приписано „*подовження терміну права здобуття освіти мовою національної меншини, яка не відноситься до країн Європейського Союзу до 1 вересня 2023*” і „*виключення дискримінаційної норми, яка надає привілейований стан мовам національних меншин, які відносяться до країн Європейського союзу*”²⁰².

Під тиском суспільства Верховна Рада зняла з розгляду законопроект 1 вересня 2020 року. Таке рішення викликало показову істеріку в одіозного московського політика-шовініста В. Жириновського, висловлену в одній з пропагандистських російських програм. У цій цілком слушній істеріці містяться базові посили для українського суспільства, змосковщена частина якого їх досі не почула: а) буде українська мова — буде Українська Держава; б) освіта державною мовою — основа непоборної держави: „*Ви поки тут стоїте, російські діти вже вчать українською мовою. Це ганьба країні, яка захищає росіян: змушувати вчитися в початковій школі по всій Україні чужою мовою. Через 20 років вони будуть справжніми українцями, які ненавидять свою країну. Тому що бабуся помре, говорячи про Росію, мама буде плакати, кажучи про Росію, а вони вже українці. Що ми робимо? Це що, політика хіба? Це нахабство, свавілля, це комуністи, це цар. Все просрали ви, ні на що не здатні! Якби цю країну отримав би Чингісхан, зараз би вся Європа говорила б монгоською, а у вас російську мову забороняють скрізь*”²⁰³.

²⁰² Проект Закону „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо навчання державою мовою в закладах освіти”. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&prf3516=2362&skl=10 (дата звернення: 27.09.2020).

²⁰³ Жириновського “рознесло” в прямому ефірі через українську мову в школах: “російську мову забороняють скрізь”. *Це моя Україна*. 2020. 16 вересня. URL: <https://myukraine.co.ua/2020/09/16/zhyrnyovskogo-rozneslo-v-pryamomu-eferi-cherez-ukrayinsku-movu-v-shkolah-rosijsku-movu-zaboronyayut-skriz/> (дата звернення: 27.09.2020).

На жаль, не має рації В. Жириновський у тому, що, відповідно до чинного закону про „Про середню освіту” (ст. 5), у початковій школі навчання відбувається мовами національних меншин, себто російською, відтак державна мова в базовій та профільній середній освіті має становити не менше 80 відсотків річного обсягу навчального часу.

Зняття цього законопроекту з розгляду не зупинило М. Бужанського. У співавторстві з народним депутатом від путінського Опозиційного блоку “За життя” О. Волошиним він зареєстрував проект Закону „Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України (щодо мови роботи)” (№ 3084 від 18 лютого 2020 р.) з метою узаконити використання російської мови під час парламентської діяльності з показовою антиукраїнською мотивацією: *„оскільки у статті 2 Регламенту Верховної Ради встановлено, що мовою роботи парламенту України є державна мова, то в ньому не реалізовано конституційні гарантії і норми щодо вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин України”*²⁰⁴. Проте законопроект також знято з розгляду 1 вересня 2020 року.

Однаке депутати від “Слуг народу”, зокрема М. Мезенцева та ін., послідовні у своєму витісненні української мови: 16 вересня 2020 року Верховна Рада розглянула проект Закону „Про внесення змін до закону України „Про вищу освіту” щодо врегулювання освітньої діяльності у сфері вищої освіти для іноземних громадян та осіб без громадянства” (№ 3717). Законопроект доповнює статтю 48 „Мова освітнього процесу у закладах вищої освіти” абзацом про навчальний процес іноземною мовою для іноземних студентів, під якою, звісно, розуміють російську мову: *„Для іноземних громадян, осіб без громадянства, які бажають здобувати вищу освіту за кошти фізичних або юридичних осіб, в окремих групах, що складаються виключно з іноземних громадян та / або осіб без громадянства, навчання може здійснюватися іноземною мовою. При цьому заклади вищої освіти забезпечують вивчення такими особами державної мови”*. За таке рішення проголосували лише 210 народних депутатів, проте законопроект, за підтримки 235 депутатів, скеровано до підготовки на повторне перше читання²⁰⁵.

Намагання скористатися цією антимовною тенденцією на владному олімпі виявив колишній соратник В. Ющенко й колишній мер Києва Л. Черновецький. Він звернувся до горезвісного Окружного адміністративного

²⁰⁴ Проект Закону “Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України (щодо мови роботи)”...

²⁰⁵ Про направлення на повторне перше читання проекту Закону України про внесення змін до Закону України “Про вищу освіту” щодо врегулювання освітньої діяльності. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/900-20#Text> (дата звернення: 27.09.2020).

суду міста Києва з позовом зобов'язати Кабінет Міністрів внести до Верховної Ради проект закону про надання російській мові статусу державної²⁰⁶.

Отже, мовна політика найвищого владного оточення — це повільне, покрокове творення *неоколоніальної мовної моделі* поки що на рівні вербалізації як пробного каменя на сприйняття в суспільстві. Владою стало пострадянське покоління, що, з огляду на свій радянський менталітет та ментальну вписаність в “руський мір”, не мислить ні свого життя, ні життя України як самочинного національного й суверенного суб’єкта історії. Їхня російськомовна модель поведінки — це комплексний вияв колоніальної залежності від Москви.

Якщо В. Зеленський — ідеолог мантри “какая різниця”, то Д. Разумков убаचाє в українській мові чинник роз’єднання країни та причину війни, О. Ткаченко трактує мову лише як утилітарний засіб заробляти гроші в кіноіндустрії. Натомість М. Бужанський та його однодумці зі “Слуг народу” й ОПЗЖ логічно завершують цей ланцюг латентних українофобів демонстративною антиукраїнською позицією про запровадження мови окупанта в систему освіти й державні органи. Усе разом — це **демлітаризація** в час війни та **деукраїнізація** в час системної окупації інформаційного простору ворожою промосковською ідеологією та пропагандою. **Демлітаризація** та **деукраїнізація** — це визначальні опори новостворюваної *неоколоніальної мовної моделі*.

Основні мотиватори *неоколоніальної мовної моделі* від команди В. Зеленського пропонуємо в Таблиці *мовного українсько-російського протистояння*.

Таблиця мовного українсько-російського протистояння

Українська мова	Російська мова
це війна з Росією	треба підтримувати і розвивати
це збитки в кіноіндустрії та економіці	прибутки в кіноіндустрії та економіці
це згубна українізація	какая різниця, аби лиш не українська
це роз’єднання країни	інтеграція окупованих територій
це невчасність	механізм комунікації з Донбасом
це примус	треба говорити, як хочеться, тобто російською
це несправедливість до інших мов	

²⁰⁶ Черновецький судиться з Кабміном через статус російської. *Укрінформ*. 2020. 9 вересня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3096496-chernoveckij-suditsa-z-kabminom-cerez-status-rosijskoi.html> (дата звернення: 27.09.2020).

“РІДНА + ДЕРЖАВНА + ІНОЗЕМНІ” — ОПТИМАЛЬНА МОВНА МОДЕЛЬ ДЛЯ ПРЕДСТАВНИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛЬНОТИ НА ЗАКАРПАТТІ

ГАЛИНА ШУМИЦЬКА

ДВНЗ “Ужгородський національний університет”,
Ужгород — Україна

За часів незалежності України ситуація, пов’язана з мовною політикою, характеризується мінливістю як у державі загалом, так і, зокрема, на Закарпатті — найзахіднішому її поліетнічному регіоні, який межує з чотирма державами²⁰⁷. З одного боку, маємо підстави констатувати, що становище української мови як державної поступово зміцнюється, а її статус у суспільстві підвищується, про що свідчить низка важливих мовнополітичних подій, серед яких особливо значущим є ухвалення Закону „Про забезпечення функціонування української мови як державної”. З іншого, і далі актуальним є розроблення та впровадження механізмів його реалізації, оскільки саме непослідовність і хаотичність дій влади щодо визначення інституційної відповідальності за проведення й наслідки мовної політики і є однією з причин її неефективності від самих початків незалежності України.

Українська владна еліта продовжує перебувати у невизначеній позиції щодо мовного питання, виявляючи мовно-культурний конформізм, тоді як „успішність реасиміляції таких країн, як Фінляндія, Чехія, Словаччина, Хорватія, Естонія та інших, забезпечила передусім сильна керівна еліта, свідомо своєї відповідальності за долю всієї спільноти”²⁰⁸.

У цьому контексті нам імпонує думка Л. Белея, який вважає ключовим фактором повноцінної ревіталізації української мови її престиж, а підвищення мовного престижу — значно ефективнішою стратегією, ніж її насадження адміністративними методами (заборами інших мов, мовними квотами у теле- та радіоєфірі, примусовими змінами мовного ландшафту тощо). Мовний маркетинг, що діє непрямо й не застосовує рестрикцій щодо інших мов, може бути, з точки зору дослідника, оптимальним та ефективним методом

²⁰⁷ Шумицька Г. В. Мовна ситуація на Закарпатті в 1991–2020 роках: регіональний вимір мовної політики: дис. ... докт. філол. наук: 10.02.01 / Ін-т укр. мови НАН України. Київ, 2020.

²⁰⁸ Ткач Л. Повернутися до свого материка. *Масенко Лариса Терентіївна. Бібліогр. покажч.* / уклад. Т. О. Патрушева; авт. вступ. ст.: Л. Ткач, Н. Трач; НАУКМА. Київ, 2012. С. 38.

здобуття вищого престижу для української мови²⁰⁹. Позитивна відповідь на головне економічно релевантне питання “чи є мова товаром?”, на думку О. Демської та Е. Мальцева, відразу робить мову предметом економічного вивчення, прокладаючи надійні містки між лінгвістикою й економічною наукою. Іншими словами, дає мові ресурси й засоби для посилення самої себе: усвідомлену цінність, економічні важелі, культурний потенціал, політичні інструменти тощо²¹⁰.

Припускаємо, що таких результатів можна досягти за умови застосування в державі до кожного іншоетнічного анклаву, окрім єдиних визначальних засад (правових, адміністративних та організаційних), ще й низки тих, які враховували б специфічні чинники, породжені неповторним для кожної меншини чи її територіального відгалуження хронотопом, історичним минулим, демографічним та мовно-культурним потенціалом²¹¹. Такі висновки випливають з того, що кожна національна меншина, зокрема на Закарпатті, має своє іншоетнічне оточення та рівень контактів із ним, досвід користування материнською мовою, неоднаковими є й перспективи збереження та розвитку рідномовного коду, як і оцінки української мови в статусі державної тощо.

Необхідність визначення та імплементації базових принципів мовної політики і моделей емерджентного співіснування мов сучасні науковці схильні вважати первинним питанням коректної мовної політики, виокремлюючи серед моделей емерджентного співіснування мов щонайменше такі: “1+1 — державна і *lingua franca*”; “1+2 — державна, *lingua franca* і регіональна”; “1+3 — державна, *lingua franca*, рідна (якщо не державна) і регіональна”; “1+1+2: державна, рідна (якщо не державна), перша (*lingua franca*) та друга іноземні”²¹².

Констатуючи недієздатність патріархальних моделей мовного планування і мовного будівництва в Україні першої чверті XXI ст., О. Демська, Е. Мальцев пропонують проактивну мовну політику в Україні у форматі поміркованої одномовності та моделі “1+1+2” (державна, рідна /якщо не державна/, перша /*lingua franca*/ та друга іноземні) за умови усвідомлення того, що вибір першої та другої іноземних мов детермінований ціннісним вибором економічного й культурного простору, в якому побутує конкретна мова і до якого прагне належати держава²¹³. З огляду на історичний, геополітичний,

²⁰⁹ Белей Л. Українська мова на початку XXI ст.: Параметризація соціально-лінгвістичних змін. Київ: Люта справа, 2019. С. 137.

²¹⁰ Демська О., Мальцев Е. Мовна політика: про ідентичність і успішність у глобальному світі. *Мова: класичне — модерне — постмодерне*. Київ, 2016. Вип. 2. С. 20. С. 16–26.

²¹¹ Гриценко П. Ю. Мова як індикатор угорсько-українських відносин сьогодення. *Стратегічні пріоритети*. 2018. № 1 (46). С. 31.

²¹² Демська О., Мальцев Е. Мовна політика: про ідентичність і успішність у глобальному світі... С. 21.

²¹³ Там само. С. 22.

економічний, культурний контекст розвитку Закарпаття нам цілком імпонує запропонована модель, тільки з компонентом “рідна” на першому місці: “1+1+2” (рідна, державна /якщо не збігається з рідною/, перша /lingua franca/ та друга іноземні). При цьому пріоритет української мови як державної, мови навчання, засобів масової інформації, культурного процесу вважаємо вкрай важливим.

Добрим підґрунтям для аргументації наведеної думки слугують результати соціолінгвістичних досліджень, проведених, зокрема, у польових умовах. До прикладу, укладання й аналіз мовних біографій конкретних людей, зокрема представників національних спільнот, які проживають на території України чи іншої держави, можуть сприяти чіткішому розумінню тих тенденцій, які формують мовнополітичну ситуацію в конкретному регіоні. Саме таку мету, а також зміцнення співробітництва в Європі, мають учені з Німеччини, України та Росії, які спільно працюють у межах проекту „Дебати щодо мовного розмаїття: менеджмент мов національних меншин в Україні та Росії” („Contested Language Diversity — Dealing with Minority Languages in post-Soviet Ukraine and Russia”)²¹⁴ за методологією **триангуляції** (автобіографічні наративи, суспільні дебати стосовно мовного розмаїття /аналіз медіатекстів/ та офіційний менеджмент /документи щодо мовної політики/) з використанням **дискурсивних підходів** (передусім критичного дискурсивного аналізу), розробка яких щодо мовної політики належить до актуальних питань соціолінгвістики.

Зауважимо, що дослідники поняття “мовної особистості”, зокрема Т. Космеда, наголошуючи на важливості переосмислення традиційних дослідницьких методик, звертають увагу, що у центрі уваги мовознавців сьогодні не значення як таке, а “значення мовця” і “значення слухача”, тобто індивідуальні смисли: мовна особистість характеризується певним ступенем володіння мовою, але, крім того, й соціальним та особистісним вибором мовних засобів²¹⁵. Наголошуючи на доцільності залучення функційних методів, зокрема методу дискурсивного аналізу, для дослідження мовної особистості, науковиця зауважує: мовлення людини, безперечно, спирається на системно-структурні дані про мову в конкретний період її розвитку, на соціальні й лінгвістичні характеристики мовної спільноти конкретного історичного періоду, а також на відомості психологічного характеру, зумовлені ціннісно-настановчими критеріям²¹⁶. Отже, для переходу до мотиваційно-прагматичного

²¹⁴ Wingender M. Contested Language Diversity — Dealing with Minority Languages in post-Soviet Ukraine and Russia. 2021. URL: https://www.uni-giessen.de/fbz/fb05/slavistik/fachrichtungen/contested_language_diversity/contested_language_diversity (дата звернення: 16.10.2021).

²¹⁵ Космеда Т. А. Его і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу. Дрогобич: Коло, 2012. С. 24.

²¹⁶ Там само. С. 26

рівня роботи із суспільними верствами потрібна додаткова інформація про соціальне функціонування конкретної мовної особистості, вираженої через мову. Іншими словами, йдеться про з'ясування щоразу нових умов т. зв. вихідної мовної ситуації.

Аналіз уже зібраного й опрацьованого матеріалу, який значною мірою доповнює і розширює наші попередні спостереження²¹⁷, дає підстави для таких проміжкових висновків (для ілюстрації запропонованих тез наведемо низку цитат зі транскриптів глибинних інтерв'ю, проведених з респондентами різних вікових та соціальних категорій на території Закарпатської області впродовж вересня – листопада 2021 р.):

– більшість місцевих жителів, зокрема представників національних спільнот, традиційно є білінгвами чи й полілінгвами: *„Часто не можуть це зрозуміти, що у нас на Закарпатті історично так склалося, що люди володіють трьома-чотирма мовами як мінімум. Тобто українська/російська/угорська/німецька (є такі місця, де компактно проживають німці) — це ті мови, якими люди можуть говорити, перемикаючись з однієї на іншу. При цьому вони навіть не думають про ці переключення — все відбувається ніби автоматично. Це є природним для нашого регіону. А люди з інших регіонів часто не можуть це збагнути: як це можна робити отак вільно, без зусиль”* (жін., угор., 47 р., вчителька, володіє 3-ма мовами: угорською /рідна/, українською, російською; на базовому рівні знає словацьку та англійську); *„Якщо угорець, то по-угорськи, якщо українець, то по-українськи, росіянин — по-російськи, румун — по-румунськи. Немає проблем. У нас на вулиці є дуже багато, які спілкуються і по-українськи, і по-російськи, і на других мовах, на мадярській, угорській мові. Навіть можу з вами на французькій (сміється). (...) Як завжди, нація хоче мати свою мову на першому плані. Завжди. Но якщо то не вдається, то ідуть до радикальних дій. Змінити ситуацію. Но, кажу, ситуацію силою не зробиш, якщо насаждати. Бо хотіла Австро-Угорщина насаждати мову, Ческо-Словенська республіка хотіла насаждати, і російська мова насаждати. Нічого не получилось”* (чол., румун., 70 р., педагог, володіє 5-ма мовами: румунською /рідна/, угорською, російською, українською, французькою /професійна/); *„У нас, на Закарпатті, дуже цікаво, тому що різні національності, різні культури, і коли воно все разом — це просто бомба! (...) Україна — це не тільки українці. Якби я могла це так зробити, я би показувала наше солодке Закарпаття в отакому різноманітті. Воно і є найяскравішим в Україні. Просто якось це не цінується. (...) У нас, у музикантів, нема якихось «національних» бар'єрів. У музиці все спільне: немає значення, якою мовою будемо співати. Це добре всіх з'єднує. От коли ми вчилися, крім нас, угорців, були ще румуни, і музика нас усіх об'єднувала. Тому що коли ми співаємо, там головне*

²¹⁷ Шумицька Г. В. Через діалог до взаєморозуміння в мультилінгвальному просторі: регіональна рецепція мовних новацій в освітній сфері. Ужгород: Гражда, 2019. 104 с.

не слова (...)” (жін., угор., 28 р., музикантка, володіє 2-ма мовами: угорською / рідна/, українською; англійську вчила як іноземну);

– люди старшого покоління, які навчалися ще в умовах перебування України в складі СРСР, знають, крім рідної (угорської, румунської), російську та інші мови, серед яких і українська: „Якщо я живу тут, в Закарпатті, то потрібно знати угорську, українську, російську, словацьку, польську і чуть-чуть румунську. Більшість людей, які тут живуть давно в Закарпатті, які не приїхали сюда, а тут жили з дитинства, то це на протязі життя на кожного закарпатця це ся приліпить. Ці мови. Це не можливо обійти це. Бо сьогодні життя так складено, що ти з одною людиною общаєшся такою мовою, з другою — другою мовою, третьою, п'ятою... І люди всі різні. Тут історично так закладено. Із-за того, що були різні влади. Сюда угорці не прийшли. Тут угорці жили завжди. Тільки влада мінялася. Моя бабка, 1926 р. н. (померла уже), народилася в угорській сім'ї, при угорських батьках. Дея там якийсь один родич далекий і у неї був українець. Але жили вони в Чехії тоді. Потім у 1939-му прийшли угорці — вона угоркою стала. Офіційно уже угоркою стала. Потім радянська влада прийшла — стала радянською. Але мови російської не знала, української не знала. Вчилася у чеській школі. Дуже угорською писати тільки сама навчилася. Мене теж ніхто не навчив писати і читати угорською. Я сам навчився” (чол., угор., 48 р., приватний підприємець, володіє 3-ма мовами: угорською / рідна/, російською, українською; англійську вчив як іноземну); „Полністю я свій язик венгерский не лишаю і не буду. Я полностью то лі українский, то ли русский, еслі би я знав ще 2,3,5 язиків, с кем нада, я би спілкувався би, так говорив би, а у мене нет разніци, шо ти українець, ти німець, ище какой-то. С какими людьми я поважаю, я подаю повагу до человека”, „Потому што у нас в Україні багато люди помінялись, можна сказати інтернаціоналісти. Дуже багато приїжають, значить, не наши. Так, візьмем, індійці: через несколько роки здесь может помінятися на різні язики. На різні, я думаю так. А там вже укаже-покаже. Потому што то не можна сказати, шо через 5 років тільки буде український або венгерский. Туй с одной слово, можна сказати, нет стабільність, стабільніст нету. Здесь люди по різній мові будут разговарівати: по-венгерські, по-чеські, по-українські, по-русскі. Значить, різній нація єсть» (чол., угор., 66 р., робітник, володіє 3-ма мовами: угорською / рідна/, російською, українською); „В мене є гугл-переводчик, але я ніколи не перевозжу українську (або російську), допустімо, на угорську мову, бо я все розумію. Від фільма залежить, якщо цікаво, то я буду дивитися, слухати, читати. Я пам'ятаю таке, шо мені самому не вірилося: то 94-ий рік, уже не було тої цензури, я тоді робив на електростанції, там, де чехи постріли в 30-их рр., у нас був великий колектив, ну і в основному всі там тоді говорили російською. І тоді «Комсомольська правда» була, там дуже цікава стаття була велика така, і так всі російською читали” (чол., угор., 64 р., електрик, володіє 4-ма мовами: угорською / рідна/, російською, українською, словацькою, на базовому рівні знає англійську та німецьку);

– люди ж молодшого віку, які вже навчалися в умовах незалежної України, знають рідну (угорську, румунську) та українську, а також інші мови: „Я думаю, що люди, які мого віку, вони до цього нейтрально дивляться, а люди, які на 2 роки старші, то треба румунську вчити, українську не дуже треба. Якщо ті, хто на 2 роки младше, то треба українську — вона потрібніше” (про ставлення молоді до знання мов. — Авт.) (чол., румун., 19 р., студент, володіє 3-ма мовами: румунською (рідна), російською, українською, англійську вчить як іноземну); „Я уявляю вот так: ми живемо в Україні, рідна мова це всьо дуже добре, да, але треба знати говорити і державною мовою, і всьо — крапка. Треба знати, треба вміти, треба говорити, треба вчитися. Ну не знаю, якось треба дітей зацікавити в цьому, тільки так. Тиснути на людей не можна, силою не можна, тільки зацікавити” (жін., угор., 31 р., журналістка, володіє 2-ма мовами: угорською (рідна), українською; англійську вчила як іноземну); „Чувствую себе впевненішою, бо знаю державною мовою говорити. Багато раз було таке, що наші десь виїхали з села, даже до лікарні, не знали взагалі говорити. З ними хтось мав сидіти, щоби помагали їм говорити. Для мене вообщє так страшно подорожувати кудась і не знати мову. А попасти просто за своє село. Так якби ми були на якомусь острові окремо, а вийшло з нього і всьо — не знаю, де, не знаю, шо. Мені кажеться, що обов'язково має людина знати державну мову, бо без неї вона взагалі як виходить у світ” (жін., румун., 33 р., у декретній відпустці, володіє 3-ма мовами: румунською (рідна), російською, українською; французьку вивчала як іноземну);

– люди, які працюють у державному секторі, офіційну мову знають краще, ніж ті, які працюють у приватному секторі: „Державна мова є обов'язковою. Тож я вивчав її самостійно. Методично. З підручниками. Вивчаючи граматику. Одно — спілкування, інше — граматика. Одне без іншого не може бути. Знати мову — завжди добре. Не треба собі шукати якихось зачіпок не вчити. Якщо ти хочеш, якщо є бажання, тим більше, якщо є потреба спілкуватися, ти мусиш знати мову. Для мене це легко. Я їжджу по всій Європі, спокійно спілкуючись, починаючи від Мадяричини, Румунія, Австрія, Німеччина. У Франції як дома. Коли зі мною там говорили, спочатку не зрозуміли, що я не француз. Але потім зрозуміли з деяких зворотів, бо ми ж учили літературну мову, а розмовно-побутова сучасна французька трохи інша” (чол., румун., 56 р., директор закладу освіти, володіє 6-ма мовами: румунською /рідна/, угорською, російською, українською, французькою /професійна/, польською);

– для усіх них важливо знати рідну та офіційну й мати належні умови для їх вивчення: „По-перше, офіційну мову, державну повинні знати. Не тільки тому, що ми працюємо на телебаченні. А повинні знати всі, хто живе в Україні. Я часто брала інтерв'ю в угорців, котрі живуть в Румунії. Вони розмовляють румунською перфектно. Вони угорці, але живуть у Румунії, тому повинні знати державну мову. Так і в Україні. Ніколи не треба казати:

я румун, мені це не треба. Треба. Но ніколи не забувати свою. А голова для чого дана людині? Щоб вона думала. (...) Хоча наші румуни — вони як анклав. Вони збережуть і традиції, і мову — все збережуть. Вони будуть знати українську мову. Але свою не втратять ніколи в житті. Мова і віра мають держати нас на цьому світі. І ніколи не забувати (є вірш румунського поета Адріана Поулеску): я не люблю розмовляти іноземними мовами, я їх поважаю, я їх знаю, але розмовляти люблю своєю, тому що для мене вона спів солов'я, материнське молоко, зоря, що на небі. Це моя мова — я з цим народився. Я з ним повністю згодна” (жін., румун., 72 р., журналістка-перекладачка, володіє 4-ма мовами: румунською /рідна/, російською, українською, французькою); „Для держави ми державні люди, то по-українськи. А дома, на якій мові мама родила, на такій і розмовляємо”, „У кого є бажання, хто хоче знайтися між людьми, той вчить мови. А є такі, що не хочуть. Вони розмовляють своєю мовою — і всьо. Інтелектуали зацікавлені в мовах. Щоб знайти спілкування з людьми. Жестів мало для цього” (жін., румун., 72 р., вчителька, володіє 4-ма мовами: румунською /рідна/, французькою /професійна/, російською та українською як офіційними для неї у різний час); „Румунська мова як була, так і лишилась, но з українською у нас є покращення. Якщо взяти минулі роки, люди гірше говорили українською мовою, но тепер, зважаючи, що є в нас в школі. Бо як моя мама була, не було української мови — була молдавська. А тепер вже діти вчать українську мову, нам вже легше поступати на навчання, спілкуватися з українцями і таке. Думаю, що на покращення йде українська, а румунська — то наша. Румунська лишилась, я думаю” (жін., румун., 28 р., вчителька, володіє 3-ма мовами: румунською /рідна/, російською, українською; французьку вчила у школі як іноземну); „Тобто якщо людина хоче бути у цій державі, якщо вона має нормальну зарплату, має добрі перспективи, звичайно, вона буде вчити мову. А як наші люди вчать іспанську, італійську, словацьку, чеську, інші мови, де вони ходять на заробітки? Там же ніхто не створює їм спеціальних умов. Навіть діток не завжди беруть у школу, якщо не знають мови. Ми мали досвід і такий, що верталися, бо дитина має володіти мовою. Здається, італійською. Ти маєш підготовчі курси пройти пів року і тільки після того ми подумємо, чи ми тебе зарахуємо в той клас, у який ти хочеш. Отже, маєш знати державну мову, а в повсякденному житті говори собі, якою хочеш. Ніхто тобі не зробить зауваження, що ти говориш в Іспанії японською” (жін., угор., 47 р., вчителька, володіє 3-ма мовами: угорською /рідна/, українською, російською; на базовому рівні знає словацьку та англійську); „Для мене дуже важливе збереження рідної мови. Бо мова йде не лише про мову. Це тягне за собою збереження рідної культури, традицій, всього того, що представляє собою народ. Але поряд з цим дуже важливо знати і державну мову. Збереження рідної мови ми ще маємо, бо заклад з угорською мовою викладання, але далі все буде залежати від нас і майбутнього країни, закладу освіти також” (жін.,

угор., 47 р., керівник закладу освіти, володіє 3 мовами: угорською /рідна/, українською, російською; чеську та французьку вчила як іноземні);

– **особливий акцент робиться на важливості збереження рідної мови, а також на соціально-економічному чиннику, який часто є визначальним при обґрунтуванні необхідності вивчення офіційної мови:** „Проблема в том, что венгры, которые живут на Закарпатье, они скорее заработок свой будут искать в Европе. Люди не видят перспективы в том, чтобы пойти в какую-то украинскую организацию, потому что там хорошо платят. По-другому бы он относился, если бы был украинский завод или какое-то предприятие, где хорошая зарплата. Тогда он должен вливаться в эту среду, потому что там большинство разговаривает по-украински. В ходе своей работы он бы научился этому украинскому языку. Он готовил бы своего ребенка не к тому, что поедешь в Венгрию. А к тому, что будешь работать здесь: смотри, мы развиваемся, здесь неплохо. И не надо уходить тебе, снимать квартиру. Есть перспектива. Нету перспективы — о чем говорить? Там, где живет моя мама, в этом селе, кроме кладбища, ничего не развивается. Понимаете, только сейчас, в 2021 году, начинают делать дорогу” (чол., угор., 47 р., працює у приватному секторі, володіє 4-ма мовами: угорською /рідна/, російською, українською, англійською);

– **респонденти молодшого віку часто наголошують на важливості мотивувальних чинників при вивченні мови:** „Якось треба людей мотивувати. Можливо, фінансово зацікавити: ти говориш державною мовою — трохи надбавки. Не говориш — ну вибач мене. Не знімати з того, що й так отримує, а просто не давати надбавки за знання мови. В Європі кожна мова оплачується окремо. Є посади, де чим більше мов ти знаєш, тим більша у тебе надбавка. Якщо у нас таке зробити, то чому ні. Знаєш українську, угорську, російську — молодець — ось тобі чуть-чуть надбавки. Не знаєш — тоді стандарт. Людина заохочується не тільки вивчити мову, а й говорити нею, щоб показати, що от я нею володію. На жаль, я ставлю фінансові питання, але ми в такому суспільстві живемо. Кнут і пряник уже не працює, але кнут і гроші працюють” (чол., угор., 29 р., працює у сфері реклами, володіє 4-ма мовами: угорською /рідна/, українською /рідна/, російською, англійською, на базовому рівні знає німецьку та словацьку);

– **більшість респондентів часто переходить з мови на мову, при цьому може вживати слова з однієї мови в іншій під час перемикання мовного коду:** „Я рахую той закарпатський діалект так, що воно перемішано всьо. Я звик ліпити. Допустім, говорю по телефону по-угорськи, а колеги, які біля мене стоять, не розуміють угорську мову й починають сміятися: як ти по-угорськи говориш, коли ти українські слова ліпиш? Але є таке, допустім: по роботі по-угорськи слово не скажеш, прилад якийсь, назву приладу по-українськи, і він мене розуміє. В такій ситуації мушу десь по-українськи вліпити слово, щоб порозумітися з колегою в ситуації якійсь” (чол., угор., 47 р., робітник,

володіє 2-ма мовами: угорською /рідна/, українською; англійську вчив як іноземну); „У мене буває таке, що забуваються якісь слова на одній мові, то використовую з іншої. Говорю по-угорськи, забуду слово, вспомню на українській, російській, англійській (...)” (чол., угор., 18 р., студент, володіє 3-ма мовами: угорською /рідна/, українською, російською; англійську та іспанську вчив як іноземні); „Спілкувалася я, дуже багато навіть і курйозних таких моментів є, що коли починала говорити, говорила, звичайно, українською з батьком і угорською з матір'ю. І більше я часу проводила з дідусем своїм, який зі мною угорською мовою спілкувався, то я у своїх реченнях використовувала слова різних мов. Отже, мене могли розуміти лише ті люди, які були двомовними. Це я пам'ятаю, що коли я пішла в садочок, наприклад, то я так розмовляла, що якби моя вихователька не розуміла угорської, то вона б мене не розуміла точно” (жін., угор., 41 р., вчителька, володіє 3-ма мовами: угорською /рідна/, українською, російською; англійську вчила як іноземну);

– **опитані респонденти переважно усвідомлюють відмінність між літературною мовою та діалектним мовленням, яким часто послуговуються, незалежно від мови спілкування:** „Дуже багато слів маємо регіональних, тому і багато вживаємо. Багато не знають нормальну літературну мову. То вживають більш-менш регіоналізми. Цей говор марамороський, він дуже старий. Зберіг в себе дуже багато слів стародавніх. Так що люди спілкуються більш на цьому говорі. Ті, що закінчили вже школу, університет, то вони спілкуються на літературному румунському, і даже літературному українському. Для того вже нема проблеми. Но а для таких старих людей проблема є, бо вони не знають літературну мову, но а спілкуються на цьому говорі марамороському” (чол., румун., 70 р., педагог, володіє 5-ма мовами: румунською /рідна/, угорською, російською, українською, французькою /професійна/); „Практично всі ці румунськомовні села, в тому числі Біла Церква, мають свої діалектні особливості. Можемо з вимови знати, з якого людина села. Для мене це дуже легко визначити. Ми дійсно говоримо місцевим діалектом. Марамороша. Але більш старий. Ми не використовуємо ті неологізми, які там тепер використовують. Ми по-старому. Плюс у нас багато російських, українських слів, навіть словацьких і німецьких. Отаке наше мовлення специфічне для нашої зони” (чол., румун., 56 р., директор закладу освіти, володіє 6-ма мовами: румунською /рідна/, угорською, російською, українською, французькою /професійна/, польською);

– **перехід на мову співрозмовника переважно сприймається як ознака ввічливості й данина традиції: на Закарпатті послуговування кількома мовами — радше норма, ніж виняток:** „Я вважаю, що треба спілкуватися тою мовою, якою до тебе звертаються. Та, будь ласка, якщо я звертаюся якоюсь мовою, а ти нею володієш, то почесней ту людину настільки, що відповіж їй тією мовою, якою до тебе звертаються. Я через це розмовляю такою мовою, якою до мене звертаються. Бо я вважаю, що в іншому разі це просто

неповага до співрозмовника” (жін., угор., 47 р., керівник закладу освіти, володіє 3-ма мовами: угорською /рідна/, українською, російською; чеську та французьку вчила як іноземні); „*Коли бачу людину, з якою мені треба общатися на тій мові, переходжу на ту мову. Бачу іншу — переходжу на іншу. Це є кожний день. От я зараз сяду в машину і поїду — включу угорське радіо. І ми слухаємо з дочкою і з сином пісні, новини угорською*” (чол., угор., 48 р., приватний підприємець, володіє 3-ма мовами: угорською /рідна/, російською, українською; англійську вчив як іноземну); „*Через те, що в мене декілька мов у запасі, є така дурна привычка, я її називаю: якою мовою до мене заговорять, такою мовою відповідаю, якщо знаю її. Я це не можу контролювати*” (чол., угор., 29 р., працює у сфері реклами, володіє 4-ма мовами: угорською /рідна/, українською /рідна/, російською, англійською, на базовому рівні знає німецьку та словацьку); „*Завжди, коли заходять у магазин, я чекаю, як привітається ця людина, і чую, на якій мові вони заговорить, і тоді вже я відповідаю на такій мові. Оскільки в нас є закон про мову, звучить так, що спочатку українська, я чекаю, щоб клієнт заговорив, і тоді щоб їм комфортніше було, бо коли починають українською, чую, що ламає мову, і дуже важко виразитися і розумію, що треба переключитися. Пропоную угорською, тоді комфортніше вони можуть сказати щось*” (жін., угор., 36 р., продавчиня, володіє 3-ма мовами: угорською /рідна/, російською, українською; англійську вчила як іноземну).

Як бачимо з наведених цитувань, загалом конструктивна сучасна мовнополітична ситуація в регіоні відповідно спонукає до вироблення таких підходів у подальшому її формуванні, які би сприяли консолідації суспільства й запобігали конфліктам на міжетнічному ґрунті. У цьому контексті важливо усвідомлювати, що знання рідної мови для представників національних спільнот є пріоритетним.

Оскільки найбільш драстичним питанням наразі залишається мова освіти, **зокрема в закладах освіти національних меншин, припускаємо, що білінгвальне навчання могло би стати ключем для вирішення угорсько-української освітньої суперечки, яка триває вже чотири роки.** Це засвідчують результати Всеукраїнського експерименту “Формування багатомовності дітей та учнів: прогресивні європейські ідеї в українському контексті” (2015–2021), співорганізованого МОН України та Офісом Верховного комісара ОБСЄ у справах національних меншин: застосування елементів двомовного навчання в шкільному освітньому процесі дає змогу поліпшити рівень викладання української мови як державної, зберігаючи при цьому вивчення предметів рідною, що засвідчує конкретний поступ в оптимізації мовної ситуації в освітній галузі України.

РОЗДІЛ 3

ДИНАМІКА МОВНИХ ПРОЦЕСІВ

У мові, як загалом у природі, все живе, все рухається...

(І. Бодуен де Куртене)

Кожна жива мова становить нерозривну єдність сталого і змінного, для неї характерний стан динамічної рівноваги. Еволюційні процеси в мові (...) тісно пов'язані з трансформаційними процесами в її лексичній системі, спричиненими зовнішніми умовами функціонування мови (контактування мов, взаємовплив культур) та внутрішніми механізмами — аналогією, синтагматичними зв'язками, що впливають на лексикосемантичні перетворення тощо.

(Л. Симоненко)

КАТЕГОРІЯ МОДАЛЬНОСТІ КРІЗЬ ПРИЗМУ МОВИ Й МОВЛЕННЯ

ВІКТОР БРІЦІН

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні Національної академії наук України,
Київ — Україна

Філософ, культуролог, літературознавець і лінгвіст М. Н. Епштейн, який опублікував серію фундаментальних праць із філософії модальностей, справедливо зауважив: „Модальність — одна з найзагадковіших категорій мови й мислення”²¹⁸.

Така оцінка повною мірою справедлива й стосовно інтерпретації категорії модальності в мовознавстві, де термін *модальність* набув вражаючої багатозначності. Аналіз причин цього свідчить, що розбіжності в застосуванні терміна *модальність* багато в чому пов’язані з вихідними засадами мовознавчих концепцій, із відмінностями в розумінні природи об’єкта опису (наприклад, модальність може досліджуватися і в напрямку опису системи мови, і як явище передусім мовленнєве). Зазначене створює враження про аморфну невизначеність поняття “модальність”: „У практиці лінгвістичних досліджень межі вживання терміна «модальність» втратили свою визначеність. Тракткування модальності в сучасній лінгвістиці надзвичайно широке, до того ж важко знайти двох авторів, які б розуміли модальність однаково”²¹⁹. Це актуалізує аналіз точок зору на модальність із позицій відбиття в них різних лінгвістичних парадигм в описі речення.

Л. А. Бірюлін і О. Є. Корді наводять шість основних типів мовних явищ, які в проаналізованій ними літературі відносять до модальності:

„І. Оцінка мовцем змісту висловлювання з точки зору реальності / нереальності (гіпотетичності тощо), виражена за допомогою форм способу і часу дієслова, а також деяких сполучників, часток та інших елементів структури речення.

ІІ. Виражена модальними дієсловами та іншими модальними словами оцінка позначуваної у висловленні ситуації з точки зору її можливості, необхідності чи бажаності.

²¹⁸ Эпштейн М. Философия возможного. Модальности в мышлении и культуре. Санкт-Петербург: Алетейя, 2001. С. 220.

²¹⁹ Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность / отв. ред. А. В. Бондарко. Ленинград: Наука, 1990. С. 67.

III. Оцінка мовцем ступеня його впевненості у достовірності повідомлюваного, яка може виражатися модальними прислівниками, вставними словами, а також складнопідрядними реченнями з підрядними з'ясувальними, де головне речення містить модальну оцінку того, що виражено в підрядному.

IV. Цільова настанова мовця або комунікативна функція висловлювання. За цією ознакою всі речення поділяються на розповідні (що виражають повідомлення), питальні (виражають питання), спонукальні (що виражають спонукування) та оптативні (які виражають бажання). Засоби вираження цих значень різні: морфологічні (способи дієслова), синтаксичні (конструкція речення), просодичні (інтонація).

V. Значення ствердження / заперечення, що відображають наявність / відсутність об'єктивних зв'язків між предметами, ознаками, подіями, про які йдеться в реченні. Перший член опозиції (ствердження) не маркується, другий — маркується граматичними, словотворчими та лексичними засобами тощо.

VI. Емоційна та якісна оцінка змісту висловлювання, що виражається лексично (пор.: *добре, погано, сором, жах*), просодично (окличними реченнями), а також за допомогою вигуків. Крім того, це значення може бути представлене або складнопідрядними реченнями, що містять у їхній головній частині оцінний модус, або конструкціями зі вставними словами та зворотами (*на щастя, на нещастя*)²²⁰.

Наведений перелік типів мовних явищ, які в науковій літературі можуть одержувати статус засобів вираження модальності, безумовно, не можна вважати повним чи завершеним. Це зумовлено не лише значно більшим числом ознак, на яких будуються теорії модальності, але й різним розумінням статусу виділених ознак у формуванні модальності речення, розбіжностями в інтерпретації їх облігаторності чи факультативності. Помітні розходження в розумінні модальності пов'язані також з неоднаковими підходами до опису категорії модальності — з позицій мовної системи чи мовної діяльності.

Деякі з наведених типів демонструють незначну належність до опису речення як основної одиниці синтаксису. Це, зокрема, стосується другого з виділених типів — застосування модальних дієслів та інших модальних слів для оцінки позначуваної у висловленні ситуації з точки зору її можливості, необхідності чи бажаності. Це явище, що не є облігаторною ознакою речення, часто називають лексичною модальністю або ж модальністю внутрішньосинтаксичною. Його вивчення має надзвичайно довгу історію, початок якої припадає ще на період включення мовознавства в логіку. Зокрема, розподіл суджень на асерторичні, аподиктичні й проблематичні лежить в основі побудови Аристотелем його силогістики. Сучасне мовознавство широко використовує в описі можливості, необхідності, бажаності також здобутки некласичних логік, пов'язані з диференціацією цих категорій. Про

²²⁰ Там же. С. 67–68.

це, зокрема, свідчать і лінгвістичні дослідження, що належать до напряму логічного аналізу мови. Прикладом такого опису, у якому власне синтаксичні аспекти відіграють лише допоміжну роль, може бути дослідження протиставлення можливості онтологічної (потенційності) й епістемічної: „Значення показників онтологічної можливості може бути більш чи менш адекватно відбито за допомогою апарата модальної логіки; призначення показників епістемічної можливості суто комунікативне — формулювати мовленнєвий акт гадального припущення”²²¹. Ці два різновиди можливості займають різне місце в структурі речення, незважаючи на можливу формальну подібність речення: у випадку онтологічної можливості показники можливості входять до складу пропозитивної частини, епістемічна ж можливість — це явище модусної частини речення. Тому, як зазначається в цитованій праці, „показники онтологічної і епістемічної можливості характеризуються зовсім різним статусом у мові. Приєднуючись до тієї чи тієї пропозиції, показники онтологічної можливості перетворюють її на нову, модальну пропозицію, яка так само, як і вихідна, може оцінюватися з точки зору істиннісного значення, може брати участь у мовленнєвих актах різних типів: повідомленнях, запитаннях, побажаннях тощо. Показники епістемічної можливості, приєднуючись до пропозиції, дають у результаті не нову пропозицію, а мовленнєвий акт непевного припущення, істиннісна оцінка якого недоречна”²²².

Так само допоміжний, а не основний характер мають синтаксичні властивості дієслова *могти*, якщо воно демонструє пермісивне значення²²³. Як показує аналіз, значення дозволу в дієслова *могти* фіксуємо як у складі імперативних висловлень, і тоді воно виступає засобом модальної характеристики змісту речення, так і в диктальній частині розповідних речень, де передає факт дозволеності певного ситуації. Наприклад, актуальне висловлення дозволу міститься в реченні *Хто не хоче служити громаді, може йти з двору* (М. Коцюбинський), яке перебуває в синонімічних відношеннях з реченнями, утвореними формами дієслів наказового способу. Пор.: *Хто не хоче служити громаді, йдіть із двору*. У контекстах актуального дозволяння зникає можливість до включення *могти* у склад засобів передавання деонтичної і, відповідно, онтологічної чи об’єктивної модальності. Вони входять до зони логіки бажання, яка поряд із логікою можливості й необхідності утворює сферу модальної логіки. У галузі мовознавства речення актуального дозволяння належать до поля імперативності. Прикладом включення *могти* до складу диктальної частини може бути речення *Я можу користуватися*

²²¹ Бульгіна Т. В., Шмелев А. Д. „Возможности” естественного языка и модальная логика. *Вопросы кибернетики: Язык логики и логика языка*: сб. ст. к 60-летию профессора В. А. Успенского. Москва: Наука, 1990. С. 163.

²²² Там же. С. 137–138.

²²³ Див. про це значення в: Зализняк Анна А., Падучева Е. В. Предикаты пропозициональной установки в модальном контексте. *Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов*. Москва: Наука, 1989. С. 107.

його книжками. *Могти* тут з точки зору логіки набуває всіх ознак предиката онтологічної модальності, про що, зокрема, свідчать синонімічні зв'язки цих речень: вони співвідносні з реченнями, у яких предикат виражається дієприкметниками або ж предикативами. Пор.: *Мені дозволено користуватися його книжками; Мені можна користуватися його книжками.*

Наведені окремі міркування стосовно застосовності результатів аналізу так званої лексичної модальності до опису модальності речення засвідчує їх очевидно допоміжну й необлігаторну роль. Таке ж периферійне місце належить й емоційній та якісній оцінці змісту висловлювання. Ці характеристики, хоч і залучаються спорадично до кола засобів вираження модальності, не належать до обов'язкових ознак речення і лише з великою умовністю можуть бути залучені до сфери модальності. Унікальними є випадки віднесення до модальності значення ствердження / заперечення²²⁴.

Опис базових поглядів на категорію синтаксичної модальності, крім обмеження кола мовних явищ, що її представляють, не може бути завершеним без згадки про випущену в огляді Л. А. Бірюліна й О. Є. Корді концепцію Шарля Баллі. О. В. Бондарко, характеризуючи історію вивчення модальності, зазначає: „Якщо в радянському мовознавстві основоположником найрозовсюдженішої концепції модальності був В. В. Виноградов, то в західноєвропейській лінгвістиці ця роль належить Ш. Баллі”²²⁵. Важливість згадки про концепцію Шарля Баллі зумовлена й тим, що вона знайшла своє відбиття в теоретичних поглядах на природу модальності О. С. Мельничука, Т. Б. Алісової, вона ж, як буде показано далі, виступає основою і зовсім нових інтерпретацій модальності, пов'язаних з актуалізацією антропоцентричних підходів до опису мови.

У лінгвістичному спадку Шарля Баллі концепція модальності виконує надзвичайно велику роль. Вона є складником розроблюваної ним загальної теорії висловлювання, своєрідним містком між сосюрівською інтелектуалізованою граматиною мови і граматиною мовлення. Категорія модальності у Шарля Баллі зосереджена, зокрема, і на відбитті духовних проявів мовця, на емоційних й афективних рисах у мовленні, а також на стилістичних аспектах.

Вихідним положенням для цього об'єднання стало спостереження ученого, що в реченні як одиниці мовлення наявна інформація не лише про зміст повідомлюваного, а й про психічні процеси, які супроводжують мовленнєву діяльність. Він зазначає: „Перенесімося тепер у сферу мовної діяльності та спитаймо себе, яку найбільш логічну форму може прийняти повідомлення думки. Очевидно, що це буде форма, що встановлює чітку різницю між уявленням, сприйнятим відчуттям, пам'яттю чи уявою, і здійсненою над цим

²²⁴ Включення ствердження й заперечення до складу модальності зустрічаємо, наприклад, у праці В. Г. Адмоні „Введение в синтаксис современного немецкого языка” (Москва: ИЛИЯ, 1955. С. 164).

²²⁵ Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность... С. 69.

уявленням мислячим суб'єктом психічною операцією (...) Експліцитне речення складається, таким чином, з двох частин: одна з них буде корелятивною процесу, що утворює уявлення (наприклад, *la pluie* “дощ”, *une guerison* “одужання”); за прикладом логіків ми називатимемо її **д и к т у м о м**.

Друга містить головну частину речення, без якої взагалі не може бути речення, а саме вираження модальності, корелятивної операції, що здійснюється мислячим суб'єктом. Логічним і аналітичним вираженням модальності слугує **м о д а л ь н е д і є с л о в о** (наприклад, *думати, радити, бажати*), а його суб'єктом — **м о д а л ь н и й с у б ' є к т**; обидва разом утворюють **м о д у с**, що доповнює диктум²²⁶.

Аналіз праць Шарля Баллі засвідчує наукові пошуки стосовно розкриття деяких ключових моментів категорії модальності. Розбіжності торкнулися й самого підходу до тлумачення модальності. У визначенні, розміщеному в монографію „Загальна лінгвістика й питання французької мови” до образної характеристики, що модальність — це душа речення, додано її уточнення, яке полягає в тому, що модальність утворюється внаслідок активної операції суб'єкта над уявленням, вираженим диктумом: „Модальність — це душа речення; як і думка, вона утворюється переважно в результаті активної операції мовця. Отже, не можна надавати значення речення висловлюванню, якщо у ньому не виявлено хоч якогось вираження модальності²²⁷”. Таким чином учений цілком у руслі поглядів Фердинанда де Соссюра на роль мовної системи прагне показати примат мови над мовленням, довести наявність процесу перетворення деяких мовних конструкцій на речення в результаті приписування їм характеристик, які відбивають розумову діяльність мислячого суб'єкта. У статті „Синтаксис експліцитної модальності” він наводить дещо інше тлумачення модальності: „Модальність — це мовна форма інтелектуального або емоційного судження чи виявлення волі, якими суб'єкт мислення повідомляє про дещо сприйняте або про уявлення свого розуму²²⁸”. Щоправда, наступна думка статті певним чином нівелює цю відмінність у визначенні модальності й продовжує лінію, викладену в монографії „Загальна лінгвістика й питання французької мови”: „Так, вигляд дощу або думка про дощ можуть викликати у свідомості фермера віру, побоювання чи бажання: *Je crois qu'il pleut* ‘Я вірю, що йде дощ’; *Je crains qu'il ne pleuve* ‘Я боюся, що піде дощ’; *Je souhaite qu'il pleuve* ‘Я бажаю, щоб пішов дощ’. Частина висловлювання, яка виражає судження чи волю (тут: *je crois* ‘я вірю’, *je crains* ‘я боюся’, *je souhaite* ‘я бажаю’), називається модусом; об'єкт модусу (тут — ідея дощу) міститься в диктумі²²⁹”.

Зазначена думка про модифікацію диктуму мовцем є наскрізною лінією опису модальності в концепції Шарля Баллі попри певні розходження

²²⁶ Баллі Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. Москва: Изд-во иностр. лит., 1955. С. 44.

²²⁷ Там же.

²²⁸ Баллі Ш. Синтаксис експліцитної модальності. *Мовознавство*. 2021. № 3. С. 52.

²²⁹ Там само.

у визначенні цієї категорії. Вона ж зумовила й помітну увагу ученого до розгляду процедури виділення модальних дієслів: їм він приписував як облігаторні ознаки перехідність і зв'язок із диктумом. Втрата цих рис у дієслова розглядалася як свідчення відсутності модусних функцій. У цьому плані досить показовими є такі міркування Шарля Баллі: „Як розцінювати такі звороти як *Je souffre de ce que je suis méconnu* ‘Я страждаю від того, що я невідомий’? Просто так само як і *Je souffre des dents* ‘Я страждаю зубами’: додаток тут позначає причину процесу, і перед нами дієслово у своєму прямому значенні (дієслово диктальне!). А що думати про співіснування *Je m'étonne de ce qu'on ne me répond pas* ‘Я дивуюся з того, що мені не відповідають’ і *Je m'étonne qu'on ne me réponde pas* ‘Я дивуюся, що мені не відповідають’? Різниця полягає в тому, що в першому випадку йдеться про почуття, пояснене його причиною, а в другому — про афективне (або оцінне) судження щодо певного процесу: *s'étonner que* означає ‘вважати дивним, розцінювати як дивне, що’; отже, лише перетворюючись на дієслово оцінного судження, дієслово почуття стає модальною зв'язкою. Таким чином, ці два випадки мають зовсім різний синтаксис”²³⁰.

Між двома визначеннями модальності, попри нечітке їхнє протиставлення в концепції Шарля Баллі, існують суттєві розбіжності, орпийвені, зокрема, і в інтерпретації наведених Шарлем Баллі прикладів: дієслова *vérité* й *хотіти* (*бажати*) є відповідно засобами відтворення думки мовця про світ і вираження його волі, тоді як *боятися* є реакцією мовця на певні знання про довкілля. І хоча між судженнями *Я вірю, що йде дощ* і *Я боюся, що йде дощ* на перший погляд нема формальних відмінностей, вони далеко не тотожні. Про це можуть свідчити хоча б такі їхні подальші трансформації: *Я боюся, бо я припускаю, що йде дощ* — (?) *Я вірю, бо (я припускаю), що йде дощ*. Ці зіставлення показують, що домінувальна в концепції Шарля Баллі думка, що модальність — це реакція мислячого суб'єкта на певний стан справ, недостатньо зосереджена на функції відбиття за допомогою модальності дійсності, функції, яка, на нашу думку, становить ядро модальності. З іншого боку, ця думка Шарля Баллі дає цікаві можливості для інтерпретації деяких типів модальності, наприклад, окличності чи питальності. Пор. *Я боюся, що він прийшов* — *Я боюся, бо я знаю, що він прийшов* — *Він прийшов!*; *Я боюся, що йде дощ* — *Чи не йде дощ?!*

Незважаючи на наявність деяких дискусійних моментів у концепції Шарля Баллі, його підхід до опису модальності був використаний у пізніших дослідженнях модальності, зокрема й у працях О. С. Мельничука, які стали основою академічної інтерпретації цієї категорії.

Паралелі між концепціями модальності Шарля Баллі й О. С. Мельничука чисельні й різноманітні. Перш за все впадає в око спільна точка зору на об'єкт опису модальних відношень. Ним є речення як одиниця мовлення.

²³⁰ Баллі Ш. Синтаксис експліцитної модальності... С. 54.

Шарль Баллі у викладі теорії модальності неодноразово звертав увагу на те, що „думку не можна звести до простого уявлення, що виключає будь-яку активну участь з боку мислячого суб'єкта”²³¹. У характеристиці речення О. С. Мельничук також підкреслює, що ця форма вираження думки не є прямим відбиттям дійсності, а реакцією мовця на дійсність: „Модальне оформлення речення безпосередньо відображає залежний від точки зору суб'єкта мовлення (мовця) конкретний характер співвіднесеності основного змісту речення, тобто позначуваної реченням думки чи іншого акту свідомості, з відображуваним чи зображуваним у цьому змісті моментом дійсності”²³².

Співзвучність між концепціями Шарля Баллі й О. С. Мельничука спостерігаємо також у тому, як учені бачать місце модальних значень у семантичній структурі речення. Як було показано вище, Шарль Баллі виділяє в структурі речення дві частини: експліцитно чи імпліцитно представлений модус, пов'язаний з передаванням модальних значень, і диктум. О. С. Мельничук вдається до виділення в структурі речень зовнішньосинтаксичних і внутрішньосинтаксичних відношень: „З точки зору структури загального змісту речення зовнішньосинтаксичні значення займають цілком особливе місце, оскільки вони ніколи не беруть участі в формуванні основного (об'єктивного) змісту речення, а завжди становлять ґрунт для формування тієї додаткової (суб'єктивної) частини загального змісту, у якій відображається віднесеність основного змісту речення до дійсності”²³³.

Подібність підходів до представлення структури речення зумовлює появу в концепціях Шарля Баллі й О. С. Мельничука дуже важливого положення про облігаторність модальності для реалізації феномену речення.

Відзначаючи спільне в тлумаченні модальності, не можна не помітити й деяких розходжень між теоретичними побудовами Шарля Баллі й О. С. Мельничука. Описуючи модальність, О. С. Мельничук насамперед зосереджений на виявленні представлених у мові типів відношень зовнішньосинтаксичної сфери речення до дійсності. Зокрема він зазначає: „Синтаксична категорія модальності як частина зовнішньосинтаксичної сфери структури речення складається з формально розрізняваних синтаксичних значень, в яких виражається спосіб віднесеності основного змісту речення до дійсності”²³⁴. Якщо Шарль Баллі вдається до опису як імпліцитних, так і експліцитних способів вираження модальності, то мета О. С. Мельничука — показати систему саме мовних засобів, які дозволяють диференціювати різні відношення основного змісту речення до дійсності. Формальними ознаками для розрізнення типів модальних значень у концепції О. С. Мельничука виступають форми способу

²³¹ Баллі Ш. *Общая лингвистика и вопросы французского языка...* С. 43–44.

²³² Мельничук О. С. *Розвиток структури слов'янського речення*. Київ: Наук. думка, 1966. С. 49.

²³³ *Сучасна українська літературна мова. Синтаксис*. Київ: Наук. думка, 1972. С. 17–18.

²³⁴ Там само. С. 18.

дієслова-присудка чи дієслівного головного члена односкладного речення, спеціальні частки та інтонація речення: „Для вираження семи модальних значень речення використовується три форми способу дієслова: дійсний спосіб — для розповідного, питального, гіпотетичного і переповідного речень, умовний — для умовного і бажального речення і наказовий — для спонукального речення»²³⁵.

Розгляд концепції О. С. Мельничука показує, що вона дає змогу побудувати широку модальну парадигму речення, залучивши сюди й окремі протиставлення речень за метою висловлювання, а також об'єднати в єдине ціле те, що зазвичай поділяють на об'єктивну й суб'єктивну модальність, містить вона й переповідну модальність, хоча остання й не має в українській мові відповідного дієслівного способу.

Таким чином, О. С. Мельничук, хоча й розглядає модальність як необхідний атрибут речення-одиниці мовлення, опис цієї категорії здійснює з позицій мовної системи, ураховуючи лише ті диференційні формальні ознаки в модальному протиставленні, які мають постійний, системний характер. Така налаштованість на розгляд лише розрізень, сформованих способами дієслів, інтонацією і частками, залишає поза уваги деякі інші засоби диференціації модальності. Наприклад, вона не враховує ролі вставних слів в описі гіпотетичної модальності, не розглядає досить цікавих модальних протиставлень, що мають структурну закріпленість, у сфері інфінітивних речень тощо.

Подібний підхід до опису модальності спостерігаємо й у концепції В. В. Виноградова, який підходить до модальності як до семантичної категорії змішаного лексико-граматичного характеру²³⁶. Виходячи з того, що граMATика „дає правила для складання речення, маючи на увазі не якісь конкретні речення, а взагалі всякі речення, безвідносно до конкретного їхнього змісту”²³⁷, він насамперед вдається до опису мовних ознак модальності, виражених формами часу й способів дієслів, а також модальними інтонаціями. Разом з тим, не можна не відзначити, що в концепції В. В. Виноградова значно ширша, порівняно з концепцією О. С. Мельничука, увага приділена лексичним засобам вираження модальних значень, що дозволяє в низці випадків говорити й про мовленнєвий аспект аналізу.

Однак основною відмінністю концепції В. В. Виноградова є те, що вона побудована на вивченні того, як мовець відносить зміст висловленого до дійсності, насамперед з точки зору його реальності / нереальності. До цієї основної лінії розмежування модальних значень В. В. Виноградов залучає й опис оцінок мовцем відношення висловлювання до дійсності з точки зору можливості, упевненості, очевидності, сумніву, неправдоподібності, невірогідності.

²³⁵ Там само. С. 20–21.

²³⁶ Виноградов В. В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. Москва: Наука, 1975. С. 57.

²³⁷ Грамматика русского языка. / редкол.: В. В. Виноградов, Е. С. Истрина. Москва: Изд-во Академии наук СССР, 1954. Т. II. Синтаксис. С. 64–65.

Ці значення згодом у синтаксичних працях будуть віднесені до суб'єктивної модальності.

Членування категорії модальності на два розряди знайшло закріплення в академічній „Граматичі сучасної російської літературної мови” 1970 року. Їх протиставлення проведено за ознакою характеру відношень: „Крім закладеної в системі форм речення об'єктивно модального значення, що відносить повідомлення до плану реальності / ірреальності, кожне висловлювання, побудоване на основі тієї чи іншої абстрактної схеми речення, має суб'єктивно-модальне значення. Якщо об'єктивно-модальне значення виражає характер відношення повідомлюваного до дійсності, то суб'єктивно-модальне значення виражає відношення мовця до повідомлюваного. Це значення виражається не засобами власне структурної схеми та її форм (хоча в деяких випадках має місце об'єктивація суб'єктивно-модального значення у структурній схемі речення), а додатковими граматичними, лексико-граматичними та інтонаційними засобами, що накладаються на ту чи іншу форму речення”²³⁸. Подібні риси в підходах до витлумачення модальності спостерігаємо й в академічній „Російській граматичі” 1980 року²³⁹.

На думку О. В. Бондарка, модальність може розглядатися як комплекс актуалізаційних категорій, що характеризують з погляду того, хто говорить, відношення пропозитивної основи змісту висловлювання до дійсності за домінуючими ознаками реальності / ірреальності. Подібну позицію щодо виділення інтегрального значення категорії модальності поділяє й Г. О. Золотова. Вона також вважає, що об'єднанню різноманітних модальних форм відповідає розуміння значення модальності як протиставленості реального / ірреального відношення висловлення до дійсності. При цьому вона виділяє три основних відношення: „по-перше, це відношення змісту висловлення (точніше предикативної ознаки) до дійсності з точки зору мовця, по-друге, відношення мовця до змісту висловлення; по-третє, відношення між суб'єктом-носієм ознаки й предикативною ознакою”²⁴⁰.

Наведений короткий огляд підходів до категорії модальності засвідчує існування протиріччя між онтологією модальності, яка є відбиттям у мовній діяльності ментально-чуттєвого світу мовця, його індивідуальних реакцій на дійсність, і самим описом модальності, спрямованим на виділення загально-мовних рис, властивих конкретному висловленню. Зазначена суперечність онтології й гносеології модальності багато в чому відповідає розбіжностям мовноцентричної й антропоцентричної парадигм представлення мовних фактів.

²³⁸ Грамматика современного русского литературного языка / редкол.: докт. филол. наук. Н. Ю. Шведова (гл. ред.) и др. Москва: Наука, 1970. С. 545.

²³⁹ Русская грамматика: в 2 т. / редкол.: д. филол. н. Н. Ю. Шведова (гл. ред.) и др. Москва: Наука, 1980. Т. 2. С. 214–215.

²⁴⁰ Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. Москва: Наука, 1973. С. 141–142.

Антропоцентричний підхід до опису модальності, який ми позначили як когнітивну теорію модальності²⁴¹, спрямований на вивчення мовної діяльності мовця з відбиття дійсності, а тому зумовлює залучення до аналізу не лише фактів мовного рівня, для нього виявляється важливим і конкретний зміст речення, а в деяких випадків і контексту. Саме таке розширення опису відкриває нові можливості не лише у висвітленні модальності, але й знімає низку базових протиріч мовноцентричних теорій.

На відміну від традиційної теорії модальності, яка декларує наявність у реченні облігаторної об'єктивної модальності і факультативної суб'єктивної модальності, когнітивна теорія модальності постулює обов'язкову наявність у реченні як у засобі вираження закінченої думки співвіднесеності цієї думки з тим чи іншим видом психічного буття мовця. Щоправда, інформація про конкретний різновид думки може бути як експліцитною, так і імпліцитною, прихованою в структурі речення або, ширше, тексту. Наприклад, коли ми говоримо *Хлопчик іде*, то передаємо в цьому реченні не лише інформацію про буття певної події, ми разом із тим повідомляємо про спосіб формування такої думки. Це може бути перцептивне сприйняття (зорове, слухове), або ж відображення знання, логічного висновку, віри, або ж навіть уяви, планування тощо. Ми рідко вдаємося до експлікації цієї модальної інформації, оскільки вона або видається неактуальною, або ж впливає з контексту. Однак, як показав Шарль Баллі, про що йшлося вище, ця інформація може експлікуватися за допомогою складнопідрядних речень з підрядними з'ясувальними. І тоді мовець скаже: *Я бачу (чую, знаю, думаю, вірю, уявляю, планую), що хлопець іде*. У разі, коли присудок речення має форму дійсного способу минулого часу, таке висловлення передбачає лише ментальні форми введення інформації у вигляді згадки, знання, умовиводу тощо: *Я згадую (знаю, вважаю), що хлопчик ішов*. Свої способи введення із залученням ментальних дій мають висловлення з присудком у формі майбутнього часу або ж, наприклад, умовного способу: *Я знаю (вважаю, вірю), що хлопчик прийде (прийшов би)*. Висловлення з наказовою інтонацією *Іде хлопчик!* співвідноситься з реченнями, які виражають імперативну модальність: *Я вимагаю, щоб хлопчик ішов; Нехай хлопчик іде*.

Експліцитне чи імпліцитне відбиття в реченні актуальної психічної діяльності мовця з відображення дійсності відіграє провідну роль у вираженні відношення диктуму до дійсності. Усе, що висловлює мовець, може подаватися як дійсне, оскільки воно відбиває зміст психічної діяльності мовця з відбиття дійсності. Інший тип модальності висловів пов'язаний

²⁴¹ Бріцин В. М., Мозгунов В. В. Когнітивна теорія модальності та її інтерпретаційний потенціал у східнослов'янському художньому дискурсі. *Слов'янські обрії*. Матеріали XV Міжнародного з'їзду славістів. Київ, 2013. Вип. 6. Ч. 1: Мовознавство. Київ, 2013. С. 301–324; Брицын В. М. Модальная организация лирики Марины Цветаевой. *Лингвистика XXI века*: сб. науч. ст. к 65-летию юбилею В. А. Масловой. Москва: Флинта, Наука, 2014. С. 69–77.

з представленням того, чого нема в дійсності, але що належить до сфери бажання мовця. Зазначене протиставлення у відношенні диктальної частини до дійсності призводить до виділення двох модальних класів: класу, який формується переважно реченнями в дійсному способі й реалізує модальне значення прямого або опосередкованого відображення дійсності, і класу, який об'єднує речення з присудками переважно в наказовому способі, які пов'язані з виразом бажань і волевиявлень мовця. Відношення першого типу позначимо як доцентрові й відповідно виділимо доцентровий тип модальностей, а другого — як відцентрові, що представляють відцентрові модальності.

Протиставлення доцентрового й відцентрового типів модальності, яке у своїй основі спирається на розбіжності синтаксичних способів, не обмежує коло модально протиставлених речень. Воно відбиває лише найпростіший тип модальної диференціації. До сфери модально маркованих, безперечно, належать питальні й окличні речення, попередження, речення із семантикою побоювання, частина бажальних речень, модальна семантика яких демонструє ускладнену структуру. Виділення цих типів і груп, хоча й спирається на формальні показники мовного рівня, передбачає можливість і необхідність урахування показників, що належать до сфери мовлення. Це й смисл речення й контексту, лексичне значення присудків тощо. Урахування показників мовленнєвого рівня, рівня мовної діяльності дає змогу поглиблювати аналіз модальності, наприклад, ставити за мету виділення в межах доцентрового типу модальності, наприклад, перцептивних модальностей, модальності знання, віри, сумніву, переконання тощо. Залучення цих та багатьох інших ментальних проявів мовця до сфери вивчення модальності значно розширює традиційні погляди на обсяг цієї категорії. Про це може свідчити хоча б така цитата з праць В. В. Виноградова, у якій він заперечує стосунок таких ментальних проявів до категорії модальності: „з категорією модальності стикаються й навіть частково переплітаються з нею різні види та типи емоційної експресії (наприклад, обурення, захоплення, загрози тощо). Деякі західноєвропейські лінгвісти, наприклад, Ф. Брюно у своїй книжці *La pensee et la langue*, зовсім не відокремлюють і не відрізняють суб'єктивних, експресивних форм висловлювань (*les modalites sentimentales*) від категорії модальності. Тому Ф. Брюно услід за аналізом способів вираження таких модальних відтінків, як можливість, упевненість, очевидність, сумнів, неправдоподібність чи невірогідність тощо, тут же розглядає синтаксичні та лексичні форми вираження таких «модальностей почуття», як очікування, надія, занепокоєння, страх, здивування, згода, схвалення, задоволення, байдужість, відмова, невдоволення тощо”²⁴². У перерахованих В. В. Виноградовим ментально-чуттєвих проявах мовця, які він відносить до експресивних форм висловлювань, представлено семантично неоднорідні з боку структури сутності, які, тим не менше, прямо чи опосередковано пов'язані з модальністю.

²⁴² Виноградов В. В. Исследования по русской грамматике... С. 62.

Пропонований погляд на модальність як на категорію, що описує способи ментально-чуттєвого відображення мовцем дійсності або ж її ментально-чуттєвого моделювання, дає змогу об'єднати в межах єдиної категорії явища, які в рамках традиційного підходу залучалися до об'єктивної та суб'єктивної модальності, до модальності реальності й ірреальності тощо.

Цей підхід відкриває нові шляхи для вивчення способів пізнання людиною дійсності. Особливо цікавими в цьому плані є спостереження над процесами ментального сприйняття мовцем мовних артефактів і подальшого відбиття почутого чи прочитаного в його висловах. Ця сфера становить чи не найбільшу частину його мовної діяльності. Сприйняття мовцем мовних артефактів — це процес „дешифрування” почутого чи прочитаного, він містить відтворення не лише диктального, але й модального змісту почутого чи прочитаного. Тому, незважаючи на словесну подібність створюваного мовцем висловленням й відтворенням ним чужого висловлення, почутого чи прочитаного, ми будемо мати різні з точки зору модальності об'єкти. Зазначена думка не була врахована Шарлем Баллі, точніше, учений вдався до об'єднання речень, створюваних мовцем, і речень, які мовець сприймає. Тому Шарль Баллі говорить не лише про мовця і його роль у процесі формування речення, а ширше — про мислячий суб'єкт.

Звернімося до цього фрагмента концепції ученого. Шарль Баллі, наприклад, зазначає, що, хоча модальним суб'єктом може бути й частіше за все буває сам мовець, є випадки залучення й інших суб'єктів. Як приклад він наводить такі речення: *Nous ne croyons pas q u 'il pleuvra* “Ми не думаємо, що піде дощ”, *Galilee, les astronomes affirme(nt) que la terre tourne* “Галілей, астрономи стверджує (ють), що земля крутиться”. Стосовно першого речення можна зауважити, що в момент його виголошення перша частина являла собою модус умовиводу. Сприйняття цього вислову пов'язане з появою іншого суб'єкта, суб'єкта-одержувача інформації і відповідно нового модусу: *Я дізнаюся, читаючи, що хтось не думає, що піде дощ*. При цьому колишня модусна частина стає диктумом. Подібний висновок застосовний і до другого речення. Воно демонструє процес перетворення первинного вислову *Земля крутиться*, що в устах Галілея чи астрономів має модальність умовиводу (*Я [Галілей] стверджую, що Земля крутиться*), у вислів про те, що хтось знає, що сказав Галілей чи астрономи. А отже, читаючи це речення, я змушений коментувати його таким чином: *Я дізнаюся, читаючи, що хтось пише, що знає, що Галілей, астрономи стверджує (ють), що земля крутиться*.

Зазначене спостереження, яке стосується відтворення мовцем текстової інформації, є лише незначним фрагментом когнітивної теорії модальності. Разом з тим воно надзвичайно важливе для розуміння можливостей застосування пропонованої когнітивної теорії модальності. Стикаючись із проблемою експлікації модальності, можемо виокремити декілька ситуацій, коли виникає ця проблема. У разі, коли я сам говорю про щось побачене чи почуте або ж висловлюю свої міркування стосовно дійсності, мені дуже просто

експлікувати модальність свого вислову, для цього треба лише назвати різновид думки, до якої я вдався. Наприклад: *Це я бачив, а це я уявив*.

Як правило, для нас не становить особливих секретів ментально-чуттєві прояви психіки нашого співрозмовника в процесі діалогічного спілкування. У процесі сприйняття висловленої ним думки ми легко відтворюємо її модальність. При цьому, переказуючи сказане співрозмовником, ми досить часто вдаємося до експлікації модальності почутого. Модальність висловлення співрозмовника включається нами вже до складу диктальної частини нашої думки. Наприклад, процес сприйняття думки співрозмовника й подальшого її відтворення схематично можна представити у вигляді такого перетворення: *Я скоро прийду — Я чую, що вона каже, що вона думає, що скоро прийде*. У випадках особливої актуальності для мене модальної характеристики висловлення співрозмовника я вдаюся до так званих модальних запитань. Наприклад: *Ти переконана в цьому?; Ти так думаєш чи знаєш?*

Дещо складнішим є встановлення модальності висловлювань у текстах, у яких присутній мовець-оповідач (наприклад, у листах, щоденниках, ліриці), однак, як свідчать спроби аналізу художніх творів²⁴³, таке завдання цілком здійсненне.

Тексти, у яких немає мовця-оповідача, дозволяють відтворювати свою модальність лише на рівні мовних показників модальності, тобто модальних типів. Їхня інтерпретація, як правило, у модальному плані допускає лише таку експлікацію: *Я читаю, що написано, що є, що*. Однак наше сприйняття тексту в подальшому його запам'ятовуванні показує цікаві зміни нашого модального його відтворення. Вони мають таке спрямування модальних змін: *Я читаю, що написано, що є, що* › *Я пам'ятаю, що, я читав, що написано, що є* › *Я пам'ятаю що є, що* › *Я знаю, що є, що*. Ця схема засвоєння прочитаного пов'язана із забуванням блоків інформації і перетворенням основного для споживача інформації з прочитаного на його особисте знання. Процеси “дешифрування” таких текстів та їх інтерпретації нерідко дають можливість мовцеві-інтерпретатору внести у відтворений текст деякі свої модальні характеристики²⁴⁴.

Наведені короткі зауваги щодо когнітивної теорії модальності засвідчують можливості її міждисциплінарного використання. Вона має значення не лише для лінгвістики, але й для літературознавства, зокрема в дослідженні сприйняття художніх творів, генези літературних жанрів, у формуванні типології стилів і літературних течій, у вивченні тропів, властивих художньому твору, тощо. Когнітивна інтерпретація модальності буде цікавою і для філософів, і психологів для розкриття сучасних процесів віртуалізації буття.

²⁴³ Див., наприклад, Брицын В. М. Модальная организация лирики Марины Цветаевой... С. 69–77; Брицын В. Модальный аспект интерпретации поэтического текста. *Наук. вісн. Південноукр. нац. пед. ун-ту ім. К. Д. Ушинського*. Серія “Лінгвістичні науки”. 2021. № 32. С. 35–44.

²⁴⁴ Див. аналіз балади „Причина” Т. Шевченка в статті: Брицын В. Модальный аспект интерпретации поэтического текста.... С. 35–44.

СПУСТОШЕННЯ ПАРАДИГМИ І ЗАКОН ЗБЕРЕЖЕННЯ МАТЕРІЇ

АНАТОЛІЙ НЕЛЮБА

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
Харків — Україна

Номінативні процеси в українській мові останніх трьох десятиліть помітно відрізняються від попередніх періодів своїми кількісними показниками, залученням усіх типів номінування (семантичного, абрєвіаційного, синтаксичного, словотвірного) і їхніх засобів, стильовою всеохопністю та динамікою самих процесів. Звичайно, такі ознаки зумовили й визначальну специфіку сучасних досліджень інновацій: у попередні періоди предметом дослідження в основному були безпосередні факти й окремі неологічні одиниці різних типів як даність, статика; сьогодні ж (поруч із традиційним підходом) переважають праці, присвячені саме динаміці мовних процесів та визначенню відповідних тенденцій.

Особливо помітними такі зміни є в осмисленні інноваційних явищ і процесів словотвірної номінації. Наявні праці уможливають визначення пріоритетних напрямків українських словотвірних досліджень:

- словотвірні інновації в загальнономінативному контексті (Д. Мазурик, А. Мойсієнко, М. Навальна, О. Стишов, Л. Струганець)²⁴⁵;
- динаміка, її сутність й ознаки, тенденції (Г. Віняр, Ю. Карпенко, Н. Клименко, Є. Карпіловська, Л. Кислюк)²⁴⁶;
- динаміка в контексті нормодотримання та нормотворення (К. Горденська, Т. Коць, А. Нелюба)²⁴⁷;

²⁴⁵ Мазурик Д. В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. філол. наук. Львів, 2002. 21 с.; Мойсієнко А. Динамічний аспект номінації. Київ: ВПЦ "Київ. ун-т", 2004. 100 с.; Навальна М. Динаміка лексикону української періодики початку ХХІ ст. / відп. ред. К. Г. Горденська. Київ: Вид. дім Дмитра Бурого, 2011. 328 с.; Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). Київ: Пу-гач, 2003. 388 с.; Струганець Л. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття. Тернопіль: Астон, 2002. 352 с.

²⁴⁶ Карпенко Ю. О. Динаміка прикметникового словотвору. *Мовознавство*. 2005. № 3–4. С. 105–111; Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. Київ: Вид. дім Дмитра Бурого, 2008. 336 с.

²⁴⁷ Горденська К. Г. Нові явища та процеси в українському словотворенні: динаміка чи деструкція словотвірних норм. *Наук. вісн. Чернів. нац. ун-ту. Серія "Слов'янська філологія"*. 2012. Вип. 648–649. С. 180–185; Коць Т. А. Розвиток української

– системність і співвідношення узуального й okazіонального (Л. Кислюк, Ж. Колоїз)²⁴⁸ та інші.

Сучасні словотвірні інновації української мови, їхня кількість і якість, джерела й причини постання оприявнюють найрізноманітніші зміни на рівні словотвірної номінації нашої мови. Джерелом досліджуваного матеріалу стали словники лексико-словотвірних інновацій 1991–2021 рр.²⁴⁹

Словотвірна парадигма як системне й системотвірне явище має добре науково-теоретичне підґрунтя (тут передусім згадаймо праці З. Валюх, В. Грещука, Є. Кубрякової й П. Соболевої, О. Кушлик, В. Олексенка, З. Сікорської, О. Тихонова, О. Ципердюк²⁵⁰).

Загалом словотвірну парадигму визначають як *сукупність дериватів, безпосередньо утворених від однієї і тієї ж твірної основи* (для прикладу, від твірної основи слова *вітер* утворено такі похідні: *вітерець, вітрисько, вітрище, вітровий, вітрило, вітряк, завітрити, вітровий, провітрювати* ...).

Науковці сходяться на існуванні двох різновидів словотвірних парадигм. Проте в мовознавчих працях самі різновиди мають неоднакове позначення: *конкретна словотвірна парадигма й типова словотвірна парадигма* (З. Валюх), *великі/повні й малі парадигми* (Є. Кубрякова), *типові й дефектні словотвірні парадигми* (О. Тихонов)²⁵¹ та ін.

дериватології і динаміка словотвірної норми (на матеріалі лінгводидактичних текстів і словників). *Мовознавство*. 2011. № 1. С. 55–65; Нелюба А. М. Новітні тенденції у словотворі й модифікація норм мови. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. пр. Донецьк, 2005. Вип. 13. С. 291–296.

²⁴⁸ Кислюк Л. П. Словотвірна номінація в сучасній українській мові: система — узус — ідіолект: дис. ... докт. філол. наук: 10.02.01 / Ін-т укр. мови НАН України. Київ, 2018; Колоїз Ж. В. Українська okazіональна деривація. Київ: Акцент, 2007. 311 с.

²⁴⁹ Словотворчість незалежної України. 1991–2011: словник / уклад. А. Нелюба. Харків: ХІФТ, 2012. 608 с.; Словотворчість незалежної України. 2012–2016: словник / уклад.: А. Нелюба, Є. Редько. Харків: ХІФТ, 2017. 460 с.; Словотворчість незалежної України. 1991–2021: словник / уклад.: А. Нелюба, Є. Редько (у друці).

²⁵⁰ Валюх З. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові. Київ-Полтава: АСМІ, 2005. 356 с.; Грещук В. В. Поняття словотвірної парадигми в сучасній дериватології. *Мовознавство*. 1985. № 1. С. 21–27; Кубрякова Е. С., Соболева П. А. О понятті парадигми в формоутворенні і словоутворенні. *Лінгвістика і поезика*. Москва: Наука, 1979. С. 47–85; Кушлик О. П. Типологія словотвірних парадигм похідних дієслів в українській мові: автореф. дис. ... докт. філол. наук. Київ, 2016. 40 с.; Олексенко В. П. Словотвірні категорії іменника. Херсон: Айлант, 2005. 336 с.; Сікорська З. С. Термінологія словотвірної парадигматики. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Донецьк: ДонНУ, 2003. Вип. 11. Ч. 2. С. 434–442; Тихонов А. Н. Основные понятия русского словообразования. *Словообразовательный словарь русского языка*: в 2 т. Т. 1. Москва: Рус. язык, 1985. С. 47–55; Ципердюк О. Словотвірна парадигма в системі комплексних словотвірних одиниць. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. 112 с.

²⁵¹ Валюх З. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові... С. 87; Кубрякова Е. С., Соболева П. А. О понятті парадигми в формоутворенні і словоутворенні... С. 10–11; Тихонов А. Н. Основные понятия русского словообразования...

Зважаючи на властивості й ознаки кожного з різновидів, у цій статті, як і в попередніх працях, позначаємо їх по-іншому, децю видозмінюючи, уточнюючи їхні дефініційні ознаки:

1) **словотвірна парадигма реальна** — сукупність похідних від однієї і тієї ж твірної основи на першому ступені словотворення;

2) **словотвірна парадигма ідеальна** — сукупність усіх відомих мові, зреалізованих похідних від твірних основ однієї лексико-семантичної групи; отже, кількість елементів у цій парадигмі, як і в словозмінній, фіксована, а сама парадигма є викінченою на визначеному синхронному зрізі мови й виступає своєрідним еталоном словотвірних можливостей конкретного твірного тієї чи тієї лексико-семантичної групи, є взірцем для реалізації таких можливостей; реальна парадигма здебільшого не збігається з ідеальною і взорує на її зразки.

Для унаочнення й порівняння подаємо такий приклад. Від назв професій (роду занять) в українській мові можна безпосередньо утворити визначений набір дериватів, їхня сукупність становитиме *ідеальну парадигму* (див. Табл. 1.).

Таблиця 1

Ідеальна парадигма	Реальні парадигми			
	Столяр	Бондар	Учитель	Психолог
жінка за професією	?		учителька	психологиня
дружина	столяриха	бондариха	?	?
дочка	столярівна	бондарівна	?	?
син	столяренко	бондаренко	?	?
учень (помічник)	столярук/чук	бондарчук	?	?
дія/процес	столярувати	бондарювати	учителювати	?
збірність/сукупність	?	?	учительство	?
оцінно-розмірне порівняння:				
зменшеність	?	бондарко	?	
збільшеність	?	?	?	
діяльність	столярство	бондарство	?	?
відносний прикметник				
-н(ий)	столярний	бондарний	?	?
-ськ(ий)	столярський	бондарський	учительський	?
присвійний прикметник	столярів ?	бондарів ?	учителів	?
приміщення-робітня	столярня	бондарня	?	?
виріб, продукція	столярка	?	?	?
...				

Коли ж порівняти словотвірні можливості реалізації такого набору з конкретними назвами професій (*реальні* парадигми однієї лексико-семантичної

групи — у цьому разі назви професій), виявимо значні розбіжності: наявність в одній твірної основи тих чи тих похідних і брак відповідних дериватів в іншій парадигмі; кожна із парадигм унаочнить *лакунарність* як одну з основних властивостей парадигми.

Як бачимо, порівняно з ідеальною парадигмою, парадигма *столяр* має три лакуни (назва жінки за родом занять, збірність осіб, оцінно-розмірне порівняння); парадигма *бондар* в основі збігається із парадигмою *столяр*, проте має свої особливості — наявний дериват на позначення зменшеності (*бондарко*) і не має деривата на позначення виробів-продукції; парадигма *учитель* порівняно з ідеальною має ще менше складників — наявна значна кількість лакун; парадигма новітньої професії (посади) *психолог* має лише один елемент — позначення жінки за професією.

Саме існування різниці між названими парадигмами з обов'язковістю зумовлює існування словотвірного явища *парадигматичне вирівнювання* у словотворенні — *природне заповнення словотвірної парадигми й гнізда в межах споріднених лексико-семантичних груп і словотвірних категорій, передбачене та запрограмоване системою*; парадигматичне вирівнювання також є постійною ознакою словотвірних процесів й уможливило прогнозування тих чи тих явищ у словотворенні.

Із лакунарністю парадигм пов'язаний, на нашу думку, неприйнятний, досить некоректний термін *дефектна парадигма* (як калька з російської мови *ущербная* парадигма). На наше переконання, у жодній мові немає дефектів, а в українській з її різноманіттям і поготів. Причини наявності лакун у парадигмах досить різні й зумовлені як мовними, так і позамовними об'єктивними чинниками. У цій статті звернімо увагу на деякі з них і відповідно залучимо до аналізу.

Формант *-енк(о)* первісно мав демінутивне значення. Пізніше його стали приєднувати до твірної основи-назви чоловіка для позначення сина. За спостереженнями І. Фаріон, у 16–17 ст. унаслідок суспільно-політичних змін цей патронімний 'козацький' формант своєю продуктивністю потіснив поширений до того 'міщанський' формант *-ич, -ович/евич* і став маркером українських прізвищ²⁵².

Із часом виділення синівства (як і дочірності) й щоразового творення відповідних номенів утратило актуальність. Своєю чергою формант *-енк(о)* залишився в прізвищах-наслідках семантичної номінації, що не створюють щоразу, а спадково передають дітям як готову єдину офіційну родову позначку для дівчинки чи хлопчика (така особливість до певної міри вможливило виділення в морфемній будові прізвищ цього елемента як частини кореня). Отже, словотвірна функція давнього, традиційного форманта завмерла.

²⁵² Фаріон І. Соціальні передумови динаміки функціонування прізвищевих моделей *-ич, -ович (-евич) / -енко*: діахронний аспект. *Наук. вісн. Ужгород. ун-ту*. Серія "Філологія". 2021. № 1 (45). С. 456.

У контексті властивостей словотвірних парадигм необхідно відступити від сюжетної лінії. Нещодавно розмовляв із жінкою з мого села (вік близько 80 років, Полтавщина). Розповідаючи про якусь подію, вона згадала односельця з власною назвою *Володька Матусенко*. Особливість цього імені: *-енко* за традицією ніби приєднано до твірної основи назви якогось чоловіка. Проте чоловіка з таким прізвищем чи прізвиськом у нашому селі не було. Натомість у селі мешкала вдова з прізвиськом *Матуся* (так називали її сини, а село підхопило цю назву й використовувало як прізвисько). І тут, на мій подив-зацікавлення, співрозмовниця додала ще один факт — її чоловіка в селі також називали за неофіційною формою імені його матері, додаючи саме формант *-enk(o)*: *Параск(a) → Парас(я) → Парасенко* (його четверо братів також були *Парасенки*).

Отже, поруч із очікуваним традиційним *-ин*, приєднуваним до твірної основи-назви вдови (*Дзюбиха — Дзюбишин, Домаха — Домашин*), у моєму селі використовують і формант *-enk(o)*. Цей зразок живого творення-іменування також свідчить про те, що не всі сучасні прізвища з формантом *-enk(o)* на позначення синівства утворено за моделлю *назва чоловіка + enk(o)*.

Крім того, у зв'язку із цим маємо підстави зробити деякі твердження-уточнення: на загальномовному рівні формант *-enk(o)* не продукує нових слів на позначення сина за назвою батька — продуктивність форманта зведено до нуля, проте на рівні діалектному (територіальному) *-enk(o)* зберігає свої словотвірчі властивості, маючи визначений ступінь продуктивності.

Подібні історичні зміни відбулися і з формантами *-ович*, *-івн(a)* на позначення сина чи доньки за іменем батька.

Завершення словотвірної історії суфікса *-ук/чук* на позначення учня зумовлено знеціненням-зникненням промислів, ремесел, що водночас призвело до занепаду й зникнення інституту учнівства (як видно з таблиці, в учителя і психолога такого й не було). Відповідно продуктивність самого суфікса зведено до нуля — нові назви професій (роду занять) з таким формантом не утворюють. Як і суфікс *-enk(o)*, він зберігся у відапелятивних прізвищах, утворених способом семантичного перенесення: *кравець → кравчук → Кравчук, лимар → лимарчук / лимарук → Лимарчук / Лимарук*.

Сьогодні ж в українському антропонімному назовництві наявна деяка визначена (стала / неповновнявана) кількість відповідних прізвищ, колишні суфікси яких втратили свій самостійний морфемний статус.

У названих зразках словотвірних парадигм припинення словотвірності з формантами *-enk(o)*, *-ук/чук*, *-івн(a)*, *-ович*, з іншим формантами можна говорити про своєрідне **спустошення парадигми** як наслідок дії обмежувачів і стримувачів, що уповільнюють, а потім і зупиняють використання словотвірної моделі; звідси — поява лакун у новіших однотипних словотвірних парадигмах і гніздах.

Можна було припустити, що зникнення деяких об'єктивних мовних чи позамовних чинників зумовить поступове зникнення і відповідних формантів. Проте, як свідчить розвиток сучасних словотвірних процесів загалом і поява інноваційних дериватів зокрема, назване припущення не має під собою підстав. Зазначене твердження ґрунтується на реальних мовних фактах.

У цьому контексті згадаємо про один із помітних у фізиці й хімії законів — закон збереження матерії. Його суть така: ніщо не перетворюється в ніщо, десь скількись убуває — в іншому місці стільки ж прибуває. Інноваційні процеси в українському словотворенні засвідчують існування (дію) такого закону й у мові. Зокрема, під час словотворення спрацьовують протилежні процеси: спустошення однієї словотвірної парадигми й поповнення іншої за рахунок використання завмерлих, 'вивільнених' формантів.

Загальний огляд дериватів-новотворів свідчить про втягнення в такі процеси різних за семантикою твірних основ. Самі процеси виявляють низку особливостей у їхньому перебігу й результатах та потребують свого дослідження-осмислення.

Далі спробуємо в загальних формах розглянути особливості зазначених процесів у межах словотвірної категорії особи, зокрема в називанні осіб-прихильників / послідовників.

Традиційно деривати з такими значеннями зараховують до назв носіїв суспільно-політичних, філософських, релігійних та інших ідей чи до назв носіїв індивідуального включення (В. Олексенко). У творенні таких загальномовних дериватів використовують сталий набір словотворчих засобів, приєднаних до визначених твірних основ, самі деривати є нейтральними щодо своїх стильових і семантичних ознак (*гегельянець, декадент, буддист, авангардівець*).

У зв'язку з різноманітними суспільно-політичними й іншими процесами в сучасній українській спільноті важливим є визначення осіб за їхніми вподобаннями, настроями, станом. Особливого значення набуває маркування людини як прихильника (прибічника, послідовника, фаната) тих чи тих (уявних чи реальних) суспільних сил, груп, осіб тощо.

Крім того, у сучасних умовах зросла потреба в експресивному називанні осіб, в оцінці їхнього значення і місця, у мовному вираженні різноманітних асоціацій і порівнянь; при цьому увиразнюється тенденція до використання економних засобів. Особливо помітними такі ознаки є в масовій комунікації.

Звичайно, для досягнення таких завдань використання традиційних мовних засобів не вистачає — постає потреба експериментування, залучення маловикористовуваних чи завмерлих засобів, їхнього незвичного поєднання і т.ін. Якраз з усіх словотвірних категорій саме деривати на позначення осіб-прихильників найкраще втілюють риси незвичності, задовольняючи потребу окремого мовця і спільноти в незвичних та водночас економних назвах.

Як свідчать словники інновацій, більшість інноваційних дериватів на позначення осіб-прихильників (послідовників) утворено за традиційними моделями з використанням традиційних словотворчих засобів: *Лукашенко* → *Лукашист* ‘прибічник О. Лукашенка’, *Лукаш* → *Лукашівець* ‘послідовник М. Лукаша-перекладача’, *ПееРПе* ‘Партія реформи і порядок’ → *пеерпист*, *УРП* ‘Українська республіканська партія’ → *уєрпівець*.

Суфікси *-ець/івець* і *-ист* на позначення осіб-прихильників (послідовників) мали й мають високу продуктивність. Саме вона стала однією з причин того, що утворені за їхньою допомогою деривати не мають ніяких додаткових семантичних, стильових чи інших конотацій. І якщо, наприклад, політичні тексти в радянські часи — беземоційні, сухі — передбачали саме прямолінійність-безконотаційність, то сьогодняшня суспільно-політична дійсність вимагає експресії, значущих оцінок (зокрема й суб’єктивних). Названі ж суфікси (й відповідно деривати), залишаючись нейтральними, не можуть задовольнити сучасні вимоги окремого мовця і спільноти.

Якраз у такому разі в нагоді стають завмерлі, не використововані сьогодні суфікси з ніби-наближеною до інших особових формантів семантикою.

Наприклад, у зазначених мовотворчих процесах задіяно патронімічні форманти *-енк(о)*, *-к(о)*, *-ович*, *-чук*, які різняться між собою ступенем продуктивності: *Гітлер* → *гітлерчук*, *більшовик* → *більшовиченко*, *хохлуй* → *хохлуйович*. Загалом форманти приєднують до твірних основ слів найрізноманітнішої семантики: загальні й власні назви осіб (*манкурт* → *манкуртович*, *Мороз* ‘О. Мороз’ → *морозенко*, *Сальєрі* → *Сальєрович*), назви тварин (*баран* → *бараненко*, *пацюк* → *пацюченко*). Крім слівних твірних основ, меншою мірою задіяно твірні основи абрєвіатур (*СССР* → *сссрович*) і прийменниково-іменникових сполук (за *Юлю* ‘Юлія Тимошенко’ → *заюлько*).

Відмінностей у семантиці посталих дериватів із різними формантами немає: їх легко замінити один одним — виступають синонімами. Ось чому не можна встановити закономірності вибору поєднання тієї чи тієї твірної основи з тим чи тим формантом. Хоча в нашій картотеці наявні текстові зразки, у яких використані форманти (чи один формант) свідчать про авторову настанову вирізнити називаних новотворами осіб: *Повернімо йому повноваження, а собі нарешті розум і хоч краплю совісті й співчуття до своєї Батьківщини перед тим, як укинути бюлетень до урни на виборах, яких у нас поки що не відібрали гризуни — ця невибувна сарана гризунових-гризунанів-гризуненків* (ЛУ, 2/08, с. 1) — акцентування національності; *А буде ще два Добкіни, дуєти Дубневичів і Львовчкіних, Королевська зі своїм “Королевичем”* (ВЗ-і, 31.10.14) — вирізнення ступеня значущості й ‘присутності’ в політиці кожного з подружжя, відповідного їхнього узалежнення.

Зміни щодо спустошення-заповнення словотвірних парадигм стосуються і процесів творенням назв жінок за іменем батька з допомогою форманта *-івн(а)*. Як і форманти на позначення синів, цей формант також утратив свою

продуктивність у творенні жінок по батькові — за невеликим винятком, у називанні використовують лише готові імена: *Петрівна, Василівна, Іллівна*.

Проте процеси поповнення інших парадигм дериватами із цим формантом мають суттєві відмінності від творення дериватів із патронімами чоловічими формантами. Передусім, порівняно з маскулініми, кількість дериватів на позначення жінок незначна. Сам формант використовують у творенні парадигми відпрізвищевих назв; звичайно, твірною основою виступає прізвище батька. При цьому перебіг словотвірних процесів відбувається без будь-яких супровідних формальних змін (*Андрухович* → *Андруховичівна, Гайдар* → *Гайдарівна*) чи з такими змінами (*Добкін* → *Добківна*).

У цій групі семантичними наслідками вирізняється дериват *Роналдівна*: утворено від прізвища відомого футболіста *Роналду* за допомогою ‘дочірного’ форманта. Проте, як свідчить контекст творення, дериват позначає не доньку, а можливу пасію. У цьому разі, мабуть, наявний вплив нині поширеного розмовно-сленгового номена **папік** із відповідним значенням. Можливо, сам дериват стане прецедентом для творення нових номенів за такою моделлю.

У нашій картотеці наявні зразки задіяння неіменних твірних основ, які не позначають батька — тільки приєднання форманта *-івн(а)* уможливило сприймання семантики твірної основи як ‘батьківської’ і відповідне розуміння словотвірного значення деривата: *кошмар* → *Кошмарівна* ‘донька-породження кошмару’ *лохдаун* → *Лохдаунівна* ‘донька-породження лохдауну’.

3-поміж інших яскравим виразником описуваних явищ і процесів є формант **-их(а)**. Традиційно він позначає дружину за родом діяльності чоловіка (*коваль* → *ковалиха, лісник* → *лісничиха*), його прізвищем (*Петренко* — *Петренчиха, Кайдаш* → *Кайдашиха*) чи іменем (*Василь* → *Василиха, Микола* → *Миколиха*). У цьому разі під час вибору саме такого називання жінки ніби апелюють до досвіду співрозмовника — а саме до його знання про чоловіка. Отже, щоб використовувати відповідний номен, треба знати того чоловіка.

В основу деривата *Вітренчиха* — неофіційне називання відомої діячки Н. Вітренко — покладено інші реалії. Називана жінка під час творення й використання назви не мала чоловіка; чоловіка цієї діячки ніхто не бачив, не чув, не знав — він був неактуальним для мовців. За таких умов сам дериват і формант *-их(а)* набувають інших значень і функцій:

1) називають жінку безвідносно до її сімейного стану (одруженості) задля увиразнення статі особи, яка криється під універсальним для жінок і чоловіків прізвищем *Вітренко*;

2) функція форманта — ‘своєрідне приземлення статусу’ зі стильовою функцією орозмовлення офіційного імені.

Подібне маємо й у ланцюжковій *Меркель* — *Меркелиха* (канцлер Німеччини). Проте в цьому разі формант *-их(а)* виконує ще й деякий прагматичний елемент — онашення (зукраїнювання) чужинки.

Ланцюжок *Тимошенко* → *Тимошенчиха* видає дещо складніші процеси. Зважаючи на контексти творення-використання цього номена, він має два значення:

- 1) традиційне — назва жінки за прізвищем чоловіка;
- 2) назва жінки-послідовниці / прихильниці Юлії Тимошенко.

До речі, від імені цієї жінки утворено й інші назви на позначення її прихильників: *заюльний, заюлістка, юльки, юльковики, юльня*.

Аналізовані форманти у своїй основі мали 'особову' семантику, що також уможливлювало зміну їхньої валентності у творенні дериватів на позначення прихильників, послідовників. Проте в інноваційному словотворенні наявна значна кількість дериватів із такою самою семантикою, форманти яких не мали особової семантики зовсім. До таких, зокрема, належить формант **-ен(я)** в різних його варіантах *-енят-, -енятк(о), -ят(а)*.

Інноваційні деривати засвідчують продовження традицій у поєднанні цього форманта з різними твірними основами й відповідно різницю словотвірних значень посталих дериватів. Зокрема, у разі приєднання до твірних основ-назв неістот деривати мають значення зменшеності-пестливості: *рима* → *рименята*, *криниця* → *криниченя*, *автомобіль* → *автомобіленятко*. У разі приєднання до твірних основ загальних назв істот позначають дітей і / чи зменшеність-пестливість: *бандюк* → *бандюченя*, *в'юн* → *в'юнята*, *дойч* → *дойченя*, *скіф* → *скіфеня*, *хіпі* → *хіпенята*.

Як бачиться, саме семантика 'дитинності' як позначника 'похідності, узалежнення, породження' уможливила використання форманта у творенні дериватів зі значенням 'членства-належності'. До того ж формант переважно приєднують до основ власних назв різної семантики: назви підрозділів (*Беркут* → *беркутята*, *Альфа* → *альф'ята*), назви партії (*Голос* → *голосята*), назва особи (*Гена* → *генатята*), назви території (*ЛДНР* → *елдееренята*).

Найпомітнішою за чисельність групою інноваційних номенів з аналізованим формантом є деривати зі значенням 'наступник / послідовник/прихильник'.

Моє дитинство було ознаменовано єдиним дериватом-калькою *жовтенята* (з рос. *октябрята*). Можна було б стверджувати, що саме це слово стало прецедентом до творення-тиражування таких дериватів. У картотеці навіть наявний зразок контексту творення одного з них, зокрема у протиставленні-зіставленні радянських реалій із сучасними: *Не комсомольці, а моторольці, не піонери, а деенери, не жовтенята, а гівенята* (Утеодин з Майклом Щуром, 26/15). Проте, як свідчить картотека, масове й послідовне творення дериватів з такою семантикою припадає лише на початок 2000-их років; дериватів зразка *жовтенята* зі значенням *членства в організації* небагато: *Чорновіл* → *чорноволята*, *Кобзар* → *кобзарята*. Треба зауважити, що про таке членство чи іншу семантику можна судити лише з контексту творення дериватів; порівняймо "**Чорноволята**. Шістнадцятого липня завершилося

традиційне молодорухівське таборування біля підніжжя гори Говерла” (Фейсбук, Д. Понамарчук, 18.07.08) і “Серце б обірвалося у В’ячеслава Мксимовича Чорновола від зради двох його синів... Ні, цей злочин не співмірний зі злочином гоголівського героя Андрія... Коханья, благородне почуття... А що ж у **чорноволят**? Помста? Заздрощі? Неспроможність досягти власного Афону?” (Літературна Україна, 47/04, с. 1).

Загалом формант приєднують до основ загальних і власних назв. З-поміж загальних назв рівною мірою продуктивності представлено особові (*федерал* → *федерята*, *олігарх* → *олігархенята*, *комуніст* → *комунчата*) й неособові (*хунта* → *хунтята/хунтенята*, *імперія* → *імперенята*) твірні основи.

Значно більшою кількістю твірних основ, їхнім різноманіттям вирізняється словотворення від власних назв. З-поміж них помітно переважають відпрізвищеві твірні основи: *Бандер(а)* → *бандеренята*, *Меркель* → *меркелята*, *Вілкул* → *вілкулята*, *Трамп* → *трампенята*. Їхнє творення супроводжується незначними морфологічними змінами (в основному чергування за твердістю-м’якістю, наголошений-ненаголошений звуки). Деякі зразки свідчать про усичення твірних основ: *Пут-ін* → *путеня*, *Грушев-ськ(ий)* → *грушев’ята*, *Зелен-ськ(ий)* → *зеленя* (усичення прикметникових прізвищ із формантом *-ськ(ий)* є послідовним).

Рідкісними (винятковими) зразками є деривати, утворені від неособових власних назв: *Кремль* → *кремлята* і “*Чорний Ворон*” → *воронята*.

Аналізований матеріал свідчить про кардинальні зміни в статусі форманта. В українській мові загалом він має позаконтекстову семантику *зменшеності-пестливості*; в інноваційних процесах змінено його валентні можливості, як наслідок став додавати до твірної основи семантику *особи*, відповідно семантика *оцінки* стала вторинною-супутною. Фактично цей формант повторює (повторив?) давню історію зміни семантики демінутива *-енко* на патронімну семантику (і ми свідки таких процесів). Самі деривати, маючи словотвірне значення ‘*особа, пов’язана з тим, кого / що названо твірною основою*’ уможливили встановлення синонімних відношень з іншими традиційними формантами зі значенням ‘*особа*’. Крім того, формант виражає різні оцінки: від зменшено-пестливого до зневажливого, іронічного; про наявність якоїсь із них можна судити лише в контексті.

Значна кількість досліджуваних у цій статті інновацій має відомісну природу, до того ж і відапелятивні деривати утворюють за онімними зразками.

Щодо описаних і подібних словотвірних процесів у нашій лінгвістиці превалує думка про їхню оказіональність як порушення норм словотворення. Проте такі деривати, з одного боку, якраз і свідчать про мовний закон збереження матерії (ніщо не переходить у ніщо), а з іншого — є свідченням зародження нової норми, якою дивною чи неприйнятною вона не була б для когось на її апробаційних початкових етапах.

ПРАГМАТИКА ЧИСЛІВНИКА ОДИН У ПОЕТИЧНОМУ ТЕКСТІ

ІННА ПАВЛОВА

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
Харків — Україна

Числівники неодноразово ставали об'єктом досліджень мовознавців, зокрема і як дискурсивні слова, що, як відомо, слугують для зв'язності тексту, можуть виражати екстралінгвальну інформацію, хоча й мають високий ступінь абстрагованості (див.: Т. Космеда, О. Олексенко, І. Павлова²⁵³).

Досягнення традиційних граматик свідчать про те, що числівник має прагматичний потенціал і потребує досліджень його функціонування в різних стилях мовлення, зокрема в художньому, а саме в поетичній мові.

Кількісне значення пронизує усю мовну систему — іменник, дієслово, прикметник, займенник, прислівник, однак для вираження кількості існує окрема частина мови — числівник.

Н. Арутюнова, вивчаючи аксіологію числа, зазначала, що цілі числа, розташовані в ряд, уявляються як пряма лінія, по якій рух, тобто порядок розташування чисел, може йти у протилежному напрямку: справа наліво (...5, 4, 3, 2, 1) і в бік безкінечності кількості зліва направо (1, 2, 3, 4, 5...). Перший тип цифрового розміщення асоціюється з порядковими числівниками: починається з першого, а закінчується останнім. Другий тип асоціюється з кількісними числівниками, лічбою: починається з одиниці, числа одини або нуль, і завершується безкінечністю. Різниця цих двох типів розташування чисел залежить від ціннісних орієнтацій, що супроводжують числовий ряд. „Ріст числа супроводжується збільшенням цінності у світі кількості, але у світі якості відбувається інверсія і все краще займає перші місця у цифровому ряді, розташованому справа наліво”²⁵⁴. Ця лінія ніби відтворює соціальну ієрархію, яку очолює один, або перший. Тому й прикметники, що містять компонент *першо-*, набувають значення суперлатива: *першокласний*, *першорядний*, *першосортний* і под. *Перші* завжди на *першому* плані, піднімаються на *перші* місця ієрархічними сходами.

²⁵³ Космеда, Т., Олексенко, О., Павлова, І. Семантика й прагматика дискурсивного слова та його потенціал для діагностики психотипу мовної особистості: аспектуальний опис / за наук. ред. проф. Т. Космеди. Харків: ХІФТ, 2019. 308 с.

²⁵⁴ Арутюнова Н. Д. Проблема числа. *Логический анализ языка. Квантификативный аспект языка* / отв. ред. Н. Д. Арутюнова. Москва: Индрик, 2005. С. 8.

Ю. Апресян, розмірковуючи про характер прагматичної інформації, виокремлює оцінку за параметром кількості: це може бути і чиста семантика кількості, і з додаванням прагматики (оцінює кількість як велику або на прямино протилежну)²⁵⁵.

Окрім аксіологічного значення числа можуть набувати образного й символічного значення. Так поети можуть поєднувати числа і їх числові значення з образами й значеннями, спортсмени асоціюють числа з очками, місцем, яке посіли в змаганнях або грошовим вирашем. Числа то зближуються з предметним світом, то, навпаки, віддаляються від нього.

Прагматика числівника відображає уявлення й асоціації, що накопичувалися в народній пам'яті впродовж усього існування кожного народу. Граничні числа наших предків потрапили в категорію містичних, бо мали надзвичайні властивості і впливали на природу свого сприйняття, що в українській лінгвокультурі виявляється крізь призму часу й простору.

Піфагорійці по-різному трактували число *1*, називаючи його і жіночим, і чоловічим числом. *Один* — це одночасно як і гармонія, розум, добро, так і хаос, п'ятьма, *один* — матерія всіх чисел. У ньому є символіка початку. Напевне, тому числівник *один* підлягає найбільшій семантизації, має найбільший потенціал щодо прагматичної реалізації.

Як уважає Н. Арутюнова, думка „про одну Божественну сутність і три її образи в найменуваннях надала числам *один* і *три* відповідних символічних значень, а також вплинула на деякі філософські концепції і теорії чисел”²⁵⁶, що відобразилося на формуванні семантики й прагматики відповідних числівників.

Числівник *один* у поетичних текстах втрачає своє первинне значення, натомість посилюється його прагматичне значення. *Один* може виражати одиничність, відокремленість, неоднаковість, відмінність від інших, протиставлення всім, виділення з класу однотипних предметів, водночас може вказувати на вищий ступінь цілісності й нерозривності єдності.

У поетичних текстах він досить послідовно актуалізує семантику „цілісності, єдності, нероздільності”, порівн.: *І ось лежить. Нема кому стулить / його в одне на плитах базилики... / Прокинувся. Нічого не болить* (Л. Костенко, „Берестечко”), реалізує смисл ‘єдиний’, ‘неповторний’, наприклад: *О ким я був і ким зробився нині! / Куди подів життя своє одне?* (Л. Костенко, „Берестечко”), *Я ради цього ладна жить. / Всі інші хай проходять мимо, / аби в повторях не згубить / одне, / своє, / неповториме* (Л. Костенко, „В пустелі сизих вечорів...”). Для увиразнення смислу ‘єдиний’ авторка послуговується відчислівниковим дериватом, утвореним суфіксом *-ісінк-*, порівн.: *І хто*

²⁵⁵ Апресян Ю. Д. Избранные труды: в 2 т. Москва: Школа “Языки русской культуры”, 1995. Т. II. Интегральное описание языка и системная лексикография. С. 137.

²⁵⁶ Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. Москва: Наука, 1988. С. 11.

ми є? Усі усім мільйони. / А хтось комусь **однісінький-один** (Л. Костенко, „Фото у далекий вирій”).

У складі прецедентних текстів числівник *один* виражає такі смисли, як ‘унікальність’, ‘винятковість’, ‘неординарність’: Вони з Леськом бували в битвах разом. / Лесько **утне ще штуку не одну**. / Він потім стане побратимом Разіна — / Леськом Хромим. Загине на Дону) (Л. Костенко, „Маруся Чурай”). Таке ж саме значення унікальності числівник *один* має у складі фразеологічного виразу: *Мосьпанство йде гуртом на одного*. / *А наш один і чорта не боїться* (Л. Костенко, „Берестечко”).

Один починає числовий ряд, є найменшим числом, однак це число є першим, головним. Тому Н. Арутюнова виокремлює ‘інший аспект аксіології чисел, величин і кількості. Найменша величина може набувати високої цінності”.

Кількість і якість тісно пов’язані між собою, оскільки кількість може переходити в якість, а якість може вимірюватися кількісними одиницями. Тому числівник *один*, хоч і позначає найменше кількісне значення, однак має вагоме значення, виражає смисли ‘винятковості’, ‘неповторності’, ‘особливості’, що репрезентують прийменниково-числівникові конструкції, до складу яких входить числівник *один*: *Так він же геній. Це вже інша річ. Такий — один на кількасот сторіч* (Л. Костенко, „Берестечко”); *На сто одна. Це, зрештою, природно* (Л. Костенко, „Сольфеджіо”); ...*Хоч дівчину врятували. Одну із всього ясиру...* (Л. Костенко, „Берестечко”). Вагомість значення виражається кількаразовим повторенням числівника *один* в одному поетичному тексті: *Тяжко пишу, зболено розмірковую, / Словами гіркими наповню аркуш, / Хай і гарячими, хай і пекучими — / Це одна даність; Чишу свій пензель, / витисковую тюбик / І пензель наповню лютим вогнем — / Це одна даність; Це одна даність — створити її таку, / Якою зуміє пізнати моє перо...; Це одна даність — здобути її із мармуру...; Це одна даність — намалювати її таку, / Як малювали на задану тему богів мистецтва* (І. Драч, „Чорнобильська Мадонна”).

Для увиразнення значення *єдиний* вжито поєднання числівника *один* із дериватом, утвореним за допомогою суфікса *-ісіньк-*, що не містить значення ‘мізерності’, а навпаки, ‘винятковості’, ‘важливості’, порівн.: *Питали тоді одне-однісіньке: / Де знайти кілометри целофану / На рукотворне Київське море...* (І. Драч, „Запитання без відповіді”). Про винятковість і унікальність також свідчать поетичні рядки, що містять вираз *одна-однісінька*, порівн.: *Чому так хочеться побігти в його роки, / В його далекі молоді літа, / Й собою затулити його арфу — / Бо ж подарована була Україні арфа, / Одна-однісінька на все життя України...* (І. Драч, „Реквієм Павлові Тичині”).

Числівник *один* може слугувати базою для створення стилістичних фігур. Так на базі числівника *один* може утворюватися порівняння, наприклад: *Десять літ в малюнок цей лягло. / Рівно десять — як одна година*

(Б. Олійник, „У поета гроші завелись”), може метафоризувати вік людини: *Іще одна, мов переплеск, весна, / ще за одним веслом — і вгрузне в берег / наш чорний пліт* (В. Стус, „Раніш ти лаялась, а нині докоряєш”), входить до складу персоніфікованої метафори, порівн.: *Частина / Безсонно кліпала одним червоним оком / Електролямпи. Сновигав днювальний, / ламаючи свій сон під чобітьми* (В. Стус, „Холоднозорий присмерк приуральський...”).

Своєрідну прагматику має й порядковий числівник *перший*, який Т. Космеда характеризує як дискурсивне слово, що „може претендувати на належність до категорії *сильне прецедентне слово*, оскільки в мовній пам’яті саме воно є збудником важливих асоціацій. Крім того, воно є потенційно аксіологічним”²⁵⁷. Порядковий числівник *перший* вербалізує смисли, не характерні для числівника, а характерні для прикметників, наприклад, значення якісного прикметника “найкращий” репрезентовано в такому прикладі: *А ти, а я... Чи він такий тут перший? Ми всі прийшли, щоб тихо проминути* (Л. Костенко, „Сніг у Флоренції”). За допомогою числівника *перший* актуалізується значення виокремлення, унікальності, порівн.: *І перше безсоння хмільне / Торкнулося трепетних вій* (Б. Олійник, „Ніжність”); *Коли дозріває зерно / І падає в землю з колоса, / То — крапка в кінці Кінця, / Який у собі воно містить, / І — перший рядок життя, / Що впишеться сходами в космос* (Б. Олійник, „Віч-на-віч”).

Уживання лексеми *єдиний* у значенні *один* має риторичне й архаїчне значення, оскільки в біблійних текстах *єдиний* уживалося по відношенню до Бога й Ісуса Христа. „Символ віри” також містить слово *єдиний*: „Вірую в єдиного Бога Отця, Вседержителя, Творця неба і землі, і всього видимого і невидимого. І єдиного Господа Ісуса Христа, Сина Божого, Єдинородного, від Отця рожденного...” При цьому наголошується на його унікальності, неповторності.

У поетичних текстах також спостерігаємо функціонування із цим значенням і числівника *один*, і деривата *один-єдиний*, або форми *єдина*, порівн.: *Ох, у житті свобода лиш єдина, / одна свобода — та, що у мені!* (Л. Костенко, „Берестечко”); *Найнезабутніше з облич, / таке єдине, Боже, Боже!* (Л. Костенко, „Найнезабутніше з облич...”). Значення унікальності, виокремленості, винятковості репрезентують такі поетичні контексти: *Ой висока гора! О найвища на світі гора, / Де лежать імена під єдиним ім’ям: “Безіменні”* (Б. Олійник, „Доля”), *Оцінка єдина — для мене й для вас. / Її об’єктивно нам виставить час* (Б. Олійник, „Урок”), *В тьмотьменнім потоці сльозою він плине, / А в серці єдине, а в думці єдине* (І. Драч, „Січнева балада 1924 року”). Значення винятковості лексеми *єдина* підсилюється у складі антитези: *Йому стелилася дорога незвичайна — / Єдина у житті і в смерті теж єдина...* (І. Драч, „Смерть Шевченка”).

²⁵⁷ Космеда Т., Олексенко О., Павлова І. Семантика й прагматика дискурсивного слова... С. 40.

Унікальність, виокремленість *єдиного* підвищується поєднанням у контексті великої невизначеної кількості із прикметником *єдиний*: *На сто колін перед стома богами, / На сто століть єдине лиш: прийди!* (І. Драч, „Поєма для жіночого голосу”), або поєднання з відчислівниковим дериватом, утвореним від числівника *сто*, порівн.: *Чому так прагнеться побігти в його долю — / В його єдину стокрилату долю, / І лиш добро пустити в її крила...* (І. Драч, „Реквієм Павлові Тичині”). Ці поетичні тексти демонструють утворення антитези. Наявне також уживання прийменниково-числівникових конструкцій, напр.: *Спасибі, мамо, що в голодний день / Ти, мов у казці, де дарують царства, передала єдине із багатств — / Найвищу пробу золотих пісень* (Б. Олійник, „Заклинання вогню”).

Аналіз поетичної мови дає змогу стверджувати, що числівник *один*, а також числівникові форми *перший*, *єдиний* належать до частотних одиниць поетичного мовлення, визначають унікальність і неповторність світу, створеного авторами на основі традиційних способів прямої і непрямої номінації. Поети вдало послуговуються цими формами, що репрезентує індивідуально-авторські асоціації.

Числівник *один* використано для породження художньої обраності, оскільки він може моделювати порівняння, метафори, використовуватися для текстової персоніфікації. У поетичних текстах посилюється прагматика числівника, що потребує подальшого вивчення в поезії яскравих представників різних літературних угруповань.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ: ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКОЇ ЛАТИНИЦІ НА ПРАВОПИСНІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ (1927 р.)

ЄЛИЗАВЕТА ПЕРЕСАДА

Донецький національний університет імені Василя Стуса,
Вінниця — Україна

*Букви — першоелементи лінгво-
культури*²⁵⁸

(Тетяна Космеда)

Становлення української державності цілком проектується саме на мовознавчу науку, оскільки „національна українська мова — репрезентант національної свідомості, що забезпечує становлення й розвиток української державності, а пріоритетним завданням українського мовознавства є всебічне вивчення системи української мови в синхронії та діахронії, її функцій, призначення, тенденцій розвитку, національної специфіки та потужності”²⁵⁹. Тому ревізія наукової лінгвістичної спадщини — це актуальна проблема, що потребує ретельної і всебічної розробки. До її інтерпретації неодноразово зверталися українські лінгвісти, починаючи з XIX ст., зокрема це Леонід Булаховський, Майк Йогансен, Агатангел Кримський, Іван Огієнко, Сергій Пилипенко, Олекса Синявський, Василь Сімович, Євген Тимченко, а також сучасні дослідники — Богдан Ажнюк, Максим Вакуленко, Анатолій Загнітко, Тетяна Космеда, Ірина Фаріон. У сучасному мовознавстві питання лінгвістичної історіографії особливо актуальні, адже свою історію треба знати.

Кампанія латинізації в 20-х роках минулого століття стосувалася передусім не мови, а саме її символічної функції, адже мова (її лексика, граматики та графіка) є символом національної культури. Як наголошує Тетяна Космеда, „літери алфавіту, звуко-букви, графеми (...) мають значний ідеологічний й емоційний вплив на носіїв мови. (...). Це знаки лінгвокультури, що виражають «дух» кожної конкретної мови, адже «форма» є (...) опозитивним корелятом до «змісту»”²⁶⁰.

²⁵⁸ Космеда Т. Дух літери, або буква — першоелемент лінгвокультури. Кам’янець-Подільський: Рута, 2020. С. 4.

²⁵⁹ Космеда Т. Функційне навантаження наукової мовознавчої школи в сучасному просторі університетської системи *Лінгвістичні студії*: зб. наук. пр. ДонНУ ім. Василя Стуса. Вінниця, 2017. Вип. 34. С. 174.

²⁶⁰ Космеда Т. Дух літери, або буква — першоелемент лінгвокультури... С. 80.

У Радянському Союзі почалася кампанія латинізації мов національних меншин на чолі з головним вождем Володимиром Леніним. Латинізація майже повністю проходила саме на Сході СРСР. Анатолій Луначарський перевів на латинку 69 мов національних меншин, здебільшого ті, що користувалися арабським письмом: це пояснювали “культурною відсталістю” східних країн Радянського Союзу. Разом з тим нарком освіти СРСР А. Луначарський порушував питання про створення російського алфавіту на базі латиниці, посилаючись на схвальний відгук В. Леніна. З’явилися й пропозиції латинізації білоруської та української мов.

У 20-х роках ХХ ст. було актуалізоване питання про впровадження латинської графіки в український мовний простір, що пов’язане з появою статті Сергія Пилипенка *Odvertij lyst do vsix, xto cikavyt’sja cijeju spravoju (Відвертий лист до всіх, хто цікавиться цією справою — переклад Є. П.)*. Автор листа закликає згадати, що було кілька спроб перевести українське письмо на латинську абетку. Зокрема він наголошує, що саме зараз слушний час для вирішення цього питання: „Tverdo perekonanyj, ščo unifikacija al’favitiv je nemynuča sprava — i to ne tak dalekoho majbutnoho. XX storiččja maje cju problem rozv’jazaty razom iz velykoju social’noju perebudovoju. Ljudstvo maje odnakovo pysaty, aby menše vytračaty času na oznajomlennja z unšymy movamy”²⁶¹ („Твердо переконаний, що уніфікація алфавітів є неминуча справа — і то не такого далекого майбутнього. ХХ сторіччя має цю проблему розв’язати разом з великою соціальною перебудовою. Людство має однаково писати, аби менше витратити часу на ознайомлення з іншими мовами” — переклад Є. П.).

На заклик С. Пилипенка *Odvertij lyst do vsix, xto cikavyt’sja cijeju spravoju* схвально відповів письменник і мовознавець Майк Йогансен (1895–1937) реформаторською статтею *Пристосування латиниці до потреб української мови* у часописі „Червоний шлях” (1923, № 9)²⁶². Однак він уважає, що форма латиниці, якою користується С. Пилипенко, не зовсім пристосована до фонетики української мови, та пропонує такі зміни до транскрипції латиницею:

- а) „‹ј› залишити для йотації, а «‘» для помнякшення”²⁶³;
- б) „позначити ненаголошене «и» літерою «ê»”²⁶⁴.

Можна сформулювати такий висновок: „1) спрощуємо абетку, зменшивши її на одну літеру; 2) сприяємо правильній (однаковій) вимові ненаголошених «и» та «е»; 3) усуваємо найголовнішу труднацію українського правопису для учня вкраїнця; 4) (що вже не так важно) для чужинця полекшуємо вивчення вимови «и», яке росіяне читають завжди за «і», німці за «ü», або теж за «i» і т. и.”²⁶⁵.

²⁶¹ Пилипенко С. *Odvertij lyst do vsix, xto cikavyt’sja cijeju spravoju. Червоний шлях*. 1923. Вип. 6–7. С. 267–268.

²⁶² Йогансен М. *Пристосування латиниці до потреб української мови. Червоний шлях*. 1923. Вип. 9. С. 167–168.

²⁶³ Там само. С. 167.

²⁶⁴ Там само. С. 168.

²⁶⁵ Там само. С. 167.

Після виходу цих двох статей у 1927 р. в Харкові, що на той час був столицею Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР), відбулася Всеукраїнська правописна конференція, під час якої було розглянуто питання щодо введення латинського алфавіту замість кирилиці, репрезентованої гражданкою, в український лінгвокультурний простір. Питання про латинізацію українського алфавіту та затвердження латиниці як частини правопису порушили Майк Йогансен, Борис Ткаченко та Микола Наконечний, яких у 30-х роках ХХ ст. було репресовано. Редактор УП-28 Олекса Синявський зазначав, що на Всеукраїнській правописній конференції 1927 р. пропонували перехід українців на латинську абетку через неоднозначність у правописі, порівн.: „Особливо довго дебатовано питання про те, чи не перейти на латинський алфавет, хоч, власне кажучи, це питання і не входило в компетенцію Конференції, якщо стояти на ґрунті постанови РНК з 23 липня 1925 р.”²⁶⁶.

Значна кількість учасників Усеукраїнської правописної конференції 1927 р. (Харків) була “за” впровадження латинської графіки в українську лінгвокультуру, про що свідчать результати голосування: “за” — 20, “проти” — 25. „Наочним доказом такого голосування слугує фото «латинщиків», що вміщене навіть в одному ілюстрованому часопису Радянської України «Всесвіт»²⁶⁷, який демонстрував професор Василь Сімович під час виголошення свого реферату”²⁶⁸.

На фото: „Вгорі загальний вигляд конференції: президія справа — Синявський, Скрипник (голова), Кримський, Ліщина-Мартиненко, Свенціцький (не всі). Посередині — «латинщики» (обстоювали введення латинського алфавету): стоять (зліва) Ліщина-Мартиненко, Ярошенко, Чепіга, Йогансен, Гонцов, Висоцький, Наконечний, Сулима, Булаховський, Дем’янчук, Волошин; сидять — В. Сімович, П. Бузук, Є. Тимченко (випадково нема т. Пилипенка). Внизу: т. Е. Касяненко, акад. А. Кримський, т. Остап Вишня. Зліва вгорі

²⁶⁶ Синявський О. Коротка історія „Українського правопису”. *Культура українського слова*. Харків–Київ, 1931. С. 93–112.

²⁶⁷ Всесвіт. Вісти ВЦУЦВК, 1927. Вип. 23. 18 с.

²⁶⁸ Діло. Правописна конференція. Реферат проф. Сімовича про діяльність правописної конференції в Харкові. URL: <https://libraria.ua/numbers/192/7310/?PageNumber=2&ArticleId=181613&Search=%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%81> (дата звернення: 21.11.2021).

проф. К. Студинський, голова Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові; посередині д-р. Іл. Свенціцький, дир. Нац. Музею у Львові, внизу проф. д-р. В. Сімович, ректор українського педагогічн. ін-ту в Празі²⁶⁹. Як бачимо, з'явився термін «латинщик» на позначення прихильників латинізації української графіки.

Підтримуючи пропозицію використання латинської абетки, Агатангел Кримський у статті *Нарис історії українського правопису до 1927 р.*, опублікованій у „Записках історико-філологічного відділу УАН” (1929), згадує про „правописну течію — писати латинкою”²⁷⁰. Прикладом слугує те, що „свої українські щиропростонародні «інтерлюдії» галичан Якуб Гаватович, на початку XVII в. (1619), писав саме отаким алфаветом, «абецадлом»²⁷¹. Треба зазначити, що, окрім Гаватовича, існували й інші письменники, що теж уживали латинку для українських текстів. Прикладами слугують „сатиричні вірші до 1650 року проти козацької сваволі, що починаються так: «Oy misty Pereaslavl, posered rinku, prodavala babuseyka toy hrin». Або возьмім близьку до того самого часу елегію про побоїще Хмельницького з поляками на Стирі: «Oy riczko Stryru». І таких пам'яток дійшло до нас не так уже й мало»²⁷².

Зауважмо, що стосовно латиниці частіше вживали терміни *альфавет* і *абецадло*, що ввійшли в активний склад української лінгвістичної термінології, а використовуються як застарілі, регіональні (галицькі).

Проте більшістю голосів було вирішено залишити кирилицю для українського мовного простору. На її захист прихильники висували міркування про те, що

- 1) „зміна алфавету потягне за собою кольосальні витрати”²⁷³,
- 2) „відгородить українців ще більше від росіян”²⁷⁴,
- 3) „в Галичині спричиниться до польщення українського населення”²⁷⁵.

Цікавим є факт фальсифікації інформації: усі часописи Радянської України містили неправдиві відомості щодо кількості голосів “за” й “проти” заміни кириличної графіки на латинку в українському лінгвопросторі. „А саме, часописи вказують, що за латинку було 8 голосів, тоді як в дійсності за латинку було 20 голосів, проти 25 голосів”²⁷⁶.

Наголосімо, що весь перший день цієї правописної конференції витратили на обговорення пропозиції латинізації української мови. Наразі це була пропозиція паралельного використання двох графік з метою згодом перейти

²⁶⁹ Всесвіт. Вісти ВЦУЦВК, 1927. Вип. 23. С. 3.

²⁷⁰ Кримський А. Нарис історії українського правопису до 1927 р. *Зап. істор.-філол. відділу УАН*. Київ, 1929. Кн. XXV. С. 176.

²⁷¹ Там само. С. 177.

²⁷² Там само.

²⁷³ Кримський А. Є. Про конференцію в справі правопису. *Зап. Істор.-філол. відділу ВУАН*. 1927. Т. XII. С. 360.

²⁷⁴ Там само.

²⁷⁵ Там само.

²⁷⁶ Там само.

на латиницю повністю, „щоб переконатися, якої політичної ваги справи дебатує конференція, та щоб відчути сумнів, чи тим займається конференція, чого нам зараз треба. (...) Подебатували, латиницю відкинули”²⁷⁷.

Крім радикального переходу на латинську графіку, висували ідею впровадження лише кількох латинських літер — s (замість дз), z (замість дж), „себто щоб наше «ходжу», «джміль», «джума», або англійське «Джек» та італійське «Джультета» писалися «хозу», «зміль», «зума», «Зек», «Зультета», а наше «дзвін», «дзвонити», «дзюбати» писалося-б «свін», «свонити», «сюбати»²⁷⁸ та j (замість й, зокрема в є, і, ю, я). Ці правописні норми представив Євген Тимченко, а Харківська конференція затвердила лише введення літери s та z до українського алфавіту. „Однак відомо, що після того, як ЦК КП(б)У на чолі з Лазаром Кагановичем засудив впровадження нових літер, конференція анулювала своє рішення”²⁷⁹. За впровадження до алфавіту “z” проголосувало 22 голоси, проти — 18; за “s” подано 19 голосів, проти — 18, „а що перевага навіть одного голосу вважалася на конференції за правосильну, то внесення перейшло як постанова конференції”²⁸⁰.

Отже, пропозиція переходу українського мовного простору за часів УРСР на латиницю пояснювалася передусім уніфікацією алфавітів для всіх країн, щоб не потрібно було витратити час на ознайомлення з іншою писемністю та вивчення мов. Проте ця пропозиція заміни графіки великого успіху не здобула та була відхилена на Всеукраїнській правописній конференції 1927 р. в Харкові. Однак „перемогу мав Мелетій Смотрицький з своєю об’єднано-правописною граматиною «Синтагмою» і церковно-слов’янським альфаветом, з його ѣ, ы, з твердим знаком ь і іншими неживими книжними особливостями”²⁸¹. Більшість учасників конференції було репресовано.

Проте в ХХІ ст. питання переходу української мови на латинську графіку актуалізувалося, що зумовлює подальші дослідження на цю тему. Спроби латинізації вже за часів незалежної України простежуються через європеїзацію держави. У 2018 р. Павло Клімкін запропонував уведення латинської графіки, а в 2021 р. з подібною пропозицією виступив секретар РНБО Олексій Данилов. У сучасній Україні з’явилися неолатиністи.

²⁷⁷ Там само. С. 360–361.

²⁷⁸ Кримський А. Є. Про конференцію в справі правопису... С. 359.

²⁷⁹ Космеда Т. А. Дух літери, або буква — першоелемент лінгвокультури... С. 68

²⁸⁰ Кримський А. Є. Про конференцію в справі правопису... С. 360.

²⁸¹ Кримський А. Нарис історії українського правопису до 1927 р.... С. 177.

ГРАММАТИЧЕСКОЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЕ ИНТЕНСИВНОСТИ ПРИЗНАКА В РУССКОМ ПОЭТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

ЕЛЕНА СКОРОБОГАТОВА

Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды,
Харьков — Украина

Современная поэтическая грамматика активно совмещает системно-структурные методы анализа стихотворного текста и дискурса с коммуникативно-функциональными. Целесообразно также обращение к когнитивным методикам, ибо поэтическое мышление является одним из ярких проявлений мышления языкового. Дискурсивный подход позволяет рассмотреть языковое явление в рамках поэтического дискурса. Исследования функционирования грамматических единиц и их комбинаций в стихотворных условиях динамики и креативного поиска дают возможность выявить тенденции развития языковой семантики, опираясь на устойчивую грамматическую платформу. Последовательное применение принципа системности способствует формированию доказательной лингвистической (в нашем случае — грамматической) базы различных исследовательских интерпретаций, типичных для лингвопоэтических опытов. В то же время расширяется наше понимание языковых и функциональных возможностей грамматической системы: в условиях поэтической реализации языковые потенции раскрываются максимально ярко и выразительно.

Поэтический текст и поэтический дискурс характеризуются, с одной стороны, повышенной динамикой, вариативностью и креативностью, а с другой — способностью актуализировать внутреннюю форму слова и потенциал сочетаемостей и сопозиций, проявляя забытые значения и формируя новые, при передаче индивидуальных и общепоэтических смыслов. Поэтический дискурс вырабатывает собственные традиции, формирует закономерности и выявляет тенденции роста, тесно связанные с общеязыковыми, но в ряде случаев отличающиеся от них в сторону расширения понятия нормы и реализации скрытых языковых возможностей. Системные языковые потенции в общеязыковом функционировании реализуются неравномерно, художественное творчество позволяет использовать скрытые лакунарные возможности и актуализировать обыденное, превращая привычно имплицитное в эксплицитное. „Любой акт искусства, любое поэтическое высказывание

отсылает к целостному образу языка”, — пишет В. Фещенко-Такович²⁸², развивая мысль Ю. Лотмана о специфике языкового поэтического мышления и представления²⁸³.

Грамматические исследования поэтического текста и дискурса, начав достаточно регулярно появляться во второй половине XX века, до сих пор не приобрели последовательного и системного характера, хотя отдельные работы в этом направлении очень значимы, например, наблюдения Л. Зубовой, посвященные грамматике поэзии XX–XXI веков. Мысль исследователя движется в направлении от своеобразия поэтического идиостиля к грамматическим наблюдениям в работах, посвященных творчеству М. Цветаевой и И. Бродского, рассматривается историческая грамматика в поэтическом воплощении в работе *Современная русская поэзия в контексте истории языка*²⁸⁴. Л. Зубова исследует, в первую очередь, авторские отклонения от общезыковой грамматической нормы, позволяющие передать поэтическое содержание, и использование исторического потенциала грамматики русского языка в индивидуальной поэтической реализации. В последнем случае речь идет, на наш взгляд, о реализации внутренней формы грамматической системы (термин наш — Е.С.)

Последний путь представляется нам весьма продуктивным: внутренний потенциал грамматической системы языка по аналогии с внутренней формой слова в поэтической реализации создает эффект расширения и “восстановления”, поворота в направлении от настоящего к прошлому, формирующего платформу для языкового будущего.

Исследование стихового материала показало, что в русскоязычной поэзии последнего столетия активно имплементируется несколько устойчивых моделей, созданных с использованием синтетической формы компаратива (формы на *-ee / -ей*). Одни модели закрепились в национальном языке, другие традиционны в поэтическом функционировании и имеют фольклорное происхождение, третьи сформировались уже в новейшее время и стали регулярными в общепоэтическом или авторском стиховом функционировании. Нами выдвинута гипотеза о том, что ряд моделей, в основе которых находится форма на *-ee / -ей*, служит грамматическим выражением семантики интенсивности, отличающейся от близких семантических категорий компаративности, меры признака, градуальности и недискретного количества своими когнитивными и прагматическими установками.

²⁸² Фещенко-Такович В. Прорыв в языке: где искать и находить поэзию? *Поэтика исканий, или Поиск поэтики*. Материалы междунар. конф.-фестиваля „Поэтический язык рубежа XX–XXI веков и современные литературные стратегии” (Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН. Москва, 16–19 мая 2003 г.). Москва: Азбуковник, 2004. С. 75.

²⁸³ Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек — текст — семиосфера — история. Москва: Языки русской культуры, 1996. 464 с.

²⁸⁴ Зубова Л. В. Современная русская поэзия в контексте истории языка. Москва: Новое литературное обозрение, 2000. 432 с.

Данная статья посвящена грамматическим способам выражения семантики интенсивности, сформировавшимся в языке русской поэзии XX–XXI веков. Материалом послужил русскоязычный поэтический дискурс нового времени, который характеризуется высокой степенью грамматикализации, ориентацией на языковую динамику и языковой поиск.

Семантика интенсивности в грамматическом ключе достаточно подробно описана в исследованиях по функциональной грамматике русского языка. Являясь одним из критериев характеристики признака, семантика интенсивности связана с категориями „количества, величины, ценности, силы”²⁸⁵. Этот критерий лингвисты определяют как способ качественно-количественной характеристики, отмечая высокую степень его субъективации и оценочности. Типичными являются проявления семантики интенсивности в словах и сочетаниях, где установление реальной величины или реального различия величин признака невозможно.

Диалектическое пересечение значений недискретного качества и градуируемого количества выполняет особую прагматическую задачу и служит средством повышения фасциативности (способности “завораживать”, “очаровывать” читателя) поэтического текста. Отсюда трактовка интенсивности как свойства по значению адъектива интенсивный — “напряженный, усиленный”²⁸⁶.

По мнению грамматистов, для категории интенсивности максимально значимым является субъективный аспект. Уже В. Матезиус отмечал, что интенсивность связана с выражением высокой степени качества, действия или состояния, которое “сопровождается оценочным оттенком”²⁸⁷. На первый план выходит “значимость для участников ситуации данного увеличения количества признака”²⁸⁸, субъективная оценка которой отличается высоким уровнем конкретности.

Рассмотрим поэтические модели, реализующие категорию интенсивности, с точки зрения семантических значений и выполняемых прагматических задач, которыми в нашем случае служат поэтические “сверхзадачи”, интерпретации и объяснения которых предлагаются в данной работе.

Языковой моделью, которая, на наш взгляд, послужила базой для формирования моделей поэтических, является модель “компаратив на *-е /-ей* + родительный падеж *всего* или *всех*”: *Я клялся бы розой, Вы — краше всех роз...* (А. Блок. *Роза и крест*). В. Виноградов характеризует это сочетание как

²⁸⁵ Балли Ш. Французская стилистика. 2-е изд. М.: Эрдориал УРСС, 2001. С. 202.

²⁸⁶ Ожегов С. И. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов. / под ред. докт. филол. наук, проф. Н. Ю. Шведовой. 16 изд., испр. М.: Рус. яз., 1984. С. 216.

²⁸⁷ Mathesius V. Cestina a obecny jazykozpyt. Praha: Melantrich, 1947. 463 s.

²⁸⁸ Родионова С. Е. Семантика интенсивности и ее выражение в современном русском языке. *Проблемы функциональной лингвистики. Полевые структуры*. Санкт-Петербург: Наука, 2005. С. 156.

„своеобразную сложную форму сравнительного элитива”, которая не соотносится с традиционной элитивной формой на *-ейш-*, *-айш-*), степень качества в таких моделях усиливается до границ “мыслимой возможности”²⁸⁹. К ней близка по значению форма не *-ееш-* / *-ейш-* в обобщенно отрицательных конструкциях. Отметим, что и в позитивной, и в негативной моделях качество признака мыслится предельно высоким.

Однако поэтический дискурс нередко выходит за рамки мыслимо возможного. Для передачи нового поэтического смысла создаются другие сочетания, где степень качества превышает возможное. К ним относятся модели трех типов:

“компаратив на *-ееш-*, *-ейш-* + номинация идеального объекта”;

“компаратив на *-ееш-*, *-ейш-* + однокоренной субстантиват”;

“компаратив на *-ееш-*, *-ейш-* + однокоренное существительное”.

Первая регулярная модель, которая была нами отмечена в современной поэзии, — это модель “компаратив на *-ееш-* / *-ейш-* + однокоренной субстантиват”. Данная поэтическая формула, на наш взгляд, является развитием древней фольклорной ритуально-поэтической формулы, присутствующей в русских любовных заговорах. В ней объект сравнивается с идеальным носителем называемого признака: *краснее красного солнышка; светлее светлого месяца*. Изменения в новой модели происходят по оси абстрагирования. В рассмотренной древней формуле вторым элементом сравнения (средством сравнения) служит предмет, обладающий в представлении говорящего и слушающего максимальной степенью называемого признака (в приведенных примерах — космические объекты: *красное солнышко, светлый месяц*). Такое средство сравнения можно рассматривать в качестве идеального носителя названного признака. В формуле нового и новейшего времени средством сравнения является субстантивированный опредмеченный признак. Примеры подобного соположения находим в лирике Осипа Мандельштама, именно они являются образцовыми, прецедентными моделями в современном русском поэтическом дискурсе: *Нежнее нежного / Лицо твое, / Белее белого / Твоя рука...* (О. Мандельштам, *Нежнее нежного...*).

Абстрактные субстантиваты *белое* и *нежное* указывают на каждый (любой) предмет и каждое вещество, которые обладают названным в корне признаком. Отсутствие прямой номинации этих предметов или веществ, уход от конкретики, абстрагирование обобщает субстантивную семантику названного признака. При этом субстантиваты не только сохраняют внешнее сходство с исходной формой (позитивом) прилагательного, но и актуализируют признаковое значение, соединяя его с субстантивным.

Соединение абстрактного субстантивата с формой на *-ееш-* служит, на наш взгляд, для выражения семантики интенсивности. Семантика

²⁸⁹ Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове): учебное пособие для вузов. 3е изд. испр. Москва: Высш. шк., 1986. С. 217.

компаративности отходит на второй план, так как средство сравнения сознательно не определено и не определено. На первый план выходит субъективная оценка значимости увеличения количества названного признака до не просто максимального, а до степени нереального.

Поэтическое представление рассматриваемой модели нельзя охарактеризовать только как фигуру избыточности (тавтологию или плеоназм), так как соположение формы сравнительной степени и однокоренного абстрактного субстантивата среднего рода устойчиво передает значение превосходной степени и значение это по степени интенсивности признака выше, чем общеязыковое ‘белее всего’, ‘нежнее всего’ и под. Трудно также согласиться, что это простой аналог превосходной степени. При сопоставлении вариантов *белее всего* (аналог превосходной степени) или *самый белый* с вариантом *белее белого* в последнем выделяется дополнительный оттенок значения, который можно определить как ‘находящийся за гранью возможного’. Иное значение имеет и сочетание *из белого самое белое*, в котором сверхмаксимального значения ‘находящийся за гранью возможного’ нет.

Сравним рассмотренный пример с фрагментом стихотворения А. Тарковского, в котором представлена формула “аналитическая превосходная степень + субстантиват (Р.п. с предлогом *из*)”: *Я больше мертвецов о смерти знаю, / Я из живого самое живое...* (А. Тарковский, *Посередине мира*).

Здесь использована не сравнительная форма прилагательного, а превосходная, родительный падеж субстантивата с предлогом *из* ограничивает предметное значение признаковой субстанции существующим-живущим. Если бы была избрана другая модель — *живее живого* — автор вышел бы за грань реального. Именно такой вариант (с выходом за рамки существующего в реальности) использует и вводит в активное поэтическое употребление Мандельштам.

Модель возникла в русской поэзии в начале XX века и постепенно стала продуктивной. Она встречается в лирике многих поэтов этого и последующего периода, например: *Красота, не увянешь за лето! / Не цветок — стебелек из стали ты, / Злее злого, острее острого, / Увезенный — с какого острова?* (М. Цветаева. *Ты проходишь своею дорогою...*); *Чернее чёрного* и в пол струится платье, / жемчужным перламутром шея обвита... (Я. Варшавская. *Чернее чёрного и в пол струится платье...*).

Подобные сочетания многочисленны и продуктивны в поэзии современной.

Продолжает развиваться и восходящая к фольклору модель “компаратив + «идеальный» носитель названного признака”. Динамика развития поэтического языка приводит к расширению перечня “идеальных” (образцовых) объектов.

Их список по сравнению с фольклорными текстами значительно увеличивается уже в авторской поэзии XIX века: *Меж тем белей, чем горы*

*снеговые, / Идут на запад облака другие... / <...> / ...В его тени, храним от непогод, / **Пленительней, чем голубые очи** / У нежных дев ледяной луны, / Склоняясь в жар на длинный стебелек, / Растет воспоминания цветок!..* (М. Лермонтов, *Измаил-Бей*).

В поэзии XX века понятие “идеального” носителя становится размытым, приобретает неустойчивый, порой обусловленный событиями текущего момента характер: *Руки голы выше локтя, / **А глаза синей, чем лёд*** (А. Ахматова, *Рыбак*); ***Страшнее Врангеля** обывательский быт* (В. Маяковский, *О дряни*).

При этом поиск “идеальных” объектов в художественном дискурсе продолжается и сегодня: *Но тогда в твоей тетрадке / не случились бы слова, / что **острей и жарче перца**, / от которых стонет сердце / и кружится голова* (З. Вальшонок, *Ах, раскольница, дикарка...*).

Нанизывание в структуре стихотворения вариантов использования модели приводит к ее диалектическому закреплению и размыванию, так как при этом происходит одновременное увеличение частотности использования модели и утрата статуса абсолютного образца у средства сравнения: отдельно взятый каждый элемент может рассматриваться в качестве идеального, а их накопление лишает их уникальности и образцовости. Например: ***Белее начатой страницы, белее майских облаков, / Белее паруса морского** вдоль черноморских берегов. / **Белее чайки острокрылой, белей акации** в снегу, / **Белей платка** девчонки милой, оставшейся на берегу. / <...> / **Белее невской белой ночи, белее северного мха, / Белее паруса морского, белее солнечного дня*** (А. Армен, *Ах, эта белая сирень*).

В последнем примере указанная модель выполняет текстообразующую функцию. Отметим, что активное использование данной модели в дискурсе современной массовой культуры является наглядным свидетельством ее продуктивности.

Достаточно регулярно в поэзии идеальный носитель признака называется однокоренным с компаративом существительным. Подобные примеры встречаются в поэзии XIX века: *Но искусство... / **Старцев старее оно*** (Е. Баратынский, *Что за звуки? Мимоходом...*)

Старец представлен как “идеальный” носитель признака *старый*. Поэтическая формула сравнивает *искусство* с идеальным носителем признака *старцем*, указывая на наличие признака в объекте сравнения в большей степени, чем этот признак присутствует в “идеальном” объекте. Формула сравнения сохраняется, но добавляется семантика интенсивности, нехарактерная для обычных конструкций с компаративом.

Постепенно прием развивается, и в поэзии XX века формы компаратива приобретают исходно относительные и окказионально-авторские прилагательные, а признаком выступает название предмета, через отношение к которому называется признак. Рассмотрим примеры. *Всякого **Нью-Йорка ньюйоркстей** / Раздинамливая / электрический раскат / Маяки /*

просверливающей зоркости / В девяти морях / спяят / глаза эскадр. (В. Маяковский, *Рабочим Курска*).

Маяковский создает окказиональный компаратив *ньюйоркистей* несуществующего прилагательного *ньюйоркистый*. Быть *ньюйоркистей* Нью-Йорка так же невозможно, в реальности, как *роднее родной матушки* или *свянее папы римского*. Поэтическое же мировидение допускает такую интенсивность.

Подобное использование модели с формой на *-ее* встречаем и в стихотворении Варлама Шаламова: *И кажется ледянее льда / Хрустящий холодный воздух* (В. Шаламов, *Ветка*).

Окачествование относительного прилагательного *ледяной*, как и имплицитное представление пропущенной ступени деривации в стихотворении Маяковского, позволяет образовать окказионально-авторские компаративы на *-ей*, *-ее*, а сравнение с “идеальным” городом (*Нью-Йорком*) и веществом (*льдом*) усиливает выразительный эффект. Здесь мы наблюдаем поэтическую оценку сверхвысокой степени качества, характерного для объекта сравнения, которая в авторском представлении существенно выше “нормативного” языкового относительного признака. Именно такое значение определял как интенсификацию В. Матезиус.

Вопрос о грамматическом и семантическом характере степеней сравнения не раз обсуждался в русской грамматике, отмечаются случаи употребления сравнительной степени в значении превосходной (например, см. А. В. Исаченко²⁹⁰).

Однако до сих пор соположения, построенные по моделям “форма сравнительной степени + однокоренной абстрактный субстантиват”, “форма сравнительной степени + идеальный носитель признака” с точки зрения формирования и передачи семантики интенсивности в русском поэтическом языке специально исследованию не подвергались. На наш взгляд, к данной конструкции вполне применимо введенное В. В. Виноградовым понятие “грамматического идиоматизма”. Вероятно, следует говорить о грамматическом идиоматизме, свойственном поэтической речи.

Еще одна уже упоминавшаяся модель также передает семантику интенсивности. Она связана с использованием отрицания. Классический пример подобного использования находим у Анны Ахматовой: *Никого нет в мире бесприютней / И бездомнее, наверно, нет* (А. Ахматова, Из трагедии *Пролог* или *Сон во сне*).

Экспрессивность подобных конструкций очень высока, она формируется за счет общей отрицательной семантики частиц *нет*, *не* и приставки *бес-*, которые, как показала О. В. Радчук, служат прототипическим выражением

²⁹⁰ Исаченко А. В. Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. Братислава: Изд-во Словацкой академии наук, 1954. Ч. 1. Морфология. С. 266–269.

понятия “отсутствие” в русском языке²⁹¹. *Наивней нет и нет мудрее / Её Величества Любви (М. Смирнова, Снова ни о чём... и всё о том же).*

Рассмотрим стихотворение Арсения Тарковского *Камень лежит у жасмина: Камень лежит у жасмина. / Под этим камнем клад. / Отец стоит на дорожке. / Белый-белый день. / В цвету серебристый тополь, / Центифолия, а за ней — / Вьющиеся розы, / Молочная трава. / **Никогда я не был / Счастливей, чем тогда. / Никогда я не был / Счастливей, чем тогда.** / Вернуться туда невозможно / И рассказать нельзя, / Как был переполнен блаженством / Этот райский сад.*

Первые две строфы представляют лирическое описание момента одного из летних дней давно ушедшего детства, а третья содержит его авторскую эмоциональную оценку как максимально интенсивного состояния счастья.

Четвертая строфа стихотворения содержит поэтическое размышление и передает значение максимальной интенсивности лексически и словообразовательно (слово *блаженство*, сочетание *райский сад* и значение префикса *пере-* в слове *переполнен* создают этот эффект, усиленный препозитивной полустрофой *Вернуться туда невозможно / И рассказать нельзя...*, где невозможность возврата и описания (рассказа) подчеркивает уникальность картин и ощущений первых двух строф. Хронотоп детства-рая, детства как рая связан с идеей “сверх-возможного” счастья, которое, однажды пережив, нельзя повторить или описать, райского блаженства, невозможность и отсутствие которого в другом времени и пространстве передана отрицательной конструкцией с формой на *-ей*.

Подводя итоги, отметим, что передача значения сверхвысокой интенсивности рассмотренными моделями обусловлена свойственным поэтическому дискурсу признаку фасцинации, стремлению к повышению креативности и фасциативности конкретного поэтического текста, ориентированного в современном функционировании на создание эффектов выразительности, неожиданности, многозначности и завораживания, очаровывания читателя.

²⁹¹ Радчук О. В. Лингвокогнитивная репрезентация понятия “отсутствие” в русском языке: монография. Харьков: Юрайт, 2019. С. 127–131.

МОДЕЛЮВАННЯ ВЕРБАЛЬНОГО КОНТИНУУМУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ЛЮБОВ СТРУГАНЕЦЬ
ЮЛІЯ КОСТЮК

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль — Україна

Лексика — динамічна система, для якої здатність розвиватися є природним способом соціального існування. Водночас це складний багатоаспектний феномен, дослідження якого в межах лінгвістики не може бути вичерпним. Словниковий склад змінюється, реагуючи на всі зрушення в соціумі. У зв'язку з розвитком когнітивної, комунікативної і прагмалінгвістики лексична одиниця постає у вимірі нових парадигм наукового знання: вербалізує концепти, репрезентує ознаки загальномовної та індивідуальної картин світу, виражає мовнокомунікативні стратегії і тактики особистості. Усе ж, як зауважує Т. Космеда, картину світу творять значення, “одягнені” у фіксовану форму²⁹². Тому для найменування словникового складу з комплексом інтердисциплінарних характеристик уводимо поняття “вербальний континуум”. Такий термін слугуватиме увиразненню багатоаспектності його досліджень. Хоча науковий доробок українських мовознавців, у якому висвітлено специфіку лексико-семантичної системи, вагомий, усе ж недостатньо інтегральних розвідок, що синтезовано відображали б стан і статус лексики з комплексом інтердисциплінарних характеристик. Актуальність такої проблематики дослідження детермінована й тим, що студіювання тенденцій розвитку словникового складу мови має першорядне значення для національної лексикографії.

Упродовж останнього десятиліття проблема системного опису лексики була в центрі уваги науковців, передусім академічних установ. В Інституті української мови НАН України реалізовується лексикографічний проєкт *Зведений словник української мови кінця XVIII – поч. XXI ст.*²⁹³

У колективній монографії *Вплив суспільних змін на розвиток української мови* змодельовано реальний стан мобільних ділянок лексику української

²⁹² Цит. за: Обеднікова О. М. Идеографічна картина світу. *Вісн. Запоріз. нац. ун-ту*. 2006. № 2. С. 191.

²⁹³ Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові / Ін-т укр. мови НАН України; відп. ред. І. С. Гнатюк. Київ: КММ, 2012. 488 с.

мови та динамічні процеси, що найсильніше вплинули на функціонування її лексичної системи²⁹⁴. Автори колективної монографії *Літературна норма і мовна практика* розглядають теоретичні й практичні питання співвідношення літературної норми та сучасної мовної практики, простежують динаміку лексичної норми з погляду її кодифікації²⁹⁵. Т. Коць на основі фактичного матеріалу періодичних видань різної тематики та ідеології запропонувала нормативно-аксіологічну концепцію діахронного аналізу публіцистичного стилю в контексті історії літературної мови з урахуванням соціокультурних і психолінгвальних чинників²⁹⁶. Л. Кислюк здійснила системний аналіз сучасного стану української словотвірної номінації в трьох її взаємопов'язаних виявах: системі мови, загальній (узус) та індивідуальній (ідіолект) мовній практиці²⁹⁷.

Зарубіжні дослідники здебільшого зупиняються на проблематиці тематичних груп лексики літературної мови, але вивчають їх у руслі семантики, прагматики й прикладної лінгвістики. Н. Раймер аналізує семантику на рівні слова й речення²⁹⁸. У роботі висвітлено ключові підходи до вивчення значення та контексту, лексичної семантики, змін та варіацій тематичних множин. Дж. Н. Ліч у праці *Принципи прагматики* пропонує прагматичну модель вивчення лексикону в рамках загальної функціональної моделі мови²⁹⁹. Колективна монографія *Зміна парадигм — нові парадокси* окреслює проблему тезаурусів та їхню роль у комп'ютерній лінгвістиці й семантичному маркуванні лексем для обробки природної мови³⁰⁰. Серед дослідників лексичного складу англійської мови варто виділити К. Годдарда, що представляє лінгвістичний аналіз уживання різних тематичних груп лексики (медичної, спортивної, юридичної, освітньої та економічної) у “мінімальній” англійській мові³⁰¹. Інші дослідники — Т. МакАртур, Ж. Лем-МакАртур, Л. Фонтейн — фокусуються на англійській мові як міжнародній, мовних змінах,

²⁹⁴ Вплив суспільних змін на розвиток української мови / Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко, В. І. Критська, Т. К. Пуздирева, Ю. В. Романюк; відп. ред. Є. А. Карпіловська. Київ: Вид. дім Дмитра Бурого, 2018. 444 с.

²⁹⁵ *Літературна норма і мовна практика* / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, Т. А. Коць та ін.; за ред. С. Я. Єрмоленко. Ніжин: ТОВ „Вид-во «Аспект-Поліграф»”, 2013. 320 с.

²⁹⁶ Коць Т. А. Українське слово в пресі кінця XIX – початку XXI ст.: динаміка літературної норми. Київ: Вид. дім Дмитра Бурого, 2018. 422 с.

²⁹⁷ Кислюк Л. Сучасна українська словотвірна номінація: ресурси та тенденції розвитку. Київ: Вид. дім Дмитра Бурого, 2017. 424 с.

²⁹⁸ Riemer N. *The Routledge Handbook of Semantics* (Routledge Handbooks in Linguistics) 1st Edition. London: Routledge, 2015. 550 p.

²⁹⁹ Leech G. *Principles of Pragmatics*. London: Routledge, 2016, 264 p.

³⁰⁰ *Change of Paradigms — New Paradoxes: Recontextualizing Language and Linguistics* / ed. by J. Daems, E. Zenner et al. Berlin: Walter de Gruyter GmbH & Co KG, 2015. 387 p.

³⁰¹ Goddard C. *Minimal English for a Global World*. Switzerland: Palgrave Macmillan, Cham, 2018. 292 p.

спричинених технологічним прогресом, шляхах походження запозичень різних тематичних множин³⁰².

Стислий огляд нових лексикологічних студій засвідчує, що слово має велику кількість різних характеристик, які спочатку потрібно зафіксувати, а вже далі — аналізувати, моделювати й т. ін. У 20-ті рр. ХХ ст., вивчаючи мовні явища, науковці проводили паралель “мова — біологія”. А Ніковський у статті *Розвиток літературної мови* писав: „Піймати вільного метелика, пришиллити його на дошку, приморити його спиртом, завести його під номер і певний ужиток — марна праця в мові. І знов-же нахапати живих тварин і сотворити одну схожу на їх ліпанку, а тих живих подушити, сказавши про ліпанку: нехай живе — також марна праця. Марна, бо в мові також панує своєрідний дарвінізм”³⁰³. Розвиваючи метафору А. Ніковського, зазначимо, що наш задум полягав у тому, щоб створити своєрідний гербарій слів. Для аналізу вербального континууму української мови було розроблено комп’ютерну програму “Verbarium” (завдяки технічній підтримці Б. Кручака, студента фізико-математичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка), основним завданням якої було моделювання різних тематичних кластерів літературної мови. Інформаційна система “Verbarium” побудована так, що відображає стан лексикону української мови на певному синхронному зрізі.

Передумовою будь-якого комп’ютерного моделювання є, на думку Є. Карпіловської, „формалізація мовного матеріалу, тобто пошук засобів формального, унаочненого, приступного сприйняття комп’ютера представлення досліджуваного мовного об’єкта — одиниці мови або процесу з її участю”³⁰⁴. Такою формальною ознакою в нашому дослідженні виступає лексична одиниця.

Усі об’єкти інформаційної системи “Verbarium” розподілено на два типи: тематичні й допоміжні. Тематичні об’єкти маніфестують зміст дослідження (початкові, проміжні та результативні матеріали). Допоміжні об’єкти є носіями програмного забезпечення інформаційної оболонки. Оскільки, за нашим задумом, комп’ютерна програма “Verbarium” має фіксувати максимально повну інформацію про лексичну одиницю на перегині наукових парадигм та аналізувати початкові матеріали, база даних “Слово” дає змогу ввести таку інформацію і систематизувати її за багатьма параметрами.

Реєстр слів (переважно кодифікованих лексем) формуємо в алфавітному порядку. Але до загального реєстру лексичних одиниць може входити

³⁰² McArthur T., Lam-McArthur J., Fontaine L. *Oxford Companion to the English Language* (Oxford Quick Reference). London: Oxford University Press, 2018. 736 p.

³⁰³ Ніковський А. *Розвиток літературної мови. Життя й революція*. 1925. № 8. С. 28.

³⁰⁴ Карпіловська Є. А. *Вступ до комп’ютерної лінгвістики*. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2003. С. 9.

й ненормативна лексика (наприклад, жаргонізми). Моделюємо вербальний континуум літературної мови за такими параметрами: семантичним, таксономічним, формально-структурним, прагматичним.

База даних “Семантична стратифікація” містить структуровані дані про те, яку сферу мовної картини світу репрезентує лексема. Як відомо, усі типи класів слів утворюють складну сферу лексичної парадигматики. Лексична система постає як єдність незамкнених семантичних множин, що багаторазово пересікаються і взаємозв’язані численними семантичними ланцюжками. В основі семантичного моделювання — багаторівнева семантична ієрархія тематичних кластерів. Для прикладу розглянемо семантичне моделювання в інформаційній системі “Verbarium” суспільно-політичної лексики.

Оскільки досліджувана лексична множина об’єднує неоднорідні за походженням і семантикою одиниці, зв’язки між якими значною мірою зумовлені структурою зовнішнього світу й реалізуються через низку тісно переплєтених сфер суспільно-політичного життя, виділено в суспільно-політичному лексиконі початку ХХІ століття п’ять тематичних груп: “Суспільство. Держава”, “Політика”, “Право”, “Економіка” та “Військова справа”. Усередині тематичних груп існують тематичні підгрупи — сукупності матеріальних й ідеальних денотатів, позначуваних словесними знаками, між якими можливі різнотипні парадигматичні, синтагматичні та епідигматичні відношення. Глибша спеціалізація денотативної сфери веде до виділення в межах тематичних підгруп тематичних мікрогруп. Перевага такої класифікації полягає в можливості не лімітувати себе аналізом виключно іменників й співвідносних номінативних одиниць, що значно звузило б дослідження, оскільки в суспільно-політичній комунікації важливу роль відіграють прикметники й дієслова.

Тематична група “Політика” — центральна в складі суспільно-політичної лексики. База даних “Семантична стратифікація” дає змогу відобразити багаторівневу семантичну ієрархію цього тематичного кластера. Виокремлено тематичні підгрупи “Суб’єкти політики”, “Міжнародні відносини”, “Управління”, “Ідеологія”, “Вибори”. Але наявна й більш детальна класифікація, зокрема тематична підгрупа “Суб’єкти політики” розподілена на тематичні мікрогрупи “Безпосередні суб’єкти політики” та “Вторинні суб’єкти політики”. До останньої семантичної множини віднесли неологізми, що називають суб’єктів політики за партійною належністю: *ляшківець*, *опоблоківець*, *порошенківець*, *правосекторець*, *риг*, *самопомочівець*, *ударівець* та ін. Зазвичай такі назви осіб загальнономовні словники не фіксують.

З погляду парадигматичних відношень між відповідними лексичними одиницями виокремлюють такі традиційні лексико-семантичні категорії, як полісемія, синонімія, антонімія, омонімія, паронімія. Розглянемо особливості фіксації парадигматичних зв’язків. У сучасній суспільно-політичній лексиці яскравим прикладом таких зв’язків є слова *ополченець*, *сепаратист*, *бойовик*, *терорист*. Унаслідок появи в них ЛСВ “член одного

з антиукраїнських військових формувань, що діють у межах самопроголошених республік”, між лексемами виникли синонімічні відношення, як-от: *Вони застрелили нашого снайпера, після чого **ополченці** на блокпосту відкрили шквальний вогонь по автобусу* (tyzhden.ua, 13.08.2014); *Помічниця держсекретаря США Вікторія Нуланд вважає, що для повернення Україною контролю над окупованими територіями необхідно наполягати на виконанні Росією та **сепаратистами** взятих на себе зобов’язань* (pravda.com.ua, 05.11.2015); *На Маріупольському напрямку танки **бойовиків** вели вогонь по Водяному та Лебединському* (expres.ua, 07.03.2017); *Чоловік приєднався до **терористів** в 2014 році* (pravda.com.ua, 28.10.2016). При цьому лексема *ополченець* увійшла в українську мову з російської пропаганди, оскільки фактично підтверджує тамтешній наратив про самоорганізацію військових формувань із місцевого населення. Простежуємо, що нове значення закріпилося у вжитку, і лексеми *сепаратист*, *бойовик*, *терорист* реалізують його частіше, ніж інші свої ЛСВ (на початку протистояння на Донбасі аналізовані слова вживалися з означеннями: *проросійський, донецький, луганський*, але надалі потреба в уточненні відпала).

Між неосемантами виникають також антонімічні зв’язки. Через пильну увагу ЗМІ до виборів у США контекстуальними антонімами стали лексеми *синій* — *червоний*, що означають “продемократичний” і “прореспубліканський”, тому що ці кольори є символами відповідних партій і їх прихильників: *За кого проголосують цього разу традиційні “**червоні**” та “**сині**” штати, а також штати, що не визначилися?* (voxukraine.org, 25.10.2016). У базі даних “Семантична стратифікація” можна відстежити наявність синонімів, антонімів, омонімів, паронімів, оскільки кількість параметрів для характеристики лексичної одиниці не обмежена. А мікроконтексти, що демонструють уживання лексичної одиниці, фіксуємо у базі даних “Функціонування”.

Комп’ютерна програма “Verbarium” дає змогу розмежувати загально-вживані лексичні одиниці й терміни, активно задіяні в сучасній комунікації. Таксономія номінативних одиниць є досить розгалуженою. У мові спеціального призначення, яка репрезентує окрему галузь, лексику кваліфікуємо як спеціальну (або ж як фахову лексику) й розподіляємо (зокрема в інформаційній системі) на таксономічні ранги так: 1) терміни окремої галузі, 2) екстрагалузеві термінологічні одиниці; 3) термінологізовані загально-вживані лексичні одиниці; 4) номенклатура; 5) професіоналізми, професійний жаргон. Наприклад, до розряду суспільно-політичної номенклатури ми віднесли такі назви партій: *БПП, УДАР, Народний фронт, Самопоміч, Радикальна партія, Правий сектор, Опозиційний блок, Слуга Народу, Демсокира, Укроп* тощо.

База даних “Формально-структурні типи” (рис. 1) враховує віднесеність лексичної одиниці до однієї з груп: 1) слова, які виникли за типовими для національної мови словотвірними способами; 2) багатокomпонентні лексичні

одиниці; 3) іншомовні запозичення. Відповідно суспільно-політичну лексику розподілено на лексику за способами українського словотворення (морфологічний спосіб словотворення (з детальнішою градацією), лексико-семантичний спосіб словотворення, морфолого-синтаксичний спосіб словотворення; іншомовні запозичення (можна зазначити мову-донора), багатоконпонентні номінації. Такий детальний поділ потрібен для формування проміжних результатів дослідження, зокрема для визначення продуктивності способів творення лексичних одиниць в окремих тематичних множинах. До результативних матеріалів дослідження належать дані про продуктивність формантів *-ець, -івець, -ник, -ист/-іст, -н(я), изм/-ізм, -ств(о), -ин(а), -ість, -аці(я), -нн(я), ськ(ий), -ійн(ий), -ичн(ий), -ов(ий), -ува(ти), и(ти), анти-, е-, про-, до-, пост-, де-, псевдо-, квазі-, пост-*.

Установлено, що деякі одиниці утворені незвичними для суспільно-політичного лексикону формантами: *-(я), -ик, -ат(а), -ович, -к(а)*, що увиразнює образну й експресивну конотацію неолексем. Складні новотвори не тільки називають нові феномени суспільно-політичного життя, а й дають їм оцінку (переважно негативну). Асоціації мовців спираються на просторічні та пейоративні елементи, а об'єктом іронії є політичні діячі, самопроголошені республіки й негативні явища суспільно-політичного життя. Такі одиниці частіше зафіксовані в дописах користувачів соціальних мереж, ніж в інтернет-виданнях. У зв'язку із цим увиразнюється значення бази даних "Функціонування".

Моделювання вербального континууму за прагматичним принципом побудоване з урахуванням стилістичного потенціалу лексики у спеціальній і неспеціальній сферах. До кожної лексичної одиниці в базі даних "Функціонування" можна додавати необмежену кількість цитат. Передбачено систематизацію джерельного матеріалу за рубриками. Кожну рубрику можна деталізувати. Наприклад, рубрику "Художня мова" можна доповнити переліком прізвищ письменників. У рубриці "Інтернет-комунікація" важливе розмежування інтернет-видань і дописів у соціальних мережах.

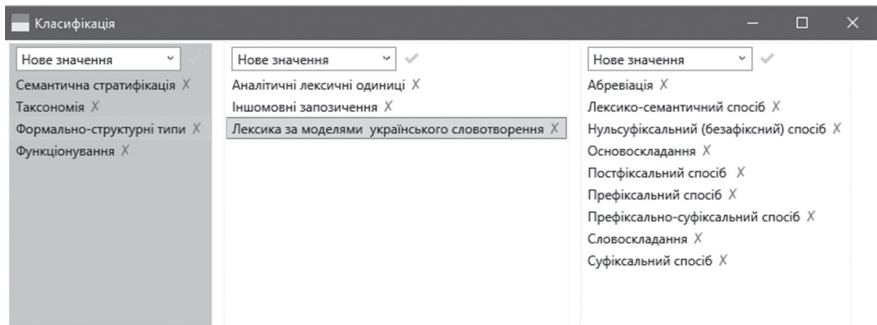

Рис. 1. База даних "Формально-структурні типи" комп'ютерної програми "Verbarium"

Для дослідження соціонормативних ознак лексичних одиниць корисно мати систематизовану інформацію про варіантні реалізації. Комп'ютерна програма “Verbarium” дає змогу це зробити. Наприклад, суспільно-політичні неозапозичення демонструють варіативність, найчастіше утворюючи пару “транслітерований варіант — транскрибований варіант”: *фандрайзинг* — *фандрейзинг* (англ. — *fundraising*). Обидва варіанти активно вживаються в мові українських інтернет-видань і вже утворили паралельні ланцюжки похідних слів (*фандрайзер* — *фандрейзер*, *фандрайзинговий* — *фандрейзинговий*, *фандрайзити* — *фандрейзити*, *нафандрайзити* — *нафандрейзити*), порівн.: *Деякий час була там одночасно президентом, фандрайзером та оператором колл-центру* (pravda.com.ua, 09.10.2017); *Саме тому наші фандрейзингові ініціативи спрямовані на українську аудиторію, а не на боротьбу за гранти* (24tv.ua, 05.05.2018); *Ви задали, що вам вдалося фандрайзити спочатку менші суми, а потім і більші* (hromadske.radio, 03.07.2016); *Вреши-реши, усе, на що спромігся Трамп — це позичити на кампанію 10 мільйонів, і то за умови, що ці гроші йому повернуть одразу, як зможуть нафандрейзити цю суму* (zaxid.net, 07.07.2018). Попри те, що варіант *фандрайзинг* переважає в пошукових запитах (рис. 2), його транскрибований конкурент відповідає принципів відтворення дифтонга [ei] у запозиченнях і має більші шанси стати кодифікованим.

Інтерес із часом ⌚

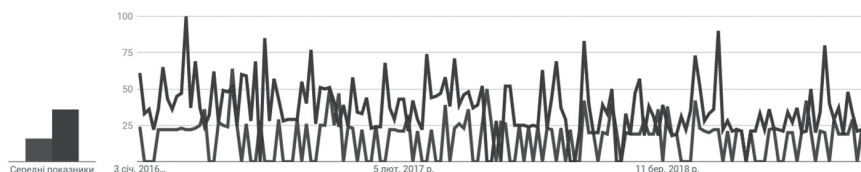

Рис. 2. Частотність пошукових запитів “фандрейзинг”, “фандрайзинг” користувачів Google в Україні за період 01.01.2016 – 31.12.2018 рр. (джерело: Google Trends)

Наведена ілюстрація увиразнює роль кількісних показників у лексикологічних студіях. Оскільки комп'ютерна програма “Verbarium” не має обмежень у кількості параметрів, вибраних для аналізу, цілком логічним є запровадження бази даних “Статистика”, куди можна вводити для зберігання та подальшого вивчення кількісні характеристики, зокрема результати соціолінгвістичного аналізу. У результаті опитування було встановлено, що значення *імпічмент* — “процедура усунення від посади вищих державних осіб” — розуміють 86 % опитаних вікової групи “18–35”, 92 % опитаних вікової групи “36–55” та 96 % опитаних вікової групи “56+”; відома семантика слова *дауншифтер* — “той, хто переміщується із престижного соціального

середовища в менш престижне” — 62 % опитаних вікової групи “18–35”, 40 % опитаних вікової групи “36–55” та 24 % опитаних вікової групи “56+”; знає значення слова *абсентеїзм* — “ухилення від участі у виборах, зборах тощо” — ще менша кількість: лише 22 % опитаних вікової групи “18–35”, 30 % опитаних вікової групи “36–55” та 14 % опитаних вікової групи “56+”.

Отже, результати дослідження вербального континууму літературної мови на основі інтегрального та лінгвоінформаційного підходів сприяють систематизації знань про мовну картину світу, дають змогу відчувати енергетику мовотворення, укладати словники різних типів. Вивчення окремих тематичних кластерів (суспільно-політичної, конфесійної, футбольної лексики та ін.) відкриє можливості для окреслення напрямків їхнього розвитку, закономірностей усталення нових номінацій, специфіки конкурування варіантів, змін стилістичного потенціалу лексики в системі мови й у тексті. Загалом бази даних комп’ютерної програми “Verbarium” демонструють панораму розвитку лексичної системи української мови в сучасних суспільно-політичних і культурних умовах функціонування.

РОЗДІЛ 4

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ПАРЕМІОЛОГІЯ. ЛЕКСИКОГРАФІЯ

Приповідка як монета: поки в обігу, кождий знає її ціну, а вийде з обігу, то й робиться не раз просто загадкою, особливо, коли вона оперта на якійсь грі слів або являється ремінісценцією якоїсь мандрівної анекдоти або якогось місцевого, давно забутого факту
(І. Франко)

Лише докладне лексикологічне обстеження великої кількості різно-стильових текстів, що творять сукупний сучасний текстовий простір українського літературного ідіому, яке буде переведене у формат тлумачного словника (чи електронного довідкового аналога, що не виключено!), здатне створити якісно нову інформаційну ситуацію, живильну для наступного розвитку і української мови, і лінгвістики в цілому

(П. Гриценко)

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ НОВАЦІЇ В ТЕОРІЇ ЛЕКСИЧНИХ ПАРАЛЕЛЕЙ

ВОЛОДИМИР ДУБІЧИНСЬКИЙ

Варшавський університет,
Варшава — Польща

ТІЛЬМАНН РОЙТЕР

Альпен-Адрія університет у Клагенфурті,
Клагенфурт — Австрія

Праця над українсько-німецьким словником лексичних паралелей³⁰⁵ змусила нас замислитися над теоретичним обґрунтуванням деяких лінгвістичних понять і сформулювати основні положення теорії лексичних паралелей, яка стала би підґрунтям для їхнього лексикографічного опису. Основи теорії вже було викладено нами раніше³⁰⁶, але за останні роки деякі положення ґрунтовно змінилися.

У зазначених працях було переглянуто наявні в лінгвістиці поняття “хібні друзі перекладача”, “міжмовні омоніми”, “міжмовні пароніми” тощо і запропоновано концептуально-термінологічну систему — *єдину теорію лексичних паралелей*, тобто єдиний поняттєво-термінологічний апарат, який описує зовнішньо схожі лексичні одиниці однієї частини мови декількох (щонайменше двох) синхронно порівнюваних мов.

Міжнародні елементи в лексичному складі мов не можуть створювати загрози самобутньому розвитку мов. Інтернаціональне та національне постійно знаходяться у діалектичній єдності та взаємодії. Семантично універсальне втілюється в різних національних реалізаціях, національне ж не може розвиватися поза зв'язком із загальним, інтернаціональним. Навпаки,

³⁰⁵ Dubichynskiy V., Reuther T. Lexikografie lexikalischer Parallelen: Theoretische Grundlagen und ukrainisch-deutsches Wörterbuch. Monografie. “Wiener slawistischer Almanach. Linguistische Reihe”. Sonderband 99. Berlin: Peter Lang GmbH Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2020.

³⁰⁶ Дубичинський В., Ройтер Т. Теорія і лексикографічне описання лексических паралелей. Харьков: НТУ «ХПИ», 2015. 148 с.; Dubichynskiy V., Reuther T. Homonimy i paronimy międzyjęzykowe w świetle teorii paralel leksykalnych. *Wokół homonimii międzyjęzykowej* / red. M. Majewska. Warszawa: UKSW, 2017. S. 27–40; Дубічинський В., Ройтер Т. Дослідження українсько-німецьких лексичних паралелей у словниковому форматі. *Studia Ukrainica Poznaniensia* / red. nauk. prof. T. Kosmeda. Poznan, 2019. Zesz. VII. S. 45–54.

інтернаціоналізація словникового складу тих чи тих мов є одним із природних і найважливіших шляхів їхнього розвитку. Ураховуючи те, що носії різних мов сприймають світ трохи інакше, важливе значення мають національно-культурні особливості словникового складу мови.

Для позначення інтернаціональних слів нами було запропоновано термін **інтероніми** (інтер- — “міжнародний”, -онім — “назва”) — зовнішньо схожі питомі та запозичені лексичні одиниці однієї частини мови двох синхронно порівнюваних мов, як близькоспоріднених, так і неблизькоспоріднених, з повним або частковим збігом семантичних структур.

В окремо досліджуваній мові інтеронім може бути як запозиченим, так і питомим. Питомі в одній мові лексичні одиниці, що в різний час входять до інших мов, стають таким шляхом інтеронімами. У зв’язку із цим слова, утворені в одній мові з інтернаціональних морфем різного походження та запозичені в інші мови, також можна вважати інтеронімами.

Однією з головних відмінностей між інтеронімами та лексичними запозиченнями є різний підхід до цих явищ: інтероніми виділяються на основі синхронійних критеріїв, а запозичення розглядаються з позиції діакронії.

Процес інтернаціоналізації лексики проходить в умовах мовних контактів. Мовні контакти — один з найважливіших напрямів міжнародного спілкування, необхідна умова розвитку політичних, культурних, економічних зв’язків між країнами та народами. Інтернаціоналізація лексики мов, а отже, і виникнення лексичних паралелей, є наслідком і достатньою, але не необхідною, умовою розвитку мовних контактів.

За умови інтенсифікації мовних контактів, як правило, встановлюється семантична рівновага систем мов, що контактують. Поняттева еквівалентність лексичних одиниць у поєднанні з їхньою формальною (зовнішньою) схожістю сприяє не тільки інтернаціоналізації, а також і міжперекладальності.

Отже, **інтернаціоналізація словникового складу мови** — це:

– щодо плану змісту у мові — процес вирівнювання семантичних структур лексичних одиниць у мовах, що контактують, тобто перетворення слів у поняттевому плані з національних в інтернаціональні;

– щодо плану вираження у мові — використання зовнішньо схожих засобів і прийомів відображення інтернаціональних понять.

Практичним втіленням теорії лексичних паралелей є **лексикографування лексичних паралелей**. Перекладний словник українсько-німецьких лексичних паралелей репрезентує на рівні семем інтернаціональні та національно-специфічні значення, а також стилістичні, синтаксичні та морфологічні нюанси слів і термінів.

Для лексикографування лексичних паралелей нами запропоновано поняття **словникова стаття словника лексичних паралелей**, яка є різновидом словникових статей перекладних словників. Словникова стаття словника

лексичних паралелей є результатом контрастивного лексикографічного дослідження семантичних структур щонайменше двох слів, які належать двом синхронно порівнюваним мовам.

Лексикографування лексичних паралелей спонукає нас до висновку, що основною одиницею будь-яких перекладних словників слід уважати **порівнювану пару слів**. Інакше кажучи, словникова стаття словника лексичних паралелей є щонайменше двочленним комплексом, де порівнюються семантичні структури двох вокабул.

Вокабулою ми вважаємо кожний “жирний” елемент словникової статті, який має свою семантичну структуру. **Заголовною вокабулою** словника лексичних паралелей називаємо першу вокабулу лівого стовпчика словникової статті. Наприклад, у наведеній нижче словниковій статті заголовною вокабулою є ВАХТА:

ВАХТ/А, -и, ж:

1. чергування, перебування на якому-н. посту на судні; частина екіпажу, яка відбуває позмінне чергування на судні: *зміна вахти*;
- 2*. місце, приміщення для вахтера: *сидіти на вахті*
– Portierstelle, Torposten;
3. відтинок часу (4–6 годин), протягом якого на судні чергує одна зміна: *протягом вахти*.

Wache, *f* (=, -n):

1. = вахта 1: *Wache stehen, Wachwechsel*;
2. = вахта 3: *Wache haben*;
- 3*. *військ.* караульна служба; караул; караульне приміщення: *die Hauptwache am Kasernentor*;
- 4*. поліцейська дільниця: *auf die Wache mitnehmen*.

Нагадаємо терміни теорії лексичних паралелей, які вже нами було викладено у статті 2019 р.³⁰⁷ **Лексична паралель (ЛП)** — це схожі за фонетичною/графічною формою та збіжні/незбіжні за значеннями лексичні одиниці однієї частини мови двох синхронно порівнюваних мов. Інакше кажучи, лексична паралель — це пара зовнішньо схожих і семантично збіжних/незбіжних лексичних одиниць однієї частини мови двох синхронно порівнюваних мов.

Якщо семантичні структури, тобто всі значення зовнішньо схожих лексичних одиниць однієї частини мови двох синхронно порівнюваних мов повністю збігаються, то таку лексичну паралель ми називаємо **повною лексичною паралеллю**. Наприклад:

ДЕПРЕСІ/Я, -ї, ж:

1. хворобливий стан приголомшеності, пригнічення, скорботи: *бути в депресії*;
2. занепад, застій в господарському, економічному, суспільному житті: *економічна депресія*.

Depression, *f* (=, -en):

1. = депресія 1: *an einer Depression leiden*;
2. = депресія 2: *in einer Phase der wirtschaftlichen Depression sein*.

³⁰⁷ Дубічинський В., Ройтер Т. Дослідження українсько-німецьких лексичних паралелей у словниковому форматі... S. 45–54.

У разі збігу одних і незбігу інших значень зовнішньо схожих лексичних одиниць однієї частини мови двох синхронно порівнюваних мов ми говоримо про **неповну лексичну паралель**. Наприклад:

РЕШТ/А, -и, ж:

1. те, що залишилось невикористаним, невитраченим, незайнятим і т. ін.: *викинути решту*;
- 2*. те, що додається до чого-н., доповнює щось: *використати решту, додати решту матеріалів*
- Ergänzung, Zusatz;
3. сума грошей, що повертається при розрахункові; здача: *отримати решту від продавця*.

Rest, m:

1. = решта 1: *der Rest des Vermögens, der Rest des Urlaubs, die Reste des Bauwerks*;
- 2*. *матем.* остача: *der Rest beträgt 11*;
3. = решта 3: *den Rest in Münzen herausgeben*.

Збіжне значення членів лексичної паралелі називаємо **інтерсеменою** або інтернаціональним значенням. Незбіжне значення ми називаємо **ідіосеменою**. Інтерсемами в словнику позначаються знаком = “дорівнює”, а ідіосемами — знаком * “зірочка”.

За походженням інтерсемами та ідіосемами — як це прийнято для лексичних значень взагалі — поділяються на питомі (свої, рідні) та запозичені і можуть бути наведені як у близькоспоріднених, так і у неблизькоспоріднених синхронно порівнюваних мовах.

Як бачимо із прикладу, семантичні структури укр. *решта* та нім. *Rest* мають по три значення (по дві інтерсемами та по одній ідіосемені). Кожній українській ідіосемені надаються німецькі перекладні еквіваленти.

Інтерсемами можуть бути: а) з різним стилістичним забарвленням; б) з різними смисловими відтінками. Інакше кажучи, у рамках теорії лексичних паралелей за основу нами приймається така позиція: стилістичне забарвлення та смислові відтінки не заважають ототожненню, тобто збіжності значень схожих за формою лексичних одиниць в порівнюваних мовах.

Крім того, навіть у збіжних значеннях (інтерсемамах) можна виокремити деякі значеннєві відмінності (**ідіосеми** — відмінні семи, що підкреслюють національно-культурну специфіку збіжних значень). У словнику їх позначено знаками > — звуження значення, або < — розширення значення. Наприклад:

БУДК/А, -и, ж:

1. невелика будівля для господарських потреб, для захисту від негоди та ін.: *будка в садку*
- а тжж Schuppen;
- 2*. невеличке крите приміщення для собаки; будка, конура: *собача будка, будка для тварин в зоопарку*
- Hundehütte, Entenhütte.

Bude, f:

1. = будка 1 > ринковий намет, кіоск: *Würstelbude*;
- 2*. *розм.* будинок у дуже поганому стані: *Was ist denn das für eine Bude?*;
- 3*. *розм. заст.* квартира, кімната, як правило, студентська: *in der Bude aufräumen*.

ОЛ/Я, -і, ж:

1. рідка жирова речовина, яку добувають з деяких рослин (переважно з їх насіння або плодів): *гарбузова олія, соняшникова олія*;
2. фарба із цієї речовини: *червона олія*
- а тжж *Ölfarbe*

Öl, n:

1. = олія 1 < а тжж *вершкова, машинна* тощо речовина: *in Öl herausbacken, Essig und Öl für den Salat; das Auto verliert Öl*;
- 2*. *нафта*: *nach Öl bohren, Erdöl*;
- 3*. *паливо з нафти*: *mit Öl heizen, Heizöl*;
4. = олія 2: *ein Gemälde in Öl und Tempera; Ölgemälde*.

Інтернаціональним вважаємо слово, в семантичній структурі якого є хоча б одна інтерсема. Сукупність інтеронімів, як правило, називається **інтернаціональною лексикою**. Інакше кажучи, інтернаціональна лексика — це сукупність лексичних одиниць, які є членами як повних, так і неповних лексичних паралелей.

Лексичну паралель з незбіжними семантичними структурами її членів ми називаємо **хибною лексичною паралеллю**, яку в українсько-німецькому словнику ЛП позначають знаком \triangle . Наприклад:

\triangle **ГАЛЬМ/О**, -а, ср:

1. пристрій для сповільнення руху або зупинки транспорту і т. ін.: *застарілі гальма, натиснути на гальмо*
- *Bremse*;
2. те, що затримує що-небудь, не дає розвиватися, рухатися вперед; перешкода, затримка: *корупція — гальмо економіки*
- *Bremse*.

\triangle **Halm**, m:

1. стеблина, соломинка: *die Halme der Gräser sind geknickt*;
2. соломинка для напоїв: *den Saft mit einem Halm trinken*.

\triangle **ЛЯД/А**, -и, ж:

1. рухома покрішка, дверцята, що прикривають отвір всередину чого-небудь: *відчинити ляду*
- *Klappe, Türchen, Fensterchen*;
2. відкидна полиця або віконниця в крамниці, що застосовується як прилавок: *торгівля з ляди*
- *Verkaufsfensterchen*.

\triangle **Lade**, f:

шухляда: *die Lade öffnen, Schublade*;

Laden, m:

- 1*. *крамниця*: *im nächsten Laden einkaufen*;
2. = ляда 2 < прилавок, лоток: *die Waren auf dem Laden auflegen*;
- 3*. *віконниці*: *die Laden schließen, Fensterladen*.

За походженням члени хибних лексичних паралелей поділяються на етимологічно пов'язані й етимологічно не пов'язані. Випадкові формальні відповідники, тобто зовнішньо схожі етимологічно не пов'язані слова однієї частини мови двох синхронно порівнюваних мов, також можуть бути членами лексичних паралелей.

Ураховуючи зазначене вище, вважаємо, що не слід змішувати хибні лексичні паралелі з “хибними друзями перекладача”. Ми чітко розмежуємо

“хибні друзі перекладача”-слова (в нашій концепції це члени хибних лексичних паралелей) та “хибні друзі перекладача”-значення (в нашій концепції це ідіосемеми). З метою уніфікування термінологічної системи теорії лексичних паралелей ми прийняли рішення взагалі відмовитися від терміна “хибні друзі перекладача”.

“Хибні друзі перекладача” називають також іноді “псевдоінтернаціоналізмами”. Традиційний термін “псевдоінтернаціоналізми” вважаємо доцільним називати *псевдоінтеронімами*, що розуміємо як слова, які створені з інтернаціональних морфем в якій-небудь одній мові, тобто лексичні одиниці за зовнішнім виглядом інтернаціонального характеру, що вживаються лише в тій мові, в якій створені, і які не увійшли до інших мов.

Для позначення лексичних паралелей та інтернаціональної лексики, на нашу думку, слід повністю відмовитися від іноді використовуваного терміна “міжмовні синоніми”, адже синонімія є співвідношенням зовнішньо не схожих слів з повним або частковим збігом семантичних структур, що суперечить сутності членів лексичних паралелей, схожих за фонетичною/графічною формою.

На нашу думку, невлучно також назвати члени лексичних паралелей “міжмовними омонімами” та/або “міжмовними паронімами”. Адже омонімія та паронімія мають усталені визначення в межах однієї мови: „Омонімія у традиційному розумінні цього терміна — явище суворо обмежене рамками однієї мовної системи” (переклад — В. Д.)³⁰⁸. В поняття *міжмовні омоніми* та *міжмовні пароніми* ми вкладаємо інші значення.

Міжмовну омонімію розуміємо як співвідношення зовнішньо схожих паралельних омонімів в кожній із синхронно порівнюваних мов, тобто щонайменше чотиричленну структуру двох пар омонімів у двох порівнюваних мовах. Наприклад:

ПАСТ/А I, -и, ж:

в'язка тістоподібна маса: *томатна паста*, *зубна паста*.

Pasta I, *австр.* **Paste**, *f*(=, -n):

= паста I: *Zahnpasta*, *mit einer Paste bestreichen*.

ПАСТ/А II, -и, ж:

загальна назва всіх макаронних виробів італійської кухні: *приготувати ідеальну італійську пасту*.

Pasta II, *f*(=):

= паста II: *Pasta kochen*.

Наведемо також приклад п'ятичленної структури міжмовної омонімії:

ПЛАТФОРМ/А I, -и, ж:

1. рівний підвищений майданчик, поміст: *платформа для ремонтних робіт*;

Plattform I, *f*(=, -en):

1. = платформа I, 1: *eine Plattform errichten*;

³⁰⁸ Малаховский Л. В. Теория лексической и грамматической омонимии. Ленинград: Наука, 1990. С. 55.

2. складний інженерний комплекс, призначений для буріння свердловин і видобутку вуглеводневої сировини: *аварія на платформі; нафтовидобувна платформа*

- а тжж Bohrinsel;

3*. майданчик для посадки-висадки пасажирів (перон) або для навантаження/вивантаження товарів: *на платформі метро, платформи вокзалу, пасажирські платформи, платформа «101 км»*

- Bahnsteig;

4*. вантажний вагон відкритого типу, призначений для перевезення довгомірних, штучних вантажів, контейнерів: *навантажити платформу вугіллям*

- Plateauwagen, Flachwagen.

ПЛАТФОРМ/А II, -и, ж:

1. програма дій, система поглядів, ідейні, політичні, мистецькі та ін. вимоги якої-н. партії, групи тощо: *сформувати платформу партії, політична платформа, офіційні виборчі платформи;*

2. комп. апаратний або програмний комплекс, що є основою для різних обчислювальних систем: *платформа фірми Apple*

- а тжж Hardware/Software.

△ ПЛАТФОРМ/А III, -и, ж

1. товста підошва взуття, яка переходить у каблук; взуття на такій підошві: *туфлі на платформі, модель на високих платформах*

- Plateausohle;

2. геол. ділянка земної кори з відносно малою інтенсивністю тектонічних рухів і магматичних проявів: *геологічні платформи світу*

- Schild, Tafel.

За аналогією **міжмовну паронімію** розуміємо як паралельні опозиції паронімів однієї мови з паронімами іншої мови. Щонайменше це можуть бути чотиричленні структури — по два пароніми в кожній мові. Наприклад:

2. = платформа I, 2: *auf einer Bohrplattform arbeiten;*

3*. тамбур залізничного вагону: *die hintere Plattform ist abgesperrt.*

Plattform II, f(=, -en):

1. = платформа II, 1: *im Internet eine Plattform für den Wertpapierhandel einrichten; die Messe ist eine Plattform für die Präsentation technischer Innovationen;*
2. = платформа II, 2: *auf der Windows-Plattform arbeiten.*

ПОЛІТИК, -а, ч:

людина, що займається політикою: *відомий у всьому світі політик, пишати-ся політиком.*

ПОЛІТИК/А, -и, ж:

1. загальний напрям, характер діяльності держави, певного класу або політичної партії; події та питання внутрішньодержавного і міжнародного суспільного життя: *валютна політика, внутрішня політика України;*
 2. *розм.* лінія поведінки в чому-н., певне ставлення до кого-чого-н.; хитрий, ухильний спосіб дій, спрямований на досягнення певної мети, тактика: *політика колишнього патріарха* - а *тжж* Taktik.

Наведемо також приклад шестичленної структури міжмовної паронімії:

ГУМАНН/ИЙ, -а, -е:

людяний у своїх діях і ставленні до людей: *гуманне ставлення до хворих.*

ГУМАНІСТИЧН/ИЙ, -а, е:

послідовний, прихильний до ідей гуманізму: *гуманістичні погляди.*

ГУМАНІТАРН/ИЙ, -а, -е:

1. стосовно до людського суспільства, до людини як члена суспільства, до її прав та обов'язків: *гуманітарна допомога;*
 2. який належить до суспільних та філологічних наук, що вивчають людину та її культуру: *гуманітарні науки* - а *тжж* humanwissenschaftlich, kulturwissenschaftlich.

Слова, пов'язані між собою відношенням міжмовної омонімії — це міжмовні омоніми, а слова, пов'язані між собою відношенням міжмовної паронімії — це міжмовні пароніми.

У лексикографічній практиці спостерігаються також мішані випадки *міжмовної омонімо-паронімії та міжмовної паронімо-омонімії*. Йдеться про мішанину міжмовних опозицій омонімів однієї мови із зовнішньо схожими паронімами іншої мови та навпаки — паронімів однієї мови із зовнішньо подібними омонімами іншої мови. Наведемо приклади.

Politik, *f* (=):

1. = політика 1: *die amerikanische Politik, die Politik des Kremls, Entspannungspolitik;*
 2. = політика 2: *es ist unsere Politik, nach allen Seiten gute Beziehungen zu unterhalten; mit dieser Politik kommen wir nicht durch.*

Politiker, *m* (-s, =):

= політик: *ein bekannter Politiker.*

human, *adj*:

1. = гуманний: *humanes Verhalten;*
 2*. *мед.* людський: *humane Stammzellen.*

humanistisch, *adj*:

1. = гуманістичний: *humanistische Welt-sicht;*
 2. = гуманітарний 2 > тільки Стародавньої Греції та Стародавнього Риму: *humanistische Bildung.*

humanitär, *adj*:

= гуманітарний 1: *humanitäre Hilfe.*

Приклад міжмовної омонімо-паронімії:

КОМ/А I, -и, ж:

грам. розділовий знак, що має форму гачка (,);
уживається для відокремлення слів, словосполук і речень: *кома посередині тексту*
- а тжж австр. *Beistrich*.

Komma, *n* :

= кома I: *ein Komma setzen*.

КОМ/А II, -и, ж:

мед. стан організму, що характеризується втратою свідомості з порушенням чутливості, розладом життєво важливих функцій — кровообігу та дихання: *впасти в кому*.

Koma, *m*:

= кома II: *im Koma liegen*.

У наведеному прикладі ми бачимо міжмовну опозицію двох українських омонімів **кома I** — **кома II** з двома зовнішньо схожими німецькими паронімами **Komma** // **Koma** (чотиричленна структура).

Приклад міжмовної паронімо-омонімії:

КОШТ/УВАТИ, -ую, -уєш, *рідко*:

1. мати вартість у грошовому вираженні: *скільки коштує ця книга?*;
2. вимагати певних зусиль, витрат для свого здійснення: *справа коштує зусиль всіх організацій*.

kosten I, *v*:

1. = коштувати 1: *Die Zeitung kostet einen Euro*;
2. = коштувати 2: *Die Verhandlungen haben viel Zeit und Kraft gekostet*.

КУШТ/УВАТИ, -ую, -уєш, *недок.*:

спробувати якусь їжу, напої: *скуштувати м'ясо*
- а тжж *probieren*.

kosten II, *v*:

= коштувати: *Kosten Sie unsere Suppen und Desserts!*

У цьому прикладі спостерігаємо міжмовну опозицію двох українських паронімів **коштувати** // **куштувати** з двома зовнішньо схожими німецькими омонімами **kosten I** — **kosten II** (чотиричленна структура).

Наведемо також приклад міжмовної омонімо-паронімії / паронімо-омонімії, коли порівнюються омоніми та пароніми української мови, з одного боку, із зовнішньо подібними/схожими омонімами та паронімами німецької мови, з іншого боку:

ПОСТ I, -а, ч:

1. пункт, місце, будівля або споруда, в якому відбувається спостереження або охорона певного об'єкта: *метеорологічний пост; митний пост; контрольний пост, пост ДАІ*;
2*. місце на залізничній колії, де зосереджено управління стрілками і сигналами (світлофорами і семафорами): *блокпост, колійні пости*
- *Blockposten, Stellwerk*;

△ **Post**, *f* (=):

пошта, поштова служба; поштове відділення: *ein Paket mit der Post verschicken, ein Paket zur Post bringen*.

З* . кнопковий пристрій, призначений для дистанційного управління електромагнітними апаратами змінного та постійного струму: *пост керування*
- Steuerstand, Steuerzentrale.

ПОСТ II, -а, ч:

відповідальна посада: *балотуватися на пост президента, пост медсестри*
- а *тжж* berufliche Stellung, Stelle, Anstellung, Amt.

△ **ПОСТ III**, -а, ч:

запис на стіні у соціальних мережах: *формат пересічного фейсбучного поста*
- Posting.

△ **ПІСТ**, посту, ч:

церк. утримання від скоромної їжі; період такого утримання: *дотримуватися посту*
- Fasten, Fastenzeit.

Posten I, *m* (-s, =):

= пост I, 1: *Wach-, Grenz-, Streikposten; Polizeiposten; Außenposten, Vorposten.*

Posten II, *m* (-s, =):

= пост II: *den Posten des Direktors einnehmen, von einem Posten zurücktreten.*

△ **Posten III**, *m* (-s, =):

1. *ек.* сума грошового залишку на рахунку: *ein offener Posten, Aktivposten; die Posten überprüfen, die Posten zusammenrechnen;*
2. *ек.* партія товару, велика кількість чогось: *den ersten Posten ausliefern, einen Posten Strümpfe bestellen.*

У наведеному прикладі омоніми **пост I** — **пост II** — **пост III** і пароніми **пост I, II, III** // **піст** української мови порівнюються з омонімами **Posten I** — **Posten II** — **Posten III** і паронімами **Post** // **Posten I, II, III** німецької мови (восьмичленна структура).

У цьому лексикографічному конструкті омонімо-паронімічної / паронімо-омонімічної восьмичленної структури репрезентовано 16 лексичних паралелей, тобто 16 пар зовнішньо подібних/схожих лексичних одиниць української та німецької мов:

пост I — **Post** (хибна ЛП)

пост I — **Posten I** (неповна ЛП)

пост I — **Posten II** (хибна ЛП)

пост I — **Posten III** (хибна ЛП)

пост II — **Post** (хибна ЛП)

пост II — **Posten I** (хибна ЛП)

пост II — **Posten II** (повна ЛП)

пост II — **Posten III** (хибна ЛП)

пост III — **Post** (хибна ЛП)

пост III — **Posten I** (хибна ЛП)

пост III — **Posten II** (хибна ЛП)

пост III — **Posten III** (хибна ЛП)

піст — **Post** (хибна ЛП)

піст — **Posten I** (хибна ЛП)

піст — **Posten II** (хибна ЛП)

піст — **Posten III** (хибна ЛП)

Своєрідність лексичних паралелей виявляється їхніми специфічними значеннями (ідіосемемами), іншими словами, національно-культурні особливості лексичних паралелей можна виявити під час лексикографічного опису семантичних структур порівнюваних лексичних одиниць.

Зрозуміло, що лексичні паралелі й інтероніми — це абстрактні концепти на рівні мовної системи. У мовленні, тобто у безпосередньому спілкуванні,

ми маємо справу з інтерсемемами та ідіосемемами, тобто зі словами в одному конкретному значенні в певному контексті.

Слід підкреслити, що в *антиномії* “мова vs. мовлення” лексикографічні конструкти міжмовних омонімів і міжмовних паронімів, а також міжмовних омонімо-паронімів / паронімо-омонімів, уважаються суто теоретичними, тобто такими, які описуються з позицій мовних досліджень, а лексичні паралелі (точніше їх окремі значення — інтерсемема та ідіосемема) розглядаються нами на рівні мовленнєвої діяльності.

Аналогічну систему понять (а також термінів, що позначають ці поняття) можна використати також і для лексикографування фразеологічних паралелей (ФП) двох порівнюваних мов. Докладніше з термінологічним апаратом опису ФП (повні, неповні, хибні фразеологічні паралелі, міжмовні фразеологічні омоніми тощо) можна ознайомитися в монографії, яка презентує лексикографічний опис ФП на матеріалі російської та польської мов³⁰⁹.

Отже, для лексикографічного опису ЛП нами пропонуються такі терміни:

Інтеронім

Лексична паралель

Повна лексична паралель

Неповна лексична паралель

Хибна лексична паралель

Інтерсемема

Ідіосемема

Ідіосема

Інтернаціональна лексика

Псевдоінтероніми

Словникова стаття словника ЛП

Порівнювана пара слів

Заголовна вокабула словника ЛП

Міжмовна омонімія (міжмовні омоніми)

Міжмовна паронімія (міжмовні пароніми)

Міжмовна омонімо-паронімія

Міжмовна паронімо-омонімія

Наведений у статті термінологічний апарат для лексикографічного опису лексичних паралелей української та німецької мов, на наш погляд, органічно долучається до теоретичних положень традиційного перекладознавства та надає загальну методологію лексикографування подібних лексичних одиниць у будь-яких порівнюваних мовах.

³⁰⁹ Дубичинский В., Яскульски А., Мушиньска-Вольны Д. Лексикографическая интерпретация русско-польских фразеологических параллелей. Варшава: Изд-во Варш. ун-та, 2021. 238 с.

АРЕАЛЬНА ТА ІДІОЛЕКТНА АТРИБУЦІЯ ІСТОРИЧНОГО СЛОВНИКА ЛІНГВІСТИЧНИХ ТЕРМІНІВ

ІРИНА КАЗИМИРОВА

Інститут української мови Національної академії наук України,
Київ — Україна

Вивчення термінів як знаків наукового мислення та наукових знань дає змогу репрезентувати ці одиниці у всьому багатстві виконуваних ними функцій. Зміщення акцентів наукових пошуків із системно-структурного аспекту на когнітивний вимагає нових підходів, нової термінології, нових шляхів розв'язання проблеми співвідношення одиниці знання і знака, який цю одиницю називає. Термін — важливий складник метамови. Від точності метаоддиниці та її відповідності поняттю, що вона передає, залежить наукова вартість проведеного дослідження та ступінь його сприйняття адресатом. Представлення історії лінгвістичної метамови в історичному термінологійному словнику дає змогу показати динаміку української лінгвістичної терміносистеми, вплив на неї лінгвістичних і екстралінгвальних чинників тощо. Лише діахронійна картина розвитку терміна може дати уявлення про шляхи розвитку наукового знання, способи його концептуалізації, закономірності номінування певного наукового поняття.

Досягнення і невдачі кожної з мовознавчих парадигм відбито в її метамові. Це складний за своєю організацією фрагмент мови, зорієнтований на виконання низки прикладних завдань. Теорія термінографії, зокрема лінгвістичної, базована на певних системотворчих поняттях, номінованих одиницями відповідної метамови. Ядро цієї метамови становить лінгвістична термінологія, що є стрижнем функціонально орієнтованої формалізованої мови; крім неї, до метамови входить, як відомо, загальнонаукова лексика, номенклатура, професіоналізми, професійні жаргонізми тощо. Проте особливістю термінографійної метамови є те, що вона містить одиниці на позначення спеціальних понять, досі не визначених у фаховій літературі. У зв'язку із цим наголосимо, що в термінографійній діяльності важливим є вирішення певних теоретичних проблем, пов'язаних із поняттями „метамова” й „метамова термінографії”. До них О. С. Герд зараховує такі: метамова й тип словника, метамова й металексикографія, словник як текст, метамова й прагматика в термінографії та чинники, що визначають метамову³¹⁰. Ме-

³¹⁰ Герд А. С. Научное знание и система языка. *Вестн. Санкт-Петерб. ун-та.* Сер. 2. 1993. Вып. 1 (№ 2). С. 34.

таодиниці цього рівня — *метатермінографія / теоретична термінографія* (наука про укладання термінологічних словників), *практична термінографія* (практика укладання цих словників; їхній перелік); *історична метатермінографія* (наука про укладання історичних термінологічних словників), *практична історична термінографія* (практика укладання таких словників; їхній перелік); *історична металінгвотермінографія* (наука про укладання історичних словників лінгвістичних термінів); *історичний термінологійний словник* (термінологійний словник, у якому відбито розвиток, динаміку терміна / певної терміносистеми протягом окресленого хронологічного періоду); *предметна орієнтація словника* (елемент авторського задуму, тематичне, ареальне, часове співвіднесення), *макроструктура історичного термінологійного словника* (загальна структура історичного термінологійного словника й визначення способу представлення в словнику низки лексичних одиниць); *мікроструктура історичного термінологійного словника* (показники вибору, розташування, оформлення елементів термінографійної інформації); *термінографійний параметр* (спосіб термінографічної інтерпретації певного структурного елемента чи функціонального явища в мові та їхніх екстралінгвістичних відповідників); *термінографійний параметр історичного термінологійного словника* (*хронологічний, етимологічний, історико-культурний, ареальний, частотний, екземплярно-ілюстративний*) тощо.

Відповідно до класифікації болгарської дослідниці М. Попової³¹¹, усі термінографійні параметри словника розподілено за трьома групами: параметри макроструктури (обсяг словника, кількість представлених у ньому мов, порядок розташування словникових статей, композиція, метамова словникового опису, орієнтованість на певне коло користувачів, тематичне охоплення, словникова одиниця — вокабула залежно від об'єкта опису, лексико-граматична характеристика словникової одиниці — вокабули); параметри мікроструктури (формальні параметри, етимологічні відомості, інформація про сполучуваність, прагматичний, ілюстративний та реєстраційний параметри) й параметри, що водночас належать макроструктурі та мікроструктурі термінологійного словника (інтерпретаційний параметр, поняттєво-семантичний і лексико-семантичний системні параметри, сфера функціонування словникової одиниці — вокабули, хронологійний, метадіалектний, ідіолектний, ареальний та категорійний параметри, а також відомості про джерела).

Як засвідчує наведена класифікація, ареальний та ідіолектний параметри постають складниками й зовнішньої, і внутрішньої організації словника. Хоча це факультативні елементи, скажімо, словника тлумачного типу, вони заслуговують окремого вивчення в процесі планування історико-термінологійної праці.

Н. Б. Гвішиані писала про те, що метамова, використовувана під час обговорення того чи того наукового предмета, не може бути відірвана від

³¹¹ Попова М. Приложно термиознание. София: Авангард Прима, 2017. С. 100–162.

індивіда — людини, яка, реалізуючи певну метамову, творить своєрідне метамовлення. Важливо, що метамова за посередництва метамовлення і через метамовлення виявляється не лише національно й соціально зумовленою, але й залежною від ідей, поглядів, загальної методологічної позиції учених-мовознавців, які нею послуговуються. Джерелом знань є людина, особистість, конкретний учений, тому дослідників цікавлять не лише лінгвістичні праці, а й особистості мовознавців, зокрема ті „комунікативні механізми”, за допомогою яких стає можливим ефективне наукове спілкування.

Творцем метамови, мови спеціального призначення, зокрема автором того чи того терміна є учений, носій певного метадіалекту, тому термінологічна номінація часто зумовлена особливостями мовної особистості автора терміна. Зокрема, В. Д. Старичонок подає авторські терміни, введені в науковий обіг представниками окремих концепцій, наукових шкіл і напрямів: *диктум* (Ш. Баллі, середина 50-х рр. XX ст.), *граматологія* (Дж. Гелб, 50-ті рр. XX ст.), *гіпертекст* (Т. Нельсон, 1960-ті рр.), *фрейм* (Г. Бейтсон, 70-ті рр. XX ст.), *епідигматика* (Д. М. Шмельов, 70-ті рр. XX ст.), *інтертекст* (Ю. Кристева, 70-ті рр. XX ст.), *когнітивна лінгвістика* (Дж. Лакоф і Г. Томпсон, 80-ті рр. XX ст.), *лінгвокультурема* (В. В. Воробйов, кінець 90-х рр. XX ст.), *логоеністема* (В. Г. Костомаров, Н. Д. Бурвікова, середина 90-х рр. XX ст.).

У вивченні конкретного метадіалекту важливо не лише зрозуміти, що було покладено в основу термінологічної номінації, але й те, як, яким чином, за допомогою яких комунікативних, когнітивних стратегій і тактик учений „уводить” створений ним термін, терміноване поняття, термінологічну дефініцію — нове знання — до наукового обігу, як транслює свою когніцію адресатові. На цьому етапі дослідження важливі такі метаоддиниці опису: *мовна особистість автора терміна* (спосіб опису мовленнєвої здатності автора терміна, одержання знань про нього на підставі його писемного тексту), *когніотип* (домінантна когнітивна модель номінації, що увиразнює мисленнєву діяльність людини в процесі створення нового імені й відбиває особливості певного етапу розвитку людського суспільства), *індивідуальний / персональний когніотип* (домінантна когнітивна модель номінації, зумовлена освітнім рівнем автора терміна, його просторовою локалізацією), *колективний / груповий когніотип* (домінантна когнітивна модель номінації, зумовлена приналежністю авторів терміна до певної наукової школи, напряму, ідеологічних угруповань тощо), *метадіалект* (фрагмент метамови, обмежений приналежністю авторів термінів до певного наукового напряму або до певної галузі знання), *ідіолект* (варіант мови, який використовується однією людиною і виявляється в особливих принципах добору слів та граматичних особливостей).

Ареальна атрибуція термінологійного словника належить до лексикографічних параметрів словникової статті й указує на поширення терміна на певній географічній території, а ідіолектна атрибуція відносить термін

до лексики того чи того вченого. Ці пов'язані між собою параметри обов'язково мають бути враховані в проєктуванні словника.

Історично зумовлена своєрідність українських лінгвістичних термінів пов'язана з тим, що одна частина України була в різні часи під протекторатом Австро-Угорщини й Польщі, а друга — під протекторатом Російської імперії, що не могло не позначитися на якості лінгвістичних термінів: з одного боку, спостерігаємо суттєвий вплив на них російської (церковнослов'янської) термінології, з другого, — прагнення граматистів внести в процес термінотворення живу народну течію. І. Огієнко пріоритет у виробленні граматичної терміносистеми віддає Галичині: „Українська мова тут (на українських територіях Російської імперії — *І. К.*) не визнавалась офіційно, ніде в школах вона не викладалась. Тому розвиток граматики рідної мови, а водночас і граматичної термінології йшов за межами України Російської, у Галичині, де українська мова здавна була визнана офіційно й нею провадилось викладання науки в школах”³¹². Інтенсивний пошук найбільш удалих термінологічних номінацій призвів до поширення варіантності в лексичній терміносистемі, породив численні авторські новотвори.

М. С. Грушевський так характеризує цей складний час: „(...) великій частині українського громадянства, байдужий для національних інтересів, відірваний від народу, від народної мови, ... «критика» української літературної мови давала оправдання її недбальства, байдужності, національного ренегатства. Тому вона теж охоче повторяла балачки про «ковані» слова, «видуману мову» і т. д., люди ж, заінтересовані народним українським рухом, щоб не підливати оливи в огонь, не давати нового матеріалу неприхильникам українства, старалися обминати критику мови. Вони зрідка виступали з нею: роботу над її виробленням вели потиху, обмінюючись з товаришами замітками своїми, вносячи поправки, показуючи на невідповідність того чи іншого вислову, але рідко виступали з тим в пресі. І так-от на Україні російській, так само як і в Галичині, мовні нападки, суперечки, глузування зісталися при людях, далеких від літературного українського руху, мало навіть ознайомих з українською мовою, і літературною, і живою. За нападками на слова «ковані» пішли в сих кругах глузування й нарікання на слова «галицькі». Ними виправдували свою байдужість і недбальство різні люди, які «не мали часу», а головне — охоти познайомитися ближче з українським письменством, з літературною мовою; не можуть, мовляв, стерпіти «галицьких» слів, і через те не хочуть читати книжок чи газет, писаних такою незрозумілою мовою. І хоч потім виявлялося дуже часто, що слово, яке так образило народне чуття шановного земляка, зовсім не галицьке, а народне українське, або утворене українськими письменниками на Україні, дарма! Шановний земляк

³¹² Огієнко І. Українська граматична термінологія. Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її. Київ: Друкарня І-ї Київ. друк. спілки, Трьохсвятительська, 5, 1908. С. 32.

і український патріот, «не вниая аргументам», вже відкинув одну, другу, третю українську книжку, журнал, газету, загнав отсим сім кольок в печінки редакторам, авторам і видавцям, які будуть довго ломити собі голову, якою б такою українською мовою писати, щоб вона була зрозуміла, привабна і мила українським землякам, що давно забули (або й ніколи не знали) українську мову, і почвалав собі до єдиної зрозумілої, єдиної рідної й близької усім таким «правдивим українцям» — російської книжки чи газети³¹³.

Активна термінотворчість українських граматистів, з одного боку, поповнювала термінофонд лінгвістики, а з другого, — призводила до надмірної варіантності й гальмувала кодифікаційні процеси. Т. І. Панько, І. М. Кочан і Г. П. Мацюк зазначають, що українська лінгвістична термінологія вироблялася повільно, через те, що між її творенням і формуванням термінологійних систем, що ґрунтуються на відомих у народній мові словах, є суттєва відмінність, — вона приховується в абстрактності граматичної науки³¹⁴. На важливій ролі індивідуальної термінотворчості наголошував ще І. І. Огієнко: „Коли терміни лікарські або ботанічні ми сливе ще цілком маємо в народі, — їх треба там пильніше пошукати, — то граматичної термінології, через абстрактність самої науки, у народі не маємо. В народній мові ми знайдемо терміни *горлянка*, *бишиха*, *півоня*, але термінів для *subjectum* або назв відмінків ми не знайдемо. Виходить, що автор граматик повинен сам в и т о р и т и граматичні терміни³¹⁵. Отож, можна простежити „еволюційний розвиток граматичної термінології з урахуванням ролі конкретних індивідуумів у її розбудові³¹⁶.

Водночас І. І. Огієнко висловлює занепокоєння станом сучасної йому граматичної термінології: „завше приходиться чути всякі нарікання на незрозумілість та штучність української граматичної термінології. Од таких термінів, як от «підмет», люде навіть жахаються. Але тут просто непорозуміння. Перше всього, в тих граматиках, що вийшли останніми часами у нас, що до граматичної термінології, ми не стріваємо, за невеликим винятком, сливе що нічого власне витвореного, нового — їх терміни взяті з галицької граматичної літератури взагалі, граматична термінологія розвивалась і творилась, як і граматична література, тільки в Галичині, а не в нас. Вона, граматична термінологія, мала свою довгу історію поки не вилилась у більш-менш сталі, закінченні форми. І отой «підмет», що так часто лякає наших читачів і інколи навіть вибиває книжку з рук, вживається вже в закордонній літературі сливе що півстоліття, а в де-яких слов'янських народів — трохи не ціле століття.

³¹³ Грушевський М. С. Про українську мову й українську справу: статті й замітки [Збірка статей (1907)]. *Грушевський М. С. Твори: у 50 т.* Львів: Світ, 2005. Т. 3. С. 211–230.

³¹⁴ Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство. Львів, 1994. С. 52.

³¹⁵ Огієнко І. Українська граматична термінологія. Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її... С. 47.

³¹⁶ Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство... С. 52.

Свого, оригінального до галицької граматичної літератури ми поки що нічого не приклали і поки що користуємося тільки з неї. Звичайно, гарна виробленість термінології багато сприяє розповсюдженню граматик, але з цього боку винуваті перше всього ми самі, що так мало свідомі граматики рідної мови і теї термінології, якої тепер вживають наші закордонні земляки. Тут просто наше вухо ще не призвичаїлось до таких термінів, як то «підмет», «відмінк», «дієслово» і т. и., хоч ми вже добре призвичаїлись до російських «подлежащее», «падеж», «междометіе», «причастіе» і до сили таких інших невдатних термінів. Невдатних, бо нехай хто нам скаже, що собою вони виявляють?.. Отже, такі російські терміни не здаються нам занадто вже невдатними, бо ми до їх добре призвичаїлись. Правда, наша термінологія до кінця ще не витворена, немає ще сталих форм, инколи вживає не гарного терміну, але з цього боку їй треба тільки допомогти, а не кидати книжку. Та по правді кажучи, де ми знаходимо справді гарної термінології?.. Отже, з цього боку ми радимо не лякатись термінології, але зважити, що вона творилась довгими роками і що такої термінології, яку маємо в себе, вживають скрізь в Галичині, звідки ми її і позичили, бо своєї у нас не було та й нема³¹⁷.

Покажемо своєрідність ареального та ідіолектного параметрів на матеріалі т. зв. галицьких та наддніпрянських граматик кінця XIX – початку XX ст. — періоду активного розвитку лінгвістичної терміносистеми — на прикладі становлення граматичної категорії відмінка. Провідними тенденціями термінотворення цього періоду були, по-перше, значний вплив польської мови, а по-друге, — прагнення граматистів спиратися на національну традицію.

У спадок від польської мови українській терміносистемі лінгвістики дісталася традиція нумерувати відмінки. Н. А. Москаленко зазначає, що такі номінації вперше з'являються в українській мові в граматиках Т. Глинського (1845 р.) і Й. Лозинського (1846 р.)³¹⁸. Як зазначає Є. С. Регушевський, причин, що спонукали авторів граматик до цього, є дві: прагнення звільнитися від старослов'янщини з метою ствення точніших термінів-назв і різнобій у термінології та неможливість одразу витворити влучні терміни-назви³¹⁹.

С. Й. Смаль-Стоцький, характеризуючи тогочасну граматичну термінологію, писав: „Цілком добрих руских виразів технічних має граMATика вже около 100, багато инших надають ся до того самі від себе. Лиш з декілька поняттями має ся трудності, почасті через те, що тяжко їх віддати, а почасті лиш для того, що лихі старі назви ще взагалі не заступили ся новими розумнішими. (...) Що ми відмінки лише нумеруємо (як се загално діє ся при трох особах), на се кожний згодить ся: бо після нинішнього уживаня відмінків

³¹⁷ Огієнко І. Українська граматична література. *Рада*. 1908. № 36. С. 2.

³¹⁸ Москаленко Н. А. Нарис історії української граматичної термінології. Київ: Рад. шк., 1959. С. 105.

³¹⁹ Регушевський Є. С. Нариси про мову наукових праць І. Я. Франка. Сімферополь: Таврія, 2006. С. 102–103.

по найбільшій часті неможлива така назва, щоб поцілила в саму суть³²⁰. За даними І. Р. Козелко, нумерували відмінки наддністрянські граматисти С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер, В. Коцовський та І. Огоновський та інші³²¹, проте й у граматиках, створених на теренах тогочасної Російської імперії, традиція називати відмінки за номерами теж була значно поширеною. Зокрема, суголосні думки висловлював П. Залозний: „Кажуть, що числові терміни відмінків трудно завчить. Але ж назви осіб у дієслові — числові і завчить їх не трудно. А в бухгалтерії книжки, відомості і кредити мають числові назви, та ще якії — книга № 45, відомість № 72, кредит № 10 ст. 3. Нехай би хто зважився перевести ті назви на інші, надати назвам хоч маленького розуміння змісту, якою трудною б стала тоді термінологія у бухгалтерії!”³²².

Числове позначення відмінків засвідчене в праці В. Сімовича „Практична граматика української мови”: „1. Перший відмінок відповідає на пит.: [про особи] хто?, [про речі] що? (н.пр. є): брат, сестра, поля, воли, мої (книжки), гарний (чоловік), один (пес) (...). 2. Другий відмінок відповідає на питання: кого?, чого? (н. пр. нема, боюся /.../): брата, сестри, піль, волів, моїх (книжок), гарних (людей), одного (пса) (...). 3. Третій відмінок відповідає на питання: кому? чому? (н. пр. даємо, кланяємо ся) братові, сестрі, полям, волам, моїм (книжкам), гарним (людям), одному (псові) (...); 3 вдм. (етичний) 4. Четвертий відмінок відповідає на питання: кого?, що? (н. пр. бачимо, любимо): брата, сестру, поля, воли, мої (книжки), гарних (людей), одного (пса) (...). 5. П'ятим відмінком кличемо, н. пр.: Брате, (ходи, сюди)! Сестро, (не плач)! Поля! Воли! Мої (книжки)! Гарні (люди)!.. 6. Шостий відмінок відповідає на питання: ким?, чим? (н. пр. тішимо ся, хвалимо ся): братом, сестрою, полями, волами, моїми (книжками), гарними (людьми), одним (псом) (...). 7. Сьомий відмінок (у сполученню з примениками) відповідає на питання у (на, при...) кім?, у (на, при...) чім? (кохаємо ся...): у браті, у сестрі, у полях, у волах, у моїх (книжках), у гарних (людях), в однім (псі) (...)³²³.

У граматиці, виданій 1928 р., В. Сімович удається до варіантних позначень назв відмінків: „1. Перший відмінок — він зветься ще й називний, або коротко: називник, через те, що звичайно дає тільки назву, а на відносини не вказує — відповідає на питання: [про особи] хто?, [про речі] що?, н. пр., (є) брат, сестра, поля, воли, мої (книжки), гарний (чоловік), один (пес)...

³²⁰ Смаль-Стоцький С., Гартнер Т. Про плян науки рускої мови в гімназіях. Б. м., 1890. С. 5–6.

³²¹ Козелко І. Р. Лінгвістична термінологія В. Сімовича в контексті граматик кінця ХІХ – першої половини ХХ століття: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Львів. нац. ун-т імені Івана Франка. Львів, 2019. С. 100.

³²² Залозний П. Передмова. *Коротка граматика української мови*. Ч. І, вид. II. Київ, 1912. С. 3.

³²³ Сімович В. *Практична граматика української мови*. Раштат: Укр. рух, 1918. С. 105.

2. Другий відмінок або родовий — родовик — відповідає на питання: [про особи] кого?, [про речі] чого?, н. пр., (нема, бою ся...) брата, сестри, піль, волів, моїх (книжок), гарних (людей), одного (пса) (...). 3. Третій відмінок або давальний — давальник — відповідає на питання: [про особи] кому?, [про речі] чому?, н. пр., (даємо, кланяємо ся...): братові, сестрі, полям, волам, моїм (книжкам), гарним (людям), одному (псові) (...). 4. Четвертий відмінок або знахідний — знахідник — відповідає на питання: кого? [про особи], що? [про речі], н. пр., (бачимо, любимо...) брата, сестру, поля, воли, мої (книжки), гарних (людей), одного (пса) (...). 5. П'ятим відмінком кличемо, через те він так і зветь ся кличним відмінком або кличником, н. пр., Брате, (ходи сюди)! Сестро, (не плач)! Поля! Воли! Мої (книжки)! Гарні (люде)! 6. Шостий відмінок або орудний, коротко: орудник, відповідає на питання: ким? [про особи], чим? [про речі], н. пр., (тішимо ся, хвалимо ся...) братом, сестрою, полями, волами, моїми (книжками), гарними (людьми), одним (псом) (...). 7. Сьомий відмінок або місцевий — місцевик (у сполученні з приіменниками) відповідає на питання у (на, при...) кім? [про особи], у (на, при...) чім? [про речі], н. пр., (кохаємо ся...) у браті, у сестрі, у полях, у волах, у моїх (книжках), у гарних (людях), в однім (псі) (...)³²⁴.

Характеризуючи процес розвитку українських термінопозначень відмінків, не можна оминати увагою постать російського філолога Р. Ф. Брандта (1853–1920) — славіста, педагога, члена-кореспондента Імператорської Санкт-Петербурзької академії наук, який протягом 9 років працював у Ніжинському історико-філологічному інституті князя Безбородка, був учителем Є. Ф. Карського. Вплив ученого на своє становлення відзначали А. Ю. Кримський і О. М. Пешковський, що здобули освіту в Московському університеті, де на той час працював Р. Ф. Брандт. У галузі термінотворення вчений прагнув замінити новотворами всю основну граматичну номенклатуру. М. А. Кондрашов пише: „Лекції Брандта зі слов'янських мов відлякували своєю незвичною термінологією. В них, як і в деяких інших своїх працях, Брандт вводив замість наявних граматичних термінів новотвори, які постали чи з власних перекладів греко-латинських термінів, чи з чеських і сербських зразків”³²⁵. Учений, розуміючи, що його термінологічні новації можуть бути не прийняті науковою громадою, зазначав: „Передбачаю з іншого боку докори за вживання мною низки неологізмів: слів, уведених із латинської й грецької мов, чи укладених наново. На мою думку, дослідник, який пише про мало розпрацьований предмет, не лише має право, а й майже зобов'язаний установити для нього за можливістю точну й багату термінологію”³²⁶. Р. Ф. Брандт мав власну

³²⁴ Сімович В. Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці. Київ; Ляйпцір: Укр. накладня, 1921. С. 128–129.

³²⁵ Кондрашов Н. А. Роман Федорович Брандт. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1963. С. 28.

³²⁶ Брандт Р. Ф. Начертание славянской акцентологии. *Изв. Нежин. ин-та*. 1880. Т. 5. С. 11.

думку й щодо усталеної граматичної термінології: „Граматичні терміни наші, нескладно перекладені з грецької, я іноді дозволяю собі змінювати так, щоб вони були коротшими, складнішими й усвідомленішими, а також не настільки схожими один на одного”³²⁷. Отже, можемо констатувати національну орієнтованість ученого в термінотворенні. Однак, як зазначає М. А. Кондрашов, „словотворчість Брандта в галузі граматичної термінології лише зовні збігається з пуризмом. Він не був пуристом. Про це свідчить його яскрава промова, виголошена в 1882 р. в Ніжинському інституті „Кілька зауважень про вживання іноземних слів”. Він уважав, що „запозичення іноземних слів не можна не вважати явищем природним і законним: слова-прибульці мають навіть дуже симпатичний бік, як пам’ятки мирного спілкування народів і їхнього взаємного навчання. Тому крайній пуризм, намагання вигнати з рідної мови всі іноземні елементи, не можна не вважати дивним і навіть смішним. Повне «очищення» мови, тобто усунення всіх запозичених слів, звичайно, річ неможлива” (Изв. Нежин. ин-та, 1883, т. 8, с. 2). Пуризм процвітає, на його думку, у слов’янських народів, література яких лише виникає або недавно відродилась після тривалої перерви. Чехи, хорвати, словенці й верхні лужицани, наприклад, засудили на вигнання масу запозичених слів, у тім числі навіть наукові терміни. (...) Р. Ф. Брандт відчував недосконалість наших граматичних термінів і в своєму постійному прагненні до нового, поєднаному з поетичним експериментаторством, вступив на небезпечну стежку заміни довгих і неоковирних термінів коротшими, але в багатьох випадках очевидно невдалими”³²⁸.

Не підтримали термінологічні новації Брандта і його сучасники. О. І. Соболевський писав у рецензії на переклад морфології Міклошича: „Переклад твору Міклошича вирізняється повною справністю й ясністю, проте має один невеликий недолік. У ньому, як і в примітках професора Брандта, ми бачимо вживання нових термінів, не відомих раніше нашій мові й уведених тепер уперше (...) Ми не розуміємо, навіщо потрібно винаходити й уживати подібні нові слова, й чим, наприклад, новостворене новотворка краще за звичайне новообразование”³²⁹.

Однак назви відмінків, запропоновані Р. Ф. Брандтом, були схвально оцінені І. І. Огієнком: „Проф. Брандт, як відомо, в своїх працях уживав одмінної од загальної російської термінології, особливо щодо назв відмінків: назывный, назывникъ, родной, родникъ, давальный, давальникъ (або получательный, полученный), винильный, винильникъ, зовный, творный, творникъ, мѣстный, мѣстникъ. (...) Із цих назв скористалися для своїх термінів

³²⁷ Брандт Р. Ф. Лекции по истории русского языка, читанные в Московском археологическом институте. Москва: Изд-во Моск. археол. ин-та, 1913. С. 83.

³²⁸ Кондрашов Н. А. Роман Федорович Брандт. Москва: Изд-во Моск. университета, 1963. С. 31–32.

³²⁹ Цит. за: Там же. С. 30–31.

Верхратський і Кримський. (...) метод, форму витворення термінів, яку подав Брандт, ми знаходимо і в наших граматиках³³⁰.

Отже, назви для відмінків, запропоновані Р. Ф. Брандтом, використав І. Г. Верхратський. Н. А. Москаленко пише: „...досить своєрідні терміни для відмінків зустрічаємо в мовознавчих працях І. Верхратського: *іменяк, рідник, дайник, переємник, творник, містник*. Ці терміни І. Верхратського, проте, не самостійні; вони майже всі, крім *іменяк* і *переємник*, зустрічалися вже в працях російського лінгвіста І. Брандта. Але вдалими ці терміни не можна назвати — у контексті І. Верхратського вони часто створюють штучні й вульгарні вирази³³¹.

Праці І. Г. Верхратського³³² поповнили термінофонд історико-термінологічного словника лінгвістичних термінів, збагативши його такими номінаціями: *дайник (dativus), дайник приналежностний, другий падеж, іменяк (nominativus), містник (locativus), переємник (accusativus), рідник (genitivus), рідник многостний, рідник недостатний, рідник часовий, рідник частний, рідник якостний, творник (ablativus), творник обмежний, творник орудний (ablativus instrumenti), творник пугевий, творник часовий, третій падеж*.

Як бачимо, І. Г. Верхратський уживає переважно питомі терміни, зрідка супроводжуючи їх німецькими чи латинськими відповідниками. Учений вважає, що не варто змішувати шкільну й наукову термінологію. У шкільній переважають українські номінації, в науковій — запозичені: „В шкільних книжках *vocales* звуться «самозвуки», а *consonantes* — «шелестівки». Розумієся, що в школі повинні ті терміни вживати ся, які знаходяться в приписаних книжках. Поправляти ті терміни перед учениками єсть зовсім неодвітно. Ми пишемо тут не книжку шкільну, тож позволимо собі що до тих термінів на слідуючі мізкованя. Если принято «самозвуки» на *vocales*, то опоруч

³³⁰ Огієнко І. Українська граматична термінологія. Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її. Київ: Друкарня І-ї Київської Друк. спілки, Трьохсвятительська, 5, 1908. С. 33.

³³¹ Москаленко Н. А. Нарис історії української граматичної термінології... С. 107.

³³² Верхратский І. Про говор галицких лемків. Львів, 1902. 481 с.; Верхратский І. Неможливі пуризми. *Збруч*. 1913. URL: <https://zbruc.eu/node/13516> (дата звернення: 20.10.2021); Верхратський І. В справі народного язика. *Правда*. 1873. 16 (28) серпня; Верхратський І. Знадоби до пізнання угорско-руських говорів. *Словарець / відб. із Записок НТШ*. Т. 27–30. Львів, 1899. 276 с.; Верхратський І. Одвіт О. Партицкому на его замітку, вимірену против статъи: „Кілька слів о словарі О. Партицкого”. Львів, 1876. 10 с.; Верхратський І. Знадоби до словаря южноруського. Львів: Печ. Т-во ім. Т. Шевченка, 1877. 88 с.; Верхратський І. Злобні видумки д-ра Івана Франка. Львів, 1907. 125 с.; Верхратський І. Наша правопись. Львів: З печатні В. А. Шийковського, 1913. 57 с.; Верхратський І. Кілька слів о словарі О. Партицкого. Львів, 1875. 22 с.; Верхратський І. Замітка на одвіт п. Партицкого. *Дягло*. 1894. URL: <https://zbruc.eu/node/94521> (дата звернення: 21.10.2021); Верхратський І. Говір батюків. *Зб. філол. секції НТШ*. 1912. Т. 15. 306 с.

на consonantes було б «созвучні». Та великі поступники не допускають слова звук, а лише «згук, гук». (...) Consonantes названо «шелестівки». Шелест значить Rauschen, Sausen. Руский термін повинен предся бути такий, щоби означав вірно річ³³³. Учений підкреслює важливість опертя на народну мову: „Термінів передовсім раджу глядати у нашого люда: розсипані суть они мов дорогі перли в звичайній повседневній бесіді люда, тільки треба їх з’уміти найти”³³⁴.

Спроби відмовитися від числових назв відмінків можна проілюструвати матеріалом, дібраним із трьох граматики (А. Ю. Кримського, Г. Шерстюка, Є. Тимченка), що вийшли 1907 р.³³⁵.

У галузі лінгвістичної термінології А. Ю. Кримський був новатором, який запровадив багато термінів, котрі стали нормативними й використовуються у наш час. Авторські настанови щодо мовознавчих термінів задекларовано в „Украинской грамматике”: „Прѣжде, чѣм говорить о родахъ, о склоненіи, о числахъ, о падежахъ и т.п., я обращаю внимание на существование особой малорусской грамматической терминологии. Русские не имѣют собственной русской грамматической терминологии: они пользуются тѣми церковнославянскими, т.-е. болгарскими терминами, какіе придумалъ тысячу лѣтъ тому назадъ Іоаннъ, экзархъ Болгарскій, ковавшій термины буквально и рабски по образцамъ греческимъ, и притомъ далеко не всегда удачно. Иные его термины, такіе какъ «имя существительное» или «имя прилагательное», — хоть и понятны, но неуклюжи; иные же — не только неуклюжи, но и непонятны, — таковы, напримѣръ, «падежъ родительный» и «падежъ винительный» (может ли славянинъ, не зная греческаго языка, постигнуть, о какомъ актѣ «паденія» идетъ рѣчь при склоненіи, или на какое «рожденіе» указываетъ форма «столá», или кака́я «вина» указывается во фразѣ «я вижу лѣсъ»?!) Малорусская грамматическая наука, въ виду общаго, принципиального демократического стремленія малорусской литературы къ простонародной удобопонятности, много разъ пыталась выработать свою собственную, родную грамматическую терминологию, и такой опытъ официально проведень теперь в галицкихъ и буковинскихъ малорусскихъ гимназіяхъ. (...) я решилъ: въ своей грамматикѣ брать изъ закордонной малорусской грамматической терминологии только кой-какіе отдѣльные термины, которые посноснѣ, а вмѣсто того или держаться русской (т.-е. церковно-славянской

³³³ Верхратский І. Наша правопись. Львів: 3 печатні В. А. Шийковського, 1913. С. 1–3.

³³⁴ Верхратський І. В справі народного языка. *Правда*. 1873. 16 (28) серпня. С. 120.

³³⁵ Крымскій А. Украинская грамматика для учениковъ высшихъ классовъ гимназій и семинарій Приднѣпровья. Москва: Типографія Вяч. Ал. Гатцукъ, 1907. Т. І. Вып. 1. С. 17–200, 217–272; Тимченко Є. Українська грамати́ка. Київ: Друкарня Університету св. Володимира, 1917. 142 с.; Шерстюк Г. Коротка українська грамати́ка для школи. Полтава: Елект. друкарня Ф. Ф. Шіндлера, 1907. Ч. І. 56 с.

или болгарской) терминологии, или, съ оговоркой, предлагать свои собственные малорусские термины, которые не очень отступали бы от русской, т.-е. болгарской, терминологии и могли бы казаться для украинцевъ удобопонятными. (...) Вводя свои собственные термины, я, разумѣется, долженъ буду вездѣ отмѣчать это обстоятельство, потому что преподносить читателю слова собственнойковки въ качествѣ народныхъ было бы нарушеніемъ главнаго принципа моей грамматики: быть простонароднымъ”³³⁶.

Щодо назв відмінків в українській мові А. Ю. Кримський подає такі коментарі: „Вотъ те названія, которые даны у меня семи падежамъ отчасти на основаніи болѣе точнаго вникновенія въ подлинный смыслъ соответствующихъ греческихъ терминовъ (послужившихъ первообразомъ для рабски-дубовой славянской терминологии Іоанна Экзарха), отчасти же на основаніи сравнительно-языковѣднаго разсмотрѣнія сути тѣхъ грамматическихъ отношеній, которые выражаются каждымъ падежемъ”³³⁷. На думку Є. С. Регушевського, саме в граматиці А. Ю. Кримського сучасні назви відмінків уперше подано як систему³³⁸. І. І. Огієнко зазначає: „Що цікавого з граматичних термінів, так се назви відмінків”, проте вважає, що „... терміни проф. Кримського, виключаючи деяких, не можна вважати за самостійні — де-які з його термінів, як і самий спосіб витвору, ми знаходимо ще у Брандта. Ось сі назви відмінків: називний, родовий, давальний, знахідний, кличний, орудний, місцевий. Терміни називний і давальний знаходимо у Брандта. Порівнюючи сі терміни з термінами І. Верхратського, що теж спробував дати назви відмінкам, (...) повинно признати терміни проф. Кримського трохи відповіднішими”³³⁹. Пропонуючи нові назви для відмінків в українській мові, А. Ю. Кримський продовжує апелювати до галицьких назв: „Именительный падежъ — відмінок називній (у галичанъ — відмінок перший); родительный падежъ — відмінок родовій (лучше бы: вихідний, или частковій; гал. — відмінок другий); дательный падежъ — відмінок дав[а]льний (гал. — відмінок третій); винительный — знахідний (гал. — відмінок четвертий); звательный — клічний (по-галицки — відмінок п’ятий); творительный, или (какъ начинаютъ говорить по-русски орудный падежъ — відмінок орудний (гал. — шостий); мѣстный (или, по-устарѣлому, предложный) падежъ — відмінок місцевій (гал. — сьомий)”³⁴⁰.

³³⁶ Крымский А. Украинская грамматика для учениковъ высшихъ классовъ гимназій и семинарій Приднѣпровья... С. 1–3.

³³⁷ Там же. С. 36.

³³⁸ Регушевський Є. С. Нариси про мову наукових праць І. Я. Франка. Сімферополь : Таврія, 2006. С. 103.

³³⁹ Огієнко І. Українська граматична термінологія. Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її... С. 28.

³⁴⁰ Крымский А. Украинская грамматика для учениковъ высшихъ классовъ гимназій и семинарій Приднѣпровья... С. 36.

Граматики Г. Шерстюка містила ті назви відмінків, якими послуговується сучасна лінгвістична терміносистема: *відмінок називний, відмінок родовий, відмінок давальний, відмінок знахідний, відмінок орудний, відмінок місцевий*³⁴¹.

Широку варіативність термінозначень відмінків віднаходимо в граматиці Є. Тимченка: „Перший відмінок, чи номінатив, (іменний), на питання хто? що? другий відмінок, чи генитив (родовий), на пит. кого? чого? третій відмінок, чи датив (дайний), на пит. кому? чому? четвертий відмінок, чи акузатив (причиновий), на пит. кого? що? п'ятий відмінок, чи вокатив (зовний), шостий відмінок, чи інструменталь (орудний), на пит. ким? чим? і сьомий відмінок, чи локатив (місцевий); на пит. на (в, при, по) кім? (кому?) чім? (чому?)”³⁴². Вочевидь, учений також керувався міркуванням про те, що в навчальних книжках варто дотримуватися питомої української термінології, оскільки в суто наукових працях віднаходимо лише міжнародні назви відмінків (див., наприклад, „Причинки до української діалектології”): *номінатив, датив, генітив, льокатив, інструменталь*³⁴³.

Про те, що назви відмінків перебували в процесі формування, свідчать назви, що мали надто широку семантику (*іменований*) і надто вузьку (*причиновий*)³⁴⁴.

Тривалий і суперечливий шлях номінацій на позначення відмінків засвідчують граматики, що видавалися на західних землях у 20-ті роки Н. А. Москаленко пише, що „у граматиках І. Панькевича (1922 р.), І. Свенціцького (1923 р.) (...) продовжували використовувати і числові назви відмінків”³⁴⁵. Зокрема, в праці І. Свенціцького „Нариси з історії української мови” спостерігаємо вживання і числових, і нечислових назв: *відмінок родильний, родильник, відмінок четвертий, дайник, місцевник, орудник*³⁴⁶.

У 20–30-ті роки ХХ ст. термінологія української лінгвістики, зокрема й такої її підсистеми, як відмінкові назви, розвивалася в Наддніпрянській Україні в контексті тогочасної українізації. Серед екстралінгвістичних чинників, що вплинули на розвиток української мови й лінгвістичної термінології, у 20–30-ті роки ХХ ст. вагоме місце належить діяльності Інституту

³⁴¹ Шерстюк Г. Коротка українська грамика для школи... Ч. І. С. 17.

³⁴² Тимченко Є. К. Українська грамика. 2-ге вид. Київ: [Вид. Т-ва „Час”]. Друк. Ун-ту св. Володимира Акц[іонер.] Т-ва друк. і видавн. діла Н. Т. Корчак-Новицького, 1917. С. 7–8.

³⁴³ Тимченко Є. Причинки до української діалектології. *Зап. Укр. наук. тов-ва в Києві*. Кн. І. Київ: З друкарні Першої Київ. друк. спілки, Трьохсвятительська, 5, 1908. С. 86–92.

³⁴⁴ Москаленко Н. А. Нарис історії української грамичної термінології... С. 107.

³⁴⁵ Там само. С. 108.

³⁴⁶ Свенціцький І. Нариси з історії української мови. Львів: З друк „Діла”, 1920. 100 с.

української наукової мови, в роботі якого пріоритетними були систематичні дослідження в галузі теоретичного та практичного термінознавства. Декларувалася підтримка процесу українізації, встановлення зв'язків з іншими науковими установами та видавництвами, здійснення контролю над збереженням чистоти української наукової мови й забезпечення її плідного розвитку. Характеризуючи термінологічну роботу 20–30-х років ХХ ст., Л. Г. Боярова зазначає: „Терміновірна практика цих років зорієнтована на національні терміни, створені відповідно до системних можливостей української мови. (...) Лексикографи як суб'єкти термінологічного планування намагалися використовувати насамперед внутрішні мовні ресурси. Основними критеріями нормативності мовних форм у термінології були системний та національний³⁴⁷”.

До інтралінгвістичних чинників належить зокрема й тогочасна термінотворча та нормалізаційна діяльність учених-філологів. В аспекті термінологічних номінацій відмінків зосередимось на термінологічній спадщині двох визначних постатей — Олекси Синявського й Олени Курило, а також матеріалах „Українського правопису” 1928 та 1933 рр., оскільки й О. Синявський, і О. Курило були на той час членами Правописної комісії. У Передмові до „Норм української літературної мови” О. Синявського зазначено: „Наукова, громадська, зокрема просвітницька діяльність, сутність і спрямованість досліджень Олекси Синявського, безсумнівно, вказують на його належність до авангарду українського національного і культурного відродження (згодом цей рух назвуть Розстріляним Відродженням), представникам якого були притаманні високий динамічний інтелект, розуміння важливості національної ідеї, свідомо жертівність задля її втілення³⁴⁸”. Високо оцінив наукову діяльність професора О. Синявського Юрій Шевельов: „Якщо (...) спитати, хто, які індивідуальності особливо вирішально позначили своєю діяльністю дальший розвиток української літературної мови, то, мабуть, не буде перебільшенням назвати троє прізвищ: Тарас Шевченко, Борис Грінченко, Олекса Синявський³⁴⁹”.

Лінгвістичні праці О. Курило обрано для аналізу з огляду на значний авторитет дослідниці в наукових колах того часу й високу оцінку її наукового доробку. Про „Уваги до сучасної української літературної мови” О. Курило Ю. Шевельов писав так: „Поки не вийшли «Норми української літературної мови» Олекси Синявського, «Уваги» були найтверезішою й найсоліднішою

³⁴⁷ Боярова Л. Г. Позамовні чинники формування українського термінофонду. *Вісн. Харк. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. Серія „Філологія”*. 2015. № 73. С. 9–13.

³⁴⁸ Гриценко П., Бріцин В., Цінний досвід розбудови української літературної мови. *Синявський О. Норми української літературної мови*. Київ, 2018. С. III–XIX. Репринт з видання 1931 р.

³⁴⁹ Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): стан і статус. Чернівці: Рута, 1998. 207 с.

науковою працею українського мовознавства в цій царині. Вони й досі зберігають великою мірою своє наукове значення”³⁵⁰.

Аналіз термінології цих праць уможливив виокремлення головних тенденцій функціонування лінгвістичних термінів у 20–30-ті роки ХХ ст. Передусім варто зазначити, що дуже поширеним явищем у цей час було паралельне функціонування кількох варіантів одного й того ж терміна. Зафіксовано варіантність двох різновидів. Перший виявлено в конкуренції питомих і запозичених термінів: *акузатив*, *генітив*³⁵¹ — *родовий відмінок*, *давальний відмінок*³⁵² тощо. У коментарях віднаходимо пояснення того, коли, на думку авторів, варто вживати інтернаціональні терміни: „Думаю, що в спеціальних розвідках слід-би держатися міжнародньої термінології, — це я й роблю в тих випадках, де певні терміни здобули вже собі широкого вжитку”³⁵³. Питомою термінологія засвідчена здебільшого в дидактичних працях дослідниці: *іменний відмінок*, *родовий відмінок*, *датний відмінок*, *причинний відмінок*, *зовнішній відмінок*, *орудний відмінок*, *місцевий відмінок*³⁵⁴. У „Пораднику української мови”, призначеному для широких кіл користувачів, О. Синявський послідовно використовує питомі назви відмінків, якими послуговується й сучасна лінгвістична термінологія: *називний*, *родовий*, *давальний*, *знахідний*, *орудний*, *місцевий відмінки*³⁵⁵.

Коментуючи історію українського правопису, О. Синявський пояснює мотиви вживання традиційної, усталеної термінології, й термінології, яка твориться на основі живої, народної мови: „Треба було знайти розумний і доцільний компроміс, тобто уніфікувати мову так, щоб вона не відбігала народньої мови принаймні в її найголовніших діалектах, щоби вона була якнайближча до якнайбільшої маси народньої мови, а до всього того, щоб у її правописі і структурі без крайньої потреби не була порушена усталена традиція. Звичайно, не можна було забувати й за другий бік природи української мови — її історію, і ця остання не раз ставала в великій пригоді при

³⁵⁰ Шевельов Ю. Покоління двадцятих в українському мовознавстві. *Шевельов Ю. Портрети українських мовознавців*. Київ: КМ Академія, 2002. С. 8–30.

³⁵¹ Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Київ: Книгоспілка, 1925. С. 34, 52.

³⁵² Синявський О. Порадник української мови. Харків; Берлін; Нью-Йорк: Космос, 1922. С. 38; Синявський О. *Норми української літературної мови*, Київ, 2018. С. 53. Репринт з видання 1931 р.

³⁵³ Курило О. Спроба пояснити процес зміни о, е в нових закритих складах у південній групі українських діалектів: (з мапою Поділля). Київ: З друк. Всеукр. акад. наук, 1928. С. 3.

³⁵⁴ Курило О. Початкова граматики української мови. Львів; Вінниця: З друк. Наук. т-ва ім. Шевченка, 1921. Ч. 2 (дослівний передрук київського видання 1918 р.). С. 10.

³⁵⁵ Синявський О. *Порадник української мови*... С. 38; Синявський О. *Норми української літературної мови*... С. 53.

вирішуванні найтяжчих питань мови й правопису. Але все ж треба зауважити, що серед мотивів до того чи іншого вирішення завсіди щонайбільше важили й переважували утилітарні мотиви, зокрема й мотиви педагогічні³⁵⁶.

Отже, конкурентну боротьбу термінологічних номінацій представлено в паралельному вживанні питомих і запозичених термінів, а також у варіантності, за якої конкурують два питомих терміни. Така варіантність у вживанні відмінкових назв переважно фонетична: *називний відмінок*³⁵⁷ — *назовний відмінок*³⁵⁸.

Усвідомлення складної місії провідників національної ідеї спонукало О. Курило у Вступному слові до „Уваг...” зазначити: „Нарід у своєму розвитку твердим ступає кроком тільки тоді, коли має за підставу ту живу, рідну мову, що її віками викохала собі народня психологія. І що більше українська інтелігенція хоче стати в пригоді народові, визволити його з темряви, піднести його культурний рівень, то більше вона повинна використовувати українську народню мову, вона повинна вчитися від народу висловлювати його думками, його психологією мови наукові правди³⁵⁹. Науковці 20–30-х років ХХ ст. обстоювали народну основу української наукової мови, проте водночас були і європейськими вченими. Оцінюючи етнографізм критично, О. Синявський поєднував у внормуванні української мови народню й книжну традиції. На переконання Ю. Шевельова, учений писав „про європейську українську літературну мову, що виростала з традиції, але переростала її”³⁶⁰.

Усталенню сучасних відмінкових назв багато в чому сприяла їхня кодифікація в Правописах 1926, 1929, 1934, 1940 і 1946 рр.

Отже, висвітлення ролі конкретних мовних особистостей у становленні та подальшому розвитку термінологічних номінацій лінгвістичної терміносистеми, безсумнівно, збагатить наші знання про складний і драматичний шлях її становлення. Завдання укладачів історико-термінологічного словника лінгвістики — якомога повніше відобразити кодифікаційні процеси в мовознавчій науці з опертям на широку джерельну базу, з урахуванням ареального й ідіолектного підходів до вивчення мовної спадщини.

³⁵⁶ Синявський О. Коротка історія „Українського правопису”. *Культура українського слова*. 1931. 36. I. С. 93–112.

³⁵⁷ Синявський О. *Порадник української мови...* С. 114.

³⁵⁸ Синявський О. Елементи Шевченкової мови, їх походження й значіння. *Культура українського слова*. 1931. 36. I. С. 18.

³⁵⁹ Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови... С. 1–3.

³⁶⁰ Шевельов Ю. Покоління двадцятих в українському мовознавстві... С. 15.

ТРАКТУВАННЯ ЕВФЕМІЗМУ В СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

СЕРГІЙ КОЛОНЮК

Донецький національний університет імені Василя Стуса,
Вінниця — Україна

Слова з негативною оціночною семантикою набувають у мовленні синонімів, завдання яких приховати, нейтралізувати пейоративну оцінку. З цією метою традиційно використовують евфемізми³⁶¹...

(Т. А. Космеда)

Уже в часи античності, коли зародилася риторика стало зрозуміло, що бажано виключити з мовлення грубі найменування, вислови, фрази, щоб уникати конфліктів, непорозумінь. Лінгвісти єдині в твердженні, що яскраві слова, паремійні одиниці — «це віртуальний інструмент чарівників, вербальна магія, агресори і вільні голуби, які терпеливо сприймають парадокси і відображають їх в карикатурному вигляді. Вони вчать нас мистецтву бути уважними слухачами, які все аналізують, і одночасно дають шанс на відповідь у широкій гамі відповідних тональностей. Як посланці богів, поспішають вони, ніби стріли, насичені отрутою»³⁶². Однак такими є не лише слова, але й паремії.

Сучасне щоденне мовлення не вирізняється особливою делікатністю, витонченістю, частіше простежуємо мовну агресію, грубість, некоректність. Проте в мові існують засоби, що можуть зробити її більш вишуканою і м'якою. До таких засобів належать евфемізми. Т. Космеда наголошує, що кожне оцінне поняття можна вербалізувати в пом'якшеному вигляді або висловити його грубо, ввічливо або неввічливо, прямо, безпосередньо і складно, опосередковано³⁶³. Сьогодні вже не слід доводити, що одні й ті самі явища

³⁶¹ Бацевич Ф. С., Космеда Т. А. Очерки по функциональной лексикологии. Львов: Свит, 1997. С. 278.

³⁶² Бредемайер К. Провоцирующая риторика? Меткий ответ!; пер. с нем. 2-е изд. Ростов-на-Дону: Феникс; Кранодар: Неоглори, 2008. С. 9.

³⁶³ Див. про це: Космеда Т. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2000. 350 с.

чи дії залежно від комунікативних намірів можна описати по-різному, тож адресат має можливість завчасно запобігти появі дискомфорту або, послугуючись надто прямими, іноді безпосередніми висловлюваннями, може скривдити співрозмовника³⁶⁴.

Основна мета евфемізації — це “втекти” від невдач і конфліктів у соціальному середовищі. У міжособистісних контактах слід уживати найменування, які не дозволять співрозмовнику відчувати комунікативний дискомфорт, тобто слід користуватися мовними засобами, що називають об’єкт або дію в більш ввічливій формі. Поряд з терміном евфемізм використовують такі термінологічні парафрази, як “самовиті слова” чи “замінні найменування” (терміни Б. Ларіна³⁶⁵)³⁶⁶.

Евфемізми докладно досліджували такі лінгвісти, як О. Бабенко, В. Великорода, З. Дубинець, Є. Корнелаєва, Т. Космеда, Л. Крисін, І. Мілева, Т. Світлична, О. Сенічкіна, Л. Ставицька, О. Тараненко, Н. Таценко, В. Тхір, О. Януш та ін.

Зважаючи на активність дослідження евфемізмів, на сьогодні запропоновані різні їх класифікації.

Т. Космеда зауважує, що в основі класифікації евфемізмів — їхня соціальна природа і виокремлює такі основні їх розряди:

- 1) загальноживані евфемізми національної літературної мови;
- 2) класові і професійні евфемізми;
- 3) сімейно-побутові евфемізми.

Однак перші дві групи, на думку зазначеної дослідниці, тісно взаємодіють, об’єднуючись. За кількісною характеристикою вони набагато перевищують сімейно-побутові.

Нові евфемізми, що з’явилися в мовленні наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. називають ті самі негативні явища, поняття, ситуації та ін., що існують здавна, для їх найменування вже вироблена ціла група евфемізмів, що можуть переходити в розряд застарілих, наприклад, *повія*, *проститутка*, а сьогодні надають перевагу евфемістичним номінаціям, наприклад, *нічний метелик*.

Дослідники пропонують широку систему тематичних класифікацій евфемізмів, зокрема О. Сенічкін виокремлює такі їх групи:

- 1) назви таємничих сил (*він замість чорт, лихий; лукавий, нечистий*);
- 2) найменування, пов’язані зі смертю і хворобою (*вона замість смерть*);
- 3) номінування фізичних і психічних вад людини (*недочуває замість глухий*);

³⁶⁴ Світлична Т. В. Явище евфемії як об’єкт лінгвістичних досліджень. *Лінгвістика*. 2013. № 3. С. 40–51.

³⁶⁵ Ларин Б. А. Об эвфемизмах. Проблемы языкознания. Ленинград: Высш. шк., 1961. С. 115–130.

³⁶⁶ См. подробн.: Бацевич Ф. С., Космеда Т. А. Очерки по функциональной лексикологии. Львов: Свит, 1997. С. 278–280.

4) найменування людських недоліків (*нечистий на руку* замість *зłodий*);
5) фізіологічні назви, що неприємні людині (*виконати арію Ріголетто* замість *блювати, ригати*);

6) номінування, що актуалізуються для обслуговування інтимної (статевої) сфери (інтимні стосунки, відносини статей тощо);

7) найменування інтимних елементів одягу (замість *труси* — *нижня білизна*);

8) назви правопорушень та їх наслідків (*справа* замість *злочин*);

9) номінування суспільних, політичних чи фінансових ситуації, подій, явищ, пов'язаних з негативом (*неповна зайнятість* замість *безробіття*; *нецільове витрачання бюджетних коштів* замість *крадіжка*; *тіньова економіка* замість *економіка, заснована на злочинних діях*; *бути в опозиції* замість *перешкоджати*);

10) найменування бідності як чинника приниження людської гідності (людина *незаможня* замість *бідна*);

11) номінування малопрестижних спеціальностей (*прибиральник територій* замість *двірник*)³⁶⁷.

Проте тематичні групи евфемізмів можуть втрачати свою актуальність, оскільки суспільство змінюється, трансформуються й норми поведінки, система уявлень і под., що спричиняє оновлення тематичних груп евфемізмів.

Класифікацію евфемізмів щодо частотності їх уживання та своєрідності фіксації в мові пропонує і Є. Корнелаєва³⁶⁸, протиставляючи евфемізми (1) *загальноновживані*, що репрезентують найбільш поширену групу лексем, які зафіксовані в словниках, використовуються в щоденному спілкуванні, медійному дискурсі з усталеним евфемістичним значенням, і (2) *оказіональні*, тобто специфічні мовні одиниці, що виникають відповідно до ситуації як контекстуальні.

Тематична класифікація евфемізмів у концепції Є. Корнелаєвої дещо оновлена порівняно з класифікацією, наведеною вище, порівн.:

1) найменування *фізіологічних процесів та станів*;

2) найменування *певних частин тіла*;

3) найменування *стосунків між жінкою та чоловіком*;

4) найменування *смерті і хвороби*.

В. Тхір також дещо осучаснив тематичну класифікацію евфемізмів, виокремивши:

1) евфемізми, що *торкаються діяльності людини загалом*;

2) евфемізми *на позначення статевого життя людей*;

³⁶⁷ См.: Сеничкина Е. П. Эвфемизмы русского языка. 2-е изд., стер. Москва: Флинта, 2012. 120 с.

³⁶⁸ Див. про це: Корнелаєва Є. В. Лінгвістична природа евфемізмів. *Наук. журн. Львів. держ. ун-ту безпеки життєдіяльності „Львівський філологічний часопис”*. 2019. № 5. С. 70–75.

- 3) евфемізми “політичної коректності”;
- 4) релігійні евфемізми;
- 5) евфемізми, пов’язані з фізіологією та характером людини;
- 6) евфемізми реклами³⁶⁹.

Хоч у наведеній вище класифікації простежуємо змішування параметрів їх виокремлення.

М. Ткачівська зосереджує увагу на евфемізмах, що позначають інтимні стосунки людей³⁷⁰. Сьогодні суспільство стає більш розкутим, відкритим до багатьох досі табуйованих сфер, зменшується потреба завуалювання інтимних стосунків. Теми, що пов’язані з еротикою, частіше з’являються у фільмах, п’єсах, книгах, журналах, художній літературі, у рекламах, на телебаченні. Внутрішні цінності суспільства й приватні переконання викликають дотримання певних норм і непрямого висловлювання в контексті певних сфер. На думку науковців, омовлення процесів інтимної сфери — це природний процес, який не можна зупинити. Однак кожна лінгвокультура відображає різне ставлення до інтимних стосунків.

У сучасному мовленні активно використовують також евфемістичні паремійні номінації на позначення смерті, наприклад *поїхати на вічне подвір’я* — ‘померти’, де *вічне подвір’я* — евфемістична назва кладовища. Евфемістично *смерть* репрезентована й субститутами *відлетіти до небес*, *відкрилися ворота, їсти землю*. Використовуються також і жаргонні вислови на позначення смерті: *відкинути копита*, *протягнути ратички*, *зіграти в домовину*, *понести по мертвій вулиці*, *скласти угоду з чортом*, *до чортів податися*, *чорт узяв*.

Структурну класифікацію евфемізмів пропонує Р. Холдер, порівн.:

- 1) евфемізми-слова, виражені відповідними частинами мови (переважно іменниками, прикметниками, дієсловами, прислівниками);
- 2) евфемізми-словосполучення (вільні чи усталені);
- 3) евфемізми, виражені реченнями³⁷¹.

Однак, як видається, паремійний фонд кожної мови містить широку систему евфемістичних виразів, зокрема евфемізми-паремії.

Учені узагальнюють типові функції евфемізмів, виокремлюючи серед них такі:

1) функція ввічливості, що реалізується для омовлення тактовності, великодушності, схвалення, скромності, згоди, симпатії. Ця функція слугує для нейтралізації конфліктних ситуацій, негативу загалом;

³⁶⁹ Див.: Тхір В. Б. Особливості утворення політичних евфемізмів (на прикладі ідеологічних евфемізмів). *Гуманітарний вісник*. Серія „Іноземна філологія”. 2004. Ч. 8. С. 313–315.

³⁷⁰ Ткачівська М. Р. Евфемізми з царини еротки або нитка Аріадни до делікатності. *Науковий вісник Херсонського університету*. Вип. 5. Херсон. 2016. С. 49.

³⁷¹ Holder R. W. *Oxford Dictionary of Euphemisms*. Oxford: Oxford University Press Inc., 2008. 432 p.

2) функція табування: заборона на некоректні теми в спілкуванні, наприклад про смерть чи хворобу. Уникнення згадки про небажані явища називається *дейкисам табування*, наприклад евфемізм, що означає смерть: *остання путь*;

3) функція вуалювання актуалізується з метою зменшення контрастності зображення (*нема кебети* замість відсутність розуму);

4) функція етикету реалізуються *етикетними евфемізмами* в разі, коли мовець не вживає прямих висловлювань щодо (а) малопрестижних спеціальностей (*співробітник з інформаційних ресурсів* замість бібліотекар), (б) недоліків людини, її некоректних станів (*мислите ходити* замість бути п'яним) чи расових та національних відмінностей (*корінний американець* замість *індіанець*)³⁷².

Американський учений В. Адамс наголошує, що евфемізація — це процес вербального усного й писемного вияву, а також наслідок невербального вияву (жести, графіті, нумерологія)³⁷³. Наприклад, нумерація поверхів у готелях з відсутністю „нещасливого номера” 13; позначення ціни на товар, як 9.99 доларів замість 10 доларів; *увічливі аплодисменти* після виступу артиста, який не сподобався публіці; *фіговий лист*, що прикриває певні місця статевих органів статуй.

На сьогодні існує ще одна класифікація евфемізмів, що заснована на врахуванні *ступеня складності шифрування* об'єкта (предмета) евфемії. „Евфемізми, що використовуються для заміни одного й того ж самого прямого найменування, утворюють разом із цим найменуванням синонімний ряд, у деяких випадках члени цього ряду протиставлені за ступенем складності шифрування, наприклад, *перший ступінь зашифрованості* — пряме найменування (*тарган*) — найменування найближчого родового поняття (*комаха*); *другий ступінь* пряме найменування — (*воша*) — найменування найближчого родового поняття (*паразит*) — найменування наступного родового поняття (*комаха*); *третій ступінь* — це пряме найменування (*КДБ СРСР*) — найменування найближчого родового поняття + указівка на відмінну особливість об'єкта (компетентні органи) — найменування найближчого родового поняття + визначення, що вказує на небажання мовця називати таку особливість (відома організація) — найменування найближчого родового поняття (органи). Евфемістичні заміни розміщені за ступенем «завуальованості» відповідного поняття»³⁷⁴.

Сучасні табуізми — виконують іншу суспільну роль — вони стають своєрідною мовленнєвою цензурою, субститутами різноманітних сфер. І. Мілева

³⁷² Див. про це: Корнелаева Є. В. Лінгвістична природа евфемізмів...

³⁷³ Allan K. Euphemisms and Dysphemisms: Language Used as Shield and Weapon. New York: Oxford, 1991. P. 32.

³⁷⁴ Москвин В. П. Эвфемизмы, системные связи, функции и способы образования. *Вопросы языкознания*. 2001. № 3. С. 40.

виділяє чотири найважливіші категорії, які підлягають сучасному табуюванню: 1) сфера *інтимних стосунків і подружнього життя*, що віддзеркалюють особливості родинно-побутових реалій, наприклад, найменування, які стосуються зради: як *цуцик весною* ‘похітливий чоловік’, *їздити у відрядження* ‘зраджувати в подружньому житті’; 2) евфемізми, що номінують стан вагітності. Їх можна поділити на два типи: ‘стати вагітною поза шлюбом’ у цьому разі використовують такі вирази, як *вітром підвіяло*, *протягом продуло*, щоб запобігти комунікативного дискомфорту. Другий тип: ‘бути вагітною в шлюбі’. У цьому разі використовують такі евфемізми, як *гарбуза наїстися*, *носити живіт*, *дитиною ходити*; 3) сферу *фізіологічні процеси людини, що табуовані* в суспільстві, також покривають своєрідні евфемізми, наприклад, замість *туалет* рекомендується використовувати *дамська* чи *чоловіча кімната*; 4) номінації *недоліків і аморальних вчинків людини* вербалізовані відповідними субститутами: ‘обманювати’ — *співати солов’я*, *липу трусити*; ‘пліткувати’ — *полоскати зуби*, *затоптати в грязюку*; 5) номінації *фізичних пороків людини, її інтелектуальних здібностей*: ‘некрасивий, негарний’ — *як двері з сараю*; ‘старий’ — *труха сиплеться*; ‘дурний, розумово неповноцінний’ — *як три дуби разом*.

Учені виокремлюють напрями дослідження евфемізмів у межах соціолінгвістики, психолінгвістики, когнітивної лінгвістики та мовленнєвої прагматики³⁷⁵. Зокрема, *соціокультурний* напрям окреслює зв’язок евфемізмів з табу, використання їх у різних соціальних групах, представниками різних вікових груп залежно від специфіки комунікативних ситуацій, а також гендерні особливості використання евфемізмів. *Психологічний* напрям дослідження евфемізмів передбачає психолінгвістичний та когнітивний аспекти. У психологічному напрямі розглядають емоційно-оцінний чинник евфемізації, їх асоціативність та роль у когнітивній діяльності людини. Мотиви, що спонукають мовця до вживання евфемізмів і дисфемізмів, різноманітні. Це (а) почуття забобонності і (б) страху, (в) співчуття, (г) сорому, (д) увічливості. Психологічний напрям безпосереднього пов’язаний з емоційною сферою людини. Із *соціальним* і *психологічним* напрямками дослідження тісно пов’язаний *прагматичний* напрям. Прагмалінгвістичні особливості евфемізмів полягають у впливі на адресатів мовлення. Евфемізми використовуються для заміни небажаного висловлювання. Важливим є з’ясування суб’єкта, для якого висловлювання небажане: чи для адресата, чи для адресанта, чи для обох учасників комунікації. Наприклад, таким суб’єктом-ініціатором уживання евфемізмів у висвітленні політичних й економічних питань у публіцистиці є адресант, що здійснює маніпулятивний вплив на адресата.

³⁷⁵ Решетарова І. В. Соціо- та психолінгвістичні чинники, що впливають на евфемізацію мови. *Соціальні комунікації сучасного світу*: наук.-теорет. зб. матеріалів Першої міжнар. конф. Запоріжжя–Кривий Ріг, 2009. С. 250–252.

Питання *способів творення* евфемізмів вивчало чимало дослідників. На сьогодні уніфіковано ці способи. Серед них виокремлюють: 1) перифразування (*неприємно пахнути* замість “смердіти”); 2) заміна лексемами з “пристойною” мотивацією, іншою внутрішньою формою та новими значеннями, утвореними за подібністю: метонімія — *подруга* замість *коханка*; метафора та антифразис — *позичити* замість *украсти*; 3) заміна слова синонімами — *запросити* замість *викликати*; антонімами — *мокне* замість *горить*; 4) заміна з використанням займенників, наприклад: *він / той* замість *чорт*; 5) еліпсис — недомовленість; 6) видозміна звукової форми слова, компонентного складу словосполучення, тобто вживання у функції лайки деяких слів з початковими звуками [x] і [j] замість відомих непристойних слів³⁷⁶.

Однак існує думка, що основним засобом репрезентації евфемістичних субститутів є паремії. Пареміологія як наука досліджує національно-мовну своєрідність і встановлює національний колорит мови³⁷⁷. Учені також наголошують, що найпоширенішими пареміями українській мові є такі, що слугують для евфемізації означень самовпевненості, заздрості та глупоти, а також на позначення роздратування, глузування й жорстокості, ситуацій подорожування, мандрів, відпочинку та ін.

Кожна культура диктує відповідні моделі мовної поведінки, зокрема й зі своєрідним використанням евфемізмів, що зумовлено прагненням не створювати відчуття психологічного дискомфорту, що в подальшому може спричинити комунікативні “невдачі”, а навпаки, сприяти комфортному мовленню. Евфемізми мають широку тематичну сферу застосування, що трансформується з плином часу, відповідні структурні форми вираження, а також способи творення з актуалізацією системи тропів і фігур. Проте найбільш виразно евфемізація фіксується в паремійному фонді кожної мови, репрезентуючи своєрідність кожної лінгвокультури.

³⁷⁶ Українська мова: енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Укр. енцикл., 2004. С. 168–169.

³⁷⁷ Кочерган М. П. Загальне мовознавство. Київ: Вид. центр «Академія», 1999. С. 291.

УКРАЇНСЬКА ТА ПОЛЬСЬКА ПАРОНІМІЯ: ВНУТРІШНЬОМОВНИЙ І ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

ІРИНА КОНОНЕНКО

Варшавський університет,
Варшава — Польща

Порівняння лексичних систем двох мов належить до провідних напрямків зіставного і контрастивного мовознавства. Формування лексичного фонду української та польської мов відбувалося в тісному взаємозв'язку, і — водночас — кожна з мов йшла своїм шляхом поповнення лексики, утворення розгалужених відношень між словами. Аналіз сходжень і розходжень елементів лексико-семантичних систем сучасної української та польської мов, особливостей функціонування цих систем належить до маловивчених аспектів зіставної (контрастивної) лінгвістики.

Характерним лексичним явищем української та польської мов виступає паронімія. Внутрішньомовну паронімію розуміємо як наявність у межах однієї мови співзвучних слів. Значення паронімічних лексем більшою або меншою мірою розходяться. У паронімічну групу звичайно входить два, рідше — три й більше слів, напр.:

читач — читець, śniegowy — śnieżny — śnieżysty.

Значна частина паронімічних груп увійшла у словники паронімів³⁷⁸. Крім того, найбільш складні в плані розрізнення значень пароніми включають у словники труднощів³⁷⁹. Водночас пароніми в кожній з цих мов залишаються недостатньо описаними. Основна увага українських дослідників внутрішньомовної паронімії концентрується навколо паронімічних термінів³⁸⁰.

³⁷⁸ Гринчишин Д. Г., Сербенська О. А. Словник паронімів української мови. Київ: Рад. шк., 1986; Словник паронімів української мови / уклад. О. А. Давидова. Тернопіль: Підручники і посібники, 2018. Kita M., Polański E. Słownik paronimów, czyli wyrazów mylonych. Warszawa: PWN, 2004.

³⁷⁹ Головащук С. І. Українське літературне слововживання. Словник-довідник. Київ: Вища школа, 1995; Bańko M. Słownik wyrazów trudnych i kłopotliwych. Warszawa: PWN, 2010; Markowski A., Pawelec R. Wielki słownik wyrazów obcych i trudnych. Warszawa: Books, 2017. 824 s.

³⁸⁰ Див., напр.: Баган М. П. Паронімія в сучасній українській лінгвістичній термінології: причини і тенденції розвитку. *Наук. вісн. Дрогоб. держ. ун-ту ім. І. Франка*. Серія “Філологічні науки (Мовознавство)”. 2017. № 8 (1). С. 5–10; П'ятецька О. Пароніми в професійній мові економіста. *Культура слова*. 2010. № 73. С. 15–19.

У польському мовознавстві передусім аналізується роль паронімів у процесі викладання польської мови³⁸¹.

Зіставний (контрастивний) опис українських та польських паронімів лише розпочато³⁸². Паронімічні групи у двох мовах або накладаються, або перетинаються між собою, або повністю розрізняються за своїм складом. При цьому перекладні словники не завжди подають правильні еквіваленти слів, що входять до паронімічних груп. Наприклад, аналогами слова *żalośnie* автор *Польсько-українського, українсько-польського словника* вважають *жалісливо* та *жалібно*³⁸³, однак зазначена польська лексема має кілька значень, основне з яких передається українським словом *жалюгідно*. Велика група українських і польських слів виступають як міжмовні пароніми, що подібні за своїм звучанням і розходяться за значенням. Міжмовні пароніми можуть так само входити в внутрішньомовну паронімічну групу (див. далі), що створює додаткові труднощі у встановленні еквівалентності одиниць двох мов.

Отже, вивчення українських і польських паронімів різного типу в їхньому зіставленні є актуальною лінгвістичною проблемою. У статті досліджується українська та польська внутрішньомовна, зіставна і міжмовна паронімія. Матеріалом аналізу служать словники різного типу, корпуси двох мов, а також електронні ресурси.

1. Внутрішньомовна паронімія

Тенденції функціонування паронімії в українській і польській мовах подібні. Утворення паронімів у кожній з мов залежить від низки чинників. Компоненти паронімічних груп можуть бути як питомими за своїм походженням (напр., *лісний* — *лісовий*), так і запозиченими (*pryzma* — *pryzmat*). Нерідко на підставі запозиченого кореня слова творяться похідні слова із співзвучними афіксами.

Водночас пароніми можуть утворюватися від подібних, але не однакових запозичених коренів (твірних основ). Наприклад, у польській мові вживаються пароніми *adoptować* ('взяти дитину в родину на виховання') і *adaptować* ('пристосувати'), при цьому *adoptować* походить від латинського *adopto*, *adaptować* — від латинського *adapto*.

В українському та польському мовознавстві склалося вузьке і широке розуміння паронімії. При широкому розумінні компонентами паронімічної групи є будь-які співзвучні слова, зокрема й ті, що мають різні корені і сходяться за звучанням завдяки випадковому збігу, напр.:

³⁸¹ Напр.: Markowski A. *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*. Warszawa: PWN, 2006; Łukaszewicz B. *Mylące podobieństwo. O paronimach na lektoracie języka polskiego. Kwartalnik Poloncum*. 2018. Nr 30. S. 18–26.

³⁸² Кононенко І. Українська і польська мови: контрастивне дослідження. *Kononenko I. Język ukraiński i polski: studium kontrastywne*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2012. S. 203–223.

³⁸³ Малецька А., Ландовський З. *Польсько-український, українсько-польський словник*. Київ: Перун, 2004, С. 377.

кілер — ківер, кішка — кишка
poważny — powabny, działka — działko.

Пароніми в широкому розумінні цього терміну можуть належати до різних частин мови, напр.:

obik (прийменник, прислівник) — *облік* (іменник)
obok (прийменник, прислівник) — *obibok* (іменник).

При вузькому розумінні паронімами вважаються однокореневі слова, що належать до однієї частини мови й різняться афіксами³⁸⁴. Закономірно, що паронімами виступають переважно основні частини мови — іменники, прикметники, дієслова, що становлять предикативну основу речень, отже, є базовими елементами, що допомагають передати думку і відобразити в реченні фрагмент дійсності. Крім того, інколи до складу паронімічних груп можуть входити прислівники, прийменники, як виняток — інші частини мови.

Внутрішньомовні пароніми можуть розходитися:

за префіксами, напр.:

нажива — пожива, рипис — пропис
przebywać — przybywać, odczuć — poczuć,

за суфіксами:

економічний — економний, людний — людяний
aktywacja — aktywizacja, reprezentacyjny — reprezentatywny,

за флексіями:

зворотний — зворотній, природний — природній
podbiał — podbiała, apostrof — apostrofa,

Різні афікси паронімічних слів переважно виступають як словотворчі форманти.

Пароніми у вузькому розумінні терміна завдяки спільним кореням мають однакові семи, що може зумовити синонімічне вживання таких слів, напр.:

графітний — графітовий, пурпурний — пурпуровий
cidny — cidowny, płomienny — płomienisty.

Семантична інтерпретація компонентів подібних груп нерідко створює суттєві труднощі користувачам мови. Часом такі пароніми виступають як абсолютні синоніми (пор. *меблевий — мебльовий — мебельний*). Інколи накладання змістів подібних слів відображає свідоме поєднання автором мовлення (в основному художнього) паронімії та синонімії. Наприклад, паронімічна група прикметників *козацький — козачий* належить до ключових слів у творчості Т. Шевченка. В українській мові ці прикметники синонімічні, проте поет часто розрізняє *козачий* як 'той, що стосується козака' і *козацький* як 'той, що стосується козацтва', порівн.: *Не дивуйтеся, дівчата, / На старі козачі щирі сльози; А онде, онде за Дніпро, / На пригорі, ніби капличка, /*

³⁸⁴ Тараненко О. О. Пароніми. *Енциклопедія „Українська мова”*. Київ: Українська енциклопедія, 2000. С. 425.

Козацька церква невеличка / Стоїть з похиленим хрестом; Недолю співаю козацького краю. Характерно, що обидва прикметники — і козачий, і козацький — поєднуються в Шевченка з іменником *слава*, порівн.: *Спасибі, дідусю, що ти заховав / В голові столітній ту славу козачу; ...А панам лукавим... / Нащо здалась козацькая / Великая слава?*³⁸⁵.

Частотним явищем в українській і польській мовах є входження паронімів до однієї лексико-семантичної групи. Серед подібних груп виділяються назви осіб, оцінні прикметники, дієслова на позначення мовлення та ін., пор., напр.:

адресат — адресант, відмінний — відмітний, загрожувати — погрожувати;

plotkarka — plotkarka, oporny — odporny, przemówić — pomówić.

Бурхливий розвиток паронімічних термінів є однією з проблем сучасної термінології. Деякі з них певною мірою розрізняються у своєму вживанні (порівн., напр., *словотвірний — словотворчий*), деякі функціонують у наукових працях як абсолютні синоніми, що може дезорієнтувати адресата таких текстів, порівн. використання прикметників *паронімічний*³⁸⁶ і *паронімний* та *пароніміїний*³⁸⁷.

Отже, семантична близькість паронімів створює труднощі у їхньому вживанні. Носії мови нерідко ототожнюють подібні за звучанням і значенням слова, що спричиняє внутрішньомовну інтерференцію. Розмежуванню таких паронімів має сприяти чітке розуміння особливостей їхнього значення й валентності. У випадку труднощів у виборі того чи того пароніма мовець має спиратися на лексикографічні джерела, але, на жаль, не всі вони є у вільному доступі. Автори словників повинні ширше використовувати корпусні відомості, але ті нерідко розходяться з лексикографічним описом слів, оскільки містять і нейтральні лексеми, і застарілі, регіональні, що також потрібно урахувати.

В окремих випадках компоненти паронімічної групи протиставлені один одному. Таким чином виникають паронімічні антоніми, напр.:

воля — неволя, wejść — wyjść.

Може також бути виокремлена міжстильова внутрішньомовна паронімія. Компоненти таких паронімічних груп належать до різних мовних стилів, напр.:

економіст — економ (заст.), жир — жиρο (екон.)

plochliwy — płochu (заст.), pracownica — pracowniczka (розм.).

³⁸⁵ Кононенко І. Поліфункціональність ад'єктивів у поетичній мові Тараса Шевченка. *Мовознавство*. VIII Міжнар. конгрес українців / за ред. Г. Скрипник. Київ: ІМФЕ, 2017. С. 113–114.

³⁸⁶ Пор.: Тараненко О. О. Паронімічна атракція. *Енциклопедія „Українська мова”*. Київ: Українська енциклопедія, 2000. С. 425.

³⁸⁷ Баган М. П. Паронімія в сучасній українській лінгвістичній термінології... С. 6.

У художніх і публіцистичних текстах, у прислів'ях, скоромовках і анекдотах широко використовується явище паронимазії — обігрування паронімів, напр.: *Стоїть кутя на покуті...* (Т. Шевченко); *...І премудрих немудрі одурять!* (Т. Шевченко); „*A to feler*” — *westchnął seler* (J. Brzechwa); „*Mam ja igły, ostre igły, będą z igieł robił widły!*” (J. Brzechwa). Паронимазія, як правило, є внутрішньомовним явищем і створює особливі труднощі при перекладі подібних текстів, пор. українські та польські прислів'я та скоромовки: *З краси не пими роси; Сорока сорок років нитками сорок сорочок вишивала; Nos w sos; Suchą szosą szły kokosze i taszczyły cztery kosze.*

2. Зіставна паронімія

Значна частина українських і польських паронімічних груп зближена між собою. Водночас при більшому або меншому накладанні компонентів паронімічних груп спостерігаються численні розбіжності в семантиці зазначених слів обох мов. Зіставлення українських і польських паронімів дає змогу виділити різні типи співвідношень паронімів обох мов:

а) в обох мовах паронімічні групи однакові за своїм складом, порівн.:
термальний — термічний // termalny — termiczny.

При цьому у двох мовах можливі варіанти коренів і афіксів відповідних слів, напр.:

магній — magnit // magnez — magnes
ефектний — ефективний // efektowny — efektywny.

Відповідні групи українських і польських паронімів утворюються внаслідок подібних словотвірних чинників, а також у результаті однакових процесів запозичень.

б) типовим явищем, що характеризує функціонування паронімів в обох мовах, є часткове перехрещення компонентів паронімічних пар. Так, наприклад, в українській мові функціонує паронімічна група *плодовий — плідний — плодовитий — плодючий*, в польській — *płatowy — płatny*. Слова *плодовий* і *płatowy* є взаємними еквівалентами. Корелятами польської лексики *płatny* є три українських слова — *плідний, плодовитий, плодючий*, причому польське слово *płatny* має тільки одне значення ('який дає або здатен давати багато плодів, дає численне потомство'), а *плідний, плодовитий* — також переносне значення 'плодотворний'.

в) паронімічній групі в одній мові відповідає група не пов'язаних між собою паронімічними відношеннями слів (сталих словосполучень):

ескалатор — екскаватор // schody ruchome — koparka
szczególny — szczególny // детальний — особливий.

г) корелятом паронімічної групи в одній мові стає група внутрішньомовних омонімів в іншій мові, напр.:

кристал — кришталь // krystal^{1,2}
замочний — замковий // zamkowy^{1,2}.

д) групі паронімів в одній мові відповідає одне слово в іншій мові, напр.: *mentalitet* — *ментальність* // *mentalność*
katastrofalny — *katastroficzny* // *катастрофічний*.

Як правило, таке слово функціює як полісемічне.

Нерідко спостерігаємо складні випадки вживання компонентів паронімічних груп і їхніх корелятивів в іншій мові. У польській мові, наприклад, до таких належать пароніми *olejny* ('пов'язаний з фарбами, що базуються на олії') — *olejowy* ('той, що пов'язаний з олією') — *oleisty* ('той, що містить олію; той, що має консистенцію олії'). Польським словам *olejny* і *olejowy* згідно з *Вікісловником*³⁸⁸ в українській мові відповідає слово *олійний*, слову *oleisty* — *олійстий*. Разом із тим, здавалося б, повні еквіваленти *олійний* — *olejny* мають у національних корпусах обох мов різну сполучуваність. У *Корпусі текстів української мови* зафіксовано 159 випадків вживання слова *олійний*, з них у 83 реченнях слово *олійний* сполучається зі словами *фарба* або *фарби*. Окрім того, прикметник *олійний* високочастотно входить у сполучення зі словами лексико-семантичної групи "освітлювальний прилад" — *лампа*, *ліхтар*, *каганець*. Не зафіксовано сполучень зі словами *картина* або *портрет*. У кількох прикладах зустрічається сполучення слова *олійний* з іменником *образ*, який виступає в авторів із Західної України як епізодичний полонізм (у значенні 'картина'), пор.: *Я придивлялася одному великому олійному образу з намальованим нічним краєвидом* (О. Кобилянська); *На стінах висіло кілька олійних образів в старих золочених рамах* (І. Франко)³⁸⁹.

У *Корпусі польської мови* зафіксовано 118 прикладів уживання слова *olejny*. З них у 65 випадках цей прикметник сполучається із словом *obraz*, у 22 випадках — з іменником *portret*, напр.: *Obraz olejny „Kościół w Starej Miłośnie” wzbudził najwięcej emocji...* (А. Kwasiborska). Сполучення зі словом *farba* або зі словами групи "освітлювані прилади" не зустрічаються³⁹⁰ (хоча у словниках польської мови наводяться такі приклади). Отже, реальна сполучуваність і частотність вживання слів *олійний* і *olejny* не збігаються. Аналогом польського словосполучення *olejny obraz* (часто з порядком слів *obraz olejny*) стає "*картина, що написана олійними фарбами*".

Подібність паронімічних груп в обох мовах, їхнє часткове звукове й семантичне перехрещення сприяють інтерференції в уживанні паронімів білінгвами — носіями цих мов. Як відомо, діалектне мовлення мешканців Західної України (передусім Галичини) насичене численними полонізмами, зокрема й компонентами паронімічних груп³⁹¹. Посилений вплив польської мови на українську протягом останніх років сприяє появі епізодичних

³⁸⁸ Wikisłownik. <https://pl.wiktionary> (дата звернення: 15.12.2021).

³⁸⁹ Корпус текстів української мови. www.mova.info (дата звернення: 15.12.2021).

³⁹⁰ Narodowy Korpus Języka Polskiego. <http://nkjp.pl> (дата доступу: 15.12.2021).

³⁹¹ Кононенко І. Українська і польська мови: контрактивне дослідження. С. 39–

полонізмів не тільки в мовленні мешканців Західної України, але й українців — трудових мігрантів у Польщі. Не властиві українській мові слова проникають і в мову електронних ресурсів. Як було зазначено, у польській мові зустрічається слово *olejowy*, що входить в описану вище паронімічну групу. Під впливом польської мови сьогодні в контенті можна зустріти кальку *олійовий*, порівн.: *виписати 20% олійовий розчин камфори в ампулах* (з рецепта)³⁹². Очевидно, що подібний “неологізм” не відповідає сучасним нормам української мови.

3. Міжмовна паронімія

Важливим об’єктом дослідників зіставного мовознавства має бути українсько-польська міжмовна паронімія. Як було зазначено, до складу міжмовних паронімів входять слова з двох мов, що подібні за звучанням і різняться семантично (порівн. з явищем міжмовної омонімії, за якої слова двох мов з різним значенням повністю збігаються за звучанням і розходяться за значенням³⁹³).

Переважна кількість міжмовних паронімів відображена в *Українсько-польському словнику міжмовних омонімів і паронімів*³⁹⁴. Існує кілька основних причин виникнення міжмовної паронімії:

а) українські та польські слова мають одне індоєвропейське або спільнослов’янське походження, проте в процесі еволюції лексеми розійшлися між собою за значенням, напр.:

обоз — *obóz* (‘табір’);

б) українсько-польські міжмовні пароніми утворилися внаслідок різного семантичного освоєння запозичень, напр.:

гарбуз (з тюрк.) — *arbuz* (‘кавун’);

в) явище міжмовної паронімії виникло в процесі взаємного запозичення лексем і подальшого розвитку значень у відповідних мовах. Наприклад, слово *Kozak* (*kozak*) було запозичене в польську мову з української і з часом набуло нових значень, що не властиві українській, зокрема, ‘гриб’ (підосиновик), ‘чобіт з високою халявою’ та ін., порівн. *bawitися* (з *bawić się*), *вензель* (з *węzeł*) та ін.;

г) у кожній з мов у результаті афіксації утворилися слова, подібні між собою і водночас не ідентичні за звучанням і значенням. Наприклад, від дієслів

³⁹² Неампульовані розчини. Складні (розв’язаний рецепт). URL: <https://infopedia.su> (дата звернення: 21.12.2021).

³⁹³ Kononenko I. Українсько-polska homonimia i paronimia międzyjęzykowa w leksyce i frazeologii. *Wokół homonimii międzyjęzykowej, pod red. M. Majewskiej*. Warszawa: 2017. S. 141–158.

³⁹⁴ Кононенко І., Співак О. Українсько-польський словник міжмовних омонімів і паронімів. Київ: Вища школа, 2008.

biegati та *biegać* були утворені подібні за звучанням іменники з різним значенням *бігун* ('спортсмен') та *biegun* ('полюс');

д) інколи міжмовні пароніми утворюються через випадковий збіг звучання слів у двох мовах, напр.:

вудка — *wódka* ('горілка').

Внутрішньомовна та міжмовна паронімія нерідко переплітаються між собою. У групі паронімів однієї мови зустрічається слово, що виступає по відношенню до іншої мови як міжмовний омонім або паронім, тобто ці слова при зовнішній подібності у різних мовах мають різні значення. Наприклад, у польській мові функціює паронімічна група *owosny* — *owosowy*. Прикметник *owosowy* нагадує український ад'єктив *овочевий*, але це лише зовнішня подібність. Польській парі слів *owosny* — *owosowy* відповідає українська група *плідний* — *фруктовий*, а слова *owosowy* — *овочевий* входять у коло міжмовних паронімів.

Міжмовна паронімія у слововживанні українсько-польських білінгвів нерідко спричиняє потужні інтерференційні процеси. Наприклад, при перекладі вірша Яна Бжехви *Качка-дивачка* Дмитро Павличко слово *kurpiec* перекладає як *купець*, тоді як відповідником є лексема *покупець*: *Aż wreszcie znalazł się kurpiec...* // *Здивувався купець, засмутився...*

Отже, відкриваються перспективи дослідження паронімії різного типу в українській і польській мовах. Існує гостра потреба чіткого розмежування подібних за звучанням і водночас різних за значенням українських і польських слів. Наслідки такого аналізу мають бути відображені в нових двомовних словниках, у теорії й практиці перекладу, у методиці викладання української та польської мов як іноземних.

ДІАЛЕКТИЗМИ В УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКОМУ СЛОВНИКУ ЗЕНОНА КУЗЕЛІ ТА ЯРОСЛАВА-БОГДАНА РУДНИЦЬКОГО

ОЛЕСЯ ЛАЗАРЕНКО

Європейський університет Віадрина у Франкфурті-на-Одері,
Франкфурт-на-Одері — Німеччина

Витоки української лексикографії сягають далеких століть ще часів Київської Русі й подальший розвиток, як і періодизація, цієї мовознавчої галузі тісно пов'язаний з історією української мови, незалежно від того, за яких геополітичних умов це відбувалося. Вітчизняні лінгвісти виділяють кілька етапів становлення українського словникарства, хронологічно зіставляючи їх з важливими історичними й культурними епохами, скажімо, кінця XVI – другої половини XVIII ст., кінця XVIII ст. – поч. XX ст. чи переломними подіями після революції 1917 року, повоєнні роки³⁹⁵. Особливими точками відліку в цій класифікації можуть стати також відомі художні рукописні чи друковані твори, наукові праці й видання, наприклад, Азбукovníки XIII ст. чи Алфавіт³⁹⁶, *Енеїда* Івана Котляревського чи *Словник української мови* Бориса Грінченка³⁹⁷ тощо. Усі названі вище історичні віхи формування української лексикографії, як і інших напрямів української філології, стосуються передусім українських теренів, розділених в різні часи між різними державами — Польщею, Австро-Угорщиною, Росією, а згодом об'єднаних в межах однієї з радянських республік до 1990 р. Однак українська лінгвістична наука, зокрема в першій половині XX ст., через історично-політичні обставини творилася також і за межами “материкової” України — у Польщі, Німеччині, Франції, тодішній Чехословаччині, а згодом і в Америці, Аргентині, Канаді та інших країнах світу, де формувалися українські культурні осередки — товариства, спілки, організації, бюро, інститути.

Одним з таких центрів, де плекалися українознавчі студії, став заснований у 1926 р. Український науковий інститут в Берліні (далі — УНІ), який

³⁹⁵ Порівн.: Лексикографія. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 296–304; Горецький П. *Історія української лексикографії*. Київ: Вид-во АН УРСР, 1963. С. 7.

³⁹⁶ Огієнко І (Митрополит Іларіон). *Історія української літературної мови / упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт.* М. С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2001. 440 с.

³⁹⁷ Кузеля З. *Історичний розвиток і сучасний стан українського словництва. Збірник на пошану Зенона Кузеля*. Париж – Нью-Йорк – Мюнхен – Торонто – Сідней, 1962. Т. CLXIX. С. 217–235; Кульчицька Т. *Українська лексикографія XIII–XX ст.: бібліографічний показник*. Львів: Львів. наук. б-ка імені В. Стефаника, 1999. С. 8.

згуртував відомих істориків, етнографів, економістів, літераторів, мовознавців, що емігрували з України до Німеччини у 20-х роках ХХ ст. Своїм завданням Інститут оголосив презентацію української науки в Німеччині, „нав'язання та посилення культурно-наукових взаємин між Україною та західноєвропейським, головню німецьким науковим світом”³⁹⁸, а також він мав „служити розвиткові та поглибленню дослідів з обсягу українознавства, а провід Інституту старався викликати зацікавлення українськими справами у передових людей німецької інтелектуальної еліти і знайомити чужих учених з українськими науковими дослідями”³⁹⁹. Наукова структура Інституту передбачала на початку заснування 7 кафедр⁴⁰⁰, але в результаті почали функціювати тільки чотири: *української історії* на чолі з першим директором УНІ Дмитром Дорошенком, *історії української держави* під керівництвом В'ячеслава Липинського, *духовної культури* з керівником Іваном Мірчуком (з 1931 р. став другим директором УНІ) та історії матеріальної культури, якою завідував Володимир Залозецький. Науковими співробітниками Інституту протягом 1926–1945 рр. були знані українські спеціалісти з найрізноманітніших галузей українознавства: історії, мови, літератури, етнографії, філософії, релігії, археології, культури, мистецтва. Це професори Степан Смаль-Стоцький, Олександр Колесса, Богдан Лепкий, Леонід Білецький, Дмитро Чижевський, Дмитро Антонович, Петро Вергун, Вадим Щербаківський, Іван Крип'якевич, Zenon Кузеля, Ярослав-Богдан Рудницький та інші.

Наукова-дослідницька та викладацька робота УНІ була надзвичайно багатогранною — читання лекцій, виступи на конференціях і семінарах, організація різноманітних виставок, проведення творчих вечорів, публікація результатів досліджень в німецьких часописах, видавництво монографій, наукових бюлетенів і записок тощо⁴⁰¹. Окремо варто звернути увагу на мовознавчий аспект діяльності Українського наукового інституту в Берліні, оскільки, окрім викладання української мови й публікації підручника з української мови для німців⁴⁰², тут виникла ідея створити серію перекладних і термінологічних словників.

Потреба в укладанні солідного й сучасного саме перекладного *Українсько-німецького словника* вже давно відчувалася серед українських мовознавців, частина з яких власне навчалися свого часу, а нині працювали

³⁹⁸ Наріжний С. Українська еміграція: культурна праця *української еміграції* між двома світовими війнами Прага: Студії Музею визвольної боротьби України, 1942. Ч. 1. С. 211.

³⁹⁹ Там само.

⁴⁰⁰ Яріш В. Українські науковці в Берліні (Вступні завваги). *Яріш В., Сулима М. та інші. Українці в Берліні. 1918–1945*. Торонто, 1996. С. 123.

⁴⁰¹ Сулима М. Український науковий інститут. *Яріш В., Сулима М. та інші. Українці в Берліні. 1918–1945*. Торонто, 1996. С. 81–86.

⁴⁰² Rudnyćkyj J. Lehrbuch der ukrainischen Sprache. Leipzig: Otto Harassowitz, 1940. 200 s.

у німецькомовному просторі: *Українсько-німецький словник* став віддавна „пекучою конечністю, бо ж досьогочасні словники були перестарілі так, що стояли далеко позаду в порівнянні із розвитком української літературної мови та її лексики — або вони були малі об’ємом, щоб задоволити навіть дуже скромні вимоги”⁴⁰³. При Інституті був відкритий *Словниковий відділ*, покликаний до укладання такої фахової лексикографічної праці, а історичну місію щодо створення словника було покладено на д-ра Зенона Кузеля. Знаний філолог й етнограф мав вже досвід публікації й підготування до друку кількох словників — *Словар чужих слів* (Чернівці, 1910), *Український правописний й орфоепічний словник* (рукопис), *Українсько-німецький і німецько-український хліборобський словник* (рукопис, у співавторстві з інж. Р. Димінським і при співпраці з д-р М. Пшеп’юрською)⁴⁰⁴ та ін. — і спільно із запрошеним співробітником зі Львова Ярославом-Богданом Рудницьким розпочав у 1938 році роботу над укладанням „епохальної пам’ятки” українського словникарства міжвоєнного періоду. Ось як згадує про цю подію Я.-Б. Рудницький: „Влітку я одержав запрошення до співпраці над українсько-німецьким словником, що його зніціював проф. Зенон Кузеля в Українському Науковому Інституті в Берліні. Я приїхав до Берліну в лютому 1938 року і сконтaktuвався з Кузелем, який в дальшій розмові пояснив генезу і пляни щодо словника”⁴⁰⁵.

З. Кузеля та Я.-Б. Рудницький розподілили обсяг праці над словником таким чином: старшому колезі й керівникові *Словникового відділу* припали літери П–Я, відповідно літерами А–О опікувався запрошений зі Львова мовознавець. Німецькомовну частину опрацював професор Кенігсберзького, а пізніше Мюнстерського університетів, славіст, член Наукового Товариства імені Шевченка Карл Г. Маєр. У передмові до словника Іван Мірчук — директор Українського наукового інституту в Берліні — так про це згадує: „Проф. Др. З. Кузеля й Доц. Др. Яр. Рудницький поділилися працею так, що перший перейняв букви від П до кінця, другий від початку до О включно. Проф. Др. Карло Г. Маєр мав за завдання провірити німецький текст і узгіднити його з українським. При складанні словника виконав п. Др. Сократ Іваницький важні допоміжні праці. Багато українських учених збагатили матеріал своїми збірками”⁴⁰⁶.

В основу словника був покладений “харківський правопис” 1929 р., ухвалений Всеукраїнською академією наук у Києві і Науковим Товариством імені Шевченка у Львові, допоміжним був *Правописний словник* Г. Голоскевича.

⁴⁰³ Мірчук І. Зенон Кузеля в Берліні. *Збірник на пошану Зенона Кузеля*. Париж – Нью-Йорк – Мюнхен – Торонто – Сідней, 1962. Т. CLXIX. С. 62.

⁴⁰⁴ Рудницький Я. Зенон Кузеля як лексикограф. *Збірник на пошану Зенона Кузеля*. Париж – Нью-Йорк – Мюнхен – Торонто – Сідней, 1962. Т. CLXIX. С. 87–88.

⁴⁰⁵ Рудницький Я. Мої берлінські роки (1938–1941). *Яріш В., Сулима М. та інші. Українці в Берліні. 1918–1945*. Торонто, 1996. С. 111.

⁴⁰⁶ Мірчук І. Передне слово. *Українсько-німецький словник* / укл. З. Кузеля, Я. Рудницький. Лейпціг, 1943. С. Х.

Джерельною базою слугували понад 250 художніх, наукових, публіцистичних творів, історичних, етнографічних, лексикографічних праць, журнали, газети.

Основною метою словника було зафіксувати ті слова й вислови, що вживалися в „широкому житті сучасності” (за висловом І. Мірчука). У словниковий реєстр, окрім загальноновживаної літературної лексики, було введено також багато фахових термінів (з галузей техніки, спорту, геології, економіки, медицини, музики, воєнної справи тощо), ономастична лексика, пов’язана з українськими культурними реаліями, географічні назви тощо: „Більшу вагу як у досьогочасних словниках покладено на фахову термінологію. (...) Топографічні назви, назви гір, річок, місцевин, народів, країн взято під увагу, наскільки вони в’яжуться з українською культурою, історією, господарством (...)”⁴⁰⁷.

Також тут простежується численна наявність українських відповідників до іноземної термінології, що сучасні дослідники пов’язують з тим фактом, що укладачі Кузеля та Рудницький не зазнали впливу „репресивних лінгвоцидних акцій радянського уряду”: *агресор* — *нападник*, *дуель* — *двобій*, *акузатив* — *знахідник*, *гербарій* — *зільник*, *дифтонг* — *двозвук*, *елекція* — *вибори*, *мотор* — *рушій*, *аеродром* — *летище*, *фініш* — *добіг* та ін.⁴⁰⁸.

Особливий інтерес викликає група застарілих слів та діалектизмів, які були занесені до реєстру лексикографічної праці із конкретною метою — допомогти під час читання давньої української літератури: „Крім цього в словник увійшли такі слова, що хоч і перестарілі подекуди, а проте мають свою вагу при читанні давніших творів, чи з уваги на термінологічні моменти. Під таким кутом бачення втягнуто в словник і **говоровий** (виділено — О. Л.) матеріал. Як перестарілі, як і говоріві слова означено окремими примітками (*veralt.*, *dial.*, *huz.* тощо)”⁴⁰⁹.

Саме цей аспект — реєстрація діалектизмів в *Українсько-німецькому словнику* і зазначення „їхнього регіонального походження й диференціації — зацікавив нас найбільше і, передусім, у контексті тих діалектологічних студій, які провадив Я. Рудницький, перебуваючи в Берліні⁴¹⁰.

⁴⁰⁷ Там само.

⁴⁰⁸ Гапон Л. Лексикографічні характеристики „Українсько-німецького словника” Зенона Кузеля і Ярослава Рудницького (на прикладі матеріалів на літери А–О). *Filologia. Socjologia i kulturoznawstwo: teoretyczne i praktyczne aspekty rozwoju współczesnej nauki*. Warszawa, 2015. S. 49–55.

⁴⁰⁹ Мірчук І. Передне слово... С. Х.

⁴¹⁰ Vergleichen: Nakonetschna H., Rudnyčkyj J. Ukrainische Mundarten. Südkarpatoukrainisch (Lemkisch, Bokisch und Huzulisch). Berlin, 1940. 100 s. (Arbeiten aus dem Institut für Lautdorschung an der Universität Berlin, No. 9); Rudnyčkyj J. Lemberger ukrainische Stadtmunart (Znesinnja). Leipzig, 1943. 195 s. (Arbeiten aus dem Institut für Lautdorschung an der Universität Berlin, No. 11); Rudnyčkyj J. Südkarpatoukrainisch aus Ilnya (Bojkenland). Leipzig, 1944. 22 s. (Lautbibliothek. Texte zu den Sprachplattendes Instituts für Lautforschung an der Universität Berlin. No. 209).

Українсько-німецький словник вже ставав об'єктом лінгвістичних досліджень⁴¹¹, що є важливим, на нашу думку, свідченням того, що, попри свою відсутність у науковому просторі України протягом понад пів століття від часу публікації, тобто з 1943 р., ця праця увійшла до лексикографічного канону й посіла там гідне місце, викликаючи зацікавленість, якщо не з практичного боку сучасного слововживання, то, безсумнівно, з історичного боку, як пам'ятка щодо фіксації стану української мови та її діалектів у період 20–40-х рр. ХХ ст.

Загалом словник налічує понад 100 тисяч лексем (1 494 стор.), і укладений за основними та, зрештою, типовими принципами лексикографування, порівн.: „Структура словникової статті відображає прагнення авторів створити універсальний для користувачів української та німецької мов словник, у якому стисло представлено інформацію щодо граматичних, семантичних, орфоепічних, правописних, стилістичних та словотворчих особливостей лексичних одиниць”⁴¹². Спеціально для цих мовних особливостей була розроблена система відповідних позначок, список яких відображено на початку словника — наприклад, **назви відмінків**: A = Akussativ (укр. *знахідний відмінок*), G = Genetiv (укр. *родовий відмінок*), D = Dativ (укр. *давальний відмінок*), L = Lokativ (укр. *місцевий відмінок*), N = Nominativ (укр. *називний відмінок*); **частини мови**: *prp.* = Präposition (укр. *прийменник*), *prt.* = Partikel (укр. *частка*); **граматичні форми слова**: *a* = aktivisch, transivit (укр. *перехідне дієслово активного стану*), *Dim.* = Diminutiv (укр. *зменшувальне слово*), *indkl.* = indeklinabel (укр. *невідмінюване слово*), *koll.* = kollektiv, kollektivisch, *Sammelbegriff* (укр. *збірне поняття*), *Komp.* = Komparativ (укр. *вищий ступінь порівняння*), *pl* = Plural (*множина*), *f* = feminin, weiblich (*жіночий рід*), *m* = maskulin, männlich (укр. *чоловічий рід*); *n* = neutral, sächlich (укр. *середній рід*); **власні і географічні назви**: *FN* = Flußname (укр. *назви річок*), *ON* = Ortsname (укр. *місцеві назви*), *PN* = Personennamen (укр. *власні назви*); **термінологія**: *Chem.* = Chemie (укр. *хімія*), *Geol.* = Geologie (укр. *геологія*), *Med.* = Medizin (укр. *медицина*), *Myth.* = Mythologie (укр. *міфологія*), *Tech.* = Technik (укр. *техніка*), *Zool.* = Zoologie (укр. *зоологія*); **сполучники**: *od.* = oder (укр. *або*) та ін.

Завдяки позначкам *altukr.* = altukrainisch (укр. *староукраїнський*), *amer.-ukr.* = amerikanisch-ukrainisch (укр. *американсько-український*), *veralt.* =

⁴¹¹ Гапон Л. Лексикографічні характеристики “Українсько-німецького словника” Зенона Кузелі і Ярослава Рудницького (на прикладі матеріалів на літери А–О)...; Вакуленко С. В., Піддубна В. В. Полоніми у складі західноукраїнської лексики за „Українсько-німецьким словником” Зенона Кузелі та Ярослава Рудницького. *Наук. вісн. Чернів. ун-ту*. 2000. Вип. 93: Слов'янська філологія. С. 112–129; Лазаренко О. Традиції української лексикографії в Берліні (20–40 роки ХХ століття). *Українська наука у європейському контексті. Німецько-українські наукові зв'язки*. Мюнхен, 2016. Т. IX. С. 79–84.

⁴¹² Гапон Л. Лексикографічні характеристики “Українсько-німецького словника” Зенона Кузелі і Ярослава Рудницького (на прикладі матеріалів на літери А–О)... С. 50.

veraltet (укр. *застарілий*), *Volkst.* = Volkstum, Volkskunde (укр. *фольклорний*) користувачі словника мають можливість краще зорієнтуватися в історичних і етнологічних семантичних нашаруваннях зареєстрованих слів, наприклад:

дергунець <-нця> *m altukr.* Tanz

дівосіоби <-бів> *pl Volkst.* Brautwerbung

досвітки <-ів> *pl:* досвіток; *Volkst.* die Abendversammlungen im Herbst u. Winter in den Bauernhäusern (bei Licht) zu gemeinschaftlicher Handarbeit u. Unterhaltung der Dorfjugend

кодáš <-ашá> *m Volks.* Brautführer

кутя <-і> *f Volkst.* Weizengericht *n* zu Weihnachten

набрівник <-а> *m Volkst.* Kopftuch *n*

обаясник <-а> *m Volks.* böser Geist

обжінки <-ів> *pl Volkst.* Erntefest *n*

обзóriни <-ин> *pl Volkst.* Brautschau

рётор <-а> *m, auch* рiтop, *altukr.* Schüler der Rhetorik

сіяти <сію, сіеш> *a* säen; bauen; sieben; [aus]beuteln, sichten; *Volkst.* zum Neujahr gratulieren...

скоромóх <-а> *m, ~а* <-хи> *altukr.* Wanderkünstler, Gaukler, Hanswurst, Possenreißer

сула <-ли> *f veralt.* Lanze, Speer *m*

сулиця <-ці> *f altukr.* Lanze, Speer *m*, Speerspitze

храбрéнный *altukr.* = **хорóбрый**; sehr tapfer та інші.

Що стосується безпосередньо предмета нашого невеличкого дослідження, а саме діалектизмів в *Українсько-німецькому словнику*, то для їхнього позначення вживається передусім узагальнювальна позначка *dial.* = *dialektisch*, *mundartlich* (укр. *діалектний, говірковий*):

бáнуш <-а> *m Kochk. dial.* Maisbrei (auf Sahne)

барабóля <-лі> *f Bot. dial.* Karoffel, Erdapfel *m*

бéчка <-ки> *f dial.* Weidenkätzchen

бурдéй <-éя> *m dial.* Hütte

вáфенпас <-у> *m dial.* Waffenpaß

грiнджа <-джи> *f dial.* Schnee *m* mit Regen; **óли** <-ів> *pl dial.* kleine Schlitten; breitsohlige Schuhe zum Waten im Schnee

кабатiрка <-ки> *f dial.* **табакёрка**

кpacу́н <-унá> *m dial.* Weihnachtsfest *n*

скнiра <-ри> *m. dial.* **скнáра**

сумéта <-ти> *f dial.* große Summe та ін.

Для окреслення лексики, яка побутує на Західній Україні на відміну від південно-західних чи східних українських теренів, були запроваджені такі позначки: *westukr.* = westukrainisch (укр. *захiдноукраiнський*), а також *ostukr.* = ostukrainisch (укр. *схiдноукраiнський*) та *südwestukr.* = südwestukrainisch (укр. *пiвденно-захiдноукраiнський*). Подаємо кілька прикладів зазначених вище груп.

Лексика *західноукраїнського* варіанта:

блάνений <-на, -не> *westukr.* mit Pelz gefüttert

бўмельцуг <-у> *m westukr.* **забарній** **пóтяг**

депендэнт <-а> *m westukr.* (адвока́тський) Bürovorsteher (-s Rechtsanwalts); (нотаріа́льний) Notariatsverweser

каба́ре <idkl.> *n westukr.* ~т <-у> *m* Kabarett *n*

кайзе́рка <-ки> *f westukr.* Brötchen *n*

кріс <-а> *m westukr.* Flinte *f*

нанáшка <-ки> *f westukr.* Patin; ~о <-ка> *m westukr.* Pate

раба́та <-ки> *f westukr.* Schlinge (am männlichen Oberkleid)

рева́нш *westukr.* ~ж <-у> *m* Revanche *f*, Wiedervergeltung *f*

ре́дка <-ки> *f*, *westukr.* auch ~ва <-ки> *f* [Garten-]Rettich *m*

урльо́п <-у> *m westukr.* Urlaub; = **відпу́стка**

фі́ра <-и> *f westukr.* Fuhrе, Wagen *m* та ін.

Деякі приклади демонструють подвійне слововживання — загальне (напр., у чоловічому роді) і діалектне (жіночого роду), при цьому подекуди з різними значеннями в німецьких перекладах:

бамбу́за <-зи> *f*, ~к <-ука> *m*, *westukr.* ~с <-уца> *m* Bot. Bambus *m*

ба́ня <-ні> *f* (ко́пула) Kuppel; (купі́ль) Dampfbad *n*, ...; *westukr.* Saline, Salzwerk

варіюва́ти <-іюю, -іюєш> *a* variieren, [ab]wechseln; *westukr.* verrückt werden

вibráнець <-нця> *m* Außerwählte[r]; *westukr.* Rekrut

ка́др <-у> *m*, *westukr.* ~а <-ри> *f* Kader *m*

кана́па <-пи> *f* Kanapee *n*, Sofa *n*; ~ка <-ки> *f* 1. *Dim.*: кана́па, kleines Sofa *n*; 2. *westukr.* belegtes Brötchen *n*, Brot *n* mit Belag

консиля́р <-яря> *m* Ratgeber; *westukr.* Arzt

ку́ринь <-реня> *m* Hütte *f*; *westukr.* Batalion *n*; Abteilung *f*

ку́тати <-аю, -єш> *a* hüllen; *westukr.* pflegen

ска́лля <-пи> *n* koll. Fels-, Stein-stücke *pl*, Felsen *pl*; *westukr.* [Faß-]Dauben *pl*; Schleifen *pl*

скит 1. <-а> *m* Skythe; 2. <-а od. -у> *westukr.* Einsiedelei *f*, Klausе *f*

убавля́ти <-яю, -яєш> *a* kleiner machen, vermindern, verkleinern, verringern; ... *westukr.* unterhalten, belustigen

це́нт <-а> *m* Cent (hundertster Teil e-s Dollars); *westukr.* (österr.) Kreuzer та ін.

Цікавим прикладом є слова *грабіж* і *раковина*, де залежно від наголосу і від роду позначена регіональність лексеми:

грабі́ж <-бежі> *f westukr.* = грабіж

грабі́ж <-бежу> *m* Plünderung *f*; Pfändung *f*

ракови́на <-ни> *f westukr.* Torf *m*

ра́ковина <-ни> *f* Muschel[schale]

Лексика **східноукраїнського** варіанта, де також часом бувають наведені приклади з різними значеннями німецькою мовою залежно від регіону:

балянс <-у> *m* Gleichgewicht *n*, *ostukr.* Bilanz *f*; *auch* **білянс**
відмінний <-на, -не> (різний) *abweichend*, *verschieden*; (змінний) *veränderlich*, *unbeständig*; *ostukr.* vorzüglich, ausgezeichnet
дитбудінок <-нку> *m* *ostukr.* *Abk.*: дитячий будінок: Kinderhaus *n*
дитсадок <-ка> *m* *ostukr.* *Abk.*: дитячий садок, Kindergarten, -hort *m*
кльбош <-а> *m* *ostukr.* ~а <-ші> *f* Glassturz *m*, -glocke *f*
ковзán <-aná> *m* *ostukr.* Schlittschuh
резéрв <-а> *m* *ostukr.* = резерва
скамна́ <-ні> *f*, ~і́ця <-ці> *f*, ~я́ <-ні> *f* *ostukr.* *veralt.* Bank, Tisch *m* та інші.

У словнику зафіксований надзвичайно оригінальний випадок міжрегіональної омонімії на прикладі слова *жилет*, яке у східному варіанті української мови означає “елемент одягу”, натомість у західному *жилетка* — це ‘лезо для гоління’ (найімовірніше, за назвою фірми *Gillette*):

жилéт <-а> *m* *ostukr.* Weste *f*; ~ка <-ки> *f* *westukr.* бритвиця; Rasierklinge; *ostukr.* = **жилéт**

Лексика **південно-західного** варіанта:

кі́чера <-ри> *f* *südwestukr.* bewaldete Bergspitze
клі́ва <-ви> *f* *südwestukr.* nackter Berggipfel *m* та ін.

Серед названих вище скорочень на позначення діалектних лексем і підкреслення їхніх регіональних особливостей також використовуються такі маркування: *bojk.* = *Bojkisch*, Dialekt der *Bojken* (укр. *бойківський діалект*); *huz.* = *huzulisch*, Dialekt der *Huzulen* (укр. *гуцульський діалект*); *karп.-укр.* = *karpatenukrainisch* (укр. *карпатоукраїнський діалект*); *lemk.* = *lemkisch*, Dialekt der *Lemken* (укр. *лемківський*).

Одразу наголосимо, що найбільше в словнику за допомогою вибіркового методу було виявлено слова із позначкою *huz.* — гуцульський діалект, які ми наводимо нижче:

ар’я́н <-а> *m* *huz.* saure Ziegenmilch *f*; ~і́ця <-ці> *f* Faß *n* für **ар’я́н**
ба́діка <-ки> *m* *huz.* älterer Mann, älterer Bruder
байбарáк <-акá> *m* *huz.* kurzer Oberrock
ба́лта <-ти> *f* Kotlache; *huz.* Beil *n*
герда́н <-а> *m* *huz.* Halsbinde *f* aus Glaskorellen; *auch* **сілянка**
гú́ля <-лі> *f* *huz.* Mantel (mit Kapuzen)
осéдок <-дка> *m* *huz.* Besitztum *n*, Hof
пú́та 1. <-ти> *f* *huz.* ein Gefäß *n*; **2.** <пуг> *pl* Fesseln
пчі́хавка <-ти> *f* *huz.* Schnupfen *n*
рева́ш <-а> *m* *huz.* Kerbholz

фін <-а> *m* Finne; *huz.* Patenkind
фло́йра <-ри> *f huz.* Hirtenflöte та ін.

Карпатоукраїнські лексеми репрезентовані прикладами:

скипець <-ця> *m karp.-ukr.* щéпа

чám'яний *karp.-ukr.* мото́рний

честувáти <-в'ю, -в'єш> *a karp.-ukr.* eheren; = **шанувáти** та інші.

Під час подальшого дослідження *Українсько-німецького словника* і пошуку слів, притаманних бойківському та лемківському діалектам, ми звернулися до праці Ф. Жилка *Нариси з історії української мови*⁴¹³, аби почерпнути звідти більше інформації про лексичні особливості цих говірок. Так, скажімо, характерними для бойківського діалекту є слова *бортиця*, *порилиця* 'кріт', *драганець* 'колодець', *клинець* 'цвях', *лаба* 'нога у тварин', *ожиця* 'ложка', *порт*, *портюк* 'скатертина', *подря* 'горище в клуні', *пчолинок* 'пасіка', *пясть* 'кулак', *смик* 'борона', *тутук* 'одуд', *ширинка* 'хустка'⁴¹⁴ та ін.

Лемківські говірки нараховують чимало слів „давнього походження (як і взагалі в карпатських говірках), що зберігаються і в інших українських діалектах, часом з дуже зміненим значенням. (...) боїсько “клуня”, бріх “живіт”, вивюрка “білка”, облак “вікно”⁴¹⁵ та ін.

Звірівши деякі з цих лексем в *Українсько-німецькому словнику*, ми з'ясували, що частина цих слів маркована позначками *westukr.* (західноукраїнський) або *huz.* (гуцульський), а не *bojk.* (бойківський) і *lemk.* (лемківський). Натомість інша частина звічених слів взагалі відображена без поміток і з абсолютно іншими значеннями, що трапляється найчастіше, наприклад (за алфавітом):

бої/сько <-ка> *n*, ~ще <-ща> *n* Spielplatz *m*, Tenne *f*

вівірка <-ки> *f Zool.* Eichhörnchen *n*⁴¹⁶

клінець <-нця> *m Dim.:* клин <-á> *m* Keil

лаба <-би> *f* Pfote, Tatze

облак <-а> *m* weiße, heitere Wolke *f*

подря <-рі> *f* Dachboden *m*; Tribüne; *huz.* Wandbrett *n*

порткі <-ків> *pl* Hosen (aus Leinwand)

пчолинець <-нця> *m westukr.* **стебнік** <-ка> *m* Bienenhaus *n*; *auch* ом-

шанік

п'ясть <-ти> *f* Handfläche

⁴¹³ Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ: Рад. шк., 1966. 307 с.

⁴¹⁴ Там само. С. 217.

⁴¹⁵ Там само. С. 223.

⁴¹⁶ Цікавим видається те, що паралельно до слова *вівірка* використано також лексеми *білиця* і *білка* без жодних позначок щодо регіонального слововживання.

смик 1. <-ка> *m* Bogen (e-s Streichinstruments, bes. der Baßgeige)...
ширінка <-ки> *f* *Dim.*: **ширінка** та ін.

Те, що деякі лексеми, які сьогодні фіксуються як регіональні й не мають відповідної позначки у словнику 1943 р., може пояснюватися тим, що укладачі не сприймали їх на той час як діалектизми. Скажімо, слово *куча* позначає в бойківському діалекті 'убогу хату або хлів для свиней'⁴¹⁷. *Українсько-німецький словник* фіксує його і дає відповідний до українського діалектного значення переклад "Schweinestall", тобто 'хлів для свиней', однак жодної позначки, до якої говірки належить ця лексема, уважний читач тут не знайде, що спонукає його зробити висновок, що це звичайне літературне слово. Схожою є фіксація визнаного на сьогодні діалектизмом слова *утеранек* 'рушник'⁴¹⁸, яке має відповідники у словнику *утирач* і *втиральник* з перекладом „Handtuch", що знову ж таки не є маркованим. При цьому паралельно може вживатися одиниця *рушник* у словосполученні *рушники подавати* зі значенням 'свататися' (Hochzeitswerbung annehmen).

Підсумовуючи, варто наголосити на тому, що насправді *Українсько-німецький словник* авторства З. Кузелі і Я.-Б. Рудницького містить у собі ще дуже багато неймовірно цікавого не тільки мовного, діалектного, але й історичного і культурного матеріалу. Завдяки зафіксованим тут тогочасним реаліям та особливостям їхнього слововираження і граматичного втілення ця лексикографічна праця є надзвичайно цінним свідченням розвитку української мови та її діалектів у 40-х роках ХХ ст. Унікальність словника, на нашу думку, полягає передусім у тому, що створений він був за межами України, укладачі не завжди могли швидко здобути доступ до необхідних джерел, вони не мали контактів зі своїми колегами, які працювали на т. зв. "материковій Україні" (тим паче, що тоді на українських теренах, як і у всій Європі, вирувала війна), однак вони намагалися у своїй роботі об'єднати з мовної точки зору усі регіони України. Незважаючи на складні історичні обставини, авторам вдалося сформувати максимально повний образ української мови у її контактах з німецькою, і на сьогодні ми маємо змогу вповні оцінити зусилля і віддану працю наших співвітчизників із закордоння.

⁴¹⁷ Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології... С. 217.

⁴¹⁸ Воронич Г. В. Бойківський діалект. *Українська мова: енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. 2-ге вид., випр. і доп.* Київ: Укр. енцикл., 2004. С. 55.

ИЗ ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ И. ФРАНКО⁴¹⁹

ВАЛЕРИЙ МОКИЕНКО

Санкт-Петербургский университет,
Санкт-Петербург — Россия

Татьяна Анатольевна Космеда — одна из звезд научно-исследовательской Плеяды, созданной во Львовском университете профессором Михаилом Андреевичем Алексеенко. Как и другие его верные ученики и последователи, Юбиляр унаследовала от Учителя широту славистических интересов и любовь к Филологии без границ. Украинистика, русистика, полонистика, лингвопрагматика и лингвоаксиология, лингвоконцептология и лингвокультурология, гендерная и коммуникативная лингвистика, транслятология и лексикография... — вот далеко не полный тематический спектр двадцати ее монографий и полутысячи статейных публикаций. Всех сфер научных интересов Юбиляра не перечислить. Именно поэтому у каждого автора юбилейных посвящений Татьяне Анатольевне в этом сборнике — нелегкая задача: какую из этих областей сделать сюжетом для своей статьи.

Признаюсь, проблема такого выбора стояла и передо мной. Но решить ее помог известный факт: доминантой научного творчества М. А. Алексеенко были фразеология и паремиология. А раз так, то выбор такой проблематики для юбилейной статьи в честь его верной Ученицы может стать наиболее подходящим подарком. Тем более, что Т. А. Космеда и здесь давно и уверенно следует по стопам Михаила Андреевича Алексеенко. Конкретизировать тематику этой статьи помогло и знаменательное совпадение: в 2006 году нынешний Юбиляр стала членом Президиума Международной ассоциации франковедов (МАФ), основанной в том же году во Львове. И в том же году все, кому дорого художественное и научное наследие *Великого Каменяра* получили долгожданный подарок — переиздание его бессмертного собрания *Галицько-руських приповідок*⁴²⁰.

Т. А. Космеда неоднократно обращается в своих трудах к этому наследию. В монографии *Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні*,

⁴¹⁹ Исследование выполнено за счет гранта Российского научного фонда (проект № 20-18-00091 „Мир восточных славян в паремиологической интерпретации: аксиологические доминанты и их лингвокультурологическая репрезентация”, реализуемый в Санкт-Петербургском государственном университете).

⁴²⁰ Галицько-руські приповідки: у 3 т. / зібрав, упорядкував і пояснив д-р. Іван Франко: 2-е вид. Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. Т. 1. 832 с. Т. 2. 818 с. Т. 3. 699 с. (1-е издание 1905).

*інтерперсональні, риторичні виміри*⁴²¹ и в спеціальній статті⁴²², наприклад, її приваляють міжкультурные, інтерперсональные и собственно языковые особенности творчества украинского писателя и филолога, а в статті об образе-концепте “Вода”⁴²³ демонструється вся пареміологіческая палітра и аксіологіческая поліфонія цього образу, отраженная в пареміологіческом тезаурусе И. Франко.

Собраніе „Галицько-руських приповідок”, дійсно, — нецінний общепризнаний источник для исследования славянского фольклора и лингвокультуры. Это убедительно и последовательно показал иніціатор переиздания пареміологіческого сборника И. Франко и автор посвященной этому тезаурусу основательной монографіи С. М. Пилипчук⁴²⁴.

Одна из важнейших особенностей этого собрания — демонстрация украинских пословиц и поговорок на общеевропейском фоне. „На національному ґрунті народжуються ориґинальні зразки народного мудрослів’я, й імпортні (за Франком «привозні») націоналізуються в новій одежі слова, переодягаються, пристосовуються до іноклімату культурно-історичного, але й усе, що увійшло до української культурної скарбниці — то наше національне добро, — пише автор этой монографіи. — Адже це те явище, що виражає менталітет українця: при любові й пошані до рідних традицій — відкритість до переймання, засвоєння й трансформації світових культур, зокрема європейської”⁴²⁵. Эта особенность пареміологіческого собрания И. Франко — демонструвати українские пословицы и поговорки открытыми *urbi et orbi*, на широком міжязиковом фоні — делает его ценным источником и для современных сопоставительных студий, опровергая узкую или зауженную національнуу маркіровку тех или иных славянских паремий.

Іменно в цьому ключі пропоную інтерпретацію популярної восточнославянської пословиці, ставшій и основой русского фразеологізма *убивать / убить [сразу] двух зайцев* ‘одночасно виконувати два потрібних, важких справ’. В авторитетному сучасному фразеологічному словарі російської мови под ред. В. Н. Телія оно стилістически кваліфікується як одобрительное и семантически деталізується так: „Імається в виду, что лицо или группа лиц (X) одним действием или приняв одно решение, может

⁴²¹ Космеда Т. Комуникативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри». Львів: ПАІС, 2006. 326 с.

⁴²² Космеда Т. Комуникативна компетенція галичан в інтерпретації Івана Франка. *Вісн. Львів. ун-ту. Серія філологічна*. 2011. Вип. 52. С. 108–121.

⁴²³ Космеда Т. А. Система репрезентованих аксіологічно маркованих смислів: образ-концепт “Вода” (на матеріалі словника „Галицько-руські приповідки”). *Одеський лінгвістичний вісник*. 2013. Вип. 2. С. 59–72.

⁴²⁴ Пилипчук С. М. „Галицько-руські народні приповідки”: пареміологічно-пареміографічна концепція Івана Франка. Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 219 с.

⁴²⁵ Там само. С. 6.

реализовать сразу несколько целей”. „Образ фразеол. контрастирует с пословицей *За двумя зайцами погонишься — ни одного не поймаешь*... и в целом отражает стереотипное представление об удачном, обычно хитроумном, решении каких-л. проблем”, — констатирует автор этой статьи Светлана Владимировна Кабакова. И далее, ссылаясь на нашу с А. М. Мелерович историко-этимологическую интерпретацию этого фразеологизма⁴²⁶, заключает: „В других европейских языках есть сходные с данным фразеол. образные выражения, свидетельствующие о древности и универсальности такого восприятия ситуации, когда для двух, обычно разных, дел используется какое-л. одно средство; ср. нем. *zwei Fliegen mit einer Klappe schlagen* ‘одним ударом убивать двух мух’, лат. *uno in saltu apros capere duos* ‘в одной лесной долине поймать сразу двух кабанов’⁴²⁷.”

Углубление в сопоставительный анализ этой пословицы и поговорки позволяет более детализировано обрисовать ареал её распространения и разграничить “древность и универсальность” на оси “типологическое–генетическое” и, соответственно, — “интернациональное–национальное”. Понятно при этом, что немецкое выражение об убийстве двух мух одним ударом или латинское — о поимке в одной долине двух кабанов явно относятся к фразеологическим универсалиям, ибо расхождение в образности видно невооружённым взглядом.

Об исконности русской паремии с “заячьим” образом свидетельствует как хронология их фиксации (с конца XVII – нач. XVIII вв.) в старейших паремиологических сборниках, так и мощная вариантность в разных русских диалектах⁴²⁸:

За двумя зайцами гнать (гонять, гоняться, погнаться) — ни одного не поймать. (Тат. нач. XVIII в., 53; Д 1, 374; Д 3, 152.);

За двумя зайцами погонишься — [а] ни одного не поймаешь. Ан. 1988, 100; Пермьяков 1988, 155; Кубан. ППЗК 2000, 63; Пск. (Оп., Пск.) СПП 2001, 131; Сок., 191; Твер. ТПП 1993, 56.

За двумя зайцами погонишься — и одного не поймаешь. Сн. 1848, 131; ДП 2, 150; Д 1, 670; Мих. 1, 315; Жук. 1966, 152–153; Спир. 1985, 26; Пск., Ленингр. Соловьева 2001, 72.

За двумя зайцами погонишься — ни с чем останешься. Печор. (Усть-Цильм.) Ст. 2008, 228; Ст. 2008а 1, 245.

⁴²⁶ Мелерович А. М., Мокиенко В. М. Фразеологизмы в русской речи. Словарь. Москва: Русские словари, 1997. С. 241.

⁴²⁷ Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий / отв. ред. докт. филол. наук В. Н. Телия. Москва: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2006. С. 706.

⁴²⁸ В целях экономии места точные данные об источниках (в сокращении) читатель найдёт в нашем „Большом словаре русских пословиц”: Мокиенко В. М., Никитина Т. Г., Николаева Е. К. Большой словарь русских пословиц. Около 70 000 пословиц. / под общ. ред. проф. В. М. Мокиенко. Москва: «ОЛМА Медиа Групп», 2010. 1024 с.

За двумя зайцами погонишься — получишь по морде от обоих. (Сок., 97);
Погонишься за двумя зайцами — оба в морду дадут. (Сок., 100).

Не гонись за двумя зайцами — ни одного не поймаешь. Рыбн. 1961, 41; Ан. 1988, 213.

Кто по двух зайцах (заецах) метит, ни одного не убьёт. Паус нач. XVIII в., 45; СлРЯ XVIII в. 12, 158. < *Метить* — стремиться попасть, целить в кого-л.

Двух зайцев гонять — ни одного не поймать. ДП 2, 150; Д 3, 235; Ан. 1988, 74.

На двух зайцев позаришься, ни одного не поймаешь. Д 3, 228.

За два зайцы не пуцать собаки. Паус нач. XVIII в., 40.

За двумя зайцы гнать (гонять) — ни одного не поймаешь. Тат. нач. XVIII в., 53; Д 1, 374.

В славянских языках образ зайца почти повсеместно тоже репродуцируется⁴²⁹:

укр. *Хто два зайці гонить, жодного не догонить*; белорус. *За двумя зайцамі пагоніся, ніводнага не зловіш; Хто два зайцы гоніць, ніводнага не дагоніць; Хто за двома зайцамі поженецься, жодного не внімае*; пол. *Kto dwa zające goni, żadnego nie złapie*; словац. *Kto dvoch zajacov naháňa, ani jedného nechytí*; чеш. *Kdo dva zajíce honí, žádného nechytí*; болг. *Който гони два заека, и двата изпуца*.

И в некоторых из славянских языков наблюдается та же хронологическая и ареальная “дальнобойность” и активная вариантность. Так, польский оборот *Kto dwu zająców goni, żadnego nie złapie* фиксируется с 1632 г.⁴³⁰, а чеш. *Pozdě zajíec honiti* — с XIV в.⁴³¹ В белорусских народных говорах зафиксирован вариант *За двумя зайцамі пагоніся — ні аднаго не паймаеш*⁴³², а в украинских — *За двома зайцями не ганяйся; За двома зайцями не гонись, бо й одного не піймаеш; За двома зайцями поженеися, а й одного не зловиш; За двома зайцями поженеися, жодного не піймаеш; Не женися за двома зайцями, бо й одного*

⁴²⁹ Котова М. Ю. Русско-славянский словарь пословиц с английскими соответствиями / под ред. П. А. Дмитриева. Санкт-Петербург: Изд-во СПбГУ, 2000. С. 62–63.

⁴³⁰ Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich / pod red. akad. Ju. Krzyżanowskiego: w 4 t. Warszawa: Państwowy instytut wydawniczy, 1969–1978. Т. I: 881 s. Т. II: 1165 s. Т. III: 627 s.

⁴³¹ Flajšhans 1911–1913: Flajšhans V. Česká přísloví. Sbíрка přísloví, přípovědek a pořekadel lidu Českého v Čechách, na Moravě a v Slezsku. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1911–1913. Díl I. Prísloví staročeská. Díl I (A–N), díl II (O–Ru); 2-é, rozšířené vydání. Předmluva V. Mokienko, komentáře V. Mokienko, L. Stěpanova. Editors Valerij Mokienko, Ludmila Stěpanova. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013. S. 845.

⁴³² Прыказкі і прымаўкі ў дзвюх кнігах. Складанне, сістэматызацыя тэкстаў, ўступны артыкул і каментарыі М. Я. Грынבלата. Мінск: Навука і тэхніка, 1976. Т. 2. С. 452.

*не ввіймаєш; Погнався за двома зайцями та й одного не догнав; Хто два зайця гонить, жодного не здогонить; Хто два зайця гонить, той жодного не зловить; За двома зайцями погнався — з пустими руками зостався*⁴³³.

Фіксує ці схоження, можна задати запитання: *А не являються ли вони наслідком праславянської пареміології?*

І на цей запитання давно уже допоміг відповісти саме Іван Франко, в пареміологічному зборі якого по мірі можливості багато українських прислів'їв і приказок послідовно супроводжуються іноземними паралелями — як інославянськими, так і неславянськими. В цьому сенсі характерна структура вокабули *Заяць* в його тезаурусі⁴³⁴. В ній 20 словникових статей з точною паспортизацією матеріалу і лапідарними лінгвокультурологічними коментарями. Приведемо їх, опускаючи деякі деталі:

1. *Бодай ти заяць дорогу перебіг*. Прокляте. Уважають за злий знак, коли заяць перебежить дорогу. Пор. Тимош.⁴³⁵ ст. 145.

2. *Боїш ся, як заяць кобили*. Знач. не дуже боїться.

3. *Вибіг як заяць з капуст*. Вирвався несподівано з якимось глупим допитом.

4. *Вирвав ся, як заяць з конопель*. Промовив або зробив щось не до речі.

5. *Є таке, що й зайця боїт ся*. Нема границь людській трусливості. Натяк на відому анекдоту, як заяць хотів топиться, бо його ніхто в світі не боїться, але, побачивши, як жаба зо страху перед ним скочила в воду. Набрив духа і покинув свій намір. Пор. Adalb.⁴³⁶ Zajac 7; Čelak.⁴³⁷ 196; Wand.⁴³⁸ II, Nase 17.

6. *Заяць му дорогу перебіг*. Знач. Трапилося йому щось неприємне, зле віщуване чу прочуте.

7. *Заяць просив за лисій хвіст, та свій пострадав*. Говорять про чоловіка, що задля чужого багатства втратив своє і маленьке добро. Видно, натяк на якусь казку, але яка вона була, невідомо.

8. *Заяць спит, та очий не жмурит*. ... *спит, а очима сі дивит*. Загальне віруване, що заяць спить з отвореними очима.

⁴³³ Прислів'я та приказки: у 4 т. / упоряд. М. М. Пазяк. Київ: Наук. думка, 1989. Т. 1: Природа. Господарська діяльність людини. С. 208.

⁴³⁴ Галицько-руські приповідки: у 3 т. / зібрав, упорядкував і пояснив д-р. Іван Франко: 2-е вид. Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. Т. 2. С. 216–218.

⁴³⁵ Тимошенко І. Е. Літературні первоисточники и прототипы трёхсот русских пословиц и поговорок. Київ: Тип. Петра Барського, 1897. 170 с. (далеє — Тимош.).

⁴³⁶ Adalberg S. Księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich. Warszawa: Druкарnia Emila Skińskiego, 1889–1894 (далеє — Adalb.).

⁴³⁷ Čelakovský Fr. Lad. Mudrosloví národu slovanského ve příslovích. Připojena jest sbírka prstonárodních českých pořekadel / uspořádal a vydal Fr. Lad. Čelakovský. Praha: Vyšehrad, 1949. 922 s. (далеє — Čelak.).

⁴³⁸ Wander K. Fr. W. Deutsches Sprichwörterlexikon. Ein Hausschatz für das deutsche Volk. 5 Bde. Leipzig, 1867–1889. Ndr. Darmstadt, 1964; Ndr. Kettwig, 1987 (далеє — Wand.).

9. *Заяця бубном не спіймаєш*. Навпаки, він боїться його дуже. Пор. Wand. II, Hase 40, 60, 88.

10. *Лекше стадо заяців допасти, як злої жінки допильнувати*. Старосвітська притча. Є в слові Данила Заточника, пор. Wand. II, Hase 54.

11. *Не було в заяця фоста і не буде*. Так у дурного чоловіка розуму.

12. *Повиганяв як заяців з гороху*. Задав їм страху, повиганяв із криївок.

13. *Спит як заяць*. Загально вірять, що заяць спить чутко, спить і все бачить. Пор. Веб.⁴³⁹ 547; Тимош. ст. 138.

14. *Такий відважний як заяць*. Сміються з боягуза.

15. *То жто їх догодив, як заяць кобилі*. Сьміються з недібраної пари, де муж малий, а жінка велика.

16. *То певно заяць фостом перевернув*. Знач. справа дрібна та нетривка.

17. *У заяця тільки стежок, як у клубку ниток*. Він, біжучи, щоразу завертає в інші боки.

18. *Унадив ся, як заяць в капусту*. Про злодійкуватого чоловіка. Пор. Wand. II, Hase 214.

19. *Хто два заяці гонить, жадного не здогонить*. Хто нараз має на оці два цілі, два діла, жадного не довершить порядно. Пор.: Нос.⁴⁴⁰ 401; Дикар.⁴⁴¹ 1390; Wahl. I, 40; Adalb. Zajac 8; Wand. II, Hase 105, 141, 152, 3; Čelak. 220.

20. *Як заяць чоловіка перебігне, то буде нещістю, а як лис, то щістю*. Загально розповсюджена повірка. Пор. Wand. II, Hase 129.

Практически каждая паремия, зафиксированная и охарактеризованная Иваном Франко, достойна специального этнолингвистического комментария. Так, например, первая и двадцатая поговорка, приводимая им, отражает древнее поверье о том, что заяц, перебежавший дорогу, приносит несчастье, ибо именно в него реинкарнируется нечистая сила⁴⁴². Сравнение *спит як заяць*, которое И. Франко связывает с общераспространенным (в том числе у славян — русских, поляков, чехов, сербов, болгар) поверьем, известным со времен античности (отсюда ссылка — Пор. Веб. 547; Тимош. ст. 138), комментируется и современными славистами⁴⁴³.

Особого внимания при этом заслуживает интересующая нас пословица *Хто два заяці гонить, жадного не здогонить*, помещенная И. Франко под номером 19 соответствующей вокабулы. Для отклонения гипотезы о её чисто

⁴³⁹ Bebel's H. Proverbia germanica / bearbeitet von Dr. W. H. D. Suringar. Leiden, 1879. 615 s. (далее — Веб.).

⁴⁴⁰ Сборник белорусских пословиц, составленный И. И. Носовичем. Санкт-Петербург: Сборник ОРЯС. 1874. Т. 12. № 2. С. 205–232 (далее — Нос.).

⁴⁴¹ Дикарев М. А. Воронежский этнографический сборник. Воронеж: Воронеж. губ. стат. ком., 1891. 314 с. (далее — Дикар.)

⁴⁴² Мокиенко В. М. Образы русской речи. 3-е изд., исправленное Москва: Флинта; Наука, 2007. С. 280–281.

⁴⁴³ Гура А. В. Символика животных в славянской народной традиции. Москва: Индрик, 1997. С. 197.

славянском происхождении важны ссылки на использованные им⁴⁴⁴ паремиографические источники: Нос. 401; Дикар. 1390; Wahl⁴⁴⁵ I, 40; Adalb. Zając 8; Wand. II, Hase 105, 141, 152, 3; Čelak. 220. Здесь украинским паремиологом зафиксированы параллели из воронежского диалекта (Дикарев 1891), белорусского языка и польского (Носович 1874; Adalberg 1894) и других славянских языков (Čelakovský 1949). Имплицитно же Иван Франко ссылается на германские и другие европейские языки (Wahl 1877; Wand. II, Hase 105, 141, 152, 3), которые значительно расширяют горизонты нашей пословицы и поговорки. И действительно: образ зайца издревле входит в паремиологию большинства европейских языков: нем. *Wer zwei Hasen zugleich hetzt, fängt gar keinen*; англ. *If you run after two hares, you'll catch none*; фр. *Il ne faut pas courir deux lièvres à la foi*; ит. *Chi due lepri caccia, una non piglia e l'altra lascia*; лат. *Duos insequens lepores, neutrum capit* (букв. Двух преследующий зайцев, ни одного не поймает — Publ. Syr. Sent), др.-греч. О δύο πτόκας διώκων οὐδέτερον катаλαίβανει, известное по басне Эзопа (Aesop. Fab.)⁴⁴⁶. В классическом словаре А. Артхабера находим и более широкий цикл европейских параллелей этой пословицы: ит. *Chi due lepri caccia, l'una non piglia, e l'altra lascia*; лат. *Lepores duos insequens, neutrum capit*; фр. *Qui court deux lièvres, n'en prend aucun*; исп. *El que dos liebres caza, a veces toma la una, y muchas veces, ninguna*; Galgo, *que muchas liebres levanta, ninguna mata*. нем. *Wer zwei Hasen zugleich hetzt, fängt gar keinen*; англ. *He that hunts two hares, oft loseth both*⁴⁴⁷. Характерно и образование на основе пословицы поговорок-фразеологизмов — ср. укр. *Вбивати / вбити двох зайців*, бел. *забіць (злавіць) двух зайцаў*, словц. *zabíjať jedným 'derom dve muchy*, болг. *гоня два заека, убия с един куришум два заека, x/c jednim udarcem <ubiti> dva zesa* и др.

Авторство пословицы раньше приписывалось римскому поэту (I в. до н. э.) Публилию Сиру: *Lepores duo qui insequitur, is neutrum capit*. На греческом языке она приводится у Апостолия и Эразма, но без указания источника, а лишь с пометой «греч.»⁴⁴⁸. Приводимые многочисленные параллели убедительно свидетельствуют о том, что пословица не принадлежит к числу «ученых цитат», а ее народным характером, возможно, объясняется факт, что никаких других ее литературных следов не засвидетельствовано. Пословица

⁴⁴⁴ Галицько-руські приповідки ... Т. 2. С. 217–218.

⁴⁴⁵ Wahl M. C. Das Sprichwort der neueren Sprachen. Ein vedrgleichend phraseologischer Beitrag zur deutschen Literatur von Dr. M. C. Wahl. Erfurt, 1877. 86 с. (далее — Wahl).

⁴⁴⁶ Михельсон М. И. Русская мысль и речь. Своё и чужое. Опыт русской фразеологии. Сборник образных слов и иносказаний / предисловие и комментарии В. М. Мокиенко. Москва: Русские словари, 1994. Т. 1. С. 315.

⁴⁴⁷ Arthaber A. Dizionario comparato di proverbi e modi proverbiali in sette lingue (italiana; latina; francese; spagnola; tedesca; inglese; greca antica). Milano: Ulrico Hoepli Editore, 1989. S. 351–352.

⁴⁴⁸ Тимошенко И. Е. Литературные первоисточники и прототипы ... С. 107–108.

относится к паремиологическим универсалиям, ибо зафиксирована не только в индоевропейских, но и языках других генетических групп: венгерском, вепсском, зырянском, карельском, финском, турецком, японском (где, правда, она заимствована из европейских языков в XVIII–XIX вв.) и мн. др. При этом формальные и семантические их различия минимальны⁴⁴⁹.

Как видим, пословицы о погоне за двумя зайцами — общеевропейское фразеологическое наследие, причём — генетического происхождения, даже если эта генетика — результат давнего заимствования. И такую их ареальную масштабность начертал в своем паремиологическом тезаурусе Иван Франко. Параллели же с образами убитых мух и кабанов, которые, кстати, уже более ста лет назад приводил киевский знаток античных языков И. Е. Тимошенко⁴⁵⁰, — лишь семантические универсалии, созданные по сходной синтаксической модели, но достаточно далёкие от “заячьей” пословицы и поговорки.

Т. А. Космеда своей научной биографией убедительно подтверждает мудрость этой украинской паремии. Пройдя путь от лаборантки кафедры русской филологии Львовского университета до профессора известных украинских и польских университетов, наш Юбиляр никогда не гонялась за двумя зайцами, а сохраняла верность своей единственной, раз и навсегда избранной цели — Филологии. Желаю еще *sto lat* следовать по этому прямому пути.

⁴⁴⁹ Paczoly G. European Proverbs in 55 languages with equivalents in Arabic, Persian, Sanskrit, Chinese and Japanese. *Veszprem: Nyomda Rt.*, 1997. P. 334–337.

⁴⁵⁰ Тимошенко И. Е. Литературные первоисточники и прототипы ... С. 107–108.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕРМІНА *ГЕНДЕР* У СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

ВІКТОРІЯ ПАТРІАРХ

Донецький національний університет імені Василя Стуса,
Вінниця — Україна

Українська гендерна лінгвістика повинна всебічно описати (...) національну специфіку вияву гендеру в мові й мовленні, що ґрунтується в національній ментальності, яка своєрідно запрограмована й на підсвідомому рівні, закодована в мовній свідомості українців, представлена в усіх текстових різновидах, відтворюється в мовленнєвій діяльності...

(Т. Космеда)

Термін *гендер* є порівняно новим і неоднозначно інтерпретується в сучасному мовознавстві. Загальновідомо, що існують стереотипні відмінності між образами чоловіків і жінок. Одні вчені наголошують, що ці стереотипи умовно поділені *на статеві* (відмінності, мотивовані біологічною природою чоловіків і жінок) та *гендерні* (відмінності, що сформувалися під впливом соціуму)⁴⁵¹. Однак інші науковці аргументують, що «гендер — це соціальна стать, яка синтезує культурне й біологічне в людині»⁴⁵². Оксана Кісь, наприклад, розглядає *гендер* як категорію соціально-історичного аналізу етнічної культури⁴⁵³. Тетяна Космеда ж зауважує: «У той час, коли на Заході вже розрізняли поняття «стать» і «гендер» (70-і роки ХХ ст.), у Радянському Союзі слово «стать» уживалося насамперед у тому разі, коли йшлося про його соціологічні, соціальні аспекти. Саме тому із цього приводу з'являлися вульгарні жарти, поширеним було словосполучення «рівність статей», із якого

⁴⁵¹ См.: Ильин Е. П. Пол и гендер. Санкт-Петербург: Питер, 2010. 688 с.

⁴⁵² Синельникова Л. Н., Богданович Г. Ю. Введение в лингвистическую гендерологию (материалы к спецкурсу). Симферополь: Таврич. нац. ун-т им. В. И. Вернадского, 2001. С. 4.

⁴⁵³ Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). 2-ге вид. Львів: НАН України, Ін-т народозн., 2012. С. 65.

мас-медіа робили висновки, що суспільству загрожує з'ява «безстатевих» жінок і чоловіків»⁴⁵⁴.

Отже, з'ясування особливостей інтерпретації поняття *гендер* є важливим для сучасної науки, оскільки воно не має однозначного тлумачення, зокрема й для мовознавства, а гендерна лінгвістика в останні роки привертає все більшу увагу науковців.

Питання гендеру активно вивчалось в науковому просторі української гуманітаристики, зокрема й лінгвістичної. Достатньо вказати на таких відомих авторів, як Алла Архангельська, Галина Богданович, Тетяна Космеда, Мирослава Мамич, Лара Синельникова, Олександр Тараненко. Дослідники наголошують, що «гендерна проблематика складна й різноманітна. Розвиток цієї галузі знань почався наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст., що нещодавно завершилося. Гендер у мовознавстві, як і сам інструментарій гендерних досліджень, сьогодні в стані становлення, експериментальних пошуків, проб та, звісно, помилок. Кількість гендерних досліджень зростає, що дає змогу стверджувати наявність «гендерного буму» в сучасному науковому знанні»⁴⁵⁵. Усе зазначене свідчить, що, починаючи дослідження з гендерної лінгвістики, важливо всебічно розглянути запропоновані сучасними вченими дефініції терміна *гендер*. Назріла потреба й загалом уніфікувати термінологію цього напрямку.

Матеріалом цієї розвідки слугують насамперед спеціальні словники гендерних термінів української (укладач З. Шевченко⁴⁵⁶) й російської (редактор А. Денисова⁴⁵⁷) науки, присвячені загальній термінології гендеру як проблеми гуманітарних знань, українські лексикони лінгвістичних термінів (О. Селіванова, 2006; А. Загнітко, 2012⁴⁵⁸), а також тлумачний словник української мови (ред. В. Бусел⁴⁵⁹) та актуальні монографії з гендерної проблематики.

У багатьох країнах світу останні десятиріччя ХХ століття були періодом суттєвих змін у рівності прав та можливостей чоловіків і жінок, особливо

⁴⁵⁴ Космеда Т. А., Карпенко Н. А., Осіпова Т. Ф., Саліонович Л. М., Халіман О. В. Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика / за наук. ред. проф. Т. А. Космеди. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди; Дрогобич: Коло, 2014. С. 22.

⁴⁵⁵ Синельникова Л. Н., Богданович Г. Ю. Введение в лингвистическую гендерологию (материалы к спецкурсу)... С. 4.

⁴⁵⁶ Словник гендерних термінів / укл. З. В. Шевченко. Черкаси: Вид. Чабаненко Ю., 2016. 336 с.

⁴⁵⁷ Словарь гендерных терминов / под ред. А. А. Денисовой; Региональная общественная организация «Восток-Запад: Женские Инновационные Проекты». Москва: Информационная XXI век, 2002. 256 с.

⁴⁵⁸ Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Донецьк: ДонНУ, 2012. Т. 1. 402 с.

⁴⁵⁹ Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та гол. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.

щодо зрушень у подоланні традиційних уявлень не лише про соціальні ролі, але й про особистісні характеристики жінок і чоловіків. Демократичний розвиток європейських країн другої половини ХХ століття є важливим етапом суттєвих перетворень у гендерній свідомості та гендерних відносинах громадян. Усі ці процеси відображаються у відповідній науковій літературі.

Від 70-х років ХХ ст. активізувалися гендерологічні дослідження в європейській та американській соціолінгвістиці, а від початку 90-х років ХХ ст. — і в мовознавстві на пострадянському просторі.

До цього часу достеменно не відомо, хто перший використав термін *гендер* у науковому дискурсі. Існує думка, що в соціальних науках це пов'язано з Енн Оуклей (70-і роки ХХ ст.)⁴⁶⁰. Хоч є й інша позиція про те, що термін гендер “уведений американським психоаналітиком Р. Столлером у 1968 р. у праці «Стать і гендер: про розвиток маскуліності й жіночності»⁴⁶¹. *Gender* у латинській та англійській мовах репрезентує значення граматичної категорії роду для іменників-істот у разі потреби його уточнення, але в соціальних науках він з'явився для визначення соціальних, а не біологічних відмінностей між чоловіком та жінкою, як було наголошено вище. А це значить, що термін *гендер* не слід кваліфікувати як суто лінгвістичну категорію, проте мову й мовлення вже традиційно досліджують і з огляду на відображення в них гендеру⁴⁶². Подібної думки дотримується й українська вчена Т. Мельник, яка слушно вважає, що *гендер* — поняття міждисциплінарне, міжгалузеве, що стосується не тільки окремих індивідів — чоловіків та жінок, а й визначає стосунки між ними як “соціально-демографічними групами” та гендерні зв'язки в усій сукупності, тобто те, як утілюються в життя “соціальні ролі жінок і чоловіків”, як вони вибудовуються в суспільних відносинах⁴⁶³.

Зазначимо, що словник гендерних термінів (2002), укладений за редакцією А. Денисової, кваліфікують як спробу гендерного термінологічного тезаурусу, оформленого у вигляді енциклопедичного видання, об'ємного лексикографічного джерела, де інтерпретовано гендерні терміни з указівкою на їх англійські аналоги. Це видання містить 378 словникових статей. У лексиконі зазначено, що “сучасна соціальна наука розмежовує поняття *стать* та *гендер*. Завдяки розвитку наукових досліджень стало зрозуміло, що між жінками та чоловіками набагато більше подібностей, аніж відмінностей

⁴⁶⁰ Див про це докладно: Космеда Т. А., Карпенко Н. А., Осіпова Т. Ф., Саліонович Л. М., Халіман О. В. Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика... С. 15.

⁴⁶¹ Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. С. 108.

⁴⁶² Див про це докладно: Космеда Т. А., Карпенко Н. А., Осіпова Т. Ф., Саліонович Л. М., Халіман О. В. Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика... С. 15.

⁴⁶³ Див. про це: Мельник Т. М. Гендер як наука та навчальна дисципліна. *Основи теорії гендеру*. Київ: «К.І.С.», 2004. С. 11–12.

з урахуванням їх біології. Окрім біологічних відмінностей, між людьми також існує розподіл їх соціальних ролей, виду діяльності, відмінність у поведінці та емоційній характеристиці. Зауважмо також, що різновид соціальних характеристик чоловіків та жінок, а також принципова тотожність біологічних характеристик людей, дають змогу зробити висновок про те, що біологічна стать не може бути поясненням відмінностей соціальних ролей, які існують у різних суспільствах. Так виникло поняття *гендер*, що означає сукупність соціальних та культурних норм, які суспільство приписує людям виконувати залежно від їхньої біологічної статі. Не біологічна стать, а саме соціокультурні норми виокремлюють психологічні якості, модель поведінки, види діяльності, професії чоловіків та жінок. Бути жінкою чи чоловіком у суспільстві означає не просто мати ті чи ті анатомічні особливості, а виконувати приписані нам гендерні ролі⁴⁶⁴.

У лінгвістику термін *гендер* увійшов на позначення граматичної категорії роду, яка, щоправда, безпосередньо виявляється не у всіх мовах. Однак, як наголошує А. Денисова, термін *категорія роду* з лінгвістичного контексту був перенесений у дослідницький інструментарій інших наук — соціальну філософію, соціологію, історію, політологію⁴⁶⁵. Про це пише й О. Селіванова: “До останнього часу в англо-американських лінгвістичних словниках це поняття вживалося виключно для характеристики **категорії роду**, хоч підґрунтя майбутніх гендерних досліджень мови було закладене у працях “Внесок до критики мови” Ф. Маутнера (1913 р.), де характеризувалися особливості мовлення носіїв німецької мови, зумовлені статтю; “Мова: її суть, походження й розвиток” О. Есперсена (1922 р.), у якій розглядалася **різниця між мовленнєвою поведінкою чоловіків і жінок**, а також у деяких статтях Е. Сепіра (1929 р.)”⁴⁶⁶.

Відомо також, що до появи терміна *гендер лінгвістика* не ігнорувала поняття *стать* у значенні *sexus*⁴⁶⁷, оскільки його семантику регулює ціла система лексичних одиниць (*чоловік, жінка, мати, батько* тощо). А. Архангельська зауважує, що “значення мови як засобу приниження однієї статі іншою стимулює не-наукове її вивчення, неаргументованість багатьох висновків через ототожнення некогерентних понять ‘андроцентричність мови’, ‘мовний сексизм’ і ‘неполіторектність’”⁴⁶⁸. Зазначена дослідниця заперечує коректність терміна *мовний сексизм* у розумінні ‘мовне насилля, що полягає в домінуванні андроцентризму’.

⁴⁶⁴ Словарь гендерных терминов... С. 3.

⁴⁶⁵ Там же. С. 3

⁴⁶⁶ Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія... С. 108.

⁴⁶⁷ Кронгауз М. А. Sexsus, или проблема пола в русском языке. *Русистика. Славистика. Индоевропеистика*: сб. к 60-летию А. А. Зализняка. Москва: Индрик, 1996. С. 510.

⁴⁶⁸ Архангельская А. Сексизм в языке. Olomouc: Univerzita Palackeho, 2011. С. 268.

Хоча більшість дослідників визнає термін *гендер*, усе ж існує низка труднощів, що виникають з деякими відмінностями в його розумінні.

Великий тлумачний словник сучасної української мови за ред. В. Бусела (2005) пропонує таке визначення терміна *гендер*, порівняймо: “1. відмінність між чоловіками та жінками за анатомічними ознаками; 2. соціальний розподіл, який часто базується на статевих відмінностях, але не обов’язково збігається з ними”⁴⁶⁹. *Гендерна роль* за цим самим словником інтерпретується як “зовнішні прояви моделей поведінки, що дозволяють людям судити про міру належності когось до чоловічої чи жіночої статі”⁴⁷⁰. Як бачимо, для інтерпретації поняття *гендер* ураховано й біологічних чинник, і соціальний.

Дефініцію терміна *гендер* знаходимо й у словнику гендерних термінів, укладених З. Шевченко (2016), порівняймо: “*гендер* — соціокультурна, символічна конструкція статі, що покликана визначити конкретний асоціативний зв’язок, забезпечувати повноцінну комунікацію та підтримувати соціальний порядок”⁴⁷¹. У цьому визначенні маємо вказівку на асоціативні зв’язки, пов’язані з гендером, а це значить, що термін належить не лише до проблематики граматики, насамперед морфології (категорія роду), але й до метамови психолінгвістичних, зрозуміло, лінгвогендерологічних та лінгвокогнітивних, лінгвоконцептуальних досліджень та праць у сфері семіотики та комунікативної лінгвістики — і вербальної, і невербальної.

В одному з найбільш авторитетних українських словників лінгвістичної термінології, що укладений О. Селівановою, подано широку інтерпретацію цього терміна, порівняймо: “**ГЕНДЕР** (від англ. Gender — рід, стать) — стать людини з огляду на розподіл між чоловіком і жінкою соціальних функцій, форм діяльності, специфіки поведінки, культурних норм тощо. Гендер створюється суспільством як організована модель соціальних відносин між жінками і чоловіками, що визначає їхню роль і місце у суспільстві та його складниках (сім’ї, політиці, культурі, економіці, освіті, релігії тощо). Гендер будується шляхом соціалізації, розподілу праці, рольових статусів, прийнятих в суспільстві, а також на підставі свідомості членів спільноти (гендерної ідентифікації). Гендер є продуктом розвитку культури й соціуму, він має ознаки **інституційності, ритуалізованості, релятивності, й конвенційності**. Дослідники виокремлюють загальнонаукові й лінгвістичні принципи аналізу Г. Лінгвістичними принципами вважаються **динамічність і змінність** цієї категорії **в мові й комунікативних ситуаціях**: вона виявляється з різною **інтенсивністю** й нерідко взагалі зникає в деяких дискурсах. О. Вороніна встановлює сім підходів до визначення Г.: він розглядається як соціально-демографічна категорія, соціальна конструкція, **суб’єктивність, ідеологічний**

⁴⁶⁹ Великий тлумачний словник сучасної української мови... С. 230.

⁴⁷⁰ Там само.

⁴⁷¹ Словник гендерних термінів... С. 45.

конструкт, мережа, технологія й **культурна метафора**. (...). Наприкінці 60-х і на початку 70-х р. р. **гендерні дослідження мови** активізувалися через посилення вагомості Нового жіночого руху в Німеччині та США. Однак вони були однобічними і тому названі **феміністською лінгвістикою**, або **феміністською критикою мови** (див. працю Р. Лакофф “Мова й місце жінки”). Лише на початку 90-х р. р. Г. отримав термінологічний науковий статус у соціології, політології культурології, а дещо пізніше — і в мовознавстві, хоч був відомий лінгвістам ще у 80-ті р. р. Сьогодні Г. став одним із перспективних й актуальних **напрямів соціолінгвістичних, психолінгвістичних, лінгвокультурологічних, текстових** й ін. досліджень (...) і набуває статусу окремої галузі мовознавства...⁴⁷².

У словнику лінгвістичних термінів, що укладений А. Загнітком, запропоновано більш стислу характеристику, порівняймо: “**Гендер** (англ. *gender*) — набір мовних вживань чоловіками і жінками з урахуванням тієї чи тієї історичної, функційно-соціальної зумовленості (напр., домінування демінутивних утворень у мовленні жінок тощо); у **соціології** — поняття про систему ролей між чоловіками і жінками в суспільстві, набір соціокультурних якостей, усталених і закріплених за чоловічою та жіночою поведінкою”⁴⁷³. У цьому разі увага цілком закономірно фокусується на соціологічному та лінгвістичному аспектах інтерпретації поняття *гендер*.

Зауважмо, що в українській науковій літературі простежуємо паралельні орфографічні форми: *гендер* (2012)⁴⁷⁴ і *гендер* (2006)⁴⁷⁵, що зафіксовано навіть у словниках лінгвістичних термінів.

У ході цього дослідження з’ясовано, що поняття *гендер* має статус міждисциплінарного й, зокрема, обслуговує такі гуманітарні науки, як історію, філософію, соціологію, культурологію, політологію, юриспруденцію, психологію. Зважаючи на єдність філології, гендерна проблематика належить не лише до лінгвістичних, але й літературознавчих наук.

Проаналізувавши інтерпретацію актуалізованого в цій праці терміна, узагальнимо, що *гендер* — це феномен, який указує не лише на власне біологічну відмінність між чоловіками та жінками за анатомічними ознаками чи на відмінність між ними соціальну. Такий підхід кваліфікуємо як *вужкий*.

У спеціалізованих словниках гендерних термінів та в словниках лінгвістичних термінів відображено *широкий* підхід до інтерпретації цього поняття, оскільки *гендер* тлумачать як змодельовану суспільством та підтримувану соціальними інститутами (1) систему цінностей, (2) норм і (3) характеристик чоловічої та жіночої (а) поведінки, (б) стилю життя та (в) способу мислення,

⁴⁷² Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія... С. 108.

⁴⁷³ Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни... С. 143.

⁴⁷⁴ Там само.

⁴⁷⁵ Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія...

(г) ролей та стосунків жінок і чоловіків, (4) набутих ними як особистостями в процесі соціалізації; (5) символічна конструкція статі, що покликана визначити (а) конкретний асоціативний зв'язок, (б) забезпечувати повноцінну комунікацію та (в) підтримувати соціальний порядок. Усе це насамперед визначається політичним, правовим, мовним, соціальним, економічним і культурним контекстами буття жінки та чоловіка. Крім того, немає єдності в оформленні цього терміна: простежуємо написання з *г* і *л*. Є потреба уніфікувати правописну норму щодо репрезентації цього слова.

Перспектива дослідження — систематизація та комплексний опис термінів гендерної лінгвістики, що функціонують не лише в споріднених українській та російській мовах, але й в англійській, де фемінізація почалася раніше.

О СТИЛИСТИЧЕСКОЙ ХАРАКТЕРИСТИКЕ ПЕЙОРАТИВНОЙ ЛЕКСИКИ В ТОЛКОВЫХ СЛОВАРЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА: СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АСПЕКТ

ТАМАРА ПРИСТАЙКО
НЮ ЯНЬ

Днипровский национальный университет имени Олеся Гончара,
Днепр — Украина

Одним из активных процессов, характеризующих развитие русского языка конца XX – начала XXI ст. и отмечаемых многими исследователями, является его демократизация, обусловленная изменениями в социально-политической жизни общества. Под демократизацией языка в широком смысле понимается снижение стиля, вторжение в активный словарный состав сниженной лексики⁴⁷⁶. Л. Крысин, анализируя состояние литературного языка в конце XX века, пишет: „Отход в области социальной жизни общества от канонов и норм тоталитарного государства, провозглашение свободы как в общественно-политической и экономической сфере, так и в человеческих отношениях сказываются, в частности, на оценках некоторых языковых фактов и процессов: то, что раньше считалось принадлежностью социально непристойной среды (преступной, мафиозной, просто малокультурной), начинает приобретать «права гражданства» наряду с традиционными средствами литературного языка»⁴⁷⁷. Как следствие этих процессов происходит „смягчение литературной нормы”⁴⁷⁸, допущение в литературный речевой оборот таких средств, которые до недавнего времени считались принадлежностью неcodифицированных подсистем русского национального языка.

Сниженные элементы отмечаются на всех уровнях языковой системы: фонетическом, словообразовательном, лексико-семантическом и фразеологическом, морфологическом и синтаксическом. Однако наиболее отчетливо

⁴⁷⁶ Баймусаева Б. Ш., Жубай А. Б., Конырова А. О. Демократизация языка как примета времени. URL: <https://scienceforum.ru/2018/article/2018004978> (дата обращения: 10.08.2021).

⁴⁷⁷ Крысин Л. П. О некоторых изменениях в русском языке конца XX века. *Исследования по славянским языкам*. URL: <http://www.testsoch.info/krysin-o-nekotoryx-izmeneniya-v-russkom-yazykekonca-XX-veka/> (дата обращения: 12.08.2021).

⁴⁷⁸ Норман Б. Ю. Грамматические инновации в русском языке, связанные с социальными процессами. *Русистика*. 1998. № 1–2. С. 67.

они воспринимаются на лексическом уровне. Сниженная лексика активно используется в СМИ, интернет-коммуникации, звучит по радио и с экранов телевизоров. В последние годы ученые говорят и об активном проникновении такой лексики в толковые словари русского языка. В частности В. Химик отмечает, что „современные толковые словари нормативного типа всё чаще допускают системные расширения и «послабления», включая в свой лексикон помимо литературных, кодифицированных единиц, и некоторые пограничные, явно нелитературные, ненормативные слова и значения, как это делает, например, «Большой толковый словарь русского языка 1998 г.»⁴⁷⁹. Рассматривая стилистически сниженную лексику, в частности бранную и вульгарную, О. Емельянова пишет о том, что такая лексика „по определению не должна присутствовать в словарях литературного языка”, так как „все толковые словари современного русского языка являются словарями литературного языка, однако она представлена в каждом толковом словаре”⁴⁸⁰.

В связи с изложенным выше нам представляется актуальной попытка сопоставительного анализа способов представления пейоративной лексики, проведенного на материале двух однотомных толковых словарей русского языка, а именно: *Большого толкового словаря русского языка*⁴⁸¹ (далее БТС) и *Толкового словаря русского языка* С. И. Ожегова и Н. Ю. Шведовой⁴⁸² (далее СОШ). Материалом для исследования послужила выборка из БТС и СОШ, включающая 157 пейоративов-существительных на букву П.

Поскольку объектом нашего исследования является пейоративная лексика, остановимся на ее характеристике более подробно, предварительно отметив, вслед за Т. А. Космедой, что в целом „изучение мелиоративов и пейоративов (...) еще не привлекло должного внимания в языкознании, как (...) и вопрос о толковании терминов «пейоративный» и «мелиоративный»”⁴⁸³.

С. В. Лескина на основании анализа толковых словарей русского языка утверждает, что корень „пейоратив” (*пейоративный* < нем. *pejorativ* < лат.

⁴⁷⁹ Химик В. В. Русская разговорно-обиходная речь в лексикографическом представлении. URL: <http://elar.uspu.ru/bitstream/uspu/670/1/flks-2014-01-07.pdf> (дата обращения: 12.08.2021).

⁴⁸⁰ Емельянова О. Н. Бранная и вульгарная лексика в словарях русского языка. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/brannaya-i-vulgarnaya-leksika-v-tolkovyh-slovaryah-russkogo-yazyka/viewer> (дата обращения: 13.08.2021).

⁴⁸¹ Большой толковый словарь русского языка / сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов. Санкт-Петербург: Норинт, 2000. 1536 с.

⁴⁸² Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. Москва: Азъ Ltd, 1992. 960 с.

⁴⁸³ Космеда Т. А. Функционально-семасиологическое исследование имен предметно-признаковой семантики. Бацевич Ф. С., Космеда Т. А. *Очерки по функциональной лексикологии*. Львов: Світ, 1997. С. 330.

рејог — худший) обозначает ухудшение качества, отношения или состояния, принижение, унижение человека и его достоинства, пренебрежительное отношение, оскорбление, критику, унижение, порицание, осуждение⁴⁸⁴.

Определяя и характеризуя пейоративность, учёные отмечают, что мелиоративная (положительная) и пейоративная (отрицательная) оценки рассматриваются как противоположные относительно некоей нулевой (нейтральной) оценки, выступающей точкой отсчета в процессе оценочной квалификации объекта⁴⁸⁵.

В различных научных источниках предлагается разная интерпретация данного понятия — от табуированной лексики, т. е. лексических и языковых единиц, которые принадлежат к жаргонизмам, сленгу и аргю, до нормативной лексики. Позиция, которая является общей и демонстрирует единство мнений по данной проблеме, проявляется в том, что пейоративность выражает критику, унижение, порицание, осуждение, обвинение и т. д.

Обзор различных классификаций и определений пейоративности и пейоративов показывает, что „у разных учёных имеет место пересечение таких критериев пейоративности, как моральные качества, социальные нормы и этическая оценка”. Рассматривая эти критерии как единую шкалу определения пейоративности, С. В. Лескина в качестве критерия пейоративности предлагает выделить соответствие / несоответствие морально-этическим нормам поведения. На основании этого критерия исследователь предлагает определять пейоративы „как лексические единицы со значением пренебрежительности, неодобрительности, презрительности, уничижительности, выражающие неодобрение, критику, порицание представителям социума, чьё поведение, поступки или личностные качества выражают явное отклонение от моральных, социальных и этических норм, принятых в данном обществе”. Отклонения могут проявляться в девиантном поведении, нарушающем общественное спокойствие и общественные правила, принятые в данном социуме, что может нанести этический, моральный или физический ущерб представителям данного социума⁴⁸⁶.

Пейоративные лексические единицы, по мнению Т. А. Космеды, служат для выражения антипатии, пренебрежительного, откровенно враждебного, неодобрительного отношения говорящего к объекту высказывания и/или

⁴⁸⁴ Лескина С. В. Презентация категории пейоративности в русской и английской фразеологии. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/prezentatsiya-kategorii-peyorativnosti-v-russkoy-i-angliyskoy-frazeologii/viewer> (дата обращения: 11.07.2021).

⁴⁸⁵ Коваленко Е. В. Языковая актуализация пейоративной оценки (на материале английского языка): дис. ... канд. филол. наук / Барнаул. гос. пед. ун-т. Барнаул, 2006; Космеда Т. А. Функционально-семасиологическое исследование имен предметно-признаковой семантики... С. 330.

⁴⁸⁶ Лескина С. В. Презентация категории пейоративности в русской и английской фразеологии...

адресату речи. Основную функцию подобных слов исследователь видит в их способности выражать оценку реального мира⁴⁸⁷.

Таким образом, пейоративная лексика, выражающая отрицательное отношение к высказываемому (происходящему), в лингвистике имеет значение „неодобрительный, уничижительный”, „обладающий отрицательной экспрессивно-эмоционально-оценочной коннотацией”⁴⁸⁸, а пейоративы определяются как слова „с неодобрительным, уничижительным значением”⁴⁸⁹, характеризующиеся как низкой, так и высокой степенью негативной экспрессивности.

Перейдем к рассмотрению типов пейоративных слов в БТС и СОШ.

Как известно, стилистически окрашенная лексика, в том числе и пейоративная, снабжается в толковых словарях специальными пометами. На сниженность лексики, то есть нахождение ее ниже нормы, могут указывать как стилевые, так и стилистические пометы, а также пометы синкретические, со вмещающие информацию о стилевых и стилистических семах.

Из стилевых помет, указывающих на сферу функционирования языковой единицы, о сниженном характере употребления слова сигнализируют пометы *разговорно-сниженное* (*разг.-сниж.*) и *просторечное* (*прост.*).

Стилистические пометы, означающие эмоциональные и оценочные значения слов (коннотации), фиксируются в словарях синкретичными пометами. В частности, негативная эмоциональная оценка может маркироваться родовой пометой *неодобрительное* (неодобр.) и рядом видовых помет: бранное (бран.), отвратительное (отврат.), презрительное (презр.), уничижительное (уничиж.), пренебрежительное (пренебр.), порицательное (пориц.), предосудительное (предосуд.), ироническое (иронич.), насмешливое (насмешл.) и др.⁴⁹⁰

Довольно часто слово сопровождается синкретической (объединенной) пометой, указывающей на сферу употребления и эмоционально-оценочную коннотацию. Так, просторечные слова, как правило, эмоционально окрашены и поэтому наряду с родовой пометой *просторечное* (прост.) могут маркироваться дополнительными стилистическими пометами, например: *прихвостень* (прост., презр.).

Ученые отмечают, что система стилистических помет далека от совершенства. Об этом свидетельствует тот факт, что „в каждом толковом словаре используется своя система стилистических помет, иногда существенно

⁴⁸⁷ Космеда Т. А. Функционально-семасиологическое исследование... С. 329.

⁴⁸⁸ Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва: Сов. энцикл., 1966. С. 315.

⁴⁸⁹ Словарь иностранных слов и выражений. Москва: Олимп, 2003. С. 457.

⁴⁹⁰ Современный русский язык: Теория. Анализ языковых единиц: учеб. для студ. высш. уч. зав: в 2 ч. / под ред. Е. И. Дибровой. 5-е изд., стер. Москва: Изд. центр «Академия», 2014. Ч. 1. С. 390.

отличающаяся от системы стилистических помет в других словарях⁴⁹¹. Как мы покажем дальше, это замечание касается и анализируемых нами словарей.

Составители БТС в разделе *Функционально-стилистическая характеристика слова* отмечают, что „стилистический комментарий в Словаре опирается на систему помет, отражающих, по мнению авторов, современное функционально-стилистическое расслоение лексики. Слова из различных сфер речевого общения квалифицируются с позиций нормативного словоупотребления⁴⁹²”.

Для обозначения стилистически окрашенных слов в БТС используется четыре ряда стилистических помет. Первый ряд — это пометы, которые характеризуют книжную форму современного языка (книжное, официальное, публицистическое, традиционно-поэтическое, народно-поэтическое, традиционно-литературное, специальное). Второй ряд — пометы, характеризующие разговорную форму современного языка (разговорное, разговорно-сниженное, фамильярное, традиционно-народное, профессиональное, жаргонное). Третий ряд — пометы, характеризующие хронологическое расслоение лексики (устарелое и историческое). И, наконец, четвёртый ряд — это пометы, передающие эмоционально-экспрессивные оценки, или коннотации.

К пейоративной лексики, зафиксированной в БТС, мы относим эмоционально-экспрессивные слова четвертого ряда, имеющие следующие виды помет:

- *неодобр.* (неодобрительное) — для слов, содержащих негативную оценку, неприятие чего-либо, например: **Пижон** [от франц. Pigeon — голубь] *Неодобр.* 1. Франтоватый поверхностный молодой человек; щёголь. *Он был несколько п.* 2. Тот, кто выставляет себя напоказ, хочет нравиться окружающим. *Не люблю пижонов;*

- *пренебр.* (пренебрежительное) — для слов, содержащих оценку снисходительного порицания с оттенком высокомерия, например: **Писака**. 1. *Пренебр.* Писатель, обуреваемый жадой славы, плохой, но плодовитый. *Бездарный п. В любой литературе всегда достаточно писак;*

- *уничиж.* (уничижительное) — для слов, передающих оттенок крайней пренебрежительности, уязвляющих адресата высокомерной презрительностью;

- *презрит.* (презрительное) — для слов, содержащих резкое порицание, презрение, например: **Пачкотня**. *Презрит.* Неумело, небрежно, грязно исполненная работа (преимущественно о нарисованном, написанном); мазня, маранье. *Это п., а не чертёж;*

⁴⁹¹ Емельянова О. Н. Стилистическая помета. *Стилистический энциклопедический словарь русского языка*. Москва: Флинта-Наука, 2003. С. 445.

⁴⁹² Большой толковый словарь русского языка / сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов. Санкт-Петербург: Норинт, 2000. С. 15.

• *бранно* (бранное) — для слов, употребляемых с целью обидеть адресата, оскорбить его, например: **Паразит**. 3. *Бранно*. О дурном человеке; о человеке, совершившем плохой поступок;

• *грубо* (грубое) — для слов, содержащих неадекватно грубую, часто оскорбительную оценку, например: **Паскúда**. *Грубо, обычно бранно*. Мерзкий, гадкий человек;

• *вульг.* (вульгарное) — для слов, находящихся вне сферы литературного языка, передающих экспрессию циничной оскорбительности и используемых в художественных произведениях как средство шокового воздействия на читателя, например: **Херóвина**. *Вульг.* 1. О каком-л. предмете. 2. Глупость, чушь.

Пейоративность свойственна не только словам, выражающим отрицательную экспрессивно-эмоциональную оценку, она может проявляться и у многих функционально закрепленных слов. В частности, не возникает сомнений в принадлежности к пейоративной лексике слов, содержащих намеренно грубоватую экспрессию и в силу этого снабженных пометой *Разг.-сниж.* (разговорно-сниженное), например: **Прилипáла**. 2. *Разг.-сниж.* О надоедливом, неотвязном человеке; **Псих**. *Разг.-сниж.* Психически неуравновешенный или больной человек. *Не кричи ты, п.!*

Значительная доля анализируемой лексики представлена жаргонизмами и аргоизмами, находящимися за пределами литературного языка. В нашей работе они также включены в пласт пейоративной лексики, например: **Путьáга** *Жарг.* О ПТУ (профессионально-техническом училище). *Учиться в путьáге*.

К пейоративной лексике мы отнесли и слова, используемые в современном русском языке полифункционально и снабженные в словаре смешанными пометами, одна из которых является эмоционально-экспрессивной, например: **Перестраховщик**. *Разг. неодобр.* Тот, кто прибегает к перестраховке (2 зн.).

Отметим, что в БТС отсутствует такая помета, как *простор*. (просторечное слово).

В свою очередь в СОШ на принадлежность к пейоративной лексике указывают следующие пометы, охарактеризованные авторами в *Сведениях* для пользующихся словарем:

• (*прост.*), т. е. просторечное; означает, что слово свойственно нелитературной городской разговорной речи, содержащей в себе немало недавних диалектных слов, ставших общенародными, слов жаргонного происхождения, новообразований, возникших для характеристики разнообразных бытовых отношений, словообразовательных вариантов нейтральной лексики; просторечное слово используется в литературном языке как стилистическое средство для придания речи оттенка шутивого, пренебрежительного, иронического, грубоватого и т. д.; часто эти слова являются выразительными, экспрессивными синонимами слов нейтральной лексики;

• (*презр.*), т. е. презрительное, (*неодобр.*), т. е. неодобрительное, (*пренебр.*), т. е. пренебрежительное, (...) (*бран.*), т. е. бранное, (*зруб.*), т. е. грубое — означают, что в слове содержится соответствующая эмоциональная, выразительная оценка обозначаемого явления⁴⁹³.

В Списке сокращений, принятых в СОШ, указаны также пометы *унич.* — уничтожительное, *уменьш.-унич.* — уменьшительно-уничтожительное.

Обратим внимание на то, что пометой *прост.* (просторечное) в этом словаре маркируется достаточно широкий круг слов, в том числе и жаргонных, которые в БТС имеют специальную помету.

Как мы уже отмечали, материалом для нашего исследования послужили словарные статьи существительных на букву П, извлеченные из БТС и СОШ. На основе словарных статей мы составили два списка слов: список А, включающий слова, зафиксированные одним словарем, но отсутствующие в другом или же отмеченные там в другом значении (57 существительных), и Список Б, объединивший слова, общие для обоих словарей (100 существительных).

Проанализируем сначала слова, вошедшие в Список А.

Общий список включает 57 слов. Из них в БТС отсутствуют 6 слов, в СОШ — 50. Одно слово дано в словарях в разных значениях.

Так, в БТС нет следующих существительных:

Песочина, ж. (прост.). То же, что песчинка (СОШ).

Погоня́ла, м. и ж. (прост. неодобр.). Тот, кто погоняет¹ (во 2 знач.), торопит кого-н. *Вечно этому бездельнику нужны погонялы* (СОШ).

Попроша́йка, м. и ж. 2. Человек, к-рый назойливо выпрашивает, надоедает просьбами (разг. пренебр.) (СОШ).

Порта́ч, м. (прост.). Никудышный, плохой работник (СОШ).

Правдо́ха, м. и ж. (прост.). Правдивый, всегда говорящий правду человек. *Известный п.* (СОШ).

Пэтэу́шник, м. (прост.). Учащийся профессионально-технического училища (ПТУ) (СОШ).

Слова, зафиксированные в БТС, но отсутствующие в СОШ, по характеру помет относятся к следующим подгруппам:

1) грубая, бранная, вульгарная лексика: *па́дла*, *паску́да*, *псе́нок* (о юноше) и др.;

2) разговорно-сниженные слова: *паца́ньё*, *па́щенок*, *пе́ндель*, *прыц* (о человеке) и др.;

3) жаргонизмы: *пахáн*, *понт*, *прики́д*, *прико́л* и др.

4) слова с пометами *неодобр.*, *презр.*, *пренебр.*: *перерождё́нец*, *перерождё́нчество*, *пехту́ра*, *плюга́ш*, *полице́йщина*, *потаску́н* и др.

⁴⁹³ Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. Москва: Азъ Ltd, 1992. 960 с.

Следует отметить, что более половины слов, не зафиксированных СОШ, имеют в БТС пометы *разг.-сниж.* (разговорно-сниженное), *сниж.* (сниженное) или синкретическую помету *разг., неодобр.* (разговорное, неодобрительное).

Слово *пáдаль* зафиксировано в словарях в разных лексико-семантических вариантах: БТС — 2. *Бранно*. О человеке ничтожном, пропащем. СОШ — *собир.* Труп павшего животного.

Как видим, СОШ не фиксирует переносное значение отмеченного слова, характеризующееся сниженной, пейоративной окрашенностью.

Результаты сопоставительного анализа стилистической характеристики слов, зафиксированных в БТС и СОШ, целесообразно представить в виде таблицы, наглядно демонстрирующей совпадение и расхождение стилистических характеристик.

Данные о стилистической характеристике сниженной лексики в БТС и СОШ

№ п/п	БТС	СОШ	Кол-во слов	Примеры
I	<i>Совпадающие пометы</i>			
1.		Неодобр.	2	партизанщина, пораженчество
2.		Презр.	5	полицай, последыш ₂ , прихвостень, прихлебатель ₁ , прихлебательство
3.		Пренебр.	1	<i>пустышка</i> (о человеке)
II	<i>Несовпадающие пометы</i>			
4.	Разг.	Прост.	19	пайка ₂ , папаша ₁ , папаша ₂ , парень, пацан, пацанка, перепой, перхота, планида, племяш, подпол, подштанники, постирушка, приставала, прокол, пропойца, простофиля, пустяковина, пятиклашка
		Прост., неодобр.	5	принудиловка, прорва ₁ , подкаблучник, пьянка ₁ , пьянка ₂
		Устар. и прост.	1	Перестарок
		Разг., пренебр.	4	пигалица, подлиза, подлипала, полужнайка
		Разг., презр.	1	Проходимец
5	Разг., неодобр.	Неодобр.	1	Перестраховщик
6.	Разг.-сниж.	Прост.	10	пентюх, погань ₁ , погань ₂ , придурок, прилипала ₁ , прилипала ₂ , портки, порты, псих, пузо
		Прост., презр.	1	Подлюга
		Прост., пренебр.	1	Порнуха
		Разг.	1	Психиатричка
		Разг., пренебр.	2	<i>пень</i> (о человеке), <i>поддонк</i> ₂
		—	1	Пузан

7.	Разг., презр.	Прост., презр.	1	Пьянчуга
8.	Разг., бранно	Разг., пренебр.	1	подонок ₃
9.	Бранно	Разг., презр.	1	Прохвост
		Презр.	1	<i>паразит</i> (о человеке)
		Прост.	2	паршивец, подлец
		Прост., презр.	1	Пьянь
		Прост., бран.	1	Процелыга
10.	Грубо	прост.	1	Пустобрёх
		Прост., презр.	1	Потаскуха
		Прост., неодобр.	1	прорва ₂
11.	Неодобр.	—	2	партократ, партократия
		Разг.	3	пижон, потатчик, потворщик
		Разг., неодобр.	4	<i>пижонство, подпевала, попугай</i> (о человеке), <i>процентомания</i>
		Прост.	2	пискля ₁ , пискля ₂
		Книжн., неодобр.	2	позёр, позёрство
12.	Презр.	Разг.	2	пачкотня, пачкун
		Устар., пренебр.	1	прихлебатель ₂ ,
		—	5	политикан ₁ , политикан ₂ , приспособленец, приспособленчество
13.	Пренебр.	Разг., презр.	1	Писака
		Прост.	1	попса ₁
		Прост., пренебр.	1	Пивнушка
		Неодобр.	1	попса ₂
14.	Уничиж.	Разг., пренебр.	1	портняжка
15.	Жарг.	Разг.	1	путана
16.	Нар.-разг.	Прост.	1	последыш ₁
17.	—	Прост.	4	параша, пересуд, промашка, пропой
		Неодобр.	1	паникёр
		Презр.	1	поджигатель
18.	Ласк.	Прост.	1	первоклашка
			100	

Приведенная таблица наглядно демонстрирует значительное расхождение в системе стилистических оценок одних и тех слов в БТС и СОШ. Всего 8 ЛСВ из 100 зафиксированы с одинаковыми эмоционально-экспрессивными пометами: *партизанищина*, *пораженчество* (неодобр.), *полицай*, *последыш₂*, *прихвостень*, *прихлебатель*, *прихлебательство* (презр.), *пустышка* (о человеке) (пренебр.).

Сравнительный анализ стилистических помет остальных 92 ЛСВ позволил прийти к следующим выводам:

1) БТС реже, чем СОШ, применяет синкретические пометы: из 18 помет всего 4 объединяют стилевую (*разг.*) и стилистические характеристики: *разг., неодобр.* (разговорное, неодобрительное), *разг.-сниж.* (разговорно-сниженное), *разг., презр.* (разговорное, презрительное), *разг., бранно* (разговорное, бранное).

В СОШ синкретические пометы составляют большую половину: 9 из 14: *прост., неодобр.* (просторечное, неодобрительное), *устар. и прост.* (устаревшее и просторечное), *разг., пренебр.* (разговорное, пренебрежительное), *разг., неодобр.* (разговорное, неодобрительное), *разг., презр.* (разговорное, презрительное), *прост., презр.* (просторечное, презрительное), *прост., пренебр.* (просторечное, пренебрежительное), *прост., бран.* (просторечное, бранное), *книжн., неодобр.* (книжное, неодобрительное). Здесь шире круг стилевых помет: *разг., прост., книжн.*, есть помета *устар.* (устаревшее).

2) БТС использует пометы *бранно* и *грубо* как самостоятельные для слов *прохвост, паразит* (о человеке), *паршивец, подлец, пьянь, прощельга* (*бранно*), *прорва₂, пустобрёх, потаскуха* (*грубо*). В СОШ помета *грубо* в существительных на П не встретила, а помета *бран.* (*бранно*), как правило, дополняет функционально-стилистическую характеристику лексической единицы: *прощельга* (*прост., бран.*).

3) Нельзя не заметить, что в БТС “слабее” градус маркированности у большинства слов. В частности, с пометой *разг.* (разговорное) здесь отмечено 30 существительных, которым в СОШ соответствуют пометы *простор.* (19 ед.), *прост., неодобр.* (5 ед.), *прост и устар.* (1 ед.), *разг., пренебр.* (4 ед.) и *разг., презр.* (1 ед.). Из 17 ЛСВ, отмеченных в БТС как разговорно-сниженные, в СОШ 10 слов отнесено к просторечным, у 2 слов помета *прост.* совмещена с пометами *презр., пренебр.*; 2 — *разг., пренебр.*; по 1 — с пометами *разг., презр.* и *разг., бранно*. И одно слово дано с пометой *разг.*, то есть с более слабым статусом маркированности: *психиатричка*. Вместе существительные с разговорной окраской разной степени сниженности составляют в проанализированной выборке 47 % для БТС, в то время как в СОШ таких слов в половину меньше — 22 %.

БТС оценивает как нейтральные такие слова, как *параша, пересуд, промашка, пропой* (в СОШ — *прост.*), *паникёр* (в СОШ — *неодобр.*), *поджигатель* (в СОШ — *презр.*).

4) В свою очередь СОШ нейтрализует стилистическую окраску семи слов, которые в БТС имеют стилистические пометы. Так, СОШ подает без помет лексемы *партократ, партократия* (в БТС — *неодобр.*), *политикан₁, политикан₂, приспособленец, приспособленчество* (в БТС — *презр.*), *пузан* (в БТС — *разг.-сниж.*).

5) В СОШ отсутствуют пометы *трад.-нар.* (традиционно-народное) и *нар.-разг.* (народно-разговорное), вместо них ЛСВ маркируется как

просторечные (*последыш*₁). БТС в свою очередь не пользуется пометой *прост.* (просторечное).

Проведенное исследование полностью подтверждает выводы К. С. Кочергиной, сделанные ею после сопоставительного исследования стилистических помет при сниженной лексике в ряде толковых словарей русского языка. Ученая вполне справедливо отмечает, что „проблема системности и однородности СП остаётся нерешённой в стилистике и лексикографии. Системы СП разнородны и по своей структуре, и по наполнению: отсутствует общепринятое основание для выделения тех или иных помет. Требуется приведение к единому виду известных классификаций СП (...). Из-за разнородности систем СП пометы при одном слове в разных словарях могут быть различны либо могут отсутствовать в одних словарях при наличии в других. (...) Для получения максимально объективной и полной стилистической характеристики слов следует сопоставлять несколько лексикографических источников”⁴⁹⁴.

Очевидно, что расхождения в системе стилистических оценок слов в БТС и СОШ связаны с общей нерешенностью проблем теоретической стилистики, существованием различных подходов к интерпретации стилистического потенциала слова, существенными различиями в понимании категорий экспрессивности, эмотивности, оценочности и их взаимоотношениях и т. д., о которых говорят ученые.⁴⁹⁵

Эта общая картина не может не сказываться и на решении вопроса о классификации сниженной лексики. Проанализированные нами словари закономерно демонстрируют отсутствие общепринятых, бесспорных, чётких и ясных критериев разграничения сниженной лексики на подгруппы.

⁴⁹⁴ Кочергина К. С. Стилистические пометы в толковых словарях современного русского языка: сопоставительный анализ. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/stilisticheskie-pomety-v-tolkovyh-slovyah-sovremennogo-russkogo-yazyka-sopostavitelnyy-analiz> (дата обращения: 25.08.2021).

⁴⁹⁵ Емельянова О. Н. Стилистическая помета. *Стилистический энциклопедический словарь русского языка*. Москва: Флинта-Наука. 2003. С. 446.

ПРОБЛЕМИ ЛЕКСИКОГРАФІЧНОГО ОПИСУ ЗАЙМЕННИКІВ *ТИ* І *ВИ*

ГАННА ЧЕРНЕНКО

Навчально-науковий інститут філології КНУ імені Т. Шевченка,
Київ — Україна

Зміни в соціальній ієрархії, прагнення демократизувати ціннісну систему, знайомство із західними нормами чемності, а також розширення сфер функціонування української мови змушують видозмінюватися комунікативну культуру й посилюють сумніви мовців при виборі потрібної форми звертання під час спілкування. Недаремно ця тема привертає увагу багатьох лінгвістів⁴⁹⁶. Мовець, передовсім іноземець, непевний щодо потрібної форми звертання — *ти* чи *Ви*, коли перше здається надто фамільярним, а друге надто формальним, — міг би приймати рішення за допомогою тлумачного словника, спираючись на докладний опис семантичної структури обох слів із заувагами щодо контекстів вживання. Що нам пропонують наявні лексикографічні джерела?

Ти: „1) Уживається при звертанні до однієї особи (звичайно близької, а також до будь-якої особи в грубому, фамільярному плані). // Вживається у внутрішньому мовленні при звертанні людини до самої себе. // Уживається при звертанні до тварини. // Уживається в риторичному звертанні до когонебудь, чого-небудь”⁴⁹⁷. **Ви:** „Уживається при звертанні до двох чи багатьох осіб або у ввічливій формі до однієї особи”⁴⁹⁸.

Прочитовані статті виглядають радше як інформація про прагматичні правила вживання займенників, ніж опис їхньої семантики. У цьому описі відсутня також вказівка на вживання займенника *ти* у звертаннях до

⁴⁹⁶ Корновенко Л. В. Звертання у прагмалінгвістичному аспекті (на матеріалі сучасної російської мови): автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2001. 21 с.; Миронюк О. М. Історія українського мовного етикету. Звертання. Київ: Логос, 2006. 167 с.; Пономаренко В. П. Категорія звертання та засоби її вираження в індоєвропейських мовах — етапи історичного розвитку і сучасність. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2008. 368 с.; Українська система найменувань адресата мовлення / за ред. М. С. Скаба. Чернівці: Рута, 2008. 304 с.; Чаплыгина И. Д. Средства адресованности: Ты-категория в современном русском языке. Москва: МПУ, 2001. 270 с.

⁴⁹⁷ Словник української мови / за ред. А. А. Бурячка, Г. М. Гнатюка; уклад. П. С. Лисенко, Г. Т. Яценко. Т. X (Т–Ф). Київ: НД, 1979. С. 107.

⁴⁹⁸ Словник української мови / за ред. П. Й. Горещького, А. А. Бурячка, Г. М. Гнатюка, Н. І. Швидкої. Київ: НД, 1980. Т. I (А–В). С. 347.

адресата, молодшого за віком без негативних конотацій. Порівняємо ці словникові дефініції із тлумаченням відповідних лексем у словниках інших мов.

Французька: **Vous** — „Pronom personnel de la deuxième personne du pluriel (réel ou de politesse) (...). 2. sing. (replaçant *tu, toi*, dans le vouvoiment) [„Особ. займ. 2-ї ос. мн. (в буквальному значенні або як засіб ввічливості) (...). 2. В одн. (вживається на заміщення *tu, toi* — як викання)” — Г. Ч.]⁴⁹⁹. **Tu** — „Pronom personnel sujet de la deuxième personne du singulier et des deux genres” [„Особ. суб'єктний займ. 2-ї ос. одн. обох родів”]⁵⁰⁰.

Німецька: **Du** — „Pers.pron.; Bezeichnung für eine angesprochene Person. 1. Vertraute Anrede an Familienmitglieder, gute Freunde, Kinder” [„Особ. займ., гр. означення однієї особи, до якої звертаються. 1. Довірливе звертання до члена родини, хорошого друга, дитини”]⁵⁰¹. **Sie** — „Pers.pron.; Bez. für eine oder mehrere angesprochene Personen beiderlei Geschlechts; höfliche, formelle Anrede an weniger vertraute Personen” [„Особ. займ.: відноситься до однієї або декількох осіб обох статей; ввічливе (пошан.), формальне звертання до менш близької особи”]⁵⁰².

Англійська: **You** — „1) used for referring to the person or people that you are talking or writing to (...); 2) used for referring to people in general” [„1. Уживається для позначення особи або людей, до яких звертаються. 2. Використовується для узагальненого позначення людей”]⁵⁰³; „pron. 1. Sing. and pl. pron. of 2nd per.: the person (s) or thing (s) adressed” [„Займ. 1. Одн. і мн. 2-ї ос.: люди(на) або річ (речі, до яких звертаються)”]⁵⁰⁴. **Thou** — „pron. 1. Sing. pron. of 2nd pers. (arch. or poet. or dial. exc. in addressing God” [„Займ. 2-ї особи одн. (арх. або поет. чи діал., особливо при звертанні до Бога”]⁵⁰⁵.

Серед переваг європейських видань — синтагматичні характеристики, а також те, що в центрі їхніх статей — не ситуація вживання, а денотат лексем (*bez. für eine oder mehrere, refer to*). Доцільно було б описати схожим чином значення українських займенників.

Будуючи семантичний каркас, слід озиратися на узус. У міру того, як це будівництво наблизатиметься до завершення, усе легше буде узагальнити розрізнені мовленнєві факти й відокремити ті, що вкладаються в побудовану

⁴⁹⁹ Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française. Paris: Dictionnaires Le Robert, 1998. С. 2417.

⁵⁰⁰ Ibid. С. 2261.

⁵⁰¹ Das digitale Wörterbuch der deutschen Sprache des 20. Jh. – Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. URL: <http://www.dwds.de/?kompakt=1&sh=1&qu=du> (дата звернення: 20.01.2020).

⁵⁰² Ibid.

⁵⁰³ *Macmillan English dictionary: for advanced learners* / by M. Rundell; G. Fox. Oxford: Macmillan Publishers, 2006. P. 1671.

⁵⁰⁴ *The Concise Oxford Dictionary of current english* / ed. by J. B. Sykes. Oxford: Oxford University, 1982. P. 1251.

⁵⁰⁵ Ibid. С. 1113.

структуру та відповідають поточній мовній нормі. Зроблені раніше спостереження⁵⁰⁶ дозволяють виділити певні диференційні ознаки, які характеризують ситуації вживання займенників *ти* і *Ви*. Усі їх можна згрупувати за трьома параметрами. Перший — властивості адресата. Ці ознаки складають денотат відповідного значення. Другий параметр — особистісне ставлення мовця до адресата, що відображається в конотативному компоненті значення. Третій параметр — властивості мовця: вік, вихованість, тобто інформація, яка зазвичай подається за допомогою поміток.

Таблиця 1

Особливості вживання займенників *Ти* і *Ви*

Вид інформації (семантичний компонент)	Ви	ти	Специфічна сполучуваність	
			Репліки- відповіді	кореферентні назви
1. Інформація про мовця → система поміток <i>про слово</i>				
1.1. Дитина (до 14 років)	+	+	ти	Родинний статус, на прізвисько
1.2. Погано вихований, погано освічений	-	+	ти / Ви	На прізвисько
2. Інформація про адресата → денотат				
2.1. Дитина (до 14 років)	-	+	ти / Ви	Родинний статус, пестливі назвиська, прізвисько
2.2. Молодший за мовця	+	+	Ви	Родинний статус, пестливі назвиська, прізвисько
2.3. Близький родич/друг	+ [?]	+	Ви [?] / ти	Родинний статус, пестливі назвиська, прізвисько
2.4. Старший за мовця	+	-	Ви / ти	Ім'я та по батькові, універсальні звертання (<i>пані</i> тощо), за професією
2.5. Із соціальним статусом вищим ніж у мовця	+	-	Ви / ти [?]	Ім'я та по батькові, універсальні звертання (<i>пані</i> тощо), за професією

⁵⁰⁶ Апресян Ю. Д. Прагматическая информация для толкового словаря. *Апресян Ю. Д. Избранные труды*. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1995. Т. 2. С. 135–155; Бугай Н. Український етикет. Київ: Б-ка українця, 2002. Кн. 2. Етикет дорослої людини. С. 105–107; Миронюк О. М. Історія українського мовного етикету. Звертання. Київ: Логос, 2006. С. 54–55; Пономаренко В. П. Категорія звертання та засоби її вираження в індоєвропейських мовах — етапи історичного розвитку і сучасність... С. 240–249; Українська система найменувань адресата мовлення / за ред. М. С. Скаба. Чернівці: Рута, 2008. С. 49, 54–56, 63, 78, 85; Янко-Троїцька Н. А. Ты и Вы. *Русский язык в школе*. 1983. № 1. С. 63–68 та багато ін.

Вид інформації (семантичний компонент)	Ви	ти	Специфічна сполучуваність	
			Репліки- відповіді	кореферентні назви
2.6. Із соціальним статусом нижчим ніж у мовця	+	+ [?]	Ви	Ім'я та по батькові, універсальні звертання (<i>пані</i> тощо), за професією
2.7. незнайомий /малознайо- мий дорослий	+	-	Ви	Ім'я та по батькові, універсаль- ні звертання (<i>пані</i> тощо), за професією
2.8. Відсутня (видатна) особа	-	+	-	Ім'я та по батькові, псевдонім
2.9. Небіжчик	-	+	-	Залежно від прижиттєвих взаємин із мовцем
2.10. Тварина	-	+	-	Прізвисько
2.11. Річ	-	+	-	Залежно від об'єктивних властивостей референта
3. Ставлення мовця до адре- сата → конотат				
3.1. Позитивне ставлення, повага	+	-	ти / Ви	ПІБ, універсальні звертання (<i>пане</i> тощо), за професією
3.2. Близькість, довірливість	+	+	ти / Ви	Пестливі назвиська, прізвиська
3.3. Неповага	+ [?]	+	ти / Ви	Пейоративи
3.4. Негативні емоції	+ [?]	+	ти / Ви	Пейоративи

Трансформація зроблених узагальнень (див. табл. 1) у семантичні тлумачення, з урахуванням сумісності / несумісності різних ознак між собою, дає такий результат (з особливостей сполучуваності наводяться ті, що відрізняють одну лексему від іншої і притаманні їй у функції звертання: наявність *ти* чи *Ви* у репліках-відповідях та кореферентні номінації).

Ти:

1. Адресат — дитина чи молода людина; *конотат*: нейтрально чи фамільярно; *ти* у репліках-відповідях. — *Да, — говорить Маруся, — лажа. А як ти кажеш його звати? — Карбюратор. С. Жадан, Дешев Мод. Насміхається Славко: // — Ти навчи її „ко-ко”! Г. Чубач. Учителюка.*

2. Адресат — добре знайомий, близький, рівний за статусом і рівний чи молодший за віком; *конотат*: позитивна оцінка за критерієм „свій”; *ти* у репліках-відповідях. *Ти мучишся тим, що ти зла. А в мене інша проблема. Я невірний. І. Карпа. Bitches get everything.*

3. Адресат нижчий за соціальним (*фамільярне*) чи віковим статусом; *конотат*: 'нешанований'; негативна оцінка за критерієм „статус”; *Ви* у репліках-відповідях. *Такий букет за тобою, а ти ще й питаєш, — нахмурился директор. — Усі в школі, усі — вчаться, а ти... О. Гончар. Бригантина.*

А тепер скажи мені, що ти маєш казати цареві? — Сього я нікому не виявлю, Ваше благородіє. М. Коцюбинський. Ціпов'яз.

4. Адресат, до якого звертаються у внутрішньому чи поетичному монолозі, відсутній під час мовлення. *Не було вже нікого, хто любив тебе. С. Жадан. Не було вже нікого, хто любив тебе...*

5. Адресат — нелюдина: тварина, річ, міфічна чи надприродна істота. *Це, припізніла молодосте, ти. В. Стус. Це, припізніла молодосте...*

Кореферентні номінації: за місцем у родинних зв'язках (*мамо, доню*), прізвиська (*Красеню, Карбюраторе*), пестливі (*зайчику*), негативно-оцінні (*мерзотнику*), грубо-просторічні номінації (*дурню, шмаркачу*).

Ви. 1. Адресат; конотативно нейтральне звертання. *Дай Боже, Вам, Мотре! А куди йдете? М. Коцюбинський. На віру.* 2. Адресат з вищим соціальним чи віковим статусом. — *Кільки пак год буде, як ви, діду, бовтаєтесь отут за рибою? — А тобі навіщо? — одказав. І. Нечуй-Левицький, Рибалка Панас Круть. Товаришу начальник, — казав я, — нічого я не винен у тому, що ви сказали (...) — А пощо ж ти удруге пробував втікати від нас? М. Подворняк. Вітер з Волині. Сполучуваність у репліках-відповідях: варіантна — Ви / ти. Кореферентні номінації: *пане, пані*, за посадою, професією, соціальним статусом / роллю тощо (*лікаря, директоре, бабусю*), звертання на ім'я та по-батькові (*Іване Петровичу*).*

Отже, систематизація характеристик ситуації вживання займенників 2-ї особи однини за параметрами „інформація про мовця”, „інформація про адресата”, „ставлення мовця до адресата” й відображення їх, відповідно, у системі поміток, денотативному й конотативному компонентах семантики створює можливість для адекватного лексикографічного портретування цих лексем.

РОЗДІЛ 5

ЛІНГВОАКСІОЛОГІЯ

Світ, що пізнається, завжди оцінюється, оцінка — свідчення ступеня пізнаючості світу

(Т. Космеда)

(...) емоційно-оцінне ставлення до окремих явищ на ментальному рівні відбивається і в системі конотацій у кожній з мов, і накладає відповідний відбиток на мовну картину світу, ніби підсвічуючи її додатковими променями

(Л. Лисиченко)

AXIOLOGICAL POWER OF THE CATEGORY OF GENDER IN UKRAINIAN AND ENGLISH LINGUISTIC CULTURES (COMPARATIVE ASPECT)

OKSANA KOVTUN

Vasyl' Stus Donetsk National University,
Vinnytsia — Ukraine

The rapid changes in the life of society are a kind of challenge to the language system which motivates transformations at all its levels because "...language 'lives', and 'to live' means (...) not to remain in the previous state"⁵⁰⁷. A creative modification of lexical units is occurring; new contextual conditions, new compatibility, the actualization of not only new semantic but also pragmatic meanings are formed. As a result of such transformations, there is a violation of existing norms and the emergence of new norms which is motivated by the manifestation of language creation which reveals the full potential of language signs, because "language, like any other living organism (...), is enriched, improved, i.e. modified due to the linguistic and creative activity of its speakers"⁵⁰⁸. Manifestation of creative potential, of course, is characteristic of grammatical forms. The study of this process makes it possible to demonstrate the stability or dynamics of the grammatical system⁵⁰⁹.

Language is changing and modern linguistics is rapidly developing, we are tracking its progress, the emergence of new linguistic directions, paradigms⁵¹⁰, interdisciplinary research is being formed at the intersection of linguistics with other sciences and scientific fields⁵¹¹. Oksana Haliman⁵¹² notes that in addition to the usual academic grammars we increasingly find scientific descriptions such

⁵⁰⁷ Космеда Т. Риторика українців: порушення норми як мовна гра. *Studia Ukrainica Posnaniensia* / red. nauk. Т. Kosmeda. Poznań. 2013. Zesz. 1. S. 86–87.

⁵⁰⁸ Космеда Т. Актуальні процеси мовлення чи „мовний смак” української сучасності. *Мовознавство*. 2014. № 2. С. 44.

⁵⁰⁹ Халіман О. Метафоризація граматичного значення роду антропонімів як засіб вираження оцінки (на прикладі моделей “хтось (ім. чол. роду) у спідниці / у панчохах / у сукні”, “хтось (ім. жін. роду) у штанах”). *Acta onomastica*. 2019. № LX/2. S. 221.

⁵¹⁰ Загнітко А. П. Сучасна лінгвістика: погляди та оцінки. Донецьк: ДонНУ, 2014. 464 с.

⁵¹¹ Загнітко А. П. Теорії сучасних лінгвістичних вчень. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2019. 528 с.

⁵¹² Халіман О. Метафоризація граматичного значення роду антропонімів як засіб вираження оцінки (на прикладі моделей “хтось (ім. чол. роду) у спідниці / у панчохах / у сукні”, “хтось (ім. жін. роду) у штанах”)... S. 222.

as 'functional grammar', 'associative grammar', 'communicative grammar', 'speaker grammar', 'lexical grammar', 'creative grammar', 'objective grammar' etc. (see about this in Boris Norman's research⁵¹³). Boris Norman emphasizes that traditional grammar and traditional vocabulary, as a "guide for speech actions"⁵¹⁴, do not satisfy the native speaker, because they do not accurately reflect the reality of speech. Analysis of the functional specificity of grammatical units "allows us to emphasize their pragmatic significance in the communicative process. Under these conditions, 'the new grammatical compendium' must become an integrative description, a kind of invariant of all possible variants of linguistic existence"⁵¹⁵. Such variants of describing grammatical units include the grammar of evaluation which emerged from the bosom of linguoaxiology and is partially described in the Ukrainian-language material by Oksana Haliman⁵¹⁶. The research of this scientist is an original attempt to interpret the arsenal of grammatical means of expression of evaluative meanings which provides the formulation of rules for the use of grammatical units in evaluative functions and interpretation of the laws of their adequate interpretation⁵¹⁷.

The grammatical means of expression of evaluation include both morphological units and syntactic constructions, which is logical. Therefore, naturally, the grammar of evaluation consists of (a) morphology of evaluation and (b) syntax of evaluation, which are inextricably linked, because "secondary values of morphological forms (including evaluation) are realized in syntagmatic relations"⁵¹⁸.

O. Haliman gave a detailed description of the whole system of noun and verb grammatical categories through the prism of the grammar of evaluation, showing, in particular, the diversity of functional "load" of some stylistic devices that create grammatical connotation and play a key role in modelling relevant speech genres of Ukrainian language space⁵¹⁹.

Comparing the structural features of units with the communicative process, the grammar of evaluation is based on linguistic functionalism, which is the basis of grammar of the active type. In the process of creative modelling of grammatical

⁵¹³ Норман Б. Ю. Грамматика каноническая, реальная и потенциальная. *Język i metoda*: publikacja dofi przez Uniwersytet Jagielloński ze środków Wydziału Filologicznego / red. D. Szumska. Kraków, 2015. С. 91–104.

⁵¹⁴ Там же. С. 91.

⁵¹⁵ Норман Б. Ю. Какая новая русская грамматика нам нужна? *Сборник тезисов Международного научного симпозиума «Русская грамматика 4.0»* (Москва, 13–15 апреля 2016 г.). Москва, 2016. С. 31.

⁵¹⁶ Халіман О. В. Граматика оцінки: морфологічні категорії української мови / передне слово, наук. ред. проф. Т. Космеда. Харків: Майдан, 2019. 452 с.

⁵¹⁷ Космеда Т. А., Халіман О. В. Мовна гра в парадигмі інтерпретативної лінгвістики. Граматика оцінки. Граматична іграма (теоретичне осмислення дискурсивної практики). Дрогобич: Коло, 2013. 228 с.

⁵¹⁸ Халіман О. В. Граматика оцінки: морфологічні категорії української мови... С. 50.

⁵¹⁹ Там само.

units during the interaction of actualized meanings “igremes” (units that are formed based on purposeful violations of grammatical norms, restrictions for achieving communicative-pragmatic goals) emerge⁵²⁰. It is also clear that the grammar of evaluation is based on the theoretical postulates of pragmatic grammar in general, because, as Gennady Zeldovich emphasizes in a monograph entitled (Rus.) *Прагматика граматики* (*The pragmatics of grammar*), “when we began searching for the common denominator of our research that would give the book its title, it became clear: this is the role of pragmatics in the functioning of grammemes. Hence the polemical title: in one of her best books *Semantics of Grammar*⁵²¹ Anna Wierzbicka showed that the meaning of a grammatical unit can be described in the same terms as the meaning of a lexeme. We want to show that the same pragmatic rules that specify the meaning of a word, group of words and a whole sentence in the text, involve grammar, and taking into account these rules allows the seemingly disparate facts to give a very economical and unique explanation”⁵²². Let’s agree with the given opinion.

The purpose of this research is to find out and describe the peculiarities of the use of the grammatical category of gender in the reception of Ukrainian and English linguistic cultures in terms of the contrastive grammar of evaluation. We propose to design the postulates of pragmatic grammar, the grammar of evaluation on the theory of comparative and contrastive linguistics. We understand linguistic culture as a manifestation, reflection and fixation of culture in language and discourse⁵²³, a synergistic combination of language, culture and ethnic consciousness⁵²⁴.

We emphasize that it is important to distinguish between grammatical gender and natural gender. The natural gender is a biological feature of humans, which indicates the difference between the human sex and animals from the world of inanimate objects. Grammatical gender is one of the ways to classify nouns by grammatical categories as lexical and grammatical categories. The grammatical gender does not always coincide with the biological gender, which is well known. There are, as we know, languages, such as Hungarian, which do not have a category of gender in their grammatical system. In some languages, the grammatical gender is more than just the masculine or feminine gender, because many languages also have grammatical categories of the middle or neutral gender, some have different genders for living and inanimate objects, i.e. the category of gender with long

⁵²⁰ Космеда Т. А., Халіман О. В. Мовна гра в парадигмі інтерпретативної лінгвістики. Граматика оцінки. Граматична ігрема (теоретичне осмислення дискурсивної практики)... С. 116.

⁵²¹ Wierzbicka A. *The Semantics of Grammar*. Amsterdam: John Benjamins. 1988. 617 p.

⁵²² Зельдович Г. М. *Прагматика граматики*. Москва: Языки славянских культур, 2012. С. 7.

⁵²³ Загнітко А. П. *Теорії сучасних лінгвістичних вчень...* С. 396.

⁵²⁴ Матузкова О. П. *Лінгвокультура як синергія мови, культури та свідомості. Записки з українського мовознавства*. 2020. № 27. С. 160.

tradition research is grammatically differentiated depending on the system of intra- and extralingual factors⁵²⁵. However, the changes manifested at the level of the grammatical category of the gender are due to societal shifts in the perception of gender traditional opposition that occurs in the language systems of related and unrelated languages⁵²⁶. And this requires interpretation, comparison of linguistic facts to formulate current trends and determines the relevance of this scientific research.

The morphological category of gender is not always unpredictable and sometimes has illogical manifestations⁵²⁷. It realizes powerful expressive possibilities in comparison with other nominal grammatical categories which allows endowing words with appropriate semantic nuances, motivated by the corresponding actualization of the gender grammemes system. Due to the generic differentiation, the names of creatures “support the existence of semantic and grammatical functions of the category of gender to naturally distinguish them by sex”⁵²⁸. In numerous linguistic investigations, their authors offer a detailed description of the views of linguists on the potential behind the possibilities of verbalizing the category of gender. Among other features, researchers note that the grammatical indicators of generic forms have a pragmatic orientation⁵²⁹, because using language means, speakers of each language adhere to certain postulates, current norms, rules, including grammar, and if these rules are violated clearly and even demonstratively, “the addressee for this non-compliance will see some meaning, some communicative intention”⁵³⁰. The category of gender itself has a complex lexical and grammatical nature which affects the peculiarities of its functioning, lexical meaning is intertwined with morphological and syntactic ones⁵³¹. Violation of the correlation of the grammatical gender of the word with the sex of the denoted person, as we know, leads to the formation of secondary semantic nuances of generic forms, including evaluative. It should be noted that the importance of extralingual factors should be consistently taken into account: psychological, gender, cultural, etc. The ethnolinguistic consciousness of speakers and the ideological and semantic orientation of the context,

⁵²⁵ Coates J. *Language and Gender: a Reader*. Oxford: Blackwell. 1998. 640 p.

⁵²⁶ Космеда Т. А., Карпенко Н. А., Осіпова Т. Ф., Саліонович Л. М., Халіман О. В. *Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика / за наук. ред. проф. Т. А. Космеди*. Харків; Дрогобич: Коло, 2014. 472 с.; *Gender Articulated. Language and the Socially Constructed Self / ed. K. Hall, M. Bucholtz*. New York: Routledge, 1995. 522 p.; Singh J. N. *Language, gender and sexuality in 2020: forward Global South. Gender and Language*. 2021. № 15 (2). P. 207–230.

⁵²⁷ Meillet A. *Linguistique historique et linguistique generate*. Paris: Champion, 1921. 335 p.

⁵²⁸ Вихованець І., Городенська К. *Теоретична морфологія української мови*. Академічна граматики української мови. Київ: Пульсари. 2004. С. 85–86.

⁵²⁹ Халіман О. В. *Граматики оцінки: морфологічні категорії української мови...* С. 117.

⁵³⁰ Зельдович Г. М. *Прагматика граматики...* С. 7.

⁵³¹ Coates J. *Language and Gender: a Reader...*

the nature of the communicative process play an important role in modelling pragmatic meanings. The fact that the generic characteristics of humans and animals serve to distinguish them by sex, as noted, and becomes the basis for grammatical metaphorization and modelling of several axiological meanings.

If in the Ukrainian language almost all nouns, regardless of whether they denote living or inanimate objects, belong to one of three grammatical genders: masculine, feminine or neuter (although Ukrainian grammar distinguishes between common or 'paired' gender, when the noun can denote both male and female depending on the context, as this category of words is characterized by the same morpheme, e.g.: *сирота, убивця*, etc.), modern English, by contrast, does not represent the division of nouns into grammatical genders on morphological grounds. As a result, the noun in modern English does not have a grammatical category of gender⁵³². Virtually the only morpheme component of the word that has a clear generic characteristic is the suffix of English nouns *-ess* which is used to form masculine nouns from masculine nouns, denoting females by profession, status in society or other characteristics, e.g.: *authoress, adventuress, editress, oratress* etc. Compare with similar in meaning suffixes of the Ukrainian language used to form femininities, among which the most popular are *-к(а), -ин(я), -ес(а)*: *учителька, викладачка, майстриня, кравчиня, поетеса, стюардеса* and others. Although, these suffixes themselves have no value in none of the languages.

Some linguists believe that the English noun has the ability (albeit limited) to express the category of gender through the ability to combine with personal pronouns (*he, she, it*). Other researchers emphasize that the choice of a pronoun in such cases is entirely determined by the semantics of the noun associated with it, e.g.: the noun *uncle* and the pronoun *he* relate to each other not directly and informally, but because they both denote a male person⁵³³. Therefore, it is obvious that "not words as such, but to some extent, the objects themselves, denoted by the corresponding words, are classified by gender"⁵³⁴. Thus, the function of generic identities to denote the biological sex of people is almost lost.

Formal indicators of a person's gender (e.g., the feminine suffix *-ess*), given the patriarchal stereotypes verbalized in the language, according to which a woman is seen as a certain object of society⁵³⁵, have become a way of expressing axiological (positive or negative) attitude to this person. Gender-labelled nouns often model pragmatic meanings, the tone of contemptuous, disdainful attitude to women⁵³⁶. In other cases, the fact of belonging to one or another sex is enshrined in the semantics

⁵³² Karamysheva I. D. *Contrastive grammar of English and Ukrainian Languages*. Second edition, revised. Vinnytsia: Nova Knyha Publishers, 2012. С. 73–74.

⁵³³ Смирницкий А. И. *Морфология английского языка*. Москва: Изд-во лит. на иностр. яз., 1959. 440 с.

⁵³⁴ Жлуктенко Ю. О. *Порівняльна граматики англійської та української мов*. Київ: Рад. шк., 1960. С. 45.

⁵³⁵ Lakoff R. *Language and women's Place*. *Language in Society*. 1973. № 2. P. 58–78.

⁵³⁶ The same. P. 46–48.

of the word itself, as it can be observed in the Ukrainian language (compare: *cow*, *bull*); it can also be explained by adding to the word, the semantics of which does not indicate the gender, word-indicators of the gender such as *he*, *she*, *boy*, *girl*, *bull*, *cow*, the ancestral affiliation of given words is beyond doubt. As a result of the involvement of agglutination, there are compound words such as *he-goat*, *she-goat*, *boy-student*, *girl-student*, *bull-elephant*, *cow-elephant* etc. Sometimes the proper name is used as such an agglutinative expression of the gender, e.g.: *tom-cat* (masculine, because the name *Tom* is unique to males)⁵³⁷. Note the writing of anonym in lower case which indicates its transition to the class of common names (the phenomenon of appellation, or deonymization) and changes the status of the word: instead of individualization, such a proper name, used as a precedent, kind. However, a significant array of English words can be used equally to denote both female and male, e.g.: *student*, *mate*, *doctor*, *fox*, etc.

Let's note that composites with *he-* and *she-* components have acquired the connotations of contempt and humiliation, as they are used as indicators of a violation of stereotypes attributed to one or another sex. The pronoun *she* is used to denote men who are considered feminine (feminized), flabby⁵³⁸, e.g.: *she-king*, *she-he*, *she-boyfriend*, *she-congressman*, *she-protagonist*, *she-captain* and so on. As we can see, the pronoun *she* loses the semantics of the feminine gender and acquires a negative evaluation value, which is projected on men and applies to the masculine gender.

The lexeme *lady* as the first component of a compound word contains a reference to a woman who performs unusual functions for her, or a woman-loser, compare *lady-bullfighter*, *lady-president*, *lady-hunter*, *lady-butcher*, *lady-broker*⁵³⁹, etc.: *such composites verbalize negative evaluation*.

*Gender, which is enshrined in the semantics of the word, can also be a means of expressing a moral and ethical evaluation, often negative*⁵⁴⁰. This is realized, e.g., with the help of nouns, semantically related to the female sex, and substantivized adjectives with formal signs of the feminine gender: *mumsy*, *frumpy*, *shrill*, *bossy*, *nag*, *shrew*, *fishwife*, *gossip*, *diva*, *feisty*, *prude*, *moody*, *mannish*, *harridan*, *arm candy*, *wench*, *virago*⁵⁴¹.

In English, nouns semantically related to the masculine gender and substantivized adjectives with formal masculine features are used to denote a negative attitude towards a man, compare: *rakehell*, *beau-nasty*, *cad*, *libertine*, *blackguard*,

⁵³⁷ Karamysheva I. D. Contrastive grammar of English and Ukrainian Languages... P. 73–74.

⁵³⁸ Coates J. *Women, Men and Language: A Sociolinguistic Account of Gender Differences in Language*. London and New York: RRoutledge. 2013. 245 p.

⁵³⁹ Cambridge Advanced Learner's Dictionary. Cambridge: Cambridge University Press, 2013. 1856 p.

⁵⁴⁰ Hunston S. *Corpus Approaches to Evaluation: Phraseology and Evaluative Language* (Routledge Advances in Corpus Linguistics Book 13). 1st Edition, Kindle Edition. 326 p.

⁵⁴¹ Cambridge Advanced Learner's Dictionary...

playboy, bastard, varlet, bugger, rascalion, idler, brute, ogre, git, fink, sod, skunk, spalpeen and others⁵⁴².

In English-speaking linguistics, there is a process of gender neutralization of language as a consequence of the struggle against gender inequality. In 2008, as we know, the European Parliament approved guidelines *Gender-Neutral Language*⁵⁴³ which recommended the use of gender-honest and inclusive language, in other words, “a gender-neutral/gender-fair/non-sexist use of language, so that no gender is privileged, and prejudices against any gender are not perpetuated”⁵⁴⁴. Thus, in gender-neutral languages (such as Danish, English, Swedish), where nouns denoting persons are mostly gender-neutral, but there are personal pronouns specific to each sex, it is recommended to minimize the use of gender-specific terms. Thus, we trace the setting for the actualization of the linguistic strategy of gender neutralization⁵⁴⁵. To avoid references to gender, it is recommended to use gender-neutral lexemes which are words that do not belong to the system of gender-specific lexemes and refer to people in general, without distinguishing female or male, e.g.: *chairman* is replaced by *Chair* or *chairperson*, *policeman* or *policewoman* by *police officer*, *spokesman* by *spokesperson*, *stewardess* by *flight attendant*, *headmaster* or *headmistress* by *director* or *principal*, etc.⁵⁴⁶ The so-called ‘gender-neutral’ trend of gender representation has led to the disappearance of obsolete (once traditional) feminine forms, and the previous masculine form has become the so-called ‘unisex form’ (e.g. *actor* instead of *actress*). “Genderinclusive language is also used, replacing, e.g., *he* as a generic reference by the terms *he or she*”⁵⁴⁷.

The use of gender-neutral language grammatical forms has led to the replacement of personal, possessive and reflexive pronouns *he, she, his, her, himself, herself*, which belong to the category of gender, by the gender-neutral third-person plural pronouns *them, their, themselves*. Such trends help reduce the frequency of use of femininities and nouns with feminine or masculine semantics in Western in general and English linguistics in particular.

The negative evaluative colouring of lexeme with a formal meaning of the gender in English is also evidenced by the active introduction of words of neutral gender labelling which replace them into everyday use, compare *person* instead of *man* and *woman*; *sibling* instead of *brother* and *sister*; *parent* instead of *father* and *mother*; *bride* instead of *bride* and *groom*; *child* or *kid* instead of *girl* and *boy*; *mate* instead of *wife* and *husband*, etc.

⁵⁴² The same.

⁵⁴³ Gender-Neutral Language. European Parliament. URL: https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/151780/GNL_Guidelines_EN.pdf (attended 28.12.2021).

⁵⁴⁴ The same. P. 3.

⁵⁴⁵ Gender-Neutral Language. European Parliament...

⁵⁴⁶ The same. P. 5.

⁵⁴⁷ The same. P. 5.

Note that such nouns do not have lexical equivalents in the Ukrainian language, which is not characterized by gender lexeme neutrality. The tendency to replace lexemes with a formal meaning of gender-neutral vocabulary and a negative attitude to the use of the former is supported by the sociocultural phenomenon Cancel Culture (a modern form of ostracism, when under the pressure of social resonance a person is out of social or professional circles⁵⁴⁸) in English language culture. Ostracism is a sharp condemnation of someone or something, persecution of someone, something⁵⁴⁹, rejection, rejection, contempt from the surrounding society, a sharp condemnation of anything and everyone.

The writer Joanne Rowling, who does not support the process of verbalization of gender neutralization as well as the resulting negative trends in the perception of words to denote gender differentiation, including lexemes with a formal feature of the gender category, is ostracized by the followers of Cancel Culture. In her Twitter account, the writer commented on the mentioned trend, saying she did not accept the definition proposed in the media and reminded that the word *woman* existed: “‘People who menstruate.’ I’m sure there used to be a word for those people. Someone help me out. Wumben? Wimpund? Woomud?”⁵⁵⁰, for which she was ‘cancelled’ in the media and social networks.

Thus, in English linguistics, we can see clear trends associated with the verbalization of traits by gender, as well as a sharp increase in lexemes which have a negative evaluative colouring, stylistic tone of humiliation, inferiority to denote this phenomenon. Although the lexical-grammatical category of the gender is verbalized in the Ukrainian language mainly by the lexical-grammatical category of nouns, it should be noted that the lingualization of the outlined category here also undergoes certain changes. This mainly concerns the formation of new femininities. For a long time, the role of women in society was limited to the private sphere, but in the last half-century the situation has changed dramatically: women began to hold positions previously inaccessible to them, which led to the need for appropriate nominations, compare: *докторантка, переможниця, борчиня, професорка, лауреатка, критикеса* and so on. However, there are heated discussions among Ukrainian linguists about the need for such nominations — their perception and rejection (see: works by Alla Arkhangel'skaya, Alexander Taranenko, etc.), and negative attitude to such names, intolerance to them.

In contrast to English, in Ukrainian linguistics, we are still actively expanding the vocabulary of femininities, and hence increasing the frequency of their use, which indicates a tendency, which, however, is only formed by causing opposing

⁵⁴⁸ Культура скасування. *Вікіпедія*. https://uk.wikipedia.org/wiki/Культура_скасування (дата звернення: 15.12.2021).

⁵⁴⁹ Словник української мови: в 11 т. / гол. ред. І. К. Білодід. Київ: Наук. думка, 1974. Т. 5. С. 788.

⁵⁵⁰ Twitter. URL: https://twitter.com/jk_rowling/status/1269382518362509313 (attended: 11.08.2020).

views supported or not supported by speakers. We also take into account the traditions of Ukrainian linguistic culture in which we observe the interpretation of women as guardians of the family.

Ukrainian, like English, is characterized by the use of words with formal masculine features to “also refer to feminine persons”; and, conversely, “names with formal feminine features acquire the meaning of ‘male person’”⁵⁵¹. This technique called “gender reassignment” (the term was introduced by Victor Vinogradov in linguistic circulation) is used to create an expression of specific value. Although V. Vinogradov wrote about this in a projection into the Russian language⁵⁵², Ukrainian researchers (T. Kosmeda, O. Taranenko, O. Haliman) showed that this trend is also characteristic of the Ukrainian language. According to O. Haliman, “the basis of this *igreme* is the contradiction between the grammatical meaning of the corresponding gender and the opposite sex of the denoted person which causes a change in lexical meaning (appearance of secondary, including evaluative shades of meaning), i.e. grammatical meaning becomes a means of modelling appropriate evaluation and pragmatic meanings”⁵⁵³. The researcher notes that “the use of feminine forms in the process of nominating males through equating men to women in this way due to gender associations formed in ancient times leads to the modelling of negative evaluation; the use of masculine forms concerning females for both positive and negative evaluation: a positive evaluation occurs when comparing a woman with a man as a strong personality, a negative evaluation occurs as a rough, with traits that contradict femininity”⁵⁵⁴.

Exploring constructions like *юда у спідниці*, *Дон Кіхот у панчохах*, *Шерлок Холмс у спідниці* to denote females to express negative and positive evaluations, and *Юля у штанах* to denote males with negative evaluations (the latter model is much less common), O. Haliman notes that metaphorized evaluative generic forms implement several functional variants that lead to the emergence of evaluative connotations. The language forms analyzed by the scientist are actualized in a modern discourse which is explained by the influence of “sociolinguistic factors — the emergence of active leaders, to characterize whom, according to native speakers, such a speech model is appropriate, which could not happen in other non-linguistic conditions”⁵⁵⁵. T. Kosmeda emphasizes that “today we observe a high level

⁵⁵¹ Космеда Т. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Львів: ЛНУ ім. І. Франка. 2000. С. 251–252.

⁵⁵² Виноградов В. В. Русский язык: Грамматическое учение о слове. Москва: Высш. шк. С. 69–72.

⁵⁵³ Халіман О. Метафоризація граматичного значення роду антропонімів як засіб вираження оцінки (на прикладі моделей “хтось (ім. чол. роду) у спідниці / у панчохах / у сукні”, “хтось (ім. жін. роду) у штанах”)... S. 223.

⁵⁵⁴ The same.

⁵⁵⁵ Халіман О. Метафоризація граматичного значення роду антропонімів як засіб вираження оцінки (на прикладі моделей “хтось (ім. чол. роду) у спідниці / у панчохах / у сукні”, “хтось (ім. жін. роду) у штанах”)... S. 228–229.

of actualization of femininity, i.e. the normative perception of somatic, mental and behavioural peculiarities characteristic of women. Femininity is developing as a result of the spread of feminism as a social phenomenon associated with the increasing role of women in society. It is, of course, fixed in linguistic forms, linguistic picture of the world, secondary, figurative names⁵⁵⁶. Thus, trends in the use of femininities are a consequence of the growing role of women in society and the restoration of gender-linguistic social equality.

The metaphorical use of the feminine form to denote males characterizes them as unreasonable, weak-willed, weak-tempered, cowardly, shy, talkative, mannered, and deserving of humiliation if they are equated with women⁵⁵⁷, compare *Раптом Сахнові стало соромно — поводить себе справді як баба істерична чи невротик* (А. Кокотюха). Metaphorization of the grammemes of the gender leads to a rethinking of axiological stereotypes of man — masculinity, woman — femininity⁵⁵⁸. This intensifies the negative evaluation of the character of the literary text, simulates the effect of comedy, irony and sarcasm, mainly in journalistic and artistic discourse.

In contrast, the use of the metaphorical form of the masculine gender to denote females implements a more extensive system of pragmatic meanings: (1) a positive evaluation of a strong woman with a masculine character, e.g.: *Як козак дівка!*⁵⁵⁹; (2) *negative evaluation characteristics, sometimes ironic*, e.g.: *Що я тут? — наймичка, понухач. А там — сама хазяйкою буду* (Панас Мирний), which is used to verbalize negative evaluation when comparing women with men, as well as to describe rude and untidy women⁵⁶⁰; (3) evaluation-neutral name of females by occupation and social status⁵⁶¹, e.g.: *Ліна Костенко, почесний професор НПУ імені М. П. Драгоманова*. However, as noted earlier, such forms in the Ukrainian language are actively replacing femininities, which are often labelled as colloquial.

A characteristic feature of the Ukrainian language is the use of the middle gender to verbalize positive and negative evaluative values, which is not typical for the English language. Positive meanings are modelled through the metaphorical transfer of the positive modality characteristic of an adult's attitude toward a child.

⁵⁵⁶ Космеда Т. Феминная метафора в языке современных русско- и украинско-язычных газет (на примере моделирования медиаобраза Юлии Тимошенко). *Przegląd Rusycystyczny*. 2021. Nr 4 (176). S. 6–7.

⁵⁵⁷ Тараненко О. О. Андроцентризм у системі мовних координат і сучасний гендерний рух. Київ: Вид. дім Дмитра Бурого. 2021. С. 44; Халіман О. В. Граматика оцінки: морфологічні категорії української мови... С. 121.

⁵⁵⁸ Тараненко О. О. Андроцентризм у системі мовних координат і сучасний гендерний рух... С. 35–36.

⁵⁵⁹ Там само. С. 44; Халіман О. В. Граматика оцінки: морфологічні категорії української мови... С. 123.

⁵⁶⁰ Тараненко О. О. Андроцентризм у системі мовних координат і сучасний гендерний рух... С. 44.

⁵⁶¹ Там само. С. 6.

This feature is the national specificity of the grammar of the Ukrainian language. Negative meanings are formed by purposeful opposition of masculine or feminine genders to the average in one sentence or in a speech situation, which leads to the emergence of grammatical igremes with a negative evaluation⁵⁶².

According to linguists, the generation of metaphorical grammatical meanings for the expression of the semantics of evaluation is based on the contradiction between the grammatical meaning of the gender and the gender of the nominee, which leads to secondary evaluation semantics. Actualization of interchangeable generic forms transforms them into means of artistic expression, in particular, such as irony, satire, sarcasm, constructed based on actualization of negative values implied by appropriate grammatical igremes, as well as tones of affection, sympathy, respect, compassion, sympathy, sympathy forms formed by verbalization of positive evaluations.

It can be argued that igremes to denote axiological meanings are realized in the system of certain parts of speech, which are characterized by the category of gender and the possibility of implementing manipulative techniques, in particular (1) masculine and feminine nouns of Ukrainian and partly English to denote the corresponding sex; (2) substantivized adjectives with formal masculine features in both languages studied; (3) substantivized adjectives with formal feminine features of the English language and substantivized masculine and feminine adjectives of the Ukrainian language; (4) derived noun-pronoun and noun-noun composites of the English language; (5) personal and possessive pronouns with generic differentiation in the Ukrainian language, as well as personal, possessive and reflexive pronouns of the English language, but in the latter such use leads to evaluative neutrality; (6) phraseological units of the Ukrainian language of relevant semantics to denote males or females, but in English such constructions are gender-neutral; (7) generic verb forms of the Ukrainian language (in English verb forms of the third person singular are formed using the same endings for all formal genders). Therefore, the possibilities for creating axiological meanings based on the actualization of the category of gender in Ukrainian and English are different.

The grammatical category of gender in English belongs to the unproductive grammatical categories and at the present stage of development, it is updated mainly to express personal attitudes to environmental phenomena, in particular, to provide certain individuals with appropriate characteristics and their tendentious evaluation. Gender, which is already enshrined in the semantics of the word, has finally become a means of expressing moral and ethical evaluation of people, the stipulation of pragmatic information. The Western linguosphere tends to gender neutralization of the gender category, and gender-labelled lexemes acquire a negative evaluation value. We note the gradual disappearance of gender remnants due to new trends in English linguistics. And in the Ukrainian linguistic culture, we

⁵⁶² Халіман О. В. Граматика оцінки: морфологічні категорії української мови... С. 143–145.

observe active and contradictory feminist processes in linguistic assessment, which contribute to the restoration of gender-linguistic equality in the Ukrainian language, with the actualization of ambivalent evaluation.

Due to gender associations that have emerged in ancient times, the use of female forms for the nomination of men leads to the modelling of mostly negative evaluations in both comparable languages. The use of masculine forms for naming females in the Ukrainian language helps to model several meanings for pronouncing both positive and negative connotations, as well as to neutralize gender labelling and the corresponding evaluative value in English.

By filling the discourse with grammatical igremes, the speaker can change the axiological direction of the utterance. However, the use of such tools to model positive and negative evaluative values can lead to misunderstandings, provided they are misinterpreted during communication saturated with axiological labelling. Note also the reorientation of axiological vectors due to changes in gender stereotypes which leads to a decrease in the frequency of use of metaphorical grammatical constructions based on the interchange of generic forms.

ПРОБА ЛИНГВОАКСИОЛОГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ПРЕСТУПНОЙ ИДЕОЛОГИИ

ЕВГЕНИЙ ЗУБКОВ

Университет им. Яна Кохановского,
Кельце — Польша

Для лингвиста, не специализирующегося в лингвоаксиологии, сразу же обращают на себя внимание два основных фокуса концептуализации предметного поля в данной дисциплине: сосредоточение на ценностном аспекте и междисциплинарность при исследовании внешних связей языковой системы. Считается, что появление лингвоаксиологии как междисциплинарной научной области произошло на основе „взаимодействия аксиологии и лингвистики”, поскольку „процесс понимания, усвоения, наследования и передачи ценностных смыслов в истории человеческой культуры осуществляется в языке, посредством языка выражается ценностное отношение человека к миру”⁵⁶³. Фокус на изучении способов представления ценностей и оценок в языке и речи выражает себя также в альтернативном названии дисциплины — *аксиология в языке*, которой „свойствен интерес именно к единству ценности и оценки, благодаря которому обеспечивается аксиологическая ‘настройка’ субъекта речи”⁵⁶⁴. При таком подходе проблема оппозиции / дихотомии языка-речи решается концептуальным разделением ценности как понятия, относящегося к сфере должного, и оценки как проявления ценностного отношения субъекта речи. В рамках ценностного фокуса (или же фокуса на ценностях) в лингвоаксиологическом исследовании может отсутствовать учет оппозиции / дихотомии языка-речи, и исследователь тогда сосредотачивается на „соответствии какого-то феномена норме (ценность) или отступлении от нее (антиценность)”⁵⁶⁵. С точки зрения фокуса на исследовании внешних связей языковой системы в лингвоаксиологии „можно было бы отождествить ценность языка с его внешними связями,

⁵⁶³ Беккер Е. В., Панова О. Б. Аксиология и лингвоаксиология в современном гуманитарном научном дискурсе (на примере исследования концепта ‘человек’ в русской и китайской культурах). *Евразийский союз ученых*. Серия “Философия”. 2015. № 4 (13). С. 167–169.

⁵⁶⁴ Сигал К. Я. Аксиология и синтаксис. *Вестн. Нижегород. ун-та им. Н. И. Лобачевского*. 2019. № 4. С. 236.

⁵⁶⁵ Михалюкова Н. В. Лингвоаксиологический аспект описания вывесок (на материале языка города Владивостока). *Социо- и психолингвистические исследования*. 2017. Вып. 5. С. 103.

а лингвоаксиологию — с изучением внешних связей языковой системы. (...) В связи с этим представляется возможным разделить ценности по направлению связи на внутренние, или духовные, которые связывают язык с личностью носителя языка и отдельными ее аспектами, и внешние, или практические, которые связывают язык с реальным миром⁵⁶⁶.

Наличие двух основных фокусов в концептуализации предметного поля исследования может приводить в большинстве случаев к сосредоточению внимания только на одном из них в ущерб другому. В связи с этим автор представленной статьи как лингвист, не специализирующийся в лингвоаксиологии, но видящий ряд пробелов в связи со смещением фокуса исследования, считает необходимым опереться на проверенную лингвоаксиологическую методологию, в которой уже устранены указанные выше недостатки как прикладного, так и теоретического характера, в том числе квази- и полиотерминологичность.

Проблема уніфікації термінології різних наукових галузей систематично потребує уваги дослідників, що, без сумніву, пов'язано з глобалізаційними процесами, які дають змогу науковцям активно обмінюватися думками, популяризувати результати своїх напрацювань⁵⁶⁷.

Автором этой лингвоаксиологической методологии является Татьяна Анатольевна Космеда, одна из основоположников современной лингвоаксиологии, руководитель и наставник научной школы Полифункциональная интерпретативная лингвистическая парадигма. Предметом анализа в данной статье является преступная идеология, известная среднестатистическим гражданам как *воровской закон* и связанная с совершением 'классических' преступлений против чужой собственности, но не преступлений против государственного устройства и общественных безопасности и порядка.

Среди правоведов в постсоветском пространстве в настоящее время бытуют **две основные точки зрения на преступное сообщество воров в законе, их этико-идеологический кодекс и генезис**. Согласно **первой** из них: „Феномен 'вор в законе' возник в 30-х годах XX века в местах заключения как результат борьбы за главенство между различными категориями профессиональных преступников. Однако достоверно определить, в каком именно году появилась группировка и почему она стала называться 'ворами в законе', не представляется возможным из-за отсутствия в литературных источниках объективных данных⁵⁶⁸. По мнению сторонников такого взгляда, воровской

⁵⁶⁶ Кузина О. А., Ситько Ю. Л. Лингвоаксиология как область внешних связей языковой системы. *Аксиологические аспекты современных филологических исследований*. Тезисы докладов междунар. конф. (15–17 октября 2019 г.) / отв. ред. Н. А. Купина. Екатеринбург: Изд. дом Ажур, 2019. С. 87–88.

⁵⁶⁷ Kosmeda T., Janik K., Janczura D. Сучасна ономастична термінологія: дискусія українських і російських учених щодо формування Інтернет-ономастикону. *Przegląd Wschodnioeuropejski*. 2021. № XII/1. S. 312.

⁵⁶⁸ Мальчук О. И. История развития феномена 'вор в законе'. *Пробелы в Российском законодательстве. Юридический журнал*. 2018. Вып. 5. С. 109–110.

закон является устойчивым сводом норм поведения, которые принимаются и изменяются на воровских сходках и распространяются на весь уголовный мир бывшего СССР⁵⁶⁹.

Согласно **второй** точке зрения, «именно неформальные законы криминальной среды и стали своеобразным базисом организованной преступности в бывшем СССР⁵⁷⁰, «воры в законе» не являются новым явлением в преступном мире. Их появление связывается с 20-ми годами XX века (...) эти лица представляли некую «теневую систему правосудия», которая функционировала наряду с государственной⁵⁷¹. В англоязычной литературе вопроса бытует подобная точка зрения⁵⁷². Среди сторонников второй точки зрения популярна гипотеза «победившей преступной группы», подчинившей себе советский преступный мир: «(...) победившие таким образом в борьбе группировок «воры» стали наследниками «идей» уголовного мира, его «законов». С этим связано и появление воровской «идеи», «воровского закона», который был основан на прежних «законах» преступного мира, но подвергся определенным изменениям⁵⁷³.

Обе точки зрения основываются на анализе рукописных текстов, подписанных кличками нескольких воров в законе (более трех в современности) или же кличками его составителей от имени сходки. Обычно эти тексты не превышали одной рукописной страницы, что объясняется удобством их передачи и хранения в условиях темного заключения. Для таких текстов в справочной литературе по вопросу используются следующие названия, причем чаще всего без их дифференциации: *постановочные письма, ксивы (авторитетов) первой хаты, ксивы на общак, воровские прогоны, воззвания к братве, малявы (мальвяки, мальки, мульки), воровские постановки, обращения воров, воззвания к особо опасным рецидивистам*, представляющие собой явные наименования документов (текстов), а также такие как: *воровской закон, воровские понятия, воровские наказания, рамки, рамы (рамсы), нормы*,

⁵⁶⁹ Барабанов Н. П. Криминологический и психологический аспекты криминальной идеологии и образа жизни в криминальной субкультуре осужденных. *Человек: преступление и наказание*. 2017. Вып. 25 (2). С. 177–182.

⁵⁷⁰ Афиногенов В. А. Исторические аспекты борьбы с идеологами преступного мира в советское время. *Пробелы в российском законодательстве. Юридический журнал*. 2018. Вып. 5. С. 153–156.

⁵⁷¹ Кузьмин А. В. «Воры в законе» в СССР и России. *Научный компонент*. 2019. Вып. 3 (3). С. 110–116.

⁵⁷² См. Albin J. L., Rogers R. E., Shabalin V., Kutushev V., Moiseev J., Anderson J. Russian Organized Crime: Its History, Structure, and Function. *Journal of Contemporary Criminal Justice*. 1995. Vol. 11 (4). С. 213–243; Cheloukhine S. The roots of Russian organized crime: from old-fashioned professionals to the organized criminal groups of today. *Crime, Law, and Social Change*. 2008. Vol. 50 (4–5). С. 353–374.

⁵⁷³ Леонов А. В., Назаренко А. Я., Аккузин Ю. А., Солдатов Н. Ф. Возникновение «воровского закона». *Закон и право*. 2019. Вып. 3. С. 73–76.

правила, принципы, воровской кодекс, тюремный закон и т.д.⁵⁷⁴. Чтобы не понимать под воровским законом — свод понятий и правил, или же тексты, содержащие такой свод, — они обычно содержат до двух десятков моделей поведения, приписываемых вора в законе, и разнятся между собой лишь некоторыми деталями. Повторяемость ряда моделей поведения позволила исследователям-правоведам еще в советскую эпоху принять содержащиеся в этих текстах модели поведения за воровской закон, т.е. свод законов советской и позже российской, украинской, казахской и т.д. организованной преступности, которым та якобы неукоснительно следует. За таковые были приняты следующие модели поведения, повторяющиеся в большинстве текстов: *Признавать себя вором в законе, Не брать в руки оружия, Не заниматься политической деятельностью, Не читать газет, Не иметь семьи, Держать порядок в зоне (разбирать конфликты, не допускать ссор, поножовщины), Не работать ни при каких условиях, Не обижать мужиков (запрет отнимать что бы то ни было у кого бы то ни было без основания), Не разбазаривать общак (необоснованные траты совместных средств на избыточные личные нужды), Поддерживать Воровскую Идею, Не красть у ближнего, Вовремя платить долги (своим), Не лаять в своей среде, Не обращаться к администрации мест лишения свободы за помощью в разрешении внутренних конфликтов* и т.д.

Практика правоприменения в 2019–2021 годах в Российской Федерации показала, что такой подход к воровскому закону являлся ошибочным. Ожидалось, что воры в законе и далее будут сами признаваться в принадлежности к преступному сообществу и проявлять модели поведения, признанные исследователями-правоведами воровским законом, но после новелизации статьи 210 УК РФ подозреваемые стали уверенно отрицать, что они воры в законе⁵⁷⁵. Ворам в законе приписывается возможность наличия у них „связей с экстремистскими и (или) террористическими организациями или наличие коррупционных связей”⁵⁷⁶ и как сообществу — безусловное лидерство в преступной среде⁵⁷⁷. На коррупционные связи воров в законе с российскими политиками особое внимание обращают также западные исследователи⁵⁷⁸.

⁵⁷⁴ См.: Водолазский Б. Ф., Вакутин Ю. А. Преступные группировки, их обычаи, традиции, ‘законы’. Прошлое и настоящее. Омск: ОВШМ МВД СССР, 1979. 38 с.; Гуров А. И. Профессиональная преступность: прошлое и современность. Москва: Юрид. лит., 1990. 442 с.; Скобликов П. А. Имущественные споры и криминал в современной России. Москва: Дело, 2001. 342 с.; Александров Ю. К. Очерки криминальной субкультуры. Москва: Права человека 2001. 152 с.

⁵⁷⁵ Шеслер А. В. ‘Вор в законе’: криминальный статус или основание уголовной ответственности. *Вестн. Кузбас. ин-та*. 2020. Вып. 1 (42). С.110–123.

⁵⁷⁶ Там же.

⁵⁷⁷ Бондаренко С. В. Влияние так называемых ‘воров в законе’ на криминологическую ситуацию в пенитенциарных учреждениях. *Вестн. Самар. юрид. ин-та*. 2020. Вып. 2 (38). С. 9–13.

⁵⁷⁸ Galeotti M. The vory: Russia’s super mafia. New Heaven: Yale University Press, 2018. 344 p.

Однако связи с экстремистскими и террористическими организациями, как и наличие коррупционных связей с политиками, противоречат моделям поведения, отмеченным в текстах, которые и легли в основу представлений советских, а позже российских, грузинских, украинских и т.д. правоведов о воровском законе: *Не брать в руки оружия, Не заниматься политической деятельностью, Не читать газет*. Кроме того, у воров в законе есть семьи, имущество, легальная работа, их задерживают с оружием. Было предложено принять в качестве критерия определения вора в законе, как и в Республике Грузия, участие в *воровской сходке*⁵⁷⁹. *Считается, что „есть определенная формализация такого статуса в виде признания ‘вором в законе’ (‘коронация’) на собрании лидеров преступной среды (‘сходке’). Этот статус предполагает определенные ‘полномочия’ (типовые возможности)»*⁵⁸⁰. Такой взгляд основан на устоявшихся взглядах на вышеупомянутые тексты и перехваченной в местах лишения свободы личной корреспонденции осужденных воров в законе с эксплицированной атрибуцией (кто кому и даже зачем пишет, в том числе по вопросам коронации). Такие материалы в открытом доступе можно найти на сайте *Прайм Крайм*.

Необходимо указать на то, что оставление профессиональным преступником каких-либо графических артефактов относительно преступной деятельности ведет к существенному понижению криминального статуса⁵⁸¹. Такая онтологическая противоречивость, оставление графических артефактов по вопросам *коронации* (приводящей к повышению криминального статуса) и понижение криминального статуса за оставление каких-либо записей вообще, может приводить к тому, что у судов возникают трудности с принятием в качестве полноценных доказательств оперативных документов, содержащих секретную агентурную информацию или же объективных показаний участника воровской сходки⁵⁸². Следователи и судьи избегают привлечения к ответственности лидеров преступного мира „(...) боясь квалифицированного оппонирования по данному вопросу со стороны адвокатского сообщества, вышестоящих правоохранительных и судебных органов (...)”. Подтверждением этому служит более чем девятилетнее существование ч. 4 ст. 210 УК РФ и единственный случай вынесения по ней приговора⁵⁸³. Документальное

⁵⁷⁹ Твердохлебова Э. В., Самойлова А. В. Занятие высшего положения в преступной иерархии: проблемы и перспективы. *Colloquium-Journal*. 2020. Вып. 21–2 (73). С. 68–70.

⁵⁸⁰ Шеслер А. В. ‘Вор в законе’: криминальный статус или основание уголовной ответственности...

⁵⁸¹ Там же.

⁵⁸² Ардашев Р. Г., Туркова В. Н. Проблемные вопросы доказывания статуса ‘вора в законе’ у обвиняемого при расследовании преступлений. *Закон и право*. 2019. № 6. С. 140–142.

⁵⁸³ Гришко А. Я. Уголовная ответственность лидеров преступного мира: вопросы реализации. *Вестн. Уфим. юрид. ин-та МВД России*. 2020. Вып. 1 (87). С. 46–51.

доказывание статуса вора в законе без собственного подтверждения подозреваемого в настоящее время в России представляет большую сложность, поскольку, „правоприменитель не может сориентироваться в квалификации деяния по этой статье в виду отсутствия как аналогичных дел, так и разъяснений Верховного Суда Российской Федерации”⁵⁸⁴ — Пленум Верховного Суда предложил нижестоящим судам самим это обосновать⁵⁸⁵.

Республика Грузия первой из постсоветских государств новелизировала соответствующую статью своего уголовного кодекса в апреле 2006 года, устанавливая „(...) уголовную ответственность за пребывание в положении ‘вора в законе’ (ч. 2 ст. 2231 УК Грузии)”⁵⁸⁶. Основой обвинения и приговора на срок от 7 до 10 лет служило собственное признание себя вором в законе, поскольку „(...) на сегодняшний день ни в судебной практике, ни в литературе не выработано четких критериев признания субъекта преступления лицом, занимающим высшее положение в преступной иерархии”⁵⁸⁷. Об отсутствии четких критериев свидетельствует наличие клише из языка преступников в самом уголовном кодексе Республики Грузия в качестве правовых терминов: *членство в воровском сообществе* и *вор в законе* (ст. 223.1), участие в *воровском сходе* (ст. 223.2) и *поддержка воровского сообщества* или *члена воровского сообщества/вора в законе* (ст. 223.3)⁵⁸⁸. Это однако не помешало улучшить статистические показатели, возможно, по двум основным причинам: грузинские воры в законе своевременно выехали из страны, часто в РФ или Украину, или же начали отрицать свою принадлежность к организованному преступному сообществу. Данное утверждение легко проверить на сайте *Прайм-Крайм*, который снова легален, в отличие от иных организационных структур, признанных в настоящий момент экстремистскими. В Украине проект соответствующей статьи УК (ст. 255) был принят только в 2020 году, поэтому пока рано в данной связи делать какие-либо выводы.

Представленный выше взгляд правоведов на воровской закон и самих воров в законе вызван очень избирательным оперированием информацией и избеганием больших тем для российского (и не только) общества и государства на разных временных этапах существования: 1) связи будущих советских партийных деятелей с профессиональной преступностью в царской России; 2) квазирелигиозный характер идеологии воров в законе по отношению

⁵⁸⁴ Беркумбаев Н. С., Егоров А. Р. Занятие высшего положения в преступной иерархии: проблема квалификации и правоприменения. *Вопросы российской юстиции*. 2020. № 5. С. 413–422.

⁵⁸⁵ Скобликов П. А. Высшее положение в преступной иерархии: проблемы толкования и применения ч. 4 ст. 210 УК РФ. *Закон*. 2019. № 7. С. 104–119.

⁵⁸⁶ Шеслер А. В. ‘Вор в законе’: криминальный статус или основание уголовной ответственности...

⁵⁸⁷ Там же.

⁵⁸⁸ Уголовный кодекс Грузии на русском языке. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/16426?publication=230> (дата обращения: 20.12.2021).

к основным мировым религиям (христианству, исламу и иудаизму) и идеологическая опасность при оперировании сакральными текстами этих религий в публичной дискуссии.

Попробуем доказать подобное утверждение на примере анализа⁵⁸⁹, который мог бы дать лучшие результаты при применении соответствующей лингвоаксиологической методологии. Анализ синтагматики и парадигматики инвариантных эндоэтнонимов, используемых профессиональными преступниками в качестве арготических полиномов для означивания самого высокого криминального статуса показал их полиномность т.е. *многоименность* понятия на основе разных качеств (признаков), выделяемых в его объеме, соответствуя новому правовому термину *лицо, занимающее высшее положение в преступной иерархии*, под которым в ст. 210 УК РФ подразумеваются воры в законе. На основе принципов сходства и смежности для анализа парадигматики кода профессиональных преступников была применена ось выбора (селекции), для анализа синтагматики кода — ось комбинации, а в самом коде были выделены культурно-знаковая, языковая и речевая репрезентации для анализа знаков *in praesentia*, *in absentia* и *in potentia* на основе их воспроизводимости, устойчивости и моделируемости. Такой подход позволил включить в анализ весь комплекс доступных информационных фактов и установить использование полиномных арготизмов *закон, в законе, законники, босяки, галахи, бродяги и блатные* для означивания самого высокого статуса в преступной среде как до, так и после принятия в качестве самоназвания полиномного им арготизма *воры*. Было установлено, что использовавшийся до недавна юридический термин *вор в законе* (в 2010 он был заменен на *лицо, занимающее высшее положение в преступной иерархии*) самими *ворами* не используется в качестве эндоэтнонима. При сравнительном анализе русского и польского языков на уровнях слова и устойчивого словосочетания было установлено полиномное использование тех же инвариантных эндоэтнонимов польскоязычными профессиональными преступниками: *gatach, bosak* (в том числе как *włóczęga*, т.е. *бродяга*), *blatny, Zakon, zakonnik, w zakonie*. Это доказывает, что преступное сообщество, называемое в современности (*воры*) *в законе*, **возникло еще в досоветскую эпоху и имеет более широкое распространение, чем только постсоветское пространство.**

При анализе на уровне слова и устойчивого словосочетания было установлено, что при возникновении и дальнейшем криптонимическом и криптолаллическом использовании арготических полиномов в качестве эндоэтнонимов **происходит их взаимная ротация**. Эта ротация выражается в следующих взаимосвязанных процессах: процесс смены собирательного арготического полинома происходит постепенно, старая и новая номинации

⁵⁸⁹ Зубков Е. А., Романов А. А., Факторович А. Л. Некоторые мифы об элите организованной преступности в России. Часть 1. Полиномные отношения инвариантных арготических номинаций. *Мир лингвистики и коммуникации*”. 2020. № 61. С. 190–213.

функціонують як поліноми (в режимі множинності). Наприклад, арготизми (*Золотая Рота* і *Іван Непомнящий (родства)*) для означення самого високого кримінального статусу виходять із употреблення в течение нескількох десятиліть після появи нових (*в законі, законник*) і пересмислення старих (*вор*) номінацій. Аналіз парадигматических відношень інваріантних арготических поліномів на рівні слова і стійкого словосочетання в руському і польському мові дозволив висказати передположення о тождественности идеологической зоны польскоязычной и русскоязычной профессиональной преступности. У розглядаваній ідеологічеській зоні було замечено квазі-релігійне наповнення: наприклад, відношення до Ісусу Христу як до першому вору в законі, позитивне відношення до здійсненню злочинів на основі свєрхінтерпретації текстів релігійного змісту, прийняття на себе функції тіньового правосуддя. Татуїровки явно релігійного змісту у воров в законі — купола церквей, Богородица с младенцем, стилізовані восьмиконечні зєвзди під ключицями (на том місці, де хрєсти у святих на іконах) свідєтьствують в користь такого квазі-релігійного наповнення їх злочинної ідеології⁵⁹⁰ Вєя сума фактів свідєтьствує о том, що існує така-то злочинна ідеологія, за ісповєданнє котрої правопримєнитєль вважєть необхідним приговаривать до пожизненному тюремному заключению по пункту 4 ст. 210 УК РФ⁵⁹¹ і бороться с такой идеологией методами религиозной проповеди⁵⁹².

В представленному вище підході, орієнтованому на аналіз синтагматических і парадигматических відношень арготических ендоеїмів для встановлення злочинної ідеології і вовлєкаєм вєвєязковє семіотикі, можна було бє усмотреть два основних фокуса, свєйственних лінгвоаксіології як дисципліні — розгляд цєнностного аспекту і мєждисциплінарност при дослідженні зєвєзєвєвєязковєї сїстєми. В данній звязі слєдує також вказати на неісповєзуваннє лінгвоаксіологічєський інструментарій, котрий мого бє вєнести много нового в аналіз розглядємої злочинної ідеології. Ізвєстно, що рєчєвєя дєятєльность вєтражєє гєндєрнєє параметри і мєєєт сїстєму гєндєрних стєрєотипів⁵⁹³, фємїннєє

⁵⁹⁰ Zubkow J. Primeval symbols and rituals as a reflection of 'La Struttura assente' in criminal ideology. *Człowiek — Społeczeństwo — Świat. Informacja. Seria: the peculiarity of man* / pod red. R. Stefańskiego. Toruń: Wyd-wo Adam Marszałek, 2021. Wyd. 7 (31). S. 155–167.

⁵⁹¹ Кармановский М. С., Косьяненко Е. В. Ответственность за деяния, предусмотренные статьями 210 и 210.1 УК РФ. *Вестн. Санкт-Петербург. ун-та МВД России*. 2019. Вып. 2 (82). С. 147–152.

⁵⁹² Гришин Д. А., Кутякин С. А., Напханенко И. П. Духовные и нравственные аспекты противодействия криминальной организации осужденных в исправительных учреждениях уголовно-исполнительной системы России. *Философия права*. 2016. № 4 (77). С. 123–128.

⁵⁹³ Космеда Т. А., Карпенко Н. А., Осіпова Т. Ф., Саліонович Л. М., Халіман О. В. Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика / за наук. ред. Т. А. Космеда, Харків-Дрогобич: Коло, 2014. 472 с.

и маскулинные тактики и стратегии вербализируются по-разному⁵⁹⁴. В представленном выше подходе рассмотренные источники не анализировались в гендерном аспекте, поскольку тип анализируемой идеологии является чисто маскулинным. Однако, принимая во внимание широкое распространение гомосексуальных отношений в местах лишения свободы, такой гендерный анализ мог бы дать интересные результаты. Не был проведен детальный анализ энантиосемии⁵⁹⁵ иных арготических лексем (*босяк, галах, бродяга* и т.д.) для установления расширения прагматики и семантики слов⁵⁹⁶ и показать в деталях на основе текстового материала упомянутую выше арготическую полиномную ротацию. Представленный выше подход к анализу преступной идеологии был сфокусирован скорее на *удлинении оси времени* и доказательстве существования определенных арготизмов в искомой функции, чем на описании их функционирования в каждом временном отрезке (в том числе относительно явления энантиосемии). Не был также проведен анализ форм речевого поведения (и тактики молчания), который при соответствующем лингвоаксиологическом подходе дает великолепные результаты.

Практика правоприменения показала, что общепринятые взгляды на воровской закон как кодекс лиц, занимающих высшее место в преступной иерархии в постсоветском пространстве, являлся ошибочным. Вызвано это рядом взаимосвязанных причин, основными из которых являются с точки зрения научного факта:

- 1) прямое или косвенное участие респондентов (профессиональных преступников) в создании научных, научно-публицистических или иных текстов при фиксации материала в контактных исследованиях;
- 2) существо противоправных отношений и нежелание оставлять письменные улики;
- 3) постоянная двойственность и недосказанность преступной коммуникации в соединении с пробами манипуляции исследователями;
- 4) переходящие ошибки в исследовании преступной коммуникации в связи с недосказанностью научного первоисточника и возможностью дальнейшей сверхинтерпретации в научных исследованиях, что вызвано нежеланием затрагивать больные темы.

Было показано, что применение лингвоаксиологической методологии могло бы решить некоторые из вышеперечисленных проблем, но не все — останется ряд нерешаемых, остающихся в домене веры, не разума.

⁵⁹⁴ Осіпова Т. Ф. Вербалізація маскулінних і фемінних стратегій і тактик невербальної комунікації. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2014. Вип. 38. С. 188–194.

⁵⁹⁵ Космеда Т. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2000. С. 53.

⁵⁹⁶ Космеда Т. Коммуникация в аспекте гендерной лингвистики: женский стиль 'стервы'. *Studia Rossica Posnaniensia*. 2019. Т. 44. Wyd. 1. S. 267–276.

ОСОБЕННОСТИ АДЪЕКТИВА *ТЕМНЫЙ* ВО ФРАЗЕОЛОГИЗМАХ РУССКОГО И КИТАЙСКОГО ЯЗЫКОВ: ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЙ И АКСИОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ

ОЛЬГА РАДЧУК

Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды,
Харьков — Украина

В последние десятилетия вопросы компаративной фразеологии активно представлены в работах украинских (см. напр., Т. А. Космеды, Т. Ф. Осиповой) и зарубежных (см. напр., У. Гохуа, М. Я. Крымской) языковедов⁵⁹⁷. Особый интерес в этом плане представляют неродственные языки, к которым относятся русский и китайский. Ментальные особенности народов, говорящих на русском и китайском языках, предполагают неодинаковое восприятие реального мира. Культурные и языковые знаки этносов обусловлены многими экстралингвальными факторами, к числу которых относится природная и социальная среда.

Отметим, что мы понимаем фразеологизмы в широком толковании, в соответствии с которым относим к ним паремиологические единицы и употребляем их как синонимические термины. Комплексное структурно-семантическое и этнокультурологическое изучение фразеологизмов в широком понимании этого термина русского и китайского языков со значением “отсутствие света” позволяет продемонстрировать компонентный состав устойчивых выражений, наличие лексических и грамматических вариантов в русском языке, а также в сопоставительном аспекте рассмотреть эквивалентные фразеологические единицы в китайском языке, представить

⁵⁹⁷ Космеда Т. А. Отражение лингвофилософской категории оценки в русской и украинской фразеологии. *Русская филология. Украинский вестник*. 1999. № 1–2. С. 25–28; Осипова Т. Ф. Омовлення неverbаліки як ознака національної приналежності мовця (на матеріалі румунської, фінської, серболужицької фразеології). *Славистика / Slavic studies: Serbian Association for Slavic Studies University of Belgrade Faculty of Philology*. 2018. № XXII/2. С. 46–54; У Гохуа. Контрастивный анализ национально-культурной семантики русских и китайских номинативных единиц. Пекин, 2002. 279 с.; Крымская М. Я. Семантический и лингвокультурологический анализ фразеологизмов со значением процесса речи в русском и французском языках: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Москва, 2005. 24 с.

их семантический диапазон. Подвергнутые описанию парадигматические и синтагматические особенности функционирования устойчивых выражений подтверждены контекстными употреблениями, взятыми из Национального корпуса русского языка и параллельного китайско-русского корпуса.

Смысловое содержание фразеологических единиц языка иногда невозможно понять без этимологической справки, анализа исторических фонетических изменений, описания стилистической характеристики. Естественно, что фразеологические обороты нельзя перевести с русского языка на китайский и наоборот, можно лишь подобрать соответствующие эквиваленты: 暗无天日 “беспросветный” = “день без солнца”; 黑灯瞎火 “не видно не зги” = “темно без света”; 昏天黑地 “беспросветный мрак” = “небо и земля темные”; 云开见日 “облака расходятся” = “очистив небо, появляется солнце”; 伸手不见五指 “хоть глаз выколи” = “вытянешь руку — пальцев не разглядишь”. Эти не всегда уловимые ассоциативные параллели фразеологии русского и китайского языков помогают установить и понять единые общечеловеческие, онтологические и аксиологические основы существования разных социумов, культур и языков. Не исключая специфики восприятия людей, проживающих на отдаленных территориях, в разных климатических условиях, предполагаем обнаружить то, что объединяет всех индивидуумов, принадлежащих к *homo sapiens*.

При компаративном подходе в изучении фразеологизмов лингвисты стремятся раскрыть лингвокультурные и лингвоаксиологические особенности сопоставляемых языков. Особая вербальная маркированность выявляет ментальные отличия в отражении неязыковых явлений носителями языка и культуры того или иного этноса. По мнению В. Г. Гака, национальная специфика зависит от двух факторов — объективного и субъективного⁵⁹⁸. Развивает эту научную идею О. П. Шевчук, указывая, что „первый обусловлен природными и этнокультурными реалиями, характерными для жизни одного народа и не свойственными для существования другого. Субъективный фактор заключается в селекции языковых маркеров, отражающие одни и те же явления действительности, которые не идентично репрезентированы в разных языках”⁵⁹⁹. Национально-культурная специфика фразеологизмов передает экстралингвистические знания о конкретном народе, его способе и условиях жизни, верованиях и сложившихся ценностях.

Понятие “отсутствие света” ассоциативно коррелирует со всеми словами русского языка с корнем *-темн-*, включенных в одно словообразовательное гнездо на основе тождественной семантики. Адъектив *темный* происходит от краткой формы имени прилагательного и определяется в первичном

⁵⁹⁸ Так В. Г. Фразеологические единицы в свете асимметрии языкового знака. *Тр. Самарк. ун-та им. А. Навои*. Новая сер. Вопросы фразеологии. 1975. Вып. 277. С. 5–13.

⁵⁹⁹ Шевчук О. П. Цветообозначения китайского языка, их особенности, национально-культурная специфика: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Москва, 2005. 24 с.

номинативном значении как: „1. Такой, который плохо, слабо освещен или совсем лишен света» и выступает антонимом адъективам *светлый, ясный*⁶⁰⁰.

Фразеологические единицы *Темна ноченька, не ясен день; День темен, да ночь светла (зимою); День темен, так ночь красна* фиксирует ранние формы словоупотребления в прямом и переносном значении, противопоставляет явления природы и представляет в образной форме меткие народные наблюдения о погоде, передает настроение и оценку ситуации или явления, стремление к лучшему носителей русского языка в древности. Использование изначально существующих в древнерусском языке кратких форм имен прилагательных свидетельствует о времени создания паремий — дописьменный период⁶⁰¹.

Устойчивое выражение *Темна вода во облацех (воздушных, небесных)* представлено во фразеологическом фонде русского языка в трёх лексических вариантах (коротком и расширенном) и отражает вторичное производное значение лексемы *темный* — признак чего-либо незнакомого, непонятного. В состав идиомы входит устаревшая форма лексемы *облако: во облацех* — форма местного падежа множественного числа с заменой смягченного заднеязычного [к] свистящим [ц] (ср. *Притча во языцех*). Рассматриваемый фразеологизм как целостная языковая единица используется только в единственном числе чаще в синтаксической роли сказуемого, определяя подлежащее как нечто непонятное, неконкретное. Из истории русского языка известно, функцию предиката выполняли качественные имена прилагательные, что было связано с их семантико-грамматическими характеристиками, которые сближали их с глаголами, поскольку они обозначают непостоянный градуальный признак, проявляющийся в конкретный временной отрезок⁶⁰². Корреляцию с грамматической категорией времени наблюдаем в контексте, в котором паремия является частью составного сказуемого: *Она знала, что все это для Аграфены Петровны будет темна вода во облацех небесных* (П. И. Мельников-Печерский, *На горах. Книга вторая /1875–1881/*)⁶⁰³. Приведенный пример интересен тем, что в нем отмечаем соотношение с грамматической формой будущего времени глагола, а также используется редкий лексический вариант (сочетание с лексемой *небесный*).

Акцентируем внимание на том, что в современном дискурсе анализируемая фразеологическая единица встречается редко, что иллюстрируют примеры, в которых говорится о незнании данной паремии и ее значения:

⁶⁰⁰ Тихонов А. Н., Тихонова Е. Н., Тихонов С. А. Комплексный словарь русского языка. Москва: Рус. яз. — Медиа; Дрофа, 2009. С. 1087.

⁶⁰¹ Якубинский Л. П. История древнерусского языка. Москва: Госпедиздат, 1953. С. 206–219.

⁶⁰² Там же. С. 218.

⁶⁰³ Национальный корпус русского языка. URL: <https://ruscorpora.ru/> (дата обращения: 10.05.2020).

„Темна вода во облацех” — как-то услышала Валя и не поняла тогда, что значила эта старинная поговорка (Татьяна Тронина. Русалка для интимных встреч /2004/)⁶⁰⁴. В ресурсах Национального корпуса русского языка приведены в большей мере включения данного устойчивого выражения в тексты XIX – начала XX веков. Укажем, что в основном фразема встречается в ироническом контексте в книжных стилях речи. Приведем фрагменты из разных типов дискурса: — Да, **темна вода во облацех**, — сказал, улыбаясь, оказавшийся рядом молодой человек из отдела науки. — Видимо, так называемая теории относительности и может помочь отыскать связь между русской Волгой и Альбертом Эйнштейном (Василий Гроссман. Жизнь и судьба. Часть 2 /1960/); Короче, **темна вода во облацех**, а Словарь АН СССР под редакцией Державина прекратился на втором выпуске четырнадцатого тома (обезоруживать — обкататься) и разрешить недоумения не может (Святослав Логинов. Пышка, пончик и “аладья”. “Наука и жизнь”, 2007)⁶⁰⁵.

Производное третье значение адъектива *темный* является также переносным: “Такой, который вызывает подозрение, недоверие, сомнительный”⁶⁰⁶. Данная семантика слова репрезентирована в устойчивых выражениях древнерусского языка, сохранивших краткую форму: *Темна ноченька — родная матушка, темна ночь вору родная мать, темна ночь все покроет*. С помощью имени прилагательного *темный* в краткой форме женского рода, используемого в качестве определения, происходит усиление признака и повышение экспрессии имени существительного *ночь*, которое определяется как темное время суток и является антонимом слову *день*. Паремии о воровстве и мошенничестве актуализируют переносное значение адъектива *темный*. Неслучайно различные правонарушения совершались преступниками ночью, скрыть улики помогало отсутствие света естественного (не светило солнце, тусклый свет луны и звезд) и искусственного (гасли и потухали уличные фонари, исчезал и меркнул свет в окнах домов).

О ночи как „темном” времени суток в переносном значении существуют аналогичные устойчивые выражения и в китайском языке. Приведем примеры: *昼伏夜动* Днем сидят в засаде, ночью активны (Цзо Жуань. Двадцать третий год правления князя Сяня); *暮夜无* Никто не знает, что делается ночью (Из книги Поздней Хань. „Биография Ян Чжэня”)⁶⁰⁷. Приведенный фразеологический оборот изначально означает в китайской ментальности то, что никто не знает, что делается ночью. Позже его стали использовать как

⁶⁰⁴ Там же.

⁶⁰⁵ Там же.

⁶⁰⁶ Тихонов А. Н., Тихонова Е. Н., Тихонов С. А. Комплексный словарь русского языка. Москва: Рус. яз. — Медиа; Дрофа, 2009. С. 1087.

⁶⁰⁷ Китайско-русский и русско-китайский параллельные корпуса в составе Национальный корпус русского языка. URL: <https://ruscorpora.ru/new/search-para-zh.html> (дата обращения: 10.05.2020).

метафору тайного взяточничества. Наличие эквивалентных высказываний в неродственных языках демонстрирует общие для всего человечества существенные и ценностные основы мировосприятия, социального взаимодействия и моральности.

Интерес вызывает фразеологизм со словом *темный* в краткой форме, обозначающий очень короткий промежуток времени (утром до восхода солнца и вечером после захода солнца) и входящий в один синонимический ряд с фразеологизмом *От зари до зари*. В русском языке широко известным и частотным в употреблении является фразеологизм *От темна до темна*, в котором представлена краткая форма имени прилагательного, перешедшего в разряд имени существительного. Если в современном русском языке процессу субстантивации подвергаются только полные формы имен прилагательных, то в древнерусском языке в результате пропуска определяемого слова субстантивировались и краткие формы. Приведенный фразеологизм является ярким примером такого грамматического явления. Переносное значение заключается в том, что передает семантику “дневное, светлое время суток”. Изначально используется в разговорном дискурсе, объясняет тяжелый ненормированный труд людей, которые начинали свою работу очень рано и заканчивали работу очень поздно. Употребления анализируемой языковой единицы характеризуется проявлением сострадания к угнетенным трудом людям, прослеживается позитивная оценка таких людей, уважение к трудолюбию и подтекстно порицание лени, туеядства. В предложении фразеологизм *От темна до темна* как неразложимая единица выполняет синтаксическую роль обстоятельства, отвечает на вопрос не только „Когда?“, но и на вопрос „Как?“ (“очень долго, усиленно, напряженно”). Во втором случае синонимичен фразеологизмам *в поте лица, засучив рукава, не покладая рук*.

Китайский народ, отличающийся усидчивостью, терпением, высокой трудоспособностью и трудолюбием не мог не создать похожих фразеологических единиц, также имплицитно передающих положительную оценку. Устойчивое выражение *晨兴夜寐* *Рано вставать и поздно ложиться* описывает трудолюбие и усердие жителей Поднебесной (Троецарствие. Книга У Биография Вэй Яо)⁶⁰⁸. Во фразеологической единице *夙兴夜寐* образно репрезентирована семантика “трудиться, не щадя сил” (Ши Цзин. Вэй Фэн.)⁶⁰⁹. Неслучайно первый иероглиф *夙* “рано” вынесен на первую позицию, что подчеркивает трудолюбие китайского народа. Синонимичным является устойчивое выражение *夙夜在公* “работать с величайшим прилежанием, дневать и ночевать на работе” (Чжаонань. Цай Стеллария. Книга песен)⁶¹⁰. Описание непрерывного упорного труда и преданности долгу отражено во фразеологи-

⁶⁰⁸ Там же.

⁶⁰⁹ Там же.

⁶¹⁰ Там же.

ческой единице 夜以继日 “денно и ночью трудиться, работать днём и ночью, невзирая на время суток” (Первый Цинь. Мэн Кэ. Мэн Цзы)⁶¹¹. Устойчивые синонимичные выражения 晓行夜宿, 星行夜归 образно употребляется в значении “работать целый день напролёт, трудиться от зари до зари” (Юань-Чжэн Тинъюй. Герцог Чу Чжао)⁶¹². Приведенные примеры, взятые из параллельного корпуса китайского и русского языков, подчеркивают онтологическую и аксиологическую значимость труда для обоих носителей языка, национальную специфику репрезентирует лишь графическая символика.

Признак, характеризующий что-либо трудное, непонятное зафиксирован во фразеологической единице, используемой в двух лексических вариантах *Темный (дремучий) лес*. Уточним, что иногда может использоваться одновременно два определения, что подчеркивает фольклорное происхождение языкового выражения: *Идя, “куда глаза глядят”, герой или героиня попадает в темный, дремучий лес* (В. Я. Пропп, *Исторические корни волшебной сказки /1946/*)⁶¹³. В приведенном контексте наблюдаем скорее не фразеологическую единицу (фразеологическое единство по семантической слитности компонентов), а использование словосочетания в прямом номинативном значении. Общеизвестно, что в патриархальные времена действительно леса были дремучими, непроходимыми, густыми, и поэтому темными, поскольку в них слабо проникал солнечный и лунный свет, в них можно было заблудиться и спрятаться. Это продемонстрировано в следующем фрагменте из дискурса, отражающем стремительный прогресс общества, и в то же время угрозы от этого уже в XIX веке: *Наши дети не поймут скоро поэтического выражения “не шуми ты, темный лес, зелёная дубровушка”, равно не поймут и всего неисчерпаемого запаса как мифологической, так и позднейшей поэзии, основанной на таинственной, то возвышающей, то грозной, то прелестной внушительности повсюдных, еще недавно непроходимых, лесных чащ* (К. Н. Леонтьев, *Епископ Никанор о вреде железных дорог, пара и вообще об опасностях слишком быстрого движения жизни /1884/*)⁶¹⁴.

В современном русском языке анализируемый фразеологизм присущ разговорному стилю речи, используется только в единственном числе: *Для нее все это семечки, а для тебя — темный лес* (Андрей Житков, *Кафедра /2000/*)⁶¹⁵. Принадлежность к разговорному стилю речи акцентировано лексемой *семечки*. Уточним, что устойчивое языковое выражение чаще употребляется при подлежащем со значением отвлеченного предмета (проблемы, вопроса, область знаний): *Натура бросает нас в мир, как в темный, дремучий лес, без всяких идей и сведений, но с большим запасом любопытства,*

⁶¹¹ Там же.

⁶¹² Там же.

⁶¹³ Национальный корпус русского языка...

⁶¹⁴ Там же.

⁶¹⁵ Там же.

которое весьма рано начинает действовать во младенце, тем ранее, чем природная основа души его нежнее и совершеннее (Н. М. Карамзин, *Рыцарь нашего времени* /1803/⁶¹⁶). В данном фразеологизме ассоциативно связаны понятия “отсутствие света” и “отсутствие понимания, полное непонимание, неясность”. Уточним, что устойчивая языковая единица активно используется авторами для создания образа персонажа и передачи эмоций: *А без нее не угадываются формулы даже простых молекул, не говоря уже об органических веществах, где темный лес сплошных чудес* (Сергей Смирнов, *Век XIX. Революционеры после революции. «Знание — сила»*, 2006); — *Вот вам... то есть тебе, микрофон, — сказала хозяйка особнячка и сверкнула оленьими глазами, — объясни присутствующим, а то для иностранцев все это уж точно темный лес* (Феликс Светов, *Чижик-пыжик. “Знамя”*, 2001); *Какие-то цифры, таблицы, тексты на английском языке, копии платёжных поручений, какие-то векселя... Темный лес, одним словом. Санек захлопнул папку. Решив, что кому надо — разберутся, а пытаться понять, что же это за цифры и что они означают, совершенно не его дело* (Алексей Рыбин, *Последняя игра* /2000/⁶¹⁷).

Необходимо указать и на другие производные значения многозначного слова *темный* в устойчивых словосочетаниях *темный человек*, *темная лошадка*, а также в поговорке *Чужая душа — темный лес*. Рассмотрим это на примерах. Во-первых, эпитет *темный* может характеризовать человека как невежественного, отсталого, непросвещенного, бескультурного: *То есть даже самый темный человек из племени тумба-юмба, увидев по-настоящему эффектную девушку, с первого взгляда узнает в ней красоту* (Вера Иванова, *Красивым быть не запретишь. “Психология на каждый день”*, 2010)⁶¹⁸. Во-вторых, в просторечии использованием выражения *Темная лошадка* иронически оценивают и называют нового в каком-либо коллективе человека, с которым еще не знакомы: *Они уже все мастера, а я для них темная лошадка* (Михаил Козаков, *Актерская книга* /1978–1995/⁶¹⁹). Хотя такое прозвище может приобрести человек, который что-то скрывает и не выявляет истинные намерения, что продемонстрировано в следующем контексте: *Не исключено, что в моей команде завелась темная лошадка* (Татьяна Сахарова, *Добрая фея с острыми зубками* /2005/⁶²⁰). В-третьих, раскрыть психологию человека, понять его помыслы, переживания, объяснить его поведение в той или иной ситуации не всегда возможно, не всегда понятно окружающим эмоциональное восприятие человека, поэтому сформировалось еще одно значение анализируемого слова в словосочетании *темный лес*, выраженного

⁶¹⁶ Там же.

⁶¹⁷ Там же.

⁶¹⁸ Там же.

⁶¹⁹ Там же.

⁶²⁰ Там же.

паремией *Чужая душа — темный лес*, сравн.: *В том-то и беда, друг мой: мы самих себя изучаем с большим прилежанием и воображаем потом, что знаем людей. Чужая душа — темный лес. Но к чему эти намеки... За что вы меня то и дело колете?* (И. С. Тургенев, *Месяц в деревне* /1850/) ⁶²¹.

Хочется подчеркнуть то, о чем мы писали ранее: „Семиотический опыт, способность к языковой экспрессии, содержат паремии русского языка, в которых, как нам видится, представлено значение понятия «отсутствие». Для русского и других славянских народов понятие «отсутствие» ассоциируется чаще с чем-то негативным и, соответственно, отрицательно оценивается. Это связано с тем, что носитель русского языка изначально создал своеобразный оценочный кодекс, в котором наличие чего-либо отождествлялось с пониманием слов *хорошо, хорошее, доброе*, а в понятии «отсутствие» была заложена изначально семантика слов *плохо, плохое, худое*” ⁶²².

Подводя итоги сказанному, сфокусируем внимание на том, что в основе многозначности адъектива *темный* находится понятие “отсутствие”, которое изначально представлено как “отсутствие света”, а затем расширило диапазон значений с учетом оценочного семантического компонента: “отсутствие доверия”, “отсутствие образованности”, “отсутствие культуры”, “отсутствие понимания”, “отсутствие знания” и т.п. Разнообразие и нестабильность признака *темный* показывает потенциал языковых явлений (расширения значений слов, метафоризация и др.) с одной стороны, и креативность мышления русского и китайского народов, с другой стороны. Считаем, что в мудрых изречениях народов, говорящих на совершенно разных языках (по происхождению, структуре, распространению), наблюдается общая тенденция: стремление показать человеческие отношения с разных сторон, указать на положительные и отрицательные стороны человеческой жизни. Приведенные примеры подтверждают то, что людей объединяет понимание истины, желание познания мира, формирование традиций. Все это в образной форме сохранилось во фразеологическом фонде носителей русского и китайского языков.

Компаративный подход и анализ подобранных эквивалентных фразеологизмов китайского языка способствовал определению этнокультурных особенности формирования языковой картины мира, репрезентированной фразеологической системой русского и китайского языков. Изучение аналогичных устойчивых выражений в русском и китайском языках позволило выявить и установить аксиологическую составляющую приведенных фразеологизмов.

Результаты лингвистического анализа показали продуктивность и фразеологический потенциал устойчивых языковых выражений с семантикой

⁶²¹ Там же.

⁶²² Радчук О. В. Лингвокогнитивная репрезентация понятия “отсутствие” в русском языке. Харьков: Юрайт, 2019. С. 117–118.

“отсутствие света” в порождении переносных смыслов в обоих языках. Приходим к выводу онтологической и аксиологической значимости фразеологизмов с семантическим компонентом “отсутствие света” для разных языковых и культурных сообществ.

Актуальным для дальнейшего исследования остается описание особенностей деривата *темнота* в составе фразеологизмов русского и китайского языков. Изучая фразеологизмы русского и украинского языков в аксиологическом аспекте, Т. А. Космеда пишет: „Фактический материал убеждает, что в основе вида (положительного или отрицательного) оценочного значения ФЕ находятся определенные концепты действительности. Так, *свет* дает положительную оценочность, а *темнота* — отрицательную”⁶²³. Перспективой исследования также является описание эквивалентных фразеологических оборотов русского и китайского языков в аспекте осмысления оттенков значения фразеологизмов с семантикой “отсутствие света”, использование их в различных типах дискурса, установление парадигматических и синтагматических особенностей в каждом из языков.

⁶²³ Космеда Т. А. Отражение лингвофилософской категории оценки в русской и украинской фразеологии. *Русская филология. Украинский вестник*. 1999. № 1–2. С. 25.

ОЦІННІ КОНОТАЦІЇ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ ЯК ФАКТОР ДОСЯГНЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ МЕТИ В ДИСКУРСІ СУЧАСНИХ ЗМІ (на прикладі слів *іномарка, євробляха*)

ОЛЕГ СЕМЕНЮК

Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка,
Кропивницький — Україна

Нині масмедійний простір України — це поєднання різноманітних способів і стилів подання інформації. Таке явище, з одного боку, є наслідком суспільного життя, економічного і культурного рівня суспільства, а з іншого — засобом формування сприйняття соціальної реальності.

Масмедійний простір, основою якого є комунікація загалом, — це не тільки інформаційний гіпертекст, але й соціальний інститут, що відтворює та формує суспільну свідомість, спосіб життя та його оцінку тощо. „Комунікація — це надзвичайно соціальний процес. Змініть її форму, її засоби — і вона відразу змінить сутність груп та форму влади, цього нас вчить історія”, — зазначав С. Московичі⁶²⁴. Сучасний український масмедійний простір є полем, на якому яскраво віддзеркалено багатовекторність внутрішньо- та зовнішньополітичного життя, політико-економічну орієнтацію, старі й нові соціальні процеси. Особливими факторами впливу на нього є явища, спричинені процесом глобалізації, спрощенням суспільних культурно-етичних норм, функціонуванням та співіснуванням в одному часовому проміжку різних за генетикою стандартів і штампів, формуванням та активним упровадженням стереотипів тощо.

Основним інструментом комунікації є мова. Якоюсь мірою можна вважати хрестоматійною думку багатьох дослідників про те, що мова масової комунікації загалом і засобів масової інформації зокрема впливає на політичне, моральне, наукове, художнє та ін. виховання й освіту особистості та колективу. Також беззаперечним є положення про те, що стиль, мова інформації формує передовсім ставлення до самої інформації і до умов, що її продукують. Реципієнту, користувачеві інформації потрібно увесь час пристосовуватися до її засвоєння й опрацювання.

⁶²⁴ Московичи С. Век толп. Исторический трактат по психологии масс. Москва: Центр психологии и психотерапии, 1998. С. 226.

Викладені вище факти засвідчують, що в мові сучасних засобів масової інформації пріоритет, часто неусвідомлюваний, надають одиницям, не ідеальним з погляду культури мови й стилістичних норм, однак таким, що мають виразні оцінні, емоційно-експресивні характеристики й можуть посилювати “тиск” тексту, надавати інформаційним потокам особливі імпліцитні характеристики тощо.

Розглянемо випадки такого вживання на прикладі двох лексичних одиниць — слів *іномарка* і *євробляха*. Зокрема, на логічні та соціально-культурні недоречності, що супроводжують слово *іномарка* в сучасному українському мовленні, звертають увагу досить часто. Наприклад, є цікава стаття В’ячеслава Васильченка, що з’явилася на початку 2018 р. У цій розвідці автор розглянув усі нюанси застосування лексеми *іномарка* й запропонував „(..) викинути це слово на смітник історії. Воно не відповідає сучасній, як кажуть розумні люди, “картині світу”. І — лексичній системі. Це — словесний мотлох, брутх. Значно кращою йому заміною буде “престижне авто”, “престижний автомобіль” (а не “престижна *іномарка*”). А в згаданих медійних заголовках слід зробити такі виправлення: „У дворі будинку по вулиці Зоологічній спалили 4 легкові авто(мобілі) = легковики”, „На Закарпатті легкове авто (легковик) злетів з моста у 8-метрову яму”, „У Вінницькій обл. легковий автомобіль зіткнувся з автобусом”, „На Вінничині легкове авто збило скутер”, „ДТП у Києві: Чоловік загинув під колесами легковика”. І тоді ніхто нікого не буде плутати. Бо поняття “*іномарка*” не має чіткого логічного окреслення”⁶²⁵. Незважаючи на всі критичні зауваження та рекомендації фахівців це слово, як і багато схожих лексичних одиниць, мовці продовжують активно вживати. Чинники, що сприяють цьому, проаналізуємо нижче.

Слово з’явилася в російському мовленні ще в 90-х роках ХХ ст. і пізніше було зафіксовано словниками, порівн.: „*Иномарка*, и, мн. род ж. Автомобиль (чаще легковой) иностранного производства. На дорогах иномарках часто ездят вполне интеллигентные люди. А вот на черных девятках, как правило, богатая шпана. С этими людьми работать очень трудно. АиФ Петербург, 1995, 3. *Наш автомобильный рынок забит дешевыми иномарками*. Деньги, 1996, 42. *Отброшенная мощным ударом иномарка врезалась в ГАЗ-4301. В результате аварии погиб водитель тойоты*. КВ, 1997, 40–41. — См. Ауди. БМВ. Вольво. Порше. Рено. Роллс-ройс. Ситроен. Тойота. Фольксваген. Форд”⁶²⁶.

Саме з дискурсу російських (російськомовних) ЗМІ, розмовного мовлення цю лексему засвоєно в мови країн пострадянського простору, зокрема й в українську. Зазначмо, що фіксації в українських словниках слово не має.

⁶²⁵ Васильченко В. Мова: Викиньмо це слово на смітник. URL: <http://uain.press/language/v-yacheslav-vasylchenko-mova-vykupmo-tse-slovo-na-smitnyk-743698> (дата звернення: 14.12.2021).

⁶²⁶ Толковый словарь русского языка конца ХХ века. Языковые изменения / под ред. Г. Н. Складневской. Санкт-Петербург: Изд-во «Фолио-Пресс», 1998. С. 269.

Зокрема, в Новому тлумачному словнику української мови, опублікованому в 1999 р., цю лексему не зафіксовано. Немає її тлумачення навіть в українському варіанті Вікіпедії, а в російському Викисловаре — є.

Попри те, що вже давно на наших дорогах машин іноземного виробництва, зокрема й вироблених в Україні, набагато більше, ніж умовно “вітчизняних”, слово *іномарка* не зникає ні з розмовного дискурсу, ні з дискурсу ЗМІ. У мовленні ЗМІ спостерігаємо низку особливостей використання. Зокрема слово *іномарка* часто вживають у заголовках до коротких інформаційних публікацій, а в основному тексті пропонують своєрідне “розшифрування”. Наприклад, заголовок: „У Кропивницькому вщент згоріла дорога *іномарка*. Нова коштує півтора мільйона”. Далі текст: „На проспекті Університетському в Кропивницькому згоріло *авто Audi Q7...*” (СВН. 26.02.2020). Порівн. також заголовок: „ДТП на Кіровоградщині: рятувальникам довелося діставати водія з понівеченої *іномарки*”. Текст: „Рятувальники, які прибули на місце події, за допомогою гідравлічного інструменту деблокували постраждалого водія із понівеченого *легковика Volkswagen Caddy* та передали лікарям швидкої медичної допомоги...” (Гречка, 16.03.2019).

Іноді слово *іномарка* реалізує в тексті спрощену опозицію: автомобілі, вироблені в СРСР, — авто іноземного виробництва. Зазвичай таке вживання спостерігаємо в рекламних текстах, оголошеннях тощо, напр.: „Широкий асортимент запчастин поповнюється щодня. Сьогодні тут можна знайти деталі як для *іномарок*, так і для *вітчизняних* авто. З Avtopro.ua у водіїв немає потреби в довгих поїздках по магазинах у надії знайти якісні запчастини за адекватною ціною” (Гречка, 06.04.2021).

У слові *іномарка* віддзеркалено всі можливі мрії радянської та пострадянської людини про автомобіль. Саме соціальний контекст 90-х років ХХ ст. спричинив парадокс у реалізації оцінних конотацій цієї лексики. Зокрема А. Пейдзінська наголошує, що за всіма “мовними стандартами” позитивна оцінка мотивована концептом, що притаманний словам тематичної групи “свій”, порівн.: “усе, що позитивне, звичайно, є своїм, а чуже трактується як негативне”⁶²⁷. Т. Космеда, розглядаючи дихотомію “рідне – іноземне (чуже)”, зазначає, що „другому природно притаманний відтінок негативності. Це доводять психологічні експерименти”⁶²⁸.

Наприкінці ХХ ст. на теренах пострадянського простору існував дефіцит закордонних дорогих товарів, на тлі вітчизняних, що вирізнялися низькою якістю й відносно доступними цінами. Під впливом мови ЗМІ та її інтерпретації в побутовому дискурсі пересічному мовцеві були нав'язані уявлення про те, що закордонні (іноземні) товари, послуги, життя — завжди більш якісні,

⁶²⁷ Pajdzińska A. Motywacja semantyczna przymiotników wartościujących. *Etnolingwistyka*. 1995. № 7. S. 6–20.

⁶²⁸ Космеда Т. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. С. 200.

ніж вітчизняні (рідні, свої). З огляду на це слово *іномарка* стає своєрідним позитивно оцінним антонімом до поняття “вітчизняний автомобіль”.

Уживання слова з такими характеристиками протягом тривалого часу врешті-решт спричиняє його десемантизацію та ритуалізацію. Сьогодні сучасний журналістський репортажний стиль вирізняється мовною ретроградністю й невибагливістю. Потреба в швидкому реагуванні на події, особливо на інформаційних сайтах, відсутність редакторської правки журналістських текстів та деякі інші чинники пояснюють те, що дотепер слово *іномарка* вживають активно, хоча й звузилися сфери його застосування: і жанрова (переважно — замітка), і “географічна” (здебільшого — регіональні, місцеві ЗМІ).

З позиції теорії слово *іномарка* повинне поступово переходити на рівень застарілої лексики, звужувати сферу застосування або замінюватися іншим лексичним елементом, однак такої заміни поки що не відбулося, навпаки, з’явилося ще одне слово, яке почало конкурувати з *іномаркою* в мовній непривабливості. Це лексема *євробляха*.

Цей лексичний елемент уже зафіксовано в українській Вікіпедії: “*Євробляха* — назва вживаних легкових автомобілів з іноземною реєстрацією, увезених в Україну без сплати мита та подальшої перереєстрації”⁶²⁹.

На відміну від *іномарки*, це слово є українською реалією і функціонує в україномовному й російськомовному середовищах. Російський варіант Вікіпедії наголошує, що “*Євробляха* — автомобіль на *євробляхах*... скорочено *євробляха* й *бляха* — поширений в Україні полонізм для позначення вживаного автомобіля з європейським номером, який за документами тимчасово ввезений в Україну іноземцем, але фактично є незареєстрованою власністю громадян України, увезеною без сплати митних зборів для особистого користування, перепродажу або для розбирання на запчастини. Практика зберігання закордонної реєстрації поширилася з 2014 р., станом на липень 2018 р. за цією схемою було ввезено близько 2 мільйонів автомобілів. Типова *євробляха* — уживаний автомобіль віком від 5 до 15 років, зареєстрований у Польщі чи Литві”⁶³⁰ (перекл. автор. — О. С.)

Аналізуючи слово як запозичення, зауважмо, що відповідно до лексикографічних джерел *бляха* (від нім. *Blech* через пол. *blacha*), а також *жерсть* (від рос. *жесть*, запозиченого з тюркських мов, епентичне *p*, очевидно, під впливом “шерсть”) — тонкий листовий метал (сталь, алюміній та ін.) з антикорозійним покриттям. Товщина бляшаного листа 0,08–0,90 мм. Найбільш поширена біла бляха, покрита оловом. Невкрита оловом відпалена бляха називається “чорною”⁶³¹.

⁶²⁹ Євробляха. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Євробляха> (дата звернення: 15.12.2021).

⁶³⁰ Євробляха. *Вікіпедія*. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Євробляха> (дата звернення: 15.12.2021).

⁶³¹ Сучасні українські словники. URL: <http://www.wiki.kubg.edu.ua/Бляха> (дата звернення: 15.12.2021).

Слово *бляха* як запозичення з німецької активно функціювало, наприклад, в українських говірках Закарпаття та деяких західних регіонів України⁶³².

У сучасній українській мові *бляха* має декілька значень, з яких 1 і 2 важливі для розуміння неологізму *євробляха*: „Бляха: 1. Листове залізо, звичайно покрите оловом, жерсть. А *топірці* *наробили* із самої *бляхи* (Укр. думи...); // Дахове залізо. А *що з того, що в мене хата* *вкрита бляхою?* (Н.-Лев.). 2. Пряжка, значок і т. ін., зроблені з такого заліза або з іншого металу. *На грудях з бляхою ладунка* (Котл.); // Металева пластинка для прикраси. — *Виводь мені коня мого...* *Надінь зброю із цвяхами, Із цвяхами, із бляхами* (Щог.). 3. діал. Деко, лист. *Вкладають [печеню] на бляху... і печуть* (Сл. Гр.)⁶³³.

Значення префіксоїда *євро-* зрозуміле: у складних словах він указує на належність до Європи або європейських реалій і реалізує в мовленні позитивне оцінне значення, однак саме в оцінному сенсі *євробляха* дещо вирізняється в ряду неологізмів типу: *євроремонт, євророзетка, євростандарт, євроринок* тощо.

На початку вживання слово *євробляха* стосувалося саме європейських номерів (*бляха* має розмовно-жаргонне значення “номер”). Наприклад: „*Євробляхи* як відновлення «справедливості» в країні суцільної контрабанди... Ламали голову недовго. Винайшли спосіб відновити таку несправедливість — придумали схему (і не одну!), як завозити автомобілі *на європейських номерах*” (Канал 24, 14.09.2018); „Останній шанс: на яких умовах можна встигнути розмитнити авто *на єврономерах*... Наскільки рішучими будуть обидві сторони після закінчення пільгового періоду, буде ясно вже в листопаді. Але схоже, що епоха *євроблях* закінчується” (Гречка, 01.11.2020).

Виразно первинне значення реалізується в контексті “*іномарка на євробляхах*”, напр.: „Дзвінок на 102 надійшов близько шостої вечора. 55-річний чоловік повідомив, що до його будинку підїхала *іномарка на євробляхах*, у салоні якої було кілька осіб” (Кіровоградська правда, 06.08.2018); „У Мукачеві 26-річний водій *іномарки на євробляхах* побив битою продавця на АЗС” (0312 ua, 29.01.2018); „На Кіровоградщині серед білого дня відібрали *іномарку на “євробляхах”*” (Dozor, 26.03.2019). Потім значення поширилося на імпортований автомобіль загалом. Очевидно, це спричинено відносно низькою якістю й надійністю вживаного автомобіля на *єврономерах*.

Так само, як для більшості неологізмів, у текстах подавали тлумачення, пояснення значення цього слова, поки воно не набуло поширення, напр.: „Українці просто не мають грошей, щоб купувати нові автівки. А звідси і така любов до, так би мовити, *автомобільного ретро* (кожен четвертий автомобіль в Україні є старшим від 1990 року випуску) і *секонд-хенду з Європи* (так,

⁶³² Гвоздяк О. Запозичення з німецьким етимологом у структурі українських говірок Закарпаття. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Ужгород: Говерла, 2008. С. 116.

⁶³³ Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. / уклад.: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. Київ: Вид-во Аконті, 1998. Т. 1. С. 163.

я про *євробляхи*)” (24 канал, 14.11.2018); „Новий закон про *євробляхи*: думки за і проти. (...) Найбільший попит мали старі і дешеві *авто з європейськими номерами*, через що їх прозвали “*євробляхами*”. За різними підрахунками, за кілька років кількість нерозмитнених машин сягнула понад мільйон. Проблема з “*євробляхами*” постала не тільки через порушення митних і податкових правил, а й через загрозу дорожній безпеці” (Гречка, 01.03.2021). Напр., рос.: „Пользователи соцсетей высмеивают акцию протеста владельцев нерастаможенных авто в правительственном квартале (...). Сегодня утром, в среду 6 сентября, с раннего утра правительственный квартал оказался заблокирован владельцами автомобилей на *евробляхах* — так называют в народе машины на европейских номерах. Автолюбители под руководством общественного движения АвтоЕвроСила собрались на акцию протеста, против прецедентов и судебных решений о неподъемных штрафах для владельцев таких авто” (Strana.today, 06.09.2017).

Окрім того, немає єдності в написанні цього слова. Зустрічаємо варіанти в лапках і без, іноді написання з великої літери — *Євробляха*, або навіть двома словами — *євро бляха*.

Переважно *євробляха* вживається за моделлю, яку ми ілюстрували для слова *іномарка*. Використання в заголовку з “розшифруванням” у тексті статті, замітки, напр.: „На Кіровоградщині *євробляха* збила велосипедиста (...) *автомобіль “Opel Astra”*, темного кольору, який має реєстраційні номери республіки Польща, наїхав на велосипедиста-чоловіка...” (CBNews, 26.10.21); „Власники автомобілів на “*євробляхах*” з усієї України поїхали протестувати до столиці (...) саме сьогодні представники АвтоЄвроСили в Урядовому кварталі збирають безстрокову акцію протесту, на яку планують приїхати власники *нерозмитнених автівок* з усієї України” (Zlatorip, 11.07.18) та ін.

Окрім спільних рис, спостерігаються також розбіжності у функціонуванні, пов’язані із соціокультурною і політичною ситуацією. Лексему *євробляха* використовують в описі економічних і політичних реалій, тому вона набуває негативних конотацій як явище, до якого суспільство ставить неоднозначно, тобто є противники й прихильники процесу завезення та використання таких автомобілів. Відносно зневажлива оцінка може виявлятися навіть у нейтральному контексті: “На Кіровоградщині поменшало *євроблях* (...) **22 лютого, о 24 годині 00 хвилин, закінчився термін дії пільгового режиму розмитнення автомобілів, тимчасово ввезених в Україну з Європи, так званих євроблях**” (CBNews, 03.11.2019).

Остаточо слово “політизувалося” під час велелюдних протестів проти нових правил розмитнення автомобілів, зокрема й під проводом “АвтоЄвроСили” у 2018 р. та в період передвиборчих президентських перегонів. З’явилися безособові, узагальнені, проте оцінні похідні. У цей час створено контексти з утвореннями на кшталт: “*бляхомайдан*”; “протести *бляхерів*” (рос. *бляхеров*); “*вимоги євробляхерів*” тощо. Можна було б зробити припущення, що в слові

евробляхер відбувається процес перенесення значення німецького *Herr* (“володар”, “повелитель”, “пан”). У такому разі *евробляхер*, *бляхер* — “володар автомобіля на єврономерах”! Та, очевидно, визначальним чинником активізації утворень такого типу є імпліцитне активування жаргонних, грубо-простомовних значень слів *бляха/бля* і *хер*: „*Євробляхери* вивозять свої машини до ЄС, а їх усе одно штрафують” (Курс України, 26.10.21); „*Євробляхерам* нагадали про кінцевий термін пільгового розмитнення” (Ресурс, 27.10.21). Порівн., рос.: „А знаете почему *бляховоды* свой протест не зимой организовали? Потому что у них денег на зимнюю резину нет” (Марионетки, 06.09.2017); „Требования *евробляхеров* удовлетворять нельзя. И не потому что из-за них тысячи людей застряли в пробках. Просто это создает неправильный прецедент и будет негативно влиять на поведение людей в будущем” (Цензор.НЕТ, 06.09.2017).

Ця народна мовотворчість сигналізує про те, що згадані слова мають виразні вторинні семантичні та оцінні конотації, пов’язані з особливими політико-економічними, передовсім незаконними, контраверсійними ознаками явища.

Новизна та певна оцінність слова *евробляха* дозволяють використовувати його як засіб створення виразності тексту, наприклад, порівняння: „Збірна Нідерландів застрягла в атаці, як *евробляха* на Хрещатику” (Коментар фіналу Кубка націй, 9.06.2019). Указане вживання лексичної одиниці засвідчує наявність у неї особливих емоційно-експресивних конотацій. На думку дослідників, „семантична категорія оцінки є, як і інші семантичні категорії, результатом пізнавальної діяльності людини, лежить в основі мовної картини світу і може бути вихідною одиницею під час вивчення мови як засобу комунікації. Нагадаємо, що оцінка, як семантична категорія вміщує в собі такі концепти, як “схвалення”, “осуд”, “згода”, “незгода”, “симпатія”, “антипатія” тощо, які виявляються, передусім у конотаціях. Отже, конотація — основний засіб реалізації у мовленні семантичної категорії оцінки як однієї з основних категорій прагматики”⁶³⁴.

З огляду на викладені позиції можна зробити такі висновки. Обидва аналізовані слова є переважно елементами масмедійного дискурсу. Саме оцінні конотації, властиві цим одиницям, активують їх іноді неправомірне, з погляду логіки та стилістики, уживання в мові ЗМІ. На початку двохтисячних Тетяна Космеда досить влучно окреслила особливості газетної комунікації: „Створюючи тексти, ми переживаємо події, оцінюємо факти, виражаючи це крізь наші емоції, урахувавши симпатії, антипатії, критикуючи, захоплюючись тощо. У зв’язку з цим природно, що категорія оцінки надто виразно виявляє себе у газетній комунікації, особливо в сучасну епоху інтенсивного письмового спілкування, бо відображення об’єктивної реальності в газетній комунікації є творчим актом, який народжується завдяки певному способу

⁶³⁴ Космеда Т. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки... С. 186.

оцінювання дійсності. Визначаючи специфіку вираження категорії оцінки в газетному тексті, слід зазначити, що головною метою для творців газетного тексту є вплив на читача. Це і передбачає використання нових засобів для реалізації категорії оцінки, створення експресії, оскільки газета, як відомо, повинна сприяти формуванню у читача певних ціннісних орієнтацій⁶³⁵. Нині ці риси також залишаються актуальними в текстах газет, новинних сайтів, телебачення й радіо.

Окрім суто імпліцитних та експліцитних ціннісних ознак, що регулюють уживання аналізованих одиниць, доречно згадати також комунікативні чинники, важливі для слів такого типу. За визначеннями багатьох учених (Т. Космеда, В. Різун М. Феллер та ін.), оцінка є текстовою категорією і створює своєрідний “текст у тексті”, тобто ці слова допомагають автору здійснювати вплив на психологічність та естетичність сприйняття тексту/повідомлення.

Важливо також звернутися до теорії комунікативних актів. *Іномарка* та *євробляха*, як слова з оцінним компонентом, формують висловлювання, потенціал яких збільшується завдяки додатковим інтенціям, що ефективно реалізують функцію суб’єктивної оцінки. Збільшення перлокутивного ефекту, тобто впливу на адресата, є одним із чинників існування й уживання таких одиниць у сучасному дискурсі (текстах масмедіа)⁶³⁶.

Обидва слова є елементами мови сучасних засобів масової інформації з усіма її особливостями: ретроградністю, схильністю до штампів і стандартів, зниженням мовної якості та суспільного смаку на користь ефективного виконання комунікативних завдань.

Іномарка і *євробляха* — це своєрідна двополюсна вербалізація одного з концептів масової свідомості. Від обожнювано-позитивної *іномарки* до напівпрезирливої *євробляхи* мало минути три десятиліття суспільно-економічних і політичних трансформацій.

Зазначимо, що *іномарка* і *євробляха* співіснують в сучасному медійному дискурсі, поступово, на нашу думку, розмежовуючи сфери застосування. Уживання слова *євробляха* більше кон’юнктурно зумовлене, прив’язане до певної соціально-економічної реальності. Це своєрідний неологізм на годину. Нині частота його вживання, наприклад, у тексті новин набагато нижча порівняно з 2018–2019 рр., коли спостерігався пік суспільного протистояння щодо економічних правил розмитнення та ввезення автомобілів із Європи. Зміна соціально-економічних умов та соціального життя є тими чинниками, які впливають на функціонування цих слів незалежно від “експертної” думки. Їхнє старіння та зниження активності вживання в лексиці журналістів засвідчать нормалізацію багатьох галузей суспільного життя, що опосередковано впливають на мовні норми та мовленнєву культуру.

⁶³⁵ Там само. С. 203.

⁶³⁶ Семенюк О. А., Паращук В. Ю. Основи теорії мовної комунікації. Київ: Академія, 2010. С. 106.

МОВЛЕННЄВИЙ АКТ ПОДЯКИ В АСПЕКТІ ЛІНГВОАКСІОЛОГІЇ

ОКСАНА ХАЛІМАН

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
Харків — Україна

У лінгвістиці з другої половини ХХ ст. спостерігаємо нові підходи до аналізу мовних одиниць, що пов'язано із загальним “прагматичним бумом”. Відмова від дослідження мови лише як системи знаків дала змогу зосередитися на її функційних особливостях з урахуванням екстралінгвальних чинників, соціальних умов, комунікативних ситуацій. Активне зацікавлення мовознавців прагмалінгвістичною специфікою комунікативних явищ сприяло висвітленню нових наукових аспектів, зокрема в лінгвістичній філософії була актуалізована теорія мовленнєвих актів. Основні її положення, як відомо, уперше обґрунтував англійський логік і філософ Дж. Остін. Згодом його ідеї набули розвитку в численних роботах зарубіжних і вітчизняних учених.

Загальна тенденція до інтеграції різних галузей у сучасній науковій парадигмі загалом проявляється й у мовознавстві як синтез лінгвістичних досліджень на стику кількох напрямів. Контекстуальний аналіз мовленнєвих актів дав змогу лінгвістам переконатися, що однією з найхарактерніших рис мовлення є постійне прагнення до емоційного вираження думки. Така особливість зумовлює те, що розгляд окремих із них є актуальним і в аспекті лінгвоаксіології — лінгвістичної теорії цінностей, що вивчає відображення в мові аксіологічних аспектів буття, засади якої в україністиці обґрунтувала Т. Космеда⁶³⁷.

У зазначеному ракурсі серед інших увагу привертає мовленнєвий акт подяки, що, за класифікацією Дж. Серля, належить до групи експресивів, які виражають психологічний стан мовця, характеризують міру його відвертості як реакцію на стан справ, що визначається в межах пропозиції⁶³⁸. Експресивами дослідник називає такі мовленнєві дії, як подяка, привітання, вибачення, співчуття, жаль, вітання.

Мовленнєвий акт подяки, а також вітання, прощання, побажання Ю. Апресян кваліфікує як мовленнєві ритуали, тим самим підкреслюючи

⁶³⁷ Див.: Космеда Т. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2000. 349 с.

⁶³⁸ Серль Дж. Классификация иллокутивных актов. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва: Прогресс, 1986. Вып. 17. С. 183.

їхній етикетний характер⁶³⁹. Н. Формановська також відносить подяку, що є прикладом яскраво вираженої стандартизованої мовленнєвої поведінки, до сфери мовленнєвого етикету, однією з найважливіших функцій якого є фатична, спрямована на забезпечення мовленнєвого контакту зі співрозмовником⁶⁴⁰. Схожу думку висловлює і Л. Цурикова: у її розумінні подяка є “своєрідним комунікативним ритуалом, основна соціальна мета якого полягає у встановленні й підтриманні дружньої атмосфери між учасниками інтеракції”⁶⁴¹. Ідеться про ритуалізовану комунікацію, принципи якої визначаються правилами соціального етикету. У такому разі подяка виконує виключно фатичну прагматичну функцію і має формальний характер.

Однак, як засвідчують результати досліджень, мовленнєвий акт подяки демонструє значну контекстуальну варіативність. Наприклад, І. Ківенко звертає увагу на відмінності у вираженні вдячності щодо критерію щирості. У разі здійснення соціального ритуалу, пояснює названа вище дослідниця, “слід говорити про фатичну (формальну, етикетну) подяку”⁶⁴². Вона вважає її нейтральною з позиції вказаного критерію. Це зумовлено тим, що “критерій щирості не є релевантним для формальної подяки, оскільки адресант виражає її машинально, не відчуваючи при цьому істинної вдячності, тому що передуюча дія-стимул не є значною для нього. Адресат, в свою чергу, не надає особливого значення висловленій подяці”⁶⁴³. Стимули, які передують фатичній подяці, — це надання незначних послуг, виконання службових обов’язків, комплімент, похвала, схвалення, запрошення, привітання, побажання, провя уваги тощо⁶⁴⁴. У такому разі, коментує І. Варфоломеева, акти вираження подяки та реакції на них здійснюються комунікантами автоматично й вони не надають їм особливого значення. Основною умовою успішності спілкування в цій ситуації є чітке знання правил відповідної конвенційної процедури й точне їх дотримання⁶⁴⁵. Отже, мовленнєві одиниці вираження подяки,

⁶³⁹ Апресян Ю. Д. Перформативы в грамматике и словаре. *Известия АН СССР*. 1986. Т. 45. № 3. С. 210.

⁶⁴⁰ Формановская Н. И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход. Москва: Рус. яз., 2002. С. 182–183.

⁶⁴¹ Цурикова Л. В. Дискурсивное событие выражения благодарности в английском и русском языках. *Kalbu Studijos: Studies about Languages*. Kaunas: Kaunas University, 2008. № 13. С. 61.

⁶⁴² Ківенко І. О. Мовленнєвий акт подяки: прагмалінгвістичний аналіз (на матеріалі англійської мови): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Одес. нац. ун-т імені І. І. Мечникова. Одеса, 2018. С. 65.

⁶⁴³ Там само. С. 65–66.

⁶⁴⁴ Там само. С. 66.

⁶⁴⁵ Варфоломеева И. В. Дискурсивное событие выражения благодарности в естественной коммуникации в английском и русском языках. *Альманах современной науки и образования*. 2010. № 11 (42). Ч. I. С. 135.

що функціують як етикетні засоби в ситуаціях спілкування з незнайомими чи малознайомими людьми, не несуть емоційно-оцінного навантаження: у повсякденному спілкуванні людина, використовуючи етикетні репліки, “не відчуває ніяких емоцій та не оцінює вчинки іншого комуніканта”⁶⁴⁶.

Від таких ситуацій відрізняються ті, у яких “критерій ширості опиняється в комунікативному фокусі”⁶⁴⁷, оскільки адресант високо оцінює дії / вчинки адресата та вважає їх бенефактивними для себе. Його подяка не є простим етикетним кліше, а слугує засобом вираження істинної вдячності та позитивного емоційного стану⁶⁴⁸. На це звертає увагу й І. Чемеринська, зауважуючи, що денотативним значенням таких фраз “є вираження почуття вдячності за послугу, пораду, подарунок тощо, але висловлення здатне набувати й емоційно-експресивної конотації”⁶⁴⁹.

Аналіз прикладів авторської картотеки, вибраної з художнього мовлення, демонструє функціонування в репліках-подяках численних маркерів, що засвідчують реалізацію названого вище критерію. По-перше, мовець часто вербалізує щирість вираження своєї вдячності словами на зразок *щиро, від усього серця, красно* та ін., напр.: **Від серця** я дякую і прошу: *утніть іще що* (Г. Квітка-Основ'яненко); *За званіє моє дякую з цілого серця, особливо Вам за ходатайство* (І. Вагилевич); **Від душі** дякую за *бронебійників* (Л. Первомайський); *А за поради щиро* дякую (Гр. Тютюнник); *Слово честі, я Вам щиро вдячний* (Ю. Дольд-Михайлик) та ін.

По-друге, цей тип подяки, на відміну від коротких етикетних реплік, наповнений іншими мовними одиницями, що інтимізують висловлювання. Це передусім засоби номінування того, кому спрямована вдячність. У процесі безпосередньої комунікації вживають займенники (*дякую тобі, дякую Вам / вам*), інколи в поєднанні зі звертанням (*дякую тобі, мамо*), під час опосередкованої — іменники (*дякую батькам*), а також словосполучення (*дякую добрим людям*) у давальному відмінку.

Описуючи граматичні індикатори ввічливості, А. Болотнікова зауважує, що “датив увічливої адресатності функціює як залежна словоформа при дієсловах із семантикою дарування, подяки, поради, пропозиції, рекомендації, побажання, обіцянки, співчуття тощо”⁶⁵⁰. За допомогою відповідних

⁶⁴⁶ Ківенко І. О. Мовленнєвий акт подяки: прагмалінгвістичний аналіз (на матеріалі англійської мови)... С. 47.

⁶⁴⁷ Там само. С. 67.

⁶⁴⁸ Там само.

⁶⁴⁹ Чемеринська І. Подяка як оцінний мовленнєвий акт. *Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту імені Лесі Українки*. 2012. № 6. С. 100.

⁶⁵⁰ Болотнікова А. П. Граматичні індикатори вираження категорії ввічливості в українській мові: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Запоріж. нац. ун-т. Запоріжжя, 2018. С. 90.

форм реалізується суб'єктно-об'єктна спрямованість ввічливості⁶⁵¹. Давальний об'єкта засвідчує рівень близькості стосунків, пошани до співрозмовника, порівняно з ним еліптичне висловлювання сприймається як шаблон, емоційність при цьому втрачається⁶⁵². А. Болотнікова аргументує, що варто розрізняти автоматичне, формальне *дякую* від *дякую вам*, що маркує того, хто відчуває щире вдячність і спрямовує її адресатові⁶⁵³, порівн.: *Дякую, дуже-дуже Вам дякую! Дякую красно!* (Г. Ручай).

Форму давального відмінка, як було зазначено вище, може доповнювати або замінювати звертання, яке дослідники кваліфікують як засіб, що виражає “високу прагматичну спрямованість на адресата, створюючи ефект його присутності”⁶⁵⁴. Кличний відмінок, засвідчують лінгвісти, “є індикатором установлення атмосфери взаєморозуміння, симпатії”⁶⁵⁵, “маркує зменшення психологічної й соціальної дистанції”⁶⁵⁶, “формує експресивне тло, підкреслює довіру, інтимність, заохочення до спільної дії, реалізує стратегію позитивної ввічливості”⁶⁵⁷, “є маркером близької соціопсихологічної дистанції”⁶⁵⁸, порівн.: *За це й дякую тобі, княже Володимире* (С. Складенко); *Дякую тобі, пане Міхале, що не забув за мене!* (А. Чайковський); *Дякую тобі, дитино, що вчиш мене божественної любові* (С. Андрухович).

Увиразнює інтимізувальний ефект звертання використання (а) присвійних займенників (*Дякую тобі, мій друже Ковалю, за ближче знайомство зі Стрипою* /В. Шкляр/; *Дякую тобі, моя царице* /О. Гончаров/), (б) оцінних прикметників (*Дякую тобі, любий друже, — втомлено мовив Бігунець* /В. Шевчук/; *Дякую тобі, щирий друже, за ласку* /К. Катаєнко/), (в) зменшено-пестливих форм (напр., *Дякую тобі, Оленочко, будь щаслива в житті* /В. Гренджа-Донський/; *За все дякую тобі, Шапочко* /В. Винниченко/), (г) слів, ужитих у переносному значенні (*Дякую тобі, сонце моє! — обплів Петро свою шию м'якими, як шовк, косами дівчини* /А. Химко/; *Дякую тобі, голубе* /В. Малик/) і т. ін., а також їх аплікація (напр.: *Дякую тобі, моє серденько, за таку твою увагу до мене* /Остап Вишня/; *Дякую тобі, любчику мій солоденький, за такі компліменти* /Ю. Андрухович/; *Дякую, дякую, дякую*

⁶⁵¹ Див. про це: Болотнікова А. П. Граматичні індикатори вираження категорії ввічливості в українській мові... С. 43.

⁶⁵² Там само. С. 91.

⁶⁵³ Там само. С. 93.

⁶⁵⁴ Баландіна Н. Ф. Функції і значення чеських прагматичних кліше в комунікативному контексті. Київ: АСМІ, 2002. С. 80.

⁶⁵⁵ Болотнікова А. П. Граматичні індикатори вираження категорії ввічливості в українській мові... С. 65.

⁶⁵⁶ Там само. С. 70.

⁶⁵⁷ Там само. С. 79.

⁶⁵⁸ Там само.

тобі, моя кохана, моя найкоханіша Оса! Тисячу разів дякую! Ти — найкраща! /В. Єшкілев/).

Застосування засобів інтимізації, увічливості, як бачимо, опосередковано забезпечує формування позитивнооцінної тональності мовлення⁶⁵⁹ завдяки кореляції відповідних смислів.

Звісно, межа між формальною і щирою подякою нечітка. Характеризуючи типи висловлювань із семантикою подяки, зокрема ритуальну й емоційну, А. Берднікова наголошує, що “всі виокремлені типи не є ізольованими, а перетинаються і взаємодіють один з одним”⁶⁶⁰. І формальна, і щира вдячність “відповідають соціальним очікуванням мовців”⁶⁶¹, тому є складником ефектвної комунікації.

Крім фактичної і щирої, І. Ківенко кваліфікує фальшиву (нещирю та іронічну / саркастичну) подяку⁶⁶². До того ж, досліджувані форми вживають як для вираження згоди, так і відмови, тобто етикетні мовленнєві акти подяки мовець, залежно від своїх намірів та комунікативної ситуації, може використовувати й стратегії зближення, і дистанціювання⁶⁶³, на чому не будемо упинятися в цій науковій розвідці, натомість детальніше звернемо увагу на аксіологічний складник іллокуції в процесі вираження вдячності.

Наукову дискусію викликало те, що в класифікації Дж. Серля до експресивів віднесено акти з позитивною чи негативною оцінкою, акти етикету й акти вираження емоційних переживань. Ці типи висловлювань, як наголошує Н. Формановська, необхідно розмежовувати, оскільки вони передають різні цілі мовця і різні перлокутивні очікування⁶⁶⁴. Дослідниця розрізняє (а) емотивні мовленнєві акти, що реалізують у комунікації різні способи безпосереднього вираження емоційних станів; (б) етикетні мовленнєві акти, що реалізують соціально встановлені правила мовленнєвої поведінки в зоні доброзичливості, кооперативності й містять імпліцитну позитивну оцінність⁶⁶⁵.

⁶⁵⁹ Див. про це: Халіман О. Система метамови граматики оцінки: інтерпретація терміна *тональність*. *Slavica Slovaca*. 2020. Rocnik 55. Cislo 2. S. 269–276.

⁶⁶⁰ Берднікова А. Г. Речевой жанр благодарности: когнитивный и семантико-прагматический аспекты: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Новосибирск, 2005. С. 24.

⁶⁶¹ Болотнікова А. П. Граматичні індикатори вираження категорії ввічливості в українській мові... С. 93.

⁶⁶² Ківенко І. О. Мовленнєвий акт подяки: прагмалінгвістичний аналіз (на матеріалі англійської мови)... С. 67.

⁶⁶³ Мудрик Л., Лукашук О. Особливості функціонування етикетних мовленнєвих актів в англійському суспільно-політичному дискурсі. *Наук. вісн. Східноєвроп. нац. ун-ту імені Лесі Українки*. С. 140.

⁶⁶⁴ Формановская Н. И. К уточнению понятия “экспрессивные речевые акты”. *Русский язык за рубежом*. 1998. № 4. С. 42.

⁶⁶⁵ Там же. С. 42–43.

Спробу уточнити зміст поняття “експресивні мовленнєві акти” також здійснила О. Вольф. Вона відносить до класу експресивів (а) мовленнєві акти, обумовлені соціальними конвенціями вибачення, подяки, привітання і т. ін.; (б) оцінні висловлювання, що належать індивідуальним суб’єктам, ілюкутивна мета яких — виразити емоційний стан мовця і / або здійснити емоційний вплив на слухача, що ґрунтується на схваленні чи осуді⁶⁶⁶. Отже, за кваліфікацією О. Вольф, до експресивів належать “ритуальні експресиви”, а також “власне експресиви” — індивідуальні оцінки⁶⁶⁷.

Щира подяка, як видається, знаходиться на межі функціонування підтипів, виокремлених Н. Формановською і О. Вольф, оскільки вона, з одного боку, пов’язана з етикетними нормами, а з другого — з вираженням оцінних смислів.

Сучасні мовознавці також використовують термін “оцінні мовленнєві акти”. Наприклад, З. Теміргазіна як основні їх види виокремлює осуд і схвалення, інші різновиди варіюють ілюкутивну функцію залежно від інтенсивності оцінки⁶⁶⁸. Відповідна ілюкутивна сила, пояснює Г. Приходько, може бути не виражена експліцитно мовними засобами⁶⁶⁹.

Мовленнєвому акту щирої подяки, безумовно, притаманна оцінність — це кваліфікація “вчинку одного з комунікантів, котрий оцінює як хороший чи поганий інший співрозмовник”⁶⁷⁰. Подяка, засвідчує І. Ківенко, є “синкретичним мовленнєвим актом, якому властиві декілька ілюкутивних цілей, які в певному контексті можуть виходити на передній план або відступати: 1) висловити почуття вдячності за здійснене для адресанта добро; 2) дати позитивну оцінку праці / діям адресата”⁶⁷¹.

Тому мовленнєвий акт подяки кваліфікуємо як оцінний, оскільки він пов’язаний з репрезентацією аксіологічних смислів, однак становить периферію цієї групи, тому що вираження оцінки не є його первинною ілюкутивною метою та не реалізується послідовно. Аксіологічний складник, як було зазначено вище, зазвичай нівелюється в процесі ритуальної комунікації або ж може бути не експлікований у відповідних висловлюваннях.

⁶⁶⁶ Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. 2-е изд., доп. Москва: Эдиториал УРСС, 2002. С. 167.

⁶⁶⁷ Там само. С. 166.

⁶⁶⁸ Теміргазіна З. К. Лингвистическая аксиология: оценочные высказывания в русском языке. 2-е изд., стер. Москва: ФЛИНТА, 2015. С. 56.

⁶⁶⁹ Приходько Г. І. Оцінні мовленнєві акти в типології мовленнєвих актів. *Наук. журн. Львів. держ. ун-ту безпеки життєдіяльності “Львівський філологічний часопис”*. 2017. № 1. С. 72.

⁶⁷⁰ Чемеринська І. Подяка як оцінний мовленнєвий акт... С. 100.

⁶⁷¹ Ківенко І. О. Мовленнєвий акт подяки: прагмалінгвістичний аналіз (на матеріалі англійської мови)... С. 75.

Лігвоаксіологічна площина досліджуваного мовленнєвого акту, як за-свідчує аналіз, реалізується у двох тісно пов'язаних складниках: а) оцінка дій адресата; б) вираження емоційного стану мовця. А. Берднікова також відсте-жує єдність зазначених вище аксіологічних аспектів подяки: почуття вдячно-сті представляє собою контамінацію позитивної оцінки ситуації суб'єктом і цілого комплексу позитивних емоцій: радості, захоплення, щастя⁶⁷².

По-перше, виражаючи щирю подяку, мовець часто вербалізує той факт, дію, вчинок, який він позитивно оцінює і, відповідно, виражає через це вдяч-ність, напр.: ...*дякую тобі за цю мудрість, за спокій, за Дніпро...* (В. Вин-ниченко); *Щиро дякую за сповнення просьби* (Р. Горак); *Дякую тобі, моя Юлечко, моя вірна дружино, за любов незрадливу, за душу щирю, за серце святе* (О. Яворська); *Словом, я тобі дуже дякую, що ти мене перед друже-нами своїми з гуртожитку захистила* (Любка Дереш). Звісно, каузатор под-яки — факультативний складник досліджуваних висловлювань, однак «цей елемент структури виконує особливі функції під час мотивування подяки і є показником високого ступеня усвідомленості вираженого почуття»⁶⁷³. Наго-лосимо, що оцінка в подібних репліках реалізується опосередковано: мовець не використовує слів на зразок *добре* для експлікації відповідного ставлення.

Водночас, по-друге, мовленнєвий акт подяки є репрезентацією емоцій-ного стану мовця, оскільки являє собою позитивно експліковану реакцію на певну дію, здійснену щодо суб'єкта вдячності іншою особою⁶⁷⁴. Серед сис-теми інтенцій вираження подяки А. Берднікова називає, зокрема, інтенцію вираження емоційного стану суб'єкта мовлення⁶⁷⁵. Його позитивні почуття названа вище дослідниця кваліфікує як непрямий спосіб висловлення под-яки⁶⁷⁶: «мовець, що відчуває різні позитивні почуття (...), виражає подяку за їх пробудження в ньому»⁶⁷⁷. Специфіка художнього тексту дає змогу засвідчити сказане вище такими контекстами, у яких емоції мовця відтворені в словах автора, напр.: *Дякую тобі, сину! — каже батько, вкладаючи в ці слова і свою радість за повернення сина, і подяку боротьбі* (Ю. Бедзик); *Дякую тобі, чо-ловіче добрий, — радісно вигукнув старий та й заходився той хліб із салом наминати* (Дара Корній). Характеризуючи подяку як мовленнєвий жанр,

⁶⁷² Берднікова А. Г. Речевой жанр благодарности: когнитивный и семанти-ко-прагматический аспекты... С. 6.

⁶⁷³ Там же. С. 7.

⁶⁷⁴ Варфоломеева И. В. Дискурсивное событие выражения благодарности в есте-ственной коммуникации в английском и русском языках... С. 134.

⁶⁷⁵ Берднікова А. Г. Речевой жанр благодарности: когнитивный и семанти-ко-прагматический аспекты... С. 6.

⁶⁷⁶ Там же. С. 14.

⁶⁷⁷ Там же. С. 16.

А. Берднікова наголошує на його здатності виконувати кілька комунікативних завдань одночасно (“вираження емоційного стану й дотримання умов соціальної конвенції, а також (...) оцінну діяльність особистості”) й кваліфікує одночасно як емотивний, ритуальний та оцінний⁶⁷⁸.

Наведемо приклад вербалізації подяки:

Шановна Тетяно Анатоліївно!

У Ваш святковий день хочу висловити Вам щиру вдячність за багаторічну наукову співпрацю, за Ваше вміння спонукати, надихати, скеровувати, підитовхувати, безперервно бути вулканом ідей і джерелом неймовірного запалу!

Мені пощастило працювати зі справжнім фахівцем та вбирати від Вас найтонші премудрості наукової діяльності.

Дякую за науку й сподіваюся на подальші спільні задуми та їх реалізацію.

У наведеному прикладі аксіологічний складник подяки прямо й опосередковано вербалізовано такими мовними одиницями:

а) звертання (*шановна Тетяно Анатоліївно*). Найчастіше в ролі звертань з оцінно-характеризаційною функцією, аргументує А. Болотнікова, “уживають *шановний, дорогий*, які демонструють вплив емоційного стану мовця, його почуттів і думок на адресата, що викликає певний прагматичний ефект”⁶⁷⁹;

б) засоби інтимізації (номінування адресата /*висловити Вам*/, засоби підкреслення щирості /*щиру вдячність*/);

в) каузатори подяки — мовні одиниці, що вербалізують вчинки / риси адресата, які отримують опосередковану позитивну оцінку мовця і, відповідно, зумовлюють вираження подяки (*за Ваше вміння спонукати, надихати, скеровувати, підитовхувати, безперервно бути вулканом ідей і джерелом неймовірного запалу; за науку*);

г) характеристики особи, якій адресована подяка (*справжнім фахівцем*). Прикметник *справжній* (рос. *настоящий*), пояснює З. Теміргазіна, часто вживається в оцінних висловлюваннях, виконуючи функцію актуалізації ознак, що властиві, на думку мовця і за загальними стереотипами, поняттю, названому іменником. Прикметник виступає елементом прагматичного суб’єктивно-модального плану, уводячи в зміст висловлювання імплікатуру відповідності об’єкта оцінки уявленням мовця, виражаючи суб’єктивну істинність твердження⁶⁸⁰;

г) вербалізатори емоцій мовця (*мені пощастило*).

⁶⁷⁸ Там же. С. 9.

⁶⁷⁹ Болотнікова А. П. Граматичні індикатори вираження категорії ввічливості в українській мові... С. 64–65.

⁶⁸⁰ Теміргазіна З. К. Лингвистическая аксиология: оценочные высказывания в русском языке... С. 149.

Реалізація однієї з провідних інтенцій подяки (вираження емоційної оцінки), наголошує А. Берднікова, дає змогу мовцеві вербалізувати позитивні емоції, викликані плідною співпрацею, а також зацікавленість у подальшій соціальній взаємодії⁶⁸¹.

Отже, мовленнєвий акт подяки демонструє широку варіативність реалізації в сучасній комунікації. Одна з його форм — щира подяка, що становить периферію оцінних мовленнєвих актів. Її аксіологічне тло формує низка як власне оцінних, так і неоцінних мовних засобів, що прямо й опосередковано беруть участь у реалізації інтенцій мовця. Аналіз комплексу засобів мовленнєвого акту подяки засвідчує: власне оцінні одиниці функціують як непрямі засоби вираження подяки (оцінка адресата, позитивні почуття мовця та ін.), натомість прямі засоби вираження подяки — як опосередковані вербалізатори позитивної оцінки.

Сучасне мовлення, що відзначається загальною тенденцією до мовної економії, засвідчує і схильність до скорочення формул ввічливості, яке сприяє тому, що оцінний компонент вербалізується рідше. Тому динамічна комунікація сьогодення потребує формування в мовців компетентності розпізнавати імпліцитне вираження оцінки в мовленнєвих актах, пов'язаних з нею опосередковано.

⁶⁸¹ Берднікова А. Г. Речевой жанр благодарности: когнитивный и семантико-прагматический аспекты... С. 15.

РОЗДІЛ 6

КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА

Людина має схильність спілкуватися з собі подібними, тому що в такому стані більше відчуває себе людиною

(І. Кант)

Слово належить наполовину тому, хто говорить, і наполовину тому, хто слухає

(М. де Монтень)

Єдина справжня розкіш на світі — це розкіш людського спілкування

(А. де Сент-Екзюпері)

KŁAMSTWO & PERSWAZJA — O DWÓCH OBLICZACH ODDZIAŁYWANIA I WPŁYWU

ŁUKASZ MAŁECKI

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu,
Poznań — Polska

Umiejętność skutecznego oddziaływania oraz wywierania wpływu na innych jest nieodłącznym i istotnym elementem życia społecznego. Jak trafnie ujął to M. Filipiak: „(...) *niektóre wartości człowiek przyjmuje świadomie, uznając je za ważne w swoim życiu i dążąc do ich realizacji. Wpływowi innych zaś podlega w sposób nieświadomy, bezrefleksyjnie ulegając pewnym prądom kulturowym i mimo woli stosuje je w swoim postępowaniu*”⁶⁸².

Pozornie każdy z nas może wywierać wpływ na drugiego człowieka. Nie ulega jednak wątpliwości, iż zasadnicze znaczenie ma tu nie tyle samo wyartykułowanie i skierowanie określonego przekazu i komunikatu, co zdolność przekonania odbiorcy (rozumianego zarówno w kategoriach jednostki, jak i zbiorowości) do słuszności zawartych w nim informacji.

Kłamstwo, perswazja, agitacja, manipulacja, propaganda, (...) — to tylko niektóre z określeń różnych technik oddziaływania na potencjalnych odbiorców niemal w każdej dziedzinie współczesnego życia. Poprzez przytoczone w poprzednim zdaniu najbardziej ogólne i abstrakcyjne pojęcie *wpływu społecznego* definiuje się najczęściej to, w jaki sposób za pomocą zewnętrznego nacisku — rzeczywistego lub jedynie wyimaginowanego, wyobrażonego — można doprowadzić do zmiany przekonań, zachowań, myśli i odczuć drugiego człowieka (lub całej grupy).

Niniejszy artykuł podejmuje problematykę skonfrontowania dwóch rodzajów aktów, polegających na wywieraniu wpływu na decyzje odbiorcy: *kłamstwa* i *perswazji*. W tekście podjęta została próba określenia ich podobieństw i różnic, a także zaprezentowania kłamstwa jako jednej z możliwych technik perswazyjnych.

W celu rozpatrzenia możliwych powiązań pomiędzy *kłamstwem* i *perswazją*, niezbędnym jest zdefiniowanie każdego z wymienionych pojęć, stanowiących przedmiot niniejszej analizy.

Czym jest kłamstwo?

Kłamstwo było, jest (i najprawdopodobniej zawsze będzie) obecne w naszym życiu częściej, niż moglibyśmy zdawać sobie z tego sprawę. Każdemu z nas od

⁶⁸² Filipiak M. Socjologia kultury: zarys zagadnień. Lublin: Wyd-wo UMCS, 2000. S. 128.

czasu do czasu zdarza się mijać z prawdą, przekreślać fakty, zaprzeczać pewnym zaistniałym zdarzeniom i okolicznościom, „ubarwiać” rzeczywistość, wciskać kit, lawirować, zmyślać, itd. W kontekście psychologii i socjologii można pokusić się o stwierdzenie, że nie ma czynu bardziej pospolitego i masowego, niż kłamstwo. Zdaniem P. Wierzbickiego, „*kłamstwo jest naturalnym środowiskiem człowieka*”⁶⁸³ — wszyscy kłamiemy i niemal wszyscy jednogłośnie potępiamy kłamstwo. Z jednej strony kłamstwo uważa się za zjawisko powszechne, z drugiej natomiast moralnie i etycznie naganne. Paradoksalnie jednak w wielu sytuacjach codziennego życia akceptujemy, usprawiedliwiamy i przyzwalamy na kłamstwo — dotyczy to chociażby niezgodnych z naszymi odczuciami i przekonaniami wypowiedzi na temat wyglądu zewnętrznego lub stanu zdrowia bliskich nam osób, jakości lub walorów smakowych otrzymywanych i spożywanych w gronie rodzinnym posiłków, itd.

Kłamstwa dopuszczamy się najczęściej z dwóch głównych powodów: z jednej strony kierując się chęcią uniknięcia czegoś (np. kary, niezręcznej sytuacji lub by kogoś nie urazić); z drugiej natomiast — dążąc do osiągnięcia lub zdobycia określonych korzyści ze strony innych osób, np. przychylności, aprobaty, sympatii, podziwu itd.

Kłamstwa wypowiedane są również z wyłącznie egoistycznych (i ocenianych jako moralnie oraz etycznie nagannych) pobudek np. w celu wyrządzenia szkody materialnej lub wizerunkowej drugiej osobie poprzez jej ośmieszenie, wyszydzenie, oczernianie, wprowadzenie zamętu i niepewności⁶⁸⁴.

Dla większości z nas najprawdopodobniej nie stanowiłoby problemu określenie okoliczności i sytuacji, które można byłoby uznać za kłamstwo. Zdaniem J. Bralczyka „(...) *trudno jest wypowiedzieć długi ciąg zdań, w którym nie byłoby ani jednego minięcia się z prawdą*”⁶⁸⁵. Kłamstwo kojarzy się najczęściej z wypowiedaniem fałszywych twierdzeń oraz utożsamiane jest jako przeciwieństwo prawdy. Jednak, jak stwierdza m.in. J. Antas, kłamać można mówiąc prawdę, jednak np. niepełną: „(...) *kłamca wcale nie musi uciekać się do wypowiadania twierdzeń ontologicznie fałszywych, aby wprowadzić w błąd. Może strategicznie posłużyć się sądami faktycznie prawdziwymi i mimo to oszukać*”⁶⁸⁶. Fałszywe twierdzenia, jak uważa J. Antas, „(...) *to tylko błędne poznawczo sądy lub zaledwie logiczne przeczenia. I bynajmniej jeszcze nie kłamstwa*”⁶⁸⁷. Za kłamstwo zatem nie można uznać każdej sytuacji, w której nadawca komunikatu przytacza fakty niezgodne z rzeczywistością, bowiem warunkiem zaistnienia kłamstwa jest przede wszystkim intencja — czyli świadomy zamiar wprowadzenia kogoś w błąd.

⁶⁸³ Wierzbicki P. *Struktura kłamstwa*. Londyn: Aneks, 1987. C. 14.

⁶⁸⁴ Adamski F. *Wychowanie do prawdy. Autorytet prawdy. Wychowanie dzieci i młodzieży* / red. M. Ryś. Warszawa: Wydawnictwo UKSW, 2006. S. 29–32.

⁶⁸⁵ Bralczyk J. *Manipulacja językowa. Dziennikarstwo i świat mediów* / red. E. Chudziński, Z. Bauer. Kraków: TAIWPN Universitas 2000. S. 244–255.

⁶⁸⁶ Antas J. *O kłamstwie i kłamaniu*. Kraków: TAIWPN Universitas, 1999. S. 9.

⁶⁸⁷ Op. cit. S. 9–10.

Kłamstwo kreowane jest głównie na płaszczyźnie językowej, jednak kłamać można nie tylko samym słowem, nie tylko — jak stwierdza J. Antas — posługując się, opiniami i sądami faktycznie prawdziwymi, lecz również zachowaniem, gestami, postawą — czyli w sposób niewerbalny. W szczególnych okolicznościach za kłamstwo uznawane jest również milczenie, ponieważ może zostać odebrane jako zgoda, ciche przyzwolenie na określone działanie i/lub zachowanie. Zdaniem M. Hłaski: „(...) *milczeć nie wolno. Milczenie nie jest złotem. Milczenie jest paskudnym kłamstwem. Milczenie jest najpaskudniejszym z kłamstw*”⁶⁸⁸.

Przemilczenie jest tą techniką, która pozwala na relacjonowanie zaistniałych faktów bez ingerencji w ich fabułę, zachowując zewnętrzne pozory neutralności etycznej.

Kłamać — to zatem nie tylko wypowiadać pewne stwierdzenia, lecz również powstrzymać się od ich wypowiedzenia. Za kłamstwo można uznać również sytuacje, w których komunikat zostaje nadany poprzez powstrzymanie się od wypowiedzenia lub stwierdzenia czegoś, czyli takie, w których za pomocą milczenia nadawca świadomie modyfikuje swój przekaz⁶⁸⁹.

Kłamstwo nie pozwala się opisać przy pomocy żadnego algorytmu, żadnej zasady gramatycznej czy też reguły z zakresu słowotwórstwa, morfologii lub składni danego języka. Daje się jedynie definiować, choć i w tym aspekcie można natknąć się na wiele problemów i zawiłości. Kłamstwa nie da się ująć czy też zrozumieć, sklasyfikować w ramach jednej dyscypliny — być może dlatego rodzajów i klasyfikacji ww. zjawiska jest tyle, ilu badaczy zajmujących się daną problematyką.

Zgodnie z definicją zawartą w *Wielkim Słowniku Języka Polskiego*, kłamstwo to „*twierdzenie niezgodne z rzeczywistością, które ma na celu przedstawienie komuś sytuacji innej niż jest ona w rzeczywistości*”⁶⁹⁰. Ta dość lakoniczna definicja pozbawiona jest istotnego elementu — intencji nadawcy komunikatu, tzn. jego zamiaru, z którym związane są przedsięwzięte działania, określone cele i oczekiwane następstwa. Intencjonalność nadawcy fałszywego komunikatu znajdujemy z kolei w definicji, zawartej w elektronicznym *Słowniku Języka Polskiego*, w świetle której kłamstwo to „*twierdzenie niezgodne z rzeczywistością, wypowiedziane z zamiarem wprowadzenia kogoś w błąd; fałsz, nieprawda*”⁶⁹¹.

Bardziej rozbudowane określenie kłamstwa przedstawia cytowana już wcześniej J. Antas, wg której jest to „(...) *nazwa aktu pragmatycznego (czynności mownej), będącej określoną aktywnością komunikacyjną o określonych celach, środkach i skutkach, a nie prostym stanem, rzeczą czy fizyczną czynnością*”⁶⁹². J. Antas podkre-

⁶⁸⁸ Hłasko M. Pierwszy krok w chmurach i inne opowiadania. Warszawa: Wyd-wo Iskry, 2014. S. 15.

⁶⁸⁹ Antas J. Op. cit. S. 9–10.

⁶⁹⁰ Wielki słownik języka polskiego. URL: http://wsjp.pl/index.php?id_hasla=12914 (dostęp 15.11.2021).

⁶⁹¹ Słownik języka polskiego. URL: <http://sjp.pwn.pl/slowniki/k%C5%82amstwo.html> (dostęp 13.11.2021).

⁶⁹² Antas J. Op.cit. S. 160.

śla również, że „aktów, projektując określone skutki pragmatyczne, używa do tego celu różnych strategii językowych i zachowaniowych, czyli stosuje te środki mowne (albo raczej komunikacyjne), które w danej sytuacji konwersacyjnej najlepiej — zdaniem kłamcy — gwarantują osiągnięcie zamierzonych skutków”⁶⁹³. Dla J. Antas „kłamstwo jest rzeczywistym działaniem mownym, mającym na celu intencjonalne oszukanie kogoś lub zatajenie czegoś”⁶⁹⁴.

A. Wierzbicka w świetle koncepcji naturalnego metajęzyka semantycznego definiuje kłamstwo w następujący sposób:

„X okłamał Y-a =

X powiedział coś do Y-a

X wiedział, że to nie była prawda

X powiedział to, ponieważ X chciał, żeby Y myślał, że to była prawda”⁶⁹⁵.

W przytoczonej definicji A. Wierzbickiej akcentowana jest również intencjonalność kłamstwa jako aktu komunikacyjnego, nacisk położony jest na interakcję zachodzącą pomiędzy nadawcą i odbiorcą oraz fakt świadomości nadawcy co do sprzeczności wypowiedzianych twierdzeń ze stanem faktycznym.

Podobnie, jak u A. Wierzbickiej, kłamstwo jest również definiowane w świetle koncepcji J. Puzyniny: „X oddziaływuje na Y-a w taki sposób, aby Y, poprzez swoją postawę i/lub zachowanie, był narzędziem realizacji jakichś celów X-a. X działa bez użycia przemocy, ale tak, że Y wie, jaki jest cel działania X-a. Nadawca ocenia działanie X-a jako niemoralne”⁶⁹⁶.

Należy podkreślić, że powyższa definicja autorstwa J. Puzyniny, oprócz aspektów intencjonalności działania nadawcy, nieświadomości odbiorcy co do faktycznych celów nadawcy, zawiera w sobie zarówno elementy kłamstwa które umownie można byłoby nazwać czynnymi, czyli takie w którym fałszujemy fakty, jak i cechy kłamstwa biernego, które odnosi się do wszelkiego rodzaju przemilczeń.

P. Ekman uważa, że definiując kłamstwo należy uwzględnić zarówno nadawcę komunikatu (czyli kłamcę), jak i odbiorcę (czyli okłamywanego). W przypadku kłamstwa „okłamywany nie prosił, aby go zmylić, a kłamca nie uprzedził go, że ma zamiar to zrobić. (...) jedna osoba ma intencję zmylenia drugiej, czyni to rozmyślnie, bez uprzedzenia o posiadaniu takiego zamiaru i bez explicite wyrażonej przez okłamywanego prośby o wprowadzenie go w błąd”⁶⁹⁷.

W opinii S. Waltersa, w każdej sytuacji kłamstwa można wyróżnić trzy komponenty: „wybór, sposobność oraz zdolność. (...) Wybór — czyli podjęcie decyzji o mówieniu nieprawdy. (...) Mówienie nieprawdy to z kolei proces poznawczy, czyli

⁶⁹³ Op. cit. S. 159.

⁶⁹⁴ Op. cit. S. 162.

⁶⁹⁵ Wierzbicka A. Prototypy i inwarianty. *Język — umysł — kultura*. Warszawa: Wyd-wo Nauk. PWN, 1999. S. 27–48.

⁶⁹⁶ Puzynina J. *Język wartości*. Warszawa: Wyd-wo Nauk. PWN, 1992. S. 214.

⁶⁹⁷ Ekman P. *Kłamstwo i jego wykrywanie w biznesie, polityce, małżeństwie*. Warszawa: Wyd-wo Nauk. PWN, 2013. S. 28–29.

*umysłowy, który nie zachodzi w próżni. Wprowadzenie innych w błąd lub podawanie fałszywych informacji to działanie przemyślane, zachowanie z premedytacją. Kłamiąc, dana osoba osiąga pewien cel. (...) Natomiast zdolność danej osoby do kłamstwa udanego zależy od jej umiejętności komunikacyjnych oraz od poziomu inteligencji*⁶⁹⁸.

Większość z przytoczonych powyżej badaczy podziela pogląd, że kłamstwo jest aktem bezpośrednio związanym z komunikacją interpersonalną lub jest wręcz utożsamiane z jedną z form komunikowania. Kłamstwo to również akt świadomy — kłamać może tylko ten, kto zna prawdę, czyli jest świadomy faktycznego obiektywnie istniejącego stanu rzeczy. W przypadku, jeśli nadawca komunikatu nie zna prawdy, nie dopuszcza się kłamstwa, lecz jedynie popełnia błąd, mówi nieprawdę, lecz nie kłamie, bowiem nie ma z góry założonego celu przedstawienia sytuacji, faktów niezgodnych z rzeczywistością. W kontekście kłamstwa jako świadomego aktu komunikacyjnego przejawia się określona intencja nadawcy komunikatu. Kłamstwo jest celowe, bowiem ma wywołać określone skutki oraz wymaga zastosowania konkretnych środków, narzędzi, technik, które służą uwiarygodnieniu kłamcy.

Podsumowując przytoczone określenia, można określić kilka wyznaczników kłamstwa:

- 1) aktywność⁶⁹⁹ nadawcy lub autora określonego komunikatu,
- 2) zamiar nadawcy / autora komunikatu wprowadzenia odbiorcy w błąd,
- 3) nieprawdziwość komunikatu, tzn. jego niezgodność z stanem faktycznym, obiektywną rzeczywistością,
- 4) świadomość nadawcy / autora komunikatu o nieprawdziwości komunikatu,
- 5) efektywność wprowadzenia w błąd (tj. odbiorca zostaje przekonany w prawdziwość komunikatu).

Biorąc pod uwagę powyższe uwarunkowania zaistnienia kłamstwa, można je zdefiniować jako świadome podanie fałszu za prawdę lub prawdy niepełnej w celu wprowadzenia kogoś w błąd dążąc do uzyskania w ten sposób określonych korzyści.

W celu rozpatrzenia możliwych powiązań pomiędzy kłamstwem a perswazją niezbędne jest również zdefiniowanie drugiego z ww. pojęć.

Czym jest perswazja?

Perswazja uwidacznia i przejawia się na wielu płaszczyznach relacji międzyludzkich i tym samym stanowi jedno z głównych pojęć z dziedziny komunikacji społecznej (Cialdini 1996). Jest codziennie spotykanym i realizowanym sposobem wywierania wpływu, szczególnie w mediach masowych, pozostając w ścisłym powiązaniu z przepływem informacji.

Bez perswazji — jak twierdzi K. Szymanek — „(...) *nie można sobie wyobrazić efektywnej komunikacji wszędzie tam, gdzie chodzi o skuteczne rozstrzygnięcie sporów,*

⁶⁹⁸ Walters S. B. Kłamstwo — cała prawda o... Jak wykryć kłamstwo i nie dać się oszukać? Gdańsk: Gdańskie Wyd-wo Psychologiczne, 2003. S. 15–17.

⁶⁹⁹ Aktywność lub bierność nadawcy — przykładem kłamstwa o charakterze biernym jest np. milczenie.

kształtowanie prawych opinii, dochodzenie do głosu rozsądku i prawdy”⁷⁰⁰.

W podobnym tonie wypowiada się M. Tokarz, wg którego „(...) bez perswazji nie tylko współpraca nie byłaby możliwa, ale i zwykła koegzystencja, a nawet fizyczne przetrwanie”⁷⁰¹.

Perswazja jest etymologicznie związana z takimi słowami, jak namawiać, nakłaniać, zjednywać, przekonywać. W opracowaniach podejmujących problematykę oddziaływania na jednostkę i zbiorowość, *perswazja* określana bywa różnie, np. jako:

– „namawianie do czegoś lub odradzanie czegoś z przytoczeniem odpowiednich argumentów”⁷⁰²,

– „popchnięcie ludzi do działania w obranym przez nas kierunku”⁷⁰³,

– „metoda oddziaływania, która polega na skłanianiu ludzi do zaakceptowania naszych poglądów i celów na podstawie przekonywania, pozyskiwania ich zainteresowania, zrozumienia i aprobaty naszych zamiarów i racji”⁷⁰⁴,

– „świadoma próba podjęta przez pewną osobę, w celu wywołania zmiany postaw, przekonań lub zachowań innej osoby, bądź też grupy osób za pomocą transmisji pewnych informacji”⁷⁰⁵.

Podobnie, jak w przypadku próby zdefiniowania kłamstwa, tak i również kwestii sformułowania sfery znaczeniowej perswazji, nie ma jedności wśród poszczególnych badaczy.

W. Pisarek określa perswazję jako „(...) starania o wywarcie bez przymusu, za pomocą przekazów (słownych i pozasłownych) i zawartej w nich argumentacji (racjonalnej i emocjonalnej), stanowiącej wynik selekcji treści i form, wpływu na przekonania, opinie, postawy, nastroje, a co za tym idzie i na zachowania adresata/adresatów tych przekazów”⁷⁰⁶.

W świetle określenia P. H. Lewińskiego, perswazja to: „(...) usiłowanie uzyskania realnego wpływu na sposób myślenia lub postępowania odbiorcy, jednakże nie drogą bezpośredniego rozkazu, lecz metodą pośrednią, poprzez podporządkowanie założonemu celowi wszystkich pozostałych zachowań komunikacyjnych, które odbiorca byłby w stanie zrozumieć i właściwie zinterpretować”⁷⁰⁷.

⁷⁰⁰ Szymanek K. Perswazja — wróg czy sprzymierzeniec prawdy. *Via communicandi. Przełom komunikacyjny a filozoficzna idea konsensusu*. Wrocław: Wrocławskie Wyd-wo Oświatowe, 2003. S. 202–212.

⁷⁰¹ Tokarz M. Argumentacja, Perswazja, Manipulacja. Wykłady z teorii komunikacji. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2006. S. 194.

⁷⁰² Słownik języka polskiego...

⁷⁰³ Cialdini R. C. Wywieranie wpływu na ludzi. Teoria i praktyka. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 1996. S. 47.

⁷⁰⁴ Zwolenński A. Słowo w relacjach społecznych. Kraków: Wyd-wo WAM, 2003. S. 257.

⁷⁰⁵ Tokasz M. Op. cit. S. 195.

⁷⁰⁶ Pisarek W. Perswazja — jak ją widzą, jak ją piszą. *Język perswazji publicznej* / red. K. Mosiołek-Kłosińska, T. Zgółka. Poznań: Wyd-wo Poznańskie, 2003. S. 9–17.

⁷⁰⁷ Lewiński P. H. Granice perswazji. *Język w komunikacji* / red. G. Habrajska. Łódź, 2001. T. 1. S. 284–293.

P. Lewiński podkreśla, że perswazja nie może być łączona z rozkazem — według badacza istotę tego rodzaju wywierania wpływu na ludzi stanowi konieczność dokonania wyboru, a zatem perswazja jest „działaniem w pełni etycznym, demokratycznym i koniecznym w każdej grupie społecznej”⁷⁰⁸.

Z kolei B. Dobek-Ostrowska stwierdza, że „komunikowanie perswazyjne różni się od komunikowania informacyjnego tym, że obiektem wymiany nie jest czysta, prawdziwa, obiektywna informacja. Jego właściwością jest takie oddziaływanie nadawcy na odbiorcę, aby w procesie komunikowania nakłonić go do akceptacji poglądów, przyjęcia nowych postaw i zachowań, zgodnych z intencją nadawcy. Proces ten ma charakter dobrowolny i nie towarzyszą mu żadne środki przymusu”⁷⁰⁹.

Jak twierdzi W. Pisarek, perswazji trudno wyznaczyć precyzyjne granice, ponieważ „każda (...) — czy niemal każda — wypowiedź może w szczególnych okolicznościach być użyta w celu perswazyjnym, to znaczy po to, by skłonić kogoś do akceptacji jakiegoś poglądu, do zajęcia jakiejś postawy lub do jakiegoś zachowania się”⁷¹⁰.

Perswazja niejedno ma imię — najczęściej wyróżnia się jej trzy rodzaje. Ze względu na cele można wyróżnić m.in:

- perswazję przekonującą, której zadaniem jest dowieść komuś słuszności prawdziwości czegoś,
- perswazję nakłaniającą (nazywaną również propagandą) nastawioną na pozyskanie dla określonej idei lub doktryny jak największej liczby zwolenników,
- perswazję pobudzającą (czyli agitację) która również ma przekonywać jednostki i grupy do danego poglądu, aczkolwiek jej celem ma być również wykazanie przez odbiorcę oczekiwanego zachowania⁷¹¹.

Perswazję niejednokrotnie uważa się za synonim innej techniki wpływu i oddziaływania na odbiorcę — manipulacji. Pod pojęciem *manipulacji* rozumiemy najczęściej kształtowanie poglądów, opinii, zachowań lub emocji bez wiedzy i woli człowieka. Manipulację określa się także jako metodę zakamuflowanego oddziaływania na świadomość i zachowania odbiorcy w celu realizacji określonych przez nadawcę, tylko jemu znanych celów, skutkujących osiągnięciem korzyści różnego typu, tzn. osobistych, materialnych, ekonomicznych lub politycznych. Pod pojęciem *manipulacja* kryje się zatem forma zaplanowanego, zamierzonego oddziaływania na jednostkę lub grupę w taki sposób, by nieświadomie i z własnej nieprzymuszonej woli realizowała ona ukryte cele czy też potrzeby nadawcy komunikatu.

⁷⁰⁸ Op. cit.

⁷⁰⁹ Dobek-Ostrowska B. *Komunikowanie polityczne i publiczne*. Warszawa: Wyd-wo Nauk. PWN, 2006. S. 85.

⁷¹⁰ Pisarek W. O perswazji słów kilka. *Sztuka perswazji. Socjologiczne, psychologiczne i lingwistyczne aspekty komunikowania perswazyjnego* / red. R. Garpiel, K. Leszczyńska. Kraków: Wyd-wo Nauk. PWN, 2004. S. 9–18.

⁷¹¹ Kamińska-Szmaj I. *Propaganda, perswazja, manipulacja — próba uporządkowania pojęć. Manipulacja w języku* / red. P. Krzyżanowski i P. Nowak. Lublin: Wyd-wo UMCS, 2004. S. 13–28.

Zarówno perswazję, jak i manipulację można wykorzystać w różnych celach. Bardzo często celem perswazji jest dobro jej adresata (przekonanie danej osoby do czegoś nie zaszkodzi jej w późniejszym czasie, a może być nawet dla niej korzystne i pomocne); z kolei przy manipulacji adresat może stać się bezwiednie narzędziem w czyichś rękach. W związku z ww. manipulacja określana jest najczęściej jako działanie nieuczciwe wobec jej adresata i polegające na ukryciu przed nim prawdziwych intencji wypowiedzanego tekstu.

W przypadku perswazji prawdziwe intencje nadawcy również nie muszą być znane odbiorcy. Jednak zdaniem niektórych badaczy manipulacja jest działaniem nacechowanym zdecydowanie negatywnie — jak stwierdza I. Kamińska-Szmaj, „(...) jeżeli przyjmiemy, że perswazja jest przekonywaniem intensywnym i świadomym, ale etycznie obojętnym, to manipulacją nazwiemy określane przez nas jako nieuczciwe przekonywanie intensywne i świadome ze strony naszych przeciwników na naszą niekorzyść”⁷¹².

W sytuacji manipulowania mamy do czynienia ze sprawowaniem zwierzchności nad jednostkami, które na tę zwierzchność nie wyraziły zgody⁷¹³.

Perswazję odróżnia od manipulacji przede wszystkim to, że osoba, która ją stosuje, nie czyni tego w celu uzyskania jakichś korzyści kosztem skrzywdzenia drugiego człowieka. Istnieją jednak również i pewne podobieństwa pomiędzy tymi dwiema technikami wywierania wpływu — dotyczą one przede wszystkim tego, że w przypadku perswazji i manipulacji wykorzystywane mogą być podobne mechanizmy psychologiczne (mowa tutaj o zasadach, takich jak zasada wzajemności czy upodobania, o których wspomiano już wcześniej).

O manipulacji można mówić zatem wtedy, gdy wpływanie na innych nie ma na względzie ich dobra, lecz chodzi o uzyskanie jakiejś korzyści dla siebie. Perswazja natomiast jest użyciem takich narzędzi, aby stworzyć sytuację, w której zadowolone są obie strony.

Podsumowując dotychczasowe rozważania dotyczące perswazji, można wyróżnić kilka jej wyznaczników:

- jest świadomym i zaplanowanym działaniem nadawcy komunikatu,
- jest podana w formie określonego komunikatu / przekazu,
- odbywa się w określonej sytuacji / okolicznościach,
- komunikat ma wpłynąć na zmianę (zachowania, postaw, emocji, itd.) odbiorcy,
- zmiana ma nastąpić w kierunku z góry zamierzonym przez nadawcę.

Jednocześnie ogólniając poszczególne definicje i uwagi podejmujące problematykę warstwy znaczeniowej perswazji, można ją określić jako zabieg lub działanie, którego cel zawiera się w świadomym, zaplanowanym i zamierzonym wywieraniu wpływu na inne osoby przy pomocy różnego rodzaju komunikatów, jednak bez

⁷¹² Op. cit. S. 15–16.

⁷¹³ Dziadzia B. Wpływ mediów: konteksty społeczno-edukacyjne. Kraków: Impuls, 2008. S. 18.

dążenia do wyrządzenia jakiegokolwiek uszczerbku czy też szkody odbiorcy ww. przekazu.

Skoro zarówno perswazja, jak i kłamstwo dotyczą określonej interakcji personalnej, w której intencja nadawcy odgrywa kluczową rolę, czy możliwe jest postawienie znaku równości pomiędzy ww. pojęciami?

Kłamstwo & Perswazja

We współczesnym społeczeństwie, określanym jako społeczeństwo medialne lub informacyjne, w dążeniu do osiągnięcia określonych celów (choćby np. akceptacji, zachwytu, uwielbienia, miłości, itd.) wykorzystujemy i posługujemy się różnymi technikami oddziaływania na drugiego człowieka. Analizowane w niniejszym artykule pojęcia *perswazja* i *kłamstwo* wykazują pewne cechy wspólne — są to m.in.:

- intencja oraz świadomość nadawcy/autora w przekazaniu odbiorcy określonego komunikatu,
- niejawność u odbiorcy celów i zamiarów, które przyświecają nadawcy/autorowi ww. komunikatu,
- dążenie do wywołania u odbiorcy określonego skutku, będącego następstwem otrzymania i zapoznania się z treścią przekazu / komunikatu.

Zarówno w przypadku kłamstwa, jak i perswazji, przez nadawcę komunikatu podejmowane są działania służące uwiarygodnieniu siebie bądź przekazu, dzięki którym możliwe będzie osiągnięcie zakładanych celów względem odbiorcy.

Jednak pomimo pewnych podobieństw, pomiędzy jedną i drugą techniką wpływu społecznego istnieją zasadnicze różnice. Definitywnie kłamstwo spełnia wyznaczniki perswazji: jest komunikatem, którego celem jest zmiana sytuacji w taki sposób, jak chce tego nadawca komunikatu (kłamca). Za kłamstwem, podobnie, jak i perswazją, stoją konkretne zamiary i motywy nadawcy, jednak w przypadku kłamstwa (w przeciwieństwie do perswazji) najczęściej mamy do czynienia z nieuczciwością zarówno samych zamiarów, jak i podejmowanych działań. W ww. ujęciu kłamstwo bywa niejednokrotnie utożsamiane z manipulacją, którą również charakteryzuje nieetyczny cel działania, ukierunkowany na uzyskanie określonych korzyści przez manipulującego kosztem manipulowanego.

Kłamstwo i perswazja posługują się również nieco innymi środkami: kłamstwo dotyczy świadomego wygłaszania sądów nie odpowiadających stanom faktycznym, natomiast w przypadku perswazji jest to wykorzystywanie danych, faktów w taki sposób, aby nie wyrządzić krzywdy, uszczerbku odbiorcy. Kłamstwo jest zatem związane z przekonaniem odbiorcy komunikatu o pewnym stanie, natomiast perswazja — tylko tego stanu sugerowaniem. Kłamstwo przyjmuje formę propozycji, podlegającej bezpośredniej ocenie przez odbiorcę, z kolei perswazja to sugerowanie pewnych sądów, ale nie wyrażonych w sposób bezpośredni.

Akt kłamstwa, podobnie jak i perswazja, nie jest jednostronny. Prowadzi on do wyciągania wniosków przez odbiorcę komunikatu, a te niewątpliwie są trudniejsze

do przewidzenia przez kłamcę, łgarza, oszusta. W przypadku kłamstwa, na każdą wątpliwość lub niepewność odbiorcy, do obrony jednego wykreowanego (kłamliwego) obrazu rzeczywistości konieczne jest tworzenie przez nadawcę (czyli kłamcę) dodatkowych obrazów, a im jest ich więcej, tym większe prawdopodobieństwo, że ta misternie układana konstrukcja rozleci się jak domek z kart.

Analizując kłamstwo i perswazję należy również podkreślić kwestię zróżnicowanego charakteru odbiorcy: kłamstwo występuje najczęściej w relacji jednostkowy nadawca — jednostkowy odbiorca (choćby wyjątkiem może być tu kwestia tzw. *fejków*, w przypadku których odbiorca najczęściej rozpatrywany jest w charakterze zbiorowości); z kolei perswazja (w szczególności w postaci propagandy, agitacji) ma wyraźnie charakter masowy (np. jako agitacja przedwyborcza, perswazja obecna w środkach masowego przekazu, w reklamie).

Różnice uwidaczniają się również w odniesieniu do sfery oddziaływania komunikatu: kłamstwo odwołuje się do sfery racjonalnej odbiorcy, natomiast perswazja — głównie do uczuć i sfery emocjonalnej. W przypadku kłamstwa również mamy do czynienia z emocjami, jednak dotyczą one głównie nadawcy komunikatu. Oszukiwanie u większości ludzi jest powiązane z emocjami, które odpowiadają za zachowanie. Jeśli z jakichś przyczyn u osoby kłamującej nie występują wyżej wymienione stany emocjonalne, mogą pojawić się inne — np. strach przed zdemaskowaniem. Bycie świadomym całego spektrum konsekwencji wykrycia kłamstwa znacząco potęguje poziom pobudzenia emocjonalnego u osoby, która się nim posługuje — to z kolei zwrótnie wpływa na jego sprawność przetwarzania informacji i jakości przekazywanego komunikatu.

Perswazja, jak stwierdza P. Zimbardo, składa się z „(...) *prezentowania argumentów i faktów, uzasadnienia, wyciągania wniosków i wskazywania na pozytywne rezultaty polecanego kierunku działania. (...) jest metodą wpływu rozpoczynającą się od zmieniania przekonań i wiedzy: poznawczego komponentu systemu przekonań. Treści perswazyjne zawierają informacje mające zmienić przekonania*”⁷¹⁴.

Perswazja nie polega na zmuszaniu, ale przekonywaniu — nie jest to zatem nagminne fabrykowanie kłamstw i mówienie nieprawdy, ale umiejętność argumentowania określonych twierdzeń i postaw w sposób rzeczowy i kompetentny. Mimo to jednak w dzisiejszych czasach bywa często postrzegana negatywnie, jako próba oszukania. W świadomości powszechnej bywa ona powiązana przede wszystkim z dyskursem politycznym, reklamą w mediach, a jej nieodłączną cechą zdaje się być niepoohamowana agresywność. W perswazji nie zawsze posługujemy się faktami — skala użycia przeinaczeń i kłamstw może być bardzo różna, począwszy od akcentowania faktów, wydarzeń w wygodny dla siebie sposób, aż po użycie zniekształconych informacji, bardzo dalekich od stanu rzeczywistego.

Komunikacja perswazyjna ma umożliwić nadawcy osiągnięcie wybranego przez siebie celu — jeśli ten cel nie może być osiągnięty poprzez odwoływanie się

⁷¹⁴ Zimbardo P., Leippe M. *Psychologia zmiany postaw i wpływu społecznego*. Poznań: ZYSK i SKA, 2004. S. 164.

do argumentacji, opartej na prawdzie, nadawca może wówczas uciec się do kłamstwa. Kłamstwo nie jest celem samym w sobie, a jedynie potencjalnym, środkiem umożliwiającym jego osiągnięcie. Pytanie, czy odwołać się do kłamstwa i je zastosować, nie jest pytaniem o etykę, a bardziej o warsztat pracy i narzędzia, a także efekt i rezultat, który ma zostać osiągnięty przez nadawcę.

O ile argumentacja jest uznawana za jawną formę perswazji, o tyle kłamstwo należeć będzie do jego niejawnych przekazów. M. Tokarz wprowadza pojęcie *niejawnej perswazji* — kłamstwo należałoby rozpatrywać zatem jako niejawny akt perswazyjny.

Na kłamstwo można patrzeć jak na narzędzie pozwalające osiągnąć wybrany cel bez nadwyrężania relacji z rozmówcą. Z tym aspektem wiąże się pewien paradoks — o ile odwołanie się do kłamstwa pozwala na podtrzymanie interakcji z rozmówcą, o tyle wykrzyk przez rozmówcę (tzn., odbiorcę, adresata komunikatu) kłamstwa może tę interakcję zakończyć. Konsekwencją wykrzyka kłamstwa będzie sceptycyzm i podejrzliwość wobec przyszłych interakcji. Kłamca musi się liczyć z utratą zaufania i tym samym nadwyrężeniem lub zerwaniem relacji z rozmówcą.

Kłamstwo, jak i perswazja nie zawsze są skuteczne — komunikat sprzeczny z prawdą może nic nie zmienić, bądź wprowadzić zmianę w kierunku, którego kłamca nie chciał. Kłamstwo może zostać zdemaskowane, czego konsekwencją zwykle jest obrót spraw w kierunku, którego kłamca nie przewidział i nie uwzględnił.

Analizując pojęcia *kłamstwo* i *perswazja* można zauważyć ich odmienny wymiar aksjologiczny: w przypadku kłamstwa dostrzegalne jest zdecydowanie nacechowanie negatywne⁷¹⁵, natomiast perswazja, o ile nie posługuje się faktami niezgodnymi z rzeczywistością, ma najczęściej wydźwięk neutralny.

Zarówno kłamstwo, jak i perswazja, są nieodłącznymi elementami współczesnej komunikacji międzyludzkiej. Kłamstwo jawi się jako możliwy element działania o charakterze perswazyjnym, lecz jedynie w kontekście spektrum środków, którymi ona operuje i posługuje się. Kłamstwo nie jest warunkiem koniecznym do zaistnienia perswazji.

Trudno zaprzeczyć stwierdzeniu, że kłamstwo spowszedniało. Traktuje się je jako kolejną umiejętność komunikacyjną. Współczesna rzeczywistość określana jest nie tylko jako epoka środków masowego przekazu, ale również stulecie wpływu społecznego, masowej perswazji, manipulacji, kłamstwa. Praktycznie na każdym kroku media, zarówno tradycyjne: prasa, telewizja, radio, jak i najnowsze — internet, portale społecznościowe, starają się wpływać na nasze decyzje, pouczać, nakłaniać — czyli kształtować nasze zachowania, postawy, sposób myślenia. Wpływ ten może być krzykliwy wręcz nachalny, jak również bardzo subtelny czy wręcz niezauważalny, czego przejawem jest chociażby fakt, że granice pomiędzy perswazją a manipulacją, perswazją i kłamstwem stają się coraz bardziej rozmyte, co ułatwia kształtowanie zachowań odbiorców zgodnie z intencją nadawcy. To z kolei umożliwia kierowanie odbiorcami bez ich wiedzy i, niestety, coraz częściej ze szkodą dla nich.

⁷¹⁵ Bralczyk J. Op.cit. S. 244.

КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ СТВОРЕННЯ ВЕРБАЛЬНОЇ ІРОНІЇ В АФОРИСТИЧНОМУ ТЕКСТІ

ЖАННА КОЛОЇЗ

Криворізький державний педагогічний університет,
Кривий Ріг — Україна

Попри віддавні дослідницький інтерес до іронічного дискурсу, диференціації типів іронії, з'ясування її категорійних ознак, засобів і способів утворення іронічного смислу, функційного потенціалу й т. ін., у сучасній парадигмі інтерпретативної лінгвістики залишається ще чимало дискусійних моментів, зокрема й у теорії вербальної іронії, пов'язаних із пізнанням природи іронічного використання мовних засобів, складних когнітивних механізмів, здатних виявляти й декодувати прихований смисл.

Сучасні лінгвістичні концепції, ґрунтовані на класичних потрактуваннях іронії, засвідчують різнобіч у підходах і критеріях класифікації. Розмаїття форм іронічної комунікації унеможлиблює побудову чіткої типології. І як результат — поява низки зіставляваних і протиставлюваних різновидів іронії, її атрибутивних поширювачів на зразок вербальна, цитатна, ситуативна, драматична, філософська, романтична, сентиментальна⁷¹⁶; інтровертна, екстравертна, гармонійна, метафорична, стилістична, м'яка, добродушна, на-смішкувата, риторична, саркастична, сатирична⁷¹⁷ й т. ін., що, вочевидь, має стати темою окремої наукової дискусії. Наразі ж, відштовхуючись від загальновідомої дефініції іронії⁷¹⁸, вербальний різновид витлумачуватимемо крізь призму так званого “порушення” режиму спілкування задля оприявлення індивідуально-авторської оцінки (здебільшого негативної) тих чи тих реалій об'єктивної дійсності через зовнішньо замасковане глузування з використанням відповідних комунікативних стратегій і тактик. Вибір комунікативних стратегій і тактик, дієвих ходів спілкування, гнучкої їх видозміни в конкретній дискурсивній практиці залежить від комунікативної мети, від запроєктованого стратегічного результату, скерованого на досягнення потужного перлокутивного ефекту.

⁷¹⁶ Шилихина К. М. Дискурсивная практика иронии: когнитивный, семантический и прагматический аспекты: дис. ... докт. филол. наук: 10.02.19 / Воронеж. гос. ун-т. Воронеж, 2014. С. 83–92.

⁷¹⁷ Калита О. М. Засоби іронії в малій прозі (кінець ХХ – початок ХХІ століття). Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. С. 67–71.

⁷¹⁸ Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилістика української мови / за ред. Л. І. Мацько. Київ: Вища шк., 2003. С. 440.

Виразний перлокутивний ефект спостерігаємо під час продукування афоризмів, кваліфікованих чи то як короткі влучні вислови, що передають узагальнену закінчену думку повчального або пізнавального змісту в лаконічній, увиразненій формі⁷¹⁹, чи то як дотепну, гостру вербальну мініатюру⁷²⁰, чи то як малоформатний текст⁷²¹. А відтак цілком закономірною є увага до комунікативних стратегій і тактик створення вербальної іронії в афористичних текстах, які вияскравлюють здатність адресанта вплинути на адресата, фокусуючи увагу останнього на актуальній прагматичній інформації.

Теорія іронії загалом та вербальної зокрема, незважаючи на давні традиції, міцне наукове підґрунтя (Т. Андриєнко, І. Арнольд, В. Вишневська, К. Воробйова, О. Єрмакова, О. Калита, Т. Космеда, Ю. Кучерявих, К. Мартянова, С. Литвак, Ю. Пацаранюк, С. Походня, Г. Приходько, Ю. Скребнев, С. Смирнова та ін.), подекуди залишається недоконалою, потребує більш ґрунтовного аналізу, ретельнішої диференціації термінології, урахування відповідних аспектів і т. ін., інакше кажучи, більш скрупульозних наукових пошуків задля отримання фундаментальних і монументальних результатів. У сучасній і вітчизняній, і зарубіжній лінгвістиці репрезентовано розмаїття підходів до вивчення та кваліфікації відповідного феномена (іронія як різновид суб'єктивної модальності, троп, складник парадигми комічного, риторичний / стилістичний і композиційний прийоми, текстова категорія, засіб мовленнєвого впливу⁷²²).

Упродовж останнього десятиліття теоретико-методологічні засади й практичні результати лінгвістичного дослідження іронії актуалізовано в сотнях наукових доробків, з-поміж яких вирізняються монографічні та дисертаційні праці, де представлено історію її вивчення⁷²³, сучасні лінгвістичні парадигми⁷²⁴, класифікаційні типи, функційний потенціал⁷²⁵. Важливий акцент зроблено на описі вербальної іронії як дискурсивної практики,

⁷¹⁹ Українська мова: енциклопедія / М. В. Русанівський та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2004. С. 38.

⁷²⁰ Боров Ю. Б. Эстетика. Теория литературы: энциклопедический словарь терминов. Москва: АСТ; Астрель, 2003. С. 52.

⁷²¹ Наличникова И. А. Афоризм как жанр, малоформатный текст и универсальное высказывание. *Филологические науки. Вопросы теории и практики* Тамбов: Грамота, 2016. № 4(58): в 3-х ч. Ч. 3. С. 121–123.

⁷²² Шкицкая И. Ю. Феномен иронии и ее функции в манипулятивном дискурсе. *Вестн. Том. гос. ун-та*. 2019. № 440. С. 46.

⁷²³ Шилихина К. М. Дискурсивная практика иронии: когнитивный, семантический и прагматический аспекты...

⁷²⁴ Булатая Е. В. Ирония как имплицитная форма выражения авторской модальности в художественном тексте (на материале произведений Н. В. Гоголя и их немецкоязычного перевода): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Балт. федер. ун-т им. И. Канта. Калининград, 2017.

⁷²⁵ Калита О. М. Засоби іронії в малій прозі (кінець ХХ – початок ХХІ століття)...

на моделюванні когнітивних механізмів, задіяних носіями мови для її розуміння⁷²⁶.

Проміжні результати наукових дискусій постійно скеровують вектор дослідницьких пошуків, актуалізуючи ті чи ті аспекти, що, своєю чергою, по-всючас поглиблюють, деталізують відомості про іронію, її діалогічну природу, механізми кодування і декодування в тексті. Наразі очевидним є те, що всебічне пізнання вербальної іронії неможливе без скрупульозного її вивчення з позицій вербальної комунікації.

Якщо в минулому столітті вербальна іронія викликала зацікавлення мовознавців у зв'язку з розбудовою переважно стилістичних теорій (на матеріалі різних стилів і різних мов), то новітній етап ознаменувався й новітніми підходами до осмислення відповідного категорійного поняття з позицій теорії тексту, теорії дискурсу, теорії вербальної комунікації тощо.

Вербальну іронію витлумачують по-різному, однак жодним чином не спростовують твердження про те, що задля її актуалізації в межах конкретної мовленнєвого акту адресант проводить певні маніпуляції з відповідним мовним матеріалом, у результаті чого виникає конфлікт між “псевдопозитивною іллокуцією експліцитного висловлення та негативними екстралінгвальними параметрами мовленнєвої ситуації”⁷²⁷, що, своєю чергою, забезпечує перлокутивний ефект, адекватне реагування адресата на повідомлюване. У такому разі адресант, так би мовити, планує відповідні мовленнєві дії, обираючи найбільш вдалий спосіб досягнення комунікативної мети. Цілком закономірно, що комунікативний вплив адресанта виявляється через реалізацію певних комунікативних стратегій і тактик (порівн.: комунікативна стратегія — це комплекс певних мовленнєвих дій, спрямованих на досягнення комунікативної мети, тобто стратегічного результату, на який, власне, скерований комунікативний акт).

Як і вербальна іронія, комунікативні стратегії й тактики віддавна викликають зацікавлення дослідників, є об'єктом студіювання крізь призму різних аспектів і з урахуванням різноманітної джерельної бази (Ф. Бацевич, А. Белова, І. Данилюк, Т. ван Дейк, О. Іссерс, А. Загнітко, Т. Касенкова, В. Кінч, Є. Ключев, А. Корольова, М. Оліяр, Ю. Томащук, Г. Федюк, С. Форманова, І. Фролова та ін.). Щоправда, попри посилений інтерес із боку вчених, наукова інтерпретація відповідних понять, як і їх систематизація, містить чимало розбіжних моментів. Наприклад, під час дефініціювання поняття “комунікативна стратегія” актуалізовані такі категорійні ознаки: 1) когнітивний процес, глобальний рівень усвідомлення мовленнєвої ситуації; 2) запланована (передбачувана) дія; 3) творча реалізація плану побудови мовленнєвої

⁷²⁶ Шилихина К. М. Дискурсивная практика иронии: когнитивный, семантический и прагматический аспекты... С. 6.

⁷²⁷ Слепцова М. А. Ирония как косвенный речевой акт отрицательной оценки: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Санкт-Петербург, 2008. С. 9.

поведінки; 4) результат (спосіб) організації мовленнєвої поведінки; 5) спосіб реалізації авторського задуму; 6) сукупність теоретичних ходів комунікації; 6) дотримання правил і послідовності комунікативних дій; 7) контроль і вибір дієвих ходів спілкування і гнучкої їх видозміни в конкретній ситуації тощо. Беззаперечним залишається те, що витлумачення понять “комунікативна стратегія” / “комунікативна тактика” здійснюється через співвідношення загальне / часткове, здебільшого актуалізуються в теорії комунікативної лінгвістики загалом та комунікативних актів зокрема.

Відштовхуючись від загального (прямого й переносного) потрактування поняття “стратегія” (“мистецтво керування чим-небудь, ґрунтоване на правильних і довготривалих прогнозах”) і беручи до уваги найважливіші концептуальні характеристики, запропоновані лінгвістами, *комунікативну стратегію* витлумачуємо як мистецтво продукування оригінального комунікативного акту задля оптимальної й успішної реалізації комунікативного наміру, що безпосередньо залежить від здатності адресанта передбачати на основі наявних даних (засобів, способів, методів і т. ін.) напрям, характер, особливості розвитку й завершення конкретної ситуації спілкування, іншими словами, від уміння адресанта спрогнозувати, так би мовити, ідеальну лінію мовленнєвої поведінки, контролювати її дотримання, а за потреби й модифікувати, демонструючи адаптивність і гнучкість.

Засоби, способи, методи досягнення комунікативної мети в межах того чи того комунікативного акту, обрані лінії мовленнєвої поведінки його “проектувальника”, які забезпечують так званий стратегічний успіх, варто, на нашу думку, називати *комунікативними тактиками*. Мовленнєва поведінка адресанта, що вступає в контакт із адресатом, удаючись до певних кодів, передбачає сукупність конвенційних (зумовлених традиціями, звичаями, морально-етичними нормами й т. ін.) та неконвенційних (незвичних, індивідуально-авторських) мовленнєвих дій, інструментів, механізмів, які уможливають розв’язання тих чи тих комунікативних завдань. Це дає підстави говорити про те, що відповідно до комунікативного наміру (інтенції) адресант випрацьовує комунікативні стратегії, які трансформує в комунікативні тактики як сукупність певних комунікативних завдань для конкретної мовленнєвої ситуації, для того чи того дискурсу, результатом якого є найрізноманітніші мовленнєві жанри, з-поміж яких вирізняється й афористичний.

Афоризм є нестандартним малоформатним текстом, що засвідчує “невідповідність” форми змістові: обмежена кількість використаних мовних засобів і способів не є ущербною для інформаційного (сміслового) навантаження. Інформація, на якій адресант фокусує увагу так званого універсального адресата, обираючи відповідний канал зв’язку, з одного боку, є імпліцитно значно ширшою за обсягом, ніж експліцитно закладена в ньому, з іншого, — не лише фактичною, але й обов’язково оцінно-етичною, здійснює інтелектуально-пізнавальний та емоційно-вольовий вплив. Окрім того, продукування

комунікативних актів характеризується як інтенційністю, так і сентенційністю, клішованістю, аксіоматичністю і т. ін. Те, на чому акцентує афорист, зазвичай є незаперечною істиною, репрезентує цілком очевидний зміст у не зовсім традиційній формі, спроектованій задля ефективної реалізації комунікативних завдань і результативного досягнення комунікативної мети.

Кожен митець, відштовхуючись від прагматичної настанови афористичного комунікативного акту, обирає найбільш прийнятні лінії мовленнєвої поведінки (наприклад, інформування, констатація певного стану справ, спонукування до певних дій, регулювання соціальної поведінки тощо), прогнозує тактично-тріумфальні мовленнєві ходи, озброюється продуктивним мовленнєвим знаряддям, оперує різними інструментами (засобами) для оприлюднення тих чи тих смислів, зокрема й через підтекст. У такому разі той чи той мовець, конструюючи відповідний комунікативний акт, засвідчує свою здатність вибирати способи, засоби, прийоми “упакування” інформації, аби певним чином вплинути на адресата, тобто вдається до так званої комунікативної маніпуляції, демонструючи комунікативні компетентності й розраховуючи на комунікативну перспективу (передбачення реакції, відповіді адресата на запропоновані мовленнєві ходи). Комунікативна перспектива афористичних текстів як соціально маркованих комунікативних актів — регулювати соціальну поведінку адресата, вплинути на його емоційно-вольову сферу, зокрема й опосередковано, через прихований зміст, протилежний до того, який виражений безпосередньо, тобто через використання вербальної іронії.

Досліджуючи дискурсивну практику іронії крізь призму когнітивного, семантичного та прагматичного аспектів, окреслюючи проблеми класифікації іронії загалом і вербальної зокрема, К. Шилихіна водночас апелює до стратегій і тактик створення вербальної іронії⁷²⁸. Її позиція схематично має такий вигляд:

Різновиди стратегій	Різновиди тактик
вербальна	<i>лексичні тактики:</i> антифразис, антонімія, дискурсивні слова, енантісемія, гіпербола, лігота, метафора, нетривіальна лексична сполучуваність, нетривіальна номінація, “експлуатація” лексичної багатозначності, гра слів; <i>стилістичні тактики:</i> знижена лексика, висока лексика; <i>граматичні тактики:</i> okazіоналізми, незузальна словоформа, умовний спосіб, зміна модальності, вставні конструкції;
когнітивна	<i>когнітивні тактики:</i> суперечність здоровому глузду, абсурдна іронія, правдоподібна іронія, натяк, порівняння, контраст пропозицій, порушення причинно-наслідкових зв’язків;
риторична	<i>риторичні (дискурсивні) тактики:</i> інтертекст, антифразис, суперечність здоровому глузду, нетривіальна лексична сполучуваність, відгомін-згадка, риторичне запитання.

⁷²⁸ Шилихіна К. М. Дискурсивная практика иронии: когнитивный, семантический и прагматический аспекты... С. 125–148.

Те, що запропонована диференціація стратегій і тактик вербальної іронії є хиткою, цілком очевидно: дослідниця, акцентуючи на трьох стратегіях створення іронії в тексті (“вербальна, риторична й екстралінгвальна”⁷²⁹), у подальшому, з’ясовуючи сутність вербальної і когнітивної стратегій та риторичних (дискурсивних) тактик, подає, на нашу думку, не зовсім чіткі диференційні ознаки ключових понять. Порівн.: *вербальна стратегія* “виявляється в зумисному відхиленні від конвенцій узусу або мовної норми, у нетривіальному використанні лексичних, граматичних або стилістичних мовних засобів”⁷³⁰; *когнітивна стратегія* “експлуатує” наявні в комунікантів знання про світ і про те, який стан справ вважають нормальним⁷³¹; *дискурсивні (риторичні) тактики* “ґрунтовані на наявному в комунікантів знанні про те, як має бути організований семантично цілісний текст”⁷³². У таких потрактуваннях відсутня конкретика, єдиний кваліфікаційний принцип диференціації, а виокремлення вербальної стратегії для створення вербальної іронії унеможливує адекватне сприйняття відповідних явищ. Окрім того, способи й засоби, уналеженні до тих чи тих різновидів тактик, також потребують більш стрункої систематизації (і не тільки!), оскільки статусні характеристики деяких із них є не просто неточними, а хибними (наприклад, зарахування оказіоналізмів до граматичних тактик, риторичних фігур — до лексичних і т. ін.). Попри окреслені суперечливі моменти ми солідарні з дослідницею в тому, що для реалізації іронічної інтенції адресант повинен оперувати загальними правилами продукування відповідних комунікативних актів, мати у своєму арсеналі певні техніки й алгоритми виконання комунікативних дій, вибирати найдієвіші комунікативні ходи, які уможливлять досягнення комунікативної мети найоптимальнішим способом.

Звідси, відповідно, зауважимо: афорист, будучи ініціатором продукування вербальної іронії, удається до специфічної комунікативної стратегії — *стратегії прихованого глузування* (порівн.: грец. *eigōneia* — буквально “удаване незнання”). *Стратегія прихованого глузування* — це загальний напрям і механізм продукування інформативно-аксіологічного комунікативного акту, у межах якого наявні необхідні умови (засоби, способи, прийоми й т. ін.) для оптимальної реалізації іронічної інтенції адресанта. З огляду на те, що поняття “вербальна іронія” має неоднозначне потрактування, відповідна стратегія може отримати подальше розгалуження на основі того чи того класифікаційного принципу, наприклад, емоційного навантаження (див. рис. 1.):

⁷²⁹ Там же. С. 123.

⁷³⁰ Там же. С. 125.

⁷³¹ Там же. С. 138.

⁷³² Там же. С. 142.

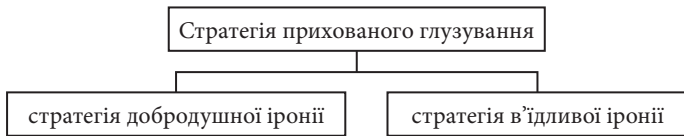

Рис. 1. Різновиди стратегії прихованого глузування відповідно до емоційного навантаження

Беручи до уваги те, що подекуди натрапляємо на пояснення іронії через використання слів “глузування”, “кепкування”, “висміювання” і т. ін. без будь-яких атрибутивних поширювачів, можна говорити й про варіантну назву комунікативної стратегії на зразок *стратегія висміювання (насмішки)*, з-поміж якої, залежно від чіткості / нечіткості вираження, виокремлюємо так само два різновиди (див. рис. 2.):

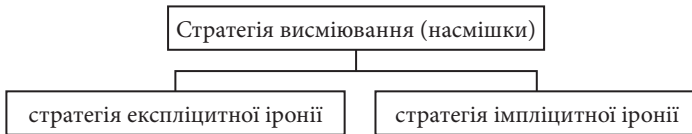

Рис. 2. Різновиди стратегії висміювання (насмішки) залежно від чіткості / нечіткості вираження

Упродовж останніх десятиліть у науковому обігові з'явилася ще одна класифікаційна схема вербальної іронії, ґрунтована на реалізації комунікативних завдань: з одного боку, іронія, призначена для розваги, забави, потіхи; з іншого, — іронія, призначена для критики, оцінювання когось / чогось задля усунення вад, хиб, де першу називають легкою (light irony), другу — важкою (heavy irony), що, своєю чергою, уможливило диференціацію ще двох різновидів (за відповідним принципом) *стратегії прихованого глузування (стратегії висміювання (насмішки))*, а саме: 1) стратегія легкої іронії; 2) стратегія важкої іронії. Відповідно до спрямованості іронічної критики її поділяють на а) інтровертну, скеровану на власне “Я”, б) екстравертну, скеровану на довкілля⁷³³ (див. рис. 3):

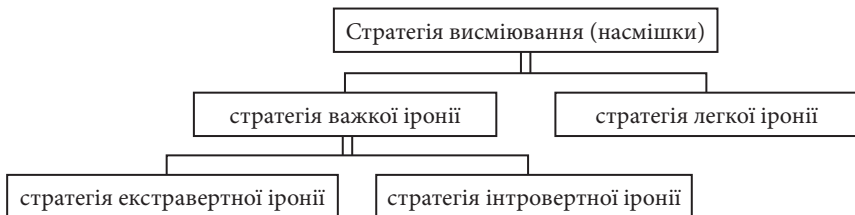

Рис. 3. Різновиди стратегії висміювання (насмішки) залежно від комунікативних завдань

⁷³³ Калита О. М. Засоби іронії в малій прозі (кінець XX – початок XXI століття)... С. 67.

Така класифікаційна схема не є викінченою, може отримувати подальшу деталізацію, залежно від тих чи тих класифікаційних принципів. Зокрема, скажімо, перефразовуючи думку Г. Прокоф'єва, констатуємо: *стратегію висміювання (насмішки)* можна розглядати крізь призму інтенсивності вияву (дружня ↔ доброзичлива, зла ↔ гостра ↔ саркастична), шкали іронічної критики (позитивна ↔ негативна)⁷³⁴.

У будь-якому разі, проектуючи комунікативний акт, результатом якого є іронічний афористичний текст, адресант обирає відповідну комунікативну стратегію, наприклад, стратегію прихованого глузування, конструює його, утілюючи в повідомленні конкретну комунікативну інтенцію, певним чином передбачає його смислові та референційні межі й т. ін. задля того, аби успішно реалізувати комунікативну мету — репрезентувати іронічно-філософське ставлення до власних проблем і недоліків, до вад і хиб тих, хто знаходиться довкола, викликати відповідну емоційну реакцію адресата стосовно актуалізованих фрагментів об'єктивної дійсності. Наприклад: *Він викинув дурне з голови, і там нічого не залишилося* (М. Костів); *Вважав себе душевною людиною: все життя ліз комусь у душу* (Л. Куліш-Зінків); *Аксиома: ніхто так не страждає на ожиріння, як наші вершки суспільства* (Л. Забара); *Акція зі збору коштів: закупаємо слухові апарати для глухих чиновників* (Ю. Рибников); *Алгебра слави: невідомі величини прагнуть стати відомими* (Ю. Рибников); *Виборцю, голосуй так, щоб на гербі України замість тризуба не з'явилися граблі!* (Б. Ревчун); *Вибрати керівником барана можуть тільки віці* (О. Домницький); *Діагноз небезпечно хворій державі: витік мізків за кордон* (Г. Яблонський); *Партія однодумців: один думає, решта підтакує* (С. Коломієць); *Кістки обмивають перед тим, як з'їсти* (В. Ігнатенко); *Дурням закон не писаний, але вони беруть активну участь у написанні законів* (С. Скоробагатько) тощо. Вербальна іронія у проілюстрованих комунікативних актах ґрунтована на асиметричності мовних знаків і являє собою спосіб вторинної номінації. Зазвичай адресант, послуговуючись так званим іронічним кодом, прогнозує реакцію адресата, його спроможність чи неспроможність адекватно інтерпретувати “упаковану” відповідним чином інформацію, аби унеможливити комунікативні збої, невдачі.

Кожен афорист, окреслюючи комунікативну мету, керується передовсім принципом комунікативної співпраці (кооперації), ґрунтованим на максимі кількості: запропонований і декодований іллокутивні смисли здебільшого не є тотожними (смысл 1 → смысл 2). Іронічні афоризми актуалізують одночасно як позитивну, так і негативну оцінку: одна з них виражена експліцитно, інша — імпліцитно. Що більшою є суперечність між буквальним і прихованим смислами (словесно вираженим / не вираженим), тим сильнішою

⁷³⁴ Прокоф'єв Г. Л. Ирония как прагматический компонент высказывания (на материале английского языка): дис. ... канд. филол. наук / Киев. гос. пед. ин-т иностр. яз. Киев, 1988. С. 165.

є іронія. Наприклад: *Головне тут — аби рука була там* (Ф. Боднар); *Живеш, як картонлина: якщо взимку не з'їдять, то навесні посадять* (А. Корчинський); *Знаходячись на вершині насолоди, не забувайте про техніку безпеки* (Ю. Рибников); *Козел відпущення з підпискою про невиїзд* (Л. Забара); *Боже! Дай мені сили тримати язик за зубами, доки я не зберуся з думками!* (С. Скоробагатько); *Відсидиш — і вийдеш у люди* (В. Голобородько); *Краций спосіб не зламати собі шию — своєчасно зігнути спину* (М. Пасько) тощо. Лінгвокогнітивний потенціал актуалізованої вербальної іронії забезпечує здатність мовних одиниць до полісемії, іронічна інтенція отримує відповідне лінгвістичне маркування. Відправник інформації певним чином відхиляється від традиційного (звичного) використання мовних знаків, що, з одного боку, порушує (але не руйнує!) семантичну цілісність, а з іншого, — робить таке повідомлення комунікативно значущим для конкретної комунікативної ситуації. Адресат, своєю чергою, сприймаючи, усвідомлюючи й інтерпретуючи запропоновану йому інформацію, декодує ставлення адресанта до актуалізованих реалій об'єктивної дійсності (осіб, явищ, подій і т. ін.), зіставляє його з власним, домислює, модифікує, конкретизує відповідно до свого життєвого досвіду, фонових знань, статусних, гендерних, вікових і т. ін. особливостей. Іронічний смисл, зумовлений зіштовхуванням позитивного / негативного складників смислу, увиразнюється контрастністю, багатоаспектністю та лаконічністю форми вираження. Порівн.: *Навіщо курці пташині права, якщо вона їх не використовує?* (Ю. Рибников); *Радіус кола ваших друзів залежить від висоти вашого польоту* (О. Домницький); *Робота — це те місце, де зранку хочеться їсти, після обіду — спати, і весь час таке відчуття, що давно час додому* (Н. Іванків); *У боротьбі з корупцією — як в аматорському спорті: головне не перемога, а участь* (С. Скоробагатько); *У нас усе робиться або заднім числом, або заднім місцем, через те й пасемо задніх* (В. Ігнатенко). Імплицитний характер іронії ускладнює процес її сприйняття, декодування й інтерпретацію: розуміння афористичних текстів пов'язане з розпізнанням додаткових смислів і, безумовно, підтекстового змісту.

Іронічні афоризми репрезентують мовленнєву поведінку, у якій “проектувальник” комунікативної взаємодії використовує найрізноманітніші вербальні способи й засоби для досягнення комунікативної мети, стратегічного результату, на який спрямований комунікативний акт. У такому разі *стратегія прихованого глузування / стратегія висміювання (насмішки)* сприймається як загальна рамка, канва, що може передбачати й певні відступи від “головної сюжетної лінії” в окремих кроках, виявлятися в категоріях менших масштабів, пов'язаних із реалізацією комунікативних завдань, тобто в комунікативних тактиках.

Найбільш частотними тактиками комунікативної стратегії прихованого глузування є такі, як-от:

1) тактика інтертекстуальності (продукуючи афористичний текст, адресант вдається до використання “чужого тексту” через цитування, ремінісценції, алюзії, пародіювання і т. ін. або демонструє наслідування чужих стильових властивостей), наприклад: *“Вийшли в поле косарі”* — пісня про “даїшників” на польових дорогах (В. Ігнатенко); *“Ліс — наше багатство!”* — вивірене гасло лісорубів (В. Вовченко); *В море безправ’я і злиденності кинуту круг з написом: “Рятуйся, хто як може!”* (Ю. Рибников); *Девіз кандидата в депутати: “Якщо брехати — так упевнено!”* (Ю. Рибников); *І жили в тій країні тридцять три богатирі, і кожен з них мав свою партію* (В. Титечко); *Ті, що лижуть п’яти, найкраще знають, де ахіллесова* (Ф. Боднар); *Прийшла коза до воза, а лебідь, рак і щука вже все з нього порозтягували* (Ф. Боднар);

2) тактика парадоксу (адресант вдається до вербалізації думки, що суттєво не збігається із загальноприйнятими приписами або суперечить (часом тільки на перший погляд) здоровому глуздові; актуалізує несподіване явище, яке не відповідає звичним уявленням про ті чи ті реалії об’єктивної дійсності), наприклад: *Іноді щоб встигнути, необхідно вчасно спізнитися* (Л. Сухоруков); *Іноді розум виявляється в тому, щоб не виявити його* (Ю. Рибников); *Безправне те право, де панує виняток з правил* (Р. Доценко); *Гарно лежить те, що лежить погано* (О. Перлюк); *Для декого йти в ногу з життям — це навчитись добре плазувати* (Л. Куліш-Зіньків); *Довго шукав себе, але все не там* (М. Пасько); *Найближче до народу ті, що сидять на його шиї* (С. Коломієць); *Прикрі дрібниці нестерпного життя* (В. Голобородько); *Приватна власність — це святе, тому ті, що приватизували народне добро, безумовно, — святі* (О. Перлюк); *Продав чортові душу і облаштував райський куточок* (Р. Крикун); *Порятунок України — у порятунку од її рятувальників* (В. Шамша);

3) тактика девіації (адресант спеціально вдається до різних відхилень від тих чи тих мовних норм, найчастіше порушує валентність — здатність слова визначати кількість і якість залежних від нього словоформ, зумовлена його як семантичними, так і граматичними характеристиками), наприклад: *Гігант дрібних чвар* (А. Крижанівський); *Із оголошення в лікарні: “Прийом хворих від 8-ми до 10-ти, прийом від хворих — цілодобово”* (М. Левицький); *Автодрама: колеса запропонували гальмам співпрацю. Гальма відмовили* (М. Левицький); *Довго ходити на задніх лапах може тільки людина* (М. Пасько); *Їжа швидкого реагування* (М. Левицький); *І порожнє місце буває зайнятим* (Л. Сухоруков); *Бив байдики в дві зміни* (В. Титечко); *Від часів Леніна нічого не змінилось: мистецтво виживати належить народові* (В. Ігнатенко); *Він не любить шумних компаній — у нього навіть пістолет безшумний* (Ф. Боднар); *Великому кораблю велике плавлення* (Ф. Боднар); *Вийшов із себе на зупинці за вимогою начальства* (В. Коняхін); *Виробнича травма — падіння з високої посади*

(Ю. Рибников); *Досяг високих спортивних результатів по стрибках у гречку* (Ю. Рибников); *Послуга ХХІ століття: платна стоянка первісної людини* (В. Шамша);

4) тактика декорації (адресант актуалізує щось зовнішньо показне, привабливе, але таке, що слугує для приховування недоліків, непринадної суті чогось), наприклад: *Верховна Рада — не цирк, до цирку така кількість мільйонерів не ходить* (О. Перлюк); *Вихід завше є — було б що виносити!* (О. Перлюк); *Власну думку мав, але не поділяв* (А. Крижанівський); *Все в ім'я народу: інфляція, радіація, криміналізація* (Ю. Рибников); *Досяг вершини — заліз на сусідську грушу* (І. Мартишко); *Мав свою точку зору: на все дивився крізь пальці* (С. Коломієць); *Гарний сім'янин: справно платить аліменти* (Ю. Рибников); *Головне, що ми на правильному шляху, а куди він веде — не так важливо* (О. Перлюк); *Гроші — це ще не все. Все — коли немає грошей* (В. Шульга); *Голова, як вулик: думки рояться... А меду — нема* (В. Вовк); *Природа торжествує: бур'яни пішли вгору* (В. Голобородько); *Від кохання вирости крила і понесли у гречку* (Ф. Боднар);

5) тактика демонстрації / маніфестації (адресант навмисно підкреслює, виставляє напоказ когось / щось, висловлює протест проти когось / чогось, свою неприязнь), наприклад: *Без "царя" в голові, а все туди ж — на царський трон!* (А. Семенов); *Бездара! Але яка талановита!* (В. Чемерис); *В країні зараз практично лише одна форма власності — нагробована* (О. Перлюк); *Відвертий дурень схожий на справний парашут — розкривається одразу* (Ю. Рибников); *Відкриття соціології: кожний думає про себе зазвичай за рахунок інших* (В. Голобородько); *Вийшов із народу і приєднався до вовчої зграї* (О. Перлюк); *Для того, щоб рука мила руку, в них треба щось покласти* (О. Домницький); *Дійшов до ідіотизму, але не зупинився на досягнутому* (А. Крижанівський); *При ручному управлінні економікою до рук багато чого може прилипнути* (Р. Крикун); *Правоохоронці — не промах: ловлять мишею, а не котів* (В. Голобородько); *Поки розумні вчаться, дурні купують дипломи і звання* (Ю. Рибников); *Поки одні товчуть воду в ступі, інші виходять сухими з води* (С. Коломієць);

6) тактика маскування (адресант приховує від адресата "достовірну" інформацію, подає її в завуальованому вигляді; прикриваючи, ховаючи щось, робить його непомітним, невидимим), наприклад: *Барани не знають вовчих законів, тому і страждають від них* (Г. Корчак); *Блудна віця завжди знайде свого барана* (В. Голобородько); *Брудна пляма теж прагне бути на помітному місці* (Ю. Рибников); *Бюро ведмежих послуг працює без вихідних* (М. Сльозко); *Вершиник без голови рогів не боїться, він боїться копит* (Ф. Боднар); *Дружба Карася і Шуки починається з його хвоста* (Й. Білоскурський); *Збаранити можна, рахуючи цілу ніч овець, коли поруч стільки телиць* (Ф. Боднар); *Земля*

ім мавзолеєм! (В. Голобородько); *Кожний цар гідний свого двору* (В. Голобородько); *Працюють одиниці, а нулі виконують обов'язки* (Ф. Боднар); *Працює, як поршень: під тиском* (Ю. Рибников);

7) тактика пропагування (адресант поширює певні ідеї задля формування певного емоційного настрою, впливу на поведінку адресата), наприклад: *Інколи свободу слова дають тільки для того, щоб дізнатися, кому треба заткнати рота* (О. Домницький); *Вступив у таку партію, що потім довго відмивався* (Л. Забара); *Єдина партія, якій не треба перефарбовуватися, — партія хамелеонів* (В. Шамша); *Народ і партія — це різні люди* (Й. Білоскурський); *Від зміни кольору прапорців у руках олігархів ситуація в країні не зміниться* (О. Перлюк); *Від торжества демократії, свободи слова, законності та правопорядку лишилися саме торжество* (О. Перлюк); *Вільний ринок є, демократія є, свобода слова є, а життя немає!* (С. Коломієць); *Демократів у нас — хоч греблю гати, демократії — днем з вознем не знайдеш* (О. Перлюк); *Демократія — це коли куди не глянеш — скрізь володіння демократів* (О. Перлюк); *Депутати є народні й інородні* (А. Коцюбинський);

8) тактика критики (адресант вдається до розгляду й оцінки когось / чогось задля виявлення та усунення вад, хиб), наприклад: *І безкрилі здатні літати, тільки за вітром* (О. Домницький); *І нова мітла наловчиться загрибати, як лопатою* (Ф. Боднар); *І старому пеньку іноді хочеться, щоб на ньому сиділи дівчата* (Ю. Рибников); *І правильний шлях ми інколи обходимо десятою дорогою* (Ф. Боднар); *Ідеалісти лізуть у душу, а матеріалісти — у кишеню* (Н. Іванків); *Ідеалам не було б ціни, якби ними не торгували* (В. Шамша); *Інколи лаврові вінки слід вручати разом з головою* (А. Крижанівський); *Інфузорії розмножуються діленням: я — тобі, ти — мені* (А. Крижанівський); *Бос — як поганий анекдот: нічого веселого, а всміхатися треба* (Р. Крикун); *Будівельники потьомкінських сіл завжди потрібні* (В. Голобородько); *При дутих цифрах і нуль в ціні* (Г. Каменських); *Потрапив у болото — прикинься куликом, бо жаба задушить* (Ф. Боднар); *Потрібно звинуватити когось, щоб позбутися комплексу неповноцінності* (Ю. Рибников);

9) тактика коментування (адресант вдається до роз'яснення, тлумачення чого-небудь, подає власні, часом неочікувані, коментарі), наприклад: *Абетка сімейного життя: завжди своє “я” ставити на визначене алфавітом місце* (Ю. Рибников); *Безкровна революція — це коли двічі грабують нагробоване* (В. Голобородько); *Грип — масове чхання на хвору дійсність* (В. Голобородько); *Дванадцятибальна система оцінок — наочний приклад інфляції в освіті* (В. Голобородько); *Єресь — найдревніша опозиція, що говорить правду і досі* (В. Голобородько); *Інтелігент — це людина, яка думає про інших людей краще, ніж вони про нього* (Н. Іванків); *Іти першим — це значить бути останнім у зворотному напрямку* (В. Момотюк); *Почуття до жінки, як вино: молодого*

б'є по голові, старого — по кишені (Ф. Боднар); Поступ — це коли розтягують повільніше, ніж створюють (В. Голобородько); Постійно жити з боргами — ознака сильної, чесноі і розумної людини (В. Голобородько); Популярність — це коли тебе визнають не лише ті, кому ти заборгував (Р. Крикун); Поступ: ми вже не чекаємо з моря погоди, але ще віримо в манну з небес (Ф. Боднар);

10) тактика зміщування (адресант подає інформацію під новим кутом зору), наприклад: *Аморал — той, хто заперечує гнилу мораль суспільства (В. Голобородько); Гроші найкраще тримати у банках. Трилітрових (В. Титечко); Де тонко, туди і рвуться (В. Шамша); Де тонко — там і зв'язки (В. Колодій); Де що про впливи: вплив і не вплив (А. Шкляр); Ідеальний чоловік для одеситки: сліпоглухонімий капітан далекого плавання (А. Корчинський); Інвалід: втратив волохату руку (І. Токарчук); І в нас є тепер державна мова — мова доларів США (В. Шамша); Бог створив світ. Усе інше вироблено в Китаї (А. Корчинський); Бреше, отже, володіє повною інформацією (В. Голобородько); В олігархів свій світ захоплень: захоплення фабрик, заводів, земельки (В. Ігнатенко); Жінка — як калькулятор: додає проблем, забирає час, примножує витрати і ділить майно (Н. Іванків); Порядки у нас ті ж: постійна зміна безпорядків (Ф. Боднар);*

11) тактика дискредитації (адресант продукує афористичний текст, що підриває довір'я до когось / чогось, применшує авторитет, значення, заслуги), наприклад: *Без “продажності” торгівлі не буває (В. Голобородько); Вовки обіцяють провести вибори чесно — прозоро оберуть, кого з'їсти (В. Ігнатенко); До корита найлегше допхатися на колінах (М. Костів); Для гарного старту треба стати на коліна (М. Пасько); Закон справедливості: хто має більше, ніж треба, той своє одержить (Ю. Рибников); Із дефіцитами у нас покінчено. Тепер можна купити будь-кого (М. Левицький); Інколи від кількості круглих столів робляться квадратними очі (Л. Зінків-Куліш); Ішов у ногу з часом, але здебільшого на “чотирьох” (В. Варнавський); А у нашої Феміди особливий крій хламиди — з величезними кишенями (Г. Яблонський); Донкіхоти залишилися в минулому: настав час Остапів Бендерів (Ю. Рибников); Живе на колінах. Але з яким комфортом! (В. Чемерис); Принцип демократичного централізму: так буде, як скаже начальство (Ю. Рибников); Популярний вид спорту серед депутатів — перебіжки (В. Ігнатенко);*

12) тактика авторитетності (адресант апелює до когось (чогось), хто (що) користується загальною повагою, визнанням або великим впливом), наприклад: *Близькосхідна мудрість промовляє: “Якщо гора не йде до Магомета — значить, Абрам дав більше” (С. Скоробагатько); Кажуть, на хабарі далеко не заїдеши. Отже, виходить, що хабарники таки не ходять пішки (В. Куровський); Кажуть, надія помирає останньою. Матимемо надію, що не помремо раніше за неї (В. Куровський); Кажуть, що наша економіка помітно*

шкутьльгає. Якщо гарно придивитися, то в неї взагалі ДЦП (В. Титечко); Кажуть, що “з милим рай і в курені”, тільки сьогодні спочатку дивляться, наскільки придатний той курінь для раю, а потім уже вирішують, милий це чи ні (О. Домницький); Кажуть: купається в грошах, мов карась у сметані. Але немає чому заздрити, адже карася в ній засмажили (В. Куровський); Якщо олігархи скажуть: “Треба!” — їхня партія відповідь: “Так!” (О. Перлюк).

Запропонований перелік тактик стратегії висміювання (насмійки) не є вичерпним. Наразі очевидним залишається те, що комунікативні стратегії і тактики створення вербальної іронії в афористичному тексті потребують усебічного, комплексного дослідження. Незалежно від актуалізованої тактики афоризми привертають увагу адресата, зацікавлюють, спонукають до осмислення й домислення, викликають позитивні чи негативні емоції і, без жодних сумнівів, забезпечують гумористично-іронічне тло, що може модифікуватися залежно від тих чи тих чинників. Окрім того, розглянуті комунікативні тактики взаємопов'язані, взаємодоповнюють одна одну, подекуди реалізуються комплексно, сприяючи досягненню комунікативної мети й успішній реалізації комунікативних завдань.

Іронічні афористичні тексти інтригують адресата не тільки прихованим смислом, але й елегантним, вишуканим “вбранням” (лаконічною формою), що забезпечує відповідний стилістичний ефект, зумовлений використанням різних стилістичних засобів і прийомів, до яких вдається той чи той адресант, озброївшись відповідною тактикою. Порівн.: *Виходити з себе треба з головою (Ф. Боднар); Гострі питання за круглим столом пом'якшуються (Г. Каменських); Важко втриматись на плаву тому, хто не вмів плавати (Ф. Боднар); Гостру думку варто подавати тупим кінцем уперед (Д. Рудий); До свідоцтва про шлюб гарантійних талонів не видають (Ю. Рибников); Досвідчений плавець не потоне в морі насолоди (Ю. Рибников); Дорогих гостей, як і дорогі ліки, треба приймати після їди (Ф. Боднар); Чинownik-патріот: бере лише в національній валюті (В. Ігнатенко).* Таку комунікацію подекуди називають сугестивною, оскільки афоризми мають здатність не просто впливати на свідомість адресата, а й викликати в нього певні уявлення, настрої і т. ін. До того ж, передбачаючи сугестивний комунікативний акт, афорист свідомо компонує “будівельний матеріал” так, аби напевне вплинути на думку адресата й викликати в нього певну реакцію, яка, безперечно, залежить від правильності вибору комунікативних стратегій і тактик. Однак це тема для подальших наукових пошуків.

Узагальнюючи, зауважимо: адресат повинен почуватися комфортно в межах комунікативної взаємодії з адресантом, який демонструє своє мистецтво володіння вербальними засобами, продукує оригінальні комунікативні акти, що уможливають реалізацію його комунікативних інтенцій, відповідно до яких обирає комунікативні стратегії і комунікативні тактики.

У науковому обігові функціують різні типології комунікативних стратегій і тактик, зокрема й стратегій і тактик створення вербальної іронії. Афористичний текст вирізняється специфічними особливостями й щодо форми вираження, і щодо смислу, а його автор зазвичай удається до специфічної комунікативної стратегії — *стратегії прихованого глузування*, яку так само можна диференціювати на основі тих чи тих категорійних ознак, а саме: відповідно до емоційного навантаження (*стратегія добродушної іронії / стратегія в'їдливої іронії*); залежно від чіткості / нечіткості вираження (*стратегія експліцитної іронії / стратегія імпліцитної іронії*); залежно від комунікативних завдань (*стратегія легкої іронії / стратегія важкої іронії*, де з-поміж останньої виокремлюють: *стратегію інтровертної іронії / стратегію екстравертної іронії*).

Найбільш частотними тактиками комунікативної стратегії прихованого глузування є такі, як-от: 1) тактика інтертекстуальності; 2) тактика парадоксу; 3) тактика девіації; 4) тактика декорації; 5) тактика демонстрації / маніфестації; 6) тактика маскування; 7) тактика пропагування; 8) тактика критики; 9) тактика коментування; 10) тактика зміщування; 11) тактика дискредитації; 12) тактика авторитетності. Ефективність комунікації залежить від багатьох чинників, з-поміж яких і лінгвокреативні вміння адресанта: оригінально використовувати наявні мовні засоби й прийоми, продумувати наперед мовленнєві ходи для реалізації комунікативних інтенцій.

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ НЕВЕРБАЛІКИ ЯК САМОСТІЙНИЙ НАПРЯМ СУЧАСНОГО МОВОЗНАВСТВА

ТЕТЯНА ОСІПОВА

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
Харків — Україна

Теоретична концепція дослідження мовних явищ перебуває в постійному розвитку, відбуваються пошуки нових методологій, методів і методик, їх удосконалення, що безпосередньо пов'язано з розвитком науки про мову, розгалуженням її напрямів, зміною проблематики, суспільного запиту відповідно до часу

(Т. Космеда)

Замість вступу

Для кожного дослідника, який стає на шлях науки, питання вибору напряму діяльності — одне з найважчих. Важливо знайти саме таку лакуну, що розроблена найменше, й обрати правильний вектор поступу власних ідей, і зберегти свій початковий запал, і не зневіритися від поразок, і не заблукати у світі теорій і практик, що стрімко розвиваються. Гарантом успішного поступу й рушієм реалізації дослідницького потенціалу стає науковий наставник — керівник, консультант і порадник, — що спрямує, підтримає, направить. Кому пощастило працювати “під крилом” професора Т. А. Космеди, знають і гіркий корінь науки, і її солодкий плід. У цій сквородинівській мудрості — філософія наукової роботи Тетяни Анатоліївни, філософія її життя.

Викладене нижче не містить нових досліджень, але є підсумком, що викристалізувався за 15 років співпраці з керівником, який має вишуканий науковий смак, виняткову інтуїцію, нестримний потік нових ідей, що, за умови стабільності функціонування “перемінної” (в особі аспіранта або докторанта), завжди дорівнює конкретному значенню, позитивному результату.

Стрімкий розвиток сучасної науки розглядають як „діяльність з виробництва й організації об’єктивного, достовірного, перевіреного, обґрунтованого знання, що історично виникає в конкретній соціокультурній ситуації, розробляє власні методи й засоби. У цьому розумінні наука визнає не всяку

раціонально організовану пізнавальну діяльність, а тільки ту, яка здійснюється за певними правилами, засобами і методами, що дають змогу характеризувати вироблені знання як об'єктивні, достовірні, такі, що підлягають перевірці, обґрунтуванню тощо”⁷³⁵.

Як відомо, процес формування наукових знань відбувається двома шляхами — емпіричним і теоретичним, формуючи відповідні наукові рівні, що передбачають (а) встановлення певних фактів, (б) побудову наукових гіпотез і теорій. Основними ознаками, що „відрізняють наукове дослідження від «позанаукових» форм пізнання, зазвичай називають його об'єктивність і предметність, відтворюваність, доказовість, здатність до перевірки тощо”⁷³⁶.

Як зазначає проф. Т. Космеда, „сучасне мовознавство актуалізувало антропоцентричну, дискурсцентричну і прагмалінгвістичну комунікативно орієнтовану парадигму лінгвістичних знань. Мова, як і будь-який інший живий організм, як відомо, постійно розвивається, збагачується, удосконалюється — так чи так видозмінюється завдяки лінгвокреативній діяльності її носіїв, що виявляється через дискурсивну практику в усіх видах комунікації”⁷³⁷. Антропоцентрична парадигма в дослідженні мови збуджує науковий інтерес до спілкування в усіх його проявах, що створює умови для залучення невербальних компонентів комунікації до кола інтересів мовознавчих розвідок.

Зважаючи на структуру наукового дослідження та орієнтуючись на загальні засади наукової методології, робимо спробу окреслити концепцію *ВЕРБАЛІЗАЦІЇ НЕВЕРБАЛІКИ* (ВНК) як самостійного синкретичного напрямку сучасної лінгвістики.

Філософсько-теоретичне підґрунтя ВНК

Запропонована концепція ґрунтується на теоретичних висновках О. Потебні та представників його наукової школи, практичному доробку Світоча українського мовознавства Івана Франка, наукових розвідках сучасних українських учених, які, спираючись на надбання світової науки, розвивають національну науку.

Докладний огляд ключових теоретичних засад О. Потебні щодо проблематики невербальної комунікації (НК) засвідчує: витоки *теорії НК* відображені в системі поглядів ученого. Дослідник окреслив роль *невербаліки та паравербаліки* в онтології мови, особливостях її функціонування й розвитку,

⁷³⁵ Кельман М. С. Наука і методологія як визначний самостійний напрям у юридичній науці. *Вісн. Нац. ун-ту “Львівська політехніка”*. Серія “Юридичні науки”. 2015. № 825. С. 152.

⁷³⁶ Швірев В. С. Теоретические и эмпирические в научном познании. Москва: Высш. шк., 1978. 235 с.

⁷³⁷ Космеда Т. А. Статус поняття “живе мовлення” в парадигмах сучасного мовознавства і традиційної лінгвістики. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди. 2014. Вип. 37. С. 179–184.

виробленні системи усталених образів, актуалізованих в *орнаменталіці*, в основі яких — актуалізація відповідної *внутрішньої форми*, що базується на *омовленні невербальних параметрів*. Учений схарактеризував систему органів людського чуття, зауваживши специфіку їхньої взаємодії й чинності в процесі сприйняття довкілля.

Значну роль для вироблення традиції опису української НК відіграло видання І. Франка *Галицько-руські народні приповідки*⁷³⁸. Унікальність цієї праці виявляється не тільки в новаторських лексикографічних принципах пояснення паремійних одиниць, але й в оригінальній “мові тлумачення”, що репрезентує невербальні параметри спілкування як засіб моделювання комунікативної поведінки українців. І. Франко подає смислові розв’язки до вербалізованих параметрів НК, спираючись на етнічні традиції, що закріплені в усному мовленні українців.

Комунікативно-прагматичний підхід, інтуїтивно застосований відомим науковцем, сьогодні дає змогу реалізувати ретроспективний метод вивчення комунікації наших предків, зокрема й невербальної, сприяє формуванню методології комунікативної лінгвістики загалом. Прикметно, що цей підхід у пареміологічній спадщині І. Франка вперше був підмічений, витлумачений і описаний Т. Космедаю⁷³⁹, а згодом розвинутий у кваліфікаційних працях і публікаціях Т. Осіповою⁷⁴⁰.

Д. Овсянико-Куликовський у наукових новаціях послідовно репрезентував теорію свого вчителя О. Потебні. Ключовими чинниками процесу мислення вчений визначав *сенсорні сприйняття* як основу формування уявлень. Взаємовідношення *думки й почуттів* Д. Овсянико-Куликовський мотивує спільною психічною природою цих двох сфер, порівн.: „Основним осередком, з якого вони виникли (в еволюційному порядку у філогенезі психіки виникають у кожної людини в її психічному онтогенезі), повинні бути визнані

⁷³⁸ Галицько-руські приповідки: у 3-х т. / зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко: 2-е вид. Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. Т. 1. 832 с.; Т. 2. 818 с.; Т. 3. 699 с.

⁷³⁹ Космеда Т. Комунікативна компетенція галичан в інтерпретації Івана Франка. *Вісн. Львів. ун-ту*. Серія філологічна. 2011. Вип. 52. С. 108–121; Космеда Т. Наукова розвідка І. Франка «Вишукане красномовство» («Bel parlar gentil») крізь поліпарадигмальну призму сучасної лінгвістики. *Франкознавчі студії*. Дрогобич: Коло, 2012. Т. 5. С. 119–125.

⁷⁴⁰ Космеда Т. А., Осіпова Т. Ф. „Комунікативний кодекс українців у пареміях”: теоретичні засади словника нового типу. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2010. Листопад. № 31 (251). С. 9-14; Космеда Т. А., Осіпова Т. Ф. Тлумачний словник комунікативного призначення як породження сучасної прагматично зорієнтованої наукової парадигми. *Лексикографічний бюлетень*: зб. наук. пр. Київ, 2010. Вип. 19. С. 7-24; Космеда Т. А., Осіпова Т. Ф. Комунікативний кодекс українців у пареміях: тлумачний словник нового типу. Дрогобич: Коло, 2010. 272 с.; Осіпова Т. Ф. Параметри вербальної і невербальної комунікації в українських пареміях: дис. ... канд. наук зі спец. 10.02.01 / Харків. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків, 2010.

елементарні *чуттєві сприйняття* (зорові, слухові, дотикові і т. п.). Ці сприйняття, поки вони ще не перетворені в уявлення (...) є зачатками майбутніх почуттів і матеріалом майбутньої думки”⁷⁴¹.

Ідеї О. Потебні не лише формували академічне мовознавство, але й “проростали” на авангардному ґрунті. Розробляючи стратегії художнього письма, М. Йогансен наголошував на можливостях письменника відповідно передавати або описувати події. Учений несвідомо окреслює *лінійну модель комунікативного акту*, що пізніше була запропонована американцем Г. Лассуеллом (1948), зосередившись, власне, на непрямому (невербальному) передаванні інформації. М. Йогансен запропонував також початки *теорії мовної особистості*, або *лінгвоперсонології*, і майже за 70 років потому Т. Космеда визначить дефініцію елітарного типу мовної особистості як такого, що „характеризує власний, неповторний стиль, індивідуальні стратегії й тактики. Саме в неповторності мовлення елітарної мовної особистості увиразнюється ще одна характерна для високого стилю ознака — його креативність”⁷⁴².

Основи теорії НК в Україні розробив Л. Булаховський, який, підсумувавши досягнення зарубіжної й радянської науки в цій лінгвістичній сфері, окреслив шляхи становлення *невербальних (навербальних) засобів мови*, з’ясував причини й способи їхнього поступу, порівняв *підґрунтя вербальної та невербальної комунікації*, виокремив деякі її типи. Крім того, дослідник наголошував, що невербаліка дає змогу більш яскраво виразити афективно-емоційний феномен людини; одна з *основних функцій НК* — виявляти емоції за допомогою зовнішньої поведінки, адже сигнали невербаліки повідомляють, головню, про емоційний стан людини.

Теорія невербальної комунікації в лінгвістично-мемуарній спадщині Ю. Шевельова репрезентована опосередковано, але *невербальне профілювання* його наукового мовлення виявляє нові предмети когнітивного інструментарію. Так, зокрема, вирізняємо *метамову лінгвістики емоцій*, підвалини якої заклав, як зауважувалося, О. Потебня, а також прагматичні чинники, що їх сьогодні номінують параметрами дискурсу (*мовленнєві жанри, паралінгвальні засоби, контекст*); Ю. Шевельов описує *непрямі мовленнєві акти*, смисл яких, як відомо, інтерпретується не буквально, а з опертям на прихований зміст, підтекст, імплікатури дискурсу, оперує *терміноназвами на позначення кінетичних, оптичних та інших параметрів НК*, що, уплітаючись в описовий контекст, візуалізують певну ситуацію або особу⁷⁴³.

⁷⁴¹ Овсяннико-Куликовський Д. Введение в ненаписанную книгу по психологии умственного творчества (научно-философского и художественного). *Овсяннико-Куликовський Д. Литературно-критические работы*: в 2 т. Москва: Худ. лит., 1989. Т. 1. С. 5–41.

⁷⁴² Космеда Т. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу. Дрогобич: Коло, 2012. С. 44.

⁷⁴³ Див. про це: Осіпова Т. Невербальна комунікація та своєрідність її омовлення в українському дискурсі: феномен *вербалізації невербаліки* / наук. ред. проф. Т. А. Космеда. Харків: Вид-во Іванченка І. С., 2019. С. 51–53.

Дискурсивний аспект НК фрагментарно висвітлюють науковці країн пострадянського простору, насамперед розглядають питання мовної репрезентації невербального компонента комунікації в художньому тексті, проблеми вербально-невербальної взаємодії у внутрішньо етнічному й міжкультурному середовищі. Г. Почепцов пояснював *комунікацію* як безперервний процес *перекодування вербальної інформації в невербальну* й, навпаки, функційне призначення *невербальних кодів*⁷⁴⁴.

Потєбнянську традицію продовжили учні Г. Почепцова — учені-“кара-зінці” П. Донець, Л. Солощук, М. Котов. Цей напрям розвивають і молоді вчені зазначеного університету, зорієнтовуючи дослідження у сферу соціології та міжкультурної комунікації.

На сьогодні в українському мовознавстві проблематику НК активно досліджують мовознавці з Вінниці, Житомира, Запоріжжя, Києва, Кривого Рогу, Львова, Луцька, Одеси, Сум, Харкова, Хмельницького, Чернівців тощо. Наукові студії цих учених сфокусовані на такі дослідницькі аспекти, як: (а) *специфіка функціонування невербальних параметрів у спілкуванні*, репрезентована переважно в англomовному дискурсі й кроскультурній комунікації (А. Вінницька, О. Мікула, І. Попік, О. Тєся, І. Ущаповська); (б) *взаємодія вербальних і невербальних компонентів в англomовному дискурсі* (Т. Анохіна, А. Барташова, О. Ботвінко, С. Голощук, Н. Киселюк, Т. Наконечна, А. Підгорна, І. Серякова, Л. Солощук, І. Череминська); (в) *невербальні засоби спілкування в системі слов'янської фразеології* (Г. Демиденко, Л. Петровська, Л. Самойлович); (г) *актуалізація концептів-параметрів НК в українській й англomовній дискурсивних сферах, порівняльний аспект* (О. Борисов, Н. Колоротна, О. Янова); (д) *“невербальна” лексика художнього твору* (Н. Бачкур, І. Романюк, О. Трумко); (е) *спроба комплексного дослідження НК на матеріалі українського мовлення* (Т. Космеда, Т. Осіпова)⁷⁴⁵.

Логіко-гносеологічна структура ВНК

Комунікація — складний комплекс, основними принципами якого визначаємо багатоаспектне сприйняття змісту повідомлення через особистості учасників, транзакційний багатопрофільний аналіз та нелінійний характер репрезентацій. Їх багатоманіття зумовлене впливом системних чинників, зокрема способом фіксації інформації, специфікою мети трансформації повідомлення, умовами породження та сприйняття, засобом адресованості інформації та ін.

⁷⁴⁴ Почепцов Г. Г. Теория коммуникации. Москва: Рефл-бук; Киев: Ваклер, 2001. 656 с.

⁷⁴⁵ Див. про це: Осіпова Т. Ф. Внесок Харківської лінгвістичної школи у становлення й розвиток теорії невербальної комунікації. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*. 2020. № 55. S. 1–16; Осіпова Т. Невербальна комунікація та своєрідність її омовлення в українському дискурсі: феномен *вербалізації невербаліки*... С. 61–65.

На видовому рівні, що безперечно, розрізняють *вербальну й невербальну комунікацію*, орієнтуючись на способи кодування інформації — *мовні або немовні знаки* (рівень 1). Ці два види комунікації не можуть існувати ізольовано, вони перебувають у тісному взаємозв'язку і взаємодіють на всіх етапах породження й реалізації повідомлення. Однією з найважливіших ознак комунікації є гетерогенність її складників, що функціують у сбалансованій комунікативній системі⁷⁴⁶. Отже, методологічно коректним вважаємо вживання термінів *вербальні компоненти* та *невербальні компоненти* комунікації на позначення складників процесу спілкування (рівень 2).

Оскільки комунікація здійснюється у фізичному просторі, Г. Почепцов розглядає її як процес обміну сигналами низького рівня енергії (організації), унаслідок чого утворюється обмін сигналами високого рівня енергії (організації). Система їх зв'язку отримала назву *коду*, порівн.: „Кожна позиція *плану змісту* має відповідність у *плані вираження*”⁷⁴⁷. Провідною ознакою процесу комунікації є саме взаємодія різних кодових систем. *Невербальні коди* розуміють як немовні засоби, що поєднують різні знакові системи й використовуються для передавання інформації або активізації цього процесу. Така взаємодія відбувається також і між компонентами вищого рівня організації — вербальними й невербальними, унаслідок детермінуються синкретичні поняття, порівн.: *жестовий фразеологізм* (Г. Крейдлін), *паралінгвальний фразеологізм* (Г. Демиденко); зауважмо, що й поняття *дискурсу* також інтегрує в собі вербальне й невербальне.

У лінгвістичній площині функціують категорії *знака*, що розуміють (1) як засіб комунікації, і (2) *коду* — як сукупність засобів. Т. Космеда пов'язує їх з поняттям *комунікативна компетенція*, оскільки „мовний знак сам по собі — це не готовий засіб спілкування, його ще треба змодельовати для реалізації функції знака власної комунікативної компетенції”⁷⁴⁸. Семіотичний рівень у структурі комунікації оперує категоріями *невербального знака* й *невербального коду*, уособившись назвою “Невербальна семіотика” (*термін і науковий напрям Г. Крейдліна*) (рівень 3).

На четвертому, прагматичному, рівні комунікації, що характеризується синергетичною організацією комунікативного процесу, розглядаємо *механізми творення реальних процесів спілкування* в тісній взаємодії вербального й невербального модулів, що проектується у сферу комунікативної лінгвістики. Зазначмо, що, спираючись на загальне розуміння комунікативної

⁷⁴⁶ Солощук Л. В. Взаємодія вербальних і невербальних компонентів комунікації у сучасному англomовному дискурсі: дис. ... докт. філол. наук: 10.02.04 / Київ. нац. ун-т імені Т. Шевченка. Київ, 2009. С. 34.

⁷⁴⁷ Почепцов Г. Г. Теория коммуникации. Москва: Рефл-бук; Киев: Ваклер, 2001. С. 16.

⁷⁴⁸ Космеда Т. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу: моногр. Дрогобич: Коло, 2012. С. 21.

лінгвістики як дуплета мовної й комунікативної співдії, вважаємо за коректне трактувати їх як *вербальний і невербальний типи взаємодії* (рівень 4).

У сучасній вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці окреслився напрям дослідження невербальних засобів комунікації не безпосередньо в процесах реальної комунікації, а крізь призму *мовного кодування*, коли про невербальну комунікативну дію повідомляють вербально, при цьому маніпулюючи неоднозначними *комунікативними смислами*, що можуть бути створені конкретною *ситуацією спілкування*. Такий підхід сьогодні кваліфікують як *методологійний літературний* („наратив як символічний аналіз дійсності аналізує кожну дію як ситуативну”⁷⁴⁹).

Ураховуючи прагматичну природу вербальної й невербальної комунікацій, нерозривність цих складників у комунікативному й мовленнєвому процесах, можливість взаємних переходів, трансляцій, поєднання (так званого “подвійного кодування”) вважаємо логічно вмотивованим виокремлення *третього типу взаємодії — вербалізації невербаліки* — процесу і явища водночас, що декларує новий синкретичний напрям комунікативної лінгвістики на п’ятому, дискурсивному рівні (рівень 5).

Омовлення невербальних засобів комунікації (вербалізація невербаліки) — це, по суті, засіб знакового опосередкування свідомості людини, що визначається, з одного боку, *мовною*, а з другого — *комунікативною компетенцією*.

Термін *вербалізація невербаліки* дефінюємо як *синкретичний напрям комунікативної лінгвістики в межах взаємодії вербального й невербального її складників, процес породження нових смислів унаслідок подвійної актуалізації невербальних кодів засобами конкретної мови, що характеризується переходом особистісних смислів адресанта до їхнього втілення в значення одиниць мовного коду*.

Стратегії наукового пізнання ВНК

ВНК як явище й процес водночас потребує відповідних стратегій і тактик вивчення, що ми позиціонуємо як *аспектуальні методику опису ВНК*.

Як зазначалося, невербальні засоби комунікації репрезентуються в мовленні як відповідні коди, що потребують належного ступеня комунікативної компетенції для адекватного декодування інформації. *Невербальні коди* охоплюють різні знакові системи й використовуються для трансформування інформації, інтенсифікування цього процесу⁷⁵⁰. Загальні аспекти

⁷⁴⁹ Ианнаконе А., Кавалло П.-Б. Предисловие. Коццолино М. *Невербальная коммуникация: теории, функции, язык и знак* / пер. с итал. О. Шишиловой. 2-е изд., испр. Харьков: Гуманит. центр, 2015. С. 10–18.

⁷⁵⁰ Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Донецьк: ДонНУ, 2012. Т. 2. С. 53–54.

універсальності й етноспецифічності в комунікації зумовили відповідне структурування НК, яке доповнюють параметром *індивідуальної означеності*, вибудовуючи своєрідне трирівневе утворення⁷⁵¹.

У межах такого підходу виокремлюємо **ідентифікаційні методики аналізу невербального коду**, зокрема таку, що ґрунтується на трирівневому структуруванні НК — універсальному (*визначення невербальних універсальностей*), етноспецифічному (*виокремлення невербальних етноунікалій*) та індивідуальному (*виявлення індивідуальних невербальних кодів*) рівнях. Такий підхід сприяє формуванню комунікативної компетенції мовця. Унаслідок “подвійного кодування” невербального знака на семіотичному рівні мовної системи актуалізується **методика семіотичного аналізу невербальних засобів комунікації**.

З метою виявлення способів відтворення невербаліки в комунікації (*експліцитний* або *імпліцитний*) застосовуємо **метод (методику) дискурс-аналізу**. Зокрема, у межах зазначеної теорії ВНК аналізуємо контексти омовлення невербальних засобів, що дає змогу виявити можливі *апостеріорні* смисли.

До інтерпретаційних методик уналежнюємо **метод лінгвопоетичного аналізу тексту**, апелюючи до думки О. Потебні про текст як продукт “живої людської духовності”, словесним естетичним цілим з відповідними законами його організації, порівн.: „Уявленню в слові відповідає образ (або система образів). (...) Поетичний образ — це зв’язок між зовнішньою формою і значенням. Зовнішня форма зумовлює образ”⁷⁵². Такий підхід сприяє виявленню механізмів породження тексту (насамперед художнього) з урахуванням особливостей ідіостилю певного мовця (митця), опису потенційних можливостей мовних одиниць, реалізованих в особливих умовах художнього тексту, поетичного дискурсу тощо. Зокрема, **метод лінгвопоетичного аналізу** допомагає простежити, як автор використовує ту чи ту мовну одиницю в процесі своєї лінгвокреативної діяльності, як те чи те поєднання слів, сполучуваність спричиняє створення потрібного естетичного ефекту. Для цього передбачено **методику лінгвопоетичної інтерпретації** — тлумачення змісту тексту на основі розкриття системно-семантичних відношень мовних одиниць різних рівнів, розуміння й пояснення змодельованої прагматики.

Поетичне омовлення невербаліки, або **орнаментальна невербаліка**, ґрунтується на положеннях та аспектах досліджень невербальної дискурсивної практики, переважно на метасеміотичному й лінгвопоетичному рівнях.

Уперше ця методика була запропонована й апробована проф. Т. Космедою на поетичному матеріалі С. Руданського як багатогранної творчої

⁷⁵¹ Солощук Л. В. Взаємодія вербальних і невербальних компонентів комунікації... С. 94.

⁷⁵² Потебня А. А. Эстетика и поэтика. Москва: Искусство, 1976. С. 309–310.

особистості, здатної передати “живе мовлення” українців палітрою художніх засобів і згодом розвинута в наукових розвідках послідовників⁷⁵³.

Васпекті когнітивного напрямку лінгвістики пропонуємо *концептуальний аналіз вербалізаторів невербаліки*, зокрема *методику ментально-психонетичного комплексу*⁷⁵⁴, що на основі пропозиційного, асоціативно-термінального, міфологемного, модусного й змішаного типів мотивації дає змогу структурувати концепт та описати механізми його знакової організації⁷⁵⁵.

Триєдина модель ментально-психонетичного комплексу передбачає формування пропозиційно-диктумного ядерного компонента, асоціативно-термінальної периферійної частини, що мотивується наскрізним складником модусу (оцінки й емоцій). Застосування *методики шкалювання аксіологічно маркованих смислів*, або *методики моделювання конотацій вербалізаторів невербаліки*, дає змогу простежити смислові метаморфози, що відбуваються внаслідок розширення, звуження, нейтралізації значення з урахуванням оцінних смислів, нарощення конотацій тощо. Унаслідок актуалізації когнітивного й комунікативного аналізів вербалізатора невербаліки значення категорії оцінки входить у більш широке — модальне⁷⁵⁶, що дає змогу простежити мотиви моделювання нових смислів чи лексико-семантичних варіантів слова, визначити конкретний механізм їх творення⁷⁵⁷.

Також серед дискурсивних варто виокремити *методику вивчення національних параметрів невербальної поведінки*, імпліцитно виражених мовними одиницями паремійного типу, що можемо кваліфікувати як *невербальне профілювання паремійного матеріалу*. Методика ґрунтується на методах суцільного вибирання матеріалу й кількісних підрахунків та застосуванні лінгвістичного аналізу з метою виявлення національної специфіки вербалізації невербаліки⁷⁵⁸, зокрема типологічні особливості певної лінгвокультури, специфіку національної комунікативної поведінки, а також з'ясувати пріоритети, що переважають у спілкуванні того чи того етносу, збагатити міжкультурний комунікативний досвід.

⁷⁵³ Космеда Т. А., Осіпова Т. Ф., Піддубна Н. В. Степан Руданський: феномен моделювання “живого” мовлення українців / за наук. ред. проф. Т. А. Космеди. Харків–Познань: Коло, 2015. 312 с.

⁷⁵⁴ Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке: Черкаси: Чабаненко Ю. А., 2012. С. 320.

⁷⁵⁵ Див. про це: Осіпова Т. Невербальна комунікація та своєрідність її омовлення в українському дискурсі: феномен *вербалізації невербаліки*... С. 175–179.

⁷⁵⁶ Космеда Т. А. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2000. С. 309.

⁷⁵⁷ Див. про це: Осіпова Т. Невербальна комунікація та своєрідність її омовлення в українському дискурсі: феномен *вербалізації невербаліки*... С. 179–186.

⁷⁵⁸ Див. про це: Там само. С. 177–189.

Метамова ВНК

Сучасну метамову ВНК визначаємо як таку, що до сьогодні перебуває в стані становлення й розвитку. Одиниці поняттєво-термінологічного апарату невербальної комунікації розпорошено по лексикографічних джерелах. Тезаурус цих понять можна розглядати як “парасольковий”, що покриває термінологію цих дисциплін, зокрема: (а) соціолінгвістика, гендерна лінгвістика (*невербальний стиль поведінки, маскулітні (фемінні) моделі, невербаліка вчителя, релігійна невербаліка, дитяча невербаліка та ін.*); (б) психологія (*невербальна поведінка, сенсорний, інтроверт (екстраверт), моторика, мова жестів, невербальний портрет, калібрування та ін.*); (в) лінгвістика (*невербальний знак, невербальний код, вербалізація та ін.*); (г) прагматика (*експліцитний / імпліцитний спосіб вербалізації, інтерлінгвістика, компетенція, компетентність та ін.*) тощо. Однак з’ясувати галузеву належність певного терміна невербальної комунікації досить важко, оскільки сам еклектичний принцип дослідження створює умови для синкретичності термінології.

На сьогодні теорія ВНК визначається неусталеною термінологією системою, що характеризується таким явищами, як **синонімія** (*акт комунікативний / акт спілкування, комунікативна компетенція / комунікативна грамотність, комунікативний бар’єр / комунікативний шум, паралінгвальний / паравербальний*), **варіантність** (*комунікативна девіація — комунікативна невдача; трансакція — взаємодія; бар’єр — шум; адресант — мовець, відправник*), **паронімія** (*компетентність і компетенція*) та ін.⁷⁵⁹

Терміносистема невербальної комунікації потребує перегляду з погляду щодо сутності номінативних понять, адекватності активних моделей термінотворення, парадигмальності системних зв’язків термінів між собою, вивчення процесів термінологізації й детермінологізації як механізмів єднання загальноживаної і спеціальної лексики, що актуалізує потребу лексикографування термінології НК, систематизації класифікаційної системи невербальних параметрів, вивчення прагматичних явищ, пов’язаних з омовленням невербаліки в комунікації.

В українській лексикографії, на жаль, на сьогодні відсутній словник опису невербальних комунікативних засобів, як і не окреслений термінологічний корпус невербальної комунікації загалом.

Висновки

Незважаючи на те, що *теорія невербальної комунікації* загалом розроблена аспектуально, сьогодні не можна констатувати, що ця сфера знань достатньо формалізована, навіть з урахуванням світового досвіду. Зокрема вона становить *комплекс проблем*, що охоплюють зазначену галузь і мають перспективне значення.

⁷⁵⁹ Див. про це: Там само. С. 95–109.

Передусім постала необхідність ліквідувати лакуни в історії становлення української теорії невербальної комунікації, що репрезентує не тільки національну наукову спадщину, але й висвітлює формування світової науки й роль українського чинника в ній.

На сьогодні теорія НК оперує багатим емпіричним досвідом опису особливостей невербального спілкування з урахуванням екстралінгвальних чинників, зокрема в *психологічному* аспекті ВНК може слугувати додатковим інструментарієм у визначенні психотипу МО; у *соціальному* — у з'ясуванні вікової, фахової й гендерної специфіки невербальної комунікації; у *культурному* та *міжкультурному* — сприяти формуванню невербальної компетенції МО з урахуванням територіальних, традиційних, звичаєвих параметрів.

Репрезентація параметрів НК в усному й писемному мовленні (їхне омовлення) загалом сформувала передумови для теоретичного обґрунтування *гіпотези* про існування зазначеного явища та його теоретичного узагальнення як процесу *вербалізації невербаліки*, визначення й окреслення його логічної локації в системі комунікативної лінгвістики як третього (поряд з вербальним і невербальним) типу комунікативної взаємодії, що реалізує прагматичний рівень комунікації і становить один з розділів комунікативної лінгвістики.

До комплексної проблематики ВНК уналежнюємо також проблему функціонування мови в реальних процесах спілкування, а саме: кодування й розкодування невербальної інформації, утілення задуму (інтенції) адресанта в засоби конкретної мови; перехід від особистісних смислів адресанта до їхнього переходу в значення одиниць мовного коду тощо.

ВНК оперує багатограним термінокомплексом, що потребує ґрунтовного лексикографічного опрацювання. Динамічний розвиток мови, її постійно оновлювальна прагматика, зумовлена чинниками розвитку соціуму, — коло перспективних проблем ВНК.

Отже, емпірична й теоретична база, наявність гіпотези й комплексної проблематики, аспектуальний спектр і широке коло досліджень у галузі, відкриті й прозорі перспективи — усе це дає змогу кваліфікувати *ВЕРБАЛІЗАЦІЮ НЕВЕРБАЛІКИ* як самостійний напрям сучасної лінгвістики.

РОЗДІЛ 7

ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ Й ДИСКУРСИВНІ ПРАКТИКИ

Мова — втілення думки. Що багатша думка, то багатша мова. Любімо її, вивчаймо її, розвиваймо її! Борімося за красу мови, за правильність мови, за приступність мови, за багатство мови...

(М. Рильський)

Кожна лінгвостилістична настанова, як її уявляють собі тепер ті, хто вкладає в поняття лінгвостилістичного аналізу щось специфічне, одмінне від просто лексики і граматики, з одного боку, і літератури, з другого, має забезпечити глибше розуміння їх зв'язку між собою в конкретних фактах, що ними репрезентуються у відповідному аналізованому тексті (...)

(Л. Булаховський)

POST-APOCALYPTICAL SHORT-STORY MOTIF VERBALIZATION IN *THEN LATER*, *HIS GHOST* BY S. HALL

GANNA KRAPIVNYK

H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University,
Kharkiv — Ukraine

The theme of apocalypse and post-apocalypse has been in the focus of addressees' attention and widely used by authors throughout the Judeo-Christian cultures. The idea of the End of the World, implied in the Old and New Testament (along with non-biblical ancient texts, including flood myths and Asian myths on world-destructive events⁷⁶⁰), has been topical and frequently interpreted not only exegetically in numerous religious texts and works of art (icon painting, frescos, sculpture etc.) but also in the secular field by numerous philosophers, writers, poets, literary scientists and other humanities researchers, and nowadays also by publicists, newsmakers, psychologists and other mass media experts.

Besides, apocalyptic texts are inherently existential by nature since they always raise the challenging issues of human freedom and choice, in particular, in borderline situations. Suffice it to mention *The Plague* (in French: *La Peste*) by *Albert Camus* and other works of clearly apocalyptic semantics.

Apocalyptic and post-apocalyptic works became secularized with the evolution of mankind, the advent of Enlightenment, modernity and post-modernity with their industrial, technology and information development. The texts created in both genres provide an escape by taking recipients' into the imaginary world, entertaining them, teaching and also warning them about the responsibility of the mankind for its life. As M. Hermann states, apocalyptic literature "It forms a cognitive force which substantially participates in generating attitudes, discourses, ideologies, values, patterns of thinking and perception"⁷⁶¹. Generally all the above texts form the so-called hypertext, which we understand as the totality of all currently existing texts, literary or otherwise, related to the specific theme.

Within the apocalyptic genre the *status quo* is ruined, and "the present civilization is imagined having collapsed" while "the age-old power relation of 'nature under the control of civilization' is reversed into that of 'civilization under the control

⁷⁶⁰ Hermann M. A History of Fear: British Apocalyptic Fiction, 1895–2011. Berlin: Epubli GmbH, 2015. P. 2.

⁷⁶¹ Ibid. P. 7.

of nature⁷⁶². This statement is confirmed with a variety of fiction and non-fiction texts devoted to the apocalyptic consequences caused by the impact of natural elements.

It should be noted that apocalyptic texts provide a therapeutic effect on the recipients by reducing the primary fear of the end of civilization and life, on the whole, via allowing addressees to try and repeatedly experience depicted events in a virtual situation. The theme under consideration also encourages rethinking of personal values, and it promotes the reevaluation of the key social collective values under apocalyptic and post-apocalyptic conditions, where the conventional law and order lose their significance and effect. It is evident that apocalyptic motifs, being scaring and horrifying, are appealing not only for fiction but also for non-fiction, in particular, in socio-political and environmental publicist proper and news texts, where the footage of wars, riots, violence, tortures, natural disasters, disease epidemics and environmental threats are continuously consumed and reproduced thus being an integral part of the modern consumption society. When the actually happening events are not fully satisfying that need for entertainment, fiction and related arts are there to remedy the situation. In addition, catastrophic thinking has long been embedded in the pop culture revisited by various musicians, artists and show business people creating their mass products.

In British literature, the first secular apocalyptic fiction text may be referred to Mary Shelley's novel *The Last Man* written in 1826. Later scientific and industrial developments led to the emergence of the science fiction genre as the one embracing the stories of the world destruction and life afterwards, if any. Today the science fiction industry is huge worldwide, it is certainly present in various cultural works belonging to literary, audio and video domains, electronic digital area and numerous multimedial and transmedial texts (here adopting the wide understanding of the concept of *text*)⁷⁶³. These are supported by real life stories covered by news programmes and other products in mass media. Apocalyptic and post-apocalyptic fiction texts implement the ways of searching for cultural substitutes in dealing with helplessness that a (post-)modern person may feel in the society. Hyong-jun Moon states that "both the fictional representation of catastrophes and their outcome in apocalyptic and post-apocalyptic narratives are closely connected to our present dilemmas, from which a precious insight, be it political, philosophical, or cultural, that refreshes our awareness of reality can be Gined"⁷⁶⁴

⁷⁶² Moon H. *The Post-Apocalyptic Turn: a Study of Contemporary Apocalyptic and Post-Apocalyptic Narrative*. Theses and Dissertations. 2014. URL: <https://dc.uwm.edu/etd/615> (attended 28.12.2021).

⁷⁶³ Bould M. et al. *Routledge Companion to Science Fiction*. Routledge. New York: Routledge, 2009. 554 p.

⁷⁶⁴ Moon H. *The Post-Apocalyptic Turn: a Study of Contemporary Apocalyptic and Post-Apocalyptic Narrative*...

The **aim** of this study is to analyze the ways of verbalizing apocalyptic and post-apocalyptic motifs in the short story *Then Later, His Ghost* by Sarah Hall.

The abovementioned ideas as well as the western apocalyptic and post-apocalyptic fiction have been studied by such scholars and researchers as J. Dewey⁷⁶⁵, M. Hermann⁷⁶⁶, the above cited doctoral thesis by H.-J. Moon in 2014 was devoted to the consideration of the contemporary apocalyptic and post-apocalyptic narrative. French existentialists, including J.-P. Sartre and A. Camus, created fiction and non-fiction works focusing on the essential issues of mankind existence, in particular, the collapse of the present order, pandemics etc. S. Žižek's contemporary philosophical perspective on the apocalyptic narratives can be traced in nearly all his works. U. Eco attended to the apocalyptic issues in both fiction and research works. I. Bessonov devoted his research to the eschatological legends, including their sources, elements and poetics⁷⁶⁷.

The study involved the use of such general research methods as descriptive (applied to clarify the features of the textual motifs), structural-semantic (to identify and analyze language units that represent the motifs in question in the text), motif and intertextual analysis (to consider the identified motifs and their origins as well as to trace intertextual relations between the text under analysis as the receiving text and its sources as pretexts, or prototexts).

The short story to be analysed herein as a specimen of the apocalyptic and post-apocalyptic fiction "Then Later, His Ghost" by Sarah Hall (published in *NewStatesman* symbolically just after Christmas 2014). Though short, this bright sketch outlines and includes all the major features of the genre under consideration. Although *NewStatesman* claims that the story is post-apocalyptic only, this opinion is controversial, because the depicted events show the situation after the start of the world destruction, and readers do not even clearly understand what exactly caused the global catastrophe. Recipients are provided only with some glimpses of information — hero's mother and brother died from the pandemic, some dramatic changes occurred in the nature and climate globally, but the cause is unknown. The world is being ruined and the remaining people are putting all their efforts to survive in the new totally unbearable conditions. However, no one knows whether there will be a chance for the mankind to live on after the Apocalypse, and the attempts to build a new world, if any, are yet to come.

The motif structure of the story is well-developed and varied thus being worth the analysis. The textual semantic motifs in this story can roughly be divided into several groups, all of which interact and partially overlap. These groups include

⁷⁶⁵ Dewey J. In a Dark Time: The Apocalyptic Temper in the American Novel of the Nuclear Age. West Lafayette, IN: Purdue University Press, 1990. P. 10.

⁷⁶⁶ Hermann M. A History of Fear: British Apocalyptic Fiction, 1895–2011...

⁷⁶⁷ Бессонов И. А. Русская эсхатологическая легенда: источники, сюжетный состав, поэтика: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Москва, 2010. 22 с.

mythological motifs (biblical and pagan ones, knight's/hero's travels), which remind of V. Propp's universal classification of motifs in fairy tales⁷⁶⁸ that is still relevant; *eschatological motifs* (in particular, Apocalyptic ones, death, continuous and imminent life threat); *literary motifs* (intertextual links to W. Shakespeare's *The Tempest*, H. Wells *The Time Machine* and post-apocalyptic fiction of the post-War period); *eco-apocalyptic motifs* (natural elements, their force and animals); and *personal motifs*, which are value-based with underlying religious foundation (lack of hope — but not a complete loss of faith, doubts only), heroic, limbo-oblivion, hope-faith, metamorphosis, or transformation, of human/non-human, live/not alive, survivalism, freedom-choice-responsibility).

In the text under consideration the mythological biblical motifs are evident and multi-faceted — they are verbalized implicitly and explicitly — via nativity allusions, the Book of the Books, Books as a sacred item, *Genesis*, *the Book of Job*, *the Book of Ecclesiast*, *the New Testament (Gospel)* and the *Lamentations of Jeremiah*. The *Apocalypse (St John's book of Revelation)* may be regarded as the implicit idea behind the whole story under analysis. The text involves two human characters only — a man and a woman (presumably, their prototypes could be Adam and Eve from *Genesis*) — they are alive and acting in the story. In the apocalyptic fiction those often stand for the mankind “given another opportunity to start anew”⁷⁶⁹. To this end, M. Hermann states that “there are a number of apocalyptic stories in which humanity is reduced to one male and one female, mirroring the set-up in biblical paradise”⁷⁷⁰.

The story is allusive to that of Nativity (though rather dystopic), since the writer indicates the date — 23 December, mentions Christmas and its attributes through the text, depicts the situation of being alone in two, seeking survival and anticipating the baby coming. In addition, the father of the baby is unknown, but the hero (whose name is also unknown) is looking forward to the birth, though being scared of the new challenge (reminiscence to Josef's story). Another reminiscence is the moment when Helene appeared in the hero's life — it had been less than a year before, and she had been already pregnant. Moreover, the protagonist had found Helene, apparently profoundly affected, in the ruins of the Catholic cathedral — she was not crying or praying, but just being in stupor — quiet and still: “He had found her in the Catholic cathedral, what was left of it. There were two dead bodies nearby, both men <...> She was looking up at the circular hole where the rose window had been. She wasn't praying or crying”⁷⁷¹. The text also repea-

⁷⁶⁸ Пропп В. Я. Морфология сказки. Изд. 2-е. Москва: Наука, 1969. 168 с.

⁷⁶⁹ Hermann M. A History of Fear: British Apocalyptic Fiction, 1895–2011... P. 22.

⁷⁷⁰ Ibid.

⁷⁷¹ Hall S. “Then Later, His Ghost”: a short story by Sarah Hall. *New Statesman*. 2014. 6 January. URL: <https://www.newstatesman.com/culture/2014/01/then-later-his-ghost> (attended 21.11.2020).

tedly alludes to Jesus Christ through the symbol of fish, introduced via the food consumed by the man and the woman who eat and like fish. The tinned provisions that were not destroyed at the end of the pre-apocalyptic civilization. Instead, they were carefully kept and secured by the hero (“a tin of **sockeye salmon**”, “she liked **sardines** in tomato sauce”⁷⁷²).

The text also mentions that *stillness* as something lost but dearly wished, the embodiment of stability and past good life, like a *childhood myth* and *Father Christmas*. This context also actualizes the pagan mythological traditions with “the glory of August hay-timing”⁷⁷³.

The symbol of *the Book of the Books* is manifested both implicitly (by references to books and pages) and explicitly (by the word *Bible* that is mentioned once in the text).

“He’d been dreaming about finding a complete works <...>. But, like **Bibles**, they were the first to go, their pages wafer-thin and frail. He’d studied the play in school, not with any particular enjoyment. He could remember bits of it, the parts he’d had to read out. *As wicked dew as e’er my mother brush’d with raven’s feather from unwholesome fen drop on you both! A south-west blow on ye*”⁷⁷⁴. This quotation contains the quotation from *The Tempest* by W. Shakespeare, which he was hunting for as a gift for Helene to read, as she enjoys reading.

The text includes the motif of searching for the symbolic Saint Grail, represented by hero’s seeking the book, “the last pages”, i.e. Books are as sacred and very fragile items that have badly suffered due to the natural catastrophe around.

The reminiscence to *the Book of Job* is manifested in the story primarily at the highest level, since the whole text and its plot remind the reader of that biblical fable teaching to stay a human being under any circumstances. The hero has been strong in his faith, human and humane, determined and loyal, though he has severely suffered mentally and physically. The author provides textual evidence of all these qualities, namely: “He **liked being one of the only ones left** in the town, the impetus; **he liked letting go of the ropes** strung between buildings and jumping so his coat could sail him several feet forward, **flying like a spectre**”⁷⁷⁵. The latter comparison in the text quote is etymologically related to the fear and the other world, since originally, in Latin it stood for the “appearance, vision, apparition”, it was borrowed into English from French with the meaning of a “frightening ghost”, “an image, figure, ghost”, whereas the metaphoric sense of the object of dread has been in use since the late eighteenth century. The hero even applies psychological techniques of self-induction, when he identifies himself with a strong animal, a buffalo (“Get up, he thought. And then, because it was proving difficult, he thought, **Buffalo. He pic-**

⁷⁷² Ibid.

⁷⁷³ Ibid.

⁷⁷⁴ Ibid.

⁷⁷⁵ Ibid.

tured the buffalo⁷⁷⁶). Being outside absolutely alone and realizing the power and the danger of nature to him, the hero has ambiguous feelings (“It was **terrifying** and **exhilarating**”⁷⁷⁷), reminding the reader of courageous mythological knights, their travels and deeds.

The Book of Ecclesiast is textually represented, in particular, via the motifs of death and memory, cherished memories seen in the pictures of the hero’s deceased mother and young brother, who had died as a result of pandemics of flu (the motif of diseases and their toll has been widely used and even sometimes abused by media).

The Lamentations of Jeremiah is reflected through the frustration of what has been left from the town, namely, destruction, the only things surviving but still damaged — the wall and Victorian buildings in the *Golden Triangle*, it is there that he also feels safer and finds books relatively well preserved: all these form the association with the destruction of Jerusalem by God and the Holy Trinity as the source of hope and faith. The *golden* colour is associated with prosperity, power and sun; it is also one of the few glimpses of colour, especially warm one, in the text. Historically, it is also an allusion to the time of the Victorian Age, the period of stability, prosperity and glory. However, technological progress, discoveries and inventions of the time became challenging for the people to perceive and thus reflected in apocalyptic ideas in arts.

Eco-apocalyptic motifs are meaningful and vital for the perception of the whole story. They include the images of wind, desert, space, uncertainty-instability, and changing landscapes. It is nature that is a key tool for bringing about the final catastrophe for the world caused either by God (see more on that in⁷⁷⁸) or by man. In this respect, natural phenomena and elements can be used in their direct meaning or as a metaphoric background.

They allude to and even directly quote *The Tempest* by *W. Shakespeare*, which also implies not only a catastrophe where natural forces are used but also a happy end. The play itself is clearly apocalyptic in its both form and content, which is described in more detail in (Goldman). The intertextual connections are explicit due to the availability of three marked with italics citations from the play. They create a kind of a frame since one is taken from the beginning of the story: “So dear the love my people bore me, nor set a mark so bloody on the business: but with fairer colours painted their foul ends. In few, they hurried us aboard a bark, bore us some leagues to sea, where they’d prepared a rotten carcass of a boat, not rigg’d.”⁷⁷⁹,

⁷⁷⁶ Ibid.

⁷⁷⁷ Ibid.

⁷⁷⁸ Ania G. F. Apocalypse and dystopia in contemporary Italian writing. *Trends in contemporary Italian narrative*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2007. P. 155–181.

⁷⁷⁹ Shakespeare W. *The Tempest*. London: GlobalGrey, 2016.

the second one from the middle part, Caliban's lines: "As wicked dew as e'er my mother brush'd with raven's feather from unwholesome fen drop on you both! A south-west blow on ye"⁷⁸⁰, whereas the other from the final lines before the epilogue: "He flicked gently to the end. I'll deliver all; and promise you calm seas, auspicious gales and sail so expeditious that shall catch your royal fleet far off"⁷⁸¹.

The descriptions of nature also provide an allusion to *The Time Machine*⁷⁸². This is primarily expressed in wording. Compare the intertextually related descriptions below of the eco-apocalypse. It is also to be mentioned that they share the characteristics of both apocalyptic event and its consequences:

"a cold wind began to blow in freshening gusts from the east, and the showering white flakes in the air increased in number. / Beyond these lifeless sounds the world was silent. Silent? / It would be hard to convey the stillness of it. All the sounds of man, the bleating of sheep, the cries of birds, the hum of insects, the stir that makes the background of our lives — all that was over"⁷⁸³

and

"The wind was coming from the east when he woke. / The windows on that side of the house boxed and clattered in their frames ... the corrugated metal sheet ... was creaking and hawing. ... All the structures it hit or ran through sang and moaned. / He couldn't remember the last still day ... Stillness seemed like a childhood myth, like the glory of August hay-timing, or Father Christmas"⁷⁸⁴.

Personal apocalyptic motifs are quite typical and strong in the story under analysis. The hero is an individualist (as described above), a consumerist mirroring the realia of the late modern society. He uses various products of the civilization that was nearly destroyed, including his stocks of provisions etc., all the products that he uses to protect and eventually save his and Helene's lives. The protagonist at times even enjoys his agility and ability to think, foresee, overcome and eventually survive. Yet, he warns himself of not being *too heroic*. He considers himself very cautious and prudent, which is confirmed in the text. He managed to get through numerous challenges that could have turned fatal: "There were only so many near misses"⁷⁸⁵. At least by the fact that he has survived, unlike many others who did not foresee challenges and threats like he has. He does hope for life continuation represented by the only colourful — warm-coloured (*orange*) room where Helene

⁷⁸⁰ Ibid.

⁷⁸¹ Ibid.

⁷⁸² Wells H. G. *The Time Machine and The War of the Worlds*. New York: Oxford University Press, 1977. P. 97.

⁷⁸³ Ibid.

⁷⁸⁴ Hall S. "Then Later, His Ghost": a short story by Sarah Hall. *New Statesman*. 2014. 6 January. URL: <https://www.newstatesman.com/culture/2014/01/then-later-his-ghost> (attended 21.11.2020).

⁷⁸⁵ Ibid.

sleeps. She likes light and is afraid of dark. She is strong as she does not complain about the past and she is afraid of delivering the baby. The hero has prepared for it (he read books and is aware of what to expect). The only room, and generally, place that is quieter and warmer is hers on the leeseide.

Moreover, when reasoning whether he is still a man, or, perhaps a *kind of demon*, the hero finds internally human traits — he still remembers how to feel, he feels pain and he “*can use a can opener*”, all of which are typical of human beings.

The study discussed the reasons for the apocalyptic texts to be popular and demanded by the recipients. The intertextual and interpretational research confirmed that a short story *Then Later, His Ghost* by Sarah Hall can be considered a representative of the contemporary apocalyptic or post-apocalyptic fiction. Despite the size of the text, it has a multifaceted end-of-the-world motif structure reflecting all major features of the genre. The leitmotifs of the story create a network of intertextual links referring to Bible, secular literature of different epochs, natural elements being a powerful tool for descriptions and conveying implied apocalyptic ideas metaphorically, and personal archetypical traits and attributes of mythological heroes. The representation of apocalyptic and post-apocalyptic motifs is worth consideration in other short stories by the same author along with the multimedial development of the story under consideration, in particular, in cartoons and screen versions.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА

НИКОЛАЙ АЛЕФИРЕНКО

Белгородский государственный исследовательский университет,
Белгород — Россия

*Зіставлення ключових (типових)
слів мовної особистості з даними ет-
нопсихології може дати змогу зробити
нові висновки щодо комунікативної
компетенції (...) мовця*

(Т. Космеда)

Ключевое слово в проекции концепта

В парадигмах современной когнитивной лингвопоэтики роль художественного слова в тексте рассматривается в достаточно широком, дискурсивно-событийном ракурсе. Эффективность такого подхода, по мнению Т. А. Космеды, объясняется сопряжённым использованием лингвистического, когнитивного и психологического подходов, позволяющим рассматривать слово через призму этнокультуры — «наиболее фундаментальный способ человеческого бытия»⁷⁸⁶.

Определение функции слова предполагает выявление его роли (а) в процессе интенционально-авторского текстопорождения и (б) со стороны его восприятия и понимания читателями. Почву для таких размышлений закладывают современные лингвокогнитивные и психолингвистические исследования. Согласно данным менталингвистики, лексикон языка является важнейшим вербальным средством формирования, хранения и переработки той предметно-деятельностной экзистенции человека. Это весьма ответственная миссия в сфере ментальности, поскольку она служит базовым остовом формирования картины мира коммуникантов — основных участников словесно-художественной деятельности. «Как средство доступа к единой информационной базе человека, высвечивающей в индивидуальной картине мира соответствующий фрагмент во всем богатстве его связей и отношений, — отмечает А. А. Залевская, — слово играет решающую роль в процессах порождения и понимания текста. При этом слово высвечивает в индивидуальной картине мира соответствующий фрагмент во всех его

⁷⁸⁶ Космеда Т. А., Плотникова Н. В. Лінгвоконцептологія: мікроконцептосфера СВЯТКИ в українському мовному просторі. Львів: ПАІС, 2010. С. 11.

связях и отношениях с учетом как сформировавшейся в социуме системы норм и оценок, так и индивидуального опыта, индивидуальных знаний и переживаний⁷⁸⁷. Данное суждение тем более актуально для ключевых слов, находящихся в номинативной связи с базовыми концептами, образующими дискурс⁷⁸⁸. Иначе говоря, они служат средством вербализации дискурсообразующих концептов. Всё это предопределяет установление между концептами и ключевыми словами причинно-следственных отношений (от концептов — к ключевым словам). Мыслительным механизмом их возникновения выступает концептуализация — процесс осмысления обыденных (народных) понятий. Концептуализация является результатом наблюдения и предметно-чувственного восприятия действительности. Это процесс обобщения, абстрагирования и размышления-интерпретации наивно воспринимаемых представлений. Возникнув, концепты нуждаются в своей знаковой репрезентации средствами той или иной семиотической системы. Языковые проекции дискурсообразующих концептов обычно воплощаются через когнитивные метафоры⁷⁸⁹:

(а) в словообразы⁷⁹⁰, являющиеся точкой пересечения сознания, когниции и идеи, и

(б) фразеологические выражения, которые наиболее концентрированно и адекватно представляют их смысловое содержание.

Такие единицы, кроме своих узуальных значений, фокусируют те имплицитные коннотации, которые составляют маргинальную зону концепта и в силу этого словарными статьями толковых словарей не фиксируются. Вероятно, по этой причине семантическая структура слова не тождественна смысловому содержанию образующего его концепту. Кроме этого, у них разная онтологическая сущность: значение слова — феномен лингвальный, а концепт выступает посредником между словами и их референтами. Специфика дискурсообразующего концепта обуславливается тем, что в его возникновении участвует два фактора: жизненный и культурно-исторический (жизненный) опыт коммуниканта и его языковое сознание. Иначе говоря, дискурсопорождающий концепт возникает не столько из значений, отбираемых для текстообразования слов, а амальгамирования лексических значений

⁷⁸⁷ Залевская А. А. Текст и его понимание. Тверь: Твер. гос. ун-т, 2001. С. 130.

⁷⁸⁸ Torfing J. Introduction: Discourse Theory: Achievements, Arguments and Challenges. *Howarth D., Torfing J. (Eds). Discourse Theory in European Politics. Identity, Policy and Governance.* Houndmills: Palgrave, 2005. Ch. 1. P. 20.

⁷⁸⁹ Ortony A. (Ed.) *Metaphor and thought.* 2nd edn. Cambridge: Cambridge University Press, 1993. 678 p.; Sternberg R. J. *Metaphors of mind. Conceptions of the nature of the intelligence.* Cambridge: Cambridge University Press, 1990. 364 p.; Clausner T. C., Croft W. *Productivity and schematicity in metaphors.* *Cognitive Science.* 1997. Vol. 21 (3). P. 247–282.

⁷⁹⁰ Cp. Turner M. *An image-schematic constraint on metaphor.* *Geiger R. A., Rudzka-Ostyn B. (Eds.) Conceptualizations and Mental Processing in Language.* Mouton de Gruyter: Berlin, New York, 1993. P. 291–306.

с личным опытом субъектов дискурсивной деятельности (автора и читателя). Концепты, выступающие в художественном дискурсе “сгустками смысла”, служат опорными маркерами текстопорождения, в которых фокусируются аллокутивные интенции автора, направленные на выбор оптимальных языковых средств. Не случайно их называют базовыми. Они являются “функционально и эпистемологически первичными” по отношению к более конкретным и более абстрактным⁷⁹¹, т.е. усваиваются человеком и начинают использоваться им, как правило, раньше других — более конкретных и более обобщенных. Так, “цветы” является базовым концептом по отношению к концептам “растение” и “вазелик”, “ромашка”; “рубашка” — базовым в сравнении с концептами “одежда” и “косоворотка”, “поло” или “гавайская рубашка”. Кстати, в статусе базового концепта “рубашка” всегда была не просто частью гардероба, а символом⁷⁹². Не случайно доброта и бескорыстие в русской лингвокультуре выражается фразой *готов отдать последнюю рубашку*. Базовые концепты нужны человеку для элементарного повседневного взаимодействия с окружающей его средой. Дж. Лакофф отмечает, что базовые концепты представляют собой наиболее адекватное отражение предметов реального мира. Базовые концепты усваиваются не сознательно, а через телесный опыт и в дальнейшем используются автоматически. Соответственно, отмечает Дж. Лакофф, базовые концепты имеют важный психологический статус. Важнейшим свойством базовых концептов является их мгновенная языковая проекция. Они практически всегда фиксируются в семантике отдельных слов. Причем такие слова, как правило, достаточно просты по своей морфемной структуре, в состав которой входят одна-две морфемы. По своим смысловым характеристикам базовые концепты, скорее, отражают не онтологические признаки, свойства и качества предметов, а ассоциирующиеся с ними опыт, представления и эмоции⁷⁹³. Базовые концепты объективируются наиболее глубокими по семантической ёмкости словами. Их принято называть ключевыми словами текста, поскольку они по своей коммуникативной роли фокусируют смысловую суть сообщения, формируют интенциональность текста (Н. В. Логунова). Поскольку в основе семантики ключевых слов лежат дискурсообразующие концепты, они служат семантическими скрепами и средством создания смысловой целостности текста. Для автора и читателей они служат репрезентантами дискурсивно значимой информации, необходимой для воплощения замысла и смыслового преобразования путем интерпретации интенционально сформированного

⁷⁹¹ Lakoff G., Turner M. More than cool reason: a field guide to poetic metaphor. Chicago: Chicago University Press, 1989. 230 p.

⁷⁹² Рылова Е. В. Символ как креативный аттрактор речевого произведения: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Горно-Алтайск, 2000. 18 с.

⁷⁹³ Kittay E. F. Metaphor. Its cognitive force and linguistic structure. Oxford: Clarendon Press, 1987. 346 p.; Kovecses Z. Emotion concepts. New York: Springer Verlag, 1990. 291 s.

метафорического дискурса⁷⁹⁴ в текст. Для читателей ключевые слова служат вехами для адекватного понимания авторского замысла. Дело в том, что ключевые слова восстанавливают и “оживляют” деактуализированные связи с другими элементами долговременной языковой памяти. По экспериментальным данным, полученными в психолингвистике (А. А. Залевская, Н. В. Рафикова и др.), слово, став в художественном тексте ключевым знаком, вызывает в нашем сознании ранее сформированные ассоциации, переносит их из долговременной памяти в рабочую. Таким способом актуализированные ассоциативные структуры служат деривативной базой для формирования особых конвергентных образований — логоепистем (логос греч. — слово; эпистема греч. — знание). В когнитивной лингвопоэтике логоепистема — это не только объективируемое в слове знание, но и условный знак, сигнал. “Знание — сигнал” образует некий ассоциативно-образный бином. Он служит и порождению, и восприятию текста, поскольку оба элемента бинома связаны причинно-следственными отношениями. В текстопорождающей дискурсии эпистема индуцирует появление соответствующего сигнала, а в дискурсивной деятельности, направленной на восприятие текста, благодаря сигналу в этнокультурной памяти коммуниканта активизирует и эксплицирует в светлую зону сознания связанные с ним имплицитные фоновые знания. Иными словами, логоепистемы — это ментальные единицы, которые в когнитивной лингвопоэтике служат средством лингвокреативного моделирования дискурсивного смыслопорождения. Выявлено, что актуализированные ассоциации обладают разной силой деривационной активности. Ассоциации, располагающиеся на пике “эпистемилогического возбуждения”, образует интенционал художественного текста, благодаря которому читатели схватывают основной смысл текста. Ассоциации, не достигшие такого уровня актуализации, способствуют маргинальному восприятию читателями части смыслового содержания текста. Одно и то же ключевое слово способно в тексте актуализировать целые “наборы” ассоциативных полей, образующих обширнейшую сеть лексикона, которая не всегда удерживается рабочей памятью человека. Однако на разных фазах формирования целостного смысла текста последовательно актуализируемые отдельные её фрагменты играют конструктивную роль. Синхронная актуализация одним словом разнообразных смыслов служит конструктивной фазой текстообразования. Избрание в качестве смысловой доминанты одного из них означает переход конструктивной фазы в фазу интегративную, отличающуюся тем, что выбранное значение используется для создания пропозиции. Причём разные ассоциации, проецируемые импликационалом лексического значения ключевого слова, связываясь и интегрируясь с репрезентациями других слов того же

⁷⁹⁴ Alefirenko N., Nurtazina M. *Metaphorical Discourse: in Search for the Essence of Speech Imagery. Cuadernos de Rusística Española*. Granada: Universidad de Granada, 2018. Vol. 14. P. 15.

предложения, могут одновременно использоваться для формирования разных пропозиций. Сформировавшаяся пропозиция снова переводит интегративную фазу в конструктивную фазу, но уже конструктивную фазу второго порядка. На этом этапе созданные пропозиции используются для обнаружения в нашей памяти разных моделей денотативных ситуаций, задаваемых пропозицией. Когнитивное назначение пропозиций на этой фазе состоит в том, что она выступает в качестве внутреннего стимула поиска информации в долговременной памяти. Завершает процесс текстообразования восстановительная фаза. Её предназначением является перенос в рабочую память репрезентаций ранее прочитанных предложений, которые на интегративной фазе второго порядка использовались для репрезентации целого текста. В конечном итоге возникает сложная конфигурация репрезентаций — дискурсивное основание для формирования связности и целостности художественного текста⁷⁹⁵. Как видим, понимание смыслового содержания художественного текста достигается взаимодействием когнитивных и языковых структур, ассоциативно активизируемых в рабочей памяти человека. Этот процесс формирования смыслового содержания текста осуществляется путём интеграции смыслов, возникающих при восприятии отдельных единиц текстопорождающего дискурса. Возникающее в сознании читателя осмысление контекста не всегда соответствует смысловой конфигурации всего текстопорождающего дискурса — сложного и диалектически неоднозначного речемыслительного образования, подпитывающегося информацией, исходящей из множества взаимодействующих ассоциативных полей. Доминантные смыслы ключевых слов напрямую связаны с аттракторами, которые в современной лингвосинергетике рассматриваются в качестве важным средством упорядочения и самоорганизации. В таких сложных системах многоуровневого характера, как художественный текст, наблюдается как линейное, так и нелинейное взаимодействие элементов. И аттрактор здесь включает в сферу своего влияния и притягивает другие элементы, организуя их в единое целое. В зависимости от роли в формировании смыслового пространства текста выделяются разные типы аттракторов: креативные, циклические, полевые, точечные. Креативный аттрактор рассматривают как доминантный смысл, как смысловую зону “гармонизации симметрии и асимметрии, организации и самоорганизации текста, зону притяжения всех элементов текста, позволяющую ему существовать как целому”⁷⁹⁶. О циклических аттракторах говорят как “указателях на определенные пространства смыслов или смысловые поля”⁷⁹⁷. Однако это не единственное различие. Е. В. Рылова,

⁷⁹⁵ См.: Залевская А. А. Текст и его понимание... С. 125–127.

⁷⁹⁶ Герман И. А., Пищальникова В. А. Введение в лингвосинергетику. Барнаул: Изд-во Алтайского ун-та, 1999. С. 55.

⁷⁹⁷ Герман И. А. Лингвосинергетика. Барнаул: Изд-во Алтайской акад. экономики и права, 2000. С. 44.

например, в качестве креативного аттрактора, своеобразного гармонического центра поэтического текста, рассматривает поэтический символ, играющий роль смысловой константы художественного текста⁷⁹⁸. В исследованиях Э. Е. Каминской *Слово и текст в динамике смыслового взаимодействия*, М. Л. Корытной *Роль заголовка и ключевых слов в понимании художественного текста* и др. говорится о точечных, полевых и циклических аттракторах, которые можно определить как опорные элементы понимания текста, в том числе лексические. Все это пересекается и часто совпадает с тем, что по традиции называли и называют ключевыми, или доминирующими, словами текста, ключевыми смыслами текста. В. П. Белянин, например, в приложении к своей книге *Основы психолингвистической диагностики: модели мира в литературе* (2000) приводит список таких ключевых слов, которые формируют эмоционально-смысловые доминанты разных текстов, в частности, “веселых”, “печальных”, “светлых” и т. д. Естественно, что ключевые слова, формирующие доминантные смыслы текстов, носят обычно концептуальный характер. Поэтому в исследованиях последних лет при рассмотрении доминантных смыслов, креативных и иных аттракторов обычно рассматриваются и понятия о концептах и концептуальных системах. Выделяют следующие признаки ключевых слов художественного текста: полифункциональность; внутритекстовая многозначность; семантическая связь с заголовком; многочисленные эпидигматические и ассоциативные связи; способность сжимать, фокусировать и сворачивать объективируемую в тексте информацию.

2. Ключевые слова и дискурсивно-ассоциативные поля в смысловой организации дискурса

Выделяют следующие признаки ключевых слов художественного текста: полифункциональность; внутритекстовая многозначность; семантическая связь с заголовком; многочисленные деривационные и ассоциативные связи; способность свертывать общетекстовую информацию. Рассмотрим статус ключевого слова в стихотворении И. А. Бунина *Поэту*. Ключевое слово в тексте этого стихотворения вынесено в его заголовок. Его интенциональный смысл вложен в словоформу дательного падежа. Его идейно значимый смысл — ‘напутствие’: оно обращено к молодым собратьям по перу в манере построения ассоциативного поля. В целом связь ключевых слов с ассоциативными полями показана Н. С. Болотновой. Ключевым выступает слово *поэт* в форме дательного падежа потому, что оно содержит наиболее важные в когнитивно-прагматическом смысле идеи: убедить начинающих собратьев по ремеслу, что каждый, одарённый творческим даром создания словесного образа при помощи метафорической игры сочетаниями словоформ и их лексическими и грамматическими значениями в сочетании их контекстуального восприятия выстраивает дискурсивно-ассоциативные поля, у которых

⁷⁹⁸ Рылова Е. В. Символ как креативный аттрактор речевого произведения...

они приобретают те смыслы, которые соответствуют стратегии авторского замысла. В неё заключено творческое кредо И. Бунина, которым, по намерениям автора, должны проникнуться молодые обладатели даром виртуозного слова. Автор пытается убедить, что настоящий поэт обязан чувствовать гражданскую ответственность за своё слово. Ключевое слово не только связано с дискурсивно-ассоциативным полем, но и служит его эпицентром, выступая, своего рода, “внутренним словом”. Когнитивная сущность дискурсивно-ассоциативного поля заключается в возможности моделирования имплицитной связи лингвокреативного мышления и текста. По его словам, “это есть движение от мысли к слову и обратно — от слова к мысли...”⁷⁹⁹. Такого рода движение осуществляется в рамках того дискурсивного пространства, которое проецируется пониманием коммуникативного события, которым является не реальное предметно-бытийное событие, моделируемая поэтом интерпретация того концепта, который лежит в основании ассоциативно создаваемого поэтического дискурса, порождаемого поэтический текст. Как известно, текстопорождение проходит пять этапов, важнейшими среди которых служат: а) мотивация (витающее в языковом сознании желание, ощущение необходимости выразить конкретную мысль и намерение; б) следующий этап текстопорождения — это сама мысль, соотносимая с речевым замыслом; в) на третьем этапе как раз и происходит опосредование лейтмотива (авторской концепции) внутренним словом⁸⁰⁰. В современной психолингвистике такого рода опосредование приобрело терминологическое соответствие: внутреннее программирование текста. Его реализация происходит на четвертом этапе (воплощение мысли в семантике внешних языковых знаков). Пятый этап — графическая или акустико-артикуляционная реализация внутренней программы. Как раз внутренне слово, будучи органически связанным с дискурсообразующим концептом, проецирует в процессе дискурсообразования то ассоциативно-смысловое пространство, которое мы называем дискурсивно-ассоциативным полем. Его предназначение — проектировать ассоциативно-смысловую сеть художественного текста. Именно через вербализованное внутренне слово в виде ключевого маркера и осуществляется тот таинственный процесс, который называют диалогом автора и читателя. Дискурсивно-ассоциативное поле текста стихотворения И. Бунина *Поэту*, что характерно для такого типа ассоциативных полей, совершенно не опирается на прямономинативную лексику. Оно моделируется поэтом и воссоздаётся читателем на основе сочетания когнитивных метафор, проводящих смысловые нити от базового (дискурсообразующего) макроконцепта к взаимосвязанным с ним и между собой субконцептам (микроконцептам). Ср. в тексте:

⁷⁹⁹ Выготский Л. С. Психология Искусства. Москва: «РИПОЛ классик», 2017. С. 305.

⁸⁰⁰ *Внутреннее слово*, — размышлял Августин, — сокрыто в душе как содержание разумного духа; объективируется оно словом внешним.

*В глубоких колодцах вода холодна,
И чем холоднее, тем чище она.
Пастух нерадивый напьется из лужи
И в луже напоит отару свою,
Но добрый опустит в колодец бадю,
Веревку к веревке привяжет потуже.*

*Бесценный алмаз, оброненный в ночи,
Раб ищет при свете грошовой свечи,
Но зорко он смотрит по пыльным дорогам,
Он ковшиком держит сухую ладонь,
От ветра и тьмы ограждая огонь —
И знай: он с алмазом вернется к чертогам.*

Основанием данного текста служат не просто отдельные художественные концепты, а целые дискурсивно-образные поля, требующие от вдумчивого читателя герменевтической интерпретации авторского замысла.

Первая строфа всецело представляет собой когнитивно-метафорическое иносказание. Настоящая поэзия ассоциируется у И. А. Бунина с глубоким колодцем. Ощущение гражданского предназначения поэзии выражается поэтом контекстуальной метафорой: „*И чем холоднее [вода], тем чище она*”, тем глубже её гражданский смысл. Правдивые и нелицеприятные для властьпридержащих высказываемые в тексте мысли поэта напоминают холодную воду. Когнитивная метафорика предполагает читательское понимание авторского замысла. Отправной точкой для их размышлений служит название стихотворения (главное ключевое слово, кажется, единственное употребленное в прямом значении) не случайно оформленное словоформой в дательном падеже. Она указывает, кому адресовано метафорически закодированное послание молодым поэтам. Безответственный поэт напоминает И. Бунину нерадивого пастуха: “*Пастух нерадивый напьется из лужи / И в луже напоит отару свою*”. Так и бездарный сочинитель, стихоплёт удовольствуется искаженной в луже картиной мира. Добрый же пастух (настоящий поэт) поступит иначе; он использует не лужу, а колодец, “*веревку к веревке привяжет потуже*”, чтобы не замутить воду (не извратить истину). Синергия когнитивной метафоры многовекторна и многоканальна. Она выстраивается путём фокусирования в заголовочной словоформе “*поэту*” (а) соотнесённых образов пастуха и поэта, (б) колодца как источника чистой воли и лужи — архетипического прообраза череды неприятностей (ср. *фразеологизм сесть в лужу*). Не случайно в славянской лингвокультуре вода несет в себе важное послание. Её магия помогает глубже рассмотреть свой внешний и внутренний мир. Отсюда ассоциативный смысл всего поэтического текста: как и пастырь, стремящийся напоить стадо чистой и холодной водой, настоящий поэт готов предоставить читателям высоко духовное поэтическое искусство.

Первое дискурсивно-ассоциативное поле связано с рассуждениями о призвании настоящего поэта. В т о р о е дискурсивно-ассоциативное поле носит назидательный смысл через ключевые слова, репрезентирующие концепты “алмаз” — бесценную поэтически выраженную мысль, “грошовой свеча” — пожалуй, единственное средство бедного человека найти выход из своего беспросветного положения, “зоркость” — внимательное отношение

к алмазу-истине, пытаюсь найти её “по пыльным дорогам” безрадостной жизни. (*Бесценный алмаз, оброненный в ночи, / Раб ищет при свете грошовой свечи, Но зорко он смотрит по пыльным дорогам*). Т р е т ь е дискурсивно-ассоциативное поле отображает надежду простого человека обрести достойную жизнь. Надежда выражена контекстной метафорой: обездоленный “ковшиком держит сухую ладонь, / От ветра и тьмы ограждая огонь”.

Завершается текст уверенностью в том, что ищущий “бесценный алмаз” справедливости вернётся в свои чертоги (*И знай: он с алмазом вернется к чертогам*). Поэт использует концепт-архетип “чертоги”. Так древние славяне называли свой традиционный гороскоп, которым они пользовались задолго до появления знаков Зодиака. *Чертог* — своего рода оберег. С их помощью простые люди пытались уберечь свой очаг и родственников от беды и привлечь при помощи неких магических сил достаток, благополучие и богатство. Таким образом, призыв А. С. Пушкина “глаголом жечь” людские сердца отобразилась уже в дискурсивно-ассоциативных полях, порождаемых когнитивной метафорой через соответствующие ей концепты в ранней лирике И. А. Бунина, в частности в когнитивно-прагматическом дискурсе стихотворения *Поэту*. Приём определения дискурсообразующего концепта через ключевые слова оказывается достаточно конструктивным, поскольку дискурсообразующий концепт реализуется пропозициями, связывающими ключевые слова.

Следовательно, выявление смысловых отношений между ключевыми словами приводит исследователя к пропозициям, служащим когнитивной (смысловой) составляющей в речемыслительном механизме порождения дискурса. Однако для формирования дискурса этого недостаточно. Необходимо ещё “запустить” и речедетальностный механизм, преобразующий интенциональные смыслы в речевые. Поэтому следующим шагом дискурс-анализа целесообразно определить те пики сообщения, которые через ключевые слова выстраивают смысловой рельеф интенциональных истоков художественного текста. Определить смысловые векторы интенциональности текста помогают те же ключевые слова, поскольку они, объединяя разные фрагменты текста в одну тему, выступают точками сплетения интенциональных смыслов, в процессе конвергенции которых формируется дискурсопорождающий концепт. Взаимосвязь субконцептов образует концептосферу художественного дискурса, проецирующего в речепорождении семантическую сеть текста, которая образуется смысловыми отношениями между ключевыми словами, репрезентирующими дискурсообразующие концепты. Моделируются такого рода отношения в виде ориентированного графа, вершины которого соответствуют ключевым концептам. Дуги между ними показывают векторы смысловых отношений. В этом плане семантическая сеть беллетристического текста служит одним из способов репрезентации художественной картины мира. Как видим, семантическая сеть текста является продуктом

художественной интерпретации⁸⁰¹ превращенной семантики предметных отношений в структуре дискурса как коммуникативного события. Итак, семантическая сеть образуется смысловыми отношениями между словами и словосочетаниями. Причем в семантическую сеть включены не все слова текста, а лишь наиболее значимые, несущие основную смысловую нагрузку. При этом в сеть не входят общеупотребительные слова, а также слова, очень редко встречающиеся в тексте. Поэтому, с одной стороны, семантическая сеть достаточно точно представляет смысл текстов, а с другой, позволяет отбросить несущественную информацию. Содержание предстает в агрегированном виде так называемым смысловым портретом. При этом каждое понятие, многократно повторявшееся в различных местах текстов, представляется в сети единственным элементом. Для отображения в один элемент сети различные формы слов приводятся к общей грамматической форме. К каждому понятию сети предлагается список других понятий, в сочетании с которыми оно встречалось в предложениях текста, а также список всех предложений, в которых понятия употреблялись. Таким образом, происходит аккумуляция информации, касающейся понятий, которая ранее была разбросана по всему тексту. В связи с этим по каждому ключевому концепту — своего рода подтеме художественного текста — можно “схватить” сразу всю смысловую нить, образующуюся набором его связей в семантической сети. В результате, передвигаясь по смысловым связям от концепта к концепту, можно находить и целенаправленно изучать лишь интересующие места в анализируемом тексте, не затрудняя себя проработкой всей информации, заложенной в смысловой структуре художественного текста. Итак, дискурс-анализ предполагает работу с ключевыми концептами. Начинается она с их выявления и выделения. Выявляются ключевые концепты путем определения темы и подтемы текста. Затем фиксируются объективирующие ключевые концепты номинативные знаки. В художественном тексте важным этапом является дискурсивно-смысловая интерпретация концепторепрезентирующих знаков косвенной номинации. В связи с этим важным этапом дискурс-анализа является выделение “дискурсопорождающих концептов”, тех интенциональных сгустков речи-мысли, которые своим имплицитным существованием в определенной дискурсивной ситуации предполагают появление новых смысловых узлов в семантической сети художественного текста. Спецификой вербализации такого рода дискурсивно-смысловых вех художественного текста являются их ключевые слова.

⁸⁰¹ Космеда Т. А., Халіман О. В. Мовна гра в парадигмі інтерпретативної лінгвістики. Граматика оцінки. Граматична іграма (теоретичне осмислення дискурсивної практики). Дрогобич: Коло, 2013. 228 с.

ПИСЬМЕННИКИ-ДОКУМЕНТАЛІСТИ ПРО ЖАНРОВУ ПРИРОДУ КНИГ РЕПОРТАЖНОГО ХАРАКТЕРУ

НАДІЯ ІГНАТІВ

Львівський національний університет імені Івана Франка,
Львів — Україна

Особливі періоди підйомів у розвитку документальної літератури характерні для таких моментів в історії кожного народу, коли назріває необхідність осмислити важливі події минулого чи сьогодення. Орієнтація на факти дозволяє об'єктивно розглянути складні, іноді навіть суперечливі явища в умовах переоцінки системи моральних критеріїв, дає змогу досягнути те, що було недоступним. Величезна впливова сила факту є переважною рисою документальної літератури. Незаперечною сьогодні є думка про те, що документалізм, ставши вагомою частиною літературного процесу, впливає на способи естетичного пізнання світу, торкається різноманітних рівнів творчості. Перед конкретною силою факту, документа іноді змушений відступити художній вимисел чи домисел; життя людства супроводжується такими подіями, які часто просто невідповідні художньому осмисленню, — тут важливим джерелом стає документальна література з її специфічними можливостями.

В останні десятиліття пошуки у сфері документальної літератури особливо активізуються; на основі традиційних жанрів формуються нові гібридні форми; відбувається процес взаємодії різноманітних жанрових структур, взаємопроникнення і взаємозбагачення. Окремі явища сьогодення, як і багато подій минулих десятиліть, не завжди дозволяють художнику вживати яскраві фарби, користуватись домислом — життя регламентує вибір форм відображення дійсності. Про певні явища нашого дня, як і про явища дня вчорашнього, набагато виразніше, ніж на сторінках художнього, белетризованого твору, можна розповісти за допомогою фактів у творі документальному.

„Отож те, як ми думаємо про світ і — що напевно важливіше — як про нього розповідаємо, має величезне значення. Щось, що відбувається, а не розказане, перестає існувати, вмирає”⁸⁰², — зазначила польська письменниця Ольга Токарчук у своїй Нобелівській лекції.

Дуже влучно про специфіку саме документальної літератури та її здатність повертати читача у минуле сказала Михайлина Коцюбинська:

⁸⁰² Токарчук О. Нобелівська лекція / перекл. О. Брагіної. URL: <https://chytomo.com/shcho-hovoryla-tokarchuk-na-vruchenni-nobelii-vid-nizhnoho-opovidacha-do-polityky> (дата звернення: 15.11.2021).

„Чи не найголовніша художня принада документалістики — осяйні спалахи пам'яті, зримі епізоди, чуття моменту. Гостро індивідуальне пережиття, зафіксоване в яскравому кадрі, що мовби провокує нашу присутність, наші «очі» там і тоді. Можна говорити про певну «кінематографічність» цього, межового, роду літератури»⁸⁰³.

Документалістика останніх десятиліть у європейських літературах представлена найрізноманітнішими за характером творами, тут неможливо говорити про певну жанрову усталеність, адже несподівані жанрові форми підказує іноді сам ритм часу. Постійна еволюція у жанровій сфері, процеси жанротворення зумовлені тим, що в самій природі жанру закладена, як вказував І. О. Денисюк, „діалектична єдність сталості і змінності, архаїки й оновлення в душі традицій і новаторства літератури”⁸⁰⁴.

Найбільш чутливими до взаємодії з документом у наші дні виявились епічні жанри — у структуру оповідання, повісті чи роману документальні джерела входять чи не найорганічніше, не порушуючи їхньої цілісності, а навпаки, виконуючи іноді формотворчу функцію. Для документальної літератури сьогодення характерне освоєння такого способу відображення життя, який здатний воскресити пережиті події у живих картинах, в індивідуальних голосах. У літературному просторі останніх десятиліть утвердився документальний жанр, на своєрідність якого вказано, але поки що він не дістав у літературознавчій науці остаточного визначення, навіть назви (*епічно-хорова проза, усні історії, репортаж з місця історичної події, магнітофонна література, соборна література, конструйована документальна проза, жанр голосів*).

Літературний жанр як функційна система завжди виражає концепцію світу; можна сказати, що у своїй цілісності концепція існує в межах певного жанру, і саме це надає жанрові завершеності та повної реальності. До проблем, пов'язаних із розвитком жанру, в основі якого лежать спогади-свідчення із народних уст, звертались українські дослідники В. Дончик, В. Агеєва, Л. Оляндер, О. Галич. Серед останніх досліджень О. А. Галича щодо проблем розвитку та модифікації жанрів документальної літератури слід назвати працю *Література non fiction: теоретичний вимір*⁸⁰⁵.

Зародження нової жанрової форми, що отримала назву *репортаж із минулого*, спостерігалось в документальній літературі 70-х років ХХ ст. (мова йде про доволі численні слов'янські джерела). Український літературознавець В. Дончик у статті *Нові штрихи на карті жанру*, розглядаючи документальну повість Є. Гуцала *З вогню воскресли*, частково торкався в той період

⁸⁰³ Коцюбинська М. Історія, оркестрована на людські голоси. Київ: Вид. дім „Киево-Могилянська академія”, 2008. 70 с.

⁸⁰⁴ Денисюк І. О. Жанр літературний. *Українська літературна енциклопедія*: у 5 т. Київ: УРЕ, 1990. Т. 2. С. 193.

⁸⁰⁵ Галич О. А. Література non fiction: теоретичний вимір / упоряд. Т. Ю. Черкашина; наук. ред. О. А. Галич. Київ: Вид. дім Дмитра Буряго. 2018. 272 с.

проблем розвитку жанру, що базується на усних свідченнях-спогадах. Автор статті дотримується думки, що складні події нашої доби здатні відтворити документальні твори, у яких факти поєднуються з авторським голосом, утворюючи єдину розповідну канву⁸⁰⁶.

У другій половині 80-х років ХХ ст. з'являється низка досліджень з проблем документальної літератури, автори яких зосередили свою увагу також і на особливостях жанру, який усе впевненіше заявляв про себе і, відповідно, вимагав уваги літературознавців. Зокрема, у монографічному дослідженні В. П. Агєєвої *Пам'ять подвигу. Українська воєнна проза 60-80-х рр.* зазначено, що „розмаїтий материк української воєнної прози” включає і „документальне крило, зокрема й той різновид документальної літератури, якому ще не завжди знаходимо точне жанрове визначення — *книга народної пам'яті, повість-документ, художньо-документальна стенографія*”⁸⁰⁷. У полі зору дослідниці були такі твори української документалістики, як повість *З вогню воскресли* Є. Гуцала, *Вічні Кортеліси* В. Яворівського, твори документально-публіцистичного характеру — *Копище* О. Опанасюка, *Горобинова заграда* Ю. Наріжного, художньо-документальна повість В. Положія *Попіл на рани*. В. П. Агєєва зазначає, що тільки з допомогою багатьох і багатьох усних свідчень можна розповісти про все бачене й пережите, про те, що не поміщається „в рамки традиційних жанрів”.

Свого роду першими розвідками, де обґрунтовувались причини виникнення *жанру голосів* у 70-80-х роках ХХ ст., висвітлювались його особливості й можливості, розглядалась проблема співвідношення життєвого матеріалу та авторського слова, були статті білоруського письменника Алєся Адамовича *Як бути геніальним. Проблеми жанру, Урок правди, Вдивляючись у день прийдешній* та ін. А. Адамович переконаний, що саме цей жанр, іноді надто безжалісний, здатний донести до читача й висвітлити ті проблеми минулого та сьогодення, які непідвладні художній літературі.

Розмірковуючи над особливостями документального жанру, який вбирає в себе усні голоси-свідчення, поєднані авторським коментарем, Алєсь Адамович писав: „Як же визначити, назвати цей жанр? Спробуємо на слух...

Життя, яке про себе розповідає?

Епічно-хорова проза?

Усні історії?

Або: соборний роман?

Документальний роман?

Магнітофонна література?

⁸⁰⁶ Дончик В. Нові штрихи на карті жанру: Повість останніх літ. *Дончик В. Єдність правди і пристрасті*: літературно-критичні статті. Київ: Рад. письм., 1981. С. 105–127.

⁸⁰⁷ Агєєва В. П. *Пам'ять подвигу. Українська воєнна проза 60–80-х рр.* Київ: Наук. думка, 1989. 269 с.

Якщо стільки варіантів, значить, ще не все з'ясовано, не виникло, не знайдене слово⁸⁰⁸.

Як наголошує далі А. Адамович, нехай жанр розвивається, живе, а слово для найменування його, звичайно ж, із часом знайдеться; не в назві ж справа, головне тут — можливості жанру, його природа. „Можливо це, дійсно — повернення до родового, хорового витоку? На новому, так би мовити, витку, — розмишляє А. Адамович. — Колись, в античні часи, це було нормою. Потім особистість, індивідуальність стала жанротворчим началом — виник сучасний роман. І ось наше століття з його глобальними проблемами, тривогами, небезпеками звернулось до родового витоку, хорового⁸⁰⁹. Погоджуючись з А. Адамовичем, доцільно пригадати слова М. Бахтіна, який писав, що „кожний дійсно суттєвий крок вперед супроводжується поверненням до витоку („першопочатковість”), вірніше, до оновлення начала⁸¹⁰. І коли мова йде конкретно про процес жанротворення (як у цьому випадку), то відштовхуватись потрібно саме від того, що „жанр живе сьогочасним, але завжди пам'ятає своє минуле, своє начало. Жанр — представник творчої пам'яті в процесі літературного розвитку⁸¹¹. Ще один, надзвичайно суттєвий момент, це те, що „жанр володіє своїми словесно-змістовними формами освоєння різноманітних сторін дійсності⁸¹².

Яскравим підтвердженням органічного поєднання в жанрі змісту й форми є думка Шлайфера Роналда в роботі *Узагальнювальна естетика жанру*, порівн.: „Жанр виникає як момент естетичної взаємодії дійсності з її знаковим оформленням і реально функціонує лише настільки, наскільки його знакова форма (активна форма висловлювання і теми, на противагу простим лексичним значенням) набуває виду завершеного і цілісного⁸¹³. Отже, дійсність сприяє появі жанрових форм, які є безпосереднім втіленням реалій життя. Виникнення нових жанрів — це закономірний процес літературного розвитку, спосіб осмислення художником у нетрадиційних модифікаціях складної філософії буття.

Вибір жанру для письменника у кожному конкретному випадку — це завжди потреба знайти саме ту форму, за допомогою якої можна було б якнайбільше сказати своїм сучасникам і майбутнім поколінням читачів.

⁸⁰⁸ Адамович А. *Война и деревня в современной литературе*. Минск: Наука и техника, 1982. 199 с.

⁸⁰⁹ Адамович А. *Заглядывая в день грядущий. Адамович А. Мы — шестидесятники: Статьи*. Москва: Сов. писатель, 1991. С. 10–57.

⁸¹⁰ Бахтин М. М. *Эстетика словесного творчества*. Москва: Искусство, 1979. 423 с.

⁸¹¹ Бахтин М. М. *Проблемы поэтики Достоевского*. Москва: Сов. Россия, 1979. 318 с.

⁸¹² Бахтин М. М. *Вопросы литературы и эстетики*. Москва: Худ. лит., 1975. 502 с.

⁸¹³ Шлайфер Р. *Обобщающая эстетика жанра*: Бахтин, Якобсон, Веньямин / пер. с англ. И. О. Шайтанова. *Вопросы литературы*. 1997. № 2. С. 76–100.

Кожний письменник, який працює з документальним свідченням, осмислює, чому саме цей спосіб відтворення світу він обрав. З огляду на це заслуговують особливої уваги роздуми польської письменниці Ганни Кралль. У недавньому інтерв'ю вона так аналізує свій шлях до книг репортажного характеру: „Коли я захотіла писати, документувати світ? (...) Я була цікавою дитиною. Ще в дитячому будинку, де виросла. А потім у Варшавському університеті зрозуміла, що живу в світах замкнених, вигаданих. І в мене прокинулася цікавість до світу реального. Тоді я захотіла стати репортеркою. Коли мала якісь перші практики в газетах, то дуже була втішена, бо могла кудись поїхати, щось побачити, послухати, із кимось поговорити. Хоч тексти мої на той час були якимись невдалими етюдами, але це вже був контакт зі справжніми людьми. Це мені подобалося. А потім я почала писати те, що ми нині називаємо репортажем. Мені хотілося переказувати світ. А він заслуговує на те, аби бути записаним”⁸¹⁴.

Визначаючи можливості документальних творів, які у новому ракурсі висвітлюють події воєнних років, А. Адамович наголошував, що однією із найвагоміших функцій *жанру репортажу* є „особлива здатність відтворювати температуру колись давно пережитого людьми, через десятиліття перекидати: це відбувається у вас на очах — 35, 40, 50 років тому! Сила пам'яті, емоційна сила живих розповідей, щоденників така, що для них ніби й не існує дистанції часу, наче з тобою це відбувається або в тебе на очах! Репортаж безпосередньо із дня вчорашнього”⁸¹⁵.

Від *репортажів з минулого* письменники переходять до вивчення таким же чином — за допомогою усних голосів-свідчень — складних подій сучасності. Виявляється, жанру, що базується на основі роздумів-сповідей, цілком підвладне освоєння таких пластів дійсності, які не настільки швидко піддаються художньому осмисленню. Визначаючи місце *епічно-хорової прози* в літературному процесі, А. Адамович вказував: „Оповідання з уст народних не замінюють і не замінять художньої літератури. Але й для літератури, мислиться, народження, існування таких документальних жанрів корисне”⁸¹⁶.

Певну частину творів *епічно-хорової прози* можна назвати безпосереднім відгуком на трагічні події минулого століття, на проблеми сьогодення, що хвилюють кожного з нас. В українській документальній літературі це передусім осмислення трагічних років голодомору, подій Другої світової війни, висвітлення трагізму чорнобильської катастрофи, афганської війни, розповіді людей похилого віку про місця своєї молодості та трагедію переселення з етнічних українських земель, відображення героїчних історій наших

⁸¹⁴ Кралль Г. „Про світ можна розповісти через деталі” / розмовляла О. Яремчук. *ЛітАкцент*. 2016. 17 листопада. URL: <http://litakcent.com/2016/11/17/hanna-kral-prosvit-mozhna-rozpovisty-cherez-detali> (дата звернення: 15.11.2021).

⁸¹⁵ Адамович А. Заглядывая в день грядущий...

⁸¹⁶ Адамович А. Война и деревня в современной литературе...

захисників на східних теренах України, сповідь про те, що тривожить душу — ось далеко не повний перелік проблематик творів у “жанрі голосів”, які пишуться самим життям.

До творення нового жанру причетні як письменники, так і журналісти; письменницька та журналістська майстерність знаходять своєрідне втілення в розповідній канві документального твору.

Безперечно, кожному виду мистецтва, як і кожному жанру літератури, властиві свої, неповторні засоби й способи відображення дійсності. Мабуть, варто у зв'язку із цим згадати появу терміна *надлітература* — ось як писав про це А. Адамович: „Поняття *надлітература* — десь із 1983 р. У нас, в Мінську, пройшла бурхлива конференція щодо ролі літератури в умовах ядерної загрози. Відлуння дискусій відчувалось довго... Може чи не може і як повинна література розповідати про немислиме? Про всеохопну Хіросіму. На заперечення, що реалістична література не може про те, чого не було, і народилось полемічне: «Не може література? Ну так створюйте надлітературу! Але не писати, не говорити про це — те ж саме, що було б не писати про смертельну загрозу восени-взимку 1941-го»⁸¹⁷.

У публіцистичній загостреності нової літератури (*надлітератури, суперлітератури* чи *просто літератури*), яка здатна бити на сполох, щоб вберегти людство від нових випробувань, А. Адамович вбачав пошук *нової художності, нової системи естетичної*.

До проблем, пов'язаних зі специфікою нових жанрових утворень у сфері художньої документалістики сьогодення, дуже часто звертаються й інші письменники-документалісти — автори книг, у яких життя “про себе розповідає”.

Серед творів, написаних за законами жанру, який акумулює в собі велику кількість людських голосів, передусім варто назвати книгу білоруських авторів А. Адамовича, Я. Бриля, В. Колесника *Я з вогненної вёски... (Я з вогняного села)* (1974) та документальний твір А. Адамовича та Д. Граніна *Блокадна книга* (1977–1981). Майже одночасно з книгою колективних свідчень, зібраних письменниками Білорусі, з'являється документальна повість українського письменника Є. Гуцала *З вогню воскресли* (1976). В. Яворівський, вивчаючи трагедію знищеного фашистами волинського села, створює у 1980 році книгу-документ *Вічні Кортеліси*. Надалі свій розвиток *безжалісний жанр* (визначення А. Адамовича) отримує в книгах Світлани Алексієвич *У війни не жіноче обличчя* (1984), *Останні свідки* (1985), *Цинкові хлопчики* (1990), *Зачаровані смертю* (1993), *Чорнобильська молитва: (Хроніка майбутнього)* (1997), *Час секунд-хенд (кінець червоної людини)* (2013).

У книзі А. Адамовича, Я. Бриля, В. Колесника *Я з вогненної вёски... (Я з вогняного села...)* вміщено прями авторські звертання до читача, що

⁸¹⁷ Адамович А. Последняя ли пастораль?: интервью „Литературной газете”. Адамович А. *Додумувать до конца: Литература и тревоги века*. Москва: Сов. писатель, 1988. С. 463–476.

продиктовані бажанням наблизити нас до свідків далеких подій, змусити замислитись над особливостями їхніх сповідей: „Што ж яны такое — гэтыя людскія ўспаміны, расказы, запісанья на магнітафонную стужку, калі мінула ўжо столькі часу? Насколько гэта дакумент? і які гэта дакумент?

Мы не баімся самі задаць такое пытанне, бо нам, хто бачыў, чуў усіх гэтых людзей, вельмі розных і ў той жа час у нечым вельмі падобных, нам адказ вядомы.

Так, гэта дакумент. Псіхалагічны, сацыяльны. І не толькі дакумент таго, як сёння, у 70-я гады, народ памятае ваенныя Хатыні, аднак і надзвычай важкі дакумент аб праўдзе саміх падзей. Хоць і прайшло з тых часоў больш за чвэртку стагоддзя.

Праўда гэтых расказаў перш за ўсё псіхалагічная. Што і як было з ім самім, як адчуваў, успрымаў, бачыў тое ён сам — чалавек помніць настолькі дакладна, што праўда гэтая не толькі пераконвае цябе, але гучыць часам проста невыносна. Настолькі зблізку глядзіць памяць на тыя жудасныя падзеі і набліжае да цябе іх так раптоўна, адразу, такім «буйным планам», што сам ты робішся ніби сведкам — не слухачом ці «гледачом», а сведкам падзеі...»⁸¹⁸.

Український письменник Юрій Щербак, який буквально за гарячими слідами трагічних подій написав документальну книгу *Чорнобиль* (1986–1988), також вважає, що людські голоси здатні відтворити весь трагізм пережитого й застерегти від помилок у майбутньому, порівн.: „ (...) У свідченнях людей реальних, невігаданих, у їхніх розповідях схвильованих, суб'єктивних, можливо, не завжди скрупульозно точних, часом суперечливих, не завжди раціонально виважених, — але завжди щирих, — побачив я джерело народної правди — неприглажденої, що не пройшла крізь фільтри казенного оптимізму»⁸¹⁹.

1991 рік в українській літературі ознаменований виходом у світ унікального видання — Народної Книги-Меморіалу 33-й: *голод*. Як зазначено у вступному авторському слові, „Книга-Меморіал — перша спроба в українській книговидавчій практиці зібрати свідчення тисяч людей, що вціліли, вижили в навалному голодоморі, а тепер своїми словами оповідають, як це було, по-своєму пронизливо розкривають причини й наслідки найбільшого злочину сталінізму»⁸²⁰.

Названі книги — це „багатоголосе самодослідження життя”: людина в таких книгах саморозкривається, а разом з нею „самодослідженню” (через пам'ять, голоси жертв) піддається й конкретне життєве явище: білоруські хатині і спалені села України, жінка на війні, ядерний апокаліпсис Чорнобиля, афганська війна, лихоліття 33-го... Уже за глибинною суттю зафіксованого матеріалу

⁸¹⁸ Адамовіч А., Брыль Я., Калеснік У. Я з вогненнай вёскі... Мінск: Мастацкая літ-ра, 1988. 439 с.

⁸¹⁹ Щербак Ю. Чорнобиль. Київ: Дніпро, 1989. 223 с.

⁸²⁰ Маняк В. Голод: Чому і як? 33-й: *голод: Народна Книга- Меморіал* / упоряд. Л. Б. Коваленко, В. А. Маняк. Київ: Рад. письм., 1991. С. 7–14.

кожна із цих книг є кроком на шляху до осягнення життєвої правди, кожна із них сприяє тому, щоб не допустити “вкрадення” пам’яті, її спустошення.

Розглядаючи особливості осмислення авторами специфіки *епічно-хорової прози*, вважаємо за необхідне назвати ім’я словацького письменника Йозефа Лейкерта, який вніс значний внесок у становлення літератури факту. Й. Лейкерт — автор двох відомих книг у „жанрі голосів”. Одна із них — *Rano prišla noc (Рано прийшла ніч)* — вийшла у світ в 1989 р., а друга — *A den sa vratil / Co nasledovalo po 17. novembri 1939 / (А день повернувся / що настало після 17 листопада 1939 року) /*, — видана у 1994 році.

У книзі *A den sa vratil / Co nasledovalo po 17. novembri 1939 /* звучать голоси свідків і учасників подій 1939 року, часу організованого насилля над словацьким народом, та року репресій, який настав після цього. Представлений у документальному творі Й. Лейкерта матеріал — це талановите поєднання розповідей про минуле, у яких нічого не прикрашається, не звеличується й не деформується. Глибоке філософське осмислення автором подій, про які свідчать його герої, дає змогу читачеві осягнути особливості тієї складної доби в історії словацького народу.

У вступному слові автора містяться роздуми про те, наскільки правомірним є втручання у “пам’ять минулого” людини, яка народилась після цих суперечливих і складних подій, чи зможе представник іншого покоління відчутти й осмислити дух невідомої йому епохи, порівн.: „Неодноразово я ставив собі запитання, чи може людина, яка не зазнала випробувань концентраційного табору, правдиво написати про те, що відбувалось за його стінами... Вагався я, довго вагався, чи вистачить мені сил і витривалості стати одним із тих, які терпіли за дротом... Їхні випробування я змушений також був пережити і винести...”⁸²¹.

Переконавання письменника в тому, що все менше й менше залишається свідків подій 1939 року, спонукало його піти шляхом пошуку — уже в процесі записів усних свідчень, Йозеф Лейкерт неодноразово стикався з тим, що люди, які бережуть пам’ять про минуле, буквально на очах відходять із життя: одного разу сталося навіть так, що замість запланованої зустрічі із героєм автор потрапив на його похорон⁸²².

Усні свідчення своїх співрозмовників, які згадують про найдраматичніші події особистого життя, автор поєднує в єдине ціле, виявляючи при цьому велику письменницьку майстерність.

Словацькі читачі, свідки відтворених у книгах Й. Лейкерта подій, із здивуванням і захопленням писали про те, що вони мають змогу переконатись, як письменник „може передати глибину подій, яких сам не пережив, повернути правду про минуле, воскресити атмосферу далеких років”⁸²³.

⁸²¹ Leikert J. *A den sa vratil (co nasledovalo po 17 novembri 1939)*. Bratislava: Astra, 1994. 448 s.

⁸²² Ibid.

⁸²³ Ibid.

У процесі пошуку матеріалів, спілкування зі свідками подій автор настільки “зживається” з матеріалом, що здається, ніби він сам пройшов через ці страшні випробування. В одному із відгуків на книгу Й. Лейкерта є такі слова: „У мене таке враження, наче автор був з нами у концентраційному таборі. Заслугує пошани його витримка”⁸²⁴. Можливо, тут варто пригадати слова А. Адамовича, який неодноразово підкреслював, що жанр *епічно-хорової прози* — це жанр для молодих літераторів: варто тільки дуже уважно придивитись до неосвоєних граней життя, вникнути у суть невивчених подій — найрізноманітніші явища навколишнього світу чекають своїх дослідників.

Надбанням чеської літератури стала книга М. Іванова *A hořel snad i kamen (I плавився навіть камінь)* (1978)⁸²⁵, у якій теж гортаються трагічні сторінки Другої світової війни — звучать голоси тих людей, які пережили винищення Лідіце, Лежаки, яким довелось побачити масові розстріли в Плоштині та інших селах і містечках Чехії. Звернення до історичних і людських документів давало змогу художнику повернутись назад, до подій сорокарічної давності, і незважаючи на біг часу відтворити те, що оживало за людськими спогадами-свідченнями. Щоденники, фотокартки, архівні та інші документальні джерела доповнюють матеріал усних спогадів. Розділи книги Мирослава Іванова побудовані за принципом монтажу кадрів, кожен із яких розкриває трагічні події минулого; зображуючи те, що довелось пережити в роки війни чеському народу, письменник в авторському тексті часто звертається до мирних картин сучасності, прагне показати всеперемагаючу силу життя. Книга М. Іванова *I плавився навіть камінь* звучить не тільки як „реквієм, але і як заклик-нагадування великої емоційної сили, як пересторога живим, звернення до їх обов’язку і совісті”⁸²⁶.

У польській літературі серед творів документальної літератури, що по-новому висвітлювали події воєнних років, особливе місце посіла книга-репортаж Ганни Кралль *Zdazyc przed Panem Bogiem (Раніше за Господа Бога)* (1977). Твір носить характер діалогу — співрозмовником письменниці є один із учасників Єврейської Бойової Організації, який згадує повстання у Варшавському гето. Марек Едельман — єдиний свідок з того кола людей, котрі пережили повстання і війну. Розповіді Едельмана переплітаються з авторським коментарем та документальними джерелами, які стосуються безпосередньо подій, що досліджуються у книзі.

Підхід Ганни Кралль до вивчення сторінок минулого дещо своєрідний, у її творі немає “множинності” усних свідчень, та ефект хорового звучання створюється за рахунок взаємопереплетення спогадів Марєка Едельмана з великою кількістю документів, що також розповідають про трагедію.

⁸²⁴ Ibid.

⁸²⁵ Ivanov M. A. *A hořel snad i kamen*. Praha: Panorama. 1982. 174 s.

⁸²⁶ Филиппикова Р. Л. Документально-художественный жанр в литературе социалистической Чехословакии. Москва: Наука. 1986. 289 с.

Нещодавно в перекладі українською мовою (2017 р., перекладач Остап Сливинський) побачили світ три книги Ганни Кралль, зібрані під однією обкладинкою: *Раніше за Господа Бога*, *Докази існування* та *Дорога чекає червоного короля*. Напередодні появи цього видання польський репортер, учень Ганни Кралль, Войцех Гурецький записав інтерв'ю, у якому запитує письменницю, „наскільки репрезентативним є цей вибір” і чи складаються ці три книги в певну цілісність. Ганна Кралль, роздумуючи над цим запитанням та демонструючи при цьому том, у якому зібрані дванадцять творів про Другу світову війну, Голокост, наголошує, що всі її книги загалом „це — одна книжка, у якій розгортаються різні сюжети, чутно різні ритми. І ці три книжки, які зараз виходять в Україні, — всі вони тут, у цій великій книзі. *Раніше за Господа Бога* — це перша книжка. Вона відкриває цей *Фантом болю*, назва збірки — *Фантом болю*. Отже, *Раніше за Господа Бога* — на початку, десь усередині — *Докази існування*, а *Дорога чекає червоного короля* — це передостання книжка. Тож це, по суті — вся історія мого писання. Хороший вибір, він мені подобається. Думаю, що таким чином можна побачити, як змінювався спосіб, у який я пишу, як я писала дедалі стриманіше”⁸²⁷.

У цьому інтерв'ю, як і в інших роздумах Ганни Кралль, постають принципи творення книг документального характеру: письменниця говорить про сутність відбору матеріалу, про важливість збереження пам'яті, про значення та вагомість деталі.

Як зазначає дослідниця Г. Улюра, „Кралль — унікально уважна і унікально чутлива слухачка чужих болісних історій із майстерною здатністю відокремлювати те, що їй хотіли сказати, від того, що ж таки насправді було сказано. Ось у чому річ.

Її проза сформувала окремий напрям у сучасній документалістиці, справляє сильне психологічне враження. Кралль детально показує, як народжується історія у спогадах її респондентів — як болісно й ретельно підбирають вони слова і підлаштовують факти”⁸²⁸.

У згаданому інтерв'ю з Войцехом Гурецьким Ганна Кралль, підкреслюючи вагомість літератури факту для сучасного читача, зазначає: „Можливо, читачам уже обридли вигадки, вони хочуть, аби їм розповіли, як було насправді. Це місія репортера. Окрім того, люди мають потребу слухати історії. Завжди, коли ще не було друкованого слова, не було шрифтів, літер, люди слухали історії у різних формах, усі ці сказання, наприклад. Це потреба людини. Як потребою є оповідати”⁸²⁹.

⁸²⁷ Кралль Г. „Найважливіше — не дозволити світу заглушити себе” / розмовляв В. Гурецький; перекл.: Шеремет О., Сливинський О. *ЛітАкцент*. 2017. 11 грудня. URL: <http://litakcent.com/2017/12/11/ganna-krall-nayvazhlishhe-ne-dozvoliti-svitu-zaglushiti-sebe/> (дата звернення: 12.11.2021).

⁸²⁸ Улюра Г. Ніч на Венері: 113 письменниць, які сяють у темряві. Київ: ArtHuss, 2020. 464 с.

⁸²⁹ Кралль Г. „Найважливіше — не дозволити світу заглушити себе”...

Краль-репортерка, на думку дослідниці Г. Улюри, „спокушена саме повсякденністю іншої людини, навіть якщо досвіди її та її героїв збігаються. Помножити своє життя на чужі історії, так про нього історії й не створивши, — це й значить бути авторкою високих художніх репортажів”⁸³⁰.

Сама ж Ганна Краль вважає, що „потреба і слухати, й оповідати лежить біля витоків репортажу. А потреба оповідати виникає також з іншої, ще важливішої людської потреби — із потреби, аби про нас пам’ятали”⁸³¹. В іншому інтерв’ю, записаному Олесею Яремчук, письменниця зазначає: „(...) думаю, я теж якось допомагаю видобуванню пам’яті. Люди розповідають свої історії тому, що хочуть розповідати. Хочуть, щоби про них пам’ятали. А репортаж є способом запам’ятовувати, є записуванням справжніх розповідей. Репортаж є пам’яттю. А пам’ять є однією із головних людських потреб”⁸³².

Білоруська письменниця Світлана Алексієвич, автор п’яти книг, побудованих на основі усних свідчень-спогадів, також значну увагу приділяє питанням, що стосуються специфіки цього жанру. Її численні інтерв’ю, що друкувались на сторінках літературно-критичних журналів упродовж останніх десятиліть, містять роздуми щодо специфіки нового жанру, особлива увага приділяється розгляду функцій та завдань автора в документальній прозі; письменниця наголошує на тому, що твори в *жанрі голосів* здатні відтворити „дух часу” — концепція автора приховується у відборі матеріалу й монтажі. Ураховуючи численність потенційних можливостей, що притаманні *жанру голосів*, С. Алексієвич зазначає, що саме такі твори є сучасною документальною формою, співзвучною часові, порівн.: „Читач став більш вимогливим до правди і надзвичайно точно відчуває, коли відбувається девальвація достовірності в мистецтві та літературі. І тільки документ її реставрує й повертає нам”⁸³³.

Роздуми Світлани Алексієвич про завдання документальної літератури в сьогодинішньому світі, про незвичайні можливості книг репортажного жанру звучали в її Нобелівській лекції: „Одразу після війни Теодор Арно був у стані потрясіння: „Писати вірші після Освенціму — це варварство”. Мій учитель Алесь Адамович (...) також вважав, що писати прозу про жакіття ХХ століття було би блюзнірством. Тут не можна придумувати. Правду слід давати, якою вона є. Потрібна «надлітература». Говорити повинен свідок. Можна згадати і Ніцше з його словами, що жоден художник не витримає реальності. Не підніме її”⁸³⁴. Ось у таких ситуаціях і приходиться на допомогу документальна література.

⁸³⁰ Улюра Г. Ніч на Венері: 113 письменниць, які сяють у темряві...

⁸³¹ Краль Г. „Найважливіше — не дозволити світу заглушити себе”...

⁸³² Краль Г. „Про світ можна розповісти через деталі”...

⁸³³ Алексієвич С. Високий жанр — судьба / беседу вела Т. Тюрина. *Темп*. 1984.

№ 7. С. 2–6.

⁸³⁴ Алексієвич С. Нобелевская лекция. URL: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/2015/alexievich-lecture_ry.html (дата обращения: 08.11.2021).

Світлана Алексієвич, описуючи специфіку жанру *голосів*, як і її наставник Алесь Адамович та майстриня репортажу Ганна Кралль, теж наголошує, що саме твори, у яких до читача промовляє життя в його найрізноманітніших виявах, є сучасною документальною формою, оскільки вони відповідають вимогам нашого часу: „Читач став більш вимогливим до правди і надзвичайно тонко відчуває, коли відбувається девальвація достовірності у мистецтві та літературі. І тільки документ її реставрує та повертає нам”⁸³⁵.

У Нобелівській лекції письменниця акцентує увагу на величезній впливовій силі слова-голосу, слова-документа: „Ми живемо швидше, ніж раніше. Зміст рве форму. Ламає і змінює її. Все виходить зі своїх берегів: і музика, і живопис, і у документі слово виринається за межі документа (...). Розповідаючи, людина творить, вона бореться з часом, як скульптор з мармуром. Вона — актор і творець”⁸³⁶. Однак багато що залежить і від часу, коли спогади оживають у пам’яті людини, від об’єктивних та суб’єктивних чинників.

Без сумніву, що письменницький досвід Ганни Кралль та Світлани Алексієвич — це різні шляхи пошуків, різні за характером реалізації документального матеріалу твори, що приходять до читача. Однак надзвичайно важливими є роздуми письменниць про принципи збереження розповідей-свідчень, про значення та вагомість деталі, про намагання зберегти пам’ять минулого, — того, що вже стало історією. І не дивно, що ці письменницькі роздуми уміщують так багато спільного, адже в них криється величезний досвід кропіткої роботи з людським документом.

Світлана Алексієвич, яка називає себе „людиною-вухом”, зважаючи на те, що живе у вирі людських голосів, які не можуть залишити її байдужою, зазначає: „Є та частина людського життя — розмовна, яку нам не вдається відвоювати для літератури. Ми її ще не оцінили, не здивовані і не захоплені нею. Мене ж вона зачарувала й зробила своєю полонянкою. Я люблю, як говорить людина. Люблю самотній людський голос. Це моя найбільша любов і пристрасть”⁸³⁷.

Відчуваючи та сприймаючи світ через людські голоси, Світлана Алексієвич від книги до книги йде шляхом пошуку документальних свідчень, „які покликані показати читачеві ще недавнє минуле, підвести до певних висновків”, вказати на неоціненність життєвого досвіду кожної людини зокрема”⁸³⁸.

Свій пошук останніх років (хоч робота ця була розпочата раніше) Світлана Алексієвич спрямувала на освоєння одвічних питань: як виявляє себе

⁸³⁵ Алексієвич С. *Высокий жанр — судьба / беседу вела Т. Тюрина. Театр. 1984. № 7. С. 2–6.*

⁸³⁶ Алексієвич С. *Нобелевская лекція...*

⁸³⁷ Там же.

⁸³⁸ Ігнатів Н. Є. *Еволюція жанрових форм у документальній прозі С. Алексієвич. Документалістика на зламі тисячоліть. Проблеми теорії та історії. Матеріали Міжнар. наук. конф. Луганськ: Знання, 2001. С. 34–42.*

людина в коханні (*Прекрасний олень вічного полювання*) і що таке смерть, перехід у вічність (*О світло вечірне*). Робота над цими книгами триває, але вона була дещо відкладена, оскільки письменниця доповнювала нові видання попередніх книг тим матеріалом, який свого часу не міг бути опублікованим (жіночі розповіді, у яких звучала тема голодомору в Україні чи зневіра до сталінського режиму).

Нещодавно С. Алексієвич дала інтерв'ю у зв'язку з показом міні-серіалу „*Чорнобиль*”, сценарист якого Крейг Мазін взяв за основу її книгу „*Чорнобильська молитва: (Хроніка майбутнього)*”. На запитання про те, як письменниця, яка пропускає через себе настільки багато інформації і людських емоцій, може відключати своє “вухо” (адже С. Алексієвич сказала про себе, як уже зазначалося, що вона є “людиною-вухом”), прозвучала така відповідь: „Колись хтось написав, що Алексієвич не поїхала до Чечні і зараз не їздить на війну, бо боїться. Справа не в страху, а справа в тому, що вже неможливо бачити абсурд нашого життя. Ніхто не розуміє, що інших ідей, крім відчаю, у мене не залишилося. Я бачу, як повільно людина змінюється, і нічого не залишається, як спокійно робити свою маленьку справу.

Зараз я працюю над новою книгою. Хочу написати про наші спроби бути щасливими. Все-таки здійнялося це полум'я приватного життя. Люди зрозуміли цінність близької людини поруч, дітей, домівки. Це не міщанство, як багато хто хотів би сказати, хоча міщанства багато і тієї якоїсь абсолютно безглуздої, якщо не смішної, нової буржуазності. Усе-таки хоче людина не прожити, а знайти сенс свого життя. Знайти сенс заради чого...

Поки що в мене ще немає чіткої філософії цієї книги, зараз це збірник різних людських досвідів. У ній є і історії про кохання з табору і з гетто, але все ж більше в ній історій про сучасну людину, з якою багато вже відбулося і це дуже цікаво”⁸³⁹.

Своєрідним підтвердженням того, що саме пошук голосів-свідчень став для Світлани Алексієвич способом освоєння дійсності, є її слова: „Я довго шукала жанр, який би відповідав тому, як я бачу світ. Тому, як влаштоване моє око, вухо... Пробувала себе...

І вибрала жанр людських голосів... Свої книги я вишукую та вислуховую на вулицях. За вікном. У них реальні люди розповідають про головні події свого часу... залишають у слові історію держави, загальну історію. Стару та новітню. І кожен — історію своєї маленької людської долі”⁸⁴⁰.

В усіх книгах Світлани Алексієвич звучить і голос автора — людини, яка переживає разом з героями їх страждання, їх біль та розпач. „Мене цікавить

⁸³⁹ Алексієвич С. Інтерв'ю Олексія Тарасова для Радіо НВ (5 червня 2019 р.). URL: <https://style.nv.ua/ukr/lyudi/interv-yu-zi-svitlanoyu-aleksiyeovich-pro-serial-chornobil> (дата звернення: 08.12.2021).

⁸⁴⁰ Алексієвич С. В поисках вечного человека (вместо биографии). URL: <http://www.alexievich.info/index.html> (дата обращения: 10.11.2021).

те, що неможливо придумати. Історія душі, а не самого факту⁸⁴¹, — зізнається письменниці. Працюючи з людськими сповідями, вона покликана була по-особливому відчувати, а надалі передати їй читачеві те, що іноді здається непізнаваним — глибину почуттів і переживань людини: „Я впевнена, що нам призначена дорога... я схильна не перебудовувати світ, а пізнавати”⁸⁴². *Жанр голосів*, як постійно наголошує С. Алексієвич, став для неї можливістю відображення епохальних подій через душу людини, через досвід окремої людини: „Документи — живі істоти, вони змінюються разом з нами”⁸⁴³.

Повсякчас нові композиційні та стилеві вирішення знаходить Світлана Алексієвич для своїх книг, даючи можливість „виговоритись самому життю”, „трагічній його геніальності”. *Жанром голосів* називає письменниці книги-дослідження, над якими їй довелося працювати. Знайшовши свій, особливий шлях до вивчення глибин людської душі, С. Алексієвич підкреслює: „Я чую світ через людські голоси. Вони завжди гіпнотизують мене, оглушують і зачаровують. У мене велика довіра до самого життя. Напевно, це мое бачення світу”⁸⁴⁴.

У 2014-му році на Книжковому Арсеналі у Києві відбулась презентація українського перекладу книги С. Алексієвич *Час секунд-хенд (кінець червоної людини)* (2013), п'ятої із циклу *Голоси Утопії*. Про роботу над цією книгою, про процес пошуків людських історій, у яких відобразилась ціла епоха, письменниці розповідала: „Крупинками, крихтами збирала я історію „домашнього”, „внутрішнього соціалізму”. Те, як він жив у людській душі. Мене приваблював цей маленький простір — людина... одна людина. Насправді там все і відбувається”⁸⁴⁵. Відчуваючи і сприймаючи світ через людські голоси, письменниці іде від книги до книги шляхом пошуку голосів-свідчень, які покликані відтворити для читача таке ще недавнє минуле, яке вже стало історією⁸⁴⁶.

Бажання зберегти те, що відбулося в житті й збереглося в пам'яті окремої людини, яка пройшла через свій неповторний життєвий досвід, спонукає письменника-документаліста слухати й „переказувати світ”. А цей світ, як зауважує Ганна Краль, „заслуговує на те, аби бути записаним”⁸⁴⁷.

⁸⁴¹ Алексієвич С. Нобелевская лекция...

⁸⁴² Алексієвич С. А потом я напишу о любви... / беседу вела Н. Игрунова. *Дружба народов*. 1993. № 10. С. 203–209.

⁸⁴³ Алексієвич С. Нобелевская лекция...

⁸⁴⁴ Алексієвич С. Цинковые мальчики. Москва: Молод. гвардия, 1991. 172 с.

⁸⁴⁵ Алексієвич С. Нобелевская лекция...

⁸⁴⁶ Ігнатів Н. Є. Досвід трагічних подій ХХ століття очима і серцем жінки (на матеріалі документальної прози Світлани Алексієвич). *Kobieta. W zwierciadle języka i kultury. Monografia wieloautorska / pod red. A. Archangielskiej i M. Hordy*. Szczecin, 2017. С. 225–245.

⁸⁴⁷ Краль Г. „Про світ можна розповісти через деталі”...

Колективна пам'ять народу в документальних книгах виступає одночасно і як свідок, і як звинувачувач; закладена в народній пам'яті узагальнювальна сила дозволяє побачити дійсність у всій її повноті та масштабності.

Розмірковуючи над особливостями жанру *голосів* в одному із інтерв'ю, С. Алексієвич відзначала, що книгу журналістського характеру на основі усних спогадів можна створити досить швидко; та все ж, „записати розмови — це до мистецтва не має жодного стосунку. У цьому жанрі між журналістикою та прозою надзвичайно тонка грань”⁸⁴⁸. Звертаючись до людських свідчень-документів, до історичних джерел та коментуючи ці матеріали, письменник сам стає на позиції дослідника, намагаючись якнайглибше вивчити події, що висвітлюються голосами його героїв, прагнучи освоїти складні життєві явища. Такою книгою, яка торкнулась живої рани сьогодення, є жіночі спогади-роздуми *Дівчата зрізають коси* (2019). Автор книги Євгенія Подобна знайшла свій шлях для збереження пам'яті про долю жінки в умовах війни на східних теренах України.

Вступне слово до книги такі роздуми Є. Подобної: „У війни не жіноче обличчя”. Прийнято вважати, що жінка створена, аби дарувати життя, а не відбирати його. Та російсько-українська війна змусила вдягти камуфляж та узятися за зброю сотні українок. Дівчата з різних куточків країни поїхали на Донбас, аби рятувати життя як парамедики, забезпечувати армію найнеобхіднішим, волонтерючи, а чимало з них нарівні з чоловіками звільняли міста й села Донбасу, ставши розвідницями, артилеристами, снайперами, кулеметницями”⁸⁴⁹.

Вступному слову передує епіграф, перший рядок якого дав назву книзі: „Дівчата зрізають коси / Туго шнурують берці / Їм щастя приснилось, здалося. / Кровить забинтоване серце”⁸⁵⁰. Ці поетичні рядки, що настільки всеохоплююче відтворюють долі героїнь книги, належать Олені Задорожній.

Під час зустрічі зі студентами Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка Євгенія Подобна розповіла, що інтерв'ю з дівчатами-воїнами їй простіше було записувати після спільного перебування на лінії вогню, а „духовне зближення під час і після обстрілів дозволяло кореспондентці торкатися в розмовах найболючіших питань”⁸⁵¹. Уже зараз важливо усвідомити, наскільки необхідною є ця робота щодо збереження пам'яті. Одна з героїнь книги — Яна Червона, — розповідь-історія якої звучить серед двадцяти п'яти жіночих голосів, загинула на війні. Саме їй письменниця присвятила свою перемогу в здобутті Шевченківської премії.

⁸⁴⁸ Алексієвич С. Моя единственная жизнь / беседу вела Т. Бек. *Вопросы литературы*. 1996. № 1. С. 205–224.

⁸⁴⁹ Подобна Є. *Дівчата зрізають коси*. Книга спогадів / російсько-українська війна. Київ: Люта справа. 2018. 346 с.

⁸⁵⁰ Там само.

⁸⁵¹ Зустріч із Євгенією Подобною в Інституті філології КНУ. 2020. 10 березня. URL: <http://www.univ.kiev.ua/news/10963> (дата звернення: 05.12.2021).

„Героїні нашої книги, — зазначає Є. Подобна, — абсолютно різні, та історія кожної унікальна. У цих історіях поряд сміливість і страх, поразки й перемоги, сила і слабкість, щире кохання і біль втрат, який важко описати словами.

Це історії без цензури, що розкажуть про війну, як вона є: про воєнні будні та бої, що колись увійдуть до підручників з історії, ламання звичних уявлень про військо як суто „чоловічий світ” і нелегкий шлях повернення з війни до мирного життя”⁸⁵².

Як зазначила в рецензії на книгу Олена Іванова, „кожна історія продемонструвала, який відбиток залишила війна в житті героїнь, максимально наблизила просторово віддалені події та створила ефект розгортання подій «тут і зараз»”⁸⁵³. Мабуть, вартує пригадати, що в німецькій літературі жанр, що фіксує живі свідчення, здобуті за допомогою людських голосів, отримав назву „*конАй, де стоїш*”. Надзвичайно важливим при цьому — не втратити можливості зафіксувати спогади, яких завтра вже можна не знайти.

Виникнення такого жанру, який ішов би з глибин пам’яті людської, передбачав Олександр Довженко. У щоденникових записах періоду війни письменник занотував: „І, може, зараз уже слід продумати дальші шляхи нашої літератури.

Народ не хотітиме читива про війну побутово-описового. Народу треба показати його зсередини, в його стражданнях, в його сумнівах, його боротьбі, оновленні, і показати йому шлях і перспективи”⁸⁵⁴.

Незаперечним є факт, що документальна література, яка базується на усних голосах-свідченнях, іде шляхом поступального розвитку вперед, освоюючи світ довкола нас. Факти, спогади, архівні джерела здатні відкрити перед читачем такі сторінки життя, що, як уже наголошувалось, невіддільні белетристиці. *Жанр голосів* дає величезні можливості й для авторського самовираження, адже, наскільки б великою не була сила і влада документа, він не може й не повинен перекрити собою особистість письменника. А присутність письменника в документальному творі репортажного характеру завжди виявляється своєрідно, залежно від бажання самого автора. І однією з форм вираження такої присутності є роздуми письменників про жанрову специфіку книг, які творить саме життя.

⁸⁵² Подобна Є. Дівчата зрізають коси. Книга спогадів / російсько-українська війна...

⁸⁵³ Іванова О. Українська документальна книга про жінку на війні: руйнування закарбованих стереотипів чи формування нових? *Діалог: Медіастудії*. 2019. № 25. С. 217–220. Рец. на книгу: Подобна Є. Дівчата зрізають коси / Є. Подобна, тексти; Укр. ін-т нац. пам’яті. Київ: Люта справа, 2018. 346 с.

⁸⁵⁴ Довженко О. Із щоденникових записів 1941–1956 рр. *Довженко О. Україна в огні: Кіноповість і щоденник*. Київ: Рад. письм., 1990. С. 103–415.

СТЕРЕОТИПИ УКРАЇНСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ: ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИЙ ВИМІР

ВІТАЛІЙ КОНОНЕНКО

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
Івано-Франківськ — Україна

На процесах оновлення українського слововжитку позначились пошуки новостилю, що ґрунтуються на утвердженні нової літературно-художньої парадигми, змінюваності усталених норм, експериментуванні зі словом, зрушеннях конструктивних форм. Радикалізація у сфері постмодерністського дискурсу має наслідком часткову відмову від традицій класичної літератури, схильність до семантичного деструктивізму, декодування текстів, упродовження нової графічної практики без обмежень і засторог⁸⁵⁵. Помітним явищем сучасного ідіолекту стають спроби посилення експресії вислову, активзації засобів впливу на свідомість адресата, його етнокультурні й ментальні уподобання.

Використання у словесній палітрі письменників-постмодерністів усно-розмовних стереотипів постає як явище художнього стибу, розраховане на входження в систему мовостилю як ознаки “оживлення” літературної норми, подолання пуристичних застережень на кшталт “неприпустимо”, “вульгарно”, “неправильно”, “неестетично” тощо. Узвичаєні штампи слововжитку, автоматизовані кліше, що відбивають усталені шаблони мислення⁸⁵⁶, стають засобом відтворення поведінкових стереотипів, соціолектної характеристики не лише персонажів художніх творів, а нерідко і наратора-Я⁸⁵⁷, від імені якого ведеться оповідь постмодерністів.

Національні стереотипи як комунікативні одиниці орієнтовані на сприймання соціальних груп чи осіб⁸⁵⁸, у текстах постмодерністів — переважно

⁸⁵⁵ Див., зокрема: Гундорова Т. Проявлення слова: дискусія раннього українського модернізму. Київ: Критика, 2009. 447 с.; Кондратенко Н. В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу. Київ: Вид. дім Д. Бурого, 2012. 328 с.; Кононенко В. І. Прагматика художнього дискурсу: пошуки новостилю. Київ; Івано-Франківськ: Вид-во Прикарп. ун-ту, 2021. 385 с.

⁸⁵⁶ Див.: Гаврилів О. Освічений, але пиячить. До питання національних стереотипів. *Вісн. Львів. ун-ту*. Серія міжнародних відносин. 2013. Вип. 33. С. 315.

⁸⁵⁷ Див.: Ткачук О. М. Наратологічний словник. Тернопіль: Астон, 2002. С. 85.

⁸⁵⁸ Quasthoff U. *Soziales Vorurteil und Kommunikation — eine sprachwissenschaftliche Analyse des Stereotyps*. Frankfurt am Main: Athenäum Fischer Taschenbuch, 1973. 312 s.

на освічену молодь, інтелігентські кола. В опрацюванні стереотипного слововжитку письменники нової генерації створили спільну парадигму реалізацій, у підґрунті якої покладено молодіжний сленг, інтелігентське арго. Мовностилістичною ознакою молодіжного соціолекту, відтвореного в постмодерністському дискурсі, є зниження конотативного навантаження на узвичаєний стандарт; водночас відкриваються можливості додавання іронічно-глузливої тональності, ігрового супроводу спрощених уявлень.

За мовними штампами, звичними кліше зазвичай постає образ людини, яка в комунікації із носіями жаргонного слововжитку вдається до обмеженого фонду лексичних засобів. У письменників-постмодерністів за набором просторічних, побутових і ненормативних мовних елементів простежується включення в мовну гру, маскування під представників тих чи тих соціальних верств. За таким лінгвістичним експериментуванням, на думку Н. Кондратенко, постає „прагнення позбавитися меж мови, знайти нові форми реалізації її потенціалу, створити нову мову для нової літератури”⁸⁵⁹. У цьому сенсі стереотип виступає засобом індивідуалізації мови персонажів, відтворення своєрідного ідіостилу, вираження авторських інтенцій.

Джерельна база стереотипних слів і висловів доволі неоднорідна й включає переважно елементи усного побутового мовлення, не розрахованого на літературне нормування. Цей лексико-семантичний шар ґрунтується на використанні сленгових і жаргонних одиниць, згрубілому ненормативному слововжитку, зокрема обценної лексики, англіцизмів, калькованих запозичень, “суржику”, різних мовних “викрутів”, авторських новотворів тощо.

Стереотипи виявляють риси національно орієнтованих утворень, які у вигляді етносемантичних компонентів відбивають психотипні, ментальні, етнокультурні уподобання частини українськокомовної спільноти. В художньому дискурсі літературного постмодернізму окреслилась сфера стереотипного мововжитку, створеного на ґрунті щоденного побутового скоромовлення, позбавленого офіціозу, літературного відпрацювання.

Як стереотипи зниженого мовлення сприймаються частотні побутові слова, які використовують у діалогах під час зустрічей, вітань, телефонних розмов як окремі репліки, запитання, короткі відповіді. Як зазначає Ф. Бацевич, „у живій літературній мові людей із використанням засобів природної мови важливим чинником кооперативного, дієвого, результативного спілкування є його природність”⁸⁶⁰. Ця властивість побутових стереотипів, відтворених у художніх текстах, робить їх виправданими елементами живого говоріння, розмовної практики. За приклад може слугувати вживання групи *нормальний/нормально*, члени якої в узуальних умовах за значенням не відповідають літературній нормі. Використання цих лексем як стереотипів є свідченням

⁸⁵⁹ Кондратенко Н. В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу... С. 74.

⁸⁶⁰ Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики. Львів: ПАІС, 2010. С. 211.

не стільки невимогливості персонажів художніх творів щодо мовної культури, скільки стандартизації комунікації соціально близьких осіб.

У тлумачному словнику лексема *нормальний* не має стилістичних прикмет, зокрема: 'який не має відхилень від норми; який відповідає загальноприйнятим нормам, установленим вимогам'⁸⁶¹. В усному мовленні стереотип *нормальний* змінює семантичний потенціал, набуває нових мовностилістичних і оцінних конотацій. Порівн.: (...) *тепер я знаю: в українців нормальні обличчя* (І. Карпа, *Перламутрове порно*): *нормальний* — 'такий, що створює позитивне враження'; *пішли погодую тебе чим-небудь нормальним* (І. Карпа, *Перламутрове порно*): *нормальний* — 'смачний'; *Ксеня — найбожевільніша з усіх "нормальних людей"*. *Зрештою, хто там нормальний* (І. Карпа, *Перламутрове порно*): *нормальний* — 'людина з непорушеною психікою'; *нормальна ціна як для Прекрасного Дальока* (І. Карпа, *Перламутрове порно*): *нормальний* — 'цілком придатний'; *якщо по-чесному, — мовив Аркадій, — печатка нормальна була* (С. Жадан, *Ворошиловград*): *нормальний* — 'справжній, не підроблений'. Незмінним залишається стилістична зниженість, розмовність уживання.

Слово *нормально* в усній розмові вживається як штамп на позначення ствердної відповіді щодо стану справ, здоров'я, життєвої ситуації тощо; конотативні конкретизатори смислу з'ясовуються в контекстному оточенні; за словом залишається функція позитивного оцінювання. Як стереотип у текстах постмодерністів одиниця *нормально* зазвичай засвідчує беззмисловність діалогів, невисоку мовну культуру їх учасників, зрештою, небажання долати стандартність, штампованість мовлення. Порівняйте повторюваність констатації позитиву в неширокому за обсягом фрагменті тексту:

- *Серйозно, не переживай.*
- *Та все нормально (...).*
- *Ей, — сказав голос. — Як ти там?*
- *Хто — я?*
- *Ну а хто? Як справи взагалі?*
- *Взагалі — нормально, — відповів я (...).*
- *І як ти тепер?*
- *Нормально, — сказала жінка. — Справа була не в страсі. Просто я попустилась, і все стало нормально (...).*
- *На, — простягнув я слухавку Льолику.*
- *Усе нормально? — перепитав він.*
- *Так, — відповів я, — нормально. Нормально (С. Жадан, Ворошиловград).*

Менш поширено вживаються стереотип *серйозно*, який зберігає конотації доказовості мовленого, *правильно* — з конотаціями задоволення, успішності здійсненого. Супровідні смислові показники цих стереотипів: 'добре',

⁸⁶¹ Словник української мови: в 11 т. / гол. ред. І. К. Білодід. Київ: Наук. думка, 1974. Т. 5. С. 443.

‘саме так і є’, ‘безумовно’, ‘не може бути’ (у запитанні) і под.; порівн. також багатозначні *правильно, природньо*; до прикладів:

[1.] — *Як справи? — заговорив Ніколаїч.*

— *Прекрасно, — відповів я. — Переграли вчора газозвиків.*

— *Серйозно? — насупився він. — Коли додому?*

— *Не знаю, — відповів я. — Хочу трішки затриматись.*

— *Серйозно?*

— *Угу. Потрібно з документами розібратись.*

— *Серйозно? — Ніколаїч теж спробував заговорити приязно.*

[2.] — *Вони ж тебе кинули, правильно?*

— *Правильно, — погодився за мене Владік (С. Жадан, Ворошиловград).*

З іншого боку, герої постмодерністських текстів, що їх кваліфіковано як освічених осіб, часом інтелектуалів, удаються до стереотипів “інтелігентського” мовлення; такі включення мають ознаки розмовності, однак не втрачають на глибинному рівні зв’язку з “високим” стилем; звернімо увагу на зниженорозмовні позначення на кшталт *проблема, в принципі* і под. Порівняйте, зокрема, вживання слова *проблема* в значенні ‘труднощі’:

[1.] — *А що з вашим дідусем? — недовіжливо запитала дівчинка.*

— *Проблеми.*

— *З чим?*

— *З головою (...).*

— *Це не від голови.*

— *Серйозно?*

— *Це від шлунку (С. Жадан, Ворошиловград).*

[2.] — *У вас там якісь проблеми були? — весело загибав Діма. — З грошима?*

— *З чого ти взяв?*

— *Та вони самі нам розповіли, — засміявся Діма (С. Жадан, Ворошиловград).*

[3.] — *Ну, “як лоха” не казали, — відступив Діма, — але в принципі щось таке (С. Жадан, Ворошиловград).*

Стереотипність мовленнєвих партій персонажів постмодерністського дискурсу ґрунтовано на використанні молодіжних соціолектів, сленгових і жаргонних компонентів, що пояснюється прагненням авторів репрезентувати себе, по-перше, як представників сучасного, передовсім міського, молодіжного середовища, по-друге, як письменників, які розраховують на молодіжну читацьку аудиторію. Герої постмодерністської прози — зазвичай освічені молоді люди, для яких сленгове мовлення — узвичаєна система спілкування, апробована комунікація. Водночас побутування молодіжного сленгу обмежене „соціальними, психологічними, часовими і просторовими умовами існування”⁸⁶², відтак стереотипне мовлення — попри своє масове

⁸⁶² Ставицька Л. О. Арго, жаргон, сленг. Соціальна диференціація української мови. Київ: Критика, 2005. С. 191.

поширення — відбиває соціопсихологічні, етнокультурні риси середовища, реалії якого відтворює письменник. Носії стереотипів — передовсім представники освіченої молодішої генерації, для якої їх уживання складає стандарт щоденного спілкування, для оповідача-Я в текстах постмодерністів — це імітація молодіжного сленгу з тим, щоб наблизитися за ідіолектом до носіїв сленгу й засвідчити свою справжню чи штучну належність до цього середовища. У зв'язку із цим наукова кваліфікація сленгової лексики в текстах постмодерністів має ґрунтуватися не лише на констатації слововжитку⁸⁶³, а й на аналізі художньої зумовленості, психостилістичної доцільності дискурсивних рішень.

Серед сленгових утворень переважають найменування осіб або їх груп, предметів, подій, ситуацій, явищ, властивостей. Одну з найчастотніших груп формують смислові трансформації щодо назв осіб. Більшість таких найменувань не вирізняється посиленою диференціацією, скажімо, за видом занять, віковими особливостями; це широко вживані в соціолекті назви чоловіків (*пацан, мужик, чувак* /у позитивному значенні — *кльовий чувак*/, *хлоп, хлопчик, старий*); негативно оцінювані назви, наприклад, *лох*: — *Сказали, що кинули тебе на бабки, — знову засміявся Діма. — Як лоха, — додав Владік* (С. Жадан, *Ворошиловград*); *жевжик*: — *Залишив капці перед храмом — жевжику, що крутитиметься тут, їх “охороняючи”* (І. Карпа, *Перламутрове порно*); *мучечік*: — *Мучечікам не потрібна краса* (І. Карпа, *Перламутрове порно*); *дуросвіт*: *Один дуросвіт нарахував їх (пісень) близько тридцяти тисяч* (Ю. Андрухович, *Перверзія*); порівн. також обценні позначення на кшталт *мудак* і *под*.

Представниць жіночої статі традиційно називають *тьольки*, з негативною оцінкою — *баби, тьотьки, мармизи*, вульгарно — *хвойди, курви* і под.; стилістичне забарвлення такого вживання знижене, це швидше шаблони, аніж образи. Порівн.: — *Ну, Герич, — ображено сказав Коча, — я ж десантник. Усі баби наші були* (С. Жадан, *Ворошиловград*); — *Ого. Пам'ятаєте, які тьотьки в Рубенса??* (І. Карпа, *Перламутрове порно*); (...) *автобус валився від голих хвойд і кокаїну* (І. Карпа, *Перламутрове порно*); порівн. в авторській оповіді: *Це була піша прогулянка Мюнхеном у надії побачити рештки неприбраного свята: купи сміття, биті пляшки, потоптані хвости і крила, здерті мармизи* (Ю. Андрухович, *Перверзія*); *Такі з Геником також працюють, але бутербродів не дають, лахудри* (І. Карпа, *Перламутрове порно*).

Одне з образливих найменувань, що передає оцінювання дій особи чи групи осіб, — усний стереотип *уроди*. Його повторюють герої як узвичаєне визначення, яке є “на слуху” й сфокусує увагу на вираженні негації. Порівн.: — *Вона криком кричить, а лікар не розуміє, в чому справа. Уроди* (І. Карпа, *Перламутрове порно*) (прикметно, що йдеться про поведінку однієї

⁸⁶³ Див.: Сорока В. Сленг у творах Оксани Забужко та Юрія Андруховича. *Українська мова та література*. 1999. Ч. 4 (116). С. 5–6.

особи, а стереотип узагальнює ставлення до лікарів у множині); — *Наробили дірок, а вже потім дивилися, уроди* (І. Карпа, *Перламутрове порно*). Можливим стає перенесення оцінного значення з людини на інші істоти: — *А раптом вони (пінгвіни) не бачать там різниці — пінгвін він чи пінгвінка? Що, як вони всі на одне лице? — Урроди! — вставляє Нона. — Не, не уроди. Просто їм все одно* (І. Карпа, *Перламутрове порно*); порівн. близьке за смыслом визначення *придурки*, негачія якого менш виразна, аніж у брутальному *уроди*: (...) *насправді всі придурки зазвичай вважають себе вкрай нормальними* (І. Карпа, *Перламутрове порно*).

На межі з обценним уживанням у мові персонажів звучить *курва*, причому оцінювання може стосуватися не лише представниць жіночої статі, а й чоловіків, негативного стану справ, складної ситуації: *Майже шкода вже, що зажимаю йому двадцятку. — Курва, — зовсім тихо кажу я. — Ну, і не кажіть — поніхали тут* (І. Карпа, *Перламутрове порно*); порівн. вульгарне *сука*: — *А ти, сука, — прошипів він персонально Ніколаїчу, — вішайся. Ти поняв мене, сука?* (С. Жадан, *Ворошиловград*).

Набір образливих найменувань осіб можна продовжувати, “винахідливість” розмовної практики в доборі стереотипів дає матеріал для варіювання незалежно від “точності” подібних характеристик. Скажімо, найменування *совок* і похідні від нього можуть бути “причеплені” персонажам без доказів відповідної поведінки; порівн.: *А ця ялина, якось по-совковому прикрашена невпападними кульками, виглядає просто вирізаною з листівки 89 року, яку ти слав своїй бабусі* (І. Карпа, *Перламутрове порно*). Звично, побутово звучить визначення *одоробало*: (...) *мені дуже смішно, що таке патлате одоробало, як я, хтось може кликати “мадам”* (І. Карпа, *Перламутрове порно*). Серед найменувань за національною ознакою з виразною оцінкою переважають *москаль, хохли, жиди*, позначення представників різної етнічності одержують знижену кваліфікацію: — *Американці завжди при чомусь. — Як і євреї, як і китайці... — Як і москалі... — Ну, не, москалі не завжди при чомусь. — А українці завжди ні при чому* (І. Карпа, *Перламутрове порно*).

Стереотипи-назви предметних понять настільки поширені, що втрачають мовностилістичні прикмети. Скажімо, житлове приміщення — незалежно від місцезнаходження й призначення — називають *хатою*: *Вона ніколи не ходила по хаті в потворних халатах, бігудях чи футболках із розтягнутим горлом* (І. Карпа, *Перламутрове порно*); — *Привіт! — сказала я, припершись до неї до хати на інтерв'ю* (І. Карпа, *Перламутрове порно*); автівку звично іменують *тачкою*, гроші — *бабками, баблом*: — *Ми все знаємо (...) і про бензовоз, і про бабки* (С. Жадан, *Ворошиловград*). Стереотипи — жаргонні слова постають у текстах, розрахованих на стилістично знижене мовлення, зазвичай у стосунках приятелів-чоловіків, зрідка — жінок. Порівн.: *лажа: (...) тут же до мене доходить, що два останні — поняття несумісні, але хай у цьому лажі не вбачає* (І. Карпа, *Перламутрове порно*); *фігня: — Ти про мої попередні*

глибинно-філософські роздуми сказав, що то — затаскана фігня нудотна, так?! (І. Карпа, *Перламутрове порно*) (не без іронічного підтексту сполучено глибинно-філософські роздуми з фігну); у більш нейтральному варіанті вживано стереотип *прикол* і под.

Сленгові стереотипні атрибути зазвичай аксіологічно загострені: одні з них передають конотації підвищеного захоплення (*офігенний, прикольний, кльовий*), інші — незадоволення, обурення (*паскудний, дурний, дурнуватий*): (...) *девушка* (...) з таким *офігенним макіяжем* (...) НЕ МОЖЕ говорити таким паскудним сленгом (І. Карпа, *Перламутрове порно*). Порівн.: *Новий рік, незбагненну для мене причину радості мільярдів hoto sapiens, ми цинічно святкуємо в «общем вагоні забацаного поезда» “КІЇВ-БЕРЛІН”* (І. Карпа, *Перламутрове порно*) (*забацаний* — ‘заяложений’, ‘занедбаний’, оцінка різко негативна); — *Угу. І більш-менш достойні тьотьки на тому робили нефігове промо* (І. Карпа, *Перламутрове порно*) (*нефіговий* — ‘непоганий’, ‘вигідний’). Кваліфікаційні слова на кшталт *прикольно, кльово, класно, реально, не хіло, до фіга, на шару* і подібні позначають вияви позитивного оцінювання, *дурнувати* і подібні — негативного, це експресивне сприймання як плюса, так і мінуса. Порівн.: — *Ну, це ти вже загнув, але прикольно* (І. Карпа, *Перламутрове порно*); *Нічого дивного* (...) *Ну і кльово* (І. Карпа, *Перламутрове порно*); — *Слухай, так це ж класно!* (І. Карпа, *Перламутрове порно*); *До фіга і трошки є людей, що здохнуть від щастя бути з тобою* (І. Карпа, *Перламутрове порно*); *Хоча ні — дурнувати виглядають пластикові пальми з гірляндами коло оболонських казино* (І. Карпа, *Перламутрове порно*).

Серед стереотипних позначень помітне місце займають вербативні утворення, запозичені з жаргонно-сленгового вживання; вони органічні для мови персонажів і авторського опису від 1-ої особи; такі розмовно-просторічні утворення у стандартизованих сполученнях визначають стильове спрямування найближчого контексту. Стереотипи-вербативи мають різну частотність уживання і можуть ставати шаблонними, частково втрачаючи яскраву оцінність (*дурити* ‘поводити себе неадекватно’, *додути* ‘зрозуміти’, *дістало* ‘щось заважає’, *звалитися* ‘зникнути’, *зашиститися* ‘заплутатися в справах’, *прикинути* ‘взяти до уваги’, *тусуватися* ‘брати участь у зборищах’ і т. д. В тексті роману І. Карпи просторічне *грузити* ‘тривожить, бентежить’ подано у суржиковому слововжитку й супроводжується жартівливим авторським коментарем: — *Ой, пацани, шота мене ета грузит...* — сказав *клавішник* (І. Карпа, *Перламутрове порно*). (“В сучасній мові слово «грузити» позначає переведення людини в стан пониженого рівня лібідо — тобто настрої стає похмури́м”: *коментар автора*). Порівняйте в авторському мовленні: *Включають MUSE, вмикають FM-станцію. Шоби всьо понятно і не грузило* (І. Карпа, *Перламутрове порно*).

Частина вербативів утворює стійкі сполучення розмовного призначення, поширені в усному мовленні передовсім молоді: *були і загули* ‘зникли’:

— Моїх друзів уже нема, — довірливо кажу я. — Були і загули (І. Карпа, Перламутрове порно); *таке впирає* ‘заважає’: — Тебе *таке впирає*? — питаюся я (І. Карпа, Перламутрове порно); *валить звідси* ‘тікайте’: — *І взагалі — валить звідси* (С. Жадан, *Ворошиловград*); *забити на когось* ‘залицятися’: — *Забий на нього, — натомість кажу я* (І. Карпа, *Перламутрове порно*).

Тексти постмодерністів сповнені експресивами — стійкими зворотами сленгового походження. Їхнє поширення віддзеркалює як мову персонажів, так і авторську оповідь; їхнє вживання настільки узвичаєне, стереотипне, що фактично не сприймається як уснопобутове, для цього дискурсу це літературний стандарт. Водночас такий слововжиток суттєво доповнює вільний від обмежень контекст, сприймається на словесному тлі як природний, що дає підстави вважати його загальноприйнятним у середовищі авторів і їхніх персонажів. Характерна різнобарвність структурної організації, смислових і стилістичних конотацій подібних утворень. Порівн.: *типу того, типу там, типу разом* і под.: *Ну, типу там, інтелектуали музику роблять, такі собі модні і культурні лічності (...)* (І. Карпа, *Перламутрове порно*); *Відтак ми ще типу разом (...)* (І. Карпа, *Перламутрове порно*); *сто років не був: Я сама тут сто років не була* (С. Жадан, *Ворошиловград*); *ясен пень: (...)* *ну, і всі щасливі, ясен пень* (І. Карпа, *Перламутрове порно*).

Уживання стереотипів-неолексем зведено в основному до залучення численних англіцизмів; ці вкраплення входять у контекст паралельно з іншими сленговими утвореннями, створюючи єдиний словесний контекст. Частину англіцизмів подано в українському варіанті, частину — в англійському оформленні, причому тлумачення значень зазвичай не позначено в розрахунку на знання читача або на “підказку” з контексту. Як зазначають дослідники, „надмірне або неграмотне вживання англіцизмів призводить часом до ускладнення розуміння останніх пересічними носіями мови”⁸⁶⁴; постмодерністи розрахують не на “пересічного” адресата, а на “свою” елітну читацьку аудиторію, для якої ці шаблонні варваризми узвичаєні.

Порівн.: — *Ти як із французького кіно, де все погано всю дорогу і ще й погано закінчується. Але люди там справжні, без мейк-апу, та ще й інколи гарні* (І. Карпа, *Перламутрове порно*) (мається на увазі, що вислів без мейк-апу / без макіяжу/ відомий читачам); *Але не знаю, як Ален сприйме “галіміий підар”, тож даю ноу комменте* (І. Карпа, *Перламутрове порно*) (поряд із жаргонним галіміий підар англіцизм ноу комменте /без коментарів/ набуває іронічного тонування); *Такого справжнього драматизму і здатності пускати мурашки по шкірі мені бракувало ще з часів (символічних, соррі, а не історичних) Джима Моррісона* (І. Карпа, *Перламутрове порно*); *Згадала про пальто і неперевішений мейк-ап на пиці* (І. Карпа, *Перламутрове порно*); *Це я так COPY-PASTE зробила* (І. Карпа, *Перламутрове порно*); *Її величність екс-вайф*

⁸⁶⁴ Клименко Н. Ф., Карпіловська С. А., Кислюк Л. П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. Київ: Вид. дім Дмитра Бурого, 2008. С. 234.

ступлять граційною ніжкою на хохляцькій землі (І. Карпа, *Перламутрове порно*). Розмовного звучання набувають властиві молодіжному соціолекту скорочені запозичення на кшталт *реал*: (...) *писати-базікати-уявляти і РО-БИТИ* — зовсім різні речі, часто дужжжже добре, якщо до реалу не доходить (І. Карпа, *Перламутрове порно*); *ігнор*: — *Бачила недавно твого хлопчика... Щось він в ігнор нас поставив* (І. Карпа, *Перламутрове порно*).

Серед молодіжних стереотипів значний відсоток складають спільні з російськими утворення; їх штучне походження, українізована варіативність не дає підстав уважати їх росіянізмами; їх органічність для текстів постмодерністів переводить їх у фонд розмовно-просторічного прошарку сучасного узусу. Власне запозичення з російської набувають додаткових конотацій зниженості, відбивають прагнення до мовної гри. Порівн.: *Кожен випадок — індивідуальний. Пам'ятайте дівочки про це, коли грузите мучачіків* (І. Карпа, *Перламутрове порно*); *Ще коли я милилася на летовище за Майнесом, мені подзвонила дівучка з рекламної агенції* (...) (І. Карпа, *Перламутрове порно*).

Як зазначає С. Єрмоленко, „мова як засіб самовираження має таку особливість: у той момент, коли створює текст письменник, вона вже обтяжена соціально-культурною інформацією”⁸⁶⁵. Через стереотипи, до яких вдаються герої постмодерністської прози, постає образ сучасної, переважно молоді, особи з її демократичними поглядами, намаганням стати в рівень із сучасним часопростором, знайти своє соціальне місце в середовищі собі подібних. Уведення в тексти постмодерністського спрямування кількісно необмежених сленгових, жаргонних слів, ненормативної лексики, просторіччя, засміченого перекрученими росіянізмами, іншим словесним матеріалом лежить у площині пошуків новостилю з такими характерологічними рисами, як відхід від класичної парадигми, орієнтація на змінену літературну норму, опрацювання нової образної системи. Звернення до сленгових молодіжних стереотипів створює враження ненормативності як ознаки узусу, відбиття сучасного слововжитку як об’єктивної реальності. Освічений (“елітний”) читач має сприймати тексти постмодерністів як умовність, за якою прихований закодований глибинний смисл, іронічно-глузлива тональність, що супроводжують відтворення художньої дійсності.

⁸⁶⁵ Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури. Київ: Ін-т укр. мови НАН України, 2009. С. 289.

ІНФЛЯЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ГАСЕЛ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ДИСКУРСІ: СЕМІОТИКО-ДИСКУРСОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

ЯРОСЛАВ МЕЛЬНИК

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
Івано-Франківськ — Україна

Вчення про мову впродовж останніх десятиліть безальтернативно помістило в епіцентр людину-мовця. Подібно до інших напрямів науки особливий інтерес викликають ті сфери знань, які є відносно дистанційованими, але які доповнюють загальну когнітивну картину, які методологічно впливаються в комплекс знань про людину та суспільство, але не входять до циклу лінгвістичних дисциплін. З іншого боку, лінгвістика завдяки своїй всезагальності та універсальності в епоху глобалізації є запитуваною тими сферами, які раніше не вимагали такої співпраці. Як наслідок на стику гуманітарних сфер утворились нові інформаційні зони, які вже дали значні результати і залишаються перспективними щодо майбутніх відкриттів. Результатом цих динамік є сучасні когнітивістика, дискурсологія, когнітивна нейролінгвістика, комунікатологія, неориторика, теорія інформаційних полів, лінгвосеміотика, менталінгвістика та багато інших. Людина, яка мислить, людина, яка рефлексує, людина-мовець, людина культурна є невід'ємним елементом більшості розвідок, які здійснюються на сучасному етапі. Тож процес укрупнення (можливо, глобалізації) у сфері гуманітарних знань є неодмінно позитивним явищем і дає змогу більш фактурного розгляду деталей, а також прочитання кожної з проблем у контексті системних зв'язків. Отже, бачимо зміну наукової парадигми і перезавантаження людських знань взагалі⁸⁶⁶.

Наводячи фокус на сучасну дискурсологію, заакцентуємо увагу на проблемах екології. Відомо, що останніми декількома десятиліттями *екологія* як терміно-поняття та концепт у межах глобального метакультурного позиціонування розглядається як категорія світу людини, діяльності людини як такої. У зазначеному руслі екологія людини, цивілізації, культури і, нарешті, мови набуває нового наукового прочитання.

Ще одним чинником початку нового століття є сейсмічна нестабільність соціально-політичних систем, намагання систем відшукати нові форми виживання, схеми соціальних відносин. Ілюстрацією цього є “Весна

⁸⁶⁶ Степанов Ю. С. Язык и наука конца 20 века. Степанов Ю. С. *Изменчивый “образ языка”* в науке XX века. Москва: Рос. гос. гуманит. ун-т, 1995. С. 8.

мусульманських народів” — революційні рухи на Близькому Сході та в Північній Африці і соціальні динаміки в європейському просторі. Інакше кажучи, ми спостерігаємо нестабільність у різних регіонах планети, в інших — окремі ентропійні процеси, у третіх — пошук форм нової внутрішньосистемної організації. Однією з найбільш знакових подій кінця минулого століття є розпад Радянського Союзу і зміна геополітичних векторів та курс на новий світопорядок пострадянських республік. До вже згаданих процесів додалися глобалізаційні тенденції, ознаки яких є очевидними і відчутними в усіх (як економічних, так і етнокультурних, соціально-політичних) сферах людського буття.

Згаданий нами розпад тоталітарної соціалістичної системи, а пізніше (за принципом доміно) руйнація майже всіх варіантів цієї системи (падіння комуністичних режимів в усьому світі, за винятком Куби і Північної Кореї) формують комплекс проблем гуманітарного циклу і вимагають відповіді на питання доцільності, ймовірності, раціональної відповідності, повторюваності, варіативності, ступеня загрози... Також цікавими для наукової сфери залишаються глибина метастатичних проникнень у культуру, рівень органічних змін ментально-культурної системи, мутаційні наслідки та їх рефлексії на колективне підсвідоме та ін. Інакше кажучи, чим є у глобальному позиціонуванні епоха комуністичного минулого, наскільки є ураженою колективна свідомість і які процедури слід застосувати для нейтралізації її наслідків. Тож дослідження мовної картини світу тоталітарних систем є одним із актуальних напрямів сучасної як дискурсології, так і філософської антропології загалом⁸⁶⁷.

Якщо ми перенесемо фокус обговорення на такі об'єкти, як комунікативна сфера і комунікативні технології тоталітарних систем, то неодмінно постане комплекс інших (часто прикладних) запитань: *як? яким чином? що спричинило? що забезпечило стійкість і живучість? за якими законами? яка роль людського фактора? де зона найбільших ризиків? які наслідки пережитих інформаційних інтервенцій? наскільки вражена духовна сфера? в який спосіб порушено екологічний баланс матеріального і духовного у планетарному масштабі? наскільки постраждав *homo sapiens* як цілісність? які виклики слід очікувати у близькій та далекій перспективі? яким чином відреагував мовний ландшафт, перебуваючи під пресом ідеологем?* тощо. Інакше кажучи, здійснимо дискурсологічний аналіз із залученням усього методологічного комплексу, який сформувався у гуманітарній науці станом на сьогодні⁸⁶⁸.

У цьому сенсі гасла, лозунги, заклики, сентенційні настанови, прихований та неприхований імператив, різні спонування на тлі обіцянок “догнати

⁸⁶⁷ Почепцов Г. Г. Теория коммуникации. Москва: Рефл-бук; Киев: Ваклер, 2001. С. 384.

⁸⁶⁸ Космеда Т. А. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу. Дрогобич: Коло, 2012. С. 27.

та перегнати” і в найближчому майбутньому будувати комуністичний рай слогани, речитативи набули тотального і всеохопного характеру⁸⁶⁹. Слід зазначити, що пропагандистська машина була досить дієвою і філігранно відрегульованою, оскільки мільйони adeptів працювали в цьому напрямі, більшість з яких щиро вірили у справжність своїх ідей. Також мільйони носіїв-рецепторів цього ідеологічного віяння стали вірними слугами системи. Після її руйнації незначна частина (про це свідчить падіння рейтингу комуністичної та соціалістичної партій) продовжувала вірити ідеям вселенського комуністичного блага, а абсолютна більшість населення країн колишнього “соціалістичного табору” продемонструвала нігілістські та антагоністичні настрої щодо недавніх стратегій комуністично зорієнтованих систем.

Також слід наголосити, що найбільш вірними прихильниками комуністичної ідеології залишилися представники соціальної системи, дитинство і юність яких пройшли в епоху тотальної комунізації, на чюю долю випало бути у статусі жовтенят, піонерів, комсомольців та членів комуністичної партії, а також у період “запеклої боротьби з капіталістичним світом”.

Отже, постає картина ураження псевдо ідеологемами, деформації свідомості, орієнтації на хибні й утопічні цінності. І, як зазначалося вище, одним із ключових механізмів тієї епохи була експлуатація гасел і різного типу ідеологічних мантр. Вони виявилися дієвими і доволі результативними. Згодом, з розвитком соціальної психології, семіотики, комунікативної лінгвістики, дискурсології, а також більш глибокого вивчення волонкативної функції мови, категорій імперативу, прагматичних програм комунікативних актів, лінгвокультурного феномена як репрезентанта кожної епохи, ментально-культурних складників мовної картини світу та ін. Було переосмислено ідеологеми, їх генеалогічні чинники та форми їх презентацій. Особливе місце посіла інтерпретація мови у контексті сугестивного феномена⁸⁷⁰. Однією з ознак цього феномена є те, що носій окремих образів та програм практично майже не спроможний від них звільнитися, переосмислити чи критично оцінити. Він виконує програму винятково захисту ідеї, вважає цей захист своєю харизматичною сутністю, місіонерською потребою та смыслом життя. У такий спосіб державна політика і механізми імплантації її ідеологем у концептуальну картину світу соціокультурного адресата досягають кінцевої мети — формують загони вірних центуріонів, які готові всупереч логіці й об’єктивно-життєвій статистиці захищати утопічні ідеї. Тож функції гасел, закликів і різних лаконічних формул імперативного характеру потребують додаткового вивчення, а також залучення науковців у різних галузях сучасної науки.

⁸⁶⁹ Мельник Я. Г. Прологеми до українського дискурсу: етнокультурний, політичний та лінгво-семіотичний аспекти. Івано-Франківськ: Вид-во Прикарп. нац. ун-ту імені Василя Стефаника, 2012. С. 7.

⁸⁷⁰ Черепанова И. Ю. Дом колдуньи. Язык творческого бессознательного. Москва: КСП, 1996. С. 32.

Важливим чинником в обговоренні зазначеної проблеми є напрацювання у сфері психології, нейрофізіології, нейролінгвістичного програмування та ін. Саме отримані у цих галузях знань результати свідчать про те, що окремі інформаційні поля та процедури інсталяції цих інформаційних згустків формують не стільки у свідомості особистості, скільки в концептуальній картині світу нову реальність, яка є для її носія не менш об'єктивною і вартісною, ніж світ, що існує об'єктивно⁸⁷¹. У такий спосіб діє потужний механізм програмування свідомості людини — сценаріїв світосприйняття та реакцій на навколишню дійсність. Тут доречними будуть запитання, які лежать у площині етики та права. Але світовий досвід удосконалення правового поля володіє недостатніми напрацюваннями, щоб адекватно оцінити ці процеси. Говоримо про те, що переконання, впливи, маніпуляції, сугестивні дії, навіювання з елементами гіпнотичного впливу та іншого ще не кадастрифіковані і не поміщені в етичну систему координат⁸⁷². Тому політичні, релігійні чи будь-які інші переконання вважаються нормою світу людини, людської соціокультури. І хоча деякі вчені звертають увагу на недопустимість маніпулятивних впливів, тобто ураження, яке завдає людській цивілізації класична риторика у своєму концептуальному прояві, про який Н. Хомський, зокрема, сказав, що **вплив на переконання — це форма насилля**. Вони домінують у сучасному мегацвілізаційному світі. Лише в окремому випадку ці впливи інтерпретуються як негативне явище⁸⁷³. Інколи вони потрапляють у шкалу карних, коли йдеться про фанатизм у його крайньому прояві. Скажімо, кожна політична партія чи рух, лідер країни чи партії, релігійна течія, спортивна команда, музичний гурт, фірма з виробництва чого-небудь чи надання послуг тощо прагнуть мати якнайширше коло прихильників. І їх пропагандистська діяльність не оперує обмежувальним механізмом, а лише проводить програму власної популяризації. Однак на певному етапі може виявитися, що така діяльність сформувала заgonи надмірно переконаних та надмірно залежних осіб, яким згодом стає потрібною психологічна реабілітація. Тобто породжується явище масового психозу з усіма руйнівними наслідками (наприклад, діяльність політичних лідерів Північної Кореї). Впродовж останнього століття неодноразово доводилося спостерігати картини аномальної ейфорії чи депресії у зв'язку з діяльністю політичних чи релігійних лідерів, діяльністю рок-груп та ін. Такі феномени лежать винятково у площині “набутих”, “цілеспрямовано сформованих” НЛП-програм⁸⁷⁴. Особливість їх полягає ще й у тому, що “ко-

⁸⁷¹ Москалець В. П. Психологія особистості. Київ: Ліра-К, 2020. С. 103.

⁸⁷² Мельник Я. Г. Вступ до риторики. Передмова. *Єрушевич Г. Д., Мельник Я. Г. Вступ до риторики*. Івано-Франківськ: Плай, 2006. С. 3.

⁸⁷³ Михальская А. К. Русский Сократ. Лекции по сравнительно-исторической риторике. Москва: Akadem A, 1996. С. 9.

⁸⁷⁴ Слухай Н. В. Сугестивна лінгвістика: лінгвістичне програмування поведінки людини. Київ: Вид. дім Дмитра Бурого, 2019. С. 91.

лективне Я” надто повільно виробляє імунітет, механізм захисту, протидію цим впливам. Хоча позитивним є те, що впродовж останніх десятиліть на державному рівні сформувалися різні структури, зокрема “кібервійська”, структури з боротьби з кіберзлочинністю, наглядові структури, які відповідають за пропаганду та інформаційний простір, структури із захисту психічного здоров’я нації, за екологію інформаційної сфери та ін.

Гасла та заклики тоталітарних систем виконують функції інструмента інформаційного програмування. Беззаперечна ефективність цих складників у системі тотальної інформаційно-імперативної обробки колективної свідомості пояснюється насамперед психологічною атмосферою, якою позначені всі тоталітарні системи, також цілим комплексом пропагандистських чинників, які діяли системно. Паралельно з інформаційними інтерпретаціями у формі семантично-експресивних викидів у ментально-дискурсивний простір перманентно діяли інші чинники. Так, скажімо, візуалізація символів системи у формі портретів лідерів, різного типу ідентифікаторів (нагадувань) про здобутки, перемоги; використання логотипів у формі серпа і молота, гербів, червоних стягів та іншого на тлі греблі Дніпрогесу, труб металургійних чи інших підприємств, широких ланів із щедрим урожаєм та вказівками, кому слід завдячувати цим успіхам. Преса, радіо, а пізніше телебачення в унісон подавали інформацію про успіхи соціалістичної системи та прораханки, невдачі опозиційних систем. До цього інформаційного шквалу додавались політінформації і лекції як у трудових колективах, так і в аудиторіях навчальних закладів. З особливими стараннями ця робота здійснювалася у військових та силових структурах. Сумарно такі інформаційні пресування були результативними. Більше того, з винятковими зусиллями оброблялася несформована свідомість — школярі та студенти, яким було обіцяно дуже швидке настання всезагального блага — “комуністичного раю”. Також саме ця категорія пропагандистських адресатів привчалася вірнопідданості та робити кар’єру у служінні ідеям комунізму. У результаті тоталітарні системи отримували приплив нових сил та цілі армії молодих людей, які готові були стати хунвейбінами і виконувати будь-які, часто й абсурдні програми.

Ще одним важливим чинником є робота з масами, з колективним суб’єктом. Власне колективне “я” з його свідомим та підсвідомим є теж доволі результативним середовищем для інформаційних впливів. Тут класична риторика з її методами та інструментарієм повною мірою розкрилася і продемонструвала свою ефективність. Саме її методологія апелює **не до знання, компетентності, розуміння глибинних причинно-наслідкових зв’язків, до інтерпретації довідля, а до емоцій, експресії, колективних психоемоційних станів**. У цьому комплексі пропагандистських маніпуляцій пильно відстежувались можливі варіанти “іншості”. Для стеження й інформування системи про випадки будь-якої опозиції використовували численні загони інформаторів. Такі загальні ознаки були типовими для всіх тоталітарних

систем, які існували в минулому. Виражених і беззаперечних у ХХ ст. їх налічувалось більше тридцяти. Також слід наголосити, що своїми методами та концептуальними програмами комуністичний тоталітаризм та фашистський не просто були уподібненими, а стали абсолютно тотожними.

З огляду на те, що ХХІ ст. за інерцією успадкувало методи попереднього століття, значна кількість цих ознак мутували, видозмінилися та адаптовано експлуатуються у наші дні. Особливо цікавими є ті країни, які диспонують незначним історичним досвідом у побудові демократичної системи. У сучасних політичних інтенціях у більшості випадків використовують методи тоталітарних систем, але в умовах експериментальної демократії вони є архаїчними, а часто навіть кумедними. Якщо ж звернутися до політичного дискурсу сучасної України, зокрема до політичних гасел, девізів, закликів, епіграфів, послань та “посилів”, декларацій, то нескладно зауважити, що в абсолютній більшості вони виконані у руслі традиційних тоталітарних парадигм і не виконують конструктивних функцій. Зазвичай вони вибудовуються у форматі класичної риторики і не є дієвими. І полягає така малоефективність у концептуальному протистоянні методологій — риторика, яка у засаді отримала давньогрецькі софістичні коди і практикує переконання, впливи, маніпуляції, сугестію, диригування настроями мас. І як би не намагались у сучасному світі оновити традиційну риторику, вона залишається, по суті, архаїчною, оскільки концепція “переконання” не дозволяє їй змінитись органічно⁸⁷⁵. Тоді ж як сучасна дискурсологія, неориторика та інші близькі напрями стоять на засаді не “віри”, “довіри”, “переконань” та “впливів”, а “розуміння”, “інтерпретації”, “можливості альтернативної думки”, “права не довіряти”, “права на інформаційну самість”, “самодостатності”, а також на ймовірність “можливого неприйняття чи протесту” та “право на правду”, то посттоталітарні системи, які не перелаштувались на принципово новий тип дискурсу і не запропонували якісно інших формул, виглядають неспроможними, функціонально інвалідними. Тому політичні гасла, які експлуатують у сучасному українському політичному дискурсі й активізація яких помітно зростає напередодні будь-яких виборів, не збуджують у більшості електорату ні свідомості, ні емоцій і функціонують у форматі недовіри. Гасла і заклики на зразок “*віримо у майбутнє України*”, “*за світле майбутнє*”, “*честь і гідність*”, “*Україна понад усе*”, “*європейський вибір*”, “*громадянський вибір*”, “*за процвітання*”, “*можемо — зробимо*”, “*бути достойними*”, “*в європейській сім’ї*”, “*за життя*”, “*бути достойними пам’яті дідів, які воювали*”, “*земля належить народові*”, “*повернемо справедливість*”, “*за демократичний вибір*”, “*зберегти вірність ідеалам*”, “*свобода і енергетична незалежність*”, “*будемо з хлібом*”, “*почую всіх*”, “*кожному — достойну пенсію*”, “*за економічне*

⁸⁷⁵ Мельник Я. Г. Риторика молчания: современный дискурсологический аспект. *Лингвориторическая парадигма: теоретические и прикладные аспекты*. Сочи: Изд-во Соч. гос. ун-та, 2021. № 26-1. С. 95.

процвітання”, “за здоров’я нації”, “доб’ємось економічної незалежності”, “за безплатну освіту та медицину”, “підніmemo рівень життя”, “тому, що надійний”, “Україну — в НАТО”, “Київ належить киянам”, “врятуємо Україну від екологічної катастрофи”, “селянин — господар своєї землі”, “ми за Свободу”, “слуга народу”, “Україна від Дону до Сяну”, “підніmemo якість життя”, “верховенство права”, “ми за правду”, “достойні зарплати”, “з вірою в майбутнє”, “Україна, свобода, Бог”, “ми за духовність”, “ми це можемо”, “ми переможемо”, “хто, як не ми”, “достойне життя ветеранам”, “наш вибір”, “шлях до процвітання”, “за здорову націю”, “збережемо ліси Карпат”, “український патріот”, “ми за два тижні припинимо війну на Донбасі”, “Україна для Українців”, “підтримаємо реформи”, “ні — приватизації стратегічних підприємств”, “олігархів — на лаву підсудних”, “дотації — фермерам”, “ми є гарантією економічного прогресу”, “європейський рівень життя”, “повернемо козацьку славу”, “Україна, Віра, Бог”, “ні — газовій залежності”, “гарантуємо сімейний добробут”, “мінімальні комунальні послуги”, “духовне відродження”, “обираєш ти”, “ми — українські патріоти”, “економічна незалежність — регіонам”, “мінімальні податки”, “віримо в себе”, “Україна і соборність понад усе”, “так, це він”, “ні — депутатському свавіллю”, “вперед, до світлої мети”, “прийде весна — будемо саджати”, “віримо в Україну”, “перетворимо Україну у квітучий сад”, “працюємо для кожного і всіх”, “ми — ваш успіх”, “мова, духовність, Бог”, “благо для всіх”, “закон для всіх”, “наш вірний дороговказ”, “будуємо дороги — збудуємо Україну”, “породіллям — 6-річну декретну відпустку”, “підтримаємо українську родину”, “(...) — наш президент”, “міцна армія — міцна країна”, “підтримаємо приватний бізнес” та інші формально є доцільними та адекватними, але у соціально-генеалогічному аспекті мало результативними — з мінімальним коефіцієнтом корисної дії. Така недовіра до політичних гасел та закликів підсилюється кавалькадою розчарувань і невинуватих сподівань, які спостерігаються в історичному досвіді останніх десятиліть. Інакше кажучи, політичні гасла функціонують на тлі загальної недовіри, дискредитації прикладної риторики та загальної депресії у середовищі адресатів. Очевидним є те, що український інформаційний простір, зокрема його ідеологічно-пропагандистський аспект, потребує повного перезавантаження, радикальної реконструкції. Новий тип соціально-політичних адресацій, звертань, закликів повинен відмежуватися від традиційних моделей і знайти інші формули. Власне, вони повинні врахувати історичний досвід, специфіку менталітету, конгломерат розчарувань, які спостерігалися впродовж останніх десятиліть, та інші чинники, також змушені вивести на нову орбіту комунікативні процедури влади з електоратом. Необхідно оживити комунікативно-інформаційний простір якісно іншими формулюваннями, які були б позбавлені ознак демагогії, популізму, пустослів’я та дешевої патетики.

Викладене засвідчує, що тоталітарні недемократичні системи інтенсивно експлуатують різні ідеологеми, гасла та заклики. Вони зазвичай наповнені

пафосом, який є актуальним упродовж короткого часу, а в окремих соціальних груп (зокрема інтелігенції) викликають недовіру та іронію, бо, по суті, є вираженим або прихованим пустослів'ям. Державні системи, які скинули тоталітарне ярмо і стали на шлях демократичного розвитку, за інерцією є носіями тоталітарно-ідеологічних кліше. У період становлення нової системи важливо позбутися старих схем пропагандистського впливу на маси. Саме ці риторичні формули — гасла, заклики, девізи, епіграфи, обіцянки та різні імперативи тощо — не лише перешкоджають змістовним та конструктивним програмам, створюючи комунікативний шум, бутафорію, інформаційні ферверки, а й заважають змістовним та адекватним ідеям втілитися у реальному часі та просторі. На них падає тінь недовіри. Здорова селекція гасел, упізнання та маркування пустопорожніх закликів, є вимушеною і обов'язковою процедурою для сучасного українського дискурсу. “Лікування” інформаційного простору нашої країни, очищення від пропагандистських рудиментів радянської епохи є складною загальнотерапевтичною дією, яка вимагає фахового підходу. Вона формулює завдання перед медіаіндустрією, політичними структурами, мовознавцями, фахівцями у галузі комунікативних технологій та ін. Очевидно, що подальший розвиток української політичної системи є можливим лише за умов корекції наявного корпусу політичних гасел, а також зваженого підходу до укладання нових програмних формул, які сприятимуть виходу на політичну арену нових, здорових і креативних сил.

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ДОЛЮ В УКРАЇНСЬКИХ ФОЛЬКЛОРНИХ ТЕКСТАХ

ЛЕСЯ МУШКЕТИК

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського
НАН України, Київ — Україна

Людина здавна замислювалася над такими наріжними, онтологічними поняттями її екзистенції, як доля, щастя, життя і смерть, що отримали своє трактування і в межах різних фольклорних жанрів у різні історичні періоди. Зосібна уявлення про долю зберігають рештки давніх вірувань про те, що надприродні сили, Роди й Рожениці ще до народження прями людині її долю. У південних слов'ян існують вірування про Суджениць, Парок тощо, які з'являються на третій день після народження дитини й пророкують їй майбутнє. Саме слово *доля* — *судьба* дослідники виводять від слова *суд*: „У давньоруській мові першим значенням слова «судьба» був суд, а вже потім воно означало темну сліпу силу, яка керувала плином людського життя»⁸⁷⁶. Наречений чи наречена у весільних піснях є *судженими*, тобто присуджуються, призначаються наперед одне одному. У казках героя закликають одружитися з певною дівчиною, указують на неї як на *суджену*, вона йому може наснитися чи привидітися. В іншому наративі старий дід розмотує клубки і в'яже вузли й таким чином нібито вінчає людей, передвіщає, *хто з ким має женитися*. М. Грушевський писав: „Нераз в народніх переказах або поетичних творах ідея долі так щільно зливається з ідеєю життя людини, його істотою, його «душею», що вона тратить всяку окремішність, являється тільки абстракцією життя — того, що присуджено людині тими силами, які кермують її життям: предками, «родом», «роженицями», матір'ю, Богом, «усудом» чи взагалі ближче невиясненою правлячою силою. В інших випадках ся «доля» чи «недоля» зливається з генієм житла, домовиком, спорідненим, очевидно, з предками, з «родом». Нарешті ся доля являється еством, доволі механічно зв'язаним з людиною, котре вона шукає, «здибає» і може так само розв'язатися з ним, як і зв'язатися. Отут головню «доля» чи «недоля», «злидні» й стають об'єктом казки — як людина позбувається недоброї долі і направляє її»⁸⁷⁷. Г. Булашев вважав долю „втіленим співіснуванням” людини, її двійником і поділяв її

⁸⁷⁶ Никитина С. Е. О концептуальном анализе в народной культуре. *Логический анализ языка: Культурные концепты*. Москва: Наука, 1991. С. 130.

⁸⁷⁷ Грушевський М. Історія української літератури: у 6 т., 9. кн. Київ: Либідь, 1993. Т. 1. С. 339–340.

на активну й пасивну. Активна доля дбає про людину, захищає її інтереси, навіть коли сама людина „п'є та гуляє”, він писав: „Пасивне ставлення Долі до людини, якою вона опікується, найчастіше залежить від розбіжності занять людини з тією справою, яка до душі Долі; іноді ж це зумовлюється самою природою Долі”⁸⁷⁸.

Доволі багатю є література про долю у фольклорі; це праці О. Веселовського, А. Сонні, О. Потєбні, Л. Боровиковського, П. Іванова, Г. Булашева, Г. Сухобрус, Л. Мушкетик та ін.

Слова *доля, участь* — ‘частина’ означає, що людина отримує свою долю, свою частку від вищих сил, які нею наділяють, тобто *ділять* її: „Дія поділу цілого на частини, передусім поділ хліба (і загалом їжі) набуває в народній традиції гранично ритуалізованого характеру і багаторазово відтворюється в найрізноманітніших ситуаціях і контекстах обрядової і повсякденної поведінки. Настійливе повторення цього архетипічного акту поділу загально-го блага і наділення його частиною кожного, безумовно, має магичну мету підтвердження, підтримання і підкріплення того початкового розподілу благ, який відбувається в момент появи на світ кожної людини”⁸⁷⁹. Як вища справедливість, долею наділяє Бог: „*Ой славен-славен Вільвів-городок, / А ще славніший Наталин посаг: / На всіх трьох віконцях ангели сидять, / Надо двірма — сам милий Господь Бог / Долячку роздає*”⁸⁸⁰; „*Ой ти, Боже милостивий, чи то твоя воля, / Щоби мене на сім світі побила зла доля. / Ой, Боже милостивий, чи то твоя сила, / Чи єсть же де друга така, як я нещаслива*”⁸⁸¹.

Існує народне вірування, що в час народження людини Бог запалює свічку і ставить її на хмарах. Скільки людей живе на землі, стільки свічок (зірок) горить на небі. Коли людина живе на землі „не зазорно, то и его звезда, или как говорит народ, «его свѣчка» горить ясным, чистым светом, и напротив: если человек живет беспорядочно, то и его звезда горит слабым, тусклым светом”⁸⁸². Нова зірка впливає на долю дитини упродовж її життя. Говорять, мовляв, “така моя планида”.

Долі позбавляє дитину матір, закляття якої має здатність здійснюватися: „*Ой голя, голя, / Пропала моя доля! / Прокляла ненька, / Як була маленька. / Ой на Дунай пеленки полоскала: / — Бодай ти, доню, счастья-доли не мала! / Було втопити, ніж тепер без щастя-доли жити*”⁸⁸³.

⁸⁷⁸ Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Київ: Довіра, 1992. С. 191.

⁸⁷⁹ Толстая С. М. „Глаголы судьбы” и их корреляты в языке культуры. *Понятие судьбы в контексте разных культур*. Москва: Наука, 1994. С. 145.

⁸⁸⁰ Українські народні пісні в записах З. Доленги-Ходаковського (з Галичини, Волині, Поділля, Придніпрянщини і Полісся). Київ: Наук. думка, 1974. С. 233.

⁸⁸¹ Труды этнографическо-статистической экспедиции въ Западно-Русскій край, снаряженной ИРГО. Западный отдѣлъ. Матеріалы и изслѣдованія собранныя д. чл. П. П. Чубинскимъ. Санкт-Петербург: В типогр. В. Безобразова и К., 1872. Т. 5. С. 357.

⁸⁸² Там же. 1872. Т. I. С. 14.

⁸⁸³ Труды этнографическо-статистической экспедиции... 2011. Т. 5. С. 356.

При народженні дитини баба-повитуха не лише приймала дитину, а й виконувала низку обрядів, які мали вберегти її від злих духів. Там само важливим був і вибір кумів для дитини, вони теж причетні до її життєвого шляху, долі: „(...) А я хлопець нещасливий. / Чи я в лісі уродився, / Чи я в полі охрестився? / Ой чи в лісі, ой чи в полі, / Не дав мені господь долі! / Чи такії куми прийшли, / Щастя й долі не принесли? / Чи такая баба брала, / Щастя й долі не вгадала? / Ой піду я утоплюся, / Або в камінь розіб'юся: / Хай усякий теє знає, / Що з кохання умирає”⁸⁸⁴.

Доля ще іменується *фортуною, таланом, везінням, гараздом* („Нашому Івану не має талану”), це *щаслива доля, нерозчленоване поняття щастя-доля*. Їй протиставлено *нещасливу долю, недолю, біду, горе*: „Кажуть, у кожного чоловіка є свій талан. Иншого такий талан невисипуций, робить, не спить жодної години. Як у кого такий талан, тому чоловікові й добре, бо як скоро талан робить, то чоловік спочиває. Ну, як талан засне, тоді чоловік сам без свого талану уже ради не дасть собі. Вже скоро талан спить, то чоловікові тра робити. І робить чоловік, і нема йому користи... талан у него спить. Так говорять, а, каже, в кожного, в кожного свій талан”⁸⁸⁵.

Доля загалом буває загальнолюдською та індивідуальною: „Це план, за яким проживає життя кожна, всяка, будь-яка людина; у цьому сенсі план універсальний. Та кожна, всяка, будь-яка людина одночасно і єдина у своєму роді, неповторна, індивідуальна. Це відбивається і на її долі: загальний для всіх, обов'язковий шлях кожна людина проходить по-своєму. Отже, її життєвий шлях від самого початку будується за двома полярними параметрами: однозначність і варіативність, які відповідають основній опозиції Моделі Світу — визначеність / невизначеність. Людина виконує загальнолюдську долю й одночасно ту, яка виділена спеціально для неї, свою частину із цілого. Однак вона не просто топче свою стежину на цій загальній дорозі: обидва шляхи то сплітаються, зливаються один з одним, то дають найбільш несподівані девіації”⁸⁸⁶.

В українських казках та переказах, прислів'ях, загадках відтворено швидкоплинність життя людини, її життєвий цикл від дитинства й молодості, зрілих років до старості й завершення життя. Цей життєвий шлях повторює кожна людина, він призначений Богом і природою, цей цикл — народження, життя, смерть — проходить будь-яка людська істота на землі, яка вже з часу свого народження приречена невпинно прямувати до свого кінця, адже життя є конечним і нікому не уникнути цієї участі (казка *Як Бог ділив літа*).

⁸⁸⁴ Пісні кохання / упоряд. О. І. Дей. Київ: Дніпро, 1986. С. 173.

⁸⁸⁵ Драгоманов М. Малорусские народные предания и рассказы / свод М. П. Драгоманова. Київ: Изд. Юго-Зап. отдела Имп. Геогр. общ-ва, 1876. С. 184.

⁸⁸⁶ Цивьян Т. В. Человек и его судьба — приговор в модели мира. *Понятие судьбы в контекстах разных культур*. Москва: Наука, 1994. С. 122.

Та людина має і свою, *індивідуальну* долю, свій життєвий шлях („У кожно-го своя доля і свій шлях широкий”). У народних наративах засвідчено, що долю людина отримує під час народження, її визначено наперед, вона призначається, тобто людина їй повністю підпорядкована й залежить від неї, цим фаталізмом пройняті всі народні спостереження: „Було два брати. Один — багач, другий — бідняк. Чому молодший був бідний — сам того не знає і ніхто йому не міг сказати”⁸⁸⁷; „Що має мені Бог дати на морі, то дасть і на сухім морі, а що має дати тепер, то дасть і відтак”⁸⁸⁸; „Ой дурний чоловіче, чи не знаєш того, що кожному чоловіку доля є судженою, та і ти на свою тут у мене потрапив”⁸⁸⁹; „ — Отепер ми, жоно, чисті, як зернина в полі, як та квітка, як та водичка. Вже нас нічого на світі не йметься. То видно, така була наша судьба, що ми мусили перенести на собі таке горе”⁸⁹⁰. Побутують прислів’я: „Доли і найбистрішим конем не об’їдеш”; „Що написано на роду, того не об’їдеш на льоду”; „Доля карає і вельможного, і неможного”; „Моя доля, як з собачого хвоста сито”; „Як буде доля, то буде й льоля” та ін.

Якщо людині щось судилося, то воно обов’язково збудеться, годі намагатися уникнути своєї долі. Так, у казці *Про багача, що сховав гроші у вербу* (СУС 8342 /*Скарб не дається до рук тому, кому він не судився!*)⁸⁹¹ ідеться про багатого газду, який заховав свої гроші в дуслі дерева, та страшна буря зруйнувала все його газдівство, позбавила родини, а верба попливла за водою. Багач пішов жебракувати й потрапив до чоловіка, який знайшов вербу з його грошима. Господар здогадався, що це гроші колишнього багача, і вирішив допомогти йому — поклав на мосту торбу з грошима, та жебрак не побачив її. Наступного разу він поклав гроші у велику хлібину, та жебрак віддав її безногому каліці. Тоді чоловік з жінкою зрозуміли, що „*ото багатство не йому суджено*”, тобто в казці стверджується, що змінити долю неможливо ⁸⁹².

Поширеним є казковий сюжет про хлопчика з бідної сім’ї, якому напроковано в майбутньому одружитися з донькою пана / купця / царя тощо (АТУ 461, 930 /*Три волосини з голови диявола!*)⁸⁹³, про що останній довідується-

⁸⁸⁷ Чарівне горнятко: казки / запис текстів С. Далавурака, М. Івасюка, В. Бандурака та С. Пушика; упоряд. С. Далавурак та М. Івасюк. Ужгород: Карпати, 1971. С. 234.

⁸⁸⁸ Казки Покуття / зібрав О. Кольберг; упоряд., підг. текстів, вст. ст., прим. та словн. І. В. Хланті. Ужгород: Карпати, 2001. С. 148.

⁸⁸⁹ Дерев’яне чудо: Народні казки / вст.ст., упоряд., підг. текстів та прим. О. І. Дея. Ужгород: Карпати, 1981. С. 137.

⁸⁹⁰ Українські народні казки: казки Гуцульщини / запис, упоряд. і літ. опрац. М. Зінчука. Львів: Світ, 2003. Кн. 1. С. 82.

⁸⁹¹ СУС — Сравнительный указатель сюжетов. Восточнославянская сказка / сост. Л. Г. Бараг, И. П. Березовский, К. П. Кабашников, Н. В. Новиков. Ленинград: Наука, 1979.439 с.

⁸⁹² Зачаровані казкою: українські народні казки в записах П. В. Лінтура / упоряд. І. М. Сенька, В. В. Лінтур. Ужгород: Карпати, 1984. С. 248.

⁸⁹³ АТУ — The Types of International Folktales: a Classification and Bibliography. Based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson / by H.-J. Uther. Helsinki, 2004. Part. 1. 619 p.; Part. II. 536 p.; Part III. 285 p.

ся і чинить усе, аби згубити хлопця. Та хоч би що він робив, що вигадував, події розвиваються за невідворотним сценарієм долі, і хлопець таки поєднується з дівчиною (казки із циклу про Марка Проклятого). Г. Булашев робить висновок: „(...) *веління Долі* є в якомусь сенсі добродійними для людини, яку вона тримає під опікою, навіть якби вони розходилися з вимогами морального закону: *веління* ці, не що інше, як присуди невідворотного фатуму (*fatum*). Чоловік розбагатів на викраденні коней, бо така його *доля*, *судьба*”⁸⁹⁴. Однак для батюшки (попа) той самий вчинок виглядає ганебним, він підлягає покаранню, його вбиває солдат.

Звичайна людина не знає своєї долі („але людина ніколи не знає, що її завтра чекає”), у народних наративах змінити, покращити долю можуть лише чарівники та мудрі люди, які дають цінні поради героєві та іншим персонажам. Стереотипом народної казки є ситуація, коли протагоніст, за порадами діда-всевіда, допомагає врятуватися / виправити своє становище, тобто поліпшити долю людям та іншим створінням, яких він зустрічає на шляху. Заклятий перевізник, аби звільнитися, має потопити людину, а дівчата, щоб вийти заміж, — раніше вставати й виносити сміття тощо. Способи зміни свого становища дуже різні за різних ситуацій.

Отже, у перебіг подій, докладаючи певних зусиль, можна внести корективи, а це вже залежить від самої людини. Існує *пасивний* і *активний* способи зміни своєї долі. Пасивний полягає в корегуванні думки про неї, і таким чином здобуванні щастя. Головне — прийняти свою долю, те, що судилося, змиритися з невідворотним, оптимістично дивитися на світ. Герой чарівної казки бачить людей і життя з кращого боку, він живе надією, вірить у своє щастя, не опускає рук, що й дає йому змогу досягти мети: „*То що робити далі? Ніякого майна, лиш цур’я на плечах. — Ей, — думає собі, — я молодий, здоровий, ачей не загину на білому світі*”⁸⁹⁵. Тобто тут людина змінює не свій зовнішній, а внутрішній світ, світобачення, оцінку подій, що, здавалося б, геть нескладно, однак для більшості змінитися, стати іншим майже неможливо, про що засвідчено в казках і, зрештою, спостерігаємо в реальному житті.

До активного способу належить уміння героя не упустити сприятливий випадок, на який йому часто вказують чарівні помічники, а ще правильні рішення вберігають його від помилок. Актант чарівної казки є напрочуд цілеспрямованим, він іде до мети, не зважаючи ні на що, не знаючи вагань і сумнівів. Ним керує велика *сила волі*, і саме вона приводить його до успіху, допомагає здолати великі труднощі й випробування: „*Ишов лісами і горами, через сині ріки й широкі поля. Його пекло сонце, палили морози, вітри й дощі били по лиці. Та не зупинявся ні на хвилику й нікого не розпитував, бо хіба до пекла питають дорогу? У торбині вже скінчився хліб, а дорозі не видно кінця. Став такий, що хоч свищи у смерековий лист: живіт запався, голод*

⁸⁹⁴ Булашев Г. Український народ у своїх легендах... С. 201.

⁸⁹⁵ Зачаровані казкою: казки ... С. 355.

валить з ніг”⁸⁹⁶. У фабулу народної казки задля підкреслення цілепокладання героя вводять тяжкі, часто неможливі до виконання завдання, та воля й енергія допомагають протистояти долі („Хто дримає, той щастя не має”). Життєва наснага виявляє ставлення людини до себе й навколишнього світу, активізує її поведінку. І. Юдкін свідчить: „...складаються своєрідні народні уявлення про фаталізм, відображені в низці казкових і піснених сюжетів. Від чарівної казки з фаталістичними мотивами **доля** — вже не демонологічний персонаж, а категорія подієвого простору, а в ній зіставлено уявлення про вчинок як особисту відповідальну дію”⁸⁹⁷. Недарма побутують прислів'я: „Та не винна тому Доля, / а все винна твоя воля”; „Доля тому дасть силу, честь і владсть, хто здобуде її у боротьбі”.

Отже, народ не знімає з людини відповідальності за власні вчинки, визнає її особисту відповідь перед Богом: „Не розумом грішать — волею”. Селянин розуміє, що сподівання лише на Божу допомогу є марними, Бог допомагає тим, хто діє сам. Про це існують філософські притчі. Побутують і подібного спрямування народні афоризми: „Богу молися, а до берега гребися, бо утопишся”; „На бога покладайся, та до розуму прислухайся”; „Боже, поможи! — А ти, небоже, не лежи!”.

О. Бабій свідчить, що з множини найрізноманітніших можливостей свого буття людина „(...) реалізує лише одну, визначаючи своє існування як таке. Ніколи протягом життя доля не дозволить людині уникнути вибору з альтернативних можливостей. Свобода волі протистоїть долі. Адже долею ми називаємо те, що в основі своїй заперечує людську свободу. Доля — це те, що лежить як поза владою людини, так і поза її відповідальністю. Проте ніколи не варто забувати, що вся свобода людини залежить від її долі, оскільки свободою людина користується в межах своєї долі і саме завдяки свободі вона впливає на долю. Одвічна боротьба духовної свободи людини з її внутрішньою та зовнішньою долею і складає зміст справді людського життя. Таким чином, доля, яку переживає людина, має двоякий зміст: особа повинна її формувати, де це можливо, де це необхідно — гідно сприймати”⁸⁹⁸. Отже, у понятті **доля** поєднується „людська екзистенція і людське покликання, фатум і фортуна, божественне, непередбачуване та кероване, вольове, емпіричне”⁸⁹⁹.

⁸⁹⁶ Казкар: народні казки українських Карпат / упоряд., підг. текстів, прим. та словн. І. В. Хланти; вступ. ст. І. В. Хланти, Р. А. Офіцинського. Ужгород: Карпати, 1995. С. 96.

⁸⁹⁷ Юдкін І. М. Формування визначників української культури. Київ: Ін-т культурології АМУ, 2008. С. 15.

⁸⁹⁸ Бабій О. М. Феномен ідеалу та утопічна свідомість. *Світогляд і духовна творчість*. Київ: Наук. думка, 1993. С. 146.

⁸⁹⁹ Бондар А. В. Філософія щастя: автореф. дис... канд. філос. наук. Одеса, 2013. С. 8.

Персонаж казки, який активно *творить добро*, кує собі щасливу долю, казка винагороджує його, це вияв мериторизму — відплати за чесноти. А ще йому притаманна сміливість, тому він діє активно й не відступає перед труднощами, таким чином змінюючи свою долю. П. Іванов писав: „Народ каже: «Роби, небого, то й Бог поможе», каже, що кожна людина своїми справами кує собі щастя. «Всяк свого щастя коваль». Це визнання за своєю волею важливого значення у справі облаштування особистого щастя вказує нам, між іншим, на одну глибоку рису в характері малороса, саме на те, що ідея фаталізму не заглушила в народі ідеї особистої відповідальності, що витікає з усвідомлення малоросом знання в практичному житті тієї свободи волі, яка характеризується словами: я хочу»⁹⁰⁰.

Спокутування гріхів, покаяння як усвідомлення порушення морального закону певною мірою також впливає на долю людини, що йде в річищі релігійних уявлень. Відмоливши гріх, покаявшись, визнавши свою помилку, людина отримує кращу долю.

Доля як невідворотність може виступати в казці у вигляді писемного тексту: „*На яворі — таблиця, а на таблиці написано: Правую дорогою йдеш — головою заплатиши, середньою дорогою підеш — голод знайдеш, лівою дорогою підеш — в розбійницький край попадеш*»⁹⁰¹. Зауважмо, що дорога в казці виступає як життєвий шлях героя, вибір дороги означає вибір життєвого шляху; перехрестя — завжди поворотний момент у житті персонажа, дорожні прикмети є доленосними, вихід з рідної хати на дорогу й повернення назад означають вікові етапи в житті людини. На початку казки герой вирушає у світ шукати свою долю, щастя, набувати життєвої мудрості, знань, чогось навчитися, подивитися, як живуть інші люди, — *світ поглядати, світом походити, долі-щастя пошукати, спробувати повернути долю на краєц*.

Архаїчний герой народної казки в дорозі зазнає складних випробувань: „Міфи про культурних героїв повинні пояснити соціо- і космогенез, оскільки ці персонажі моделюють племінну общину чи людське суспільство. «Мандри» стають життєвим випробуванням чи, принаймні, найважливішим життєвим випробуванням»⁹⁰². Дорога є синонімічним відповідником долі й у такому прикладі: ворони, які часто віщують долю, покаравши заздрісного брата, пишуть на таблиці: „*Хто лихою дорогою ходить, на такій і пропадає*»⁹⁰³. До чарівних речей, які здобуває герой, належить книжка — талмуд, де записано, що „*царівна може бути жоною того, хто вгадав її загадки*”.

⁹⁰⁰ Іванов П. В. Народные рассказы о Доле. *Українці: народні вірування, повір'я, демонологія*. Київ: Либідь, 1991. С. 361.

⁹⁰¹ Українські народні казки: казки Гуцульщини... С. 107.

⁹⁰² Мелетинский Е. М. Поэтика мифа. Москва: Восточная литература, 1995. С. 227.

⁹⁰³ Правда і кривда: казки / передм., упоряд. і прим. І. В. Хланті. Ужгород: Карпати, 1982. С. 175.

Отже, доля залежить від правильного вибору. Зафіксоване на папері / дереві пророцтво є відкритим текстом, очевидним знаком, та таким самим знаком (вказівкою) виявляє себе доля під назвою *зірка* — *народився під щасливою зіркою*. Тут образ зірки асоціюється з небесною, вищою силою. Так само щасливою є людина, що народилася в *сорочці*, тут смисл визначеного наперед, того, що судилося, загальний, однак образно-асоціативний комплекс уявлень є різним. На думку Л. Копаниці, „...семантичними еквівалентами долі-недолі у фольклорі використовують такі, як дорога, щастя, шлюб, любов, сім'я, рідні, чоловік або дружина, родинне вогнище, небесний вогонь, сонце, стихії, море, зірка, життя, майбутнє, воля, їх бінарні опозиції (нещастя, смерть, неволя, горе, ніч, темнота) та ін.”⁹⁰⁴. Щасливу долю може пророкувати віщий сон. „Для людини міфологічної епохи, — пише О. Ванюшина, — моральнісний вчинок полягав в добровільному прийнятті повеління долі як невід'ємної (хоча й не завжди свідомо оформленої) частини своєї власної природи... Сутність моральнісного вчинку для людини міфологічного типу духовності полягає в добровільному сприйнятті веління долі, а творчість — в розпізнанні та тлумаченні знаків та знамень”⁹⁰⁵.

Доля, як й інші абстрактні поняття, персоніфікується в народних оповідях і піснях, набирає рис людської істоти. М. Сумцов констатував: „Відомо, що народ виявляє велику схильність до уособлення абстрактних понять, сил і явищ природи, хвороб і навіть великих свят. Уособлення виникало не лише у зв'язку з обожествленням предмета, як було в давнину, а й самостійно, з метою кращого розуміння предмета, найбільш повного й виразного його представлення, для розваги й задоволення, оскільки людина може співчутливо поставитися до зовнішнього світу, лише наблизивши його до своєї духовної особистості”⁹⁰⁶.

Так, у казках під індексом АТУ 735 (*Доля багатой і бідной людини*) щастя та біда можуть з'являтися у вигляді маленьких хлопчиків, у багатого ця дитина вправна й метка, у бідного — лінива, лежить під кущем і чекає, „*Як до рота впаде йому горіх*” (казка *Щастя*). Абстрактні образи щастя та біди можуть наділятися соціальними атрибутами свого господаря, якому не таланить у житті — „*Як і сам брат, його щастя дуже бідне, а біда багата*”. В іншій казці у багатого брата щастя — дідо, а у бідного щось маленьке, чорне, як ніч. Щастя може з'являтися і у вигляді птаха (СУС 735****) тощо. Отже, доля набуває різних утілень: „Доля, за поняттями селян, є певний дух, який може приймати на себе образ то людини, то якоїсь тварини. І от коли доля

⁹⁰⁴ Копаниця Л. Денотати долі в поетичному дискурсі як визначник типу культури. *Проблеми славістики*. 1999. № 3–4. С. 6.

⁹⁰⁵ Ванюшина О. Ф. Специфіка моральнісного змісту міфології: автореф. дис... канд. філос. наук. Київ, 1997. С. 16.

⁹⁰⁶ Сумцов Н. Ф. Культурные переживания. Київ: Типогр. Г. Корчак-Новицкаго, 1890. С. 52.

з'являється в людській подобі, тоді й можна відрізнити щасливу долю від нещасливої, гіркої. Щаслива Доля — людина красива, вдягнена в багатий одяг, нещаслива — людина потворна, що має вигляд брудного голодранця⁹⁰⁷. Існування кількох доль у людини Іванов пояснює трьома різними уявленнями, „ідеями” про поняття долі: „ідея природженості, ідея обумовленості, ідея випадку”⁹⁰⁸.

Щастя-доля виступає в казках як *везіння, талан, удача в житті*, саме сприяння долі робить людину щасливою. Про це йдеться в казках *Розум і щастя, Про щастя та готові гроші* (АТУ 945 /Щастя і розум/). У першій сперечаються Розум і Щастя, хто з них важливіший. Вони мандрують світом і випробовують себе на людях. Розум, який діє першим, допомагає бідному легеневі навчити говорити царську доньку, за що цісар обіцяє винагороду. Та не дотримує слова і вирішує стратити хлопця. У цей час у хлопцеву голову влазить Щастя (тобто щаслива доля). Хід подій змінюється. Цариця починає дорікати цісареві за негідний вчинок, приводять парубка й він одружується з його дочкою. Тому Розум визнає силу Щастя і пропонує їм жити в добрі й злагоді. Удача може сприяти невезучому чоловікові після його одруження на щасливій жінці (АТУ 737В* /Щаслива жінка/). Власне, на вищезгаданій тезі побудовані побутові казки про дурника. Не маючи великого розуму, він має добре серце й величезний талан, що й допомагає йому в скрутних ситуаціях; згодом він винагороджуються долею.

В іншому наративі сперечаються двоє подорожніх, що краще — щастя чи багатство: „ — *Ліпше мати щастя, ніж готові гроші, — говорить один. — Коли є щастя, то не треба й розуму. Дурнем будь, а щастя май — і люди носитимуть тебе на руках*”⁹⁰⁹. Інший не згоджується з ним, і вони вирішують випробувати правильність цього твердження на бідному рибалці, у якого „*щастя — як на жабі волосся, і грошей — як риби у дірявому відрі*”. Тричі дають гроші чоловікові, та вони в нього не тримаються — він їх утрачає. Однак чоловік не журиться — адже дармові гроші довго не зберігаються. Потім йому дарують щастя: „*То був файний віночок з дуже дивних квітів. Бідняк повісив його на стіні та й пішов на рибу. У хаті гейби засяяло сонечко. Стало весело-весело. Бідняк наловив повне відро риби. Прийшов, співаючи, додому. Не міг натішитися дітьми — вони здорові, аж рум'яні. Ніби хтось їх підмінив*”⁹¹⁰. Згодом до чоловіка повернулися й подаровані гроші — так сприяло йому щастя.

У казці актуалізується думка, що для щастя людині мало самих здібностей. І хоча вони, безперечно, потрібні, життя в цілому є непередбачуваним і таємничим, воно не залежить від волі людини й ніхто не знає, „звідки вилізе

⁹⁰⁷ Іванов П. В. Народные рассказы о Доле...С. 349.

⁹⁰⁸ Там же. С. 362.

⁹⁰⁹ Чарівне горнятко: казки...С. 16.

⁹¹⁰ Там само. С. 18.

кролик⁹¹. Випадок відіграє неабияку роль у житті людини. Сам премудрий Соломон колись сказав про це: „Знову бачив я під сонцем, що біг не у скорих, і бій не в хоробрих, а хліб не в премудрих, і не в розумних багатство, ні ласка — не у знавців, — а від часу й нагоди залежні вони. Бо часу свого людина не знає, мов риби, виловлені в пагубну сітку, і мов птахи, захоплені в сільце, — так хапаються людські сини за час лиха, коли воно нагло спадає на них!⁹¹¹”

Доля сама не шукає людини, її потрібно знайти й нею треба оволодіти. Типовим пісенним мотивом є пошуки власної долі в лісі, у полі, у річці, за морем, разом з матір'ю дитина втрачає і своє щастя, щасливу долю, про це йдеться в голосінні: „Ой, ненько моя рідненька, зозуленько... Ой, ненько, моя рідненька, на ще ж ты, моя ненько, мене безщасну покинула? Деж мени, моя нене, тепер щастя шукати? Чи мое щастя в огни згорило, чи в води потонуло, чи мое щастя витром роздуло? Ой, ненько ж моя голубонько, не покидай мене сиротою!!!...⁹¹²”. В іншому творі нещасливий, обездолений чоловік шкодує, що втратив, загубив свою долю, просить її повернутися хоч ненадовго: „Де ти ходиш, моя доле? / Не докличешся до тебе! / Досі можно пригорнути / Поле дикее до себе! / А тебе ось не влажаю / До якои поры: / Все шукаю да пытаю, / Що аж серденько знурило! / Чи на морі меж купцями / Лічиш з крамом барыши, / Чи в хоромах з панянками / Ты регочеш у ночи? / Чи на небі из воконця / Сучиш дули біднякам; / Чи при місяці без сонця / Чешеш кудри ты дівкам? / Чи край моря на долині / Диким маком ты цвітеши / Чи у лузі на каліні / Ты зозулькою куеши? / Ой змилиуйся, моя нене! / Да край мене хоть присядь, / Хоть постой ты біля мене!⁹¹³”

На місце гарної долі, що повіялася світом, з'являється антропоморфна істота — зла, лиха доля, яка підстерігає дівчину, куди б вона не пішла і вчіплюється в неї, повсюдно слідує за своєю власницею, її позбутися неможливо, як ми бачимо з наступного діалогу: „Ромен-зілля, ромен-зілля / Та й у кучері в'єтсья... / Ой, десь моя та лиха доля (2) / Та й по степену волочеться. (2) // «Ой, одчепися, лиха доле, / Ти од мене одчепися, / Піди собі в зеленій траві, (2) / Та й там собі зачепися!» (2) // «Молодая ти дівчино! / Я од тебе одчеплюся, / То ти прийдеши сіно громадити, (2) / Я за тебе ухоплюся!» (2)...⁹¹⁴”

Куди б не посилала долю дівчина — у вишневі садок, глибоку криницю, Дунай-річку — та слідує за нею. Нанизання однотипних ситуацій, повтори

⁹¹¹ Біблія, або Книги Святого Письма і Старого і Нового Заповіту / перекл. Івана Огієнка. Київ: Б. м., 1992. С. 672.

⁹¹² Эварницкий Д. И. По следам запорожцев. Санкт-Петербург: Типо-лит. и Фотот. П. И. Бабкина. С. 77.

⁹¹³ Українські пісні, видані Максимовичем / підгот. вид. і розвідка М. Попов. Київ: Вид-во АН УРСР, 1962. С. 181.

⁹¹⁴ Ліра: народні пісні. Відень: Укр. муз. вид-во Бориса Тищенка, 1945. С. 14.

з уведенням нового елемента в народних піснях ще дужче увиразнюють неможливість позбавлення лихої долі, приреченість на неї.

Як бачимо, у піснях доля є переважно нещасливою (лихою, гіркою). Рідше це щастя-доля, щастя-доленька, що часто вербалізується в колядках у формі оптативу, здійснення бажань, добробуту й злагоди: *„Кличе тебе Господь на порадоньку. Дарує тобі три доли в полі. Перша доля — щастя, здоров'я. Друга доля — жито-пшениця. Третя доля — всяка пашниця”*. Доленосного значення можуть набувати часові параметри. Так, щасливу долю закликає синам батько, виряджаючи їх у добру годину: *„Ідіть собі в світ свого хліба шукати. Ви здорові, дорослі, нічого вам не бракує — вирушайте в щасливий час у добру годину”*. У піснях згадується *„нещаслива година, як лиха родина”*.

Н. Данилюк зазначає: *„...слово-поняття доля в народних піснях зберігає давнє сприймання як персоніфікованої істоти (богині), що супроводжує людину все життя, а також християнське розуміння щастя-долі, якою наділяють мати й Бог. Крім того, доля — це й важке життя, збіг обставин або людина, що спричиняє горе, біду тощо. Опозиція доля — недоля нерідко стає формальною, оскільки превалює зміст другого компонента”*⁹¹⁵. У пісні *Ой вишенька, Ой черешенька, верба кучерява* ніхто не хоче купувати гірку долю, тож дівчина скидає її з воза, це, можна сказати, своєрідна ілюстрація прислів'я: *„Вдарити лихом об землю”*, порівн.: *„...Породила мене мати у святу неділю, / Дала мени гирьку долю, нічого не вдію, / Ой пиду я до сусіда воза позичать, / Та повезу гирьку долю на торг продавати. / Люды знають гирьку долю, не йдуть купувати; / Тай не хочуть купувати, не хочуть пытати. / Повезу я гирьку долю з торгу та додому, / Тай ударю гирьку долю з воза та додолу. / Ой-тут тоби, моя доле, от-тут пропадаты, / Що не вмила, що не вмила мене шанувати”*⁹¹⁶.

Особиста доля людини в житті, як і у фольклорі, часто залежить від родинних та соціальних обставин. Утрата щастя — це нещасливе кохання, розлука, життя з нелюбим чоловіком у чужій родині тощо. На свою загублену долю нарікають наймити, чумаки, строкарі, кріпаки, рекрути, розбійники та ін. *Щербатою* може бути доля козака чи чумака: *„Ой сив — запыв, ой сив — зажурився; / Чумаченько молоденький без доли уродився! / Ой чи твоя недоленька, чи мое нещастя? / Чи мени поробыла шынкарочка Настя? / Ой чи дали у хлибови зьисты, чи у горилци спыты? / Доведеться чумакови на свити не жыты! / Пытається батько: де твоя, сыну, доля? / А чи в Сули, чи в Самари, чи у тыхому Дунаи? / Потопае моя доля край сынього моря, — / Ой хоть вона потопае, та ще й вырынае: / Вона свого отця, неньку, усе спомынае”*⁹¹⁷.

⁹¹⁵ Данилюк Н. О. Поетичне слово в українській народній пісні. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. С. 333.

⁹¹⁶ Народные южнорусские песни / изд. Амвросия Метлинского. Київ: В Университетской тип., 1854. С. 13.

⁹¹⁷ Там само. С. 461.

Отже, доля переходить від людини до людини та приречена жити з нею: „Щастя переходя живе, — говорять малоросіяни. — За народними поняттями, загальна сума добра і зла не змінюється, а щастя, доля, багатство, хвороби лише переходять, з Божою поміччю, від одної особи до іншої”, — свідчить М. Сумцов⁹¹⁸.

Різних негативних конотацій набуває зла доля, позначена в текстах лексемою *біда*. І якщо щастя-долі шукають, домагаються її, то біда, лиха, гірка, зла доля сама полює за чоловіком і приходиться несподівано й неждано, хоча її й не звали: „*впав у біду, як курка до сьорбанки*”. Як засвідчує зміст наративів, біди та горя набагато більше в житті людини, ніж щастя. Біда уявляється у вигляді жінки, баби, що асоціюється з ніччю, темінню, смертю: „*Чорна, як ніч, баба стоїть. Біда. Вона страшна і незрозуміла: Це якась дивна потвора. Чоловік? Не чоловік! Ворон? Не ворон! Звір? Не звір!*”⁹¹⁹. Вона може переслідувати людей: „*Баба ганялася як Баба-Яга за людьми і хотіла їх з’їсти*”. Антропоморфні горе, злидні, біда, недоля, нещастя зустрічаються і в інших жанрах фольклору; вони є дуже активними: підстерігають, переслідують людину, нападають на неї, можуть змінювати свою личину тощо.

У наративі *Біда в кістці* розповідається про бідняка, в хаті якого мешкала Біда. Йому вдалося позбутися її — запхнути в кістку, прибити палицею й закинути в болото. Після цього він став щасливий. Його підступний брат довідався про це і, позаздривши, видобув з болота кістку, аби повернути Біду братові. Однак Бідавилізла з кістки, вчепилася в нього самого, скочила на шию і відтоді не злазила: „*Ну от і побачив на живісіньки очі, і почув не лишень ухами, але і серцем богач біду, лихо. Чо хотів, то і дістав*”⁹²⁰. Подібною є оповідь *Про щастя і нещастя*, тут у бідного брата нещастя жило під пічкою, а щастя було заховане під липою. Довідавшись про це від кози — це було щастя його брата, — він загнав власне нещастя у фляжку, а сам зрубав липу і з неї посипалися гроші. А нещастя у фляжці дісталось завидющому брату-багачу.

Біда відвідує людей, хоча ніхто її не запрошує: „*Біда, кажуть, не спить, бо хати не має. Вона ходить по людях. Ото зайшла і до Кирила, бідного чоловіка, що мав жінку і дітей. Кирило не просив її у гості— вона сама прийшла й злидні з собою привела. Розсілася біда серед хати і сказала, аби той Кирило тягнув її за хвіст до гробової дошки. І він тягнув. Коли набридло, взяв торбу на плечі й подався у світ шукати гараздів*”⁹²¹. „*Біда так mocno засіла в хаті,*

⁹¹⁸ Сумцов Н. Ф. Очерки Истории Южно русских апокрифических сказаний и песенъ. Київ, 1888. С. 52.

⁹¹⁹ Дідо-всєвідо: закарпатські народні казки / запис, упоряд., підг. текстів та прим. П. В. Лінтура. Ужгород: Карпати, 1969. С. 229.

⁹²⁰ Галицько-руські народні легенди / збір. Володимир Гнатюк. *Етнографічний збірник*. Львів: Вид-во Наук. т-ва імені Шевченка, 1902. Т. XIII. Т. 2. С. 31.

⁹²¹ Чарівне горнятко: казки ... С. 18.

що й макогоном не виженеш. Хоч сиди та й плач, а хоч стій і реви”⁹²². В українців побутує чимало паремій зі словом *біда*, *горе*: „*Біда ходить не по лісі, а по людях*”; „*Не йди за бідю, біда сама йде за тобою*”; „*Біда дешева, бо всюди без дощу росте*”; „*Горе — що море: ні переплывти, ні перебрести*”; „*На віку горя — море, а радощів — і ложки не збереши*”; „*На всяку деревину птиця сідає, всяка людина своє лихо має*”; „*Гаразд не хоче нас, а нужда все держиться*”; „*Біда не сама ходить, а за собою ще й горе водить*”; „*Біди не треба шукати — сама прийде до хати*”; „*Біда і царські дороги не минає*”. Біда не знає часових і просторових обмежень: „*Од Києва до Кракова всюди біда однакова*”; „*Біда на престолі, як нема нічого в стодоли*”; „*Біда жене молитися о долю, а теж до крадіжки і до розбою*”; „*Не вийдеш з біди, як камінь з води. Ніхто не знає ваги чужої біди*”. Однак декого біда може й змінити, змусити переглянути своє ставлення до життя: „*Біда навчить лихого молитися, а доброго неститися*”; „*Від біди люди розумніють, а від гаразду дуріють*”.

Біда приводить із собою злиднів — образ крайньої злиденності, нужди, бідності, нещастя, це злі духи, відразливі антропоморфні істоти, яких неможливо вигнати з хати. Злидні обсїдають людину, з нею трапляються різні нещастя: „*Та й пішли злидні за багачем. І прийшли аж до хазяйства. І скоро все в хазяйстві пропало: то кінь здохне, то корова, то злодії щось украдуть. Так і зробився багач бідняком. За те, що хотів братові зло зробити*”⁹²³. Натомість у цьому разі злидні є інструментом покарання багача за жорстокість і скупість, тут спрацьовує правило віддяки, багач на власному прикладі розуміє, як це бути бідним, кривдити слабшого, тим паче рідню.

Та біда і щастя йдуть поруч. У житті людини вони чергуються, адже „*нині ти пан, а завтра пропав*”, людське життя мовби позначене смугами, то гарний період, то поганий, людина то сміється, то плаче: „*То все так: за бідю приходить гаразд, а за гараздом — біда*”; „*Радість сієш — горе жнеш*”; „*З щастя та горя зродилася доля*”; „*Хто біди не зазнав, той не вміє гаразду шанувати*”; „*Хто не зазнав біди, той не знає і щастя*”; „*Щастя і нещастя — то близькі сусіди*”. Прислів'я „*Кожній людині на віку треба зазнати й доброго й злого*” є ілюстрацією однойменної казки.

Дихотомія щастя / нещастя є властивою для людської свідомості: „Якщо є щастя, тоді зразу за ним, десь буде присутнім і нещастя. Якщо є нещастя, то десь поблизу буде й щастя. Вони йдуть разом. За злим розумом йде щастя, та за щастям — нещастя, оскільки їх не можна розділити. Це не два різні явища. Як ви можете бути щасливими, якщо не можете бути нещасними?”

Якщо ви забули, що таке нещастя, ви забули, і що таке щастя. Якщо ви не знаєте, що таке хвороба, ви не здатні будете відчутти своє здоров'я, хороше самопочуття. Це неможливо. Щоб дбати про здоров'я, треба іноді хворіти.

⁹²² Там само. С. 126.

⁹²³ Чарівна квітка: українські народні казки з-над Дністра / запис, упоряд., прим. та словн. М. А. Зінчука. Ужгород: Карпати, 1986. С. 69.

Ви не зможете писати білою крейдою на білому тлі. Не те, що не зможете, писати ви зможете, та ніхто не здатен це прочитати, навіть ви. Щоб писати білою крейдою, потрібна чорна дошка. Чорна дошка служить тлом. Біла крейда стає видимою. Таким є життя. Ваше щастя нагадує білу крейду, для цього потрібне чорне тло⁹²⁴.

Людина може усвідомити глибину свого щастя й поцінувати його лише коли переживе біду, коли відчує її на собі, тільки тоді вона зможе співчувати іншим: „Щастя розум одбирає, а біда назад повертає”; „Нужда научить хліб їсти”; „Я не глибоко вчений: учила мене трояка біда: сирітська, рекрутська і хлопська”. У казці *Як пан біду купував* молодий панич має все, що побажає, він найбагатший у цілім краю, його від гонору аж розпирає. Та якось вночі йому наснилося, що він не має лише одного — біди. Тож панич купує її в Івана Дрантивого, після чого на нього посипалися нещастя, бо „до біди доріг багато, а від біди стежечки нема”. Біда навчила панича плакати й працювати. Панич іде до мудреця, і той йому радить ще тяжче й довше робити — „Як виростуть мозолі твердіші від дерева, то й біда спудиться і втече від тебе аж за три моря⁹²⁵”, тобто перемогти біду можна лише активними зусиллями. Це доводить, що щастя нестатичне, воно містить моменти боротьби за нього. Відсутність проблем викликає нудьгу, пересит. Повчанням-засторогою завершується переказ про чоловіка, який прагнув багатства, а добув чорта („Чорт-зносок”): „З того маємо науку: не шукай собі, чоловіче, біди, бо вона сама тебе найде, але тяжко ся її потім позбуту⁹²⁶”.

Отже, в уснословесному зображенні такого абстрактного поняття, як людська доля, у конкретних образах, мотивах і сюжетах знаходимо як давні народні уявлення про фатум і приреченість людини, так і пізніші — про покладання на Божий промисел, а також віру в сили людини як „коваля власної долі”. Припускається і роль випадку, це *талан, фортуна, везіння*. Є тут твори про загальнолюдську й індивідуальну долю, а ще активний і пасивний способи зміни власної долі, нагороду за чесноти — мериторизм. У народних піснях та наративах доля персоніфікується, набирає обрисів людини чи тварини, або ж асоціюється з різними предметами та явищами, а загалом вербалізується в межах дихотомії добра і зла, щасливої і нещасливої долі (недолі, біди).

⁹²⁴ Ошо. Алмазная сутра. Белый лотос; пер. з англ. Москва: ИПА „ТриЛ”, 1993. С. 82.

⁹²⁵ Чарівне горнятко: казки... С. 91.

⁹²⁶ Легенди та перекази / упоряд. та прим. А. Л. Іоніди. Київ: Наук. думка, 1985. С. 135.

РОЗДІЛ 8

ЛІНГВОПЕРСОНОЛОГІЯ. ЛІНГВОЕМОЦІОЛОГІЯ

Думка містить у собі ті сприйняття, або ту низку готових сприйняття, що були раніше, і тому може застарівати; почуття — це завжди оцінка наявного стану нашої душі і воно завжди нове

(О. Потебня)

Мовна особистість — це складний понятійний конструкт, який в науковій лінгвістичній літературі розглядають як узагальнений багаторівневий образ репрезентанта відповідної ментально-культурно-комунікативної мовної спільноти. Особистість, зокрема мовна, формується в конкретному соціальному, етнічному і мовно-культурному середовищі, асимілюючи з допомогою мови його різноманітний досвід

(Т. Космеда)

HISTORY OF LINGUISTICS OF EMOTIONS: THE FORMATION STAGES (research theories, scientific schools, personalities)

VIRA SLIPETSKA

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
Drohobych — Ukraine

Emotions and feelings of a person, undoubtedly, are peculiarly reflected in the language consciousness, conceptualized and accordingly verbalized, accumulating the emotional experience of the language personality, the collective life of people in general, which is reproduced in the discursive practice of each linguo-culture and language, in particular.

Linguistics of emotions is formed on the border of different sciences: linguo-philosophy, taking into account semantics, pragmatics, psycholinguistics, linguo-culturology, linguo-conceptology, ethno-linguistics, gender linguistics, etc. It integrates the knowledge of a number of linguistic tendencies into a coherent system.

Linguistics of emotions is the science about the past and modern emotional linguo-culture. Linguistics of emotions investigates the systemic object — emotions and feelings as a sophisticated form of existence of a human being experience, a consequence of a symbolic and practical human activity, a particular modus of a social and historical being.

Linguistics of emotions fixates the expression of an ethnic and individual emotionality, it takes into account the auto-interpretation of emotions and feelings, which is manifested in different speech styles or system of discursive practices. Linguistics of emotions, like any science, consists of theory, that is, based on the relevant theoretical principles, methodology, and history, that reflects its formation.

History of Linguistics of emotions explores the past: the formation and development of the expression of linguistic forms of emotions and feelings, their peculiar fixation in the language image of the world and discursive human practices, texts, after all, their grammaticalization.

The question what emotions or feelings of a person are, how they are verbalized can be resolved from the standpoint of a holistic understanding of the history of emotions expression, that is, a philosophical understanding of their meaning and nature. Linguistics of emotions cannot be limited to the study of the individual forms of emotions and feelings verbalization of one linguo-culture. It seeks for

a universal synthetic generalization, including all the individual (fixation of the expression of emotions of a particular linguistic personality is projected on the parameter the “emotional competence”⁹²⁷ — an emotional stratum of a linguistic personality structure, the so-called *Homo sentis*) and the linguo-cultural forms as the generalization of the specific emotions expression in a certain linguo-culture⁹²⁸.

Linguistics of emotions aims at understanding the world of emotions through the language, not simply as an accumulation of phenomena and facts, but as an understanding of these facts and phenomena.

Singling out linguistics of emotions as an independent scientific direction is a consequence of the real processes of differentiation and integration of the humanities. Its task is to uncover the nature of the interconnection of the human emotions and feelings, their dynamics, the structure and functions, the content and significance, which is recorded in a human speech, communication and language in general.

The goal of the article is to characterize the history of linguistics of emotions, the stages of its formation, the research theories, personalities. The goal of the research requires the fulfillment the following objectives:

- a) to analyse the formation stages of linguistics of emotions;
- b) to characterise the topical philosophic theories about the interpretation of feelings’ and emotions’ role;
- c) to analyse the basic psychological concepts of understanding emotions;
- d) to elucidate L. Bulakhovsky’s, O. Potebnya’s views on emotions.

Linguistics of emotions has its history of formation and development. Emotions play an important role in a person’s life, first and foremost in the everyday communication process. Emotions, feelings are already at the heart of the theories of language origin (i. e., the interjection theory of a language origin).

Emotions are verbalized by an emotionally coloured vocabulary. They underlie the creation of the connotative meanings, the evaluative meanings, since the emotional evaluation depends first and foremost on the actualization of the corresponding positive or negative emotions, which can be also expressed by the system of the grammatical forms and meanings.

Nowadays, a creative philosophical thought has a considerable experience in the interpretation of feelings and emotions role in the life of the society and the person, which have developed the methodological basis of modern linguistics. We will only attempt to outline the main philosophical and psychological theories of interpretation of the role of feelings and emotions in the society life.

Human emotions, undoubtedly, have attracted the attention of the scientists. The ancient philosophers tried to understand their nature. The individual

⁹²⁷ Шаховский В. И. Эмоции: долингвистика, лингвистика, лингвокультурология. Москва: ЛИБРОКОМ. 128 с.; Космеда Т. А. Ego i Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу. Дрогобич: Коло, 2012. 372 с.

⁹²⁸ Там само.

emotional reactions have been described by the philosophers as useful or harmful, evaluating them positively or negatively. Some of the researchers were convinced that emotions should obey the mind: these are, primarily, the stoics, for example, Mark Aurelius, the others — recommended not to be involved into the so-called “a hopeless struggle” with natural emotions, for example, Erasmus Rotterdamsky.

As a result of the philosophers’ reflections on the essence of the emotions nature, two currents were formed⁹²⁹:

a) the intellectualist current (I. F. Gerbart), whose representatives claimed that the organic manifestations of emotions are the results of mental phenomena;

b) the sensualist current, whose supporters, on the contrary, argued that the organic reactions affect mental phenomena significantly.

Emotions were the subject of Charles Darwin’s research. Based on the comparative studies he created a biological conception of emotions, according to which typical “emotional movements” were interpreted by him as the rudiment of important instinctual expressions⁹³⁰.

Further studies on the manifestation of emotional reactions of the human beings and the animals led to the emergence of a number of theories that determine the nature of emotions, among which the prominent Sigmund Freud’s theory should be mentioned. The psychologist associates the expression of emotions with the excessive energy stored in the human brain. The source of such energy is the subconscious, and conflict situations, which occur in an everyday human activity, are transformed into a kind of “a negative body” that is fixed in the subconscious⁹³¹.

The researchers are also attracted by Pavel Symonov’s theory of emotions, which focuses on the sensory nature. The biological theory of emotions of Peter Anokhin focuses on the fact that in the course of the emotions evolution, they were perfected, developed, as well as a human being’s muscles, his eyesight and organs of sense perception. It is known knowledge that *homo sapiens* have the most developed system of emotions. According to the researcher, the positive emotions arise when the real result exceeds the expected one. An insufficient amount of the real result, the fact that it does not coincide with the expected one causes the emergence of the negative emotions⁹³².

James Lange’s peripheral theory of emotions is based on the fact that the occurrence of emotions is caused by the changes that occur during the course of the

⁹²⁹ Гербарт И. Ф. Психология: монография. Москва: Изд. дом “Территория будущего”, 2007. 288 с.

⁹³⁰ Дарвин Ч. Сочинения: в 12 т. / под ред. Е. П. Павловского. Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1953 Т. 5: Происхождение человека и половой отбор. Выражение эмоций у человека и животных. 1040 с.

⁹³¹ Фрейд З. По ту сторону принципа удовольствия. URL: <http://www.book-online.com.ua/read.php?book=2100> (дата доступа: 15.10.2021).

⁹³² Анохин П. Системные механизмы высшей нервной деятельности. Москва: Наука, 1979. 453 с.

processes in the human body (breathing, pulsating, facial expressions, gestures, etc.). According to the researcher, the emotions are a set of organic sensations, for example, a person is sad because he or she cries, and not the other way⁹³³.

A cognitive theory of M. Arnold-R. Lazarus is based on the need to evaluate intuitively the relevant situations, for example, the situation of threat, which causes the desire to act actively, which is expressed by various changes of the body, the non-verbal expression⁹³⁴.

The theory of differential emotions by American Researcher Carol Isard⁹³⁵ is based on understanding emotions as an extremely complex process that takes into account the aspects, related to the neuro-physiological processes. The scientist considers emotion as a properly organized system. Some emotions, in his opinion, have a hierarchical structure. According to his point of view, the sources of emotions are:

- a) the neural and nerve activators (hormones, neurotransmitters, drugs, changes in blood temperature, brain, etc.);
- b) the affective activators (pain, fatigue, etc.);
- c) the cognitive activators (assessment, memory, etc.).

This theory is most widespread in modern humanities.

We will illustrate a conceptual understanding of emotions and feelings in the system of the key figures views of the psycho-linguistic representatives in linguistics of the late XIXth – early XXIst century.

The basic psychological concepts of understanding emotions, represented in the system of views of outstanding writers, have been singled out in our research. H. Skovoroda (1722–1794) developed the original philosophical doctrine that there are two matters of all things — visible and invisible, which are realized in relation to a man. In his view, a human cognition is the only way to make sense of the world. Matter is eternal to God, but the spiritual nature, which is true, cannot adequately be embodied in the material, and hence dynamic, intense vision of the world.

H. Skovoroda professed the theory of cordocentrism that manifests itself in the mentality of the Ukrainians. Cordocentrism is understood as a passive perception of the reality — a socio-political regime, the values, the norms and the rules of a social life, adapting to every ideology or social regime. Cordocentrism involves the unscrupulousness or refusal to choose a certain civic and life position, the unwillingness to take responsibility for one's actions and their consequences. The cordocentrism theory involves the expression of emotions and feelings, the perception of the reality through their prism.

M. Hohol (1809–1852) is considered to be the creator of the concept of an “im-perceptible evil”. The writer declared that the most inconspicuous deviation from

⁹³³ Lange J. Peripheric theory. URL: http://sites.google.com/site/psihologii_emocij/istoria-psihologii (дата звернення: 11.09.2021).

⁹³⁴ Арнольд М. Когнитивистские теории эмоций. URL: <https://www.studopedia.org/1-138962.html> (дата обращения: 22.09.2021).

⁹³⁵ Изард К. Психология эмоций. Санкт-Петербург: Питер. 464 с.

the truth and the good leads to the destruction of the soul, which is reproduced in his texts, including through the verbalization of emotions and feelings.

T. Shevchenko (1814–1861) as a brilliant exponent of the national spirit romanticized the historical past of Ukraine while reflecting on its future. He consistently held the idea of an organic unity of a man and nature, expressing optimism about the progressive role of the scientific progress. He was a supporter of the people's violent revolution, worshiped his mother, believed in the ultimate historical justice that God would establish. He spoke of emotions that characterize the Ukrainians, that is why he was called the emotion of the nation (S. Smal Stotsky), and therefore, he professed, after H. Skovoroda, the theory of cordocentrism.

P. Kulish (1818–1897) was the creator of the concept of “village Ukraine” for romanticizing the historical past of Ukraine. Reflecting on the historical prospects of Ukraine, he believed that the industrial development destroys the spirituality of the people, and therefore argued that the best social form for Ukraine is the rural farms with a natural economy and closeness to nature with a genuine expression of natural emotions and feelings.

I. Franko (1856–1916) developed the Ukrainian natural philosophy. He was a supporter of the theory of individualism, pointing at the power and an important role of each individual in the state formation, developing futuristic ideas about the statehood of Ukraine. He professed the theory about the role of literature in the knowledge of the human soul, human feelings and emotions. He significantly influenced the philosophical theories of existentialism, personalism, and the philosophy of life in general. I. Franko created original verbal forms of feelings and emotions expression.

Lesia Ukrainka (1871–1913) was a supporter of positivism and rationalism in philosophy. She cultivated the philosophy of heroism, believing that one must courageously overcome all obstacles on the way of service to the people. Thus, she verbalized emotions and feelings related to heroics, both positive and negative.

The creative psychological theories of the key figures of literary and creative creativity of the second half of the XVIIIth – the first half of the XXth century are reflected in fiction, characterized by the development of verbal forms of feelings and emotions expression.

According to L. A. Bulakhovsky, from the sphere of language psychology, the most developed and promising in science in the middle of the XIXth century, there was the psychology of the nations (in German “*Völkerpsychologie*”), developed by W. Wundt, i.e., those aspects of the psycholinguistic theory, to which he paid a special attention, substantiating its problems⁹³⁶.

Under the influence of the theory of the psychology of the nations, the semantics was first of all studied, during which it was impossible to analyze it without the

⁹³⁶ Булаховський Л. А. Вибрані праці в п'яти томах / редкол. І. К. Білодід, Ю. Л. Булаховська, В. А. Дібо. Київ: Наук. думка, 1975. Т. 1: Загальне мовознавство. 495 с.

psychological factor. It should be emphasized that not only lexical semantics but also grammatical semantics attracted attention. The very name of W. Wundt is associated with the existence of the folk psychology as a scientific discipline, that is, the science, which is intermediate between psychology and linguistics. This discipline appeared in Germany in the 60-ies of the XIXth century. Its leading ideas are found in the works of Steintal, Lazarus, Geiger and the others. But this discipline became of great importance only with the publishing of the monograph by W. Wundt “*Völkerpsychologie*”⁹³⁷.

Thus, at the origins of psycholinguistics and, accordingly, the linguistics of emotions, was Wilhelm Wundt (1832–1920). His theory is based on the actualization of a psychophysical parallelism: the changes in the mental states occur in parallel with the expressive movements, giving them a special signal value for the expression of feelings. W. Wundt considers the bodily reactions as the reaction to feelings. When the emotion arises in a person’s mind, it each time updates relevant emotions, feelings, based on a particular association.

If we reject the idea of the “people’s soul” (in German *Volksseele*), which formed the basis of the concept of *Völkerpsychologie* of W. Wundt and his predecessors (G. Steintal, M. Latsarus, etc.), and to make it a more acceptable view of a “collective psychology” or the “psychology collectives”, then a separate science is outlined with a complex research object. Language is precisely the object that most clearly represents the dependence of the individual mental acts typical of the groups, to which the individuals physically and mentally belong. As W. Wundt points out, a “collective psychology” (*Völkerpsychologie*) mainly deals with those phenomena in the life of peoples that are generalized, and in which the influence of the individuals is not clearly visible.

The problem of describing the formation history of linguistics of emotions seems to be relevant nowadays in Ukraine. In this regard, we would like to emphasize that the problems of linguistics of emotions were raised in the works of O. Potebnia (1835–1891), first of all in his key monograph “Thought and Language”. It should be noted that O. Potebnia was not only at the origin of linguistics of emotions, but at the origins of psycholinguistics, since he was one of the first Ukrainian linguists to point out the need and opportunity to bring linguistics closer to psychology⁹³⁸.

We try to generalize the system of views of O. Potebnia on the problems of linguistics of emotions and prove that modern linguistics of emotions consistently takes into account and develops the postulates of O. Potebnia. However, linguistics of emotions has not been properly described nowadays.

Stating that “the analysis of feelings is a powerful tool for the development of mankind”, O. Potebnia:

⁹³⁷ Вундт В. Психология душевных волнений. *Психология эмоций* / под. ред. В. К. Вилюнаса, Ю. Б. Геппенрейтер. Москва: МГУ, 1984. С. 49–50.

⁹³⁸ Потєбня А. А. Мысль и язык. Киев: СИНТО, 1993. 191 с.

1. Supported the theory of the origin of language, based on the verbalization of feelings, emotions, arguably denying the theory of its divine origin.

2. Described in detail the status of interjection, which is the main grammatical marker of emotions.

3. Characterized the importance of a speech tone for expression of emotions.

4. Distinguished between the simple and complex levels of a human activity — senses and feeling.

5. Reflected on the peculiarities of the expression of feelings, emotions and will of homo sapiens in the textual (discursive) space in the Slavic languages.

6. Actualized the problem of ontology of senses and feelings, a combination of verbal and non-verbal expression of emotions.

7. He studied the degree of connection of the word with the spiritual life of people, the soul, describing after V. von Humboldt the concept of “a spirit of a language”, in which he interpreted the feelings.

8. He stated that in the language of each nation there is a sensual and emotional image of the world, which together with the common features of all languages (universal) has a corresponding peculiarity.

9. He singled out the emotional factor as a characteristics of the people and the language.

As we can see, the scientist associates feelings (emotionality) with the category of evaluation, emphasizing the peculiarities of the person's perception of feelings of positive and negative, which are accordingly verbalized in the language, taking into account a number of associations — more or less intimate. Thus, O. Potebnia's creative work contains original ideas that confirm: the origins of linguistic of emotions can be traced in the system of the scientist's linguistic and philosophical views.

Thus, the human emotions verbalization is an endless process, so it is quite logical there is an independent direction, called linguistics of emotions. However, the formation process, the development of its metalanguage, the research methodology is long and complicated. Singling out linguistics of emotions as an independent scientific direction is a consequence of the real processes of differentiation and integration of the humanities. At the origin of psycholinguistics and, accordingly, the linguistics of emotions, was Wilhelm Wundt. The problems of linguistics of emotions were raised in the works of O. Potebnya. It should be noted that O. Potebnya was not only at the origin of linguistics of emotions, but at the origins of psycholinguistics, since he was one of the first Ukrainian linguists to point out the need and opportunity to bring linguistics closer to psychology.

The perspectives of further research consist in the analysis of the means of the negative emotions verbalization in modern English.

ЗОЛОТІ ПРОПОРЦІЇ ПОЕЗІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА (період “трьох літ”)

ВАЛЕРІЙ КОРНІЙЧУК

Львівський національний університет імені Івана Франка,
Львів — Україна

Відомий ще з часів Піфагора золотий переріз набув містичної сили після виходу у світ книги Луки Пачолі *De Divina Proportione* (1509). Під „божественною пропорцією” автор розумів безперервну геометричну пропорцію трьох величин. Ці величини — три іпостасі Святої Трійці: Бог-Син (менший відрізок), Бог-Отець (більший відрізок) і Бог Дух Святий (цілий відрізок). Іншими словами, „золотий переріз отримуємо, якщо розділити довільний відрізок АВ точкою С на дві нерівні частини так, щоб відношення більшої частини до меншої і цілого відрізка до більшої його частини було однаковим”⁹³⁹. За математичними підрахунками число золотого перерізу $\Phi \approx 0,618$ і воно корелюється з числами Фібоначчі (0, 1, 1, 2, 3, 5, 8, 13, 21, 34, 55, 89, 144...), де кожен елемент, починаючи з третього, дорівнює сумі двох попередніх. Коли в малярстві, скульптурі й навіть у музиці „божественна пропорція” вже давно й тривко заповнила увагу дослідників, то в літературознавстві лише вряди-годи трапляються спроби розгадати „секрети поетичної творчості” крізь її магічну призму⁹⁴⁰.

⁹³⁹ Боднар О. Золотий переріз і неевклідова геометрія в науці та мистецтві. Львів: Українські технології, 2005. С. 31.

⁹⁴⁰ Азарова Л. „Золота пропорція” як вияв гармонії у поетичній творчості Тараса Шевченка. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2014. Вип. 3. Спеціальний випуск, присвячений 200-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка. С. 4–12; Корнійчук В. Гармонія „золотого перетину” в ліриці Івана Франка. *Studia Ingardeniiana*. Lublin, 2011. Т. 2: Poetyka tekstu literackiego. С. 156–171; Корнійчук В. Золоті пропорції поезії Івана Франка. *Слово і Час*. 2014. № 8. С. 81–93; Корнійчук В. Золоті пропорції поезії Тараса Шевченка (доба „романтичного націоналізму”). *Вісн. Львів. ун-ту*. Серія філологічна. 2019. С. 52–63; Майфет Г. Композиційна архітектура поезії „Мені однаково” та її відтворення в німецькому та англійському перекладах. *Шевченко*. Харків, 1930. Річн. 2-й. С. 191–203; Науменко Н. Чи можливий принцип „золотого перерізу” у вільному вірші? *Питання літературознавства*. 2011. Вип. 84. С. 62–69; Плющ Л. Вільготно гойдається зламана віть... *Слово і Час*. 1991. № 11. С. 38–47; Сидоренко Г. Естетичне значення віршового ритму. *Радянське літературознавство*. 1986. № 1. С. 44–45; Теряев Д. Ритм і золотий перетин у структурі поетичного мовлення (експериментально-фонетичне дослідження). *Вірознавчий семінар, присвячений пам’яті Галини Кіндратівни Сидоренко*: зб. наук. пр. та спогадів. Київ, 2008. С. 43–55 та ін.

Вірш *Розрита могила* Тараса Шевченка знаменував нову, незнаєму на просторах імперії антимосковську політичну поезію „тяжких трьох літ” — перше сміливе „оскарження „темного царства”, ословлене голосом матері-України: *Степи мої запродані / Жидові, німоті, / Сини мої на чужині, / На чужій роботі. / Дніпро, брат мій, висихає, / Мене покидає, / І могили мої милі / Москаль розриває (...)* (Т. Шевченко, *Розрита могила*).

В епіцентрі цієї вражаючої ампліфікації „всіх теперішніх і минувших кривд України” (Іван Франко) знаходиться лінія золотого перетину, що своїм вістрям впирається в головного винуватця національної трагедії. Ніна Чамата, вирізняючи цей відтинок у композиції вірша, справедливо зазначає, що „перші три образи — «степи» (земля), «Дніпро» (вода), «сини» (люди), якими охоплено основні сфери функціонування організму країни, разом із четвертим — «могили» становлять засадничі складові образу України у творчості Шевченка⁹⁴¹.

Мотив тотального нищення могутньої колись козацької держави ще сильніше загострюється у вірші *Чигрине, Чигрине*, одному з найбільш знакових творів поета, приголомшеного під час першої поїздки в Україну апокаліптичною картиною зруйнованої батьківщини. У листі до Якова Кухаренка 26 листопада 1944 року він писав із Петербурга: „Був я торік на Україні — був у Межигорського Спаса. І на Хортиці, і скрізь був і все плакав, сплюндрували нашу Україну катової віри німота з москалями, щоб вони переказилися⁹⁴². Юрій Барабаш розглядає композицію цього твору як поліморфну й вичленовує в ньому шість частин, звертаючи особливу увагу на четвертий фрагмент (рр. 39–70), де автор уже не скаржиться, як у посланні *До Основ'яненка*, що „кебети не має”, щоб самотужки оспівати „славу України”, а „уперше з такою силою і пророчою звагою — ставить на кін історії своє Слово правди⁹⁴³: *Не рвіть, думи, не паліте, / Може, верну знову / Мою правду безталанну, / Моє тихе слово. / Може, викую я з його / До старого плуга / Новий леміш і чересло. / І в тяжкі уруги... / Може, зорю переліг той, / А на перелозі... / Я носію мої сльози, / Мої щирі сльози. / Може, зійдуть і виростуть / Ножі обоюдні, / Розпанахають погане, / Гниле серце, трудне, / І вицідять сукровату, / І наляють живої / Козацької тії крові, / Чистої, святої!!! / Може... може.. а меж тими / Меж ножами рута / І барвінок розів'ється — / І слово забуде...* (Т. Шевченко, *Чигирине, Чигирине...*)

⁹⁴¹ Чамата Н. Лірика Тараса Шевченка. Аналізи й інтерпретації. Київ: Вид. дім „Киево-Могилянська академія”, 2014. С. 65.

⁹⁴² Шевченко Т. Повне зібрання творів: у 12 т. Київ: Наук. думка, 2003. Т. 6: Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. С. 31.

⁹⁴³ Історія української літератури: у 12 т. / І. Дзюба; наук. ред. М. Жулинський. Київ: Наук. думка, 2014. Т. 4: Тарас Шевченко. С. 264.

У цьому уривку, на думку Григорія Клочека, — „точно задумана концепція пробудження й оздоровлення «завмерлого національного організму» засобами художнього слова”⁹⁴⁴. А Михайлина Коцюбинська прозїрливо добачила тут „інтонаційне «виروضування»” певного поняття, поетичної ідеї, емоційного висновку в градації однотипних форм: „Одна і та сама думка, повторюючись, мовби вичерпується. Здається, не лишається невикористаною жодна можливість її нагїтання, підкреслення, жодна грань, якою можна її повернути. І весь пасаж тяжїє до розрядки у висновку, що часто звучить афористично, підсумовуючи думку або вносячи якийсь інший відтїнок”⁹⁴⁵. Прикметно, що в цьому уступі золотою пропорцією позначені ключові рядки всїєї поезїї: „*Може, верну знову / Мою правду безталанну, / Моє тихе слово*” (86-0,62 ≈ 53). Степан Смаль-Стоцький так пояснював цей кардинальний Шевченків образ: „М о ю правду» — бо поки що ця правда це й о г о ідея, тїльки він с а м цю правду собі уявляє, тїльки його серце її просить, атож у нікого він її не бачить і не чує. Тим-то вона й «б е з т а л а н н а »”⁹⁴⁶. За влучним спостереженням Юрія Барабаша, саме тут „настає злам у настрої та розмислах: митець усвідомлює, що не всю надїю вітер розвіяв, ще можливе пробудження від ганебного сну-забуття, ще можливе відродження. Усвідомлює, що сигналом пробудження, засобом відродження може і повинне стати українське Слово і що виголосити це слово-сльози, слово-правду, слово-надїю Богом суджено саме йому — не комусь іншому”⁹⁴⁷.

Відтепер навїть один із наскрізних Шевченкових образів жїнки-матерї постає на тлї загальнонаціональної трагедїї. У поемі *Сова* єдиного вдовиного сина, „і письменного, і вродливого”, забрили в рекрути, завдавши неймовїрного болю й довголітніх страждань нещасній жїнцї, яка, помикаючись у жебрах, збожеволїла з горя. Сюжет твору умовно можна роздїлити на двї частини: почасти ідилїчна історія щасливої матерї й „квіточки дитини”, захмарена смертю батька, і немилосердна доля самотньої, гїрко зневаженої громадою вдови, яка безуспїшно розшукує сина-москаля. Але на цьому мученицькому шляху героїні заяснила хвиля душевного супокою, коли, назбиравши в наймах тяжкою працею грошї, вона надсилає листа у вїйсько й чекає звїстки від улюбленої дитини: *По копїйцї заробляла, / Копу назбирала. / Та до сина лист писала, — / У вїйсько послала — / Полегло* (Т. Шевченко, *Сова*).

⁹⁴⁴ Клочек Г. Шевченкове Слово: спроби наближення. Кїровоград: Імекс-ЛТД, 2014. С. 196.

⁹⁴⁵ Коцюбинська М. Етюди про поетику Шевченка: лїтературно-критичний нарис. Кїїв: Рад. письм., 1990. С. 194–195.

⁹⁴⁶ Смаль-Стоцький С. Т. Шевченко. Інтерпретації. Варшава: Укр. наук. ін-т, 1934. С. 27.

⁹⁴⁷ Барабаш Ю. „Чигрине, Чигрине”. *Шевченківська енциклопедія*: у 6 т. Кїїв: НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2015. Т. 6: Т–Я. С. 779.

Це коротке обнадійливе інтермецо (153-й рядок із 247-и) в житті бідної вдови приходиться прямо на лінію золотого перетину й мимохідь сповільнює драматичний розвиток подій.

Вірш *Дівичії ночі* повертає нас до ранньої Шевченкової лірики й, за словами Юрія Коваліва, «є, власне, варіацією *Думки — Нащо мені чорні брови*»⁹⁴⁸. Поет знову розгортає душевну драму вродливої самотньої дівчини, якій *Немає з ким полюбитись, / Серцем поділитись*», бо вона жити хоче *„серцем, не красою*. Її не розуміє „світ лукавий”, а „зліі люди” ще й нарікають „гордою і злою”. Розрив між зовнішньою красою і внутрішньою нереалізованою подобою призводить до прикрого конфлікту з нерозсудливою громадою: *„А мені ще й завидують”*. Це 27-й, „золотий” рядок поезії, що звучить у монолозі героїні як уразлива іронія. Тут немає й натяку, як у думці *Нащо мені чорні брови*, на сирітську долю (*Тяжко мені сиротою / На сім світі жити*) чи на невірність „чорнявого зрадливого”. Автор не розкриває таємниці особистого ремствування молоді душі, за яким, уважає Іван Дзюба, „стоїть загальнолюдська проблема індивідуальності і загалу, нездійсненності людського призначення — навіть якщо не усвідомленого рефлексивно, то чуттєво наявного в кожному»⁹⁴⁹.

У політичній поемі *Сон (У всякого своя доля...)*, яку Іван Франко назвав „великим оскарженням «темного царства» за всі теперішні й минувші кривди України”, вирізняється гротескна „картина генерального мордобиття”, що розкриває державний механізм імперської влади, безмежну сваволю й бруталну силу російського самодержавства: „Шевченко веде нас на «парад» у царську палату. Окружений блюдолизами, облитими золотом, цар походить та цвенькає — розуміється, «об отечестві», а блюдолизи-холопи товпляться довкола нього, аж потіють. Вони знають, який буде кінець тої паради, а царську пощочину, царську «дулю» (шттовшок у ніс) уважають найбільшою ласкою для себе: *«Може, вдарять або дулю дати благоволять; хоч маленьку, хоч півдулі, аби тільки під самую пику!»*. Досадніше не можна було схарактеризувати та осміяти те «правдиво московське» холопство, якого прадіди навчилися в татар і якого не забули і внуки, незважаючи на Петрову реформу та прорубане буцімто вікно в Європу»⁹⁵⁰: *Дивлюсь, цар підходить / До найстаршого... та в пику / Його як затопить!.. / Облизався неборака; / Та меншого в пузо — / Аж загуло!.. А той собі / Ще меншого туза / Межи плечі; той меншого, / А менший малого, / А той дрібних, а дрібнота / Уже за порогом / Як кинеться по улицях, / Та й давай місити / Недобитків православних, /*

⁹⁴⁸ Ковалів Ю. „Дівичії ночі”. *Шевченківська енциклопедія*: у 6 т. Київ: НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2012. Т. 2: Г–З. С. 354.

⁹⁴⁹ Історія української літератури: у 12 т. ... Т. 4: Тарас Шевченко. С. 273.

⁹⁵⁰ Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наук. думка, 1980. Т. 26: Літературно-критичні праці (1876–1885). С. 148.

А ті голосити; / Та верещать; та як ревнуть: / „Гуля наш батюшка, гуля! / Ура!.. ура!.. ура! а-а-а...” (Т. Шевченко, Сон).

Цей солдафонський ритуал самодурства — „вершина Шевченкового сатиричного сміху”⁹⁵¹, „розгорнута метафора миколаївської державної ієрархії”⁹⁵² й водночас один із кульмінаційних пуантів поеми, який починається із „золотого” **357-го** рядка (**575-0,618** \approx **357**): „Дивлюсь, цар підходить / До найстаршого... та в пику / **Його як затопить!**... Справді, як зазначав Дмитро Павличко⁹⁵³, ніхто так геніально не написав про істинну суть російської (читай: кремлівської) державної машини, самодурство петербурзько-московських правителів, як це зробив Тарас Шевченко.

У баладі *У неділю не гуляла*, яку Іван Дзюба вважає „фольклоризованою новелою”⁹⁵⁴, поет оригінально трансформувач традиційний народнопісенний сюжет про смерть чумака в дорозі, доповнивши його символічним образом хустини, що її вишиває дівчина-сирота для свого судженого, такого ж безталанного „сіромахи”, який, повертаючись „з-за Лиману з чужим добром”, „чужі воли поганяє”. Несподіване лихо трапилося із чумаком у степу: занедужав раптово й невідь чого: *Чи то праця задавила / Молодую силу, / Чи то нудьга невсипуща / Його з ніг звалила. / Чи то люди поробили / Йому молодому...*. Намагання чумаченьків урятувати товариша — кульмінація сюжетної оповіді, що, як рідко буває, збігається з лінією золотого перерізу (**83-0,62** \approx **51**): *Благослови, отамане, / Коло села стати, / Та понесем товариша / В село причащати*. / *Сповідали, причащали / Й ворожки питали — / Не помогло...* (Т. Шевченко, *У неділю не гуляла*).

„Романтика жаху” (Дмитро Чижевський) пронизує **17-й** рядок із **28-и** в посланні *Гоголю*: „**Не заріже батько сина...**”. Ця моторошна „божественна пропорція” — пряма алюзія як на *Гайдамаки*, де Гонта вбиває своїх малолітніх дітей-католиків, так і на *Тараса Бульбу*, де головний герой карає молодшого сина за зраду. Лесть прихована паралель „Гонта — Тарас Бульба”, на думку Юрія Барабаша, не є випадковою. Вона свідчить про те, що Шевченко вважав Гоголя людиною „душевно і творчо близькою, хоча особисто і незнайомою”. Недаремно трагічний образ дітовбивства трапляється згодом у вірші *Холодний Яр*⁹⁵⁵: *За святую правду-волю / Розбойник не стане, / Не розкує закований / У ваші кайдани / Народ темний, не заріже / Лукавого сина...* Інша річ, як

⁹⁵¹ Скоць А. „Щоб слово пламенем взялось”: поетичний світ Тараса Шевченка. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. С. 87.

⁹⁵² Барабаш Ю. „Сон — У всякого своя доля”. *Шевченківська енциклопедія*: у 6 т. Київ, 2015. Т. 5: Пе–С. С. 899.

⁹⁵³ Павличко Д. Літературознавство. Критика: у 2 т. Київ: Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2007. Т. 1: Українська література. С. 56–57.

⁹⁵⁴ Історія української літератури: у 12 т. ... Т. 4: Тарас Шевченко. С. 275.

⁹⁵⁵ Барабаш Ю. *Вибрані студії*. Сковорода. Гоголь. Шевченко. Київ: Вид. дім „Киево-Могилянська академія”, 2006. С. 386.

справедливо зауважує Іван Дзюба, чи близькою була Гоголю „Шевченкова гіркота з того, що тепер батько сина *«викохає / Та й продасть в різницю / Москалеві...»*? І невідомо, чи порадувало б його таке послання⁹⁵⁶. Очевидно, мав рацію Павло Зайцев, коли стверджував, що „цей геніальний земляк Шевченка звеличував Росію і був безмежно далекий землякові з кріпаків, що співав «недолю козацького краю». Ентузіяст-поет, ніби засліплений, не бачив, що Гоголь — один із тих, про кого сам він у *Сні* казав, що вони — *«Московською блекотою / В німецьких теплициях / Заглушені...»*⁹⁵⁷.

У складній драматичній композиції поеми *Великий льох*, що побудована за принципом трійстості, „симетрія частин підкреслена «автономністю» змісту і настрою їх”⁹⁵⁸. Тож чи не спробувати простежити цю відносну сюжетно-емоційну „самостійність” крізь призму божественної пропорції? Три пташечки, три грішні людські душі з першої частини містерії з нетерпінням чекають, *«коли б вже швидче розкопали»* Богданів льох у Суботові, бо лише за такої умови вони потраплять до раю. Цей **8-й** експозиційний рядок поеми (**13-0,62 ≈ 8**) служить своєрідною пригравкою до всього твору. Теофіль Комаринець уважав, тут „захована не тільки зав’язка, а й розв’язка національної трагедії. Душі караються і будуть каратися доти, доки не буде прощення їх гріхів. А прощення настане тоді, коли буде виконана покара, буде вичерпано відповідальність за вчинені гріхи”⁹⁵⁹.

Монолог першої душі, яка „Прісею звалась”, коли була людиною⁹⁶⁰, складається з **56-и** рядків. Золотий перетин припадає на **35-й** рядок *«Вранці-рано, в пилипівку, / Якраз у неділю...»*, коли *«уродлива / Та ще й чорноброва»* дівчина перейшла з повними відрами дорогу Богданові Хмельницькому, який зі старшиною *«їхав в Переяслов / Москві присягати»*. За народними прикметами, така зустріч віщувала удачу, а насправді обернулася національною катастрофою. З іншого боку, саме тоді „завершився термін засилання сватів, тобто для дівчат були втрачені всякі надії на заручини”⁹⁶¹, а в героїні *«ї рушники вже*

⁹⁵⁶ Історія української літератури: у 12 т. ... Т. 4: Тарас Шевченко. С. 274–275.

⁹⁵⁷ Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. 2-ге вид. Київ: Обереги, 2004. С. 165–166.

⁹⁵⁸ Історія української літератури: у 12 т. ... Т. 4: Тарас Шевченко. С. 313.

⁹⁵⁹ Комаринець Т. Поема „Великий льох” у контексті Шевченкової концепції України. *Записки НТШ*. 1990. Т. ССXXI: Праці філологічної секції. Львів, 1990. С. 61.

⁹⁶⁰ С. Смаль-Стоцький був переконаний, що той, „хто уважно розбере кожне слово, той мусить у першій душі пізнати уособлену Богданову в Україні”. І далі: „Присяга Москві — це та проклята вода, якою Богданова Україна все на Україні отруїла: батька, матір — цебто самого Богдана й гетьманшу, себе, брата — Юрся-гетьманенка, собак — цебто геть усе на Україні, одне слово — всю Україну. Не забудьмо — і самого Богдана отруїла!” [Смаль-Стоцький С. Т. Шевченко. Інтерпретації... С. 52].

⁹⁶¹ Зборовська Н. До проблеми пошуку спільного коду для дешифрування містерії „Великий льох” Тараса Шевченка. *Зб. пр. Всеукр. XXXVII наук. Шевченк. конф.* (22–24 квітня 2009 р., м. Черкаси). Черкаси, 2009. С. 322.

ткались. / От-от була б подавала, / Та лихо зостріло!” (Т. Шевченко, *Великий льох*). Цікаво, що пилипівський піст 1653 року справді починався в неділю, однак гетьман, за свідченням Михайла Грушевського, збирався приїхати до Переяслава „на саме Різдво, або скоро після Різдва”⁹⁶².

Друга душа⁹⁶³ карається за те, що недолітком „цареві московському / Коня напоїла / В Батурині, / як він їхав / В Москву із Полтави” (Т. Шевченко, *Великий льох*). Дівчинка стала свідком жакливі різні в Мазепиній столиці й дивом залишилася живою на пожарищі. Але коли Петро I побачив, як вона несла воду, то покликав „коня напоїти”. На другий день нещасна померла „в безверхій хатині”, так і не зрозумівши, що „тяжко, / Тяжко согрішила!”. Ця констатація неусвідомленої вини припадає якраз на „золотий” 39-й рядок із 63-х загалом, що становлять другу частину триптиха *Три душі*.

Не могла знати про жакливі наслідки свого вчинку й третя пташечка⁹⁶⁴, бо ще сповитою на руках у матері усміхнулася цариці Катерині II, яка пливла Дніпром на галері до Криму оглядати нові землі, недавно загарбані Росією в Османській імперії: *Мене мати забавляла, / На Дніпр поглядала; / І галеру золотую / Мені показала, / Мов будинок*⁹⁶⁵. *А в галері / Князі, і всі сили, /*

⁹⁶² Грушевський М. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. Київ: Наук. думка, 1996. Т. 9. Кн. 1: роки 1650–1654. С. 730.

⁹⁶³ На думку С. Смаль-Стоцького, — „це персоніфікація тої України, яка в боротьбі Мазепи проти Петра поставилася по боці Петра проти Мазепи...” [Смаль-Стоцький С. Т. Шевченко. Інтерпретації... С. 53].

⁹⁶⁴ С. Смаль-Стоцький уважав, що „третя душа — це образ нової, так сказати б, «малоросійської» України, <...> яка родилася після скасування гетьманщини, після зруйнування Січі запорозької, України цариці Катерини, України «сповитої», що не зміла і слова промовити («ще й не говорила!»), а тільки п л а к л а » [Смаль-Стоцький С. Т. Шевченко. Інтерпретації... С. 54].

⁹⁶⁵ Дивовижно, але Тарас Шевченко напрочуд точно описав помпезну подорож імператриці весною 1787 року. Один із учасників тієї мандрівки французький посол Луї-Філіпп де Сегюр залишив спогади про вояж Катерини II, що пливла на галері „Днепр” в супроводі численного придворного почту: „22 квітня 1787 року імператриця вирушила в дорогу на галері, у супроводі найвеличнішої флотилії, яка коли-небудь йшла по широкій ріці. Вона складалася з 80 суден із 3000 матросів і солдатів. Попереду йшли сім нарядних галер величезного розміру, майстерно розписаних, з безліччю спритних матросів в однаковому одязі. Кімнати, влаштовані на палубах, блищали золотом і шовками” [Записки графа Сегюра о пребываніи его въ Россіи въ царствованіи Екатерины II. (1785–1789). С. Петербургъ: В тип. В. Н. Майкова, 1865. С. 184]. Подібні свідчення про цю поїздку знаходимо також у нарисі Григорія Данилевського *Екатерина Великая на Днепре*: „22-го квітня імператриця і двір зі свитою сіли на галері, роззолочені й прикрашені прапорами. На кожній помістився хор музики. Галера «Дніпр» вивисила адміралтейський штандарт. На ній їхала імператриця. За сигналом усі сходилися обідати на галеру «Десну». Час ішов швидко. Через тиждень прибули в Кременчук. Це було 30 квітня. Імператриця вийшла вранці на палубу з каюти, де постійно ще палився камін, і зачудувалась. Українська весна була у всій красі...” [Данилевський Г. П. Полное собрание сочинений: в 24 т. Санкт-Петербург: Изд. А. Ф. Маркса, 1901. Т. 18. С. 8].

Воєводи... і меж ними / Цариця сиділа, / Я глянула, усміхнулась... / Та й духу не стало! (Т. Шевченко, Великий льох).

„Чи я знала, ще сповита, / Що тая цариця — / Лютий ворог України, / Голодна вовчиця!..” — запитує своїх «сестричок» третя душа, бо тепер уже в іншому, потойбічному вимірі збагнула вона справжню природу свого дитинячого гріха: „От за що, мої сестриці, / **Я тепер караюсь!**”. У цій найкоротшій сповіді з **40-а** рядків саме **25-й** розділяє за схемою божественної пропорції причину й наслідок, провину й покуту... Іван Дзюба зауважив, що „сутність тут, звичайно, не в співмірності чи неспівмірності вини й карі. Шевченко сказав про інше: про безмірність бід, заподіяних Україні спершу гетьманом, а потім російським царем і царицею, — і про непростителюваність будь-якої причетності до них, будь-якої, хоч і мимовільної, солідарності”. А далі — логічне пояснення „трьох історичних станів національної несвідомості: тих, хто підтримував Переяславську раду; тих, хто зрадив Мазепу й допомагав Петрові нищити Україну; тих, хто сприяв Катерині II у ліквідації Запорозької Січі, Гетьманщини та в запровадженні кріпацтва”⁹⁶⁶.

А починалося все лихо таки з Переяслава, де „нерозумний син” необачно уклав спілку з дияволом. У вірші *Стоїть в селі Суботові*, що закінчує містерію, виконуючи функцію епілогу, гірким докором звучать прямі звернення до Хмельницького: „Отак-то, Богдане! / Занапастив еси вбогу / Сироту Україну!” й „Отаке-то, Зіновію, / **Олексіїв друже!** / Ти все оддав приятелям, / А їм і байдуже” (Т. Шевченко, *Стоїть в селі Суботові*). На думку Юрія Барабаша, „це достатньою мірою автономний, хоч у семантичному плані безумовно пов’язаний з усією поемою, цілісний поетичний текст, який становить питому частину Шевченкового надтексту Хмельницького”⁹⁶⁷. Знущальний **29-й рядок** („**Олексіїв друже!**”), що лежить на лінії золотого перетину, промовисто характеризує ту пастку, у яку потрапив український гетьман, довірившись московському цареві.

У посланні *І мертвим, і живим, і ненарожденним*, „геніальному проповідницькому архітворі”, за словами Івана Дзюби, „сконцентровано всі головні «рахунки» до соціальної й національної совісті «земляків», які автор „кидав і ще кидатиме їм в обличчя; сплетені в один жмут, вони набувають неймовірної разючості”⁹⁶⁸. Тут будь-який вислів, фрагмент, уступ несе колосальне емоційно-сміслові навантаження; тут немає другорядних мотивів, меланхолійних рефлексій, беззмістовних закликів. І все ж у цьому риторичному континуумі внутрішніх голосів поета особливо помітна ревізія поглядів

⁹⁶⁶ Історія української літератури: у 12 т. ... Т. 4: Тарас Шевченко. С. 315.

⁹⁶⁷ Барабаш Ю. „Великий льох”. *Шевченківська енциклопедія*: у 6 т. Київ: НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2012. Т. 1: А–В. С. 604.

⁹⁶⁸ Історія української літератури: у 12 т. ... Т. 4: Тарас Шевченко. С. 320.

на українську минувшину, гірке розуміння ганьби й відступництва „ясновельможних гетьманів”. Божественна пропорція ідеально виділяє безжально-саркастичну атестацію національної псевдоеліти, „хворих — за словами Юрія Барабаша — на холопське недокрів'я «славних прадідів», котрі надто вже добре навчилися ходити в ярмі”⁹⁶⁹ (261·0,62 ≈ 161,8): **Раби, подножки, грязь Москви, / Варшавське сміття — ваші пани...** (Т. Шевченко, *І мертвим, і живим, і ненарожденним*).

Рецидив давньої „хвороби”, на яку Тарас Шевченко відкрив очі сучасникам, повторився в роки Визвольних змагань 1918 року. Володимир Винниченко в *Щоденнику* в унісон з автором *Послання* писав про ту ж саму продажну політику „патентованих патріотів”: „Паршиві шанолюбці, національне сміття, паразити й злодії продають на всі боки: хто більше дасть. Нащадки прадідів поганих повторяють погані діла дідів-поганців. І розшарпаний, зацькований народ знову безпомічний жде, якому панові його оддадуть. Вигідніше буде можновладцеві німцеві оддати Москві, — оддасть. Вигідніше собі лишити, — лишить. Ні, ні української історії, ні українських газет читати без брому, валеріанки, або без доброї дози філософського застереження не можна”⁹⁷⁰.

Аналізуючи твори Тараса Шевченка, написані у В'юнищах у грудні 1845 року, Григорій Клочек стверджує, що після *Послання*, цього „шаленого екстравертійного викиду написалися *Минають дні, минають ночі і Три літа* — поезії явно інтровертійного характеру, спрямовані на авторське «Я»⁹⁷¹. У першій із них ліричний герой, розминувшись із долею, відчайдушно благає в Бога, коли жаль доброї, то дати йому хоч би „злої, злої”. Ця антитеза своєю чергою матеріалізується в контрастних образах-намірах людинолюбства й апокаліпсису: *Не дай спати ходячому, / Серцем замирати / І гнилою колодою / По світу валятись. / А дай жити, серцем жити / І людей любити, / А коли ні... то проклинать / І світ запалити!* (Т. Шевченко, *Минають дні, минають ночі*).

Поезія *Минають дні, минають ночі*, за спостереженням Валерії Смілянської, — двочастинна з різними мовленнєвими інтонаціями: сповільненими, монотонними й пришвидшеними, поривчастими. Другий період — власне монолог ліричного героя — написаний 14-складником. У ньому „завдяки прискоренню темпоритму, посиленню динамічності, емоційним прийомом, — різко посилюється напруження, вершина якого припадає на рядки”, що входять до складу божественної пропорції: „**проклинать / І світ**

⁹⁶⁹ Барабаш Ю. „Коли забуду тебе, Єрусалиме...”. Гоголь і Шевченко. Порівняльно-типологічні студії. Харків: Акта, 2001. С. 26.

⁹⁷⁰ Винниченко В. Щоденник. Едмонтон-Нью-Йорк: КІУС, УВАН, 1980. Т. 1: 1911–1920. С. 285.

⁹⁷¹ Клочек Г. Шевченкове Слово: спроби наближення... С. 202.

запалити!" (32-0,62 = 19,84)⁹⁷². Цікавою й почасти парадоксальною є думка Івана Дзуби, що цей кульмінаційний армагедон у Тараса Шевченка — „не що інше, як непряме означення своєї пророчої місії: судити неправду й кликати до апокаліптичного розрахунку із силами зла..."⁹⁷³.

Вірш *Три літа* — ключовий в однойменній рукописній збірці, її ліричний епілог, за Юрієм Івакіним. Він цінний тим, що в ньому „поет втілює не якісь хвилинні скороминучі настрої, а свої сталі, воістину вистраждані почуття"⁹⁷⁴. Це один із небагатьох творів, де синхронно поєднується межова ситуація із золотим перетином: *І я прозрівати / Став потроху... Доглядаюсь — / Кругом мене, де не гляну, / Не люди, а змії...* (Т. Шевченко, *Три літа*).

У сторядковій поезії легко виділити 62-й рядок („**Не люди, а змії...**”), що фіксує психологічний і світоглядний злам автора *Трьох літ*, який тепер „розбитєє серце ядом” гоїть і не плаче, не співає, а виє „совою”.

У Шевченковому *Заповіті* (*Як умру, то поховайте...*) увага дослідників була прикута до 16-го рядка зі сакраментальним зізнанням „Я не знаю Бога”. У радянській науці таке одкровення, *procul dubio* (лат. без сумніву), свідчило про атеїзм поета. У діаспорному літературознавстві воно стало причиною різнотлумачень, що мали на меті „захистити” його релігійність. Зокрема, Леонід Рудницький, посилаючись на *Великий льох*, писав про „мотив недопущення

⁹⁷² Смілянська В. „Святим огненным словом...”. Тарас Шевченко: поетика. Київ: Дніпро, 1990. С. 125. Цей уривок перегукується з Франковими кредовими образами „пекучого болю” й „viveremento”: „*Не дай заснуть в постелі безучастя... / Не дай живому в домовину класться...*” і „*Люди, люди! Я ваш брат, / Я для вас рад жити, / Серця свого кров'ю рад / Ваше горе змити. / А що кров не зможе змити, / Спалимо огнем то!*” [Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наук. думка, 1976. Т. 1: Поезія. С. 49 і 36]. Подібні апокаліптичні настрої характерні й для головного героя роману *Хіба ревуть воли, як ясла повні?* Панаса Мирного й Івана Білика: „*Коли б можна, — увесь би цей світ виполонив, а виростив новий... Тоді б, може, й правда настала!*...” [Мирний Панас. Зібрання творів: у 7 т. Київ: Наук. думка, 1969. Т. 2. С. 348]. На цей уступ звернув увагу Дмитро Донцов у статті „В мартівську річницю”, де, зокрема, писав: „Сей образ світової пожежі, мов густим червоनावим димом, застелює від нас образ поета, стає понурим і грізним акупаніаментом всіх його пізніших творів, його нав'язливою думкою”. І далі продовжував: „Се був вершок його творчості, останній виклик. В сей образ втілював він свою жаждобу тріумфу над світовою «скверною», заповідь боротьби не лише з нею, але й з гуманністю, етикою й мораллю будня, щастям людей, їх спокоєм, усім, що стоїть йому на шляху. Найвищий вираз афінативної волі до життя м и м о світа і п р о т и нього! Афінатія своєї правди і безоглядне відкинення чужої. Тріумф вічного над часним, віра, яка прагне, щоб до неї, і тільки до неї, належав світ” [Донцов Д. В мартівську річницю. *Донцов Д. Літературна есеїстика*. Дрогобич: Видавнича фірма „Відродження”, 2009. С. 136–137].

⁹⁷³ Історія української літератури: у 12 т. ... Т. 4: Тарас Шевченко. С. 310.

⁹⁷⁴ Івакін Ю. Коментар до „Кобзаря” Шевченка: поезії до заслання. Київ: Наук. думка, 1964. С. 362.

душі після смерті до Бога”, який загалом поширений у Шевченковій поезії. Він уважав, що „ці начебто контroversійні, богохульні слова Шевченка не є виявом ні його «воюючого атеїзму», ні навіть його «прометеїзму». Вони говорять тільки про стан тимчасового, завішеного в часі, недопущення поетової душі до Бога і тим самим є виявом глибокої релігійності автора”⁹⁷⁵. Але пропорційним за формулою золотого перетину ($24\cdot0,618 = 14,832$) є попередній, 15-й рядок: *Все покину і полину / До самого **Бога** / Молитися...* (Т. Шевченко, *Заповіт*)

Це Шевченків „*excelsior*”, „висхідна частина інтонаційного комплексу”, бо, за Валерією Смілянською, „фраза «...а до того / Я не знаю Бога» є інтонаційним падінням у щемку тональність клятви-ридання”⁹⁷⁶.

У *Русалці* (*Породила мене мати...*), одному з останніх творів періоду „трьох літ” поет несподівано повертається в демонологічний світ ранньої творчості, однак надає романтичній баладі виразного соціального, антикріпосницького змісту. Для цього твору характерна двочленна структура: монолог героїні-немовляти, що включає в себе голосіння нестямної, зневаженої паном матері, змінюється розповіддю наратора про загибель розпусної жінки-дітовбивці, яку залоскотали Дніпрові дівчата. Як і в *Причинній* (русалки „*Шелеснули в воду*”), тут золотий переріз так само розділяє подієве композиційне поле, закінчуючи одну фазу розвитку сюжету, перед тим як розпочати другу: „*Та й замовкла русалочка, / В Дніпро поринула / Мов пліточка...*” ($62\cdot0,618 \approx 38,32$) (Т. Шевченко, *Причинна*)

Прочитання творів Тараса Шевченка крізь призму божественної проповіді — лише один із можливих сучасних способів структурного аналізу поетичних текстів, який дає змогу проникнути в їхні глибини, виявити в них приховані таємні смисли, несподівані ракурси, наблизитися до вічної загадки гармонії, властивої не лише живій і неживій природі, а й геніальним художникам слова, які інтуїтивно, підсвідомо розставляли золоті пуанти в композиційному просторі своїх шедеврів. Звичайно, така інтерпретація віршованих текстів, з одного боку, не може замінити інших методів дослідження, а з другого, вона й не конфліктує з ними, а розширює горизонти літературознавчого пізнання секретів поетичної творчості.

⁹⁷⁵ Рудницький Л. „А до того — я не знаю Бога”: ключ до духовного світу поета. *Сучасність*. 1989. № 5. С. 48.

⁹⁷⁶ Смілянська В. „Як умру, то поховайте”. *Шевченківська енциклопедія...* Т. 6... С. 1069.

ВОЛИНЯНИН СЕРЕД ГІР, АБО КАРПАТСЬКА ПРОЗА УЛАСА САМЧУКА

РИШАРД КУПЦДУРА

Університет імені Адама Міцкевича в Познані,
Познань — Польща

У своєму першому новорічному зверненні до громадян Президент України Володимир Зеленський висловив думку щодо сучасної української ідентичності, що викликала в українському суспільстві резонанс і зініціювала дискусію, порівн.: *У новому році нам треба бути єдиною країною щодня. Це має стати нашою національною ідеєю. Навчитися жити разом у повазі заради майбутнього своєї країни. Адже ми уявляємо його однаково — це успішна та квітуча країна, де немає війни, країна, яка повернула своїх людей і свої території. Де **неважливо** як названа вулиця, бо вона освітлена та заасфальтована. Де **немає різниці**, біля якого пам'ятника ти чекаєш дівчину, в яку ти закоханий* (тут і далі жирн. шрифт автор. — Р. К)⁹⁷⁷.

Виступ глави держави насправді викликав бурхливу реакцію громадськості, хоча її характер, можливо, не повністю відповідав намірам самого Зеленського. Уже наступного дня вчителька української мови Юлія Йонець помітила, що тези зі звернення Президента є повним запереченням викладеного в 1941 році Уласом Самчуком у статті *Нарід чи чернь?*, опублікованій в київській газеті «Українське слово»⁹⁷⁸. Волинський письменник категорично стверджував: **Не все одно, якими іменами названі вулиці наших міст, не все одно, чи домінуючим є для нас Шевченко, чи Пушкін. Не все одно, як це часто доводиться чути, кого ми вчимо у школі, не все одно, яке наше відношення до російської літератури. Ні! Це не все одно**⁹⁷⁹. Влучне спостереження Ю. Йонець підхопили користувачі соцмереж, серед яких були письменники та інтелектуали, що призвело не лише до створення цілої низки уїдливих мемів, а й викликало зацікавлення постаттю Уласа Самчука, колишнього українського номінанта на Нобелівську премію.

⁹⁷⁷ „Нам треба бути єдиною країною щодня — це має стати нашою національною ідеєю”. Новорічне привітання Президента України Володимира Зеленського. *Волинь*. 2020. 01 січня. URL: <https://www.volyn.com.ua/news/143292-nam-treba-buty-ideynoiu-krainoiu-shchodnia-tse-maie-staty-nashoiu-natsionalnoiu-ideiei> (дата звернення: 20.03.2021).

⁹⁷⁸ Самчук У. Нарід чи чернь? *Українське слово*. 1941. № 1/53. С. 1.

⁹⁷⁹ Там само.

Початок 2020 року приніс ще одну важливу, хоча й менш гучну, подію, пов'язану з творчістю письменника-емігранта. Завдяки зусиллям професора Ірини Руснак роман *Сонце з Заходу*, що десятиліттями вважався втраченим, повернувся до читачів і був перевиданий у харківському видавництві “Фоліо”⁹⁸⁰. Завдяки цьому карпатська дилогія Уласа Самчука романи *Сонце з Заходу* й *Гори говорять!* повернулася та сьогодні активно студіюється літературознавцями.

Вимушена тривала відсутність творчості У. Самчука в українському дослідницькому полі сприяла появі низки неточностей, пов'язаних переважно з хронологією та позалітературним контекстом створення обох згаданих романів, тому спочатку варто навести декілька фактів.

Говорячи про роман *Гори говорять!*, слід пригадати 1929 рік, коли 24-річний Улас Самчук з'являється в Чехословаччині. За два роки до цього він дезертирував з польської армії⁹⁸¹, потрапивши до німецького Битома (тогочасного Бойтена), звідки згодом переїхав до Вроцлава (тогочасного Бреслава) з метою вивчення літератури в місцевому університеті. Зрештою, у період від літа 1929 року до середини 1941 року У. Самчук, за винятком декількох подорожей європейськими мегаполісами, перебуває переважно в Празі⁹⁸². Таким чином, Закарпаття, що функціонує у складі Чехословацької Республіки як Підкарпатська Русь⁹⁸³, стало для автора *Волині* єдиним етнічно українським регіоном, яким він міг безпечно подорожувати, не боячись бути заарештованим. Практично кожного літа згаданого періоду Самчук відвідує закарпатські села та міста, зокрема Ясіню, Сваляву, Горбок, Голубине та інші, збираючи свідчення учасників недавнього незалежницького повстання, яке в 1918–1919 рр. призвів до створення Гуцульської республіки⁹⁸⁴. Саме ці події лягли в основу роману *Гори говорять!*, виданого в Чернівцях у 1934 році.

Після окупації Судетської області нацистською Німеччиною в жовтні 1938 року Чехословаччина була перетворена на федеративну державу. Однією із її автономних одиниць була Карпатська Україна, що з того моменту отримала свій окремий уряд. До весни 1939 р. відбувалася інтенсивна розбудова адміністративних структур, яка навіть принесла тимчасову незалежність, остаточно зникну разом з угорською окупацією. Улас Самчук став не лише

⁹⁸⁰ Руснак І. Історія написання і видання роману “Сонце з Заходу” Уласа Самчука: спроба реконструкції. *Синopsis: текст, контекст, медіа*. 2018. № 3 (23). С. 37.

⁹⁸¹ Про обставини дезертирства та ставлення Самчука до Польської Республіки див.: Weretiuk O. Prawda i legenda o Polsce w życiu Ułasa Samczuka. *Przegląd humanistyczny*. 2002. № 2. S. 81–88.

⁹⁸² Жив'юк А. Між Сциллою політики і Харибдою творчості: громадсько-політичний портрет Уласа Самчука. Рівне: Ліста-М, 2004. С. 24.

⁹⁸³ Jarnecki M., Kołakowski P. *Український Piemont*” na politycznej szachownicy. *Ruś Zakarpacka w okresie autonomii 1938–1939*. Warszawa: Rytm, 2007. S. 57.

⁹⁸⁴ Жив'юк А. Між Сциллою політики і Харибдою творчості: громадсько-політичний портрет Уласа Самчука... С. 34.

свідком, а й активним учасником цих подій — офіційно як кореспондент празької газети “Українське слово”, а також як член підпільної Організації українських націоналістів⁹⁸⁵. Роботу над романом *Сонце з Заходу* письменник розпочне в другій половині 1939 року й незабаром опублікує його перші фрагменти в празькому журналі “Пробоем”. Увесь роман вийде після війни, уже після того, як У. Самчук виїде з Німеччини до Північної Америки. Протягом 1949 року нью-йоркська газета «Свобода» публікуватиме роман частинами. Окреме книжкове видання, як уже згадувалося, побачить світ аж 2020 року.

Сьогодні дослідників творчості письменника цікавить специфіка дуалістичного відношення письменника до описуваного ним простору, що містить і перспективу зовнішнього спостерігача (чужого, не-автохтона), і декларативне відчуття національної єдності з локальним універсумом.

Про можливість такого одночасного поєднання цих особливостей пише французький дослідник Бертран Вестфаль. Відомий геокритик зазначає, що в рамках фокалізації, що розуміється як відношення спостерігача щодо описуваного ним простору, можна виокремити такі чинники: 1) **ендогенний**, що містить перспективу автохтона; 2) **екзогенний**, що містить перспективу мандрівника; та 3) **алогенний**, що знаходиться між двома попередніми⁹⁸⁶. Третя перспектива досить неочевидна, вона викликає питання про статус суб’єкта наративу, який не є ні автохтоном, ні мандрівником. Так хто він? Б. Вестфал посилається в цьому контексті на постать Пола Боулза, американського письменника, який багато років провів у Північному Марокко. Натомість польська геокритикиня Ельжбета Рибіцька наводить приклад творчості Маріуша Вілька як такий, що географічно й культурно ближче до українського світогляду.

Категорію фокалізації можна вдало застосувати для спроби типологізації прози Уласа Самчука. Ендогенну думку автохтона спостерігаємо в романах, що описують найрідніший Самчукові волинський пейзаж, і в таких творах, як *Волинь*, *Юність Василя Шеремети*, *Кулак* або *Чого не гоїть вогонь?* Вона наявна також у ретроспективних фрагментах спогадів Самчука. Екзогенна ж позиція представлена у творах, де фігурують простори американського континенту: *Слідами піонерів* чи *На твердій землі*. Натомість до групи алогенних текстів можна приєднати всі ті романи, що описують українські етнічні території, хоча вони географічно й історично відрізняються від рідної письменнику Волині. Такою територією є не тільки Закарпаття, якому Самчук

⁹⁸⁵ Руснак І. Історія написання і видання роману “Сонце з Заходу” Уласа Самчука: спроба реконструкції... С. 36.

⁹⁸⁶ Rybicka E. Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich. Kraków: Tow-wo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, 2014. S. 71.

присвятив романи *Гори говорять!* та *Сонце з Заходу*, але й український Схід, представлений у *Марії* та повоєнній трилогії *OST*.

Слушність застосування подібного поділу підтверджують висновки Ірини Руснак, яка, досліджуючи еволюцію образу-концепту України у творчості письменника, звертає увагу на його амбівалентне ставлення до радянської України, виражене за допомогою внутрішньо суперечливого терміна “своя чужина”⁹⁸⁷. Цей оксюморон містить як автохтонний (оскільки *чужина*), так і екзогенний (оскільки *своя*) аспекти, а отже, указує на алогенний чинник, що репрезентує згадане вище. До подібних висновків доходить, зрештою, і Ярослав Поліщук, який пише, що територія СРСР була українським простором, у якому Самчук “почувався не дуже певно”⁹⁸⁸.

Виникає питання про літературні наслідки змін у фокалізації. Чи виходять вони за рамки суто технічного позиціонування спостерігача? Виявляється (принаймні, таку тезу можна спробувати висунути на основі аналізованих тут праць Уласа Самчука) зміна кута зору впливає не тільки на форми літературного зображення простору, а й на “очікування” щодо нього. Іншими словами: поворот від ендогенної до алогенної перспективи викликає в письменника потребу насичувати простір (зазвичай природу) додатковими значеннями, тобто зростає бажання “приписувати природі значення та сенси”, як схарактеризував це Яцек Кольбушевський⁹⁸⁹.

Як відомо, просторовий поворот у літературознавстві спонукнув дослідників глибше замислитися про взаємозв’язок уявних географій, створених літературними текстами, із процесом конструювання національних ідентичностей. Як виявляється, література створює та передає пейзажі й так звані “ідеологічні місця”.⁹⁹⁰ Прикладом цьому може слугувати українська романтична література, що свого часу наповнювала рідний пейзаж символічними смислами. У 1845 році Тарас Шевченко створив поезію-послання *І мертвим, і живим, і ненарожденим...*, у якій підняв об’єкти природи до рангу національних символів. Сповнені пророчого тону рядки „*Настане суд, заговорять. / І Дніпро, і гори!*” стали своєрідним мотто до роману *Гори говорять!*, написаного майже дев’яносто років потому Уласом Самчуком.

Анонсовану раніше напруженість між реальною перспективою просторово й часового віддаленого спостерігача та бажаною перспективою безпосереднього учасника історично значущих подій, письменник намагається

⁹⁸⁷ Руснак І. Художня історіографія Уласа Самчука. Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2009. С. 47.

⁹⁸⁸ Поліщук Я. Пейзажі людини. Тринадцять історій зі світу літератури. Вид. 2-ге, допов. Харків: Акта, 2013. С. 285.

⁹⁸⁹ Kolbuszewski J. Literatura i przyroda. Antologia ekologiczna. Katowice: Książnica, 2000. S. 33.

⁹⁹⁰ Rybicka E. Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich... S. 34–35.

зменшити, уводячи до роману два види наративу — від першої та від третьої особи, що можна інтерпретувати як спробу досягнення ефекту мультифокалізації. Розповідь від першої особи веде автохтон Дмитро Цокан⁹⁹¹, сімейна історія якого відбувається на тлі Першої світової війни та проголошення незалежності Гуцульської Республіки. Напередодні війни Цокан представлений як людина без національної свідомості, зате міцно прив'язана до місцевого гірського ландшафту, яка до того має власну філософію співіснування з природою, що описує простими словами: „*сядеш і сидиш*”⁹⁹². Схильний до конструювання бінарних опозиції, У. Самчук розвиває сюжет від спокою до руху⁹⁹³. Образи природи створюються динамічно внаслідок використання алітерації, порівн.: *А гори й сонце дивилися на те й мовчали*⁹⁹⁴ — *Здвигнулись і заговорили гори*⁹⁹⁵. Водночас у процесі розвитку сюжетної лінії зв'язок гуцулів з рідною місцевістю посилюється й політизується, що свідчить про перехід геопоетики в геополітику. Актуалізація органічної єдності гуцулів і гірського ландшафту мотивує визвольну боротьбу за свій край і формує у горців свідомість господарів своєї землі. Літературна стратегія, спрямована на досягнення такої мети, реалізується використанням (1) частих антропоморфізацій, порівн.: *Гори. Що є на світі краще від наших могутніх, веселих гір. Так веселих. У горах немає смутку. Гори багаті чарами краси, дивовижністю будови й невичерпаністю стилю. Все тут на місці й необхідне. Все так є, як повинно бути. Але гори завжди наївні. Ці потужні, незграбні велетні даються легко на обман. Приходять дикі шахраї та зловживають їх невинною довірливістю;* (2) реіфікацій, зокрема у сцені, коли гуцули спускаються з гір, перетворюються ніби на бурхливий потік; (3) та імітації чужої перспективи відношення до корінного населення, зокрема у висловлюваннях угорки Кіті, у яку закохується Цокан. Кіті — дочка великого пана лісничого, яка має доволі важкий характер, що додатково посилюється перебуванням на чужій території. Її хаотичні висловлювання, схожі на марення, виявляють соматичну реакцію чи спокутування колонізаційної провини батька, порівн.: *Гори, ліси, в кожній гуцульській хаті — скрізь українці. Може вони зараз і до них увійдуть*⁹⁹⁶.

⁹⁹¹ Прізвище героя не є випадковим. Під час подорожей Закарпаттям Самчук користався гостинністю місцевого вчителя Василя Чокана, Жив'юк А. Між Сциллою політики і Харибдою творчості: громадсько-політичний портрет Уласа Самчука... С. 34.

⁹⁹² Самчук У. Гори говорять! Сонце з Заходу / передмова, примітки і комент. І. Руснак; худож.-оформлювач Д. Чмуж. Харків: Фоліо, 2020. С. 29.

⁹⁹³ Бородіца С., Вашків Л. “Ментальне поле” і феномен “української душі” у романі “Гори говорять!” Уласа Самчука. *Філологічний дискурс*. 2015. № 2. С. 10.

⁹⁹⁴ Самчук У. Гори говорять! Сонце з Заходу... С. 44.

⁹⁹⁵ Там же. С. 198.

⁹⁹⁶ У першому виданні роману з 1934 року деякі розділові знаки в цьому фрагменті були пропущені, що, можливо, було звичайною редакційною помилкою, однак у результаті лише посилює ефект сприйняття гуцулів, лісів та гір як єдиного цілого.

Якщо порівняти образи природи в романі *Гори говорять!* з тими, що містяться в романах, де відтворена ендегенна перспектива письменника, то легко простежити одну принципову відмінність: в описі волинського ландшафту переважає терацентризм, коріння якого слід шукати в переконанні автора в тому, що основним мірилом усіх чеснот жителів Волині є саме земля⁹⁹⁷. Водночас знижується рівень метафоризації простору: *Природа шаліла, мов п'яна розпусниця. Вона мліла в обіймах сонця і обростала квітами, травами, бур'янами. Пила до запою людський піт і шмагала зливними дощами розбиту на кавалки нив поверхню землі. Блискуча сталь леміша різала, мов сало, чорну, мастку м'якість, в яку, мов дроти, вліталося коріння і перлились догори соковиті стебла хвоща, молочаю, дикої ромашки, петрового батога. А зверху, мов прокляті на вічне тріпотіння, кричали сірі, подібні на грудку землі, пташини*⁹⁹⁸. Антропоморфізації, використані в описі, не сприяють політичному “самовизначенню” природи. Відносини мешканців з територією не потребують додаткового декларування, оскільки становлять невід’ємну цінність, що впливає з покірною ставленням до землі як годувальниці, усвідомлення повної залежності від неї та нездатності уваяти себе поза її контекстом.

Повертаючись до образу Дмитра Цокана, слід зазначити, що він чи не найбільш “волинський” герой серед усіх персонажів роману *Гори говорять!* Його “волинськість” виявляється в певній спорідненості з автобіографічними героями Самчука, насамперед Володькою Довбенком (з *Волині*) та Василем Шереметою (з *Юності Василя Шеремети*). Отже, національне усвідомлення всіх вищезгаданих героїв відбувається за однаковим зразком, а саме через знайомство з творчістю Тараса Шевченка. Адже сам письменник трактував як месіанську не лише поезію, а й саму постать романтика: *Т. Шевченко для У. Самчука є актуальним і сучасним, бо поет ніколи не переставав діяти як ідея. Його присутність у кожному українцеві така очевидна, що не будь її, українець був би трагічно безпомічним у всіх своїх починаннях.*⁹⁹⁹

Прочитавши *Кобзаря*, гуцул Цокан стає українцем, а мовчазні досі гори починають до нього промовляти. Досвід “національного одкровення” внаслідок контакту з романтичною літературою не стає, однак, практикою всіх гуцульських героїв роману. Для більшості з них дорога до “українськості” веде травматичним шляхом, над яким здійснюється своєрідна гайдамацька аура. Як перенесення історії Гонти з поеми Шевченка *Гайдамаки* постає трагедія Марійки, яка платить украй високу ціну за стосунки з денаціоналізованим гуцулом Грицем Янчеюком. Прийняття української ідентичності в цьому разі має компенсаційний характер, що додатково дає надію на помсту: *Що дійсно*

⁹⁹⁷ Руснак І. Художня історіографія Уласа Самчука... С. 49.

⁹⁹⁸ Самчук У. О. Юність Василя Шеремети. Київ: Знання, 2014. С. 199.

⁹⁹⁹ Руснак І. Художня історіографія Уласа Самчука... С. 82.

сталось з тієї полохливої, кволої гуцулочки. Її шкур'яна куртка, кобур, високі чоботи. Хіба це та сама Марійка? Та гуцулка? Русинка? Та соромлива, тиха й боязька? Ні, це вже не вона. Це жінка нової раси, сильної й незнаной. Вона віднайдена й виявлена світові. Це Українка¹⁰⁰⁰.

Інший танатичний мотив стосується групи повстанців на чолі з Тулайданом. Останній своїх товаришів називає козаками лише після вбивства ними купця Розенкранца, постать якого побудована за схематичною матрицею єврея-експлуататора, відомої ще з часів ХІХ-вічної *Історії Русів*.

У романі *Сонце з Заходу* метафоризація природи й конструювання персонажів та ситуації, що несуть однозначний сенс, поступається місцем прагненню детально відтворити події, у яких брав участь сам автор, що дає можливість говорити про певну зміну письменницької оптики та зміщення перспективи в бік ендогенної, що, однак, не може бути повністю досягнуто. Другий карпатський роман Самчука має винятково документальний характер, а його жанрове визначення міститься між репортажем та політичним романом з елементами памфлету. Зимові гірські пейзажі виконують лише роль тла для опису динамічного політичного життя Закарпаття напередодні Другої світової війни. У новому помюньхенському балансі сил у Європі цей регіон стає ядром української державності, новим П'ємонтом, який пробуджує прагнення українців до незалежності та привертає увагу міжнародної спільноти. До Хуста приїжджають діячі національного відродження, зокрема й сам Самчук, якого читач впізнає в романі в особі агітатора Панаса Кальчука. Під своїми справжніми іменами або ж псевдонімами в творі зображено, між іншими, прем'єр-міністра Карпатської України Августина Волошина, драматурга Миколу Чирського, поета й члена Організації українських націоналістів Олега Ольжича та багато інших¹⁰⁰¹.

З огляду на домінування у творі документального начала *Сонце з Заходу* важко оцінювати з художньої точки зору, утім варто звернути додаткову увагу на те, як у романі побудовані жіночі персонажі. Високий ступінь їхньої залежності від чоловіків не можна пояснити лише прагненням відтворити автором атмосферу епохи. Безумовно проявляється тут і андроцентричний характер національного консерватизму Самчука, який ґрунтувався на тезі, що передавати національні ідеї може лише чоловік, пройнятий додатково патріотичним пафосом поезії Шевченка. Прикладом цього може бути зображена Самчуком постать творця нового театру на Закарпатті Володимира Кримського, у присутності якого місцева вчителька-інтелігентка Ольга соромливо каже: — *Я ліпше буду мовчати...*¹⁰⁰²

¹⁰⁰⁰ Самчук У. Гори говорять! Сонце з Заходу... С. 44.

¹⁰⁰¹ Руснак І. Маєстатний державницький порив Карпатської України. *Самчук У. Гори говорять! Сонце з Заходу*. Харків: Фоліо, 2020. С. 218.

¹⁰⁰² Самчук У. Гори говорять! Сонце з Заходу... С. 322.

Як відомо, амбіцією Уласа Самчука було стати *літописцем українського простору*. Про це письменник заявив у передмові до роману *Юність Василя Шеремети*, написаного 1947 року¹⁰⁰³. В умовах української бездержавності це означало відмову від літературного захоплення культурною різноманітністю українських етнічних земель на користь редукціонізму та пошуку спільного знаменника. Парадоксально, але в словах Юрія Шечука-Шевельова, який звинувачував свого часу письменника в “провінційній вайлуватості”¹⁰⁰⁴ ховається, мабуть, і зерно правди про творчість волинського автора, яке свідчить, що найавтентичнішим Самчук був саме тоді, коли повертався до рідного села та часів дитинства, не обтяженого ще патріотичними зобов’язаннями. Міжнародний успіх *Волині* є, як здається, лише підтвердженням цьому.

¹⁰⁰³ Самчук У. Від автора. *Самчук У. О. Юність Василя Шеремети*. Київ: Знання, 2014. С. 3.

¹⁰⁰⁴ Поліщук Я. *Пейзажі людини. Тринадцять історій зі світу літератури...* С. 281.

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАСОБИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ ГАННИ ЧУБАЧ

ЛЮДМИЛА МАРЧУК

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
Кам'янець-Подільський — Україна

Художній текст актуалізує асоціації, що виникають у мовній свідомості автора й читача, уводячи їх у контекст нових реалій, змінюючи загальну стилістичну домінанту усталеного образу, трансформуючи його семантично чи стилістично. Саме тому об'єктом аналізу ми обрали різні вияви лексичної синонімії як одного з різновидів градації — семантичного явища, в основі якого лежить опозиція слів.

Матеріалом дослідження стали тексти поезій Ганни Чубач. Відома поетичними збірками (яких понад тридцять) та естрадними піснями (більше двохсот) Ганна Чубач — лауреат премій ім. П. Усенка, Марусі Чурай, Міжнародної премії “Дружба”.

Термін опозиція (з лат. *oppositio*) тлумачимо як лінгвістично суттєву відмінність між одиницями плану вираження, якому відповідає відмінність між одиницями плану змісту й навпаки¹⁰⁰⁵. Творець теорії опозиції М. С. Трубецької використовував термін “опозиція” в процесі тлумачення як функціональних відмінностей, так і нефункціональних. Перші характеризував як “дистинктивні”, а другі — як “недистинктивні”. Він зазначав, що єдність опозиційних членів завжди формується за допомогою понять, що імпліцитно містять обидва протичлени й розкладаються на експліцитну опозицію, коли це стосується конкретної дійсності¹⁰⁰⁶.

М. С. Трубецької за спільністю ознак виділяв два види опозиції — одномірну й багатомірну, а за відношенням між членами опозиції — три типи: привативну, градаційну, або ступеневу, й еквіполентну, рівнозначну. Градаційні або ступеневі опозиції складаються, як правило, більше, ніж із двох членів, і характеризуються різною мірою вияву однієї і тієї самої ознаки¹⁰⁰⁷.

Градаційні опозиції в сучасній українській літературній мові стосуються пласту антонімів, що використовують синонімічні засоби мови з метою пояснення існування того чи того факту або явища в довідці. Антоніми,

¹⁰⁰⁵ Українська мова: енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. Київ: Укр. енцикл. імені М. П. Бажана, 2004. С. 348.

¹⁰⁰⁶ Трубецької Н. С. Основы фонологии. Москва: Изд-во иностр. лит., 1960. С. 81.

¹⁰⁰⁷ Там же.

як і синоніми, належать одному ейдосу. Ейдос (за О. Ф. Лосевим) — одна із семи категорій, необхідних для вираження поняття діалектичної конструкції, структури предмета (**суть, не-суть, ейдос, пневма, символ, міф, ім'я**). Якщо предмет стає видимим для розуму, у такий спосіб він стає ейдосом¹⁰⁰⁸.

Антоніми — це слова, що виражають протилежні аспекти такого ейдосу¹⁰⁰⁹, або слова, що виражають протилежне розуміння одного й того самого ейдосу. Виразенням протилежних сторін ейдосу кольору є слова *чорний* і *білий*, ейдосу температури — *гарячий* і *холодний*. Оскільки синоніми й антоніми визначаються через відношення до одного ейдосу, то саме тому можлива антонімізація синонімів, а поняття синонімії й антонімії виявляються співвідносними. Наприклад: *Не попрошу синю даль / Звеселить мою печаль. / Не попрошу чорні ночі / Щастя зорями пророчить. / Не покличу навіть друга / У свою невтішну тугу. / Біль звіри, мрій тепло — / Все моє мені було. / Хтось похвалить, / Хтось осудить. / Не моє — моїм не буде.*

У тексті в синонімічних відношеннях перебувають слова *печаль, туга* з авторським еквівалентом цих слів — висловом *біль звіри*. У ВТССУМ подано такий синонімічний ряд: *сум, смуток, журба, печаль, туга, жаль, жалозиці, нудьга, нудота, меланхолія, іпохондрія, зажура, сухота, журбота, мінор, смута, притуга, нуда, жур, жура, осмута, туск [тусок], туска, присмуток, жалоба, скорбота, скорб*¹⁰¹⁰. Ганна Чубач у свій вірш вводить лише дві лексеми із цього лексико-семантичного ряду синонімів та авторські антоніми *біль звіри* й *мрій тепло*.

Центром лексичного значення слова, його основними й обов'язковими елементами є денотативний і сигніфікативний компоненти. Інші компоненти — граматичний, конотативний, парадигматичний — розташовані на периферії значення, конкретизують та уточнюють його в певній мовленнєвій ситуації. В. В. Жайворонок стверджує, що «слово здатне виступати ніби в трьох іпостасях — як наймення з питомим значенням конкретної реалії на основі тієї чи іншої відмітної ознаки, як зміщений образ із перехідним значенням на основі порівняння чи зіставлення і як образ-символ із максимально узагальненим на основі образного «згущення» смислу»¹⁰¹¹. Саме тому авторка поетичних рядків створює і свої оказіональні синоніми. Наприклад: *В порожнім храмі тихі голоси / Такі відлунні і такі печальні, / Що, Боже правий, милістю спаси: / Не дай нам днів зазнати поминальних.*

¹⁰⁰⁸ Лосев А. Ф. Философия имени. *Бытие. Имя. Космос*. Москва: Мысль, 1993. С. 634.

¹⁰⁰⁹ Гируцкий А. А. Введение в языкознание. Минск: НТООО «ТетраСистемс», 2001. С. 71.

¹⁰¹⁰ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. С. 705.

¹⁰¹¹ Жайворонок В. В. Лексична підсистема мови і значення мовних одиниць. *Мовознавство*. 1999. № 6. С. 43.

Слово з того самого синонімічного ряду (лише не іменник, а прикметник) *печальні* (*печаль*) вступає в синонімічні відношення в цьому контексті з лексемою *відлунні* (що в Словнику не фіксується, але передає значення, *ті, що відлунюють у храмі, можливо, печально*).

Усередині функціонально-стильового простору національної мови перебуває мовець (у нашому разі поетеса), що, звичайно, не керується у своїй мовотворчості спрощеними завданнями вибору тих чи тих мовних елементів. Мовомислення Ганни Чубач утілюється в певний текст, структура якого підпорядкована інтонаційно-композиційній будові завершеного вислову, семантично-тематичній викінченості повідомлення, цілісності психологічного настрою на відповідну ситуацію. «Різноманітні індивідуальні стилі, де суб'єктивне підґрунтя виявляється найвиразніше, об'єднуються спільним етнопсихологічним змістом, закладеним у мовно-літературній традиції національної культури, в закономірностях творення текстів»¹⁰¹². Автори цих текстів репродукують стильове різноманіття мови й закладають у них естетичну оцінку слова.

Тональність поетичного опису, звичайно, залежить від індивідуального стилю поета, але інформаційно-предметний ряд може повторюватися завдяки часовим і просторовим варіантам. Текст формується з окремих частин, блоків, що чергуються, взаємозамінюються. Його характерні ознаки — зв'язність і цілісність — у поетичних творах трансформуються в ланцюгові нанизання слів, які мають різну внутрішню форму, але підпорядковані закону еквілінеарності, синонімічним відношенням як у системі мови, так і у відповідному контексті. Використання синонімічного ряду пояснюється намаганням передати якусь міру ознаки. Синонімія як мовне явище — це семантичне зближення слів. Вона властива різним рівням мови — морфемному, граматичному, лексичному. Лексична синонімія — це тип семантичних відношень, репрезентований повним або частковим збігом значень різних слів. Головне джерело лексичної синонімії — різноманіття ознак, які мають названі словом предмети й поняття.

У мові синоніми утворюють синонімічні ряди — від двослівних до багатослівних (більше десяти слів). У кожному синонімічному ряді виділяється одне слово (домінанта), семантично найпростіше, що має спільну для всього синонімічного ряду сему, стилістично нейтральне, найбільш підготовлене для поєднання з іншими словами. До домінанти тяжіють усі слова синонімічного ряду — одні сильніше, інші слабше. За мірою смислової близькості до домінанти (у нашому разі ступенем градації) всі слова ряду можуть розташовуватися в певній послідовності. Наприклад: *Я давно не печальюсь. / Я давно не журюсь. / Біля тихих причалів / Свого щастя боюсь. / Я давно не ридаю, / Як ридала колись. / Чи то сліз не стачає, / Чи вже всі відлились? / Біля тихих причалів, / Біля*

¹⁰¹² Ермоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). Київ: Довіра, 1999. С. 286.

свого вікна / Я давно не печальюсь, / Я давно не одна. / Шовковиста травиця / Вколисала мій сум. / Тихий вечір мій вицвів / Від непроханих дум. / Як немає печалі, / То на тихих причалах / Тягне цвіллю води. / І хоча не печальюсь, / І хоча не журюсь, / Та на тихі причали / В кожную бурю боюсь.

Варіювання в межах одного тексту охоплює лексико-словотвірні синоніми, словотвірні варіанти. Зокрема, у наведеному прикладі виокремлюємо ряд синонімів на означення печалі. Утворюється семантичне коло, або вибудовується ланцюжок.

Художник сприймає світ своєрідно, відбиваючи у власній свідомості. І намагається, щоб читач побачив його таким самим. Звідси пошуки найточнішого слова або словосполучення, найбільш виразного образу. Максимально точно вживання слова, виявлення багатогранності його значень і відтінків, використання всіх можливостей мови — без цього немає і не може бути справжньої майстерності.

Якщо антонімічні градаційні опозиційні пари розміщено на вертикальній градаційній шкалі, то синонімічний ряд — це горизонтальне розташування слів від нуля до множинності, оскільки це відкрита структура (на відміну від антонімічних пар).

Отже, синоніми можуть визначатися через опозицію слів, що виявляє семантичне варіювання не в рамках одного слова, а в протиставленні різних слів, проте не настільки відмінних, щоб не взаємодіяти. Показником взаємодії є нейтралізація.

Синонімічний ряд із цілою сукупністю лексичних значень забезпечує детальне й різнобічне відображення довілля та фіксування його в мові. Отже, синонімічний ряд — це опозиція ідеографічного характеру. Сильною позицією, у якій слова-синоніми відрізняються, можна вважати позицію їхнього спільного вживання в одному контексті.

Залежно від особливостей слова, його семантико-стилістичних зв'язків і здатності утворювати усталені формули, розкривати внутрішню форму через можливості словотворення, асоціативні, контекстуальні відношення виявляємо характерні мовно-типологічні ознаки поезії Г. Чубач, пізнаємо структуру, зміст, особливості функціонування мовно-естетичних знаків української культури. Ними виступають наскрізні (ключові) словесні образи, що спричиняють творення авторських контекстуальних синонімічних рядів, лексико-семантичних варіантів слів. Наприклад: / *Без дороги, без стежки, без колії* / *Через поле кудись навпростець* / *Прокотились колеса історії* / *І у травах згубилися десь.*

Поняття синонімії ґрунтується на зіставленні двох і більше слів, лексичне значення яких різне, але в певних контекстах може збігатися. Смислова подібність забезпечується здатністю синонімів як членів ідеографічної опозиції нейтралізуватися, що знаходить своє відображення в їхній взаємозамінності в контексті.

Конотаційний аналіз дає змогу визначити синоніми як близькі за змістом слова з різним складом конотем. Така дефініція підкреслює здатність синонімів диференціювати найтонші нюанси. Саме її Л. В. Щерба вважав головною, визначаючи її терміном “квасисиноніми”¹⁰¹³.

Отже, синонімія й антонімія об’єктивно закладені в самій природі мови. Усі слова мови можуть виявитися синонімами, утворюючи безмежний градаційний ряд.

Градаційна опозиція буває як багаточленною, так і двочленною. Щодо багаточленних опозицій, то вони або об’єднують кілька опозицій (двочленних), побудованих на різних ознаках (у них закладена інформація про змістові відмінності: й емоційно-оцінні, і стилістичні), або побудовані на одній ознаці. При цьому, на нашу думку, градаційні опозиції, що трапляються в словниках синонімів і антонімів, не передають усієї складності відношень і зв’язків довкілля. Проектування їх у структуру тексту, де вони модифікуються, може нарешті визначити більше можливостей як синонімічного зближення слів, так і створення ними градаційної опозиції.

Синонімія — основна проблема семантики. Під час виділення лексико-семантичних груп синонімів розглядаємо такі аспекти: 1) об’єднання лексичних одиниць навколо узагальненого слова; 2) об’єднання їх у синонімічні ряди на основі узагальненого значення, побудова антонімічних рядів чи пар за протилежністю значень.

Оскільки зміст лексичного значення слова не вичерпується змістом поняття, тобто слово-синонім може не лише називати поняття, а й указувати на якусь характеристичну ознаку його, оскільки синонім може виражати й ставлення мовця до описуваного явища дійсності, і його афективний стан у момент спілкування, може характеризувати мовця з погляду його соціально-територіальної приналежності й т. ін., то один синонім може відрізнитись від іншого різноманітними відтінками.

На кожному етапі розвитку мови існує незначна частина синонімів, що є адекватно семантико-стилістичним відповідникам, які, як правило, розрізняються своїм походженням, але на певному синхронному зрізі сприймаються мовцями як абсолютні синоніми. Явище абсолютної синонімії в лексико-семантичній системі мови є небажаним, але неминучим.

Коефіцієнт поширення абсолютних синонімів у різних жанрово-стилістичних шарах лексики не однаковий. Явище абсолютної синонімії є найхарактернішим для термінологічно-номенклатурної лексики, яка зазнає найбільшого впливу з боку перекладних джерел. У поетичному тексті Г. Чубач уживає цей засіб для підсилення та уточнення сказаного, наприклад: *Нехай везе при сріблі сивини.*

¹⁰¹³ Щерба Л. В. Опыт общей теории лексикографии. Языковая система и речевая деятельность. Ленинград: Наука, 1974. С. 283.

Переважна більшість синонімів, окрім основного навантаження — називати поняття — виконує ще й додаткову, уточнювальну, функцію, що й відрізняє один синонім від іншого.

Основна стилістична функція семантичних синонімів — забезпечення правдивості, точності зображення, конкретності, чіткості, лаконічності вислову. Інколи використання семантичного синоніма диктує сама природа семантики слова. Порівн.: *Присмерки, сутінки, тиша. / Неба густа каламуть. / Ходить під хатою вишня — / Знову мені не заснуть.*

Завдяки емоційній виразності, експресивно-образному ефекту семантико-стильові синоніми найчастіше слугують засобом оцінної характеристики, допомагають виявити ставлення мовця до описуваного, виражають афективний його стан у момент мовлення. У процесі такого слововживання вони зовсім не характеризують самого поняття.

Семантико-стильові синоніми відіграють важливу роль у плані індивідуалізації мови персонажів, сприяють глибшому розкриттю образу через його мову.

Добираючи найефективніші засоби художньо довершеної реалізації свого задуму, Г. Чубач не обмежується загальномовними синонімами, усталеними для лексико-семантичної системи української мови. Нанизування синонімів різних планів і стилів допомагає надати розповіді потрібного колориту, виділити щось важливе в плані змісту поезії чи глибше розкрити його.

При цьому посилюється ритміко-стилістична функція синонімічних поєднань. Наприклад: *О хліборобська мудросте, / Не спи, / Коли слова, мов зерна, досягають! / Як перевесла, бережу думки, / Як засторогу, завжди пам'ятаю: / Розгублять зерна пізні колоски, / А ранні — / Також повноти не мають.*

Що ж до логічного збігу між членами синонімічного ряду, то в більшості синонімічних груп спостерігаємо не абсолютну тотожність значень, а різний обсяг, різні їх відтінки.

Значна кількість семантично близьких чи синонімічних повторів виходить із загальної настанови автора, з його художньої манери знаходити в процесі роботи слово, що уточнює, доповнює, конкретизує зміст попереднього.

Авторка спочатку висловлює загальну думку, узявши для цього слова нейтрального забарвлення або слово широкого логічного обсягу, а потім, додавши емоційно забарвлене чи вужче за логічним обсягом, вносить відповідні відтінки в зміст попереднього. Вона не шукає точного відповідника слова, а кожним наступним намагається уточнити, конкретизувати висловлену думку.

Саме з метою конкретизації думки, а отже, поглиблення характеристики образу, спостерігаємо вживання Г. Чубач синонімічних нагнітань, що склалися зі слів широкого й вужчого логічного обсягу, порівн.: *Як розтане, стрімне повноводдя / Вдарить в берег, у море спливе. / А прозріння мого народу — / Перелетється в стремління нове.*

Розгортання думки, поглиблення художнього образу пояснюється вже самою природою метафори, у якій є компонент оцінки, елемент характеристики та емоції.

Крім того, серед засобів створення зв'язності тексту виділяється повтор — багаторазове відтворення різних лінгвістичних одиниць: морфем, лексем, слів, словосполучень, речень. При цьому повтор називають не лише засобом, а й необхідною умовою зв'язності тексту. Наприклад: *І Рада-зРада, цитънувши на сміх, / Уже “серйозні висновки” робила: / — Закричь газету! Сорром і ганьба / На рідну владу отаке писати! / І депутатська збурена юрба / Почала знов значимо засідати. / Один із зали правду говорив, / А другий в залу правдою хвалився. / А факт — дефактом: пізньої пори / Старий коректор просто помилився.*

Повтор є поліфункціональним лексичним засобом. У мові лексичні повтори забезпечують розвиток думки, акцентують увагу на головному, підсилюють висловлюване, вносять нові характерні ознаки.

Синоніми часто відносять до повторів через їхню понятійно-логічну спільність у синонімічних рядах. Синонімічний ряд — це завжди повтор будь-якої ідеї з певною метою.

Синонімічний повтор як стилістичний прийом має художню довершеність. Він допомагає уникнути монотонності, створює своєрідну лексико-синтаксичну конструкцію, у якій синоніми зливаються в єдиний лексичний комплекс і сприймаються як єдине ціле. Синонімічний повтор створює враження тонкого словесного малюнку, акцентує увагу на головному та підвищує експресію стилю.

Стилістичною функцією синонімічного повтору є функція характеристики, під якою розуміємо властивість синонімічних повторів давати предмету чи поняттю певну характеристику. Така здатність передавати додаткову інформацію емоційності, експресивності, образності, стилізації предмета чи явища об'єднує всі синонімічні повтори як найбільш загальна, типізована їхня функція.

Отже, синонімізація в поезіях Г. Чубач відбувається внаслідок (а) уживання лексико-семантичних повторів; (б) використання синонімічних повторів; (в) обмежене застосування абсолютних синонімів.

Термін “інформація” властивий різним науковим дисциплінам, а саме: математиці, інформатиці, логіці. Зокрема, математичне визначення поняття “обсяг інформації” твердить, що кількість інформації, яку можна передати за допомогою коду, знаходиться в прямій залежності від кількості умовних знаків: чим більше число сигналів, тим більший обсяг інформації¹⁰¹⁴.

У філософській літературі в понятті “інформація” виділяють такі аспекти: аксіологічний (цінність інформації), семасіологічний (визначення

¹⁰¹⁴ Глисон Г. Введение в дескриптивную лингвистику. Москва: Изд-во иностр. лит., 1959. С. 357.

інформації в певній знаковій системі), комунікативний (інформаційні зв'язки), гносеологічний (засіб пізнання), фізичний (матеріальне відтворення).

У лінгвістичних працях, пов'язаних з теорією інформації, під інформацією розуміють насамперед розрізнявальний (диференційний) аспект мовних одиниць. За межами прикладних завдань лінгвістичного аналізу актуалізується власне семантичний аспект, що дає змогу визначити мовну інформацію як дані, які передаються мовцем у відповідності зі змістовою, тобто семантикою висловлення. Уведення терміна “висловлення” зумовлено комунікативною організацією речення.

Стосовно поетичного мовлення зауважмо, що інформація є одночасно як стилістичним, так і динамічним явищем — від задуму до письмового тексту. Найбільшу зацікавленість викликає співвідношення семантичного й фізичного (реального) аспектів, оскільки саме вони допомагають адекватному відтворенню інформації художнього твору в процесі комунікації, під час аналізу якого враховуємо перехід свідомо-змістового плану інформації у несвідомо-метафоричний.

Елементи свідомо-змістового плану передачі інформації входять до звичного асоціативного ряду, що викликаний сприйняттям навколишнього світу. Водночас предметно-логічне значення слова складається з двох компонентів: а) ідеального образу предмета; б) логіко-семантичних зв'язків, що відтворюють співвіднесення цього предмета з іншими.

Несвідомо-метафоричний план відбиває специфічні особливості уяви митця і відтворює процес вербалізації художником несвідомих мовних мотивів через актуалізацію в мовленні стилістичних (конотативних) значень слів. Семантична й стилістична ускладненість слів у реченні визначається розбіжностями між семантикою в системі та значенням у конкретному тексті. Отже, програма, закладена автором у тексті, здійснюється через вираження авторського суб'єктивно-експресивного ставлення до проблем, що реалізуються в тексті за допомогою інформативно цінних елементів мовлення.

Відтворення і передання інформації регулюється двома основними чинниками: 1) індивідуальністю автора, що створює глибину й багатозаровість образу; 2) індивідуальністю реципієнта, тобто того, до кого цей образ звернено.

Мову художнього твору створює автор, проте спрямовує на читача, що формує максимально ефективну лінію комунікації: текст — читач. Таке звернення до читача досягається семантично та структурно через позицію автора.

У відтворенні складної інформації значна роль належить стилістичним засобам, оскільки вони реалізують не лише основну інформацію, а й конотативну.

Одне із джерел додаткової інформації — семантична несумісність поєднувальних мовних одиниць в рамках стилістичних засобів. Незвичні комбінації

мовних одиниць стимулюють й оновлення вже відомих реципієнту знань, і накопичення інших, нових. Проте однією з умов декодування такого сполучення слів є спільна для них сема, що є або okazionalnoю, або асоціативною.

Поетичний текст як результат втілення задуму поетеси постає перед нами суб'єктивно-забарвленим предметом художньо-образного відтворення об'єктивного світу, у якому вона моделює часткове й типове. Здатність поетичного тексту виконувати комунікативну функцію створюється завдяки його властивостям — специфічного відображення реальної дійсності.

У з'ясуванні незвичної поєднувальності мовних одиниць у рамках стилістичного засобу вирішальна роль належить контексту (або пресупозиції), що створює умови вживання таких конструкцій.

Семантичне поєднання мовних одиниць у межах стилістичного засобу та з відповідними йому лексемами забезпечується вживанням семантичних варіантів, тобто семантичним дублюванням інформації. Наприклад: *Тепер не примусиш народ свій любити. / Обіцянки мерзнуть у полі зими. / Безликі плакати дощами розмиті. / За вчинки безликих вже платимо ми. / Дерева на вітрі — самі висихають. / Безликі — вдягнули заморські плащі. / І скільки себе я в житті пам'ятаю, / У нас на Україні — дощі та дощі.*

Насамперед відзначаємо, що в цій строфі передається інформація про вибори та роль народу в них. У тексті повторюється дієслова — *розмиті, мерзнуть*, які, дублюючи основну інформацію, передають загальну для обох сему "обіцянки не виконуються". Крім того, дублювання інформації сприяє цілеспрямованому відтворенню конотативної інформації з метою прагматичного впливу на читача. Такі стилістичні засоби виконують, крім експресивної, ще й низку інших функцій: відбиття модальності, формування тексту, уточнення, доповнення і виправлення предметно-логічної інформації, налагодження, підтримку і переривання мовленевого контакту. Порівн.: *Коли приходить вічність до хвилини, / Мовчить усе на втомленій землі. / Лише Дніпро під серцем України, / І день, і ніч вихлюпує жалі: / — Віки! Століття! Де ви? Озовіться! / В які моря просолени спливли? / Мовчить у Лаврі втомлена дзвіниця — / Всі Великодні дзвони відгули. / Мовчить туман у котиках вербових. / В ясній воді втопилася весна. / Пливи, пливи, моя Ріко Любові, / Мого народу Пісне голосна!*

Цей мікротекст має у своєму складі плеоназм (фігуру з накопиченням синонімічних висловів — лексичних варіантів), який підсилюється лексичними дублетами. Їхню семантику та ієрархічні відношення можна продемонструвати схемою:

Мовчить усе на втомленій землі

Мовчить у Лаврі втомлена дзвіниця — / Всі Великодні дзвони відгули.

Мовчить туман у котиках вербових. / В ясній воді втопилася весна.

Отже, лексико-семантичні варіанти як стилістичні засоби поезії Ганни Чубач дають змогу не тільки повторно підтвердити інформацію, а й уточнити, конкретизувати, пояснити якийсь поняття.

Саме такі стилістичні засоби ми відносимо до об'єктивних властивостей системи мови, без яких може зникнути інформативна значущість, головна умова функціонування мови.

Проблема синонімічного повтору існувала завжди. Поділяємо синоніми на мовні й мовленнєві (контекстуальні). Різниця між цими двома типами виявляється через семантику компонентів.

Контекстуальні синоніми — це передусім властивість художньої літератури. Їх творять митці слова. У літературних творах часом можуть зближуватися і набувати синонімічних ознак далекі за своєю семантикою слова, особливо тоді, коли вони вживаються в експресивно-іронічному чи образному значенні.

У лінгвістичному аспекті маємо можливість розглядати повтор як багаторазове використання слів з близьким лексичним значенням. Вони несуть додаткові смисли, а також використовуються, щоб передати надлишкову інформацію, конотацію або є засобом структурного паралелізму в тексті, порівн.: *Коли мій Київ / Зводивсь над віками, / Жінки хрестились / Ніжними руками. / Коли мій Київ / Став самим собою, / Жінки світились / Вірною любов'ю. / Комусь — ще юний. / А комусь — вже вічний. / Мені — достався / Київ мій трагічний. / Та, поки сонце / У небі синім, / Мені мій Київ — / Завжди єдиний. / Клянусь на вірність. / І славословлю. / І теж свічуся / Ніжною любов'ю.*

Основною синтаксичною характеристикою синонімічного повтору є семантична й синтаксична однорідність компонентів.

У більшості випадків компоненти синонімічного повтору знаходяться дуже близько один від одного — контактено — чи то в одному реченні, чи в різних реченнях, що вживаються один за одним. Синонімічними повторами є слова, які мають близьке значення і з'єднані сполучниками *і (й)*, порівн.: *Великий світ вирує і шумить.*

Пари слів (синонімічні повтори), поєднані сполучником *і (й)* можуть виражатися різними частинами мови: іменниками, прикметниками, дієсловами, дієприкметниками, прислівниками, порівн.: *А я не знала. Чом весь час мовчу / І так запекло бережу свій спокій. / Виходить: душу нерозумну вчу / Триматися і гордо, і високо. / Душа мовчить — і голосно стає. / Душа болить — і цілий світ немилый.*

Характерною особливістю синонімічних повторів є те, що вони мають ритмічну організацію. Основною умовою побудови речення, де вживається синонімічний повтор, є паралелізм, порівн.: *Якби не ти, то нащо квіти? / Якби не квіти, нащо сад? / Такі думки нав'яв вітер, / Такі слова настукав град.*

Отже, проведене дослідження дає можливість зробити певні висновки щодо синонімічного повтору: синонімічний повтор — це накопичення

кількох слів з близьким значенням в певному контексті, що несе додаткову інформацію та має емоційне значення; у реченні, де є синонімічний повтор, мова йде про одне явище дійсності; синонімічний повтор можуть утворювати й контекстуальні синоніми; контекстуально-синонімічний повтор може бути в межах одного речення (мікроконтексті) й тексту (макроконтексту); умовами для виникнення такого повтору вважаємо структурний паралелізм або виконання частинами складного речення тотожних функцій; основна стилістична роль синонімічного повтору в художньому тексті — це функція пояснення, передання додаткової інформації про предмет, явище тощо, здійснення впливу на читача.

Синонімічний повтор у художній літературі виконує й естетико-пізнавальну функцію. Синонімічні повтори Г. Чубач використовує для додаткової характеристики предмета, явища, деталізації, пояснення, уточнення його, порівн.: *Ідуть дощі на наші душі, / На наші голови ідуть... / Такі холодні та бездушні, / Такі важкі, неначе туть.*

Синонімічні ряди об'єднують групи, мікросистеми слів з граничною близькістю значень, слова одного синонімічного ряду, що визначають те саме явище об'єктивної дійсності. Кожен член синонімічного ряду водночас виражає якийсь відтінок — значеннєвий чи стилістичний — того значення, що є загальним для всього ряду. Отже, синонімічні ряди утворюють систему відтінків того самого поняття. Наприклад: *Як любила білий світ, / Як тужила лебедино, / Як страждала: болем-біль, / Як на всіх моїх провинах / Виступала біла сіль.* Стилістичні синоніми утворюють семантичну й стилістичну основу для кожного окремого ряду завдяки тотожності лексичного значення.

Аналізуючи поезію Г. Чубач, відзначмо, що стилістичним синонімам властива достатньо чітка й послідовна стилістична диференціація; поєднані семантично чи семантично й стилістично, вони можуть об'єднуватися в один синонімічний ряд.

Стилістичними синонімами можуть бути будь-які частини мови. Але найбільше уваги Г. Чубач приділяє синонімам-дієсловам, порівн.: *Що днів у тижні тільки сім, / Що Вас любила, як нікого, / Що Вам не вірила, як всім!?*

З'ясовано, що більшість синонімів тісно переплітається між собою і мають емоційне забарвлення, що може бути як позитивним, так і негативним. Порівн.: *Роки бігли, бо спішили. / Вік мінявся, бо страждав. / Замість сукні крила білі / Бог мені подарував.* — синоніми з позитивним забарвленням мають більш піднятий, пафосний характер; *Ти — радієш. Я — сумую. / Думку думаю весь час: / — Що, як літо відлітує / І зима впаде на нас?* — і навпаки, з негативним — уживаються та функціують як розмовні або просторічні.

Стилістична синонімія об'єднує нейтральні, книжні й розмовні слова, фразеологізми, повною мірою репрезентуючи організовану систему літературної мови. Одиницею цієї системи вважаємо синонімічний ряд. Ряди

бувають різні за структурою і складом, але в кожному з них є стилістична співвіднесеність. Стилiстичні синоніми поділяються на (а) нейтральні: *Ти надмірно будеш вірним. / Я, згорнувши білі крила, / Буду відкатись покiрно: / — Боже милий! Боже милий!* (б) книжні: *Який прекрасний світ / На березі любові! / Який тривожний світ / На березі розлуки! / Який нестерпний світ / На березі печалі!* (в) розмовні: *Але навіщось я родилась / Навіщось хліб святий жую. / Навіщось богів молилась / За світлу доленьку свою.*

Крім того, стилістичними синонімами можуть бути авторські крилаті вислови або фразеологізми: *Ріка почалась — із струмка. / Дорога — із стежини. / А пісня, ніжна і дзвінка, — / Із окрику дитини.*

Використання синонімів має різну мету: реально показати речі, додати сказаному піднесеності чи, навпаки, гумористичного звучання, а також передати колорит мови.

Установлено, що стилістичні синоніми можуть мати безліч функцій: слугують для передачі емоційних або певного стилістичного відтінків; використовуються для того, щоб привернути увагу читача чи слухача.

Синоніми також можуть доповнювати один одного; виконувати функцію підсилення, щоб підкреслити, виділити певну особливість предмета, допомагають уникнути повтору, цим самим урізноманітнюють мову та роблять її виразнішою.

У поезії Г. Чубач синоніми виконують такі функції: (а) підсилювати, уточнювати сказане, напр.: *За рідний дім милішого немає. / Тут навіть біди робляться малі. / Уся любов Шевченкового краю / Вміщається у грудочки землі;* (б) передавати зміни в душевному стані героя, напр.: *Щоби світ цей на краще змінити, / Щоб настала омріяна мить, / Мало тільки родитись і жити, / Мало вмерти і пам'ять лишити. / Треба зранку до праці вставати. / Зневажаючи втому і лiнь, / І долати, долати, долати / Бездуховність усіх поколінь;* (в) указувати на ставлення героїв один до одного, або ставлення автора до якогось героя, порівн.: *Політики б'ються за місце в Парламенті, / Спортсмени — за кубки змагань світових. / Написані гасла, болільників лементи — / Засуджують "інших", підносять "своїх";* (г) підкреслювати кульмінаційний момент в якомусь реченні, тексті, порівн.: *Коли ідуть дощі на листя, / Я думаю: Ісус явився, / І тихо молиться на нас. / Щоб наш народ не осквернився / У цей важкий і скрутний час. / Коли дощі перешумлять, / Я відчуваю благодать. / І виживаю, щоб жити. / Бо Він приходить не судити, / А лиш любов благословлять. / І, забуваючи згадати, / Провини вільні і не вільні, / При цій Господній Благодаті, / Паду в молитві на коліна. / Так, наче можу врятувати / Своє безбожне покоління.*

Наведені вище та інші приклади дають підстави стверджувати, що в індивідуальній мовотворчості Ганни Чубач простежується тенденція до "переплетіння" в побудові синонімічного ряду елементів художнього, розмовного

та публіцистичного стилів, що пояснюємо об'єктивним станом розвитку української мови, лінгвістичною чутливістю автора, порівн.: *Долає силу — тільки сила. / Чужі обіцянки — примари. / Це вже було, що нас любили / Лиш за гопак і шаровари.*

У процесі аналізу синонімічних рядів спостерігаємо розмежування кількісної та якісної експресії, що має тісний зв'язок із проблемою діалектики якісних і кількісних змін у мові.

Відмінність експресивних і неекспресивних висловлень зводиться не лише до кількісних величин: *менше — більше*. Можна побудувати штучний ряд, де кожен член передає різний кількісний ступінь градації: *великий — більший — набагато більший — найбільший — величезний* тощо. Відмінності між одиницями синонімічного ряду не зводяться лише до кількісної різниці, оскільки між ними є якісні невідповідності, що зазначені й у 11-томному Словнику української мови. Кількісні відмінності передбачають і якісні зміни значення, унаслідок чого в семантиці слова з'являється градаційний відтінок, що відрізняє його від інших складників синонімічного ряду. Зміни кількості ведуть до змін якісних, порівн.: *Той чоловік, якого я не знала, / Той чоловік, якого не любила, / Минув усі дороги і вокзали, / Втопив у морі весла і вітрила, / Та щоб мені жилося неспокійно, / Приніс в дарунок лебедіні крила* — подібні лексеми стають градаційними внаслідок їх послідовної актуалізації.

Отже, якщо такий погляд на проблему ідіостилю письменника й має конкретного адресата, його слід уважати концептуальним, оскільки будь-який письменник своєю літературно-художньою практикою прагне залучити читача до участі в співтворчості.

Ганна Чубач намагається виявити й виразити кожну грань (*грань* — “лінія поділу, межа, границя”) певної ознаки, предмета, дії, що якоюсь мірою відхиляється від нейтральності, норми, репрезентуючи специфіку індивідуально-авторського й національного світосприйняття, витонченого художнього бачення. Маючи власний поетичний стиль, мисткиня розбудовує українську поетичну картину світу.

ФРАНКОЗНАВСТВО ПІСЛЯ СМЕРТІ ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ

РОМАН МНИХ

Варшавський університет,
Варшава — Польща

У творчому доробку нашої Ювілярки постать Івана Франка визначила одну із магістральних тем її наукових пошуків та досліджень. Мій текст є не стільки продовженням, скільки досить своєрідним доповненням ідей, заявлених Тетяною Космедою в монографії *Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри* (Львів 2006). При тому йдеться передусім про ті аспекти франкознавства, що пов'язані із сучасними літературознавчими дослідженнями, позначеними так званою „смертю” теорії літератури, суцільною проблематизацією історії літератури, а також обґрунтуванням нових теорій у рамках історичного літературознавчого досвіду в окремих європейських країнах.

Нижче зупинюся докладніше на цих проблемах, а передусім лише зазначу, що творчість Івана Франка в контексті запропонованих проблем сумірна з творчістю інших європейських класиків, тому що тексти Данте, В. Шекспіра, Й.-В. Гете, А. Міцкевича чи Ф. Достоевського нині теж потрапляють у силове поле тих теоретичних думок, які нинішнє покоління літературознавців пов'язує з ідеєю смерті теорії літератури. Хоча треба спеціально підкреслити, що в українського письменника ситуація ускладнюється однією вагомою причиною: до сьогодні ми не маємо не тільки повного академічного зібрання творів Івана Франка, але навіть науково вивіреного та по-сучасному прокоментованого видання основного корпусу його текстів, особливо публіцистичних, написаних різними мовами. Тоді як тексти згаданих європейських класиків практично повністю опубліковані та прокоментовані, причому в авторів XIX століття опубліковані навіть усі рукописи та варіанти творів. І кожен, хто займається творчістю Івана Франка, розуміє, що обіцяні колись Президентом Віктором Ющенком 100 томів Івана Франка, які законодавчо оприлюднила Постанова Президії Національної академії наук України № 273 від 24 жовтня 2007 року, не побачать світу Божого, принаймні в найближчий час.

Тож своєрідний парадокс полягає в тому, що сучасні франкознавці практично завжди користуються опублікованими за часів радянської влади

томами Івана Франка (відоме зібрання творів у 50-ти томах), хоча тексти в цьому виданні письменника друкувались з дуже поважними купюрами, а примітки є просто історичним та ідейним анахронізмом. Додатковий том з покажчиком купюр (2009) не вирішив ситуації принципово, а лише ускладнив користування текстами через малий тираж та й сам механізм зіставлення текстів та томів. Свої корективи в цю ситуацію, звичайно, вносить доба Інтернету, але далеко не всі оригінальні тексти Івана Франка доступні зараз в електронній мережі. Натомість, що стосується обсягу, функції і значення реальних коментарів при виданні літературних, публіцистичних чи наукових текстів, то вони в добу Інтернету теж кардинально змінились разом із загальним доступом до інформації.

Треба також зауважити, що попри зазначені проблеми українські франкознавці все ж таки спромоглися видати чотири додаткові томи спадщини письменника, перший том *Франківської енциклопедії* (Львів 2007), два томи наукового опису *Бібліотеки Івана Франка* (Київ 2010, 2015), не кажучи вже про десятки франкознавчих монографій та сотні статей (опубліковано архівні матеріали, невідомі спогади та листування письменника). І цей масштабний науковий матеріал спонукає нас до відповіді на питання про те, як функціонує, розвивається та змінюється франкознавство в третьому тисячолітті і як воно вписується в загальну картину еволюції гуманітарних наук у сьогоdnішньому інтелектуальному просторі, коли українські науковці активно спілкуються з європейськими, переймаючи досвід та різноманітні „методології”, що далеко не завжди можуть бути адекватно адаптованими на українському культурному ґрунті. Декілька моїх думок, які подаю нижче, стосуються саме такої проблематики, а основна моя увага буде зосереджена на інтерпретаційному потенціалі текстів І. Франка на полі зазначених змін у європейському літературознавстві ХХІ століття.

Івана Франка традиційно зараховували й зараховують до канону української класики. У руслі різних дискусій стосовно українського класичного канону треба підкреслити спеціально, що письменник поза всяким сумнівом є одним з найвагоміших складників цього канону, а його постать тут практично ніколи не проблематизувалась. Мені вже доводилось писати про те, що сьогоdnішнє українське суспільство набагато більше, ніж інші європейські спільноти, є залежним від сприйняття та функціонування літературного канону в різних дискурсах — передусім естетичних та політичних, але також економічних і навіть релігійних¹⁰¹⁵. Канон літературної класики в Україні після здобуття державної незалежності більш-менш утвердився в новому складі, і тут виявилась надзвичайно цікава річ: найгостріші суперечки точаться навколо постатей тих письменників, які завжди — і в часи дорадянські,

¹⁰¹⁵ Мних Р. Сучасне франкознавство як проблема. *Питання літературознавства*. 2016. № 94 С. 48–65.

і в радянські, і в пострадянські — були в каноні (Тарас Шевченко, Леся Українка, Ольга Кобилянська, Іван Франко). При цьому виявилось, що інтерпретація літературного канону в сучасній Україні має набагато більшу вагу, ніж, скажімо, канону чеської літературної класики в сучасній Чехії чи навіть польської в Польщі, не кажучи вже про Німеччину, Францію чи Італію. Важко уявити, наприклад, щоб сьогоденне французьке суспільство серйозно й масштабно заангажувалось у дискусії щодо еротики чи психоаналітичної біографії Оноре де Бальзака або Шарля Бодлера, у той час, коли питання про „оголеного” Т. Шевченка, психоаналітична біографія чи хвороба Івана Франка (тобто власне літературознавчі проблеми творчості й біографії письменників) в українському суспільстві відразу трансформуються в дискусії суто політичні та ідеологічні¹⁰¹⁶. У такий спосіб ідеологічні суперники в сьогоденній Україні намагаються вирішувати свої політичні амбіції чи наміри.

Аналогічна ситуація, скажімо, стосується проблеми масонства, а також зв'язків масонської символіки з творчістю окремих українських і європейських авторів. Серед німецьких гуманітаріїв нікого не дивує масонство Й.-В. Гете, але масонський (мулярський) дискурс і його символіка в Т. Шевченка чи Івана Франка відразу викликають ворожу реакцію в частини українського суспільства, пов'язану з критикою „світової масонської змови” та „жидомасонства”. При цьому маса речей, пов'язаних з масонським дискурсом в історії України, в історії української культури є не дослідженою. Добрим прикладом тут може бути, скажімо, масонська символіка на титульній сторінка галицького часопису „Зоря”, що, поза всяким сумнівом, спричинився до національного відродження українців (русинів) у Галичині. Часопис виходив у 1880–1897 роках у Львові, Іван Франко не тільки часто друкував у ньому свої твори, але й входив до редакції „Зорі”. При цьому варто нагадати, що в ті часи редакція журналу працювала не так, як тепер, коли періодичних видань ми маємо сотні, а членів редакції добирають географічно та за званнями (потрібен, мовляв, доктор наук і професор, добре, щоб був з Німеччини й т. ін.). У часи І. Франка редакція вирішувала принципові питання щодо публікації того чи того тексту в часописі, і часто суперечки навколо таких питань призводили до поділу редакційного колективу й розколу. Гляньмо тепер уважно на цей малюнок, про який мені йдеться.

¹⁰¹⁶ Свого часу Тамара Гундорова підкреслювала, що „постать Івана Франка в українській культурі чи не найбільшою мірою вимагає психоаналітичного прочитання” (Гундорова Т. Франко не Каменяр. Франко і Каменяр. Київ: Критика, 2006. С. 15). Для письменника є характерним наскрізне роздвоєння особистості, про яке він сам написав у вірші *Догорають поліна в печі*: „Та з собою самим у війні // Не простояти довго мені”. Цікаву інтерпретацію психологічного роздвоєння Івана Франка запропонував також Григорій Грабович у статті *Триптих про Франка* в книзі *Тексти і маски* (Київ: Критика, 2005. С. 87–152).

Автор цієї художньої композиції — знаний український маляр, графік та архітектор, блискучий ілюстратор творів Т. Шевченка Опанас Сластіон (1855-1933). Малюнок у плані символічному та семантичному досить складний: художник поєднує європейську культурно-історичну символіку з реаліями, що належать до української історії (передусім це портрет Тараса Шевченка, бандура та національний одяг). Привертають увагу шестикутна зірка, імпазантний фасад храму, циркуль, трикутник і клепсидра в лівому нижньому кутку малюнка. Поза всяким сумнівом, перед нами типовий набір масонських символів, у чому можна переконатись, глянувши у будь-який словник масонської символіки. Таким чином, зоря як символ щасливого майбутнього й назва часопису ототожнюється із символікою масонського храму, теж як символом щасливого майбутнього.

Але проблеми з вивченням творчості Івана Франка як репрезентанта українського літературного канону стосуються не тільки таких ідеологічних дискурсів, як масонство. Набагато складніше справа виглядає з питанням мови, і ситуація з І. Франком у цьому аспекті є певною мірою парадоксальною, оскільки його тексти в мовному вимірі далеко не завжди вписуються в сучасний канон української мови. Свого часу Марко Павлишин у вступі до книжки про Ольгу Кобилянську дуже добре схарактеризував функції українського літературного канону в минулому, а також у сучасності, указавши на те, що саме літературний канон завжди спричиняється до вдосконалення та уніфікації літературної мови: „Він (канон — Р.М.) щільно пов'язаний з одним з наймогутніших символів індивідуальності та єдності нації — її літературною мовою, якою він написаний і до вдосконалення й уніфікації якої причетний”¹⁰¹⁷. Якщо порівнювати мову І. Франка в загальному обсязі (від перших

¹⁰¹⁷ Павлишин М. Ольга Кобилянська: прочитання. Харків: Акта, 2008. С. 8.

публікацій до останніх) з мовою творів Тараса Шевченка, Лесі Українки чи Ольги Кобилянської, то треба констатувати, що мова письменника найменше спричинилась до уніфікації української літературної мови. Більше того, мова І. Франка була проблематичною навіть для перекладачів його творів.

Добрим прикладом у цьому плані можуть бути слова із спогадів Абрама Гозенпуда (1908-2004) — відомого літературознавця, історика театру та перекладача, дослідника творчості Лесі Українки та Івана Франка. А. Гозенпуд згадує, наскільки поезія Івана Франка була незрозумілою навіть для Анни Ахматової, яка досить добре знала українську мову: „Позже возникла возможность позвонить и попросить ее познакомиться с циклом трагических стихов Ивана Франко, чтобы перевести их. Ахматова, повторяю, нуждалась. Тогда печатали только ее переводы с корейского и других языков. Она сказала: «Приезжайте, захватите с собой Франко, но я не знаю...» Просмотрев его сборники, она сказала: «Я ничего не понимаю». Несмотря на то, что Анна Андреевна — украинка по материнской линии. Но язык Франко — это вам не язык Шевченко, хотя люди, не знающие украинского, зря считают, что им у Шевченко все понятно. Увы. Сходство в словах есть, а смысл другой. А уж язык Франко! Там и полонизмы, и германизмы, и диалектизмы. Ахматова сказала: «Ну как же это переводить? С корейского я перевожу подстрочно, но с украинского нельзя же подстрочно!» И тогда я осмелился: «Может быть, таким подстрочником буду я? Я знаю этот цикл наизусть, специально-го словаря нет, и каждый раз нужно искать смысл слова, а сообщаем мы сможем что-то сделать». Она согласилась»¹⁰¹⁸.

Зауважу також, що тексти І. Франка не є легкими і для сьогоднішніх студентів-україністів, причому не тільки в Україні, але й у Європі¹⁰¹⁹. Вивчати українську мову на прикладах з творів І. Франка надзвичайно важко, хоча, можливо, вона для польських чи австрійських студентів викликає менше запитань, оскільки тексти письменника насичені полонізмами та германізмами. У контексті сказаного, звичайно, можна також говорити про необхідність великого словника мови Івана Франка, що він би охоплював увесь корпус написаних ним текстів. Але з огляду на сучасні можливості української гуманітарної науки такий проект, на жаль, має вигляд утопії, аналогічною до згаданого вище академічного повного зібрання творів І. Франка (чи було б це 100 томів, чи менше або більше — принципової різниці немає).

¹⁰¹⁸ Диалог с небожителем (Беседу с Абрамом Акимовичем Гозенпудом ведет Елена Вольгуст). URL: <http://ptj.spb.ru/archive/28/historical-novel-28/dialog-s-nebozhitelem> (дата звернення: 27.05.2016).

¹⁰¹⁹ Свого часу (1994–1995) я викладав історію української літератури в Донецькому національному університеті й переконався на власному досвіді, наскільки студентам важко було читати оригінальні тексти Івана Франка, при тому, що вони не мали абсолютно ніяких проблем із зрозумінням творів Тараса Шевченка чи Лесі Українки, не кажучи вже про літературу ХХ століття.

Про наведені тут мовні проблеми мусимо завжди пам'ятати в аспекті текстів Івана Франка, оскільки з ними пов'язана внутрішня суть творчого та наукового мислення письменника, поета, перекладача, історика та літературознавця. Причому ця проблема має сьогодні цілком практичне значення і вагу, коли йдеться про літературні переклади Івана Франка із чужих літератур, які в мовному плані є досить специфічними й, очевидно, уже застарілими. Але аналогічно згадана проблема постає, коли ми маємо справу із сьогоднішніми „модернізованими” перекладами з польської чи німецької мов текстів самого письменника. Цілком зрозуміло, що мова цих перекладів не є мовою Івана Франка, бо для І. Франка „риси” — це „ціха”, „жанр” — це „гатунок” і так далі. Саме тому у виданні текстів письменника практично завжди подають словник так званих „застарілих” слів, що вони насправді є „природними” для мовної картини світу Івана Франка.

Тепер я зупинюсь безпосередньо на заявленій у заголовку статті проблемі смерті теорії літератури й ситуації франкознавства в цьому контексті. Смерть теорії літератури вже впродовж другого десятиліття проголошується і дискутується як європейськими, зокрема українськими, так й американськими літературознавцями, при цьому наводяться різні аргументи та факти¹⁰²⁰. Але основним доказом такої „смерті” стала вичерпаність методологічних стратегій науки, яку традиційно ототожнювали з теорією літератури і яка інституційно оформилась на початку ХХ століття під впливом антипсихологізму філософії Е. Гуссерля. Сумніви сьогоднішніх науковців скеровані передусім на вартість теорії літератури порівняно із самою літературою, але вони стосуються теж так питання про те, чи теорія здатна й може описувати реальність нашого нинішнього життя. При тому частина дослідників вважає, що теорія літератури народилась у Центральній та Східній Європі, поширилась після Другої світової війни на цілий світ і вичерпала себе під кінець ХХ століття. Символічною датою смерті теорії літератури в такому її розумінні вважається смерть Юрія Лотмана в 1993 році, що хронологічно майже збіглася з розвалом Радянського Союзу. Досить обґрунтовано така концепція подана в монографії відомого сучасного інтелектуала Галіна Тіханова *The Birth and Death of Literary Theory: Regimes of Relevance in Russia and Beyond* (Stanford University Press 2019), навколо якої останнім часом розгорнулись досить гострі дискусії.

Якщо ми тепер придивимось докладніше, як розвиваються власне теоретичні ідеї після проголошення смерті теорії літератури у сфері, що безпосередньо пов'язана з вивченням літературних текстів, то можемо зауважити дві тенденції. Перша тенденція віддзеркалює трансформацію традиційної для

¹⁰²⁰ Сучасні літературознавці у своїх публікаціях навіть традиційну проблематику теорії літератури описують уже з позиції „після теорії”, див. розділ *Nach der Theorie* у книжці: Geisenhanslüke A. *Nach der Theorie. Geisenhanslüke A. Textkulturen. Literaturtheorie nach dem Ende der Theorie*. München: Wilhelm Fink Verlag, 2015. S. 13–40.

XX століття проблематики, пов'язаної з теорією літератури в різноманітних дискурсах. Герменевтична інтерпретація твору замінюється при цьому аналізом дискурсу, обраного як предмет дослідження. Тобто ті галузі знання, що колись об'єднувались навколо теорії літератури, сьогодні трансформувались у різноманітні дискурси, і тепер гуманітарії досліджують такі дискурси, опираючись на літературознавчі теорії, факти з історії літератури та на літературні тексти. Так постають у сучасних дослідженнях і публікаціях дискурси дитинства чи материнства, влади чи державотворення, фемінізму чи природних ландшафтів, утопії чи сексуальності тощо. При цьому важливо підкреслити, що основними теоретичними й ідейними джерелами дискурсології XX століття стали три великі теорії німецькомовних авторів: Карла Маркса, Зигмунда Фрейда й Фрідріха Ніцше. Звичайно, ми можемо дискутувати про те, чи кожен із названих мислителів залишив по собі тільки одну теорію, чи, навпаки (особливо Ф. Ніцше), ми маємо справу з дуже багатьма теоріями й ідеями, що їх не завжди можна звести в одну систему. Але, поза всяким сумнівом, у теоретичному „дискурсологічному” мисленні постмодерністів (чи постструктуралістів), таких, наприклад, як Мішель Фуко, Жак Дерріда чи Юрген Хабермас, магістральна роль належить різноманітним рефлексіям над ідеями К. Маркса, Ф. Ніцше та З. Фрейда.

Повертаючись тепер до проблем франкознавства, зазначу, що корпус текстів Івана Франка дає дуже добрі приклади саме таких дискурсів в українській гуманітарній думці (а почасти також і в польській та австрійській), що пов'язані з ідеями марксизму, ніцшеанства та фрейдизму. Український письменник знайомився безпосередньо й посередньо (у випадку фрейдизму) з творами К. Маркса, Ф. Ніцше та З. Фрейда. Саме тому різноманітні тексти письменника, особливо публіцистика, літературна критика та історіографія, є добрим матеріалом для сучасних дискурсологічних досліджень, характерних для ситуації смерті теорії літератури та „смерті” традиційної для цієї теорії проблематики.

Згадаймо принагідно, що І. Франко не просто захоплювався теорією Карла Макса й Фрідріха Енгельса, а вважав деякі положення марксизму, особливо в економічній сфері, науковими та соціально справедливими, критикуючи при тому брак уваги німецьких мислителів до проблеми селянства. Треба також пам'ятати, що марксистська ідеологія Івана Франка, пов'язана з побудовою соціально справедливого суспільства, не була безпідставною видумкою колишнього радянського літературознавства. У 1926 році в радянській Україні Михайло Грушевський у блискучій розвідці *Апостолові праці* писав: „Інтернаціоналіст в культурі, далекий всякої провінційної узкості і національної виключеності, він навіть в хвилях найбільшого захоплення ідеєю інтернаціональної солідарності пролетаріату вважав українське національне почуття не то що гармонійним доповненням, а логічним вислідом

з загального людського почуття, що його поповняло”¹⁰²¹. А в 1933 році Антін Крушельницький (1878-1937) у галицькому Львові, що був на той час інтегральною частиною Польщі, зазначав, що „Франкове вогнисте слово — це власність західноукраїнського пролетаріату, українського трудового селянства, українського, польського і жидівського робітництва”¹⁰²². Звичайно, ці думки є тільки одним полюсом у рецепції творчості Івана Франка, другим є національний дискурс, але наукове франкознавство аж ніяк не може нехтувати марксистським періодом у житті письменника.

Зазначу, що Іван Франко „поклонився” також і психоаналізові З. Фрейда у вигляді розлогих психоаналітичних пасажів у трактаті *Із секретів поетичної творчості*, пасажів, що були частково дуже добрими конспектами статті одного з найбільш здібних учнів З. Фрейда — Исидора Задгера (1867–1942). Нагадаю, що стаття І. Задгера була надрукована у відомому віденському часописі „Die Zeit”¹⁰²³, з яким І. Франко тісно співпрацював і в якому він друкував регулярно свої тексти, художні й публіцистичні. Праця письменника *Із секретів поетичної творчості* досить відома, хоча й до сьогоднішнього дня ми не маємо науково вивіреної публікації цього тексту. Нарешті, у текстах І. Франка ми маємо численні згадування імені Ф. Ніцше та посилання на твори цього німецького мислителя, зустрічаємо також інтерпретацію концепції ніцшеанської людини й ніцшеанців, котрих письменник називає декадентами, „що в останніх часах наповнюють літературу запахом йодоформу і надають їй подобу клініки”¹⁰²⁴. Більше того, надрукований 8 травня 1897 року в уже згаданому часописі „Die Zeit” фатальний для поета текст, памфлет проти Адама Міцкевича — *Ein Dichter des Verrathes (Поет зради)* — можна інтерпретувати як своєрідний „ніцшеанський” модерністський маніфест. Це був виступ проти корифеїв, богів літературного олімпу, проти романтичної класики з посиланнями на модерністських кумирів (Г. Брандеса в цьому випадку).

Як бачимо, корпус текстів Івана Франка можна розглядати та інтерпретувати в руслі згаданих провідних дискурсологічних теорій ХХ століття, котрі зосереджені на інтерпретаціях та реінтерпретаціях ідей К. Маркса, З. Фрейда і Ф. Ніцше. Тому творчість українського письменника залишається актуальною в ситуації смерті теорії літератури: поза традиційними літературно-теоретичними проблемами тексти Івана Франка стають об’єктом для аналізу

¹⁰²¹ Грушевський М. Апостолові праці. *Україна*. 1926. Кн. 6. С. 19 (орфографія оригіналу — Р. М.)

¹⁰²² Наскільки мені відомо, стаття А. Крушельницького *Політичний світогляд Івана Франка* ще не друкувалась, текст у Центральному державному історичному архіві у Львові (фонд 361, опис 1, справа 27).

¹⁰²³ Sadger I. Seelentiefen. *Die Zeit*. 1897. Nr. 135, Wien, Samstag, 1. Mai. S. 70–72.

¹⁰²⁴ Франко І. Із чужих літератур (Детлеф фон Лілієнкрон і его писання). *Лит.-наук. вісн.* 1899. Т. II. Кн. 5. С. 131.

різноманітних дискурсів: марксистського, психоаналітичного (навіть суто еротичного, згадаймо повість *Великий шум*), національного, політичного (польсько-українського чи українсько-єврейського¹⁰²⁵), історичного¹⁰²⁶ тощо.

Друга тенденція, яку ми спостерігаємо у зв'язку з ідеєю смерті теорії літератури, полягає в тому, що найвагоміші інтелектуальні практики минулого століття починають розглядатися деякими науковцями як прояви так званих національних теорій. У річищі таких наукових досліджень з'являються та обґрунтовуються поняття French Theory, Russian Theory, Polish Theory, Czech Theory / Česká teorie. У такому контексті стає цілком зрозумілим питання про можливість поняття *українська теорія* (Ukrainian Theory). Нагадаю, що стосовно російської гуманітарної науки поняття *русская теория* було вперше обґрунтовано в 2004 році у книзі, що так і називалась *Русская теория: 1920-1930-е годы* (Москва 2004) і містила матеріали 10-х Лотманівських читань. З того часу поняття *російська теорія* досить часто функціонувало в різних дослідженнях, інколи його майже ототожнювали з російським формалізмом, інколи розглядали дуже широко — як усі інтелектуальні практики в Росії та за її межами в період між двома світовими війнами¹⁰²⁷.

Перелічені вище поняття (French Theory, Russian Theory, Polish Theory, Czech Theory) уже досить активно функціонують у науковому просторі, практично про кожне з них написана монографія і не одна, хоча в українській гуманітарній думці питання про *українську теорію* (аналогічну до згаданих) не ставилось. Відразу треба зазначити, що у випадку так трактованої української теорії не йдеться про проблему національної ідеї в українській літературі чи науковій думці, про що свого часу писала Оксана Забужко. Не йдеться також і про пропонувані після 1991 року інші, зазвичай запозичені у вигляді невдалих перекладів, поняття, автори котрих у різні способи намагалися прив'язати українську гуманітарну науку (особливо філософію, педагогіку та літературознавство) до українських національних традицій, трактованих кожен раз по-іншому. Підкреслю також, що я не зовсім переконаний у правомірності самого поняття *українська теорія*. При порівнянні досвіду українських гуманітаріїв ХХ століття з досвідом польських, чеських, російських чи французьких мені важко було знайти такі українські ідеї та тексти, котрі

¹⁰²⁵ Див. про це докладніше у моїй книжці: Мних Р. *Іван Франко і єврейство*. Siedlce: Wydawnictwo Naukowe Instytutu Kultury Regionalnej i Badań Literackich im. Franciszka Karpińskiego, 2018.

¹⁰²⁶ Поп.: Mních R., Blashkiv O. Between Fairytale and History: the Image of Prince Sviatoslav in the Dramatic Fairytale by Ivan Franko "The Dream of Prince Sviatoslav". "Theatre et drame musical". Revue Européenne Bilingue. Société Internationale d'Histoire Comparée du Théâtre, de l'Opéra et du Ballet. Publication semestrielle. 2005. № 6. P. 49–58.

¹⁰²⁷ Про сучасний стан досліджень і дискусії навколо поняття *русская теория* див. перший розділ у книзі: Mních L. Шекспир в русской теории первой половины XX века. Siedlce: Wyd-wo Nauk. Instytutu Kultury Regionalnej i Badań Literackich im. Franciszka Karpińskiego, 2019. С. 38–69.

б мали міжнародне визнання власне як теоретичні. Але якщо абстрагуватись від проблеми міжнародного поширення і зосередитись власне на питанні інтелектуальних практик українських учених-гуманітаріїв (класичних філологів, сходознавців, теоретиків літератури, філософів), то проблема української теорії в міжвоєнний період має вигляд цілком закономірної, особливо порівняно з аналогічними явищами в Росії чи Чехо-Словаччині.

Зауважу спеціально, що в руслі семантики та функціонування понять *French Theory*, *Russian Theory*, *Polish Theory*, *Czech Theory* поняття *українська теорія* повинно позначати такі інтелектуальні практики в українській гуманітарній науці, котрі мають виразно пізнавальний характер на рівні саме теорії, а не практики художньої творчості. Аспект пізнання може стосуватись як справ українських, так і не українських: скажімо, ставлення українських учених до історії Росії чи Польщі, пропоновані українськими літературознавцями інтерпретації російської чи польської літературної класики, розвідки українських науковців про культуру та літературу античності тощо. Оскільки однією з магістральних рис теорії, про яку йдеться, є її міждисциплінарний характер, то всі названі приклади повинні власне бути такими дослідженнями, котрі враховують одночасно досвід різних гуманітарних наук — філології, історії, філософії, психології, соціології тощо.

У руслі всього сказаного стає зрозумілим, що саме творчість Івана Франка найбільше відповідає зазначеним вимогам щодо української теорії: практично всі наукові тексти письменника є міждисциплінарними за своєю суттю, вони поєднують знання з площини історії та літературознавства, філософії та соціології, фольклористики та мовознавства, психології, наукової статистики й навіть біології. Тому наукова рефлексія українських гуманітаріїв, що стосувалась доробку Івана Франка й мала місце між двома світовими війнами, може бути добрим матеріалом для обґрунтування поняття *українська теорія*. При цьому треба мати на увазі, що ця рефлексія продовжувалась у публікаціях і дискусіях українських учених у діаспорі навіть і після Другої світової війни. Досить згадати наскрізний „франківський” дискурс такої важливої для української філософської думки книжки, як *Загублена українська людина* Миколи Шлемкевича (перше видання надруковане у Нью-Йорку в 1954 році).

Як бачимо, у сьогоденній науковій парадигмі, яка базується на ідеї смерті теорії літератури, франкознавство може знайти належне місце для різних досліджень: як для тих, що базуються на постмодерністських рефлексіях щодо спадщини К. Маркса, Ф. Ніцше та З. Фрейда, так і для тих, що обґрунтовують можливість та наукове значення окремих національних теорій. Іван Франко був серцевинною постаттю українського інтелектуального життя на кінець XIX – початок XX століття. Його суто наукові погляди та відповідні тексти, зрозуміло, віддзеркалювали стан європейської науки того часу. Натомість його духовні прозріння та здатність проникати в глибини

душі залишаються актуальними до нинішнього дня. Очевидно, що з І. Франка не можна сьогодні чинити ані лікаря, що ставить правильний діагноз для основ української суспільності, ані аптекаря, що продає протиотруту для усякого роду політичних *boa constrictor*'ів — чи то з болота українського, чи європейського, чи з болота російського. Тексти письменника при сьогоднішніх інтерпретаціях розповідають дуже багато цікавого про Галичину й не тільки, про життя, переживання та мрії українців, поляків, євреїв, австрійців. Звичайно, в окремих галузях української науки й культури були гуманітарії більш талановиті, ніж він: Агатангел Кримський, безсумнівно, важливіший для української культури сходознавець, ніж І. Франко, а М. Грушевський — вагоміший історик. Але поза Іваном Франком в українській культурі кінця XIX — початку XX століття не було іншої такої постаті („цілого чоловіка“, кажучи словами самого письменника), котра б поєднувала практично всю відому на той час палітру гуманітарних наук.

ДО ПИТАННЯ ПРО РЕЛІГІЙНИЙ СВІТОГЛЯД ЛЕСІ УКРАЇНКИ (за матеріалами еґо-текстів)

НАТАЛІЯ ПІДДУБНА

Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди,
Харків — Україна

Зміни в суспільному житті, що відбулися в нашій державі за кілька останніх десятиліть, загальна тенденція до демократизації й гуманізації наукового знання суттєво розширили межі дослідження мови не лише в її тісному взаємозв'язку з мисленням і свідомістю, а й світоглядом і культурою. Саме тому на сьогодні відчувається посилення інтересу дослідників до тих явищ і процесів, що в силу певних ідеологічних міркувань не мали належної наукової розробки, зокрема до глобальної проблеми “Мова і релігія” і до того, як релігійна картина світу вербалізується в мовленні українських вишуканих мовних особистостей, оскільки це вможливує більш глибоке розкриття їхнього психічного світу крізь призму мови, адже „персонотексти мовної особистості утворюють цілісність із відповідними часовими зрізами, за якими можна встановити: а) еволюцію мовно-мовленнєвої інтелектуалізації мовної особистості з диференціюванням етапних індивідуацій; б) закономірності поглиблення відбиття позамовної дійсності; в) диференціювання комунікативно настановних та експресивно-естетичних реалізацій; г) інтенсифікацію психолого-інтенційного ефекту; д) збільшення конотативно-сміслового тла тощо”¹⁰²⁸.

Проблема мовної особистості активно студіюється в лінгвістичних працях ХХІ ст. Особливе місце серед них посідають монографії Тетяни Анатоліївни Космеда, внесок якої в українську лінгвоперсонологію важко переоцінити, адже вона різноаспектно досліджувала мовлення Івана Франка¹⁰²⁹, Тараса Шевченка¹⁰³⁰, Степана Руданського¹⁰³¹, Василя Симоненка¹⁰³², вивчала

¹⁰²⁸ Загнітко А. Теорія лінгвоперсонології. Вінниця: Нілан Лтд, 2017. С. 108.

¹⁰²⁹ Космеда Т. А. Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри. Львів: ПАІС, 2006. 328 с.

¹⁰³⁰ Космеда Т. А. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу. Дрогобич: Коло, 2012. 372 с.

¹⁰³¹ Космеда Т. А., Осіпова Т. Ф., Піддубна Н. В. Степан Руданський: феномен моделювання “живого” мовлення українців / за наук. ред. проф. Т. А. Космеда. Харків-Познань: Коло (м. Дрогобич), 2015. 312 с.

¹⁰³² Космеда Т. Василь Симоненко — “інтимний поет”: ідіостильові засоби моделювання категорії інтимізації. Горнятко-Шумилович А., Космеда Т. Феномен креативності Василя Симоненка: літературознавчий та лінгвістичний аспекти. Познань: Вид-во Познанського ун-ту ім. Адама Міцкевича, 2016. С. 137–224.

питання діагностики психотипу мовної особистості¹⁰³³ (МО) тощо. Т. Космеда, активно реагуючи на поступ сучасної лінгвістики, видає наукові шедеври, що вирізняються оригінальністю поглядів, тонкою науковою інтуїцією.

До 150-річного ювілею Лесі Українки вийшло чимало праць, присвячених мовотворчості письменниці, зокрема статті С. Єрмоленко, Л. Мацько та О. Сидоренко, О. Маленко, С. Бибик, Т. Коць, Н. Голікової, Н. Данилюк, С. Богдан, Г. Гаджилової та ін., що увійшли до спеціального випуску збірника наукових праць Інституту української мови НАН України “Культура слова”¹⁰³⁴.

Т. Космеда, вшановуючи пам’ять видатної поетеси, намагалася висвітити багатогранність і неповторність її мовотворчості, розвинувши й поглибивши доробок попередніх років¹⁰³⁵ циклом наукових розвідок, присвячених прагматиці запозичень у листах поетеси¹⁰³⁶, внеску Лесі Українки в розвиток української термінології¹⁰³⁷, її майстерності в моделюванні аксіологічних смислів на матеріалі епістолярної спадщини письменниці¹⁰³⁸.

Учена зауважує, що „лінгвокреативність Лесі репрезентує модель вишуканої мовної особистості загалом, що важливо для розвитку української лінгвоперсонології”¹⁰³⁹, називає поетесу лінгвопатріоткою, яка у своїй мовотворчій діяльності „спиралася і на власні надбання, надбання українців, і на зовнішні впливи, зберігала у своєму мовленні і культуру попередніх поколінь, зважаючи на тяглість національної традиції, і привносила вагомні надбання цивілізації”¹⁰⁴⁰. Дослідниця наголошує на важливості прецедентних феноменів, ужитих Лесею в листах, що є засобом вираження інтертекстуальності з метою створення нових образів, мовної гри¹⁰⁴¹ і, відповідно, розкриття поетеси як вишуканої МО.

¹⁰³³ Космеда Т., Олексенко О., Павлова І. Семантика і прагматика дискурсивного слова та його потенціал для діагностики психотипу мовної особистості: аспектуальний опис / за наук. ред. проф. Т. Космеди. Вінниця – Познань – Харків: Харк. іст.-філол. т-во, 2019. 308 с..

¹⁰³⁴ *Культура слова*. 2020. Вип. 93.

¹⁰³⁵ Космеда Т. Лінгвокреативність Лесі Українки в її еґо-текстах (на матеріалі епістолярію поетеси (1870–1890) та її роздумів про листи в художніх текстах). *Roczniki Humanistyczne. Słowiaoznawstwo* / red. A. Woźniak. Lublin, 2018. Zeszyt 66/7. S. 89–107.

¹⁰³⁶ Космеда Т., Ковалевська О. Еґоцентризм запозичень у листах Лесі Українки: вербалізація польської лінгвокультури. *Slavia orientalis*. 2021. T. LXX. NR 4. S. 875–890.

¹⁰³⁷ Космеда Т. А. Леся Українка як лінгвіст-термінолог (до 150-річчя від дня народження письменниці). *Термінологічний вісник*. 2021. Вип. 6. С. 55–67.

¹⁰³⁸ Космеда Т. Майстерність Лесі Українки в моделюванні аксіологічних смислів у її епістолярній спадщині (до 150-річчя від дня народження поетеси). *Граматичні читання-XI*. Матеріали Міжнар. наук.-теорет. конф. 13–14 травня 2021 року / наук. ред. А. П. Загнітко. Вінниця: ТОВ «Твори», 2021. С. 92–98.

¹⁰³⁹ Космеда Т. Лінгвокреативність Лесі Українки в її еґо-текстах... С. 105.

¹⁰⁴⁰ Космеда Т. А. Леся Українка як лінгвіст-термінолог... С. 56.

¹⁰⁴¹ Космеда Т. Лінгвокреативність Лесі Українки в її еґо-текстах... С. 100.

Як видається, не менш актуальним є й дослідження специфіки функціонування теонем у відображенні світогляду Лесі Українки як знакової МО, лінгвоперсони, з'ясування особливостей її лінгвокреативності, визначені прагматичного потенціалу релігійної лексики й фразеології, зокрема бібліїзмів, не лише в текстах, пов'язаних зі Святим Письмом, а й за їх межами. Поетеса продовжує традиції Т. Шевченка, у творчості якого актуалізація сакральних сентенцій є двовекторним процесом: з одного боку, Кобзар збагачує мовну тканину своїх творів лексико-фразеологічним багатством Біблії, а з другого — використані ним біблійні образи, словосполучення, надслівні єдності афоризуються, стають елементами етнокомунікації, „приживаються, закріплюються в національній мовній практиці як засоби вербалізації колективної пам'яті — лаконічні й водночас місткі, понадчасові й при тому щоразу спроектовані на конкретно-історичну ситуацію характеристики світу, історії, часу, людини”¹⁰⁴². Як зауважує Т. Коць, Леся Українка також „порушує актуальні проблеми зламу століть, уперше в історії української літератури осмислює протиріччя між духовною спадщиною і викликами часу. Мовотворчість Лесі Українки в кінці XIX – на початку XX ст. сприяла розвитку літературного словника духовної сфери мовомислення, засвідчувала новий етап культурного розвою української літературної мови”¹⁰⁴³.

Упродовж різних років дослідники неоднаково трактували ставлення Лесі Українки до релігії. Зокрема, І. Корнейчик у статті *Атеїзм Лесі Українки*, надрукованій у 1958 році, так характеризує релігійні погляди письменниці: „Атеїзм її має бойовий, войовничий характер, у ньому звучить пафос революційної боротьби як проти гніту царського самодержавства, так і проти духовного гніту клерикалів”¹⁰⁴⁴. Натомість сучасні дослідники менш категоричні. Л. Скупейко зазначає, що „ми неминуче вступаємо у сферу, яка не передбачає, скажімо, тотожності світогляду автора зі світоглядом його персонажів, і в цьому сенсі напряду „приписувати” авторові те, що висловлює персонаж твору (як, наприклад, раб-неофіт з поеми *В катакомбах*), було б необачно”¹⁰⁴⁵. На думку Т. Коць, мова героїв драм Лесі Українки „відбиває український раціонально- й емоційно-оцінний словник сфери духовності початку XX ст. Духовність того історичного періоду була пов'язана вже традиційно з релігією, проте доповнювалася ідеями формування національної ідентичності. Поетеса переосмислює вже традиційне для українського мовомислення поняття християнство і наповнює новим змістом ідею національного пробудження”

¹⁰⁴² Територія мови Тараса Шевченка: монографія. С. Я. Єрмоленко та ін.; за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ: Видав. дім Дмитра Бурого, 2016. С. 178.

¹⁰⁴³ Коць Т. Християнство VS ідея свободи в мовотворчості Лесі Українки. *Культура слова*. 2020. Вип. 93. С. 74.

¹⁰⁴⁴ Корнейчик І. І. Атеїзм Лесі Українки. *Бібліотека українського атеїста*. URL: http://ukrainian-ateism.blogspot.com/2013/08/3-1958_29.html (дата звернення: 25.12.2021).

¹⁰⁴⁵ Скупейко Л. Леся Українка й (анти)християнство (полемічні зауваги). *Біблія і культура*: зб. наук. ст. Чернівці: Рута, 2008. № 10. С. 63.

а „усі канонічні настанови Святого письма Леся Українка сприймає з симпатією, вибудовуючи позитивнооцінене поле сакральності перших християн”¹⁰⁴⁶.

Із цими міркуваннями філологів суголосні й думки Отця і Глави Української греко-католицької церкви Блаженнішого Святослава Шевчука, який у розмові з Оксаною Забужко висловив думку, що „глибинне переживання християнства Лесею Українкою до кінця відкриває її нам все ж таки як глибоко віруючу особу”¹⁰⁴⁷, а сама вона є в певному сенсі „апологетом християнства — не як системи віроучительної, але як живого богоспілкування”¹⁰⁴⁸, є „набагато більше християнською, ніж можна собі на перший погляд уявити. Тільки потрібно намагатися глибше копнути, це така глиба, що просто так її записати до того чи іншого кола єретиків, знаєте, — це занадто спрощено”¹⁰⁴⁹.

Очевидно, що не менш важливим у цьому аспекті є й дослідження его-текстів, що дає змогу наблизитися до відповіді на низку суперечливих питань, одне з яких стосується релігійності письменниці, її ставлення до Бога й віри.

Активне дослідження мови листів відображене, зокрема, у працях С. Богдан, Т. Голі-Оглу, М. Мозера, Ю. Невської, Н. Піддубної, Р. Трифонова та ін., що присвячені епістолярній поведінці Л. Боровиковського, Є. Гребінки, Т. Шевченка, Ю. Федьковича, В. Стефаніка, І. Франка, П. Тичини, В. Стуса, К. Білокур, А. Шептицького, В. Сімовича, С. Руданського, М. Куліша та ін. Така зацікавленість у дослідженні епістолярію цілком умотивована, адже, як наголосила М. Коцюбинська, листи — це „інтелектуальний продукт особливого роду”, це „своєрідний синтез ratio й emotio. Явище межове — на зіткненні різних аспектів і «жанрів» людської поведінки, різних рівнів самоусвідомлення людини. Від здійснення суто житейських «приземлених» комунікативних функцій — до самоцінних виявів духу. (...) Сповнені неповторного аромату (епохи, середовища, людської індивідуальності), багатозначні, непередбачувані, як кожне поліфункціональне межове явище, що живиться від різних джерел і виборює своє — осібне — місце в царині людського духу”¹⁰⁵⁰.

Однак, як уже зазначалося, дослідження релігійної МО Лесі Українки, що виявляється зокрема і в епістолярному спілкуванні, поки не було здійснене належно. Зауважмо, що наше розуміння релігійної МО в цілому збігається з визначенням А. Макарової, на думку якої, це людина „з певним канонічним віросповіданням, це елітарна мовна особистість, яка вважається взірцем

¹⁰⁴⁶ Коць Т. Християнство VS ідея свободи в мовотворчості Лесі Українки... С. 65–66.

¹⁰⁴⁷ Українка Леся. Апокриф. Блаженніший Святослав Шевчук, Оксана Забужко. Чотири розмови про Леся Українку. Київ: Вид. дім «Комора», 2020. С. 40.

¹⁰⁴⁸ Там само. С. 35.

¹⁰⁴⁹ Там само. С. 100.

¹⁰⁵⁰ Коцюбинська М. Х. Листи і люди: роздуми про епістолярну творчість. Київ: Дух і Літера, 2009. С. 11–12.

мовленневої поведінки для тих, хто говорить і пише¹⁰⁵¹. До таких, на думку дослідниці, належать священники, письменники, журналісти, які у своїх текстах і дискурсивних практиках порушують вічні духовні проблеми й трактують біблійні сюжети. Однак, з огляду на неоднозначне ставлення Лесі Українки до канонічної церкви, більш влучним нам видається визначення, подане Н. Савелюк стосовно неї як дискурсивної релігійної особистості, тобто такої людини, „що вірить у Бога або, щонайменше, внутрішньо приймає ідею Його буття і відповідним чином розуміє (як реципієнт) та / або конструює (як автор) релігійні дискурси, а вже через них — і саму себе, весь навколишній світ або окремі його складники. (...) це не просто носій колективного релігійного досвіду, зокрема в етно-національних його форматах, а активний співавтор (тому, власне, «дискурсивна», а не «мовна» особистість) серед усіх інших реальних і потенційних творців релігійного діалогу, в процесі якого кожен його учасник відтворює, конструює і презентує власну мовно-релігійну картину світу”¹⁰⁵².

Набожність родини Косачів і самої Лесі Українки засвідчують такі рядки її листів: „*Мама збирається їхати в Почаїв*” (червень 1884, до Є. І. Драгоманової); „*Дуже Вам дякую за посилку, котру ми недавно получили. Іконку я ношу при собі завше*”; „*Миша давно вже поїхав у Холм, хоч трохи пізніше, як усі гімназисти, бо був слабкий на горло і не міг поїхати; мама з Лілею потім їздили до його у Холм на Чесного Хреста, там був тоді храм і приходило дуже багато народу*” (22.11.1885, до Є. Драгоманової). Як і заведено в християнських родинах, вона вітає своїх рідних з релігійними святами, використовуючи усталені етикетні формули, напр.: „*Христос воскрес! Милая бабушка, поздравляю вас с праздником!*” (10.04.1884, до Є. Драгоманової). Для вираження різних емоцій поетеса вживає низку релігійних вигуків: *дай боже, суди нас боже, бог зна що!, ради бога, борони Боже* та ін., напр.: „*Ти кажеш, ніби від мого листу вільнішим духом повіяло, — може! Дай то Боже!*” (кінець зими 1891, до М. Косача); „*Ми вирвали дві квітки на спомин, та й подалися швидиш до пароходу, (...) бо страшно нам там зробилося, пустка така, «ще борони Боже, й головою наложити можна», ніхто й душі не прийме*” (вересень — початок жовтня 1888, до М. Косача), вставних і вставлених конструкцій з лексемою *бог*, напр.: „*До побачення за місяць, а може (дав би бог!) скоріш*” (кінець березня 1891, до М. Косача); *Ради бога, не забудь: чий це романс «Posa la mano sul tuo cor»? Ім'я автора і названіє романсу!!;* (02.10.1896 до Л. Драгоманової-Шишманової); „*Крім того, у радикальській громаді тримається напрямом (дай боже, щоб він не довго протримався!) подібний тому, який був у російських народників (...)*” (кінець березня 1891, до М. Косача).

¹⁰⁵¹ Макарова А. С. Религиозная языковая личность и религиозная картина мира: особенности анализа. *Вестн. ЧГПУ им. И. Я. Яковлева*. 2019. № 3 (103). С. 120.

¹⁰⁵² Савелюк Н. Психологічні ракурси обґрунтування та аналізу поняття “релігійна дискурсивна особистість”. *Психологія особистості*. 2015. № 1 (6). С. 105–106.

Цілком природно, що тут дається взнаки чинник формування Лесі Українки як МО в тісній взаємодії з мовним колективом, на що вказує А. Загнітко, зауважуючи: „особливим постає відношення *мовна особистість ↔ мовний колектив*, де перша завжди підпорядкована активному впливу останнього”¹⁰⁵³.

Подекуди вона використовує французький вислів зі словом *et grâce à Dieu* “дякувати Богу”, що, до того ж, вказує на полілінгвізм письменниці, напр.: „(...) *врешті постіль застеляється, хата приймає німецький чистий вид, вікно зачинається et grâce à Dieu, c'est la fini*” (кінець зими чи рання весна 1891, до М. П. Косача).

Зрозуміло, що, як це й усталено в українській лінгвокультурі, назви релігійних свят письменниця переважно вживає як темпоральні маркери, порівн.: „*Прощай, до Різдва, певне, раніш не побачимось*” (вересень – початок жовтня 1888, до М. Косача); „(...) *потім уже захворіла як слід — од Різдва до Великодня — на гостре запалення нирок (...) але таки не покалась і оце позавчора скінчила почату вже по Великодні нову річ, але яку!*” (06.05.1912, до А. Кримського). Удаючись до національно прецедентного вислову — паремії *не до Петра, а до Різдва*, що вживається для позначення когось не дуже молодого — поетеса із нотками суму пише про своє 42-річчя, 30 років з якого провела в боротьбі з туберкульозом, порівн.: „(...) *се мені підсолодило трохи враження від моїх 42-х роковин, що самі по собі не могли бути дуже приємними, бо се вже цифра така, що показує не до Петра, а до Різдва*” (03.03.1913, до Г. Комарової).

Вона шанобливо ставиться до святкування: „*Ми сидимо тут тихо, навіть кна-кна мало що бігає; то вона на масницю таки бігала, але тоді всі кна-кни ганяли, як несамовиті*” (20.02.1890, до матері); згадує народні обряди на те чи те свято: „*Се ж у Єгипті жнива починаються, а в нас оце через два дні люди вийдуть на поле качати крашанки по молодих рунах збіжжя на св[ятого] Юрія...*” (03.05.1913, до О. Кобилянської); цікавиться тим, як їх відзначають інші народи, порівн.: „*Хочу тільки де про що вас запитати: чи співають у Болгарії колядки і чи схожі вони на українські? Як там люди обходять Різдво?*” (24.12.1889, до М. Драгоманова); повідомляє в листах деяку інформацію про традиції відзначання релігійних свят в інших народів, порівнюючи їх з українськими й згадуючи про них: „*Оце вже прийшли під вікно хлоп'ята колядувати (тут колядують перед Різдвом, в останній тиждень Пилипівки) — значить, маємо Різдво. Але тут колядують гірше, ніж у нас, і взагалі гірше співають, як на мої вуха, то й зовсім погано*” (29.12.1911, до сестри Ольги); „*Тут у нас уже попідвіконню колядують, тож можна вже сказати: «Святий вечір, добрий вечір»*” (02.01.1912, до матері). Як впливає з листів, Леся особливо тепло ставилася до Різдва, очевидно, згадуючи родинні й українські традиції його святкування й переосмислюючи їх. В останній рік свого життя в одному з листів вона вживає лексему *поколядувати*,

¹⁰⁵³ Загнітко А. Теорія лінгвоперсоналогії... С. 24.

актуалізуючи смисли 'пожити', 'побажати добра', 'бути корисним', порівн.: „(...) Ну, та нічого, коли минув час петрівчаних пісень, то ще, як дасть біг, **поколядуємо трохи людям, поки сила**” (03.03.1913, до Г. Комарової).

Як видно з її листів, у зрілі роки, що їй судилося провести переважно на чужині, Леся переосмислює своє ставлення до українських традицій святкування різних, зокрема релігійних, свят, шкодуючи, що не завжди ставилася до них з належною пошаною, використовуючи алюзію на прецедентну ситуацію з відомої української думи про Марусю Богуславку порівн.: „(...) *живучи життям новітнього номада, краще справді одвикнути від тих традицій, бо недарма «бідні невільники» кляли Марусю Богуславку за те, що вона наадала їм «роковий день» на чужині... (...) Справді, чому я так байдужа до всяких свят тоді, коли вони могли б дати якусь радість, і чому я все святкую їх туюго?..*” (03.01.1910, до матері).

Леся Українка глибоко й ретельно вивчала історію релігії, і не лише слов'янських народів, а й, наприклад, індійської, очевидно, не тільки, щоб черпати з неї сюжети для творчості, а й щоб якомога глибше розбиратися в ній, розуміти її, порівн.: „*Спасибі Миші, я таки маю книжки про давні релігії, тільки окрім Kautschä, та й того пізніше матиму. Ще я думаю, що мені слід би мати якісь **книжки по історії релігії і культури жидівської**, а то мені трудно добратись толку в тих різних пророчих книгах, в тих фантастично-туманних образах та чудній міфології*” (30.08.1892; до М. та Л. Драгоманових); захоплювалася ними, порівн.: „*Та от іще, напишіть мені, прошу, чи знаєте, може, який переклад **ведичних гімнів** на французькій або німецькій мові, може б, я його купила, бо страшенно мені сподобалися ті гімни в уривках, які я знайшла (...)*” (06.12.1890, до М. Драгоманова).

Природно, вона прекрасно орієнтувалася в язичницькій релігії українців, заперечуючи спрощений погляд деяких митців, а саме молодого тоді скульптора С. Коненкова, на неї, вбачаючи в прадавніх віруваннях корені самобутньої української культури, порівн.: „*Коненков (...) має деякий талант, (...) а що його боги чисто кацапські, коли не фінські, то се безперечна правда, і я в них зовсім не пізнаю «релігії батьків моїх», що відбилася такими прекрасними лініями і барвами у веснянках, колядках, обрядах та легендах. Чому слов'янські боги конче мусять бути косолапими, кривоносими потворами — всі? Коли в наших казках навіть ворожа сила — «змій» — уявляється часто в подібі знадливого красуня. А «перелесник»? А русалки? А «золотокудрі сини» тої богині-царівни, що має на чолі зорю, а під косою місяць? Се ж, либонь, близька родина того Даждьбога, що вийшов таким «ідолицем поганим» у Коненкова?... Зрештою, коли хто собі уявляє, наприклад, лісового бога «без спини, с одной ноздрей», то чому ж його таким і не зображати, тільки не чого розпросторювати сього «ідеалу» на всіх слов'ян, а треба виразно зазначити, до кого саме він належить*” (12.04.1913, до матері).

Поетеса настільки добре знала Святе Письмо, що могла ідентифікувати уривки з нього, порівн.: „Чи хтось помилився, чи то так в німецькому перекладі стоїть, що **ніби сей лист Іоаннів?** По слов'янському перекладу і, скільки тямлю, по-грецькому **він належить до ап[остола] Павла**, тому й я так його назвала” (06.09.1904, до О. Кобилянської).

Однак при цьому Леся Українка постає як людина, схильна критично осмислювати релігійні догми, порівн.: „З мене, може, вийшов би **порядний студент теолог**, бо я способна «втрутитись» у такі речі. Хоч могло б статись, що мені б **поставили двойку по закону Божому**, як то сталося з одним досить розумним київським студентом” (30.08.1892; до М. та Л. Драгоманових), кваліфіковано дискутувати щодо деяких поглядів офіційної Церкви, що, зокрема, ілюструють такі рядки її листів: „Колись у мене в гостях було дві молодих дівчини, дуже релігійних, і один молодий хлопець, зовсім не рел[ігійний], і одного разу вступили вони в дуже завзятий теологічний спор, при тому, як звичайно, ніхто нікого на свою сторону не склонив (...), бо всі троє, спорячи, не добирали виразів. Я до того спору не втручалася, бо він мені не подобався, кола ж потім мої люди заспокоїлись і зайшла у вас спокійна розмова про різні обряди та звичаї рел[ігійні], то я почала порівнювати (наскільки тямिला) наші обряди з чужими, наші вірування з «поганськими» — а при тому помагала мені Ваша брошурка, — то мої дівчата перше були дуже здивовані, бо деякі факти їм не були зовсім відомі (...). Дедали вони вже самі почали факти наводити і самі себе запевняти, що справді наші всі релігійні звичаї та поняття не з неба впали; дедали бесідниці дійшли самі до такого «вольнодумства», про яке ще за три години і згадувати не хотіли. При тому ми вже не спорились, а просто собі вели розмову, і якось вона нікому так-то дуже вуха не дерла (...)” (03.09.1891, до М. Драгоманова).

Безперечно, що вона доволі різко висловлювалася проти спекуляцій на релігійному ґрунті, про що пише своєму дядькові: „Вже тая «політика», «лояльність», криві дороги, що ведуть до високого ідеалу, «повага до народних святоців», «уміркований лібералізм», «**національна релігійність**» etc, etc. все оте вже так утомило нас, молодих українців, що ми раді б уже вийти кудись на чисту воду з того «тихого болота»” (17.03.1891, до М. Драгоманова). У листах до брата Михайла письменниця протиставляє клерикалів галицькій інтелігенції, використовуючи зневажливі назви священників *pip*, *попівство* і зазначаючи: „Правда, що **попівство**, разом з **клерикалізмом** всякого розбору, ще міцне в Галичині, але тим більше треба з ним боротись, а не потурати йому, бо воно може висмоктати всі здорові соки життя з народу. Врешиті, народ гал[ицький] зовсім не такий вже сфанатизований до унії чи до якої іншої **форми віри** (не кажу до самої **віри**), як то хочеться представити **попам**. Тепер уже витворюється і в Галичині інтелігенція непопівська, і дедали її все більше стає, і дедали вона все більше ваги набирає, та хоч вона сама вийшла (по більшій часті) з **попівства**, але, звичайно, сама вже геть-то одійшла від

попівських традицій. Отже, коли б і ся невеличка (тим часом) інтелігенція заплуталась у клерикалізмі — щирому чи уданому, — то се було б дуже погано і згубливо для країни” (25.02.1891 до М. Косача). Т. Вільчинська вважає, що подібні вислови Лесі Українки пов’язані з тим, що вона „впадала у відчай, коли дивилася на страждання рідного народу. З погляду часу щира релігійність письменниці не викликає сумнівів, як і її часте незадоволення духовенством, що нерідко прислужувало панівному класу”¹⁰⁵⁴.

На думку Л. Скупейка, така тенденція до критики релігії була типовою рисою значної частини письменників і науковців періоду модернізму, сама ж Леся Українка „не сприймала передусім соціально-політичної доктрини християнства”, однак „Леся Українка була достатньо свідомо ролі й місця християнства як у його історичній ретроспективі, так і в плані формування нових ідей і переконань”¹⁰⁵⁵. Власне з листів випливає, що сама Леся не була абсолютно впевнена у своїй правоті стосовно того, що подеколи надто різко висловлювалася проти релігійних настанов, порівн.: „*Певна річ, що не можна одразу на сто коней сідати і трудно (хоч логічно можливо) боротись в одній казці і проти філодеспотії, і проти попівської науки, та можна ж просто не зачіпати теологічних образів ні позитивно, ні негативно, коли вже нема часу з ними боротись. Зрештою, се може в мене й спадкове, ще по дядькові, противенство до попівської міфології, і може я на цім пункті здатна впадати в крайність*” (03.01.1903, до Ф. Волховського).

Очевидно, підтвердженням шанобливого ставлення Лесі до віри є рядки з її листа до О. Кобилянської, у якому вона хоч і критикує захоплення своєї подруги спиритизмом, однак згодна ставитися до нього з повагою „коли **то вже віра**”, а також пише про свою віру, порівн.: „*Я взагалі давно вже втратила віру в «духів» і спиритичних і всяких інших, добрих і злих, небесних і підземних (та, власне, свідомо й не мала ніколи тії віри), (...) вірю ж я тільки в одного духа, того, що про нього співав Heine в своїй «Bergidylle» і що йому служили всі найсвітліші душі людські. І з мене тієї віри досить. Той дух може замінити всіх духів, що грають на столиках, бо той дух грає просто на серцях людських і що може, те творить просто, без містифікацій, і створив він найкращі діла людської штуки через своїх обранців. А що створили спиритичні духи, окрім нападів істеричних? «По ділах їх пізнаємо їх», — сказано в Євангелії» (26.02.1902, до О. Кобилянської).*

Як видно з перекладу вірша Гейне, здійсненого Лесею Українкою (*Дух святий із давніх-давен / Та й тепер вчиня дива, / Він ярмо неволі й замки / Злих тиранів розбива. (...) Дух святий жене темноту / І химери чорні пріч,*

¹⁰⁵⁴ Вільчинська Т. Мовна концептуалізація образу Христа у творчості Лесі Українки (на матеріалі драматичної поеми “В катакомбах”). *Лінгвостилістичні студії: наук. журн. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки*, 2016. Вип. 1. С. 45.

¹⁰⁵⁵ Скупейко Л. Леся Українка й (анти)християнство (полемічні зауваги)... С. 61–62.

/ Що псують кохання й втіху, / Дращнять нас і день і ніч. / Збройних лицарів багато / Дух святий собі обрав, / Щоб його чинили волю, / Душу їм одважну дав), тут ідеться про віру у Святого Духа, однак не в канонічному сприйнятті, а в розуміння його як сили людського духу, здатну до звершень. Прикметно, що для посилення істинності своїх слів Леся використовує цитату з Біблії „По ділах їх пізнаємо їх” (Мт. 7: 16).

Зрештою, прислівник *релігійно* Леся вживає без негативної конотації в розширеному значенні “шанобливо, із суворим дотриманням”, порівн.: „ти знаєш, як я *релігійно* ставлюся до обітниць, кому б вони не були дані” (12.03.1913, до матері).

О. Забужко, обговорюючи проблему ставлення Лесі Українки до церкви й віри з Блаженнішим Святославом Шевчуком, також вказує не на її атеїзм, а на антиклерикалізм, вважаючи типовим для класиків української літератури конфлікт із синодальним православ'ям. Неприйняття поетесою інституціоналізованої церкви О. Забужко пов'язує ще й із її феміністичним світоглядом¹⁰⁵⁶. Сам же Отець і Глава Української греко-католицької церкви акцентує на тому, що він далекий від тези про богонатхненність Лесиної поезії, однак схильний вважати, що „віра Лесі в божество Святого Духа є для нас важливим елементом для інтерпретації її творів”¹⁰⁵⁷, що віра поетеси, як і віра будь-якої людини — це дорога до Бога. „Якщо ми в такій перспективі дороги будемо бачити творчість Лесі Українки, то всі її, деколи навіть напів'єретичні твердження — вони стануть на своє місце. Будемо розуміти, що то є еволюція людини і її розуміння дійсності”¹⁰⁵⁸.

Зрозуміло, що як письменниця-інтелектуалка Леся Українка у своїх текстах часто зверталася до біблійної тематики, вплив Біблії на її творчість беззаперечний, відповідно, бібліїзми різних структурних типів стали необхідним складником її мовної палітри, часто й потужним стилістичним засобом, за допомогою якого вона не лише виразно доносить головні ідеї творів, але й розкриває себе як елітарну лінгвоперсону. У листах письменниці вжито велику кількість біблеїзмів — від окремих власних назв, стилістично маркованих найменувань — до афоризмів. Тому можна розмірковувати про біблійність як про одну з визначальних рис епістолярного дискурсу поетеси, і, відповідно, про Біблію як про інтекст в епістолярних текстах Лесі Українки, як на це вказує С. Богдан¹⁰⁵⁹.

Наприклад, у листах Леся Українка, удаючись до прецедентного цитування в комунікативному жанрі вибачення або ж покликаючись на Святе

¹⁰⁵⁶ Українка Леся. Апокриф. Блаженніший Святослав Шевчук, Оксана Забужко. Чотири розмови про Лесю Українку. Київ: Вид. дім «Комора», 2020. С. 12.

¹⁰⁵⁷ Там само. С. 66.

¹⁰⁵⁸ Там само. С. 68.

¹⁰⁵⁹ Богдан С. К. Святе Письмо як інтекст в епістолярних текстах Лесі Українки. *Наук. вісн. Чернів. ун-ту*. 2013. Вип. 659. Романо-слов'янський дискурс. С. 23.

Письмо, вербалізує своє релігійне почуття вибачливості, яку вона вважає однією з важливих рис християнина, порівн.: „*Буду жити, буду працювати, то відплачуся, а як ні, то — «остави нам долги наша, якоже и мы оставляем должникам нашим»*” (27.11.1902, до В. Гнатюка); „*Дорогий брате! Винна перед Вами, що не писала досі, та вже простить «по велицей милости своей»*” (23.09.1901, до М. Кривинюка); „*Усе це примушує мене бути винною супроти своїх кореспондентів, а їх, сподіваюсь, привчає до християнської цноти — вибачності*” (07.05.1910, до Н. Кибальчич); „*Пиши мені, Лідочко, тепер ти, я давно вже від тебе нічого не читала (ну, таки й сама я винна, та що вже! в Євангелії сказано, що 77 раз треба прощати, а мої провини ще до сього числа не дійшли)*” (04.01.1902, до Л. Драгоманової-Шишманової). Звертаючись до М. Кривинюка, вона також наголошує на тому, що уміння прощати — одна з важливих рис християнина, порівн.: „*Як пробачите, то заслужите Царство небесне за кротость християнську, а як вилаєте — то се буде зовсім натурально*” (22.11.1904, до М. Кривинюка).

Творчість Лесі Українки засвідчує й інший процес — входження біблійзмів у загальнонародну мову, що є цілком умотивованим, оскільки „активна особистість з її мовним потенціалом істотно впливає на загальномовну стихію колективу. (...) Більше того, інколи мовні особистості встановлюють мовні пріоритети, мовні цінності не тільки в мовному колективі, а й загальнонародні ↔ загальнонаціональні”¹⁰⁶⁰.

Таким чином, листи Лесі Українки, з одного боку, розкривають нам неоднозначне ставлення письменниці до релігії, з другого, у них вона вербалізується як релігійна дискурсивна особистість, що, попри неканонічне сприйняття Церкви, успадкувавши родинну релігійність, вірує в Бога, торує шлях до Нього, разом з тим черпає натхнення з Біблії й апокрифів, насичуючи своє мовлення біблійзмами, що інтелектуалізують й експресивізують його, надають образності.

Очевидно, що дослідження епістолярної спадщини Лесі Українки є перспективним напрямом і нагальною справою українського мовознавства. Переконана, що робота в цьому напрямі триває й незабаром матимемо ще одну науково вартісну монографію, присвячену мовній особистості Лесі Українки, авторства Тетяни Анатоліївни Космеди.

¹⁰⁶⁰ Загнітко А. Теорія лінгвоперсоналогії... С. 24.

НОСТАЛЬГІЧНІ МОТИВИ В МОВНО-ПОЕТИЧНИХ МЕТАМОРФОЗАХ ОЛЕГА ЛИШЕГИ

УЛЯНА ХОЛОД

Університет ім. Ф. Палацького,
Оломоуць — Чеська Республіка

У швидкоплинному часі нашого скороминушого життя, сповненого рутини, канонів, умовностей, формальностей, жаги до слави визнання та “здорового глузду”, раптом з космічною стрімкістю промайнула на мистецькому небосхилі нетлінна “пісня пісень” геніального Олега Лишеги “з далекої Тисмениці, давньої, притихлої галицької землі”¹⁰⁶¹.

У його творчому доробку гармонійно поєдналася майстерність поета, прозаїка, драматурга, перекладача, скульптора, гончара, художника, режисера. Будучи передусім поетом, він все ж уважав, що необхідно відходити від „надмірної експлуатації слова... способом повернення до того первісного, котре робилося руками, випікалося вогнем...”, кераміка „була засобом візуалізації”¹⁰⁶² слова. Він писав небагато, але бездоганно, з почуттям найвищої відповідальності й жертвності.

Тяжіння до автентичного, архетипного, первісного, первозданного формувалося в митця завдяки камерній архаїчній атмосфері рідного містечка, яке він трепетно любив понад усе й де „ще жили кушніри-майстри, які мали відчуття відповідальності за зроблене...”¹⁰⁶³. Адже між ремісниками та їхніми виробами існував дуже тісний зв'язок — майстри виступали творцями речей.

Самобутній та незбагнений світ поезії Олега Лишеги, його перевтілення-метаморфози виникали під впливом східних та західних культурних струменів. Ідеться, зокрема, про східну філософію природності, урівноваженості, споглядання, спонтанності та західну — американський трансценденталізм — „віра в успадковану добродішність людини і Природи...”¹⁰⁶⁴, незалежність і свободу, довіру власній інтуїції тощо.

¹⁰⁶¹ Лишега О. Поцілунок Елли Фіцджеральд. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2015. С. 11.

¹⁰⁶² Пастух Т. Мости Олега Лишеги. Львів: ЛА „ПРАМІДА”, 2019. С. 151.

¹⁰⁶³ Пастух Т. Він і так запам'ятає... Якщо так має бути... *Полум'я відігріє нам'ять. Спогади про Олега Лишегу* / упоряд., передм. Т. Пастуха. Львів: ЛА „ПРАМІДА”, 2019. С. 330–353.

¹⁰⁶⁴ Пастух Т. Мости Олега Лишеги... С. 64.

Стиль поета виформовувався на основі інспірації від оповідок давнього Китаю, прози Ясунарі Кавабати й Ірюноске Акутаґави, поезії Лі Бо та Ду Фу, Генрі Дейвіда Торо, Ралфа Уолда Емерсона, Ерзи Паунда, Сільвії Плат, Робінзона Джеферса та ін., під впливом учителів Григорія Чубая, Миколи Воробйова, він відбиває тисменицький менталітет та є відлунням української поетичної традиції (Т. Шевченко, І. Франко, В. Свідзинський). Письменник-модерніст зумів не просто засвоїти, повторити й наслідувати багатомірні культурні тенденції, але й увиразнив їх, перевтілив у непізнаний світ новостворених символів, у нетрадиційне споглядання явищ, речей, предметів. Творчості Олега Лишеги присвячено порівняно невелику кількість розвідок (Людмили Таран, Юрка Гудзя, Олександра Гриценка, Григорія Грабовича, Володимира Моренця, Володимира Діброви, Тамари Гундарової, Тараса Пастуха), хоча його „осібне та вагоме місце в сучасній українській поезії відчувають майже всі”¹⁰⁶⁵.

Підсумковим визначенням усього поетичного доробку автора могли б послугувати слова сучасного українського літературознавця В. Габора, який називає Лишегу „найсамодостатнішим українським письменником, який пише мало, але майже всі його твори заворожують надовго, як стара пісня, слова якої можна і забути, але її мелодія ще бринить у душі і зігріває її”¹⁰⁶⁶.

Народившись за чотири роки після закінчення Другої світової війни (1949) у маленькому старовинному містечку Тисмениця, що біля Івано-Франківська (колишнього Станіслава), звідки походить засновник скиту Манявського Йов Княгиницький та де Якуб Фрейд „торгував вовною, і щось воно йому не пішло...”¹⁰⁶⁷, Олег Лишега виростав разом із молодшою сестрою Лілею у висококультурному інтелігентному середовищі батьків-учителів. Мати й батько викладали в місцевій середній школі. Після закінчення художньої школи поет навчався у Львівському університеті на англійській філології, але цей фах йому отримати не вдалося. За участь у створенні разом з Григорієм Чубаєм самовидавного альманаху „Скриня” (1971) його було відраховано з останнього курсу. Далі служба в армії в Бурятії та одночасно викладання англійської мови в школі в селі Нікольское під Монголією. Доля закидала його в різні місця та міста. Жив у рідній Тисмениці, Львові та Києві, а наприкінці 90-х, отримавши стипендію Фулбрайта, мешкав у Пенсильванії (США) в гірському Лемонті — на батьківщині свого духовного побратима Генрі Дейвіда Торо, частину щоденника якого встиг перекласти й донести до українського читача.

¹⁰⁶⁵ Пастух Т. Червона вохра слова Олега Лишеги. *Олег Лишега. Відлуння. Матеріали Перших Лишегівських читань, присвячених сімдесятиріччю від дня народження*. Івано-Франківськ: ЛІЛЕЯ-НВ, 2019. С. 73–96.

¹⁰⁶⁶ Лишега О. Тепла вохра. Івано-Франківськ: ЛІЛЕЯ-НВ, 2016. С. 8.

¹⁰⁶⁷ Лишега О. Океан. *Лишега О. Поцілунок Елли Фіцджеральд*. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2015. С. 79–101.

У співпраці з американським письменником Джеймсом Брасфілдом переклав власну збірку *Вибраних віршів*, за що отримав нагороду американського ПЕН-клубу (2000) „За найкращу перекладну книжку”. На зламі тисячоліть були видані кілька його невеликих поетичних книжок, а також знаменита п’єса *Друже Лі Бо, брате Ду Фу*, яку письменник називає п’єсою про Україну, у якій відомих китайських поетів переміщено в часі для перевиховання на зразок того, як чинили з “небезпечною” інтелігенцією в часи тоталітаризму, що поет відчув на собі. Але, за словами автора, культурна революція в Китаї відбулася офіційно з певними діями і моментами, „а у нас культура нищиться тихою сапою і постійно”¹⁰⁶⁸. Постановка п’єси відбулася в різних країнах Європи й мала неабиякий успіх у глядачів. З нею поетові вдалося помандрувати й побачити світ.

На жаль, надзвичайно високий ерудит і знавець світової літератури, малярства, скульптури та інших видів мистецтва не був належно оціненим за життя на своїй рідній землі. Розуміння втрати Того, кому природа дала особливий талант — „здатність бачити і розуміти, вміння дослухатися до внутрішнього голосу й почуте у власних глибинах записувати відповідною мовою, терпіння шліфувати написане, як морська хвиля шліфує каміння при березі”¹⁰⁶⁹, надійшло згодом, після зими 2014. А вже посмертно у світ вийшла книга, яку ретельно впорядкував сам автор — його лебедина пісня — *Поцілунок Елли Фіцджеральд*. Книга складається з двох частин — власне есеїстики та перекладів близьких за духом авторів. Есеї пронизані „щемкою ностальгією, напівприхованими і відвертими зізнаннями..., прощальними нотками..., ...блюзовою меланхолією і озиранням на те, чого ніколи не можна втратити ані повернути бодай частково...”¹⁰⁷⁰.

Предметом наших спостережень у творчості унікальної особистості майстра візуалізації слова стали ностальгічні нотки-символи, які, на нашу думку, є провідною ниткою у симфонічному переплетенні багатоголосся велибрових поезій та джазових інтерпретацій — есеїв.

Почуття ностальгії як болісної туги за батьківщиною притаманне багатьом, але, напевно, не всім. Це почуття, яке „вбирається з молоком матері”, з ним народжуються, і воно ніколи не покидає свого носія, переслідує та дошкуляє постійно, доти, поки знову і знову не змусить повернутись на місце, де проходило дитинство, де поховані діди-прадіди. Цей “солодкий дим”

¹⁰⁶⁸ Гутик О. Вірші Олега Лишеги відомі кожному, хто хоч раз чув пісні ВІА „Арніка”, „Мертвого півня” та „Плачу Єремії” *Лишега О. Відлуння*. Матеріали Перших Лишегівських читань, присвячених сімдесятиріччю від дня народження. Івано-Франківськ: ЛІЛЕЯ-НВ, 2019. С. 18–24.

¹⁰⁶⁹ Пастух Т. Він і так запам’ятає... Якщо так має бути... *Полум’я відігріє пам’ять. Спогади про Олега Лишегу / упоряд.*, передм. Т. Пастуха. Львів: ЛА „ПІРАМІДА”, 2019. С. 330–353.

¹⁰⁷⁰ Москалець К. Остання книга Лишеги. *Лишега О. Поцілунок Елли Фіцджеральд*. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2015. С. 228–237.

Вітчизни вабить щодня й щомиті... Незалежно від місця перебування і життєвих успіхів, залишатиметься тяжіння потужного магніту — рідної землі. Після довгих поневірянь і повернення додому хоч на мить ці образи-символи усього рідного, які постійно зберігаються в пам'яті, відкриватимуться, мов пелюстки троянд, і дурманитимуть своїми пахощами-спогадами. Настає розгубленість — загубленість у часі. Було?... Не було?... І тоді не знаєте, чи заздрити самому собі й пишатися собою, що не пропав серед чужих та заплакати над втраченим часом, коли ваш дім був без вас і буде... Проте вкотре вирушаєте в далечінь, зібравши в торбинку миттєвості днів, наче вузлик із рідною землею, ідете зі щемом у серці та сльозами в очах, з надією щонайшвидше повернутися... Ось така ностальгія, якою, на нашу думку, просякнута творчість богомного митця.

На особливу увагу заслуговує збірка ранніх поезій автора *Зима в Тисмениці*, яка була створена у 1975–1976 рр., коли він ненадовго після служби в армії та перебування у Львові повернувся до рідного містечка. Згадка про Тисменицю є і в пізніших поетичних циклах (*Снігові і вогню*, *Нерест верхоплавок*), які були створені в Києві та Львові. Тисменицька тема, яка пов'язана зі спогадами про сестру, про складну любов до батька, наявна у вибраних есеях.

Мальовниче галицьке містечко, яким протікають річки Ворона та Стримба, бере свій початок майже тисячу літ тому (перша згадка в Іпатіївському літописі у 1143 р.). З давніх-давен воно славилось вмілими майстрами кушнірства. До таких належали дід і прадід поета, і він цим дуже пишався, цінував золоті ремісничі руки. Навіть сам володів цим умінням. Він уважав, що дуже важливо в чомусь бути добрим майстром, робити щось фахово і якісно. Це стосується й поетичного ремесла, займаючись яким, він продовжував родову кушнірську професію, але по-іншому. У рядках *Пісні 4* з циклу *Зима в Тисмениці* поет намагається передати атмосферу давньої традиції, перебуваючи в роздумах над своїм корінням, над тим, що його сформувало і що лягло в основу його поетичного сприйняття світу: *Ще залишився великий цєбер без dna... / Ще, коли поритись в шухлядах, / Можна вколотись голкою... / наперсток без dna... / Ще за моєї пам'яті свіжопофарбовані шкіри / Розпротерті на печі, по підлозі... / Все пахне виправою, хутром і хлібом...*¹⁰⁷¹

Символ *хліб* у цьому віршованому циклі набуває чіткого ностальгійного значення. Він пов'язаний із конем, який тягне дощану будку, пофарбовану в зелений колір із написом “Хліб”. Його розвозили з пекарні центральними вуличками в кілька магазинчиків. Аромат свіжоспеченого хліба особливо вабив і дурманив морозними зимовими днями. Під час їзди з будки парував пахучий хліб, і на прохання дітей, які саме поверталися зі школи, фірман зупиняв коня, відчиняв будку та продавав гарячий хліб із хрумкою скоринкою, який навіть не встигав потрапити додому, бо ним смакували ідучи дорогою.

¹⁰⁷¹ Лишега О. Великий міст. Львів: ЛА „ПРАМІДА”, 2012. С. 18.

Саме з цим образом пов'язане метафоричне зображення відчуття часу, у боротьбі з яким неможливо стати переможцем: *Кінь з дощаною будкою Вперто бореться з часом: / Цок, цок — сьогодні білий хліб, гарячий.. / колись і я змагався з часом... / Він підхоплював мене смерчем, / І крутив як хотів високо над дахами.. / Тепер я знаю, він замкнутий, темний, / Тісний, як хліб у будці, / Дощаним серці...*¹⁰⁷²

Усвідомлюючи часовий плин, поет ностальгічно прощається з містечком і піддається інтуїції — передчуттю змін у своєму житті, а також чує поклик до чогось нового. Це лише передчуття, яке часом віщують нетривкі в пам'яті події уві сні. “Голос далекого пробудження” передбачає нескінченність невідомих перевтілень, у які, на зразок східної філософії, поет намагався щиро вірити. На нашу думку, ідеться про перевтілення душі, про суть її безсмертя, незалежно від обраної дороги до небесного Царства. Але для цього „Мусиш заснути, Вдати глибоку втому”. Адже щаслива та людина, яка смиренно, хоч не без смутку, приймає час свого відходу у засвіти. Адже душа не старіє і не відчуває втому. Після відходу поета розглядатимуть та аналізуватимуть (не розумітимуть) його творчість („мої слова”), земні життєві дороги („мою покручену ходу”). Це реальність — „застигла лава під ногами”, яка змушує широко розплющити очі у напрямку до сокровеного і нетлінного. *Це містечко вночі по мені / Заграє на губній гармоніці... / Мене тут не буде... / я знаю, коли сплю, перекиривлює в гримасах / Мої слова, мою покручену ходу... / По площі кінь тягне будку з хлібом: цок, цок / Ця застигла лава під ногами / Змушує тверезіше дивитись вперед, / Роздирає повіки... / Я відчуваю десь під ногами / Вночі щось сталось, може, вчора.. / Глибинний, неясний гул... / Щоб почути його, / Щоб розбудити в серці / Голос далекого пробудження, / Мусиш заснути, / Вдати глибоку втому...*¹⁰⁷³

Дорогу серцю автентичну атмосферу зими, яка є частиною назви поетичного циклу про тисменицький простір, поет намагається передати з особливим ліризмом та сентиментом, дитячою наївністю. Він просить зиму не йти від нас. Образи зими та білосніжно-білого снігу особливо сконцентровані в родинний затишок теплої хати. Ніщо не відволікає від божественної близьки, чистоти, дитячої безтурботності й захоплення зимовими забавами. Біле снігове покриття, наче велике полотно для художника, на якому виринають образи-спогади, оживають давні міфи і традиції. Протягом життя накопичується різноманітний досвід, усе постійно змінюється, але назавжди в пам'яті залишається ностальгія за тією зимовою ідилією, яка завжди пов'язана з надією, очікуванням весни — нового початку. Проте своєрідна “зимова зупинка”, яку зафіксує поет своїм мистецьким пером на білосніжному полотні, могла б затриматись у часі, надати змогу ще продовжити цю меланхолію насолоди роздумів про зміст життя, про підсумки зробленого, а далі все знову, як рух

¹⁰⁷² Там само. С. 14.

¹⁰⁷³ Пастух Т. Мости Олега Лишеги... С. 97.

по спіралі. Зимо, не йди від нас... / Ще вчора мені розповідали / Про сильця, капкани довкола Тисмениці — / Там лис, там борсук витягнув скривавлену лапу... / Не йди від нас — / З-під Надвірної принесу на собі тобі гори / І оточу високо... / Приведу тобі вітер з Дністра.. / Не йди від нас... / Хай уже всі довкола сіють, і орють, / і цвітуть сади, / а ти будь із нами... / Мисливиці вертаються, гавкають пси... / І знов з порожніми руками...¹⁰⁷⁴

У цій начебто різнофрагментарній картині-вірші поєднано прохання до зими затриматись, залишитись, намагання захистити зиму-пам'ять та зображення мисливців „з порожніми руками” як занепад кушнірського ремесла — неминучу зміну. „А об'єднуючим чинником стає тонке естетичне відчуття, яке є красномовним свідченням справжнього поета”¹⁰⁷⁵.

Поетичне письмо О. Лешеги часто поєднує в собі образи дитинства й дорослого життя, минулого й сучасного, простого реалістичного й магічного. Саме це поєднання простоти й магії співвідносять із майстерністю пейзажної техніки фламандського художника Брейгеля-старшого, пейзажі якого „були позначені панорамним баченням — попри дерева збоку на передньому плані, або крізь них, у якому поставали гори, річки, низини, будинки, і прості люди, зайняті своїми буденними справами”¹⁰⁷⁶. Про це свідчать рядки Пісні 8, у яких згадуються імена двох тисменицьких річок: Ріка Ворона дуже холодна, / Вона вже замерзла, а Стримба ще ні... / Вогонь тліє, а серце горить... / На дивись на помідор бо вмреш!.. / Ого який сніг — давно такого не було!.. / Та хіба це сніг?.. От колись був сніг... /..І все одно від мене не заслонити / Вам, риб'ячі міхурі у вікнах — / Ні ріки, ні очерету, / Ні на березі засніженого хмизу... / Дітваки десь з дупла — / Не панчохи з грішми! — / Витягли сонного змія.. / Хотуть убити?... / Та де там! — Обвили ним шії і побігли.. / Ковзанярі по річці сіють жито...¹⁰⁷⁷

Пейзаж тисменицького життя складається з кількох частин, де фрази про нарікання на сніг притаманне для людей старшого віку, про риб'ячі міхурі у вікнах, які символізують ті часи, коли їх використовували замість скла, про помідор, на який небезпечно дивитися (фраза з дитячих ігор-страшилок або щемний спогад про домашнє вирощування помідорів від маленької зернинки, бо й так „серце горить”), про „панчохи з грішми” (вислів місцевих обивателів) та про „сонного змія”, з яким граються дітлахи (повернення в країну дитинства) прикривають особистісні відчуття ностальгійно-меланхолійного, але повністю не розкритого, не сповна сказаного, що є однією із засадничих рис поетичної оповіді автора.

Образний світ поета дуже складний: кожен сюжет невід'ємно пов'язаний із великою таємницею природи, цілого Всесвіту, фізичного реального

¹⁰⁷⁴ Там само. С. 88.

¹⁰⁷⁵ Там само. С. 89.

¹⁰⁷⁶ Там само. С. 86.

¹⁰⁷⁷ Там само. С. 112.

та онтологічного часу, який складається із пережитих епізодів у минулому, із неминучих перемін. Основою поезії О. Лишега вважав мететаморфози — перетворення й перевтілення самого творця віршів, поєднання реального й ірраціонального, зіставлення спокою та швидкоплинності, здичавілості й окультурення, руйнації й творення, простим конкретним речам та істотам (тварин і рослин духовно підносив до рівня людей) надавав великої значимості у взаємодії та взаємовпливі природних світів. Ці всі образи поступово й асоціативно з'являються на полотнах його унікальних дивовижних полотен-пісень. До одного з таких належить вірш тисменицького циклу під назвою *Пісня 212*, де, на нашу думку, ностальгічно лунає голос про минуле в батьківському домі, у часи, коли відомий британський співак Том Джонс виконував свій знаменитий сингл, де чути особливий спів Елли Фітцджеральд і де в лісах ростуть осінні гриби опеньки, а спогад з дитинства пахне цинамоном (по-місцевому — кориця). „Ми не пропадемо у цьому світі”, бо з нами є наш оберег-спогад. Не потрібно сумувати, адже „дерево низенько над водою” бачить її швидкоплинність — таке життя. А дещо забувається, відходить у минуле, „поростає очеретом”. Але Чумацький Шлях усе зберігає в пам'яті, оскільки над нашими головами вічність, яку іноді можна досягнути у мріях безсонної ночі. *Так багато суперзірок, порослих очеретом... / Десь там Том Джонс / Співає про зелену-зелену траву... / В таку ніч місячними борами / водять хороводи опеньки, / Притрушені цинамоном... / Як би я хотів пуститися знову / Тим Чумацьким шляхом назад, / Поорати ще теплий пил... / В таку ніч / Відкриваються найбільші оперні театри — / Для тих, хто в морі, для тих, хто не спить / Елла Фітцджеральд / Мажеться глиною голубою... / ми не пропадем у цьому світі! / Ніколи, ніколи не сумуватиму — / Зовсім як дерево низенько над водою...*¹⁰⁷⁸.

Олег Лишега надавав особливого значення воді як життєдайній очищувальній силі, яку завжди шанували наші предки і якою освячували себе й оселі. У своїх віршах та есеях часто звертається до образів річки Ворони й Стримби, оспівує та описує всі місця і заглибин уздовж річок, рибні й купальні місця, безпосередньо риб, яких раніше можна було ловити руками. Ріка все бачила: це джерело пам'яті, яке живе своїм власним життям і часто взаємодіє зі світом людей. Це частина величної природи, для якої не мають значення людські радощі чи смуток. Ловлячи рибу в тихому закутку, ми радо піддаємося медитуванню й спомину про померлих, а тим часом радісні вигукування дітей сповіщають про насолоду купання літньої післяобідньої пори. Її води несуть нас до *Великого моста* — так називається найповніша поетична збірка. За цим мостом межа, за якою починається забуття й закінчуються спогади. Це перехід між двома світами. Перший — видимий, а другий — невідомий, непізнаний. Туди ми „ввесь час пливемо”. У житті є завжди те, що ми пізнали й осмислили, але подальшим викликом є щось невідоме,

¹⁰⁷⁸ Лишега О. Великий міст... С. 10.

про яке нічого не можна сказати. Тож так хвилююче й так важливо повертатися назад — у ностальгійне минуле, бути окриленим від пережитого й „ніколи не сумувати”, бо рух і переміни — це процес пізнання нового, досвід і наближення до абсолютної гармонії із філософією життя.

Олег Лишега відчував природу по-своєму, особливо. Він не просто милувався нею, але вступав із нею у діалог, приймав і прочитував її знаки „як розгорнутий образ власної душі”¹⁰⁷⁹. Щирий друг поета Тарас Прохасько згадує про те, що він „дуже велике значення надавав знакам”, наприклад, коли працював як скульптор з деревом та іншим матеріалом — „мінімальний знак був для нього обґрунтованим і багатозначним”¹⁰⁸⁰, передбачав майбутній витвір мистецтва в будь-якому його прояві. Славнозвісною та промовистою є так звана лишегівська двокрапка — „тривання затамованого подиху смислу”, яку „читач повинен заповнити самостійно, власними зусиллями, подумки доказавши те, на що натякає і що навіює автор”¹⁰⁸¹.

Поетичні тексти Олега Лишеги, залюбленого у свою малу Батьківщину Тисменицю — місто його натхнення, віддзеркалюють самотутній талант поета крізь призму багатства й насиченості світової культури. Він умів бачити те, чого інші не бачать і не усвідомлюють. Його життєвим киснем була мить єднання з природою, спроба зрозуміти її та повернутись до неї. У спілкуванні з природою поет знаходить потрібну рівновагу. Його поезії сповнені магії надчасовості й повернення до джерела, до коріння, до роздумів над плином життя.

Будучи на інтелектуальній висоті обізнаності зі світовою літературою та на своєму визначному місці митця-пророка, богообраного апостола одкровень, він завжди залишався патріотом рідної української землі. Митець завжди повертався додому, оспівував його й проріс цей ностальгійний символ протягом усього життя. Перекладаючи твори, завжди вносив щось українське в чужоземне. Він чітко усвідомлював, що спадщина та наша домівка — це ми самі.

¹⁰⁷⁹ Таран Л. Герб Олега Лишеги. *Спогади про Олега Лишегу* / упоряд., передм. Т. Пастуха. Львів: ЛА „Піраміда”, 2019. С. 194–198.

¹⁰⁸⁰ Карп'юк В. Невпійманий Олег Лишега. *Галицький кореспондент*. 2014. 25 грудня. URL: <https://gk-press.if.ua/x17424/> (дата звернення: 16.01.2022).

¹⁰⁸¹ Москалець К. Остання книга Лишеги. *Лишега О. Поцілунок Елли Фіцджеральд*. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2015. С. 228–237.

ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВОГО ІДІОСТИЛЮ ЯРОСЛАВА-БОГДАНА РУДНИЦЬКОГО

ІРИНА ШКІЦЬКА

Західноукраїнський національний університет,
Тернопіль — Україна

Творчість видатного українського вченого діаспори Я.-Б. Рудницького, що уславився не тільки в царині мовознавства, є багатою й різноаспектною, тому потребує ґрунтовного вивчення. Його мовознавчий спадок привертав увагу багатьох дослідників, серед них Р. П. Зорівчак¹⁰⁸², С. П. Голуток-Галлік¹⁰⁸³, З. М. Бичко¹⁰⁸⁴, Г. В. Дідківська¹⁰⁸⁵, Л. О. Гапон¹⁰⁸⁶. Відзначимо, що наукові студії мовознавчого доробку Я.-Б. Рудницького були здебільшого зосереджені на аналізі поглядів ученого на різні мовні явища, зокрема стосувалися походження та історії української мови, а також вивчення його внеску в розвиток різних розділів тогочасного мовознавства¹⁰⁸⁷.

До мовних формул наукового стилю української мови середини ХХ ст., що використовує у своїх мовознавчих працях Я.-Б. Рудницький, можна віднести такі: *беручи огляд на* (що), *в рямках* (чого), *відігравати велику роль в* (чому), *в порівнянні з* (чим), *впорівень до* (чого), *в міру потреби* (пор. із сучасн. “за потреби”), *до деякої міри, займати місце, згідно з* (чим)..., *зробити висновок, не принести бажані наслідки* (пор. із сучасн. “не дати бажаних результатів”), *підганяти факти* (під що), *піддавати критиці, підпадати змінам, покладати в основу, придержуватися принципів* (пор. із сучасн. “дотримуватися принципів”), *служити як аргумент, увійти в силу* (пор. із сучасн. “набути сили”), наприклад: *Ці чисто мовознавчі міркування мають до деякої міри*

¹⁰⁸² Зорівчак Р. П. Патріарх української філології: до 90-річчя від дня народження академіка Ю. Шевельова. *Дзвін*. 1999. № 1. С. 148–150.

¹⁰⁸³ Holutiak-Hallik S. P. J. B. Rudyckiy and the Growth of Ukrainian Onomastics: onomastics bibliography: 1935–1995. Ottawa, 1995. 32 p.

¹⁰⁸⁴ Бичко З. Ярослав Рудницький — знаний дослідник українських діалектів. *Мова у слов'янському культурному просторі: тези доповідей і повідомлень Міжнар. наук. конф. (23–25 травня 2002 р., м. Умань)*. Умань, 2002. С. 11–17.

¹⁰⁸⁵ Дідківська Г. Професор Рудницький — мовознавець і патріот. *Дивослово*. 2002. № 7. С. 58–61.

¹⁰⁸⁶ Гапон Л. Лінгвістична спадщина Ярослава-Богдана Рудницького. Тернопіль: Осадца Ю. В., 2017. 200 с.

¹⁰⁸⁷ Там само.

своє підтвердження в історичних даних¹⁰⁸⁸; І так у першій половині 20-го сторіччя українська група в Канаді була єдина крім британської, що виказувала мовну надвишку впорівень до етнічної приналежності мовлян...¹⁰⁸⁹.

Серед усталених зворотів наукового ідіостилю вченого виокремлюємо мовні формули з лексемами: **вводити**: *вводити в ужиток, вводити в життя* (пор. із сучасн. “утілювати в життя”); лексему **імплементувати** автор уживає як синонімічну); **думка**: *висувати думку, мати думки* (з приводу), *мати на думці*; **мати** (неозначена форма дієслова): *мати вільну руку у виборі* (пор. із сучасн. “мати право вибору”), *мати до діла* (пор. із сучасн. “мати справу”), *мати нахил* + інфінітив (мати тенденцію + інфінітив); **сумнів**: *не викликати сумнівів, понад (усякий) сумнів, ставити під сумнів* (пор. із сучасн. “поза сумнівом / без сумніву”); **увага**: *брати до уваги / під увагу, з уваги на те, що..., заслужувати на увагу, зосередити увагу на (чому); присвятити увагу* (пор. із сучасн. “приділити увагу”).

Для наукових текстів Я.-Б. Рудницького характерні складні слова й терміни: *далекойдучі гіпотези*¹⁰⁹⁰, *назвотворчий процес*¹⁰⁹¹, *нейтрально-структуральна функція*¹⁰⁹², *формально-значеннєвий комплекс*¹⁰⁹³ і под. Будучи палким патріотом і прихильником творення термінів на національній основі, учений розумів інтернаціональний характер наукового стилю. З огляду на це, а також на вплив англomовного середовища, у якому він тривалий час проживав, у його працях знаходимо чималу кількість іншомовних слів, серед яких багато англіцизмів: *атрактивний, ауспіція, афіліяція, евентуальний, імплікація, інтервенція, конфедерація, опінія* та ін.

До особливостей наукового ідіостилю Я.-Б. Рудницького можна віднести емоційність викладу інформації, що забезпечується вживанням:

а) прислівників *багато-багато, більш-мени, буквально, виключно, власне, вряди-годи, дарма, дивно, доконче, дуже, залюбки, несподівано, нібито, особливо, попросту, просто, рішуче, часто-густо* та ін., наприклад: *Вряди-годи, зокрема в пізнійшій добі творчості, Шевченко вживає залюбки архаїзмів, запозичених із старо-церковно-слов'янської мови, напр.: **чаяти, пря, возвеличу, на торжища і в чертоги***¹⁰⁹⁴;

б) займенників *всякий, дехто, децо, ніщо, щось, якийсь* (пор. із нейтральними “будь-який”, “кожний”): *Там же далі несподівано й рішуче сказано,*

¹⁰⁸⁸ Рудницький Я. Назви “Галичина” й “Волинь”. Серія “Назвознаство” / УВАН. Ч. 3. Вінніпег: Накладом “Укр. нар. дому”, 1952. С. 28.

¹⁰⁸⁹ Рудницький Я. Становище української й інших слов'янських мов у Канаді. Серія “Славістика” / УВАН. Ч. 70. Вінніпег: Б. в., 1971. С. 9.

¹⁰⁹⁰ Рудницький Я. Назви “Галичина” й “Волинь”... С. 20.

¹⁰⁹¹ Там само. С. 5.

¹⁰⁹² Там само. С. 26.

¹⁰⁹³ Рудницький Я. Назви “Галичина” й “Волинь”... С. 19.

¹⁰⁹⁴ Рудницький Я. Українська мова та її говори. Третє справлене й поширене видання. Вінніпег: Тов-во плекання рідної мови, 1965. С. 94.

що малоруську, червоно-руську мову треба вважати за самостійну слов'янську мову, а не за якийсь діалект російської мови¹⁰⁹⁵;

в) часток *авжеж*, *аж*, *бо*, *хай* та *ін.*: *Одне слово, праця С. Радіона подає всі можливі форми українських (хай і англізованих) прізвищ в Австралії*¹⁰⁹⁶;

г) розмовних форм інших частин мови, зокрема іменників, прикметників, дієслів: *миршавість* (на позначення поменшання та здрібнілості), *пошесть*, *розгардіяш*, *скік*; *бурхливий*, *горловий*, *убогий*; *губити*, *вдиратися*, *виводитися* (зникати / занепадати), *подибувати* (зустрічати), *роздувати*, *скакати* й под.: *І ось горливими оборонцями “одної нації” в Канаді виявилися українці*¹⁰⁹⁷; *Революція 1917 р. й формування нового українського життя між двома світовими війнами (1918–1938) спричинило в е л е т е н с ь к и й с к і к у дотеперішньому умірковано-еволюційному розвитку української літературної мови*¹⁰⁹⁸;

д) розмовними синтаксичними конструкціями *Аж ніяк не...*; *Але ж бо*; *А ще більше...*; *Ба більше*; *За всяку ціну* + інфінітив; *Не до сміху*, *Нема чого* + інфінітив; *Не хто*, як...; *Так чи сяк*; *Тут і там*; *Хоч-не-хоч, але...*; *Що вільно (тому), не вільно (іншому)*; *Як би не було*; *Як дехто каже*; *Як не дивно*; наприклад: *Ба більше: славістику взагалі започаткував не хто, як український учений — Мелетій Смотрицький своєю граматикою*¹⁰⁹⁹; *Бо що вільно... давальникові при заступництві місцевого (на **бистрому** зам.: **на бистрім**), то не вільно місцевого супроти давальника, коли йде про ніякі іменники*¹¹⁰⁰.

Загалом мовні засоби розмовного стилю, ужиті в науковому дискурсі, неформалізують виклад інформації, надають науковим текстам динамічності та колориту, наприклад: *Отож порізавши їхні (посадовців. — І. Ш.) прізвища на частини, він склеїв нову назву: Лід (від Лідбури) й -комб (від Ляркомба)*¹¹⁰¹; *Всупереч поглядам деяких парафіяльно наставлених істориків, що без підстав роздувають створення тієї чи іншої організації до епохальних подій українсько-канадської історії, треба об'єктивно ствердити, що після першої світової війни українське життя йшло своїм невисоколетним, хоч бурхливим, руслом церковно-громадської диференціації*¹¹⁰².

¹⁰⁹⁵ Рудницький Я. Українська славістика та її завдання. *Завдання слов'янської філології й українська славістика*. Праці інституту слов'янознавства УВАН. Ч. 1. Аутсбург: Накладом Т-ва прихильників УВАН, 1948. С. 18.

¹⁰⁹⁶ Рудницький Я. З австралійської ономастики. Серія “Славістика” / УВАН. Ч. 97. Канберра; Оттава: Тов-во плекання рідної мови, 1978. С. 19.

¹⁰⁹⁷ Рудницький Я. Становище української й інших слов'янських мов у Канаді... С. 15.

¹⁰⁹⁸ Рудницький Я. Українська мова та її говори... С. 109.

¹⁰⁹⁹ Рудницький Я. Українська славістика та її завдання... С. 17.

¹¹⁰⁰ Рудницький Я. Як говорити по літературному? Самоосвітня бібліотека. Ч. 5. Прага: Пробоем, 1941 (Київ: НБУ ім. Ярослава Мудрого, 2021). С. 45.

¹¹⁰¹ Рудницький Я. З австралійської ономастики... С. 7.

¹¹⁰² Рудницький Я. Становище української й інших слов'янських мов у Канаді... С. 12.

У наукових працях Я.-Б. Рудницького яскраво репрезентована позитивна й негативна оцінність. Предметом позитивної оцінки постають:

а) наукові праці та виклад інформації в них: *велика вартість праці*¹¹⁰³, *відоме університетське видання, гідне наукове дослідження*¹¹⁰⁴, *добрий словник / підручник*¹¹⁰⁵, *добрий відповідник*¹¹⁰⁶, *знаменні думки, золоті книжки*¹¹⁰⁷, *капітальна праця*¹¹⁰⁸, *незвичайно вартісні публікації*¹¹⁰⁹, *позитивна настанова, прекрасні монографічні дані*¹¹¹⁰, *справжнє наукове обґрунтування, цікавий опис*¹¹¹¹;

б) постаті в науці / культурі та їх заслуги: *бути найбільшим знавцем, мати значні / істотні, незаперечні, поважні досяги / досягнення, заслуги, успіхи; доходити великої досконалості (в чому); сумлінно збирати та ін., наприклад: В цілому треба ствердити, що Куліш, працюючи весь свій вік над вивченням української мови, дійшов у цьому напрямі до великої досконалості, й його можна справді вважати за найбільшого її знавця в ХІХ ст.*¹¹¹²; *визначний нащадок козацької старшини, небуденний політик-дипломат*¹¹¹³;

в) явища навколишньої дійсності, що становлять інтерес для філолога, зокрема мовні явища та засоби мови: *гарне порівняння, велике багатство, велетенський скок, геніальність думки, найкращий доказ, оригінальність ідеї, чар викладу, цікаве явище, яскрава характеристика й т. ін., наприклад: ...українська славістика має вже свої досяги*¹¹¹⁴; *Аборигенних назв у Австралії дуже багато й вони надають австралійській топонімії спеціального чару й оригінальності*¹¹¹⁵.

Засобами інтенсифікації позитивного оцінного значення слугують:

– прикметники та прислівники у формі вищого / найвищого ступенів порівняння: *найбільший, найважливіший, найправдоподібніший, найприкметніший, найяскравіший, найкраще просліджений, новіший* та ін., наприклад: ...

¹¹⁰³ Рудницький Я. Зенон Кузеля як лексикограф. *Відбитка із Збірника присвяченого пам'яті З. Кузелі. Записки НТШ. Париж-Вінніпег, 1962. Т. 169. Збірник на пошану Зенона Кузелі. С. 6.*

¹¹⁰⁴ Рудницький Я. Канадійські місцеві назви українського походження. *Пропамятна книга Українського народного дому. Вінніпег: Укр. Нар. Дім в Вінніпегу, 1949. С. 12.*

¹¹⁰⁵ Рудницький Я. Зенон Кузеля як лексикограф... С. 4.

¹¹⁰⁶ Рудницький Я. Як говорити по літературному?... С. 57.

¹¹⁰⁷ Там само. С. 4.

¹¹⁰⁸ Рудницький Я. Як говорити по літературному?... С. 3.

¹¹⁰⁹ Рудницький Я. Канадійські місцеві назви українського походження... С. 7.

¹¹¹⁰ Рудницький Я. Українська славістика та її завдання... С. 18.

¹¹¹¹ Рудницький Я. З австралійської ономастики... С. 8.

¹¹¹² Рудницький Я. Українська мова та її говори... С. 95.

¹¹¹³ Рудницький Я. Становище української й інших слов'янських мов у Канаді... С. 10.

¹¹¹⁴ Рудницький Я. Українська славістика та її завдання... С. 16.

¹¹¹⁵ Рудницький Я. З австралійської ономастики... С. 15.

але ми, із зрозумілих причин, обмежимося тільки найяскравішими й найсвіжішими (прикладами. — І. Ш.)¹¹¹⁶; досягнення новішої славістики¹¹¹⁷;

– прислівники на позначення інтенсивності, ступеня, міри: *всевладно, дуже, dokonче, незвичайно, неймовірно, особливо, сильно* і т.ін.;

– прикметники із суфіксами зменшеності / збільшеності на зразок *багатуший, велетенський*, наприклад: *Навряд, чи знайдеться сьогодні яка друга серед сучасних європейських літературних мов, що зазнала б в післявоєнній (1914–18) добі такого велетенського скоку в своєму розвитку, як українська мова*¹¹¹⁸;

– словоформи з префіксом *над-*, що маркує перебільшення, наприклад: *...як пошесть шириться в нас надуживання форм давальника однини чоловічих іменників на у.*

Негативнооцінні висловлювання в лінгвістичних розвідках Я.-Б. Рудницького стосуються:

а) інформації, що містять наукові праці та документи, що характеризуються упередженістю, необ'єктивністю, низькою якістю: *викривлені погляди, негативна настанова, недомовленості, недоліки, недоцільні / шкідливі реформи*, наприклад: *Правда, в т. зв. “академічному правописі” є деякі недомовленості й недоліки, що потребували б змін і доповнень, але ж у теперішніх умовах уважаємо які-небудь правописні “реформи” за недоцільні й шкідливі*¹¹¹⁹;

б) стану розвитку науки та її напрямів, результатів наукової діяльності: *відбиття викривленої дійсності, від'ємні тенденції в мовному розвитку, вороже російське слав'язознавство, застарілий погляд, зла воля, злі наміри, недостача словника / правопису, недолік міркувань, необережні припущення, прогріхи проти мови / мовних норм, сумнівні назви, тьмар, убогі дані, фальшиві факти, хиби славістики, чудернацька плутанина, шкода для наукового пізнання та ін., наприклад: Це якась непроцєнна інерція застарілого погляду, якого ніяк не можуть чи не хочуть зрєктися славісти згаданих народів...¹¹²⁰; Шкідливі для об'єктивно-наукового пізнання слов'янської дійсності явища у славістиці¹¹²¹;*

в) тогочасної мовної ситуації: *мовна відсталість, мовна загумінковість, мовне баговиння / безпуття, мовний розгاردіяш, мовні шкульгавини і под., наприклад: ...і панує в вимові повне безпуття ... Дві скрайності й повний розгاردіяш замість послідовності й одности*¹¹²²; Зокрема прикро вражає тран-

¹¹¹⁶ Рудницький Я. Українська славістика та її завдання... С. 17.

¹¹¹⁷ Там само. С. 19.

¹¹¹⁸ Рудницький Я. Як говорити по літературному?... С. 3.

¹¹¹⁹ Рудницький Я. Український правопис. Третє видання. Вінніпег: Комітет українців Канади, 1949. С. 5.

¹¹²⁰ Рудницький Я. Українська славістика та її завдання... С. 19.

¹¹²¹ Там само. С. 17.

¹¹²² Рудницький Я. Як говорити по літературному?... С. 14.

слітерація українських прізвищ і титулів, що її подибуємо в бібліотеках в Німеччині¹¹²³;

г) діячів у сфері культури та політики, представників певних соціальних груп: *закутчани-патріоти, мовні недбайли, неграматики, немовознаці, сумнівні постаті* та ін., наприклад: *Так крім тієї — сказати б — внутрішньо-психологічної настанови таких наших закутчан-патріотів, чи мовних недбайлів, є ще одна велика причина невідрадного стану нашої мовної культури*¹¹²⁴.

Негативне ставлення до тих чи тих явищ автор передає також за допомогою займенникових форм *ніякий, такий собі, якийсь*, наприклад: *Або відомий славіст ХХ ст. М. Ван-Вайк пише про якийсь “polnisch-russische” чи “slovakisch-russische Sprachgrenzen”, (Slavia, V, 1926-27, ст. 140) дарма, що ні поляки, ні словаки з росіянами не межують!*¹¹²⁵.

Засобами підсилення негативної оцінки слугують прислівники *вповні, доконче, зовсім, цілком*, подвійні заперечення (*не...ані, ані не, ні... ні*), займенник *ні одиний*, ужитий у значенні “жодний”, наприклад: *Правда, тодішні керівники українського життя не пішли ані слідами менонітів, що в обороні німецької мови частинно емігрували до Мехіка, ані не створили сприйнятливої й далекоглядної програми самооборони...¹¹²⁶; Ні в одному ні в другому випадку не помагали резолюції все канадських конгресів КУК...¹¹²⁷.*

Неформалізації викладу наукової інформації слугують також синтаксичні конструкції у формі умовного способу, що загалом не типові для наукового стилю, наприклад: *І так, коли б було кілька монографій із лемківсько-бойківської чи бойківсько-наддністрянської межі, тоді можна б із більшою певністю говорити про західню чи північну межу Бойківщини¹¹²⁸, ...інтервенція берлінського, лейпцігського чи ін.. “слов’янського інституту”... мала б більші успіхи, як інтервенція, напр. Українського Наукового Інституту в Берліні в 1942 р...¹¹²⁹.*

Науковому ідіостилю Я.-Б. Рудницького подекуди притаманна пафосність, засобами створення якої постають урочиста лексика (*велетень, подвижництво, соборність* і т. ін.) та мовні кліше на зразок *в ім’я наукової правди, перша піонерська робота, стояти на висоті вимог, увінчатися успіхом*, наприклад: *Зразкований на найкращих тогочасних німецьких, польських, російський і ін. словниках, а передусім на відомому словникові Гайзе, словник*

¹¹²³ Рудницький Я. Українська славістика та її завдання... С. 25.

¹¹²⁴ Рудницький Я. Як говорити по літературному?... С. 5.

¹¹²⁵ Рудницький Я. Українська славістика та її завдання... С. 18.

¹¹²⁶ Рудницький Я. Становище української й інших слов’янських мов у Канаді...

С. 9.

¹¹²⁷ Там само. С. 13.

¹¹²⁸ Рудницький Я. До бойківсько-наддністрянської мовної межі. *Літопис Бойківщини*. Львів, 2007. С. 14 (Перевидання часопису / Вип. 2. Ч. 3–6; 1934–1935 рр.).

¹¹²⁹ Рудницький Я. Українська славістика та її завдання... С. 25.

3. Кузели стояв на висоті вимог тодішньої мовознавчої науки й давав відповідь на основні питання запозичених слів в українській мові¹¹³⁰.

Серед вставних слів і мовленнєвих конструкцій, що маркують ставлення, у мовознавчих працях ученого частотністю відзначаються такі: *на жаль, насправді, правда, річ ясна*, наприклад: *На жаль, українських поселенців із Кабраматти Кеннеді не згадує*¹¹³¹; *Правда, “Лідкомб” не був єдиним проектом її географічного визначення на мапах*¹¹³²; *Від партизан буде прикметник, річ ясна, партизанський, від капітан — капітанський*¹¹³³.

Засобами підсилення емоційності викладу наукової інформації постають демінутиви із суфіксами *-усіньк (-юсіньк), -ісіньк, -есеньк*, наприклад: *...то в ній (праці. — І. Ш.) ми не знайдемо ані однісінького випуску на теми з української мови, літератури, культури*¹¹³⁴.

У мовознавчих працях Я.-Б. Рудницького знаходимо й фразеологічні звороти: *на пальцях лічити, нікуди правди діти, сміх крізь сльози, чорний на білому* та ін., що також надають науковому мовленню живості та колориту, наприклад: *Гуляйпільські вигуки й виступи окремих посібників у нічому не змогли змінити фактів, а в тому чорних на білому рекомендацій, з першого тому*¹¹³⁵; *З огляду на це можна буквально на пальцях полічити західні університети, що в них є курси української мови*¹¹³⁶; *Нікуди правди діти — кожен із нас власник свого наймення й ним самостійно розпоряджає*¹¹³⁷.

Неформалізації викладу інформації слугує й персоніфікація, до якої вдається вчений у своїх наукових працях. Він використовує цей стилістичний прийом, описуючи засоби кодифікації мови, мовні одиниці та явища мови загалом, наприклад: *В сумнівних випадках рішає словник*¹¹³⁸; *... хоч-не-хоч наша мова тоді штучна, тут і там мимоволі вдирається якийсь “буденний” вислів, речення чи фраза, ми переконуємося наглядно про “недостачу слів”*...¹¹³⁹; *Але літературна мова в таких випадках звичайно використовує конструкції з орудником без прийменника тощо*¹¹⁴⁰.

Персоніфікований виклад інформації, підсилений перебільшенням, підсилює емоційність наукового дискурсу, наприклад: *Така тверда вимова їх (приголосівок. — І. Ш.), це попросту насильство над українською звучною,*

¹¹³⁰ Рудницький Я. Зенон Кузеля як лексикограф... С. 3.

¹¹³¹ Рудницький Я. З австралійської ономастики... С. 8.

¹¹³² Там само. С. 6.

¹¹³³ Рудницький Я. Як говорити по літературному?... С. 28.

¹¹³⁴ Рудницький Я. Українська славістика та її завдання... С. 19.

¹¹³⁵ Рудницький Я. Становище української й інших слов'янських мов у Канаді...

С. 5.

¹¹³⁶ Рудницький Я. Українська славістика та її завдання... С. 24.

¹¹³⁷ Рудницький Я. З австралійської ономастики... С. 20.

¹¹³⁸ Рудницький Я. Український правопис... С. 23.

¹¹³⁹ Рудницький Я. Як говорити по літературному?... С. 5.

¹¹⁴⁰ Так само. С. 54.

з яким свариться й кричить до неба за пімстою не тільки нормативна грамати́ка, але й уся історія нашої мови¹¹⁴¹; Серед таких обставин промостила собі українська мова шлях у відроджене письменство¹¹⁴². Таку ж функцію виконують градаційні конструкції, нанизування однотипних лексем і синтаксичних конструкцій, наприклад: Звичайно, що ні в першому, ні в другому, ні в третьому випадках не можна добачати якихось злих намірів, ні, це просто незнання української дійсності і взагалі східньо-слов'янських відносин¹¹⁴³; І ось у ній (українській літературній мові. — І. Ш.) почали схрищуватися найрізніші напрямні, найрізніші розвиткові тенденції — вислід багатьох чинників, що їм підпадає в своєму розвитку всяка літературна мова¹¹⁴⁴.

Наукове мовлення Я.-Б. Рудницького відзначається також метафоричністю: *втримувати гіпотезу, запустити коріння, кидатися у вир праці, порушити тверду скалу і под., наприклад: Українська літературна мова — назверхній виразник творчих психофізичних сил української Нації живе й далі розвивається, глибоко запустивши коріння в народній ґрунт*¹¹⁴⁵; Подібними виданнями росіяни старої та нової орієнтації заливають Америку з американських установ¹¹⁴⁶; *Вийшовши на нову еміграцію, він (Зенон Кузеля. — І. Ш.) кинувся в вира праці академічного життя, не забуваючи при цьому улюблено-го словникарства*¹¹⁴⁷.

Уживання епітетів і слів у переносному значенні можна також віднести до ознак наукового ідіостилю Я.-Б. Рудницького: *вклад у загально-канадську “вертикальну мозаїку”, дозрілі тенденції, жива мова, мовні диковини, правописні недомагання, свіжа думками праця, “українська полоса” в Канаді, усмінене речення, та ін., наприклад: Коли читач зустріне тут і там усмінене речення, то хай знає, що авторові зовсім було не до сміху, коли чув одне чи друге нелітературне слово, ту чи іншу неправильну форму*¹¹⁴⁸; *Не можна промовчати й свіжої своїми думками праці молодого українського вченого Мих. Антоновича...*¹¹⁴⁹.

Авторські неологізми, okazіоналізми чи слова, ужиті в переносному чи в нетиповому значенні, мовознавець зазвичай наводить у лапках: *“американізовані / австралізовані назви”, “старокрайова форма”, “канадійська мозаїка”, “змова мовчання”, “втеча від себе”, “приглушувальна теорія”, наприклад: Подібна “змова мовчання” панувала до недавні й про другого визначного діяча...*”,

¹¹⁴¹ Там само. С. 16.

¹¹⁴² Рудницький Я. Українська мова та її говори... С. 91.

¹¹⁴³ Рудницький Я. Українська славістика та її завдання... С. 18.

¹¹⁴⁴ Рудницький Я. Як говорити по літературному?... С. 3.

¹¹⁴⁵ Рудницький Я. Українська мова та її говори... С. 110.

¹¹⁴⁶ Рудницький Я. Українська славістика та її завдання... С. 21.

¹¹⁴⁷ Рудницький Я. Зенон Кузеля як лексикограф... С. 7.

¹¹⁴⁸ Рудницький Я. Як говорити по літературному?... С. 6.

¹¹⁴⁹ Рудницький Я. Українська славістика та її завдання... С. 16.

..у зв'язку з загальною урбанізацією що раз більше почали “випомповуватися” степові провінції в користь Сходу (Торонто-Монреаль) і Заходу (Ванкувер-Вікторія)¹¹⁵⁰.

Загалом можна стверджувати, що образне номінування є цілком характерним для мовознавчих розвідок Я.-Б. Рудницького, наприклад: *Тільки треба пам'ятати, що сьогоднішня ново-болгарська мова не походить із тієї старо-болгарської, а з східних болгарських говорів (образові можна б її назвати “тіткою” сьогоднішньої, літературної болгарської мови)*¹¹⁵¹.

Науковому ідіостилі вченого притаманна також діалогічність мовлення, що на мовному рівні репрезентована вставними вставними словами / зворотами на зразок *видно, звичайно, мовляв, не треба + інфінітив..., нічого дивного, правда, признаюся, як бачимо, як би не було, як відомо, як можна (було) сподіватися, ясне та ін.,* наприклад: *Нічого дивного, що його (П. Куліша. — І. Ш.) мова, багата й образова, і досі є джерелом для української лексики й фразеології*¹¹⁵²; *Як би не було, основна ціль українства в діяспорі — самозбереження й розбудова-розвиток — була, є й буде залежна від внутрішніх і зовнішніх чинників*¹¹⁵³.

Особливо яскраво діалогічність мовлення виявляється в діалогах автора із читачем чи іншими вченими, відтворенні мовлення третіх осіб, наприклад: *На кожному кроці зустрінеться із мовними дивовижками й ми, як би ніколи нічого, далі грузнемо в мовне багновиння, мовляв, або ж то хтось знає краще від мене, як треба говорити, а в мене в селі так говорять, то чому б мені так не говорити, або здебільшого нічого не “мовляв”, бо не застановлявся над цим ближче*¹¹⁵⁴.

Діалогічність у досліджуваних наукових творах забезпечується і за допомогою риторично-питальних речень, наприклад: *Який же стан і можливості української славістики під сучасну пору?*²¹¹⁵⁵; *Як же ж вийти з цілої справи, зн. Як усе-таки пояснити етимологічно назву “Кабраматта”?*²¹¹⁵⁶; *Яке ж відношення — вертаючись ік темі — між наростками -ування й -овання?*²¹¹⁵⁷; *Чим пояснити, що так часто обидва наростки мішаються?*²¹¹⁵⁸; *А поети? Вони вживають таких форм, які їм потрібні з уваги на ритміку вірша*¹¹⁵⁹.

¹¹⁵⁰ Рудницький Я. Становище української й інших слов'янських мов у Канаді...

С. 12.

¹¹⁵¹ Рудницький Я. Українська мова та її говори... С. 12.

¹¹⁵² Там само. С. 95.

¹¹⁵³ Рудницький Я. Становище української й інших слов'янських мов у Канаді...

С. 18.

¹¹⁵⁴ Рудницький Я. Як говорити по літературному?... С. 5.

¹¹⁵⁵ Рудницький Я. Українська славістика та її завдання... С. 25.

¹¹⁵⁶ Рудницький Я. З австралійської ономастики... С. 11.

¹¹⁵⁷ Рудницький Я. Як говорити по літературному?... С. 36.

¹¹⁵⁸ Там само. С. 36.

¹¹⁵⁹ Там само. С. 45.

Цікавою особливістю мовознавчих розвідок Я.-Б. Рудницького є і те, що для формування назви структурних частин своїх праць він подекуди використовує питальні конструкції, наприклад: *Де що є?* (замість “План” чи “Зміст”), *Як записувати говори* (замість, наприклад, “Методика / способи паспортизації / фіксації говорів”)¹¹⁶⁰.

Окличні речення для сучасного наукового дискурсу не типові, але вони доволі частотні в лінгвістичних творах ученого. У такий спосіб автор підкреслює інтенсивність емоцій, передає обурення, захоплення, занепокоєння тощо: *Думаємо, що цих фактів досить та що вони говорять самі за себе!*¹¹⁶¹; *Словом “наголол” можна б у нас налякати майже кожного, хто має до діла з говореною мовою та з віршами (дрижить поети!)!*¹¹⁶².

Диалогізації мовлення подекуди слугує вживання конструкцій із займенником МИ, що маркує авторське “я”, та означено-особових речень із присудком у формі теперішнього (зрідка майбутнього) часу першої особи однини: *влічуємо* (сучасн. “відносимо”), *глянемо, називаємо / назвемо, подибуємо, розглядаємо, стрічаємо* (сучасн. “зустрічаємо”), *хочемо і под.*, наприклад: *...ми довідуємося, що вся ця маса народів — малорусів розпадається на групи...*¹¹⁶³; *Як це* (плутанина термінів. — І. Ш.) *ми маємо, наприклад, у 6 томі!*¹¹⁶⁴.

Засобами зменшення категоричності та маркування невпевненості й суб’єктивності думки постають такі вставні слова / конструкції: *думаємо, за нашим відомом* (пор. із сучасн. “наскільки нам відомо”), *(нам) здається, мабуть, може, можливо, на нашу думку, ніби, очевидно, так би мовити* та ін., наприклад: *Отже, запропоновано такі назви для Лідкомбу: “Абранамсвіль”, “Ньювінгтон”, “Альдершот”, “Глетнвейн”, “Лярго” — ну, й щоб заперечити “цвинтарний” характер околиці — “Гелтвіль”, по-нашому ніби “Здоровлянка”!*¹¹⁶⁵.

Динамічність викладу наукової інформації та активізацію уваги читача забезпечують конструкції, побудовані за схемами:

1) “Коли ж + інфінітив, то...”, наприклад: *Коли ж узяти до уваги тенденції дисперсії в 1918-1968 роках, то треба йти ще далі й ствердити, що українці в Канаді є й на довго залишаться діаспорною (розсіяною) меншиною...*¹¹⁶⁶;

2) “(Ви) + імператив, чи...”, наприклад: *Ви прислухайтесь, чи в народній мові зустрінете якого “Петрива” (завжди й тільки: “Петрова”), “Стецівка” (завжди й тільки: “Стецева”), чи “Марківа” (завжди й тільки: “Маркова”!*¹¹⁶⁷.

¹¹⁶⁰ Рудницький Я. Українська мова та її говори... С. 5.

¹¹⁶¹ Рудницький Я. Українська славістика та її завдання... С. 25.

¹¹⁶² Рудницький Я. Як говорити по літературному?... С. 29.

¹¹⁶³ Рудницький Я. Українська славістика та її завдання... С. 18.

¹¹⁶⁴ Там само. С. 19.

¹¹⁶⁵ Рудницький Я. З австралійської ономастики... С. 6.

¹¹⁶⁶ Рудницький Я. Становище української й інших слов’янських мов у Канаді... С. 17.

¹¹⁶⁷ Рудницький Я. Як говорити по літературному?... С. 10.

У поодиноких розвідках (йдеться про тексти передмов) знаходимо випадки вживання займенника **я**, наприклад: *Зовсім несподівано дістав я після промоції в травні 1937 року листа від З. Кузеля з пропозицією переїхати до Наукового Інституту в Берліні на працю над словником. Звичайно, я не вважався не хвилечки й негайно почав старання про виїзд закордон*¹¹⁶⁸. У примітках до статей (коментарях) подекуди трапляються форми присвійного займенника **мій**, наприклад: *пор. мою статтю Діалектологічна праця в терені*¹¹⁶⁹.

Цікаво, що, описуючи свій науковий доробок чи соціальну діяльність, Я.-Б. Рудницький подає інформацію від третьої особи, подекуди наводить своє вчене звання (проф.) та ініціал імені й прізвище або використовує лексему “автор” для самономінування, наприклад: *З винятком проф. Яр. Рудницького, що боронив у першому томі різні роди двомовності й двокультурності (в тому й англо-української обласної двомовності) комісія стверджує, що Канада є в основі двомовна й двокультурна: англо-французька*¹¹⁷⁰.

Ілюструючи науковий виклад прикладами, учений послуговується вставним словом **наприклад**, а також конструкціями *Для прикладу возьмім, Як зразок / приклад (хай) послужить...*, *Якщо наводити (це) приклади і под., наприклад: Для прикладу й порівняння поетичного й наукового стилю возьмім вірш О. Олеса*¹¹⁷¹; *Коли, наприклад, узяти видання відомої славістичної серії SLAVICA*¹¹⁷²; *Як приклад може служити постать Петра Полетики...*¹¹⁷³; *Як зразок фахової м о р я ц ь к о ї мови хай послужить відривок із статті Святослава Шрамченка п. н.*¹¹⁷⁴.

Типовим для наукових праць славетного мовознавця є також подання ілюстративного матеріалу після слова **приклади**, конструкції зі вказівним прислівником **ось** та слова **так**, наприклад: *Ось ці пояснення*¹¹⁷⁵; *А ось рекомендації Королівської Комісії в дослівному тексті*¹¹⁷⁶; *Так нпр. в Зб. 1073 р. маємо: ними зам. ньми (= німі), вь вьри зам. вь вьрн (= в вірі) і ін.*¹¹⁷⁷

Для порівняння та зіставлення мовознавець використовує такі мовні засоби: *впорівень, на зразок, подібне пояснення, подібно, теж, так само, те саме (можна сказати), тоді як...*, наприклад: *Подібне пояснення знаходимо*

¹¹⁶⁸ Рудницький Я. Зенон Кузеля як лексикограф... С. 5.

¹¹⁶⁹ Рудницький Я. До бойківсько-наддністрянської мовної межі... С. 144.

¹¹⁷⁰ Рудницький Я. Становище української й інших слов'янських мов у Канаді...

С. 20.

¹¹⁷¹ Рудницький Я. Українська мова та її говори... С. 24.

¹¹⁷² Рудницький Я. Українська славістика та її завдання... С. 19.

¹¹⁷³ Рудницький Я. Становище української й інших слов'янських мов у Канаді...

С. 10.

¹¹⁷⁴ Рудницький Я. Українська мова та її говори... С. 18.

¹¹⁷⁵ Рудницький Я. Назви “Галичина” й “Волинь”... С. 9.

¹¹⁷⁶ Рудницький Я. Становище української й інших слов'янських мов у Канаді...

С. 21.

¹¹⁷⁷ Рудницький Я. Українська мова та її говори... С. 77.

в Й. Первольфа (J. Perwolf) в його статті¹¹⁷⁸; Подібно діється з іншими того рода прикметниками, як нпр.: незліченний, неказаний, незмірений, нескінченний і ін., де подвоєння **н** визначає неможливість дії¹¹⁷⁹. Реалізації такої самої функції слугують зіставні речення, побудовані за схемами [Як... / Так як..., так...], [Не так..., як...], [Якщо / коли..., то...], наприклад: Так як Галицько-Волинська Держава може символізувати цю спільність (Галичини й Волині. — І. Ш.) в давнину, так перебування їх під Польщею чи під Сове́тами в ХХ-ому сторіччі символізує її під теперішню пору¹¹⁸⁰.

Протиставні значення в мовознавчих працях Я.-Б. Рудницького вербалізуються за допомогою таких лексем / мовних зворотів: *але ж, навпаки, одначе, протилежно, супроти цих умов, тимто, тим часом, як це...*, наприклад: *Немає одначе сумніву, що на приблизно сто тисяч карточок у нашій тодішній картотеці понад 50 тисяч були записані рукою Кузеля*¹¹⁸¹. Підсилене протиставне значення маркують синтаксичні конструкції на зразок *Як би не + інфінітив*, [твердження, що увиразнюється]. Для підкреслення важливості сказаного вчений подекуди удається до повторів, наприклад: *... висновки й доручення першого тому з 1967 р. мають і матимуть у майбутньому рішальне значення в мовній політиці канадського уряду*¹¹⁸².

Апелюючи до попередньо сказаного, Я.-Б. Рудницький використовує такі словосполучки: *вертаючись до (чого), вилічені вгорі (приклади), дані факти* (відзначимо, що в сучасному науковому стилі спостерігаємо стійку тенденцію до уникнення вживання дієприкметника **даний** (**дана, дані**)), *згадані в першому розділі / вище, з повищого бачимо, з поперединкого розділу, наведені міркування, повищі факти, як (про це) вже сказано, як згадано, як показано / обговорено вгорі, наприклад: На основі всіх повищих фактів треба ствердити, що т.зв. геральдична спроба пояснення назви Галич у зв'язку з словом галич є сьогодні найближче зближена до правди*¹¹⁸³; *Коли порівнювати її (назву Волинь / Велинь. — І. Ш.) з чотирма групами, що їх вище проаналізовано, то треба ствердити, що вона найкраще включається до третьої, тобто віддієслівної категорії*¹¹⁸⁴; *Яке ж відношення — вертаючись ік темі — між наростками -ува'ння й -ова'ння?*¹¹⁸⁵.

Забезпеченню логічності викладу інформації та порядку її подання в мовознавчих працях Я.-Б. Рудницького слугують такі мовні засоби: *по-перше, по-друге..., на перший погляд, нарешті, насамперед, з одного боку / з другого*

¹¹⁷⁸ Рудницький Я. Назви "Галичина" й "Волинь"... С. 21.

¹¹⁷⁹ Рудницький Я. Український правопис... С. 14.

¹¹⁸⁰ Рудницький Я. Назви "Галичина" й "Волинь"... С. 5.

¹¹⁸¹ Рудницький Я. Зенон Кузеля як лексикограф... С. 5.

¹¹⁸² Рудницький Я. Становище української й інших слов'янських мов у Канаді...

С. 5.

¹¹⁸³ Рудницький Я. Назви "Галичина" й "Волинь"... С. 14.

¹¹⁸⁴ Там само. С. 27.

¹¹⁸⁵ Рудницький Я. Як говорити по літературному?... С. 36.

(боку), перш за все, щодо першого / другого, такого значення і под., наприклад: Піденно-західня група говорів незвичайно сильно зрізничкована; причина цього — з одного боку те, що вони з усіх українських говорів досі найкраще просліджені¹¹⁸⁶; Нареши́ти з деякими дієсловами та віддієслівними іменниками конструкція з **по** вживається як складневий архаїзм¹¹⁸⁷; Щодо джерел, то словник Радіона опирається на чисто австралійській документації українських прізвищ¹¹⁸⁸.

Установленню логічного зв'язку та причинних відносин у досліджуваних наукових розвідках слугують також звороти на зразок з огляду на це, із цього випливає, а також речення зі сполучником **тому** та **тимто**, ужитим у такому ж значенні, наприклад: *Тим-то для пояснення походження й первісного значення назви Галича, треба обмежитися до Галича над Дністром, Галичів у Карпатах, а теж узяти до уваги рос. Галичье та болг. Галиче*¹¹⁸⁹.

Наводячи приклади й цитуючи праці інших учених, Я.-Б. Рудницький використовує мовний зворот **ось що** та мовні конструкції із займенником **такий** (**така**, **таке**, **такі**), наприклад: *В передмові до нього (словника. — І. Ш.) автор пише ось що*¹¹⁹⁰; *...згадуючи по імені німців, італійців, іспанців та інші національності, М. ін. він пише дослівно такє...*¹¹⁹¹.

Доволі нетиповим для сьогодення явищем, репрезентованим у науковій спадщині видатного мовознавця, є згадування автора як померлого, наприклад: *Цим З. Кузеля у нашій лексикографії (проклав) шлях для всіх інших українськомовних словників, і, здається, годі собі в майбутньому уявити автора українсько-англійського, українсько-французького та інших словників, який міг би пройти повз ті здобутки української лексикографії, що їм промишував шлях Покійний*¹¹⁹².

Удаючись до уточнення та деталізації, Я.-Б. Рудницький використовує мовні конструкції *а в деяких випадках, а то й як, будь / чи то те чи те, за винятком, включаючи (що), маємо на думці, крім / oprіч того / цього, у тому числі й, що більше..., тим більше, побіч (чого), при тому всьому, сказати б, це тим більше, що..., якщо йдеться, а також звороти, що містять лексеми включно, головно, зокрема, передусім, себто*, наприклад: *В цілому цей "словар" містив поверх 12 тисяч слів, у тому числі 2900 пера М. Чайковського (головно математично-природничі терміни)*¹¹⁹³; *Зокрема важні Кулішеві переклади Шекспірових творів*¹¹⁹⁴.

¹¹⁸⁶ Рудницький Я. Українська мова та її говори... С. 37.

¹¹⁸⁷ Рудницький Я. Як говорити по літературному?... С. 55.

¹¹⁸⁸ Рудницький Я. З австралійської ономастики... С. 19.

¹¹⁸⁹ Рудницький Я. Назви "Галичина" й "Волинь"... С. 12.

¹¹⁹⁰ Рудницький Я. Зенон Кузеля як лексикограф... С. 3.

¹¹⁹¹ Рудницький Я. З австралійської ономастики... С. 7.

¹¹⁹² Рудницький Я. Зенон Кузеля як лексикограф... С. 6.

¹¹⁹³ Там само. С. 4

¹¹⁹⁴ Рудницький Я. Українська мова та її говори... С. 95.

Звертаємо увагу також на те, що для наукового ідіостилю вченого характерне розміщення уточнювальної чи додаткової інформації в дужках, наприклад: *Дуже багато значить у даній ситуації тон (мелодія) цілого речення, будь вона підносна (при питанні), рівномірно-спадна (при зрівноважній відповіді, при твердженнях і т.д.), будь різко-спадна (при наказі)*¹¹⁹⁵.

Для висновкування й узагальнення автор послуговується такими мовними засобами: *а в сумі, а з цього (посередній) висновок, виходить, врешті, в основному, в (у) цілому, наостанку (ще одно), одне слово* (пор. із сучасн. “одним словом”), *отже, підсумовуючи наші міркування / доводи, у загальному*, наприклад: *Підсумовуючи наші міркування про походження назви Галич від слова галич — “вороння”, додавимо ще один факт, що може служити як допоміжний аргумент на користь цього пояснення, а саме геральдичні дані...*¹¹⁹⁶; *А в сумі: забезпечення ідентичності як меншини*¹¹⁹⁷.

Типовим для наукового ідіостилю Я.-Б. Рудницького є завершення тексту розвідки цитатами чи уривками з прецедентних текстів, наприклад: *Гаслом цієї праці й висловом її ідейних спрямувань будуть слова, що їх взяли в основу перші слов'янофіли-ідеалісти, українські кирило-методіївці сто років тому: Пізнайте правду й вона вас визволить!*¹¹⁹⁸; *А з закінченням праці Королівської Комісії (31.3.1971) я що раз більше переконаюся в правильності свого становища в ній, як і в тому (— щоб зацитувати думку одного з моїх критиків у “Новому Шляхові”), — що я там “виконав свій обов'язок українця й канадця чесно, розумно й гідно*¹¹⁹⁹.

Отже, для наукового ідіостилю Я.-Б. Рудницького характерними є дихотомія іншомовних термінів і термінів, утворених на національній основі, емоційність викладу наукової інформації, позитивна й негативна оцінність, персоніфікація та діалогізація мовлення, уживання метафор, епітетів, образних порівнянь, фразеологізмів й урочистих слів. Функціонування окличних, питальних і риторично-питальних речень у наукових текстах можна також віднести до особливостей наукового ідіостилю славетного мовознавця. Грунтовне вивчення лексики та граматики мови його наукових творів крізь призму історичних змін у мові та сучасних вимог до наукових текстів є перспективним напрямом подальших наукових студій.

¹¹⁹⁵ Там само. С. 24.

¹¹⁹⁶ Рудницький Я. Назви “Галичина” й “Волинь”... С. 14.

¹¹⁹⁷ Рудницький Я. Становище української й інших слов'янських мов у Канаді... С. 18.

¹¹⁹⁸ Рудницький Я. Українська славістика та її завдання... С. 29.

¹¹⁹⁹ Рудницький Я. Становище української й інших слов'янських мов у Канаді... С. 28.

РОЗДІЛ 9

ОНОМАСТИКА

Імена і прозвища, якими відрізняються люди між собою, здавна признані немаловажним матеріалом як для філолога для пізнання самої структури язика, так і для історика та етнолога

(І. Франко)

Імена виражають природу речей
(П. Флоренський)

TETIANA KOSMEDA — STUDIUM ANTROPONOMASTYCZNE

IRENA MYTNIK

Uniwersytet Warszawski,
Warszawa — Polska

1. Imię Jubilatki, Pani Profesor Tetiany Kosmedy, jest żeńską formą imienia *Tacjan*. Jego pochodzenie związane jest z używanym w starożytnym Rzymie w czasach republiki, początkowo tylko przez wyższe grupy społeczne, łacińskim cognomen *Tatianus/Tatiana*, czyli przydomkiem utworzonym od nomen gentile *Tatius*, tj. nazwy rodu *Tatiusa* (Tacjuszów) za pomocą przyrostka *-anus/-ana*, który oznaczał posiadanie lub pochodzenie¹²⁰⁰. Mitologia rzymska wspomina Titusa *Tatiusa*, króla Sabinów¹²⁰¹. Pochodzenie nazwy rodowej *Tatius* uważa się za niejasne, a jedna z hipotez łączy je z gr. *tatto*, będącym attycką formą *tasso* 'ustanawiam, wyznaczam'¹²⁰².

Jest to imię chrześcijańskie, należące do Tacjany (Tatiany), córki znanego konsula rzymskiego, żyjącej w III wieku i utożsamianej z Tacjaną z Amasei. Według Martyrologium Rzymskiego Tacjana poniosła śmierć w obronie wiary za czasów cesarza Aleksandra (208–235); w stosunkowo krótkim czasie rozpoczął się jej kult jako męczennicy i świętej Kościoła¹²⁰³.

W dawnym piśmiennictwie ukraińskim imię Jubilatki występowało w formach *Татяна, Таміана*¹²⁰⁴. *Polskie opracowania, obejmujące 15-wieczne źródła z Rusi Czerwonej, przytaczają wiele ciekawych postaci graficznych i fonetycznych tego imienia, np. Tacyjana, Tatyjana, Tetejana, Tetyjana, Tetjana*, formy z geminacją: *Tatyjanna, Tatjanna*, a także hipokorystyki: *Tatja, Tac(z)a, Tańka, Tajka*¹²⁰⁵. *O dużej popularności Tetiany na Ukrainie w XX wieku świadczą zapisy w Słowniku imion ukraińskich I. Trijniaka, który odnotowuje prawie 100 form potocznych, np. Тайка, Таненя, Танечка, Таник, Танисенька, Тانیся, Тануля, Тануся, Танцуня, Таниця, Танцюля, Танюля, Танюльчик, Танюнчик, Танюня, Танюсінька, Таньчик, Тася, Таміяна, Тамка, Татуня, Татуся, Тацейка, Тацуненька, Тацуня, Тацюня, Таця, Текена, Текенка.*

¹²⁰⁰ Malec M. *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*. Kraków: IJP PAN, 1994. S. 384; *Księga imion świętych: w 6 t. / opr. H. Fros SJ, F. Sowa*. Kraków: WAM, 2004. T. 5. 626 s.; *Mały słownik łacińsko-polski / red.: J. Korpanty*. Warszawa: PWN, 2007. 656 s.

¹²⁰¹ *Księga imion świętych: w 6 t.* T. 5.

¹²⁰² *Етимологічний словник української мови: у 7 т. / уклад.: Р. В. Болдирев та ін.; ред.: О. С. Мельничук, В. Т. Коломієць та ін.* Київ: Наук. думка, 2006. T. 5: P–T. 704 s.

¹²⁰³ *Księga imion świętych: w 6 t.* T. 5.

¹²⁰⁴ *Етимологічний словник української мови... T. 5.*

¹²⁰⁵ Malec M. *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*. Kraków... S. 384.

Тетянич, Тетяся, Теця, Тіта, Яна, Яночка¹²⁰⁶. Przytoczone w Słowniku formacje matronimiczne potwierdzają produktywność imienia również we wcześniejszej antroponomii ukraińskiej, tj. przełomu XVIII i XIX wieku, np. Таненко, Таненчук, Танечко, Танинець, Танич, Таній, Танчак, Танчин, Танчинець, Танюк, Танюшин, Танячкевич, Тянькевич, Татяненко, Тацак, Тацейка, Тацейко, Таценко, Таценюк, Тацин, Тацинець, Тацишин, Тацій, Тацуля, Текенчук, Текенюк, Тетяненко, Тетянечко, Тетянин, Тетянич, Тетянюк, Тетяноха, Тетянченко, Тетянчук, Тетянюк¹²⁰⁷. W Polsce imię to należy do bardzo rzadkich i tak było również w przeszłości. Występuje dziś w dwóch postaciach fonetycznych: *Tatiana* i *Tacjana*.

2. Nazwisko rodowe, czyli panięskie Pani Profesor Tetiany Kosmedy, to *Tenus*, brzmiące dość zagadkowo zapewne również dla slawisty. Nie znalazłam poświadczenia tego nazwiska w ukraińskich opracowaniach leksykograficznych. Odnotowuje je natomiast Kazimierz Rymut w pracy *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, obok *Tenek*, *Teniszczuk*, *Teniuch*, *Teniuk*, *Tenkiewicz*, *Tenyszyn*¹²⁰⁸. Nazwisko *Tenus*, podobnie jak inne, tworzące w Słowniku wspólne gniazdo słowotwórcze, należy do rzadko występujących w Polsce. Najwięcej jego nosiciele mieszkają w przemyskim (52 — dane z 1994 r.) i olsztyńskim (37), poza tym w katowickim (7), opolskim (4), piotrkowskim (3), łódzkim (1), poznańskim (1), sieradzkim (1) — łącznie 106¹²⁰⁹. Niektóre spośród przytoczonych nazwisk, tj. *Teniszczuk*, *Teniuk*, *Tenyszyn*, są formacjami zależnościowymi utworzonymi od nazw osobowych przodków, odpowiednio od: *Tenyszko*, *Ten*, *Tenycha*, za pomocą typowych dla antroponomii ukraińskiej formantów *-uk/-'uk* i *-yn*. Nazwiska *Teniuch*, *Tenkiewicz* powstały przy użyciu formantów występujących zarówno w systemie ukraińskim: *-uch*, *-ewycz*, jak i polskim: *-uch*, *-ewicz*, z kolei *Tenek* zawiera w swojej strukturze polski sufix *-ek*.

Nazwisko *Tenus* podają również źródła historyczne. Jego podstawę motywacyjną Kazimierz Rymut łączy z niemiecką nazwą osobową *Thien*¹²¹⁰. *Poświadczenie nazwisk Thien*, *Thiene* znajdujemy w Słowniku Kohlheimów, którzy wskazują na ich dwojakie pochodzenie: 1) od nazwy miejscowej *Thiene* (w Dolnej Saksonii), *Thien* (w Styrii), 2) od skróconej formy imion zawierających leksem *degan*, np. *Degenhard*¹²¹¹.

¹²⁰⁶ Трійняк І. Словник українських імен. Київ: Довіра, 2005. 510 с.

¹²⁰⁷ Там само.

¹²⁰⁸ Rymut K. *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*: w 2 t. Kraków: Wyd-wo Naukowe DWN, 2001. T. 2: L-Ż. 772 s.

¹²⁰⁹ Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych: w 10 t. / wydał K. Rymut. Kraków: IJP PAN, 1994. T. 9: St-T. 654 s.

¹²¹⁰ Rymut K. *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny ... T. 2...*

¹²¹¹ Kohlheim R., Kohlheim V. *Lexikon der Familiennamen. Herkunft und Bedeutung von 20000 Nachnamen*. Mannheim: Duden, 2008. 960 s. W tym miejscu składam podziękowanie dr. Ewie Majewskiej i dr. Henrykowi Duszyńskiemu-Karabaszowi, kolegom onomastom i germanistom, za pomoc w odnalezieniu źródeł potwierdzających istnienie niemieckich nazwisk *Thien*, *Thiene* oraz ustalenie ich etymologii.

Zważywszy jednak na geografię i strukturę wskazanego wyżej gniazda słowotwórczego nazwisk o podstawie *Ten*, etymologii leksemu motywującego te nazwiska szukać należy przede wszystkim na gruncie języka ukraińskiego i polskiego. Eksploatacja leksykograficzna prowadzi do leksemów ukraińskich: *менути* ‘uciec, pobiec; zniknąć’¹²¹², gw. *менути* ‘ruszyć’, *менутися* ‘ruszyć z miejsca’¹²¹³, *меніти* ‘drzeć, trząść się’, również *минутися* ‘uderzyć się’, *миніти* ‘grodzić’¹²¹⁴ bądź apelatywu *тин* ‘ogrodzenie, płot’¹²¹⁵, stp. *тын* ‘ts.’ (por. dawne poświadczenia n. os. *Тун*, *Тунович(з)*, *Тынкович(з)* oraz *Тунус*¹²¹⁶). Ich podstawę motywacyjną może stanowić również imię ukr. *Тин* i hipokorystyki *Тин*: ukr. *Августин*, *Валентин*, *Костянтин*, *Мартин*, *Тимофій* oraz *Тун*: pol. *Augustyn*, *Konstantyn*, *Тумотеusz* (por. notowane na Rusi Czerwonej w 1475 r. *Тунко* = *Тунко*¹²¹⁷, w 16-wiecznych źródłach z Czerkas i starostwa chmielnickiego *Тинко*, *Тинопіє*¹²¹⁸, ze zmianą fonetyczną *m > n*, poświadczone w dokumentach ze starostwa ratneńskiego w 1501 r. *Тунець*: im. ukr. *Тин*, zapewne także *Тимофій*¹²¹⁹, jak również *Темчук*, *Темчизын*: *Тимофій*, *Тумотеusz*¹²²⁰ czy *Теняк*: *Августин*, *Костянтин*, *Мартин*¹²²¹, rejestrujące substytucję *y* na *e*.

Nazwisko *Tenus* zostało zatem utworzone od ukraińskiej odczasownikowej, odrzeczownikowej lub odimiennej podstawy motywacyjnej *Ten* bądź też od polskiej odrzeczownikowej lub odimiennej podstawy *Ten* za pomocą sufiksu *-us*, który w przeszłości nie należał do produktywnych formantów antropomicznych. Nieliczne przykłady nazwisk tego typu rejestrują dokumenty źródłowe z terenów dawnej Ukrainy, np. *Prihidkus* 1791¹²²², *Mikołaj Gierus* 1759¹²²³, *Kuturnus* /

¹²¹² Етимологічний словник української мови ... Т. 5: Р–Т. 704 с.

¹²¹³ Аркушин Г. Словник західнополіських говірок: у 7 т. Луцьк: РВВ „Вежа”, 2000. Т. 2: О–Я. 456 с.

¹²¹⁴ Словарь української мови: у 4 т. 564 с. / упоряд., з дод. влас. матеріалу Б. Д. Грінченко. Київ, 1909. Т. 4: Р–Я.

¹²¹⁵ Там само.

¹²¹⁶ Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych: w 6 częściach i Suplement / opr. Al. Cieślakowa. Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN, 2000. Cz. 1 Odapelatywne nazwy osobowe. 379 s.; Rymut K. Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny... Т. 2: L–Ż. 772 s.

¹²¹⁷ Malec M. Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsc... S. 384.

¹²¹⁸ Керста Р. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування. Київ: Наук. думка, 1984. С. 127.

¹²¹⁹ Мытник І. Словник historyczno-etymologiczny antropimów ziemi chełmskiej (XVI–XVII wiek). Warszawa: KU UW, 2017. 320 s. Wydanie drugie, poprawione i uzupełnione: e-book, Warszawa-Lublin: Wydawnictwo KUL. 320 s.

¹²²⁰ Rymut K. Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny... Т. 2: L–Ż. ...

¹²²¹ Чучка П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. 702 с.

¹²²² Wolnicz-Pawłowska E., Szulowska W. Antroponimia polska na Kresach południowo-wschodnich XV-XIX wiek. Warszawa: SOW, 1998. S. 199.

¹²²³ Мытник І. Antroponimia Wołyńia w XVI-XVIII wieku. Warszawa: KU UW, 2010. S. 268.

*Котурнуч*¹²²⁴ oraz pogranicza polsko-ukraińskiego, np. *Stefan Dziadus* 1806, *Bazyli Portus Krawiec* 1785¹²²⁵.

Bogusław Kreja wskazuje na możliwy poligenetyczny charakter sufiksu *-us* w nazwach osobowych związany z latynizacją, np. *Adamus*, *Iwanus*, *Rybus* lub mazurzeniem, np. *Janus*, *Bogus*¹²²⁶, tj. jedną z najbardziej wyrazistych cech wielu polskich dialektów, w tym wypadku polegającej na zastępowaniu spółgłoski szumiącej [š] spółgłoską syczącą [s]. Na podstawie analizy nazwisk używanych w Polsce współcześnie wyodrębnił grupę na *-us* o charakterystyce w większości odmiennej i odrzeczownikowej, a także o możliwej interpretacji odczasownikowej. Dodajmy, że sufiks ten znany jest również we współczesnej polszczyźnie, gdzie tworzy w większości rzeczowniki osobowe nacechowane emocjonalnie.

3. Nazwisko *Kosmeda* Pani Profesor otrzymała po mężu. Odnotowuje je *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych*, obok *Kosmęda* i *Kosmenda*¹²²⁷:

Kosmeda występujące w katowickim (1), opolskim (1) i sieradzkim (1) — łącznie 3.

Kosmęda zapisane w jeleniogórskim (10), sieradzkim (10) katowickim (6), opolskim (6) i częstochowskim (2) — łącznie 38.

Kosmenda poświadczane w sieradzkim (21), gorzowskim (19), łódzkim (7), bialsko-podlaskim (9), łódzkim (7), siedleckim (5), jeleniogórskim (4), śląskim (4), katowickim (3), opolskim (3), elbląskim (1) i gdańskim (1) — łącznie 73.

Na terenach, na których wystąpiło nazwisko *Kosmeda*, odnotowano także pozostałe przytoczone wyżej przykłady. Wszystkie należą do rzadkich nazwisk w Polsce, nielicznie też reprezentowany jest antroponimiczny typ słotwórczy *-eda*, *-ęda*, *-enda*¹²²⁸.

¹²²⁴ Фарион І. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини кін. XVIII–поч. XIX ст. з етимологічним словником. Львів: Літопис, 2001. С. 93.

¹²²⁵ Kojder M. Antroponimia historyczna wiernych chełmskiej diecezji grecko-unickiej (1662–1810). Lublin: Wyd-wo UMCS, 2019. S. 196.

¹²²⁶ Kreja B. Słotwórstwo polskich nazwisk. Struktury sufiksalne. Kraków: DWN, 2001. S. 206–211. O patronimach z sufiksem *-us* ilustrujących zjawisko latynizacji nazw osobowych synów chłopskich wpisanych do *Albumu Studentów Akademii Zamojskiej* na pocz. 17 w. oraz osób wykształconych wpisanych do *Księgi przyjęć do prawa miejskiego Starej Warszawy 1506–1586* pisała Wanda Szulowska, por. Szulowska W. Dawna antroponimia Mazowsza (XV–XVII w.). Olsztyn: Wyd-wo UWM, S. 171–172.

¹²²⁷ Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych: w 10 t. / wydał K. Rymut. Kraków: IJP PAN, 1993. T. 5: Kł–L. 659 s.

¹²²⁸ W antroponimii polskiej nazwy osobowe na *-ęda* i *-enda* mają pochodzenie nie tylko odmienne, ale również odczasownikowe i odprzymiotnikowe, por. np. Breza E. Polskie nazwy osobowe z sufiksem *ęda* i *-enda*. *Zeszyty Naukowe UG*. 1982. Prace Językoznawcze 8. S. 55–60; Kreja B. Słotwórstwo polskich nazwisk. Struktury sufiksalne. Kraków: DWN, 2001. S. 52–53. O derywowaniu imion w dawnej Polsce za pomocą sufiksu *-ęda* pisała Maria Malec, por. Malec M. Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce... S. 117.

Nazwisko *Kosmeda* może mieć źródłosłów związany ze staro-cerkiewno-słowiańską, ukraińską potoczną lub polską postacią imienia *Kosma* (scs *Косма*, ukr. *Кузьма*, pot. ukr. *Косма, Козма*¹²²⁹), pochodzenia greckiego, to zaś z gr. *kósmos* ‘porządek, świat, wszechświat’, *kosmeo* ‘porządkuję, rządźę’¹²³⁰. Jego podstawę motywacyjną upatrywać można również w leksyce apelatywnej: ukr. *косм, косма* ‘kłębek, pasmo; bawelna’¹²³¹, pol. *kosm* ‘włos; pasmo, splot włosów; strzępek wełny, przędzdy’¹²³².

Ze znanych mi opracowań leksykograficznych nazwisko *Kosmeda* odnotowuje na Zakarpaciu Pawło Czuczka, wskazując na jego możliwą etymologię polską (por. *kośmida* ‘konował’) lub węgierską (por. *köszméte* ‘agrest’)¹²³³, a także Kazimierz Rymut, który pochodzenie nazwisk *Kosmeda, Kosmenda, Kosmęda* wyprowadza od imienia *Kosma*¹²³⁴.

Etymologie i motywacje nazw własnych odkrywają zakodowaną w nich wiedzę o języku, kulturze i dawnych kontaktach międzyetnicznych i międzykonfesyjnych, zwłaszcza na terenach pogranicza. I chociaż często nie dają jednoznacznej odpowiedzi na pytanie o ich pochodzenie i pierwotne znaczenie, są nośnikami wielu wartości i otwierają na fascynujący świat naszej historii.

Analiza antroponomastyczna imienia, nazwiska rodowego i nazwiska po mężu Pani Profesor Tetiany Kosmedy pokazała niewielki fragment bogactwa tej wiedzy, łączącej dzieje bliskich sobie kulturowo i językowo narodów: ukraińskiego i polskiego. Jej dopełnieniem jest bez wątpienia życie zawodowe Jubilatki, przez lata związane z Polską, liczne międzynarodowe zaangażowania naukowe i kierunki podejmowanych badań lingwistycznych.

Skróty	scs — staro-cerkiewno-słowiański
gr. — grecki	stp. — staropolski
gw. — gwarowy	tj. — to jest
n. os. — nazwa osobowa	ts. — to samo
por. — porównaj	ukr. — ukraiński
pot. — potoczny	

¹²²⁹ Трійняк І. Словник українських імен. Київ: Довіра, 2005. 510 с.

¹²³⁰ Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych: w 6 częściach i Supplement / opr. M. Malec. Kraków: IJP PAN, 1995. Cz. 2 Nazwy osobowe pochodzenia chrześcijańskiego. 151 s.

¹²³¹ Етимологічний словник української мови ... Т. 3: Кора–М. 550 с.

¹²³² Słownik polszczyzny XVI wieku: w 38 t. / red.: S. Bąk i inni. Wrocław: PAN, 1978. T. 11: Kos-Kuryje. 654 s.

¹²³³ Чучка П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. 702 с.

¹²³⁴ Rymut K. Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny ... T. 1: A–K. 504 s.

НЕПРАВДА ЯК СМИСЛОВИЙ КОМПОНЕНТ У СТРУКТУРІ УКРАЇНСЬКОМОВНОГО ПСЕВДОНІМА

ВІРА КАЛІНІЧЕНКО

Донецький національний університет імені Василя Стуса,
Вінниця — Україна

“Проблема співвідношення мови і мислення сьогодні особливо актуальна в зв’язку з розвитком когнітології, що досліджує концептуалізацію реальності людською свідомістю й оформлення її в мовні знаки, які органічно вплітаються в систему сучасного наукового знання”

(Тетяна Космеда¹²³⁵)

“Псевдоніми існують і для того, щоб зберегти власне ім’я”

(Леонід Сухоруков¹²³⁶)

Вітчизняна ономастична наука почала активно розвиватися в другій половині ХХ століття завдяки діяльності таких видатних мовознавців, як С. Вербич, І. Железняк, М. Зубов, Ю. Карпенко, А. Корепанова, Г. Лукаш, В. Лучик, Л. Масенко, В. Німчук, Є. Отін, О. Стрижак, К. Цілуйко, В. Шульгач та ін. Дослідники переконані, що на сьогодні сформовано емпіричну базу української ономастики шляхом систематичного збирання, дослідження й упорядкування матеріалу, одержаного методом анкетування чи шляхом експедиційних виїздів, з опертям на історичні карти й джерела, унаслідок було укладено ономастичну картотеку, що на сучасному етапі провадження ономастичних студій нараховує близько мільйона антропонімних, ойконімних, мікротопонімних, гідронімних та інших одиниць¹²³⁷. Однак „власна назва

¹²³⁵ Космеда Т. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2000. С. 7.

¹²³⁶ Українська афористика: Леонід Сухоруков. Українське життя в Севастополі. Бібліотека імені Марії Фішер-Слиж. Режим доступу: <http://ukrlife.org/main/afor/sukhoruk.html> (дата звернення: 26.12.2021).

¹²³⁷ Див. про це: Вербич С. Українська ономастика: перспективи розвитку. *Українська мова*. 2010. № 3. С. 73–80.

(...) має складну природу і з плином часу науковці пізнають її нові ознаки. З огляду на нову наукову парадигму теорія ономастики потребує переосмислення й доповнення¹²³⁸.

Сьогодні дослідження власних назв проєктуються, головню, у площину теоретичної, описової, літературної, прикладної та історичної ономастичних галузей. Базовий Центр академічної ономастики — відділ ономастики Інституту української мови НАН України¹²³⁹. Провідними вітчизняними ономастичними осередками прийнято вважати¹²⁴⁰:

Київський (А. Білецький, С. Вербич, О. Горенко, О. Дей, В. Жайворонок, В. Лучик, В. Німчук, О. Пономарів та ін.): наукові пошуки представників цього осередку зосереджені на питаннях антропоніміки, етніміки, ойконіміки, гідроніміки, поетоніміки та на різноманітних аспектах перекладу іншомовних онімів українською мовою тощо;

Донецький (В. Калінкін, Е. Кравченко, Г. Лукаш, Є. Отін, О. Філатова та ін.): дослідницька увага в його межах фокусується на топонімічних, поетонімічних, конотонімічних, антропонімічних об'єктах;

Одеський (Ю. Карпенко, М. Зубов, О. Карпенко, Т. Крупеньова, Л. Фомін та ін.): його представники зосереджені на теорії номінації, проблемах когнітивної ономастики, питаннях топоніміки, космоніміки, поетоніміки;

Тернопільський (Г. Бучко, Д. Бучко, С. Панцьо та ін.): його представники скеровують свою роботу на топоніміку України, термінологію, метамову ономастики;

Ужгородський (П. Чучка, Л. Белей, С. Пахомова, М. Сюсько, О. Белей та ін.): широко відомими є наукові праці його репрезентантів з проблем антропоніміки, мікротопоніміки, зооніміки, теорії номінації, ергономіки;

Чернівецький (Н. Колесник, Я. Редьква, О. Юдін та ін.): у центрі уваги дослідників зазначеного осередку — фольклорна ономастика, антропоніміка, поетоніміка, мікротопоніміка, гідроніміка;

Львівський (М. Демчук, В. Кам'янець, Р. Керста, Л. Осташ, Р. Осташ, І. Фаріон, М. Худаш та ін.): напрацювання учених цього осередку, головню, реалізуються в площині ойконіміки, мікротопоніміки та антропоніміки;

Хмельницький (І. Гоцю, Н. Григоруку, М. Торчинський, Н. Торчинська, Ю. Фернос та ін.): осередок сформувався порівняно недавно під керівництвом М. Торчинського. Його представники працюють у сфері антропоніміки, топоніміки, поетоніміки, космоніміки, вивчають назви футбольних команд,

¹²³⁸ Космеда Т. А. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу. Дрогобич: Коло, 2012. С. 247

¹²³⁹ Див. про це: Янчура Д. Ономастичні школи в Україні. *Studia Ukrainica Poznaniensia* / red. nauk. prof. T. Kosmeda. Poznan, 2018. Zesz. VI. S. 45–52.

¹²⁴⁰ Див. про це: Торчинський М. М. Територіальна диференціація ономастичних студій в Україні. *Наук. часоп. Східноподіл. лінгвокраєзн. центру*: зб. наук. пр. студентів, магістрантів, викладачів / відп. ред. Т. М. Тищенко. Умань: ВПЦ «Візаві», 2019. Вип. 8. С. 62–70.

найменування машин і механізмів та ін. Крім того, поступово створюється комплексний опис мікротопонімії Південної України¹²⁴¹.

Проблеми української ономастики активно студіюють науковці й поза межами зазначених ономастичних шкіл. Привертають увагу значущі для ономастики наукові розвідки таких вітчизняних лінгвістів, як Т. Космеда, С. Ковтюх, Н. Щербакова та інші.

Через свою неоднозначність та багатоаспектність функціонування з-поміж різних типів онімів саме псевдонімні одиниці на сьогодні все ще залишаються найменш студійованим різновидом антропонімів (загалом мовознавці не дійшли остаточної згоди навіть щодо статусу псевдонімів як окремої онімної категорії), і досі маємо багато складних питань, дотичних до проблематики моделювання структури й семантики псевдонімів, їх походження, мотиваційних аспектів та комунікативного статусу, класифікації та термінології.

У вітчизняному мовознавстві псевдонімам як різновиду антропонімів, створюваних з метою приховати власне ім'я особи, у своїх наукових студіях значну увагу приділяють О. Дей, С. Ковтюх, М. Лесюк, В. Німчук, Н. Павликівська, М. Торчинський, П. Чучка, Н. Щербакова, Р. Яцків та інші фахівці. У фокусі їхніх досліджень — словотвірні, стилістичні, номінативні, поняттєво-денотативні, лексико-семантичні особливості псевдонімної лексики, активно дискутуються в процесі дослідження псевдонімів і питання термінологічного та класифікаційного аспектів, а також проблеми словозміни та орфографічної практики під час написання псевдонімів.

Н. Щербакова вказує на значущість псевдонімів для досліджень ментальності певної етноспільноти в контексті мовної особистості й приділяє відповідну увагу студіюванню псевдонімних одиниць саме в соціолінгвістичній площині, яка детермінує, головню, професійну та культурну диференціації соціуму, що знаходить свою реалізацію в оформленні й змістовому наповненні мовних одиниць та презентує національно-культурні традиції мовної поведінки¹²⁴². Названа дослідниця розглядає проблему синтезу національного та соціального аспектів мовної особистості, що найяскравіше здатний проявитися під час вибору власної назви.

Услід за Н. Павликівською дотримуємося такого визначення терміна *псевдонім* (від гр. *φальшивий; несправжній*): „різновид антропоніма, прибране (вигадане) особове іменування, яке використовують представники окремих соціальних груп у суспільстві (письменники, публіцисти, композитори, актори, художники, співаки, громадсько-політичні діячі, злочинні елементи)

¹²⁴¹ Див. про це: Янчура Д. Ономастичний осередок Михайла Торчинського. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. праць Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2020. № 52. С. 39–50.

¹²⁴² Щербакова Н. В. Псевдоніми сучасних українських митців в аспекті етнокультури. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. праць Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2011. Вип. 32. С. 42–43.

поряд із своїм справжнім іменем та прізвищем або замість них з метою конспірації через причини особистісного, політичного та юридичного характеру”¹²⁴³.

Псевдонімам властиві такі ознаки¹²⁴⁴:

1) відмінність від офіційного власного імені особи (zareєстрованого в документах, виданого при народженні);

2) паралельне існування та функціонування з офіційним ім'ям;

3) основна мета — маскування носія;

4) здатність до неофіційної самоідентифікації носія;

5) статус самоназви (обирається носієм самостійно);

6) наявність у носія певних причин приховування / маскування справжнього імені;

7) імпліцитність денотата й сигніфіката;

8) потенціал до виконання чітко окреслених функцій (номінативна, езо-терична, оцінна, атрактивна, експресивна, символічна, кумулятивна);

9) можливість вступати в синонімічні відношення з офіційною власною назвою;

10) статус факультативності номінації та здатність набувати конотативних відтінків;

11) спроможність до прагматичного заповнення семантичної структури інформацією, що мотивується екстралінгвальними чинниками;

12) здатність до вираження соціокомунікативної ознаки шляхом уживання і в офіційній сфері без називання справжнього ім'я носія;

13) можливість для одного й того самого носія мати кілька псевдонімів одночасно;

14) властивість самої номінації бути мотивованою й промовистою та не лише максимально узагальнено виконувати називну функцію, але й актуалізувати характеризувальну, спрямовану на носія саме з позитивного боку.

Серед причин, що змушують індивідів удаватися до використання псевдонімів, найчастіше виокремлюють данину моді, вимоги до сучасної ефективної комунікації, невпевненість автора в собі або його скромність, страх політичних утисків або негативного, упередженого ставлення громадськості, наявність цензури, специфічне службове становище, бажання вразити читача / адресата, наприклад, гумором або й сарказмом, небажання автора

¹²⁴³ Павликівська Н. М. Апелятиви-історизми у псевдонімії ОУН та УПА. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2012. № 5. С. 126–127.

¹²⁴⁴ Див. про це: Щербакова Н. В. Про соціальні аспекти псевдонімної номінації. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. праць Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2015. Вип. 40. С. 164–170; Чучка П. П. Українські псевдоніми: статус, структура і функції. *Наук. зап. Кіровогр. держ. пед. ун-ту ім. В. Винниченка*. Серія “Філологічні науки (мовознавство)”. 2001. Вип. 37. С. 82–83; Павликівська Н. М. Українська псевдонімія ХХ століття: автореф. дис. ... докт. філол. наук. Київ, 2010. 36 с.

послугуватися своїм справжнім офіційним ім'ям, яке його з певних причин не влаштовує, необхідність створення так званого вербального іміджу, що під час комунікації яскраво ретранслюватиме адресатам конкретні цілі особистої творчої діяльності та особистого смаку носія псевдоніма та ін.

В. Павлюк виокремлює чотири способи номінації осіб у процесі творення псевдонімної лексики: 1) безпосередня характеристика; 2) трансформація паспортного імені з додаванням деминутивних або аугментативних афіксів; 3) безпосередня метафоризація; 4) опосередкована метафоризація¹²⁴⁵.

3-поміж низки наявних класифікацій псевдонімів виокремимо вісім типів псевдонімних лексем, запропонованих М. Торчинським, що видаються найбільш влучними та зручними для користування при студюванні цього різновиду антропонімів (див. Схему 1)¹²⁴⁶.

Схема 1. Класифікація псевдонімних одиниць (за концепцією М. Торчинського)

¹²⁴⁵ Павлюк В. А. Становлення неофіційного антропонімікону Вінниччини: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. Вінниця, 2016. С. 120.

¹²⁴⁶ Див. про це: Торчинський М. М. Денотатно-номінативна структура антропонімікону української мови. *Наук. пр. Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту*. Серія "Філологічні науки". 2007. Вип. 15. Т. 1. С. 146–150.

На окрему увагу вітчизняних мовознавців у зв'язку з бойовими діями на території східної України протягом 2014–2021 років заслуговують позивні військових, або так звані *мілітіпсевдоніми* (термін М. Торчинського). Цей термін утворений “від лат. *militia* — «військо» + псевдонім” — ‘різновид псевдонімів’, вигадана особова назва “військового діяча (найбільш часто — підпільна кличка розвідника)”¹²⁴⁷. До речі, “військова псевдонімія має давню традицію: *козацькі прізвища*, як відомо, надавалися стихійно, на основі особливої ознаки або обставини, пов'язаних з певною особою, і не тільки фокусували відповідні випадки в житті козака, але й мотивували його комунікативну поведінку, визначали вдачу”¹²⁴⁸.

Термінологічний аспект цієї проблеми досі залишається нерозв'язаним, зокрема у військовому дискурсі неоднозначним та нечітким є розмежування понять *позивний*, *псевдо* й *псевдонім*, спільним призначенням яких є приховування справжнього імені носія. У сучасних мовознавчих колах ці терміни й ототожнюються, і розмежуються, що розглядається в окремих наукових студіях¹²⁴⁹. Загальновідомо, що на сьогодні українські військові вживають терміни *позивний*, *псевдо*, *військове прізвисько* як синоніми, що номінують псевдонім військовослужбовця Збройних сил України, а власне термін *позивний* часто використовують у значенні універсального військового псевдоніма¹²⁵⁰. Н. Павликівська використовує термін “псевдонім”, хоча також послуговується й такими одиницями, як “псевдо” та “позивний”¹²⁵¹.

У більшості праць номінації військових та бійців періоду ХХ століття диференціюють як псевдоніми, а ХХІ століття — як позивні (мілітіпсевдоніми). Власне псевдоніми та бойові позивні мають однакову функцію, яку концептуалізує носій: „приховати справжнє ім'я і показати своє світоглядне кредо”¹²⁵². Мілітіпсевдоніми найчастіше використовують медичні працівни-

¹²⁴⁷ Торчинський М. М. Денотатно-номінативна структура псевдонімії як складник української ономастичної терміносистеми. *Українське мовознавство*. 2010. Вип. 40. С. 60.

¹²⁴⁸ Осіпова Т. Ф. Невербальна комунікація та своєрідність її омовлення в українському дискурсі: феномен *вербалізації невербаліки* / наук. ред. проф. Т. А. Космеда. Харків: Вид-во Іванченка І. С., 2019. С. 132.

¹²⁴⁹ Див. про це: Kosmeda T., Janik K., Janczura D. Сучасна ономастична термінологія: дискусії українських і російських учених щодо формування Інтернет-ономастичнонуну. *Przegląd Wschodnioeuropejski*. 2021. № XII/1. S. 305–315.

¹²⁵⁰ Див. про це: Белей Л. Українські позивні. Від “Байди” до “Бати”. URL: <https://uchoose.info/ukrayinski-pozyvni-vid-bajdy-do-bati/> (дата звернення: 24.12.2021).

¹²⁵¹ Див. про це: Павликівська Н. М. Українська громадсько-політична псевдонімія ХХ (1929–1959 рр.)–поч. ХХІ століть. *Наук. зап. Терноп. нац. пед. ун-ту*. Серія “Мовознавство”. 2017. Вип. 1 (27). С. 239–243.

¹²⁵² Кравченко Л. Лексична база позивних українських бійців — учасників озброєного конфлікту на сході України в 2014 р. *Тенденції розвитку української лексики та граматики*. Варшава-Івано-Франківськ, 2015. Ч. II. С. 224–225.

ки на фронті, військові, а також волонтери з метою розпізнавання в процесі перемовин по рації, теле- або радіоефіру, щоб приховати дійсне ім'я носія з метою збереження його безпеки. Кожен бойовий позивний є псевдонімом, але, звісно, не кожний псевдонім є позивним, оскільки останній є в семантико-смісловому плані значно вужчим.

Запозивчиши термін М. Торчинського “мілітіпсевдонім” для своїх наукових розвідок щодо проблематики словозміни та орфографії бойових позивних, С. Ковтюх звертає увагу й на доцільність використання терміна “псевдо”, що може виступати й моно-, і полікомпонентною номінативною одиницею, та вживатися бійцями добровольчих батальйонів й інших військових підрозділів, будучи автентичним і таким, що відбиває тяглість української військово-патріотичної традиції. Важливим у сучасному історичному контексті є і той факт, що терміном *псевдо* не послуговуються в російських військово-розвідувальних структурах і терористичних формуваннях¹²⁵³.

Базовими ознаками мілітіпсевдонімів, на думку дослідників, можна вважати такі¹²⁵⁴:

1) неофіційна власна назва на позначення військових або членів напіввійськових структур, що, як правило, не є регламентованою на законодавчому рівні;

2) системність;

3) номінативність;

4) актуалізація вторинної номінації;

5) образність (або її відсутність);

6) здатність особи самостійно обрати власну назву;

7) спроможність до мотивованості, часткової мотивованості, немотивованості (вибір випадкового слова);

8) головна мета — секретність і маскування реальної інформації про носія;

9) завдяки явищу омонімії різні носії можуть обирати той самий бойовий позивний;

¹²⁵³ Див. про це: Ковтюх С. Особливості відмінювання та правопису мілітіпсевдонімів у сучасній українській мові. *Наук. зап. Центральноукр. держ. пед. ун-ту імені В. Винниченка*. Серія “Філологічні науки”. Кропивницький: ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2021. Вип. 187. С. 155–161.

¹²⁵⁴ Див. про це: Олар К. В. Український мілітіпсевдонімкон: словотвірний аспект. *International Scientific Journal Logos online*. URL: <https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.04.22.html> (дата звернення: 26.12.2021); Белей Л. Українські позивні. Від “Байди” до “Баті”...; Кравченко Л. Лексична база позивних українських бійців — учасників озброєного конфлікту на сході України в 2014 р....; Ковтюх С. Система чинників для визначення словозмінних парадигм мілітіпсевдонімів у сучасній українській літературній мові. *Філологічний часопис*. 2021. Вип. 2 (18). *Philological Review*. Issue 2 (18). С. 39.

10) обізнаність з власною назвою обмеженого кола причетних під час прямого її використання.

За своїм походженням мілітіпсевдоніми прийнято розподіляти на такі чотири функційні типи¹²⁵⁵:

1) *оперативні* (створені під конкретну операцію, що в подальшому підлягають модифікації);

2) *посадові* (закріплені за окремими посадами; особи, що їх обіймають, можуть змінюватися, а власне самі позивні залишають свою форму);

3) *позиційні* (відповідно до назв окремих позицій, спостережних пунктів тощо).

Для перших трьох видів позивних типовим є статутне використання, їх створює командування, а не самі носії, тоді як четвертий тип — *гетеронімні позивні* — продукуються і самими носіями, і їхніми однополчанами. Уточнімо, що гетеронімні псевдонімічні лексеми є власними номінаціями, створюваними спеціально для забезпечення воєнних дій: тобто в цивільному житті конкретна особа має справжнє ім'я, а під час війни послуговується *гетеронімом*.

Основний фактичний матеріал дослідження становлять псевдоніми зі смисловим компонентом *неправда*, відібрані зі „Словника українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.)” О. Дея (загальний обсяг зареєстрованих у словнику одиниць — 10 000), „Словника псевдонімів ОУН-УПА” Н. Павликівської (із загальним обсягом 3277 псевдонімних лексем), а також „Словника псевдонімів воїнів АТО” Ю. Копитька (загальний обсяг — 943 мілітіпсевдоніми). Спочатку пропонуємо розглянути псевдонімні одиниці з відповідним смисловим компонентом, що містяться в перших двох словниках.

Зауважмо, що в академічному тлумачному словнику української мови (в 11 томах) семантична структура лексеми *неправда* має такий вигляд: 1) ‘те, що суперечить правді, істині’; ‘брехня’; ‘протилежне правді’; 2) ‘несправедливі, нечесні, шахрайські вчинки’; ‘обман’; ‘несправедливість у людських стосунках’¹²⁵⁶. Поряд із ключовим вербалізатором концепту НЕПРАВДА в українській мові — власне лексемою *неправда*, — до складу номінативного поля цього концепту входять і такі синонімні номінації, як *фейк, побрехенька, підробка, бріх, бляга, фальшивка, підсув, хибня, брехня, вигадка, плітка, лож, злуда, липа, качка, брехні, лжа, подейкуванець, (о)лжик, побрехеньок, підмана, ошук, байка, облуда, брехунець, херня, дзига, брехосув, полуда, маролін, омана, дурня, обдур, мнимість, небилиця, хуцпа, обманка* та ін.

¹²⁵⁵ Див. про це: Белей Л. Українські позивні. Від “Байди” до “Баті”...

¹²⁵⁶ Неправда. *Словник української мови*: в 11 т. Київ: Наук. думка, 1974. Т. 5. С. 365.

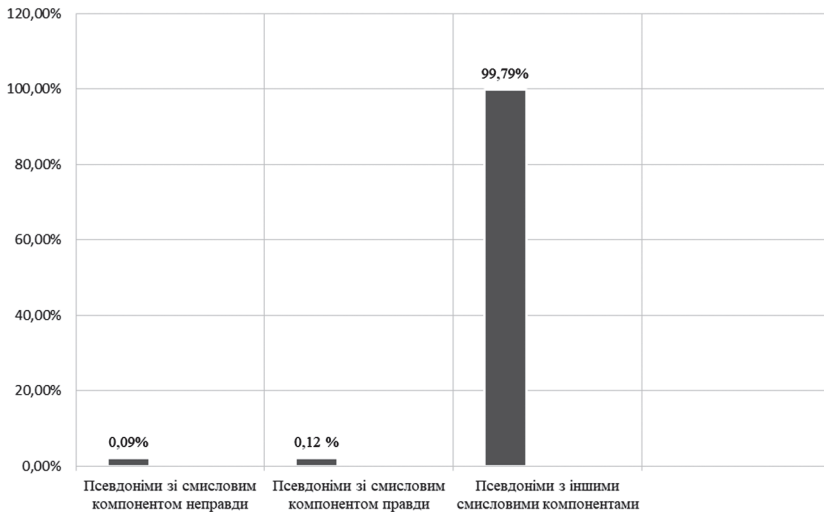

Рис. 1. Псевдоніми зі смисловими компонентами **неправда** та **правда**
(за „Словником псевдонімів ОУН-УПА” Н. Павликівської)

У наведених лексикографічних джерелах міститься незначна кількість псевдонімів зі смисловим компонентом *неправда*, зокрема, звернімо увагу на такі відіменникові одиниці, як *Байкар (1)*, *Нелгунов (1)*, *Брехун (1)*, *Кривда (1)*, а також відприкметниковий мілітіпсевдонім *Небувалий (1)*. Зазначмо, що в обох згадуваних словниках, які слугували базовими джерелами авторської вибірки, кількість псевдонімів зі смисловим компонентом *правда* домінує над псевдонімізованими одиницями, що реалізуються в смисловій площині категорії *неправди*. Реєстр подібних лексем репрезентований такими зразками, як відіменникові *Правда (2)*, *Правдин (2)*, *Билина (1)*, *Билинович (1)*, досить поширеною є відіменникова словоформа *Правдолюб (8)* із суфіксоїдом *-люб*, що має словотвірне значення ‘великий любитель, пристрасний прихильник’, а також лексема *Правдолюбєць (1)*, утворена за допомогою суфіксоїда *-любєць* на позначення ‘того, хто дуже сильно любить когось, чогось’.

У цьому контексті наведемо й такі одиничні зразки відприкметникових псевдонімних лексем, як *Правдивий (1)*, *Чесний (1)*, *Явний (1)*. О. Дей додатково фіксує складний відіменниковий псевдонім *Правдолюб-Миролюб (1)* із суфіксоїдом *-люб*, а також російськомовну словосполучникову псевдонімну номінацію з національно-маркованим компонентом *Правдивий буковинско-русский мужик (1)*.

Уточнімо, що відносна кількість бойових позивних зі смисловим компонентом *неправда*, вибраних зі „Словника псевдонімів ОУН-УПА”¹²⁵⁷, укладе-

¹²⁵⁷ Павликівська Н. М. Словник псевдонімів ОУН-УПА. Вінниця: О. Власюк, 2007. 440 с.

ного Н. Павликівською, становить 0,09%, цей показник несуттєво перевищує обсяг псевдонімних одиниць із цього самого джерела, що містять смисловий компонент *правда* — 0,12% (див. Рис. 1).

Щодо „Словника українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.)”¹²⁵⁸, укладеного О. Деєм, то кількість псевдонімів зі смисловим компонентом *неправда* становить усього лише 0,02%, тоді як обсяг псевдонімних лексем, що у своїй семантичній структурі містять смисловий компонент *правда*, — 0,14% од. (див. Рис. 2.).

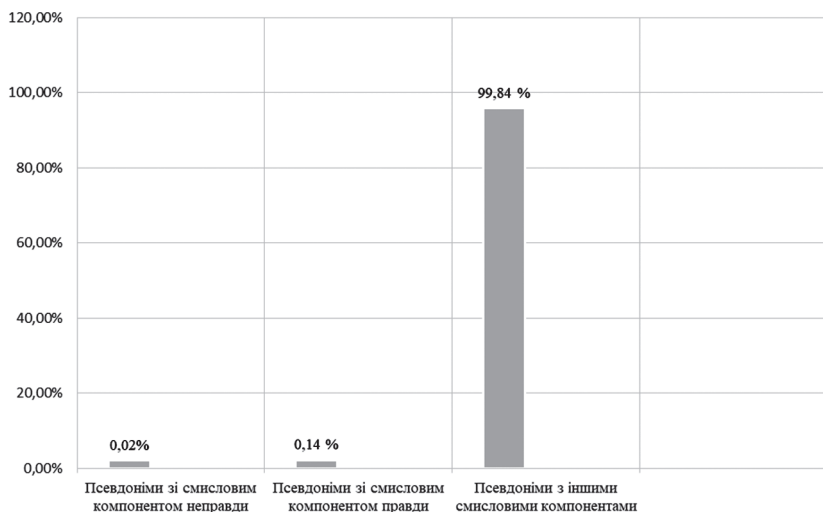

Рис. 2. Псевдоніми зі смисловими компонентами *неправда* та *правда* (за „Словником українських псевдонімів та криптонімів XVI–XX ст.” О. Дея)

З огляду на подані кількісні показники елементів вибірки, як бачимо, смисловий компонент *правда* незначною мірою домінує над смисловим компонентом *неправда*, тобто в процесі здійснення вибору особою власного псевдоніма категорія правди концептуалізується ґрунтовніше, ніж категорія неправди, та є більш значущою для мовної свідомості носіїв української мови, що, розмірковуючи над варіантами свого псевдо, не бажають актуалізувати в межах вербального іміджу ідеї та смисли, асоціативно пов'язані з неправдою, брехнею, невідповідністю дійсності.

Під час формування реєстру псевдонімів зі смисловим компонентом *неправда*, як зауважувалося, було залучено й „Словник псевдонімів воїнів АТО”¹²⁵⁹, створений Ю. Копитьком, однак жодного подібного зразка не було

¹²⁵⁸ Дей О. І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.). Київ: Наук. думка, 1969. 559 с.

¹²⁵⁹ Копитько Ю. Книга пам'яті полеглих за Україну. Словник псевдонімів воїнів АТО. URL: <https://memorybook.org.ua/index.htm> (дата звернення: 27.12.2021).

виявлено. Реєстр цього словника укладено на основі „Книги пам’яті полеглих за Україну”, де зафіксовано всі бойові та небойові втрати, які наша держава зазнала за час проведення АТО з 2014 р. Він містить 943 псевдонімних лексеми, що стали бойовими позивними воїнів АТО в 2014–2018 роках. У межах корпусу позивних „Словника псевдонімів воїнів АТО” простежуємо низку номінацій на позначення:

1) персонажів казок, міфів, мультиплікаційних та кінофільмів (*Аватар, Афоня, Арамис, Бабай, Барні, Банні, Бенч, Бетмен, Балу, Вінні-Пух, Ватсон, Відьмак, Дейл, Джедай, Джин, Геркулес, Гектор, Годзилла, Еней, Зевс, Злостний гном, Жасмін, Каспер, Кащей, Колобок, Колдун, Манкі, Мауглі, Гектор, Лунтік, Леший, Людоїд, Маус, Міф, Мойсей, Немо, Нельс, Портос, Ромео, Сірко, Скрудж, Хотабич, Чапаєв, Шрек, Термінатор, Чип, Юста, Фокс*);

2) тварин (*Тигр, Вовк, Кабан, Риба, Грізлі, Змей, Акула, Лев, Білка, Барс, Краб, Кот, Крот, Медвідь / Медведь, Скорпіон*);

3) професій (*Ювелір / Ювелір, Художник, Юрист, Дантист, Фізик, Адвокат, Фотограф, Фізрук, Хімік*);

4) типів військової зброї (*Динаміт, Танк, Стріла, Граната*);

5) різновидів військових посад (*Генерал, Майор, Старшина, Шериф*);

6) звичних чоловічих та жіночих імен або їх зменшувальних чи усічених варіантів (*Даня (Данило), Ярик / Ярік (Ярослав), Білл, Захар, Алекс, Ден, Семен, Міхей, Зеля, Мітяй, Михалич, Толян, Толя-Толя, Шульц, Ернесто, Жека, Федя (Федір)*);

7) етнічної ідентичності (*Румун, Киргиз, Гуцул, Якут, Циган, Чечен, Японець, Хохол, Швед, Німець, Литовець, Італієць / Італьянець, Іспанець*);

8) географічної місцевості (*Детройт, Техас, Крим, Полтава, Кабул, Кавказ, Лемберг, Дніпр, Одеса, Тюмень, Даллас*);

9) рис характеру (*Смешиной, Дерзкий, Шустрий, Невменяємий, Добрий, Мовчун, Хитрий, Хмурий, Угрюмий*);

10) явищ природи (*Бриз, Буря-27, Вітер, Дим, Жара, Сніжок, Тінь, Тайфун, Циклон та ін.*);

11) птахів (*Беркут, Ворон, Орел, Соловій, Сокіл, Снегір, Сова та ін.*);

12) кольорів (*Чорний, Блек, Зелений, Сірий, Білий, Рижий*);

13) культурних і суспільних реалій іноземних соціумів (*Ніндзя, Ковбой, Якудза, Растішка, Мальборо*);

14) номінацій вітчизняних та зарубіжних діячів культури (*Шакіра, Гудіні, Пікассо, Моцарт, Армані*), літератури (*Франко*), кінематографії (*Спілберг*);

15) комах (*Шершень, Бджола та ін.*);

16) соматизмів (*Зуб, Локоть, Череп, Борода та ін.*);

17) оказіональні (імена або прізвища померлих родичів, назви спортивних клубів і “зірок” спорту (*Шева, Шумахер, “Динамо”, “Шахтар” / “Шахтёр”*), субстантивовані вигуківі форми (*Ок, Viva*) тощо.

Значна частина таких бойових позивних, як видно з поданих зразків, є за походженням росіянізмами та англіцизмами. Це, очевидно, пов'язане з тим, що (1) істотна частина військових-АТОвців послуговується в повсякденному спілкуванні російською мовою як основною і (2) глобалізаційними процесами та значним впливом англомовної комунікативної культури на українську лінгвокультуру. Мотиваційну ознаку виникнення конкретного позивного, як правило, є змога встановити на основі асоціативного тлумачення і припущення можливих причин появи. Такий тип псевдонімів є обмеженим у вживанні, функціює в малих колективах, часто причини псевдонімної номінації відомі лише керівництву носія бойового позивного, рідше іншим військовим, які перебувають з ним на службі.

Зауважмо, що жодна з поданих у корпусі псевдонімних лексем не має смислового компонента *неправда* на рівні своєї семантичної структури. Так само, як і не зафіксовано в семантиці виокремлених зразків смислового компонента *правда*. Це дає підстави припустити, що, власне, категорії правди й неправди не є значущими для мовної свідомості українських військових в умовах створення бойових позивних, натомість важливими є асоціативні зв'язки з характерними рисами та властивостями людини, що здатні підкреслити її героїзм, сміливість, хоробрість, відвагу, патріотизм, навченість та вправність у військовій справі.

Однією з основних властивостей псевдоніма є реалізація мотивованого, експресивного, промовистого номінування конкретної особи з метою характеристики її з позитивного боку¹²⁶⁰. Найчастіше бойовий позивний як різновид псевдоніма детермінує носія як мужнього, сильного воїна, надійну та добру людину, яка готова прийти на допомогу побратимам (звернімо увагу на такі позивні, що містяться в “Словнику псевдонімів воїнів АТО”, як, наприклад, *Броня, Чемпіон, Цар, Молот* та ін. Можемо натрапити й на псевдоніми військових з негативною конотацією, як-от: *Чекіст, Душман, Самана, Кат* та ін., які, з одного боку, негативно характеризують носія псевдонімної власної назви з огляду на такі людські риси зі знаком “мінус”, як жорстокість, агресивність, злість, байдужість, немилосердність, а з іншого — негативне означення трансформується в позитивне твердження про носія позивного як завзятого воїна та хороброго бійця. У цьому разі актуалізується категорія оцінки, порівн.: “...оцінні слова у процесі свого функціонування залежать не тільки від впливу чинників мовної системи, але більшою мірою від зовнішнього впливу суб'єктивних і об'єктивних явищ. Оцінний компонент, що є у структурі лексичного значення слів із семантикою оцінки, залежить від підстав оцінки, тобто саме умови функціонування слів із семантикою оцінки визначають їх семантику”¹²⁶¹.

¹²⁶⁰ Див. про це: Павлюк В. А. Становлення неофіційного антропонімікону Вінниччини...; Чучка П. П. Українські псевдоніми: статус, структура і функції...

¹²⁶¹ Космеда Т. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки... С. 127–128.

Звісно, псевдоніми виражають не стільки семантичне значення, як прагматичне, що тим більше пов'язане з аксіологічними смислами, які актуалізуються й під час вербалізації концептуальної дихотомії *правда — неправда*. Репрезентанти зазначеної дихотомії можна кваліфікувати як *культурні концепти*, оскільки вони відображають історію, традиції, культуру країни, українського народу, а, як відомо, “прагматика власної назви відображає уявлення й асоціації, що накопичувалися в народній пам'яті (...) впродовж усього періоду його існування”¹²⁶².

Т. Осіпова, студіюючи традиції утворення українського військового псевдонімкону (на фактичному матеріалі, що базується на вибірці з бойових позивних військових ОУН-УПА та учасників АТО) акцентує увагу на таких важливих невербальних мотиваційних чинниках утворення псевдонімних номінацій, як (1) параметри *зовнішнього вигляду*; (2) паралінгвістичні аспекти, зокрема, *просодика*, *якість* та *манера мовлення*, а також такі (3) невербальні площини, як *окулесика*, *такесика*, *кінесика*¹²⁶³.

Однією з найбільш містких тематичних груп псевдонімних лексем, зафіксованих у “Словнику псевдонімів воїнів АТО”, є група бойових псевдонімів на позначення персонажів вітчизняних та зарубіжних казок, міфів, мультиплікаційних та кінофільмів, що закріплюються за конкретним військовим на основі асоціативної подібності за зовнішнім виглядом, поведінкою та рисами характеру того чи того вигаданого персонажа. Символізм та образність фантазійних казкових і кіногероїв, властиві бойовим позивним українських АТОвців, свідчать не лише про важливі спогади їх дитинства, віддзеркалення мрій і сподівань, але й певну специфічність ментальності та колективного несвідомого української лінгвоспільноти, де реальне перехрещується з нереальним та ілюзорним, а дійсне з вигаданим. Подібні аспекти, пов'язані з питаннями формування архетипу українця та функціонування колективного несвідомого, можуть бути цікавими для мовознавців, які розвивають сучасні концепції лінгвістики фейку (брехні), зокрема й під час дослідження лінгвокультурних та лінгвокогнітивних особливостей вербальної об'єктивації концепту НЕПРАВДА в мовній свідомості представників українського комунікативного соціуму з фокусуванням на аксіологічному вимірі вербалізації згадуваного концепту. Додаймо, що подібні наукові студії на різноманітному мовному та мовленнєвому матеріалі конкретної етноспільноти є надзвичайно актуальними й у площині такого самостійного розділу лінгвістики брехні (або ментіології), як *орнаментальна ментіологія* (за концепцією Т. Космеда), що має на меті “(...) з'ясувати систему художніх (образних) засобів, за допомогою яких вербалізується лінгвофілософська категорія

¹²⁶² Космеда Т. А. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу... С. 253.

¹²⁶³ Див. про це: Осіпова Т. Ф. Невербальна комунікація та своєрідність її омовлення в українському дискурсі: феномен *вербалізації невербаліки*... С. 132–136.

неймовірності, тобто моделюється дискурс неправди, брехні¹²⁶⁴. Категорія неймовірності як лінгвофілософська категорія виступає одним з елементів бінарної опозиції “імовірність — неймовірність”, базується на аксіологічній універсальній дихотомії “правда — неправда (брехня)” та охоплює здатність людського розуму вербалізувати правду, напівправду, неправду (брехню) через систему мовних засобів, форм і моделей¹²⁶⁵. Можливо, за аналогією, є сенс впровадити в лінгвістичну науку й термін *ономастична ментіологія*, у фокусі якої перебуватимуть мовні засоби вербалізації брехні в ономастиці.

Отже, на основі стислої характеристики теоретичних здобутків вітчизняної лінгвістики, дотичних до проблем студіювання онімів загалом та псевдонімів як їх різновиду зокрема, для аналізу актуалізовано мілітпсевдоніми (бойові позивні), узагальнено їхні ознаки та функційні типи. На фактичному матеріалі, дібраному із сучасних лексикографічних джерел, укладено систему псевдонімів зі смисловими компонентами *правда — неправда*.

За допомогою елементів методу кількісних підрахунків встановлено неактуальність категорії неправди для мовної свідомості військових як представників українського комунікативного соціуму, що продемонстровано на основі аналізу здійснюваного вибору під час моделювання особистого псевдоніма та, зокрема, бойового позивного в контексті військового та воєнного дискурсу. При цьому носії української мови виявляють креативність, актуалізуючи широку систему асоціативних ознак, що переважно мають позитивні конотації, асоціати.

Перспективними в межах цієї проблематики є наукові розвідки з метою студіювання категорій правди та неправди як смислових компонентів семантичної структури українськомовних, російськомовних та англійськомовних псевдонімів, зокрема й у контексті моделювання номінативного поля концепту НЕПРАВДА, а також бойових позивних (мілітпсевдонімів) як їх різновиду з опертям на такі джерела фактичного матеріалу контрастованих мов: а) хронологічні словники псевдонімів; б) електронні тематичні бази даних; в) мовні корпуси; г) тематичні інтернет-форуми й блоги; ґ) текстові фрагменти військового, політичного, медійного дискурсу.

¹²⁶⁴ Космеда Т. А. Вербалізація категорії неймовірності: формування орнаментальної ментіології (на матеріалі співомовок С. Руданського). *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ: ВПЦ “Київ. ун-т”, 2021. Вип. 3 (70). С. 30.

¹²⁶⁵ Див. про це: Космеда Т. А. Вербалізація категорії неймовірності: формування орнаментальної ментіології (на матеріалі співомовок С. Руданського)... С. 29–43.

АНТРОПОНІМІКОН ПРИКАРПАТСЬКИХ СІЛ (Ковалівка, Великий Ключів Коломийського р-ну)

МИКОЛА ЛЕСЮК

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
Івано-Франківськ — Україна

У прикарпатських селах семантика й внутрішня форма прізвищевих назв людей у більшості своїй досить прозора, однак інколи трапляються такі, що встановити їхню етимологію важко або й просто неможливо. Зрештою, це стосується не тільки прізвищ мешканців західних регіонів України. Незрозумілі з погляду етимології прізвищеві назви є і в інших областях нашої держави.

Для ілюстрації ми вирішили взяти антропонімикон двох сіл Коломийського району Івано-Франківської області, зокрема Ковалівку та Великий Ключів. Ці два села розмежовує село Мишин, антропонімна система якого не відрізняється принципово від системи його сусідніх сіл. Названі села розташовані на покутсько-гуцульському порубіжжі, тож можна вважати, що імена корінних мешканців цих сіл, прізвища та прізвиська значною мірою характерні як для Покуття, так і для Гуцульщини.

Село Ковалівка розташоване за 14 км від Коломиї в напрямку Яблунова та Косова. Від траси, яка сполучає Коломию та Яблунів, до Ковалівки треба пройти або проїхати вліво ще один кілометр. Це колишнє шахтарське селище, яке тоді й мало цей статус офіційно. Завдяки вугільним покладам у селі ще перед Другою світовою війною почали закладати шахти. Війна перервала, але після війни тут відкрили три вугільні шахти, на яких працювали люди з різних куточків колишнього Союзу. Тому, окрім місцевих імен та прізвищ, тут появилася багато незвичних для Галичини антропонімів.

Село Великий Ключів — це таки й справді велике село на Коломийщині Івано-Франківської області. Село багате й у матеріальному, і духовному плані. Тут вирощують найсмачніші в Україні яблука, виготовляють найсмачніше у світі пряжене молоко (“молонькьо”), тут найкращі, найрівніші й найдовші грабові живоплоти при дорогах, найкращі й найрум’яніші дівчата та молодіці, тут і донині на весіллях та забавах “гуляють” традиційний гуцульський танець “Аркан” з найвишуканішими командами (кроками, “па”), тільки тут можна побачити шалений чоловічий танець “Колесо”, який тут називають “Ковалівка”, у Великому Ключеві проживають красиві, благородні, мудрі

й порядні газди та газдині. Це справді унікальне село, і його прославляє у своїх публікаціях Микола Савчук, відомий в Україні краєзнавець, етнограф, письменник, журналіст, заслужений артист України, гуморист, музикант і співак, автор багатьох наукових, науково-популярних публікацій та художніх творів.

Основними джерелами для дослідження послужили книжка автора цього матеріалу *Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району)*¹²⁶⁶ та книжка Миколи Савчука *Прізвища, прізвиська й прозиванки Великого Ключева*¹²⁶⁷.

Отже, аналізуватимемо тільки власні назви корінних мешканців сіл, хоча в Ковалівці, на відміну від Великого Ключева та інших сусідніх сіл, є чимало, як про це зазначено, зайшлих людей із прізвищами, не характерними для цього регіону. Після закриття шахт (як нерентабельних) на початку 60-х років минулого століття значна частина приїжджих виїхала шукати праці в інших місцях, але чимало з них пустили коріння, прижилися в Ковалівці, змінивши суттєво місцевий антропонімікон та вплинувши певною мірою і на мовлення ковалівчан. У Великому Ключеві, як це показує на фактах М. Савчук, також змінювався інвентар власних назв залежно від соціально-історичних обставин.

Як видно з огляду українських прізвищ, базою для їхнього утворення можуть слугувати хресні імена людей, топоніми, етноніми, різноманітні апеллятиви тощо. „Різнманітність народних українських прізвищ, що виникли, безсумнівно, на основі колишніх прізвиськ, а також величезний та різнобарвний арсенал сучасних прізвиськ свідчать про велику словоутворювальну фантазію народу, про лексичне багатство мови, значні потенційні можливості антропонімної системи української мови”¹²⁶⁸.

Для аналізу ковалівського антропонімікону були використані списки виборців, а це означає, що мова йтиме про офіційні найменування тільки дорослих людей (від 18 і більше років). Усіх було внесено в списки виборців (983 особи), однак, оскільки значна частина прізвищ повторюється, то серед них виділено тільки 261 оригінальне прізвище та лише 107 хресних імен. Інші 722 прізвища повторюються від 2 до 35 разів. Наприклад, у списку на літеру “Д” є 80 прізвищ, але оригінальних серед них — лише 15, а прізвище *Дмитрук*, наприклад, мають 35 (ідеться про дорослих!) громадян; на літеру “Б” є 94 прізвища, але окремих із них тільки 18. Прізвище *Боднарук* мають 26 осіб,

¹²⁶⁶ Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району). Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. 328 с.

¹²⁶⁷ Савчук М. Прізвища, прізвиська й прозиванки Великого Ключева. Коломия: Вік, 2020. 138 с.

¹²⁶⁸ Лесюк М. Система власних особових назв мешканців села Ковалівка Коломийського р-ну Івано-Франківської обл. Львів: Ін-т українозн., 2005. 5. Фонетика, морфологія, словотвір. С. 175–188.

Бордуланюк (Бурдуланюк) — 23 особи. Із 56 виборців, чиї прізвища починаються на букву “Л”, різні прізвища мають тільки 16, а прізвище *Лесюк* (варіант *Лисюк*) — 25 виборців¹²⁶⁹.

Аналогічну ситуацію спостерігаємо і в селі Великий Ключів. Автор праці *Прізвища, прізвиська й прозиванки Великого Ключева* М. Савчук подає читачеві перелік прізвищ, які носять мешканці села, а також систему прізвиськ та прозиванок, за якими ідентифікують ту чи ту людину в селі. Зазначмо, що автор докладно простудіював праці відомих українських учених-ономастів, зокрема, Юліана Редька, Павла Чучки, Ірини Фаріон, Івана Красовського, Мирослава Габорака, Богдани Близнюк, а також *Лексикон львівський поважно і на жарт* групи львівських авторів та низку інших робіт, присвячених українській і не тільки українській антропонімії. Він аналізує й описує великоключівський антропонімікон, робить загальні та досить влучні й потрібні зауваження та спостереження, але навіть без цього сама фіксація прізвищ та прізвиськ мешканців села — це велика й потрібна справа, яка буде надбанням для прийдешніх поколінь.

М. Савчук описує не тільки сучасні прізвища, тобто людей, що зараз нині живуть у селі, але досліджує також і прізвища, які зникли у зв’язку із відсутністю колишніх їхніх носіїв (вимирання певного роду чи переселення в інше місце проживання). Чимало таких прізвищ він виписав із Йосифінської метрики за 1787–1788 рр., із Францисканської метрики 1820 р. Та все ж, як пише автор, „перший перелік ключівських прізвищ, зафіксований документально, належить до кінця XVII ст.” (укладений 16 лютого 1699 р.)¹²⁷⁰. Це був список осіб (близько 50), майно яких потерпіло від свавілля польських воєнків, що перебували (три хоругви) тоді в селі.

Деякі прізвища мешканців Великого Ключева зафіксовані в документі за 1785–1786 рр., у якому йдеться про пожежу церкви та дзвіниці в селі. У списку прізвищ із Францисканської метрики за 1820 р. деякі прізвища, на думку автора, змінені, записані неправильно, а це свідчить, що записували їх або поляки, або німці і писали їх так, „як їм підказувало їхнє вухо”¹²⁷¹. Явище це поширене й знайоме. Таких спотворень українських прізвищ спостерігаємо чимало й тепер, оскільки в радянські часи, особливо після Другої світової війни, записували й спотворювали їх напівграмотні російськомовні паспортисти.

Тепер залишилося в селі від традиційних ключівських прізвищ, як зазначає М. Савчук, лише приблизно 80, а інші — уже нові, що належать заїшлим людям, які з тих чи тих причин осіли в селі. У 2020 р., як установив

¹²⁶⁹ Див. докладніше в названій вище праці.

¹²⁷⁰ Савчук М. Прізвища, прізвиська й прозиванки Великого Ключева... С. 8.

¹²⁷¹ Там само. С. 10.

автор, є приблизно 180 різних прізвищ і лише менше половини з них є типово та традиційно ключівськими.

Щодо прізвищ, то вони, в принципі, такі ж, як і в навколишніх селах, хоча є оригінальні, які притаманні тільки Великому Ключеву. Є прізвища з досить відкритою і яскравою внутрішньою формою, але є і такі, що складно пояснити, встановити їх етимологію і походження.

Найбільшу групу серед прізвищ мешканців сіл Ковалівка та Великий Ключів становлять власне антропонімні прізвищеві назви, утворені від власних хресних імен. Це пестливі форми *Андрієчко*, *Андрушко*, прізвища з патроніммними суфіксами *Андрійчук*, *Андрусак*, посесивні форми *Андрі-ївм Андрушків* — від Андрій, Андрус; патронімне *Варчук* < Варка, Варвара, посесивне *Василишин* і патронімне *Васильчук* < Василюха < Василь, *Веклюк* (*Виклюк*) < Векла, *Гаврилюк* < Гаврило, *Григорчак*, *Грицюк*, *Григоришин* < Григорій, Гриць, Григориха, *Грекул* < пол. Grzegorz, *Данилюк*, *Данькова* < Данило, пестливе *Данько*, *Дмитрук* < Дмитро, *Захарук* < Захар, *Іванюк* < Іван, *Карпенюк* < Карпо, *Костюк* < Костянтин, Кость, *Кубовський* < польське Куба < Якуб, *Кузьменчук* < Кузьма, *Лазарович* < Лазар, зайшле *Леонець* < Леон, *Лесюк*, *Лесів*, *Лесишин* < Лесь, Лесиха, *Луцак*, *Лучко* < Луць < Лук'ян, *Максим'юк* < Максим, *Мартинюк*, *Марцінковський* < Мартин, пол. Marcin(ek), *Марусяк* < Маруся, *Марчук* < Марко, *Матійчук* < Матій, *Микитюк* < Микита, *Миронюк*, *Мирончук* < Мирон, *Михайлів* < Михайло, *Мосюк* < Мусій (Мойсей), *Назарук* < Назар, *Николюк* < Никола, *Олексюк* < Олекса, *Ориняк*, *Орищук* < Орина, Оріся, *Остапчук*, *Остафійчук* < Остап (Євстафій), *Павлюк*, *Павличко* < Павло, *Панькович* < Панько, *Пашко*, *Пашник* < Пахом, *Петрук*, *Петращук* < Петро, *Петраш*, *Прокопчук*, *Прокоп'юк*, *Процишин* < Прокіп, *Проциха* < Проць, *Романюк* < Роман, *Романенчук* < Романенко < Роман, *Савчин*, *Савчук*, *Сав'юк* < Савка < Сава, *Семенюк*, *Сеньків* < Семен, здрібніле *Сень*, *Сидоренко* < Сидір, *Стефак*, *Стефанко*, *Стефанишин*, *Стефурак* < Стефан, Стефа, аугментатив *Стефура*, *Тимків* < Тимко, *Тимощук*, *Тимошин* < Тиміш < Тимофій, *Тодорук* < Тодор, *Том'юк*, *Томчук*, *Томин* < Тома, *Федорак*, *Федорійчак* < Федора < Федір, *Філіпович* < Пилип (Филип), *Хомицька* < Хома (Тома-Фома), *Юзюк* < пол. Już < Jufef (Юзь), *Юрійчук*, *Юрченко*, *Юркевич* < Юрій, Юрко, *Явдошняк*, *Досюк* < Явдошин, *Дося* < Явдоха, *Яківчук*, *Яковець*, *Яцурак* < Яків, Яць, *Янушак*, пестливе *Ясько* < пол. Ян, Ясь.

Якщо взяти від загальної кількості всіх традиційних прізвищевих назв, які донині збереглися в селах, то в Ковалівці відіменні прізвища становлять 36,3 відсотка, у Великому Ключеві — 32.

Чимало прізвищ утворено від назв професій, занять людини чи соціального статусу: *Атаманюк* < отаман, *Боднарук* < боднар, *Винник* — той, що пов'язаний з виробництвом чи споживанням вина, *Гончарик* < гончар, *Дячук* < дяк, *Жолобчук* — виготовляє жолоби, *Калитяк* < калита, *Капітанчук*

(некорінне) < капітан, *Ковальчук* < коваль, *Колісник* — виготовляє колеса, *Котлярчук* < котляр, *Кошелюк* — виготовляє коші, кошики, *Кравчук* < кравець, *Кушнірчук* < кушнір, *Мелимука* (некорінне), *Мельник*, *Мельничук* < мельник, *Олійник* — виготовляє олію, *Маковічук* < маковій, *Ткачук* < ткач, *Стражник*, *Строжук* < старослов'янське *страж*, пол. *stróż* (сторож).

Виразну внутрішню структуру мають прізвища, що вказують на етнічне походження особи чи на її національність: *Бойків*, *Боєчко*, *Бойчук* < бойко, *Волошин*, *Волошенюк*, *Волощук* < волох, *Угринчук*, *Венгринський* < угорець (угрин, венгр), *Гуцуляк* < гуцул, *Мазурак* < мазур. Близькими за семантикою є твірні апелятиви, які вказують на місце народження, проживання: *Гайовий* і *Гаєвий* < гай, *Долішняк* < долина, *Загурак* < за горою, *Кущак* — на думку М. Савчука — або від болгарського *къща* 'хата', або від санскритського *куша* 'різновид трави'¹²⁷², тобто трав'яниста, кущиста місцевість, *Мочернюк* < мочари, болотисте місце, *Нагорняк* — мешкав на горі, *Полюк* — людина з поля, з низин, *Пригородський* — походить із "пригорода", *Станіславський* — очевидно, від м. Станіслава і деякі інші.

Серед прізвищ, які виникли на базі апелятивних найменувань виділяється підгрупа особових назв, що мають зоофорну основу: *Барановський* < баран, *Бик*, *Вовк*, *Вовкунець* < вовк, *Голуб*, *Заячук* < заєць, *Качур*, *Комашко* < комаха, *Котюк* < кіт, *Коцюрак* (*Коцюрак*) < коцур (собака), *Рибак*, *Рибанюк*, *Рибчанський*, *Рибчук* < риба, пов'язаний з рибою, *Соколюк* < сокіл, *Удуд*, *Хрущ*, *Чаплінський* < чапля; прізвища з фітофорною основою: *Березович* < береза, *Верб'юк*, *Вербицький* < верба, *Вільшанюк* < вільха, *Яворський* < явір, *Ясінський* < ясен.

Є тут прізвища, які віддзеркалювали первинно зовнішній вигляд або інші особливості людини: *Біланюк*, *Білейчук*, *Білінська* < білий, *Сивак* < сивий, *Чернявський* < чорний, *Лиско* < лисий, *М'якуш*, *М'якущак* < м'який або той, що їв тільки м'якушку хліба; прізвища, які вказують на якісь тілесні дефекти: *Обрізків*, *Щербак*, *Щербан* < обрізок, щербатий; прізвища з назвами частин тіла в основі: *Головацький*, *Головатий* < голова, *Губиляк* < губи, *Гушул*, *Гушуленко* < від волоського *гуша* 'воло'¹²⁷³; прізвищеві назви, пов'язані з назвами їжі, напоїв: *Кавецький* < кава, *Ковбаснюк* < ковбаса, *Корж*, *Солоненко* < солонина (солоне сало).

Є чимало прізвищ у названих селах, які вказують на інші зв'язки людини з тими чи тими реаліями та предметами довкілля. Це *Бабійчук*, *Бабенко*, *Баб'юк* < баба, *Король*, *Попадюк* < попададя, *Поп'юк* < піп, аугментатив *Паниско* < пан, *Скрипник* — той, що виготовляє скрипки чи грає на скрипці, *Цимбал* — пов'язаний з музичним інструментом *цимбали*, *Ратушний* < ратуша,

¹²⁷² Савчук М. Прізвища, прізвиська й прозиванки Великого Ключева... С. 97, 98.

¹²⁷³ Там само. С. 78.

Стовп'юк < стовп, *Бідаш* < біда, *Морозюк* < мороз, *Коцюба*, *Обушак* < обух, *Пігуляк* < пігула, *Линдюк* < ліндик, смужка, *Флячук* < фляки.

Над деякими прізвищевими назвами можна порозважатися. Зокрема, прізвище *Бурдуланюк* можна б виводити від *бурда* 'сварка, колотнеча' або від *бурдун* 'бешкетник, забіяка'. Прізвище *Бодейчук* носять представники ромського етносу з темним забарвленням шкіри. Можливо, що це забарвлення асоціювалося в людей із чорним, смагливим кольором, тобто з *буджений*, *копчений* від *забудити*, *закоптити* (пор. *будженина*). Прізвища *Гриджук*, *Гриджин* походять, очевидно, від *гридь* 'князівська дружина', *гридень* 'охоронець'. Тут кінцевий приголосний основи /д/ після приєднання суфікса -*йв*- під впливом /j/ змінився на афrikату /дж/. Прізвища *Киселюк* (вимовляють *Кіцелюк*), *Кіселейчук* — від *киса*, *кеса* 'сумка, мішок, кисет' (турецьке *kese* < 'торбинка, калитка, що містить 500 піастрів'¹²⁷⁴; прізвище *Ковциняк* (фонетичний варіант *Коциняк*) походить, очевидно, від *ковтун* 'жмут збитого волосся' або *ковциурря* (< *ковтурря* як результат фонетичної видозміни) — 'патли на голові'¹²⁷⁵; *Кавацюк* — можливо, від *кавакати* 'говорити нісенітниці'. Д. Яворницький наводить лексеми *кавка*, *кавало* 'людина, яка базікає'¹²⁷⁶. Цілком можливо, що від *кавакати* утворився дериват *кавака*, з якого й походить *Кавацюк*; *Джумачук* (Ковалівка) походить, можливо, від *джумига* 'осад на дні посуду з водою', або, радше, від *джумира* 'шапка з знятої шкіри'¹²⁷⁷. І. Фаріон вбачає в подібних прізвищах основу *джума* тобто діалектний варіант слова 'чума'¹²⁷⁸.

Надзвичайно цікавими в прикарпатських селах, та й не тільки в прикарпатських, є неофіційні назви осіб, тобто прізвиська, прозиванки та вуличні чи, радше, сільські назви мешканців. Причиною появи прізвиस्क є потреба передати якусь особливу рису людини, вирізнити її з поміж інших, особливо, коли в колективі чи в поселенні є кілька тезок-однофамільців. Наприклад, у Ковалівці є 35 дорослих *Дмитруків*, 29 *Мочернюків*, 25 *Лесюків*, 21 *Заячук*. Подібна картина спостерігається й у Великому Ключеві, де проживає чимало *Савчуків*, *Кушмелюків*, *Котюків*, *Нагорняків* та інших. Однак кожного із цих однофамільців вирізняє якась особлива риса: чи зовнішній вигляд, чи розумові здібності, чи фізична вада, чи якісь особливі звички, чи участь у певних подіях — причин може бути безліч. Односельці чи співробітники, чи знайомі

¹²⁷⁴ Етимологічний словник української мови: у 7 т. / уклад. Р. В. Болдирев та ін.; ред.: О. С. Мельничук, В. Т. Коломієць та ін. Київ: Наук. думка, 1982–2012. Т. 2: Д–Копці. С. 426.

¹²⁷⁵ Там само. С. 488.

¹²⁷⁶ Там само. С. 334.

¹²⁷⁷ Там само. С. 54.

¹²⁷⁸ Фаріон І. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини кін. XVIII – поч. XIX ст. (з етимологічним словником). Львів: Літопис, 2001. С.183.

цілком випадково, спонтанно можуть назвати цю людину одним словом або словосполученням, що їй пристане до неї як порекло — іноді навічно, іноді на певний час. Отже, прізвисько — це неофіційна розрізнявальна назва особи, що має додаткову інформативність і відома певному колу осіб¹²⁷⁹.

Ці неофіційні назви особи, як правило, — експресивні утворення, вони часто бувають дуже влучні, “соковиті”, колоритні, вишукані й дотепні. Їх можна поділити на кілька семантичних груп. Найчисельнішу групу складають прізвиська, що означають професію чи вид занять, які також можна поділити на дві групи — реально мотивовані, що називають людину за справжнім заняттям, та асоціативно мотивовані, які виникли за певною асоціацією. У названих селах реально мотивованими є прізвиська *Бліхарь*, *Дьик*, *Кушньорь*, *Майстер*, *Палямарь*, *Писарь*, *Пбсел*, тобто вони й насправді були виконавцями цих професій: *Бліхарь* був бляхарем, *Кушньорь* шив кожухи, *Майстер* працював з деревом, *Палямарь* прислужував у церкві, *Писарь* був у Ключеві сільським урядником, а Чукур Юра з Ковалівки, якого репресувала радянська влада, був послом до польського Сейму. Тут слід додати, що як у Ковалівці, так і в Ключеві за прізвиськом чоловіків називають і їхніх дружин: *Дічиха*, *Палямари́ха*, *Посли́ха*, *Попиха*, *Кушні́риха*, *Майстри́ха*, *Кравчиха*, а дітей, онуків — *Послиши́ні*, *Майстри́шині* або *Дікові*, *Кушні́реві*, *Бляхареві*, *Палямареві*.

До другої групи — асоціативно мотивованих — належать прізвиська на зразок ковалівських *Бомж*, *Владика*, *Ксьондз* (чоловік, який у “Маланці” перодягався на священника), *Льотчик* (жінка, яка, будучи ще ученицею в школі, казала що хоче стати льотчиком), *Хазяїн* (чоловік, який бундючно називав себе цим чужим і незвичним для галичан словом); ключівських *Дохтір* (так з іронією називали чоловіка, що десь хвалився, нібито розуміється на медицині), *Китобой* (чоловік, який хвалився, що вбив кита, служачи на флоті), *Король*, *Пін*, *Ватаг*, *Кадет*, *Капітан*, *Ирод*, *Пан*, *Пані*, *Панок*, *Пілат Коваль*, *Мелник*, *Струж* (сторож), *Трач*, *Цариха* та деякі інші, які наводить М. Савчук¹²⁸⁰.

Досить чисельну групу складають прізвиська, які характеризують зовнішність людини або інші її особливості. Це переважно прикметники, хоча можуть утворюватися з відповідною семою й іменники: *Білий*, *Біла*, *Білик*, *Біла́к*, *Білу́ньїк*, *Блищівчий* < блиск (чоловік дуже потів і блищав на сонці), *Глухий*, *Горбатий*, *Горбатенький*, *Грубий*, *Довгий*, *Дрібний*, *Дрібонький*, *Закурі́на* (задимлена, чорна), *Залі́зний* < залізо, *Кучі́рива* < кучері, *Мальований*,

¹²⁷⁹ Таке визначення ми давали вже у праці: Лесюк М. Прізвиська жителів гуцульських сіл. *Przezwiśka i przydomki w językach słowiańskich*. Lublin, 1998. Część 1. S. 227–240.

¹²⁸⁰ Савчук М. Прізвища, прізвиська й прозиванки Великого Ключева... С. 63–136.

Мокрий, Німа, Німий, Рібий, Рібак, Рудий, Рудик, Сивий, Сипливий (мав приглушено-крипкий голос), *Сухарь* < *сухий*, *Тихун* < *тихий*, *Розумний*, *Худий*, *Худик*, *Чорний* (Великий Ключів), *Горьчичий* (хвалився, що завзятий до жінок), *Двогорова*, *Дихашлива*, *Лисий*, рос. *Лічний*, *Німий*, *Рижий*, *Руда*, *Ситий*, *Сірий* (Ковалівка). Здебільшого так називають людей зі справжніми вадами чи характерними ознаками (глухий, німий, рижий, рудий, горбатий, дрібонький тощо), але сюди ж можна віднести й прізвиська, які не вказують прямо на якусь характерну ознаку, але виникли як асоціативні. *Двоголовою* назвали жінку за асоціацією до змії, якогось дракона, а за їдкий язик її ще називали і *Двох'язикою*. Смагляву, чорняву, некомунікабельну та ще й сварливу жінку в Ковалівці назвали *Потемок*, на зовнішній вигляд вказувало й прізвисько *Гльобин* 'чорний крем для взуття', яке носив також чорнявий чоловік, сюди ж належить уже зазначене вище прізвисько *Закуріна*, яке теж вказує на темний колір шкіри. Є прізвища, які вказують на комплекцію, будову тіла людини. Це *Бик*, *Борман* (див. далі), *Бублик* (хлопець мав кругле, біленьке й пухке обличчя), *Каруца* (з румунської — 'бричка' або своєрідний дерев'яний "кузов" на фірі (везі), у якому перевозять вантаж). Жінка мала великі, масивні габарити, тож і порівняли її з підводою, каруцою; *Кузні* — про неакуратну газдиню, у якій було брудно в хаті, як у декого в кузні.

У Ковалівці є чимало прізвиськ, у ролі яких виступають демінутивно-гіпокористичні, пестливі форми: *Божечко*, *Веключок*, *Дічок*, *Дроздик*, *Козачок*, *Колюня*, *Коцьо*, *Кузя*, *Кукурудзок*, *Максимнючок*, *Морячок*, *Николка*, *Пагась*, *Процішка*, *Пуня*, *Семушек*, *Сіга*, *Собачка*, *Тьома*, *Фусь*, *Фуфа*, *Цімберушка*, *Ціця*, *Цюця*, *Цьомко*, *Шпачок*, *Штепко*, *Янь*, *Ярсь*¹²⁸¹. До квалітативних належать також аугментативи *Паниско*, *Петриско*. Є такі прізвиська й у Великому Ключеві: *Андрусейко*, *Грибик*, *Дротик*, *Жидик*, *Кіточка*, *Крілик*, *Курочка*, *Лисичка*, *Пунька*, *Синок*, *Чижик*, *Юриско*¹²⁸².

Як зазначалося, у Ковалівці осіло чимало російськомовних людей, деякі з них так ще й досі закидають по-російськи; це відбилося й на системі прізвиськ: *Большой*, *Криса*, *Кузя*, *Лічний*, *Надежда*, *Рижий*, *Семушек*, *Тьома*, *Тушонка*.

Серед прізвиськ, як і серед прізвищ, в обох селах виявляємо й такі, що мають зоофорне та фітофорне походження: *Бик*, *Вовк*, *Дроздик*, *Камбала*, *Кіт*, *Кітка*, *Козутик*, *Коза*, *Козій*, *Комар*, *Криса* (щур), *Крілик*, *Кріль*, *Курочка*, *Лисичка*, *Муха*, *Собачка*, *Цап*, *Чижик*, *Чміль*, *Шпак*, *Шпачок*, *Гриб*, *Грибик*, *Козарь*, *Кукурудзок*.

¹²⁸¹ Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району)... С. 149.

¹²⁸² Савчук М. Прізвища, прізвиська й прозиванки Великого Ключева... С. 63–136.

Між прізвищами є і такі, що викликають асоціації з представниками різних етносів, етнографічних груп, національностей: *Американець, Волох, Гуцул, Гуцулка, Жид, Жидик, Москаль, Румун, Совітка, Турок, Циган, Чешка*. Чому саме так називають людей? Хтось запевняв, що стане багатим, як американець, хтось любив вставляти в своє мовлення російські словечка, і за це його назвали москалем, хтось проявляє хитрість під час різних операцій, совітами називали усіх російськомовних, які прийшли визволяти галичан від їхніх домівок, майна, рідної мови, культури й ще від багато дечого.

Не можна не навести прізвиська, якими іменували людей на “честь” відомих історичних осіб чи персонажів художніх творів, кіно- та відеофільмів. Наприклад, у Великому Ключеві є *Ленін*. Так назвали хлопця, який читав у школі вірш про Леніна, але дещо перекрутив це слово. *Мічурін* — чоловік був добрим садівником (від імені радянського селекціонера Мічуріна), іншого хлопця назвали *Біба* на честь Андрія Біби — відомого українського футболіста¹²⁸³, прізвисько *Чанаєв* ковалівський хлопець отримав ще в шкільні роки тільки тому, що називався Василь, а по батькові був Іванович, хоч сам був кволий, тихий і сумирний та зовсім не подібний на свого прототипа-героя. *Цісарем* називали хлопця, батько якого мешкав (окремо від сім’ї) біля Цісарської дороги, *Буратіном* називали високого, худого, з довгим носом хлопця, подібного до казкового персонажа. А ще в Ковалівці появилася *Бейжа*, чия поведінка нагадувала поведінку головної героїні з однойменного мексиканського телесеріалу. Прізвисько *Борман* “приліпили” дебелому чоловікові після демонстрації на телебаченні серіалу *17 миттєвостей весни*¹²⁸⁴.

Мотивація присудження прізвиськ може бути різною. Наприклад, прізвиськом *Харе* (від російського “харя”) нагородили в Ковалівці здорованя-забіяку, який мав не дуже приємне, грубе обличчя, у Ключеві малу зростом жінку назвали *Пацьорка* (“бусинка”, “намистинка”), в обох селах є *Приймаки* — так називають зятя, який іде жити до молодої, тобто в прийми; у Ковалівці є жінка на прізвисько *Каталашка*, яка погрожувала п’яному чоловікові, що здасть його в каталажку (в’язницю), інша має прізвисько *Муха*, бо була вертлявою, швидкою, раптово з’являлася навіть там, де її і не чекали, *Перенудою* називали дуже лякливу жінку, а прізвисько *Плювачка* було “присвоєно” жінці, що плювала на представника влади під час конфесійних суперечок¹²⁸⁵.

Деякі прізвиська мають відантропонімне походження, тобто утворені від справжніх прізвищ чи імен: *Чукурець* — від прізвища Чукур, *Максимнючок* (маленький, недорозвинутий фізично, але дуже розумний чоловічок) —

¹²⁸³ Там само. С. 98, 66, 104.

¹²⁸⁴ Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району)... С. 148.

¹²⁸⁵ Там само. С. 147.

від Максим'юк, *Веключок* < Веклюк (теж худорлявий, невисокий чоловік), *Боруля* — скорочена і видозмінена форма прізвища Бордуланюк.

У прикарпатських селах часто можна зафіксувати прізвиська, які відбивають спотворене мовлення індивіда, особливості артикуляції того чи іншого приголосного звука. Так, у Ковалівці були жінки *Анна-Цьоботи* (так вимовляла слово *чоботи*), *Марія-Сьо-сьо* (шо-шо < що-що), хлопця називали *Вепенчук* (спотворював своє прізвище), іншого — *Копитьо* < копито, були (а деякі є і донині) також *Ціміні* < каміні (каміння), *Никона* < Никола, хлопця через дефект мовлення назвали цілою фразою *Кьокякакядекагась*, що означало “Тьотя Катя, де Тарас”¹²⁸⁶. У Ключеві є подібні: *Некола*, *Николотка*, *Ніштола* утворені від імені Никола, а *Патилько* від імені Василько, є ще *Пунька*, тобто Пазунька, але саме так дівчинка вимовляла своє здрібніло-пестливе ім'я. Особливість цього прізвиська ще й у тому, що його можна трактувати як похідне від дієслова *пунькати* (непристойно, голосно випускати газу). Прозиванку *Бомба* отримав хлопець не тому, що був великий, дебелий, як це є в інших селах, а тому, що слово *добре* вимовляв як *бомбе*¹²⁸⁷.

Є прізвища, які утворено з фраз, але з інших причин: *Петро-Їжтрошки* < їж трохи, небагато. Так назвали чоловіка, якого під час концерту циркач-штуккар запросив на сцену, “насмажив” у його шапці яечню і заставив його з'їсти. Після того Петро не міг встати зі стільця, тож люди гукали: „Петре, їж трошки!” Ціла фраза стала основою для складного прізвиська *Чуєш-чуєш-чувак-тачка*, яке закріпилося за чоловіком, що постійно використовує в своєму мовленні цей вислів як вставну конструкцію¹²⁸⁸. У Великому Ключеві було прізвисько *Няв-карапуза збив горнятушко* (чому так називали чоловіка — не відомо), чоловіка, який часто повторював російський вульгаризм, назвали *Бляха-муха*, іншому, який мав специфічний сміх, подібний на іржання коня, приклеїли прізвисько *Іга-га*; чоловіка, який стверджував, що робить усе дуже швидко (“чїх-мах”), так і назвали *Чїх-мах*, прозиванку *Фирка* отримала жінка, яка робила все поспішно, абияк, неакуратно, “фирк-фирк”, назву *Дзень* “присвоїли” хлопцеві, який, женучи худобу на пасовисько, приспівував їй (замість дзвіночка) „дзень-дзелень, дзїнь-дзілїнь”¹²⁸⁹.

Усі наведені прізвиська — це нові найменування, які виникли в останні десятиліття. Традиційно ж у прикарпатських селах, зокрема й у Ковалівці

¹²⁸⁶ Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району)... С. 146.

¹²⁸⁷ Савчук М. Прізвища, прізвиська й прозиванки Великого Ключева... С. 107, 110.

¹²⁸⁸ Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району)... С. 148.

¹²⁸⁹ Савчук М. Прізвища, прізвиська й прозиванки Великого Ключева... С. 63–136.

та Великому Ключеві, неофіційно людей іменували кількокомпонентними назвами, які несли інформацію про батька, діда, прадіда чи бабцю, прабабцю. Найчастіше використовуються трикомпонентні структури, наприклад: *Юра Василь Дмитрового, Богдан Петра Штефанишиного, Никола Гриці Рудого*¹²⁹⁰, *Василь Юрихі Йванишиної, Никола Василь Дмитришиного*. Треба зауважити, що часто особу, як видно з прикладів, називали по матері чи по бабці. А це свідчить, що в селах було дуже багато вдів, які втратили своїх чоловіків під час першої та другої світових воєн або з інших причин. Та й узагалі частіше в родинях чомусь помирали (помирають) чоловіки. Часто бувало, що дитина взагалі не знала батька, зростала при матері, тому її так і кликали в селі: *Никола Дмитришин, Олена Майстришина, Анна Послишина* тощо. Але нерідко вживаються й чотирикомпонентні іменування: *Параска Марії Катерини Данилової*¹²⁹¹ (тут і Марія, і Катерина вирощували своїх дітей без чоловіків) У Ковалівці був чоловік, назва якого несла інформацію аж про прапрадіда Якова: *Василь Івана Василь Івана Якового*, але переважно вживаються назви, які несуть інформацію про прадіда чи прабабцю: *Юра Дмитра Николи Йванишиного, Анна Дмитра Івана Штефанового*. Інколи можна почути й інші структури, наприклад, яка складається з імені особи, імені матері (або батька) в родовому відмінку, прийменника та ороніма: *Анничка Василини з Груньї, Василь Наскі с Царінкі*¹²⁹².

Але найчастіше в названих селах використовуються двочленні найменування — з імені та посесивного (присвійного) прикметника (*Никола тетин, Анна нанащина, Василь Марїїн, Параска Олена*) або тричленні — з імені особи, імені когось із родини та імені цього члена родини в родовому відмінку (*Петро тети Гафїї, Олена нанашка Івана*)¹²⁹³. Подібні найменування зустрічаються часто і в Ковалівці: *Марія тети Насті, Юра тети Анни, Петро вуйни Саманчўчки*. Важко перелічити різні варіанти називання людей у селах. Але одне можна твердо констатувати: по імені та по батькові ніхто із сільських людей нікого не кличе. Це привнесено радянською владою, так називають хіба вчителів, зайшлих людей, які займають у селі певну посаду (учитель, лікар тощо).

Навіть із такого короткого огляду видно, наскільки цікавою є антропонімна система прикарпатських сіл. Вона зберігає як старі способи йменування особи, так і новіші, які часто мотивуються сучасними реаліями.

¹²⁹⁰ Там само. С. 19.

¹²⁹¹ Там само.

¹²⁹² Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району)... С. 150.

¹²⁹³ Савчук М. Прізвища, прізвиська й прозиванки Великого Ключева... С. 20.

ПРОШЛОЕ В НАСТОЯЩЕМ

ЛЮДМИЛА РЫЧКОВА

Гродненский государственный университет имени Янки Купалы,
Гродно — Беларусь

В своей новаторской публикации, посвященной моделированию методики изучения языковой личности из прошлого, профессор Т. А. Космеда пишет следующее:

„Язык — исторически материализованная, социально обусловленная субстанция, имеющая свои особенности, мотивированные ее «духом», в частности лингвокреативностью каждого конкретного народа, определенной языковой личности, представляющей этот народ. Структурными признаками языка (речи) является, что общеизвестно, единство таких составляющих, как духовное, материальное, социальное, смысловое и функциональное»¹²⁹⁴.

Автор обращается к понятию ретроспективной лингвистики, разрабатывая одну из ее новых граней, связанных с изучением языковой личности (что и осуществляет успешно путем *„изучения особенностей коммуникативного поведения И. Франко»¹²⁹⁵*), и справедливо отмечает, *„что ни одно явление природы и общества, в частности и язык (речь), не может одновременно существовать и функционировать в трех хронологически отделенных планах — прошлом, современном и будущем. В реальности он всегда существует только в одном плане — в плане современности, но изучать и сопоставлять все эти планы отдельно, без сомнения, необходимо»¹²⁹⁶.*

Цель нашего исследования напрямую не связана с ретроспективной лингвистикой (предмет которой, к тому же, не представляется нам вполне определенным), но ряд положений, выдвинутых Т. А. Космедой, мы считаем чрезвычайно важным, а именно о социальном, смысловом и функциональном как составляющих языка (речи) и о необходимости изучать и сопоставлять хронологически отдельные планы, такие, например, как прошлое и настоящее.

В предисловии к коллективной монографии Феномен прошлого ее редакторы И. М. Савельева и А. В. Полетаев справедливо отмечают следующее:

„В последние десятилетия знание о прошлом является объектом активного обсуждения в самых разных аспектах — от проблем эпистемологии

¹²⁹⁴ Космеда Т. А. Актуализация ретроспективного анализа: моделирование методики изучения языковой личности из прошлого. *Język i metoda*. 2016. № 2. С. 335.

¹²⁹⁵ Там же. С. 339.

¹²⁹⁶ Там же. С. 340.

и национальной идентичности до школьного образования и «культурной памяти». Знание о прошлом у многих ассоциируется только с историей. Вместе с тем очевидно, что «прошлая реальность», во всем многообразии ее подсистем, элементов и связей, является объектом не только исторической науки, но и других видов научного и вненаучного знания, прежде всего религиозного, философского, идеологического и эстетического (художественного)».

Ученые также отмечают, что „в настоящее время вненаучные формы знания о прошлом занимают достаточно важное место в создании общей картины мира”¹²⁹⁷. И здесь особую роль должна сыграть “новая лингвистика” — лингвистика корпусов. Основные отличия такой лингвистики как лингвистики дескриптивной и лингвистики узуса, дискурса в полной мере представлены в широко известной статье В. А. Плунгяна *Корпус как инструмент и как идеология: о некоторых уроках современной корпусной лингвистики*¹²⁹⁸. Но, помимо значимости корпусов для современной, антропоцентрической, лингвистики, они также обладают высокой социокультурной значимостью. Как мы уже отмечали в одной из публикаций¹²⁹⁹, социокультурная значимость лингвистических корпусов может рассматриваться в прагматическом аспекте, т. е. с точки зрения использования корпусов различными категориями пользователей, более того, сами корпусы могут и должны рассматриваться как фактор культуры, отражение определенного периода социокультурного развития общества.

Соответственно, корпусы, как репрезентативные языковые ресурсы, объективно отражают лингвокультуру и представляют собой уникальную по возможностям базу для выявления и изучения прецедентных для определенной культуры феноменов, неизбежно находящих отражение в языковом материале. Отметим, что под лингвокультурой мы понимаем „ всю совокупность массива информации культуры, получившей объективацию в языке”¹³⁰⁰, а среди прецедентных феноменов, вслед за Д. Б. Гудковым, выделяем „несколько уровней прецедентности и различные виды прецедентных феноменов: автопрецедентные, социумно-прецедентные, национально-прецедентные, универсально-прецедентные”¹³⁰¹. Соответственно, „коллективное когнитивное пространство”¹³⁰² может отличаться границами группы — от се-

¹²⁹⁷ Феномен прошлого. Москва: ГУ-ВШЭ, 2005. С. 5.

¹²⁹⁸ Плунгян В. А. Корпус как инструмент и как идеология: о некоторых уроках современной корпусной лингвистики. *Русский язык в научном освещении*. 2008. № 2(16). С. 7–20.

¹²⁹⁹ Рычкова Л. В., Киеня С. В. Социокультурная значимость национальных корпусов. *Компьютерная лингвистика: научное направление и учебная дисциплина*. Гомель: ГГУ им. Франциска Скорины, 2010. Вып. 1. С. 132–135.

¹³⁰⁰ Федоров М. А. Термин “лингвокультура” в аспекте теории культуры. *Вестн. Бурят. гос. ун-та*. 2014. № 6 (2). С. 86.

¹³⁰¹ Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации. Москва: Гнозис, 2003. С. 102–103.

¹³⁰² Там же. С. 103.

мый до глобального сообщества, а национально-прецедентные феномены дополняются регионально-специфичными.

Среди всех прецедентных феноменов особое место занимают прецедентные имена. Так, С. Г. Тер-Минасова считает, что имена собственные — это „важнейшая составляющая и языковой, и культурной картины мира, и поэтому они защищают национальную идентичность”¹³⁰³. Подробно специфика прецедентных имен в ряду других прецедентных феноменов описана в статье *Прецедентное имя и прецедентное высказывание как символы прецедентных феноменов*¹³⁰⁴. Отметим лишь одно из положений, предлагаемых авторами этой статьи: „При функционировании имени-символа (ИС), не связанного с каким-либо конкретным прецедентным текстом, может иметь место обращение не к инварианту восприятия прецедентной ситуации (ИВПС), т. к. какой-либо одной прецедентной ситуации, связанной с этим именем, не существует, а к инварианту восприятия прецедентного имени (ИВПИ), обладающему некоторым минимальным набором дифференциальных признаков”¹³⁰⁵. Такие, прецедентные для региона или нации, имена, зачастую принадлежавшие персоналиям, оставившим свой след в истории страны либо региона, связывают прошлое с настоящим и отражают это прошлое в настоящем. Более того, как справедливо отмечает Й. Сипко, „прецедентные имена предоставляют большие возможности в процессе знакомства с отдельными регионами каждой страны”¹³⁰⁶. Соответственно, принцип *genius loci* ‘гений места’ актуален для развития такой туристической отрасли, как культурный туризм, и это послужило стимулом для создания нового типа антропоцентрических лексикографических продуктов, примером которых может служить созданный участниками из Венгрии, Италии, Литвы, России, Сербии и Хорватии, при поддержке итальянского фонда имени Ромуальдо дель Бьянко, словарь “*Florence in the Works of World Famous People*” ‘Флоренция в произведениях мировых знаменитостей’¹³⁰⁷.

Мы исходим из того, что прецедентными могут быть не только имена, но и сами персоналии, их носившие, если они оставили свой след в истории страны или региона, не зависимо от того, являются ли они представителями титульного этноса. Исходя из этого посыла, мы ставим перед собой еще одну цель — показать, что прошлое Европы было свободно от политического

¹³⁰³ Тер-Минасова С. Г. *Война и мир языков и культур*. Москва: АСТ, 2007. С. 173.

¹³⁰⁴ Захаренко И. В. и др. *Прецедентное имя и прецедентное высказывание как символы прецедентных феноменов. Язык, сознание, коммуникация*. Москва: Филология, 1997. Вып. 1. С. 82–103.

¹³⁰⁵ Там же. С. 94.

¹³⁰⁶ Сипко Й. Ценности и антиценности в прецедентных именах. *Русский язык в центре Европы*. Братислава: Ассоциация русистов Словакии, 2012. № 15. С. 16.

¹³⁰⁷ *Florence in the Works of World Famous People*. Encyclopedic Associative Dictionary for Guides and Tourists / отв. ред. О. М. Карпова; сост. Е. М. Григорьева, Н. С. Уткина. Иваново: Иванов. гос. ун-т, 2016. Вып. 7. 78 с.

членения на Западную и Восточную, и этот феномен прошлого имеет высокую значимость для настоящего.

Для нашего исследования были выбраны как персоналии, прецедентные для всей Беларуси, так и для Гродненского региона, а именно: Лев Сапега — государственный и военный деятель, гетман Великого княжества Литовского и Речи Посполитой; Николай Христофор Радзивилл (Черный) — канцлер Великого Княжества Литовского, дипломат; Антоний Тизенгауз — гродненский староста; профессор Жан Эммануэль Жилибер. Отражение символизма этих имен на разных уровнях прецедентности мы попытаемся показать с использованием возможностей корпуса региональных СМИ Гродненщины — пограничного с Польшей и Литвой региона Беларуси. Отметим, что данный корпус был создан в Гродненском государственном университете имени Янки Купалы под руководством автора¹³⁰⁸. Все газетные публикации, включенные в корпус, относятся к одному году — 2012. Данный период был выбран не случайно, т. к. этот год ознаменовал первое десятилетие независимости страны, которое характеризовалось не тяготением к советскому прошлому, а стремлением возврата к своим корням, к осознанию своей собственной истории. Этот вывод подтверждается результатами ранее проведенных нами исследований по выявлению доминантных концептов в текстах СМИ¹³⁰⁹ с использованием данного корпуса.

Важным является и тот факт, что выбранные для исследования СМИ являются региональными. Исследователи вполне оправданно подчеркивают важность изучения языкового материала именно региональной прессы, которая, на их взгляд, „представляет интерес по крайней мере в двух отношениях. Во-первых, она лучше отражает языковую и социокультурную ситуацию конкретного региона, во-вторых, она в меньшей степени находится под воздействием процессов, связанных с унификацией и стандартизацией языка (по сравнению с центральными СМИ), равно как и под воздействием самих центральных СМИ как источника литературной нормы, а с другой стороны, испытывает влияние местных языковых особенностей”¹³¹⁰. К тому же, включение в медиатексты тех или иных феноменов может служить показателем их прецедентности, поскольку, являясь „концептуально важными для понимания сообщения”, они должны быть распознаны максимальным

¹³⁰⁸ Рычкова Л. В., Станкевич А. Ю. Лингвистический корпус СМИ Гродненщины: технология создания, направления использования / под науч. ред. Л.В. Рычковой. Гродно: ГрГУ, 2017. 115 с.

¹³⁰⁹ Рычкова Л. В. Тематически размеченный корпус на материале региональных СМИ Беларуси как ресурс, отражающий доминантные концепты в пространстве текста. *Язык и динамическая картина мира*. Минск: МГЛУ, 2018. С. 13–18.

¹³¹⁰ Кустова Г. И. Лексико-семантическая и социокультурная специфика русской речи Гродненщины (на материале текстов СМИ). *Труды Института русского языка им. В. В. Виноградова*. 2015. № 6. С. 366.

„количеством адресатов информации”¹³¹¹, ибо в противном случае не будет получен перлокутивный эффект.

Формирование непосредственного материала исследования, представляющего собой контексты из газетных публикаций, содержащие имена целевых для нашего исследования персоналий, проводилось с использованием возможностей лексико-грамматического поиска, в т. ч. с использованием поиска по маскам, что позволило получить корпусные выдачи, содержащие различные грамматические формы онимов, а также производные от них лексемы (последние оказались лишь именами прилагательными, производными только от одного белорусскоязычного онима — *Радзівіл*). Такой подход позволил получить данные для анализа представлений о значимых для прошлого Беларуси именах и персоналиях в настоящем.

Методология исследования была построена на последовательном межъязыковом и внутриязыковом сопоставлении газетных контекстов, содержащих целевые онимы и производные от них лексемы.

Возможность межъязыкового сопоставления объясняется спецификой региональной прессы Гродненщины: авторы вольны самостоятельно выбирать любой из двух государственных языков Республики Беларусь, каковыми являются белорусский и русский языки, для своих публикаций. Соответственно, региональные газеты могут отличаться по объему публикаций на том или другом языке. Интересно, что некоторые авторы, являясь сбалансированными билингвами, публикуются как на белорусском, так и на русском языке, хотя такие случаи, скорее, составляют исключение из общего правила “однойязычия” большинства авторов. Тем не менее, следует отметить общую тенденцию преобладания русскоязычных публикаций в региональной прессе страны, что подтверждается данными созданного под руководством автора регионально распределенного мета- и тематически размеченного корпуса на материале региональных газет Беларуси¹³¹². Такое состояние дел обусловлено тем фактом, что белорусскоязычное население составляет в стране ярко выраженное лингвистическое меньшинство (подробнее об этом см. в одной из наших публикаций¹³¹³).

Внутриязыковое сопоставление будет строиться на основе дифференциации контекстов в зависимости от того, употребляются ли онимы в их прямом значении, т. е. применительно к самим историческим персоналиям,

¹³¹¹ Зеленко С. В. Проблемы рецепции и интерпретации интертекстуальных единиц в публицистическом дискурсе. *Слово, высказывание, текст в когнитивном, прагматическом и культурологическом аспектах*. Материалы VII Междунар. науч. конф. Челябинск: Челяб. гос. ун-т, 2014. С. 68.

¹³¹² Rychkova L. V., Stankevich A. Yu. Specialized language data base incorporating the texts of the regional Belarusian newspapers. *Мовознавство*, 2018. N 6. С. 39—45.

¹³¹³ Рычкова Л. В. Этноязыковая ситуация в Республике Беларусь и ее отражение в системе образования. *Вестник РУДН. Серия “Вопросы образования: языки и специальность”*. 2017. Т. 14. № 2. С. 192–198.

либо выполняют иные функции, будучи прецедентными именами на национальном уровне, для Беларуси, либо на региональном уровне, для Гродненщины. Соответственно, вначале будут рассмотрены контексты, содержащие формы от онима *Сапега*; затем — формы и производные от онимов *Радзивилл / Радзівіл*; после этого — формы от онимов *Тизенгауз / Тызенгауз* и *Жилибер / Жылібер*. Последовательность подачи контекстов будет следующей: вначале будут рассматриваться белорусскоязычные контексты (при их наличии), а затем русскоязычные (также при их наличии); обе группы контекстов будут дифференцированы, исходя из функционала в них целевых для нашего исследования онимов.

Лев Сапега и Николай Радзивилл не могут рассматриваться как прецедентные персоналии только регионального уровня, т. е. только для Гродненщины. Известно, что родовое гнездо Радзивиллов находится в Минской области, в Несвиже, и замок Радзивиллов до сих пор овеян тайнами и загадками, о которых любят рассказывать экскурсоводы. Дворцово-замковый комплекс Радзивиллов входит в состав достопримечательностей Национального историко-культурного музея-заповедника “Несвиж”. Менее известным, с туристической точки зрения, является родовое гнездо рода Сапег. Этот замок, который иногда называют “Версале́м Беларуси”, находится в Брестской области в небольшом поселке Ружаны.

Перейдем к рассмотрению контекстов, содержащих формы от онима *Сапега*. Все контексты, полученные путем обработки корпуса региональных СМИ Гродненщины 2012 года, содержащие данный оним, оказались белорусскоязычными. Контексты, которые содержат оним в прямом значении, позволяют узнать многое не столько о персоналии самого Льва Сапег, сколько о представителях рода Сапег. Приведем примеры контекстов такого рода:

Існуе толькі легенда, якая расказвае аб тых далёкіх часах, калі каралеўскі картэж з тагачаснага сталічнага горада Кракава адправіўся ў госці да князя Сапегі, які жыў у Ружанскім палацы. (Мижеричскому костёлу — 100 лет, “Праца”, 2012.10.22);

Кананічную харугву нёс каницлер Леў Сапега, які прадстаўляў асобу караля. (Сёння католікі ўспамінаюць св. Казіміра, заступніка каталіцкага касцёла Гродзенскай дзяцэзіі, “Астравецкая праўда”, 2012.03.05);

Пачынаючы ад каницлера ВКЛ Льва Сапегі, род Сапегаў стаў шчырым апекуном нацыянальнага святога. (Сёння католікі ўспамінаюць св. Казіміра, заступніка каталіцкага касцёла Гродзенскай дзяцэзіі, “Астравецкая праўда”, 2012.03.05);

Многія Сапегі пры хрышчэнні атрымалі імя Казімір. (Сёння католікі ўспамінаюць св. Казіміра, заступніка каталіцкага касцёла Гродзенскай дзяцэзіі, “Астравецкая праўда”, 2012.03.05);

Пры рэстаўрацыі Віленскай капліцы асноўным фундатарам стаў гетман Казімір Сапега, што аплаціў працу майстроў-тынкоўшчыкаў, якія

аздобілі купал і сцены капліцы прыгожымі арнаменатамі, а таксама ён загадаў сярэбраную труну для рэліквій святога. (Сёння католікі ўспамінаюць св. Казіміра, заступніка каталіцкага касцёла Гродзенскай дыяцэзіі, “Астравецкая праўда”, 2012.03.05);

Якое значэнне для Зэльвенскіх кірмашоў мелі Сапегі? (абогушчаны аўтар. Абувляецца конкурс на лепшага знатока гісторыі Анненскага кірмаша, “Праца”, 2012.05.04);

Пад святлом халодным зоркі Вегі

Жыў народ з надзеяй у душы,

А ў Зэльве ладзілі Сапегі

Лепшыя ў Еўропе кірмашы. (П.М. Марціноўскі. Наша Зэльва, “Праца”, 2012.07.18);

Прыішлі на кірмаш і “тутэйшыя”, і каларытныя татары, і зажытачныя яўрэі, і разгульныя цыгане, і народ з Усходу... Вітаў усіх сабраўшыхся сам князь Сапега. (Анненская ярмарка: лістая старонка, “Праца”, 2012.08.31);

У 1786-м Дзярэчын стаў цэнтральным маёнткам роду Сапегі. (Празднік дрэвнн Дэречнн падгатувалн рабатуікі местног ЦДК, “Праца”, 2012.07.18);

...тагачасныя магнаты Сапегі карысталіся паслугамі Я. Клема... (Андрэй Втарушын. Архітэктар Клем у Бераставіцы, “Бераставіцкая газета”, 2012.06.08);

На Гродзенічыне праектам Я. Г. Клема з’яўляецца палац М. Сапегі ў Дзярэчыне (Зэльвенскі раён, 1756 г.). (Андрэй Втарушын. Архітэктар Клем у Бераставіцы, “Бераставіцкая газета”, 2012.06.08);

Станіслаў Касакоўскі ўзгадвае таксама, што чарапная каробка Хадкевіча захоўвалася ў палацавай капліцы радавога маёнтку Сапегі ў Млынове (цяпер мясцовасць у Польшчы). (Сяргей Лушчык. Некалькі цікавых фактаў з гісторыі Бераставіцы, “Бераставіцкая газета”, 2012.02.13).

Очевидно, что контексты, приведенные выше, чрезвычайно важны для формирования у современников знания о прошлом, непосредственно связанного с их повседневной жизнью, способствуют установлению параллелей, необходимых для создания общей картины мира, например, о традиционности связей между Беларусью и Польшей; о свойственном для рода Сапег меценатстве и участии в религиозной жизни как примере ответственного гражданства; о продолжении традиций, заложенных Сапегами, по развитию ярморочной культуры. Особый акцент авторы сразу нескольких СМИ сделали на событиях, имеющих непосредственное отношение к Гродненщине. Это и приглашение известного архитектора Я. Г. Клема для строительства дворца Сапег в Деречине (сейчас относится к Зэльвенскому району Гродненской области), и организация в Зельве “лучшей в Европе” ярмарки, на которую собирались представители различных народов, исторически совместно проживавшие на территории Беларуси. Кстати, ярмарка в Зельве, получившая

название “Анненский кирмаш”, до сих пор является значимым событием для жителей Зельвенского района.

Вторая группа контекстов, включающая оним Сапега, представлена всего двумя контекстами из одной публикации, в которой идет речь о детско-юношеской спортивной школе, носящей имя А. Сапеги, известного советского спортсмена, трагически погибшего в 1990 г. Приведем пример одного из таких контекстов: *Каманда свіслацкіх валейбалістаў з лікам 3 : 2 перамагла прадстаўнікоў Гродзенскай СДзЮШАР імя А. Сапегі. (3 : 2 — на карысць свіслачан, “Свіслацкая газета”, 2012.10.17).*

Несколько большим разнообразием, как с точки зрения языка, так и контента отличаются контексты, полученные последовательно из белорусскоязычных и русскоязычных публикаций газет г. Гродно и Гродненской области, связанные с родом Радзивиллов. В соответствии с обозначенным выше порядком, рассмотрим вначале белорусскоязычные контексты:

Менавіта ў гэтым годзе быў закладзены першы камень Нясвіжскага замка Радзівілаў, аднаго з самых багатых і ўплывовых родаў Еўропы. (Ганна Чакур. Профсоюз работников агропромышленного комплекса Островецкого района в путешествии по Беларуси, “Астравецкая праўда”, 2012.10.04);

Больш за чатыры стагоддзі “крулявалі” ў Нясвіжы Радзівілы, каб у 1939 годзе спешна пакінуць свой маярат і шукаць паратунку ў Польшчы, Францыі, у іншых краінах Еўропы. (Ганна Чакур. Профсоюз работников агропромышленного комплекса Островецкого района в путешествии по Беларуси, “Астравецкая праўда”, 2012.10.04);

У 1561 годзе віленскі ваявода Мікалай Радзівіл даў Яну Свірскаму, свайму служэбніку, “да волі караля” два сялы Быстрыцкай воласці — Спонды і Якубавічы (Якубавічы — цяперашнія Косцевічы, якія знаходзяцца на суседстве са Спандамі). (Іаланта Валувіч. На карте Островеччины. Спонды — деревенька с “понтom”, “Астравецкая праўда”, 2012.11.20);

А жанчына іграла немалаважную ролю ў жыцці і станаўленні Іўя: княгіня Ева, графіня Замојская, Ганна Кішка з роду Радзівілаў і іншыя ўладальніцы старажытнага мястэчка, што размяшчалася на выгядным гандлёвым шляху: праз Іўе на Наваградак, праз Іўе — на Ашмяны і Крэва, праз Іўе — на Вільню... (В. Гулідава. Любімы горад! Заўжды красуй пад сцягам шчасця, еднасці і згоды!, “Іўеўскі край”, 2012.06.15);

...прысвечанага 400-годдзю памяці святой праведнай Саф’іі Слуцкай (Саф’іі Юр’еўны Радзівіл (Алелька). (Наталля Івучь. Цудоўны свет Воранаўскай іконы, “Воранаўская газета”, 2012.03.30);

У 1516 г. біскуп Войцех Радзівіл і віленская капітула, бернардзінцы з Вільні, а таксама Жыгімонт I накіравалі да папы Льва X лісты з просьбай прызнаць Казіміра святым. (Сёння католікі ўспамінаюць св. Казіміра, заступніка каталіцкага касцёла Гродзенскай дыяцэзіі, “Астравецкая праўда”, 2012.03.05).

Анализ приведенных выше контекстов позволяет сделать несколько выводов. Во-первых, род Радзивиллов позиционируется как один из самых

богатых и влиятельных в Европе, представители которого более 400 лет проживали в Несвиже, а потомки были вынуждены покинуть родовое поместье в 1939 году и выехать в различные страны мира. Во-вторых, как и в случае с родом Сапег, наблюдается интерес к поиску непосредственной связи с региональным локусом: отмечается, что Николай Радзивилл наделял приближенных к себе людей собственностью на землю, в том числе на территории современного Островецкого района. Особый интерес представляют контексты, которые отражают деятельность женщин, относящихся к роду Радзивиллов: Анны Кишки и Софии Слуцкой (Софии Юрьевны Радзивилл). Наконец, читатель узнает, что среди Радзивиллов были священники. Эта часть контекстов, которую мы назвали бы исторически ориентированными, дополняется группой контекстов, связанных с современным Несвижем как туристической дестинацией, славящейся своим замком, в котором “присутствует дух Радзивиллов”. Приведем примеры контекстов такого рода:

У адрэстаўрыраваных залах, адноўленых і мэбляваных па шматлікіх фатаграфіях, малюнках, успамінах нашчадкаў, бясспрэчна прысутнічае дух Радзівілаў. (Ганна Чакур. Профсоюз работников агропромышленного комплекса Островецкого района в путешествии по Беларуси, “Астровецкая праўда”, 2012.10.04);

У Нясвіжскім палацава-парковым комплексе нас уразіла проста ўсё: велічнасць і характэрнае замка Радзівілаў, яго залы — паляўнічы, тэатральны, абедзенны, залаты і іншы. (Марыя Драпеза. Турыстычныя маршруты бераставічан, “Бераставіцкая газета”, 2012.09.05).

К такого рода контекстам, без сомнения, можно отнести и приводимый ниже пример, содержащий производное от онима *Радзівіл* притяжательное прилагательное *радзівілаўскі*: *Дзякуючы гэтай “прафсаюзнай” акалічнасці мне і нашчасціла стаць удзельнікам святочнага мерапрыемства, прысвечанага Дню работнікаў культуры, якое адбывалася ў мінулую сераду ў Нясвіжы, у нядаўна адкрытым паля рэстаўрацыі для наведвальнікаў радзівілаўскім палацы.* (Ніна Рыбік. Островецкий журналист на награждении лучших работников культуры страны в Несвиже, “Астровецкая праўда”, 2012.10.15).

Род Радзивиллов, без сомнения, вызывает интерес не только у белорусов, но и у литовцев, о чем свидетельствует совместный краеведческий проект, предусматривающий в качестве одной из задач разработку экскурсии “По следам Радзивиллов”, которая начинается в Островецком районе: *Апошняя з экскурсій — “Па слядах Радзівілаў”, якая зусім нядаўна была арганізавана ў рамках праекта, — пачалася на тэрыторыі нашага раёна* (Алена Ярашэвіч. Как подружались литовские и белорусские краеведы, “Астровецкая праўда”, 2012.05.21).

Отметим, что этот контекст также отражает тенденцию связи с региональным локусом, причем важность этого локуса подчеркивается концептом начала.

Интересен контекст, напрямую никак не связанный с Радзивиллами, но который отражает специфическую лингвокультуру мерила оценки, когда то, что было у Радзивиллов, служит для выражения степени оценки, причем сугубо позитивной: *Галоўнае, чым славілася сядзіба ў мінулым — аранжарэя, падобнай якой не было нават у Радзівілаў.* (Наталля Ступчык. Ученики СШ №2 из г.п. Зельва побывали в г. Пружаны Брестской области, “Праца”, 2012.04.25).

Не случайно один из лучших сортов хлеба также называли *радзівіловскім*, причем в данном случае это прилагательное не является притяжательным: *Смятаны, кажу, радзівілаўскага хлеба, тваражку... Усё і купяць — з пустымі рукамі не прывязджаюць.* (Ганна Чакур. Жизнь без прикрас, “Астравецкая праўда”, 2012.10.17).

Отметим еще раз, что образование не притяжательного, а относительного прилагательного от имени *Радзівіл* свидетельствует о символизме этого имени, т. е. об его прецедентности для белорусской лингвокультуры.

Русскоязычные контексты с онимом Радзивилл гораздо менее разнообразны и абсолютно все связаны с Гродненщиной — Мирским замком¹³¹⁴ (с XVI века принадлежал роду Радзивиллов) и дворцом Радзивиллов, когда-то существовавшим в г. Гродно в районе современной улицы Гая. Приведем примеры:

Найдена уникальная коллекция портретов князей Радзивиллов Не исключается вероятность, что коллекция имеет прямое отношение к Мирскому замку. (Инна Максимчик. Найдена уникальная коллекция портретов князей Радзивиллов, “Вечерний Гродно”, 2012.12.05);

Однако факт остается фактом: занеманский дворец Радзивиллов так впечатлял современников, что даже на довольно схематичной гравюре из архива в Дрездене удостоился “штучного” рисунка. (Андрей Вашкевич, Андрей Чернякевич. “Красная книга Гродно”: На улице Гая вместо пустыря был дворец, “Вечерний Гродно”, 2012.10.11);

Затем стал подбирать материалы о дворце Радзивиллов, городской ра-туше, Александро-Невской церкви и старейшем железнодорожном вокзале. (Наталья Романюк. От мостиков до дворца, “Перспектива”, 2012.08.09);

На презентации краевед также представил фильм о дворце Радзивиллов. (Наталья Романюк. От мостиков до дворца, “Перспектива”, 2012.08.09).

Безусловно, прецедентной персоналией для Гродненского региона и особенно для г. Гродно является фигура потомка ливонского рода Антония Тизенгауза, гродненского старосты и подскарбия литовского. Во время правления короля Станислава Августа Понятовского Антоний Тизенгауз стремился сделать Гродно поистине королевским городом. Тем не менее, белорусскоязычных контекстов, связанных с отражением деятельности Антония Тизенгауза в Гродно, найдено не было. Все найденные белорусскоязычные

¹³¹⁴ Мирский замок — это часть Музея “Замковый комплекс ‘Мир’”, который находится в городском поселке Мир Кореличского района Гродненской области.

контексты связаны с частной инициативой создания агроусадьбы, названной ее владельцами “*Каралінскі фальварак Тызенгауза*”. Приведем примеры таких контекстов:

Фіналістак абласнога конкурсу прымалі гаспадары сядзібы “Каралінскі фальварак Тызенгауза”, якая размешчана ў сямі кіламетрах ад Гродна, побач з забавляльным комплексам “Каробчыцы”. (Алена Ярашэвіч. Фіналісткі конкурса “Хозяйка усадыбы — хозяйка страны” встругілісь в “Каралінскім фальварку Тызенгауза”, “Астравецкая праўда”, 2012.12.29);

Каралінская сядзіба Тызенгауза — яркая, але да нядаўняга часу амаль забытая старонка нашай гісторыі. (Алена Ярашэвіч. Фіналісткі конкурса “Хозяйка усадыбы — хозяйка страны” встругілісь в “Каралінскім фальварку Тызенгауза”, “Астравецкая праўда”, 2012.12.29).

Отметим, что последний из контекстов ярко иллюстрирует отмеченную нами ранее тенденцию возврата к своим корням, своей истории, характерную для независимой Республики Беларусь в год ее десятилетия.

Русскоязычные контексты, в отличие от белорусскоязычных, отражают многогранную деятельность гродненского старосты, в том числе по привлечению в Гродно специалистов со всего мира:

Но вот в середине 1770-х на месте Лососно и части соседних с ней владений по инициативе Антония Тызенгауза начинается грандиозное строительство. (Андрей Вашкевич, Андрей Чернякевич. “Красная книга Гродно”: Кунство — гродненская Атлантида, “Вечерний Гродно”, 2012.07.04);

Не привыкший отступать, Тызенгауз собирался начать всё с чистой страницы... (Андрей Вашкевич, Андрей Чернякевич. “Красная книга Гродно”: Кунство — гродненская Атлантида, “Вечерний Гродно”, 2012.07.04);

Все они были немцами и приехали в Гродно по приглашению Антония Тызенгауза, чтобы работать на королевских мануфактурах. (Ольга Ануфриева. Лютеранская кирха ждет ремонта сто лет, “Вечерний Гродно”, 2012.06.15);

Кстати, в XVIII в. граф Тызенгауз, родственник Тышкевича, вел в Париже переговоры с философом Жан-Жаком Руссо о приобретении данного поместья для последнего, стремившегося жить в естественной среде. (Наталья Турко. Зеленым маршрутом, “Свіслацкая газета”, 2012.09.24).

Особую значимость имеют контексты, отражающие сотрудничество Антония Тызенгауза и Жана Эммануэля Жилибера, которого гродненский староста пригласил в Гродно из Франции. Приведем примеры таких контекстов:

В 70-е годы XVII века гродненский староста Антоний Тызенгауз пригласил из французского Лиона профессора медицины, анатома и ботаника Жана Эммануэля Жилибера, который создал в Гродно медицинскую академию. (Виктор Саяпин. Из истории городского парка: куда увезли ценные растения и старинную ограду, “Вечерний Гродно”, 2012.10.19);

Антоний Тызенгауз и Жан Жилибер создали в Гродно медицинскую школу и ботанический сад, который считался по богатству растительных и минералогических экспонатов лучшим в мире. (Алёна Синевич. Под Гродно

энтузиасты собирают урожай винограда, инжира и мандаринов, “Вечерний Гродно”, 2012.09.14);

В Киеве и Вильнюсе сохранились гербарии, собранные Ж. Жилибером и А. Тызенгаузом, где хранится грецкий орех и виноград. (Алёна Синевич. Под Гродно энтузиасты собирают урожай винограда, инжира и мандаринов, “Вечерний Гродно”, 2012.09.14);

... уже после того как был отстранен от дел Антоний Тызенгауз, значительная часть наиболее ценных растений из ботанического сада была перевезена на 76 повозках в Вильню, где гродненская коллекция составила основу местного ботанического сада. (Виктор Саяпин. Из истории городского парка: куда увезли ценные растения и старинную ограду, “Вечерний Гродно”, 2012.10.19).

Особая группа контекстов напрямую соотносит настоящее с прошлым, проводя параллель с “временами Тызенгауза” или говоря об этих временах как о временах расцвета, например:

Первое, ближайшее к театру строение, известное среди старожилов как “дом Вириона”, просуществовало до середины прошлого века. Во времена Тызенгауза здесь была гостиница. Второе здание — это “пакгауз на Городнице”. Сегодня в нем трудно распознать историческую постройку, а сам пакгауз теперь является частью гимназии № 10. (Андрей Чернякевич. “Красная книга Гродно”: Площадь Тызенгауза, 4б — дом лесной администрации, “Вечерний Гродно”, 2012.07.11);

Во времена же Тызенгауза лесная администрация Гродненской экономики навела в прилегающих к Гродно пущах идеальный порядок: были построены новые лесопильни-тартаки, рудные мельницы, смолокурни и т. д. (Андрей Чернякевич. “Красная книга Гродно”: Площадь Тызенгауза, 4б — дом лесной администрации, “Вечерний Гродно”, 2012.07.11);

Это уже не был город времен Тызенгауза, когда только в многочисленных фабриках подскарбия литовского трудились тысячи работников. (Виктор Саяпин. Из рук в руки. История Гродно на страницах газет. 1928 год, “Перспектива”, 2012.09.06).

Подобно белорусскоязычным, большая группа и русскоязычных контекстов связана с “Каралінскім фальваркам Тызенгауза”, но акцент в этих контекстах сделан на развитие местного предпринимательства и частного малого бизнеса. Таким образом, имплицитна ассоциация имени Тызенгауза с концептом развития. Приведем примеры таких контекстов:

На базе “Каралінскага фальварка “Тызенгауз” прошел круглый стол по обсуждению проекта Агентства США по международному развитию (USAID) “Местное предпринимательство и экономическое развитие”, реализуемого программой развития ООН (ПРООН). (Наталья Романюк. Окно в Беларусь, “Перспектива”, 2012.10.10);

Площадкой для проведения мероприятия в Гродненской области была выбрана частная агроусадьба “Королинский фольварк Тызенгауза” (деревня

Королино), находящаяся в 15 километрах от областного центра. (Наталья Турко. Местное предпринимательство и экономическое развитие, “Свіслацкая газета”, 2012.10.17);

Во время проведения мероприятия его участники смогли познакомиться с одним из успешных примеров развития частного малого бизнеса в сфере агро — и экотуризма на примере агроусадьбы “Королинский фальварок Тизенгауза”, также посетили агротуристский комплекс “Гродненская усадьба ‘Коробчицы’”, созданный ОАО “Гродненский мясокомбинат”. (Зинаида Самкова. На Гродненщине стартовал проект по развитию экологического туризма, “Бераставіцкая газета”, 2012.10.12).

Прецедентность Тизенгауза для Гродно очевидна, поскольку с его именем связана не только агроусадьба в окрестностях города, но и названы одна из площадей и художественная галерея в Гродно. Проиллюстрируем это контекстами:

Временно перекроют площадь Тизенгауза и улицу Горького (от площади Тизенгауза до улицы Мицкевича). (Служба новостей “ВГ”. В новогоднюю ночь движение в центре перекроют, а общественный транспорт будет ходить до утра, “Вечерний Гродно”, 2012.12.26);

Фотовыставка “Три года дружбы” творческого объединения фотографов “Новый взгляд” (Москва). Галерея “Тизенгауз”. Выставка работ белорусских художников. Музей народного творчества ОМЦ. (обобщенный автор. Гродненская афиша, “Перспектива”, 2012.08.23).

Обратимся к контекстам с онимом *Жылібер / Жилибер*. В отличие от контекстов, в которых Жан Эммануэль Жилибер упоминается совместно с Антоном Тизенгаузом, как белорусскоязычные, так и русскоязычные контексты фокусируются на городском парке, который когда-то был “уникальным ботаническим садом”, заложенным Жилибером, а сегодня носит его имя. Приведем примеры таких контекстов:

Традыцыйна прынялі ўдзел у Рэспубліканскім фестывалі нацыянальных культур, дзе дэманстравалі свае вырабы ў парку Жылібера. (Святлана Ганчарова. Творчыя паездкі, выставки-продажи Бераставіцкага Дома рамёстваў, “Бераставіцкая газета”, 2012.08.31);

На гэты раз Бераставіччыну прадстаўлялі народны ансамбль народнай песні “Бераставіцкія музыкі” РДК — на “Беларускім падворку” каля драмтэатра, а таксама Бераставіцкі Дом рамёстваў з выставай вырабаў народных майстроў — у Горадзе майстроў, што размясціўся ў парку імя Жылібера. (Святлана Ганчарова. “Бераставіцкія музыкі” на рэспубліканскім фестывалі нацыянальных культур у Гродне, “Бераставіцкая газета”, 2012.06.08);

Во второй половине XVIII столетия известным ученым Жаном Эммануэлем Жилибером был создан уникальный ботанический сад, который стал настоящим украшением Гродно. (Лариса Самарина. В путешествие по Гродно — вместе, “Свіслацкая газета”, 2012.09.03);

В честь основателя сада, французского ученого Жана Эмануила Жилибера, который работал в Гродно в 1775-1781 годах, в нынешнем городском парке

в течение дня пройдут зрелищные и познавательные мероприятия. (Елена Стасюкевич. В сад к Жилиберу, “Перспектива”, 2012.09.12);

Старый городской парк в Гродно, ныне носящий имя Жилибера, имеет давнюю историю. (Виктор Саяпин. Из истории городского парка: куда увезли ценные растения и старинную ограду, “Вечерний Гродно”, 2012.10.19);

Из двухсотлетнего ясеня, который, говорят, был посажен самим Жилибером, создадут скульптуру. (Эвика Отто. Какую скульптуру сделать из самого старого дерева в парке, решат на конкурсе, “Вечерний Гродно”, 2012.12.04);

Почти всю зелень уже высадили в парке им. Жилибера. Только три дерева гинкго билоба и один саженец амурского бархата останутся на зимовку в квартире Натальи Канюк. (Эвика Отто. Амурский бархат привезли в ботанический сад, “Вечерний Гродно”, 2012.09.28);

12 сентября лампада, зажженная от Вечного огня воинского захоронения в гродненском городском парке имени Жилибера, прибыла на Свислочкину. (Елена Кедик. Немеркнущий огонь призвал быть верными родной земле, “Свіслацкая газета”, 2012.09.18);

После церемонии бракосочетания молодые отправились в парк Жилибера, посетили Новый и Старый замки. (Служба новостей “ВГ”. Жених и невеста приехали в ЗАГС на велосипедах, “Вечерний Гродно”, 2012.07.04).

Поскольку этот городской парк фактически стал центром культурной жизни и памятным для жителей Гродно местом, то имя Жана Эммануэля Жилибера известно всем горожанам, и именно к нему “в гости” они ходят с детьми по выходным, посещают мероприятия и отдают дань павшим во время Великой отечественной войны. Таким образом, и персоналия, и само имя Жилибер служат прекрасным примером связи прошлого с настоящим.

Прежде, чем мы перейдем к выводам, представляется необходимым сделать несколько собственно лингвистических замечаний, связанных с белорусско-русским транслингвизмом на страницах двуязычных региональных газет Беларуси (подробнее о взаимодействии языков в СМИ Гродненщины см. одну из наших, совместных с А. Ю. Станкевич, публикаций¹³¹⁵). Во-первых, внимательный читатель мог заметить, что зачастую белорусскоязычные контексты сопровождаются ссылками на источники, которые озаглавлены по-русски. Действительно, в региональной прессе Беларуси можно наблюдать „одновременное присутствие в одной газетной статье русского и белорусского языков (в заголовках, в виде цитат, ссылок, комментариев)”¹³¹⁶, а также белорусскоязычных оригинальных либо переданных путем

¹³¹⁵ Рычкова Л. В., Станкевич А. Ю. “Диалог” языков на страницах СМИ Гродненщины. *Актуальные проблемы теории дискурса*. Актюбе: Актюб. регион. гос. ун-т. им. К. Журбанова, 2014. С. 51—61.

¹³¹⁶ Рычкова Л. В. Языковой фактор реализации социальных функций региональных СМИ. *Скориновские чтения-2019: современные тенденции развития издательского дела*. Материалы IV Междунар. форума, посвященного Году малой родины и 20-летию кафедры редакционно-издательских технологий БГТУ (24–25 сентября 2019 г., г. Минск). Минск: БГТУ, 2019. С. 124.

практической транскрипции (с целью передачи оригинального звучания) названий различных артефактов, событий или имен. В нашем случае примерами могут служить употребление формы *Тизенгауз* вместо *Тизенгауз* в русскоязычных контекстах, а также вариативность подачи в белорусскоязычных текстах названия частной агроусадьбы: *“Каралінскі фальварак “Тизенгауз”/ “Королинский фольварк Тизенгауза”/ “Королинский фольварок Тизенгауза”*. Необходимо отметить также вариативность подачи имен Жилибера: *Жан Эммануэль Жилибер / Жан Эмануил Жилибер*. Такая вариативность, на наш взгляд, имеет две причины: во-первых, она объясняется малой известностью первых имен ученого, в отличие от его фамилии, и, во-вторых, осознанием того, что Ж. Э. Жилибер был иностранцем.

После этих, как представляется, немаловажных, хотя и не имеющих непосредственного отношения к теме нашего изложения, замечаний перейдем к выводам, объективно проистекающим из проведенного анализа контекстов. Прежде всего, следует отметить превалирование белорусскоязычных контекстов с целевыми онимами во всех СМИ, кроме собственно гродненских газет *“Вечерний Гродно”* и *“Перспектива”*. Это еще раз подтверждает высказанный нами ранее тезис о том, что *„местные периодические издания остаются примером... трансляции традиционной культуры”* и служат *„реализации одной из важнейших социальных функций — функции воспитания национальной идентичности”*, поскольку *„именно язык сохраняет культурные, национальные традиции, формирует менталитет нации”*¹³¹⁷. В этой функции важную роль играют прецедентные имена собственные. В Беларуси это онимы, имеющие отношение как к потомственным родам, например, имена рода Сапег и рода Радзивиллов, так и к конкретным историческим персоналиям. Еще одним важным, с нашей точки зрения, выводом является принципиальная регионоцентричность подачи материала в газетных публикациях, отражающих персоналии и имена, которые являются национально прецедентными. Подтверждается также тезис о том, что венаучное знание о прошлом (в нашем случае транслируемое посредством региональных СМИ Гродненщины) играет важную роль в формировании общей для нации и / или региональных социумов картины мира настоящего. Наконец, в определенной степени удалось на примере одного из регионов Беларуси показать, что для него исторически были характерны развитые связи со странами той части Европы, которую сегодня именуют Западной, и эти связи, как и представители различных стран, сыграли важную роль в развитии этого региона, причем некоторые из таких персоналий стали прецедентными для исторически многонациональной белорусской культуры.

¹³¹⁷ Там же. С. 125.

**ЗІСТАВНА ХАРАКТЕРИСТИКА
УКРАЇНСЬКИХ І ПОЛЬСЬКИХ УСТАЛЕНИХ ВИРАЗІВ
З ОНІМНИМ КОМПОНЕНТОМ
(на матеріалі „Короткого українсько-польського словника
усталених виразів: еквіваленти слів, фразеологізми,
прислів'я та приказки” Т. Космеди, О. Гоменюк, Т. Осіпової)
МИХАЙЛО ТОРЧИНСЬКИЙ, НАТАЛІЯ ТОРЧИНСЬКА**

Хмельницький національний університет,
Хмельницький — Україна

“Короткий українсько-польський словник усталених виразів: еквіваленти слів, фразеологізми, прислів'я та приказки”, укладений Т. Космедою, О. Гоменюк і Т. Осіповою¹³¹⁸, уміщує 1524 українські й польські фразеологізми. До складу окремих із них входять онімні компоненти, що можуть збігатися в обох мовах чи відрізнятися (зокрема мати пропріальну одиницю лише в одній мові або замість однієї власної назви використовувати іншу). Безперечно, від цього змінюється й семантичне навантаження фраземи, її структура та походження, тому дослідження таких паралелей цікаве й перспективне.

Зазначимо, що польські фразеологізми із власними назвами вже були проаналізовані раніше, зокрема й на рівні дисертаційних студій: А. М. Кравчук 1999 р. захистила дисертацію “Польська фразеологія з ономастичним компонентом”¹³¹⁹, у якій описала понад 4000 польських фразеологічних одиниць, до складу яких входить більш ніж тисяча власних назв — антропонімів, топонімів, зоонімів тощо. Основні положення дисертаційної роботи А. М. Кравчук деталізовані в окремих статтях, надрукованих як до захисту дисертації, так і після нього¹³²⁰.

¹³¹⁸ Короткий українсько-польський словник усталених виразів: еквіваленти слова, фразеологізми, прислів'я та приказки / за заг. ред. Т. А. Космеди; уклад. Т. Космеда, О. Гоменюк, Т. Осіпова. Познань-Харків: Коло (м. Дрогобич), 2017. 408 с.

¹³¹⁹ Кравчук А. М. Польська фразеологія з ономастичним компонентом: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1999. 19 с.

¹³²⁰ Кравчук А. Антична й біблійна ономастична фразеологія польської та української мов: контрастивний аспект. *Slavia Orientalis*. 1999. Т. XLVIII. № 2. S. 239–253; Кравчук А. Омонімія у сфері польсько-української ономастичної фразеології. *Матеріали міжнар. славіст. конф. пам'яті професора Костянтина Трофимовича*: у 2 т. Львів: Літопис, 1998. Т. 1. С. 357–362; Кравчук А. Польська фразеологія з іменами святих і назвами свят. *Славістичні записки*. 1998. № 1–2. С. 5–8; Кравчук А. Проблеми зіставного вивчення української і польської фразеології (на матеріалі фразеологізмів

Аналогічні питання були розглянуті в інших наукових працях (наприклад, дисертація Я. Лагинович¹³²¹, стаття О. А. Мороз¹³²² тощо).

Наявні й інші дослідження пропріальних одиниць, що трапляються у фразеологізмах різних мов: англійської (О. В. Сафронова описала 410 англійських фразеологічних одиниць з онімами біблійного походження з погляду загальних семантичних характеристик, структурних особливостей, визначення їхнього лінгвістичного статусу й закономірностей функціонування в мовленні¹³²³), німецької (Н. С. Лалаян схарактеризувала семантичні, структурні та функціональні особливості 1800 фразеологічних одиниць з онімним компонентом у сучасній німецькій мові, а також їхні модифікаційні властивості в різножанрових текстах¹³²⁴, а Ю. А. Фірсова встановила лінгвокультурологічні особливості утворення та структурного й семантичного розвитку 512 фразеологічних одиниць із топонімічним компонентом у німецькій мові крізь призму взаємозв'язку мови й культури шляхом виявлення характеру взаємодії мовних і позамовних (культурологічних) чинників у семантичній структурі фразем¹³²⁵) та української (О. А. Мороз проаналізувала структуру та семантику більш ніж 3 500 фразеологізмів із пропріативами¹³²⁶,

з античними і біблійними власними назвами). *Нова педагогічна думка*. 1998. № 3. С. 67–70; Кравчук А. Реалізація семантики власної назви в польській ономастичній фразеології. *Мовознавство*. 2001. № 2. С. 26–34; Кравчук А. Русская ономастическая фразеология античного и библейского происхождения в сопоставлении с польской. *Русский язык и литература в учебных заведениях*. 1998. № 5–6. С. 54–56; Кравчук А. Семантизація ономастичного компонента польських усталених зворотів. *Славістичні студії*. Матеріали V Міжнар. славіст. колоквиуму. Львів: Наук. тов. ім. Шевченка, 1997. Т. 1. С. 54–56; Кравчук А. Структурно-семантичні моделі польської й української фразеології з власними назвами: поєднання національних та інтернаціональних ознак. *Проблеми слов'янознавства. Problemy slov'ianoznavstva*. 1999. Вип. 50. С. 97–101; Кравчук А. Етноними в составе польских устойчивых оборотов. *Язык. Культура. Взаимопонимание*. Матеріали междунар. конф. Львов: Львов. гос. ун-т, 1997. С. 116–119.

¹³²¹ Лагинович Я. Имена собственные в русской и польской фразеологии: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.19 / Белорус. гос. ун-т, Минск, 1978.

¹³²² Мороз О. А. Ономастична фразеологія в українській та польській мовах в національно-культурному слов'янському просторі. *Наукові праці. Філологія. Мовознавство*. 2016. Вип. 66. Т. 278. С. 77–81.

¹³²³ Сафронова О. В. Структура і семантика фразеологічних одиниць з ономастичним компонентом біблійного походження в сучасній англійській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1997. 19 с.

¹³²⁴ Лалаян Н. С. Фразеологічні одиниці з ономастичним компонентом у сучасній німецькій мові: структурно-семантичний та функціональний аспекти: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2008.

¹³²⁵ Фірсова Ю. А. Фразеологічні одиниці з топонімічним компонентом у німецькій мові: лінгвокультурологічний аспект: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київ. нац. лінгв. ун-т. Київ, 2002.

¹³²⁶ Мороз О. А. Фразеологічні одиниці з компонентом „власне ім'я в сучасній українській мові: структурно-семантичний аспект: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2002.

а Н. М. Пасік виконала комплексну характеристику українських фразеологічних і паремійних одиниць з онімами як однієї з груп фразеологічної системи української мови із семантичного, семантико-граматичного та структурно-граматичного поглядів, завдяки чому виявила семантичну специфіку онімів і встановила закономірності актуалізації їхніх значень¹³²⁷).

Короткий бібліографічний огляд досліджень, у яких проаналізовано власні назви в складі фразеологізмів, тобто онімний компонент (на нашу думку, саме так має трактуватися сукупність пропріативів, оскільки ад'єктив „ономастичний” стосується ономастики; крім того, ми описуємо власні назви, а не власні імена, тому що в українській мові немає зіставлення власних і загальних імен, а є власні та загальні назви), дає змогу зробити короткі висновки: 1) вітчизняні ономасти звертають серйозну увагу на особливості функціонування власних назв у складі усталених мовних конструкцій, причому не лише в рідній мові, а й в іноземних; 2) якщо спочатку було схарактеризовано переважно антропоніми й топоніми, то останнім часом до аналізу залучають пропріальні одиниці інших онімних класів, зокрема міфоніми й етніоніми; 3) матеріал для дослідження беруть в основному з лексикографічних видань, що закономірно, адже саме словники подають кодифіковану структуру фразем; водночас засвідчено, що „Короткий українсько-польський словник усталених виразів: еквіваленти слів, фразеологізми, прислів'я та приказки” як джерело для наукових пошуків ще не був використаний у процесі аналізу фразеологізмів з онімним компонентом (відзначимо, що як пропріативи ми кваліфікуємо всі індивідуальні найменування, зокрема вітоніми (власні назви об'єктів живої природи, тобто антропоніми — особові назви, зооніми — клички тварин, фітоніми — номінації рослин, міфоніми — найменування міфічних істот, включно з етніонімами — назвами етнічних груп і катойконімами — найменуваннями людей за місцем їх проживання), а також топоніми (власні географічні назви, разом з ад'єктонімами — прикметниками, утвореними від топонімів), космонімами (номінаціями космічних об'єктів), прагматонімами й ідеонімами (власними назвами матеріальних і нематеріальних об'єктів) та ергонімами (найменуваннями груп людей).

Загалом у словнику зафіксовано 107 фразеологізмів, у складі яких наявний онімний компонент, що становить 7,02% від загальної кількості наведених усталених виразів. Безперечно, це менше, ніж в інших студіях, присвячених цій проблемі. Імовірно, автори відібрали лише найбільш поширені фразеологічні конструкції, що відносно рідко мають у своєму складі пропріативи (можливо, цим зумовлений і той факт, що лише четверта частина з них (27,1%) не має відповідників в іншій мові: зокрема, немає в українській — 22, або 20,56%, у польській — 7, або 6,54%).

¹³²⁷ Пасік Н. М. Власні назви в українській фразеології та пареміології: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ніжин. держ. пед. ун-т імені Миколи Гоголя. Ніжин, 2000.

Розглянемо детальніше причини відсутності фразеологізмів з онімним компонентом спочатку в українській мові (відповідно, вони наявні в польській).

Передусім це антропоніми (імена чи прізвища реальних осіб або взятих із художнього мовлення, тобто фактично антропоетоніми), які побутують на території Польщі (у перших дужках наведено номер фрази в словнику, а в других — етимологічні відомості, більшість із яких наявна в лексикографічному виданні), як-от:

(368) *два чоботи — пара* // *wart Pać pałaca, a pałac Paća* (Л. М. Пац мав палац, збудований у 1822–1823 р. в Довбспуді на Сувальщині);

(486) *чекати з моря погоди* // *czekać na Godota* (у творі С. Беккета „Чекаючи на Годо”, надрукованому 1952 р., двоє волоцюг даремно чекають на прихід таємничого й сильного чоловіка, що надасть сенс їхньому життю);

(918) *наговорити сім мишків гречаної вовни* // *pleść jak Piekarski na mękach* (психічно хворий шляхтич М. Пекарські після невдалого замаху на життя короля Польщі Зигмунта III Вази під тортурами давав безглузді свідчення);

(1022) *оббивати пороги* // *chodzić od Annasza do Kajfasza* (у Біблії сказано, що Анна і Кайяфі були ізраїльськими первосвященниками, які брали участь у процесі над Христом).

Ще три фразеологізми мають у своєму складі оказіональний антропонім, апелятив, що конотує етніміну семантику, і теонім, який, однак, не змінює загального значення усталеного виразу:

(1364) *ходити кругом та навколо* // *w kołko Macieju*;

(1260) *терпи, козак, отаманом будеш* // *cierp, Kozacze, atamanem będziesz*;

(1390) *хто розуму не має, тому й коваль не вкує* // *komu Bóg rozumu nie da, temu kowal nie wykuje*.

Отже, у складі таких конструкцій зафіксовано вісім найменувань: три імені, два прізвища й по одному антропоетоніму, етніміну та теоніму.

За структурою вказані українські фразеологічні одиниці є словосполученнями (чотири дієслівні складені структури) та реченнями (три, із яких одне — просте, а два — складні; № 1260 можна кваліфікувати і як просте односкладне узагальнено-особове речення зі спільним для обох присудків звертанням). Натомість польські відповідники — це чотири словосполучення, одне з яких просте іменникове (зазначимо, що № 1364 має варіант *w koło*, який є словосполучкою). Крім того, № 918 вживається з дієсловом *bredzić*, що, проте, не змінює його структури й значення. І в українській, і в польській мовах це — два прислів'я і п'ять ідіом.

Усі фразеологізми активно вживаються в розмовно-побутовому й художньому стилях мовлення переважно для характеристики побутових епізодів життя, що підтверджується і значенням таких мовних одиниць (наприклад, № 486 — „даремно надіятись на кого-що-небудь, чекати чогось”; № 918 — „наговорити дурниць, нісенітниць”; № 1022 — „1) постійно ходити,

багато разів приходити до кого-небудь, кудись; 2) настирливо з'являтися десь, турбувати когось”).

Укладачки словника також стверджують, що всі ідіоми є розмовними за стильовими параметрами, а одне прислів'я — застарілим. У зв'язку зі зміною структури фразеологізму № 1022 в польській мові його кваліфікують як біблєїзм; також він вважається іронічно-жартівливим (в українській мові — стверджувальним). Жанрово-стилістичні особливості інших фразем збігаються (наприклад, № 368 — іронічно-стверджувальна, № 918 — жартівливо-іронічна, № 1390 — застережлива).

Більш численною є група фразеологічних одиниць, до структури яких входять власні назви лише в українському відповіднику.

Такими складниками можуть бути насамперед особові імена (сім випадків, проте два фразеологізми повторюються):

(77, 93) бідному **Савці** нема долі ні на печі, ні на лавці // *bieda biednemu żyć w świecie samotni*;

(951, 1497) не для **Гриця** паляниця // *nie dla proszą miód*;

(1290) у всякого **Мирона** свої норови // *i cyprusy mają swoje kaprusy*;

(1316) у **Сидора** звичай, у **Петра** свій // *ile ludzi, tyle prawd*;

(1519) який **Сава**, така й слава // *jaki pan, taki kram*.

Зазначимо, що два фразеологізми мають низку варіантів без антропонімів: №№ 77, 93 — *біда бідному без наймита; послав би до млина, та нема кого, пішов би сам, та нема з чим*; №№ 951, 1497 — *є квас, та не для вас; є сало, та не для kota; не для пса ковбаса; не для кицьки сало; як твоє не мелеться, то не бігай з кошиком (то й не підставляй)*. Останній зворот має варіанти й у польській мові, однак теж без пропріатива: *nie dla proszą miód; Nie dla psa kielbasa; nie dla kota spryka*.

Традиційно в таких ситуаціях використовують ритмомелодичні особливості особового імені, зокрема — можливість римування з певним апелятивом (*Гриця — паляниця, Сава — слава, Савці — лавці*), іноді — не зовсім яскрава (*Мирона — норови, у Сидора звичай — у Петра свій*), чого немає в польській мові. Водночас слід підкреслити й етнолінгвістичні особливості окремих імен, на які вказував В. В. Жайворонок (*Гриць* „у приповідках виступає об'єктом гумору, насміху, співчуття. Символізує незграбність, некмітливість, невправність”; *Петро* „у народній афористиці є об'єктом гумору і засобом внутрішнього римування, легкої іронії”¹³²⁸). До речі, вищезгадане видання наводить набагато більше прикладів фразеологізмів із вказаними антропонімами, як-от: *Без Гриця й вода не освятиться; Гриць має голову з дурниць; Не видів Гриць ногавиць, то скидав, то вбирав, аж поки їх не порвав або Бери, Петре, поки тепле; Вхопилась би за Петра, тільки школа, що нема; Пішов Петро та вернувся, як було тепло*.

¹³²⁸ Жайворонок В. В. Антологія знаків української культури: словник-довідник. Київ: Наук. думка, 2018. С. 165, 475.

У складі двох фразем є українські ойконіми (в першому — ще й етнонім), а однієї — ад'ектонім, причому останній в українській мові має безонімний відповідник (у польській мові — два), проте значення всіх висловів загалом збігаються:

(567) загинув як **швед** під **Полтавою** // *sluch o nim przepadł (saginął);*

(867) на городі бузина, а в **Києві** дядько // *co ta piernik do wiatraka;*

(34) балакучий, як базарна баба (**київська** перекупка) // *gadatliwy jak baba (przekupka, starzec).*

Також подібною є семантика трьох усталених виразів з етнонімами (лише один із них римується):

(132) борц такий густий, що по ньому би й **бойко** на ходоках перейшов // *barszcz taki gęsty, że kot by po nim suchą nogą przeszedł;*

(178) ведмідь танцює, а **циган** гроші бере // *głupi pracuje, a pan pieniądze liczy;*

(712) коли біда, не йди до **жида**, а йди до сусіда // *kiedy bieda, do sąsiada.*

Зауважимо, що етноніми (найменування народів, народностей, племен і народів) не завжди пишуться з великої літери, однак більшість ономастів вважає їх пропріальними одиницями.

У семи конструкціях засвідчено теонім **Бог** (один раз — відтеонімний прикметник). „Одвічна залежність людини від сильніших за неї стихій природи породила віру в надприродні сили, передусім у Бога; це зберегли, зокрема, вигуківі мовні формули звертання людини до Бога (первісно, звичайно, ще дохристиянського) в екстремальних ситуаціях..., також як добрі етикетні побажання близькій людині”¹³²⁹; це, звичайно, стосується не лише української, а й польської мов, а відсутність теонімів у другій зумовлена не низьким рівнем релігійності поляків (паралельно фіксується значна кількість фразем із такими лексемами), а наявністю висловів аналогічного значення без теонімів:

(40) без **Божої** волі і волос (з голови людини) не впаде // *włos z głowy nie spadnie (nie spadł);*

(351) дав **Бог** дитятко, якби ж перше телятко // *łatwiej o dzieciaka, niż o cielaka;*

(357) дай вам, **Боже**, здоров'я, але в мої груді // *zdrowie twoje w dębę moją;*

(654) і злодій **Богу** молитесь, а чорт його молитву хапає // *modli się pod figurą, a diabła ta za skorą;*

(719) коли кривда, йди до пана **Бога** на скарпу // *komu krzywda, ustąp;*

(803) має **Бога** на язичі, а дідька на зубах // *modli się pod figurą, a diabła ta za skorą;*

(1003) ні **Богові** свічка, ні чортіві кочерга // *ni pies, ni wydra.*

В. В. Жайворонок відзначає, що „у народній пареміології яскраво вираженою є дихотомія **Бог / чорт** як уособлення добра і зла..., а також як

¹³²⁹ Там само. С. 47.

указівка на характерне для народу двоєвір'я¹³³⁰, що, зокрема, проявляється у фразеологізмах №№ 654, 803, 1003, однак у польській мові два перші мають однаковий відповідник.

Ще два вирази в українській мові можуть функціонувати у двох варіантах: з кінонімом (кличкою собаки) й геортонімом (найменуванням свята) та без них, як у польській мові, однак в обох випадках семантика практично не змінюється:

(1495) як *собаці (Сіркові) на перелазі // użyć jak psa w studni;*

(1506) (*гарна*) як *яблучко (на Спаса) // [ładna] jak (tynieckie) jabłko.*

Загалом у складі українських фразеологізмів фіксуємо 22 пропріативи: сім теонімів, шість антропонімів (особових імен), чотири етроніми, два ойконіми й по одному аргіоніму, ад'ектоніму й зооніму, причому лише в трьох варіантних формах власні назви відсутні.

Характерною структурною ознакою таких фразеологічних одиниць є їхня предикативність, тобто функціонування у вигляді речень: простих однокладних — три (№№ 77, 93, 357) і двоскладних, переважно неповних, — п'ять (наприклад, 40, 803, 1497), складних складносурядних — три (№№ 178, 654, 867), складнопідрядних — шість (наприклад, №№ 132, 351, 1003) та безсполучникових — одне (№ 1316). Зазначимо, що чотири фраземи — це порівняльні звороти (№№ 34, 567, 1495, 1506), які, особливо як скорочені варіанти, можуть бути потрактовані як словосполучення.

Серед 22 фразеологічних виразів — лише чотири ідіоми, решта ідентифікована як прислів'я. Застарілими визначено дванадцять фразем, розмовними або просторічними — дві, порівняльними — чотири, діалектними — одну (ці характеристики збігаються в обох мовах).

Аналогічний висновок можемо зробити й щодо жанрово-стилістичних особливостей, серед яких частіше трапляються забарвлення іронічно-жартівливе (сім випадків), песимістичне (п'ять), жартівливе й застережливе (по три), зневажливе й несхвальне (по два). Лише в трьох польськомовних конструкціях є відмінності в таких параметрах: у №№ 77, 93 замість песимістичної конотації визначено несхвальну, а в № 719 — замість зневажливої рекомендаційну.

Практика мовленнєвої діяльності засвідчує, що зараз у художньому й розмовно-побутовому стилях більш активно використовуються фраземи з антропонімним і топонімним компонентами у складі, натомість з етронімним і теонімним фіксуються рідше.

Домінантними є структури, у яких власні назви трапляються в польській та українській мовах (78; 72,9 %). Спочатку розглянемо конструкції, де вживаються однакові пропріальні одиниці (загалом 71; 61,68 %). Такими передусім є фразеологізми античного (12) і біблійного (18) походження, однак найбільше фіксуємо усталених виразів зі словом *Бог* (35), які можна вважати фольклорними утвореннями.

¹³³⁰ Там само. С. 46.

Структурною особливістю фразем зі словом *Бог* є значна перевага синтаксичних побудов предикативного типу (26), зокрема

а) простих односкладних (4):

(97) *бійся Бога* // *bój się (bójcie się) Boga*;

(123) *Бог* не здуриш (або не ошукаєш) // *Boga nie oszukasz*;

(126) *Бог*у не спротивишся // *Bogu się przeciwiać trudno*;

б) простих двоскладних (10):

(61) *береженого Бог* береже // *strzeżonego Pan Bóg strzeże*;

(112) *Бог* вас обмислить // *Pan Bóg was opatrzy*;

(117) *Бог* людей не бракує // *Bóg ludźmi nie brakuje*;

в) складносурядних (2):

(111) *Бог Богом*, а люди людьми // *Bóg Bogiem*, а pop popem;

(125) *Бог*а хвали, а чорта не гніви // *Bogu służ*, а *diabła nie gniewaj*;

г) складнопідрядних (8):

(116) *Бог* знає, що робить // *wie Bóg co czyni*;

(1126) пошли, *Господи*, з неба, чого кому треба // *ześlij, Boże, z nieba, czego komu trzeba*;

(1283) у *Бозі* надія, коли хліб в торбі // *Bóg nadzieja, gdy jest w torbie chleb*;

г) складних безсполучникових (2):

(113) *Бог* дав, *Бог* узяв // *Bóg dał, Bóg wziął*;

(119) *Бог* не видасть, свиня не з'їсть // *kogo Pan Bóg stworzy, tego nie utworzy*.

Як бачимо, будова фразеологічних одиниць у різних мовах майже збігається, хоча трапляються й окремі відмінності, наприклад:

(98) *бійся Бога* та й мене трішки // *bój się Boga*, а *po Bogu tylko tego, kto się Boga nie boi* (просте речення // складне речення із сурядністю і підрядністю);

(713) коли *Бог* розуму не дав, так руками не розмірковуй // *Bozia rozumu nie dał* (складнопідрядне речення // просте речення);

(1282) у *Бог*а вір, тільки *Богові* не вір // *w Pana Boga wierz, ale Panu Bogu nie wierz* (складне безсполучникове речення // складносурядне речення).

Фразему-словосполучку було зафіксовано лише одну:

(498) з *Богом* // з *Bogiem*.

Серед восьми словосполучень виділяємо п'ять дієслівних:

(238, 1228, 1240) *віддати (Бог*у) душу (спочити з *Богом*, стати перед *Богом*) // *oddać (Bogu) ducha / pojsć do Boga / stanąć przed Bogiem / spocząć w Bogu*;

(480) *дякувати Бог*у // *dzięki Bogu*;

(686) *віддати кесарево кесарю*, а *Боже Богові* // *oddać cesarzowi, co cesarskie, a Bogu, co boskie* (у цьому разі замість складного словосполучення в польській мові функціонує складне речення з неоднорідною супідрядністю),

а також три іменникові:

(127) *Божий* дім // *dom boży (modlitwy)*;

(516) з (*Божої*) ласки // з *bożej łaski*.

У кожному українському фразеологізмі є теонім *Бог (Господь)* — відповідно 35 й 1, у польському — *Bóg (Pan Bóg)* — відповідно 33 й 6; тричі трапляється відтеонімний ад'єктив *Божий*, а в № 124 (*Бого* нема дома, поїхав до Куликова // *Pan Bóg wyjechał do Brodów*) та №1469 (як ми *Бог*у годимо, так і *Бог* нам // *jak Kuba Bogu, tak Bóg Kubie*) — й інші оніми, які ми згодом розглянемо окремо.

Усталені вирази античного походження традиційно мають у своєму складі

а) міфоантропоніми (4):

(133) бочка *Діогена* // *beczka Diogenesa*;

(1001) нитка *Аріадни* // *nić Ariadny*;

(1217) скриня *Пандори* // *puszka Pandory*;

б) відміфоантропонімні прикметники (6):

(7) *Авгієві* *стайні* // *stajnia (stajnie) Augiasza*;

(20) *Ахіллесова* *п'ята* // *pięta achillesowa (Achillesa)*;

(1205) *Сізіфова* *праця* (*Сізіфів* *труд*) // *Szyzofowa praca*;

в) теоніми (5) і відтеонімні прикметники (3):

(289) *гарний* як *Аполлон* (*молодий бог, молодий місяць*) // *piękny jak Apollo (młogy Bóg) / Piękny jak księżyc [w pełni]*;

(370) *дволик*ий *Янус* // *Janusowe oblicze*;

(1245) *Стріла* *Амура* (*Купідона, Амурова, Купідонова*) // *strzała Amora (Erosa, Kupidyna)*;

г) ад'єктоніми (2), утворені від назв античних міст:

(1033) *олімпійський* *спокій* // *olimpijski spokój*;

(1276) *троянський* *кінь* // *koń trojański*.

Як бачимо, усі структури є словосполученнями, утвореними за моделями “іменник + іменник”, “іменник + прикметник”, “прикметник + іменник” (порівняльний зворот). В обох мовах усталені вислови мають шість варіантів, два з яких функціонує без онімів.

Відмінності між польськими й українськими фраземами цього типу стосуються переважно чергування в їхньому складі власне пропріальних одиниць та відонімних прикметників або апелативних конструцій.

У складі фразеологізмів біблійного походження більш продуктивними порівняно з іншими онімами будуть міфоантропоніми, яких зафіксовано 10 (не кваліфікуємо їх як антропоніми, оскільки інформація про їх життя і діяльність узята переважно з легенд та переказів). Варто розрізнити власне міфоантропоніми й відміфоантропонімні прикметники, кількість яких у цих дев'яти конструціях різна в польській (відповідно 9 і 3) та українській (5 і 5) мовах, наприклад:

(8) *Адамов* *ребро* // *żebro Adama*;

(171) *Валаамова* *ослиця* // *Balaama oślica*;

(885) *на лоні* *Авраамовому* // *łono Abrahama (Abrahamowe)*.

Ще в п'яти фразеологічних одиницях наявні власні географічні назви, однакові в обох мовах, однак різниця простежується в тому, чи це власне топонім (українські й польські усталені вирази — відповідно 2 і 4), чи відтопонімний прикметник (4 і 4):

(170) **Вавилонська вежа** // *wieża Babel*;

(481) **Єгипетська тьма** // *Egipskie ciemności*;

(660) **Ієрихонські мури** (стіни) // *ture Jerycha*.

У словосполученні № 1224 (**Содом і Гоморра** // *Sodoma i Gomora*) кваліфікуємо ці пропріативи як різновид міфонімів, оскільки вони фіксуються в міфах: *Содом і Гоморра* — біблійні міста, символ розпусти. У фразеологізмі № 1220 (*служити Мамоні* // *służyć tamonie*) використано теонім („*Мамон, Мамона* — назва сирійського божества багатства”¹³³¹), а в № 1244 (*Страшний* (останній) *суд* // *sąd Ostateczny*) та № 1288 (*у Великім пості не ходи в гості* // *w wielkim poście nie chodź w gości*) — хрононіми.

Серед фразеологізмів біблійного походження теж домінують підрядні словосполучення (іменниково-прикметникові, іменниково-іменникові, дієслівно-іменникові), проте реєструємо й одну сурядну конструкцію. Варіативність таких сполук досить низька (в українськомовних виразах — чотири варіанти, в польськомовних — п'ять).

Також одиничними фіксаціями засвідчено наявність відантропонімого прикметника: (№ 361) **Дантове пекло** // *Dantejskie piekło (sceny)*, особового імені, яке в польськомовному фразеологізмі представлене своїм варіантом: (№ 210) *вирвався як Пилип* (голий) *з конопель* // *wyrwał się jak Filip z kopori*; етноніма: (№ 24) *багатий, як жид пархами* // *bogaty jak Żyd w parchy*; топоніма: (№ 240): *відкрити Америку* // *odkrywać (odkryć) Amerykę*, а також двох геортонімів: (№ 825): *минув Снас* — *держи кожуха про запас* // *na Spasa boćki do ciepłic, a bąnki do lasa*; (№ 887) *на Новий рік прибавилось дня на заячий скік* // *na Nowy Rok przybywa dnia na barani skok*.

Структурно це два речення (просте й складне безсполучникове, трансформоване в польському відповіднику в просте) та чотири словосполучення (два дієслівні, іменникове й прикметникове), причому одне є порівняльною конструкцією.

Більш детальну увагу звернемо на фразеологізми, що відрізняються вжитими власними назвами (загалом зафіксовано сім таких виразів). Це, зокрема, дві конструкції, про які ми вже згадували, аналізуючи групу усталених виразів зі словом *Бог*, що доповнюють або антропонім (№ 1469), або топонім (№ 124), причому зазначимо, що обидві назви ідентифікують поселення на території Західної України: *Куликів* — село під Львовом, *Броди* — місто Львівської області.

¹³³¹ Короткий українсько-польський словник усталених виразів: еквіваленти слова, фразеологізми, прислів'я та приказки... С. 282.

Ще дві фраземи утворені шляхом римування різних антропонімів з іншою лексемою (апелятивом або антропонімом), що забезпечує вислову жартильвий колорит:

(703) *кожна птиця знайде свого Гриця // każda Kasia (Rózia) trafi na swojejgo Jasia (Jósia);*

(1291) *у всякого Мусія своя затія // każda Teresa ma swe interesa.*

Аналогічну семантику має і фразеологізм № 562, що в українській мові функціонує з чотирма антроповаріантами, а в польській пов'язаний з одним антропонімом (у будь-якому разі це, на нашу думку, вигадані особи):

(562) *за царя Гороха (Панька, Тимка, Хмеля) // za (czasów) króla Świeczka.*

В. В. Жайворонок теж констатує, що це вигадані персонажі: “за царя (короля) Гороха (Горошка) — дуже давно. За царя Гороха, як було людей трохи (приповідка)”¹³³².

Цей самий дослідник характеризує ще один фразеологізм „верста келебердянська (мальована, пирятинська, чугуївська та ін.) — переносно — про дуже високу людину”¹³³³, який згадується і в словнику:

(184) *верста келебердянська (пирятинська, чугуївська, мальована) // wysoki jak Mariacka wieża (baranowska dzwonnica, babilońska wieża),*

проте є різниця у використанні пропріативів: в українській мові ад'єктивними утворені від ойконімів Келебердя (село в Черкаській області), Пирятин (місто на Полтавщині) й Чугуїв (місто в Харківській області), а в польській — від прагматонімів Маріацька вежа (в Кракові), Барановська дзвіниця (місто Баранов-Сандомирський у Підкарпатському воєводстві), Вавилонська вежа (символ безладу, про який розповідається в Біблії).

Зневажливе й частково образливе для українців значення має усталений вираз № 475 (дурний як гуцул // głupi jak chachoł małorosyjski), що підкреслюється і квалітативним прикметником, і етнімом хохол — „зневажл.-ірон. або жартівлива назва українця”¹³³⁴.

Зооніму Сірко в українськомовній фраземі № 1099 (пожививсь як Сірко настку // wyszedł jak Zabłocki na mydle) в польській мові відповідає прізвище шляхтича Заблоцького, який у XVIII ст., прагнучи уникнути митної сплати за перевезення мила, сховав його під баржею, але мило розтало у воді¹³³⁵.

Певним чином вмотивованою є і пропріальна пара „геортонім — агіонім”, адже темпоральні характеристики Покрови (14 жовтня) і Дня святої великомучениці Урсули (21 жовтня) практично збігаються, як і погодні особливості:

(1106) *Покрова землю листом покрива // od Świętej Urszuli oczekuj koszuli.*

¹³³² Жайворонок В. В. Антологія знаків української культури... С. 1577.

¹³³³ Там само. С. 78.

¹³³⁴ Там само. С. 661.

¹³³⁵ Короткий українсько-польський словник усталених виразів: еквіваленти слова, фразеологізми, прислів'я та приказки... С. 260.

За будовою це чотири речення (три прості й одне складнопідрядне) та три словосполучення (два іменникові й одне прикметникове), причому дві структури є компаративемами.

Багато фразеологізмів (зокрема всі усталені вирази античного та біблійного походження) є ідіомами, що часто вживаються в книжному мовленні (насамперед публіцистиці, белетристиці й навіть у науковому стилі), натомість фраземи зі словом *Бог* — це частіше прислів'я, поширені в розмовно-побутовому стилі. Загалом засвідчено 46 ідіом і 32 прислів'я.

Більш поширені фразеологізми застережливого (16), стверджувального (12), несхвального (11), іронічно-жартівливого (10), схвального (8), оптимістичного (6) змісту, натомість рідко трапляються іронічного й жартівливого (по три), вулгарного (два), побажального, зневажливого, презирливого, рекомендаційного, сумнівного й увічливого (по одному). Зазначимо, що шість фразеологізмів авторки словника кваліфікують як евфемізми (наприклад: *віддати Богу душу, спочити з Богом, стати перед Богом* — „умерти”; у *костюмі Адама (Єви)* — „про людину без усякого одягу”), і ще шість — як етикетні структури (*Бійся Бога; Дякувати Богу*).

До книжних віднесено 28 фразеологізмів (частіше це вирази біблійного й античного походження), застарілих — 35 (переважно зі словом *Бог*), розмовних — 19, діалектних — 1, і така конотація майже завжди простежується в обох мовах. У цій групі також виявлено п'ять порівняльних зворотів (власне зворотів і складнопідрядних речень із підрядним порівняльним).

Проаналізувавши всі фразеологізми з онімним компонентом, зафіксовані в “Короткому українсько-польському словнику усталених виразів: еквіваленти слова, фразеологізми, прислів'я та приказки”, можемо зробити низку узагальнень, що стосуються структури, походження, семантики та інших особливостей цих конструкцій.

Передусім відзначимо незначну продуктивність таких структур, адже з 1524 фразем пропріативи фіксуються лише в 107 (7,02% від їхньої загальної кількості), причому в українській мові власні назви є в 100 висловах (6,54%), а в польській — у 85 (5,58%). Однією з причин цього стала відсутність узагальнення в онімах, адже їхня основна функція — диференційна, сутність якої полягає в розмежуванні однакових денотатів шляхом присвоєння індивідуальних найменувань. Відповідно, ті власні назви, що стають компонентами усталених виразів, мають символічне значення — міжнаціональне або принаймні національне, проте можливі й інші підстави (наприклад, етнокультурна вагомість, фонетичні особливості, зокрема здатність пропріативів до римунання з іншими лексемами, що мають семантику, потрібну для вираження певної ідеї).

Саме ці обставини часто зумовлюють продуктивність різних розрядів онімної лексики.

В українських фразеологізмах представлені теоніми (46) і відтеонімні прикметники (6), особові імена (13) та відантропонімні прикметники (2),

міфоніми, передусім міфоантропоніми й міфотопоніми (10), та відміфоантропоніми прикметники (9), етніоніми (6), топоніми (5) та відтопонімі прикметники (9), хрононіми, передусім геортоніми (6), зооніми (2) — загалом 114 пропріальних одиниць.

У польських усталених виразах трапляються теоніми (47) та відтеонімі прикметники (3), міфоніми, передусім міфоантропоніми й міфотопоніми (14), та відміфоантропонімі прикметники (7), особові імена (11) та прізвища (4), топоніми (6) та відтопонімі прикметники (6), хрононіми, передусім геортоніми (4), етніоніми і прагматоніми (по 3), антропоетонім і зоонім (по 1) — загалом 110.

Як бачимо, кількість використаних у фраземах пропріальних одиниць загалом збігається, що свідчить про певну усталеність традицій фразеотворення. Спільними для обох мов є насамперед фразеологізми античного й біблійного походження, а також фольклорного, зокрема з компонентом *Бог*. Відмінними є вислови, які мають у складі реальні (місцеві) власні назви (зокрема антропоніми, топоніми, поетоніми тощо).

Серед аналізованих фразеологічних структур — 55 ідіом і 52 прислів'я, що теж свідчить про подібність використання онімів у цих двох типах.

За будовою розрізняються фразеологізми-словосполучення (1), словосполучення (50) і речення (56), причому другий тип — це переважно іменникові (29) і дієслівні (12) структури, а третій — прості односкладні (8) і двоскладні (17) та складнопідрядні (17) речення. Варіативність синтаксичної будови фразем в українській і польській мовах засвідчена на рівні 5 %. Також зафіксовано 13 компаративем (порівняльних словосполучень і предикативних одиниць).

Якщо говорити загалом про варіативність усталених виразів, то в українській мові вона вища (39,25 %: 107 конструкцій мають 19 варіантів з онімним компонентом і 23 — без нього), ніж у польській (29%: 18 варіантів з онімним компонентом і 13 — без нього).

Автори словника вважають застарілими 49 фразем, книжними — 28, розмовними — 26, евфемізмами й етикетними структурами — по 6. Спостерігаються семантичні конотації і позитивного (стверджувального — 12, схвального — 8, оптимістичного — 7), і негативного (несхвального — 14, песимістичного — 6), і нейтрального (застережливого — 20, іронічно-жартівливого — 18, жартівливого — 7) характеру, тому не варто говорити про значну перевагу тих фразеологізмів, що, наприклад, характеризують людину і її діяльність у якомусь одному аспекті.

На перспективу цікаво було б порівняти усталені вирази з онімним компонентом в інших мовах: як слов'янських, так і германських, романських, тюркських чи угро-фінських, тобто тих, що побутують на суміжних з Україною територіях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Авраменко Л. А. Актуальные переносные наименования тематической группы “политические персоны” в современной русскоязычной прессе Украины. *Проблемы преподавания и изучения русского языка в школе и вузе на современном этапе*. Материалы третьей междунар. науч.-практ. конф. (8–9 апреля 2009 г.) / ред.: Н. Н. Аврат и др. Нежин, 2010. С. 15–22.

Адамович А. Война и деревня в современной литературе. Минск: Наука и техника, 1982. 199 с.

Адамович А. Заглядывая в день грядущий. *Адамович А. Мы — шестидесятники: Статьи*. Москва: Сов. писатель, 1991. С. 10–57.

Адмони В. Г. Введение в синтаксис современного немецкого языка. Москва: ИЛИЯ, 1955. 392 с.

Азарова Л. „Золота пропорція” як вияв гармонії у поетичній творчості Тараса Шевченка. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2014. Вип. 3. Спеціальний випуск, присвячений 200-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка. С. 4–12.

Александров Ю. К. Очерки криминальной субкультуры. Москва: Права человека, 2001. 152 с.

Андреева Т. М. Перифразовый портрет персоны в украинском интернет-пространстве. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2017. Вип. 9 (2). С. 47–51.

Анохин П. Системные механизмы высшей нервной деятельности. Москва: Наука, 1979. 453 с.

Апресян Ю. Д. Избранные труды: в 2 т. Москва: Школа “Языки русской культуры”, 1995. Т. II. Интегральное описание языка и системная лексикография. 767 с.

Апресян Ю. Д. Перформативы в грамматике и словаре. *Известия АН СССР*. 1986. Т. 45. № 3. С. 208–223.

Апресян Ю. Д. Прагматическая информация для толкового словаря. *Апресян Ю. Д. Избранные труды*. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1995. Т. 2. С. 135–155.

Ардашев Р. Г., Туркова В. Н. Проблемные вопросы доказывания статуса ‘вора в законе’ у обвиняемого при расследовании преступлений. *Закон и право*. 2019. № 6. С. 140–142.

Арнольд М. Когнитивистские теории эмоций. URL: <https://www.studopedia.org/1-138962.html> (дата обращения: 22.09.2021).

Арутюнова Н. Д. Проблема числа. *Логический анализ языка. Квантификативный аспект языка* / отв. ред. Н. Д. Арутюнова. Москва: Индрик, 2005. С. 5–21.

Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. Москва: Наука, 1988. 340 с.

Архангельская А. Сексизм в языке. Olomouc: Univerzita Palackeho, 2011. 326 с.

Афиногенов В. А. Исторические аспекты борьбы с идеологами преступного мира в советское время. *Пробелы в российском законодательстве. Юридический журнал*. 2018. Вып. 5. С. 153–156.

Бабій О. М. Феномен ідеалу та утопічна свідомість. *Світогляд і духовна творчість*. Київ: Наук. думка, 1993. С. 144–152.

Баган М. П. Паронімія в сучасній українській лінгвістичній термінології: причини і тенденції розвитку. *Наук. вісн. Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка. Серія "Філологічні науки (Мовознавство)".* 2017. № 8 (1). С. 5–10.

Баймусаева Б. Ш., Жубай А. Б., Коньрова А. О. Демократизация языка как при-мета времени. URL: <https://scienceforum.ru/2018/article/2018004978> (дата обращения: 10.08.2021).

Баландіна Н. Ф. Функції і значення чеських прагматичних кліше в комунікативному контексті. Київ: АСМІ, 2002. 332 с.

Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. Москва: Изд-во иностр. лит., 1955. 416 с.

Балли Ш. Французская стилистика. 2-е изд. Москва: Эрдориал УРСС, 2001. 392 с.

Баллі Ш. Синтаксис експліцитної модальності. *Мовознавство.* 2021. № 3. С. 43–52.

Барабанов Н. П. Криминологический и психологический аспекты криминальной идеологии и образа жизни в криминальной субкультуре осужденных. *Человек: преступление и наказание.* 2017. Вып. 25 (2). С. 177–182.

Барабаш Ю. Вибрані студії. Сковорода. Гоголь. Шевченко. Київ: Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2006. 744 с.

Барабаш Ю. „Коли забуду тебе, Єрусалиме...”. Гоголь і Шевченко. Порівняльно-типологічні студії. Харків: Акта, 2001. 273 с.

Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. Москва: Худ. лит., 1975. 502 с.

Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского. Москва: Сов. Россия, 1979. 318 с.

Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. Москва: Искусство, 1979. 423 с.

Бацевич Ф. С. Вірність темі, або Людський чинник у мові й житті вченого. *Тетяна Космеда: біобібліографічний покажчик / уклад. З. М. Бичко.* Львів : ПАІС, 2007. С. 3–6.

Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики. Львів: ПАІС, 2010. 336 с.

Бацевич Ф. С. Учений: наукова доля і обшир лінгвістичних досліджень. *Тетяна Анатоліївна Космеда: біобібліографічний покажчик / уклад.: Сліпецька В. Д., Ляховин О. Б. Дрогобич : Коло, 2012. С. 9–11.*

Бацевич Ф. С., Космеда Т. А. Очерки по функциональной лексикологии. Львов: Свит, 1997. 392 с.

Беккер Е. В., Панова О. Б. Аксиология и лингвоаксиология в современном гуманитарном научном дискурсе (на примере исследования концепта 'человек' в русской и китайской культурах). *Евразийский союз ученых.* Серия "Философия". 2015. № 4 (13). С. 167–169.

Белей Л. Українська мова на початку ХХІ ст.: Параметризація соціально-лінгвістичних змін. Київ: Люта справа, 2019. 208 с.

Бердникова А. Г. Речевой жанр благодарности: когнитивный и семантико-прагматический аспекты: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Новосибирск, 2005. 23 с.

Беркумбаев Н. С., Егоров А. Р. Занятие высшего положения в преступной иерархии: проблема квалификации и правоприменения. *Вопросы российской юстиции.* 2020. № 5. С. 413–422.

Бессонов И. А. Русская эсхатологическая легенда: источники, сюжетный состав, поэтика: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Москва, 2010. 22 с.

Бичко З. Ярослав Рудницький — знаний дослідник українських діалектів. *Мова у слов'янському культурному просторі: тези доповідей і повідомлень Міжнар. наук. конф. (23–25 травня 2002 р., м. Умань).* Умань, 2002. С. 11–17.

Біблія, або Книги Святого Письма і Старого і Нового Заповіту / перекл. Івана Огієнка. Київ: Б. м., 1992. 1528 с.

Богдан С. К. Святе Письмо як інтекст в епістолярних текстах Лесі Українки. *Наук. вісн. Чернів. ун-ту*. 2013. Вип. 659. Романо-слов'янський дискурс. С. 23–27.

Боднар О. Золотий переріз і неевклідова геометрія в науці та мистецтві. Львів: Українські технології, 2005. 197 с.

Болотнікова А. П. Граматичні індикатори вираження категорії ввічливості в українській мові: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Запоріж. нац. ун-т. Запоріжжя, 2018.

Бондар А. В. Філософія щастя: автореф. дис. ... канд. філос. наук. Одеса, 2013. 17 с.

Бондаренко С. В. Влияние так называемых 'воров в законе' на криминологическую ситуацию в пенитенциарных учреждениях. *Вестн. Самар. юрид. ин-та*. 2020. Вып. 2 (38). С. 9–13.

Бородіца С., Вашків Л. "Ментальне поле" і феномен "української душі" у романі "Тори говорять!" Уласа Самчука. *Філологічний дискурс*. 2015. № 2. С. 10–14.

Боярова Л. Г. Позамовні чинники формування українського термінофонду. *Вісн. Харк. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. Серія „Філологія”*. 2015. № 73. С. 9–13.

Брандт Р. Ф. Лекции по истории русского языка, читанные в Московском археологическом институте. Москва: Изд-во Моск. археол. ин-та, 1913. 121 с.

Брандт Р. Ф. Начертание славянской акцентологии. *Изв. Нежин. ин-та*. 1880. Т. 5. С. 11–15.

Бредемайер К. Провоцирующая риторика? Меткий ответ! / пер. с нем. 2-е изд. Ростов-на-Дону: Феникс; Краснодар: Неоглори, 2008. 252 с.

Брицын В. М. Модальная организация лирики Марины Цветаевой. *Лингвистика XXI века: сб. науч. ст. к 65-летию юбилею В. А. Масловой*. Москва: Флинта, Наука, 2014. С. 69–77.

Бріцин В. М., Мозгунов В. В. Когнітивна теорія модальності та її інтерпретаційний потенціал у східнослов'янському художньому дискурсі. *Слов'янські обрії*. Матеріали XV Міжнар. з'їзду славистів. Київ, 2013. Вип. 6. Ч. 1: Мовознавство. С. 301–324.

Бріцин В. Модальний аспект інтерпретації поетичного тексту. *Наук. вісн. Південноукр. нац. пед. ун-ту ім. К. Д. Ушинського. Серія "Лінгвістичні науки"*. 2021. № 32. С. 35–44.

Бугай Н. Український етикет. Київ: Б-ка українця, 2002. Кн. 2. Етикет дорослої людини. 256 с.

Булатая Е. В. Ирония как имплицитная форма выражения авторской модальности в художественном тексте (на материале произведений Н. В. Гоголя и их немецко-язычного перевода): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Балт. федер. ун-т им. И. Канта. Калининград, 2017.

Булах М. Б. Перифрази в архітектоніці медійного тексту. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2017. Вип. XXXIV. С. 39–50.

Булаховський Л. А. Вибрані праці в п'яти томах / редкол. І. К. Білодід, Ю. Л. Булаховська, В. А. Дібо. Київ: Наук. думка, 1975. Т. 1: Загальне мовознавство. 495 с.

Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Київ: Довіра, 1992. 414 с.

Булыгина Т. В., Шмелев А. Д. „Возможности” естественного языка и модальная логика. *Вопросы кибернетики: Язык логики и логика языка: сб. ст. к 60-летию профессора В. А. Успенского*. Москва: Наука, 1990. С. 135–167.

Вакуленко С. В., Піддубна В. В. Полонізми у складі західноукраїнської лексики за „Українсько-німецьким словником” Зенона Кузелі та Ярослава Рудницького. *Наук. вісн. Чернів. ун-ту*. 2000. Вип. 93: Слов’янська філологія. С. 112–129.

Валух З. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові. Київ-Полтава: АСМІ, 2005. 356 с.

Ванюшина О. Ф. Специфіка моральнісного змісту міфології: автореф. дис... канд. філос. наук. Київ, 1997. 22 с.

Варфоломеева И. В. Дискурсивное событие выражения благодарности в естественной коммуникации в английском и русском языках. *Альманах современной науки и образования*. 2010. № 11 (42). Ч. I. С. 134–137.

Вербич С. Українська ономастика: перспективи розвитку. *Українська мова*. 2010. № 3. С. 73–80.

Верхратский И. Наша правопись. Львів: 3 печатні В. А. Шийковського, 1913.

Верхратский И. Немоżliві пуризми. *Збруч*. 1913. URL: <https://zbruc.eu/node/13516> (дата звернення: 20.10.2021).

Верхратский И. Про говор галицких лемків. Львів, 1902. 481 с.

Верхратский И. За́мітка на одвіт п. Партицкого. *Дньо*. 1894. URL: <https://zbruc.eu/node/94521> (дата звернення: 21.10.2021).

Верхратський І. В справі народного язика. *Правда*. 1873. 16 (28) серпня. С. 120.

Верхратський І. Говір батюків. *Зб. філол. секції НТШ*. 1912. Т. 15. 306 с.

Верхратський І. Злобні видумки д-ра Івана Франка. Львів: 3 печатні В. А. Шийковського, 1907. 125 с.

Верхратський І. Знадоби до пізнання угорско-руських говорів. *Словарець / відб. із Записок НТШ*. 1899. Т. 27–30. 276 с.

Верхратський І. Знадоби до словаря южноруського. Львів: Печ. Т-во ім. Т. Шевченка, 1877. 88 с.

Верхратський І. Кілька слів о словарі О. Партицкого. Львів, 1875. 22 с.

Верхратський І. Наша правопись. Львів, 1913. 57 с.

Верхратський І. Одвіт О. Партицкому на его за́мітку, вимірену против статьи: „Кілька слів о словарі О. Партицкого”. Львів, 1876. 10 с.

Виноградов В. В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. Москва: Наука, 1975. 560 с.

Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове): учебное пособие для вузов. 3-е изд. испр. Москва: Высш. шк., 1986. 639 с.

Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. Академічна грамати́ка української мови. Київ: Пульсари. 2004. 398 с.

Вільчинська Т. Мовна концептуалізація образу Христа у творчості Лесі Українки (на матеріалі драматичної поеми „В катакомбах”). *Лінгвостилістичні студії: наук. журн. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки*, 2016. Вип. 1. С. 41–47.

Водолазский Б. Ф., Вакутин Ю. А. Преступные группировки, их обычаи, традиции, ‘законы’. Прошлое и настоящее. Омск: ОВШМ МВД СССР, 1979. 38 с.

Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. 2-е изд., доп. Москва: Эдиториал УРСС, 2002. 280 с.

Вплив суспільних змін на розвиток української мови / Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко, В. І. Критська, Т. К. Пуздирева, Ю. В. Романюк; відп. ред. Є. А. Карпіловська. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2018. 444 с.

Вундт В. Психология душевных волнений. *Психология эмоций* / под. ред. В. К. Виллюнаса, Ю. Б. Геппенрейтер. Москва: МГУ, 1984. С. 49–50.

- Выготский Л. С. Психология Искусства. Москва: «РИПОЛ классик», 2017. 528 с.
- Гаврилів О. Освічений, але пиячить. До питання національних стереотипів. *Вісн. Львів. ун-ту. Серія міжнародних відносин*. 2013. Вип. 33. С. 315–323.
- Гак В. Г. Фразеологические единицы в свете асимметрии языкового знака. *Тр. Самарк. ун-та им. А. Навои*. Новая сер. Вопросы фразеологии. 1975. Вып. 277. С. 5–13.
- Галич О. А. Література non fiction: теоретичний вимір / упоряд. Т. Ю. Черкашина; наук. ред. О. А. Галич. Київ: Вид. дім Дмитра Бурого. 2018. 272 с.
- Гапон Л. Лексикографічні характеристики „Українсько-німецького словника” Зенона Кузели і Ярослава Рудницького (на прикладі матеріалів на літери А–О). *Filologia. Socjologia i kulturoznawstwo: teoretyczne i praktyczne aspekty rozwoju współczesnej nauki*. Warszawa, 2015. S. 49–55.
- Гапон Л. Лінгвістична спадщина Ярослава-Богдана Рудницького. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2017. 200 с.
- Гвоздяк О. Запозичення з німецьким етимомом у структурі українських говірок Закарпаття. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Ужгород: Говерла, 2008. С. 116–118.
- Гербарт И. Ф. Психология. Москва: Изд. дом “Территория будущего”, 2007. 288 с.
- Герд А. С. Научное знание и система языка. *Вестн. Санкт-Петерб. ун-та*. Сер. 2. 1993. Вып. 1 (№ 2). С. 30–34.
- Герман И. А. Лингвосинергетика. Барнаул: Изд-во Алтайской акад. экономики и права, 2000. 168 с.
- Герман И. А., Пищальникова В. А. Введение в лингвосинергетику. Барнаул: Изд-во: Алтайского ун-та, 1999. 130 с.
- Горецький П. Історія української лексикографії. Київ: Вид-во АН УРСР, 1963. 241 с.
- Горнятко-Шумилович А., Космеда Т. Феномен креативності Василя Симоненка: літературознавчий та лінгвістичний аспекти. Познань: Вид-во Познанського ун-ту ім. Адама Міцкевича, 2016. 266 с.
- Городенська К. Г. Нові явища та процеси в українському словотворенні: динаміка чи деструкція словотвірних норм. *Наук. вісн. Чернів. нац. ун-ту*. Серія “Слов’янська філологія”. 2012. Вип. 648–649. С. 180–185.
- Грамматика русского языка / редкол.: В. В. Виноградов, Е. С. Истрина. Москва: Изд-во Академии наук СССР, 1954. Т. II. Синтаксис. С. 64–65.
- Грамматика современного русского литературного языка / редкол.: докт. филол. наук Н. Ю. Шведова (гл. ред.) и др. Москва: Наука, 1970. 769 с.
- Гриценко П., Бріцин В., Цінний досвід розбудови української літературної мови. *Синявський О. Норми української літературної мови*. Київ, 2018. С. III–XIX. Репринт з видання 1931 р. С. 3–10.
- Гриценко П. Ю. Мова як індикатор угорсько-українських відносин сьогодення. *Стратегічні пріоритети*. 2018. № 1 (46). С. 26–37.
- Гришин Д. А., Кутякин С. А., Напханенко И. П. Духовные и нравственные аспекты противодействия криминальной организации осужденных в исправительных учреждениях уголовно-исполнительной системы России. *Философия права*. 2016. № 4 (77). С. 123–128.
- Гришко А. Я. Уголовная ответственность лидеров преступного мира: вопросы реализации. *Вестн. Уфим. юрид. ин-та МВД России*. 2020. Вып. 1 (87). С. 46–51.
- Грушевський М. Апостолові праці. *Україна*. 1926. Кн. 6. С. 3–21.

Грушевський М. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. Київ: Наук. думка, 1996. Т. 9. Кн. 1: роки 1650–1654. 869 с.

Грушевський М. Історія української літератури: у 6 т., 9. кн. Київ: Либідь, 1993. Т. 1. 392 с.

Грушевський М. С. Про українську мову й українську справу: статті й замітки [Збірка статей (1907)]. *Грушевський М. С. Твори: у 50 т.* Львів: Світ, 2005. Т. 3. С. 211–230.

Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации. Москва: Гнозис, 2003. 288 с.

Гундорова Т. Проявлення слова: дискусія раннього українського модернізму. Київ: Критика, 2009. 447 с.

Гундорова Т. Франко не Каменярь. Франко і Каменярь. Київ: Критика, 2006. 352 с.

Гура А. В. Символика животных в славянской народной традиции. Москва: Ин-дрик, 1997. 912 с.

Гуров А. И. Профессиональная преступность: прошлое и современность. Москва: Юрид. лит., 1990. 442 с.

Грещук В. В. Поняття словотвірної парадигми в сучасній дериватології. *Мовознавство*. 1985. № 1. С. 21–27.

Данилевский Г. П. Полное собрание починений: в 24 т. Санкт-Петербург: Изд. А. Ф. Маркса, 1901. Т. 18. 165 с.

Данилюк Н. О. Поетичне слово в українській народній пісні. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. 511 с.

Дарвин Ч. Сочинения: в 12 т. / под ред. Е. П. Павловского. Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1953 Т. 5: Происхождение человека и половой отбор. Выражение эмоций у человека и животных. 1040 с.

Демська О., Мальцев Е. Мовна політика: про ідентичність і успішність у глобальному світі. *Мова: класичне — модерне — постмодерне*. Київ, 2016. Вип. 2. С. 16–26.

Дикарев М. А. Воронежский этнографический сборник. Воронеж: Воронеж. губ. стат. ком., 1891. 314 с.

Діло. Правопописна конференція. Реферат проф. Сімовича про діяльність правопописної конференції в Харкові. URL: <https://libraria.ua/numbers/192/7310/?PageNumber=2&ArticleId=181613&Search=%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%81> (дата звернення: 21.11.2021).

Дончик В. Нові штрихи на карті жанру: Повість останніх літ. *Дончик В. Єдність правди і пристрасті: літературно-критичні статті*. Київ: Рад. письм., 1981. С. 105–127.

Драгоманов М. Малорусские народные предания и рассказы / свод М. П. Драгоманова. Київ: Изд. Юго-Зап. отдела Имп. Геогр. общ-ва, 1876. 436 с.

Дубичинский В., Ройтер Т. Теория и лексикографическое описание лексических параллелей. Харьков: НТУ «ХПИ», 2015. 148 с.

Дубичинский В., Яскульски А., Мушиньска-Вольны Д. Лексикографическая интерпретация русско-польских фразеологических параллелей. Варшава: Изд-во Варш. ун-та, 2021. 238 с.

Дубічинський В., Ройтер Т. Дослідження українсько-німецьких лексичних паралелей у словниковому форматі. *Studia Ukrainica Poznaniensia / red. nauk. prof. T. Kosmeda. Poznan, 2019. Zesz. VII. S. 45–54.*

Емельянова О. Н. Бранная и вульгарная лексика в словарях русского языка. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/brannaya-i-vulgarnaya-leksika-v-tolkovyh-slovyah-russkogo-yazyka/viewer> (дата обращения: 13.08.2021).

Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури. Київ: Ін-т укр. мови НАН України, 2009. 350 с.

Єрмоленко С. Я. та ін. Територія мови Тараса Шевченка / за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2016. 348 с.

Жив'юк А. Між Сциллою політики і Харибдою творчості: громадсько-політичний портрет Уласа Самчука. Рівне: Ліста-М, 2004. 184 с.

Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ: Рад. шк., 1966. 307 с.

Жлуктенко Ю. О. Порівняльна граматики англійської та української мов. Київ: Рад. шк., 1960. 160 с.

Загальне мовознавство в тестах для бакалаврів: навч. посіб. / за ред. Т. А. Космеда; уклад.: Т. А. Космеда, О. Б. Ляховин, І. М. Сирко, В. Д. Сліпечька. Дрогобич: РВВ ЛДУ ім. Івана Франка, 2013. 158 с.

Загнітко А. В емоційному слові обґрунтованість теорії. *Тетяна Анатоліївна Космеда: біобібліографічний покажчик* / уклад. І. М. Кочан, А. Горнятко-Шумилович. Познань; Дрогобич: Коло, 2017. С. 15–19.

Загнітко А. Мовна особистість в епістолярному дискурсі: типологія лінгвоіндивідуацій і лінгвоіндивідуалізацій. *Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах*. 2016. № 33. С. 58–71.

Загнітко А. П. Лінгвістика тексту: Теорія і практикум. Вид. 2-е, доп. і перероб. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2007. 289 с.

Загнітко А. П. Сучасна лінгвістика: погляди та оцінки. Донецьк: ДонНУ, 2014. 464 с.

Загнітко А. П. Теорії сучасних лінгвістичних вчень. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2019. 528 с.

Загнітко А. Теорія лінгвоперсоналогії. Вінниця: Нілан Лтд, 2017. 136 с.

Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. 2-ге вид. Київ: Обереги, 2004. 280 с.

Залевская А. А. Текст и его понимание. Тверь: Твер. гос. ун-т, 2001. 177 с.

Зализняк Анна А., Падучева Е. В. Предикаты позициональной установки в модальном контексте. *Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов*. Москва: Наука, 1989. С. 99–115.

Залозний П. Передмова. *Коротка граматики української мови*. Київ, 1912. Ч. I, вид. II. С. 3.

Записки графа Сегюра о пребывании его въ Россіи въ царствованіе Екатерины II. (1785–1789). Санкт-Петербургъ: В тип. В. Н. Майкова, 1865. 386 с.

Захаренко И. В. и др. Прецедентное имя и прецедентное высказывание как символы прецедентных феноменов. *Язык, сознание, коммуникация*. Москва: Филология, 1997. Вып. 1. С. 82–103.

Зборовська Н. До проблеми пошуку спільного коду для дешифрування містерії „Великий льох” Тараса Шевченка. *Зб. пр. Всеукр. XXXVII наук. Шевченк. конф. (22–24 квітня 2009 р., м. Черкаси)*. Черкаси, 2009. С. 320–327.

Зеленко С. В. Проблемы рецепции и интерпретации интертекстуальных единиц в публицистическом дискурсе. *Слово, высказывание, текст в когнитивном, прагматическом и культурологическом аспектах*. Материалы VII Междунар. науч. конф. Челябинск: Челяб. гос. ун-т, 2014. С. 68–73.

Зельдович Г. М. Прагматика грамматики. Москва: Языки славянских культур, 2012. 645 с.

Зимомря М. І. Післямова. Розкрилля її трудового чину. Ювілейне слово про Тетяну Космеду. *Тетяна Анатоліївна Космеда: біобібліографічний покажчик* / уклад.: Сліпецька В. Д., Ляховин О. Б. Дрогобич: Коло, 2012. С. 148–156.

Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. Москва: Наука, 1973. 352 с.

Зорівчак Р. П. Патріарх української філології: до 90-річчя від дня народження академіка Ю. Шевельова. *Дзвін*. 1999. № 1. С. 148–150.

Зубков Е. А., Романов А. А., Факторович А. Л. Некоторые мифы об элите организованной преступности в России. Часть 1. Полиномные отношения инвариантных арготических номинаций. *Мир лингвистики и коммуникации*. 2020. № 61. С. 190–213.

Зубова Л. В. Современная русская поэзия в контексте истории языка. Москва: Новое литературное обозрение, 2000. 432 с.

Изард К. Психология эмоций. Санкт-Петербург: Питер, 464 с.

Ильин Е. П. Пол и гендер. Санкт-Петербург: Питер, 2010. 688 с.

Йогансен М. Пристосування латиниці до потреб української мови. *Червоний шлях*. 1923. Вип. 9. С. 167–168.

Исаченко А. В. Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. Братислава: Изд-во Словацкой академии наук, 1954. Ч. 1. Морфология. 398 с.

Івакін Ю. Коментар до „Кобзаря” Шевченка: поезії до заслання. Київ: Наук. думка, 1964. 371 с.

Іван Франко у творенні української національної ідентичності: зб. у 45 наук. праць / гол. ред. О. О. Рафальський, П. М. Чернега. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2016. 400 с.

Іванова О. Українська документальна книга про жінку на війні: руйнування закарбованих стереотипів чи формування нових? *Діалог: Медіастудії*. 2019. № 25. С. 217–220. Рец. на книгу: Подобна Є. Дівчата зрізають коси / Є. Подобна, тексти; Укр. ін-т нац. пам'яті. Київ: Люта справа, 2018. 346 с.

Ігнатів Н. Є. Досвід трагічних подій ХХ століття очима і серцем жінки (на матеріалі документальної прози Світлани Алексієвич). *Kobieta. W zwiercadle języka i kultury. Monografia wieloautorstwa* / pod red. A. Archangielskiej i M. Hordy. Szczecin, 2017. С. 225–245.

Ігнатів Н. Є. Еволюція жанрових форм у документальній прозі С. Алексієвич. *Документалістика на зламі тисячоліть. Проблеми теорії та історії*. Матеріали Міжнар. наук. конф. Луганськ: Знання, 2001. С. 34–42.

Історія української літератури: у 12 т. Київ: Наук. думка, 2014. Т. 4: Тарас Шевченко / І. Дзюба; наук. ред. М. Жулинський. 783 с.

Калита О. М. Засоби іронії в малій прозі (кінець ХХ – початок ХХІ століття). Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. 238 с.

Кармановский М. С., Косьяненко Е. В. Ответственность за деяния, предусмотренные статьями 210 и 210.1 УК РФ. *Вестн. Санкт-Петербург. ун-та МВД России*. 2019. Вып. 2 (82). С. 147–152.

Карпенко Ю. О. Динаміка прикметникового словотвору. *Мовознавство*. 2005. № 3–4. С. 105–111.

Карпіловська Є. А. Вступ до комп'ютерної лінгвістики. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд». 2003. 184 с.

Кельман М. С. Наука і методологія як визначний самостійний напрям у юридичній науці. *Вісн. Нац. ун-ту „Львівська політехніка”*. Серія «Юридичні науки». 2015. № 825. С. 148–154.

Керста Р. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування. Київ: Наук. думка, 1984. 152 с.

Кислюк Л. П. Словотвірна номінація в сучасній українській мові: система — узус — ідіолект: дис. ... докт. філол. наук: 10.02.01 / Ін-т укр. мови НАН України. Київ, 2018.

Кислюк Л. Сучасна українська словотвірна номінація: ресурси та тенденції розвитку. Київ: Вид. дім Дмитра Бурого, 2017. 424 с.

Ківенко І. О. Мовленнєвий акт подяки: прагмалінгвістичний аналіз (на матеріалі англійської мови): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Одес. нац. ун-т імені І. І. Мечникова. Одеса, 2018.

Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX – початок XX ст.). 2-ге вид. Львів: НАН України, Ін-т народозн., 2012. 287 с.

Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. Київ: Вид. дім Дмитра Бурого, 2008. 336 с.

Клочек Г. Шевченкове Слово: спроби наближення. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 415 с.

Коваленко Е. В. Языковая актуализация пейоративной оценки (на материале английского языка): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Барнаул. гос. пед. ун-т. Барнаул, 2006.

Ковтюх С. Особливості відмінювання та правопису мілітпсевдонімів у сучасній українській мові. *Наук. зап. Центральноукр. держ. пед. ун-ту імені В. Винниченка. Серія "Філологічні науки"*. 2021. Вип. 187. С. 155–161.

Ковтюх С. Система чинників для визначення словозмінних парадигм мілітпсевдонімів у сучасній українській літературній мові. *Філологічний часопис*. 2021. Вип. 2 (18). С. 37–46.

Козелко І. Р. Лінгвістична термінологія В. Сімовича в контексті граматик кінця XIX – першої половини XX століття: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Львів. нац. ун-т імені Івана Франка. Львів, 2019.

Колоїз Ж. В. Українська оказіональна деривація. Київ: Акцент, 2007. 311 с.

Комаринець Т. Поема „Великий льох” у контексті Шевченкової концепції України. *Записки НТШ*. 1990. Т. ССХХІ: Праці філологічної секції. С. 151–165.

Кондратенко Н. В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу. Київ: Вид. дім Д. Бурого, 2012. 328 с.

Кондрашов Н. А. Роман Федорович Брандт. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1963. 68 с.

Кононенко В. І. Прагматика художнього дискурсу: пошуки новостилю. Київ; Івано-Франківськ: Вид-во Прикарп. ун-ту, 2021. 385 с.

Кононенко І. Поліфункціональність ад'єктивів у поетичній мові Тараса Шевченка. *Мовознавство*. VIII Міжнар. конгрес українців / за ред. Г. Скрипник. Київ: ІМФЕ, 2017. С. 113–114.

Кононенко І. Українська і польська мови: контрастивне дослідження. *Kononenko I. Język ukraiński i polski: studium kontrastywne*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2012. S. 203–223.

Копаниця Л. Денотати долі в поетичному дискурсі як визначник типу культури. *Проблеми славістики*. 1999. № 3–4. С. 6–11.

Корнейчик І. І. Атеїзм Лесі Українки. *Бібліотека українського атеїста*. URL: http://ukrainian-ateism.blogspot.com/2013/08/3-1958_29.html (дата звернення: 25.12.2021).

Корнелаева Є. В. Лінгвістична природа евфемізмів. *Наук. журн. Львів. держ. ун-ту безпеки життєдіяльності „Львівський філологічний часопис”*. 2019. № 5. С. 70–75.

Корнійчук В. Гармонія „золотого перетину” в ліриці Івана Франка. *Studia Ingardeniana*. Lublin, 2011. Т. 2: Poetyka tekstu literackiego. С. 156–171.

Корнійчук В. Золоті пропорції поезії Івана Франка. *Слово і Час*. 2014. № 8. С. 81–93.

Корнійчук В. Золоті пропорції поезії Тараса Шевченка (доба „романтичного націоналізму”). *Вісн. Львів. ун-ту*. Серія філологічна. 2019. Вип. 70. С. 52–63.

Корновенко Л. В. Звертання у прагмалінгвістичному аспекті (на матеріалі сучасної російської мови): автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2001. 21 с.

Космеда Т. А. Актуалізація ретроспективного аналізу: моделювання методики изучення языковой личности из прошлого. *Język i metoda*. 2016. № 2. С. 335–343.

Космеда Т. А. Вербалізація категорії неймовірності: формування орнаментальної ментіології (на матеріалі співомовок С. Руданського). *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ: ВПЦ „Київ. ун-т”, 2021. Вип. 3 (70). С. 29–43.

Космеда Т. А. Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри. Львів: ПАІС, 2006. 328 с.

Космеда Т. А. Леся Українка як лінгвіст-термінолог (до 150-річчя від дня народження письменниці). *Термінологічний вісник*. 2021. Вип. 6. С. 55–67.

Космеда Т. А. Майстерність Лесі Українки в моделюванні аксіологічних смислів у її епістолярній спадщині (до 150-річчя від дня народження поетеси). *Граматичні читання-XI*. Матеріали Міжнар. наук.-теорет. конф. 13–14 травня 2021 року / наук. ред. А. П. Загнітко. Вінниця: ТОВ «Твори», 2021. С. 92–98.

Космеда Т. А. Мовна спроможність, комунікативна компетенція, мовна особистість як проблемні питання сучасного українського мовознавства. *Лінгвістична палітра*: зб. наук. пр. з актуальних проблем лінгвістики / за заг. ред. Л. А. Лисиченко. Харків: Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди, 2009. С. 129–140.

Космеда Т. А. Мовносоціумна граматика Анатолія Загнітка. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2019. Вип. 51. С. 240. Рец. на кн.: Загнітко А. Мовний простір граматики: монографія. Вінниця: ТОВ «Твори», 2018. 448 с.

Космеда Т. А. Нова теоретична праця з мовознавства: Анатолій Загнітко. Теорія сучасного синтаксису. — Донецьк: ДонНУ, 2006. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2006. Вип. 20. С. 164–168. Рец. на кн.: Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису. Донецьк: ДонНУ, 2006. 378 с.

Космеда Т. А. Нове в лексикографічній ономастиці: російсько-український словник прізвищ мешканців м. Дніпропетровська. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2010. Вип. 29. С. 234–235. Рец. на словн.: Російсько-український словник прізвищ мешканців м. Дніпропетровська / Т. С. Пристайко, І. С. Попова, І. І. Туруга, М. С. Ковальчук; за заг. ред. Т. С. Пристайко. Дніпро: Вид-во ДНУ, 2007. 500 с.

Космеда Т. А. Нове дослідження в галузі контрастивної лінгвістики: Ірина Кононенко, Українська та польська мова: контрактивне дослідження. Warszawa: WUW, 2012. 808 с. *Studia Ucrainica Varsoviensia / red. nac. I. Mytnik*. Warszawa, 2014. S. 355–360. Рец. на кн.: Кононенко І. Українська та польська мова: контрактивне дослідження. Warszawa: WUW, 2012. 808 с.

Космеда Т. А. Новий погляд на розвій перифрастичного фонду українців. *Українська мова*: наук.-теорет. журнал. Київ, 2018. № 1. С. 140–144. Рец. на кн.:

Степаненко М. І. Політичне сьогодення української мови: актуальний перифрастикон: монографія. Харків: Вид. Іванченко І. С., 2017. 616 с.

Космеда Т. А. Новый учебный словарь. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2020. Вип. 52. С. 236–237. Рец. на словн.: Kozdra M., Dubiczynski W. *Dydaktyczny słownik tematyczny rosyjsko-polskich paraleli leksykalnych. Leksyka kulinarna (rzeczownik)*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2019. 202 s. / Коздра М., Дубичинский В. Учебный тематический словарь русско-польских лексических параллелей. Кулинарная лексика (имена существительные). Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2019. 202 с.

Космеда Т. А. Отражение лингвофилософской категории оценки в русской и украинской фразеологии. *Русская филология. Украинский вестник*. 1999. № 1–2. С. 25–28.

Космеда Т. А. Рецензія на монографію: Загнітко А. П. Сучасна лінгвістика: погляди та оцінки, науково-аналітичне видання / А. П. Загнітко. — Донецьк: ДоНУ; Вид-во «Ноулідж» (Донецьке відділення), 2014. — 472 с.: Зразок українського науково-аналітичного дискурсу. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. пр. ДонНУ ім. Василя Стуса. Київ–Вінниця, 2015. Вип. 30. С. 145–149. Рец. на кн.: Загнітко А. П. Сучасна лінгвістика: погляди та оцінки, науково-аналітичне видання. Донецьк: ДоНУ; Вид-во «Ноулідж» (Донецьке відділення), 2014. 472 с.

Космеда Т. А. Розширення знань про ігрову стилістику українського художнього дискурсу. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. пр. ДонНУ ім. Василя Стуса. Вінниця, 2018. Вип. 35. С. 181–182. Рец. на кн.: Тепшич А. І. Мовна гра як домінанта постмодерного дискурсу (на матеріалі прозових творів представників станіславського феномена): монографія / наук. і відп. ред. А. П. Загнітко. Белград–Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 192 с.

Космеда Т. А. Система репрезентованих аксіологічно маркованих смислів: образ-концепт “Вода” (на матеріалі словника „Галицько-руські приповідки”). *Одеський лінгвістичний вісник*. 2013. Вип. 2. С. 59–72.

Космеда Т. А. Функционально-семасиологическое исследование имен предметно-признаковой семантики. *Бацевич Ф. С., Космеда Т. А. Очерки по функциональной лексикологии*. Львов: Світ, 1997. С. 209–351.

Космеда Т. А. Цінний навчальний посібник. *Наук. вісн. Львів. юрид. ін.-ту*. Серія юридична. 2005. Вип. 3. С. 334–339.

Космеда Т. А., Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. — К.: Довіра, 2007. — 205 с. (Словники України). *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2008. Вип. 24. С. 163–168. Рец. на словн.: Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ: Довіра, 2007. 205 с.

Космеда Т. А., Карпенко Н. А., Осіпова Т. Ф., Саліонович Л. М., Халіман О. В. Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика / за наук. ред. проф. Т. А. Космеди. Харків; Дрогобич: Коло, 2014. 472 с.

Космеда Т. А., Малецький Л. Орфографія української мови: теорія, вправи, тести, словник: навч. посіб. для польських студентів-філологів / за наук. ред. Т. Космеди. Познань: Вид-во Познанського ун-ту ім. Адама Міцкевича, 2012. 202 с.

Космеда Т. А., Осіпова Т. Ф., Піддубна Н. В. Степан Руданський: феномен моделювання “живого” мовлення українців / за наук. ред. проф. Т. А. Космеди. Харків-Познань-Дрогобич: Коло, 2015. 312 с.

Космеда Т. А., Осіпова Т. Ф. Тлумачний словник комунікативного призначення як породження сучасної прагматично зорієнтованої наукової парадигми. *Лексикографічний бюлетень*: зб. наук. пр. Київ, 2010. Вип. 19. С. 7-24.

Космеда Т. А., Піддубна Н. В. По-новому про вічне. (Рецензія) Дзера Оксана. Біблійна інтертекстуальність і переклад: англо-український контекст: монографія: Оксана Дзера. — Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. — 490 с. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2018. Вип. 47. С. 228–231. Рец. на кн.: Дзера О. Біблійна інтертекстуальність і переклад: англо-український контекст: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 490 с.

Космеда Т. А., Плотнікова Н. В. Лінгвоконцептологія: мікроконцептосфера СВЯТКИ в українському мовному просторі. Львів: ПАІС, 2010. 408 с.

Космеда Т. А., Халіман О. В. Мовна гра в парадигмі інтерпретативної лінгвістики. Граматика оцінки. Граматична іграма (теоретичне осмислення дискурсивної практики). Дрогобич: Коло, 2013. 228 с.

Космеда Т. А. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу. Дрогобич: Коло, 2012. 372 с.

Космеда Т. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Львів: ЛНУ ім. І. Франка. 2000. 350 с.

Космеда Т. Акуральні процеси мовлення чи “мовний смак” української сучасності. *Мовознавство*. 2014. № 2. С. 44–55.

Космеда Т. Василь Симоненко — “інтимний поет”: ідіостильові засоби моделювання категорії інтимізації. *Горнятко-Шумилович А., Космеда Т. Феномен креативності Василя Симоненка: літературознавчий та лінгвістичний аспекти*. Познань: Вид-во Познанського ун-ту ім. Адама Міцкевича, 2016. С. 137–224.

Космеда Т. Від 20-річчя до 25-річчя: досягнення познанської україністики (2011–2016). *Studia Ukrainica Posnaniensia* / red. nauk. T. Kosmeda. Poznań, 2017. Zesz. 5. S. 7–17.

Космеда Т. Дух літери, або буква — першоелемент лінгвокультури. Кам'янець-Подільський: Рута, 2020. 84 с.

Космеда Т. Збагачення української лінгвістичної термінологічної лексикографії. Рец. на слов.: Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни (Текст) / Анатолій Панасович Загнітко: у 4 т. — Донецьк: ДонНУ, 2012. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. пр. ДонНУ ім. Василя Стуса. Донецьк, 2014. Вип. 28. С. 194–198. Рец. на словн.: Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Донецьк: ДонНУ, 2012.

Космеда Т. Комунікація в аспекте гендерної лінгвістики: женський стиль ‘стервы’. *Studia Rossica Posnaniensia*. 2019. Т. 44. Wyd. 1. S. 267–276.

Космеда Т. Комунікативна компетенція галичан в інтерпретації Івана Франка. *Вісн. Львів. ун-ту*. Серія філологічна. 2011. Вип. 52. С. 108–121.

Космеда Т. Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри. Львів: ПАІС, 2006. 326 с.

Космеда Т. Лингвокалейдоскоп: процессы живой речи (на материале русского и украинского языков). Саарбрюккен: Lambert Academic Publishing RU, 2017. 308 с.

Космеда Т. Лінгвістика кримінального дискурсу. Нове польське видання. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. пр. ДонНУ ім. Василя Стуса. Вінниця, 2021. № 42. С. 176–180. Рец. на кн.: Зубков Є. Уголовный дискурс как феномен усложненной семиотической деятельности. Кн. первая. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2019. 222 s. Русский уголовный дискурс. Кн. вторая. Парадигматика русского уголовного дискурса и анализ российского уголовного антропогенного ландшафта. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2019. 301 s.

Космеда Т. Лінгвокреативність Лесі Українки в її епо-текстах (на матеріалі епістолярію поетеси (1870–1890) та її роздумів про листи в художніх текстах). *Roczniki Humanistyczne. Słowianoznawstwo* / red. A. Woźniak. Lublin, 2018. Zeszyt 66/7. S. 89–107.

Космеда Т. Лінгвокреативність С. І. Дорошенка в моделюванні епо-текстів: жанр віншування-привітання-присвяти. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. ХНПУ імені Г. С. Сковороди*. Харків, 2019. Вип. 50. С. 7–17.

Космеда Т. Лучик А., Антонова О., Дубровська І. Українсько-польський словник еквівалентів слова. К.: Виготівник ФОП Афонін А. О., 2011. — 312 с. *Мовознавство: наук.-теорет. журнал Ін-ту мовознавства ім. О. О. Потебні та Укр. мовно-інформ. фонду НАН України*. Київ, 2014. № 2. С. 87. Рец. на словн.: Лучик А., Антонова О., Дубровська І. Українсько-польський словник еквівалентів слова. Київ: Виготівник ФОП Афонін А. О., 2011. 312 с.

Космеда Т. Майстерність Лесі Українки в моделюванні аксіологічних смислів у її епістолярній спадщині (до 150-річчя від дня народження поетеси). *Граматичні читання-XI*. Матеріали Міжнар. наук.-теорет. конф. 13–14 травня 2021 року / наук. ред. А. П. Загнітко. Вінниця: ТОВ «Твори», 2021. С. 92–98.

Космеда Т. Михаил Андреевич Алексеенко. *Слово. Фраза. Текст*: сб. науч. ст. к 60-летию проф. М. А. Алексеенко. Москва: Азбуковник, 2002. С. 12–18.

Космеда Т. Наукова розвідка І. Франка „Вишукане красномовство” („Bel parlar gentil”) крізь поліпарадигмальну призму сучасної лінгвістики. *Франкознавчі студії*. Дрогобич: Коло, 2012. Т. 5. С. 119–125.

Космеда Т. Науковий доробок А. Загнітка в аспекті інтертекстуальності. *Функціонально-комунікативні аспекти граматики і тексту*: зб. наук. праць, присв. ювілею докт. філол. наук, проф., академіка АН ВШ України, зав. каф. укр. мови ДонНУ Загнітка Анатолія Панасовича. Донецьк: ДонНУ, 2004. С. 10–15.

Космеда Т. Нове досягнення українського мовознавства. А. П. Загнітко, Теорія лінгвоперсонології. Вінниця: Нілан-Лтд, 2017, 136 с. *Slavic studies* / глав. уредн. Л. Поповић. Београд, 2018. XXII/1. С. 236–266. Рец. на кн.: Загнітко А. П. Теорія лінгвоперсонології. Вінниця: Нілан-Лтд, 201. 136 с.

Космеда Т. О. В. Радчук, Лингвокогнитивная репрезентация понятия “отсутствии” в русском языке. Харьков: Юрайт, 2019; 288 сс. *Przegląd Wschodnioeuropejski* / red. nac. A. Kiklewicz. Olsztyn, 2020. XI/2. S. 511–514. Рец. на кн.: Радчук О. В. Лингвокогнитивная репрезентация понятия “отсутствие” в русском языке. Харьков: Юрайт, 2019. 288 с.

Космеда Т. Олена Андріївна Олексенко — яскрава особистість ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. *Лінгвістична налітра*: зб. наук. пр. з актуальних проблем лінгвістики / за ред. Л. А. Лисиченко. Харків, 2009. С. 7–16.

Космеда Т. Патріотизм як стрижень лінгвофілософії Т. І. Панько (до 85-ліття від дня народження вченої). *Зб. наук. пр. на пошану професора Тамили Іванівни Панько*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2021. С. 30–46.

Космеда Т. Последняя монография ученого. Jerzy Kalisz, *Русские омографы*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2017. *Przegląd Rusycystyczny*. Katowice, 2020. Nr 2 (170). S. 245–248.

Космеда Т. Риторика українців: порушення норми як мовна гра. *Studia Ukrainica Posnaniensia* / red. nauk. T. Kosmeda. Poznań. 2013. Zesz. 1. S. 86–87.

Космеда Т. Становлення та поступ познанської україністики (1991–2016 рр.). *Граматичні студії*: зб. наук. пр. Донец. нац. ун-ту. Вінниця: ДонНУ, 2016. Вип. 2. С. 119–129.

Космеда Т. А. Статус поняття “живе мовлення” в парадигмах сучасного мовознавства і традиційної лінгвістики. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди. 2014. Вип. 37. С. 179–184.

Космеда Т. Феминная метафора в языке современных русско- и украинско-язычных газет (на примере моделирования медиаобраза Юлии Тимошенко). *Przegląd Ruscystyczny*. 2021. Nr 4 (176). S. 163–186.

Космеда Т. Функційне навантаження наукової мовознавчої школи в сучасному просторі університетської системи. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. пр. ДонНУ ім. Василя Стуса. Вінниця, 2017. Вип. 34. С. 176–183.

Космеда Т. Эпоха деятельности профессора Анджея Ситарского — расцвет познанской украинистики (вспоминание-посвящение как эго-текст). *Studia Rossica Posnaniensia*. 2021. № 46 (1). S. 23–38.

Космеда Т., Ковалевська О. Егоцентризм запозичень у листах Лесі Українки: вербалізація польської лінгвокультури. *Slavia orientalis*. 2021. T. LXX. NR 4. S. 875–890.

Космеда Т., Малецький Л. Орфографія української мови: теорія, вправи, тести, словник: навч. посіб. для польських студентів-філологів / за наук. ред. Т. Космеди. Познань : Вид-во УАМ, 2012. 202 с.

Космеда Т., Олексенко О., Павлова І. Семантика і прагматика дискурсивного слова та його потенціал для діагностики психотипу мовної особистості: аспектуальний опис / за наук. ред. проф. Т. Космеди. Вінниця – Познань – Харків: Харк. іст.-філол. т-во, 2019. 308 с.

Космеда Т. А., Осіпова Т. Ф. „Комунікативний кодекс українців у пареміях”: теоретичні засади словника нового типу. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2010. Листопад. № 31 (251). С. 9-14.

Космеда Т., Осіпова Т., Четирба М., Малецький Л., Ерделі О. Українська фразеологія: теорія, вправи, тести, словник: навч. посіб. для студентів української філології / за наук. ред. Т. Космеди. Познань: Вид-во Познанського ун-ту ім. Адама Міцкевича, 2011. 204 с.

Космеда Тетяна Анатоліївна. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Космеда_Тетяна_Анатоліївна (дата звернення: 28.12.2021).

Коцюбинська М. Етюди про поезику Шевченка: літературно-критичний нарис. Київ: Рад. письм., 1990. 272 с.

Коцюбинська М. Історія, оркестрована на людські голоси. Київ: Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2008. 70 с.

Коцюбинська М. Х. Листи і люди: роздуми про епістолярну творчість. Київ: Дух і Літера, 2009. 584 с.

Коць Т. А. Розвиток української дериватології і динаміка словотвірної норми (на матеріалі лінгводидактичних текстів і словників). *Мовознавство*. 2011. № 1. С. 55–65.

Коць Т. А. Українське слово в пресі кінця XIX – початку XXI ст.: динаміка літературної норми. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2018. 422 с.

Коць Т. Християнство VS ідея свободи в мовотворчості Лесі Українки. *Культура слова*. 2020. Вип. 93. С. 65–66.

Кочерган М. П. Загальне мовознавство. Київ: Вид. центр «Академія», 1999. 288 с.

Кочергина К. С. Стилистические пометы в толковых словарях современного русского языка: сопоставительный анализ. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/stilicheskie-pomety-v-tolkovyh-slovyah-sovremennogo-russkogo-yazyka-sopostavitelnyy-analiz> (дата обрацання: 25.08.2021).

Кравченко Л. Лексична база позивних українських бійців — учасників озброєного конфлікту на сході України в 2014 р. *Тенденції розвитку української лексики та граматики*. Варшава-Івано-Франківськ, 2015. Ч. II. С. 224–237.

Кравчук А. Антична й біблійна ономастична фразеологія польської та української мов: контрастивний аспект. *Slavia Orientalis*. 1999. Т. XLVIII. № 2. С. 239–253.

Кравчук А. М. Польська фразеологія з ономастичним компонентом: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1999. 19 с.

Кравчук А. Русская ономастическая фразеология античного и библейского происхождения в сопоставлении с польской. *Русский язык и литература в учебных заведениях*. 1998. № 5–6. С. 54–56.

Кравчук А. Семантизація ономастичного компонента польських усталених зворотів. *Славістичні студії*. Матеріали V Міжнар. славіст. колоквиуму. Львів: Наук. тов. ім. Шевченка, 1997. Т. 1. С. 54–56.

Кравчук А. Структурно-семантичні моделі польської й української фразеології з власними назвами: поєднання національних та інтернаціональних ознак. *Проблеми слов'янознавства. Problemy slov'ianoznavstva*. 1999. Вип. 50. С. 97–101.

Кравчук А. Этнонимы в составе польских устойчивых оборотов. *Язык. Культура. Взаимопонимание*. Материалы междунар. конф. Львов: Львов. гос. ун-т, 1997. С. 116–119.

Кравчук А. М. Польська фразеологія з іменами святих і назвами свят. *Славістичні записки*. 1998. № 1–2. С. 5–8.

Кравчук А. М. Проблеми зіставного вивчення української і польської фразеології (на матеріалі фразеологізмів з античними і біблійними власними назвами). *Нова педагогічна думка*. 1998. № 3. С. 67–70.

Кравчук А. М. Реалізація семантики власної назви в польській ономастичній фразеології. *Мовознавство*. 2001. № 2. С. 26–34.

Кравчук А. Омонімія у сфері польсько-української ономастичної фразеології. *Матеріали міжнар. славіст. конф. пам'яті професора Костянтина Трофимовича: у 2 т.* Львів: Літопис, 1998. Т. 1. С. 357–362.

Кримський А. Є. Про конференцію в справі правопису. *Зап. істор.-філол. відділу ВУАН*. 1927. Т. XII. с. 357–364.

Кримський А. Нарис історії українського правопису до 1927 р. *Зап. істор.-філол. відділу УАН*. 1929. Кн. XXV. С. 175–186.

Кронгауз М. А. Sexsus, или проблема пола в русском языке. *Русистика. Славистика. Индоевропеистика: сб. к 60-летию А. А. Зализняка*. Москва: Индрик, 1996. С. 510–525.

Крымская М. Я. Семантический и лингвокультурологический анализ фразеологизмов со значением процесса речи в русском и французском языках: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Москва, 2005. 24 с.

Крымский А. Украинская грамматика для учениковъ высшихъ классовъ гимназій и семинарій Приднѣпровья. Москва: Типографія Вяч. Ал. Гатцукъ, 1907. Т. I. Вып. 1. 144 с.

Крысин Л. П. О некоторых изменениях в русском языке конца XX века. *Исследования по славянским языкам*. URL: <http://www.testsoch.info/krysin-o-nekotoryx-izmeneniya-v-russkom-yazykekonca-XX-veka/> (дата обращения: 12.08.2021).

Кубрякова Е. С., Соболева П. А. О понятии парадигмы в формообразовании и словообразовании. *Лингвистика и поэтика*. Москва: Наука, 1979. С. 47–85.

Кузеля З. Историчний розвиток і сучасний стан українського словництва. *Збірник на пошану Зенона Кузелі*. Париж – Нью-Йорк – Мюнхен – Торонто – Сідней, 1962. Т. CLXIX. С. 217–235.

Кузина О. А., Ситько Ю. Л. Лингвоаксиология как область внешних связей языковой системы. *Аксиологические аспекты современных филологических исследований*. Тезисы докладов междунар. конф. (15–17 октября 2019 г.) / отв. ред. Н. А. Купина. Екатеринбург: Изд. дом Ажур, 2019. С. 87–88.

Кузьмин А. В. 'Воры в законе' в СССР и России. *Научный компонент*. 2019. Вып. 3 (3). С. 110–116.

Кульчицька Т. Українська лексикографія XIII–XX ст.: бібліографічний покажчик. Львів: Львів. наук. 6-ка імені В. Стефаника, 1999. 359 с.

Курило О. Початкова граматика української мови. Львів; Вінниця: З друк. Наук. г-ва ім. Шевченка, 1921. Ч. 2 (дослівний передрук київського видання 1918 р.). 40 с.

Курило О. Спроба пояснити процес зміни о, е в нових закритих складах у південній групі українських діалектів: (з мапою Поділля). Київ: З друк. Всеукр. акад. наук, 1928. 87 с.

Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Київ: Книгоспілка, 1925. 246 с.

Кустова Г. И. Лексико-семантическая и социокультурная специфика русской речи Гродненщины (на материале текстов СМИ). *Труды Института русского языка им. В. В. Виноградова*. 2015. № 6. С. 366–372.

Кушлик О. П. Типологія словотвірних парадигм похідних дієслів в українській мові: автореф. дис. ... докт. філол. наук. Київ, 2016. 40 с.

Лагинович Я. Имена собственные в русской и польской фразеологии: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.19 / Белорус. гос. ун-т, Минск, 1978.

Лазаренко О. Традиції української лексикографії в Берліні (20–40 роки ХХ століття). *Українська наука у європейському контексті. Німецько-українські наукові зв'язки*. Мюнхен, 2016. Т. IX. С. 79–84.

Лалаян Н. С. Фразеологічні одиниці з ономастичним компонентом у сучасній німецькій мові: структурно-семантичний та функціональний аспекти: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2008.

Ларин Б. А. Об эвфемизмах. *Проблемы языкознания*. Ленинград: Высш. шк., 1961. С. 115–130.

Лассан Э. Р. Рецензия как жанр и как речевой акт. *Лингвистика речи. Медиастилистика*: кол. моногр. Москва: Флинта: Наука, 2012. С. 190–206.

Леонов А. В., Назаренко А. Я., Аккузин Ю. А., Солдатов Н. Ф. Возникновение 'воровского закона'. *Закон и право*. 2019. Вып. 3. С. 73–76.

Лескина С. В. Презентация категории пейоративности в русской и английской фразеологии. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/prezentatsiya-kategorii-peyorativnosti-v-russkoy-i-angliyskoy-frazeologii/viewer> (дата обращения: 11.07.2021).

Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району). Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. 328 с.

Лесюк М. Прізвиська жителів гуцульських сіл. *Przezwiśka i przydomki w językach ślōwiańskich*. Lublin, 1998. Część 1. S. 227–240.

Лесюк М. Система власних особових назв мешканців села Ковалівка Коломийського р-ну Івано-Франківської обл. *Діалектологічні студії*. Львів: Ін-т українозн., 2005. 5. Фонетика, морфологія, словотвір. С. 175–188.

Літературна норма і мовна практика / С. Я. Ермоленко, С. П. Бибик, Т. А. Коць та ін.; за ред. С. Я. Ермоленко. Ніжин: ТОВ „Вид-во «Аспект-Поліграф»”, 2013. 320 с.

Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек — текст — семиосфера — история. Москва: Языки русской культуры, 1996. 464 с.

Мазурик Д. В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. філол. наук. Львів, 2002. 21 с.

Майфет Г. Композиційна архітектоніка поезії „Мені однаково” та її відтворення в німецькому та англійському перекладах. *Шевченко*. Харків, 1930. Річн. 2-й. С. 191–203.

Макарова А. С. Религиозная языковая личность и религиозная картина мира: особенности анализа. *Вестн. ЧГПУ им. И. Я. Яковлева*. 2019. № 3 (103). С. 118–125.

Малаховский Л. В. Теория лексической и грамматической омонимии. Ленинград: Наука, 1990. 238 с.

Мальчук О. И. История развития феномена ‘вор в законе’. *Пробелы в Российском законодательстве. Юридический журнал*. 2018. Вып 5. С. 109–110.

Маняк В. Голод: Чому і як? 33-й: *голод: Народна Книга- Меморіал / упоряд. Л. Б. Коваленко, В. А. Маняк*. Київ: Рад. письм., 1991. С. 7–14.

Магузкова О. П. Лінгвокультура як синергія мови, культури та свідомості. *Записки з українського мовознавства*. 2020. № 27. С. 160–172.

Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилїстика української мови / за ред. Л. І. Мацько. Київ: Вища шк., 2003. 462 с.

Мелерович А. М., Мокиенко В. М. Фразеологизмы в русской речи. Словарь. Москва: Русские словари, 1997. 864 с.

Мелетинский Е. М. Поэтика мифа. Москва: Восточная литература, 1995. 408 с.

Мельник Т. М. Гендер як наука та навчальна дисципліна. *Основи теорії гендеру*. Київ: “К.І.С.”, 2004. С. 10–29.

Мельник Я. “Поет зради” Івана Франка. Голоси польської преси: pro і contra. *Парадигми*. 2009. Вип. 4. С. 237–242.

Мельник Я. Г. Вступ до риторики. Передмова. *Єрушевич Г. Д., Мельник Я. Г. Вступ до риторики*. Івано-Франківськ : Плай, 2006. С. 3.

Мельник Я. Г. Пролегомени до українського дискурсу: етнокультурний, політичний та лінгво-семіотичний аспекти. Івано-Франківськ: Вид-во Прикарп. нац. ун-ту імені Василя Стефаника, 2012. 259 с.

Мельник Я. Г. Риторика молчання: современный дискурсологический аспект. *Лингвориторическая парадигма: теоретические и прикладные аспекты*. Сочи: Изд-во Соч. гос. ун-та, 2021. № 26-1. С. 94–99.

Мельничук О. С. Розвиток структури слов’янського речення. Київ: Наук. думка, 1966. 324 с.

Миронюк О. М. Історія українського мовного етикету. Звертання. Київ: Логос, 2006. 167 с.

Михалюкова Н. В. Лингвоаксиологический аспект описания вывесок (на материале языка города Владивостока). *Социо- и психолингвистические исследования*. 2017. Вып. 5. С. 102–107.

Михальская А. К. Русский Сократ. Лекции по сравнительно-исторической риторике. Москва: Akadem A, 1996. 143 с.

Михельсон М. И. Русская мысль и речь. Своё и чужое. Опыт русской фразеологии. Сборник образных слов и иносказаний / предисл. и коммент. В. М. Мокиенко. Москва: Русские словари, 1994. Т. 1. 832 с.

Мірчук І. Зенон Кузеля в Берліні. *Збірник на пошану Зенона Кузели*. Париж – Нью-Йорк – Мюнхен – Торонто – Сідней, 1962. Т. CLXIX. С. 62.

Мних Р. Иван Франко і єврейство. Siedlce: Wyd-wo Nauk. Instytutu Kultury Regionalnej i Badań Literackich im. Franciszka Karpińskiego, 2018.

Мних Р. Сучасне франкознавство як проблема. *Питання літературознавства*. 2016. № 94 С. 48–65.

Мова. Культура. Взаєморозуміння: зб. наук. праць / Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. І. Франка; відп. ред. Т. А. Космеда. Дрогобич: Коло, 2011. Вип. І. 292 с.; 2012. Вип. ІІ. 246 с.; 2013. Вип. ІІІ. 342 с.

Мойсієнко А. Динамічний аспект номінації. Київ: ВПЦ “Київ. ун-т”, 2004. 100 с.

Мокиєнко В. М. Образы русской речи. 3-е изд., исправленное Москва: Флинта; Наука, 2007. 462 с.

Мороз О. А. Ономастична фразеологія в українській та польській мовах в національно-культурному слов'янському просторі. *Наукові праці. Філологія. Мовознавство*. 2016. Вип. 66. Т. 278. С. 77–81.

Мороз О. А. Фразеологічні одиниці з компонентом „власне ім'я в сучасній українській мові: структурно-семантичний аспект: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2002.

Москаленко Н. А. Нарис історії української граматичної термінології. Київ: Рад. шк., 1959. 224 с.

Москалець В. П. Психологія особистості. Київ: Ліра-К, 2020. 364 с.

Москвин В. П. Эвфемизмы, системные связи, функции и способы образования. *Вопросы языкознания*. 2001. № 3. С. 40.

Московичи С. Век толп. Исторический трактат по психологии масс. Москва: Центр психологии и психотерапии, 1998. 480 с.

Мудрик Л., Лукашук О. Особливості функціонування етикетних мовленнєвих актів в англійському суспільно-політичному дискурсі. *Наук. вісн. Східноєвроп. нац. ун-ту імені Лесі Українки*. С. 137–142.

Навальна М. Динаміка лексики української періодики початку ХХІ ст. / відп. ред. К. Г. Городенська. Київ: Вид. дім Дмитра Бурого, 2011. 328 с.

Наличникова І. А. Афоризм как жанр, малоформатный текст и универсальное высказывание. *Филологические науки. Вопросы теории и практики* Тамбов: Грамота, 2016. № 4(58): в 3-х ч. Ч. 3. С. 121–123.

Наріжний С. Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами Прага: Студії Музею визвольної боротьби України, 1942. Ч. 1. 372 с.

Народные южнорусские песни / изд. Амвросия Метлинского. Київ: В Университетской тип., 1854. 472 с.

Науменко Н. Чи можливий принцип „золотого перерізу” у вільному вірші? *Питання літературознавства*. 2011. Вип. 84. С. 62–69.

Нелюба А. М. Новітні тенденції у словотворі й модифікація норм мови. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. пр. Донецьк, 2005. Вип. 13. С. 291–296.

Никитина С. Е. О концептуальном анализе в народной культуре. *Логический анализ языка: культурные концепты*. Москва: Наука, 1991. С. 117–123.

Ніковський А. Розвиток літературної мови. *Життя й революція*. 1925. № 8. С. 26–29.

Норман Б. Ю. Грамматика каноническая, реальная и потенциальная. *Język i metoda*: publikacja dofi przez Uniwersytet Jagielloński ze środków Wydziału Filologicznego / red. D. Szumska. Kraków, 2015. С. 91–104.

Норман Б. Ю. Грамматические инновации в русском языке, связанные с социальными процессами. *Русистика*. 1998. № 1–2. С. 57–68.

Норман Б. Ю. Какая новая русская грамматика нам нужна? *Сборник тезисов Международного научного симпозиума «Русская грамматика 4.0»* (Москва, 13–15 апреля 2016 г.). Москва, 2016. С. 30–32.

Обеднікова О. М. Ідеографічна картина світу. *Вісн. Запоріж. нац. ун-ту*. 2006. № 2. С. 191–195.

Овсяннико-Куликовский Д. Введение в ненаписанную книгу по психологии умственного творчества (научно-философского и художественного). *Овсяннико-Куликовский Д. Литературно-критические работы*: в 2 т. Москва: Худ. лит., 1989. Т. 1. С. 5–41.

Огієнко І (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошук. Київ: Наша культура і наука, 2001. 440 с.

Огієнко І. Українська граматична література. *Рада*. 1908. № 36. С. 2.

Огієнко І. Українська граматична термінологія. Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її. Київ: Друкарня І-ї Київ. друк. спілки, Трьохсвятительська, 5, 1908. 79 с.

Олар К. В. Український міліті-псевдонімкон: словотвірний аспект. *International Scientific Journal Logos online*. URL: <https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.04.22.html> (дата звернення: 26.12.2021).

Олексенко В. П. Словотвірні категорії іменника. Херсон: Айлант, 2005. 336 с.

Олексенко О. А. Міцний місточок наукової співдружності... *Тетяна Анатоліївна Космеда: біобібліографічний покажчик / уклад.: Сліпещька В. Д., Ляховин О. Б. Дрогобич: Коло, 2012. С. 12–15.*

Онищенко І. В. Особливості функціонування перифрази як засобу вираження оцінності в сучасних публіцистичних та інформаційних текстах. *Філологічні студії. Наук. вісн. Криворіж. держ. пед. ун-ту*. 2010. Вип. 5. С. 193–200.

Осіпова Т. Ф. Вербалізація маскулінних і фемінних стратегій і тактик невербальної комунікації. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2014. Вип. 38. С. 188–194.

Осіпова Т. Ф. Внесок Харківської лінгвістичної школи у становлення й розвиток теорії невербальної комунікації. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*. 2020. № 55. S. 1–16.

Осіпова Т. Ф. Невербальна комунікація та своєрідність її омовлення в українському дискурсі: феномен вербалізації невербаліки / наук. ред. проф. Т. А. Космеда. Харків: Вид-во Іванченка І. С., 2019. 397 с.

Осіпова Т. Ф. Омовлення невербаліки як ознака національної приналежності мовця (на матеріалі румунської, фінської, серболужицької фразеології). *Славистика / Slavic studies: Serbian Association for Slavic Studies University of Belgrade Faculty of Philology*. 2018. № XXII/2. С. 46–54.

Осіпова Т. Ф. Параметри вербальної і невербальної комунікації в українських пареміях: дис. ... канд. наук зі спец. 10.02.01 / Харків. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків, 2010.

П'ятецька О. Пароніми в професійній мові економіста. *Культура слова*. 2010. № 73. С. 15–19.

Павликівська Н. М. Апелятиви-історизми у псевдонімії ОУН та УПА. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2012. № 5. С. 126–127.

Павликівська Н. М. Українська громадсько-політична псевдонімія ХХ (1929-1959 рр.) – поч. ХХІ століть. *Наук. зап. Терноп. нац. пед. ун-ту. Серія “Мовознавство”*. 2017. Вип. 1 (27). С. 239–243.

Павликівська Н. М. Українська псевдонімія ХХ століття: автореф. дис. ... докт. філол. наук. Київ, 2010. 36 с.

Павличко Д. Літературознавство. Критика: у 2 т. Київ: Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2007. Т. 1: Українська література. 566 с.

Павлишин М. Ольга Кобилянська: прочитання. Харків: Акта, 2008. 360 с.

Павлюк В. А. Становлення неофіційного антропонімікону Вінниччини: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. Вінниця, 2016.

Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство. Львів: Світ, 1994. 216 с.

Пасік Н. М. Власні назви в українській фразеології та пареміології: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ніжин. держ. пед. ун-т імені Миколи Гоголя. Ніжин, 2000.

Пастух Т. Він і так запамятає... Якщо так має бути... *Полум'я відігріє пам'ять. Спогади про Олега Лишегу* / упоряд., передм. Т. Пастуха. Львів: ЛА „ПІРАМІДА”, 2019. С. 330–353.

Пастух Т. Мости Олега Лишеги. Львів: ЛА „Піраміда”, 2019. 192 с.

Пастух Т. Червона вохра слова Олега Лишеги. *Олег Лишега. Відлуння*. Матеріали Перших Лишегівських читань, присвячених сімдесятиріччю від дня народження. Івано-Франківськ: ЛІЛЕЯ-НВ, 2019. С. 73–96.

Петрова Т. О. Особливості композиції рецензії на термінологічний словник. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2020. Вип. 52. С. 177–193.

Петрова Т. О. Перспективи української термінографічної критики. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2021. Вип. 54. Ч. 1. С. 229–242.

Пилипчук С. М. „Галицько-руські народні приповідки”: пареміологічно-пареміографічна концепція Івана Франка. Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 219 с.

Піддубна Н. В. Теорія теолінгвістики: феномен біблійності в українській лінгвокультурі та омовлення релігійної картини світу (аналіз дискурсивної практики ХІХ ст.) / передне слово, наук. ред. проф. Т. А. Космеди. Харків: Майдан, 2019. 448 с.

Плунгян В. А. Корпус как инструмент и как идеология: о некоторых уроках современной корпусной лингвистики. *Русский язык в научном освещении*. 2008. № 2(16). С. 7–20.

Поліщук Я. О. ІV міжнародна наукова конференція „Україністика: вчора, сьогодні і завтра”. *Слово і Час*. 2019. № 1. С. 117–120.

Поліщук Я. Пейзажі людини. Тринадцять історій зі світу літератури. Вид. 2-ге, допов. Харків: Акта, 2013. 506 с.

Пономаренко В. П. Категорія звертання та засоби її вираження в індоєвропейських мовах — етапи історичного розвитку і сучасність. Київ: Вид. дім Дмитра Бурого, 2008. 368 с.

Попова М. Приложно терминология. София: Авангард Прима, 2017. 446 с.

Потебня А. А. Мысль и язык. Киев: СИНТО, 1993. 191 с.

Потебня А. А. Эстетика и поэтика. Москва: Искусство, 1976. 616 с.

Почепцов Г. Г. Теория коммуникации. Москва-Киев: Рефл-Бук, Ваклер, 2001. 656 с.

Практичний курс української мови (для польських студентів-україністів першого року навчання: рівень А1-А1+) / заг. ред. і передмова проф. Т. Космеда; уклад.: М. Абузарова, А. Горнятко-Шумилович, Т. Космеда, І. Кочан, Р. Купідур, М. Четирба. Познань: Вид-во Познанського ун-ту ім. Адама Міцкевича, 2015. 392 с. (з компакт-дискон).

Практичний курс української мови (для польських студентів-україністів другого року навчання: рівень А2-В1) / заг. ред. і передмова проф. Т. Космеда; укл.: Т. Космеда, І. Кочан, Р. Купідур, Т. Осіпова, М. Четирба. Познань-Львів: Вид-во "Львівська політехніка", 2016. 404 с. (з компакт-дискон).

Приходько Г. І. Оцінні мовленнєві акти в типології мовленнєвих актів. *Наук. журн. Львів. держ. ун-ту безпеки життєдіяльності "Львівський філологічний часопис"*. 2017. № 1. С. 71-74.

Прокофьев Г. Л. Ирония как прагматический компонент высказывания (на материале английского языка): дис. ... канд. филол. наук / Киев. гос. пед. ин-т иностр. яз. Киев, 1988.

Пропп В. Я. Морфология сказки. Изд. 2-е. Москва: Наука, 1969. 168 с.

Радчук О. В. Лингвокогнитивная репрезентация понятия "отсутствие" в русском языке. Харьков: Юрайт, 2019. 288 с.

Регушевський Є. С. Нариси про мову наукових праць І. Я. Франка. Сімферополь: Таврія, 2006. 194 с.

Решетарова І. В. Соціо- та психолінгвістичні чинники, що впливають на евфемізацію мови. *Соціальні комунікації сучасного світу: наук.-теорет. зб. матеріалів Першої міжнар. конф. Запоріжжя-Кривий Ріг, 2009. С. 250-252.*

Родионова С. Е. Семантика интенсивности и ее выражение в современном русском языке. *Проблемы функциональной лингвистики. Полевые структуры.* Санкт-Петербург: Наука, 2005. С. 154-158.

Рудницький Л. „А до того — я не знаю Бога”: ключ до духовного світу поета. *Сучасність.* 1989. № 5. С. 47-48.

Рудницький Я. До бойківсько-наддністрянської мовної межі. *Літопис Бойківщини.* Львів, 2007. С. 9-14.

Рудницький Я. З австралійської ономастики. Серія "Славістика" / УВАН. Ч. 97. Канберра; Оттава: Тов-во плекання рідної мови, 1978. 24 с.

Рудницький Я. Зенон Кузеля як лексикограф. *Відбитка із Збірника присвяченого пам'яті З. Кузеля. Записки НТШ.* Париж-Вінніпег, 1962. Т. 169. Збірник на пошану Зенона Кузеля. С. 84-88.

Рудницький Я. Канадійські місцеві назви українського походження. *Пропам'ятна книга Українського народного дому.* 1-е вид. Вінніпег: Укр. Нар. Дім в Вінніпегу, 1949. С. 765-819.

Рудницький Я. Мої берлінські роки (1938-1941). *Яриш В., Сулима М. та інші. Українці в Берліні. 1918-1945.* Торонто, 1996. С. 111.

Рудницький Я. Назви "Галичина" й "Волинь". Серія "Назвознаство" / УВАН. Ч. 3. Вінніпег: Накладом "Укр. нар. дому", 1952. 32 с.

Рудницький Я. Становище української й інших слов'янських мов у Канаді. Серія "Славістика" / УВАН. Ч. 70. Вінніпег: Б. в., 1971. 32 с.

Рудницький Я. Українська мова та її говори. Третє справлене й поширене видання. Вінніпег: Тов-во плекання рідної мови, 1965. 116 с.

Рудницький Я. Українська славістика та її завдання. *Завдання слов'янської філології й українська славістика.* Праці інституту слов'янознавства УВАН. Ч. 1. Аугсбург: Накладом Т-ва прихильників УВАН, 1948. С. 14-29.

Рудницький Я. Український правопис. Третє видання. Вінніпег: Комітет українців Канади, 1949. 64 с.

Рудницький Я. Як говорити по літературному? Самоосвітня бібліотека. Ч. 5. Прага: Пробоем, 1941. 64 с.

Руснак І. Історія написання і видання роману “Сонце з Заходу” Уласа Самчука: спроба реконструкції. *Синопсис: текст, контекст, медіа*. 2018. № 3 (23). С. 36–45.

Руснак І. Маєстатний державницький порив Карпатської України. *Самчук У.Гори говорять! Сонце з Заходу*. Харків: Фоліо, 2020. С. 209–246.

Руснак І. Художня історіографія Уласа Самчука. Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2009. 366 с.

Русская грамматика: в 2 т. / редкол.: д. филол. н. Н. Ю. Шведова (гл. ред.) и др. Москва: Наука, 1980. Т. 2. 712 с.

Рылова Е. В. Символ как креативный аттрактор речевого произведения: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Горно-Алтайск, 2000. 18 с.

Рычкова Л. В. Тематически размеченный корпус на материале региональных СМИ Беларуси как ресурс, отражающий доминантные концепты в пространстве текста. *Язык и динамическая картина мира*. Минск: МГЛУ, 2018. С. 13–18.

Рычкова Л. В. Етноязыковая ситуация в Республике Беларусь и ее отражение в системе образования. *Вестник РУДН*. Серия “Вопросы образования: языки и специальность”. 2017. Т. 14. № 2. С. 192–198.

Рычкова Л. В. Языковой фактор реализации социальных функций региональных СМИ. *Скоринские чтения-2019: современные тенденции развития издательского дела*. Материалы IV Междунар. форума, посвященного Году малой родины и 20-летию кафедры редакционно-издательских технологий БГТУ (24–25 сентября 2019 г., г. Минск). Минск: БГТУ, 2019. С. 124–128.

Рычкова Л. В., Киеня С. В. Социокультурная значимость национальных корпусов. *Компьютерная лингвистика: научное направление и учебная дисциплина*. Гомель: ГГУ им. Франциска Скорины, 2010. Вып. 1. С. 132–135.

Рычкова Л. В., Станкевич А. Ю. “Диалог” языков на страницах СМИ Гродненщины. *Актуальные проблемы теории дискурса*. Актюбе: Актюб. регион. гос. ун-т. им. К. Журбанова, 2014. С. 51–61.

Рычкова Л. В., Станкевич А. Ю. Лингвистический корпус СМИ Гродненщины: технология создания, направления использования / под науч. ред. Л. В. Рычковой. Гродно: ГрГУ, 2017. 115 с.

Савелюк Н. Психологічні ракурси обґрунтування та аналізу поняття “релігійна дискурсивна особистість”. *Психологія особистості*. 2015. № 1 (6). С. 105–106.

Савчук М. Прізвища, прізвиська й прозиванки Великого Ключева. Коломия: Вік, 2020. 138 с.

Сафронова О. В. Структура і семантика фразеологічних одиниць з ономастичним компонентом біблійного походження в сучасній англійській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1997. 19 с.

Свенціцький І. Нариси з історії української мови. Львів: З друк „Діла”, 1920. 100 с. Світлична Т. В. Явище евфемії як об’єкт лінгвістичних досліджень. *Лінгвістика*. 2013. № 3. С. 40–51.

Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир свідання в мові. Черкаси: Чабаненко Ю. А., 2012. 487 с.

Семенюк О. А., Парашук В. Ю. Основи теорії мовної комунікації. Київ: Академія, 2010. 240 с.

Сеничкина Е. П. Эвфемизмы русского языка. 2-е изд., стер. Москва: Флинта, 2012. 120 с.

Серль Дж. Классификация иллокутивных актов. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва: Прогресс, 1986. Вып. 17. С. 170–195.

Сигал К. Я. Аксиология и синтаксис. *Вестн. Нижегород. ун-та им. Н. И. Лобачевского*. 2019. № 4. С. 236–240.

Сидоренко Г. Естетичне значення віршового ритму. *Радянське літературознавство*. 1986. № 1. С. 44–45.

Синельникова Л. Н., Богданович Г. Ю. Введение в лингвистическую гендерологию (материалы к спецкурсу). Симферополь: Таврич. нац. ун-т им. В. И. Вернадского, 2001. 40 с.

Синявський О. Елементи Шевченкової мови, їх походження й значіння. *Культура українського слова*. 1931. 36. 1. С. 7–51.

Синявський О. Коротка історія “Українського правопису”. *Культура українського слова*. 1931. 36. I. С. 93–112.

Синявський О. Норми української літературної мови. Київ, 2018. С. 53. Репринт з видання 1931 р.

Синявський О. Порадник української мови. Харків; Берлін; Нью-Йорк: Космос, 1922. 150 с.

Сипко Й. Ценности и антиценности в прецедентных именах. *Русский язык в центре Европы. Братислава: Ассоциация русистов Словакии*, 2012. № 15. С. 16–23.

Сікорська З. С. Термінологія словотвірної парадигматики. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Донецьк: ДонНУ, 2003. Вип. 11. Ч. 2. С. 434–442.

Сімович В. Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці. Київ; Ляйпціг: Укр. накладня, 1921. 584 с.

Сімович В. Практична граматики української мови. Раштат: Укр. рух, 1918. 368 с.

Скобликов П. А. Высшее положение в преступной иерархии: проблемы толкования и применения ч. 4 ст. 210 УК РФ. *Закон*. 2019. № 7. С. 104–119.

Скобликов П. А. Имущественные споры и криминал в современной России. Москва: Дело, 2001. 341 с.

Скоць А. „Щоб слово пламенем взялось”: поетичний світ Тараса Шевченка. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 258 с.

Скупейко Л. Леся Українка й (анти)християнство (полемічні зауваги). *Біблія і культура*: зб. наук. ст. Чернівці: Рута, 2008. № 10. С. 59–64.

Слепцова М. А. Ирония как косвенный речевой акт отрицательной оценки : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Санкт-Петербург, 2008. 19 с.

Сліпецька В. Д., Ляховин О. Б. Слово від упорядників. *Тетяна Анатоліївна Космеда: біобібліографічний покажчик / уклад.: Сліпецька В. Д., Ляховин О. Б. Дрогобич: Коло, 2012. С. 6–8.*

Слухай Н. В. Сугестивна лінгвістика: лінгвістичне програмування поведінки людини. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2019. 247 с.

Смаль-Стоцький С., Гартнер Т. Про плян науки рускої мови в гімназіях. Б. м., 1890. 8 с.

Смаль-Стоцький С. Т. Шевченко. Інтерпретації. Варшава: Укр. наук. ін-т, 1934. 240 с.

Смирницкий А. И. Морфология английского языка. Москва: Изд-во лит. на иностр. яз., 1959. 440 с.

Смілянська В. „Святим огненным словом...”. Тарас Шевченко: поетика. Київ: Дніпро, 1990. 290 с.

Современный русский язык: Теория. Анализ языковых единиц: учеб. для студ. высш. уч. зав.: в 2 ч. / под ред. Е. И. Дибровой. 5-е изд., стер. Москва: Изд. центр «Академия», 2014. Ч. 1. 480 с.

Солошук Л. В. Взаємодія вербальних і невербальних компонентів комунікації у сучасному англомовному дискурсі: дис. ... докт. філол. наук: 10.02.04 / Київ. нац. ун-т імені Т. Шевченка. Київ, 2009.

Сорока В. Сленг у творах Оксани Забужко та Юрія Андруховича. *Українська мова та література*. 1999. Ч. 4 (116). С. 5–6.

Сравнительный указатель сюжетов. Восточнославянская сказка / сост. Л. Г. Бараг, И. П. Березовский, К. П. Кабашников, Н. В. Новиков. Ленинград: Наука, 1979. 439 с.

Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг. Соціально диференціація української мови. Київ: Критика, 2005. 464 с.

Степаненко М. Динаміка українського політичного лексикону: 2018–2019 рр. Полтава: Астроя, 2021. 408 с.

Степаненко М. Найновітніші динамічні процеси в українському політичному лексиконі: 2020 рік. Полтава: Астроя, 2021. 249 с.

Степаненко М. Політичне сьогодення української мови: актуальний перифрастикон. Харків: Іванченко І. С., 2017. 616 с.

Степаненко М. Публіцистично-політичні перифрази в українській мові: 2017 рік. Полтава: Дивосвіт, 2018. 588 с.

Степанов Ю. С. Язык и наука конца 20 века. *Степанов Ю. С. Изменчивый “образ языка” в науке XX века*. Москва: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 1995. С. 7–34.

Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). Київ: Пугач, 2003. 388 с.

Струганець Л. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття. Тернопіль: Астон, 2002. 352 с.

Сулима М. Український науковий інститут. *Яріш В., Сулима М. та інші. Українці в Берліні. 1918–1945*. Торонто, 1996. С. 81–86.

Сумцов Н. Ф. Культурные переживания. Київ: Типогр. Г. Корчак-Новицкаго, 1890. 408 с.

Сумцов Н. Ф. Очерки истории южно-русских апокрифических сказаний и песен. Киев: Тип. А. Давиденко, 1888. 161 с.

Сучасна українська літературна мова. Синтаксис. Київ: Наук. думка, 1972. 511 с.

Таран Л. Герб Олега Лишеги. *Спогади про Олега Лишегу* / упоряд., передм. Т. Пастуха. Львів: ЛА „Піраміда”, 2019. С. 194–198.

Тараненко О. О. Андроцентризм у системі мовних координат і сучасний гендерний рух. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго. 2021. 112 с.

Твердохлебова Э. В., Самойлова А. В. Занятие высшего положения в преступной иерархии: проблемы и перспективы. *Colloquium-Journal*. 2020. Вып. 21–2 (73). С. 68–70.

Темиргазина З. К. Лингвистическая аксиология: оценочные высказывания в русском языке. 2-е изд., стер. Москва: ФЛИНТА, 2015. 247 с.

Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность / отв. ред. А. В. Бондарко. Ленинград: Наука, 1990. 264 с.

Тер-Минасова С. Г. Война и мир языков и культур. Москва: АСТ, 2007. 288 с.

Теряев Д. Ритм і золотий перетин у структурі поетичного мовлення (експериментально-фонетичне дослідження). *Віршознавчий семінар, присвячений пам'яті Галлини Кіндратівни Сидоренко*: зб. наук. пр. та спогадів. Київ, 2008. С. 43–55.

Тетяна Анатоліївна Космеда: біобібліографічний покажчик / уклад. І. М. Кочан, А. Горнятко-Шумилович. Познань; Дрогобич : Коло, 2017. 120 с.

Тетяна Анатоліївна Космеда: біобібліографічний покажчик / уклад.: Сліпецька В. Д., Ляховин О. Б. Дрогобич: Коло, 2012. 160 с.

Тетяна Космеда: біобібліографічний покажчик / уклад. З. М. Бичко. Львів: ПАІС, 2007. 116 с.

Тимошенко І. Е. Литературные первоисточники и прототипы трёхсот русских пословиц и поговорок. Киев: Тип. Петра Барского, 1897. 170 с.

Тимченко Є. К. Українська граматики. 2-ге вид. Київ: [Вид. Т-ва „Час“]. Друк. Ун-ту св. Володимира Акц[іонер.] Т-ва друк. і видавн. діла Н. Т. Корчак-Новицького, 1917. 168 с.

Тимченко Є. Причинки до української діалектології. *Зап. Укр. наук. тов-ва в Києві*. Кн. І. Київ: З друкарні Першої Київ. друк. спілки, Трьохсвятительська, 5, 1908. С. 86–92.

Тимченко Є. Українська граматики. Київ: Друкарня Університету св. Володимира, 1917. 142 с.

Тихонов А. Н. Основные понятия русского словообразования. *Словообразовательный словарь русского языка*: в 2 т. Т. 1. Москва: Рус. язык, 1985. С. 47–55.

Ткач Л. Повернутися до свого материка. *Масенко Лариса Терентіївна. Бібліогр. покажч.* / уклад. Т. О. Патрушева; авт. вступ. ст.: Л. Ткач, Н. Трач; НАУКМА. Київ, 2012. С. 5–78.

Ткачівська М. Р. Евфемизми з царини еротики або нитка Аріадни до делікатності. *Наук. вісн. Херсон. ун-ту*. 2016. Вип. 5. С. 48–53.

Токарчук О. Нобелівська лекція / перекл. О. Брагіної. URL: <https://chytomo.com/shcho-hovoryla-tokarchuk-na-vruchenni-nobelja-vid-nizhnoho-opovidacha-do-polityky> (дата звернення: 15.11.2021).

Толстая С. М. „Глаголы судьбы” и их корреляты в языке культуры. *Понятие судьбы в контексте разных культур*. Москва: Наука, 1994. 320 с.

Торчинський М. М. Денотатно-номінативна структура антропонімікону української мови. *Наук. пр. Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту*. Серія “Філологічні науки”. 2007. Вип. 15. Т. 1. С. 146–150.

Торчинський М. М. Денотатно-номінативна структура псевдонімії як складник української ономастичної терміносистеми. *Українське мовознавство*. 2010. Вип. 40. С. 57–63.

Торчинський М. М. Територіальна диференціація ономастичних студій в Україні. *Наук. часопис Східноподіл. лінгвокраєзн. центру*: зб. наук. пр. студентів, магістрантів, викладачів / відп. ред. Т. М. Тищенко. Умань : ВПЦ «Візаві», 2019. Вип. 8. С. 62–70.

Труды этнографическо-статистической экспедиции въ Западно-Русскій край, снаряженной ИРГО. Западный отдѣль. Матеріалы и изследованія собранныя д. чл. П. П. Чубинскимъ. Санкт-Петербург: В типогр. В. Безобразова и К, 1872.

Тхір В. Б. Особливості утворення політичних евфемізмів (на прикладі ідеологічних евфемізмів). *Гуманітарний вісник*. Серія „Іноземна філологія”. 2004. Ч. 8. С. 313–315.

У Гохуа. Контрастивний аналіз національно-культурної семантики руских и китайских номинативных единиц. Пекин, 2002. 279 с.

Уголовный кодекс Грузии на русском языке. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/16426?publication=230> (дата обращения: 20.12.2021).

Українка Леся. Апокриф. Блаженніший Святослав Шевчук, Оксана Забужко. Чотири розмови про Леся Українку. Київ: Вид. дім «Комора», 2020. 640 с.

Українська афористика: Леонід Сухоруков. Українське життя в Севастополі. Бібліотека імені Марії Фішер-Слиж. URL: <http://ukrlife.org/main/afor/sukhoruk.html> (дата звернення: 26.12.2021).

Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові / Ін-т укр. мови НАН України; відп. ред. І. С. Гнатюк. Київ: КММ, 2012. 488 с.

Українська система найменувань адресата мовлення / за ред. М. С. Скаба. Чернівці: Рута, 2008. 304 с.

Улюра Г. Ніч на Венері: 113 письменниць, які сяють у темряві. Київ: ArtHuss, 2020. 464 с.

Фаріон І. Законодавче поле української мови: колоніальна, ліберально-гібридна і національна моделі (1989–2019). *Українська реальність крізь призму терміна*. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2019. С. 47–93.

Фаріон І. Соціальні передумови динаміки функціонування прізвищевих моделей -ич, -ович (-евич) / -енко: діахронний аспект. *Наук. вісн. Ужгород. ун-ту*. Серія “Філологія”. 2021. № 1 (45). С. 456–462.

Фаріон І. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини кін. XVIII–поч. XIX ст. з етимологічним словником. Львів: Літопис, 2001. 371 с.

Федоров М. А. Термин “лингвокультура” в аспекте теории культуры. *Вестн. Бурят. гос. ун-та*. 2014. № 6 (2). С. 83–86.

Феномен прошлого. Москва: ГУ-ВШЭ, 2005. 476 с.

Фещенко-Такович В. Прорыв в языки: где искать и находить поэзию? *Поэтика исканий, или Поиск поэтики*. Материалы междунар. конф.-фестиваля „Поэтический язык рубежа XX–XXI веков и современные литературные стратегии” (Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН. Москва, 16 – 19 мая 2003 г.). Москва: Азбуковник, 2004. С. 62–76.

Филипчикова Р. Л. Документально-художественный жанр в литературе социалистической Чехословакии. Москва: Наука. 1986. 289 с.

Фірсова Ю. А. Фразеологічні одиниці з топонімічним компонентом у німецькій мові: лінгвокультурологічний аспект: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київ. нац. лінгв. ун-т. Київ, 2002.

Формановская Н. И. К уточнению понятия “экспрессивные речевые акты”. *Русский язык за рубежом*. 1998. № 4. С. 40–45.

Формановская Н. И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход. Москва: Рус. яз., 2002. 216 с.

Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наук. думка, 1980. Т. 26: Літературно-критичні праці (1876–1885). 462 с.

Франко І. Из чужих литератур (Детлеф фон Ліліенкрон і его писання). *Лит.-наук. вісн.* 1899. Т. II. Кн. 5. С. 127–131.

Фрейд З. По ту сторону принципа удовольствия. URL: <http://www.book-online.com.ua/read.php?book=2100> (дата доступа: 15.10.2021).

Халіман О. В. Граматика оцінки: морфологічні категорії української мови / передне слово, наук. ред. проф. Т. Космеди. Харків: Майдан, 2019. 452 с.

Халіман О. Метафоризація граматичного значення роду антропонімів як засіб вираження оцінки (на прикладі моделей “хтось (ім. чол. роду) у спідниці / у панчохах / у сукні”, “хтось (ім. жін. роду) у штанах”). *Acta onomastica*. 2019. № LX/2. S. 221–232.

Халіман О. Система метамови граматики оцінки: інтерпретація терміна *тональність*. *Slavica Slovaca*. 2020. Rocnik 55. Cisko 2. S. 269–276.

Химик В. В. Русская разговорно-обиходная речь в лексикографическом представлении. URL: <http://elar.uspu.ru/bitstream/uspu/670/1/flks-2014-01-07.pdf> (дата обращения: 12.08.2021).

Цивьян Т. В. Человек и его судьба – приговор в модели мира. *Понятие судьбы в контекстах разных культур*. Москва: Наука, 1994. С. 122–129.

Ципердюк О. Слововірна парадигма в системі комплексних слововірних одиниць. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. 112 с.

Цурикова Л. В. Дискурсивное событие выражения благодарности в английском и русском языках. *Kalbu Studijos: Studies about Languages*. Kaunas: Kaunas University, 2008. № 13. С. 60–70.

Чамата Н. Лірика Тараса Шевченка. Аналізи й інтерпретації. Київ: Вид. дім „Киево-Могилянська академія”, 2014. 294 с.

Чаплыгина И. Д. Средства адресованности: Ты-категория в современном русском языке. Москва: МПУ, 2001. 270 с.

Чемеринська І. Подяка як оцінний мовленнєвий акт. *Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту імені Лесі Українки*. 2012. № 6. С. 98–103.

Черепанова И. Ю. Дом колдуньи. Язык творческого бессознательного. Москва: КСП, 1996. 416 с.

Чучка П. П. Українські псевдоніми: статус, структура і функції. *Наук. зап. Кіровоград. держ. пед. ун-ту ім. В. Винниченка*. Серія “Філологічні науки (мовознавство)”. 2001. Вип. 37. С. 82–83.

Шаховский В. И. Эмоции: долингвистика, лингвистика, лингвокультурология. Москва: ЛИБРОКОМ. 128 с.

Шви́рев В. С. Теоретические и эмпирические в научном познании. Москва: Высш. шк., 1978. 235 с.

Шевельов Ю. Два стилі літературної критики. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Sheveliov_Yurii/Dva_styli_literaturnoi_krytyky.pdf? (дата звернення: 09.02.2021).

Шевельов Ю. Покоління двадцятих в українському мовознавстві. *Шевельов Ю. Портрети українських мовознавців*. Київ: КМ Академія, 2002. С. 8–30.

Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): стан і статус. Чернівці: Статус, 1998. 207 с.

Шевчук О. П. Цветообозначения китайского языка, их особенности, национально-культурная специфика: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Москва, 2005. 24 с.

Шерстюк Г. Коротка українська грамати́ка для школи. Полтава: Елект. друкарня Ф. Ф. Шіндлера, 1907. Ч. I. 64 с.

Шеслер А. В. ‘Вор в законе’: криминальный статус или основание уголовной ответственности. *Вестн. Кузбасского ин-та*. 2020. Вып. 1 (42). С. 110–123.

Шилихина К. М. Дискурсивная практика иронии: когнитивный, семантический и прагматический аспекты специальности: дис. ... докт. филол. наук: 10.02.19 / Воронеж. гос. ун-т. Воронеж, 2014.

Шкицкая И. Ю. Феномен иронии и ее функции в манипулятивном дискурсе. *Вестн. Том. гос. ун-та*. 2019. № 440. С. 45–52.

Шкицька І. Огляд лінгвістичних студій періодичного видання „Studia Ukrainica Posnaniensia”. *Мовознавство*. 2019. № 2. С. 72–78.

Шлайфер Р. Обобщающая эстетика жанра: Бахтин, Якобсон, Веньямин / пер. с англ. И. О. Шайтанова. *Вопросы литературы*. 1997. № 2. С. 76–100.

Шумицька Г. В. Мовна ситуація на Закарпатті в 1991–2020 роках: регіональний вимір мовної політики: дис. ... докт. филол. наук: 10.02.01 / Ін-т укр. мови НАН України. Київ, 2020.

Шумицька Г. В. Через діалог до взаєморозуміння в мультилінгвальному просторі: регіональна рецепція мовних новацій в освітній сфері. Ужгород: Гражда, 2019. 104 с.

Щербакова Н. В. Про соціальні аспекти псевдонімної номінації. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2015. Вип. 40. С. 164–170.

Щербакова Н. В. Псевдоніми сучасних українських митців в аспекті етнокультури. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2011. Вип. 32. С. 42–43.

Шурат В. Іван Франко в 1895–1897 роках. *Іван Франко у спогадах сучасників*. Львів: Книжк.-журн. вид-во, 1956. С. 267–281.

Эварницкий Д. И. По следам запорожцев. Санкт-Петербург: Типо-лит. и Фотот. П. И. Бабкина, 1898. 324 с.

Эпштейн М. Философия возможного. Модальности в мышлении и культуре. Санкт-Петербург: Алетейя, 2001. 336 с.

Юдкін І. М. Формування визначників української культури. Київ : Ін-т культурології АМУ, 2008. 184 с.

Юзеф Крашевський в культурній спадщині України та Польщі: зб. наук. пр. (за матеріалами міжрегіонального наук.-практ. семінару із міжнародною участю, 20 грудня 2017 р., м. Житомир) / за ред. О. Поліщук, Б. Трохи, В. Єршова та ін. Житомир, 2017. 80 с.

Якубинский Л. П. История древнерусского языка. Москва: Госпедиздат, 1953. 368 с.

Янко-Троїцька Н. А. Ты и Вы. *Русский язык в школе*. 1983. № 1. С. 63–68.

Янчура Д. Ономастичний осередок Михайла Торчинського. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2020. Вип. 52. С. 39–50.

Янчура Д. Ономастичні школи в Україні. *Studia Ukrainica Poznaniensia / red. nauk. prof. T. Kosmeda. Poznan, 2018. Zesz. VI. S. 45–52.*

Яріш В. Українські науковці в Берліні (Вступні завваги). *Яріш В., Сулима М. та інші. Українці в Берліні. 1918–1945*. Торонто, 1996. С. 123.

Яценко О. Біобібліографія в минулому і її сучасний стан. *Наук. пр. Нац. бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. 2010. Вип. 28. С. 478–492.

Adamski F. Wychowanie do prawdy. *Autorytet prawdy. Wychowanie dzieci i młodzieży / red. M. Ryś. Warszawa: Wydawnictwo UKSW, 2006. S. 29–32.*

Albini J. L., Rogers R. E., Shabalin V., Kutushev V., Moiseev J., Anderson J. Russian Organized Crime: Its History, Structure, and Function. *Journal of Contemporary Criminal Justice*. 1995. Vol. 11 (4). С. 213–243.

Alefirenko N., Nurtazina M. Metaphorical Discourse: in Search for the Essence of Speech Imagery. *Cuadernos de Rusística Española*. Granada: Universidad de Granada, 2018. Vol. 14. P. 49–65.

Allan K. Euphemisms and Dysphemisms: Language Used as Shield and Weapon. New York: Oxford, 1991. 263 p.

Ania G. F. Apocalypse and dystopia in contemporary Italian writing. *Trends in contemporary Italian narrative. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2007. P. 155–181.*

Antas J. O kłamstwie i kłamaniu. Kraków: TAIWPN Universitas, 1999. 348 s.

Bould M. et al. *Routledge Companion to Science Fiction*. Routledge. New York: Routledge, 2009. 554 p.

Bralczyk J. Manipulacja językowa. *Dziennikarstwo i świat mediów* / red. E. Chudziński, Z. Bauer. Kraków: TAIWPN Universitas 2000. S. 244–255.

Breza E. Polskie nazwy osobowe z sufiksem *ęda* i *-enda*. *Zeszyty Naukowe UG*. 1982. Prace Językoznawcze 8. S. 55–60.

Change of Paradigms — New Paradoxes: Recontextualizing Language and Linguistics / ed. by J. Daems, E. Zenner et al. Berlin: Walter de Gruyter GmbH & Co KG, 2015. 387 p.

Cheloukhine S. The roots of Russian organized crime: from old-fashioned professionals to the organized criminal groups of today. *Crime, Law, and Social Change*. 2008. Vol. 50–(4–5). C. 353–374.

Cialdini R. C. Wywieranie wpływu na ludzi. Teoria i praktyka. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 1996. 336 s.

Clausner T. C., Croft W. Productivity and schematicity in metaphors. *Cognitive Science*. 1997. Vol. 21 (3). P. 247–282.

Coates J. *Language and Gender: a Reader*. Oxford: Blackwell. 1998. 640 p.

Coates J. *Women, Men and Language: a Sociolinguistic Account of Gender Differences in Language*. London and New York: RRoutledge. 2013. 245 p.

Dewey J. *In a Dark Time: The Apocalyptic Temper in the American Novel of the Nuclear Age*. West Lafayette, IN: Purdue University Press, 1990. 255 p.

Dobek-Ostrowska B. *Komunikowanie polityczne i publiczne*. Warszawa: Wyd-wo Nauk. PWN, 2006. 437 s.

Dubichynskyi V., Reuther T. Homonimy i paronimy międzyjęzykowe w świetle teorii paralel leksykalnych. *Wokół homonimii międzyjęzykowej* / red. M. Majewska. Warszawa: UKSW, 2017. S. 27–40.

Dubichynskyi V., Reuther T. *Lexikografie lexikalischer Parallelen: Theoretische Grundlagen und ukrainisch-deutsches Wörterbuch*. Monografie. "Wiener slawistischer Almanach. Linguistische Reihe". Sonderband 99. Berlin: Peter Lang GmbH Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2020. 420 s.

Dziedzic B. *Wpływ mediów: konteksty społeczno-edukacyjne*. Kraków: Impuls, 2008. 202 s.

Ekman P. *Kłamstwo i jego wykrywanie w biznesie, polityce, małżeństwie*. Warszawa: Wyd-wo Nauk. PWN, 2013. 328 s.

Filipiak M. *Socjologia kultury: zarys zagadnień*. Lublin: Wyd-wo UMCS, 2000. 180 s.

Florence in the Works of World Famous People. *Encyclopedic Associative Dictionary for Guides and Tourists* / отв. ред. О. М. Карпова; сост. Е. М. Григорьева, Н. С. Уткина. Иваново: Иванов. гос. ун-т, 2016. Вып. 7. 78 с.

Galeotti M. *The vory: Russia's super mafia*. New Heaven: Yale University Press, 2018. 344 p.

Geisenhanslüke A. *Nach der Theorie. Geisenhanslüke A. Textkulturen. Literaturtheorie nach dem Ende der Theorie*. München: Wilhelm Fink Verlag, 2015. S. 13–40.

Gender Articulated. *Language and the Socially Constructed Self* / ed. K. Hall, M. Bucholtz. New York: Routledge, 1995. 522 p.

Gender-Neutral Language. European Parliament. URL: https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/151780/GNL_Guidelines_EN.pdf (attended 28.12.2021).

Goddard C. *Minimal English for a Global World*. Switzerland: Palgrave Macmillan, Cham, 2018. 292 p.

Google Академія. Тетяна Космеда. URL: <https://scholar.google.com.ua/citations?user=mFlet4UAAAAJ&hl=uk> (дата звернення: 19.09.2021).

Hermann M. A History of Fear: British Apocalyptic Fiction, 1895–2011. Berlin: Epubli GmbH, 2015. 216 s.

Holutiak-Hallik S. P. J. B. Rudyckiy and the Growth of Ukranian Onomastics: onomastics bibliography: 1935–1995. Ottawa, 1995. 32 p.

Hunston S. Corpus Approaches to Evaluation: Phraseology and Evaluative Language (Routledge Advances in Corpus Linguistics Book 13). 1st Edition, Kindle Edition. 326 p.

Ivanov M. A. A hořel snad i kamen. Praha: Panorama. 1982. 174 s.

Jarnecki M., Kořakowski P. „Ukraiński Piemont” na politycznej szachownicy. Ruř Zarkarpacka w okresie autonomii 1938–1939. Warszawa: Rytm, 2007. 384 s.

Kamińska-Szmaj I. Propaganda, perswazja, manipulacja — próba uporządkowania pojęć. *Manipulacja w języku* / red. P. Krzyżanowski i P. Nowak. Lublin: Wyd-wo UMCS, 2004. S. 13–28.

Karamysheva I. D. Contrastive grammar of English and Ukrainian Languages. Second edition, revised. Vinnytsia: Nova Knyha Publishers, 2012. 320 s.

Kittay E. F. Metaphor. Its cognitive force and linguistic structure. Oxford: Clarendon Press, 1987. 346 p.

Kojder M. Antroponimia historyczna wiernych chełmskiej diecezji grecko-unickiej (1662–1810). Lublin: Wyd-wo UMCS, 2019. 394 s.

Kolbuszewski J. Literatura i przyroda. Antologia ekologiczna. Katowice: Książnica, 2000. 388 s.

Kosmeda T., Janczura D. Irena Mytnik. Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI–XVII wieku, Warszawa: Sowa 2017. 320 s. *Onomastica* / red. B. Czopek-Kopciuch. Kraków, 2019. LXIII. S. 329–334. Рец. на кн.: Mytnik I. Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI–XVII wieku. Warszawa: Sowa, 2017. 320 s.

Kosmeda T., Janik K., Janczura D. Сучасна ономастична термінологія: дискусії українських і російських учених щодо формування Інтернет-ономастичного. *Przegląd Wschodnioeuropejski*. 2021. № XII/1. S. 305–315.

Kosmeda T., Osipowa T., Czetyrba M., Małecki Ł, Erdeli O. Українська фразеологія: теорія, вправи, тести, словник. Для студентів української філології. *Frazeologia języka ukraińskiego: teoria, ćwiczenia, testy, słownik. Dla studentów fi logologii ukraińskiej* / red. nauk. prof. dr hab. T. Kosmeda. Poznań 2011. 204 c.

Kovecses Z. Emotion concepts. New York, etc.: Springer Verlag, 1990. 291 s.

Kreja B. Słowotwórstwo polskich nazwisk. Struktury sufiksalne. Kraków: DWN, 2001. 277 s.

Lakoff G., Turner M. More than cool reason: A field guide to poetic metaphor. Chicago: Chicago University Press, 1989. 230 p.

Lakoff R. Language and women's Place. *Language in Society*. 1973. № 2. P. 58–78.

Lange J. Peripheric theory. URL: <https://sites.google.com/site/psihologii emocij/istoria-psihologii> (дата звернення: 11.09.2021).

Leech G. Principles of Pragmatics. London: Routledge, 2016. 264 p.

Leikert J. A den sa vratil (co nasledovalo po 17 novembri 1939). Bratislava: Astra, 1994. 448 s.

Lewiński P. H. Granice perswazji. *Język w komunikacji* / red. G. Habrajska. Łódź, 2001. T. 1. S. 284–293.

Łukaszewicz B. Mylące podobieństwo. O paronimach na lektoracie języka polskiego. *Kwartalnik Poloncum*. 2018. Nr 30. S. 18–26.

Malec M. Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce. Kraków: IJP PAN, 1994. 462 s.

Markowski A. Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne. Warszawa: PWN, 2006. 287 s.

Mathesius V. Cestina a obecny jazykozpyt. Praha: Melantrich, 1947. 463 s.

McArthur T., Lam-McArthur J., Fontaine L. Oxford Companion to the English Language (Oxford Quick Reference). London: Oxford University Press, 2018. 736 p.

Meillet A. Linguistique historique et linguistique generate. Paris: Champion, 1921. 335 p.

Mnich L. Шекспир в русской теории первой половины XX века. Siedlce: Wyd-wo Nauk. Instytutu Kultury Regionalnej i Badań Literackich im. Franciszka Karpińskiego, 2019. 264 s.

Mnich R., Blashkiv O. Between Fairytale and History: the Image of Prince Sviatoslav in the Dramatic Fairytale by Ivan Franko "The Dream of Prince Sviatoslav". *"Theatre et drame musical"*. Revue Européenne Bilingue. Société Internationale d'Histoire Comparée du Théâtre, de l'Opéra et du Ballet. Publication semestrielle. 2005. № 6. P. 49–58.

Moon H. The Post-Apocalyptic Turn: a Study of Contemporary Apocalyptic and Post-Apocalyptic Narrative. Theses and Dissertations. 2014. URL: <https://dc.uwm.edu/etd/615> (attended 28.12.2021).

Mytnik I. Antroponimia Wołynia w XVI-XVIII wieku. Warszawa: KU UW, 2010. 412 s.

Nakonetschna H., Rudnyčkyj J. Ukrainische Mundarten. Südkarpatoukrainisch (Lemkisch, Bokisch und Huzulisch). Berlin, 1940. 100 s. (Arbeiten aus dem Institut für Lautdorschung an der Universität Berlin, No. 9).

Ortony A. (Ed.) Metaphor and thought. 2 nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 1993. 678 p.

Paczolay G. European Proverbs in 55 languages with equivalents in Arabic, Persian, Sanskrit, Chinese and Japanese. Veszprem: Nyomda Rt., 1997. 527 s.

Pajdzińska A. Motywacja semantyczna przymiotników wartościujących. *Etnolingwistyka*. 1995. № 7. S. 6–20.

Pisarek W. O perswazji słów kilka. *Sztuka perswazji. Socjologiczne, psychologiczne i lingwistyczne aspekty komunikowania perswazyjnego* / red. R. Garpiel, K. Leszczyńska. Kraków: Wyd-wo Nauk. PWN, 2004. S. 9–18.

Pisarek W. Perswazja — jak ją widzą, jak ją piszą. *Język perswazji publicznej* / red. K. Mosiołek-Kłosińska, T. Zgółka. Poznań: Wyd-wo Poznańskie, 2003. S. 9–17.

Puzynina J. Język wartości. Warszawa: Wyd-wo Nauk. PWN, 1992. 268 s.

Quasthoff U. Soziales Vorurteil und Kommunikation — eine sprachwissenschaftliche Analyse des Stereotyps. Frankfurt am Main: Athenäum-Taschenbücher, 1973. 312 s.

Rudnyčkyj J. Lehrbuch der ukrainischen Sprache. Leipzig: Otto Harassowitz, 1940. 200 s.

Rudnyčkyj J. Lemberger ukrainische Stadtmunart (Znesinnja). Leipzig, 1943. 195 s. (Arbeiten aus dem Institut für Lautdorschung an der Universität Berlin, No. 11).

Rudnyčkyj J. Südkarpatoukrainisch aus Ilnuca (Bojkenland). Leipzig, 1944. 22 s. (Lautbibliothek. Texte zu den Sprachplattendes Instituts für Lautforschung an der Universität Berlin. No. 209).

Rybicka E. Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich. Kraków: Tow-wo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, 2014. 485 s.

Rychkova L. V., Stankevich A. Yu. Specialized language data base incorporating the texts of the regional Belarusian newspapers. *Мовознавство*. 2018. N 6. С. 39–45.

Sadger I. Seelentiefen. *Die Zeit*. 1897. Nr. 135, Wien, Samstag, 1. Mai S. 70–72.

Singh J. N. Language, gender and sexuality in 2020: forward Global South. *Gender and Language*. 2021. № 15 (2). P. 207–230.

Sitarski A. Z człowiekiem w sercu. O Pani Profesor Tatianie Kosmedzie w związku z Jubileuszem. *Тетяна Анатоліївна Космеда: біобібліографічний покажчик / уклад.: Сліпецька В. Д., Ляховин О. Б. Дрогобич : Коло, 2012. С. 16–17.*

Skrzyżowane drogi. Ukradzione szczęście: autor Iwan Franko, przekład Przemysław Lis-Markiewicz. Poznań: Poznańskie Towarzystwo im. Iwana Franki, 2019. 460 s.

Sternberg R. J. Metaphors of mind. Conceptions of the nature of the intelligence. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. 364 p.

Studia Ukrainica Poznaniensia / red. nauk. prof. T. Kosmeda. Poznań, 2013. Zeszyt I. 328 s.; 2014. Zeszyt II. 328 s.; 2015. Zeszyt III. 408 s.; 2016. Zeszyt IV. 360 s.; 2017. Zeszyt V. 428 s.

Szulowska W. Dawna antroponomia Mazowsza (XV–XVII w.). Olsztyn: Wyd-wo UWM, 2004. 273 s.

Szymanek K. Perswazja — wróg czy sprzymierzeniec prawdy. *Via communicandi. Przełom komunikacyjny a filozoficzna idea konsensusu*. Wrocław: Wrocławskie Wyd-wo Oświatowe, 2003. S. 202–212.

The Types of International Folktales: a Classification and Bibliography. Based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson / by H.-J. Uther. Helsinki, 2004. Part. 1. 619 p. ; Part. II. 536 p. ; Part III. 285 p.

Tokarz M. Argumentacja, Perswazja, Manipulacja. Wykłady z teorii komunikacji. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2006. 464 s.

Torfin J. Introduction: Discourse Theory: Achievements, Arguments and Challenges. *Howarth D., Torfin J. (Eds). Discourse Theory in European Politics. Identity, Policy and Governance*. Houndmills: Palgrave, 2005. Ch. 1. P. 20.

Turner M. An image-schematic constraint on metaphor. *Geiger R. A., Rudzka-Ostyn B. (Eds.) Conceptualizations and Mental Processing in Language*. Mouton de Gruyter: Berlin, New York, 1993. P. 291–306.

Wahl M. C. Das Sprichwort der neueren Sprachen. Ein vergleichend phraseologischer Beitrag zur deutschen Literatur von Dr. M. C. Wahl. Erfurt, 1877. 86 s.

Walters S. B. Kłamstwo — cała prawda o... Jak wykryć kłamstwo i nie dać się oszukać? Gdańsk: Gdańskie Wyd-wo Psychologiczne, 2003. 160 s.

Wells H. G. The Time Machine and The War of the Worlds. New York: Oxford University Press, 1977. 455 p.

Weretiuk O. Prawda i legenda o Polsce w życiu Ułasa Samczuka. *Przegląd humanistyczny*. 2002. № 2. S. 81–88.

Wierzbicka A. Prototypy i inwarianty. *Język – umysł – kultura*. Warszawa: Wyd-wo Nauk. PWN, 1999. S. 27–48.

Wierzbicka A. The Semantics of Grammar. Amsterdam: John Benjamins. 1988. 617 p.

Wierzbicki P. Struktura kłamstwa. Londyn: Aneks, 1987. 172 s.

Wingender M. Contested Language Diversity — Dealing with Minority Languages in post-Soviet Ukraine and Russia. 2021. URL: https://www.uni-giessen.de/fbz/fb05/slavistik/fachrichtungen/contested_language_diversity/contested_language_diversity (data звернення: 16.10.2021).

Wolnicz-Pawłowska E., Szulowska W. Antroponomia polska na Kresach południowo-wschodnich XV–XIX wiek. Warszawa: SOW, 1998. 366 s.

Zimbardo P., Leippe M. Psychologia zmiany postaw i wpływu społecznego. Poznań: ZYSK i SKA, 2004. 504 s.

Zubkow J. Primeval symbols and rituals as a reflection of 'La Struttura assente' in criminal ideology. *Człowiek — Społeczeństwo — Świat. Informacja. Seria: the peculiarity of man* / pod red. R. Stefańskiego. Toruń: Wyd-wo Adam Marszałek, 2021. Wyd. 7 (31). S. 155–167.

Zwoleński A. Słowo w relacjach społecznych. Kraków: Wyd-wo WAM, 2003. 452 s.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

Аркушин Г. Словник західнополіських говірок: у 7 т. Луцьк: РВВ „Вежа”, 2000. Т. 2: О–Я. 456 с.

Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва: Сов. энцикл., 1966. 607 с.

Барабаш Ю. „Великий льох”. *Шевченківська енциклопедія*: у 6 т. Київ: НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2012. Т. 1: А–В. С. 604.

Барабаш Ю. „Сон — У всякого своя доля”. *Шевченківська енциклопедія*: у 6 т. Київ, 2015. Т. 5: Пе–С. С. 899.

Барабаш Ю. „Чигрине, Чигрине”. *Шевченківська енциклопедія*: у 6 т. Київ: НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2015. Т. 6: Т–Я. С. 779.

Большой толковый словарь русского языка / сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов. Санкт-Петербург: Норинт, 2000. 1534 с.

Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий / отв. ред. докт. филол. наук В. Н. Телия. Москва: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2006. 784 с.

Борев Ю. Б. Эстетика. Теория литературы: энциклопедический словарь терминов. Москва: АСТ; Астрель, 2003. 832 с.

Великий глумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.

Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Культура_скасування.

Воронич Г. В. Бойківський діалект. *Українська мова*: енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Укр. енцикл., 2004. С. 55.

Галицько-руські приповідки: у 3 т. / зібрав, упорядкував і пояснив д-р. Іван Франко: 2-е вид. Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. Т. 1. 832 с. Т. 2. 818 с. Т. 3. 699 с. (1-е издание 1905).

Головащук С. І. Українське літературне слововживання. Словник-довідник. Київ: Вища шк., 1995. 319 с.

Гринчишин Д. Г., Сербенська О. А. Словник паронімів української мови. Київ: Рад. шк., 1986. 218 с.

Дей О. І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.). Київ: Наук. думка, 1969. 559 с.

Денисюк І. О. Жанр літературний. *Українська літературна енциклопедія*: у 5 т. Київ: УРЕ, 1990. Т. 2. С. 193.

Емельянова О. Н. Стилистическая помета. *Стилистический энциклопедический словарь русского языка*. Москва: Флинта-Наука, 2003. С. 445.

Етимологічний словник української мови: у 7 т. / уклад.: Р. В. Болдирев та ін.; ред.: О. С. Мельничук, В. Т. Коломієць та ін. Київ: Наук. думка, 1989. Т. 3: Кора-М. 550 с.

Етимологічний словник української мови: у 7 т. / уклад.: Р. В. Болдирев та ін.; ред.: О. С. Мельничук, В. Т. Коломієць та ін. Київ: Наук. думка, 2006. Т. 5: Р-Т. 704 с.

Етимологічний словник української мови: у 7 т. / уклад. Р. В. Болдирев та ін.; ред.: О. С. Мельничук, В. Т. Коломієць та ін. Київ: Наук. думка, 1982–2012. Т. 2: Д–Копці. 632 с.

Жайворонок В. В. Антологія знаків української культури: словник-довідник. Київ: Наук. думка, 2018. 760 с.

Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Донецьк: Дон-НУ, 2012. Т. 1. 402 с.

Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Донецьк: Дон-НУ, 2012. Т. 2. 350 с.

Ианнаконе А., Кавалло П.-Б. Предисловие. *Коццолино М. Невербальная коммуникация: теории, функции, язык и знак* / пер. с итал. О. Шипиловой. 2-е изд., испр. Харьков: Гуманит. центр, 2015. С. 10–18.

Китайско-русский и русско-китайский параллельные корпусы в составе Национальный корпус русского языка. URL: <https://ruscorpora.ru/new/search-para-zh.html> (дата обращения: 08.11.2019).

Ковалів Ю. „Дівичії ночі”. *Шевченківська енциклопедія*: у 6 т. Київ: НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2012. Т. 2: Г–З. С. 354–355.

Копитько Ю. Книга пам'яті полеглих за Україну. Словник псевдонімів воїнів АТО. URL: <https://memorybook.org.ua/index.htm> (дата звернення: 27.12.2021).

Корпус текстів української мови. www.mova.info (дата звернення: 15.12.2021).

Космеда Т. А., Осіпова Т. Ф. Комунікативний кодекс українців у пареміях: тлумачний словник нового типу. Дрогобич: Коло, 2010. 272 с.

Космеда Т., Гоменюк О., Осіпова Т. Короткий українсько-польський словник усталених виразів: еквіваленти слова, фразеологізми, прислів'я та приказки / за зап. ред. Т. А. Космеди. Познань-Харків-Дрогобич: Коло, 2017. 408 с.

Котова М. Ю. Русско-славянский словарь пословиц с английскими соответствиями / под ред. П. А. Дмитриева. Санкт-Петербург: Изд-во СПбГУ, 2000. 360 с.

Лексикографія. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 296–304.

Малецька А., Ландовський З. Польсько-український, українсько-польський словник. Київ: Перун, 2004. 272 с.

Мелерович А. М., Мокиєнко В. М. Фразеологізми в русській мові. Словарь. Москва: Русские словари, 1997. 864 с.

Мірчук І. Передне слово. *Українсько-німецький словник* / укл. З. Кузеля, Я. Рудницький. Лейпціг, 1943. С. X.

Мокиєнко В. М., Никитина Т. Г., Николаева Е. К. Большой словарь русских пословиц. Около 70 000 пословиц. / под общей редакцией проф. В. М. Мокиєнко. Москва: «ОЛМА Медиа Групп», 2010. 1024 с.

Национальный корпус русского языка. URL: <https://ruscorpora.ru/> (дата обращения: 10.05.2020).

Неправда. *Словник української мови*: в 11 т. / гол. ред. І. К. Білодід. Київ: Наук. думка, 1974. Т. 5. С. 365.

Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. / уклад.: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. Київ: Вид-во Аконіт, 1998. Т. 1. 910 с.

Ожегов С. И. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов. / под ред. докт. филол. наук, проф. Н. Ю. Шведовой. 16 изд., испр. М.: Рус. яз., 1984. 797 с.

Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. Москва: Азъ Ltd, 1992. 960 с.

Павликівська Н. М. Словник псевдонімів ОУН-УПА. Вінниця: О. Власюк, 2007. 440 с.

Прислів'я та приказки: у 4 т. / упоряд. М. М. Пазяк. Київ: Наук. думка, 1989. Т. 1: Природа. Господарська діяльність людини. 480 с.

Прыказкі і прымаўкі ў дзвюх кнігах. Складанне, сістэматызацыя тэкстаў, ўступны артыкул і каментарыі М. Я. Грынבלата. Мінск: Навука і тэхніка, 1976. Т. 2. 616 с.

Сборник белорусских пословиц, составленный И. И. Носовичем. Санкт-Петербург: Сборник ОРЯС. 1874. Т. 12. № 2. С. 205–232.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля, 2006. 711 с.

Словарь гендерных терминов / под ред. А. А. Денисовой; Региональная общественная организация “Восток-Запад: Женские Инновационные Проекты”. Москва: Информация XXI век, 2002. 256 с.

Словарь иностранных слов и выражений. Москва: Олимп, 2003. 778 с.

Словарь української мови: у 4 т. / упоряд., з дод. влас. матеріалу Б. Д. Грінченко. Київ, 1909. Т. 4: Р–Я. 564 с.

Словник гендерних термінів / укл. З. В. Шевченко. Черкаси: Вид. Чабаненко Ю., 2016. 336 с.

Словник паронімів української мови / уклад. О. А. Давидова. Тернопіль: Підручники і посібники, 2018. 272 с.

Словник української мови / за ред. А. А. Бурячка, Г. М. Гнатюка; уклад. П. С. Лисенко, Г. Т. Яценко. Київ: НД, 1979. Т. X (Т–Ф). 657 с.

Словник української мови / за ред. П. Й. Горещького, А. А. Бурячка, Г. М. Гнатюка, Н. І. Швидкої. Київ: НД, 1980. Т. I (А–В). 827 с.

Словник української мови: в 11 т. / гол. ред. І. К. Білодід. Київ: Наук. думка, 1974. Т. 5. 840 с.

Словотворчість незалежної України. 1991–2011: словник / уклад. А. Нелюба. Харків: ХІФТ, 2012. 608 с.

Словотворчість незалежної України. 2012–2016: словник / уклад.: А. Нелюба, Є. Редько. Харків: ХІФТ, 2017. 460 с.

Смілянська В. „Як умру, то поховайте”. *Шевченківська енциклопедія*: у 6 т. / редкол.: М. Г. Жулинський (гол.) та ін., М. П. Бондар, О. В. Бронь (відп. секр.) та ін. Київ: НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2015. Т. 6: Т–Я. С. 1069.

Сучасні українські словники. URL: <http://www.wiki.kubg.edu.ua/Бляха> (дата звернення: 15.12.2021).

Тараненко О. О. Пароніми. *Енциклопедія „Українська мова”*. Київ: Українська енциклопедія, 2000. С. 425.

Тараненко О. О. Паронімічна атракція. *Енциклопедія „Українська мова”*. Київ: Українська енциклопедія, 2000. С. 425.

Тихонов А. Н., Тихонова Е. Н., Тихонов С. А. Комплексный словарь русского языка. Москва: Рус. яз. — Медиа; Дрофа, 2009. 1229 с.

Ткачук О. Наратологічний словник. Тернопіль: АСТОН, 2002. 173 с.

Толковый словарь русского языка конца XX века. Языковые изменения / под ред. Г. Н. Складерской. Санкт-Петербург: Изд-во «Фолио-Пресс», 1998. 700 с.

Трійняк І. Словник українських імен. Київ: Довіра, 2005. 510 с.

Українська мова: енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Укр. енцикл., 2004. 280 с.

Чучка П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. 702 с.

Adalberg S. Księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich. Warszawa: Drukarnia Emila Skiwskiego, 1889–1894.

Arthaber A. Dizionario comparato di proverbi e modi proverbiali in sette lingue (italiana; latina; francese; spagnola; tedesca; inglese; greca antica). Milano: Ulrico Hoepli Editore, 1989. 822 s.

Bańko M. Słownik wyrazów trudnych i kłopotliwych. Warszawa: PWN, 2010. 368 s.

Bebels H. Proverbia germanica / bearbeitet von Dr. W. H. D. Suringar. Leiden, 1879. 615 s.

Cambridge Advanced Learner's Dictionary. Cambridge: Cambridge University Press, 2013. 1856 p.

Čelakovský Fr. Lad. Mudrosloví národu slovanského ve příslovích. Připojena jest sbírka prstonárodních českých pořekadel / uspořádal a vydal Fr. Lad. Čelakovský. Praha: Vyšehrad, 1949. 922 s.

Das digitale Wörterbuch der deutschen Sprache des 20. Jh. – Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. URL: <http://www.dwds.de> (дата звернення: 20.01.2020).

Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française. Paris: Dictionnaires Le Robert, 1998. 358 p.

Flajšhans V. Česká přísloví. Sbíрка přísloví, přípovědek a pořekadel lidu Českého v Čechách, na Moravě a v Slezsku. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1911–1913. Díl I. Prísloví staročeská. Díl I (A–N), díl II (O–Ru).

Holder R. W. Oxford Dictionary of Euphemisms. Oxford: Oxford University Press Inc., 2008. 432 p.

Kita M., Polański E. Słownik paronimów, czyli wyrazów mylonych. Warszawa: PWN, 2004. 230 s.

Kohlheim R., Kohlheim V. Lexikon der Familiennamen. Herkunft und Bedeutung von 20000 Nachnamen. Mannheim: Duden, 2008. 960 s.

Księga imion świętych: w 6 t. / opr. H. Fros SJ, F. Sowa. Kraków: WAM, 2004. T. 5. 626 s.
Macmillan English dictionary: for advanced learners / by M. Rundell; G. Fox. Oxford: Macmillan Publishers, 2006. 1692 p.

Mały słownik łacińsko-polski / red.: J. Korpanty. Warszawa: PWN, 2007. 656 s.

Markowski A., Pawelec R. Wielki słownik wyrazów obcych i trudnych. Warszawa: Books, 2017. 824 s.

Mytnik I. Słownik historyczno-etymologiczny antroponimów ziemi chełmskiej (XVI–XVII wiek). Warszawa: KU UW, 2017. 320 s.

Narodowy Korpus Języka Polskiego. <http://nkjp.pl> (data dostępu: 15.12.2021).

Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich / pod red. akad. Ju. Krzyżanowskiego: w 4 t. Warszawa: Państwowy instytut wydawniczy, 1969–1978. T. I: 881 s. T. II: 1165 s. T. III: 627 s.

Riemer N. The Routledge Handbook of Semantics (Routledge Handbooks in Linguistics) 1st Edition. London: Routledge, 2015. 550 p.

Rymut K. Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny: w 2 t. Kraków: Wyd-wo Naukowe DWN, 2001. T. 2: L–Ż. 772 s.

Rymut K. Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny: w 2 t. Kraków: Wyd-wo IJP PAN, 1999. T. 1: A–K. 504 s.

Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych: w 6 częściach i Suplement / opr. Al. Cieślíkowa. Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN, 2000. Cz. 1. Odapelatywne nazwy osobowe. 379 s.

Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych: w 6 częściach i Suplement / opr. M. Malec. Kraków: IJP PAN, 1995. Cz. 2. Nazwy osobowe pochodzenia chrześcijańskiego. 151 s.

Słownik języka polskiego. URL: <http://sjp.pwn.pl/slowniki/k%C5%82amstwo.html> (dostęp 13.11.2021).

Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych: w 10 t. / wydał K. Rymut. Kraków: IJP PAN, 1994. T. 9: St-T. 654 s.

Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych: w 10 t. / wydał K. Rymut. Kraków: IJP PAN, 1993. T. 5: K1-L. 659 s.

Słownik polszczyzny XVI wieku: w 38 t. / red.: S. Bąk i inni. Wrocław: PAN, 1978. T. 11: Kos-Kyryje. 654 s.

The Concise Oxford Dictionary of current english / ed. by J. B. Sykes. Oxford: Oxford University, 1982. 1264 p.

Wander K. Fr. W. Deutsches Sprichwörterlexikon. Ein Hausschatz für das deutsche Volk. 5 Bde. Leipzig, 1867–1889. Ndr. Darmstadt, 1964; Ndr. Kettwig, 1987.

Wielki słownik języka polskiego. URL: http://wsjp.pl/index.php?id_hasla=12914 (dostęp 15.11.2021).

Wikisłownik. <https://pl.wiktionary> (data dostępu: 15.12.2021).

СПИСОК ХУДОЖНІХ ДЖЕРЕЛ

Агеєва В. П. Пам'ять подвигу. Українська воєнна проза 60-80-х рр. Київ: Наук. думка, 1989. 269 с.

Адамовіч А., Брыль Я., Калеснік У. Я з вогненнай вёскі... Мінск: Мастацкая літра, 1988. 439 с.

Алексиевич С. Цинковые мальчики. Москва: Молод. гвардия, 1991. 172 с.

Белей Л. Українські позивні. Від "Байди" до "Бати". URL: <https://uchoose.info/ukrayinski-rozuvni-vid-bajdy-do-bati/> (дата звернення: 24.12.2021).

Винниченко В. Щоденник. Едмонтон-Нью-Йорк: КІУС, УВАН, 1980. Т. 1: 1911–1920. 499 с.

Галицько-руські народні легенди / збір. Володимир Гнатюк. *Етнографічний збірник*. Львів: Вид-во Наук. т-ва імені Шевченка, 1902. Т. XIII. Т. 2. 215 с.

Дерев'яне чудо: народні казки / вст. ст., упоряд., підг. текстів та прим. О. І. Дея. Ужгород: Карпати, 1981. 206 с.

Дідо-всевідо: закарпатські народні казки / запис, упоряд., підг. текстів та прим. П. В. Лінтура. Ужгород: Карпати, 1969. 198 с.

Довженко О. Із щоденникових записів 1941–1956 рр. *Довженко О. Україна в огні: Кіноповість і щоденник*. Київ: Рад. письм., 1990. С. 103–415.

Донцов Д. В мартівську річницю. *Донцов Д. Літературна есеїстика*. Дрогобич: Видавнича фірма „Відродження”, 2009. С. 136–137.

Зачаровані казкою: українські народні казки в записах П. В. Лінтура / упоряд. І. М. Сенька, В. В. Лінтур. Ужгород: Карпати, 1984. 528 с.

Іванов П. В. Народные рассказы о Доле. *Українці: народні вірування, повір'я, демонологія*. Київ: Либідь, 1991. С. 430–497.

- Казкар: народні казки українських Карпат / упоряд., підг. текстів, прим. та словн. І. В. Хланти; вступ. ст. І. В. Хланти, Р. А. Офіцинського. Ужгород: Карпати, 1995. 232 с.
- Казки Покуття / зібрав О. Кольберг; упоряд., підг. текстів, вст. ст., прим. та словн. І. В. Хланти. Ужгород: Карпати, 2001. 327 с.
- Легенди та перекази / упоряд. та прим. А. Л. Іоніди. Київ: Наук. думка, 1985. 400 с.
- Лишега О. Великий міст. Львів: ЛА „ПІРАМІДА”, 2012. 160 с.
- Лишега О. Океан. *Лишега О. Поцілунок Елли Фіцджеральд*. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2015. С. 79–101.
- Лишега О. Поцілунок Елли Фіцджеральд. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2015. 240 с.
- Лишега О. Тепла вохра. Івано-Франківськ: ЛІЛЕЯ-НВ, 2016. 160 с.
- Ліра: народні пісні. Відень: Укр. муз. вид-во Бориса Тищенка, 1945. 448 с.
- Мирний Панас. Зібрання творів: у 7 т. Київ: Наук. думка, 1969. Т. 2. 451 с.
- Ошо. Алмазная сутра. Белый лотос; пер. з англ. Москва: ИПА „Три Л”, 1993. 464 с.
- Пісні кохання / упоряд. О. І. Дей. Київ: Дніпро, 1986. 366 с.
- Подобна Є. Дівчата зрізають коси. Книга спогадів / російсько-українська війна. Київ: Люта справа. 2018. 346 с.
- Правда і кривда: казки / передм., упоряд. і прим. І. В. Хланти. Ужгород: Карпати, 1982. 352 с.
- Самчук У. Від автора. *Самчук У. О. Юність Василя Шеремети*. Київ: Знання, 2014. С. 3.
- Самчук У. Гори говорять! Сонце з Заходу / передмова, примітки і комент. І. Руснак; худож.-оформлювач Д. Чмуж. Харків: Фоліо, 2020. 476 с.
- Самчук У. Нарід чи чернь? *Українське слово*. 1941. № 1/53. С. 1–3.
- Самчук У. О. Юність Василя Шеремети. Київ: Знання, 2014. 278 с.
- Українські народні казки: казки Гуцульщини / запис, упоряд. і літ. опрац. М. Зінчука. Львів: Світ, 2003. Кн. 1. 384 с.
- Українські народні пісні в записах З. Доленги-Ходаковського (з Галичини, Волині, Поділля, Придніпрянщини і Полісся). Київ: Наук. думка, 1974. 784 с.
- Українські пісні, видані Максимовичем / підгот. вид. і розвідка М. Попов. Київ: Вид-во АН УРСР, 1962. 343 с.
- Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наук. думка, 1976. Т. 1: Поезія. 502 с.
- Чарівна квітка: українські народні казки з-над Дністра / запис, упоряд., прим. та словн. М. А. Зінчука. Ужгород: Карпати, 1986. 301 с.
- Чарівне горнятко: казки / запис текстів С. Далавурака, М. Івасюка, В. Бандурака та С. Пушика; упоряд. С. Далавурак та М. Івасюк. Ужгород: Карпати, 1971. 256 с.
- Шевченко Т. Повне зібрання творів: у 12 т. Київ: Наук. думка, 2003. Т. 6: Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. 632 с.
- Шербак Ю. Чорнобиль. Київ: Дніпро, 1989. 223 с.
- Hall S. “Then Later, His Ghost”: a short story by Sarah Hall. *New Statesman*. 2014. 6 January. URL: <https://www.newstatesman.com/culture/2014/01/then-later-his-ghost> (attended 21.11.2020).
- Нїasko M. Pierwszy krok w chmurach i inne opowiadania. Warszawa: Wyd-wo Iskry, 2014. 220 s.
- Shakespeare W. *The Tempest*. London: GlobalGrey, 2016.

СПИСОК ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ДЖЕРЕЛ

Адамович А. Последняя ли пастораль?: интервью „Литературной газете”. *Адамович А. Додумувати до кінця: література і тривоги века*. Москва: Сов. писатель, 1988. С. 463–476.

Алексиевич С. А потом я напишу о любви... / беседу вела Н. Игрунова. *Дружба народов*. 1993. № 10. С. 203–209.

Алексиевич С. В поисках вечного человека (вместо биографии). URL: <http://www.alexievich.info/index.html> (дата обращения: 10.11.2021).

Алексиевич С. Высокий жанр — судьба / беседу вела Т. Тюрина. *Театр*. 1984. № 7. С. 2–6.

Алексиевич С. Моя единственная жизнь / беседу вела Т.Бек. *Вопросы литературы*. 1996. №1. С.205–224.

Алексиевич С. Нобелевская лекция. URL: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/2015/alexievich-lecture_ru.html (дата обращения: 08.11.2021).

Алексієвич С. Інтерв'ю Олексія Тарасова для Радіо НВ (5 червня 2019 р.). URL: <https://style.nv.ua/ukr/lyudi/interv-yu-zi-svitlanoyu-aleksiyevich-pro-serial-chornobil> (дата звернення: 08.12.2021).

Балмфорт Т. Усі хвороби Володимира Путіна. *Українська правда*. 2015. 09 лютого. URL: <https://goo.su/axDA> (дата звернення: 20.11.2021).

Васильченко В. Мова: викиньмо це слово на смітник. URL: <http://uain.press/language/v-yacheslav-vasylchenko-mova-vyknymo-tse-slovo-na-smitnyk-743698> (дата звернення: 14.12.2021).

Венеційська комісія розкритикувала мовний закон: які зміни рекомендують Україні. *Zmina*. 2019. 09 грудня. URL: <https://zmina.info/articles/veneczianska-komisiya-rozkrytykuvala-movnyj-zakon-yaki-zminy-rekomenduyut-ukrayini/> (дата звернення: 09.12.2019).

Владимира Зеленского ведут на выборы технологи Партии регионов? (часть 1-я). URL: <https://www.zp-inform.com.ua/vladimira-zelenskogo-vedut-na-vybyory/> (дата обращения: 22.01.2019).

Весвіт. Вісти ВЦУЦВК, 1927. Вип. 23. 18 с.

Громенко С. Самотності тиранів. Путін на шляху до опричнини. *ТСН*: сайт інформаційного агентства. 2016. 23 серпня. URL: <https://goo.su/9QwO> (дата звернення: 18.12.2021).

Гутик О. Вірші Олега Лишеги відомі кожному, хто хоч раз чув пісні ВІА „Арніка”, „Мертвого півня” та „Плачу Єремії” *Лишега О. Відлуння. Матеріали Перших Лишегієвських читань, присвячених сімдесятиріччю від дня народження*. Івано-Франківськ: ЛПЛЕЯ-НВ, 2019. С.18–24.

Диалог с небожителем (беседу с Абрамом Акимовичем Гозенпудом ведет Елена Вольгуст). URL: <http://ptj.spb.ru/archive/28/historical-novel-28/dialog-s-nebozhitelem> (дата обращения: 27.05.2016).

Дідківська Г. Професор Рудницький — мовознавець і патріот. *Дивослово*. 2002. № 7. С. 58–61.

Донцов Д. Хрестом і мечем / відп. ред. і упоряд. О. Баган. Тернопіль: Рада, 2010. 322 с.

Дробович А. Про історичну єдність в тюрмі народів. *Українська правда*. 2021. 02 серпня. URL: <https://goo.su/azd9> (дата звернення: 26.12.2021).

Дубинянський М. Тридцять років та три букви. *Українська правда*. 2021. 26 грудня. URL: <https://goo.su/9VFX> (дата звернення: 26.12.2021).

Евробляха. *Вікіпедія*. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Евробляха> (дата звернення: 15.12.2021).

Жириновського “рознесло” в прямому ефірі через українську мову в школах: “російську мову забороняють скрізь”. *Це моя Україна*. 2020. 16 вересня. URL: <https://myukraine.co.ua/2020/09/16/zhyrnovskogo-rozneslo-v-pryatomu-eferi-cherez-ukrayinsku-movu-v-shkolah-gosijsku-movu-zaboronyayut-skriz/> (дата звернення: 27.09.2020).

Закон “Про Збройні Сили України”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text> (дата звернення: 02.04.2019).

Закон про мову потрібно міняти, у „Слузі народу” немає єдиної позиції з цього питання, — Разумков. *Цензор.нет*. 2020. 27 травня. URL: https://censor.net.ua/ua/news/3198282/zakon_pro_movu_potribno_minyaty_u_sluzi_narodu_nemaye_yedynoi_pozytsiyi_z_tsogo_pytannya_gazumkov (дата звернення: 27.05.2020).

Зустріч із Євгенією Подобною в Інституті філології КНУ. 2020. 10 березня. URL: <http://www.univ.kiev.ua/news/10963> (дата звернення: 05.12.2021).

Іленко відзвітував за 5 років роботи в Держкіно. *Телекритика*. 2019. 21 серпня. URL: <https://telekritika.ua/uk/472-milliona-ilenko-otchitalsja-za-5-let-raboty-v-goskino/> (дата звернення: 05.06.2020).

Караванський С. Про хрест мовознавця. *Український погляд*: сайт інформаційної служби. 2014. 20 грудня. URL: <https://goo.su/a2wH> (дата звернення: 18.12.2021).

Карп'юк В. Невпійманий Олег Лишега. *Галицький кореспондент*. 2014. 25 грудня. URL: <https://gk-press.if.ua/x17424/> (дата звернення: 16.01.2022).

Кіно і серіали українською. Як Рада зірвала зміни мовного закону і через що суперечки. *BBC News*. 2021. 01 червня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-57314256> (дата звернення: 03.06.2021).

Комарова О. Мовні квоти: українська знову під загрозою? *Радіо Свобода*. 2020. 05 червня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/movny-kvoty-sluga-naroda/30654728.html> (дата звернення: 05.06.2020).

Кралль Г. “Найважливіше — не дозволити світу заглушити себе” / розмовляв В. Гурецький; перекл.: Шеремет О., Сливинський О. *ЛітАкцент*. 2017. 11 грудня. URL: <http://litakcent.com/2017/12/11/ganna-krall-nayvazhlishishe-ne-dozvoliti-svitu-zaglushiti-sebe/> (дата звернення: 12.11.2021).

Кралль Г. „Про світ можна розповісти через деталі” / розмовляла О. Яремчук. *ЛітАкцент*. 2016. 17 листопада. URL: <http://litakcent.com/2016/11/17/hanna-kral-prosvit-mozhna-rozprovisty-cherez-detali> (дата звернення: 15.11.2021).

Москалець К. Остання книга Лишеги. *Лишега О. Поцілунок Елли Фіцджеральд*. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2015. С. 228–237.

“Нам треба бути єдиною країною щодня — це має стати нашою національною ідеєю”. Новорічне привітання Президента України Володимира Зеленського. *Волинь*. 2020. 01 січня. URL: <https://www.volyn.com.ua/news/143292-nam-treba-buty-iedynoiu-krainoiu-shchodnia-tse-maie-staty-nashoiu-natsionalnoi-ideieiu> (дата звернення: 20.03.2021).

Партнер Зеленського: Закон про мову потрібно скасувати, а з Путіним домовитися. *Українська правда*. 2019. 31 травня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/05/31/7216673/> (дата звернення: 31.05.2019).

Пилип Ілленко: “Ти можеш вважати себе ким завгодно, хоч Бетменом, але ти все одно політик”. *LB.ua*. 2019. 22 серпня. URL: https://ukr.lb.ua/culture/2019/08/22/435260_pilip_illienko_ti_mozhesh_vvazhati.html (дата звернення: 22.08.2019).

Пилипенко С. *Odvertij lyst do vsix, xto cikavyt'sja sijeju spravoju. Червоний шлях*. 1923. Вип. 6–7. С. 267–268.

Плющ Л. Вільготно гойдається зламана віть... *Слово і Час*. 1991. № 11. С. 38–47.

Про направлення на повторне перше читання проекту Закону України про внесення змін до Закону України “Про вищу освіту” щодо врегулювання освітньої діяльності. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/900-20#Text> (дата звернення: 27.09.2020).

Проект Закону про внесення змін до деяких законів щодо підтримки вітчизняних виробників теле- та кінопродукції в період встановлення карантину у зв'язку із поширенням на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&prf3516=5554&skl=10 (дата звернення: 03.06.2021).

Проект Закону “Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України (щодо мови роботи)”. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68176 (дата звернення: 27.09.2020).

Проект Закону „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо навчання державною мовою в закладах освіти”. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&prf3516=2362&skl=10 (дата звернення: 27.09.2020).

Путін серйозно хворий; хвороба прогресує. *Під прицілом*: інтернет-видання. 2018. 21 жовтня. URL: <https://goo.su/a6HC> (дата звернення: 20.11.2021).

Путін — останній імператор Росії, після якого вона розлетиться, — о. Рафаїл Туркомяк. *Релігійно-інформаційна служба України*. 2014. 08 травня. URL: <https://goo.su/QJY> (дата звернення: 20.11.2021).

Разумков пояснив, навіщо Україні російська мова. *ZN.UA*. 2020. 13 червня. URL: https://dt.ua/POLITICS/razumkov-rojasniv-navischo-ukrayini-potribna-rosiyskajamova-350829_.html (дата звернення: 13.06.2020).

Російськомовні серіали в Україні йдуть на благо індустрії та економіки, — міністр культури Ткаченко. *Цензор.net*. 2020. 12 червня. URL: https://censor.net.ua/ua/news/3201550/rosiyiskomovni_serijaly_v_ukrayini_yidut_na_bлаго_industriyi_ta_ekonomiku_ministr_kultury_tkachenko (дата звернення: 12.06.2020).

Руденко С. 10 фактів із життя лідера партії „Слуга народу” Дмитра Разумкова. *Еспресо*. 2019. 27 травня. URL: https://espreso.tv/article/2019/04/08/10_faktiv_iz_zhyt'tya_dmytra_razumkova_golovnogogo_polittekhnologa_zelenskogo (дата звернення: 27.05.1919).

Стаття Володимира Путіна „Про історичну єдність росіян та українців”. *Президент Росії*: офіційний сайт. 2021. 12 липня. URL: <https://goo.su/9QF1> (дата звернення: 20.11.2021).

“Треба винести за дужки” — в команді Зеленського розповіли, як ставляться до законопроекту про українську мову. *5 перший український інформаційний*. 2019. 2 квітня. URL: <https://www.5.ua/polityka/treba-vynesty-za-duzhky-u-komandi-zelensko-ho-rozpovily-iak-stavliatsia-do-zakonoproektu-pro-ukrainsku-movu-189717.html> (дата звернення: 02.04.2019).

“Треба забути про мову, героїв, історію... Це не ті речі, з якими ми маємо йти далі”. *ПЕРЕЦЬ. Гостро про головне*. 2020. 26 травня. URL: <https://perets.media/2020/05/26/>

treba-zabuty-pro-movu-geroyiv-istoriyu-cze-ne-ti-rechi-z-yakymy-my-mayemo-jty-dali-vakarchuk-video/ (дата звернення: 26.05.2020).

Україна самостійна: вибрана публіцистика та есеїстика Івана Франка / упоряд. Юрій Винничук. Харків: Фоліо, 2021. 586 с.

Фаріон І. Неоколоніальна мовна модель команди ЗЕ. §3. ЗЕ-поплічники і МОВА. *СВОБОДА. Всеукраїнське об'єднання*. 2020. 24 червня. URL: <https://svoboda.org.ua/news/articles/neokoloniyalna-movna-model-ze-3-ze-poplichnyky-i-mova/263761/> (дата звернення: 30.12.2021).

Фаріон І. Неоколоніальна мовна модель команди ЗЕ. §3. ЗЕ-поплічники і МОВА. *Українська правда*. 2020. 26 червня. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/5ef51719f24f3/> (дата звернення: 24.06.2020).

Фаріон І. Неоколоніальна мовна модель команди ЗЕ. *СЛОВО Просвіти*. 2020. 9–15 липня. URL: <http://slovoprosvity.org/wp-content/uploads/2020/07/24-25-1076-1077-9-15-lurnia-2020.pdf> (дата звернення: 30.06.2021).

Філарет: Путін одержимий дияволом. *Українська правда*. 2014. 06 верес. URL: <https://goo.su/a9yC> (дата звернення: 20.11.2021).

Черновецький судиться з Кабміном через статус російської. *Укрінформ*. 2020. 9 вересня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3096496-chernoveckij-suditsa-z-kabminom-cerez-status-rosijskoi.html> (дата звернення: 27.09.2020).

Шумак Ю. Кадрові зміни в Кабміні: що ми знаємо про Ткаченка та Стафанішину. *Дивись info*. 2002. 4 червня. URL: <https://dyvys.info/2020/06/04/kadrovi-zminy-v-kabmini-shho-my-znayemo-pro-tkachenko-ta-stafanishynu/> (дата звернення: 27.09.2020).

Якщо віддавати РФ наш російськомовний спадок у різних сферах, то Україна скоріше втратить, ніж здобуде. *Укрінформ*. 2020. 11 вересня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3097575-tkachenko-prokomentuvav-zazihanna-rf-na-zdobutki-rosijskomovnih-ukrainciv.html> (дата звернення: 27.09.2020).

Audioteka. URL: <https://audioteka.com/pl/audiobook/skrzyzowane-drogi> (дата звернення: 23.10.2021).

Twitter. URL: https://twitter.com/jk_rowling/status/1269382518362509313 (attended: 11.08.2020).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ, або тих, хто шліфував діамант науки

НАУКОВИЙ ПРОСТІР Т. А. КОСМЕДИ

Загітко Анатолій Панасович — член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, декан філологічного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна)

Краснобаєва-Чорна Жанна Володимирівна — доктор філологічних наук, професор, професор кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна)

ШАНУВАЛЬНО-КРИТИЧНИЙ ДИСКУРС. СПОГАДИ

Біловус Галина Григорівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри бібліотекознавства і бібліографії Львівського національного університету ім. Івана Франка (м. Львів, Україна)

Гізінський Адам — студент (2016–2019) Університету імені Адама Міцкевича в Познані (м. Познань, Польща)

Ковалевська Олена — кандидат філологічних наук, ад'юнкт кафедри україністики Інституту російської та української філології Університету імені Адама Міцкевича в Познані (м. Познань, Польща)

Кочан Ірина Миколаївна — доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету ім. Івана Франка (м. Львів, Україна); дійсний член Термінологічної комісії при Міжнародному комітеті славистів (ЮНЕСКО)

Ліс-Маркєвіч Пшемислав — студент і магістр (2015–2018) Університету імені Адама Міцкевича в Познані, Познанське Товариство ім. Івана Франка (м. Познань, Польща)

Олексенко Олена Андріївна — кандидат філологічних наук, професор, професор кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (м. Харків, Україна)

Патіш Віталія Андріївна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ДВНЗ “Ужгородський національний університет” (м. Ужгород, Україна); докторант кафедри романських мов і світової літератури факультету іноземних мов Донецького національного університету імені Василя Стуса; науковий консультант — проф. Т. А. Космеда (м. Вінниця, Україна)

Петрова Тетяна Олексіївна — кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри мовної підготовки Державного біотехнологічного університету (м. Харків, Україна); докторант кафедри романських мов і світової літератури факультету іноземних мов Донецького національного університету імені Василя Стуса; науковий консультант — проф. Т. А. Космеда (м. Вінниця, Україна)

Шумицька Галина Василівна — доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри журналістики ДВНЗ “Ужгородський національний університет” (м. Ужгород, Україна)

Янчура Домініка — докторант Школи лінгвістичних і літературознавчих наук Університету імені Адама Міцкевича в Познані; науковий керівник — проф. Т. А. Космеда (м. Познань, Польща)

ДЕРЖАВНА МОВА І МОВНА ПОЛІТИКА

Поповський Анатолій Михайлович — доктор філологічних наук, професор, професор кафедри українознавства та іноземних мов Дніпропетровського державно-го університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Степаненко Микола Іванович — доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (м. Полтава, Україна)

Фаріон Ірина Дмитрівна — доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови Національного університету “Львівська політехніка” (м. Львів, Україна).

ДИНАМІКА МОВНИХ ПРОЦЕСІВ

Бріцин Віктор Михайлович — доктор філологічних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні Національної академії наук України (м. Київ, Україна)

Костюк Юлія Михайлівна — провідний фахівець відділу аспірантури і докторантури Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (м. Тернопіль, Україна)

Нелюба Анатолій Миколайович — доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна (м. Харків, Україна)

Павлова Інна Андріївна — кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (м. Харків, Україна)

Пересіда Єлизавета Ігорівна — аспірант кафедри романських мов та світової літератури; науковий керівник — проф. Т. А. Космеда; викладач кафедри германських мов і літератури факультету іноземних мов Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна)

Скоробогатова Олена Олександрівна — доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри зарубіжної літератури та слов'янських мов імені професора Михайла Гетманця Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (м. Харків, Україна)

Струганець Любов Василівна — доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (м. Тернопіль, Україна)

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ПАРЕМІОЛОГІЯ. ЛЕКСИКОГРАФІЯ

Дубічинський Володимир Володимирович — доктор філологічних наук, ад'юнкт кафедри русистики Варшавського університету (м. Варшава, Польща); дійсний член Термінологічної комісії при Міжнародному комітеті славистів (ЮНЕСКО)

Казимирова Ірина Андріївна — кандидат філологічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови Національної академії наук України (м. Київ, Україна)

Колонюк Сергій Миколайович — аспірант кафедри романських мов і світової літератури факультету іноземних мов Донецького національного університету ім. Василя Стуса; науковий керівник — проф. Т. А. Космеда; викладач іноземних мов Комунального закладу вищої освіти Вінницького гуманітарно-педагогічного коледжу (м. Вінниця, Україна)

Кононенко Ірина Віталіївна — доктор філологічних наук, професор, ад'юнкт кафедри української мови Варшавського університету (м. Варшава, Польща)

Лазаренко Олеся — кандидат філологічних наук, доктор кафедри історії культури Європейського університету Віадрина (м. Франкфурт-на-Одері, Німеччина)

Мокієнко Валерій Михайлович — доктор філологічних наук, професор, професор Санкт-Петербурзького університету, професор Інституту славистики Ернст-Морітц-Арндт-Університету (м. Грайфсвальд, Німеччина); Голова Фразеологічної комісії Міжнародного комітету славистів (ЮНЕСКО)

Патріарх Вікторія Олександрівна — асистент кафедри англійської філології факультету іноземних мов Донецького національного університету імені Василя Стуса; науковий консультант — проф. Т. А. Космеда (м. Вінниця, Україна)

Пристайко Тамара Степанівна — доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального та слов'янського мовознавства Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (м. Дніпро, Україна)

Ройтер Тільманн — доктор філологічних наук, професор Інституту славистики Альпен-Адрія Університету в Клагенфурті (м. Клагенфурт, Австрія)

Черненко Ганна Анатоліївна — доктор філологічних наук, доцент кафедри української та російської мов як іноземних Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

Янь Ню — аспірант кафедри загального та слов'янського мовознавства Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара; науковий керівник — проф. Т. С. Пристайко (м. Дніпро, Україна)

ЛІНГВОАКСІОЛОГІЯ

Зубков Євгеній Анатолійович — кандидат філологічних наук, ад'юнкт Університету ім. Яна Кохоновського (м. Кельце, Польща)

Ковтун Оксана Володимирівна — кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і практики перекладу факультету іноземних мов Донецького національного університету імені Василя Стуса; науковий консультант — проф. Т. А. Космеда (м. Вінниця, Україна)

Ридчук Ольга В'ячеславівна — доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри зарубіжної літератури та слов'янських мов імені професора Михайла Гетманця Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (м. Харків, Україна)

Семенюк Олег Анатолійович — доктор філологічних наук, професор, професор кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (м. Кропивницький, Україна)

Халіман Оксана Володимирівна — доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (м. Харків, Україна)

КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА

Колоїз Жанна Василівна — доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету (м. Кривий Ріг, Україна)

Малецький Лукаш — доктор (dr), ад'юнкт кафедри російської мови Інституту російської та української філології Університету імені Адама Міцкевича в Познані (м. Познань, Польща)

Осінова Тетяна Федорівна — доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (м. Харків, Україна)

ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ Й ДИСКУРСИВНІ ПРАКТИКИ

Алефіренко Микола Федорович — доктор філологічних наук, професор, професор Белгородського національного університету; дійсний член Фразеологічної комісії Міжнародного комітету славістів (ЮНЕСКО)

Ігнатів Надія Євгенівна — кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри слов'янської філології імені професора Іларіона Свенціцького Львівського національного університету ім. Івана Франка (м. Львів, Україна)

Кононенко Віталій Іванович — академік НАПН України, доктор філологічних наук, професор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ, Україна)

Крапівник Ганна Олександрівна — доктор філософських наук, доцент, доцент кафедри англійської філології Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (м. Харків, Україна)

Мельник Ярослав Григорович — доктор філологічних наук, професор, професор кафедри загального та германського мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ, Україна)

Мушкетик Леся Георгіївна — член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАНУ (м. Київ, Україна)

ЛІНГВОПЕРСОНОЛОГІЯ. ЛІНГВОЕМОЦІОЛОГІЯ

Корнійчук Валерій Семенович — доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури імені академіка Михайла Возняка Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, Україна)

Купідуря Ришард — доктор (dr), ад'юнкт кафедри україністики Інституту російської та української філології Університету імені Адама Міцкевича в Познані (м. Познань, Польща)

Марчук Людмила Миколаївна — доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський, Україна)

Мних Роман Володимирович — доктор (габілітований), ад'юнкт факультету прикладної лінгвістики Варшавського університету (м. Варшава, Польща)

Піддубна Наталія Віталіївна — доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (м. Харків, Україна)

Сліпецька Віра Дмитрівна — кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри германських мов і перекладознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна); докторант кафедри романських мов і світової літератури факультету іноземних мов Донецького національного університету імені Василя Стуса; науковий консультант — проф. Т. А. Космеда (м. Вінниця, Україна)

Холод Уляна — кандидат філологічних наук, старший викладач секції україністики Університету імені Палацького (м. Оломоуц, Чехія)

Шкіцька Ірина Юріївна — доктор філологічних наук, професор, професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності Західноукраїнського національного університету (м. Тернопіль, Україна); старший науковий співробітник відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови Національної академії наук України (м. Київ, Україна)

ОНОМАСТИКА

Калініченко Віра Ігорівна — кандидат філологічних наук, завідувач кафедри іноземних мов професійного спрямування факультету іноземних мов Донецького національного університету імені Василя Стуса; науковий консультант — проф. Т. А. Космеда (м. Вінниця, Україна)

Лесюк Микола Петрович — доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри слов'янських мов Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ, Україна)

Митнік Ірена — доктор (габілітований), професор, завідувач кафедри україністики Варшавського університету (м. Варшава, Польща)

Ричкова Людмила Василівна — доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального і слов'янського мовознавства Гродненського державного університету ім. Янки Купали (м. Гродно, Білорусь); дійсний член Термінологічної комісії при Міжнародному комітеті славистів (ЮНЕСКО)

Торчинський Михайло Миколайович — доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української філології Хмельницького національного університету (м. Хмельницький, Україна)

Торчинська Наталія Миколаївна — кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри слов'янської філології Хмельницького національного університету (м. Хмельницький, Україна)

З М І С Т

ПЕРЕДМОВА	5
ВСТУП. НАУКОВИЙ ПРОСТІР Т. А. КОСМЕДИ	19
<i>Загітко А., Краснобаєва-Чорна Ж.</i> Від лінгвоаксіології до лінгвотеології: еволюція теоретико-прикладних засад.....	20
РОЗДІЛ 1. ШАНУВАЛЬНО-КРИТИЧНИЙ ДИСКУРС. СПОГАДИ	41
<i>Біловус Г.</i> Мовознавчий доробок Т. А. Космеди в бібліографічному ограненні	42
<i>Гізінський А.</i> З любов'ю до студентів	51
<i>Ковалевська О., Янчура Д.</i> Роль Тетяни Анатоліївни Космеди у формуванні й розвитку познанської україністики.....	53
<i>Кочан І.</i> Лінгвоперсонологія в науковому доробку проф. Т. Космеди.....	65
<i>Ліс-Маркевіч П.</i> Іван Франко і Тетяна Космеда або симбіоз, що змінив хід речей	73
<i>Олексенко О.</i> Т. А. Космеда і Харків.....	78
<i>Папіш В.</i> Берегиня української словесності (до ювілею Тетяни Космеди)	82
<i>Петрова Т.</i> Критичний дискурс професора Т. А. Космеди	88
<i>Шумицька Г.</i> Про ЛЮДИНУ, яка вмє бачити перспективу.....	101
РОЗДІЛ 2. ДЕРЖАВНА МОВА І МОВНА ПОЛІТИКА	103
<i>Поповський А.</i> На сторожі рідного слова.....	104
<i>Степаненко М.</i> Перифрази як мотиватори конотативності антропоніма <i>Володимир Путін</i>	109
<i>Фаріон І.</i> Неоколоніальна мовна модель команди В. Зеленського: свідомість та дія	127
<i>Шумицька Г.</i> “Рідна + державна + іноземні” — оптимальна мовна модель для представника національної спільноти на Закарпатті	141
РОЗДІЛ 3. ДИНАМІКА МОВНИХ ПРОЦЕСІВ	151
<i>Бріцин В.</i> Категорія модальності крізь призму мови й мовлення.....	152
<i>Нелюба А.</i> Спустошення парадигми і закон збереження матерії.....	165
<i>Павлова І.</i> Прагматика числівника <i>один</i> у поетичному тексті.....	175
<i>Пересада Є.</i> Актуальні питання української історіографії: проблема української латиниці на правописній конференції (1927 р.).....	180
<i>Скоробогатова Е.</i> Грамматическое представление интенсивности признака в русском поэтическом дискурсе.....	185
<i>Струганець Л., Костюк Ю.</i> Моделювання вербального континууму сучасної української мови	193

РОЗДІЛ 4. ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ПАРЕМІОЛОГІЯ. ЛЕКСИКОГРАФІЯ	201
<i>Дубічинський В., Ройтер Т.</i> Термінологічні новації в теорії лексичних паралелей	202
<i>Казимирова І.</i> Ареальна та ідіолектна атрибуція історичного словника лінгвістичних термінів.....	213
<i>Колонюк С.</i> Трактатування евфемізму в сучасному мовознавстві	229
<i>Кононенко І.</i> Українська та польська паронімія: внутрішньомовний і зіставний аспекти дослідження	236
<i>Лазаренко О.</i> Діалектизми в <i>Українсько-німецькому словнику</i> Зенона Кузелі та Ярослава-Богдана Рудницького	244
<i>Мокиєнко В.</i> Из пареміологического наследия Ивана Франко.....	254
<i>Патріарх В.</i> Інтерпретація терміна <i>гендер</i> у сучасному науковому дискурсі.....	262
<i>Пристайко Т., Янь Н.</i> О стилистической характеристике пейоративной лексики в толковых словарях русского языка: сопоставительный аспект.....	269
<i>Черненко Г.</i> Проблеми лексикографічного опису займенників <i>ТИ</i> і <i>ВИ</i>	280
РОЗДІЛ 5. ЛІНГВОАКСІОЛОГІЯ	285
<i>Kovtun O.</i> Axiological power of the category of gender in Ukrainian and English linguistic cultures (comparative aspect)	286
<i>Зубков Е.</i> Проба лінгвоаксіологического анализа преступной идеологии.....	298
<i>Радчук О.</i> Особенности адъектива <i>темный</i> во фразеологизмах русского и китайского языков: лингвокультурный и аксиологический аспекты	307
<i>Семенюк О.</i> Оцінні конотації лексичних одиниць як фактор досягнення комунікативної мети в дискурсі сучасних ЗМІ (на прикладі слів <i>іномарка</i> , <i>євробляха</i>).....	316
<i>Халіман О.</i> Мовленнєвий акт <i>подяки</i> в аспекті лінгвоаксіології	324
РОЗДІЛ 6. КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА	333
<i>Małeckı Ł.</i> Kłamstwo & perswazja – o dwóch obliczach oddziaływania i wpływu	334
<i>Колоїз Ж.</i> Комунікативні стратегії і тактики створення вербальної іронії в афористичному тексті.....	345
<i>Осінова Т.</i> Вербалізація невербаліки як самостійний напрям сучасного мовознавства.....	360
РОЗДІЛ 7. ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ Й ДИСКУРСИВНІ ПРАКТИКИ	371
<i>Кравічнюк G.</i> Post-apocalyptic short-story motif verbalization in <i>Then later, his ghost</i> by S. Hall.....	372
<i>Алефиренко Н.</i> Ключевые слова художественного текста	380
<i>Ігнатів Н.</i> Письменники-документалісти про жанрову природу книг репортажного характеру	390

Кононенко В. Стереотипи українського художнього дискурсу: постмодерністський вимір	406
Мельник Я. Інфляція політичних гасел у сучасному українському дискурсі: семіотико-дискурсологічний аспект	415
Мушкетик Л. Вербалізація уявлень про долю в українських фольклорних текстах	423
РОЗДІЛ 8. ЛІНГВОПЕРСОНОЛОГІЯ. ЛІНГВОЕМОЦІОЛОГІЯ	437
Slipetska V. History of linguistics of emotions: the formation stages (research theories, scientific schools, personalities)	438
Корнійчук В. Золоті пропорції поезії Тараса Шевченка (період “трьох літ”)	445
Купідура Р. Волинянин серед гір, або карпатська проза Уласа Самчука.....	456
Марчук Л. Індивідуальні засоби організації поетичного тексту Ганни Чубач.....	464
Мних Р. Франкознавство після смерті теорії літератури	477
Піддубна Н. Вербалізація релігійного світогляду Лесі Українки (за матеріалами ego-текстів)	488
Холод У. Ностальгічні мотиви в мовно-поетичних метаморфозах Олега Лишеги	499
Шкіцька І. Особливості наукового ідіостилу Ярослава-Богдана Рудницького.....	507
РОЗДІЛ 9. ОНОМАСТИКА	521
Мутнік І. Tetiana Kosmeda – studium antroponomastyczne	522
Калініченко В. Неправда як смисловий компонент у структурі українськомовного псевдоніма	527
Лесюк М. Антропонімікон прикарпатських сіл (Ковалівка, Великий Ключів Коломийського р-ну)	541
Рычкова Л. Прошлое в настоящем.....	552
Торчинський М., Торчинська Н. Зіставна характеристика українських і польських усталених виразів з онімним компонентом (на матеріалі „Короткого українсько-польського словника усталених виразів: еквіваленти слів, фразеологізми, прислів'я та приказки” Т. Космеди, О. Гоменюк, Т. Осіпової).....	567
Список використаних джерел	580
Список лексикографічних джерел.....	612
Список художніх джерел.....	616
Список публіцистичних джерел	618
Відомості про авторів, або тих, хто шліфував діамант науки	622

Наукове видання

Полігранна філологія без кордонів
(до 65-літнього ювілею професора *Тетяни Анатоліївни Космеди*)

Колективна монографія

Відповідальні редактори:

докт. філол. наук *Т. Ф. Осінова*

докт. філол. наук *Н. В. Піддубна*

докт. філол. наук *О. В. Халіман*

Технічна редакція та коректура:

канд. філол. наук, доц. *Петрова Т. О.* — українська, російська мова

канд. філол. наук, доц. *Ковтун О. В.* — англійська мова

канд. філол. наук (Україна), dr (Польща) *Ковалевська О. О.* — польська мова

Комп'ютерна верстка, дизайн обкладинки:

Ісаєва О. Б.

На корінці символ *Берегині* —
авторський логотип серії видань професора *Т. А. Космеди*
й представників її наукової школи

Підписано до друку 02.02.2022. Формат 60×84/16
Умовн. друк. арк. 36,7. Наклад 300 прим. Зам. № 02-02

Видавництво і друк ФОП Іванченко І. С.
пр. Тракторобудівників, 89-а/62, м. Харків, 61135
тел.: +38(050/093)4024350

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників та розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 4388 від 15.08.2012 р.

www.monograf.com.ua